بسم الله الرحمن الرحيم

el-Mâtürîdî

Te’vîlâtü’l-Kur’ân Tercümesi / Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî (Ö. 333 / 944) (Çev. S. Kemal Sandıkçı) 2. bs. - İstanbul: Ümraniye Belediye Başkanlığı, 2020

c. 7; s. 592; 23,5 cm.

ISBN: 978-605-70017-1-9

1. İslâm Dini-Tefsir; 2. Ayetler ve sureler

297.211 DC20

Bibliyografik niteleme Anglo-American Rules 2 (AACR2)’ye göre yapılmıştır.

ÜMRANİYE BELEDİYESİ KÜLTÜR YAYINLARI - 60

ISBN: 978-605-70017-1-9 (Takım)
Sertifika No: 48324

Proje
Ümraniye Belediye Başkanlığı Adına
İsmet YILDIRIM
Ümraniye Belediye Başkanı

Proje Yönetimi
Kültür İşleri Müdürlüğü

Müellif
Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandi

Derleyen
Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU

Editör
Prof. Dr. Yusuf Şevki YAVUZ

Ajans
PROJESANAT
www.projesanat.com.tr

Baskı
Sistem Matbaacılık
Sertifika No: 16086

Ümraniye Belediye Başkanlığı
Atatürk Mah. Fatih Sultan Mehmet Cad. No. 63
Ümraniye / İstanbul Tel: 0 (216) 443 56 00 / Dahili: 1137-1184
www.umraniye.bel.tr - kultur@umraniye.bel.tr

ARALIK 2020 - İSTANBUL

TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandî
(Ö. 333 / 944)

Cilt: 7

Çeviren

Prof. Dr. S. Kemal SANDIKÇI

Editör

Prof. Dr. Yusuf Şevki YAVUZ

İstanbul, 2020

İÇİNDEKİLER

YÛNUS SÛRESİ

HÛD SÛRESİ

YÛSUF SÛRESİ

RA'D SÛRESİ

İBRÂHİM SÛRESİ

KISALTMALAR

§	:	Arapça orijinal eser sayfa kesim yeri
a.	:	Yazma yaprağı ön sayfası
a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.mlf.	:	Aynı müellif
a.s.	:	Aleyhisselâm
a.y.	:	Aynı yer
b.	:	Yazma yaprağı arka sayfası
bkz.	:	Bakınız
c.	:	Cilt
Hz.	:	Hazreti
r.a.	:	Radıyallahu anhu / Rahmetullahi aleyh
s.	:	Sayfa
s.a.	:	Sallallahu aleyhi ve sellem
vb.	:	Ve başka / Ve benzeri
vr.	:	Varak

TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd

el-Mâtürîdî es-Semerkandî
(Ö. 333 / 944)

CİLT: VII

(Yûnus, Hûd, Yûsuf, Ra'd, İbrâhim)

Çeviren

Prof. Dr. S. Kemal SANDIKÇI

[§]YÛNUS SÛRESİ

7

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

الٓرٰ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ ﴿١﴾

1. "Elif-lâm-râ. Bunlar hüküm ve hikmet dolu kitabın âyetleridir."

[el-Hakîm]

Hurûf-i mukattaa hakkındaki görüşleri kitabımızın baş tarafında belirtmiştik[1]. **Bunlar hüküm ve hikmet dolu kitabın âyetleridir** meâlindeki âyette geçen **el-hakîm** (الحكيم) lafzını, bazıları Allah diye açıklamışlardır. Buna göre sanki Allah şöyle buyurmaktadır: Bu kitap, Allah'ın âyetleridir. **el-Hakîm** lafzını bazıları da Kur'ân'ın ve kitabın sıfatı olarak anlamışlardır. Bunun da iki anlama gelme ihtimali vardır. Birincisine göre, Allah ona "feîl" (فعيل) kalıbında olan hakîm ismini verdi, bu da o muhkemdir anlamına gelir. "Maktûl" (مقتول) mânasına gelen "katîl" (قتيل), yaralı mânasına gelen cerîh (جريح) vb. örneklerde olduğu gibi bazan ism-i mef'ûlun ism-i fâil ile isimlendirilmesi caizdir. O muhkem kitapta helâl, haram, emir ve nehiy vardır, demektir. Yahut o bâtıldan, yalandan ve ihtilaftan arınmış, muhkem, sağlam ve hükmü kesin kitaptır demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak onu şöyle nitelemektedir: "Asılsız bir iddia ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir"[2]. İkinci ihtimale göre ise, onun âyetleri üzerinde düşünen, tefekkür eden ve onları anlayan insan hakîm olacağından dolayı Allah ona hakîm adını vermiştir. Allah başka bir âyette onu "mecîd" (المجيد) olarak tavsif etmiş[3], yani ona şerefli anlamına gelen bu adı vermiştir. Bu da, onu düşünen ve tefekkür eden mecîd, yani şerefli olur demektir. Hakîm, şayet Kur'ân'ın veya Allah'ın sıfatı kabul edilirse, hakikat konusunda isabet eden demek olur. [§]Şayet Allah'ın sıfatı olursa, O her şeyi ait olduğu yere koyan

8

---

[1] bk. Bakara sûresinin 2/1. âyetinin tefsiri.

[2] "Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir. O, hikmet sahibi, övgüye lâyık olan Allah katından indirilmiştir" (Fussılet, 41/42).

[3] Müellif şu âyet-i kerîmelere işaret etmektedir: "Kāf. Şanı yüce Kur'ân'a yemin olsun!" (Kāf, 50/1). "Şüphesiz o şanı yüce bir Kur'ân'dır" (el-Burûc, 85/21).

Hakîm'dir, demektir. Eğer Kur'ân'ın sıfatı kabul edilirse, yine her şeyi ait olduğu yere koyan anlamına gelir.

Bu âyette geçen "âyât" (آيَات), kelimesinin, bilinen anlamıyla Kur'ân âyetleri anlamına gelmesi muhtemeldir. Kanıtlar ve deliller mânasına da gelebilir. Yani kitabın kanıtları, delilleri veya mûcizeleri. Bu kelime çeşitli âyetlerde geçmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا أَنْ أَوْحَيْنَا إِلَى رَجُلٍ مِنْهُمْ أَنْ أَنْذِرِ النَّاسَ وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ قَالَ الْكَافِرُونَ إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ مُبِينٌ ﴿٢﴾

2. "İçlerinden bir kişiye, 'insanları uyar ve iman edenlerin Allah katında değerli bir yeri bulunduğunu müjdele' diye vahiy göndermemiz insanlar için şaşılacak bir şey midir? Bir de inkâr edenler, 'bu, kuşkusuz apaçık bir büyücü' demektedirler."

[Peygamberleri İnsan Türünden Göndermenin Hikmeti]

İnsanlar için şaşılacak bir şey midir? Bu cümle iki anlama gelebilir. Biri, **içlerinden bir kişiye vahiy göndermemizden dolayı,** onlar şaşırdılar anlamına; diğeri de çirkin görmek mânasında olmak üzere, **içlerinden bir kişiye vahiy göndermemize,** hayret mi ediyorlar, demek olur[4]. Onlar üç şeye hayret ediyorlardı. Biri, yaratıkların benzerini meydana getirmekten aciz kaldığı Kur'ân'ın, içlerinden bir kişiye indirilmesine hayret ediyorlardı. Diğeri içlerinden birinin veya beşer türünden birinin peygamber olarak gönderilmesine ve ona vahiy verilmesine hayret ediyorlardı. Nitekim şu âyet-i kerîmelerde buna işaret edilmektedir: "Allah peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?"[5] "İlâhî uyarı, içimizden ona mı indirildi şimdi!"[6] Üçüncüsü de, onlar öldükten son-

---

4 "Cenâb-ı Hak tarafından kullanılan soru edatı, iki mânada kullanılmıştır: Biri haber vermek anlamında, yani içlerinden bir kişiye vahiy göndermemizden dolayı, onlar gerçekten şaşırdılar. Diğeri de yadırgamak ve çirkin görmek anlamında olmak üzere, içlerinden bir kişiye vahiy göndermemizden dolayı, onlar hayret mi ediyorlar?" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 364b).

5 "Kendilerine kurtuluş rehberi (vahiy) geldiğinde insanların inanmalarını, ancak 'Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?' şeklindeki itirazları engellemiştir" (el-İsrâ, 17/94).

6 Sâd, 38/8.

ra dirilmeye hayret ediyorlardı. Şöyle diyorlardı: "Sahi biz, ölüp de toprak ve kemik yığını haline gelmişken mi?"[7] **İçlerinden bir kişiye** meâlindeki ifade, insanlardan birine anlamına gelir. Yani insanlardan birine **vahiy göndermemizden dolayı** hayret etmesinler. Çünkü insanlardan birine vahiy göndermek, hem delil olmaya, **[§]**hem mazeretlerin önünü kesmeye ve hem de şefkat ve merhamete daha uygundur. Çünkü insanlar, neyin beşerin güç ve takatinin dışında kaldığını bilirler, kendi özlerinden ve türlerinden olmayan varlıkları ise bilemezler. Her tür kendi türüyle, her varlık kendi türünden varlıklarla ülfet eder, kimse kendi yapısı ve türünün dışındakilerle ülfet edemez. Durum böyle olunca, peygamberleri, kendilerine elçi gönderilen varlıkların türünden ve aynı yaratılışa sahip varlıklardan seçmesi, hem delillerin kabulüne, hem mazeretlerin önünü kesmeye, hem de şefkat ve merhamete daha uygun olur.

9

[**Ümmî Birini Peygamber Göndermenin Hikmeti**]

İçlerinden bir kişiye vahiy göndermemiz. Bu beyan, ümmîlerden birini göndermemiz anlamına da gelebilir. Yani içlerinden bir ümmîye vahiy göndermemiz onları şaşırtmasın! Bu, vahiyler konusunda insanları bilgilendirmek ve peygamberliğine delil getirmekte daha etkili yoldur. Çünkü Allah ümmî bir kişiyi Mekkeliler'e peygamber göndermiştir. İnsanlar ise bu kişiyi eski kitapları öğrenen veya o kitaplardan bir şeyler okuyan biri olarak tanımadılar. Aynı zamanda Mekkeliler bu kişinin kitaplarını öğrenmek için Ehl-i Kitap âlimlerinden birine gidip geldiğini de ve yazı yazdığını da asla görmediler. Sonra bu ümmî kişi Ehl-i Kitab'ın kitaplarının da kendisinin konuştuğu dilde olmadığı halde bunlara uygun muvafık olan bilgileri haber vermiştir. Bütün bunlar ümmî kişinin bu bilgileri Allah sayesinde bildiğini kanıtlar. İşte peygamberin ümmî oluşunun, risâletinin kanıtlanması konusunda en etkili yol olduğu böylece ortaya çıkar. *En doğrusunu Allah bilir.*

İnsanları uyar diye. Bazıları şöyle demişlerdir: Uyarmak, hoş olmayan ve korkulan her konuda, müjdelemek de sevilen ve arzu edilen her şey için geçerlidir. Bazıları da **insanları uyar diye** meâlindeki cümleyi, kâfirleri cehennemle uyar diye açıklamışlardır.

İman edenlerin Allah katında değerli bir yeri bulunduğunu müjdele, diye. Buradaki **Allah katında değerli bir yer** meâlindeki beyanla ne kastedildiğine dair farklı görüşler vardır. Bazıları buna, **Allah katında** onlar için cennet **vardır** anlamını vermiştir. Şöyle de söylenmiştir: **Onlar için** önceden

---

[7] "Diyorlar ki: Sahi biz, ölüp de toprak ve kemik yığını haline gelmişken mi, yeniden mi diriltilecekmişiz?" (el-Mü'minûn, 23/88).

yaptıkları salih ameller **vardır. Değerli bir şey** anlamındaki ifadeyle, Muhammed aleyhisselâmın onlara **Allah katında** şefaat edeceğinin kastedildiği de söylenmiştir. **Onlar için**, önceden gönderdikleri **değerli** salih amellerinin sevabı **vardır**, diye de anlam verilmiştir. Yani geçmişte yaptıkları hayırların karşılığı veya önceden kendilerine vâdedilen şeyler vardır. **10** [§]Buradaki ibarenin aslı (القَدَمُ) kelimesidir. Ebû Avsece şöyle demiştir: Konuşmada, "li fulânin indî kademu sıdkın ve yedu sıdkın" (لِفُلانٍ عِنْدِى قَدَمُ صِدْقٍ ويَدُ صِدْقٍ), yani falanın bende doğru ayağı ve doğru eli vardır, denilir. Yani o bana geçmişte iyilikler yapmıştı. İbn Kuteybe, "kademu sıdkın" (قَدَمُ صِدْقٍ) beyanına, yapmış olduğu salih ameller diye anlam vermiştir[8]. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: İlk hitapta onların mutlu olacaklarına dair bilgi geçmiştir "Kademu sıdkın" (قَدَمُ صِدْقٍ) beyanına şefaat mânası veren de vardır. "Kademu" şefaatten kinâyedir. "Sıdk" ise vâki olacak demektir. Amellerinin sevabı onlara vâdedilmiştir diyen de mevcuttur. Yani gerçek ve doğru bir vâd onlara takdim edilir. "Kademe sıdkın" (قَدَمَ صِدْقٍ) ifadesinin, onların ayakları sağlam basar ve kaymaz anlamına gelmesi de muhtemeldir. Nitekim âhirette müminlerin ayaklarının sağlam basacağı ve asla kaymayacağı, kâfirlerin ayaklarının ise kayacağı âyet-i kerîmede de belirtilmektedir: "Sapasağlam basmışken ayağınız kayar"[9].

[Sihir]

İnkâr edenler, 'bu, kuşkusuz apaçık bir büyücü' demektedirler. Buradaki sihir kelimesini "le sihrun" (لَسِحْرٌ) diye okuyanlara göre, âyetteki "hâzâ" (هذا) yani "bu" işaret ismi Kur'ân'a işaret etmektedir. Kelimeyi elifli olarak (لَسَاحِرٌ) diye okuyanlara göre de Hz. Peygamber (s.a.) kastedilmektedir[10]. Sihir ise, zâhirde gerçekmiş gibi görünür, halbuki o bâtıldır ve aslı yoktur. Sonra o, gözleri ve akılları etkisi altına alır. Sihirin gözleri etkisi altına alması, bir şeyin gerçekte olduğunun, akılları etkisi altına alması ise insanın aklını gidermesi ve onu mecnuna çevirmesidir. Firavun Hz. Mûsâ'ya (s.a.) şöyle demişti: "Ey Mûsâ! Senin büyülenmiş olduğunu düşünüyorum"[11]. Yani delirdiğini düşünüyorum. Lakin **bu, kuşkusuz apaçık bir büyücü,** meâlindeki beyanla onlar, insanın aklını başından alan büyüyü kastetmiyorlar, gözleri etkisi altına alan büyüyü

---

8 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 194.

9 "Evet, yeminlerinizi aranızda bir kandırma aracı yapmayın; sonra sapasağlam basmışken ayağınız kayar ve insanları Allah yolundan saptırmanızın acı meyvesini tadarsınız, ayrıca ağır bir azapla da cezalandırılırsınız" (en-Nahl, 16/94).

10 Bu her iki kırâat da mütevâtirdir. On kırâat imamından Nâfi', Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Câfer ve Yâkup (لَسِحْرٌ) diye, İbn Kesîr, Âsım, Hamza, Kisâî ve Halef de (لَسَاحِرٌ) diye okumuşlardır (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*, II, 256).

11 el-İsrâ, 17/101.

kastediyorlardı. Onlar, her ne kadar görünürde gözleri etkisi altına alıyorsa da onun gerçek olmadığını söylüyorlardı. Ama **bu, kuşkusuz apaçık bir büyücü** meâlindeki cümle, onu reddetmekten aciz kaldıklarına ve onun gerçek olduğunu bildiklerine işaret etmektedir. [§]Fakat Firavun'un sihirbazları Mûsâ'nın Rabb'ine iman ettiklerini söylediklerinde Firavun'un onlara "Anlaşılan o size sihiri öğreten üstadınızmış"[12] diyerek insanların aklını karıştırmaya çalıştığı gibi, onlar da insanların akıllarını karıştırmaya çalışıyorlardı.

11

اِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ ف۪ي سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْاَمْرَۜ مَا مِنْ شَف۪يعٍ اِلَّا مِنْ بَعْدِ اِذْنِه۪ۜ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُۜ اَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٣﴾

3. "Kuşkusuz Rabb'iniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra da (yarattığı) ***arşa hâkim olan, her işi yöneten Allah'tır. O izin vermedikçe şefaat edecek biri de yoktur. İşte bu Allah sizin Rabb'inizdir, öyleyse O'na kulluk ediniz. Bunları düşünmez misiniz!"***

Rabb'iniz Allah, gökleri ve yeri altı günde yarattı. O gün insanlar putlara ve heykellere tapıyor, din adamlarını ve ruhbanlarını da Allah'tan gayrı Rab ediniyorlardı. Allah bu âyette **sizin Rabb'iniz** buyurarak, kulluk edilmeye ve tanrılığa lâyık bulunanın sizin o taptıklarınız değil, hem sizi yaratan ve hem de **gökleri ve yeri yaratan** Rabb'iniz Allah olduğunu beyan etmektedir. **Altı günde yarattı, sonra da (yarattığı) arşa hâkim oldu,** meâlindeki beyan hakkında daha önce bilgi verilmişti[13].

Her işi yöneten O'dur. Önceki âyet hakkında söylendiği gibi, bu âyet de kendisine kulluk tahsis edilmeye ve şükredilmeye lâyık olan, **her şeyi yöneten** Allah'tır, anlamına gelir. Kendilerine faydalı olan şeyleri kazandırmak ve zararlı olan şeyleri defetmek suretiyle bütün yaratıkların menfaatlerini yöneten O'dur; kendilerine kulluk yapanlara fayda sağlamak yahut onlardan zararı defetmek bir yana, bizzat kendilerine yarar sağlamak yahut zararları defetmek gücüne sahip olmayanlar değil! Bazı müfessirler, **her işi yöneten O'dur** meâlindeki beyana 'hüküm veren O'dur' diye anlam vermişlerdir. Yönetme ve hüküm, aynı şeydir. Bazıları da yönetir anlamına gelen "yudebbiru" (يدبّر) lafzı-

---

12 Tâhâ, 20/71; eş-Şuarâ, 26/49.

13 bk. el-A'râf, 7/54. âyetinin tefsiri.

na "yukaddiru" (يقدّر), yani takdir eder mânası vermiştir. Bu da az önce söylediğimiz gibidir; yani yönetme ve takdir aynı anlama gelir.

[Şefaat]

O izin vermedikçe şefaat edecek biri de yoktur. Şefâatçi, şefaat isteyeceği zâtın nezdinde üstün bir konuma ve değere sahiptir. Dünyada kendisinden şefaat talep edeceği kişi nezdinde belli bir değere ve konuma sahip olmayan hiç kimse, bir insan için başka birine gidip şefaat talep etmez. [§]Durum böyle olmakla birlikte, yine de ancak kendisine izin verildikten sonra tevhit inancı ile gelen birine şefaat edebilir.

İşte bu Allah sizin Rabb'inizdir, öyleyse O'na kulluk ediniz. Buradaki **işte bu** anlamına gelen "zâliküm" (ذلكم) lafzı, kulluk edilmeye lâyık olan **işte bu Rabb'inizdir**, demektir. Sizleri de, gökleri ve yeri de yaratan ve işlerinizi yöneten O'dur. Binâenaleyh **O'na kulluk edin!** Bunlardan hiçbirine sahip olmayanlara kulluk etmeyin!

Bunları düşünmez misiniz? Kulluk edilmeye lâyık olanın ve kendisine şükredilmesi gerekenin, sizin kulluk ettikleriniz değil O olduğunu düşünmez misiniz? Yahut hem sizleri, hem de gökleri ve yeri yaratanın o Rabb'iniz olduğunu **düşünmez misiniz?** Yaratıkların menfaatine uygun olarak işleri idare eden, insanların dünyaları ve dinleri konusundaki yararlarının kaynağı olan, insanların kulluk ettikleri nesneler değil, O'dur. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَم۪يعاًۜ وَعْدَ اللّٰهِ حَقاًّۜ اِنَّهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُع۪يدُهُ لِيَجْزِيَ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ بِالْقِسْطِۜ وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَم۪يمٍ وَعَذَابٌ اَل۪يمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ﴿٤﴾

4. "Hepiniz dönüp O'nun huzurunda toplanacaksınız, bu Allah'ın gerçek vâdidir. O, baştan yaratır, sonra da yaratmayı tekrar eder ki, iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları adaletle ödüllendirsin! İnkâr yolunu tutmaları sebebiyle münkirlerin nasibi kaynar bir içecek ve acı veren bir azaptır."

Hepiniz dönüp O'nun huzurunda toplanacaksınız. Bütün yaratıklar bütün zamanlarda zaten O'nun huzurundadırlar. Fakat Allah burada, huzurunda toplanmayı o güne tahsis etmektedir, çünkü o gün O'nun huzurunda

toplanacaklarını bütün yaratıklar bilmektedirler. "Hepsi Allah'ın huzuruna çıkacaklar"[14] meâlindeki âyet de bunu ifade etmektedir; yani onlar dünyada da âhirette de O'nun huzurundadırlar, ama o gün onlar O'nun huzurunda olduklarını yakînen bilecek ve O'nun huzurunda toplanarak bunu ikrar edecekler. "O gün hükümranlık yalnız Allah'ındır"[15] meâlindeki âyet de aynı şeyi ifade etmektedir. Mülk dünyada, âhirette ve bütün zaman dilimlerinde sadece Allah'a aittir. Fakat o gün hükümranlık konusunda asla tartışma yapılamayacağı için, bunu o güne tahsis etmektedir. Dünyada hükümranlığın aidiyeti konusunu tartışanlar da, o gün hükümranlığın O'na ait olduğunu ikrar edecekler. *En doğrusunu Allah bilir ya*, her iki dünyada da hükümranlık O'na ait olmakla ve insanlar daima O'nun huzurunda olmakla birlikte özellikle o güne tahsis edilmesinin anlamı budur. Yahut Allah, öldükten sonra dirilmeyi, kendisine dönmek diye isimlendirmiştir, çünkü insanı yeniden yaratmaktan maksat O'na dönmesidir. [§]Belirttiğimiz gibi bundan dolayı ona bu adı vermiştir. Zira onları yeniden yaratmaktan maksat bu olmasaydı, ilk yaratılış ve yok edişten sonra kendilerini tekrar yaratması abes ve anlamsız olurdu. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?"[16]

13

Bu Allah'ın gerçek vâdidir. Bu cümlenin, belirtildiği üzere ölümden sonra dirilmek anlamına gelmesi muhtemeldir: **O, baştan yaratır, sonra da yaratmayı tekrar eder.** Başka bir ihtimal de, **bu Allah'ın gerçek vâdidir** meâlindeki âyetin, âhiretteki mükâfat ve ceza ile ilgili olmasıdır. Güzel işler yapanlar için mükâfat, kötü fiilleri yapanlar için de ceza…

O, baştan yaratır, sonra da yaratmayı tekrar eder. Yani sizi ve bütün mahlukatı ilk defa yaratanın O olduğunu biliyorsunuz, aynı şekilde sizi öldürdükten sonra tekrar yaratacak olan da O'dur. Çünkü bir şeyi örneği olmadan yaratmanın, bir örnek üzerine onu tekrar yaratmaktan çok daha zor olduğunu siz de bilirsiniz. "Varlığı ilkin yaratan, sonra bunu tekrar eden O'dur ve bu O'nun için pek kolaydır"[17]. Yani sizce de bir şeyi tekrar yaratmak, ilk yaratmaktan daha kolaydır.

---

14 İbrâhim, 14/21.

15 el-Hac, 22/56.

16 el-Mü'minûn, 23/115.

17 er-Rûm, 30/27.

[İman, Amel ve Adalet]

İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları adaletle ödüllendirsin! Buradaki "kıst" (القسط) kelimesi adalet anlamına gelir. Fakat Allah'ın ödüllendirmesi, öyle yapması gerekli olduğu ve insanlar hak ettikleri için değil, ancak kendisinin bir lütfu ve ihsanı olarak gerçekleşecektir. Sonra sözlükte adalet anlamına gelen "kıst" (القسط) kelimesi farklı mânalara da gelir. Bunlardan biri Allah'ın iyi iş yapanlara güzel karşılık, kötü iş yapanlara da kötü karşılık vermesi, yaptıklarına verilecek olan karşılık açısından âhirette dost ile düşmanı ayırması ve dost olana, onu düşmandan ayırdedecek bir alâmet ve işaret koymasıdır. Zira dünyada rızıklandırmak ve nimetler vermek açısından dostlar ile düşmanları ayırdetmemiştir. Allah, dünyada dostu düşmandan ayırdedecek bir alâmet koymamıştır. Bunu ötekinden ayırdetmek için bu alâmeti âhirette koyacaktır. İşte sözünü ettiğimiz adaletten maksat budur, buna benzer şekilde gerçekleşecektir. "Kıst" (القسط) kelimesinin bir anlamı da ölçü ve tartıdır. Yani Allah onlara, yaptıkları her nevi işe, miktar olarak değil, adaletin gereği ve uygun olan bir karşılık verecektir. Yani bir güzelliğe belli bir miktar karşılık vermeyecek, ona ilâve yapmayacak, fakat hayra hayırla, iyiliğe iyilikle, kötülüğe de kötülükle karşılık verecektir. **İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar.** Bu beyanın da adaletle karşılık verecektir anlamına gelmesi muhtemeldir. **14** [§]Yani Allah, adaletle davrananlara, bunun karşılığını verecektir, çünkü onlar asla haksızlık yapmamışlar, kendileri için çizilen sınırı aşmamışlar, davranışlarında adaletle hareket etmişlerdir. Bu âyette sanki adalet öne geçirilmiş gibi gözükmektedir. Bu itibarla âdil davranarak **iman edenlere** Allah bunun **karşılığını verecektir.** Yani onlar iman ettikleri için Allah kendilerine cehennemde azap çektirmeyecektir. Sonra yararlı işler yapan o insanlara Allah, bu yaptıklarının mükâfatını verecek, üstelik lütuf ve keremiyle daha fazlasını da ihsan edecektir[18]. *Bundan daha doğru olanı en iyi bilen Allah'tır.*

İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları adaletle ödüllendirsin! Yani Allah, dünyada âdil davrananları âhirette ödüllendirecektir. Bu yoruma göre âdil davranmak anlamına gelen "kıst" (القسط) sözcüğü, onların bir niteliği demek olur. Bu sözcük şayet Allah'a ilişkin ve O'nun bir niteliği sayılırsa, bu durumda çeşitli yorumlar yapılabilir. Birincisi Allah müminlerden bir gruba adaletle karşılık verecek; yani onların yaptıkları iyiliklere iyilikle, kö-

---

[18] Muhtemelen müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara Allah ecirlerini tam olarak verecek ve lütfundan onlara daha fazlasını da ihsan edecektir" (en-Nisâ, 4/173).

tülüklere de kötülükle karşılık verecek. Bu da, adaletle karşılık vermektir. Ama Allah müminlerden başka bir gruba da lütuf ve ihsanla karşılık verecektir; onların yaptıkları iyiliklere iyilikle karşılık verecek ve kötülüklerini de örtecektir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "İşte o kimselerin, yaptıklarının güzelini kabul ederiz"[19]. "Allah asla bağışlamaz"[20]. İkincisi Allah onlara lütfuyla muamele edecektir. Zira adalet, bir şeyi ait olduğu yere koymaktır; yani Allah lütfunu lâyık olmayan kişilere değil, lâyık olan kişilere tevdi edecektir. Lütfu iman edenlere vermek ise adalettir, çünkü onlar buna lâyık kimselerdir. *En doğrusunu Allah bilir.* Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Fazlasını yapan herkese iyiliğinin karşılığını versin"[21]. Üçüncüsü de güzelliğin mukabili olan adalettir. Bu ise, zulmün mukabili olan adalet değil, lütuftur. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: "Kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz"[22]. [§]Zulmün mukabili olan adalette Cenâb-ı Hakk'ın, kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz, deme ihtimali yoktur. Çünkü bu gibi konularda insanların âdil davranmaya güçleri yeter. Bu durumda **İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları ödüllendirsin** meâlindeki cümle, güzelliğin mukabili olan adaletle ödüllendirsin anlamına gelir, ki bu da lütuftur. Lütfun da dereceleri vardır. Onun aslı, âhiretteki mükâfatların tamamı kazanılmış bir hak ve verilmesi gerekli olan bir şey değildir; lütuftur, ihsandır, ikramdır. 15

İnkâr yolunu tutmaları sebebiyle münkirlerin nasibi kaynar bir içecektir. Buradaki "hamîm" (الحميم) kelimesi, sıcaklığı son sınıra ulaşan içecek anlamına gelir.

هُوَ الَّذٖى جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَٓاءً وَالْقَمَرَ نُورًا وَقَدَّرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنٖينَ وَالْحِسَابَ مَا خَلَقَ اللّٰهُ ذٰلِكَ اِلَّا بِالْحَقِّ يُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٥﴾

---

19 "İşte cennetlikler arasında olan bu kimselerin, yaptıklarının güzelini kabul ederiz, kötülüklerini de görmezlikten geliriz" (el-Ahkāf, 46/16).

20 "Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar" (en-Nisâ, 4/48, 116).

21 "Rabb'inizden mağfiret dileyin, sonra O'na tövbe edin. Allah da sizi belirlenmiş bir süreye kadar dünya nimetlerinden güzelce yararlandırsın, fazlasını yapan herkese de iyiliğinin karşılığını versin" (Hûd, 11/3).

22 "Ne kadar üzerine düşseniz de kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz; bari birine büsbütün kapılıp da diğerini askıda imiş gibi bırakmayın" (en-Nisâ, 4/129).

5. "Güneşi aydınlatıcı, ayı ise aydınlık yapan, yılların sayısını ve hesaplamayı bilesiniz diye ona menziller belirleyen O'dur. Allah bütün bunları hikmet ve fayda esasına göre yarattı. Bilme kabiliyetinde olanlar için de âyetlerini detaylı bir şekilde gözler önüne seriyor."

[Ay ve Güneşin Özellikleri ve Faydaları]

Güneşi aydınlatıcı, ayı ise aydınlık yapan O'dur. Burada güneş için aydınlatıcı anlamına gelen "dıyâ" (الضياء), ay için de aydınlık demek olan "nûr" (النور) sözcüğü kullanılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun sebebi şu olabilir: Gece karanlıktır, o karanlıkta ayın ışığı (nuru) ortaya çıkar ve gecenin karanlığını bastırır. Gündüz ise, Azîz ve Celîl olan Allah'ın "Gündüzü aydınlık yapan O'dur"[23] buyurduğu gibi, zaten aydınlıktır. Şayet nuru, yani aydınlığı özellikle güneşe vermiş olsaydı, gündüzleri güneşin aydınlığı (nuru) görünmez, dolayısıyla onun aydınlığı gündüzün aydınlığını bastıramazdı. Bu itibarla onda yaratıklar için var etmiş olduğu menfaatler de yok olup giderdi. Azîz ve Celîl olan Allah, güneşin aydınlığı gündüzün aydınlığına üstün gelsin, onu bastırsın ve onda var etmiş olduğu menfaatler de ortaya çıksın diye lütfedip güneşe ışığı (aydınlatıcı olma özelliğini) yerleştirdi. Şayet güneş de ay gibi aydınlık (nur) olsaydı, onun aydınlığı ile bunun aydınlığı ayırdedilemezdi. Dolayısıyla onda yaratıklar için konulmuş olan menfaatlere de ulaşılamazdı. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın gölgeyi uzatması âyetinde belirttiği şeydir, şayet dileseydi onu hareketsiz tutabileceğini haber vermektedir. Allah "Rabb'inin gölgeyi nasıl uzattığını görmedin mi?"[24] meâlindeki âyette buyurduğu gibi, gölge eğer uzatılmış şekliyle hareketsiz kalsaydı, onun gölge olduğu bile bilinmezdi. Sonra Allah, gölgenin bilinmesi için güneşi delil yaptığını haber vermektedir. Uzatılmış olan gölge peyderpey güneşi perdelemektedir. **16** [§]Böylece güneş sayesinde gölge bilinmekte ve varlığı ortaya çıkmaktadır. İşte güneşteki ışık (aydınlatıcılık) böyle tezahür etmektedir. Bu sayede onun aydınlığı (nuru) gündüzün aydınlığından ayırdedilebilmekte ve bu sayede güneşin sağladığı menfaatlere ulaşılabilmektedir. Şayet o sadece nur (aydınlık) olsaydı, varlığı bilinemez ve görülemezdi. Zira onlardan biri diğerini bastıramamış olurdu; *en doğrusunu Allah bilir ya*, güneşin alâmeti, gündüzün alâmetinden ayırdedilemezdi. Sonra Cenâb-ı Hak güneşin alâmetini diğer bütün alâmetlere galip getirdi, o kadar ki gündüzleri yıldızlar asla görülmezler. Gündüzleri her ne kadar ay bir şekil-

---

23 "İçinde dinlenesiniz diye geceyi, (işlerinizi) görmenizi sağlasın diye gündüzü size bahşeden O'dur" (Yûnus, 10/67).

24 "Rabb'inin gölgeyi nasıl uzattığını görmedin mi? Eğer dileseydi onu elbet hareketsiz de kılardı. Sonra güneşi gölgeye yol gösterici kılmışızdır" (el-Furkān, 25/45).

de görülse bile, aydınlığı görülmemektedir, çünkü güneşin aydınlığı ona galip gelmekte ve aydınlığı hiç görülmeyecek derecede onu bastırmaktadır.

Yılların sayısını ve hesaplamayı bilesiniz diye ona menziller belirleyen O'dur. Menzillerin belirlenmesi hususu, ay ve güneş her ikisi için söz konusudur. Yılların sayısı ve hesaplama her ikisi sayesinde bilinebilmektedir. Bu âyette onu belirledi anlamına gelen "kadderahû" (قَدَّرَهُ) lafzı, Hafsa'nın mushafında o ikisini belirledi anlamına gelecek tarzda "kadderahumâ" (قدّرَهُمَا) şeklindedir. Namaz vakitleri ile yaz-kış mevsimleri de güneş sayesinde bilinir, Allah güneşe böyle bir özellik de koymuştur. Bunların hiçbiri ayın hareketi ile bilinemez. Allah aya, onun vasıtasıyla ayları ve yılları bilme özelliğini, güneşe de namaz vakitlerini ve zamanları bilme özelliğini koymuştur. Güneş ile ayları ve yılları bilmek çok zordur. Ay ile de namaz vakitlerini ve zamanları bilmek zordur. Allah, güneşe iki fayda yerleştirmiştir: Değişimin faydası ve zamanları tanıma bilgisi ile nesnelerin olgunlaşması ve kendilerini göstermelerine dair fayda. Aya da iki fayda koymuştur: Biri günlerin, ayların ve yılların hesabını bilmek, diğeri de ürünlerin ve nesnelerin olgunlaşmasına ilişkin fayda.

Yılların sayısını ve hesaplamayı bilesiniz diye. Bu ifade, sadece o ikisinin bilineceği ve başka bir şeyin bilinmeyeceği anlamına gelmez. Bilakis yukarıda belirtilen şeyler ve daha pek çok şey de bilinir.

Allah bütün bunları hikmet ve fayda esasına göre yarattı. Ebû Bekir el-Esam el-Keysânî şöyle demiştir: **Allah bütün bunları hikmet ve fayda esasına göre yarattı** meâlindeki beyan, Allah bunları ancak kendisinin bilinmesine işaret etsin diye yarattı, demektir. Bazıları şöyle derler: **Allah bütün bunları hikmet ve fayda esasına göre yarattı. [§]** Yani bunlara, ancak kendisinin yaratıcı olduğuna şahitlik edecek bir nitelik koyarak yarattı, ki o da vahdâniyet ve ulûhiyet şahitliğidir. Bazıları ise şöyle demişlerdir: Allah, bunları mutlaka vuku bulacak olan bir şey için yaratmıştır, ki o da öldükten sonra dirilmektir. **Allah bütün bunları hikmet ve fayda esasına göre yarattı** meâlindeki beyan, bunları abes ve bâtıl olarak değil, hikmetle yaratmıştır anlamına da gelebilir. Nitekim "Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık"[25], yani hikmetle yarattık buyurmaktadır.

17

Bilme kabiliyetinde olanlar için de âyetlerini detaylı bir şekilde gözler önüne seriyor. Şöyle denilmiştir: İlimleriyle yararlanacak olan millet için bunları açıklıyor veya idare ediyor. Allah zikrettiği bu âyetleri, ancak aklını kulla-

[25] Sâd, 38/27.

nan, düşünen, faydalanacakları âyetleri anlayan ve nesneleri akleden kişiler için belirtmiştir. Nesneler, ondan faydalanmasını bilmeyen insanlar için değil, ancak yararlanmasını bilen insanlar içindir.

إِنَّ فِى اخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا خَلَقَ اللّٰهُ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَّقُونَ ﴿٦﴾

6. "Geceyle gündüzün farklı olmasında, Allah'ın göklerde ve yerde yarattığı bunca varlıkta, O'na saygısızlıktan sakınanlar için büyük işaretler vardır."

[Gece ve Gündüz Öldükten Sonra Dirilmeye Delildir]

Gece ile gündüzün ardarda gelmesinde, ölümden sonra dirilmenin delili ve gece ile gündüzü yaratanın idare ettiğine dair delil vardır. Ölümden sonra dirilmenin delili şudur: Gece ile gündüzden her biri, diğeri gelince kendisi gitmektedir, o kadar ki varlığından hiç eser kalmamaktadır. Sonra onların varlıkları yeniden ortaya çıkmakta ve tekrar vücut bulmaktadır. Onların hali bu tarzda devam edip gitmektedir. Her biri ortaya çıkınca diğerini yok etmekte, ondan hiçbir iz bırakmamaktadır. İşte sözünü ettiğimiz bu işi yapmaya kādir olan, insanları öldükten sonra diriltmeye, toprak haline geldikten sonra onları yeniden var etmeye de kādirdir. Yaratanın idaresi meselesine gelince, gece ile gündüz her ne kadar birbirlerine dönüşüyorlarsa da hep aynı şekilde devam etmekte, hiçbir değişiklik veya farklılık veya eksiklik veya fazlalık olmadan aynı takdir ile varlıklarını sürdürüp gitmektedirler. Onların aynı yöntem ve aynı tarzda hareket etmeleri ve birbirlerinin peşinden gelmeleri, onlarda kendilerinden kaynaklanmayan bir yönetimin ve ezelî bir ilmin varlığına işaret eder. Bu da, onları düzenleyenin tek bir yaratıcı olduğunu gösterir. [§]Zira onları idare edenler birden çok olsaydı, ihtilaf ederler, gece ile gündüz hiç farklılaşmadan veya fazlalık veya noksanlığa uğramadan aynı tarzda varlıklarını devam ettiremezlerdi. İşte bu hal, onları idare eden zâtın tek olduğuna işaret eder.

18

Burada gece ile gündüzü yaratan ve vücuda getirenin tek ilâh olduğunun delili vardır. Zira yaratan onları birbirlerinden uzak ve farklı bir şekilde yaratmış, uzaklıklarına rağmen birindeki faydaları da öbürüne bağlamıştır. Bu da onları yaratanın tek olduğunu gösterir. Eğer yapılan işte birden çok ilâhın dahli olsaydı, tıpkı dünyadaki sultanların yaptıkları gibi, onlardan her biri kendi fiilinin öbürüne ulaşmasına engel olurdu.

Sakınanlar için. Bu beyan, Allah'a muhalefetten ve her türlü kötülükten sakınanlar için anlamına gelir.

إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَاطْمَاَنُّوا بِهَا وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ اٰيَاتِنَا غَافِلُونَ ﴿٧﴾ اُولٰٓئِكَ مَاْوٰيهُمُ النَّارُ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٨﴾

7-8. "Bize kavuşma ümidi taşımayanlar, dünya hayatıyla yetinip onunla mutlu ve huzurlu olanlar, nişanlarımızı (kanıtlarımızı) ***görmemekte ısrar edenler var ya, hak ettikleri için onların yeri ateştir."***

[Korku ve Ümit ile Sabır ve Şükür]

Bize kavuşma ümidi taşımayanlar. Bazıları şöyle demişlerdir: **Bize kavuşma ümidi taşımayanlar** meâlindeki beyan, kavuşmaktan ümidini kesenler anlamına gelir. Yani Allah'ın yaratıklara vâdetmiş olduğu sevaptan ümitlerini keserler ve umulan, tamah edilen şeylere rağbet etmezler, demektir. Bazıları da şöyle demişlerdir: **Bize kavuşma ümidi taşımayanlar,** yani bize kavuşmaktan korkmayanlar demektir. Her korkuda mutlaka bir parça ümit, her ümitte de mutlaka bir parça korku vardır. Zira içinde ümit bulunmayan korku tamamen yeisten, ümitsizlikten ibarettir, yine içinde korku bulunmayan ümit de (Allah'ın cezalandırmasından) güven ve emniyette olmak demektir. Lâkin iyiliklerde ve hayırlarda esas olan, içinde korku bulunan ümittir. Kötülüklerde ve günahlarda esas olan da, içinde ümidin en küçüğünün bulunduğu korkudur. Nitekim daha önce şükrün ve sabrın da aynı şey olduğunu söylemiştik.[26] Çünkü sabır, şehvetlere ve lezzetlere karşı kendini tutmaktır, şükür de hayır yolunda çalışmaktır. İnsan kendini şehvetlere karşı koruduğunda, hayır yolunda çalışmış demektir. Bundan dolayı biz, bunların ikisi de aynı şeydir diyoruz. Zira şükür kabullenmektir, [§]sabır da aynı şeydir. Yalnız şu kadar var ki, şükür nimetleri kabullenmek, sabır ise belâları ve musibetleri kabullenmektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

19

Dünya hayatıyla yetinip onunla mutlu ve huzurlu olanlar. Yani sanki ebedî kalacaklarmış gibi sadece dünya için çalışmaya devam etmeyi tercih edenler. **Nişanlarımızı (kanıtlarımızı) görmemekte ısrar edenler var ya, hak ettikleri için onların yeri ateştir.** Âyetleri reddettikleri ve onları inkâr ettikleri

---

26 bk. el-Enfâl sûresinin 8/66. âyetinin tefsiri.

için gidecekleri yer ateştir. **Dünya hayatıyla yetinip onunla mutlu ve huzurlu olanlar.** Bu beyan iki anlama gelebilir: Birincisi, onlar dünya ile mutlu oldular, dünyanın güzelliklerini âhiretin güzelliklerine tercih ettiler. İkincisi, onların dünyaya razı olup, onunla mutluluk ve huzur duymaları, kendilerini tefekkürden ve âhireti düşünmekten alıkoydu.

إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِاِيمَانِهِمْ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْاَنْهَارُ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿٩﴾

9. "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara Rab'leri, inanmaları sebebiyle yol gösterir; nimetlerle dolu cennetlerde onların bulundukları yerin altından ırmaklar akar."

İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara Rab'leri, inanmaları sebebiyle yol gösterir. Bu cümlenin çeşitli anlamlara gelme ihtimali vardır. Birincisi, **Rab'leri, inanmaları sebebiyle onlara yol gösterir** meâlindeki beyan, dünyada ve âhirette onlara cennet yolunu gösterir anlamına gelebilir. Nitekim bir rivayette, mümin kabirden çıkınca, dünyadaki amelinin kendisine en güzel surette görüneceği belirtilmektedir[27]. İkincisi, **Rab'leri, inanmaları sebebiyle onlara yol gösterir** meâlindeki âyet, Allah'ın kendilerine doğru yolu göstermesi sebebiyle onlar da doğru yolu bulmuşlardır, anlamına gelir. **Rab'leri, inanmaları sebebiyle onlara yol gösterir** meâlindeki beyan, sanki inanmaları sebebiyle Allah onları dünyada hayra çağırmaktadır, mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu âyet, Mûtezile'nin iddiasıyla çelişmektedir. Çünkü onlar, kendisinde iman olduğu halde büyük günah işleyen birine mümin demekten kaçınıyorlar. **20** [§]Eğer büyük günah işleyen kişide iman varsa, Allah'ın vâdettiğini ona isim olarak vermekten kaçınmaması Mûtezile'ye gerekir. Çünkü âyette iman edenlere doğru yolu gösterme vâdi belirtilince, kendisinde iman bulunan kişiye mümin demesi Mûtezile'ye gerekir.

---

[27] "Rab'leri, inanmaları sebebiyle onlara yol gösterir" cümlesi hakkında Katâde şöyle demiştir: Bize, Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle buyurduğu haber verilmiştir: "Mümin kabirden çıktığında, ameli kendisine çok güzel bir surette görünür ve nefis bir koku duyar. Heyecanla sorar: Sen nesin? Vallahi ben seni doğru bir kişi olarak görüyorum. O da cevap verir: Ben senin amelinim. Neticede ameli onun için bir nur ve cennete götüren bir rehber olur. Kâfir ise kabrinden çıktığında ameli kendisine çok kötü bir surette görünür ve bir çürük kokusu alır. Hemen sorar: Sen nesin? Vallahi ben seni kötü biri olarak görüyorum. O da, ben senin amelinim, diye cevap verir ve cehenneme girinceye kadar ona rehberlik eder" (Taberî, *Tefsîr*, XI, 88; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 344). Bu rivayet mürseldir, zira Katâde tâbiîlerdendir.

Nimetlerle dolu cennetlerde onların bulundukları yerin altından ırmaklar akar. Müfessirler ırmaklar konusunda şöyle derler: Cennet ehlinin altlarından akar. Biz bu konuyu daha önce anlatmıştık[28].

دَعْوٰيهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ وَاٰخِرُ دَعْوٰيهُمْ اَنِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٠﴾

10. "Orada onların duaları, 'Sen bütün noksan sıfatlardan uzaksın Allahım!'; karşılıklı iyi dilekleri de 'selâm' şeklinde olacaktır. Duaları da, 'Âlemlerin Rabb'i olan Allah'a hamdolsun' diyerek son bulur."

Orada onların duaları, 'Sen bütün noksan sıfatlardan uzaksın Allahım!' olacaktır. Bazıları buradaki "da'vâhum" (دَعْوَاهُمْ) sözcüğüne iman davası anlamı vermişlerdir. Yani onlar dünyada Allah'ın birliğini ve O'nun eksikliklerden münezzeh olduğunu iddia ettikleri gibi, âhirette de imanın ve tevhidin Allah'a ait olduğunu ve O'nun eksikliklerden münezzeh olduğunu iddia ederler. **Sen bütün noksan sıfatlardan uzaksın Allahım.** Bu beyandaki "sübhân" (سبحان) sözcüğü, Allah'ın münezzeh olduğunu, hiçbir benzerinin bulunmadığını ve mülhit Müşebbihe'nin nitelediği her türlü âfetlerden berî olduğunu ifade eden bir kelimedir. Bu âyet, mekânların (dünya ve âhiretin) değişmesiyle fikirlerin ve iddiaların değişmediğini göstermektedir. Müfessirlerin geneli buradaki "da'vâhum" (دَعْوَاهم) kelimesinin iddia anlamına değil, dua anlamına geldiğini söylerler ve şöyle derler: İnsanlar yiyecek veya içecek arzu ettiklerinde veya canları başka bir şey çektiğinde "sübhânekellâhumme" (سبحانك اللهم) diye dua ederler, bunun üzerine istedikleri ve canlarının çektiği şeyler hemen kendilerine verilir. Fakat cennette lezzetlerin ardı arkasının kesilmediği söylenmiştir. Şayet onların söyledikleri doğru olsaydı, söz konusu lezzetlerin ve isteklerin arkasının kesilmesi gerekirdi. Ancak buna karşı şöyle söylenmiştir: Onlara yeni istekler ve temennilerde bulunmaları ilham edilir ve onlar da sürekli isteklerde bulunurlar. Azîz ve Celîl olan Allah şöyle buyurmuştur: "Sizin için canınızın çektiği her şey bulunacak"[29]. [§]"Beğendikleri meyveler ve canlarının çektiği kuş etleri olacak"[30]. Cenâb-ı Hakk'ın bununla neyi kastettiğini kesin olarak bilemeyiz. **Sen bütün noksan sıfatlardan uzaksın Allahım!** Bu beyan çeşitli şekillerde anlaşılabilir. Birincisi, bu ifade cennet ehlinin tevhitten başka

21

[28] bk. el-Bakara, 2/25. ve el-A'râf, 7/43. âyetlerinin tefsiri.

[29] Fussılet, 41/31.

[30] el-Vâkıa, 56/20-21.

bir yükümlülüğü olmadığını haber vermektedir, bundan maksat da kelime-i tevhittir. İkincisi, müminler bu sözü, gördükleri nimetlerin büyüklüğünden ve müşahede ettikleri acayipliklerden dolayı söyleyeceklerdir. Üçüncüsü, Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine vermiş olduğu çeşitli renk ve tattaki nimetlere ve yiyeceklere karşı teşekkür için bu sözü söyleyecekler.

[Cennette Müminlerin Konuşmaları]

Karşılıklı iyi dilekleri de 'selâm' şeklinde olacaktır. Müfessirler şöyle derler: Melekler cennette müminlere canlarının çektiği çeşitli renk ve tattaki nimetleri getirirler, onlara selâm verirler, müminler de meleklerin selâmını alırlar. İşte **karşılıklı iyi dilekleri 'selâm' şeklinde olacaktır** meâlindeki cümle bunu ifade etmektedir. Bu nimetleri yiyip bitirdiklerinde de **âlemlerin Rabb'i olan Allah'a hamdolsun** diyecekler. Bu, İbn Abbâs'ın (r.a.) ve diğer müfessirlerin görüşüdür[31]. **Karşılıklı iyi dilekleri 'selâm' şeklinde olacaktır** cümlesindeki "selâm" (سلام) lafzı, hiçbir hata ve kusur içermeyen, kabalık ve çirkinlikten sâlim bir söz gibidir. Yani onların cennette birbirleriyle konuşmaları her türlü ayıptan ve kusurdan uzaktır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurulmaktadır: "Orada boş bir söz işitmezler"[32]. "Sadece şu söz: Size esenlikler, size mutluluklar!..."[33]

Onların duaları da, 'Âlemlerin Rabb'i olan Allah'a hamdolsun' diyerek son bulur. Müfessirler şöyle derler: Onlar bu sözü, yemeyi içmeyi bitirdikleri sırada söylerler. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Allah dünya ve âhirette kendilerine verdiği nimetler üzerine, âlemlerin Rabb'i olan Allah'a hamdolsun, diye şükretmelerinden dolayı kullarından razı olur. **Onların duaları son bulur** meâlindeki cümle, dünyadaki dualarının âlemlerin Rabb'i olan Allah'a hamdolsun şeklinde olduğu gibi, sanki âhiretteki dualarının da **âlemlerin Rabb'i olan Allah'a hamdolsun**, şeklinde olduğunu belirtmektedir.

وَلَوْ يُعَجِّلُ اللّٰهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ لَقُضِيَ اِلَيْهِمْ اَجَلُهُمْ فَنَذَرُ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَٓاءَنَا فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١١﴾

31 İbn Cüreyc'den böyle rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Tefsîr*, XI, 89; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 346).

32 Meryem, 19/62; el-Vâkıa, 56/25; en-Nebe', 78/35.

33 el-Vâkıa, 56/26.

22

[§]*11. "Eğer insanlar iyi olanı çarçabuk istedikleri gibi kötü olanı da Allah onlar için hemen gerçekleştirseydi derhal sonları gelirdi. Bize kavuşacaklarına inanmayanları, azgınlıkları içinde bocalayıp durmak üzere kendi hallerine bırakırız."*

Eğer insanlar iyi olanı çarçabuk istedikleri gibi kötü olanı da Allah onlar için hemen gerçekleştirseydi derhal sonları gelirdi. Bu âyette sanki gizli bir kelime var gibidir, sanki şöyle demektedir: **Eğer Allah insanlar için kötü olanı hemen gerçekleştirseydi.** Yani iyi olanı çarçabuk istediklerinde onu hemen gerçekleştirdiği gibi kötü olanı istediklerinde de hemen gerçekleştirseydi **derhal sonları gelirdi.** Zâhirde âyet, insanların kötüyü istemelerinden söz etmemekte, sadece Allah'ın onu hemen gerçekleştirmesinden bahsetmektedir. Dolayısıyla belirttiğimiz gibi burada kötülükle ilgili olan "isti'câl" (استعجال) kelimesi gizlenmiştir. Nitekim "Allah'ın emri gelmiştir"[34]. "Gökten üzerimize taş yağdır"[35] meâlindeki çeşitli âyet-i kerîmeler de böyledir. Onlar tazarru ve niyaz ile azabın hemen gelmesini istiyorlardı. Cenâb-ı Hak ise, onlar hayrı çarçabuk istediklerinde hemen verildiği gibi, şayet azabın derhal gelmesini istediklerinde de hemen azap gönderilseydi sonları gelirdi, helâk olurlar ve yok olup giderlerdi buyuruyor. Bu yorum, özellikle dua ve istekle azabın derhal gelmesini isteyen kâfirler hakkındadır. Bu hükmün, azap isteğini açıkça belirtmeden, kötülüğü irtikâp ettikleri takdirde bütün yaratıklar hakkında da geçerli olduğu anlaşılmaktadır. İnsanlar iyilik yaptıklarında Allah kendilerine hemen hayrı lütfettiği gibi, kötülük yapmaları sebebiyle, o kötülüğü işledikleri anda **Allah eğer kötü olanı hemen gerçekleştirseydi, derhal sonları gelirdi.** Yani insanlara yaptıkları iyiliğin karşılığını hemen verdiği gibi, kötülük yaptıklarında da işledikleri kötülüğün gerektirdiği cezayı derhal verseydi, onların hemen sonları gelirdi. Ama Allah böyle yapmamakta, ecellerinin sonuna kadar onlara süre vermektedir. Bu âyeti, insanlar lânetle ve rezil-rüsvay olmakla birbirlerine beddua ederler diye farklı bir şekilde yorumlamak da mümkündür. [§]Yani insanın kızdığında, yâ Rabbi! Falana lânet eyle! Allahım, onu rezil-rüsvay et! ve benzeri sözlerle beddua etmesidir. Cenâb-ı Hak ise, insanlar birbirlerine dua ettiklerinde rahmeti ve bolluğu verdiği gibi, beddua ettikleri zaman da hemen onun karşılığını verseydi, **derhal sonları gelirdi,** helâk olurlar ve yok olup giderlerdi. Bu da onların sonu olurdu. Bu durum üç şekilde olabilir. Birincisi,

23

34 "Allah'ın emri yerine gelecektir; artık onun bir an önce gelmesini isteyip durmayın" (en-Nahl, 16/1).

35 "Hatırla, bir de şöyle diyorlardı: Allahım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir hakikat ise gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder!" (el-Enfâl, 8/32).

belirttiğimiz gibi istek ve talebin derhal gerçekleşmesi. İkincisi, insanların fiili işlediklerinde ve kötülüğü irtikâp ettiklerinde gerçekleşmesi. Üçüncüsü de, yaptıkları ve ettikleri işlere bağlı olarak gerçekleşmesi.

Derhal sonları gelirdi. Bu beyan, onlar için belirlenen süreden önce sonları gelirdi anlamına gelebilir. İkinci olarak da, onların sonları bu şekilde takdir edilmiştir, mânasına gelebilir. Bu âyet, hiç kimsenin eceli gelmeden helâk olmayacağına ve ecelinin asla ileri-geri gitmeyeceğine işaret etmektedir. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurulmaktadır: “Bir an bile ne erteleyebilirler ne de öne alabilirler”[36].

Bize kavuşacaklarına inanmayanları, azgınlıkları içinde bocalayıp durmak üzere kendi hallerine bırakırız. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu âyet, dünyada yaptıklarından dolayı hiçbir kâfiri cezalandırmamanın Allah’ın hikmeti gereği olduğunu göstermektedir. Ama yaptıkları iyiliklere karşılık dünyada çeşitli nimetler vermek suretiyle onları hemen mükâfatlandırmaktadır. Buna karşılık cezalarını kıyâmet gününe ertelemek, O’nun hikmetinin gereğidir. İşte bu âyetin yorumu budur. *En doğrusunu Allah bilir.* **Bize kavuşacaklarına inanmayanları, azgınlıkları içinde bocalayıp durmak üzere kendi hallerine bırakırız.** Yani onları terkederiz, kendilerine vâdedilen azap vakti gelinceye kadar kör ve şaşkın olarak bırakırız.

وَاِذَا مَسَّ الْاِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا لِجَنْبِه۪ٓ اَوْ قَاعِدًا اَوْ قَٓائِمًا فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ كَاَنْ لَمْ يَدْعُنَٓا اِلٰى ضُرٍّ مَسَّهُ كَذٰلِكَ زُيِّنَ لِلْمُسْرِف۪ينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢﴾

12. “İnsanın başına zararlı bir şey geldiğinde yan üstü yatarken veya otururken ya da ayakta iken hemen bize dua etmeye koyulur; onu zararlı durumundan kurtardığımızda ise sanki başına gelen zararı gidermeye bizi çağırıp yalvarmamış gibi inkârcılığa dönüp yoluna devam eder; haddi aşanlara işte bu şekilde yaptıkları güzel görünmektedir.”

İnsanın başına zararlı bir şey geldiğinde yan üstü yatarken veya otururken ya da ayakta iken hemen bize dua etmeye koyulur. Bazı müfessirler şöyle demişlerdir: Kur’ân-ı Kerîm’de belirtilen her “insan” (الانسان) kelimesinden kâfir

[36] “Süreleri dolduğunda onu bir an bile ne erteleyebilirler ne de öne alabilirler” (el-A‘râf, 7/34; en-Nahl, 16/61).

olan insan kastedilmiştir. Nitekim şu âyet-i kerîmelerde bu mâna kastedilmiştir: [§]"Ey insan! Büyük bir çaba içindesin"[37]. "Ey insan! Yüce Rabb'in hakkında seni yanıltıp aldatan ne oldu?"[38] "Asra yemin ederim ki, insan gerçekten ziyandadır"[39]. Fakat Cenâb-ı Hakk'ın bu âyette de kâfiri kastettiğinden kesin olarak emin değiliz. Şayet bu âyette söylenenler esas alınacak olursa, kâfirlerin yanı sıra iman edenler de bu hitabın kapsamına girerler; çünkü bir ihtiyaç veya zorluk halinde mümin de Allah'a dua etmeye ve yalvarmaya başlar. Ama o sıkıntıdan kurtulduğunda yaptığı duayı bırakır, yalvarmasını terkeder. Bu itibarla müminler de bu hükmün kapsamına dâhildirler.

24

Yan üstü yatarken veya otururken ya da ayakta iken hemen bize dua etmeye koyulur. Bu beyanda, gerçek anlamda yan üstü yatmak, oturmak ve ayakta durmak kastedilmemiş, her durumda dua ederler anlamı kastedilmiştir. Yani her hal ve şartta dua ederler. İnsanlar başlarına gelen zorluk ve sıkıntıları gidermeye Allah'tan başka taptıkları şeylerin muktedir olmadıklarını anlayınca, bu belâları defetmesi için hemen Allah'a dua etmeye ve yalvarmaya koyulurlar.

Sonra Cenâb-ı Hak onların akılsızlıklarını, aşırı inatçılıklarını, tekrar ilk hallerine döndüklerini haber vermekte ve şöyle buyurmaktadır: **Onu zararlı durumundan kurtardığımızda ise sanki başına gelen zararı gidermeye bizi çağırıp yalvarmamış gibi inkârcılığa dönüp yoluna devam eder.** *En doğrusunu Allah bilir ya*, buradaki **bizi çağırıp yalvarmamış gibi** meâlindeki beyanla Cenâb-ı Hak, rahata erince bizi unutur, sanki bizi hiç tanımıyormuş gibi duayı terkederek keyfini yaşamaya devam eder, buyurmaktadır.

Haddi aşanlara işte bu şekilde yaptıkları güzel görünmektedir. Buradaki "isrâf" (الاسراف) kelimesi, ileri gitmek, konulan sınırı geçip haddi aşmak anlamına gelir. Bu da, putlara ve benzeri şeylere taparak canları ve malları hiç fayda vermeyecek yere koymak demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدْ اَهْلَكْنَا الْقُرُونَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَجَٓاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ وَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا كَذٰلِكَ نَجْزِى الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ ﴿١٣﴾

---

37 "Ey insan! Sen Rabb'ine doğru büyük bir çaba içindesin; sonunda kuşkusuz O'na kavuşacaksın da" (el-İnşikāk, 84/6).

38 el-İnfitâr, 82/6.

39 el-Asr, 103/1-2.

25 ***[§]13. "Sizden önceki nice nesilleri, haksızlık ve kötülük yoluna saptıklarında yok ettik; halbuki peygamberleri onlara apaçık deliller getirmişlerdi, ama onların iman edecekleri yoktu. Günah yolunu seçen toplulukları işte böyle cezalandırırız."***

Sizden önceki nice nesilleri, haksızlık ve kötülük yoluna saptıklarında yok ettik.

Eğer denilirse ki: Cenâb-ı Hak kötülük yapanları da, yapmayanları da yok etmiştir. Bu durumda kötülük yapanları kötülüklerinden dolayı mı yok ettiği veya kötülük yapmayanları kurtarmak için mi yok ettiği nerden bilinir?

Buna şöyle cevap verilir: Kötülük yapanları yok etmesi, cezalandırma ve köklerini kurutma anlamında bir helâki ifade eder. Kötülük yapmayanları yok etmesi ise, cezalandırma ve köklerini kurutma anlamında bir helâk değildir, ancak tayin edilmiş olan ecelleri geldiği için onları yok etmiştir. **Sizden önceki nice nesilleri, haksızlık ve kötülük yoluna saptıklarında yok ettik; halbuki peygamberleri onlara apaçık deliller getirmişlerdi** meâlindeki âyet, onların peygamberlerinden ısrarla ve inatla mûcizeler istemeleri ve peygamberleri de onlara istedikleri mûcizeleri getirmelerine rağmen yine de yalanlamaları üzerine helâk etmiştir, demektir. Onlar gerçekten o zaman yok edilmişlerdir. Binâenaleyh siz ey Mekkeliler! Peygamberinizden bir mûcize istersiniz ve o da size mûcize getirir, sonra yine de onu yalanlarsanız, Cenâb-ı Hak sizden önceki milletleri cezalandırdığı gibi sizi de cezalandırır. Zira istekten sonra helâk etmek O'nun hükmü gereğidir. Sanki Cenâb-ı Hak, Mekkeliler'e mûcizeler istemelerini engellemektedir. Çünkü mûcize geldikten sonra yine de kabul etmezlerse, arkasından helâk gelecektir.

Peygamberleri onlara apaçık deliller getirmişlerdi. Buradaki apaçık deliller anlamına gelen "beyyinât" (بينات) kelimesi, yapılması ve sakınılması gereken fiilleri açıklamak anlamına gelebilir. Biz bu hususa değişik yerlerde temas etmiştik[40].

Ama onların iman edecekleri yoktu. Cenâb-ı Hak, senden mûcize isteseler ve sen de istedikleri mûcizeyi getirsen dahi o insanların, yani Mekkeliler'in yine de iman etmeyeceklerini peygamberine haber vermektedir. **Günah yolunu seçen toplulukları işte böyle cezalandırırız.** Yani her günahkârı cezalandırırız.

---

40 bk. el-Bakara, 2/87 ve 99. âyetlerinin tefsiri.

ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ خَلَٓائِفَ فِى الْاَرْضِ مِنْ بَعْدِهِمْ لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ ﴿١٤﴾

[§]*14. "Nasıl davranacağınızı görelim diye yeryüzünde sizi, onlardan sonra yerlerine getirdik."*

Sonra yeryüzünde sizi, onlardan sonra yerlerine getirdik. Buradaki "halâif" (خلائف) kelimesi, helâk etmediği o insanlara sizleri halef yaptı anlamına gelir. Bu durumda âyet, Allah'ın nimetini, lütfunu ve rahmetini hatırlatmak anlamındadır. Şayet dileseydi hepsini yok edeceğini hatırlatmaktadır. Bunlar, onların yerine gelmediler, ama Allah lütfu ve rahmeti ile sizi helâk etmedi. **Sizi, onlardan sonra yerlerine getirdik,** imtihan ve kulluk etmek konusunda sizi onlardan sonra yerlerine getirdik. Yani atalarınızı imtihan ve kullukla sorumlu tuttuğu gibi, sizleri de imtihan ve kullukla mükellef kıldı. **Sizi, onlardan sonra yerlerine getirdik.** Bu beyanın sanki şu mânaya geldiği anlaşılmaktadır: Sizi, kötülük yapmayanların yerlerine getirdik, onlara nasıl uymazsınız? Sizden öncekiler kötülük yapmışlar ve Cenâb-ı Hak da onları helâk etmişti, sizler ise kötülük yapmayan ve peygamberleri yalanlamayan insanların yerine geldiniz, neden onlara tâbi olmuyorsunuz? Sanki o insanlar, atalarının da kendileri gibi yaptıklarını ve bu itibarla kendileri de atalarının yoluna uyduklarını iddia ediyorlardı. Cenâb-ı Hak da **sizi, onlardan sonra yerlerine getirdik,** yani kötülük yapmayanların yerlerine getirdik buyurmaktadır**.** Çünkü kötülük yapanlar yok edilmişlerdi, sizler ise atalarınızın yolunda bırakıldınız. **Sonra yeryüzünde sizi, onlardan sonra yerlerine getirdik** meâlindeki beyan şu anlama da gelebilir: Ben size, yani insanlara gönderilen ilk peygamber değilim. Bilakis Cenâb-ı Hak, geçmiş ümmetlere pek çok peygamber göndermiştir. O ümmetlerde peygamberlere tâbi olan ve onların çağrısına uyan insanlar vardı, ey Mekke ahalisi! Siz de bana tâbi olun ve benim davetime uyun.

Nasıl davranacağınızı görelim diye. Cenâb-ı Hak, itaat ve isyan konusunda insanların neler yaptıklarını ve gelecekte neler yapacaklarını şüphesiz bilmektedir. Ama Allah, âsi olanla itaatkâr olanların akıbetini onlara bildirmektedir. Zira mâsiyet, ancak yasaklama geldikten sonra yapılan fiile denir. İtaat da, ancak emir geldikten sonra yapılandır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak sizi denemekte, içinizden isyan edenleri bildiği gibi daha önce isyan edenleri bildiğini de size bildirmektedir. Aynı şekilde sizden itaatkâr olanları bildiği gibi,

daha öncekilerden itaatkâr olanları bildiğini de size haber vermektedir. Bunun örneklerini daha önce zikretmiştik[41]. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذٖينَ لَا يَرْجُونَ لِقَٓاءَنَا ائْتِ بِقُرْاٰنٍ غَيْرِ هٰذَٓا اَوْ بَدِّلْهُ قُلْ مَا يَكُونُ لٖٓى اَنْ اُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقَٓائِ نَفْسٖى اِنْ اَتَّبِعُ اِلَّا مَا يُوحٰٓى اِلَيَّ اِنّٖٓى اَخَافُ اِنْ عَصَيْتُ رَبّٖى عَذَابَ يَوْمٍ عَظٖيمٍ ﴿١٥﴾

27 ***[§]15. "Kendilerine âyetlerimiz açıkça okunup anlatılınca bize geleceklerine inanmayanlar, 'Bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir' dediler. Onlara şöyle de: Onu kendiliğimden değiştirmeye hak ve yetkim yoktur, ben ancak bana vahyedilene uyuyorum. Eğer Rabbime itaatsizlik edersem şüphesiz dehşetli bir günün azabından korkarım."***

Kendilerine âyetlerimiz açıkça okunup anlatılınca. Buradaki "beyyinât" (بينات) kelimesini daha önce çeşitli yerlerde açıklamıştık[42]. Beyyinât, Allah tarafından geldiği açık olan, yaratıklardan biri tarafından uydurulmuş olmayan şey demektir. **Bize [huzurumuza] geleceklerine inanmayanlar** meâlindeki âyeti de daha önce zikretmiştik[43].

Bize bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir, dediler. Bu beyandan maksadın Kur'ân'ı değiştirmek olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü başka bir Kur'ân getirmekle onu değiştirmek aynı şeydir. Dolayısıyla âyette veya anlamına gelen "ev" (أو) kelimesi "veya" değil "ve" anlamında kullanılmıştır. Sanki onlar şunu söylüyorlardı: Başka bir Kur'ân getir ve bunu değiştir. Cenâb-ı Hakk'ın şu buyruğuna bakmaz mısın? **Onlara şöyle de: Onu kendiliğimden değiştirmeye hak ve yetkim yoktur.** Yüce Allah burada onlara sadece değiştirmekle ilgili bir cevap verdi. Bu da göstermektedir ki onların talebi, Kur'ân'ı değiştirmekti. Ama onlar bunu Kur'ân'ı yalanlama ve alay etme edasıyla söylüyorlardı. Sonra müfessirler, onların Kur'ân'ı değiştirme talepleri konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazıları şöyle dediler: Onlar Kur'ân'ın değiştirilmesini, yani azap âyeti yerine rahmet âyetinin getirilmesini veya hükümlerinin

---

41 bk. el-Bakara sûresinin 2/143. âyetinin tefsiri.

42 bk. el-Bakara sûresinin 2/87 ve 99. âyetlerinin tefsiri.

43 bk. Yûnus sûresinin 10/7. âyetinin tefsiri.

değiştirilmesini istemişlerdi. **Bize bundan başka bir Kur'ân getir** meâlindeki beyan, Kur'ân'ın nazmına dokunma ama hükümlerini değiştir anlamına gelebilir. Daha önce de söylediğimiz gibi, onlar azap âyeti yerine rahmet âyetini okumasını ve tanrılarına hakaret yerine onları övmesini ve benzeri şeyleri istemiş de olabilirler. *En doğrusunu Allah bilir.* Biz ise buradaki değiştirmekten maksadın hükümlerini değiştirmek mi, yoksa nazmını ve şeklini değiştirmek mi olduğunu bilmiyoruz. Bunu ancak ilâhî bir kaynaktan işitmekle bilebiliriz. Sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'in (s.a.) sadece kendisine vahyedileni söylediğini ve sadece ona uyduğunu haber vermektedir. Kendisine şöyle söylemesi emredilmektedir: **Onlara şöyle de: Onu kendiliğimden değiştirmeye hak ve yetkim yoktur, ben ancak bana vahyedilene uyuyorum.**

Eğer Rabbime itaatsizlik edersem şüphesiz dehşetli bir günün azabından korkarım. Yani size tebliğ etmekle emrolunduğum şeyi tebliğ etmezsem dehşetli bir günün azabından korkarım. **[§]**Rabb'ini bilen herkes, eğer Allah'a âsi olur, O'nun emir ve yasaklarına muhalefet ederse, başına geleceklerden korkar. Ama Rabb'ini bilmeyen kişi, O'na isyandan ve muhalefetten korkmaz. **28**

Onların, **Bize bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir** meâlindeki sözü, inat ve istihza ifadesinden başka bir şey değildir. Zira başka bir Kur'ân getirse veya onu değiştirse, bu söylenenden başka onlara bir yararı yoktur. Şayet onların bu talebi caiz olsaydı, tek tek her âyet hakkında da aynı şey caiz olurdu. Bunun da asla sonu ve nihayeti gelmezdi. Dolayısıyla bu, sadece inat ve istihza anlamında bir taleptir.

قُلْ لَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَا تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ وَلَٓا اَدْرٰيكُمْ بِهٖ فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا مِنْ قَبْلِهٖ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٦﴾

16. "Yine de ki: Allah** (öyle) **dileseydi ne ben onu size okuyabilirdim ne de siz onu anlayabilirdiniz; o gelmeden aranızda uzun bir süre yaşadım, siz aklınızı kullanıp düşünmez misiniz?"

Yine de ki: Allah (öyle) dileseydi ne ben onu size okuyabilirdim ne de siz onu anlayabilirdiniz. Bu beyan, az önce geçen "Bize bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir" meâlindeki cümlenin sılasıdır. Bunun iki anlama gelme ihtimali olduğunu söylemiştik: Biri, onlar Kur'ân'ın nazmını ve şeklini değil hükümlerini değiştirmesini istiyorlardı. Diğeri de "Bize bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir" meâlindeki cümlenin, Kur'ân'ın naz-

mını, şeklini ve hükümlerini toptan kaldır, anlamına gelmesidir. Sanki onlar bu Kur'ân'ı şahsen Resûlullah'ın (s.a.) uydurduğunu ve kendi kafasından düzenlediğini iddia ediyorlardı. Buna karşı Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: **De ki: Allah (öyle) dileseydi ben onu size okuyamazdım.** *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun tefsiri şöyle olmalıdır: Şayet Allah, aranızda dinini yaymamayı, delilleriyle sizi susturmamayı ve beni size peygamber olarak göndermemeyi dileseydi Kur'ân'ı size okumaz ve onu size haber vermezdim, yani size bildirmezdim. **Size onu haber vermezdim** meâlindeki cümle, ondaki hükümleri size bildiremezdim anlamına gelebilir. Yahut şöyle demek istiyor: Şayet Allah dileseydi bana vahiy göndermez, bana vahyedilenleri size tebliğ etmemi emretmez ve bana emrettiği şeylere sizi de çağırmamı istemezdi.

[**Mûtezile**]

29 [§]**Allah (öyle) dileseydi ben onu size okuyamazdım.** Bu beyanda, Allah'ın dilediği her şeyin olduğuna, O'nun dilemediği hiçbir şeyin de olmayacağına dair işaret vardır. Çünkü âyet **Allah (öyle) dileseydi ben onu size okuyamazdım,** diye haber vermektedir. Şayet Allah onu okumasını dilemeseydi, o asla okuyamazdı. İşte bu, Allah'ın dilediği her şeyin olacağına, dilemediği hiçbir şeyin de olmayacağına işaret eder. Bu âyet, Mûtezile'nin, Allah bütün yaratıkların iman etmelerini istedi, ama onlar iman etmediler, şeklindeki sözlerini reddetmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

O gelmeden aranızda uzun bir süre yaşadım. Bu süre zarfında şu anda söylediklerime benzer bir iddiam olmadı ve şimdi okuduğum gibi bir şey de okumadım. **Siz aklınızı kullanıp düşünmez misiniz?** Bunları benim kendiliğimden uydurmadığımı, bana gönderilen vahiy olduğunu anlamıyor musunuz? Zira bunlar eğer benim uydurduğum şeyler olsaydı, şimdiye kadar da aynı şeyleri söylemem gerekirdi. Bunca zaman boyunca bunları söylememişsem, kendiliğimden onları uydurmadığıma **aklınız ermiyor mu?** Bu âyet farklı anlamlara gelebilir. Birincisi, bunları Hz. Peygamber'in (s.a.) kendiliğinden uydurduğunu iddia ettiklerinde, Resûlullah (s.a.) şöyle cevap veriyor: Ben uzun zamandır aranızda yaşıyorum, yani bana vahiy gelmeden önce de sizinle idim; elimle yazı yazdığımı da, öğrenmek için başka birine gidip ders aldığımı da görmediniz. Bu durumda bunları ben kendiliğimden nasıl uydurabilirim? Zira önceden bir takım sebeplere başvurmadan herhangi bir eseri yazmak mümkün değildir.

İkincisi bir ömür boyu aranızda yaşadım, benim yalan söylediğimi asla görmemiş, duymamışsınızdır. Böyle iken Allah'a nasıl iftira edebilir, kendiliğimden Kur'ân'ı nasıl uydurabilirim? Cenâb-ı Hakk'ın bu âyetin peşinden gön-

derdiği şu âyete bakmaz mısın? “Allah hakkında yalan uydurandan daha zâlim kimse var mıdır?”[44] Yani Allah hakkında yalan söyleyenden daha zâlim hiç kimse yoktur.

30

[§]Üçüncüsü **O gelmeden aranızda uzun bir süre yaşadım** meâlindeki beyan, bu sürede peygamber olduğunu iddia eden ve buna delil getiren birini duymadım, ama ben peygamber olduğumu iddia ediyor ve buna da delil getiriyorum anlamına da gelebilir. Bunları benim kendi nefsimden uydurmadığıma **aklınızı kullanıp düşünmez misiniz?**

فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ كَذَّبَ بِاٰيَاتِه۪ۜ اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْمُجْرِمُونَ ﴿١٧﴾

17. “Allah hakkında yalan uyduran veya O’nun âyetlerini yalanlayandan daha zâlim kimse var mıdır? Günah yoluna sapanların kurtuluşu yoktur.”

Allah hakkında yalan uyduran veya O’nun âyetlerini yalanlayandan daha zâlim kimse var mıdır? Bu âyet de sanki “Bize bundan başka bir Kur’ân getir veya bunu değiştir”[45] meâlindeki âyetin sılası gibidir. Yani yalanın çirkin ve ahlâksızca bir şey olduğunu bildiğiniz halde benden başka bir Kur’ân getirmemi ve hükümlerini değiştirmemi nasıl istersiniz? Allah’a iftira etmemi ve O’nun âyetlerini yalanlamamı nasıl beklersiniz? Bu âyetin, Hz. Peygamber’in (s.a.) Kur’ân’ı kendi kafasından uydurup Allah’a isnat ettiği şeklindeki iddialarına ilişkin cümlenin sılası olması da muhtemeldir. Buna göre Resûlullah (s.a.) şöyle demektedir: Ben sizin aranızda bir ömür geçirdiğim halde sizler şimdiye kadar beni yalan söylemekle hiç itham etmediniz, Allah’a yalan isnat etmenin ne kadar çirkin ve ahlâksızca bir şey olduğunu da bildiğiniz halde benim Allah’a yalan isnat ettiğimi nasıl söylersiniz? Bu âyetin, önceki âyetlerle alakası olmayan müstakil bir âyet olması da muhtemeldir. Sonra **Allah hakkında yalan uydurandan daha zâlim kimse var mıdır?** Bu kelâmın bir soru cümlesi olduğunu söylemiştik. Bu sorunun cevabı müfessirlerin söyledikleri şu sözdür: Kötülüğü ve ahlâksızlığı, Allah hakkında yalan uydurandan zulmü daha açık

44 Yûnus, 10/17.
45 Yûnus, 10/15.

olan kimse yoktur. Onların söylemiş olduğu bu söz, bu âyetin tefsiri değildir[46]. Biz bu hususu değişik yerlerde açıklamıştık[47].

Veya O'nun âyetlerini yalanlayan. Allah'a iftira etmek, O'nun âyetlerini yalanlamaktır. O'nun âyetlerini yalanlamak da Allah'a iftira etmektir.

وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هٰٓؤُلَٓاءِ شُفَعَٓاؤُنَا عِنْدَ اللّٰهِ قُلْ اَتُنَبِّؤُنَ اللّٰهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي السَّمٰوَاتِ وَلَا فِي الْاَرْضِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١٨﴾

31

[§]***18. "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar. Onlara şöyle de: Göklerde ve yerde Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz? Onların yakıştırdıkları ortaklardan O'nun yüce ve münezzeh olduğunda şüphe yoktur."***

Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar. Bu beyanın iki anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi, tapmasalar **kendilerine hiçbir zarar veremeyecek**, tapsalar da **hiçbir fayda veremeyecek** olan şeylere tapıyorlar. İkincisi, **fayda da zarar da veremeyen şeylere,** yani tapmayı terketseler de zarar vermeye gücü yetmeyen şeylere tapıyorlar. **Fayda vermeyen**, yani onlara fayda vermeye gücü yetmeyen putlar… Cenâb-ı Hak, zararı gidermeye ve fayda vermeye gücü yetmeyen şeylere taptıklarından; her türlü menfaati ve gıdaları lütfeden, her türlü zarar ve faydanın kendisinden geldiği zata kulluğu terkettiklerinden dolayı onların ne kadar akılsızca davrandıklarına işaret etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bunlar Allah katında bizim aracılarımız diyorlar. Bu sözü onların atalarını taklit ederek söylemiş olmaları muhtemeldir. Nitekim başka bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da

---

[46] "Bu âyetin, önceki âyetlerle alakası olmayan müstakil bir âyet olması da muhtemeldir. 'Allah hakkında yalan uydurandan daha zâlim kimse var mıdır?' meâlindeki âyetin soru cümlesi olduğunu ve bunun bir cevabı olması gerektiğini değişik yerlerde belirtmiştik. Bu sorunun cevabı konusunda müfessirler şöyle demişlerdir: Kötülüğü ve ahlâksızlığı, Allah hakkında yalan uydurandan daha açık olan kimse yoktur. Müfessirlerin bu sözü, âyetteki sorunun altında gizlenmiş olan cevabıdır, yoksa âyetin tefsiri ve yorumu değildir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 367a; Medine nüshası, vr. 409b).

[47] bk. el-En'âm sûresinin 6/93. âyetinin tefsiri.

bize bunu emretti" derler[48]. Yahut onlar bu sözü, kendilerini Allah'a kulluğa ve O'nun hizmetine ehil görmedikleri için söylemişlerdi. Dünyada kendisini sultana hizmete lâyık görmeyen, bu yüzden sultan nezdinde kendisine şefaat eder ümidiyle onun çevresindekilere hizmet eden herkes bu türlü sözleri söyler. Buna göre onlar da, putların kendilerini Allah'a yaklaştıracakları[49] ve Allah katında kendilerine şefaat edecekleri düşüncesiyle onlara tapıyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlara şöyle de: Göklerde ve yerde Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz? [Birincisi], Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: **O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz?** Yani O'na haber mi vermek istiyorsunuz? **Allah'ın bilmediği bir şeyi,** siz O'nun her şeyi bildiğini bildiğiniz halde… Yani [§]sizin bilmediğiniz, fakat belirtilen her şeyi bildiğini sizin de bildiğiniz Allah'a bir şey mi öğretiyorsunuz? Siz de biliyorsunuz ki, şayet mesele öyle olsaydı, Allah onu sizden çok daha iyi bilirdi. İkincisi, siz Allah'ın bilmediği bir şeyi mi söylüyorsunuz? Yani Allah, onun sizin söylediğiniz gibi olmadığını bilmektedir. Nitekim insanlar şöyle derler: Allah'ın dilediği oldu, dilemediği de olmadı. Yani Allah'ın olmamasını dilediği şey olmadı[50].

32

O münezzehtir. "Sübhânehû" (سبحانه) kelimesi, Allah'tan başkalarında görülen ayıplardan ve âfetlerden, benzer ve zıt olma ihtimalinden Allah'ı yüceltmek için kullanılır. Burada ise iki anlama gelir. [Birincisi], müşrikler âyette zikredilen şeylere tapıyorlar ve Allah katında onlar bizim şefaatçilerimizdir

---

[48] "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman 'Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti' derler. De ki: Allah kötülüğü emretmez. Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?" (el-A'râf, 7/28).

[49] Müellif burada "Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler, ki sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz, diyorlar" (ez-Zümer, 39/3) meâlindeki âyete işaret etmektedir.

[50] "Cenâb-ı Hakk'ın 'Onlara şöyle de: Göklerde ve yerde Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz?' meâlindeki âyetinin iki anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi, âyetteki 'bilmediği şeyi' ifadesi, her ne kadar onların iddia etmiş oldukları putların kendilerine Allah katında şefaatçi olacakları bilgisini kendinden nefyediyor ise de, hakikatte onların iddialarını reddetmektedir. Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Göklerde ve yerde Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na haber vermeye mi kalkışıyorsunuz? Siz de biliyorsunuz ki Allah, göklerde ve yerde olan her şeyi bilmektedir. Şayet iddia ettiğiniz gibi putlar Allah katında size şefaatçi olsalardı, Allah bunu sizden daha iyi bilirdi. Buna göre âyet onların iddiasını reddetmektedir. İkincisi de buna yakın bir mânadır. Cenâb-ı Hak 'Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz?' buyuruyor. Yani o konunun sizin iddia ettiğiniz gibi olmadığını bilene öğretmeye kalkıyorsunuz. Bu, insanların söylediği şu söze benzemektedir: Allah'ın dilediği oldu, dilemediği de olmadı. Yani Allah'ın olmasını dilediği şey oldu, olmamasını dilediği şey de olmadı" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 367a-b).

diyorlardı. Cenâb-ı Hak da “Sübhânehû” buyuruyor, öylelerini kendi katında şefaatçi kılmaktan zâtının münezzeh olduğunu ifade ediyor. Çünkü şefaat eden, ancak şefaat isteyeceği zâtın nezdinde bir kadri ve değeri olmasıyla bunu yapabilir. Kullar için Allah katında değer sahibi olmak, ancak kulluk yapmalarıyla mümkündür, bütün güçleriyle kulluk görevlerini yerine getirmeleriyle onu kazanırlar. Kulluk yapması ihtimali bulunmayanın ise, zikredilen şeyleri kazanması çok uzak bir ihtimaldir. Yani nebîler ve resûller dışında belirtilen kişileri şefaatçi kılmaktan Allah münezzehtir; onların ne zarar vermeye ve ne de fayda sağlamaya güçlerinin yetmediği kendilerine haber verilmişti, şefaat de böyledir. İkincisi, kulluk yapmak konusunda onları Allah’a ortak koşmuş olmalarıdır, Allah’ın yanında başka bir mâbut olmasından yahut kendisinden başka birine kulluk yapılmasına izin vermesinden Cenâb-ı Hak münezzehtir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا كَانَ النَّاسُ اِلَّٓا اُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ ف۪يمَا ف۪يهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٩﴾

33

[§]***19. “İnsanlar*** (inanç birliği içinde bütünleşmiş) ***tek bir topluluktan ibaretti, sonra aralarında inanç farklılığı oluştu. Eğer Rabb’inin katından daha önce verilmiş bir söz olmasaydı, ayrılığa düştükleri konuda aralarında hüküm verilir, iş bitirilirdi.”***

[İnanç Farklılığı ve Fıtrat]

İnsanlar (inanç birliği içinde bütünleşmiş) tek bir topluluktan ibaretti, sonra aralarında inanç farklılığı oluştu. Bu âyetin işaret ettiği anlama dair farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: Bütün Mekkeliler müşrik idi, putlara tapıyorlardı, içlerinde ne yahudi, ne hıristiyan ve ne de başka mezhebe mensup biri vardı. Muhammed aleyhisselâm peygamber olarak gönderilince aralarında inanç farklılığı meydana geldi; bazıları ona iman edip kendisini tasdik etti ve samimi olarak Allah’ın dinine girdi. Bazıları ise onun Allah’ın elçisi olduğunu bildikleri halde kendisini yalanlamakta inat edip kibirlendiler. Bazıları şüpheye düştü, bazısı da hiç ilgilenmedi ve düşünmedi. Böylece dört gruba ayrıldılar. Bazıları da şöyle dedi: **İnsanlar (inanç birliği içinde bütünleşmiş) tek bir topluluktan ibaretti,** yani hepsi yaratılış itibariyle tek bir halde idi. Herkesin yaratılışında yüce Allah’ın birliğini ve ulûhiyetini kabullenmek inancı vardı. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: “Göklerde olanlar

da yer de olanlar da isteyerek veya istemeyerek hep O'na boyun eğmişlerdir"[51]. "Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmışsa ona yönel!"[52] Herkesin yaratılışında Allah'ın birliğini ve ulûhiyetini kabul etmek inancı vardır. **Sonra aralarında inanç farklılığı oluştu,** bir kısmı o fıtrat üzere kaldı, bazıları da yalanladı ve küfrü tercih etti. Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Her doğan fıtrat üzere doğar, ancak anne babası onu yahudileştirir ve hıristiyanlaştırır"[53]. Burada kendi hallerine bırakılsalardı herkesin fıtrat üzere olduğu, fakat anne babasının onun fıtrat üzere kalmasına mani oldukları haber verilmektedir. [§]Şöyle de denilmiştir: **İnsanlar (inanç birliği içinde bütünleşmiş) tek bir topluluktan ibaretti,** yani bütün yaratıklar bütün bir ümmet halinde idi. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurulur: "Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve gökyüzünde iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa hepsi sizin gibi topluluklardır"[54]. Cenâb-ı Hak sanki bu ümmeti azarlamakta ve şöyle söylemektedir: Özleri ve cinsleri farklı olduğu halde onlar ihlas ile Allah'a boyun eğiyorlar, o ümmetlerden biri olan siz ey insanlar, Allah size akıl verdiği, hikmetli olan ile akılsızca yapılanı ayırdetme gücü lütfettiği halde nasıl olur da inanç farklılığına düşersiniz ve Cenâb-ı Hakk'ın ulûhiyetine ve rablığına başkalarını ortak edersiniz? Üstelik Allah göklerde ve yerde olan her şeyi sizin için yaratmış, onların hepsini sizin istifadenize vermiş[55] ve sizi bütün yaratılanlardan daha üstün kılmışken… Böyle bir mazhariyeti diğer ümmetlerden hiçbirine vermemişken… Bazı tefsirciler, **İnsanlar (inanç birliği içinde bütünleşmiş) tek bir topluluktan ibaretti** meâlindeki beyanın Nuh aleyhisselâm dönemine ve onunla birlikte gemiye binenlere işaret ettiğini söylemişlerdir; onların hepsi tek bir dine bağlı idiler, fakat gemiden çıkınca aralarında inanç farklılığı oluştu. Bazıları bu âyette Hz. Âdem'in (s.a.) kastedildiğini, ondan sonra evlatlarının farklı inanç gruplarına ayrıldıklarını söyler. Bazıları da Hz. İbrahim (s.a.) dönemine işaret edildiğini söyler. Fakat bunun nasıl olduğunu biz bilmiyoruz. Biz ancak Cenâb-ı Hakk'ın haber vermesiyle biliriz.

34

---

51 Âl-i İmrân 3/83.

52 "O halde sen hanîf olarak bütün varlığınla dine, Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmışsa ona yönel! Allah'ın yaratmasında değişme olmaz" (er-Rûm, 30/30).

53 "Her doğan fıtrat üzere doğar, anne babası onu yahudileştirir veya hıristiyanlaştırır veya mecûsîleştirir…" (Buhârî, "Cenâiz", 92; Müslim, "Kader", 22).

54 el-En'âm, 6/38.

55 Müellif burada şu âyetlere ve benzerlerine işaret etmektedir: "Yeryüzünde ne varsa tamamını sizin için yaratan O'dur." (el-Bakara, 2/29). "Allah'ın, göklerde ve yerde bulunan şeyleri hizmetinize verdiğini, nimetlerini gizli ve açık olarak önünüze bolca serdiğini görmez misiniz?" (Lukmân, 31/20). "Ayrıca O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendinden bir lütuf olarak emrinize vermiştir" (el-Câsiye, 45/13).

Eğer Rabb'inin katından daha önce verilmiş bir söz olmasaydı, ayrılığa düştükleri konuda aralarında hüküm verilir, iş bitirilirdi. [Birincisi], denildi ki: İstemiş oldukları âyetler geldiğinde onları yalanlamaları halinde bu ümmete azap etmemek eğer Allah'ın hükümlerinden olmasaydı, daha önceki ümmetlerin istemiş oldukları âyetleri yalanladıklarında onları helâk ettiği gibi bunları da helâk ederdi. Fakat Cenâb-ı Hak bu ümmete azap etmeyi kıyâmet gününe ertelemiştir. İkincisi, **Rabb'inin katından daha önce verilmiş söz** ifadesi ile, peygamberleri yalanlamaları ve onlara inatla karşı çıkmaları halinde bu ümmetin kökünü kazımamak kararı kastedilmektedir. Bu iki yorumdan biri onların kökünü kazımaktan vazgeçmek, diğeri de azabı belli bir vakte kadar ertelemektir. **Aralarında hüküm verilirdi,** yani onları kabule zorlayan şey açıklanarak hüküm verilirdi.

وَيَقُولُونَ لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّه۪ۚ فَقُلْ اِنَّمَا الْغَيْبُ لِلّٰهِ فَانْتَظِرُواۚ اِنّ۪ي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِر۪ينَ ﴿٢٠﴾

35

[§]***20. "Ona Rabb'inden bir işaret gelse ya!" diyorlar. De ki: "Gaybı bilmek Allah'a mahsustur; bekleyiniz, ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim."***

Ona Rabb'inden bir işaret gelse ya! diyorlar. De ki: Gaybı bilmek Allah'a mahsustur. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun cevabı, "Eğer Rabb'inin katından daha önce verilmiş bir söz olmasaydı"[56] meâlindeki âyette zikredilmektedir. Yani istemiş oldukları âyetler geldiğinde onları yalanlamaları halinde bu ümmete azap etmemeye dair eğer Allah'ın verdiği bir söz olmasaydı, daha önceki ümmetlerin istemiş oldukları âyetleri yalanladıklarında onlar helâk edildiği gibi siz de mutlaka helâk edilirdiniz.

De ki: Gaybı bilmek Allah'a mahsustur. Yani siz de biliyorsunuz ki, gayb ilmi Allah'a aittir. Allah, benim peygamber olduğuma işaret eden âyetleri ve açıklamaları indirmiştir.

Bekleyiniz, ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim. Denildi ki: Öyleyse siz benim helâk edilmemi bekleyin, ben de sizin helâkinizi bekliyorum. Çünkü onlar Hz. Peygamber'i (s.a.) helâk olmakla korkutuyorlardı. Şöyle de söylendi: Siz şeytanın vâdlerini bekleyin, ben de Allah'ın vâdlerini bekliyorum. Buna göre bu cümle bir tehdit ifadesidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

56 Bir önceki âyet.

وَاِذَٓا اَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً مِنْ بَعْدِ ضَرَّٓاءَ مَسَّتْهُمْ اِذَا لَهُمْ مَكْرٌ فٖى اٰيَاتِنَا قُلِ اللّٰهُ اَسْرَعُ مَكْرًا اِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُبُونَ مَا تَمْكُرُونَ ﴿٢١﴾

21. "İnsanlara dokunan bir zarardan sonra bir rahmet tattırdığımızda bir de bakarsın ki onlar, bize ait işaretler üzerinde hileye sapmışlardır. De ki: 'Hileye karşı Allah'ın tedbiri daha çabuktur.' Şüphesiz elçilerimiz sizin hile ve düzenlerinizi kaydediyorlar."

İnsanlara dokunan bir zarardan sonra bir rahmet tattırdığımızda bir de bakarsın ki onlar, bize ait işaretler üzerinde hileye sapmışlardır. Tefsirciler şöyle dediler: **İnsanlara tattırdığımızda**, yani Mekkeliler'e tattırdığımızda. Onlara bolluk, refah ve korktuklarından emin olmak gerçekleştiğinde tekrar yalanlamaya ve putlara tapmaya başlarlar. Ancak bu söz hem Mekkeliler'i, hem de diğer insanları içine almaktadır. İnsanlar putlara tapmaktan ümitlerini kestiklerinde hemen Allah'a sığınırlar ve O'nun dinine samimiyetle bağlanırlar. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakarırlar"[57]. "İnsanın başına zararlı bir şey geldiğinde yan üstü yatarken veya otururken ya da ayakta iken hemen bize dua etmeye koyulur"[58]. **[§]**"İnsanların başına bir sıkıntı gelince yalnız Rab'lerine sığınarak O'na yalvarırlar"[59]. Kur'ân-ı Kerîm'de böyle pek çok âyet-i kerîme vardır. İnsanların âdeti, şiddete ve belâya mâruz kaldıklarında, tapındıkları putların bunları defedemeyeceğini bildikleri için hemen Allah'a sığınmaktır.

36

Bize ait işaretler üzerinde hileye sapmışlardır. Âyetlerde hileye sapmaktan maksat, onları yalanlamak ve reddetmektir. Buradaki âyetlerin lafzı ile sanki Muhammed aleyhisselâm kastedilmiş gibidir. Çünkü başından sonuna kadar onun varlığı âyet idi. Defalarca onu öldürmeye azmederek hile

---

[57] "Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakarırlar; fakat onları sağ salim karaya çıkardığında bakarsın ki yine Allah'a ortak koşuyorlar" (el-Ankebût, 29/65).

[58] "İnsanın başına zararlı bir şey geldiğinde yan üstü yatarken veya otururken ya da ayakta iken hemen bize dua etmeye koyulur; onu zararlı durumundan kurtardığımızda ise -sanki başına gelen zararı gidermeye bizi çağırıp yalvarmamış gibi inkârcılığa dönüp yoluna devam eder; haddi aşanlara işte bu şekilde yaptıkları güzel görünmektedir" (Yûnus, 10/12).

[59] "İnsanların başına bir sıkıntı gelince yalnız Rab'lerine sığınarak O'na yalvarırlar; sonra onlara kendi katından bir nimet tattırdığında bakarsın ki bir kısmı kalkıp Rab'lerine ortak koşar" (er-Rûm, 30/33).

yaptılar. Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "Hatırlar mısın? İnkâr edenler sana tuzaklar kuruyorlardı"[60]. Burada diğer âyetlerin ve delillerin kastedilmiş olması da muhtemeldir; insanlar bunlarda hileye saptılar, yani onları yalanladılar ve reddettiler.

De ki: Hileye karşı Allah'ın tedbiri daha çabuktur. Buradaki "mekr" (المكر) kelimesi, birini farkına varmadan yakalamak anlamına gelir. Buna göre Cenâb-ı Hak, Allah'ın yakalaması çok çabuktur buyuruyor. O sizi hiç farkına varmadan yakalayıverir. Fakat sizin Resûlullah'ı (s.a.) yakalamaya ve ona hile yapmaya gücünüz yetmez, çünkü Allah mutlaka onu bilir. O, sizden daha çabuk yakalayıcıdır.

Şüphesiz elçilerimiz sizin hile ve düzenlerinizi kaydediyorlar. Bunlar hafaza melekleridir. Cenâb-ı Hakk'ın **De ki: Hileye karşı Allah'ın tedbiri daha çabuktur** meâlindeki beyanı, hilenizin cezasını sizden daha çabuk verir anlamına da gelebilir. Yahut O sizin farkına varamayacağınız yönden sizi çok çabuk yakalar. Bazı dilciler şöyle dediler: Âyetler hakkında hile, onları reddetmek ve inkâr etmek anlamına da gelir. Bazıları âyetlerle alay etmek anlamına gelir dedi. Bunların ikisi de aynı şeydir. *En doğrusunu Allah bilir.*

هُوَ الَّذٖى يُسَيِّرُكُمْ فِى الْبَرِّ وَالْبَحْرِ حَتّٰٓى اِذَا كُنْتُمْ فِى الْفُلْكِ
وَجَرَيْنَ بِهِمْ بِرٖيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحُوا بِهَا جَٓاءَتْهَا رٖيحٌ عَاصِفٌ وَجَٓاءَهُمُ
الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُّٓوا اَنَّهُمْ اُحٖيطَ بِهِمْ دَعَوُا اللّٰهَ مُخْلِصٖينَ
لَهُ الدّٖينَ لَئِنْ اَنْجَيْتَنَا مِنْ هٰذِهٖ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرٖينَ ﴿٢٢﴾

22. "Karada ve denizde yol alıp ilerlemenizi sağlayan O'dur. Gemide bulunduğunuzda, güzel bir rüzgârla gemiler onları kaydırıp götürdüğü ve bu yüzden sevinç içinde oldukları sırada onları bir fırtına yakalar, üzerlerine her taraftan dev dalgalar gelmeye başlar, kuşatıldıklarını zannederler, (işte bu durumda) ***'Eğer bizi bu felâketten kurtarırsan vallahi sana şükredenlerden olacağız' diye -din ve ibadeti yalnız O'na özgü kılarak- Allah'a dua ederler."***

---

60 "Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı; onlar tuzak kuruyorlardı Allah da bozuyordu. Tuzak bozma işini en iyi yapan Allah'tır" (el-Enfâl, 8/30).

Karada ve denizde yol alıp ilerlemenizi sağlayan O'dur. Bu âyetin işaret ettiği anlama dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: **Yol alıp ilerlemenizi sağlayan O'dur** meâlindeki beyan, karada ve denizde yol alıp ilerlemeniz için her şeyi sizin istifadenize veren O'dur demektir, bundan maksat da kendileriyle karaların ve denizlerin katledildiği binit hayvanları ve gemilerdir. Aynen şu âyette ifade buyurulduğu gibi: "Sırtlarına binesiniz, üzerine yerleştiğinizde Rabb'inizin nimetini hatırlayasınız ve şöyle diyesiniz: Bunu bize boyun eğdiren Allah noksanlardan münezzehtir, yoksa biz buna güç yetiremezdik!"[61] **[§]** 37 Şöyle de denildi: **Karada ve denizde yol alıp ilerlemenizi sağlayan O'dur,** yani karayı ve denizi size boyun eğdiren O'dur, bunların ikisi de korku ve helâk olma yeridir; oralarda ihtiyaçlarınızı karşılamanız için sizi koruyor. Karaların ve denizlerin felâketlerinden korumak yaratıkların gücü dâhilinde değildir. Cenâb-ı Hak lütfederek, ihtiyaçlarını karşılamaları için oraları dolaşanları korumuştur. Nitekim bir âyette, "Taze etinden yemeniz ve mücevherini çıkarıp takınmanız için denizi hizmetinize veren de O'dur"[62] buyurmuş ve âyetin devamında bunun gibi çeşitli faydalarını zikretmiştir. Şayet Cenâb-ı Hak bunları insanların istifadesine vermeseydi ve kendilerini korumasaydı, insanlar bunlardan faydalanmaya ve kendilerini onların tehlikelerinden korumaya güçleri yetmezdi. Yüce Allah, insanları nimetlerine şükretmeye yöneltmek için onlara vermiş olduğu nimetleri ve lütfunu kendilerine hatırlatmaktadır.

Karada ve denizde yol alıp ilerlemenizi sağlayan. Bu beyanın, Cenâb-ı Hak onu yarattı ve sizin karada ve denizde yürüyüp seyahat etmenizi sağladı anlamına gelmesi muhtemeldir. Başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "Orayı seyahati uygun konaklara ayırdık. Oralarda geceleri seyahat edin, dedik"[63]. Burada kullanılan "takdîr" (التقدير) kelimesi yaratmak anlamına gelir, "mukadder" (المقدّر) de yaratılandır. Burada kulların fiillerinin Allah tarafından yaratıldığına işaret vardır. Çünkü yürüyüp seyahat etmek, yaratılanların fiilidir ve Cenâb-ı Hak onu kendine nispet etmektedir. Bu da, insanların fiillerini Allah'ın yarattığına işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

61 "Bineceğiniz gemileri ve hayvanları vareden de O'dur. Var etti ki, sırtlarına binesiniz, üzerine yerleştiğinizde Rabb'inizin nimetini hatırlayasınız ve şöyle diyesiniz: Bunu bize boyun eğdiren Allah noksanlardan münezzehtir, yoksa biz buna güç yetiremezdik!" (ez-Zuhruf, 43/12-13).

62 "Gemilerin denizi yararak gittiklerini görürsün ki, bu da O'nun lütfuna nâil olmanız ve O'na şükretmeniz içindir" (en-Nahl, 16/14).

63 "Bereketli kıldığımız beldeler ile onlar arasında birbirini gören birçok yerleşim yeri oluşturduk ve bunlar arasında seyahati uygun konaklara ayırdık. Oralarda geceleri, gündüzleri güven içinde seyahat edin, dedik" (Sebe', 34/18).

Karada ve denizde yol alıp ilerlemenizi sağlayan. Bu beyanda Cenâb-ı Hak bizzat karanın ve denizin kendisini kastetmemiş gibidir. Fakat Allah, insanların daima kendisine şükretmeleri için onlara her türlü halde ve her zaman diliminde vermiş olduğu nimetleri hatırlatmaktadır. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Karada ve denizde düzen bozuldu"[64]. Burada da bizzat karanın ve denizin kendisini kastetmemiştir, içinde sular bulunan ve bulunmayan yerleri kastetmiştir. Yani her yerde düzen bozuldu, demektir. Açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir. Cenâb-ı Hak, her yerde ve her türlü ahvalde insanlara vermiş olduğu nimetleri hatırlatmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

38

[§]Gemide bulunduğunuzda, yani gemiye bindiğinizde. Güzel bir rüzgârla gemiler onları kaydırıp götürdüğünde. Yani gemiler hoş bir rüzgârla insanları götürdüğünde. Cenâb-ı Hak gemilerin denizde suyun akışıyla akıp gitmediklerini haber vermektedir, çünkü denizin suyu görünürde durgundur, gemileri orada rüzgâr kaydırıp götürmektedir. Dalgalar da böyledir, onlar suyun şiddetli akıntısından meydana gelmemekte, dalgayı suyun kendisi yaratmamakta, rüzgârın dalgaları sallayıp hareket ettirmesiyle oluşmaktadır. **İnsanlar orada sevinç içinde olurlar.** Yani insanlar orada sevinçli ve mutludurlar. **Sevinç içinde olurlar** meâlindeki cümlenin, sevinçten şımarırlar ve taşkınlık gösterirler anlamına gelmesi de muhtemeldir.

O sırada onları bir fırtına yakalar, üzerlerine her taraftan dev dalgalar gelmeye başlar. Cenâb-ı Hak, gemilerin akıp gitmesiyle hissedilen mutluluğun rüzgâr sayesinde olduğunu, ayrıca gemileri kırıp parçalayan, yolcuları da helâk eden şiddetli fırtınanın ve gök gürültüsünün de rüzgâr ile meydana geldiğini haber vermektedir. Bunu da nesnelerin bazan uygun, bazan da bozuk olmasının kendilerinden değil, onun hakkında konulan sınırları korumak gerektiğinin bilinmesi için haber vermiştir. Ateş de böyledir; bazan yakar ve bozar, ama bazan da düzeltir. Bu da kendisi hakkında konulan sınırları muhafaza içindir. Kezâ su da bazan düzeltir, bazan da helâk eder; onun için konulan sınırlara uyulursa ıslah eder, uyulmayınca da bozar. Yoksa bir şeyin bizzat kendisinin bazan düzeltme, bazan da bozma ihtimali yoktur, ancak bu onun için konulan sınırların muhafaza edilmesi içindir[65]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[64] er-Rûm, 30/41.

[65] "…Bu, başkasının onda gördüğü bir maslahat ve hikmet gereği olarak sınırı koruduğuna işaret eder. Bu da hikmet sahibi bir yaratıcının varlığını kanıtlar" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 368a).

[Kesin Bilgi ve Zann-ı Galip]

39

[§]Kuşatıldıklarını zannederler. Denildi ki: Onlar kesin olarak helâk edileceklerini anlarlar. Fakat olayın meydana geldiği sırada bir şeyi kesin olarak bilmek, ancak doğru bir haberle mümkün olur. Çünkü belli olmaz, belki Cenâb-ı Hak onu başlarından bertaraf edecektir, dolayısıyla o kesin bilgi değildir. Fakat pek çok şeyde zann-ı galip, kesin bilgi gibi kabul edilir. Görmez misin ki Allah, zaruret halinde ölü eti yemeyi zann-ı galipten dolayı mübah kılmıştır. Çünkü insanın bu yüzden ölmemesi mümkündür. Aynı şekilde ölümle tehdit edilen birinin küfür kelimesini diliyle söylemesi de zann-ı galipten dolayı mübah görülmüştür. Yoksa insan, öldürüleceğini kesin bir bilgi ile bilmemektedir. Fakat bazı durumlarda zann-ı galip, kesin ve kuşatıcı bilgi kabul edilir. İşte, onlar kesin olarak kuşatıldıklarını anlarlar meâlindeki cümle de zann-ı galibe dayanan bilgi anlamındadır.

Din ve ibadeti yalnız O'na özgü kılarak Allah'a dua ederler. Onlar başlarına gelen belâları defetmekte, taptıkları putlardan ümitlerini kesince, hemen Allah'a sığınırlar ve O'na gönülden bir samimiyetle dua ederler, şöyle derler: **Eğer bizi bu felâketten kurtarırsan vallahi sana şükredenlerden olacağız.**

فَلَمَّٓا اَنْجٰيهُمْ اِذَا هُمْ يَبْغُونَ فِى الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّمَا بَغْيُكُمْ عَلٰٓى اَنْفُسِكُمْ مَتَاعَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ثُمَّ اِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ فَنُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٣﴾

23.** "*(Allah) ***onları kurtardığında bir de görürsün ki bulundukları yerde hak hukuk tanımazlar! Ey İnsanlar! Taşkınlığınız ancak sizin zararınızadır. Dünya hayatının geçici menfaati… Sonra gelişiniz bizedir, geldiğinizde size yaptıklarınızın ne olduğunu bildireceğiz."

Cenâb-ı Hak, bu durumdan kurtardıktan sonra tekrar eski hallerine dönmelerinden dolayı onların akılsızca davrandıklarını haber vermekte ve **(Allah) onları kurtardığında bir de görürsün ki bulundukları yerde hak hukuk tanımazlar!** diye buyurmaktadır. Onların âdeti böyledir. Ölüm korkusu duyduklarında ve tanrı diye taptıkları putlardan ümitlerini kestiklerinde hemen Allah'a sığınırlar ve gönülden bir samimiyetle O'na dua ederler. Söz konusu belâ başlarından kalkıp gidince de daha önceki hallerine, yeryüzünde taşkınlık yapmaya, yani bozgunculuğa dönerler.

[40] **[§]Ey İnsanlar! Taşkınlığınız ancak sizin zararınızadır. Dünya hayatının geçici menfaati…** Buradaki **kendi zararınızadır** meâlindeki söz, birbirinizin zararınadır anlamına gelebileceği gibi taşkınlığınızın neticesi size dönecektir anlamına da gelebilir. Taşkınlık, zulüm demektir. **Taşkınlığınız ancak sizin zararınızadır** meâlindeki beyan, eğer taşkınlığınızın neticesi sonunda size dönecektir anlamında ise, bu söz onlar için tamamen tehdit anlamına gelir. Eğer birbirinizin zararınadır anlamı verilirse, o zaman tehdit mânasının, **sonra gelişiniz bizedir** meâlindeki cümlede olduğu söylenebilir.

Sonra gelişiniz bizedir, geldiğinizde size yaptıklarınızın ne olduğunu bildireceğiz. Bu cümleyi daha önce açıklamıştık[66]. Bu da bir tehdit cümlesidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّمَا مَثَلُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا كَمَٓاءٍ اَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَٓاءِ فَاخْتَلَطَ بِه۪ نَبَاتُ الْاَرْضِ مِمَّا يَاْكُلُ النَّاسُ وَالْاَنْعَامُ حَتّٰٓى اِذَٓا اَخَذَتِ الْاَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ وَظَنَّ اَهْلُهَٓا اَنَّهُمْ قَادِرُونَ عَلَيْهَٓا اَتٰيهَٓا اَمْرُنَا لَيْلًا اَوْ نَهَارًا فَجَعَلْنَاهَا حَص۪يدًا كَاَنْ لَمْ تَغْنَ بِالْاَمْسِ كَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢٤﴾

24. "Dünya hayatı gökten indirdiğimiz bir su misalidir ki, insanların ve hayvanların yediği yer bitkileri o su sayesinde gürleşip birbirine girer. Yeryüzü bu güzelliğe kavuşup süslendiğinde ve sahipleri bu güzellikleri kendi güçlerine bağladıklarında oraya, bir gece vakti yahut güpegündüz emrimiz ulaşır da onu -sanki dün de yokmuş gibi- kökünden biçilmiş hale getiririz. Düşünenler için âyetlerimizi işte böyle açıklıyoruz."

[Dünya Hayatının Misali]

Dünya hayatı gökten indirdiğimiz bir su misalidir ki, yer bitkileri o su sayesinde gürleşip birbirine girer. Burada sözü edilen dünya hayatının ekine benzetilmesinde çeşitli anlamlar vardır. Bazıları şöyle dedi: **Dünya hayatının misali** meâlindeki ifade, çabuk yok olmasında, son bulmasında ve süratle zevâl bulmasında dünya, hemen helâk olan, tükenen ve sahibinin elinden giden ekin gibidir anlamına gelir. Yahut şöyle denilir: Sevinmek ve mutlu olmak açısın-

---

[66] bk. el-Mâide, 5/105. ve et-Tevbe, 9/105. âyetlerinin tefsiri.

dan **dünya hayatının misali**, sahibini sevindiren ve mutlu eden ekine benzer, ancak sonra **sanki dün yokmuş gibi bir hale** getirilir. Bazıları da şöyle dedi: Dünya hayatı için yaptığınız harcamalar açısından **dünya hayatının misali,** [§]faydalı ürün vereceği ümidi ve arzusuyla sahibinin çeşitli harcamalar yaptığı ekin gibidir, ancak sonra âyette belirtilen gerçek ortaya çıkar. İnsan eğer ekinin nihaî durumunu önceden bilseydi, o harcamaları yapmazdı. İşte dünya hayatını yaşayan insan da böyledir, eğer dünyada yaptığı harcamaların akıbetinin hüsran ve pişmanlık olacağını önceden bilseydi, o harcamaları yapmazdı. Tıpkı sözü edilen ekin sahibinin belirtilen hale düşmesi gibi, şayet insan emeğinin akıbetinin böyle olacağını bilseydi hiç emek vermez, harcama yapmazdı. Yahut yaptığı harcamanın faydasını görmeyeceğini bilseydi hiçbir harcama yapmazdı. Yani sevincinin ve mutluluğunun sonsuzca devam etmeyip sona ereceğini bilseydi o külfete katlanmazdı. Veyahut onun hemen yok olup gideceğini, süratle sona ereceğini bilseydi o harcamayı yapmaz ve o külfete katlanmazdı. Dünya hayatının bitkiye benzetilmesi iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, bu benzetme dünya hayatının çok çabuk sona ereceğini haber vermektedir; dünya, tıpkı herhangi bir âfetle karşılaştığında süratle helâk olan ve yok olup giden bitki gibi çabuk yok olacaktır. İkincisi, dünya hayatının değişken olduğunu haber vermektedir; tıpkı çok kısa bir zaman diliminde değişiveren bitki gibi.

Yeryüzü bu güzelliğe kavuştuğunda, buradaki “zuhruf” (زخرف) kelimesi güzellik anlamına gelir. **Süslendiğinde**, yani çeşitli nebatlar bitirip güzelleştiğinde. Ebû Avsece şöyle dedi: “Zuhrufehâ” (زخرفها) kelimesi, bitkilerle güzelleştiğinde anlamına gelir. **Kökünden biçilmiş hale getiririz,** yani ekini yok ederiz, **sanki dün de yokmuş gibi,** hiç ekilmemiş hale getiririz. “Meğânî” (المغَانى) kelimesi, insanların yaşadıkları yerler anlamına gelir, bunun tekili de “meğnâ”dır (مَغْنَى). İbn Kuteybe şöyle dedi: “Zuhruf” kelimesi, altın demektir; nakışa, çiçeğe ve süslenen her şeye “zuhruf” denilir[67]. Ve **Sanki dün de yokmuş gibi** meâlindeki cümle hakkında şöyle dedi: “Meğânî” (المغَانى) kelimesi, evler ve konak yerleri anlamına gelir, bunun müfredi de “meğnâ”dır (مَغْنَى). [§] Bazıları da şöyle söyledi: **Sanki dün de yokmuş gibi** meâlindeki kelâm, sanki dün hiç sevinmemişler gibi anlamına gelir. Yaşamamışlar gibi anlamına geldiği de söylenmiştir. Bazıları da bu kelimenin zenginlik anlamına gelen “ğınâ” (الغِنَى) kökünden geldiğini söyledi, yani sanki dün zengin değilmişler gibi. *En doğrusunu Allah bilir.*

41

42

---

67 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 195.

Sahipleri bu güzellikleri kendi güçlerine bağladıklarında; yani dünyada yaşayanlar yaptıkları harcamaları kendi güçleriyle yaptıklarını zannettiklerinde; tıpkı ekin sahibinin o ekini kendi gücüyle elde ettiğini zannettiği gibi.

Emrimiz ona ulaşır. Denildi ki: Burada, azabımız ona ulaşır anlamı kastedilmektedir. Buna "emr" (الأمر) denildi, çünkü Allah'ın emriyle gelmektedir. Burada ortaya çıkan durumun gafletle ve yanlışlıkla olmadığı, insanlar için bir öğüt ve ikaz olsun diye bilerek ve emirle olduğu anlamı da vardır. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: **Düşünenler için âyetlerimizi işte böyle açıklıyoruz.** Buradaki âyetler kelimesi, sanki öğütler anlamına gelmektedir. Yani dünya hayatının bitkiye ve ekine benzetilmesinde düşünenler için bir öğüt ve uyarı vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاللّٰهُ يَدْعُٓوا اِلٰى دَارِ السَّلَامِ وَيَهْد۪ي مَنْ يَشَٓاءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍ ﴿٢٥﴾

25. "Allah esenlik yurduna çağırıyor ve dilediğini doğru yola iletiyor."

[Dârü's-Selâm]

Allah esenlik yurduna çağırıyor. Bu beyanla neyin kastedildiğine dair farklı görüşler vardır. Esenlik yurdundan maksadın cennet olduğu söylenmiştir. "Selâm" ile Allah kastedilmiştir, çünkü Cenâb-ı Hak onu kendi zâtına nispet etmektedir. Nitekim başka bir âyette "Mescitler yalnız Allah'ındır"[68] buyurmaktadır. Açıklamaya çalıştığımız âyette de Allah cenneti "Selâm"a nispet etmiştir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, **Esenlik yurdun**'dan maksat şayet cennet ise, o zaman âyetteki mescitler, Allah'a yaklaşmaya çalışılan yerler anlamına gelir. Cennet de her türlü lezzetin ve arzuların karşılandığı yerdir. Cennet ehli her türlü âfetten salim olduğu için Cenâb-ı Hak, onu **selâm** kelimesine nispet etmektedir. Mescitler ise, Allah'a yaklaşılmaya çalışılan yerler olduğu için özellikle Allah'a nispet edilmiştir. Bazıları **esenlik yurdu**ndan maksat İslâm'dır der. Bu iki yorumda İslâm **esenlik yurdu** (دار السلام) diye, cennet de aynı şekilde isimlendirildiğine göre, her biri için iki izah yapılabilir. Birincisi, İslâm'a **esenlik yurdu** diye isim verildi, çünkü oraya giren herkes, her türlü korkudan ve âfetten emin olur, selâmette kalır. İkincisi, İslâm'a **esenlik yurdu** diye isim verildi, ona nispet edildi. Tıpkı "Allah kimin gönlünü İslâm'a açmışsa"[69]

---

68 el-Cin, 72/18.

69 "Allah kimin gönlünü İslâm'a açmışsa o, Rabb'inden gelen bir aydınlık içinde olmaz mı?" (ez-Zümer, 39/22).

meâlindeki âyette olduğu gibi. Burada Cenâb-ı Hak onun, Rabb'inden gelen bir aydınlık içinde olduğunu haber vermektedir. İslâm'ın kendisine nispeti de böyledir. **Esenlik yurdu** anlamına gelen "dârü's-selâm"dan maksadın cennet olduğunu söyleyenlere gelince; [§](birincisi), cennete giren herkesin her türlü korkudan ve âfetten emin ve salim olduğu için ona esenlik yurdu ismi verilmiştir. İkincisi, âyetteki "dâr" (الدار) kelimesinden maksat cennettir, Selâm da Allah'tır; cennet Allah dostlarının mekânı olduğu için Cenâb-ı Hak onu kendine nispet etmektedir. Bazı şeyler, Allah'ın dostları kastedilerek Cenâb-ı Hakk'a nispet edilebilir. *En doğrusunu Allah bilir.* Ebû Kılâbe'den rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: "Bana denildi ki: Gözün uyusun, fakat kalbin açık olsun ve kulağın duysun! Bunun üzerine gözlerim uyudu, ancak kalbim ve kulaklarım açık kaldı. Sonra denildi ki: Bir efendi bir saray yaptı, sonra bir ziyafet hazırladı ve insanları davet için elçi gönderdi. Davetçiye uyan saraya girer, ziyafet sofrasından yer, efendi de ondan hoşnut olur. Davetçiye uymayan da ne o saraya girebilir, ne ziyafet sofrasından yiyebilir ve ne de efendi ondan hoşnut olur. Buradaki efendi Allah'tır, saray İslâm'dır, sofra cennettir, davetçi de Muhammed aleyhisselâmdır"[70]. Eğer bu rivayet sabit ise, bazı yorumcuların söyledikleri gibi saraydan maksadın İslâm olduğu görülmektedir. Başka bir rivayette Câbir b. Abdullah (r.a.) şöyle dedi: Bir gün Resûlullah (s.a.) yanımıza geldi ve şöyle dedi: "Rüyamda Cebrâîl'i baş ucumda, Mîkâîl'i de ayak ucumda dururken gördüm; biri diğerine şöyle diyordu: Onun için bir darb-ı mesel söyle dedi, o da şöyle söyledi: Dinle! Kulağın duysun! Anla, kalbin de idrak etsin! Senin ve ümmetinin misali, tıpkı saray yaptıran bir krala benzer. Kral, sarayın içinde bir konak yaptırmış, sonra oraya bir sofra kurmuş, sonra bir elçi gönderip insanları yemeğe davet etmiş! İnsanlardan bir kısmı elçinin getirdiği daveti kabul etmiş, ama bir kısmı kabul etmemiş! Buradaki kral, Allah'tır! Saray, İslâm'dır! Konak, cennettir! Sen ise ya Muhammed, elçisin! [§]Sana uyan İslâm'ı benimser, İslâm'ı benimseyen cennete girer. Cennete giren de sofradaki nimetlerden yer"[71]. Eğer sahih ise bu rivayet de, âyet-i

43

44

---

70 Dârimî, "Mukaddime", 1; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XI, 103-104.

71 Tirmizî, "Edeb", 76. Bu hadisin akabinde Tirmizî şöyle dedi: "Bu hadis Hz. Peygamber'den (s.a.) bundan daha sahih bir senetle ve farklı şekillerde rivayet edilmiştir… Bu, mürsel bir hadistir, çünkü Saîd b. Ebû Hilâl, Câbir b. Abdullah'a (r.a.) yetişmemiştir. Bu konuda İbn Mesûd'un (r.a.) da bir rivayeti vardır." Bu hadisi Buhârî de başka lafızlarla rivayet etmiştir: "Resûlullah (a.s.) uyurken, kendisine melekler gelir ve biri, 'O, uyuyor' der, diğeri de, 'Göz uyur, ama kalp uyanıktır' der. Sonra da; 'Onun misali, bir saray yaptıran, sonra orada bir ziyafet sofrası kuran, sonra da etrafa davetçi gönderen adamın misali gibidir. Daveti kabul eden saraya girmiş, ziyafet sofrasından yemiş, kabul etmeyen de oraya girememiş ve sofradan da yiyememiştir.' Dediler ki: 'Hadi bunu yorumlayın da insanlar anlasın!' İçlerinden biri; 'O uyuyor' der. Diğeri, 'Şüphesiz göz uyur, ama kalp uyanıktır' der. Sonra şöyle der-

kerîmede belirtilen “dârü’s-selâm”dan maksadın İslâm olduğunu kanıtlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Hidâyet]

Allah esenlik yurduna çağırıyor. Cenâb-ı Hak burada **dilediğini** anlamındaki kelime ile hidâyet konusunda bir istisna getirmekte, fakat davet konusunda bu istisnayı belirtmemektedir. Bu, esenlik yurduna davet edilen herkese hidâyeti (doğru yolu) nasip etmediğinin bilinmesi içindir; doğru yolu ancak hidâyeti seçeceğini bildiği kişilere nasip eder. Bu âyet, Kaderiyye’nin aleyhinedir. Sonra hidâyet üç çeşittir. Birincisi davettir, Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: “Her topluluğun bir kılavuzu vardır”[72]. İkincisi beyandır, nitekim Cenâb-ı Hak bu anlamda “hidâyet ve rahmet olan bir kitap”[73] yani Kur’ân’ı nitelemiştir. Üçüncüsü de başarıya ulaşmak ve kurtulmaktır. İnsan başarıya ulaştırılırsa hidâyete erdirilir. Hidâyet burada başarıya ulaşmak anlamında kullanılmıştır.

لِلَّذِينَ اَحْسَنُوا الْحُسْنٰى وَزِيَادَةٌۜ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌۜ اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِۚ هُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ ﴿٢٦﴾

26. “Güzel yapanlara daha güzeli, bir de fazlası vardır. Onların yüzlerinde ne toz toprak bulaşığı olur ne de aşağılanmışlık izi. İşte bunlar cennetlik kullardır, kendileri orada sonsuza kadar kalıcıdırlar.”

Güzel yapanlara daha güzeli, bir de fazlası vardır. Bu âyetin işaret ettiği anlam hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Dünyada **güzel yapanlara**, bu güzelliğin karşılığı olarak âhirette **daha güzeli** vardır, o da cennettir. Burada cennete **daha güzeli** (الحُسْنَى) diye isim verilmiştir, çünkü o dünyada yapılan güzelliğin karşılığıdır. [§]Nitekim cehenneme de “sûâ” (السُوءَى) denilmiştir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: “İyiliğin karşılığı da ancak işte böyle iyiliktir”[74]. “Kötülükte ileri gidenlerin hali ne fena oldu!”[75] Çünkü cehennem

45

ler: Saray, cennettir. Davetçi, Muhammed aleyhisselâmdır. Muhammed’e (s.a.) itaat eden Allah’a itaat etmiş, Muhammed’e (s.a.) isyan eden de Allah’a isyan etmiştir. Muhammed (s.a.), insanlar arasındaki ayırımın ölçüsüdür” (Buhârî, “İ‘tisâm”, 2).

[72] er-Ra‘d, 13/7.

[73] Bu konuda pek çok âyet vardır, bunlardan biri şöyledir: “Gerçekten onlara, inanan bir toplum için yol gösterici ve rahmet olarak, içinde tam bilgiye dayalı açıklamalar yaptığımız bir kitap getirdik” (el-A‘râf, 7/52). Ayrıca bk. el-En‘âm, 6/157; el-A‘râf, 7/203; Yûnus, 10/57.

[74] er-Rahmân, 55/60.

[75] er-Rûm, 30/10.

kötülüğün karşılığıdır. **Bir de fazlası vardır.** Dendi ki: Bundan maksat, kulların kalplerine yerleştirilen muhabbet duygusudur, güzel işler yapan herkes onu sever. Ayrıca insanların kalplerine konulan heybettir, üzerinde bir otorite ve baskı olmadığı halde herkes ondan çekinir. **Güzel yapanlara daha güzeli, bir de fazlası vardır.** Yani o güzellik gibi ve onun on katı kadar veya yediyüz katı kadar ve Allah'ın dilediği kadar fazlası vardır. Şu âyet-i kerîme buna işaret etmektedir: "Bilerek ve isteyerek kötülük yapanlara gelince, kötülüğün karşılığı, dengi olan cezadır"[76]. Bazıları şöyle der: Buradaki fazla anlamına gelen "ziyâde" (زيادة) kelimesi ile kastedilen rü'yet, yani Cenâb-ı Hakk'ı görmek ve O'na bakmaktır. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "O gün bir kısım yüzler Rab'lerine bakarak mutlulukla parıldayacaktır"[77]. Bazıları da şöyle dedi: Buradaki fazlalıktan maksat, kötülüklerle karışmış bile olsa iyiliklerin kabul edilmesidir, kötülüklerle karmaşık olsa dahi Cenâb-ı Hak, lütfu ve rızasıyla insanların yaptıkları iyilikleri kabul eder. Bu, fazilet ve ihsan yoludur; çünkü Cenâb-ı Hak daha önce ona, bütün ömrü boyunca çalışsa bile karşılığını tam olarak ödeyemeyeceği ölçüde nimetler vermişti. Hz. Ali'nin (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Fazlalıktan maksat, tek bir inciden yapılan ve dört kapısı bulunan bir odadır[78]. Cenâb-ı Hakk'ın âyette belirtmiş olduğu fazlalıktan maksadın ne olduğunu, Allah'tan gelen bir haberden başka bir yolla bilemeyiz. Bazıları şöyle dedi: Daha güzeli, akılların erip idrak ettiği ve hayallerin tasavvur ettiği şeydir. Fazlası ise, akılların ermediği, idrak etmediği ve hayallerin tasavvur dahi edemediği şeydir. [§]Nitekim Resûlullah (s.a.) da, "Hiçbir gözün görmediği, kulağın işitmediği ve insan zihninin hayal bile edemediği"[79] buyurmaktadır. **46**

Onların yüzlerinde ne toz toprak bulaşığı olur ne de aşağılanmışlık izi. Denildi ki: Onların yüzlerinde, cehennem ehlinin yüzleri için söylenen toz-toprak ve kir-pas bulunmaz. Cehennem ehlinin yüzlerine dair Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: "Birtakım yüzler o gün toza toprağa bürünmüş, kapka-

---

76 Yûnus, 10/27.

77 el-Kıyâme, 75/22-23. Suheyb (r.a.), "Güzel yapanlara daha güzeli, bir de fazlası vardır" meâlindeki âyet hakkında Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Cennet ehli cennete girdiklerinde bir münâdî şöyle seslenir: Allah'ın size bir de vâdi vardır. İnsanlar derler ki: Allah bizim yüzümüzü ak etmedi mi, bizi cehennemden kurtarıp cennete sokmadı mı?" Münâdî, evet der. Sonra perde kaldırılır, vallahi insanlara Allah'ı görmekten hoşlandıkları kadar büyük bir mükâfat verilmemiştir" (Müslim, "İman", 297; İbn Mâce, "Mukaddime", 13; Tirmizî, "Tefsîr", 109.

78 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XI, 107; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 358.

79 "Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: Salih kullarım için gözün görmediği, kulağın işitmediği ve insan kalbinin hayalini bile edemediği nimetler hazırladım" (Buhârî, "Tefsîr", 32/1; Müslim, "Cennet" 2).

ra kesilmiştir"[80]. Cennet ehlinin yüzlerini de şöyle niteledi: "O gün bir takım yüzler ışık saçar; güleçtir, müjde almıştır"[81]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu, onların dünyada yaptıkları güzel şeylerin karşılığı olarak kendilerine verilen güzelliğin, dünyada sahip oldukları nimetlerin Allah'tan başkasından gelmediğine inanmalarının ve bu nimetlerin karşılığı olarak Allah'tan başkasına şükretmemelerinin bir sonucudur. Âyet-i kerîmede cehennem ehli hakkında zikredilen "toza toprağa bürünmüş ve kapkara kesilmiş yüz" hali de, dünyada Allah'tan başkasına kulluk yapmalarının, sahip oldukları nimetler karşılığında Allah'tan başkasına şükretmelerinin ve dünyada iken yapmış oldukları bunlara benzer kötülüklerin sonucudur. *En doğrusunu Allah bilir.* **İşte bunlar cennetlik kullardır, kendileri orada sonsuza kadar kalıcıdırlar.**

وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّـَٔاتِ جَزَٓاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا وَتَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌۜ مَا لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ عَاصِمٍۚ كَاَنَّمَٓا اُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطَعًا مِنَ الَّيْلِ مُظْلِمًاۜ اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِۚ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٧﴾

27. "Bilerek ve isteyerek kötülük yapanlara gelince, kötülüğün karşılığı, dengi olan cezadır; bunlar aşağılanmışlık içinde yaşarlar, kendilerini Allah'ın cezasından kurtaracak biri de yoktur. Yüzleri sanki kapkaranlık gecenin bir parçasıyla kaplanmıştır. İşte bunlar da cehennemliklerdir, kendileri orada devamlı kalıcıdırlar."

Bilerek ve isteyerek kötülük yapanlara gelince, kötülüğün karşılığı, dengi olan cezadır. Buradaki **kötülüğün karşılığı olan ceza** meâlindeki ifadeden maksat, hikmetin gereği olarak işlediği kötülüğün dengi olan ceza ile cezalandırmaktır. İyiliğin ve hayrın karşılığı ise, hikmet gereği olarak değil, lütuf ve ihsan yoluyla verilir. Çünkü, insan yaptığı hayırların karşılığını kendi gücüyle hak etmesi bir tarafa, ne kadar uzun yaşarsa yaşasın ve ne kadar gayret gösterirse göstersin, Allah'ın vermiş olduğu nimetlerin bir tekinin bile tam olarak şükrünü eda etmeye hiç kimsenin gücünün yetmeyeceği, Cenâb-ı Hakk'ın ezelî takdiridir.

Bunlar aşağılanmışlık içinde yaşarlar. Bundan maksat, az önce söylediğimiz gibi onların dünyada yaptıkları kötülüğün eseri olarak zillet içinde ve aşağılanmış bir halde olmalarıdır. **Kendilerini Allah'ın cezasından kurtara-**

---

80 Abese, 80/40-41.

81 Abese, 80/38-39.

cak biri de yoktur. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun sebebi onların, Allah katında kendilerine şefaatçi olacakları ümidiyle putlara tapmalarıdır. [§] 47 Cenâb-ı Hak onların, "Bunlar Allah katında bizim aracılarımızdır"[82] dediklerini bildirmekte, fakat onlardan Allah'ın azabını engelleyecek hiç kimsenin olmadığını haber vermektedir.

Yüzleri sanki kapkaranlıktır. Denildi ki: Buradaki "uğşiyet" (أُغْشِيَت) kelimesi "ulbiset ve uğtıyet" (أُلْبِسَت وأُغْطِيَت) anlamına gelir, yani yüzleri karmakarışık ve kararmış hale gelir demektir. Âyette geçen "kıtaan" (قِطَعًا) kelimesi bütün harfleri harekeli olarak okunduğu gibi "kıt'an" (قِطْعًا) diye de okunmuştur[83]. Denildi ki: Bütün harfleri harekeli olarak "kıtaan" diye okunduğunda, parça anlamına gelen "kıt'a"nın "kıtaan" çoğulu olur. "Tı" (ط) harfi harekesiz olarak "kıt'an" diye okununca da gecenin bir parçası anlamına gelir. Gecenin bir bölümü kastedilerek "sirnâ bi-kıt'in minelleyli" (سِرْنَا بِقِطْعٍ مِن الليل) denilir, yani gecenin bir bölümünde yürüdük. Nitekim "Gecenin bir vaktinde ailenle birlikte yola çık"[84] meâlindeki âyet de bu anlamdadır. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak, dünyada bulunan siyah yüzler gibi onların yüzlerini siyaha değil, gecenin karanlığına benzetti. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun sebebi şudur: Dünyadaki siyah yüzler, çirkinliğin son haddini göstermezler; çünkü aynı cins ve renge sahip olanlar, öylelerine özenirler ve onları güzel görürler. Dolayısıyla onların birbirlerinden hoşlanmaları, o halin çirkinliğin son haddi olmadığını gösterir. Gece karanlığı ise, insan tabiati ondan nefret eder ve kimse onu güzel bulmaz. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak cehennem ehlinin yüzlerini gece karanlığına benzetmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ اَشْرَكُوا مَكَانَكُمْ اَنْتُمْ وَشُرَكَٓاؤُكُمْ فَزَيَّلْنَا بَيْنَهُمْ وَقَالَ شُرَكَٓاؤُهُمْ مَا كُنْتُمْ اِيَّانَا تَعْبُدُونَ ﴿٢٨﴾

---

82 Yûnus, 10/18.

83 İbn Kesîr, Kisâî ve Yâkup, "tı" (ط) harfini cezimli olarak "kıt'an" (قِطْعًا) diye, diğer kırâat imamları ise bu harfi üstünlü olarak okudular (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*, II, 283).

84 Hûd, 11/81; el-Hicr, 15/65.

28-29. "Bir gün ki, onların hepsini bir araya getireceğiz sonra bize ortak olarak yakıştırdıklarına, 'Siz ve ortaklarınız yerlerinizde durup bekleyiniz' diyeceğiz, böylece aralarını böleceğiz ve yakıştırdıkları ortaklar onlara, 'Siz bize tapmıyordunuz, sizin bize ibadet ettiğinizin farkında bile olmadığımıza Allah şahittir' diyecekler..."

Bir gün ki, onların hepsini bir araya getireceğiz. Müfessirler bu beyanı şöyle açıkladılar: Yani kulluk yapan insanlarla, kendisine Allah'tan başka kulluk yapılan herkesi toplayacağız. Ancak bize göre bunun anlamı şudur: Biz bütün yaratılanları toplayacağız. **Sonra bize ortak olarak yakıştırdıklarına, 'Siz ve ortaklarınız yerlerinizde durup bekleyiniz' diyeceğiz.** Buradaki **Siz ve ortaklarınız yerlerinizde durup bekleyiniz** meâlindeki beyan bir tehdit ifadesidir. Nitekim dilde, 'sen şöyle dur!' denilir. Her ne kadar bu ifade lütuf ve ikram hakkında ve insanların birbirlerine iyilik yapmaları konusunda kullanı-48 lır ise de, [§]onun anlamı ancak daha önce söylenen sözlerle anlaşılır. Burada daha önceki cümle ise, onun lütuf ve ikram anlamına gelmediğini, aksine tehdit anlamına geldiğini göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Böylece aralarını böleceğiz. Denildi ki: Onların aralarını böleceğiz ve birbirlerinden ayıracağız, yani ibadet edenlerle ile ibadet edilenleri ayıracağız. Buradaki ayırmanın, birkaç anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi, hesap sırasında onlardan amel eden ile dostluk göstereni birbirinden ayırırız, anlamına gelmesi mümkündür[85]. İkincisi, onlarla, şefaatlerine tamah ederek putlara kulluk yapanları, Allah katında kendilerine şefaat etsinler diye putlara tapanları ayıracağız anlamına gelebilir. Allah, onları şefaat konusunda birbirinden ayıracaktır. Uydurup yakıştırdıkları putlar kendilerini yüzüstü bırakıp kaybolduklarında[86] onları ayıracağız anlamına gelmesi de muhtemeldir. Taptıkları putlar toprak olacak, onlar da cehenneme gidecekler.

Ortaklar onlara diyecek ki... Burada Cenâb-ı Hak ortakları anlamına gelen "şurekâ" (شركاء) kelimesini kullanmaktadır. [Bunun iki sebebi olabilir: Birincisi], her ne kadar onlar gerçekte ortak değil iseler de, kendi düşünceleri-

---

85 "Hesap sırasında onlara, 'Dünyada ne yaptınız, kim için amel ettiniz ve kime dost oldunuz?' diye sorulduğunda kâfirlerle onların aralarını ayırırız mânasına gelebilir. Bunlar putlara dost olmuşlar, onlara kulluk yapmamışlar, ancak onlar için amel etmişlerdir. İşte hesap sırasında onlarla dünyada kendilerine kulluk yaptıkları mâbutları ayırdedilir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, 369a).

86 Burada müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "İşte o gün her şahıs, dünyada yaptığının karşılığını görecek, gerçek mevlâları olan Allah'ın huzuruna götürülecekler ve uydurup yakıştırdıkları putlar da onları yüzüstü bırakıp kaybolacaklardır" (Yûnus, 10/30).

ne göre ortak saydıkları için Allah onlara bu ismi vermektedir. Nitekim onlar putları tanrı kabul ettikleri için Allah da onların nitelemesiyle putlara tanrılar diye isim vermiştir. İkincisi, onlar ibadet konusunda putları ortak kıldıkları için onların ortakları diye isimlendirilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ortaklar onlara, 'Siz bize tapmıyordunuz' diyecekler. Her ne kadar dünyada putlara, konuşma yeteneği verilmemiş ise de, Cenâb-ı Hak kıyâmet günü o putları konuşturacaktır. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "O gün yer bütün haberlerini anlatır."[87] "O ceza gününde dilleri, elleri ve ayakları, yapıp ettikleri işlerde aleyhlerine tanıklık edecektir."[88] Cenâb-ı Hak bütün bunları, onların aleyhine tanıklık etmeleri için o gün konuşturacaktır. **Siz bize tapmıyordunuz.** O gün kendilerine tapınmayı reddecek olan muhtemelen meleklerdir, çünkü bir kısım insanlar meleklere tapıyorlardı. [§]İşte bu yüzden o gün melekler, onların kendilerine ibadet ettikleri iddiasını reddedecekler, çünkü ibadet ancak mâbuttan gelen bir emir ile yapılır. Onların putlara tapınmaları ise şeytana tapmak anlamına gelir, çünkü kendilerine putlara tapmalarını emreden şeytandır. Nitekim bir âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak [Hz. İbrahim'in, babasına], "Babacığım! Şeytana kulluk etme!"[89] dediğini haber vermektedir. Hiç kimse özellikle şeytana kulluk yapmayı kastetmez, ancak putlara kulluk yapmayı onlara emreden şeytan olunca, her ne kadar onlar şeytana kulluk etmeyi kastetmeseler bile, sanki şeytana kulluk etmiş gibidirler. Yukarıda ifade edildiği üzere, sözü edilen tapınmayı putların reddetmiş olmaları da muhtemeldir.

49

فَكَفٰى بِاللّٰهِ شَهٖيدًا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ اِنْ كُنَّا عَنْ عِبَادَتِكُمْ لَغَافِلٖينَ ﴿٢٩﴾

29. "Sizin bize ibadet ettiğinizin farkında bile olmadığımıza Allah şahittir, diyecekler."

Yani sizin bize ibadet etmenizle ilgili olarak size bir emir vermediğimize dair hüküm veren ve hâkim olarak Allah yeter, sizin bize ibadet ettiğinizin farkında bile olmadığımızı Allah bilmektedir.

[87] ez-Zilzâl, 99/4.
[88] en-Nûr, 24/24.
[89] Meryem, 19/44.

هُنَالِكَ تَبْلُوا كُلُّ نَفْسٍ مَٓا اَسْلَفَتْ وَرُدُّٓوا اِلَى اللّٰهِ مَوْلٰيهُمُ الْحَقِّ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٣٠﴾

30. "İşte o gün her şahıs, dünyada yaptığının karşılığını görecek, gerçek mevlâları olan Allah'ın huzuruna götürülecekler ve uydurup yakıştırdıkları putlar da onları yüzüstü bırakıp kaybolacaklardır."

İşte o gün her şahıs görecektir. Buna o sırada, o gün yani kıyâmet günü anlamı verilmiştir. Âyetteki "teblû" (تَبْلُو) kelimesi "tetlû" (تَتْلُو) diye de okunmuştur[90]. "Tetlû" diye okunduğunda, amel defterinde yazılan amellerini okur anlamına gelir. "Teblû" diye okununca da, başına gelen belâları görür anlamına gelir. Bu kelime, tıpkı haber vermek fiilinde olduğu gibi "sülâsî" (الثلاثى) olarak kullanıldığında da, "iftiâl" bâbından kullanıldığında da aynı mânaya gelir. "Teblû" kelimesine şöyle bir anlam da verilmiştir: Her şahıs daha önce yapmış olduğu şeyleri orada görür. Buna, her şahıs yaptıklarının karşılığı olarak cezalandırılır anlamı da verilmiştir. Kelime "tetlû" diye okunduğunda, her şahıs yapmış olduğu amellerin peşine takılır diye de anlam verilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlar, gerçek mevlâları olan Allah'ın huzuruna götürülecekler. Bu beyana, gerçek sultanları olan Allah'a diye anlam verilmiştir, çünkü onların Allah'tan başka tapmış oldukları diğer ilâhlar âhirette onlar için hiçbir söz hakkına saip olmayacak ve onları yüz üstü bırakıp kaybolacaklar. **Onlar, gerçek mevlâları olan Allah'ın huzuruna götürülecekler** meâlindeki kelâm, her şahsın kendisinin önceden âhirete göndermiş olduğu amelleri haktır yahut her şahsın kendi yaptıklarıyla ilgili olarak okuduğu şey haktır anlamına gelmesi de muhtemeldir. Onların taptıkları putlar ve telaffuz ettikleri küfürlü sözler gibi **uydurup yakıştırdıkları putlar da onları yüzüstü bırakıp kaybolacaklardır.**

50

[§]Onlar, gerçek mevlâları olan Allah'ın huzuruna götürülecekler. Bu ilâhî kelâmın iki anlama gelmesi muhtemeldir. [Birincisi], **gerçek mevlâlarının** onlar için hazırlamış olduğu yere gönderilirler anlamına, ikincisi de onların taptıkları putların emrine değil, **gerçek mevlâlarının** emrine havale edilirler mânasına gelebilir.

---

90 Hamza, Kisâî ve Halef, kelimeyi تتلو diye, diğer kırâat imamları ise تبلو diye okudular (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*, II, 283).

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِ اَمَّـنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَمَنْ يُخْرِجُ الْحَىَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَمَنْ يُدَبِّرُ الْاَمْرَ فَسَيَقُولُونَ اللّٰهُ فَقُلْ اَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٣١﴾

31. "De ki: Size gökten ve yerden kim rızık veriyor? Ya da işitme ve görme yeteneklerini hükmü altında kim tutuyor? Ölüden diriyi çıkaran, diriden de ölüyü çıkaran kim? Her türlü işi kim yürütüyor? 'Allah' diye cevap verecekler. 'Öyleyse (O'na ortak koşmaktan) ***sakınmıyor musunuz?' de."***

De ki: Size gökten ve yerden kim rızık veriyor? Ya da işitme ve görme yeteneklerini hükmü altında kim tutuyor? Burada Cenâb-ı Hak onlara, yani Mekkeliler'e kendi tevhit ve rablığı konusunda delil getirmektedir. Bu sûre sanki tevhit konusunda Mekkeliler'e delil getirmek için gelmiş gibidir, çünkü sûre Mekke'de nâzil olmuştur. Cenâb-ı Hak, **de ki: Size gökten ve yerden kim rızık veriyor?** buyurmakta, yani gökte rızkı kim tedbir ve idare ediyor, yerde rızkı kim düzenliyor ve idare ediyor? diye sormaktadır. Bu cümle iki anlama gelebilir: Birincisi, size gökten rızkı kim indiriyor ve yerden sizin için kim rızık çıkarıyor? İkincisi, **size gökten ve yerden kim rızık veriyor?** Yani gökte rızkı kim düzenliyor ve idare ediyor, yerde rızkı kim tedbir ve idare ediyor? Hiç kimsenin ne gökten rızık indirmeye gücü yeter, ne de yerden rızık çıkarmaya!… Aynı şekilde gökte ve yerde hayatı düzenleme ve idare etmeye de O'ndan başka kimsenin gücü yetmez. İşitme ve görme yeteneklerini hükmü altına almaya da kimsenin gücü yetmez. Ölüden diriyi çıkarmaya ve diriden ölüyü çıkarmaya da O'ndan başka kimsenin gücü yetmez. Onlar işitme ve görme yeteneğinin gerçek mahiyetini ve keyfiyetini bile bilmiyorlar, [§]görme ve işitme yeteneğini nasıl yaratacaklar ve bunları yerlerine nasıl koyacaklar? Bu sözü edilen şeyler bozulduklarında da onları Allah'tan başka kimse düzeltemez. Bütün bunları Allah'tan başka kimsenin yapamayacağını onlar da kabul ediyorlardı. İşte bunun itirafı: **Allah, diye cevap verecekler. Öyleyse (O'na ortak koşmaktan) sakınmıyor musunuz? de.** *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak, madem ki bu belirtilenleri Allah'tan başka kimsenin hükümranlık altına alamayacağını anlayıp kabul ediyorsunuz, bunların sadece O'nun kudret ve hükümranlığı altında olduğunu itiraf ediyorsunuz, öyleyse O'nun cezasından ve intikamından **sakınmıyor musunuz?** diye soruyor. Yahut şöyle soruyor: Allah'ı bırakıp da başkasına kulluk yapmaktan, ulûhiyet ve rablık konusunda başkasını O'na or-

51

tak yapmaktan **sakınmıyor musunuz?** Yahut da şöyle söylüyor: Size nimetleri taptığınız putlar değil Allah'ın verdiğini kabul ettiğiniz halde O'ndan başkasına şükretmekten **sakınmıyor musunuz?** *En doğrusunu Allah bilir ya*, veyahut da şöyle diyor: Bütün bu sözü edilen hususları bildiğiniz halde Allah'a muhalefet ve isyan etmekten **sakınmıyor musunuz?** Onlar, gökler ve yer arasındaki her şeyin düzenleme ve idaresinin Allah'ın elinde olduğunu, göklerin ve yerin O'na ait olduğunu ikrar ettiklerine göre kulluk yapılmaya ve şükredilmeye kimin lâyık olduğunu da biliyorlardı. Buna rağmen bütün bunları kaybettiklerinde, Cenâb-ı Hak onları sapıklık ismi altında topladı. Şöyle buyurdu: "Gerçeğin dışında sapkınlıktan başka ne olabilir ki?"[91]

فَذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمُ الْحَقُّ فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ اِلَّا الضَّلَالُ فَاَنّٰى تُصْرَفُونَ ﴿٣٢﴾

32. "İşte O Allah sizin gerçek Rabb'inizdir. Gerçeğin dışında sapkınlıktan başka ne olabilir ki? Nasıl yoldan çıkarılabiliyorsunuz?"

İşte O Allah sizin gerçek Rabb'inizdir. Yani bu sözü edilen hususlar, sizin gerçek Rabb'inizin Allah olduğunu delillerle ve kanıtlarla gösteriyor. **Gerçeğin dışında ne olabilir?** Yani O, delillerle ve kanıtlarla haktır, gerçektir. **Ancak sapıklık olabilir**; çünkü delili ve kanıtı olmayan şey sadece sapıklık olur. **Nasıl yoldan çıkarılabiliyorsunuz?** Yani O'na kulluktan yüz çevirip başkasına kulluğa nasıl gidebiliyorsunuz? Yahut nimetleri verene şükretmekten vazgeçip nimetleri vermeyene şükretmeyi nasıl kabul edebiliyorsunuz? Veyahut sözü edilen hususların hükümranlığı ve idaresi elinde bulunanı bırakıp elinde hiçbir şey olmayana nasıl dönebiliyorsunuz? *En doğrusunu Allah bilir.*

كَذٰلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذ۪ينَ فَسَقُٓوا اَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٣﴾

52

[§]*33. "Böylece günahkârlık batağına saplananlarla ilgili olarak Rabb'inin verdiği, 'Onlar artık iman etmeyecekler!' şeklindeki hüküm gerçekleşti."*

91 Yûnus, 10/32.

Böylece Rabb'inin verdiği hüküm gerçekleşti. Yani o hüküm gerekli ve vacip oldu. Şöyle de söylendi: Günahkârlık batağına saplanmakla kalpleri mühürlenen o insanlar üzerinde **Rabb'inin verdiği hüküm gerçekleşti: Onlar artık iman etmeyecekler.** Yani bundan sonra onlar, inanmalarından dolayı bir fayda görmeyecekler. Âyetteki **Rabb'inin hükmü** meâlindeki ifadenin iki anlama gelmesi muhtemeldir. Biri, **günahkârlık batağına saplananların asla iman etmeyeceklerine dair Rabb'inin hükmü;** yani Allah'ın bu sözü gerçek olarak ortaya çıktı ve onlar iman etmediler, anlamına gelebilir. Buna göre âyet, asla iman etmeyeceklerini Allah'ın bildiği bir kavim hakkındadır. İkincisi, **günahkârlık batağına saplananlar hakkında Rabb'inin hükmü;** yani Rabb'inin delilleri ve kanıtları anlamına gelebilir.

قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَٓائِكُمْ مَنْ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعٖيدُهُ قُلِ اللّٰهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعٖيدُهُ فَاَنّٰى تُؤْفَكُونَ ﴿٣٤﴾

34. "O sizin tanrılaştırdığınız varlıklar arasında, bir şeyi ilk defa yaratan, sonra yaratmayı tekrar eden biri var mı? diye sor. De ki: İlkten yaratan da yaratmayı tekrar eden de Allah'tır. Şu halde nasıl gerçeğin dışına saptırılıyorsunuz!"

O sizin tanrılaştırdığınız varlıklar arasında, bir şeyi ilk defa yaratan, sonra yaratmayı tekrar eden biri var mı? diye sor. Bütün tefsirciler, **sonra yaratmayı tekrar eden** ibaresine, ölümden sonra insanları dirilten anlamı verdiler. Yani sizin tanrılaştırdığınız ve taptığınız varlıklar arasında, bir şeyi ilk defa yaratan, sonra onu ölümden sonra tekrar dirilten kimse yoktur. Bazı müfessirler şöyle dediler: **Sonra yaratmayı tekrar eden** meâlindeki beyan, ölümden sonra dirilmek anlamına gelmez, çünkü onlar ölümden sonra dirilmeyi kabul etmiyorlardı. Dolayısıyla bunun onlara delil gösterilmesi muhtemel değildir. Ancak **sonra yaratmayı tekrar eden** meâlindeki ifade, insandan başka varlıklar hakkındadır. Çünkü onlar, insanın tekrar diriltileceğini inkâr ediyorlar, fakat insandan başka varlıkların tekrarını; meselâ gece ile gündüzün tekrarını, yağmurun ve bitkinin yaratılışının tekrar edip durduğunu ve bizzat gördükleri diğer şeylerin tekrar yaratıldığını inkâr etmiyorlardı. Yani Cenâb-ı Hak geceyi, aynı gece olarak tekrar getiriyor, gündüzü de aynı gündüz olarak tekrar getiriyor. Diğer yaratıklar da bu şekilde sona eriyor, sonra da aynı şekilde tekrar ortaya çıkıyorlar. İnsanın dışındaki diğer yaratıklarda bu durum ortaya çıkınca, aynı şey insan için de söz konusudur. [§]Bize göre her iki anlam

da muhtemeldir, yani ölümden sonra dirilmek ve nesnelerin benzer şekilde ortaya çıkması anlamı da kastedilmiş olabilir; çünkü bunlar Allah'tan insanlara gelen bir bildiridir. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: **De ki: İlkten yaratan da yaratmayı tekrar eden de Allah'tır. Şu halde nasıl gerçeğin dışına saptırılıyorsunuz!** Bu son cümleye şöyle anlam verilmiştir: Varlıkları ilk defa yaratanın, sonra da yaratmayı tekrar edenin Allah olduğunu, başka birinin buna muktedir olmadığını bildiğiniz halde Allah'ın birliğini nasıl yalanlıyorsunuz? Görmez misin ki Cenâb-ı Hak bu konuda onlara şu meâldeki âyeti delil getirmektedir: "Allah'ı nasıl inkâr edebiliyorsunuz?"[92]

قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَٓائِكُمْ مَنْ يَهْدٖٓي اِلَى الْحَقِّ قُلِ اللّٰهُ يَهْدٖي لِلْحَقِّۜ اَفَمَنْ يَهْدٖٓي اِلَى الْحَقِّ اَحَقُّ اَنْ يُتَّبَعَ اَمَّنْ لَا يَهِدّٖٓي اِلَّٓا اَنْ يُهْدٰىۚ فَمَا لَكُمْۜ كَيْفَ تَحْكُمُونَ ﴿٣٥﴾

35. "Tanrı diye taptıklarınız içinde hakka götüren biri var mı? diye sor. De ki: Hakka götüren yalnız Allah'tır. Öyleyse hakka götüren mi izlenmeye daha lâyıktır, yoksa rehberlik edilmedikçe bir başına yolunu bulmaktan bile aciz olan mı? Size ne oluyor, nasıl yargıda bulunuyorsunuz böyle?"

Tanrı diye taptıklarınız içinde hakka götüren biri var mı? diye sor. Buradaki **hakka götüren** meâlindeki ifadenin, hakka çağıran anlamına gelmesi muhtemeldir. Bu durumda, sizin taptığınız o putların herhangi bir şeye çağırmaya güçleri bile yetmediğine göre zarar ve fayda vermeye de güçleri yetmez. Yaratılanlardan bazılarının fayda ve zarar vermeye güçleri yetmez, fakat bir hayra veya faydalı bir şeye davet etmeye gücü yeter. O putlar ise, diğer yaratıklardan daha aşağıdırlar, çünkü onların davete bile güçleri yetmiyor, fayda ve zarar vermeye nasıl güçleri yetsin? O insanlar, putların fayda ve zarar vermeye güçleri yetmediğini bildikleri halde yine de tapmaya devam etmelerini Cenâb-ı Hak akılsızca bir hareket olarak açıklıyor. Muhtemeldir ki, **Hakka götüren biri** meâlindeki beyan, kulluk edilmeye lâyık olanı Cenâb-ı Hak açıklıyor ve bunun için deliller ve kanıtlar gösteriyor anlamına da gelebilir. Putların insanları kulluk etmeye çağırmaya bile güçleri yetmediğine göre, kulluk edilmeye lâyık olduklarına dair delilleri ve kanıtları nasıl ortaya koyacaklar?

---

92 "Cansız nesneler iken size O hayat verdiği halde Allah'ı nasıl inkâr edebiliyorsunuz? Sonra sizi öldürecek, sonra diriltecek, sonra O'na götürüleceksiniz" (el-Bakara, 2/28).

De ki: Hakka götüren yalnız Allah'tır. Cenâb-ı Hak burada hakka çağıranın Allah olduğunu haber veriyor. Sonra sözünü ettiğimiz iki yorum şöyle bir neticeyi muhtemel kılıyor: Allah hakka çağırma gücüne sahiptir, çağırdığı hak için de delil ve kanıt göstermektedir. Buna göre kulluk edilmeye ve Rab olarak kabul edilmeye lâyık olan O'dur.

54

[§]Öyleyse hakka götüren mi izlenmeye daha lâyıktır? Yani deliller ve kanıtlar gösteren mi **daha lâyıktır, yoksa bir başına yolunu bulmaktan bile aciz olan mı?** Yani delil gösteremeyen ve davet de edemeyen mi? **Rehberlik edilmedikçe…** Şayet, putlar doğru yola çağrılsalar bile doğru yolu bulamayacaklarına göre buradaki istisnanın ne anlamı vardır denilirse, buna şöyle cevap verilir: Bu cümle daha önce geçen "Siz bize tapmıyordunuz"[93] meâlindeki âyetin sılası gibidir. Cenâb-ı Hak kıyâmet günü onları konuşturacak ve onlar da, insanlara kendilerine kulluk yapmalarını emretmediklerini ve kulluk için kendilerini ortak yapmaya davet etmediklerini söyleyerek onların aleyhine şahitlik edecekler. Böylece **rehberlik edilmedikçe** meâlindeki ifade, Allah onları, doğru yola çağrıldıklarında doğru yolu bulan, davet edildiklerinde kabul eden nitelikte yarattığı için anlamına gelir. **Size ne oluyor, nasıl yargıda bulunuyorsunuz böyle?** Yani böyle haksız şekilde nasıl hüküm veriyorsunuz, kulluğu ve şükrü, sözü edilen eylemleri yapmaya gücü yetmeyene nasıl yöneltiyorsunuz?

Yoksa rehberlik edilmedikçe bir başına yolunu bulmaktan bile aciz olan mı? meâlindeki beyanda geçen ve **rehberlik edilmedikçe** anlamına gelen ifade hakkında bazıları şöyle dedi: Putlar, kendilerine rehberlik yapılsa bile yolunu bulamazlar. Ancak burada ondan maksat insandır. Bazıları da şöyle dedi: **Rehberlik edilmedikçe** ibaresi, putlar taşınmadıkça ve istenen yere konulmadıkça anlamına gelir. Onların kendiliğinden bir yol bulmasına gelince, bu mümkün değildir. Ancak az önce söylediğimiz gibi Cenâb-ı Hak onu konuşacak hale getirir, konuşan bir türe dönüştürür ve konuşmasına izin verirse, o zaman cevap vermesi ve doğru yolu bulması muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا يَتَّبِعُ اَكْثَرُهُمْ اِلَّا ظَنًّا اِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنٖى مِنَ الْحَقِّ شَيْـًٔا اِنَّ اللّٰهَ عَلٖيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ ﴿٣٦﴾

[93] "Bir gün ki, onların hepsini bir araya getireceğiz sonra bize ortak olarak yakıştırdıklarına, 'Siz ve ortaklarınız yerlerinizde durup bekleyiniz' diyeceğiz, böylece aralarını böleceğiz ve yakıştırdıkları ortaklar onlara, 'Siz bize tapmıyordunuz' diyecekler" (Yûnus, 10/28).

36. "Onların çoğu sadece zanna uyuyor. Oysa zan hiçbir şekilde gerçek ve kesin bilginin yerini tutamaz. Allah, onların yaptıklarını çok iyi bilmektedir!"

Onların çoğu sadece zanna uyuyor. Bazıları şöyle dedi: Bu ilâhî kelâm, o insanların putlara tapan ve "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[94], "Bunlar Allah katında bizim aracılarımızdır"[95] diyen ve buna benzer başka sözler söyleyen liderler ve ileri gelenlerle ilgilidir. Cenâb-ı Hak şöyle demektedir: Onların putlara tapmakla ilgili olarak söyledikleri, putların Allah katında kendilerine şefaatçi olacakları şeklindeki sözleri sadece zandan ibarettir, onlar öyle zannediyorlar. Bazıları da şöyle dedi: Bu âyet, onların liderleri hakkında değil, halk ve liderlere tâbi olanlar hakkındadır. 55 [§]Çünkü liderler, kendilerine gösterilen delilleri ve kanıtları görmüşler ve Resûlullah'ın (s.a.) getirdiği âyetleri anlamışlardı. Ancak onlar, "Bu apaçık bir büyü, başka bir şey değil"[96], "Bu da ancak düzmece bir yalan"[97] ve "Bu uydurmadan başka bir şey değil"[98] diyorlardı. Onlar böyle sözler söylemekle halkın kafasını karıştırmayı ve içlerine şüphe sokmayı istiyorlardı. Halk da onların, "o şöyledir, o böyledir" diye söyledikleri sözlere uyuyor ve onları tasdik ediyordu. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak **onların çoğu,** bu konuda liderlerin sözlerine **ancak zanna dayanarak uyuyorlar,** onlar öyle zannediyorlar buyuruyor. **Onların çoğu uyuyor** ibaresi, sanki Mekkeliler'i kastediyor gibidir. Yani putlara tapmak konusunda Mekkeliler'in çoğunluğu, atalarına ve geçmişlerine yalnızca zanna dayanarak tâbi oluyorlar; çünkü onlar putlara tapıyor ve "Biz babalarımızı bir inanç üzerinde bulduk"[99], "Biz atalarımızı böyle yapar bulduk"[100] diyorlardı.

Sonra Yüce Allah **zannın hiçbir şekilde gerçek ve kesin bilginin yerini tutamayacağını** haber veriyor. Yani zannî bilgi ile hakikate ulaşılmaz, hak ve hakikate ancak kesin bilgi ile ulaşılır. **Allah, onların yaptıklarını çok iyi bilmektedir!** Bu beyan, onların daima dikkatli olmaları ve sakınmaları için bir tehdit ifadesidir.

---

94 ez-Zümer, 39/3.

95 Yûnus, 10/18.

96 Meselâ bk. el-En'âm, 6/7.

97 Sebe', 34/43.

98 Sâd, 38/7.

99 ez-Zuhruf, 43/22.

100 eş-Şuarâ, 26/74. Bu âyet-i kerîme her ne kadar Hz. İbrahim (s.a.) ile ilgili ise de, müşriklerin hali her zaman aynıdır.

وَمَا كَانَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ اَنْ يُفْتَرٰى مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلٰكِنْ تَصْدٖيقَ الَّـذٖى بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصٖيلَ الْكِتَابِ لَا رَيْـبَ فٖيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمٖينَ ﴿٣٧﴾

37. "Bu Kur'ân Allah'tandır, başkası tarafından uydurulmuş değildir; o, kendisinden önceki kitapları** (asıllarını) **doğrulamakta ve konulmuş olan hükümleri açıklamaktadır; bunda kuşku yoktur, o âlemlerin Rabb'indendir."

Bu Kur'ân Allah'tandır, başkası tarafından uydurulmuş değildir. Bazıları şöyle dedi: Bu âyet-i kerîme, "Bize [huzurumuza] geleceklerine inanmayanlar, 'Bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir' dediler"[101] meâlindeki âyetin sılasıdır. Cenâb-ı Hak **Bu Kur'ân Allah'tandır, başkası tarafından uydurulmuş değildir** buyuruyor. Nitekim o âyetin devamında Allah şöyle buyuruyor: "Onlara şöyle de: Onu kendiliğimden değiştirmeye hak ve yetkim yoktur, ben ancak bana vahyedilene uyuyorum"[102]. Bazıları da şöyle söyledi: Kureyş kâfirleri, bu Kur'ân'ı Muhammed kendi kafasından uydurdu, demişlerdi, Cenâb-ı Hak da buna cevaben **Bu Kur'ân Allah'tandır, başkası tarafından uydurulmuş değildir,** onun başkasına nispet edilmesi veya uydurulması söz konusu değildir buyurdu.

[§]Bu Kur'ân Allah'tandır, başkası tarafından uydurulmuş değildir meâlindeki ilâhî kelâm iki anlama gelir. Birincisi, insan gücünün ve takatinin üstünde bir şey olduğu için bu Kur'ân'ın Allah'tan gelmeyip başka biri tarafından uydurulmuş olma ihtimali yoktur. Böylece onun özü itibariyle uydurulmuş olduğu fikrini imkânsız kılıyor. İkincisi, bu kitapta bulunan hikmetli sözler ve doğru [bilgiler ve haberler], onun Allah'tan geldiğine işaret eder. Çünkü Allah'tan başka birinin sözlerinde mutlaka hikmete aykırı akılsızca sözler, yalan ve tutarsızlık bulunması muhtemeldir. **56**

O, kendisinden önceki kitapları (asıllarını) doğrulamaktadır. Yani bu Kur'ân daha önce gelmiş olan ilâhî kitapları doğrulamaktadır. Eğer onu Muhammed kendi kafasından uydurmuş olsaydı, diğer ilâhî kitaplarla onun arasında pek çok farklılık ve aykırılık bulunurdu. Çünkü Muhammed daha önce geçen diğer kitapları bilmiyordu, zira onlar onun dilinden başka bir dilde idi-

---

101 Yûnus, 10/15.

102 Yûnus, 10/15.

ler. Onları bilen herhangi birine gidip öğrenmediğinde de hiçbir ihtilaf yoktur. Bununla birlikte Kur’ân, o kitapları tasdik etmekte ve onlara uygun âyetler içermektedir. Bu durum, onun Allah’tan geldiğini gösterir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: “Sen bundan önce ne bir kitap okuyor ne de onu kendi elinle yazıyordun”[103].

Konulmuş olan hükümleri açıklamaktadır; bunda kuşku yoktur. Denildi ki: Kur’ân’da, daha önce gönderilen kitaplar açıklanmaktadır. Bu sözün tamamı şudur: Bu kitap, aralarında lafız itibariyle farklılık olsa dahi, hikmeti ve doğruyu beyan etmekte ve önceki kitaplarla uygunluk arzetmektedir. Şöyle de söylendi: **Konulmuş olan hükümleri açıklamaktadır,** yani insanların lehine ve aleyhine olan hükümleri açıklamaktadır. Yahut şöyle denilmesi de mümkündür: Kitapların açıklanması, başkalarına değil sadece Allah’a aittir. Onun, **âlemlerin Rabb’inden** geldiğinden **hiç kuşku yoktur.** Yahut şöyle buyuruyor: O levh-i mahfûzdan gelen hükümlerdir.

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٣٨﴾

57

[§]*38. “Yoksa ‘Onu Muhammed uydurdu’ mu diyorlar? De ki: Eğer iddianızda doğru iseniz, o zaman onun benzeri bir sûre de siz getirin bakalım; Allah’tan başka çağırabildiklerinizi de yardımınıza çağırın!”*

Yoksa ‘Onu Muhammed uydurdu’ mu diyorlar? De ki: Onun benzeri bir sûre de siz getirin bakalım. Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Eğer onu Muhammed kendi kafasından uydurmuşsa, o zaman hadi siz de **onun benzeri bir sûre getirin bakalım**; çünkü siz de onunla aynı dili konuşuyorsunuz. Üstelik sizler iftira etmek ve yalan konuşmakla bilinmektesiniz, Muhammed’in ise hiçbir zaman böyle bir hali görülmedi, asla yalan konuşmakla itham edilmedi. Dolayısıyla **onun benzeri bir sûre getirmeye** sizler daha uygunsunuz.

Allah’tan başka çağırabildiklerinizi de yardımınıza çağırın! Eğer iddianızda doğru iseniz. Bu âyetin işaret ettiği anlam konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle anlam verdi: Onun bir benzerini getirmekte size yardım etmeleri için taptığınız tanrılarınızı da çağırın! Bazıları da şöyle söyledi: **Çağırabildiklerinizi de yardımınıza çağırın!** Yani bu konuda size yardım etmeleri için

---

103 “Sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu kendi elinle yazabiliyordun; öyle olsaydı gerçeği çürütmeye çalışanlar kuşkuya düşerlerdi.” (el-Ankebût, 29/48).

aynı dili konuştuğunuz kişileri de çağırın! Yahut Cenâb-ı Hak şunu demek istemiştir: Onun benzeri bir sûreyi vücuda getirebilmek için diğer kitaplardan da yararlanın! **Eğer** Muhammed onu kendi kafasından uydurdu **iddianızda doğru iseniz.** Onların böyle bir sûre meydana getirmekle uğraşmaktan kaçınmaları, Kur'ân'ın uydurulmuş olmadığını, semavî bir kitap olduğunu bildiklerini gösterir.

بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ كَذٰلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ ﴿٣٩﴾

39. "İşin gerçeği şu ki onlar, mahiyetini bilemedikleri ve henüz kendilerine yorumu yapılmamış olan şeyi yalanladılar. Onlardan öncekiler de işte böyle yalan saymışlardı; ama bak zâlimlerin sonu nice oldu!"

İşin gerçeği şu ki onlar, mahiyetini bilemedikleri şeyi yalanladılar. Bazıları şöyle dedi: Onlar Kur'ân'ın nazmını ve lafzını anlamadılar, içeriğini anlamak için üzerinde düşünüp incelemediler, aksine gözü kapalı olarak yalanladılar. Bir şeyin yalan veya doğru olduğu ancak düşünüp tefekkür etmekle anlaşılır, aklına geleni hemen söylemekle değil. *En doğrusunu Allah bilir ya*, **işin gerçeği şu ki onlar, mahiyetini bilemedikleri şeyi yalanladılar** meâlindeki beyanın yorumu budur. İkincisi, **İşin gerçeği şu ki onlar, mahiyetini bilemedikleri şeyi yalanladılar,** yani onlar Kur'ân'ın Allah tarafından indirilmediği, uydurulmuş olduğu iddiasının yalan olduğunu bildikleri halde yine Kur'ân'ı yalanladılar.

[Tevil]

Onlar henüz kendilerine yorumu yapılmamış olan şeyi yalanladılar. Onun yani Kur'ân'ın yorumu ile ilgili bir bilgi kendilerine gelmeden onu yalanladılar. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun anlamı şudur: Onlar Kur'ân'ın nazmını anlamadan, lafzını kavramadan, onun akıbeti ve sonu ile ilgili bir bilgi kendilerine gelmeden onu yalanladılar. Denildi ki: **[§]**Tevil, her şeyi işin **58** başlangıcına çevirmektir. Hukemâ şöyle dedi: Tevil, her fiilin, başlangıçta amaçlanan sonuca varmasıdır. Her fiilden başlangıçta amaçlanan şey ise fiilin planlanan şekilde son bulmasıdır[104]. Bazıları da şöyle dedi: **Henüz kendilerine yorumu yapılmamış olan şey** cümlesinden maksat, Cenâb-ı Hakk'ın bir şey

---

[104] Muhtemelen burada kastedilen şudur: Tevil, insanın istediği netice ve gayedir, bizzat fiili yapmadan önce o fiilin meydana gelmesini beklemektir.

henüz var olmadan önce olacağını vâdettiği şeydir. İbn Abbâs (r.a.) şöyle dedi: Kur'ân'ın yorumu, dünyada olan ve kıyâmet günü gerçekleşecek olan şeylerdir, ondan maksat da sözü edilen azaptır[105]. Bazıları sevap diye yorumlamıştır, bazıları da onu akıbet diye tevil etmiştir. Vâkıdî[106] şöyle dedi: Bu âyette söylenmek istenen şey şudur: Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ân-ı Kerîm'de âhiretle ilgili vâd ve tehdit etmiş olduğu beyanın akıbeti, henüz onlara gelmemiştir. Tevilin aslı, işin akıbetinin vardığı yere bakmaktır.

Onlardan öncekiler de işte böyle yalan saymışlardı. [Birincisi], Mekke kâfirleri peygamberlerini yalanladıkları gibi geçmiş ümmetler de peygamberlerini yalanlamışlardı. Yani ilk defa yalanlanan kişi sen değilsin, aksine senden önceki kardeşlerin de yalanlandı. Bu ifade, onların kendisini yalanlamaları ve önceki ümmetlere indirilen vahiylerin kendilerine de indirilmesini reddetmelerinden dolayı, bu huylarını devam ettirmelerinden Resûlullah'ı (s.a.) teselli anlamı taşımaktadır. İkincisi, eğer Resûlullah (s.a.) hariç tutulursa buradaki hitap onun kavmine yapılmaktadır; kendi durumlarından sakınmalarına vesile olsun diye onlara, önceki ümmetlere indirilenlere bakmalarını ve onların hallerini düşünmelerini emretmektedir.

Bak zâlimlerin sonu nice oldu! Yalanlamaları yüzünden başlarına neler geldi? Yani onlar nasıl cezalandırıldılar ve azaba uğratıldılar? *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمِنْهُمْ مَنْ يُؤْمِنُ بِهٖ وَمِنْهُمْ مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهٖ وَرَبُّكَ اَعْلَمُ بِالْمُفْسِدِينَ ﴿٤٠﴾

59 **[§]*40. "Onların arasında bu Kur'ân'a inanan da var inanmayan da. Rabb'in bozguncuları çok iyi bilmektedir."***

Onların arasında bu Kur'ân'a inanan da var. Denildi ki: Mekkeliler'den bu Kur'ân'a inanan da var; **inanmayan da var**, bu beyan Hz. Peygamber'e (s.a.) inanmayan da var anlamına gelebileceği gibi, Kur'ân'a inanmayan da var

---

105 Muhtasar olarak rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, III, 181; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 147).

106 İsmi Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî el-Medenî'dir. Medine'den Bağdat'a göçmüştür. Çeşitli eserleri vardır. Megâzî ve siyer ilminin babasıdır. İlim kabıdır. Ancak hadiste sağlam değildi. Her çeşit hadisi rivayet ederdi. Bundan dolayı muhaddisler onu zayıf saymışlardır. Bağdat'ta kadılık yapmıştır. Önde gelen bir şahsiyet ve otorite idi. 207/823 yılında vefat etti (bk. Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 348; a.mlf. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IX, 454-469; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 498).

mânasına gelmesi de muhtemeldir. **İnanan da var** meâlindeki beyanın inanmış olan da var anlamına, **İnanmayan da var** meâlindeki beyanın ise inanmamış olan da var mânasına gelmesi muhtemeldir. Bunun gelecekle ilgili bir tehdit anlamıına gelmesi de muhtemeldir; yani **onlardan**, Mekkeliler'den bu Kur'ân'a **inanan da var, inanmayan da var.** Onlar gerçekten böyle idiler; bir kısmı Kur'ân'a inanmış, bir kısmı da inanmamıştı. Bazıları şöyle dedi: Âyette Mekkeliler değil Yahudiler kastedilmektedir. Âyetin zâhiri, Mekke kâfirlerini göstermektedir. Müfessirlerin geneli bu kanaattedirler. Âyet, iman edenlerin dualarını kesmemeleri için sanki bir müjde anlamı taşımaktadır. İnanmayanların var olacağını da bildirmek suretiyle, inkâr etmelerinden dolayı üzüntüsünü arttırmamak için Hz. Peygamber'e (s.a.) onların imanlarından ümidini kestirmektedir.

Rabb'in bozguncuları çok iyi bilmektedir. Bu beyanın anlamı sanki şöyledir: Onlar Allah'ın bilgisi dâhilinde bozgunculuk yapmaktadırlar. Allah onları yarattı ve vücuda getirdi, onların bozgunculuk yapacaklarından cahil ve gafil değildir, aksine bunlar O'nun bilgisi dâhilindedir. Hiçbir bozguncunun ifsadı O'na zarar vermediği gibi, hiçbir salih kişinin dürüstlüğü de O'na fayda vermez. Onların bozgunculuklarının zararı ancak kendi aleyhlerine, dürüstlüklerinin faydası da ancak kendi yararlarınadır. Bu cümlenin tehdit anlamına gelmesi de muhtemeldir, yani Allah onların bozgunculuklarını bilmektedir ve bozgunculuklarının cezasını onlara verecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ لِى عَمَلِى وَلَكُمْ عَمَلُكُمْ اَنْتُمْ بَرِيۤـُٔونَ مِمَّاۤ اَعْمَلُ
وَاَنَا بَرِیۤءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٤١﴾

[§]41. "Seni yalanlamaya kalkışırlarsa şöyle de: Benim yaptığım bana, sizin yaptığınız size aittir; siz benim yaptığımdan sorumlu değilsiniz, ben de sizin yaptığınızdan sorumlu değilim." 60

Seni yalanlamaya kalkışırlarsa şöyle de: Benim yaptığım bana, sizin yaptığınız size aittir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun yorumu şöyledir: Size verdiğim haberlerin Allah'tan geldiği konusunda eğer ben yalan söylersem, benim yaptığım banadır, yani size tebliğ ettiklerimde yaptığım tebliğin sorumluluğu bana aittir, yani onun günahı benimdir. **Sizin yaptığınız da size aittir.** Yani benim size Allah'tan tebliğ ettiğim şeyleri reddetmenizin günahı da size aittir. Nitekim başka bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Yok-

sa, 'Bunu o kendisi uydurdu' mu diyorlar? De ki: Eğer onu uydurduysam sorumluluğu bana aittir. Fakat benim sizin işlediğiniz günahtan sorumluluğum yoktur"[107]. Yani eğer ben uydurduysam, yaptığım uydurmanın günahı bana aittir. Size Allah'tan tebliğ ettiklerimi reddetmenizin günahı da size aittir.

Siz benim yaptığımdan sorumlu değilsiniz, ben de sizin yaptığınızdan sorumlu değilim. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu beyanın anlamı şudur: Ben sizin dininizden sorgulanmam, siz de benim dinimden ve yaptıklarımdan sorgulanmazsınız. Nitekim başka âyetlerde Allah şöyle buyurmaktadır: "Onların hesaba çekilmelerinden sana sorumluluk yoktur"[108]. "Yine de (ey müşrikler!), söz dinlemezseniz onun (peygamberin) sorumluluğu ona aittir… Resûle düşen yalnızca apaçık bildirip anlatmaktır"[109]. "Bizim işlediğimiz suçlardan dolayı siz sorumlu olmayacaksınız"[110].

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُونَ اِلَيْكَ اَفَاَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ وَلَوْ كَانُوا لَا يَعْقِلُونَ ﴿٤٢﴾ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْظُرُ اِلَيْكَ اَفَاَنْتَ تَهْدِي الْعُمْيَ وَلَوْ كَانُوا لَا يُبْصِرُونَ ﴿٤٣﴾

42. "İçlerinde seni dinleyenler de var; ama sağırlara -üstelik akıllarını da işletmiyorlarsa- gerçeği sen mi duyuracaksın?"

43. "Onların arasında sana bakanlar da var; ama eğer görmüyorlarsa körlere doğru yolu sen nasıl göstereceksin?"

İçlerinde seni dinleyenler de var. Cenâb-ı Hak, onların içinden Resûlullah'ı (s.a.) ve okuduğu Kur'ân'ı dinleyen, ancak yine de iman etmeyen insanların var olduğunu haber veriyor. Bir şeyi dinleyen herkesin ondan faydalanmasının veya aklını kullanıp anlamasının söz konusu olmadığını da

---

107 Hûd, 11/35.

108 "Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma! Onların hesaplarından sana sorumluluk yoktur, senin hesabından da onlara sorumluluk yoktur ki onları yanından uzaklaştırıp da zâlimlerden olasın" (el-En'âm, 6/52).

109 "De ki: Allah'a itaat edin, resûle itaat edin. Yine de (ey müşrikler!), söz dinlemezseniz onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir. Ona itaat ederseniz doğru yolu bulursunuz; resûle düşen yalnızca apaçık bildirip anlatmaktır" (en-Nûr, 24/54).

110 "De ki: Bizim işlediğimiz suçlardan dolayı siz sorumlu olmayacağınız gibi sizin yapıp ettiklerinizden ötürü de biz hesaba çekilmeyiz" (Sebe', 34/25).

bildiriyor. İnsan dinlediğinden ancak maksadı ve ihtiyacı kadar yararlanır ve aklını kullanır. [§]Onlar ise farklı amaçlarla dinliyorlardı; bazıları söyleneni kabul etmek ve orada yer edinmek için, bazıları ise başkalarına anlatmak için dinliyordu. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Onlar hep yalana kulak verirler, başka bir kesim için dinler dururlar"[111]. Bazıları da dinler ve itaat eder, ancak onun huzurundan çıktıklarında dinlediklerini değiştirip bozar. Allah şöyle buyuruyor: "İşimiz itaat, diyorlar, yanından ayrılınca da içlerinden bir grup, içinden, senin söylediğinin tersini kuruyor"[112]. Nihayet bazıları da alay etmek, kusur ve ayıp aramak için dinliyordu. Dolayısıyla Resûlullah'ı dinlemekte insanlar farklı konumdaydılar.

61

Sonra Cenâb-ı Hak onların iki sebepten dolayı gerçekten dinlemediklerini, akıllarını ve basiretlerini kullanmadıklarını beyan ediyor. Birincisi, sözünü ettiğimiz şekilde onlar dinlediklerinden faydalanmadılar, akıllarını ve basiretlerini kullanmadılar, tıpkı bu duyu organlarına sahip olmayanların faydalanmadığı gibi onlarda bu organlarından yararlanamadılar, bundan dolayı da Allah, sanki onların bu organlara sahip olmadıklarını beyan etmiştir. Çünkü bu organlar boş yere ve onlardan faydalanmamak için değil, ancak kendilerinden yararlanılması için verilmiştir. İkincisi, akıl, kulak ve göz gibi organların verileri sanki bazan çalışmakla elde edilir, bazan da yaratılıştan kazanılır. Onlar ise organlar kullanarak bilgi elde etmek için bu organlarını kullanmayı terkettiler, bu organlarla kazanılan bilgilerden yüz çevirdikleri için de Allah o organları bulunmadığını açıklamıştır. Cenâb-ı Hakk'ın, onlarda bu duyu organlarını yok sayması, muhtemelen sözünü ettiğimiz bu iki sebepten olmalıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah, **akıllarını işletmiyorlar** buyurarak onların aklî bilgileri de dinlemediklerini açıklamakta, düşünmeyi terkettikleri için onların doğru yolu bulmalarını ve doğruyu görmelerini de mümkün görmemekte, ardından şöyle buyurmaktadır: **Eğer görmüyorlarsa körlere doğru yolu sen nasıl göstereceksin?** Çünkü yolların doğrusunu bulabilmek ve o doğru yolda yürümek, ancak görmekle mümkün olur. Görmez misin ki, hayvanlar bile yolları görüyor, bir yola giriyor ve o yoldaki tehlikelerden sakınıyorlar, fakat aklî bilgileri dinlemek özelliğine sahip olmadıkları için akıl yürütemiyor. Gözleri görünüş itibariyle nesneleri gördüğü halde hayvanlar akıl yürütemiyor, çünkü zihin,

---

111 "Onlar hep yalana kulak verirler, sana gelmeyen başka bir kesim için dinler dururlar" (el-Mâide, 5/41).

112 en-Nisâ, 4/81.

akıl yürütmekle elde edilen bilgileri dinler, [hayvanlarda ise böyle bir yetenek yoktur][113].

اِنَّ اللّٰهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْـًٔا وَلٰكِنَّ النَّاسَ اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٤٤﴾

62

[§]*44. "Gerçek şu ki Allah insanlara zerrece kötülük etmez, fakat insanlar kendilerine kötülük ediyorlar."*

Cenâb-ı Hak bu âyette, köklerinin kurutulması belasının ve mâruz kaldıkları cezanın, Allah'ın onlara kötülük etmesinden değil, onların bizzat kendilerine yaptıkları kötülük yüzünden geldiğini haber vermektedir.

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ كَاَنْ لَمْ يَلْبَثُوا اِلَّا سَاعَةً مِنَ النَّهَارِ يَتَعَارَفُونَ بَيْنَهُمْ قَدْ خَسِرَ الَّذٖينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللّٰهِ وَمَا كَانُوا مُهْتَدٖينَ ﴿٤٥﴾

45. "Allah onları mahşerde topladığı vakit, sanki (dünyada) ***sadece günün bir saatinde, aralarında tanışacak kadar kısa bir süre kaldıklarını düşünürler. Allah'ın huzuruna çıkarılacakları uyarısını asılsız sayanlar ve doğru yolda yaşamamış olanlar hüsrana uğramış olacaklar."***

Allah onları mahşerde topladığı vakit, sanki (dünyada) sadece günün bir saati kadar kısa bir süre kaldıklarını düşünürler. Yani mezarlarında ancak o kadar kaldıklarını düşünürler. **Aralarında tanışırlar,** yani mezarlarından çıktıkları zaman birbirleriyle tanışırlar. Bazı müfessirler şöyle dediler: **Sadece günün bir saati kadar kısa bir süre kaldıklarını düşünürler** meâlindeki beyan, dünyada o kadar kısa bir süre kaldıklarını düşünürler anlamına gelir. Meselenin aslı şudur: İnsanlar kıyâmet günü dirilişin dehşetini ve zorluğunu gördüklerinden dünyadaki hayatlarının sanki çok kısa ve kendilerine verilen nimetlerin de çok az olduğunu düşünürler. Yahut âhirette azap içinde geçen sürelerinin uzunluğuna bakarak dünyadaki kalış sürelerinin çok az olduğunu düşünürler. Burada ikinci bir yorum daha vardır: Onlar aşırı derecede cahil ve akılsız olduklarından Allah'ın kendilerine bildirdiği haşri ve ebedî azabı önemsemezler, sanki günün bir saati kadar orada kalacaklarını düşünürler,

---

[113] "Kalp, aklı dinlediği ve onunla gerçeği gördüğü için hayvan aklını kullanamıyor. Zâhiri itibariyle göz nesneleri görür, kulak da sözleri işitir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 371a).

hatta bundan dolayı başlarına gelecek olana aldırmazlar, yapıp ettiklerinden dolayı görecekleri azabı önemsemezler.

Aralarında tanışırlar. Yani birbirlerine lânet ettikleri kadar birbirleriyle tanışırlar. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "Birbirinize lânetler yağdıracaksınız"[114]. Birbirlerinden uzak durdukları ölçüde tanışırlar, sonra araları ayrılır. Nitekim Cenâb-ı Hak "Böylece onların aralarını böleceğiz"[115] buyurmaktadır, yani onların aralarını ayıracağız.

63

[§]Allah'ın huzuruna çıkarılacakları uyarısını asılsız sayanlar hüsrana uğramış olacaklar. Yani âhiretteki ebedî nimetleri kazanamayanlar, vâdolundukları o nimetlerden hüsrana uğrayacaklar. Çünkü âhiret nimetleri ancak onu hak edip kazananlara verilecektir. Onlar ise hüsrana uğrayacakları şeyi kazandılar. Allah şöyle buyurmaktadır: "Ateşe ne kadar da dayanıklılarmış!"[116] Yani ateşi gerektiren şeyi kazanmaya ne kadar da sabırlı imişler!

وَاِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذ۪ي نَعِدُهُمْ اَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَاِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ اللّٰهُ شَه۪يدٌ عَلٰى مَا يَفْعَلُونَ ﴿٤٦﴾

46. "Onlara bildirdiğimiz cezanın bir kısmını ya sana gösteririz veya (görmeden) ***seni vefat ettiririz; ama sonuçta dönüşleri bizedir; sonra Allah onların neler yaptığına da şahittir."***

Onlara bildirdiğimiz cezanın bir kısmını ya sana gösteririz veya (görmeden) seni vefat ettiririz. Buradaki "immâ" (إمّا) edatı, tereddüt ve şüphe ifade eder, aynı şekilde "ev" (أو) edatı da böyledir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, buradaki "immâ" (إمّا) edatı mahzuf sayılıp altında "in" (إنْ) edatının gizli olduğu var sayılmalıdır. Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: Eğer sana gösterirsek, onlara bildirdiğimiz cezanın hepsini değil ancak bir kısmını gösteririz, yahut

---

114 "İbrahim onlara şöyle demişti: Sizler, sırf dünya hayatında aranızdaki sevgi (ve çıkar) ilişkisini sürdürmek için Allah'ı bırakıp kendinize birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyâmet gününde birbirinizi tanımayacak, birbirinize lânetler yağdıracaksınız. Varacağınız yer cehennemdir; hiçbir yardımcınız da olmayacaktır" (el-Ankebût, 29/25).

115 "Bir gün ki, onların hepsini bir araya getireceğiz sonra bize ortak olarak yakıştırdıklarına, 'Siz ve ortaklarınız yerlerinizde durup bekleyiniz' diyeceğiz, böylece aralarını böleceğiz ve yakıştırdıkları ortaklar onlara, 'Siz bize tapmıyordunuz' diyecekler" (Yûnus, 10/28).

116 "Onlar, doğru yol karşılığında sapkınlığı, mağfiret karşılığında azabı satın almış kimselerdir. Onlar ateşe karşı ne kadar da dayanıklılarmış!" (el-Bakara, 2/175).

seni vefat ettiririz ve hiçbir şey göstermeyiz. Yahut, **onlara bildirdiğimiz cezanın bir kısmını sana gösterirsek** meâlindeki, bildirdiklerimizden bir kısmını sana göstereceğiz anlamına gelir. Bu şu âyetin anlamına benzer: "Rabb'imizin vâdi mutlaka yerine getirilir"[117]. Bu yoruma göre Cenâb-ı Hak, onlara bildirdiği cezanın bir kısmını gösterdi, fakat hepsini göstermedi. İlk yoruma göre ise, Allah gösterecekse o cezanın ancak bir kısmını gösterir veya hiç göstermez.

Şöyle bir soru sornulursa: "İmmâ" (إمّا) edatı, aynen "ev" (أو) edatı gibi tereddüt ve şüphe ifade ediyorsa, Cenâb-ı Hak vuku bulanı ve vuku bulacak olanı bildiğine göre bunun Allah'a nispet edilmesi nasıl doğru olur? Zira ancak akıbetten habersiz olan birine bunun nispet edilmesi doğru olur.

Buna şöyle cevap verilir: Allah'a nispet edilen bütün tereddüt ve şüphe edatları, kesin ve zorunlu olduğu anlamına gelir. Umulur ki anlamına gelen "asâ" (عسى) edatı ile belki anlamına gelen "le'alle" (لعلّ) edatı ve benzerleri de böyledir. İşte "immâ" (إمّا) ve "ev" (أو) edatları da bu anlamdadır. Allah hiç şüphesiz vuku bulanı ve ilerde vuku bulacak olanı da bilir. [64] [§]Soru ve şüphe edatlarına gelince, daha önce teşbih edatından bahsederken[118] söylediğimiz gibi onlar gereklilik ve gerçekleşmek anlamına gelirler. Yahut da onlara bazı şeyleri göstermeyi Resûlullah (s.a.) vâdetmiş olabilir. O zaman, **Onlara bildirdiğimiz cezanın bir kısmını ya sana gösteririz veya (görmeden) seni vefat ettiririz** demiştir. Sanki şöyle demektedir: Onlara vâdettiklerini göstermek senin işin değildir, o ancak bize aittir. Nitekim başka bir âyette de şöyle buyurur: "(Resûlüm!) Bu işte senin yapacağın bir şey yok"[119].

Sonuçta dönüşleri bizedir; sonra Allah onların neler yaptığına da şahittir. Bu ilâhî kelâmın, sonuçta onların âyetleri yalanlayıp reddettiklerine ilişkin olarak kıyâmet günü Allah sana şahitlik edecektir anlamına gelmesi

---

[117] "Rabb'imizi tenzih ve tesbih ederiz, Rabb'imizin vâdi mutlaka yerine getirilir, derler" (el-İsrâ, 17/108).

[118] Meselâ bk. el-Bakara, 2/210. "Lafızlar, her ne kadar sözlük anlamı içeren sözler olarak vaz edilmiş olsa bile, dilciler nezdinde şüphe için değil, gereklilik ve gerçeklik anlamında kullanılır. Bir lafız Allah'a nispet edildiğinde, O'na lâyık olan bir anlama hamledilmesi gerekir. Nitekim göz, el, gitmek, gelmek gibi zâhirde teşbih mânasına gelen lafızların Allah'a nispet edilmesi konusunu belirtmiştik. Bu lafızlar sözlük anlamında vaz edilmiş olsa bile, Allah'a nispet edilmesi halinde aynı mânaya hamledilmesi caiz değildir. Ancak bu lafızlar mecâzî mânada kullanıldığında Allah'a nispet edilmesi caiz olur ve ona yüklenen mâna O'nun sıfatlarına uygun hale gelir. Burada da aynı durum söz konusudur. *En doğrusunu Allah bilir*" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 371a).

[119] "(Resûlüm!) Bu işte senin yapacağın bir şey yok. Allah ya onların tövbelerini kabul eder veya onları cezalandırır. Çünkü onlar zâlimlerdir" (Âl-i İmrân, 3/128).

muhtemeldir. Nitekim başka bir âyette şöyle buyuruyor: "De ki: Benimle sizin aranızda Allah şahittir. Bu Kur'ân bana vahyedildi"[120]. Âyet-i kerîmenin, Allah onların yaptıklarını bilir, hiçbir şey O'na gizli değildir anlamına gelmesi de muhtemeldir. Bu durumda âyet, aynen şu beyanlarda olduğu gibi tehdit anlamına gelir: "Allah onların yapmakta olduklarını eksiksiz görür"[121], "O, her şeyi hakkıyla bilmektedir."[122] *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلِكُلِّ اُمَّةٍ رَسُولٌ فَاِذَا جَٓاءَ رَسُولُهُمْ قُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٤٧﴾

47. "Her ümmetin bir peygamberi olmuştur. Onlara peygamberleri geldiğine göre aralarında olup bitenler hakkında adaletle hüküm verilir, haksızlığa uğratılmazlar."

Her ümmetin bir peygamberi olmuştur. Yani daha önce geçen her ümmete mutlaka bir peygamber gönderilmiştir. Ben, size gönderilen ilk peygamber değilim. Nitekim başka bir âyette Allah şöyle buyurur: "De ki: Ben peygamberler arasında benzeri gelip geçmemiş biri değilim, bana ve size ne yapılacağını da bilemem"[123].

[§]Onlara peygamberleri geldiğine göre aralarında olup bitenler hakkında adaletle hüküm verilir. Bu âyetin iki anlama gelmesi muhtemeldir. [Birincisi], peygamberlerle ümmetleri arasında adaletle hüküm verilir; peygamberler insanlara risâleti tebliğ edip onları Allah'ın dinine davet ettiler mi? Ümmetler de peygamberleri yalanladılar ve âyetleri reddettiler mi? [İkincisi], **Aralarında adaletle hüküm verilir ve** onlar **haksızlığa uğratılmazlar.** Yani yaptıklarına ne bir şey ilâve yapılır, ne de eksik tutulur. **Aralarında hüküm verilir** meâlindeki beyan, yalanlayanlar helâk edilir, peygamberler ve onları tasdik edenler kurtulurlar mânasına da gelebilir. Nitekim bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Sonra peygamberlerimizi ve iman edenleri kurtarırız"[124]. Âyet-i kerîme, yüz çevirenler ile kabul eden ve itaat edenler arasında kıyâmet günü hüküm verilir anlamına da gelebilir.

65

---

120 "De ki: Hangi şahidin şahitliği daha güvenilirdir? De ki: Benimle sizin aranızda Allah şahittir. Bu Kur'ân bana, hem sizi hem de ulaştığı herkesi onunla uyarmam için vahyedildi" (el-En'âm, 6/19).

121 el-Bakara, 2/96; Âl-i İmrân, 3/163; el-Mâide, 5/71.

122 el-Bakara, 2/29; el-En'âm, 6/101; el-Hadîd, 57/3.

123 el-Ahkāf, 46/9.

124 Yûnus, 10/103.

وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٤٨﴾

48. "Şayet dedikleriniz doğruysa ne zaman gerçekleşecek şu tehdit, diyorlar."

Cenâb-ı Hak, "Onlara bildirdiğimiz cezanın bir kısmını sana gösteririz"[125] meâlindeki âyette onları azap ile korkutunca, onlar, ey Muhammed! Şayet dünyada bize azap gelecek sözünde doğru isen, bizi korkuttuğun o azap **ne zaman gerçekleşecek?** demişlerdi. Bu, "Onlara bildirdiğimiz cezanın bir kısmını sana gösteririz" meâlindeki âyette belirttiğimiz yorumun ikincisine girer.

قُلْ لَٓا اَمْلِكُ لِنَفْسٖى ضَرًّا وَلَا نَفْعًا اِلَّا مَا شَٓاءَ اللّٰهُ لِكُلِّ اُمَّةٍ اَجَلٌ اِذَا جَٓاءَ اَجَلُهُمْ فَلَا يَسْتَاْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٤٩﴾

49. "De ki: Allah dilemedikçe ben kendime bile ne bir zarar ne de fayda vermeye muktedirim. Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri geldiğinde ne bir an geri kalır ne de bir an ileri gidebilirler."

De ki: Ben kendime bile zarar vermeye muktedir değilim, yani bana gelen bir zararı defetmeye bile muktedir değilim. **Fayda vermeye de muktedir değilim**. Aynı şekilde kendime bir fayda vermeye bile gücüm yetmez. Buyuruyor ki: Başıma gelen bir kötülüğü defetmeye muktedir olmadığım gibi, [§] kendime herhangi bir faydayı sağlamaya da asla gücüm yetmez. Buna bile gücüm yetmiyor ise, size azap indirmeye nasıl gücüm yeter? Bu ancak Allah'a mahsustur, onu yapmaya gücü yeten ve kādir olan sadece O'dur. O'ndan başka hiç kimsenin buna gücü yetmez. Nitekim bir âyette şöyle buyurulmaktadır: "De ki: Ben yalnız sizin gibi bir insanım"[126].

66

De ki: Ben kendime bile zarar vermeye muktedir değilim meâlindeki âyetle Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'in (s.a.) insanlara azap indirmekten aciz olduğunu hatırlatmaktadır.

[Mûtezile ve Ecel Meselesi]

Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri geldiğinde ne bir an geri kalır ne de bir an ileri gidebilirler. Yani insanların eceli geldiği zaman onu ertelemeye güçleri yetmez. **Bir an bile ileri gidemezler**, yani ecellerini öne alma-

---

125 Yûnus, 10/46.

126 el-Kehf, 18/110; Fussılet, 41/6.

ya da muktedir değildirler. Eceli ertelemeyi veya öne almayı istemelerinin bir kıymeti yoktur ki onu istesinler. Ecel geldiğinde asla ertelenmez, zamanından önceye de alınamaz. Bu âyet, eceli tamamlanmadan önce hiç kimsenin ölmeyeceğine işaret etmektedir. Bu, Mûtezile'nin iddiasını reddetmektedir; onlar, birini öldüren kişi, onu ancak ecelinden önce öldürmüştür diyorlar. Allah ise şöyle buyuruyor: **Ne bir an geri kalır ne de bir an ileri gidebilirler.** Onlar ise, ecelinden önce ölmüştür, diyorlar. Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.

Ne bir an geri kalır ne de bir an ileri gidebilirler. Allah'ın azabı indiği ve vakti geldiği zaman, onu öne almaya veya ertelemeye kimsenin gücü yetmez. Dünyada, şefaat ve fidye ile bir şeyi öne almaya ve arkaya bırakmaya geçirmek muhtemel olduğu gibi, kişinin değeri ve mevkii göz önüne alınarak ecelinin öne alınması veya ertelenmesi ihtimali yoktur.

قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ اَتٰيكُمْ عَذَابُهُ بَيَاتًا اَوْ نَهَارًا مَاذَا يَسْتَعْجِلُ مِنْهُ الْمُجْرِمُونَ ﴿٥٠﴾

67

[§]***50. "Şunu da söyle: 'Ne dersiniz, ya O'nun azabı bir gece veya gündüz vakti üstünüze inerse!' Günah içinde boğulmuş olanların böyle âcilen olmasını istedikleri bunların hangisidir?"***

En doğrusunu Allah bilir ya, burada Cenâb-ı Hak şunu demek istiyor: Allah'ın azabı gelirse, onda ne fayda vardır? Onda sizin için hiçbir fayda yoktur, aksine sizin için zarar vardır. Faydası olmayan şeyin âcilen olmasını istemek de akılsızlık ve cahilliktir. Onların azabı istemelerinden dolayı Cenâb-ı Hak kendilerini akılsızlıkla nitelemiştir.

اَثُمَّ اِذَا مَا وَقَعَ اٰمَنْتُمْ بِهِ آٰلْـٰٔنَ وَقَدْ كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ ﴿٥١﴾

51. "(İnanmadığınız için) ***hemen olsun istediğiniz şey olduktan sonra mı buna iman edeceksiniz? O anda, öyle mi?"***

Sonra mı buna iman edeceksiniz? O anda, öyle mi? Yani başınıza Allah'ın azabı geldikten sonra **iman edeceksiniz, öyle mi?** Cenâb-ı Hak onların, kendilerine azap geldiğinde iman edeceklerini haber veriyor. **İman edeceksiniz** cümlesinin de, Allah'a ve Resûl'üne iman edeceksiniz anlamına gelmesi muhtemeldir. Bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, 'Allah'ın birliğine inandık, O'na ortak koştuğumuz

şeyleri de şimdi reddetmekteyiz' derler"[127]. Sonra da azaba mâruz kaldıklarında da iman etmelerinin kendilerine fayda sağlamayacağını haber veriyor: "Ama azabımızı gördüklerinde artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir"[128]. "Daha önce inanmamış yahut inancı sayesinde bir iyilik yapmamış kimseye, Rabb'inden bazı işaretler geldiği gün iman etmesi fayda sağlamaz"[129]. **İman edeceksiniz öyle mi?** Bu beyan, azap geldiğinde onun varlığına inanacaksınız anlamına da gelebilir, çünkü onlar, Resûlullah'ın (s.a.) kendilerini korkuttuğu azabı yalanlıyorlar, alay etmek ve yalanlamak maksadıyla azabın hemen gelmesini istiyorlardı. Azap gelince de iman ettiler, yani azabın varlığına inandılar. Allah şöyle buyuruyor: **(İnanmadığınız için) hemen olsun istediğiniz şey olduktan sonra mı buna iman edeceksiniz? O anda, öyle mi?** Alay ettiğiniz ve yalanladığınız için size gelemeyeceğini iddia ettiğiniz o azap gelince öyle mi? *En doğrusunu Allah bilir.*

ثُمَّ قِيلَ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ هَلْ تُجْزَوْنَ اِلَّا بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ ﴿٥٢﴾

68

[§]52. "Sonra o kötülük edenlere şöyle denilir: Tadın bitmeyen azabı! Vaktiyle yaptıklarınızdan başka şeyler sebebiyle mi cezalandırılıyorsunuz?"

Sonra o kötülük edenlere şöyle denilir. Buradaki kötülük edenler ibaresine, Cenâb-ı Hakk'ın ulûhiyetine, rablığına ve kendisine kulluğa başkalarını ortak yapanlar, diye anlam verilmiştir. **Tadın bitmeyen azabı!** Çünkü onlar o azabın içinde ebedî olarak kalacaklar. Bu söz, onlar cehenneme sokulduktan sonra kendilerine söylenir. **Vaktiyle yaptıklarınızdan başka şeyler sebebiyle mi cezalandırılıyorsunuz?** Yani ancak dünyada yaptıklarınızdan dolayı cezalandırılıyorsunuz.

وَيَسْتَنْبِؤُنَكَ اَحَقٌّ هُوَ قُلْ اِى وَرَبّٓى اِنَّهُ لَحَقٌّ وَمَٓا اَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ ﴿٥٣﴾

---

127 el-Mü'min, 40/84.

128 el-Mü'min, 40/85.

129 el-En'âm, 6/158.

53. "Sahi bu doğru mu? diye sana soruyorlar. De ki: Elbette! Rabbime yemin ederim ki bu söylenenler kuşku götürmez bir gerçektir. Siz de bunları önleyemeyeceksiniz!"

Sana soruyorlar, yani senin haber vermeni istiyorlar: **Sahi bu doğru mu?** Bu ifade farklı anlamlara gelebilir. Bütün müfessirlerin söylediklerine göre, onlara gelmekle korkuttuğu azap **sahi bu mu?** anlamına gelebilir. Sonra buyurdu ki: **De ki: Elbette! Rabbime yemin ederim ki bu söylenenler kuşku götürmez bir gerçektir.** Size onları indiren Allah'tır. **Siz de bunları önleyemeyeceksiniz!** Yani onları yok edemeyecek ve önüne geçemeyeceksiniz. **Sahi bu doğru mu?** meâlindeki beyan ile onları tevhide davet etmesi kastedilmiş olabilir. Nitekim bir âyette Allah şöyle buyurur: "Bize gerçeği mi getirdin, yoksa bizimle oyun mu oynuyorsun? diye sordular. İbrahim şöyle cevap verdi: Hayır, sizin Rabb'iniz, göklerin ve yerin Rabb'idir"[130]. Onların **Sahi bu doğru mu?** sözü de bunun gibidir. Sonra **De ki: Elbette! Rabbime yemin ederim ki bu söylenenler kuşku götürmez bir gerçektir. Siz de bunları önleyemeyeceksiniz!** meâlindeki âyetle de onun hak olduğunu haber vermektedir. Buradaki hak ile mûcizelerin, Hz. Muhammed'in (s.a.) veya Kur'ân-ı Kerîm'in kastedilmiş olması muhtemeldir.

Sahi bu doğru mu? diye sana soruyorlar. De ki: Elbette! Rabbime yemin ederim ki bu söylenenler kuşku götürmez bir gerçektir. Bu ilâhî kelâm, Hz. Mûsâ ile ilgili olan şu âyete benzemektedir: "Bir zaman Mûsâ kavmine, 'Allah size bir inek kesmenizi emrediyor' demiş; onlar da 'Bizimle alay mı ediyorsun!' demişlerdi. Mûsâ, 'Cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım!' dedi"[131]. Burada Hz. Mûsâ Cenâb-ı Hakk'ın emrini haber vermekte ve onları bu emre uymaya davet etmekte, onun oyun ve eğlence olmadığını, yüce Allah'tan gelen hak bir emir olduğunu söylemektedir. **Sahi bu doğru mu?** meâlindeki beyan da bunun gibidir.

Sahi bu doğru mu? diye sana soruyorlar. Bu sorunun, onun doğruluğundan şüphe edenler tarafından sorulmuş olması muhtemeldir; o hak mıdır, yoksa değil midir? diye soruyorlardı. [§]Soruyu, Resûlullah'ın (s.a.) kâfirleri tehdit ettiği azabın hemen gelmesini isteyen inatçıların alay etmek ve yalanlamak amacıyla sormuş olmaları da muhtemeldir. Hz. Peygamber'e (s.a.) tâbi olan, onu tasdik ve iman ederek kendisine itaat eden insanlar tarafından da sorulmuş olabilir. Nitekim bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "Ona inanma-

69

130 el-Enbiyâ, 21/55-56.
131 el-Bakara, 2/67.

yanlar onun çabuk gelmesini istiyorlar; inananlar ise gerçek olduğunu bilerek ondan kaygılanmaktalar"[132]. Hasılı onlar üç gruptu: Bir grup ona iman etmiştir, öbür grup şüphe içerisindedir, diğer grup da onu yalanlamaktadır.

وَلَوْ اَنَّ لِكُلِّ نَفْسٍ ظَلَمَتْ مَا فِى الْاَرْضِ لَافْتَدَتْ بِهٖ وَاَسَرُّوا النَّدَامَةَ لَمَّا رَاَوُا الْعَذَابَ وَقُضِىَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٥٤﴾

54. "Haksızlık yapmış olan her insan, dünyadaki her şey kendisinin olsa** (o gün) **kurtulmak için onu feda ederdi. Onlar azabı gördükleri vakit pişmanlıklarını içlerinde saklayacaklar. Onlar hakkında adaletle hüküm verilecek, kendilerine haksızlık edilmeyecektir."

Haksızlık yapmış olan her insan, dünyadaki her şey kendisinin olsa (o gün) kurtulmak için onu feda ederdi. Cenâb-ı Hak burada, onlara azap geldiğinde, o azabın şiddetinden dolayı eğer güçleri yetse yeryüzünde olan her şeyi feda edeceklerini haber vermektedir. "Onlar dünya hayatıyla yetinip onunla mutlu ve huzurlu olanlardır"[133] meâlindeki âyette ifade buyurulduğu üzere, onların iman etmesini engelleyen şeyin dünya sevgileri ve dünya nimetlerine karşı olan cimrilikleri olsa da yine hepsini feda ederlerdi.

Onlar azabı gördükleri vakit pişmanlıklarını içlerinde saklayacaklar. Pişmanlık ancak kalpte bulunan bir duygudur. Sanki şöyle buyurmaktadır: Âyetleri yalanladıkları ve inat edip onları reddettikleri için kalplerinde tam bir pişmanlık duygusu yerleşir. Bazıları şöyle dedi: **Pişmanlıklarını içlerinde saklayacaklar,** yani pişmanlık gösterecekler. Bu fiil hem açıklamak ve hem de gizlemek anlamında kullanılır. Nitekim "şeabe" (شَعَبَ) fiili de hem toplamak ve hem de parçalayıp dağıtmak anlamına gelir. Sonra insan bir şeyi içinde gizlediğinde mutlaka onu başka birine de haber verir, işte bu da onu açıklamaktır.

---

132 "Ona inanmayanlar onun çabuk gelmesini istiyorlar; inananlar ise gerçek olduğunu bilerek ondan kaygılanmaktalar. Şu iyi bilinmeli ki, kıyâmeti tartışma konusu yapanlar derin bir sapkınlık içindedirler" (eş-Şûrâ, 42/18).

133 "Bize kavuşma ümidi taşımayanlar, dünya hayatıyla yetinip onunla mutlu ve huzurlu olanlar, nişanlarımızı (kanıtlarımızı) görmemekte ısrar edenler var ya, hak ettikleri için onların yeri ateştir" (Yûnus, 10/7-8).

Onlar hakkında adaletle hüküm verilecek. Bu âyet, hikmetin gerektirdiği şekilde hüküm verilecek anlamına gelir. Çünkü hikmet, nimete nankörlük eden ve Allah hakkında O'na lâyık olmayan şeyleri söyleyen herkesin cezalandırılmasını gerektirir. [§] Yahut buradaki adalet anlamına gelen "bilkıst" (بالقسط) kelimesi, âyetin sonunda belirtilen **Kendilerine haksızlık edilmeyecektir** anlamındadır. Bu kelimenin "Oku şimdi kitabını! Kendini yargılamak için sana yeter!"[134] meâlindeki âyetle aynı mânaya gelmesi de muhtemeldir. "Kıst" (القِسْط) kelimesi, adalet anlamına gelir. Cenâb-ı Hakk'ın dünya ve âhirette adaletle hükmettiğini insanlar o gün anlayacaklar. *En doğrusunu Allah bilir.*

70

أَلَآ إِنَّ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ أَلَآ إِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَلٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٥﴾

55. "Bilesiniz ki göklerde ve yerde olan her şey Allah'ındır. Dikkat edin, Allah'ın olacağını bildirdiği şey gerçektir; ama onların çoğu bilmezler."

Bilesiniz ki göklerde ve yerde olan her şey Allah'ındır. Yani göklerde ve yerde olan herkes Allah'ın kölesi, câriyesi ve mülküdür, sizin Allah'tan başka taptığınız putların değil. Dolayısıyla kullar, dünya ve âhiretin mülkiyeti elinde bulunandan isterler, bunların mülkiyetine sahip olmayandan değil. Bu âyetle Cenâb-ı Hak, hiçbir şeyin mülkiyetine sahip olmadığını bildikleri birinden dünyayı istemelerinden dolayı onların ne kadar akılsızca hareket ettiklerini beyan ediyor. *En doğrusunu Allah bilir.*

Dikkat edin, Allah'ın olacağını bildirdiği şey gerçektir. Azap olsun rahmet olsun, her vâd ve tehdit mutlaka gerçekleşecektir. **Ama onların çoğu bilmezler.** Yani bildiklerinden yararlanmazlar. İnsanlar bilmiş olsalar bile, bildiklerinden yararlanmadıkları için Cenâb-ı Hak onları bilgisizlikle nitelemiştir. **Bilmezler** anlamına gelen "lâ ya'lemûn" (لا يعلمون) kelimesinin, bilgi vasıtasını kazanmaya çalışmadılar anlamına da gelebilir; bundan maksat da Allah'ın âyetleri ve delilleri hakkında düşünmek, tefekkürde bulunmaktır. Onların bilgisizlikle nitelenmesi, kendilerine bilgi vasıtaları verilmediğinden dolayı da olabilir, bundan dolayı onlar bilmiyorlar. Mesele eğer böyle ise, onlar mâzur sayılırlar. Ancak şayet önceki iki yorum doğru kabul edilirse, o zaman onlar mâzur sayılmazlar.

---

[134] "Oku şimdi kitabını! Bugün kendini yargılamak üzere kendi nefsin yeter!" (el-İsrâ, 17/14).

[Ölümden Sonra Dirilmek]

Bilesiniz ki göklerde ve yerde olan her şey Allah'ındır. Bu âyette ölümden sonra dirilmenin iki açıdan delili vardır. Birincisi, bütün ihtişamı ve gezenlerinin çokluğu, dayanıklılığı ve yaratılışının büyüklüğü ile göklerle, yeri
71 ve ikisi arasındaki her şeyi yaratmaya kādir olduğunu [§]ve bu kudretin insan gücünün ve hayalinin çok üstünde olduğunu belirtmesi açısından ona bir delil vardır; bütün bunlara kādir olan, canlıları ölüp gittikten sonra yeniden yaratmaya da kādirdir. İkincisi, Cenâb-ı Hak hikmeti gereği, aralarındaki uzun mesafeye rağmen yeryüzünün menfaatinin gökyüzüne bağlı olduğunu, sayılması uzun sürecek türlü nimetleri yaratıp insanlara lütfettiğini ve her şeyi olması gereken yere koyduğunu haber vermektedir. Hikmette böyle bir niteliğe sahip olan birinin, nesneleri boş ve bâtıl yere yaratmış olması ihtimali yoktur. Şayet ardında, hayatın olmadığı bir yokluk bahis konusu olsaydı, bu durum hikmete uygun düşmezdi. Bu hakikat, Cenâb-ı Hakk'ın insanları, dilediği bir amaç için yarattığını gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

هُوَ يُحْيِ وَيُمِيتُ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٥٦﴾

56. "Hayatı veren de alan da O'dur; sonunda O'na döndürüleceksiniz."

Hiç şüphesiz biliyorsunuz ki canlılara can veren ve ölüleri de öldüren Allah'tır. Başka bir âyette de şöyle buyurmuştur: "O size hayat verdi; sonra sizi öldürecek, sonra diriltecek, sonra O'na götürüleceksiniz"[135]. İnsanlara başkasının değil Allah'ın can verdiğini ve O'nun öldürdüğünü bildiğinize göre, ölümden sonra sizi tekrar dirilteceğini de bilin. **O'na döndürüleceksiniz.** Cenâb-ı Hak, önce insanları, var oluşlarına ilişkin delili kabule zorladı, sonra belirttiği o delille vuku bulacak olan dirilişi de haber verdi.

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَٓاءَتْكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَشِفَٓاءٌ لِمَا فِى الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٥٧﴾

57. "Ey insanlar! Rabb'inizden size bir öğüt, kalplerdeki hastalıklara bir şifa, inananlara bir rehber ve rahmet gelmiştir."

---

135 "Cansız nesneler iken size O hayat verdiği halde Allah'ı nasıl inkâr edebiliyorsunuz? Sonra sizi öldürecek, sonra diriltecek, sonra O'na götürüleceksiniz" (el-Bakara, 2/28).

[Kur'ân Bir Öğüt, Şifa, Rehber ve Rahmettir]

Ey insanlar! Rabb'inizden size bir öğüt gelmiştir. Bundan maksat şu Kur'ân-ı Kerîm'dir. Bazıları şöyle dedi: Buradaki öğütten maksat, yasak koymaktır, nitekim başka bir âyette şöyle buyurur: "Allah size, bir daha asla böyle bir şey yapmamanızı öğütlüyor"[136]. Denildi ki: Bir daha böyle bir şeyi yapmanızı yasaklıyor. [§]Başkaları şöyle söyledi: Öğüt, özenilen her şeye davet eden ve korkulan her şeyden sakındıran sözdür. Bazıları da şöyle dedi: Öğüt, her katı kalbi yumuşatan ve her karanlık kalbi aydınlatan sözdür. Belirttiğimiz bu açıklamaların hepsi Kur'ân'da vardır. Orada yasak vardır, özenilen her şeye davet eden ve korkulan her şeyden sakındıran sözler vardır, o aynı zamanda insanlar düşünüp baktıkları, doğru yolu bulmak ve hakkı aramak isteyen bir bakış açısıyla tefekkür ettikleri takdirde katı kalpleri yumuşatır ve karanlık kalpleri aydınlatır. Denildi ki: Öğüt, katı kalpleri yumuşatan, kurumuş gözleri yaşartan ve kararmış gönülleri aydınlatan sözdür. **72**

Kalplerdeki hastalıklara şifadır. Benimsenin bir dinin âfetleri ve hastalıkları olur, bu yüzden bazan zarar verir ve sahibini telef eder; tıpkı şu bedenlerin âfetleri ve hastalıkları olduğu gibi; bu hastalıklar da bedenleri yok eder ve helâkine yol açar. Sonra bedenlerin âfetleri ve hastalıkları için ilâçlar vardır, hasta ve rahatsız olan beden o ilâçlarla şifa bulur. Aynen bunun gibi bu Kur'ân da dinde şifa kaynağı ve ilâçtır, din konusunda insan onunla tedavi olur, dolayısıyla o da din konusundaki âfetleri ve hastalığı giderir. Tıpkı ilâçların, bedenlerin âfetlerini ve hastalığını giderdiği gibi. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, gönüllerdeki hastalıkları iyileştirdiği için Kur'ân'a öğüt ve şifa diye isim vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bir rehber ve rahmettir. Buradaki rehber anlamına gelen "huden" (هُدًى) kelimesi, sapıklıklardan uzaklaştırıp doğru yola götüren anlamına gelir. "Rahmet" (الرحمة) de, Allah'ın azabından kurtaran demektir. Yahut da "huden", insanı her türlü hayra davet eden ve hayır yolunu gösteren, "rahmet" de kendisine tâbi olanı rahmete kavuşturan anlamına gelir. [§]Hâsılı Kur'ân, kendisine sarılan ve tâbi olan için hidâyet ve rahmettir. Ancak ona muhalefet edeni ve kendisinden uzaklaşanı körlükte ve sapıklıkta bırakır. Nitekim Cenâb-ı Hak bir yerde şöyle buyurur: "Kur'ân onlara kapalıdır"[137]. Başka bir yerde de şöyle **73**

---

136 en-Nûr, 24/17.

137 "Şayet biz onu yabancı dilde okunan bir kitap olarak indirseydik mutlaka şöyle diyeceklerdi: 'Âyetlerinin açık seçik anlaşılır olması gerekmez miydi? Bir Arap'a yabancı dilden bir kitap, öyle mi!' De ki: O, inananlar için bir rehber ve şifadır; inanmayanlara gelince onların kulaklarında bir sağırlık vardır, Kur'ân onlara kapalıdır. (Sanki) onlara çok uzaktan sesleniliyor" (Fussılet, 41/44).

buyurur: “Ama bu, iman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir”[138]. Yani inananların imanına iman katmıştır. Başka bir yerde de şöyle buyurur: “Bu onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır”[139]. Yani kâfirlerin kirlerine kir katmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ بِفَضْلِ اللّٰهِ وَبِرَحْمَتِه۪ فَبِذٰلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ ﴿٥٨﴾

58. “Söyle onlara, (sevineceklerse) ***Allah’ın lütfu ve rahmetiyle, evet bununla sevinsinler; çünkü bu, onların toplayıp biriktirdiklerinden daha değerlidir.”***

Söyle onlara, (sevineceklerse) Allah’ın lütfu ve rahmetiyle sevinsinler. Bazıları şöyle dedi: Allah’ın lütfundan ve rahmetinden maksat Kur’ân’dır. Bazıları da şöyle dedi: Allah’ın lütfu Kur’ân, rahmeti ise imandır. Ancak burada Cenâb-ı Hak Kur’ân’ı indirmekle lütfetmiştir anlamı da vardır, çünkü onu indirmeyebilirdi de. Buna göre âyetten, fetret döneminde yaşayan insanların da sorumlu olacakları anlamı çıkar[140]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Evet bununla sevinsinler; çünkü bu, onların toplayıp biriktirdiklerinden daha değerlidir. Yani burada sözü edilen bu lütuflarla sevinmeniz, sizin dünyada toplayıp biriktirdiklerinizden daha değerlidir. Bazıları şöyle dedi: **Söyle onlara, (sevineceklerse) Allah’ın lütfu ve rahmetiyle sevinsinler** meâlindeki âyet, müminlere hitap etmektedir. Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Müminlere **söyle**, **Allah’ın lütfu ile**, yani İslâm ile ve **Allah’ın rahmeti ile**, yani Kur’ân ile sevinsinler. **Evet bununla**, yani bu lütuf ve rahmetle **sevinsinler,** yani müminler sevinsinler. **Çünkü bu, onların toplayıp biriktirdiklerinden daha değerlidir.** Yani kâfirlerin dünyada toplayıp biriktirdikleri altın, gümüş ve diğer mallardan daha değerlidir.

---

138 “Ne zaman bir sûre indirilse, içlerinden ‘Bu hanginizin imanını arttırdı ki?’ diye soranlar çıkar. Ama bu, iman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir ve onlar birbirlerine bunu müjdelemek istediler” (et-Tevbe, 9/124).

139 “Kalplerinde hastalık olanlara gelince, bu onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır ve onlar inkârcı olarak ölüp gitmişlerdir” (et-Tevbe, 9/125).

140 “…Çünkü Cenâb-ı Hakk’ın, Kur’ân’ı indirerek lütfetmiş olması, kendisine sorumluluk yüklenen kişiye önceden aklî deliller göndermesi demektir. Aksi halde Kur’ân’ı indirmesi kesin bir emir olurdu ve o olmadan insanların sorgulanması söz konusu olmazdı” (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 372a).

قُلْ اَرَاَيْتُمْ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَرَامًا وَحَلَالًاؕ قُلْ آٰللّٰهُ اَذِنَ لَكُمْ اَمْ عَلَى اللّٰهِ تَفْتَرُونَ ﴿٥٩﴾

74

[§]*59. "De ki: Allah'ın size rızık olarak indirdiği şeylerden bir kısmını helâl bir kısmını haram saymanıza ne demeli? De ki: Buna Allah mı izin verdi yoksa Allah adına hüküm mü uyduruyorsunuz?"*

De ki: Allah'ın size rızık olarak indirdiği şeyler… Muhtemelen Cenâb-ı Hak buradaki **indirme** fiilini göğe nispet etmektedir. Her ne kadar rızıkları yetiştiren toprak ise de, onların vasıtaları gökle ilgilidir, ürünün yetişmesi, çardakların olgunlaşması, hülasa her şeyin yetişip olgunlaşması gökten gelen (güneş ve yağmur) vasıtalar sayesindedir. Rızıkların vasıtaları tabiri ile, toprakta bitkinin yetişmesini sağlayan yağmur gibi vasıtaları kastediyorum; insanların ve hayvanların gıdası olarak ortaya çıkan her şey onun sayesinde yetişmektedir. Aynı şekilde ürünün yetişmesini, çardakların ve her türlü meyvenin olgunlaşmasını sağlayan güneşi kastediyorum. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, az önce söylediğimiz gibi **indirme** fiilini göğe nispet etmektedir. Nitekim bir âyet-i kerîmede de şöyle buyurur: "Rızkınız ve size vâdedilenler göktedir"[141]. Yani rızıklarınızın bizzat kendileri değil, vasıtaları göktedir. **Allah'ın size rızık olarak indirdiği şeyler** meâlindeki ifade, Allah'ın sizin için yarattıkları anlamına da gelebilir. Böyle Allah'a nispet edilen her şey, ancak onu yaratmış olması itibariyle nispet edilmiştir. Yani onları indirerek yarattı. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurur: "Hayvanlardan da sizin için sekiz eş indirdi"[142]. Yani zikretmiş olduğu hayvanları sizin için yarattı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlardan bir kısmını helâl bir kısmını haram saymanıza ne demeli? Bazıları dedi ki: Bundan maksat, En'âm ve Mâide sûrelerinde sözü edilen ve insanların kendilerine haram kıldıkları bahîre, sâibe, vasîle gibi hayvanlardır[143].

---

141 ez-Zâriyât, 51/22.

142 ez-Zümer, 39/6.

143 Cenâb-ı Hak Mâide sûresinde şöyle buyuruyor: "Allah bahîre, sâibe, vasîle ve hâm (diye bazı hayvanların işaretlenip kullanımdan alıkonması) ile ilgili bir buyruk koymamıştır. Fakat inkârcılar kendi uydurdukları yalanları Allah'a yakıştırmaya çalışıyorlar; onların çoğu akıllarını kullanmıyorlar" (el-Mâide, 5/103). En'âm sûresinde de şöyle buyuruyor: "Onlar, saçma düşüncelerine göre dediler ki: 'Bunlar, dokunulmaz hayvanlar ve ekinler olup onları bizim dilediğimizden başkası yiyemez. Şunlar da binilmesi yasaklanmış hayvanlardır.' Bir kısım hayvanlar da vardır ki, (böyle istiyor diye) Allah'a iftira ederek (keserken) üzerlerine O'nun ismini anmazlar. Yapmakta oldukları iftiraları yüzünden Allah onları cezalandıra-

Onlardan bir kısmını taptığınız putlara adayarak kendinize haram kılıyorsunuz. **75** [§]Yani onlar bu hayvanları putlara adamışlardı. Bunlar En'âm sûresinde belirtilmiştir: "Allah'ın yarattığı ekin ve hayvanlardan Allah'a pay ayırdılar"[144]. Bu âyette ve devam eden âyetlerde bu hayvanları belirtmiştik. *En doğrusunu Allah bilir.*

De ki: Buna Allah mı izin verdi yoksa Allah adına hüküm mü uyduruyorsunuz? Yani haram kıldığınız şeylerin haramlığına, helâl kıldıklarınızın helâlliğine Allah mı izin verdi, **yoksa Allah adına hüküm mü uyduruyorsunuz?** Aksine Allah adına siz hüküm veriyorsunuz. Bu sûre, Mekkeliler'le yapılan tartışma üzerine onlara karşı delil olarak inmiştir. Onlar peygamberlere ve kitaplara inanmıyorlardı. Halbuki bir şeyin haram veya helâl olduğu bilgisine ancak peygamberler, kitaplar ve Allah'tan gelen haber ile ulaşılır. Onlar ise bunların hiçbirine inanmıyorlardı. Öyleyse helâl veya haram olduğu bilgisine ulaşma vasıtalarına inanmadığınız halde nasıl helâl ve haram kılabilirsiniz? Size helâl olan bir şeyi nasıl haram kılar, haram olan şeyi de nasıl helâl sayarsınız? Bu âyette Cenâb-ı Hak onların akılsızlıklarını, inatçılıklarını ve Allah'a yaptıkları iftiraları haber vermektedir. Onlar Allah'a bile iftiraya cüret ettiklerine göre başkalarına daha rahat iftira ederler. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا ظَنُّ الَّذٖينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اِنَّ اللّٰهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٦٠﴾

60. "Peki, kendi uydurmalarını Allah'a yakıştıranlar, kıyâmet gününde olacaklar için ne düşünüyorlar? Gerçek şu ki Allah insanlara karşı lütufkârdır; ama onların çoğu şükretmezler."

Peki, kendi uydurmalarını Allah'a yakıştıranlar, kıyâmet gününde olacaklar için ne düşünüyorlar? Burada şöyle bir soru akla gelebilir: Onlar ölümden sonra dirilmeye inanmadıkları halde kıyâmet günü ile nasıl korkutulurlar? Buna şöyle cevap verilir: Cenâb-ı Hak onların helâl ve haram kılmak konu-

---

caktır. Dediler ki: 'Şu hayvanların karınlarında olanlar yalnız erkeklerimize aittir, eşlerimize ise yasaklanmıştır. Şayet (yavru) ölü doğarsa, o zaman (kadın-erkek) hepsi ona ortaktır.' Allah bu değerlendirmelerinin cezasını verecektir. Şüphesiz ki O, hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir" (el-En'âm, 6/138-139).

144 "Allah'ın yarattığı ekin ve hayvanlardan Allah'a pay ayırıp zanlarınca, "Bu Allah'a, bu da ortaklarımıza (putlara)" dediler. Ortakları için ayrılan Allah'a ulaşmıyor, fakat Allah için ayrılan ortaklarına ulaşıyor! Ne kötü hüküm veriyorlar!" (el-En'âm, 6/136).

sunda yalan söylediklerini ve Allah'a iftira ettiklerini ortaya çıkarmak suretiyle ölümden sonra dirilmenin var olduğu konusunda da onları susturan delile işaret etmektedir. Böylece onların yalancılıklarını ortaya koymak suretiyle ölümden sonra dirilmek konusunda da yalan söylediklerini belirtmektedir. [§]Sonra, insan bazan kesin olarak bilmediği bir şeyle de tehdit edilir, hakkında tam bir bilgiye sahip olmadığı bir şeyle de korkutulur ve ondan sakındırılır. İşte burada da aynı şey söz konusudur. Sonra Cenâb-ı Hak onların hitap ederek akıllarına ölümden sonra dirilmeye iman etmenin ve dünyada yapılan eylemlere karşılık vermenin gerekli olduğu fikrini öğretti, çünkü yaratıkları özellikle yok olup gitmeleri için yaratmak hikmete uygun değildir. Burada başka bir ihtimal daha vardır ki o da şudur: **Kendi uydurmalarını Allah'a yakıştıranlar, ne düşünüyorlar?** Yani bu husus gerçek ise, Resûlullah'ın (s.a.) haber verdiği herkesin ölümden sonra dirileceği ve yaptıklarının karşılığını göreceğine dair söylediklerini ortaya çıkarsa, onların hali ne olacak?

76

Gerçek şu ki Allah insanlara karşı lütufkârdır. O, kâfir olsun mümin olsun herkese rızık ve çeşitli nimetler vermek ve belli bir vakte kadar azabı ertelemek suretiyle bütün insanlara karşı lütuf sahibidir. Yahut insanlar önceden Allah'a karşı kitap ve peygamber sahibi olmayı gerektirecek bir şey yapmadıkları halde onlara peygamber ve kitap göndermek suretiyle kendilerine lütfetmektedir. Bu durumda bu lütuf, kâfirlere değil sadece inanan insanlaradır. **Ama onların çoğu şükretmezler;** Allah'ın lütfuna ve Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine vermiş olduğu nimetlere şükretmezler.

وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ وَمَا تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْاٰنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَلَا أَصْغَرَ مِنْ ذٰلِكَ وَلَا أَكْبَرَ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٦١﴾

61. "Ne zaman sen bir faaliyet göstersen, Kur'ân'dan bir bölüm okusan ve siz ne zaman bir iş yapsanız, o işe koyulduğunuzda muhakkak ki biz üzerinizde gözetleyici oluruz. Ne yerde ne de gökte, zerre miktarı bir şey bile Rabb'inin bilgisi dışında kalmaz; bundan daha küçük veya daha büyük ne varsa istisnasız apaçık bir kitapta yazılıdır."

Ne zaman sen bir faaliyet göstersen. Bazı müfessirler buna, ne zaman bir işe koyulsan ve bir hale girsen anlamı verdiler; **Kur'ân'dan bir bölüm okusan.** Yani böylece ilâhî risâleti insanlara tebliğ etsen. **Ne zaman sen bir faaliyet göstersen** meâlindeki âyete bazıları bir ibadete koyulsan anlamı verdi. **Kur'ân'dan bir bölüm okusan,** yani böylece ilâhî risâleti insanlara tebliğ etsen. **Siz ne zaman bir iş yapsanız muhakkak ki biz üzerinizde gözetleyici oluruz.** Âyetin başında Cenâb-ı Hak uyarı ve ikaz anlamında peygamberine hitap etmekte, burada ise hem ona ve hem de diğer insanlara hitap etmektedir. Görmez misin ki Allah, **siz ne zaman bir iş yapsanız** buyuruyor; bu beyanın içerisine onların hepsini dâhil ediyor. [§]Rabb'inizle ve insanlarla aranızdaki meseleler konusunda sizin lehinize de aleyhinize de Allah'ın şahit olduğunu haber veriyor. Lehinize ve aleyhinize olarak yapmış olduğunuz her işte **muhakkak ki biz üzerinizde gözetleyici oluruz.** İnsanların daima dikkatli ve uyanık olmaları için onlara tenbih ve ikaz ediyor. **O işe koyulduğunuzda;** bazıları şöyle dedi: Bu ifade, o işe başladığınızda demektir. İşe dalmak anlamına geldiği de söylenmiştir. Onu konuşmak anlamına geldiği ve konuşmada ileri gitmek anlamına geldiği de söylendi. Bunların hepsi aynı şeydir. Buradaki "fîhi" (فيه) zamiri, hak, din, Kur'ân, Resûlullah (فى الحق، فى الدين، فى القرآن، فى رسول الله) anlamlarına gelebilir. Yani hak adına, din adına, Kur'ân adına ve Resûlullah (s.a.) adına bir işe koyulduğunuzda demektir. Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Resûlullah (s.a.) adına veya Allah'ın dini adına veya size okunan şeyler adına bir işe koyulduğunuzda muhakkak Allah sizi gözetleyicidir.

Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: **O işe koyulduğunuzda** meâlindeki cümle, ona daldığınızda ve ilerlediğinizde anlamına gelir. Bunun izahı da şudur: **Siz ne zaman bir iş yapsanız,** ona dalıp ilerlediğinizde **muhakkak ki biz üzerinizde gözetleyici oluruz.**

Ne yerde ne de gökte, zerre miktarı bir şey bile Rabb'inin bilgisi dışında kalmaz. Buradaki "lâ ya'zübu" (لا يَعْزُبُ) fiili, gizli kalmaz anlamına gelir. Yani ne yerde ve ne de gökte, Rabb'inin emretmediği, yasaklamadığı ve sorumlu tutmadığı hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz. Böyle olunca Cenâb-ı Hakk'ın istediği, emrettiği, yasakladığı ve sorumlu tuttuğu bir şeyin O'ndan gizli kalmaması daha evla ve daha lâyıktır. **Yerde zerre miktarı bir şey bile Rabb'inin bilgisi dışında kalmaz.** Bu beyan temsilî anlamda bir sakındırma ve korkutmadır, beyan ve açıklama anlamında bir tehdit değildir. Çünkü tehdit iki şekilde olur. Birincisi, temsilî, diğeri de bizzat o şeyin beyanı ve açıklaması anlamında.

Hepsi istisnasız apaçık bir kitapta yazılıdır. Denildi ki: Az olsun, çok olsun her şey o kitapta yazılıdır, [§]yani levh-i mahfûzda yazılıdır. Bu cümlenin gökten indirilen kitapta yazılıdır anlamına gelmesi de muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلَٓا اِنَّ اَوْلِيَٓاءَ اللّٰهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٢﴾ اَلَّذِينَ اٰمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿٦٣﴾

62. "Bilesiniz ki Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler."

63. "Onlar ki, iman etmişler ve takvâya ermişlerdir."

[Büyük Günah İşleyenler]

Mûtezile şöyle dedi: Bu âyet, büyük günah işleyenlerin mümin olmadığına işaret eder. Çünkü eğer onlar mümin olsalardı, Allah dostu olurlardı. Allah dostu olduklarında da ne korku duyarlardı, ne de üzüntü! Büyük günah işleyenlerin korkacaklarında ve üzüleceklerinde şüphe olmadığına göre, onlar mümin değildirler, onların iman dostluğu yoktur. Ancak *en doğrusunu Allah bilir ya*, bize göre bunun izahı şudur: **Bilesiniz ki Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler,** yani onlar hiçbir vakit korku ve üzüntü duymayacaklar. Büyük günah işleyenlerin ise bazı vakitlerde korku ve üzüntü duymaları mümkündür. Kaldı ki âyet-i kerîmede Allah dostlarının, işin başından sonuna kadar hiçbir korku ve üzüntü duymayacakları da söylenmemektedir. **Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler.** Bu âyetin, dünya ehlinin dünyada çektikleri gibi korku ve üzüntü çekmeyecekleri anlamına da gelebilir, onların korkuları ve üzüntüleri ancak kendi akıbetleri içindir. Âyette, onlara cennette **asla korku yoktur, üzüntü de çekmeyecekler** anlamı da var gibidir. Cennete girdiklerinde durumları gerçekten böyle olur, orada kendilerini üzecek her şeyden güvende olurlar. [§]Bazıları **Allah'ın dostları** anlamına gelen "evliyâullah" (اولياء الله) tabiri ile tevhit ehlinin kastedildiğini söyler. Ancak o müjde ve o vâd, inançta ve ona vefa göstermekte muvahhit olan insanlar içindir, sadece inançta muvahhit olanlar için değil[145].

79

[145] "Sözü edilen 'Bilesiniz ki Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler' meâlindeki âyet hakkında Mûtezile şöyle dedi: Bu âyet, büyük günah işleyenlerin mümin olmadığına işaret eder. Çünkü eğer onlar mümin olsalardı, Allah dostu olurlardı. Allah dostu olduklarında da ne korku duyarlardı, ne de üzüntü! Büyük günah işleyenlerin korkacaklarında ve üzüleceklerinde şüphe olmadığına göre, onlar mümin değildirler, onların iman dostluğu yoktur. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bize göre bunun izahı şudur: 'Bilesiniz ki Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler', yani onlar hiçbir vakit korku ve üzüntü duymayacaklar. Kaldı ki âyet-i kerîmede Allah dostlarının, işin başından sonuna kadar veya her türlü ahvalde hiçbir korku ve üzüntü duymayacakları da söylenmemektedir. Büyük günah işleyenlerin ise bazı vakitlerde korku ve üzüntü duy-

Bazı müfessirler şöyle dedi: **Onlara korku yoktur**, yani cehennem yüzünden onlara korku yoktur; **Onlar üzüntü de çekmeyecekler**, yani cennetten çıkacakları üzüntüsünü asla duymayacaklar. Mesele bizim sözünü ettiğimiz gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَهُمُ الْبُشْرٰى فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَفِى الْاٰخِرَةِ لَا تَبْدٖيلَ لِكَلِمَاتِ اللّٰهِ ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظٖيمُ ﴿٦٤﴾

64. "İşte onlara hem bu dünya hayatında hem de âhirette müjdeler olsun! Allah'ın sözlerinde değişme olmaz; (öyleyse) ***en büyük kazanç budur."***

İşte onlara hem bu dünya hayatında hem de âhirette müjdeler olsun! Bazıları dedi ki: **Onlara bu dünyada müjdeler vardır** cümlesiyle doğru (salih) rüya kastedilmiştir. Bu anlamda Resûlullah'tan (s.a.) gelen rivayetler vardır; Hz. Peygamber'e (s.a.) bu âyetin tefsiri sorulmuş, o da bunu doğru (salih) rüya ile tefsir etmiştir[146]. Eğer bu rivayet gerçekse, hak olan budur. Bazıları şöyle söyledi: [§]Onun doğru rüya olma ihtimali yoktur, çünkü âhiret müjdesi, dünya hayatının müjdesi üzerine getirilmiştir; âhirette ise doğru rüya mevcut olmadığında hiç şüphe yoktur. Ancak eğer belirttiğimiz rivayet gerçekse, bu odur. Burada sözü edilen müjde, şu âyetlerde geçen müjdeye benzemektedir: "Söy-

80

maları mümkündür; o da tövbe vaktidir veya Cenâb-ı Hakk'ın onları bağışladığı haldedir veyahut cennette iman üzere mühürlendikleri zamandır veyahut da günahları kadar cehennemde yanıp kurtuldukları zamandır. Mutlak olan bir ifadenin bir delil ile sınırlanması caizdir. 'Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler' meâlindeki beyanın, Allah dostları, dünya ehlinin dünyada mal ve evlat sebebiyle çektikleri gibi korku ve üzüntü çekmeyecekleri, onların korku ve üzüntülerinin ancak kendi akıbetleri için olacağı anlamına da gelebilir. Buradaki dostlardan maksat, her ne kadar her mümin iman dostluğuna sahip olsa da, bu kelimenin onlar arasında örfen kullanıldığı anlama göre müminlerden hâs olanlardır. Âm olan bir lafzın örf ile ve o dili kullananların anlayışları ile tahsis edilmesi caizdir. Bazıları şöyle dedi: Allah dostları anlamına gelen tabir, bütün tevhit ehlinin ismidir. Ancak o müjde ve o vâd, itikatta ve ona vefa göstermekte muvahhit olan insanlar içindir, sadece inançta muvahhit olanlar için değil. Bunu da delillerle biliriz. Bu durumda buradaki "âm" ifade ile "hâs" kastedilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyette, onlara cennette 'asla korku yoktur, üzüntü de çekmeyecekler' mânası da var gibidir, çünkü başka bir âyette Cenâb-ı Hak 'Bizden tasayı gideren Allah'a hamdolsun' (Fâtır, 35/34) buyurmaktadır. Cennete girdiklerinde de durumları böyle olur, orada kendilerini üzecek her şeyden güvende olurlar. *En doğrusunu Allah bilir*" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 372b; Medine nüshası, vr. 415b-416a).

146 "O, müminin gördüğü veya kendisine gösterilen salih rüyadır" (İbn Mâce, "Ta'bîru'r-ru'ya", 1; Tirmizî, "Ru'yâ", 3). Tirmizî bu rivayetin hasen olduğunu söylemiştir. Hadisin turukunu ve rivayetlerini detaylı şekilde görmek için bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 374.

lenenleri dinleyip de en güzeline uyan kullarımı müjdele!”[147] “İman edenlerin Allah katında değerli bir yeri bulunduğunu müjdele!”[148] “Allah’ın, iman edip dünya ve âhirete faydalı işler yapan kullarına verdiği müjde işte bu!”[149] Bunun örnekleri çoktur. Bazı müfessirler şöyle dediler: **Onlara bu dünyada müjdeler vardır** meâlindeki âyet, ölüm anında melekler onları müjdelerler demektir. **Âhirette de müjdeler vardır** meâlindeki âyet ile de, onlar için cennetin var olduğuna işaret edilmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah’ın sözlerinde değişme olmaz. Muhtemelen bu beyan, Allah’ın vâdinde ve tehdidinde değişme olmaz anlamına gelmektedir; bu, değiştirme ve değişikliğe uğramayan şeylerdendir. **Allah’ın sözlerinde değişme olmaz** meâlindeki beyanla Kur’ân-ı Kerîm’in kastedilmiş olması da muhtemeldir; orada bulunan vâd, tehdit ve diğer şeylerin hiçbirinde değişme olmaz. Önceki ve sonraki ümmetlerden peygamberleri ve âyetleri yalanlayanların helâk edildiklerine ve köklerinin kazındığına dair olan Allah’ın kanunu değişmez anlamına da gelebilir. Nitekim bazı âyetlerde Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: “Allah’ın yasalarında asla bir değişme bulamazsın; Allah’ın yasalarında asla bir sapma bulamazsın”[150]. “Daha öncekilere geçmişte ne yapıldığı bellidir”[151]. **Allah’ın sözlerinde değişme olmaz** meâlindeki beyan, o insanlar için az önce sözü edilen müjde değişmez anlamına da gelebilir. Allah’ın delilleri ve kanıtları değişmez yahut Allah’ın vâdi ve tehdidi değişmez anlamına gelmesi de mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

(Öyleyse) en büyük kazanç budur. Âyetteki **budur** anlamındaki “zâlike” (ذلك) lafzı ile **en büyük kazanç bu** müjdedir denilmektedir. Yahut “Onlara asla korku olmaması; onların üzüntü de çekmemeleri”[152] **en büyük kazançtır, çünkü ondan sonra korku yoktur.**

---

[147] “Söylenenleri dinleyip de en güzeline uyan kullarımı müjdele! İşte Allah’ın doğru yolu buldurduğu kimseler onlardır, asıl akıl iz‘an sahipleri de onlardır” (ez-Zümer, 39/17-18).

[148] Yûnus, 10/2.

[149] eş-Şûrâ, 42/23.

[150] “Yeryüzünde büyüklük taslıyor ve kötülük tuzakları kuruyorlardı. Halbuki kötülük tuzakları, kuranların ayağına dolaşır. Yoksa onlar öncekilere uygulanan yasalardan başkasını mı bekliyorlar? Allah’ın yasalarında asla bir değişme bulamazsın; Allah’ın yasalarında asla bir sapma da bulamazsın” (Fâtır, 35/43).

[151] “İnkâr edenlere söyle, eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır. Yaptıklarına devam ederlerse, daha öncekilere geçmişte ne yapıldığı bellidir” (el-Enfâl, 8/38).

[152] “Bilesiniz ki Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler” (Yûnus, 10/62).

وَلَا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْ اِنَّ الْعِزَّةَ لِلّٰهِ جَمِيعًا هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٦٥﴾

81 ***[§]65. "Onların sözleri seni üzmesin. Kuşkusuz güç tamamıyla Allah'ındır; O her şeyi duymaktadır, bilmektedir."***

Onların sözleri seni üzmesin. Buradaki '**onların sözleri**'nden maksat, muhtemelen Allah'ın ortağı ve çocuğu vardır diyerek söyledikleri, Cenâb-ı Hakk'a lâyık olmayan sözleridir. Yüce Allah peygamberine, bunlar seni üzmesin, çünkü bütün güç ve izzet Allah'ındır demektedir. Onların Kur'ân hakkında söyledikleri, o sihirdir ve uydurulmuştur şeklindeki sözleri de kastedilmiş olabilir. Yahut onların, Resûlullah (s.a.) hakkında söyledikleri, "o büyücüdür, yalan şeyler uydurup Allah'a nispet etmektedir" şeklindeki sözlerinin kastedilmiş olması da muhtemeldir. **Onların sözleri seni üzmesin** meâlindeki beyanla sanki onların kurdukları tuzaklar ve yaptıkları hileler kastedilmiş gibidir. Hemen arkasından gelen **kuşkusuz güç tamamıyla Allah'ındır** meâlindeki beyan da bunu teyit etmektedir; yani tuzak kurmak ve hile yapmak konusunda da bütün güç Allah'ındır. Bu aynen şu âyet-i kerîmenin anlamına benzemektedir: "Onlardan öncekiler de tuzak kurmuşlardı; oysa bütün tedbirlere hakim olan Allah'tır"[153]. Yani Allah'ın tedbiri, onların tuzaklarını bozdu ve engel oldu, O'nun tedbiri onların tuzaklarını boşa çıkardı. Buna göre **kuşkusuz güç tamamıyla Allah'ındır** beyanı da onların, senin için kurdukları bütün tuzaklarını ve bütün hilelerini Allah bozacaktır anlamına gelir. Âyette geçen "izzet" (العزة) kelimesi, güç-kuvvet anlamına gelir. Buna göre Allah şöyle söylüyor: Bütün güç ve kuvvet Allah'ındır, düşmanlarına karşı Allah sana yardım edecek, onların tuzaklarını, hilelerini ve emellerini boşa çıkaracak. **O her şeyi duymaktadır**, yani onların bütün söylediklerini duymaktadır. **Her şeyi bilmektedir**, yani onların menfaatlerine olan şeyleri bilmektedir. Yahut **O her şeyi duymaktadır**, yani dua edenin duasını kabul etmektedir; **Her şeyi bilmektedir**, yani yaptıkları her şeyi bilmektedir.

اَلَٓا اِنَّ لِلّٰهِ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِى الْاَرْضِ وَمَا يَتَّبِعُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ شُرَكَٓاءَ اِنْ يَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ وَاِنْ هُمْ اِلَّا يَخْرُصُونَ ﴿٦٦﴾

---

153 er-Ra'd, 13/42.

66. "Bilesiniz ki göklerde ve yerde olanlar Allah'ındır. Allah'ı bırakıp da O'na ortak koştukları sözde tanrılara tapanlar neyin peşinden gidiyorlar? Onlar yalnızca zan peşinde gidiyorlar ve sadece yalan söylüyorlar."

Bilesiniz ki göklerde ve yerde olanlar Allah'ındır. Yani göklerde ve yerde olan herkesin Allah'ın kulu ve kölesi olduğunu sizler de bildiğiniz halde falancı Allah'ın oğludur, O'nun ortağı vardır gibi sözleri nasıl söylersiniz? Üstelik sizden hiç kimse kendi kölesini ve câriyesini evlat ve ortak edinmemiştir. Bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Allah size kendinizden bir örnek veriyor"[154]. İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de bunun gibidir. Yahut göklerde ve yerde olan her şeyin mülkiyeti elinde olan nasıl evlat edinir? Dünyada ancak üç amaçla çocuk istenir: Ya başkalarına karşı destek ve yardımcı olsun diye, yahut duyduğu bir ihtiyacı gidermesi için, yahut da yalnızlık vahşetinden kurtulmak için. [§]Halbuki Allah zengindir, göklerin ve yerin mülkiyeti O'na aittir, hiçbir şeye muhtaç değildir. Böyleyken O'na nasıl çocuk ve ortak nispet edersiniz ve O'nun hakkında hiç de lâyık olmayan sözleri söylersiniz? Biz bu konuyu daha önce anlatmıştık. Yahut Cenâb-ı Hak burada, insanlara emrettiği, yasakladığı ve kendisine kulluk yapmalarını istediği şeylere hiç ihtiyacı olmadığını haber vermektedir. Yani Allah'ın, insanlara emir vermesi, yasak koyması, çeşitli ibadetleri yapmalarını istemesi ve onları çeşitli sıkıntılarla imtihan etmesi, bunlara kendisinin ihtiyacı ve menfaati olduğu için değildir; aksine bunları yapmalarında insanların kendi menfaatleri vardır.

82

Allah'ı bırakıp da O'na ortak koştukları sözde tanrılara tapanlar neyin peşinden gidiyorlar? Onlar yalnızca zan peşinde gidiyorlar. Yani onların, Allah'ı bırakıp da O'na ortak koştukları sözde tanrılara tapmak konusunda delilleri ve kanıtları olmadığı gibi kitaptan veya peygamberden elde ettikleri bir bilgileri de yoktur, onlar ancak zanna ve korkuya dayanıyorlar. **Onlar sadece yalan söylüyorlar.** Yani onlar Allah'tan başkasına tapmakla sadece yalanın peşinden koşuyorlar. Çünkü onlar müşriktirler, kitap ehli değildirler, peygambere de inanmadılar. Allah'tan başkasına tâbi olmak konusunda yalan söylediklerini ve iftira ettiklerini onların kendileri de biliyorlar. Çünkü bu gibi şeyleri bilmenin yolu kitaptır veya peygamberdir, halbuki onlarda bu ikisinden hiçbiri yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

154 "Allah size kendinizden bir örnek veriyor: Elinizin altında bulunan hizmetçileriniz arasında size verdiğimiz rızıklarda, sizinle eşit haklara sahip ve birbirinizden çekindiğiniz gibi kendilerinden çekindiğiniz ortaklarınız var mı? İşte aklını kullanacak kimseler için âyetlerimizi böyle açıklıyoruz" (er-Rûm, 30/28).

هُوَ الَّذٖى جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فٖيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٦٧﴾

67. "İçinde dinlenesiniz diye geceyi, (işlerinizi) ***görmenizi sağlasın diye gündüzü size bahşeden O'dur. Kuşkusuz dinlemesini bilen bir topluluk için bunda dersler vardır."***

[Allah'ın Birliği]

İçinde dinlenesiniz diye geceyi, (işlerinizi) görmenizi sağlasın diye gündüzü size bahşeden O'dur. Gündüz vaktinde her şey görülür. Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle buyuruyor: "Allah, rahmetinden dolayı size geceyi ve gündüzü yarattı ki gecesinde dinlenesiniz, gündüzünde lütfundan rızkınızı arayasınız"[155]. O günler lütuf elde etme ve nimetleri hatırlama yeridir, insan kendisine lütfedilen nimetlere şükrünü (gece vaktinde) eda eder. Bu âyette gece ve gündüzün Allah'ın düzenlemesi ve belirlemesi ile seyretmekte olduğuna da işaret edilmektedir. Gece ve gündüz şayet Allah'ın düzenlemesi ve belirlemesi dışında cereyan etmiş olsalardı, aynı düzene ve aynı kanuna göre gitmezlerdi. **[§]**Aralarında fazlalık ve noksanlık bulunur ve aynı çizgi üzerinde yol almazlardı. Bazan da birbirinin içine girerlerdi. Belirlenen aynı şekilde yol almaları, bunlarda başka birinin düzenleme ve yönetiminin bulunduğunu gösterir. Şayet herhangi bir düzenleme ve idare olmadan gitselerdi, rastgele yol alırlardı; bazan fazla bazan eksik, bazan az bazan çok olurlardı. Bu da onları düzenleyen ve idare edenin aynı zat olduğunu gösterir. Şayet onları birden çok kişi idare etmiş olsaydı, biri diğerine galip gelir ve galibiyeti de sürüp giderdi; galip gelen bir daha mağlup olmaz, mağlup olan da bir daha galip gelemezdi. Mesele sözünü ettiğimiz şekilde ise, onları düzenleyen ve idare edenin çok kişi değil tek kişi olduğu neticesi çıkar.

83

Bu âyette ölümden sonra dirilmenin de delili vardır; çünkü gece ve gündüzden her biri geldiğinde öbürünü yok ediyor, o kadar ki ondan hiçbir iz ve eser kalmıyor. Sonra öbürü gelince de aynı şekilde cereyan ediyor; o kadar ki giden geleni, birincisi ikincisini geçmiyor. Gece kaybolup gittikten, hiçbir izi ve eseri kalmadıktan sonra onu tekrar yaratmaya kādir olanın, ölüleri diriltmeye de kādir olduğunu gösterir. Gündüz kaybolup gittikten sonra onu yeniden ortaya çıkarmaya kādir olan, söylediğimiz gibi ölümden sonra insanlara tekrar can vermeye de kādirdir.

---

155 el-Kasas, 28/73.

Bu âyette, bir şey iki şart ile vacip olduğunda, birinin yok olmasıyla öbürünün vacip olmadığına da işaret vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak âyette **görmenizi sağlasın diye gündüzü size bahşetti** buyurmaktadır, bir şeyi görmek ise ancak gözün ışığı ile gündüzün aydınlığı birlikte olursa mümkün olur. İşte bu durum, iki şartla vacip olan bir hükmün, ancak her ikisinin de birlikte olmasıyla vacip olduğunu gösterir. Gece karanlığı nesneleri örtüyor ve onun görülmesi mümkün olmuyor, gündüzün aydınlığı ise onların örtüsünü açıyor. Gece karanlığının nesnelerin üzerini örtmesinde, iki şarta bağlı olarak vacip olan bir hükmün tek bir sebeple engellenmesinin caiz olduğuna dair delil vardır; çünkü gece karanlığı hem gündüzün aydınlığını ve hem de gözün ışığını örtmektedir.

[§]İçinde dinlenesiniz diye geceyi, (işlerinizi) görmenizi sağlasın diye gündüzü size bahşeden O'dur meâlindeki âyet çeşitli hususlara işaret etmektedir. Birincisi, nimetleri hatırlatmaktadır; bu, insanları şükretmeye davet eder, nankörlükten sakındırır. Aynı zamanda Allah'ın kudretini hatırlatmaktadır; Cenâb-ı Hak gece ve gündüzden birini yaratıp ortaya çıkardığında ötekini yok ediyor. Buna muktedir olanı hiçbir şey aciz bırakamaz. Âyette Cenâb-ı Hakk'ın mutlak sultan ve otorite olduğunun da delili vardır; çünkü gece geldiğinde insanlar ister arzu etsinler ister etmesinler her şeyi örtüyor, gündüz olunca da ister arzu etsinler ister etmesinler her şeyi açıp parlatıyor. Yine âyet-i kerîme, az önce söylediğimiz gibi, gece ve gündüzün aynı kanun ve yörüngede devam edip gitmelerinde bir irade ve bilgi bulunduğuna da işaret etmektedir; bunda onları yaratanın tek bir zat olduğunun delili vardır.

84

Cenâb-ı Hak **içinde dinlenesiniz diye** meâlindeki beyanla kendisinin yarattığını beyan etmekte, aynı zamanda geceyi dinlenmek ve istirahat etmek için yarattığını haber vermektedir. Gecenin sükûnet ve dinlenmek ile nitelenmesi, gündüzün çalışmak ve maişet temin etmek için yaratıldığına işaret eder. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak gündüzle ilgili olarak **görmenizi sağlasın diye** buyurmaktadır, yani maişetinizi kazanmak için her şeyi görürsünüz. Nitekim başka bir âyette de şöyle buyurmuştur: "Allah, rahmetinden dolayı size geceyi ve gündüzü yarattı ki dinlenesiniz, lütfundan rızkınızı arayasınız"[156].

Kuşkusuz dinlemesini bilen bir topluluk için bunda dersler vardır. Cenâb-ı Hak burada görmesini bilen bir topluluk için demiyor, dinlemesini bilen bir topluluk için diyor. İfadenin lafzı ise görmesini bilen bir topluluk için denilmesini gerektiriyor. Çünkü âyette **görmenizi sağlasın diye** buyurmaktadır. Ancak buradaki **dinlemesini bilen bir topluluk için** meâlindeki

156 el-Kasas, 28/73.

beyan, muhtemelen aklını kullananlar için anlamına gelmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "İçlerinde seni dinleyenler de var; ama sağırlara -üstelik akıllarını da kullanmıyorlarsa- gerçeği sen mi duyuracaksın?"[157] **Dinlemesini bilen bir topluluk için** meâlindeki beyan, sûrenin başından buraya kadar olan âyetleri dinleyenler anlamına da gelebilir; **Dinlemesini bilen bir topluluk için bunda dersler vardır.** Yani dinlediklerinden faydalanan insanlar için yahut dinlediklerini kabul eden insanlar için. Nitekim Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Allah kendisine hamd edeni işitmiştir"[158]. Yani Allah onu kabul etmiştir.

قَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ هُوَ الْغَنِيُّ لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ اِنْ عِنْدَكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ بِهٰذَا اَتَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦٨﴾

85

[§]*68. "Onlar, 'Allah çocuk edindi' dediler. Hâşâ! O hiçbir şeye muhtaç değildir. Göklerde olanlar da yerde olanlar da O'nundur. Yanınızda bu iddianızı kanıtlayacak bir deliliniz asla yoktur. Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?"*

Onlar, 'Allah çocuk edindi' dediler. Hâşâ! O hiçbir şeye muhtaç değildir. Bazıları şöyle dedi: Onların **Allah çocuk edindi** şeklindeki sözleri, gerçek anlamda çocuk mânasına gelir. Nitekim başka bir âyete göre, "Onlar -hâşâ- kızlar Allah'ındır diyorlar"[159]. Başka bir âyette de Allah şöyle buyurmaktadır: "Yahudiler şöyle diyorlar… Hıristiyanlar böyle diyorlar…"[160] Azîz ve Celîl olan Allah, **hâşâ! O hiçbir şeye muhtaç değildir.** Yani O kimseyi doğurmamış ve kendisi de kimseden doğmamıştır buyurarak, zâtını onların söylediklerinden tenzih etmektedir. Bundan dolayı şöyle buyurmaktadır: "O doğurmamış ve doğmamıştır"[161]. Dünyada ise herkes başka birinden doğmuş, veya kendisi doğurmuştur; bütün yaratıklar böyledir. Cenâb-ı Hak ise kendisinin hiç kimseyi doğurmadığını ve hiç kimseden de doğmadığını haber vermektedir.

---

[157] Yûnus, 10/42.

[158] Buhârî, "Ezân", 124; Müslim, "Salât", 71.

[159] "Onlar -hâşâ- 'Kızlar Allah'ındır' diyorlar. Akıllarınca beğendikleri de kendilerinin oluyor!" (en-Nahl, 16/57).

[160] "Yahudiler 'Üzeyir Allah'ın oğludur' dediler, hıristiyanlar da 'Mesîh (Îsâ) Allah'ın oğludur' dediler" (et-Tevbe, 9/30).

[161] el-İhlâs, 112/3.

[Çocuk Sahibi Olma İsteğinin Amacı]

Hâşâ! O hiçbir şeye muhtaç değildir. Göklerde olanlar da yerde olanlar da O'nundur. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bunun tefsiri şöyledir: Dünyada evlat sahibi olmak isteyen biri, mutlaka şu üç sebepten biri ile çocuk sahibi olmak ister: Ya bir ihtiyacını karşılamak için, ya kendisine galip gelen şiddetli bir arzudan dolayı, yahut da korktuğu başka kişilere karşı kendisine yardımcı olsun diye. Cenâb-ı Hak göklerin, yerin ve ikisi arasındaki her şeyin hükümranlığı kendisine ait olduğuna ve herkes onun kulu ve kölesi olduğuna göre, O'nun çocuğa falan hiç ihtiyacı yoktur, çünkü O zengindir, göklerin ve yerin mülkiyeti O'na aittir. Durumu böyle olan birinin çocuğa ihtiyacı olmaz. Ayrıca dünyada kendi kölesini ve câriyesini evlat edinmek, insan tabiatına uygun olan bir ihtimal değildir. Allah'ın niteliği belirtildiği gibi olduğuna ve bütün yaratıklar O'nun kulu ve kölesi olduğuna göre, caiz olsa bile onlardan birilerini evlat edinmek neden muhtemel olsun? Bunun imkânsızlığını ve doğru olmadığını daha önce açıklamıştık. Çünkü çocuk, kendisini dünyaya getirenin şeklinden ve türünden olur. Ortak, ortağın şeklinden ve türündendir. Ortağın reddinde, çocuğun reddi de vardır, çünkü ikisi de aynı anlamdadır. Her şeklin bir zıddı vardır, zıddı veya şekli olanın da rablıkla ve ilâhlıkla alakası yoktur.

[§]Bazıları şöyle dedi: Onlar **Allah çocuk edindi** meâlindeki sözlerle gerçek anlamda çocuğu kastetmediler, fakat çocuğun babası nezdindeki konumunu ve değerini kastettiler. Bu da reddedilir; çünkü hakikate, yani hakiki anlamda çocuk ihtimali yoksa, böyle bir konumda olması imkânsızdır. Çünkü çocuk sahibi olma hakikati barındırdığı husus sebebiyle Allah hakkında mevcut değildir. Çocuk sahibi olma hakikati Allah hakkında söz konusu olduğu zaman bu hakikatin içerdiği kusur da işin içine dâhil olur. **86**

Yanınızda bu iddianızı kanıtlayacak bir deliliniz asla yoktur. Denildi ki: Allah'ın çocuk sahibi olduğu iddianızla ilgili olarak elinizde hiçbir deliliniz yoktur. Çünkü onlar babalarını ve geçmiş atalarını taklit ediyorlardı, peygamberlere, kitaplara ve delillere inanmıyorlardı. Bu söylenen şeyler ise ancak peygamberler ve kitaplar vasıtasıyla öğrenilir. Halbuki onlar, bütün bunları inkâr ediyorlardı.

Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz? Yani Allah çocuk edindi diyorsunuz, O'nun çocuk edinmediğini bildiğiniz halde Allah için böyle konuşuyorsunuz.

قُلْ اِنَّ الَّذ۪ينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ ﴿٦٩﴾

69. "De ki: Allah hakkında asılsız şeyler yakıştıranlar kurtuluşa eremezler."

De ki: Allah hakkında asılsız şeyler yakıştıranlar… Daha önce de söylediğimiz gibi onlar, Cenâb-ı Hakk'ın çocuk edinmediğini biliyorlar, fakat Allah'a iftira ederek bu yalanı söylüyorlardı. **Onlar kurtuluşa eremezler,** yani onlar âhirette arzu ettikleri şeyleri asla elde edemezler.

مَتَاعٌ فِى الدُّنْيَا ثُمَّ اِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ نُذ۪يقُهُمُ الْعَذَابَ الشَّد۪يدَ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ﴿٧٠﴾

87 [§]***70. "Bu, dünyadaki önemsiz bir menfaattir; sonunda onların dönüşü bizedir ve nihayet inkâr etmiş olmaları sebebiyle onlara şiddetli azabı tattıracağız!"***

Bu, dünyadaki ö**nemsiz bir menfaattir,** yani bu onlar için dünyadaki önemsiz bir menfaattir, âhirette ondan bir fayda görmeyecekler. **Sonunda onların dönüşü bizedir.** Cenâb-ı Hak burada (الينا مرجعهم) diyerek peygamberine hitap etmekte, (الينا مرجعكم) "sizin dönüşünüz bize olacak" şeklinde onlara hitap etmemektedir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu üslup, onların Allah'a iftira ederek Hz. Peygamber'i (s.a.) çok sıkıştırmalarından dolayıdır; Cenâb-ı Hak **sonunda onların dönüşü bizedir** buyurmaktadır, yani onların iftiralarının cezasını biz vereceğiz. İkincisi, **sonunda onların dönüşü bizedir ve nihayet inkâr etmiş olmaları sebebiyle onlara şiddetli azabı tattıracağız!** Yani onlar, bekledikleri şefaati ve yakınlığı bulamayacaklar. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ نُوحٍ اِذْ قَالَ لِقَوْمِه۪ يَا قَوْمِ اِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكُمْ مَقَام۪ي وَتَذْك۪ير۪ي بِاٰيَاتِ اللّٰهِ فَعَلَى اللّٰهِ تَوَكَّلْتُ فَاَجْمِعُٓوا اَمْرَكُمْ وَشُرَكَٓاءَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُنْ اَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً ثُمَّ اقْضُٓوا اِلَيَّ وَلَا تُنْظِرُونِ ﴿٧١﴾

71. "Onlara Nuh'un kıssasını da oku! O, kavmine şöyle demişti: Ey kavmim! Eğer benim aranızda bulunmam ve Allah'ın âyetlerini bildirmem zorunuza gidiyorsa, bilin ki ben yalnız Allah'a dayanıp güveniyorum; siz de ortaklarınızı toplayıp ne yapacağınızı kararlaştırın, yapacağınız iş içinizde niyet olarak kalmasın ve bana mühlet de vermeden yapacağınızı yapın."

Onlara Nuh'un kıssasını da oku! Yani onlara Nuh'un haberini ver ve onun kavmi ile olan meselesini anlat!

Onlara Nuh'un kıssasını da oku. Bu beyan farklı şekillerde yorumlanabilir. Birincisi, Nuh'un kavmi ile neden bozuştuklarını, kavminin ona nasıl hile ve tuzak kurduklarını anlat! İkincisi, Nuh kavmi, peygamberlerine kötü muamele ettiklerinden başlarına gelen belâyı ve acı akıbetlerini hatırlat! Üçüncüsü, kavminden kendisine tâbi olanlar ile muhalif olanların akıbetlerini hatırlat.

O, kavmine şöyle demişti: Ey kavmim! Eğer benim aranızda bulunmam ve Allah'ın âyetlerini bildirmem zorunuza gidiyorsa… Bazıları şöyle dedi: **Eğer benim** uzun süre **aranızda bulunmam**, sizi Allah'a kulluğa ve O'na itaate davet etmem ve size Allah'ın âyetlerini hatırlatmam **zorunuza gidiyorsa** … Bazıları da şöyle söyledi: Eğer benim davetimi kabul etmezseniz size Allah'ın azabını hatırlatmam zorunuza gidiyorsa… **Eğer benim** peygamberlik davasıyla **aranızda bulunmam ve Allah'ın âyetlerini** peygamberlik iddiası gereği Allah'ın delillerini **bildirmem zorunuza gidiyorsa…**

88

[§]Siz de ortaklarınızı toplayıp ne yapacağınızı kararlaştırın. Bazıları dedi ki: Siz ve ortaklarınız toplanın ve bana istediğiniz tuzağı kurun! **Yapacağınız iş içinizde niyet olarak kalmasın!** Yani benim için içinizde gizlediğiniz hile ve tuzaklarınızı net olarak açıklayın! Bazıları da şöyle dedi: **İşinize toplanın,** yani işinize hazırlanın ve ortaklarınızı da çağırın! Übeyy'in (r.a.) rivayeti de bu şekildedir: İşiniz için toplanın ve ortaklarınızı da çağırın! **Bana mühlet de vermeden yapacağınızı yapın!** Yani neye karar verecekseniz verin ve gereğini yapın! Bazıları ise şunları söyledi: **Yapacağınız iş içinizde niyet olarak kalmasın,** yani yapacağınız iş size ağır gelmesin! Kisâî dedi ki: "Ğumme" (غمة) kelimesi kapalı ve örtülü olmak anlamına gelmektedir; yani işinizi örtmeyin, kapatmayın! Sözlerinizi açık ve aynı şekilde söyleyin! İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilir: Yapacağınız iş içinizde kapalı kalmasın, yani onu açın, açıklayın! Buna yakın bir mânaya gelecek şekilde Cenâb-ı Hak bir âyette şöyle buyurur: "Her kim Allah'ın ona (peygamberine) asla yardım etmeyeceğini düşünüyorsa…"[162]

---

[162] "Her kim Allah'ın ona (peygamberine) dünyada da âhirette de asla yardım etmeyeceğini düşünüyorsa, bir çaresini bulup göğe uzansın da (ona yapılan yardımı) kessin, sonra baksın, bulduğu çare öfkelendiği şeyi ortadan kaldırabilecek mi?" (el-Hac, 22/15).

Bana mühlet de vermeden yapacağınızı yapın. Yani bana istediğinizi yapın ve **bana hiç mühlet vermeyin!** Bu beyan, şu âyetteki ifadeye benzemektedir: "Artık sen neye hükmedeceksen et!"[163] Kisâî dedi ki: Bu söz, yapılacak muameleyi umursamamakta son noktayı ifade eder. Nitekim şu âyetteki ifade de bunun gibidir: "Biz İsrâiloğulları'na bildirmiştik"[164]. Buna benzer başka bir âyet de şöyledir: "Lût'a şu hükmü bildirdik"[165]. Yani ona son ve nihaî kararımızı bildirdik. Ebû Avsece şöyle dedi: Dilersen "ğumme" kelimesine karanlık anlamını verebilirsin, onlar kendi işlerini göremiyorlar, yani işleri "ğumme"dir. Dilersen şüphe içindedirler anlamını da verebilirsin. Bu kelimenin kökü "ğamme, yeğummu, ğammen" (غَمَّ، يَغُمُّ، غماً) şeklindedir, yani "ğattâ" (غطّى) örttü, gizledi demektir. "Ğammetü ra'sehû" (غَمَمْتُ رَأْسَهُ) cümlesi başını örttüm anlamına gelir. **Bana yapacağınızı yapın,** yani bana ne istiyorsanız yapın!

89 [§]Bazıları şöyle söyledi: **Bana yapacağınızı yapın,** yani bana karşı bütün gücünüzü kullanın! Burada yerine getirmek mânasındaki "kadâ" (قَضى) fiili, boşaltmak ve bitirmek anlamına gelen "ferağa" (فَرَغَ) mânasına gelir. Bu, Ebû Bekir el-Esamm'ın sözüdür. Bazıları da şöyle dediler: **Bana yapacağınızı yapın,** yani düşündüklerinizi uygulayın! Nitekim bazı âyetlerde Cenâb-ı Hak şu ifadeyi kullanır: "Ferâğa ilâ ehlihî" (فَرَاغَ إِلَى أَهْلِهِ) yani "hemen ailesinin yanına gitti"[166]. "Ferâğa ilâ âlihetihim" (فَرَاغَ إِلَى آلِهَتِهِمْ) yani "Tanrılarının yanına vardı"[167].

Nuh aleyhisselâmın kavmine söylediği, **siz de ortaklarınızı toplayıp ne yapacağınızı kararlaştırın, yapacağınız iş içinizde niyet olarak kalmasın ve bana mühlet de vermeden yapacağınızı yapın** meâlindeki sözü ile Hûd aleyhisselâmın söylediği "Haydi hepiniz bana tuzak kurun, bana aman vermeyin!"[168] meâlindeki sözü ve Resûlullah'ın (s.a.) söylediği "De ki: Haydi ortak olarak gördüğünüz o varlıkları çağırın, sonra bana karşı planınızı ku-

---

163 "Onlar şu cevabı verdiler: Bize gelen bunca apaçık kanıtlara ve bizi yaratana karşı asla seni tercih edemeyiz. Artık sen neye hükmedeceksen et; ama sen ancak bu dünya hayatında hükmünü geçirebilirsin" (Tâhâ, 20/72). Bu sözü Firavun'un sihirbazları iman ettikten sonra Firavun'un kendilerini öldürmekle tehdit etmesi üzerine söylemişlerdi.

164 "Biz kitapta İsrâiloğulları'na şöyle bildirmiştik: Yeryüzünde mutlaka iki defa fesat çıkaracak, çok böbürleneceksiniz" (el-İsrâ, 17/4).

165 "Lût'a şu hükmü bildirdik: Onlar, sabah vaktine girerken son ferdine kadar yok edilmiş olacaktır!" (el-Hicr, 15/66).

166 "Belli etmeden hemen ailesinin yanına gitti ve (kızartılmış) besili bir buzağı getirdi" (ez-Zâriyât, 51/26).

167 "İbrahim gizlice tanrılarının yanına vardı; 'Niçin bir şeyler yemiyorsunuz?' dedi" (es-Sâffât, 37/91).

168 Hûd, 11/55.

run, göz açtırmayın bana!"[169] meâlindeki âyet, onların peygamberliklerinin delilidir. Çünkü bu sözü onlar, kendilerinin de aralarında yaşadıkları kendi kavimlerine söylüyorlardı, üstelik kendilerinin ne arkadaşları vardı, ne de yardımcıları! Bu durum onların bu sözü Allah'a güvenerek, O'nun yardımına ve desteğine dayanarak söylediklerine işaret eder.

فَاِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَمَا سَاَلْتُكُمْ مِنْ اَجْرٍ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلَى اللّٰهِ وَاُمِرْتُ اَنْ اَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿٧٢﴾

72. "Şayet yüz çevirirseniz, zaten benim sizden bir karşılık beklediğim yok; benim mükâfatımı ancak Allah verir. Bana (Allah'a) ***teslimiyet içinde olanlardan biri olmam emredildi."***

Şayet yüz çevirirseniz, zaten benim sizden bir karşılık beklediğim yok. Buradaki "tevellî" (التولى) kelimesi, iki anlamda kullanılır; biri yüz çevirmek ve karşı durmak mânasında, nitekim bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "Hâkimiyeti ele aldığında ise ülkede bozgunculuk çıkarır"[170]. Diğeri de yönelmek ve kabul etmek anlamında, nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Kim Allah'ı, peygamberini ve iman edenleri velî edinirse (kabul ederse)…"[171] Burada bu kelimenin her iki anlama gelmesi de muhtemeldir. [§]Yani **şayet yüz çevirirseniz,** yani şayet size sunduğum ve davet ettiğim şeyi kabul ederseniz, **benim sizden bir karşılık beklediğim yok,** yani benim alacağım karşılık sadece Allah'a aittir. Yüz çevirmek mânasına geldiğine göre de sanki şöyle demiş olur: Ben sizden bir karşılık beklemediğim halde nasıl yüz çevirirsiniz? Yüz çevirip reddetmekte ne mazeretiniz var? Bir âyette Allah şöyle buyurur: "Yoksa sen onlardan bir ücret istiyorsun da, onlar bunun ağırlığı altında mı eziliyorlar?"[172] Yani size sunduğum ve davet ettiğim din karşılığında sizden bir ücret talep etmiyorum ki, o külfet size ağır gelsin ve bu yükün ağırlığı sizin onu kabul etmenizi engellesin?

90

---

169 el-A'râf, 7/195.

170 "Hâkimiyeti ele aldığında ise ülkede bozgunculuk çıkarıp ürünleri ve nesilleri yok etmeye çalışır. Allah bozgunculuğu sevmez" (el-Bakara, 2/205).

171 "Kim Allah'ı, peygamberini ve iman edenleri veli edinirse bilsin ki Allah'tan yana olanlar mutlaka galip geleceklerdir" (el-Mâide, 5/56).

172 "Yoksa sen onlardan bir ücret istiyorsun da, onlar bunun ağırlığı altında mı eziliyorlar?" (et-Tûr, 52/40; el-Kalem, 68/46).

Bu ve benzeri âyetler, Kur'ân ve ilim öğretmenin karşılığında ücret almamak gerektiğine işaret etmektedir. Çünkü buna karşılık olarak ücret almak caiz olsaydı, onların o ücreti vermemeleri ve dolayısıyla bir şey öğrenmemeleri konusunda mâzur sayılırlardı. Ücret almakta Allah'ın hükümlerini geçersiz kılmak ve yürürlükten kaldırmak ihtimali vardır.

Bana (Allah'a) teslimiyet içinde olanlardan biri olmam emredildi. Yani kendimi tam olarak Allah'a teslim etmem ve bu konuda O'ndan başka hiç kimseye hak tanımamam emredildi. Yahut ihlas ve samimiyetle Allah'a boyun eğenlerden olmam emredildi. Bütün bu anlamlar ihtimal dâhilindedir.

فَكَذَّبُوهُ فَنَجَّيْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِى الْفُلْكِ وَجَعَلْنَاهُمْ خَلَٓائِفَ وَاَغْرَقْنَا الَّذٖينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنْذَرٖينَ ﴿٧٣﴾

73. "Yine de onu yalancılıkla itham ettiler. Biz de onu ve gemide onunla beraber olanları kurtardık, âyetlerimizi yalan sayanları ise suda boğduk; yerlerine bunları geçirdik. İşte gör, o uyarılanların sonu nice oldu!"

Yine de onu yalancılıkla itham ettiler. Yani Nuh aleyhisselâmı yalancılıkla itham ettiler. Peygamberlik davasını yahut Allah'tan getirdiği âyetleri veyahut kendisini yalanlamaları halinde başlarına ilâhî azabın geleceği tehdidinde bulunan Hz. Nuh'u, kavmi yalancılıkla itham etmişti. **Biz de onu kurtardık,** yani Nuh'u kurtardık, **gemide onunla beraber olanları da kurtardık,** yani onunla birlikte gemiye binen müminleri de kurtardık. **Ötekilerin yerlerine bunları geçirdik.** Buradaki halifeler anlamına gelen "halâif" (خلائف) kelimesi, birbirlerinin peşinden gelen yeryüzünün sâkinleri kıldık anlamına gelebilir. Yalanlamaları sebebiyle helâk edilen ve kökü kurutulan kavmin ar-
91
kasından gelenler mânasına da gelebilir. **[§]Âyetlerimizi yalan sayanları ise suda boğduk;** buradaki **âyetler** anlamına gelen "âyât" kelimesinin, peygamberlik davasını ispat için ortaya koyduğu deliller ve kanıtlar mânasına gelmesi muhtemeldir. **Âyetlerimizi yalan sayanlar** meâlindeki beyan, Hz. Nuh'un getirdiklerini yalanlamaları sebebiyle onlara tehdit olarak söylenen azabı yalan sayanlar anlamına gelebilir.

İşte gör, o uyarılanların sonu nice oldu! O, iki grubu da, mümin olanı da kâfir olanı da aynı anda korkutmuştu. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: "Sen ancak Kur'ân'a uyanı uyarabilirsin"[173]. Âyetin söylediğimiz anlama geldiği

[173] "Sen ancak o zikre uyanı ve görmediği halde Rahmân'dan korkanı uyarabilirsin. İşte böylesini hem bir af hem de değerli bir ödülle müjdele" (Yâsîn, 36/11).

sabit olunca, o zaman şöyle yorumlanır: Kabul edenlerin ve etmeyenlerin **sonu nice oldu, gör!** Kabul edenin sonu sevap ve mükâfat, kabul etmeyenin sonu da azap oldu. **Uyarılanlar** kelimesi burada, uyarıyı kabul etmeyenler anlamına gelebilir, yani onların akıbetinin nasıl bir helâk ve köklerinin kurutulması ile sonuçlandığına bak! "Sen ancak Kur'ân'a uyanı uyarabilirsin" meâlindeki âyet de, uyarıyı ancak zikre tâbi olanlar kabul eder yahut ancak Kur'ân'a tâbi olanı uyarmak ona fayda verir anlamına gelir. Kur'ân'a tâbi olmayana ise hiçbir şey fayda vermez. *En doğrusunu Allah bilir.*

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِه۪ رُسُلًا اِلٰى قَوْمِهِمْ فَجَٓاؤُ۫هُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا بِه۪ مِنْ قَبْلُ كَذٰلِكَ نَطْبَعُ عَلٰى قُلُوبِ الْمُعْتَد۪ينَ ﴿٧٤﴾

74. "Onun ardından da birçok peygamberi kendi topluluklarına gönderdik; onlara açık mûcize getirdiler. Fakat onlar daha önce (atalarının da) ***yalan saydıklarına bir türlü inanmak istemediler. Sınırı aşanların kalplerini işte biz böyle mühürleriz."***

Onun ardından da peygamberler gönderdik, yani Nuh aleyhisselâmdan sonra da peygamberler gönderdik. **Kendi topluluklarına,** yani her topluluğa bir peygamber gönderdik. Bütün peygamberleri topluca değil, onları peş peşe ve tek tek gönderdik. **Onlara açık mûcize getirdiler.** Buradaki "beyyinât" (البيّنات) kelimesi muhtemelen peygamberlerin dile getirdikleri risâlet ve nübüvvet davasına dair deliller ve kanıtlar anlamına gelir. İnsanların sakınmaları ve yapmamaları gereken şeylerin beyanı anlamına da gelebilir. Peygamberlerin kendi kavimlerine haber verip bildirdikleri azabın onlara dünyada geleceği anlamına da gelebilir.

Fakat onlar daha önce (atalarının da) yalan saydıklarına bir türlü inanmak istemediler. Bazıları şöyle dedi: Hz. Peygamber'in yaptığı açıklamaya, Mekke kâfirleri inanmadılar ve tasdik etmediler, tıpkı daha önce atalarının tasdik etmedikleri gibi. Bazıları da şöyle söyledi: **Daha önce (atalarının da) yalan saydıkları, [§]**yani peygamberleri göndermeden önce yalan saydıkları... Bu âyet, fetret döneminde yaşayan insanların da yalanlamaları halinde sorgulanacaklarına işaret etmektedir. **Daha önce (atalarının da) yalan saydıkları** cümlesinin, "beyyinât" henüz gelmeden önce yalanladıkları anlamına

92

gelmesi de muhtemeldir. Yani onlar "beyyinât" gelmeden önce yalanladıkları gibi geldikten sonra da iman etmediler.

Sınırı aşanların kalplerini işte biz böyle mühürleriz. Yani Mekkeliler'in atalarının kalplerini mühürlediğimiz gibi onların kalplerini de işte böyle mühürleriz. Çünkü Cenâb-ı Hak onların âyetleri kabul etmeyeceklerini ve onlara iman etmeyeceklerini bilmekte idi. Sınırı aşmak, inatla zulme sapmak ve belirlenen sınırı aşmak demektir.

Fakat onlar daha önce (atalarının da) yalan saydıklarına bir türlü inanmak istemediler. Bu âyet iki anlama gelir. Birincisi, beyyinât, yani apaçık deliller onların kendi istekleri üzerine gelmiş olmasına rağmen yine inanmadılar. Zaten onların âdeti budur, kendi istekleri üzerine gelen âyetlere de inanmazlar. İkincisi, onların âyet olduğunu ve onun da peygamber olduğunu bilmelerine rağmen onları yalanladıkları için inanmadılar. *En doğrusunu Allah bilir.*

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسٰى وَهٰرُونَ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَائِهِ بِاٰيَاتِنَا فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُجْرِمِينَ ﴿٧٥﴾

75. "Onların da ardından Mûsâ ve Hârun'u açık mûcizelerimizle Firavun'a ve çevresindeki ileri gelenlere gönderdik. İman etmeyi kibirlerine yediremediler; onlar günaha gömülmüş kimselerdi."

Onların da ardından gönderdik, yani sözünü ettiğimiz peygamberlerin ardından gönderdik. **Mûsâ ve Hârun'u Firavun'a ve çevresindeki ileri gelenlere gönderdik.** Cenâb-ı Hak Mûsâ ile Hârun'u, Firavun'un çevresinde olan ve olmayan herkese gönderdi. **Açık mûcizelerimizle,** bu ifade belirttiğimiz muhtelif anlamlara gelir. **İman etmeyi kibirlerine yediremediler.** Bu beyan, peygamberlerin gösterdikleri harikulâde olaylar gerçekten Allah'tan gelen mûcize olduğunu o insanların bildiklerine, ancak inatçılık yaptıklarına, büyüklendiklerine ve kabul edip boyun eğmeye yanaşmadıklarına işaret eder. **Çünkü onlar günaha gömülmüş kimselerdi**

فَلَمَّا جَٓاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُٓوا اِنَّ هٰذَا لَسِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٧٦﴾

76. "Öyle ki, kendilerine katımızdan hakikat geldiğinde, 'Bu apaçık bir büyü!' dediler."

Bazıları şöyle dedi: **Kendilerine katımızdan hakikat geldiğinde** meâlindeki beyan, katımızdan deliller ve mûcizeler geldiğinde demektir. Hz. Mûsâ'nın (s.a.) getirmiş olduğu delilleri ve kanıtları (mûcizeleri) kastederek, **bu apaçık bir büyü, dediler.** Delilleri ve kanıtları büyü diye isimlendirdiler, çünkü onlara göre büyü aslı olmayan bir şeydi. [§]Bundan dolayı onlar delillere büyüdür dediler. Bu, onlar tarafından yapılan bir çarpıtmadır; onlar insanların hakkı görüp ona tâbi olmamaları için onu çarpıtıyorlardı. Bazıları, buradaki **hak** lafzı ile İslâm'ın ve dinin kastedildiğini söyler. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: "Allah katında din kesinlikle İsâm'dır"[174]. **Bu apaçık bir büyü, dediler.** Bunu Mûsâ aleyhisselâmın onlara dine ilişkin olarak getirmiş olduğu delilleri ve âyetleri kastederek söylüyorlardı; çünkü Mûsâ onlara din getirmiş, aynı zamanda dinin delillerini ve mûcizelerini getirmişti. Dinin delilleri ve İslâm için, bu büyüdür, dediler. Hasılı her iki yoruma göre de onlar delillere büyü diye isim vermişlerdi. **Kendilerine katımızdan hakikat geldiğinde.** Bu beyan, kendilerine emrimizle hakikat geldi demektir. Aynı şekilde Cenâb-ı Hakk'ın şu âyeti de böyledir: "Allah katında din kesinlikle İslâm'dır." Yani İslâm, Allah'ın emrettiği dindir. Buradaki "inde" (عند) kelimesinden bir yerden bir yere intikal edilen mekân mânası anlaşılmaz, aksine Allah'ın emrettiği din olan İslâm anlaşılır. Şu âyet-i kerîme de bu mânadadır: "Rabb'inin katında bulunanlar -yani melekler- bile O'na kulluk etmekte kibre kapılmazlar"[175]. Yani onlar Rabb'inin emriyle O'na kulluk ederler ve O'na kulluk etmekten kibre kapılmazlar. Çünkü "hakkın O'nun katından gelmesi"nden mekân mânası anlaşılmaz, bundan dolayı "Rabb'inin katında bulunanlar" meâlindeki cümleden mekân mânasının veya Allah'a yakın bir yerin anlaşılması mümkün değildir. Doğru olan, bizim yorumladığımız gibi, "indellâh" (عِنْدَ الله) lafzından Allah'ın emri mânasını anlamaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

93

قَالَ مُوسٰٓى اَتَقُولُونَ لِلْحَقِّ لَمَّا جَٓاءَكُمْ اَسِحْرٌ هٰذَا وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُونَ ﴿٧٧﴾

77. "Mûsâ şöyle dedi: Size gerçek ulaştığında böyle mi söylersiniz? Bu sihir mi! Oysa sihirbazlar gerçek bir başarıya ulaşamaz."

---

[174] Âl-i İmrân, 3/19.

[175] el-A'râf, 7/206.

Mûsâ şöyle dedi: Size gerçek ulaştığında böyle mi söylersiniz? Bu sihir mi! Burada gerçek diye tercüme edilen hak lafzı, az önce söylediğimiz gibi İslâm ve din anlamına gelir. **Sihirbazlar gerçek bir başarıya ulaşamaz.** Başarı, ihtiyacın olan şeyi elde etmektir. Âyet, **sihirbazlar gerçek bir başarıya ulaşamaz** diyor, yani sihirbaz asla ihtiyacını elde edemez ve asla galip gelemez. Çünkü sihir bâtıldır, bâtıl asla hakka galip gelemez, aksine galip olan daima haktır, **94** [§]sihir ise yenilmeye mahkûmdur. Nitekim Hz. Mûsâ'nın (s.a.) getirdiği hak, Firavun'un sihirbazlarının getirdikleri sihire galip gelmişti. Yahut **sihirbazlar gerçek bir başarıya ulaşamaz** meâlindeki beyan, dünyada yapmış oldukları sihirlerle âhirette kurtulamazlar anlamına gelir. Bu cümle, onlar sihir yaptıkları halde iken başarıya ulaşamazlar anlamına da gelebilir. Bazı âyetlerde şöyle de denilir: "Zâlimler kurtuluşa eremezler"[176]. "İnkârcılar iflâh olmayacak"[177]. Yani zâlimler, zulüm yaptıklarında zulümleriyle kurtuluşa eremezler, ancak zulmü terkettikleri zaman kurtuluşa erebilirler. Buna göre sihirbazlar da sihri terkettikleri zaman kurtuluşa erebilirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالُوٓا اَجِئْتَنَا لِتَلْفِتَنَا عَمَّا وَجَدْنَا عَلَيْهِ اٰبَٓاءَنَا وَتَكُونَ لَكُمَا الْكِبْرِيَٓاءُ فِى الْاَرْضِ وَمَا نَحْنُ لَكُمَا بِمُؤْمِنِينَ ﴿٧٨﴾

78. "Sen, dediler, bizi atalarımızı üzerinde bulduğumuz yoldan çeviresin de bu yerde nüfuz ve egemenlik ikinizin olsun diye mi aramıza geldin? Biz ikinize de inanacak değiliz!"

Sen, dediler, bizi çeviresin diye mi aramıza geldin? Buradaki "litelfitenâ" (لِتَلْفِتَنَا) lafzı şöyle açıklandı: Sen bizi vazgeçirmek ve bize engel olmak için mi geldin? İbn Kuteybe şöyle dedi: Birini bir şeyden çevirdiğim zaman "lefettü fulânen an kezâ" (لَفَتُّ فلانا عن كذا) derim, iltifat da buradan gelir[178]. Ebû Avsece de İbn Kuteybe gibi şöyle söyledi: Bizi çeviriyor ve vazgeçiriyorsun. Bunun vezni, "lefete, yelfitü, leften" (لَفَتَ، يَلْفِتُ، لَفْتًا) şeklindedir.

Atalarımızı üzerinde bulduğumuz yoldan; yani putlara tapmaktan. Bu cümle, Firavun'a kulluk yapmaktan ve ona itaat etmekten anlamına da gelebilir.

---

[176] el-En'âm, 6/21; Yûsuf, 12/23; el-Kasas, 28/37.

[177] el-Mü'minûn, 23/117; el-Kasas, 28/82.

[178] İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 198

Bu yerde nüfuz ve egemenlik ikinizin olsun diye mi aramıza geldin? Bütün müfessirler şöyle dediler: Buradaki "kibriyâ" (الكبرياء) kelimesi mülk, saltanat ve şeref anlamına gelir; yani Firavun'un mülkü ve saltanatı ikinizin olsun, insanlar ikinize tâbi olsun diye mi? Çünkü kendisine tâbi olunan her insana aynı zamanda itaat edilir, değeri yüceltilir ve şanlı-şerefli kabul edilir. **Bu yerde nüfuz ve egemenlik ikinizin olsun diye mi?** Bu beyanın, Firavun'un kendisi için iddia ettiği tanrılık siz ikinizin olsun diye mi anlamına gelmesi de muhtemeldir. Çünkü onlara göre her itaat edilen ve kendisine tâbi olunan kişiye kul olunmuş ve tanrı olarak kabul edilmiş sayılırdı.

Biz ikinize de inanacak değiliz! Yani sizin bizi davet ettiğiniz şeyleri veya iddia ettiğiniz risâleti tasdik edecek değiliz.

وَقَالَ فِرْعَوْنُ ائْتُونٖى بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلٖيمٍ ﴿٧٩﴾

[§]***79. "Firavun da, işi bilen bütün sihirbazları huzuruma getirin, diye emretti."*** 95

Firavun'un bu sözü, onun tanrılık iddiasıyla çelişmektedir, çünkü başkasına muhtaç olduğunu ifade etmektedir. Başkasına muhtaç olan birinin ilâh olması mümkün değildir.

فَلَمَّا جَٓاءَ السَّحَرَةُ قَالَ لَهُمْ مُوسٰٓى اَلْقُوا مَٓا اَنْتُمْ مُلْقُونَ ﴿٨٠﴾ فَلَمَّٓا اَلْقَوْا قَالَ مُوسٰى مَا جِئْتُمْ بِهِ السِّحْرُ اِنَّ اللّٰهَ سَيُبْطِلُهُ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُصْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِدٖينَ ﴿٨١﴾

80. "Sihirbazlar gelince Mûsâ onlara: Haydi atabileceklerinizi atın, dedi."

81. "Onlar hünerlerini ortaya koyunca Mûsâ şöyle dedi: Asıl bu sizin ortaya koyduğunuz sihirdir. Allah onu mutlaka boşa çıkaracaktır. Kuşkusuz Allah bozgunculuk edenlerin işini düzeltmez."

Sihirbazlar gelince Mûsâ onlara: Haydi atabileceklerinizi atın, dedi. Onlar hünerlerini ortaya koyunca Mûsâ şöyle dedi: Asıl bu sizin ortaya koyduğunuz sihirdir. Allah onu mutlaka boşa çıkaracaktır. Yani Allah onların kastettikleri sihir işini boşa çıkaracaktır, yani Allah onları mağlup edecek-

tir. Nitekim başka bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "Sihirbazlar gerçek bir başarıya ulaşamaz"[179]. Yani sihirbazlar asla galip gelemez ve muratlarına eremezler.

Kuşkusuz Allah bozgunculuk edenlerin işini düzeltmez. Yani Allah, insanların kendi elleriyle bozdukları şeyleri düzeltmez ve onları salihler arasına dâhil etmez. Bu cümle, söylediğimiz gibi, bozuk amelleriyle Allah onları salih insan yapmaz anlamına yahut onların bozuk amellerini salih kabul etmez mânasına gelir. Bazıları şöyle dedi: Allah bozgunculuk edenlerin yaptıklarından razı olmaz.

وَيُحِقُّ اللّٰهُ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهٖ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ ﴿٨٢﴾

82. Allah, günaha batmış olanlar hoşlanmasa da, sözleriyle gerçeği ortaya çıkarır."

Cenâb-ı Hak burada hakkı ortaya çıkarmaktan söz etmektedir. Her ne kadar ortaya çıkmasa bile hak, haktır. Bâtıl konusunda da "Bâtılı geçersiz kılar"[180] buyurmaktadır. Geçersiz kılmasa bile bâtıl bâtıldır. Ancak "Hakkı hâkim, bâtılı geçersiz kılar" meâlindeki âyet muhtemelen başlangıçta hakkı hâkim kılar, hak olduğu ortaya çıkar ve yine başlangıçta bâtılı bâtıl kılar, bâtıl olduğu ortaya çıkar anlamındadır; yani bâtılı iptal etmesiyle bâtıl olur, hakkı var etmesiyle de hak olur. Bu aynen, ona doğru yolu gösterdi ve o da doğru yolu buldu; onu şaşırttı ve o da şaşırdı sözüne benzemektedir. Yani o, Allah'ın kendisine doğru yolu göstermesiyle doğruyu buldu, yolunu şaşırtmasıyla da şaşırdı. Buna göre de Allah bâtılı iptal etmesiyle bâtıl oldu, hakkı var etmesiyle de hak oldu. *En doğrusunu Allah bilir.*

96 **[§]Sözleriyle** anlamına gelen "bikelimâtihî" (بكلماته) sözcüğünün farklı mânalara gelmesi muhtemeldir. **Sözleriyle gerçeği ortaya çıkarır.** Bu beyan peygamberleriyle gerçeği ortaya çıkarır mânasına da gelebilir. Çünkü peygamberler hakkı ortaya çıkarırlar, bâtılın bâtıl olduğu da onlar sayesinde ortaya çıkar. Onlar yeryüzünde Allah'ın delilleridir; hakkın ortaya çıkması ve bâtılın bâtıl görülmesi ancak delillerle olur. **Sözleriyle** anlamındaki "bikelimâtihî" lafzına bazı müfessirlerin verdiği mâna şöyledir: Peygamberine göndermiş olduğu âyetleriyle. Mûsâ'nın elindeki olayın hakikat olduğu, sihirbazların yap-

---

179 Yûnus, 10/77.

180 "Günah yolunu tutanların hoşlarına gitmese de hakkı hâkim, bâtılı geçersiz kılar" (el-Enfâl, 8/8).

tıkları sihirlerin de bâtıl olduğu âyetlerle ortaya çıktı. Bu lafzın, Hz. Mûsâ'nın (s.a.) kavmine söylediği azap ve düşmanlarına karşı kazanacakları zafer vâdi ve benzeri başarılar ile onlara vâdettiği nimetler anlamına gelmesi de muhtemeldir. Nitekim bir âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Allah'ın size lütfettiği nimeti hatırlayın. Zira O, içinizden peygamberler çıkardı, sizi hükümdarlar kıldı ve âlemlerde hiçbir kimseye vermediğini size verdi"[181].

فَمَٓا اٰمَنَ لِمُوسٰٓى اِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِنْ قَوْمِهٖ عَلٰى خَوْفٍ مِنْ فِرْعَوْنَ وَمَلَا۬ئِهِمْ اَنْ يَفْتِنَهُمْ وَاِنَّ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ فِى الْاَرْضِ وَاِنَّهُ لَمِنَ الْمُسْرِفِينَ ﴿٨٣﴾

83. "Hâsılı, Mûsâ'nın kavminden ancak az sayıda insan, Firavun ve adamlarının kendilerine kötülük edeceğinden korka korka Mûsâ'ya iman etti. Çünkü Firavun o topraklarda gerçekten güç ve iktidar sahibiydi, üstelik kötülükte sınır tanımaz biriydi."

Hâsılı, Mûsâ'nın kavminden ancak az sayıda insan, Mûsâ'ya iman etti. Buradaki **onun kavminden** meâlindeki ifade, muhtemelen Mûsâ'nın kavminden anlamına gelir; çünkü Hz. Mûsâ'nın (s.a.) İsrâil'in soyundan olduğu ifade edilmektedir, bu bakımdan onlar da onun neslindendir. Nitekim bir insan hakkında ev kendisinin olmasa bile, falanın ehl-i beytindendir, denilir. **Onun kavminden ancak az sayıda insan** meâlindeki beyan, Firavun'un kavminden anlamına da gelir, zikrettiğimiz sebepten dolayı onlar Firavun'a nispet edilmiştir. Müfessirler şöyle dedi: Buradaki "zürriyet" (ذرّيّة) kelimesiyle Allah, onlardan az bir kesimi kastetmektedir, yani onlardan ancak çok az bir kesimi iman etti. Ancak bunun ne kadar olduğunu biz bilmiyoruz.

Hâsılı, Mûsâ'nın kavminden ancak az sayıda insan, Firavun ve adamlarından korka korka Mûsâ'ya iman etti. Muhtemeldir ki onun kavminden iman eden az sayıda insan, ancak **Firavun ve adamlarından korka korka iman etti.** Yani onlar Firavun ve adamlarından korktukları halde yine de iman ettiler. Bu âyet, onlardan Mûsâ'ya iman etmeyi kabul etmeyenler, ancak Firavun'dan korktukları için iman etmediler anlamına da gelebilir. **[§]** **97**

181 "Bir zamanlar Mûsâ kavmine şöyle demişti: Ey kavmim! Allah'ın size lütfettiği nimeti hatırlayın. Zira O, içinizden peygamberler çıkardı, sizi hükümdarlar kıldı ve âlemlerde hiçbir kimseye vermediğini size verdi" (el-Mâide, 5/20).

Kendilerine kötülük edeceğinden korkarak. Yani kendilerini öldüreceğinden ve işkence edeceğinden korkarak. Bu âyet, bir insanın korku yüzünden imanını açıklamakta mâzur sayılsa bile, gerçek anlamda imanını terketmesi halinde mâzur sayılmayacağına işaret etmektedir; çünkü iman tasdiktir, tasdik de kalpte olur. Yaratıklardan hiç kimsenin, başkasının kalbine muttali olması mümkün değildir. Bundan dolayıdır ki korku yüzünden imanı terketmekte hiç kimse mâzur olmaz, çünkü imanını gizlemesi mümkündür. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: “Firavun ailesinden olup imanını gizleyen bir mümin kişi şöyle dedi”[182]. O imanını açıklamasa bile mümin idi ve onun imanı kendisi ile Rabb’i arasında idi

Çünkü Firavun o topraklarda gerçekten güç ve iktidar sahibiydi. Başka bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: “Kuşkusuz ülkesinde Firavun ululuk taslamıştı”[183]. Yani o ülke halkına galip gelmiş ve onları hükmü altına almıştı. **Üstelik o, kötülükte sınır tanımaz biriydi.**

وَقَالَ مُوسٰى يَا قَوْمِ اِنْ كُنْتُمْ اٰمَنْتُمْ بِاللّٰهِ فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوا اِنْ كُنْتُمْ مُسْلِمِينَ ﴿٨٤﴾

84. “Mûsâ dedi ki: Ey kavmim! Eğer Allah’a iman ettiyseniz, gerçekten O’na teslim olduysanız, artık yalnız O’na güvenip dayanın.”

[İman ve İslâm Kavramları Aynı Anlama Gelir]

Bu âyet-i kerîme iman ile İslâm’ın hakikatte aynı şey olduğunu kanıtlamaktadır. Çünkü âyet-i kerîme söze **Eğer Allah’a iman ettiyseniz** diye imanla başlamış, sonra da **gerçekten O’na teslim olduysanız** diye İslâm ile bitirmiştir. Bu, iman ile İslâm’ın aynı şey olduğuna işaret etmektedir. İman, her hakkı kaybetmekten kaçınmak gerektiğine inanmaktır; İslâm da her hakkı teslim etmeye ve onu kaybetmekten kaçınmak gerektiğine inanmaktır. *En doğrusunu Allah bilir.* İslâm, her şeyi Allah’a teslim etmektir. İman da, her şeyin Allah’ın Rab ve ilâh olduğuna şahitlik ettiğini tasdik etmektir.

Gerçekten O’na teslim olduysanız, artık yalnız O’na güvenip dayanın. Bu âyet-i kerîmenin iki anlama gelmesi muhtemeldir. İnsanlar Firavun’dan ve onun cezalarından korktukları zaman Hz. Mûsâ’nın (s.a.) bunu söylemiş olma-

---

182 el-Mü’min, 40/28.

183 el-Kasas, 28/4.

sı ihtimal dâhilindedir. Nitekim sihirbazlar iman ettiklerinde Firavun onlara şöyle demişti: "Mutlaka ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim"[184]. İşte o zaman Hz. Mûsâ (s.a.) bu belâyı sizden defetmesi için, **Yalnız O'na güvenip dayanın** demişti[185].

فَقَالُوا عَلَى اللّٰهِ تَوَكَّلْنَا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٨٥﴾

98

[§]*85. "Onlar da şöyle karşılık verdiler: Yalnız Allah'a dayanıp güvendik. Rabb'imiz! Bizi o zâlimler için imtihan aracı kılma!"*

Bizi o zâlimler için imtihan aracı kılma! Bu sözü onlar, "Firavun ve adamlarının kendilerine kötülük edeceğinden korka korka Mûsâ'ya iman etti"[186] meâlindeki âyette belirtildiği üzere Firavun'un korkusunu yaşadıkları sırada söylemişlerdi, çünkü onlara Firavun'un kendilerini öldüreceği ve işkence edeceği söylenmişti. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu âyet iki şekilde açıklanabilir. Birincisi, o zâlimlere bize karşı bir zafer ve galibiyet verme, çünkü o zaman onlar kendilerinin hak ve doğru yolda olduklarını, bizim ise dalâlet içinde ve bâtıl yolda olduğumuzu düşünecekler. İkincisi, bizi o zâlimlerin eline verme, çünkü bize işkence ederler, sihirbazlar iman ettiklerinde Firavun'un onlara yaptıkları gibi şeyler bizim için bir fitne ve sıkıntı olabilir.

وَنَجِّنَا بِرَحْمَتِكَ مِنَ الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٨٦﴾

86. "Merhametinle bizi o inkârcılar güruhundan kurtar."

Önceki âyette geçen "zâlimler"[187] lafzı ile bu âyetteki **kâfirler** lafzı aynı mânaya gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰى مُوسٰى وَاَخ۪يهِ اَنْ تَبَوَّاٰ لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بُيُوتًا وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً وَاَق۪يمُوا الصَّلٰوةَ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٨٧﴾

---

184 el-A'râf, 7/124; eş-Şuarâ, 26/49.

185 Mâtürîdî âyetin iki anlama gelmesinin muhtemel olduğunu beyan etmesine rağmen ikinci ihtimali yazmamıştır.

186 Yûnus, 10/83.

187 Yûnus, 10/85.

87. "Mûsâ'ya ve kardeşine şöyle vahyettik: Kavminiz için Mısır'da evler hazırlayın, evlerinizi ibadet mahalli yapın ve namazı kılın. (Ey Mûsâ!) ***İnananları müjdele."***

Mûsâ'ya ve kardeşine şöyle vahyettik: Kavminiz için Mısır'da evler hazırlayın, evlerinizi ibadet mahalli yapın! Bu âyet iki şekilde açıklanabilir. Birincisi, **Kavminiz için evler hazırlayın**, yani kavminiz için namaz kılacağınız mescitler hazırlayın! **Evlerinizi yapın**, yani evlerinizde ibadet mahalleri yapın! 99 **[§]Kavminiz için Mısır'da evler hazırlayın** meâlindeki kelâmdaki emir, mescitler yapmaları içindir. **Evlerinizi ibadet mahalli yapın** emri de bina ettikleri mescitlerde kıble yapmaları içindir. İkincisi, **kavminiz için Mısır'da evler hazırlayın**, yani söylediğimiz gibi kavminiz için Mısır'da mescitler yapın!

Ebû Avsece şöyle dedi: **Kavminiz için evler hazırlayın** ilâhî kelâmındaki "tebevveâ" (تَبَوَّآ) lafzı, hazırlayın anlamına gelir, yani onlar için bir yer hazırlayın. Bu lafız başka bir âyette şöyle geçmektedir: "Andolsun biz İsrâiloğulları'nı seçkin bir yere yerleştirdik"[188]. Yani onlar için seçkin bir yer hazırladık.

Evlerinizi ibadet mahalli yapın! Yani kendiniz için yaptığınız evlerde namazda yöneleceğiniz bir kıble yapın! Bu âyet, cemaat olmanın, mescit yapmanın ve kıble edinmenin sadece bize ve bizim şeriatimize mahsus olmadığına, diğer peygamberlerin sünneti olduğuna ve peygamberden peygambere tevarüs ettiğine işaret eder. Âyetteki mescitler yapmak emri de söylediğimizi teyit etmektedir. **Namazı kılın!** Namaz kılma emri, evler inşa etme, mescitler yapma ve kıble edinme emrine dayanmaktadır. Şöyle bir soru akla gelebilir: Mescitler yapmak dış görünüşü itibariyle bir emirdir, mescit yapmayı emreden "Allah'ın, yapılmasına ve içinde isminin anılmasına izin verdiği evlerde"[189] meâlindeki âyet ise bize göre mübah anlamındadır, bu âyet zâhirde mübahlık ifade etmez mi? Buna şöyle cevap verilir: Her ne kadar zâhirde mübahlık ifade etse de, o hakikatte emirdir. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak o âyette şöyle buyurmaktadır: "Allah'ın içinde isminin anılmasına izin verdiği evlerde Allah'ı tenzih ederek anarlar." Allah'ın ismini anmanın ve O'nu tesbih etmenin ise

---

188 Yûnus, 10/93.

189 "Allah'ın, yapılmasına ve içinde isminin anılmasına izin verdiği evlerde, akşam sabah Allah'ı tenzih ederek anarlar; ticaretin de satımın da kendilerini Allah'ı anmaktan, namazı hakkıyla kılmaktan ve zekâtı vermekten alıkoyamadığı, gözlerin ve gönüllerin dehşetle sarsılacağı bir günden korkan kişiler" (en-Nûr, 24/36-37).

emir olduğunda şüphe yoktur[190]. Dolayısıyla âyet, bizim söylediğimize işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

100 [§]Tefsirciler şöyle dediler: Onlar Firavun ve çevresindekilerden korkuyorlardı, bundan dolayı evlerinde namazgâh edinmeleri, kıbleye dönmeleri ve Firavun korkusu yüzünden orada namazlarını gizlice kılmaları emredildi. Firavun'un helâkinden ve onların Mısır'a hâkim olmalarından önce böyle bir şey ihtimal dâhilindedir. Ancak Firavun ölünce Mısır'ı ele geçirdikten ve bölge halkına hâkim olduktan sonra da, mescitler edinmek, orada cemaat olmak ve namazı cemaatle kılmakla ilgili bu emir devam etmektedir. Bazı müfessirler buna şöyle bir anlam verdi: Evlerinizi ve mescitlerinizi kıbleye doğru yöneltin! Ancak bu yorum uzak bir ihtimaldir, çünkü yapılan her evin mutlaka bir kıble yönü vardır. Dolayısıyla bu yorum anlamsızdır. Mesele bizim söylediğimiz gibidir. Mûsâ ile Hârun aleyhisselâma, kavimleri için ev yapmaları ve evleri ibadet mahalli kılmaları emrinin iki anlamı vardır. Birincisi, Firavun'dan ve kavminden ayrılma emridir, bu sayede onların yanından ayrılmak istediklerinde bunu yapmaları mümkün olur, onların arasından geçmek zorunda kalmazlar. Sanki bu ayrılış ancak kıble cihetinde yapılıyordu. İkincisi, söylediğimiz gibi onlar namaza hazırlanmak için o insanların yanından ayrılmak istiyorlardı, çünkü Firavun'un yanında namaza hazırlanamazlardı.

İnananları müjdele! Bu müjdenin âhiretteki cennetle ve çeşitli nimetlerle olması muhtemeldir. Dünyada Firavun'a karşı zafer ve hâkimiyet elde etmek ve Firavun yüzünden yaşadıkları çeşitli zorluklardan sonra çeşitli nimetlere kavuşmakla müjdelenmeleri de ihtimal dâhilindedir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Allah'ın size lütfettiği nimeti hatırlayın. Zira O, içinizden peygamberler çıkardı, sizi hükümdarlar yaptı ve âlemlerde hiçbir kimseye vermediğini size verdi"[191].

---

190 "Eğer denilirse ki; mescitler yapmak zâhirde bir emirdir, fakat mescit yapmayı emreden 'Allah'ın, yapılmasına ve içinde isminin anılmasına izin verdiği evlerde' meâlindeki âyet ise mübahlığa işaret etmektedir, çünkü Cenâb-ı Hak burada 'Allah izin verdi' buyurmaktadır. Buna şöyle cevap verilir: Bu âyetin anlamı şudur: Allah'ın yapılmasını ve içinde isminin zikredilmesini emrettiği evlerde… Görmez misin ki Cenâb-ı Hak o âyette şöyle buyurmaktadır: 'Allah'ın içinde isminin anılmasına izin verdiği evlerde akşam sabah Allah'ı tenzih ederek anarlar.' Allah'ın ismini anmak, orada O'nu tesbih etmek ve namaz kılmak hiç şüphe yok farz olarak emredilmiştir. Ona atfedilen şey de böyledir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 375a).

191 "Bir zamanlar Mûsâ kavmine şöyle demişti: Ey kavmim! Allah'ın size lütfettiği nimeti hatırlayın. Zira O, içinizden peygamberler çıkardı, sizi hükümdarlar kıldı ve âlemlerde hiçbir kimseye vermediğini size verdi" (el-Mâide, 5/20).

وَقَالَ مُوسٰى رَبَّنَٓا اِنَّكَ اٰتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَمَلَاَهُ زِينَةً وَاَمْوَالًا فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا رَبَّنَا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ رَبَّنَا اطْمِسْ عَلٰٓى اَمْوَالِهِمْ وَاشْدُدْ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوا حَتّٰى يَرَوُا الْعَذَابَ الْاَل۪يمَ ﴿٨٨﴾

101 [§]***88. "Mûsâ, Rabb'imiz! dedi, sen Firavun'a ve adamlarına dünya hayatında ihtişam ve servet verdin; insanları senin yolundan saptırsınlar diye mi yâ Rab! Ey Rabb'imiz! Artık onların servetlerini silip yok et, kalplerine sıkıntı ver; elem veren cezayı görmedikçe iman etmesinler de görsünler!"***

Mûsâ, Rabb'imiz! dedi, sen Firavun'a ve adamlarına dünya hayatında ihtişam verdin. Bu âyette geçen "zînet" (زينة) kelimesi muhtemelen, Allah'ın onlara verdiği her türlü nimeti, gökten inen rahmeti ve yerden çıkan bitkileri de kapsar, nitekim başka bir âyette "Yeryüzü bu güzelliğe kavuşup süslendiğinde"[192] buyurmaktadır. Buradaki "zînet" (زينة) lafzı ile, binit vasıtaları, elbiseler ve insanların süslenmek için kullandıkları her nevi takı malzemesinin kastedilmesi de muhtemeldir. **Ve servet verdin,** buradaki "emvâl" (أموالا) kelimesi de, zînetin dışındaki her türlü malı ve serveti ifade eder.

İnsanları senin yolundan saptırsınlar diye mi yâ Rab! Mûtezile der ki: **Rabb'imiz! Sen Firavun'a ve adamlarına dünya hayatında ihtişam ve servet verdin; insanları senin yolundan saptırsınlar diye mi yâ Rab!** meâlindeki âyet şöyle yorumlanır: Cenâb-ı Hak bunca nimeti onlara insanları Allah'ın yolundan saptırmasınlar diye verdi, ancak onlar insanları Allah'ın yolundan saptırdılar, aynen bunları sana öyle yapman için vermedim, ama sen öyle yaptın, denildiği gibi. Fakat bize göre âyetin anlamı, Cenâb-ı Hakk'ın söylediği gibidir: Cenâb-ı Hak onlara, insanları Allah'ın yolundan saptırmaları için bunca serveti ve zikrettiği diğer şeyleri verdi, çünkü Allah onların insanları kendi yolundan saptıracaklarını bildiğine göre, verdiği nimetleri, insanları saptırmaları için vermiş olmaktadır. Bu aynen, "Onlara verdiğimiz fırsat ancak günahlarını arttırmaya yarıyor"[193] meâlindeki âyetle "Onlara mal ve evlatlar verirken yal-

192 Yûnus, 10/24.

193 "İnkâr edenler, kendilerine vermiş olduğumuz fırsatın sakın onlar için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Onlara verdiğimiz fırsat ancak günahlarını arttırmaya yarıyor. Onlar için alçaltıcı azap vardır" (Âl-i İmrân, 3/178).

nızca iyilikleri için çırpınıyoruz sanıyorlar"[194] meâlindeki âyette ve benzerlerinde zikrettiğimiz gibidir, bu da onlar gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

102 **[§]Ey Rabb'imiz! Artık onların servetlerini silip yok et!** Buradaki "tams" (الطمس) kelimesine Ebû Avsece silip yok etmek diye anlam verdi, yani onların servetlerini silip yok et! İbn Kuteybe de, helâk et diye anlam verdi. Nitekim yol bitip tükendiği zaman "tamese't-tarîka" (طَمَسَ الطَّرِيقُ) dersin. Başkaları da şöyle dedi: "Tams", silmek, düzlemek anlamına gelir, nitekim Allah şöyle buyurdu: "Biz de gözlerini silme kör ediverdik"[195], yani silip düzledik. Bazıları da "tams", özünü değiştirmek demektir, dedi.

Ey Rabb'imiz! Artık onların servetlerini silip yok et, kalplerine sıkıntı ver! Bu âyet iki şekilde açıklanabilir. Birincisi, **Onların servetlerini silip yok et** ve kalplerine katılık ve kasâvet ver ki, etrafındakiler ve onları taklit edenler dağılıp gitsinler, onları taklitten ve tâbi olmaktan vazgeçsinler. Onlara tâbi olanları kurtarmak için bu bizim işimizi kolaylaştırır ve onları imana davet daha rahat olur; bu sözle onları taklit edenleri ve tâbi olan halk kesimini kastediyorum. Bu durum, o insanları onlara tâbi olmaktan ve kendilerini taklit etmekten uzaklaştırmaya vesile olur. Bu, âyetin bir yorumudur. İkincisi, **Ey Rabb'imiz! Artık onların servetlerini silip yok et, kalplerine sıkıntı ver!** Yani bunu bir alâmet kıl, böylece onları imana zorlamış olursun. Çünkü onlar, kendilerine gönderdiğin tufan, çekirge ve diğer helâk mûcizeleriyle iman etmediler[196]. **Elem veren cezayı görmedikçe iman etmesinler de görsünler!** meâlindeki âyette işaret edilen azap da, servetin silinip yok edilmesi, kalplerinin katılaşması ve sıkıntıya düşmeleridir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazı müfessirler şöyle dedi: **Kalplerine sıkıntı ver,** yani kalplerini mühürle, çünkü onlar **elem veren cezayı görmedikçe iman etmezler,** yani denizde boğulduklarını görmedikçe iman etmezler, ancak onu görünce iman ederler. Yoksa bu mûcizelerle onlar iman etmezler. Cenâb-ı Hak 103 [§]Hz. Mûsâ'ya (s.a.) onların iman etmeyeceğini haber verdiğinde onun bu bedduayı yapmış olması muhtemeldir. Fakat haber vermeden, Hz. Mûsâ'nın (s.a.) bu bedduayı yapması caiz değildir, çünkü o insanları ancak imana davet etmek için gönderilmişti.

---

194 "Sanıyorlar mı ki, onlara mal ve evlâtlar verirken yalnızca iyilikleri için çırpınıyoruz! Hayır, onlar işin farkına varamıyorlar" (el-Mü'minûn, 23/55-56).

195 "Üstelik onun misafirleriyle ilgili çirkin bir talepte bulundular. Biz de gözlerini silme kör ediverdik; tadın bakalım azabımı ve uyardığım sonuçları!" (el-Kamer, 54/37).

196 Müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Biz de açık seçik mûcizeler olmak üzere onların üzerine tufan, çekirge, haşarat, kurbağalar ve kan gönderdik. Yine de büyüklük tasladılar ve günahkâr bir kavim olmakta direndiler" (el-A'râf, 7/133).

Hz. Mûsâ (s.a.) onların iman etmelerinden ümidini kesince kendilerine böyle beddua etti, nitekim Hz. Nuh (s.a.) da benzeri bir beddua yapmıştı: "Rabbim! Yeryüzünde inkârcılardan hiç kimseyi sağ bırakma! Sen onları bırakırsan kullarını saptırırlar"[197]. Nuh aleyhisselâm da insanların imanlarından ümidini kesince bu bedduayı yapmıştı. Hz. Mûsâ'nın (s.a.) durumu da aynıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ قَدْ اُجِيبَتْ دَعْوَتُكُمَا فَاسْتَقِيمَا وَلَا تَتَّبِعَانِّ سَبِيلَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٨٩﴾

89. "Allah şöyle buyurdu: İkinizin de duası kabul edildi; doğruluktan ayrılmayın ve sakın kendini bilmezlerin yoluna uymayın."

Allah şöyle buyurdu: İkinizin de duası kabul edildi. Bazıları şöyle dedi: Mûsâ aleyhisselâm beddua ediyor, Hz. Hârun (s.a.) da âmin diyordu, Allah da **ikinizin de duası kabul edildi** buyurdu. Her ikisinin yaptığını dua diye niteledi. Bundan dolayıdır ki Muhammed b. Hasan (ö. 189/805) (r.a.) bazı kitaplarında şöyle der: Vitir namazında imam kunûtta dua eder, cemaat da âmin derler[198].

Doğruluktan ayrılmayın, yani risâletten ve emirlerimi yerine getirmekten ayrılmayın! **Ve sakın kendini bilmezlerin yoluna uymayın.** Bu ifade, aynen Hz. Muhammed'e (s.a.) söylediği sözlere benzemektedir: "Bilmeyenlerin arzularına uyma!"[199] "Onların arzularına uyma!"[200] Allah'ın salât ve selâmı üzerlerine olsun peygamberler, Cenâb-ı Hakk'ın kendilerini koruması sayesinde onların yolundan gitmeyecekleri ve onların arzularına uymayacakları kesin olarak bilinen bir husustur, ancak, *en doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak bunu, ısmet sıfatının emir ve yasakları yok etmediği, aksine yasağın günahını arttıracağı bilinsin diye söylemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

197 Nûh, 71/26-27.

198 Bu konuda detaylı bilgi için bk. Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, I, 174.

199 "Sonra seni de bir din yoluna koyduk. Onu izle, bilmeyenlerin arzularına uyma!" (el-Câsiye, 45/18).

200 el-Mâide, 5/48; eş-Şûrâ, 42/15.

وَجَاوَزْنَا بِبَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَ الْبَحْرَ فَاَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَجُنُودُهُ بَغْيًا وَعَدْوًاۜ حَتّٰٓى اِذَٓا اَدْرَكَهُ الْغَرَقُۙ قَالَ اٰمَنْتُ اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا الَّذ۪ٓي اٰمَنَتْ بِه۪ بَنُٓوا اِسْرَٓائ۪يلَ وَاَنَا مِنَ الْمُسْلِم۪ينَ ﴿٩٠﴾

104

[§]*90. "Derken İsrâiloğulları'nı denizin öteki yakasına geçirdik. Firavun ve ordusu da haksız yere onlara saldırmak üzere peşlerine düşmüştü. Sonunda Firavun boğulmak üzereyken şöyle dedi: Elhak inandım ki, İsrâiloğulları'nın iman ettiğinden başka tanrı yokmuş! Ben de artık kendini O'na teslim edenlerden biriyim."*

Derken İsrâiloğulları'nı denizin öteki yakasına geçirdik. Firavun ve ordusu da peşlerine düşmüştü. Âyetin anlamı gayet açıktır. **İsrâiloğulları'nı denizin öteki yakasına geçirdik** meâlindeki beyan, kulların fiillerinin yaratılmış olduğuna işaret etmektedir. Çünkü denizin öte yakasına geçen İsrâiloğulları olduğu halde Cenâb-ı Hak onları geçirmek fiilini kendi zatına nispet etmektedir. Bu gerçek, Cenâb-ı Hakk'ın onların fiillerinin yaratıcısı olduğuna işaret eder.

[Firavun'un İmanı]

Sonunda Firavun boğulmak üzereyken, yani boğulurken. Bazı rivayetlerde belirtildiğine göre Firavun denizin kıyısına vardığında denizin yarılıp yol açtığını gördü, deniz ancak benim için yarıldı dedi, denize girince de boğuldu. İşte o zaman tam boğulurken **şöyle dedi: Elhak inandım ki, İsrâiloğulları'nın iman ettiğinden başka tanrı yokmuş! Ben de artık kendini O'na teslim edenlerden biriyim.** Ancak o anda onun yaptığı iman iki sebepten dolayı kabul edilmemişti. Birincisi, muhtemeldir ki o, ümidini kaybettiği ve ölüm korkusunu yaşadığı için iman etmişti. Bu ise gerçek iman değil, belâyı gidermek için yapılan imandı. Âhirette azabı gördüklerinde kâfirlerin de iman edecekleri haber verilmektedir: "Rabb'imiz! Bize kısa bir süre daha ver"[201]. Başka bir âyette Allah şöyle buyurur: "Rabbim! Beni geri gönder de, geride bıraktığım dünyada

[201] "Kendilerine azabın geleceği, bu yüzden zâlimlerin, 'Rabb'imiz! Bize kısa bir süre daha ver de senin davetine uyalım, peygamberlere tâbi olalım' diyecekleri ve onlara, 'Sizin için bir yok oluş bulunmadığına daha önce yemin etmemiş miydiniz?' diye sorulacağı güne karşı insanları uyar" (İbrâhim, 14/44).

iyi işler yapayım"[202]. Diğer bir âyette de şöyle söyler: "Rabb'imiz! Bizi çıkar da yapmış olduklarımızdan tamamen başka, rızana uygun işler yapalım"[203]. Bunlara benzer âyetlerde ifade buyurulduğu üzere "Onlar geri gönderilseler bile, yine kendilerine yasaklanan şeylere döneceklerdir"[204]. Onlar, Firavun'un gördüğü azabın daha büyüğünü ve daha şiddetlisini henüz görmemişlerdi. Sonra Cenâb-ı Hak, onlar şayet dünyaya geri gönderilseler bile yine aynı şeyleri yapacaklarını haber vermektedir. Fakat onlar bu sözü, başlarındaki belâyı defetmek için söylüyorlardı. Buna göre Firavun'un imanı da belâyı defetme imanı idi, gerçek ve iradî bir iman değildi.

105 [§]İkincisi, iman ve İslâm, ruhu (nefs) Allah'a teslim etmektir. İnsan ruhu (nefs) bedeninden çıkarken iman ettiğinde kendini Allah'a teslim etmiş olmaz, çünkü canı artık kendi elinde değildir. İşte bundan dolayı böyle bir zamanda, ölümün gelip dayandığı vakitte yapılan iman kabul edilmez. Buradaki başka bir ihtimal şudur: Allah'a iman etmek, görünen âlemden hareketle gayb âlemine delil getirmekle olur. Halbuki ölüm anında görünen âlemden görünmeyen âleme istidlâl etmek mümkün değildir. Çünkü o istidlâl ancak tefekkür ve düşünme ile elde edilir. O vakitte ise ne düşünmek mümkündür, ne de tefekkür! İşte bundan dolayı onun imanı gerçek iman değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

آلْـٰٔنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ ﴿٩١﴾ فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ اٰيَةً وَاِنَّ كَث۪يرًا مِنَ النَّاسِ عَنْ اٰيَاتِنَا لَغَافِلُونَ ﴿٩٢﴾

---

202 "Nihayet onlardan birine ölüm gelip çatınca, 'Rabbim! Beni geri gönder de, geride bıraktığım dünyada iyi işler yapayım' der. Hayır! Onun söylediği bu söz boş laftan ibarettir. Önlerinde, yeniden diriltilecekleri güne kadar bir berzah vardır" (el-Mü'minûn, 23/99-100).

203 "Ve onlar orada, 'Rabb'imiz! Bizi çıkar da yapmış olduklarımızdan tamamen başka, rızana uygun işler yapalım' diye feryat ederler. Size düşünecek kimsenin düşünebileceği kadar bir ömür vermedik mi? Üstelik size uyarıcı da gelmişti. Şimdi tadın bakalım! Zâlimlerin hiçbir yardımcısı da yoktur!" (Fâtır, 35/37).

204 "Onların ateşin karşısında durdurulup 'Ah, keşke dünyaya geri gönderilsek de bir daha Rabb'imizin âyetlerini yalan saymayıp inananlardan olsak' dediklerini bir görsen! Hayır! Daha önce gizlemekte oldukları şeyler apaçık önlerine çıktı. Geri gönderilseler bile, yine kendilerine yasaklanan şeylere döneceklerdir. Zira onlar gerçekten yalancıdırlar" (el-En'âm, 6/27-28).

91. "Şimdi mi? Halbuki daha önce hep baş kaldırmış ve bozguncular arasında yer almıştın."

92. "İşte bugün senin cesedini kurtaracağız ki, senden sonra gelenler için bir ibret olsun! İnsanların pek çoğu gösterdiğimiz delillerin bilincinde değildirler."

İşte bugün senin cesedini kurtaracağız. Bu beyana dair çeşitli yorumlar yapılmıştır. Denildi ki: "Nuneccîke" (نُنَجِّيكَ) kelimesi, "necve" (النَّجْوَة) kökünden gelir; yani seni "necve"ye atacağız, demektir, "necve" de yüksek tepe anlamına gelir. Firavun'un öldüğünü herkes görsün ve onun iddia ettiği gibi ilâh olmadığını anlasın diye oraya atacağız. Kavminden diğer adamların bedenleri ise, o tepeye atılmadı, denizde bırakıldı. İkincisi, şöyle denildi: **Senin cesedini kurtaracağız ki, senden sonra gelenler için bir ibret olsun!** Yani seni denizden çıkaracağız, orada bırakmayacağız. Üçüncüsü, **Senin cesedini kurtaracağız,** fakat ruhunu bedenine tâbi kılmayacağız. Çünkü rivayet edildiğine göre suda boğulduklarında onlar cehenneme batmayı istemişlerdi. Bir âyette Allah şöyle buyurur: "Günahları yüzünden tufanda boğuldular, ardından ateşe atıldılar"[205]. Cenâb-ı Hak, Firavun'un cesedinin ruhu ile birlikte cehenneme gitmediğini haber vermektedir, cesedi denizden çıkarılmış, ruhu diğer insanlarla birlikte cehenneme atılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, onun cesedi görülsün, yalancılığı ortaya çıksın ve onunla ilgili kimsenin aklında şüphe kalmasın diye böyle olmuştur.

[§]Senden sonra gelenler için bir ibret olsun! Bu beyan iki anlama gelebilir. Biri, senin ölümün ibret olsun diye anlamına gelir, artık onun gibi kimse tanrılık ve rablık iddiasına kalkışamaz. Diğeri de şudur: **Senden sonra gelenler için bir ibret olsun,** yani senin böyle boğulmuş ve bir tepeye atılmış olduğunu gören için ibret olur anlamına. **106**

İnsanların pek çoğu gösterdiğimiz delillerin bilincinde değildirler. Bazı müfessirler şöyle dedi: Yani Mekkeliler **gösterdiğimiz delillerin bilincinde değildirler,** yani Firavun ve kavminin bilincinde değildirler, çünkü onlar, "Bu da ancak düzmece bir yalan"[206] ve "Bu, olsa olsa düzmece bir sihirdir"[207]

---

205 Nûh, 71/25.

206 "Onlara apaçık âyetlerimiz okunduğunda 'Bu, başka değil, sizi atalarınızın taptıklarından vazgeçirmek isteyen biri' demişler ve eklemişlerdi: 'Bu da ancak düzmece bir yalan.' İnkâr edenler kendilerine hakikat ulaştığında onun hakkında, 'Bu, besbelli bir büyüdür' demişlerdi" (Sebe', 34/43).

207 "Mûsâ onlara apaçık mûcizelerimizle gelince, 'Bu, olsa olsa düzmece bir sihirdir. Geçmişte atalarımız zamanında böyle bir şeyin olduğunu da duymadık' dediler" (el-Kasas, 28/36).

diyorlardı. Cenâb-ı Hak, insanların, onların başına gelenlerin bilicinde olmadıklarını söylüyor. Çünkü böyle bir iftira yapılamaz, yani bu kıssada söylenenler uydurma olamaz. **İnsanların pek çoğu gösterdiğimiz delillerin bilincinde değildirler** meâlindeki âyet, insanların pek çoğu onların başlarına gelen belâlardan gafildirler anlamına da gelebilir. Gaflet iki şekilde olur; birincisi, onun hak olduğunu bilip anladıktan sonra inatçılık edip yüz çevirerek gafil olmaktır. İkincisi, düşünüp tefekkür etmeyi terkederek gafil olmaktır. Bunların her ikisi de kötülenmiştir.

وَلَقَدْ بَوَّأْنَا بَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ مُبَوَّأَ صِدْقٍ وَرَزَقْنَٰهُم مِّنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ فَمَا ٱخْتَلَفُوا۟ حَتَّىٰ جَآءَهُمُ ٱلْعِلْمُ ۚ إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِى بَيْنَهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ فِيمَا كَانُوا۟ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٩٣﴾

93. "Andolsun biz İsrâiloğulları'nı seçkin bir yere yerleştirdik ve onları güzel nimetlerle rızıklandırdık. Kendilerine ilim gelinceye kadar da ayrılığa düşmediler. Ayrılığa düştükleri konularda Rabb'in kıyâmet günü aralarında hükmünü elbette verecektir."

Andolsun biz İsrâiloğulları'nı seçkin bir yere yerleştirdik. Müfessirlerin geneli şöyle der: Buradaki "bevve'nâ" (بَوَّأْنا) kelimesi, onları yerleştirdik anlamına gelir. Bazıları da, **İsrâiloğulları için seçkin** -yani güzel- **bir yer** hazırladık anlamını verir. Nitekim başka bir âyette Allah aynı kelimeyi kullanarak şöyle buyurur: "Hani sen sabah erkenden müminleri mevzilere yerleştirmek üzere ailenden ayrılmıştın"[208]. Yani müminler için mevziler hazırlıyordun. Bazıları
107 da âyete, İsrâiloğulları'nı seçkin ve sağlam bir yere kondurdun. [§]Bu da şu âyetin anlamına benzemektedir: "Oysa biz o ülkede güçsüz düşürülenlere lütufta bulunmak, onları önderler yapmak, onları (ülkelerinin) vârisleri kılmak istiyorduk. Onları belli bir yere yerleştirmek (istiyorduk)"[209]. Yukarıdaki âyette geçen "tevbie" (التوبئة) kelimesi, bu âyette geçen "temkîn" (التمكين) kelimesi ile aynı anlama gelir. Bazıları şöyle dedi: Buradaki "mubevvee sıdkın" (مُبَوَّأَ صِدق) tamlaması şerefli ve değerli bir konaklama yeri anlamına gelir. Güzel bir yer anlamına geldiği de söylenmiştir. Bunların dışında iki anlama daha gelmesi

---

208 "Hani sen sabah erkenden savaşmak için müminleri mevzilere yerleştirmek üzere ailenden ayrılmıştın. Allah her şeyi hakkıyla işitendir, bilendir" (Âl-i İmrân, 3/121).

209 "Onları belli bir yere yerleştirmek, Firavun'a, Hâmân'a ve ordularına, sakındıkları şeyi onların eliyle başlarına getirip göstermek (istiyorduk)" (el-Kasas, 28/5-6).

mümkündür: Birincisi, onları seçkin bir yere yerleştireceğini vâdetti ve bu vâdini yerine getirerek kendilerini belli bir yere yerleştirdi. Allah bu vâdini yerine getirdi, âyette zikrettiği üzere vâdinde doğru söyledi: "Hor görülüp ezilmekte olan o kavmi de (İsrâiloğulları) ülkenin (tamamına) mirasçı kıldık"[210]. İkincisi, onları doğru insanların bulunduğu yere yerleştirdik anlamına gelir, çünkü o sırada Şam doğruluk üzere yaşayan insanların bulunduğu yerdi. Buna göre "Rabbim! Girilecek yere doğrulukla girmemi, çıkılacak yerden de doğrulukla çıkmamı sağla"[211] meâlindeki âyet de, benim doğru insanların yanından çıkmamı ve doğru insanların yanına girmemi sağla, anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onları güzel nimetlerle rızıklandırdık. Müfessirler buna, onları kudret helvası ve bıldırcın etiyle rızıklandırdık diye anlam verdiler. Ancak âyetteki "tayyibât" (الطيبات) kelimesi, dinin helâl kıldığı, nefislerin hoşlandığı, kimsenin hakkının karışmadığı ve hakkında hiç haram şâibesi bulunmayan temiz rızıklar anlamına gelir.

Kendilerine ilim gelinceye kadar da ayrılığa düşmediler. Yani din konusunda **kendilerine ilim gelinceye kadar** onun hak olduğunda **ayrılığa düşmediler**. Denildi ki: Muhammed aleyhisselâmın Allah'ın resûlü olduğu konusunda **kendilerine ilim gelinceye kadar** onun Allah'ın resûlü olduğunda **ayrılığa düşmediler**. Şöyle de söylenmiştir: Cenâb-ı Hakk'ın peygamberine indirmiş olduğu Kur'ân ve mûcizeler konusunda, **kendilerine ilim gelinceye kadar** onun Allah tarafından indirildiğinde **ayrılığa düşmediler.** Bu âyet, Mûsâ'nın (s.a.) Allah'ın resûlü olduğu konusunda **kendilerine ilim gelinceye kadar** onun Allah'ın elçisi olduğunda **ayrılığa düşmediler** mânasına da gelebilir.

[§]Ayrılığa düştükleri konularda Rabb'in kıyâmet günü aralarında hükmünü elbette verecektir. Bu beyanın anlamı sözünü ettiğimiz yorumlar bağlamında gayet açıktır. **Rabb'in aralarında hükmünü elbette verecektir** meâlindeki ifadenin iki mânaya gelme ihtimali vardır. Birincisi, ceza ve sevap konusunda hükmünü verecektir anlamına, ikincisi de hak olanı bâtıl olandan ayırdetmek konusunda hüküm verecektir mânasına gelir.

108

---

[210] "Hor görülüp ezilmekte olan o kavmi de (İsrâiloğulları) içini bereketlerle doldurduğumuz ülkenin doğu taraflarına ve batı taraflarına (tamamına) mirasçı kıldık. Sabırlarına karşılık Rabb'inin İsrâiloğulları'na verdiği güzel söz yerine geldi. Firavun ve kavminin yapmakta olduklarını ve yetiştirdikleri bahçeleri de helâk ettik" (el-A'râf, 7/137).

[211] "Ve şöyle niyaz et: Rabbim! Girilecek yere doğrulukla girmemi, çıkılacak yerden de doğrulukla çıkmamı sağla, bana tarafından yardımcı bir güç ver!" (el-İsrâ, 17/80.

فَاِنْ كُنْتَ فٖى شَكٍّ مِمَّٓا اَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ فَسْـَٔلِ الَّذٖينَ يَقْرَؤُنَ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكَ لَقَدْ جَٓاءَكَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرٖينَ ﴿٩٤﴾

94. "Şayet sana indirdiklerimizden şüphen varsa, senden önce kitabı okuyanlara sor. Rabb'inden sana gelen, gerçeğin tâ kendisidir, sakın şüphelenenlerden olma!"

Şayet sana indirdiklerimizden şüphen varsa, kitabı okuyanlara sor. Bu beyanın işaret ettiği anlama dair farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: Burada Resûlullah'a (s.a.) hitap edilmiş, ancak maksat başkalarıdır. Bazıları da muhatap da, maksat da herkestir, dedi. Bazıları ise muhatap da, maksat da Resûlullah'tır dedi; yani sana haber verdiğim ve bildirdiğim şeylerden şüphe ediyorsan… Hitap Resûlullah'adır, ancak maksat başkaları ise bu şöyle açıklanır: Konumu ve saygınlığı itibariyle kendilerinden daha yukarda olana hitap etmek, ancak bununla başkalarını hedef almak, insanlar arasında görülen bir husustur. Yoksa Resûlullah'ın (s.a.) kendisine indirilen vahiyler konusunda şüphe etmesi veya kuşkuya düşmesi ihtimali asla yoktur. Nitekim Cenâb-ı Hak bir âyette, "Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa"[212] buyurmaktadır. Kendisine bu hitabın yapıldığı sırada Resûlullah'ın (s.a.) anne babasının hayatta olmadığı bilinmektedir. Bu gerçek, buradaki hitabın Resûlullah'tan (s.a.) başkalarına yapıldığına işaret etmektedir. Muhatabın ve maksadın 109 Resûlullah'ın (s.a.) huzurunda bulunanlar olduğu görüşünü de [§]şu şekilde açıklamak mümkündür: Kâfirlerden birtakım heyetler Resûlullah'a (s.a.) gelip kendisine bazı sorular soruyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.) de o gelen kişileri muhatap alarak konuşuyordu. Onun huzurunda bulunan tek kişi de cemaat da olabiliyordu. İşte Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: **Şayet sana indirdiklerimizden şüphen varsa, kitabı okuyanlara sor.** Bu yoruma göre **sana indirdiğimiz** ibaresi, ona vahyedilen metinleri ifade eder, çünkü Resûlullah'a (s.a.) vahyedilen her şey, hem kendisi için ve hem de diğer herkes için indirilmiştir. Nitekim Allah şöyle buyurur: "Rabb'inizden size indirilene uyun!"[213] Burada Allah in-

---

212 "Rabb'in, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti. Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara öf bile deme! Onları azarlama! İkisine de gönül alıcı güzel sözler söyle" (el-İsrâ, 17/23).

213 el-A'râf, 7/3.

sanlara, kendilerine indirilen vahiylere uymalarını emretmektedir. Bu da göstermektedir ki Resûlullah'a (s.a.) indirilen her vahiy, aynı zamanda insanlara indirilmişti. Muhatap Resûlullah'tır (s.a.) ancak maksat başkalarıdır yorumuna gelince, Resûlullah'ın (s.a.) kendisine vahyedilen herhangi bir konuda kuşkuya düşme ihtimali yoktur. Ancak Cenâb-ı Hak bununla, onun yanında bulunan kâfirlerin sözlerini tahkik etmek ve onlara itiraf ettirmek amacını gütmektedir. Onlar şöyle demişlerdi: Muhammed'e bunları şeytan öğretiyor. Allah onun huzurunda bunun tahkikini kastetmektedir. Yahut Allah bunlardan şüphe duyan herkese hitap etmektedir. Nitekim bir âyette şöyle buyurur: "Ey insan! Yüce Rabb'in hakkında seni yanıltıp aldatan ne oldu?"[214] Burada Allah tekil olarak tek bir insana hitap etmektedir, ancak maksadı, aldatılan bütün insanlar ve bütün kâfirlerdir. Hz. Peygamber'in (s.a.) şahsında bütün insanlara hitap edilmesi caizdir ve bunun Kur'ân'da örnekleri çoktur. Âyet-i kerîmedeki hitabın da maksadın da Resûlullah (s.a.) olduğu görüşüne gelince, başlangıçta Hz. Peygamber (s.a.) vahyedilen kişinin kendisi olup olmadığını kesin olarak bilmiyordu. [§]Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu kendi elinle yazabiliyordun"[215]. "Sen kitap nedir, iman nedir bilmiyordun"[216]. Cenâb-ı Hak **şayet sana indirdiklerimizden şüphen varsa, kitabı okuyanlara sor,** sana indirilen vahyin ne olduğunu onlar sana anlatsınlar, buyurmaktadır. Ebû Bekir el-Esam bu âyeti sen, **sana indirdiklerimizden şüphe** etmiyorsun, **kitabı okuyanlara sor** diye yorumlamaktadır. Yani onlara anlattıklarını ve verdiğin haberleri ve Allah tarafından sana vahiy gönderildiği iddiasını kitap okuyanlara sor, onlar da senin söylediklerinin aynısını söyleyecekler[217].

110

---

214 el-İnfitâr, 82/6.

215 "Sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu kendi elinle yazabiliyordun; öyle olsaydı gerçeği çürütmeye çalışanlar kuşkuya düşerlerdi" (el-Ankebût, 29/48).

216 "İşte böylece sana da kendi buyruğumuzla bir ruh (Kur'ân) vahyettik. Sen kitap nedir, iman nedir bilmiyordun; ama şimdi onu, dilediğimiz kullarımızı sayesinde doğruya eriştirdiğimiz bir ışık kıldık. Hiç şüphe yok ki sen doğru yolu göstermektesin" (eş-Şûrâ, 42/52).

217 "Ebû Bekir el-Esam âyeti şöyle yorumladı: Sana indirdiklerimizden sen şüphe etmiyorsun, ancak kanaatinin ve güveninin pekişmesi ve kararının kuvvetlenmesi için onlara verdiğin haberleri, sana vahyedildiği iddianı ve onların seni yalanlayacakları haberini kitabı okuyanlara sor, onlar da senin söylediklerinin aynısını anlatacaklar. Kararın kuvvetlenmesi, ilimde şüpheye ve zayıflığa işaret etmez. Nitekim Cenâb-ı Hak Hz. İbrahim'e (s.a.) 'Yoksa inanmıyor musun? O, hayır inanıyorum, fakat kalbim tam kanaat getirsin diye, cevabını verdi' (el-Bakara, 2/260) buyurmuştu. Hz. Mûsâ ve Hz. Hârun'a da, 'İkiniz de sakın kendini bilmezlerin yoluna uymayın!' (Yûnus, 10/89) demişti. Hz. Nuh için de 'Ben, cahillerden olmayasın diye sana öğüt veriyorum' (Hûd, 11/46) buyurmuştu. İşte bu âyet-i kerîme de öyledir. *En doğrusunu Allah bilir*" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 376a).

Senden önce kitabı okuyanlara sor. Bazıları şöyle dedi: **Kitabı okuyanlara sor**, yani onlardan iman edenlere sor, demektir. Bazıları da dedi ki: Onlardan Ehl-i Kitab'a sor, onlar sana anlatacaklar, çünkü onların kitaplarında yazılıdır. Nitekim Allah buyuruyor ki: "Onlar, ellerindeki kitapta yazılı buldukları o elçiye uyarlar"[218].

Rabb'inden sana gelen, gerçeğin tâ kendisidir. Burada geçen "hak" (الحق) kelimesinden maksadın, Rabb'inden gelen Kur'ân olduğu söylenmiştir. Şöyle de denildi: Onun Allah tarafından gönderildiğine dair beyan geldi. **Sakın şüphelenenlerden olma!**

وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ فَتَكُونَ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٩٥﴾

95. "Asla Allah'ın âyetlerini yalan sayanlardan da olma, yoksa hüsrana düşenlerden olursun!"

Yukarıda söylediğimiz gibi burada muhatap, Resûlullah'ın (s.a.) dışında kalan insanlardır. Yoksa Resûlullah'ın (s.a.) şüpheye düşenlerden olması yahut Allah'ın âyetlerini yalanlayanlardan olması veyahut hüsrana uğrayanlardan olması mümkün değildir.

اِنَّ الَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٩٦﴾

111 **[§]*96. "Şu bir gerçek ki, haklarında Rabb'inin hükmü kesinleşmiş olanlar asla iman etmezler."***

Haklarında Rabb'inin hükmü kesinleşti. Bu beyanda işaret edilen hüküm, "Andolsun ki cehennemi hem insanlar hem cinlerle dolduracağım"[219] meâlindeki âyette geçen hükümdür. Bu, dünyadaki hayatın sonu ile ilgili hükümdür; yani dünya hayatını küfürle bitiren insan hakkında Rabb'inin hükmü kesinleşmiştir: Andolsun ki onları cehenneme dolduracağım! Yahut **hakların-**

---

218 "Onlar, ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî peygambere uyarlar. Peygamber onlara iyiliği emreder ve onları kötülükten meneder; yine onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar. Ağırlıklarını kaldırır, üzerlerindeki zincirleri çözer. O peygambere inanan, onu koruyup destekleyen, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen nura uyanlar, işte bunlardır kurtuluşa erenler" (el-A'râf, 7/157).

219 Hûd, 11/119; es-Secde, 32/13

da Rabb'inin hükmü kesinleşti meâlindeki cümlede sözü edilen hüküm, "Onlar kendileri için yazılmış nasiplerini elde ederler"[220] buyruğunda dile getirilen hükümdür. Veyahut **Rabb'inin hükmü**, "Eğer (istedikleri gibi) onlara melekleri indirseydik…"[221] meâlindeki âyette söylenendir. **Haklarında Rabb'inin hükmü kesinleşti.** Yani onların ahvâli konusunda Rabb'inin ilmi gerçekleşti; O'nun ilminde asla iman etmeyeceği bilinen biri, küfrü tercih vaktinde asla iman etmeyecektir. Nitekim Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Allah kimi dalâlete düşürürse artık onu hidâyete erdirecek hiçbir kimse bulunmaz"[222]. Yani Allah kimi dalâlete düşürürse, küfrü tercih etme vaktinde onu hidâyete erdirecek hiçbir kimse bulunmaz. Aynı şekilde "Allah zâlimler topluluğunu hidâyete erdirmez"[223] meâlindeki âyet de böyledir, yani zulmü tercih etme vaktinde onları hidâyete erdirmez. Âyetin ilk yorumu, insanın dünya hayatının son anı ile ilgilidir, ikincisi ise zamana bağlıdır; yani Rabb'inin ilmi kimin hakkında belli bir zamana kadar iman etmeyeceği şeklinde ise, o zamana kadar asla iman etmez.

وَلَوْ جَٓاءَتْهُمْ كُلُّ اٰيَةٍ حَتّٰى يَرَوُا الْعَذَابَ الْاَل۪يمَ ﴿٩٧﴾

[§]*97. "Onlar, kendilerine her türlü kanıt gelse bile, elem veren azabı görmedikçe iman etmezler."* **112**

Bu âyette sözü edilen azabın âhiret azabı olduğu söylenmiştir, yani onlar ancak azabı başlarından defetmek için iman ederler. Bu azabın dünyada olma ihtimali de vardır ki, biz onu daha önce açıklamıştık[224].

---

220 "Allah'a iftira eden veya O'nun âyetlerini asılsız sayandan daha zâlim kim vardır! Onlar kendileri için yazılmış nasiplerini elde ederler. Sonunda elçilerimiz gelip canlarını alırken, 'Allah'ı bırakıp da tapmakta olduğunuz tanrılarınız nerede?' derler. 'Bizden sıvışıp gittiler' diye cevap verirler. Ve (dünyadayken) kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerinde şahitlik ederler" (el-A'râf, 7/37).

221 "Eğer (istedikleri gibi) onlara melekleri indirseydik, ölüler de onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılarına getirseydik, Allah dilemedikçe yine de inanacak değillerdi; fakat çokları bunu bilmezler" (el-En'âm, 6/111).

222 el-A'râf, 7/186.

223 el-Bakara, 2/258; Âl-i İmrân, 3/86; et-Tevbe, 9/19, 109; es-Saf, 61/7.

224 bk. Yûnus sûresinin 10/90. âyetinin tefsiri.

فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ اٰمَنَتْ فَنَفَعَهَٓا ا۪يمَانُهَٓا اِلَّا قَوْمَ يُونُسَ لَمَّٓا اٰمَنُوا كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَمَتَّعْنَاهُمْ اِلٰى حِينٍ ﴿٩٨﴾

98. "Keşke (o helâk edilen beldelerden) ***bir belde halkı iman edip de imanı kendisine yarar sağlasaydı! Ama Yûnus'un kavmi hariç. Nitekim onlar iman edince dünya hayatındaki zillet azabını üstlerinden kaldırmış ve kendilerine belirli bir süreye kadar yaşama imkânı vermiştik."***

Keşke (o helâk edilen beldelerden) bir belde halkı iman edip de imanı kendisine yarar sağlasaydı! Ama Yûnus'un kavmi hariç. Nitekim onlar iman edince zillet azabını üstlerinden kaldırmıştık. Yani o belde halkı, imana yanaşmamışlardı ki belâ geldiğinde iman kendilerine yarar sağlasın; yalnız Yûnus'un (s.a.) kavmi hariç, çünkü onlar gerçek anlamda iman etmişlerdi, Allah da onların imanlarının gerçek olduğunu bildi ve bu imanları onlara fayda sağladı. Bu olay, birkaç ihtimali akla getirir. Birincisi, Yûnus'un (s.a.) kavminin dışındaki belde halkı kendilerine azap geldiğinde, üzerlerine belâ yağdığında imana gelmişlerdi, bu yüzden imanları onlara yarar sağlamadı. **Yalnız Yûnus'un kavmi hariç**, onların imanı ancak azabı hafifletmek içindi, bu yüzden imanları onlara yarar sağladı.

İkincisi, Yûnus'un (s.a.) kavmine gelen azap muhtemelen tercih ve temkîn için gelmişti, şayet imanı kabul ederlerse azap üzerlerinden kalkacak, etmezlerse başlarına azap inecekti.

Üçüncüsü, beldenin diğer halkı cehennemdeki yerlerini gördükten sonra imana gelmişlerdi, bu durumda onların imanı ıztırârî, yani zorunlu bir imandı. Yûnus'un kavmi ise o durumu görmedikleri halde iman etmişlerdi.

Keşke (o helâk edilen beldelerden) bir belde halkı iman etselerdi. Bu beyan, azabın ve belânın vukuundan sonra **iman onlyara yarar sağlasaydı**, anlamına da gelebilir. **Ama Yûnus'un kavmi hariç,** çünkü onlar azap göreceklerini anladıklarında henüz azabı görmeden iman etmişlerdi. Firavun'un ve kavminin imanı ise, ancak denizde boğulduktan ve canları ellerinden gittikten sonra gerçekleşmişti, bu yüzden onların imanı kabul edilmedi. Halbuki Yûnus'un (s.a.) kavminin imanı, kendilerine azap gelmeden ve canları ellerinde iken gerçekleşmişti, azap daha sonra gelmişti, bu yüzden imanları

113 kabul edildi. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: **[§]**"Bir zamanlar

İsrâiloğulları'nın üzerine dağı bir gölgelik gibi kaldırdık da üstlerine düşecek sandılar"[225]. İşte İsrâiloğulları o durumu gördüklerinde, henüz dağ tepelerine düşmeden önce imana gelmişlerdi. Âd, Semûd ve benzeri diğer ümmetler ise, ancak azap kendilerine geldikten sonra iman etmişlerdi. Bu meselenin aslı, bizim az önce söylediğimiz gibidir.

Bazıları şöyle dedi: **Keşke (o helâk edilen beldelerden) bir belde halkı iman edip de imanı kendisine yarar sağlasaydı**, **yalnız Yûnus'un kavmi müstesna** meâlindeki beyan iman edip de azap geldiğinde imanı kendisine fayda vermeyen hiçbir belde halkı yoktur anlamına gelir. Bazıları da şöyle dedi: Onlar, gönderdiğimiz belâyı gördüklerinde iman etselerdi ya, o zaman Yûnus'un (s.a.) kavmi gibi olurlardı, ancak onlar azabı gördüklerinde iman ettiler. Bu meselenin aslı bizim söylediğimiz gibidir[226]. Cenâb-ı Hakk'ın, bazı insanların kendisine düşmanlığı ve muhalefeti tercih edeceğini bildiği halde buna rağmen onlara dost olması mümkün değildir, çünkü bu acizlik anlamına gelir. Dünyada birine muhalefeti, diğerine dostluğu seçen biri, ancak zayıf ve aciz olduğu için dost olmaya çalışmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Nitekim onlar iman edince dünya hayatındaki zillet azabını üstlerinden kaldırmıştık. Yani geleceğini söylediğimiz azabı **onlardan kaldırmıştık**. '**Zillet azabı**'ndan maksat da rezil rüsvay edici azaptır, zaten zilletin kendisi azaptır.

وَلَوْ شَٓاءَ رَبُّكَ لَاٰمَنَ مَنْ فِي الْاَرْضِ كُلُّهُمْ جَمٖيعًا اَفَاَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتّٰى يَكُونُوا مُؤْمِنٖينَ ﴿٩٩﴾

99. "Eğer Rabb'in dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi topluca iman ederdi. Hal böyleyken, mümin olsunlar diye sen tutup insanları zorlayacak mısın!"

[Baskı ile İman Etmek]

Eğer Rabb'in dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi topluca iman ederdi.

[§]Mûtezile şöyle dedi: **Eğer Rabb'in dileseydi, yeryüzünde bulunanlar iman ederdi** cümlesi, baskı yapma ve zorlama meşîetine (dilemesine) işaret **114**

225 "Bir zamanlar İsrâiloğulları'nın üzerine dağı bir gölgelik gibi kaldırdık da üstlerine düşecek sandılar. 'Size verdiğimize (kitaba) kuvvetle sarılın ve içinde olanı aklınızda tutun ki korunasınız' dedik" (el-A'râf, 7/171).

226 bk. Yûnus sûresinin 10/100. âyetinin tefsiri.

eder. Allah dileseydi bütün insanları zorlar, mecbur kılar ve onlar da iman ederlerdi. Fakat Allah, insanların isteyerek ve seçim yaparak iradeleriyle iman etmelerini diledi, ancak onlar iman etmediler. **Hal böyleyken, mümin olsunlar diye sen tutup insanları zorlayacak mısın?** meâlindeki ilâhî kelâmı da bu görüşlerine delil gösterdiler.

Onlara şöyle cevap verilir: İradeye bağlı meşîet (dileme), sizin nezdinizde açık bir şekilde görülmektedir, baskı ve zorlama meşîeti ise onun nihaî gayesidir. Tercihe bağlı meşîet ellerinde olduğu halde insanlar iman etmedikleri zaman, Allah'ın meşîeti (dilemesi) onlarda etkili olmamış demektir, bu durumda keşke iman etselerdi diye meşîetin nihaî gayesinden haber vermek nasıl doğru olabilir? Onların iddialarına göre bu yanlış bir görüştür. Meselenin aslına gelince, âyette sözü edilen meşîet eğer baskı meşîeti olsaydı, bu meşîet ile onların da iman etmeleri gerekirdi. Çünkü o, yaratılıştır; her kâfir kişi yaratılışı itibariyle mümindir, zira herkesin yaratılışı Allah'ın birliğine şehâdet etmektedir. Bu durumda onlar yaratılış itibariyle mümin olmalarına rağmen sonra Cenâb-ı Hakk'ın âyette dileseydi onlar mümin olurlardı buyurması, Allah'ın burada baskıya bağlı dilemeyi kastetmediğine, aksine tercihe bağlı dilemeyi kastettiğine işaret eder. Bize göre âyetin tefsiri şudur: Allah katında bir lütuf olarak onlara bunu vermiş olsaydı, hepsi iman ederdi, ancak Allah onların iman etmeyeceklerini bildiği için bunu onlara vermedi; ondan maksat da başarı ve kurtuluştur. Onların iman etmeyeceklerini bildiği için Allah da iman etmemelerini diledi. Sonra imanın baskı ve cebir yoluyla gerçekleşmesi mümkün değildir, çünkü iman kalp işidir, cebir ve zorlama ise kalbe tesir etmeyen fiillerdendir. İnsan dille iman ettiğini söylese bile, kalben iman etmediği müddetçe iman etmiş sayılmaz. Dolayısıyla onların yorumuna göre âyet **Rabb'in dileseydi** onlar iman etmezlerdi anlamına gelir. Bu ise yanlış ve gerçeğe aykırı bir görüştür. Sonra zorlama ve icbar yoluyla yapılan iman muteber değildir, çünkü zorlama, zorlanan kişinin fiilini yok eder, hüküm olarak sanki hiçbir şey yapmamış gibidir.

Hal böyleyken, mümin olsunlar diye sen tutup insanları zorlayacak mısın!

115 [§]Şöyle bir soru akla gelebilir: Cenâb-ı Hak "Ya kendileriyle savaşacaksınız yahut müslüman olacaklar"[227] yani onlar müslüman oluncaya kadar savaşacaksınız, buyurmadı mı? İşte bu zorlamadır. Resûlullah (s.a.) da "Ben, Allah'tan

---

[227] "Arkada kalan bu Arap kabilelerine de ki: Yakında çetin güç sahibi bir topluluğa karşı çağrılacaksınız; ya kendileriyle savaşacaksınız yahut müslüman olacaklar" (el-Feth, 48/16).

başka ilâh yoktur deyinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum"[228] buyurmadı mı? Bu da zorlamadır. Bu durumda bu iki âyet nasıl telif edilecektir?

Buna şöyle cevap verilir: İki cevap verilebilir. Birincisi, bu sûre Mekke'de nâzil olmuştur. "Ya kendileriyle savaşacaksınız yahut müslüman olacaklar" meâlindeki âyet ise Medine'de nâzil olmuştur. **Hal böyleyken, mümin olsunlar diye sen tutup insanları zorlayacak mısın,** meâlindeki kelâmın, onları zorlama anlamına gelmesi muhtemeldir. Sonra Medine döneminde Allah savaşmayı ve baskı yapmayı emretti.

İkincisi, söz konusu iki âyetin birleştirilmesi de mümkündür. "Ya kendileriyle savaşacaksınız yahut müslüman olacaklar" meâlindeki âyet, İslâm ve iman sözünü söyleyene kadar onlarla savaşacaksınız anlamına gelir. Bunun delili "Allah'tan başka ilâh yoktur deyinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum" meâlindeki hadistir. Kalpten ve hakiki anlamda kullanılmayan 'Lâ ilâhe illallâh' sözü, iman değildir. Bu âyette de **mümin olsunlar diye** buyurmaktadır. Halbuki onlar zorlama ile gerçek anlamda mümin olmazlar, çünkü iman kalbin işidir, zorlama ise kalbe tesir etmeyen bir iştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hal böyleyken, sen tutup insanları zorlayacak mısın meâlindeki âyet, onları zorlamaya hakkın yok diye yorumlanır. Resûlullah (s.a.) insanlara duyduğu şefkatten dolayı onların iman etmelerini şiddetle istiyor ve arzu ediyordu, o kadar ki Cenâb-ı Hak "İman etmedikleri için neredeyse kendini helâk edeceksin!"[229] diye uyarmıştı.

وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ اَنْ تُؤْمِنَ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ وَيَجْعَلُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذٖينَ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٠٠﴾

[§]*100. "Allah'ın izni olmadıkça hiç kimsenin inanması mümkün değildir. O, akıllarını kullanmayanları inkâr bataklığında bırakır."* **116**

Allah'ın izni olmadıkça hiç kimsenin inanması mümkün değildir. Buradaki **Allah'ın izni olmadıkça** meâlindeki ifadeye Allah'ın dilemesi olmadıkça diye anlam verildiği gibi, Allah'ın bilgisi olmadıkça mânası da, Allah'ın emri ve iradesi olmadıkça anlamı da verilmiştir. O, bizim söylediğimiz gibidir: Allah'ın

---

228 el-Buhârî, "İstitâbetü'l-mürteddîn", 3; Müslim, "Îman", 32.

229 eş-Şuarâ, 26/3.

dilemesi ve iradesi olmadan hiç kimse iman etmez. **Allah'ın izni olmadıkça** meâlindeki beyan, Allah'ın dilemesi ve iradesi dışında anlamına gelmesi ihtimal dâhilinde değildir. Çünkü imanla emredildiği halde iman etmeyen pek çok kişi vardır. Dolayısıyla bunun emir mânasına gelmesi muhtemel değildir. Mübahlık anlamına da gelmez, çünkü imanın terki hiçbir halde mübah değildir. Meselenin aslı bizim söylediğimiz gibidir: Cenâb-ı Hakk'ın, bazı insanların kendisine düşmanlığı ve muhalefeti tercih edeceğini bildiği halde sonra yine de onlara dost olmayı dilemesi ihtimali yoktur, çünkü bu acizlik anlamına gelir. Dünyada birine muhalefeti, diğerine dostluğu seçen biri, ancak zayıf ve aciz olduğu için onu seçmiştir.

O, akıllarını kullanmayanları inkâr bataklığında bırakır. Denildi ki: Bunun günahı **akıllarını kullanmayanlaradır.** Şöyle de denilmiştir: **Akıllarını kullanmayanlara** azap verir, yani akılları başlarına gelinceye kadar onlar akıllarıyla iş yapamazlar yahut akıllarından yararlanamazlar.

Allah'ın izni olmadıkça hiç kimsenin inanması mümkün değildir. Buradaki **hiç kimse** demek olan ifade, mümin olmayacağı Allah'ın ilminde sabit olduğu halde mümin olan kişi anlamına gelir ki, Allah'ın ilminde mümin olmayacağı bilinen kişinin mümin olması asla mümkün değildir, ancak iman edeceği Allah'ın ilminde bilinen biri mümin olur demektir. İman etmeyeceği Allah'ın ilminde mâlum olan biri de mümin olamaz. Bu ibareye, Allah'ın dilemesi olmadıkça hiç kimse mümin olmaz anlamı da verilmiştir. Yani insan iman ettiği zaman, ancak Allah'ın dilemesiyle iman etmiş olur. İnsan ne yapıyorsa, **117** ancak Allah'ın dilemesiyle yapar. [§]Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Sizler ancak Rabb'inizin dilemesi sayesinde dileyebilirsiniz"[230]. **Allah'ın izni olmadıkça** meâlindeki ifadeye bazıları Allah'ın emri olmadıkça diye anlam verdi. Bunun mânası da şudur: İnsan iman ettiğinde ancak Allah'ın emri ile iman eder, başkasının emriyle iman etmez. İlk anlam daha isabetlidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

O, akıllarını kullanmayanları inkâr bataklığında bırakır. Onları "rics" (الرجس) cezasına uğratır, yani küfür cezasına uğratır. **Akıllarını kullanmayanlar,** yani akıllarından yararlanmayanlar, demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلِ انْظُرُوا مَاذَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا تُغْنِي الْاٰيَاتُ وَالنُّذُرُ عَنْ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠١﴾

---

230 el-İnsan, 76/30; et-Tekvîr, 81/29.

101. "De ki: Bir bakın da görün, göklerde ve yerde neler var? Fakat iman etmeyecek topluma ne o kanıtların ne de uyarıların yararı olabilir."

De ki: Bir bakın da görün, göklerde ve yerde neler var? *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu âyet şöyle yorumlanır: Allah buyuruyor ki: Kendisine şükretmeniz için Allah'ın göklerde ve yerde bulunan nimetlerine ve ihsanına bakın! Yahut şöyle buyuruyor: Göklerde ve yerde Cenâb-ı Hakk'ın ulûhiyetini ve rablığını gösteren izlere bakın, ki bu sayede O'nun vahdâniyetini kabul eder ve kendisine iman edersiniz! Veyahut şöyle buyuruyor: Allah'ın kudretine ve saltanatına işaret eden eserlerine bakın ki, bu sayede O'nun intikamından ve cezalandırmasından korkarsınız. Veyahut da, Cenâb-ı Hakk'ın vahdâniyeti konusunda size delil olması için tek bir merkezin takdiriyle yaratılan varlıkların türlerine ve düzenine bakın! Göklerde ve yerde göze takılan, hatta bir bakışta görülen hiçbir şey yoktur ki, onda Cenâb-ı Hakk'ın rablığına delil bulunmasın!

Fakat iman etmeyecek topluma ne o kanıtların ne de uyarıların yararı olabilir. Bu beyanın çeşitli anlamlara gelmesi muhtemeldir. Birincisi, **Kanıtların ve uyarıların kendilerine yararı olmayan toplum** meâlindeki beyan, onların amaçlarının kibir ve inatçılık olduğunu ifade etmektedir. Kanıtların, ancak gayesi kabul edip benimsemek olan kişilere faydası olur. Amacı kibir ve inatçılık olanlara hiçbir faydası olmaz. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Eğer (istedikleri gibi) onlara melekleri indirseydik, ölüler de onlarla konuşsaydı yine de inanacak değillerdi"[231]. İkincisi, **ne o kanıtların ne de uyarıların yararı olabilir,** yani dünyada **iman etmeyecek topluma** âhirette onların faydası olmaz. Ancak iman eden toplum onlardan fayda görür ve yararlanır. İman etmeyenlere ise bunların hiçbir yararı yoktur. Üçüncüsü, **ne o kanıtların ne de uyarıların yararı olabilir…** Buradaki uyarıların peygamberler anlamına gelmesi muhtemeldir. Bu ibare, onların ikaz edildikleri tehditler ve öncekilerin değişen halleri anlamına da gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَهَلْ يَنْتَظِرُونَ اِلَّا مِثْلَ اَيَّامِ الَّذٖينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِهِمْ قُلْ فَانْتَظِرُٓوا اِنّٖى مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرٖينَ ﴿١٠٢﴾

---

231 "Eğer (istedikleri gibi) onlara melekleri indirseydik, ölüler de onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılarına getirseydik, Allah dilemedikçe yine de inanacak değillerdi; fakat çokları bunu bilmezler" (el-En'âm, 6/111).

118

[§]***102. "Aslında onlar kendilerinden önce gelip geçenlerin günlerinin benzerini beklemekteler. De ki: Bekleyin bakalım, ben de sizinle beraber bekliyorum!"***

Aslında onlar kendilerinden önce gelip geçenlerin günlerinin benzerini beklemekteler. Onlar benimle, **kendilerinden önce gelip geçenlerin günlerinin benzerini,** yani benim helâk günümü **beklemekteler.** Yani onlar kendilerinden önce gelip geçenlerin beklediği gibi peygamberlerinin helâk gününü beklemekteler. Bu yorum, insanlar peygamberlerin helâkini ve onların emirlerinin yok olup gitmesini bekledikleri için bir kınama ve azarlama anlamına gelmektedir. Diğer bir ihtimal de şudur: Daha önce kendilerine azabın gelmesini bekleyenler gibi onlar da azabın gelmesini **beklemekteler**. Bazı müfessirler bu yorumu benimser. Başka bir ihtimal da şudur: Kendilerinden önce gelip geçenler iman etmeyi azabın geleceği güne kadar erteledikleri gibi onlar da iman etmeyi azabın geleceği güne kadar ertelemekteler. Bu, onların iman etmelerinden ümit kesildiği anlamına gelir. Yani onlar, imanın kendilerine hiç faydası olmayacağı bir an gelinceye kadar iman etmezler. İlk yorum, kınama ve ayıplama anlamına gelir.

De ki: Bekleyin bakalım; yani benim başıma geleceğini söylediğiniz o şeyi bekleyin, **Ben de sizinle beraber** onu **beklemekteyim!**

ثُمَّ نُنَجِّي رُسُلَنَا وَالَّذِينَ آمَنُوا كَذٰلِكَ حَقًّا عَلَيْنَا نُنْجِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٠٣﴾

103. "Sonra peygamberlerimizi ve iman edenleri kurtarırız. İşte böyle; inananları kurtarmak bize düşer."

Sonra peygamberlerimizi ve iman edenleri kurtarırız. Buradaki **kurtarırız** sözü, peygamberleri kurtarırız demektir; **İman edenleri de kurtarırız,** çünkü ondan sonra başka peygamber gelmeyecektir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun yorumu şöyledir: Cenâb-ı Hak ona peygamberleri ve iman edenleri kurtaracağını vâdetmiştir. **İşte böyle; inananları kurtarmak bize düşer;** yani peygamberleri ve iman edenleri kurtaracağımıza dair vâdimizi yerine getirmek bize düşer. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنْ كُنْتُمْ ف۪ي شَكٍّ مِنْ د۪ين۪ي فَلَٓا اَعْبُدُ الَّذ۪ينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلٰكِنْ اَعْبُدُ اللّٰهَ الَّذ۪ي يَتَوَفّٰيكُمْۚ وَاُمِرْتُ اَنْ اَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَۙ ﴿١٠٤﴾

104. "De ki: Ey insanlar! Eğer benim dinim hakkında şüpheniz varsa bilin ki sizin Allah'ı bırakıp da taptıklarınıza ben tapmam; ben ancak, sizin hayatınızı sona erdirecek olan Allah'a kulluk ederim. Bana müminlerden olmam emredildi."

De ki: Ey insanlar! Eğer benim dinim hakkında şüpheniz varsa… Buradaki **benim dinim** meâlindeki ifade, benim mensubu olduğum din anlamına gelir. Yahut sizi davet etmiş olduğum **benim dinim hakkında şüpheniz varsa**, demektir. **Bilin ki sizin Allah'ı bırakıp da taptıklarınıza ben tapmam.** Benim sizi davet etmiş olduğum dinden kuşku içindeyseniz, sizin mensubu olduğunuz kendi dininizden de şüphe ediyorsunuz demektir. [§]Benim mensubu olduğum dini şüphe üzerine terkediyorsunuz, sonra da beni sizin şüphe ile bağlandığınız kendi dininize çağırıyorsunuz. Böylece onların şüphe gerekçesiyle davete icabet etmemelerini, buna mukabil Hz. Peygamber'i (s.a.) şüphe ile bağlı oldukları kendi dinlerine davet etmelerini akılsızca bir davranış olarak zikrediyor. Çünkü dine dair şüphe, ona başkasını davet etmeyi değil duraklamayı gerektirir. Bir dine davet, ancak diğerlerinin bâtıl olması halinde gerekli olur, şüphe durumunda değil. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu muhtemeldir. Bu da iki şekilde açıklanır. Biri, cümlede gizli bir ifade vardır, diğeri de meydan okumaktır. Gizli ifade, yukarıda da söylediğimiz üzere, **eğer benim dinim hakkında şüpheniz varsa** meâlindeki âyette bulunan, benim mensubu olduğum ve sizi davet ettiğim dinden ben hiç şüphe duymuyorum, cümlesidir, âyette gizli olması muhtemel ifade budur. Meydan okumaya gelince, benim taptığım Allah hakkında ve mensubu olduğum dine dair **eğer sizin şüpheniz varsa,** siz O'na tapmaz ve dinini de kabul etmezsiniz; ben de sizin taptıklarınıza tapmam ve dininize de uymam. Bu aynen Cenâb-ı Hakk'ın "Sizin dininiz size, benim dinim banadır"[232] meâlindeki âyette ifade buyurması gibidir.

119

Ben ancak, sizin hayatınızı sona erdirecek olan Allah'a kulluk ederim. Hayatı sona erdirmek, zarar vermekte son ve nihaî noktadır. Sizin Allah'ı bırakıp taptığınız putlar, hayatınıza son verme ve onlara tapmadığınız takdir-

232 el-Kâfirûn, 109/6.

de size zarar verme gücüne sahip değildirler. Cenâb-ı Hak burada onların ne kadar akılsızca davrandıklarını belirtmekte ve onlara şu delili getirmektedir: İnsanların hayatına son veren kendisine kulluk yapılmaya lâyıktır, sizin taptığınız putlar değil.

Bana müminlerden olmam emredildi. Buradaki **müminlerden** anlamındaki sözcük, gönderilenlerden lafzına benzemektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Andolsun ki elçi olarak gönderdiğimiz kullarımıza geçmişte söz vermiştik"[233]. "O, bizim mümin kullarımızdandı"[234]. [§]Açıklamaya çalıştığımız âyet de bunun gibidir. Bu âyette, müşriklerden veya şüphe edenlerden olmanın yasaklanması anlamına gelmek üzere imanın kendisi de kastedilmiş olabilir. Buna göre âyette Allah'a ihlasla inananlardan ve kendilerini O'na teslim edenlerden olması emredilmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

120

وَاَنْ اَقِمْ وَجْهَكَ لِلدّ۪ينِ حَن۪يفًا وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِك۪ينَ ﴿١٠٥﴾

105. "Ve yüzünü hak dine çevir, sakın müşriklerden olma! buyuruldu."

Ve yüzünü hak dine çevir! Yani ben kendimi ihlasla Allah'a çevirmek, O'na teslim olmak, bu konuda başkasını O'na ortak yapmamak ve başkalarına bir pay ayırmamakla emrolundum. Yahut şöyle demesi mümkündür: Ben nefsimi, yaratılışında şahitlik ettiği şeye çevirmekle emrolundum; çünkü her nefis yaratılışında Cenâb-ı Hakk'ın vahdâniyetine ve ulûhiyetine şahitlik etmişti. Veyahut şöyle der: **Yüzünü çevir!** Yani yüzünü sahibi olduğun ve üzerinde bulunduğun dinin tarafına çevir! Sakın müşriklerden olma! Bu beyanı daha önce açıklamıştık[235]. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَا تَدْعُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَنْفَعُكَ وَلَا يَضُرُّكَ فَاِنْ فَعَلْتَ فَاِنَّكَ اِذًا مِنَ الظَّالِم۪ينَ ﴿١٠٦﴾

106. "Allah'ı bırakıp sana yararı da zararı da olmayan varlıklara yalvarma; bunu yaparsan, kuşkusuz kendine yazık edenlerden olursun."

---

233 es-Sâffât, 37/171.

234 es-Sâffât, 37/81, 111, 132. Bu âyetler Hz. Nuh, Hz. İbrahim ve Hz. İlyas hakkında gelmiştir.

235 bk. Yûnus sûresinin 10/94-95. âyetlerinin tefsiri.

Allah'ı bırakıp kendisine iman ve itaat etsen bile **sana yararı olmayan,** reddedip itaat etmesen de **zararı olmayan varlıklara tapma! Allah'ı bırakıp başka varlıklara yalvarma** meâlindeki beyan, Allah'tan başka fayda sağlamaya gücü olmayan varlıklara tapma anlamına gelebilir. Bu âyet, Allah'ın kendine yaptığı bir çağrı anlamına da gelebilir. Yani Allah'tan başka kimseye ilâh deme!

Bunu yaparsan, kuşkusuz kendine yazık edenlerden olursun. Burada Cenâb-ı Hak, şayet Allah'tan başkasına tapacak olursa bunun zulüm olacağını söylemektedir, buradaki zulümden maksat şirktir. Nitekim Allah, Âdem ile Havva kıssasında da aynı kelimeyi kullanmaktadır: "Ey Âdem! Sen ve eşin şu ağaca yaklaşmayın! Sonra zâlimlerden olursunuz"[236]. Fakat onlar o ağaca yaklaşmışlar ve müşrik olmamışlar, ancak âsi olmuşlardı. Bu da isimlerde örtüşmenin hakikatte ve anlamda örtüşmek mânasına gelmediğinin bilinmesi içindir. Gerçeklerde örtüşmek, ancak sebeplerde örtüşmek olursa uygun düşer. Bundan dolayı âyette belirtilen kelimenin durumu da böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِنْ يَمْسَسْكَ اللّٰهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُٓ اِلَّا هُوَ وَاِنْ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَٓادَّ لِفَضْلِه۪ يُص۪يبُ بِه۪ مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِه۪ وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّح۪يمُ ﴿١٠٧﴾

[§]*107. "Allah sana bir zarar verecek olursa, onu O'ndan başka giderecek yoktur. O senin hakkında bir iyilik dilerse onun lütfunu engelleyebilecek de yoktur. Bunu kullarından dilediğine nasip eder. Bağışlayan ve esirgeyen O'dur."* **121**

Allah sana bir zarar verecek olursa, onu O'ndan başka giderecek yoktur. Burada Cenâb-ı Hak, kendisinden başka birinden bir şey beklemeyi ve ondan ümit etmeyi yasaklamaktadır. Çünkü kendisinden başka hiç kimsede böyle bir gücün olmadığını haber vermektedir.

[İlâhî Lütuf]

O senin hakkında bir iyilik dilerse onun lütfunu engelleyebilecek de yoktur. Cenâb-ı Hak burada, şayet bir hayır ve lütuf vermeyi dilerse, bu hayrı ve lütfu engelleyebilecek hiç kimsenin olmadığını haber vermektedir. İman da

236 el-Bakara, 2/35; el-A'râf, 7/19.

hayırların ve lütufların en büyüklerindendir. Dolayısıyla Allah bir insan için imanı dilerse, o mutlaka gerçekleşir, Allah'ın dilediğini geri çevirme ve reddetme gücüne sahip kimse yoktur. Bu âyet, Allah bir kimsenin iman etmesini dilerse onun mümin olduğuna işaret eder. Bu yönüyle âyet, Mûtezile'nin iddiasını nakzetmektedir. Onlar şöyle diyorlar: Allah bütün yaratıklar için imanı dilemiş, fakat insanlar iman etmemişlerdir. Cenâb-ı Hak bir hayrı dilerse onu geri çevirecek kimsenin olmadığını haber vermektedir. Mûtezile ise, Allah'ın dilediğini reddetmeye ve geri çevirmeye kulun muktedir olduğunu iddia etmektedir. Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Bu âyette, Cenâb-ı Hakk'ın herhangi bir fiili yapmasının gerekli olmadığına işaret edilmektedir, bununla ben hayır fiilini kastediyorum. Çünkü Allah ona "fadl" (الفَضْل), yani lütuf ismini vermiştir. Lütuf ise, yapması kendisine zorunlu olmayan şeydir. İnsanlar arasında da bilinmektedir ki, yapılması gerekli olan şeye lütuf denilmemektedir. Lütuf ancak yapmak zorunda olmadan yaptıkları şeyin adıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bunu kullarından dilediğine nasip eder. Yani o lütuf ve hayrı veya şerri dilediğine nasip eder. Burada da sözü edilenlerin verilmesi konusunda Allah'ın bazı insanları bazısına tercih edeceğine işaret vardır, çünkü Allah **Bunu kullarından dilediğine nasip eder, bağışlayan ve esirgeyen O'dur** buyurmaktadır. Allah cezalandırmak konusunda da acele etmez.

قُلْ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَٓاءَكُمُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنِ اهْتَدٰى فَاِنَّمَا يَهْتَدٖى لِنَفْسِهٖ وَمَنْ ضَلَّ فَاِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَمَٓا اَنَا۬ عَلَيْكُمْ بِوَكٖيلٍ ﴿١٠٨﴾

122

[§]***108. "De ki: Ey insanlar! İşte size Rabb'inizden gerçek gelmiştir. Artık kim doğru yolu tutarsa kendi lehine bu yolu seçmiş, kim de saparsa kendi aleyhine sapmış olur. Ben sizin adınıza hareket edecek değilim."***

[Kur'ân'daki Hak Kelimesinin Anlamı]

De ki: Ey insanlar! İşte size Rabb'inizden hak gelmiştir. Buradaki **hak** (الحق) kelimesi ile Muhammed aleyhisselâmın veya Hz. Peygamber'e (s.a.) indirilen Kur'ân-ı Kerîm'in kastedildiği söylenmiştir. **Hak** lafzı ile Resûlullah'ın (s.a.) insanları davet ettiği dinin kastedilmiş olması da mümkündür. Çünkü Cenâb-ı Hak bir âyette "Ey insanlar! Eğer benim dinim hakkında şüpheniz

varsa"[237] buyurmuştur. Buradaki **hak** lafzı ile insanların şüphe ettikleri din kastedilmiş gibidir. Yani eğer size sunulan delilleri ve kanıtları kabul etmekte tekebbür göstermezseniz, o şüpheyi sizden giderecek olan şey **size gelmiştir**. Bazı müfessirlerin de söyledikleri gibi **hak** ile Muhammed aleyhisselâmın kastedilmiş olması da ihtimal dâhilindedir. Çünkü Resûlullah'ın (s.a.) bizzat kendisi dünyaya gelişinden itibaren hayatının sonuna kadar mûcize idi. Yine bazı müfessirlerin söylediği gibi '**hakk**'ın Kur'ân-ı Kerîm olması muhtemeldir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir. O, hikmet sahibi, övgüye lâyık olan Allah katından indirilmiştir"[238]. Cenâb-ı Hak Kur'ân-ı Kerîm'e hak, nur, şifa, rahmet, hidâyet ve benzeri değişik isimler vermiştir; onu okuyup düşünen, tefekkür eden ve ona sarılan kişilerde, sözü edilen bütün bu isimler hakikat olarak tecelli eder.

Artık kim doğru yolu tutarsa kendi lehine bu yolu seçmiş, kim de saparsa kendi aleyhine sapmış olur. Yani kim doğru yolu tutarsa, doğru yolu tutmasının dünyada ve âhirette faydası ona aittir. Kim de saparsa, sapkınlığının ve hıyanetinin zararı sadece kendisine râcidir. Yani Cenâb-ı Hakk'ın emrettiği ve yasakladığı şeyleri, kendine menfaat sağlamak veya şahsî ihtiyacını karşılamak için emretmiş ve yasaklamış değildir. Ancak ve ancak yaratılmışlara menfaat sağlamak ve onların ihtiyaçlarını karşılamak için emretmiş ve yasaklamıştır.

Ben sizin adınıza hareket edecek değilim. Yani ben sizin başınıza memur yapılmış değilim. Bazı müfessirler şöyle dediler: Bu âyet neshedilmiştir, onu kıtâl âyeti neshetmiştir. Ancak böyle bir ihtimal yoktur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.) her ne kadar savaşmakla emredilmiş ise de, o insanların amellerini muhafaza etmeye memur ve vekil değildir, [§]ona düşen sadece tebliğdir. Nitekim Allah muhtelif âyetlerde şöyle buyurur: "Sana düşen sadece duyurmaktır"[239]. "De ki: "Yine de (ey müşrikler!), söz dinlemezseniz onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir"[240]. "Onların hesaplarından sana sorumluluk yoktur, senin hesabından da onlara sorumluluk yoktur"[241].

123

---

237 Yûnus, 10/104.

238 Fussılet, 41/42.

239 "Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, bil ki biz seni onların üzerine bir bekçi olarak göndermedik. Sana düşen sadece duyurmaktır" (eş-Şûrâ, 42/48).

240 "De ki: Allah'a itaat edin, resûle itaat edin. Yine de (ey müşrikler!), söz dinlemezseniz onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir. Ona itaat ederseniz doğru yolu bulursunuz; resûle düşen yalnızca apaçık bildirip anlatmaktır" (en-Nûr, 24/54).

241 "Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma! Onların hesaplarından sana sorumluluk yoktur, senin hesabından da onlara sorumluluk yoktur ki onları yanından uzaklaştırıp da zâlimlerden olasın" (el-En'âm, 6/52).

وَاتَّبِعْ مَا يُوحٰٓى اِلَيْكَ وَاصْبِرْ حَتّٰى يَحْكُمَ اللّٰهُ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمٖينَ ﴿١٠٩﴾

109. "Sana ne vahyedilirse ona uy ve Allah hükmünü verinceye kadar sabret. O hüküm verenlerin en hayırlısıdır."

Sana ne vahyedilirse ona uy! Muhtemelen burada Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'e (s.a.) gönderilen diğer vahiyler kastedilmektedir.

Allah hükmünü verinceye kadar sabret! Yani onların eziyetlerine sabret. Çünkü onlar Hz. Peygamber'i (s.a.) üzüyorlar ve onun hakkında lâyık olmayan sözler söylüyorlardı. Cenâb-ı Hak buyurdu ki: **Allah hükmünü verinceye kadar** onların eziyetlerine sabret, cezalandırılmaları konusunda acele etme, Cenâb-ı Hakk'ın onların cezasını vereceği zamana kadar sabret! **O hüküm verenlerin en hayırlısıdır.** Yahut onların seni yalanlamalarına karşı, seninle seni yalanlayanlar arasında **Allah hükmünü verinceye kadar** sabret! **O hüküm verenlerin en hayırlısıdır.** Veyahut risâleti tebliğ ve emrolunduğun şeyleri yapmak konusunda sabırlı ol! Başarıya ulaştıran Allah'tır.

[§]HÛD SÛRESİ

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

الٓرٰ كِتَابٌ اُحْكِمَتْ اٰيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍۙ ﴿١﴾

1. "Elif-lâm-râ. Bu, hikmet sahibi ve her şeyden haberdar olan Allah tarafından âyetleri sağlam kılınmış, sonra da açıklanmış bir kitaptır."

Elif-lâm-râ. Bu, âyetleri sağlam kılınmış, sonra da açıklanmış bir kitaptır. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: **Âyetleri sağlam kılınmış,** yani emirleri ve yasakları sağlam yapılmış. **Sonra da açıklanmış**, yani vâdlerle ve uyarılarla açıklanmış[1]. Bazıları şöyle dedi: **Âyetleri sağlam kılınmış,** yani vâdlerle ve uyarılarla sağlam yapılmış, **Sonra da açıklanmış**, yani emirleri ve yasakları açıklanmış. Bazıları da şöyle dedi: **Âyetleri sağlam kılınmış,** o kadar ki bâtıl ona ne önünden yaklaşabilir, ne de arkasından ve ne de kimse onu değiştirebilir. **Sonra da açıklanmış**, yani verilecek olanlar ve sakınılması gerekenler açıklanmış, yahut insanların lehine ve aleyhine olan şeyler ile Allah'ın onlar üzerindeki hakları açıklanmış. Bazıları ise şöyle söyledi: **Âyetleri sağlam kılınmış,** yani neshedilmemiş, **sonra da açıklanmış**, yani helâller ve haramlar açıklanmış. Şöyle de denilmiştir: **Açıklanmış**, yani âyetleri parça parça indirilmiş, bütün olarak gönderilmemiş, ihtiyaca ve sebeplere göre peşpeşe indirilmiş. Eğer bütün olarak indirilmiş olsaydı, insanlar her birinin sebebini, durumunu, "hâs" ve "âm" olanını bilmeye ihtiyaç duyarlardı. İhtiyaca ve sebeplere göre muhtelif zamanlarda parça parça indirilince, insanlar herhangi bir beyana ve bilgilendirmeye gerek duymadan onları anladılar. Âyetteki "tafsîl", ayırtetme ve açıklama ismidir. Böylece âyetin her iki anlama da muhtemel olduğu anlaşılır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Âyetler]

Âyetleri sağlam kılınmış. Yani birbiriyle çelişmeyecek ve tenkit edilemeyecek derecede sağlam kılınmış. Yahut kimsenin değiştirmeye gücü yetmeyecek derecede **sağlam kılınmış**. Veyahut aralarında ihtilaf olmayacak derecede

---

[1] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XI, 179; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 399.

sağlam kılınmış. Bazıları şöyle dedi: **Âyetleri sağlam kılınmış,** yani farzlarla sağlam kılınmış, **sonra da açıklanmış**, yani yapılanların sevabı ve günahı açıklanmış. 126 Sonra âyetler çeşitli anlamlara gelir; [§]biri ibretler, ikincisi kanıtlar, üçüncüsü de alâmet anlamına gelir. Sonra âyet, Kur'ân'da tam olan her cümleye denir ve o ya kanıttır, ya ibrettir, ya da alâmettir. Her âyet mutlaka bu üç hasletten birine sahiptir.

Hikmet sahibi ve her şeyden haberdar olan Allah tarafından, yani bu âyetler hikmet sahibi ve her şeyden haberdar olan Allah tarafından indirilmiştir.

Bazı fukaha şöyle dedi: **Elif-lâm-râ. Bu, âyetleri sağlam kılınmış, sonra da açıklanmış bir kitaptır** meâlindeki âyet açıklamanın ertelenmesine işaret etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak **âyetleri sağlam kılınmış, sonra da açıklanmış** buyurmaktadır. Önce bir harf, sonra tertip edilmiş harflerden meydana gelen cümle. Burada açıklamayı ertelemenin caiz olduğuna işaret edilmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلَّا تَعْبُدُوٓا اِلَّا اللّٰهَ اِنَّن۪ي لَكُمْ مِنْهُ نَذ۪يرٌ وَبَش۪يرٌ ﴿٢﴾

2. "Allah'tan başkasına ibadet etmeyin. Kuşkusuz ben de O'nun tarafından size gönderilmiş bir uyarıcı ve müjdeleyiciyim."

Yani ben Allah tarafından uyarmak gereken kişiyi uyarmak, yine O'nun nezdinde müjdelemek gereken kişiyi müjdelemek üzere; yani bana tâbi olanı müjdelemek, muhalif olanı da uyarmak üzere gönderildim. **Allah'tan başkasına ibadet etmeyin**, yani kulluk edilmeye lâyık olanın Allah olduğuna dair yaratılışınız sırasındaki şahitliğinize uygun davranın! **İbadet etmeyin** ifadesi, yaratılışınız sırasında vahdâniyetine şahitlik ettiğiniz Allah'tan başkasına ibadet etmeyin, demektir.

وَاَنِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوٓا اِلَيْهِ يُمَتِّعْكُمْ مَتَاعًا حَسَنًا اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى وَيُؤْتِ كُلَّ ذ۪ي فَضْلٍ فَضْلَهُ وَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنّ۪ٓي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ كَب۪يرٍ ﴿٣﴾

3. "Rabb'inizden mağfiret dileyin, sonra O'na tövbe edin. Allah da sizi belirlenmiş bir süreye kadar dünya nimetlerinden güzelce yararlandırsın,

fazlasını yapan herkese de iyiliğinin karşılığını versin. Eğer yüz çevirirseniz, ben sizin başınıza gelecek o dehşetli günün azabından korkarım.”

Rabb’inizden mağfiret dileyin, sonra O’na tövbe edin. Eğer bu âyet kâfirler hakkında gelmiş ise, o zaman **Rabb’inizden mağfiret dileyin** meâlindeki beyan, müslüman olun anlamına gelir. **Sonra O’na tövbe edin** meâlindeki cümle de her türlü mâsiyetten ve işlediğiniz her günahtan dolayı O’na dönün demektir. Şayet âyet müslümanlar hakkında gelmiş ise, anlamı gayet açıktır. O zaman **mağfiret dileyin** meâlindeki beyan ile **tövbe edin** meâlindeki cümle aynı anlama gelir.

[§]Allah da sizi dünya nimetlerinden güzelce yararlandırsın, yani sizi dünyadaki nimetlerden yararlandırsın. Bu yararlanma ile âhirette de güzellikler görürsünüz. Kâfirler ise dünya nimetlerinden yararlanırlar, ancak âhirette güzellik görmezler. Çünkü onların dünyadaki yararlanmaları, sadece dünya içindir. Halbuki mümin, dünyada yararlandığı nimetlerle âhiret hayatı için de yararlanır ve âhiret için rızık hazırlar. *En doğrusunu Allah bilir.* **127**

Fazlasını yapan herkese de iyiliğinin karşılığını versin. Buradaki **fazlasını yapan herkese.** Bu beyan, dünyada fazlasını yapan herkese o fazlalığın karşılığını âhirette verecektir, anlamına gelir. Buradaki “yu’ti” (يؤتى) kelimesi muhtemelen “etâ” (آتى) anlamına gelir. Yani Cenâb-ı Hakk’ın dünyada fazlasını yapan her kişiye verdiği şeyi, ancak kendi lütfu ile vermiştir. **Fazlasını yapan herkese de iyiliğinin karşılığını versin,** yani dünyada dinî davranışlarda **fazlasını yapan herkese** âhirette **o fazlalığın** karşılığını versin. Yahut **fazlasını yapan herkese,** dünyada ve âhirette **o fazlalığın** karşılığını versin. Çünkü dünyada fazilet ehli olan insanlar, âhirette de fazilet ehlidirler.

Eğer yüz çevirirseniz, yani müslüman olmazsanız, **ben sizin başınıza gelecek o dehşetli günün azabından korkarım.** Âyet gayet açıktır. Başka bir âyette Cenâb-ı Hak, buradaki “kebîr” (كَبير) kelimesi yerine “azîm” kelimesini kullanmıştır[2]. Bu, yaratıklara büyük geldiği için o gün azametli görünür.

اِلَى اللّٰهِ مَرْجِعُكُمْ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٤﴾

4. “Dönüşünüz yalnız Allah’a olacaktır; O her şeye kādirdir.”

Dönüşünüz yalnız Allah’a olacaktır. Yani dönüşünüz, Rabb’inizin vâd ve tehdit nevinden sizin için hazırlamış olduğu şeye olacaktır. **O her şeye kādirdir**, yani vâd ve tehdit ettiği **her şeyi yapmaya kādirdir.**

---

2 “De ki: Ben Rabbime isyan edersem gerçekten büyük günün (âhiret) azabına uğrayacağımdan korkarım” (el-En‘âm, 6/15; ez-Zümer, 39/13).

اَلَٓا اِنَّهُمْ يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ لِيَسْتَخْفُوا مِنْهُ اَلَا حِينَ يَسْتَغْشُونَ ثِيَابَهُمْ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ اِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٥﴾

5. "Bakınız! Onlar içlerindekini ondan gizlemek için sırtlarını dönerler. Bilesiniz ki elbiselerine büründükleri zaman dahi Allah onların gizlediklerini de açığa çıkardıklarını da bilir; çünkü O kalplerin içini bilendir."

Bakınız! Onlar içlerindekini ondan gizlemek için sırtlarını dönerler. Abdullah b. Şeddâd'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Onlardan biri Hz. Peygamber'e (s.a.) rastladığında elbisesiyle yüzünü örter ve sırtını dönerdi[3]. **128** Katâde şöyle dedi: Onlar [§]Allah'ın kitabını ve onun zikrini işitmemek için sırtlarını dönüyorlardı[4]. Bazıları şöyle dedi: Bu âyet-i kerîme, Ahnes b. Şerîk es-Sekafî[5] adında biri hakkında gelmiştir. Bu zat, Hz. Peygamber'le (s.a.) oturur ve ona karşı güzel davranırdı, görüntüsü ve sözleri de güzeldi. Hz. Peygamber (s.a.) de onun sözlerini beğenir ve onu meclisinde kendine yakın otururdu. Ancak bu kişi içinde dış görüntüsünün aksini gizliyordu. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak **bakınız! Onlar sırtlarını dönerler** meâlindeki âyeti indirdi[6]. Cenâb-ı Hak burada, onlar içlerindekini gizliyor ve saklıyor buyurmaktadır. Bu, İbn Abbâs'ın sözüdür[7]. Göğsünü çevirmek anlamına gelen "tesniyetü's-sudûr" (تثنية الصدور) ibaresinin aslı, gizlenen ve saklanan şeyi gizli tutmak için göğsünün bir tarafını diğer tarafa çevirmektir. Sözlükte göğsü ikilemek demek olan bu ibare, göğsü daraltmaktan kinâyedir. Nitekim bir âyette Allah şöyle

---

3 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XI, 183; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 400.

4 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XI, 184; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 401.

5 Ahnes b. Şerîk es-Sekafî'nin asıl adı Übeyy idi, ama kendisine Ahnes lakabı verilmişti. Çünkü Ebû Süfyan'ın ticaret kervanının kurtulduğu haberi geldiğinde, Benî Zühre kabilesi ile birlikte Bedir'den geri dönmüştü. Onun hakkında Benî Zühre ile geri kaçan kaçtı denilmiş ve ona Ahnes (kaçak) diye isim verilmişti. Bilâhare Ahnes müslüman oldu ve müellefe-i kulûb içinde yer aldı. Huneyn savaşına katıldı. Hz. Ömer döneminin ilk yıllarında vefat etti (bk. İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, I, 38).

6 Bu rivayet isnatsız olarak zikredilmiştir (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, IX, 5; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XI, 209).

7 "Bakınız! Onlar sırtlarını dönerler" meâlindeki âyet hakkında İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Onlar kalplerinde olan şeyi gizliyorlardı (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XI, 185).

buyurmuştur: "Allah kimi saptırmak isterse, kalbine darlık ve sıkıntı verir"[8]. Yahut kibir anlamına gelen bir ifadedir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: "Büyüklük taslayarak, başkalarını Allah yolundan saptırmak için Allah hakkında tartışır durur"[9]. Sanki bunun aslı, başka bir şeye meyletmektir, nitekim Ebû Avsece öyle dedi: Başkasına meylederler. Hac sûresinde geçen "sâniye ıtfihî" (ثَانِىَ عِطْفِهِ) ibaresi de bunun gibidir.

Ondan gizlemek için. Bazıları buna Allah'tan gizlemek için diye, bazıları da Resûlullah'tan (s.a.) gizlemek için diye anlam verdiler. Ancak bazı müfessirlerin söylediği gibi âyet eğer münafıklar hakkında ise Resûlullah'tan (s.a.) saklamak ve gizlemek anlamına gelir; çünkü onlar Hz. Peygamber'e (s.a.) tâbi olmuş görünüyor, fakat içlerinde ona muhalefeti ve düşmanlığı gizliyorlardı. Âyet şayet müşrikler hakkında ise, o zaman da Allah'tan saklamak ve gizlemek anlamına gelir; çünkü onlar Resûlullah'a (s.a.) muhalif görünmeye aldırmaz ve ona düşmanlık göstermekten çekinmezlerdi. **[§]**Onlar kalplerinde sakladıkları ve gizledikleri şeylere Allah'ın muttali olamayacağını düşünüyorlardı. Cenâb-ı Hak ise, onların gizlediklerini de açıkladıklarını da bildiğini haber vermektedir. Bu âyette Muhammed aleyhisselâmın peygamberliğinin ispatına delil vardır; onlar bu düşüncelerini Hz. Peygamber'den (s.a.) gizliyorlar ve onu içlerinde saklıyorlardı. Resûlullah (s.a.) ise ancak Allah Teâlâ'nın haber vermesiyle bildiği anlaşılsın diye bu durumu onlara haber verdi.

129

Bilesiniz ki elbiselerine büründükleri zaman. Yani onları gizlediklerinde. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: **Bilesiniz ki elbiselerine büründükleri zaman** meâlindeki âyet, gecenin karanlığında ve evlerinin bir köşesinde **gizledikleri ve açıkladıkları şeyleri** o anda **bilir,** anlamına gelir. Meselenin aslı şudur: Onlar da biliyorlardı ki, o kalpleri ve göğüsleri de Allah yaratmıştır. Elbise ise, onların dokuyup edindikleri nesnelerdir. Sonra elde ettikleri nesneleri gizlemeye de onların güçleri yetmiyor. Buna göre onların, Cenâb-ı Hakk'ın yarattığı kalplerindekini gizlemeye güçlerinin yetmemesi daha anlaşılır bir durumdur.

---

[8] "Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini İslâm'a açar; kimi de saptırmak isterse, göğe çıkıyormuş gibi kalbine darlık ve sıkıntı verir. Allah inanmayanları işte böyle cezalandırır" (el-En'âm, 6/125).

[9] "İnsanlar içinde öyleleri vardır ki bilgisi, kılavuzu ve aydınlatıcı bir kitabı olmadığı halde, büyüklük taslayarak, başkalarını Allah yolundan saptırmak için Allah hakkında tartışır durur. Onun dünyadaki payı rezil rüsva olmaktır; kıyâmet gününde ise ona yakıcı ateşin azabını tattıracağız" (el-Hac, 22/8-9).

Burada bilesiniz ki anlamına gelen "elâ" (ألا) kelimesi, söylenen sözü tekit anlamına gelmektedir. Bu, Ebû Ubeyde[10] ve diğerlerinin görüşüdür.

O kalplerin içini bilendir. Müfessirler bu beyana, O kalplerde olanı bilendir diye anlam verdiler. Ancak **O kalplerin içini bilendir** meâlindeki beyan, insan türüne ait bulunan kalplerin idaresi ve içinde sakladıklarının ayırt edilmesi Allah'a aittir anlamına gelen bir ifadedir.

وَمَا مِنْ دَٓابَّةٍ فِي الْاَرْضِ اِلَّا عَلَى اللّٰهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَا كُلٌّ فٖى كِتَابٍ مُبٖينٍ ﴿٦﴾

6. "Yeryüzünde kımıldayan hiçbir canlı yoktur ki rızkı Allah'ın üzerine olmasın! Allah onların halen bulunduğu yeri de emanet olarak konulacağı yeri de bilir; hepsi apaçık kitapta vardır."

Yeryüzünde kımıldayan hiçbir canlı yoktur ki rızkı Allah'ın üzerine olmasın! Bazıları şöyle dedi: Cenâb-ı Hak buradaki "dâbbe" (دابة) kelimesi ile imtihan edilen kişileri kastetmiştir, ondan maksat da insan türüdür. Diğer canlılar da, imtihan edilenlerin emrine âmâde kılınan hayvanlardır, dediler. Bazıları da şöyle dedi: Bundan maksat, imtihan edilen kişilerden olsun olmasın yeryüzünde kımıldayan her canlıdır. Cümlenin tamamı şöyledir: Yeryüzünde kımıldayan hiçbir canlı yoktur ki, onları ayakta tutmak [§]ve hayatları için gerekli olan rızkı vermek Allah'a ait olmasın! Onlar için o rızkı yaratan da Allah'tır. Sonra bu rızkı edinmek için bazan bir sebep kılmış, bazan da sebepsiz olarak vermiştir.

130

Onların rızkı Allah'ın üzerine olmasın! Bu beyanın işaret ettiği anlama dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: **Rızkı Allah'a aittir**, yani o rızkı yaratmak Allah'a aittir, yaratılanlar ise o rızıkla ayakta durur ve hayatlarını devam ettirirler. Âyet-i kerîmede "Rızkınız göktedir"[11] buyurulmaktadır. Yani Allah bizim rızkımızı gökten yağan yağmur ve diğer vasıtalarla yaratmaktadır. Buna göre **onların rızkı Allah'ın üzerindedir** meâlindeki beyan, onların rızkını yaratmak Allah'a aittir anlamına gelir. **Onların rızkı Allah'ın üzerindedir** meâlindeki âyete, onlara rızkı ulaştırmak, rızkın ölçüsünü belirlemek ve ma-

---

10 "Bilesiniz ki elbiselerine büründükleri zaman" meâlindeki âyet hakkında Ebû Ubeyde şöyle der: Araplar "elâ" (ألا) sözcüğünü tekit, icap ve tenbih mânasında kullanırlardı (*Mecâzü'l-Kur'ân*, I, 258).

11 "Rızkınız ve size vâdedilenler göktedir" (ez-Zâriyât, 51/22).

işetini temin etmek Allah'a aittir anlamı da verilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: "Orada gerekli besinlerini uygun ölçülerle yarattı"[12]. Yani onlara rızkı ulaştırmak ve maişetlerini temin etmek Allah'a aittir. Sonra **Allah'ın üzerindedir** meâlindeki beyana bazıları şöyle bir anlam verdi: Onlara ulaşan rızık ancak Allah'tan gelmiştir, o rızkı onlara Allah'tan başka kimse vermemiştir. Buradaki **Allah'ın üzerinde** anlamına gelen ifade, Allah tarafından demektir. Bu türlü ifadeler dilde caizdir. Meselâ Cenâb-ı Hak, "Onlar, insanlardan ölçerek bir şey aldıklarında tam ölçerler"[13] buyurmaktadır. Buradaki insanların üzerine mânasındaki "ale'n-nâs" (على الناس) kelimesi "mine'n-nâs" (من الناس), yani "insanlardan" anlamına gelir. Bu, Mücâhid'in görüşüdür[14]. **Onların rızkı Allah'ın üzerindedir** meâlindeki beyan, vâdettiğini yerine getirmek Cenâb-ı Hakk'a düşer anlamına da gelebilir. Allah, onların rızıklarını vereceğini vâdetmişti, vâdine vefa göstermek ve onu yerine getirmek de O'na düşer. Başka bir ihtimal şudur: Cenâb-ı Hak belli bir süre yaşamaları için varlıkları yarattığına göre, o vakit, yani ecel gelinceye kadar onların maişetini kendilerine ulaştırmak da O'na aittir. Çünkü onları o vakte kadar yaşamak üzere yaratan O'dur. Bu görüşlerden bazıları birbirine yakındır.

[Müstakar ve Müstevda' Kelimelerinin Anlamı]

Allah onların halen bulunduğu yeri de emanet olarak konulacağı yeri de bilir. Bu âyetin işaret ettiği anlama dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları "müstakar" (مستقر) kelimesine gece anlamı, "müstevda'" (مُسْتَوْدَع) kelimesine de gündüz maişet vakti anlamı verdi. Bazıları da "müstakar" anne rahmi, "müstevda'" da erkeklerin sulbüdür, dedi. Bazıları da bunun tersi olarak müstakar erkeklerin sulbüdür, müstevda' anne rahmidir, dedi. Bazıları "müstakar", dünyadaki harekât, [§]"müstevda'" da âhirette gideceği yerdir, dedi. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Ne yapacağınızı ve yerinizin neresi olacağını Allah bilir"[15]. Yani dünyada neler yapacağınızı, maişetiniz konusunda nasıl davranacağınızı ve sonra gideceğiniz yerin neresi olduğunu Allah bilir. Yani âhiretteki maka-

131

---

12 "De ki: Arzı iki devirde yaratanı inkâr edip O'na başkalarını ortak mı koşuyorsunuz? O yaratıcı ve âlemlerin Rabb'i olan Allah'tır. Arz üzerinde sarsılmaz dağlar oturttu, orayı bereketli hale getirdi; gerekli besinlerini orada -bunlara ihtiyacı olan varlıklar için eşit derecede olmak üzere- uygun ölçülerle yarattı. (Bütün bunlar) dört devirde oldu" (Fussılet, 41/9-10).

13 "Onlar, insanlardan ölçerek bir şey aldıklarında tam ölçerler" (el-Mutaffifîn, 83/2).

14 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 1; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 401.

15 "Bil ki, Allah'tan başka tanrı yoktur. Kendi günahın için, erkek kadın müminler için Allah'tan af dile. Ne yapacağınızı ve yerinizin neresi olacağını Allah bilir" (Muhammed, 47/19).

mınızı ve kalacağınız yeri O bilir. Bazıları şöyle dedi: "Müstakar" dünyadaki, "müstevda'" da kabirdeki hayatıdır. Bu âyet, insanın her konumdaki bütün davranışlarını, bütün eylemlerini Cenâb-ı Hakk'ın bildiği anlamı taşımaktadır. Çünkü insanlar ya bir yerde hareketsiz haldedir, ya da hareket halindedir, işte Allah onların bütün hallerini bilir. Bu âyet aynı zamanda önceki âyetin sılası gibidir. Önceki âyette Cenâb-ı Hak "Bakınız! Onlar içlerindekini ondan gizlemek için sırtlarını dönerler" buyuruyordu. Bu âyette de Cenâb-ı Hak haber veriyor ki, yeryüzünde kımıldayan canlılardan hiçbiri Allah'a gizli değildir, rahimlerin neyi eksilteceği[16], erkeklerin sulbüne ne konulduğu Allah'a gizli değildir. Böyleyken hakkında Allah'ın emir ve yasağı bulunan ve cezalandırılması veya sevap verilmesi gereken amelleriniz nasıl Allah'a gizli kalır? *En doğrusunu Allah bilir.*

Hepsi apaçık kitapta vardır. Yani hepsi kitapta açıklanmıştır. Buna levh-i mahfûzda yazılıdır mânası da verilmiştir. Bununla Kur'ân ve diğer şeyler kastedilmiş olabilir.

وَهُوَ الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ ف۪ي سِتَّةِ اَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَٓاءِ لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلًاۜ وَلَئِنْ قُلْتَ اِنَّكُمْ مَبْعُوثُونَ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ لَيَقُولَنَّ الَّذ۪ينَ كَفَرُٓوا اِنْ هٰذَٓا اِلَّا سِحْرٌ مُب۪ينٌ ﴿٧﴾

7. "Arşı, su üzerinde iken hanginizin daha güzel davranacağını denemek için gökleri ve yeri altı günde yaratan O'dur. Eğer sen, 'Öldükten sonra mutlaka diriltileceksiniz' desen kâfirler derhal, 'Bu büyü gibi bir düzmecedir' derler."

[Âlemin Altı Günde Yaratılması]

Gökleri ve yeri altı günde yaratan O'dur. Başka bir yerde Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Gökleri, yeri ve bu ikisi arasında bulunanları altı günde yaratan O'dur"[17]. Başka bir âyette de şöyle buyurur: "De ki: Yerküreyi iki devir-

---

[16] Müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Allah her dişinin karnında neyi taşıdığını, rahimlerin neyi eksiltip neyi artıracağını bilir. O'nun katında her şey bir ölçüye bağlıdır" (er-Ra'd, 13/8).

[17] el-Furkān, 25/59; es-Secde, 32/4.

de yaratanı inkâr edip O'na başkalarını ortak mı koşuyorsunuz?… O arz üzerinde gerekli besinlerini orada -bunlara ihtiyacı olan varlıklar için eşit derecede olmak üzere- uygun ölçülerle yarattı. (Bütün bunlar) dört devirde oldu… [§] **132** Böylece onları iki evrede yedi gök olarak yarattı…"[18] Cenâb-ı Hakk'ın yeryüzünü, biri varlığı diğeri yokluğu olmak üzere iki günde yaratmış olması mümkündür. Aynı şekilde uzayı da biri varlığı, diğeri yokluğu olmak üzere iki günde yaratmıştır. Nitekim âyetlerde şöyle buyurmaktadır: "Bir gün gelecek yer başka yere, gökler de başka göklere dönüştürülecek"[19]. "O dehşet günü gökleri yazılı kâğıt tomarlarını dürer gibi düreriz"[20]. "O gün semayı örten bulutlar (perdeler) açılacak"[21]. Aynı şekilde gökyüzü ile yeryüzü arasındaki varlıkları da biri varlığı, diğeri de yokluğu olmak üzere iki günde yaratmıştır. Yedinci gün de dirilme günüdür. Böylece bütün bunların her birini, biri varlığı diğeri yokluğu olmak üzere ikişer günde yaratmıştır. Biz bu konuyu A'râf sûresinde bilgimizin elverdiği ölçüde bir nebze irdelemiştik[22]. Bu âyette ise **altı gün** denilerek göklerin ve yerin belli bir zaman diliminde var olduğuna işaret edilmektedir. Çünkü insanlar nazarında günler, zamanın geçmesiyle meydana gelir. Gökler ve yer belli bir zamanda var olduğuna göre, bazı dinsizlerin söyledikleri gibi onlar ezelî değildirler, âyette belirtildiği gibi yokken var olmuşlardır. *En doğrusunu Allah bilir.* Yedinci günün ise dünyada imtihan edilen insanların diriltildiği gün olması mümkündür. Varlıkların, yani insanın yaratılmasındaki maksat da zaten budur.

---

18 "De ki: Arzı iki devirde yaratanı inkâr edip O'na başkalarını ortak mı koşuyorsunuz? O yaratıcı ve âlemlerin Rabb'i olan Allah'tır. Arz üzerinde sarsılmaz dağlar oturttu, orayı bereketli hale getirdi; gerekli besinlerini orada -bunlara ihtiyacı olan varlıklar için eşit derecede olmak üzere- uygun ölçülerle yarattı. (Bütün bunlar) dört devirde oldu. Dahası O, duman halinde olan semaya iradesini yöneltti; ardından ona ve arza, 'İsteyerek veya istemeyerek (varlık sahnesine) gelin!' buyurdu. 'İsteyerek geldik' dediler. Böylece onları iki evrede yedi gök olarak yarattı, her göğe işlevini ilham etti. Biz, yakın semayı kandillerle donattık ve onu koruduk. İşte bu, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen Allah'ın takdiridir" (Fussılet, 41/9-12).

19 "Bir gün gelecek yer başka yere, gökler de başka göklere dönüştürülecek, insanlar gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah'ın huzuruna çıkacaklardır" (İbrâhim, 14/48).

20 "O dehşet günü gökleri yazılı kâğıt tomarlarını dürer gibi düreriz. Yaratmaya başlamadan önceki hale döndürürüz. Sözümüz sözdür; biz bunu mutlaka yaparız" (el-Enbiyâ, 21/104).

21 "O gün semayı örten bulutlar (perdeler) açılacak, melekler peş peşe indirilecek" (el-Furkān, 25/25).

22 bk. el-A'râf, 7/54. âyetin tefsiri.

[Arş]

Arşı, su üzerinde idi. Bazı müfessirlerin söylediği gibi arştan maksat şayet mülk ve saltanatın ismi ise, *en doğrusunu Allah bilir ya*, buradaki üzerinde anlamına gelen "alâ" (على) harf-i cerine, …den, …dan anlamına gelen "an" (عن) anlamı verilerek Allah mülkünü sudan ortaya çıkarmış demek olur. [§]Bu, dilde caiz olan bir ifade tarzıdır. Çünkü her şeyin zuhuru ve vücuda gelmesi su ile olmuştur, Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "Biz her canlıyı sudan yarattık"[23]. Arş bazı insanların söylediği gibi şayet bir kürsü ve taht ismi ise, o zaman hükümranlığın tahtı anlamına gelir. Allah onu dostlarına ikram için ve meleklerin onu taşımaları ve ona hizmet etmeleri için yaratmıştır; nitekim yeryüzü sultanlarının tahtları da böyledir, hizmetçiler orada oturana hizmet etmektedirler. Arş, Allah'ın yaratıklarından biridir, nesneleri Allah'a nispet ettiği gibi arşı da kendisine nispet etmektedir. Ancak nesneler Allah'a bazan bütün olarak nispet edilir, bazan da işaretle ve tek tek nispet edilir. Allah'ın bir şeyi işaret yoluyla kendisine nispet etmesi, o şeyi yüceltmesi anlamına gelir. Nesnelerin bütün olarak Allah'a nispet edilmesi ise, Allah'ın yüceliğini ve büyüklüğünü hatırlatmak anlamına gelir. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "Göklerin ve yerin mülkiyet ve hükümranlığı yalnız Allah'ındır"[24]. "Gökleri ve yeri yaratan O'dur"[25]. Bu ve benzeri âyetlerde Cenâb-ı Hakk'ın hükümranlığına ve azametine dikkat çekilmektedir. Cenâb-ı Hak bir âyette "evim"[26] buyurmakta, başka bir âyette de "Mescitler yalnız Allah'ındır"[27] demektedir. Bu âyetler de "beyt"in ve "mescit"lerin değerinin büyüklüğüne işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hanginizin daha güzel davranacağını denemek için, yani Allah gökleri ve yeri ve bu ikisi arasında bulunan her şeyi, imtihan edilen insanlar için yarattı. Bunları kendi zatı için değil, ancak imtihan edilen varlıklar için yarattı. Nitekim bir âyette şöyle buyurur: "O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendinden bir lütuf olarak emrinize vermiştir"[28]. Cenâb-ı Hakk'ın bunları kendisi için yaratmış olması abestir, çünkü bunlar özellikle yok olmak için yaratılmış-

---

23 el-Enbiyâ, 21/30.

24 el-Bakara, 2/107; el-Mâide, 5/40; el-A'râf, 7/158.

25 el-En'âm, 6/1, 73; el-A'râf, 7/158; et-Tevbe, 9/36.

26 "O zaman biz Kâbe'yi insanların gidip gelip ziyaret edecekleri bir makam ve bir güvenlik yeri yaptık. Siz de İbrahim'in makamından kendinize namaz kılacak bir yer edinin. İbrahim ve İsmail'e de, 'Tavaf edecekler için, kendini ibadete verecekler, rükû ve secde edecekler için evimi temiz tutun' diye talimat verdik" (el-Bakara, 2/125).

27 el-Cin, 72/18.

28 "Ayrıca O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendinden bir lütuf olarak emrinize vermiştir. Bütün bunlarda düşünenler için işaretler vardır" (el-Câsiye, 45/13).

tır. Özellikle yok olmak için yaratılan her şeyin Allah için olması abestir. Bundan dolayı mesele yukarıda söz edildiği gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

134

[§]Eğer sen, 'Öldükten sonra mutlaka diriltileceksiniz' desen kâfirler derhal, 'Bu büyü gibi bir düzmecedir' derler. Burada kâfirler **bu büyü gibi bir düzmecedir** sözünü, **öldükten sonra mutlaka diriltileceksiniz** kelâmı için söylemediler. Hz. Peygamber (s.a.) onların ölümden sonra diriltileceklerini söyledikten sonra, ölümden sonra dirilmeye dair deliller ve kanıtlar getirmişti; işte kâfirler ölümden sonra dirilmeye dair getirilen deliller ve kanıtlar için, **bu büyü gibi bir düzmecedir** demişlerdi. Burada başka bir ihtimal da şudur: Cenâb-ı Hak onların her şeyi büyüye nispet ederek, hatta büyü ile hiç alakası olmayan haberleri de ona nispet ederek ne kadar akılsızca davrandıklarına dikkat çekmektedir. Çünkü büyü ancak, nesnelerin şeklini değiştirmekten ibarettir. Halbuki Allah'ın, olacağını haber verdiği diriliş böyle değildir.

وَلَئِنْ اَخَّرْنَا عَنْهُمُ الْعَذَابَ اِلٰٓى اُمَّةٍ مَعْدُودَةٍ لَيَقُولُنَّ مَا يَحْبِسُهُ اَلَا يَوْمَ يَاْتِيهِمْ لَيْسَ مَصْرُوفًا عَنْهُمْ وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهٖ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٨﴾

8. "Andolsun, eğer biz onlardan azabı belirli bir süreye kadar ertelesek mutlaka, 'Onu engelleyen nedir?' derler. Bilesiniz ki onlara azap geldiği gün artık ondan kurtulmaları mümkün değildir. Alay etmekte oldukları şey kendilerini çepeçevre kuşatacaktır."

Eğer biz onlardan azabı belirli bir süreye kadar ertelesek… Denildi ki: Onu bilinen bir vakte kadar, yani diriliş gününe kadar ertelesek… Cenâb-ı Hak burada "ümmet" (أُمَّة) kelimesini kullandı, *en doğrusunu Allah bilir ya*, diriliş günü bütün ümmetlerin ecellerinin son bulduğu gündür. O zaman **mutlaka, 'Onu engelleyen nedir?' derler.** Yani onlar derler ki: Bize geleceği söylenen o azabın gelmesini engelleyen nedir? Onların azabın hemen gelmesini istemeleri, âdetleri olduğu üzere onlarla alay etmek anlamındadır.

Bilesiniz ki onlara azap geldiği gün artık ondan kurtulmaları mümkün değildir. O azap geldiğinde, bunu onlardan kaldırma gücüne sahip hiç kimse yoktur. Nitekim Allah şöyle buyuruyor: "Kendileri için Rab'lerinden

başka bir koruyucu ve bir aracı yoktur"[29]. Başka bir âyette de şöyle buyurur: "Onları Allah'a karşı koruyacak kimse yoktur"[30]. **Onları çepeçevre kuşatacaktır** meâlindeki âyette bazıları, bu onlara gelecek mânası, bazıları da onlara
135 yapışacak anlamı verdi. **Alay etmekte oldukları şey,** [§]yani Hz. Peygamber'i (s.a.) ve kitabı alaya almalarının cezası onları kuşatır. **Bilesiniz ki onlara azap geldiği gün artık ondan kurtulmaları mümkün değildir** meâlindeki beyan, onların kendilerine şefaat edeceğini bekledikleri kişilerin şefaati ile bu azap onlardan kaldırılmaz demektir. Nitekim başka bir âyet şöyledir: "Onlar kendilerine bir itibar ve güç vesilesi olsun diye Allah'tan başka tanrılar edindiler"[31]. Allah onların beklentilerini ve onlara tapmaktaki ümitlerini boşa çıkarmak için o tanrıların onlara itibar ve güç kazandırmayacağını haber vermektedir. Başka bir âyette Allah şöyle buyuruyor: "Onlar yardım göreceklerini umarak Allah'tan başka tanrılar edindiler"[32]. Çünkü onlar, kendilerine şefaat edecekleri ümidiyle putlara tapıyorlardı.

وَلَئِنْ اَذَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً ثُمَّ نَزَعْنَاهَا مِنْهُ اِنَّهُ لَيَؤُسٌ كَفُورٌ ﴿٩﴾

9. "Eğer insana tarafımızdan bir nimet tattırır da sonra ondan çekip alırsak tamamen ümitsizliğe düşer, nankörleşir."

Eğer insana tarafımızdan bir nimet tattırırsak… Denildi ki: Yani bol servet ve nimet verirsek… **Sonra ondan çekip alırsak tamamen ümitsizliğe düşer,** yani o servetin yok olup gitmesi, kendisinden alınması onu ümitsizliğe düşürür, onun tekrar gelebileceği ümidini kaybettirir. Ümit kesmek, bazan insanı küfre götürür, meselâ Allah şöyle buyurur: "Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü inkâr edenlerden başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez!"[33] Muhtemeldir ki âyetteki ümit kesmek, eldeki nimetin gitmesi haline, nankörleşmek de nimetin ve bolluğun varlığı haline işaret etmektedir.

---

29 "Kendileri için Rab'lerinden başka bir koruyucu ve bir aracı bulunmaksızın O'nun huzurunda toplanmanın kaygısını duyan insanları onunla (Kur'ân) uyar ki günahlardan sakınsınlar" (el-En'âm, 6/51).

30 er-Ra'd, 13/34.

31 "Onlar kendilerine bir itibar ve güç vesilesi olsun diye Allah'tan başka tanrılar edindiler. Hayır, hayır! O putlar onların ibadetini tanımayacaklar ve kendilerine hasım olacaklar" (Meryem, 19/81-82).

32 Yâsîn, 36/74.

33 Yûsuf, 12/87.

Nankörleşir, o mal ve servet kendisinden haksız yere ve zulüm yoluyla alındığını düşündüğü için nankörleşir, bu ise küfürdür. **Eğer insana tarafımızdan bir nimet tattırırsak** meâlindeki beyanda geçen insan kelimesini İbn Abbâs'ın (r.a.) kâfir diye yorumladığı rivayet edilir. **Tarafımızdan bir nimet,** yani sağlık, âfiyet nimeti, malda bolluk ve insanı sevindiren her şey… **Sonra ondan çekip alırsak,** yani o rahmeti çekip alırsak, **tamamen ümitsizliğe düşer,** bu hal ona Allah'ın rahmetinden ümidini kestirir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "İnsanlara bir nimet tattırdığımızda buna sevinirler; fakat kendi elleriyle yaptıkları (günahlar) yüzünden başlarına bir belâ gelse hemen ümitsizliğe düşerler"[34].

Ümitsizliğe düşer meâlindeki beyan, sıkıntı ve zorluk halinde ümitsizliğe düşer; **nankörleşir** meâlindeki beyan bolluk halinde ve nimetler içersinde iken nankörleşir anlamına da gelebilir. Bu meselenin aslı şudur: Onlar nimetlere sahip olduklarında bu nimetleri kendilerine vereni düşünmüyor, sadece ellerindeki malı ve nimeti düşünüyorlar. [§]Bundan dolayı verilen nimetlerin onlardan alınması, kendilerini ümitsizliğe ve nankörlüğe sevketti. Onlara nimetler verilmesi de, kendilerini nankörlüğe, sevince ve övünmeye sevketti. Eğer o nimetlere bakarak onları lütfedeni düşünselerdi, bu malların ellerinden gitmesi durumunda ümitsizliğe kapılmaz, onlara nail olmaları halinde de sevince ve nankörlüğe düşmezlerdi. Aksine nimet ellerinden gidince sabrederler, nimete sahip olduklarında da onları verene şükrederlerdi.

136

وَلَئِنْ اَذَقْنَاهُ نَعْمَٓاءَ بَعْدَ ضَرَّٓاءَ مَسَّتْهُ لَيَقُولَنَّ ذَهَبَ السَّيِّـَٔاتُ عَنّٖى اِنَّهُ لَفَرِحٌ فَخُورٌۙ ﴿١٠﴾

10. "Eğer başına gelen bir sıkıntıdan sonra ona bir nimet tattırırsak, '(Oh!) ***Kötü durumlar benden uzaklaşıp gitti' der. Artık onun bütün yaptığı sevinmek ve övünmektir."***

Bu âyetteki "ferah" (الفرَح) kelimesi razı ve hoşnut olmak anlamına gelir. Cenâb-ı Hak âyet-i kerîmede "Onlar dünya hayatıyla sevinip mutlu oluyorlar"[35], yani dünya hayatından razı ve hoşnutturlar buyurmaktadır. De-

---

34 er-Rûm, 30/36.

35 "Allah dilediği kimselerin rızkını bollaştırır ve daraltır. Onlar dünya hayatıyla sevinip mutlu oluyorlar, oysa âhiretin yanında dünya hayatı, geçici bir faydadan başka bir şey değildir" (er-Ra'd, 13/26).

nildi ki: "Ferih" (الفَرِح) kelimesi, çok sevinmek ve şımarmak demektir. Rahatlık ve bolluk halinde insan sevinip şımarır. Cenâb-ı Hak ise "Bil ki Allah şımarıkları sevmez"[36] buyurmaktadır. "Ferah", insanı bazan küfre götürür, bazan da küfür değil sadece sevindirir. Âyetteki fahûr (الفخور) kelimesi ise, kendisine verilen mal ve servetle fakirlere karşı övünmek, yahut nebîleri ve resûlleri yalanlayarak böbürlenmek demektir. Kâfirlerin reislerinin âdeti de böyle idi, onlar servet sahibi idiler ve bolluk içinde yaşıyorlardı; mal ve bolluk itibariyle kendilerinden daha düşük olan birine peygamberlik verilmesini kabul edemiyorlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle söylemektedir: "Var etti ki, sırtlarına binesiniz, üzerine yerleştiğinizde Rabb'inizin nimetini hatırlayasınız ve şöyle diyesiniz: Bu Kur'ân, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya!"[37] "Biz servet ve nüfus açısından üstünüz"[38].

اِلَّا الَّذٖينَ صَبَرُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ اُولٰٓئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ كَبٖيرٌ ﴿١١﴾

11. "Ancak sabredip, dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar böyle değildir. İşte onlar için bir bağış ve büyük bir mükâfat vardır."

Ancak sabredip, dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar böyle değildir. Bazı müfessirler dediler ki: **Ancak sabredenler,** yani belâlara ve zorluklara sabredenler; **dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar,** yani itaat edenler böyle değildir, demektir. **Ancak sabredenler böyle değildir** cümlesi, [§]çeşitli âyetlerde zikredilen şeylere iman edenler böyle değildir anlamına da gelir gibi gözükmektedir: "Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar böyle değildir"[39]. "Asra yemin ederim ki, insan gerçekten ziyandadır. Ancak iman edenler başkadır"[40]. **Sabredenler böyle değildir** meâlindeki beyan, isyan etmeyip günah işlemeyenler böyle değildir mânasına da gelir; **yararlı işler yapanlar** meâlindeki ifade de, itaatkâr davrananlar demektir. İmanın kendisi, bütün günahlara son verme inancı ile o inanca nakîse getirecek şeyleri karıştırmaktan sakınmak ve her konuda itaatkâr davranmaktır. Her mümin böyle

137

---

36 el-Kasas, 28/76.

37 ez-Zuhruf, 43/31.

38 "Ardından şunu eklemişlerdir: Biz servet ve nüfus açısından üstünüz; dolayısıyla, azaba uğratılacaklar biz olamayız" (Sebe', 34/35).

39 eş-Şuarâ, 26/227; Sâd, 38/24; el-İnşikāk, 84/25; et-Tîn, 95/6; el-Asr, 103/3.

40 el-Asr, 103/1-3.

inanır, böyle sakınır, her türlü mâsiyete son verir ve her ilâhî buyruğa itaatkâr davranır. Mümin olan herkesin inancı böyledir. Onun hakikati, bütün bunlara vefa göstermektir.

İşte onlar için bir bağış ve büyük bir mükâfat vardır. Onlar için bir bağış vardır. Bu beyan, işledikleri küçük günahları bağışlanır, büyük günahlardan da sakınırlar demektir. **Büyük bir mükâfat vardır** meâlindeki beyan da, yaptıkları iyiliklerden ve farzlarda itaatkâr davranmalarından dolayı onlara büyük mükâfat vardır, demektir. **Onlar için bir bağış vardır** meâlindeki beyan, dünyada hataları örtülür anlamına da gelebilir; Cenâb-ı Hak dünyada onların günahlarını örter ve kimsenin bunlardan haberi olmaz. Buna göre **büyük bir mükâfat vardır** meâlindeki cümle de, itaatkâr davrandıkları ve hayırlar yaptıkları için insanlar onlara saygı gösterirler ve yaptıkları günahları da insanlardan gizler, anlamına gelir. Bu yorum, dünya hayatıyla ilgilidir, ilk yorum ise âhiret hayatıyla ilgilidir.

فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ بَعْضَ مَا يُوحٰٓى اِلَيْكَ وَضَٓائِقٌ بِه۪ صَدْرُكَ اَنْ يَقُولُوا لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ كَنْزٌ اَوْ جَٓاءَ مَعَهُ مَلَكٌ اِنَّمَٓا اَنْتَ نَذ۪يرٌ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ وَك۪يلٌ ﴿١٢﴾

12. "Ona bir hazine indirilse veya onunla beraber bir melek gelse ya! demelerinden dolayı canın sıkılarak sana vahyedilen âyetlerin bir kısmının tebliğini terkedecek değilsin ya! Sen ancak bir uyarıcısın. Allah her şeye vekildir."

Sana vahyedilen âyetlerin bir kısmının tebliğini terkedecek değilsin. Burada belki, ihtimal ki anlamına gelen "lealle" (لعل) edatı, iki anlama gelebilir. **Birinci yorum**, olumsuzluk anlamına gelir, yani **sana vahyedilen âyetlerin bir kısmının tebliğini** terketme! demektir. Her ne kadar Hz. Peygamber'in (s.a.) tebliği terketmeyeceği biliniyor ise de, âyet buna vurgu yapmaktadır. [§]Buna **138** benzer başka âyetler de vardır: "Sakın müşriklerden olma!"[41] "Sakın şüpheye düşenlerden olma!"[42] Resûlullah'ın (s.a.) böyle şeyler yapmayacağı bilinmekle birlikte Cenâb-ı Hak yine de bu gibi âyetlerde ona bunları yasaklamaktadır. Yasak, ancak bir adamın diğerine, belki sen şöyle yapmak istiyorsun, diyerek

41 el-En'âm, 6/14; Yûnus, 10/105; el-Kasas, 28/87.

42 el-Bakara, 2/147; el-En'âm, 6/114; Yûnus, 10/94.

onu yapmasını yasaklamasıdır. İkincisi, bu edat, insan bir şeyi yapmaya niyetlenip ona yaklaştığında kullanılır. Meselâ, "Neredeyse -biraz da olsa- onlara kayacaktın!"[43] meâlindeki âyet bunun örneğidir. Burada "kâde" (كاد) fiili, iman edecekleri ümidiyle Hz. Peygamber'in (s.a.) onlara yaklaştığı sıradaki durumu ifade etmektedir. Bu, onlardan uzak durmasının helâl olduğu anlamına gelir, onların tanrılarına hakaret etmek ve o hususta onları ayıplamak gibi durumlarda kullanılır ve onların tanrılarına hakaret etmemenin helâl olduğunu ifade eder. Aynı şekilde "İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!"[44] meâlindeki âyet de iki anlama gelir. Birincisi, iman etmedikleri için onlara acıyarak kendine zarar verecek şeylerden uzak dur anlamına gelir. İkincisi, hafifletmek anlamına gelir. Meselâ Cenâb-ı Hak "Onlardan dolayı üzülme"[45] buyurmaktadır. Keza "Korkup kaygılanma"[46] buyurmaktadır. Bu ise yasaklamak anlamında değil, korkusunu ve üzüntüyü hafifletme anlamındadır. "Fealleke târikün" (فلعلك تاركٌ) ifadesinde başka bir ihtimal daha vardır; bu, Hz. Peygamber'e (s.a.) müjde anlamına gelen bir yasaklamadır, zira Hz. Peygamber (s.a.) göğsünün daralmasından ve onların kötü muamelelerinden dolayı kalbinin onlarla meşgul olmasından korkuyor ve tebliğ etmekle emrolunduğu şeyleri tebliğde gecikiyordu. Yüce Allah bundan dolayı ona güvence verdi **139** ve onun mâsumiyetini ifade buyurdu. **[§]İkinci yorum**, buradaki yasaklama, o konuda Hz. Peygamber'in (s.a.) içinde uyanan bir ümit yüzünden olabilir. Hayırlı insanlar, kötülerle başları derde girdiğinde bazan onlardan ayrılmalarına ve mârufu onlara emretmeyi terketmelerine izin verilir. Belki de herhangi bir halden dolayı tebliği ertelemesine izin verileceğine dair Hz. Peygamber'in (s.a.) içinde bir ümit uyanmıştı. Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'in (s.a.) bu ümidini kestiriyor ve onu her hâlükârda emrolunduğu şeyi tebliğ etmekle mükellef kılıyor. **Sana vahyedilen âyetlerin bir kısmı,** meâlindeki âyetten maksat muhtemelen, müfessirlerin söylediği gibi onların ilâhlarına hakaret etmek, onları ayıplamak ve hakkındaki iddialarına ilişkin konulardır.

Canının sıkılması. Müşrikler Hz. Peygamberle alay ederek konuşmalarından canı sıkılıyordu. Kendisiyle alay edilen herkesin canının sıkılması gerçek ve mümkün olan bir haldir. Yahut onların istedikleri şeyleri yapamamak-

---

43 "Hatta seni yerinde sağlam tutmasaydık neredeyse -biraz da olsa- onlara kayacaktın!" (el-İsrâ, 17/74).

44 "İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!" (eş-Şuarâ, 26/3).

45 el-Hicr, 15/88; en-Nahl, 16/127; en-Neml, 27/70.

46 "Mûsâ'nın annesine, 'Onu emzir, başına bir şey gelmesinden endişe ettiğinde onu nehre bırak. Korkup kaygılanma. Biz onu sana geri döndüreceğiz ve onu peygamberlerden biri yapacağız' diye vahyettik" (el-Kasas, 28/7).

tan dolayı canı sıkılıyordu, meselâ eğer bunları yaparsa iman edeceklerine dair söz verdikleri gökten melek indirmek, önlerine hazine koymak gibi şeyler… *En doğrusunu Allah bilir.*

Ona bir hazine indirilse veya onunla beraber bir melek gelse ya! Çünkü hazinenin ve meleğin, o insanların kalplerinde bir yeri ve değeri vardı. Bundan dolayı **ona bir hazine indirilse ya,** dediler. Eğer bu yapılırsa ona saygı duyacaklar, ona verilen vahiyler ve ileri sürdüğü iddialar tasdik edilecekti. Meleğin de onların nazarında büyük değeri vardı, eğer Hz. Peygamber'in (s.a.) yanında bir de melek olursa, ona saygı duyacak ve onu tasdik edeceklerdi.

Sen ancak bir uyarıcısın. Cenâb-ı Hak o insanların, **ona bir hazine indirilse veya onunla beraber bir melek gelse ya,** demelerinin hemen arkasında **sen ancak bir uyarıcısın** buyurdu. Onların isteklerini yerine getirmek sana düşmez. Bu ancak onların Allah'a karşı tahakkümü ve temennileridir. Sana düşen, sana indirilen şeyleri tebliğ etmektir. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmaktadır: "Sana düşen sadece duyurmaktır"[47]. **Allah her şeye vekildir.** Yani Allah, onların senin hakkında söylediklerini ve ileri geri konuşmalarını saklıyor. Yahut Vekîl ve Hafîz olan Allah'tır, sen değil! Nitekim başka âyetlerde şöyle buyurur: "Onlara egemen bir zorba değilsin"[48]. "Sen onlardan sorumlu değilsin"[49]**.** *En doğrusunu Allah bilir.*

اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ قُلْ فَاْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِثْلِهٖ مُفْتَرَيَاتٍ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٣﴾

[§]*13. "Yoksa 'Kur'ân'ı kendisi uydurdu' mu diyorlar? De ki: Eğer doğru söylüyorsanız Allah'tan başka çağırabildiğiniz herkesi yardıma çağırın da, siz de onun gibi uydurulmuş on sûre getirin!"* 140

Yoksa 'Kur'ân'ı kendisi uydurdu' mu diyorlar? Onlar dediler ki: Onu o uydurdu, yani bu Kur'ân'ı Muhammed kendi kafasından uydurdu. **De ki** ey Muhammed! Sizin iddianıza göre şayet onu ben uydurmuşsam, hadi siz de **onun gibi uydurulmuş on sûre getirin!** Siz uydurmayı Muhammed'den daha iyi becerirsiniz, çünkü siz kendinizi yalana ve iftiraya alıştırmışsınız. Muhammed'in ise ne yalanını gördünüz, ne de iftirasını! Kendini yalana ve iftiraya alıştıran

---

47 eş-Şûrâ, 42/48.

48 el-Ğâşiye, 88/22.

49 el-En'âm, 6/107; ez-Zümer, 39/41; eş-Şûrâ, 42/6.

biri, onu böyle bir şeyi hiç tanımayandan daha iyi becerir. **Onun gibi on sûre getirin!… Yardıma çağırın!** Şayet onu kendi kafasından uydurdu iddianızda **doğru söylüyorsanız** Allah'tan başka cinlerden ve insanlardan çağırabildiğiniz şahitlerinizi de çağırın, onun gibisini getirmek konusunda size yardım etsinler. Yahut şöyle buyuruyor: **Onun gibi uydurulmuş on sûre getirin!** Yani Muhammed, gökten gelen bir vahiy yolundan ve Allah'ın kendisine bildirmesi yolundan başka bir vasıta ile hiçbir şekilde bilmesi mümkün olmayan sizin o gizleyip sakladığınız haberleri toplayan bir sûre getirdi. Hadi, o nasıl sizin gizli hallerinize muttali oldu ise, siz de onun gizli hallerine muttali olun ve onun gizleyip sakladığı şeyleri toplayan uydurulmuş bir sûre de **siz getirin!** Allah'tan başka taptığınız putları da **çağırabildiğiniz kadar yardıma çağırın! Eğer** Kur'ân'ı onun uydurduğu iddianızda **doğru söylüyorsanız…** Yahut Allah şunu söylüyor: Siz Muhammed'le aynı dili konuşuyorsunuz, şayet Allah'a iftira edip Kur'ân'ı kendi kafasından uydurdu ise, siz de onun gibi uydurabilirsiniz; hadi öyleyse siz de bir sûre getirin, hem aynı dili konuştuğunuz kişileri de çağırın ve onlar da size yardım etsinler. **Eğer** Kur'ân'ı onun uydurduğu iddianızda **doğru söylüyorsanız…** *En doğrusunu Allah bilir.*

Siz de onun gibi uydurulmuş on sûre getirin! Başka bir yerde de "Onun benzeri bir sûre de siz getirin!"[50] buyrulur. Bazıları şöyle dedi: On sûre âyeti daha önce geldi, ancak on sûrenin benzerini yapamadılar. Sonra "Onun benzeri bir sûre de siz getirin!" âyeti geldi. **141** [§]Önce on sûre getirmeye davet edildiler, ancak onlar bundan aciz kaldıklarında, bu sefer kendilerine onun gibi bir sûre getirin denildi.

Onun gibi uydurulmuş on sûre! Cenâb-ı Hak, uydurulmuş sûre sözünü nasıl kullanır denilecek olursa, şöyle cevap verilir: Bunun anlamı şudur: Sizin iddianıza göre eğer onun uydurulmuş olma ihtimali varsa, hadi siz de onun gibisini getirin, çünkü siz uydurmayı Muhammed'den daha iyi becerirsiniz. Şayet siz bunu yapamazsanız, başka kimse de yapamaz.

فَاِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ فَاعْلَمُٓوا اَنَّمَٓا اُنْزِلَ بِعِلْمِ اللّٰهِ وَاَنْ لَٓا اِلٰهَ
اِلَّا هُوَ فَهَلْ اَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٤﴾

---

[50] "Kulumuza indirdiğimiz kitaptan dolayı bir şüphe içinde iseniz onun benzeri bir sûre de siz getirin, Allah'tan başka taptıklarınızı da yardıma çağırın; eğer iddianızda samimi iseniz!" (el-Bakara, 2/23).

14. "Eğer size cevap veremezlerse, bilin ki Kur'ân ancak Allah'ın ilminin eseri olarak indirilmiştir ve O'ndan başka tanrı yoktur; hâlâ teslim olmayacak mısınız?"

Eğer size cevap veremezlerse. Yani siz bunu yapamazsanız ve onlar da onun bir benzerini yapmak konusunda size yardıma gelmezlerse, **bilin ki Kur'ân ancak Allah'ın ilminin eseri olarak indirilmiştir;** O'nun emriyle gelmiş ve O'nun tarafından gönderilmiştir, sizin iddia ettiğiniz gibi uydurulmuş değildir. **O'ndan başka tanrı yoktur;** sizin Allah'tan başka taptığınız putların ulûhiyetle alakası yoktur. İkincisi, **eğer size cevap veremezlerse,** yani ey Resûlullah'ın (s.a.) ashâbı, onlar onun benzerini getiremezler, siz de **bilin ki Kur'ân ancak Allah'ın ilminin eseri olarak indirilmiştir;** O'nun tarafından gönderilmiştir. Ashâb-ı kirâm her ne kadar Kur'ân'ın Allah tarafından gönderildiğini biliyorlar idiyse de, Cenâb-ı Hak burada bir uyarı ve hatırlatma yapmaktadır. Tıpkı "Bil ki, Allah'tan başka tanrı yoktur"[51] meâlindeki âyette ifade buyurduğu gibi, bu âyet de bir uyarı ve hatırlatma anlamına gelir, yoksa Hz. Peygamber'in (s.a.) Allah'tan başka tanrı olmadığını bilmiyor anlamında değildir. Açıklamaya çalıştığımız âyet de bunun gibidir. **Hâlâ teslim olmayacak mısınız?** Hâlâ Allah'a boyun eğmeyecek, ihlasla O'na bağlanmayacak mısınız? Âyetin ilk yorumu, İslâm ve imanın hakikati anlamına dayanmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bilin ki Kur'ân ancak Allah'ın ilminin eseri olarak indirilmiştir. Bu cümle, Cehmiyye'nin ve Mûtezile'nin iddialarını yalanlamaktadır; onlar Allah'tan ilmi nefyediyorlar, âyet ise **Allah'ın ilmiyle indirilmiştir** meâlindeki ifade ile Allah'ın âlim olduğunu ispat etmektedir.

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ اِلَيْهِمْ اَعْمَالَهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ ﴿١٥﴾

[§] ***15. "Kim dünya hayatı ve onun ziynetini istiyorsa, orada onlara işlerinin karşılığını eksiksiz veririz; orada onlar hiçbir zarara uğratılmazlar."*** **142**

[Amellerde Riya]

Kim dünya hayatı ve onun ziynetini istiyorsa… Bu âyetin işaret ettiği anlam konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Âyet, iman eden ve insanlara gösteriş olsun diye salih ameller yapanlar hakkındadır. Cenâb-ı Hak

---

51 Muhammed, 47/19.

onlar için buyuruyor ki: **Orada onlara işlerinin karşılığını eksiksiz veririz,** yani namlarını ve şereflerini arttırırız, yaptıklarıyla dünyada övülme ve benzeri arzularını gerçekleştiririz. Allah yaptıkları o amellerin karşılığını onlara dünyada verir. Ama bütün yaptıkları geçersizdir. "Onların yapıp ettikleri de geçersizdir"[52]. Çünkü onlar o işleri Allah'tan başkası için yapmışlardı, dolayısıyla bu yaptıkları ile âhirette mükâfat alamazlar. İbn Abbâs (r.a.) bu görüştedir[53]. Bazı rivayetlerde belirtildiğine göre Hz. Peygamber'e (s.a.) şöyle sorulmuş: Hayırlı kişi olarak tanınan bir adamın ölüm sırasında zorluk yaşamasının, buna mukabil kötü olarak bilinen bir adamın kolayca can vermesinin sebebi nedir? Cevaben buyurdu ki: "Müminin bazı günahları olur, bu yüzden ölüm sırasında cezalandırılır, âhirette ise Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna günahsız olarak varır. Kâfirin de dünyada bazı iyilikleri olur, ona da bu iyiliklerin karşılığı ölümü sırasında verilir, ölüm acısı kendisine hafifletilir, sonra hiçbir iyiliği olmadığı halde âhirete varır"[54]. Bazıları da şöyle dedi: Bu âyet kâfirler hakkındadır, onlar 143 [§]fakirlere sadaka vermek, yolları imar etmek, köprüler ve hanlar yapmak gibi dış görünüşü itibariyle salih olan işler yaparlar. Bütün bunlar görünüşte iyi işlerdir. Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: **Onlara işlerinin karşılığını eksiksiz veririz.** Yani yaptıkları o hayırlı işlerin karşılığını kendilerine dünyada tam olarak veririz, hiçbir eksiltme yapmayız. Bundan maksat dünyada onlara refah ve bolluk verilmesidir. **Onlara işlerinin karşılığını eksiksiz veririz** meâlindeki cümlenin, onlara yaptıkları hayırlı şeyleri iade ederiz, kabul etmeyiz, anlamına gelmesi de mümkündür. Bu durumda yaptıklarının karşılığını vermekten maksat, iade etmektir. **Orada onlar hiçbir zarara uğratılmazlar.** Yani hayatları sona erene, ecelleri gelene kadar onlar için takdir edilen rızık, Allah'a ortak koşmaları sebebiyle eksiltilmez.

---

52 Hûd, 11/15.

53 "Kim dünya hayatı ve onun ziynetini istiyorsa…" meâlindeki âyet hakkında İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah onlara mükâfatlarını dünyada verir, onlara zerre kadar haksızlık yapılmaz. Dünyevî bir menfaat için oruç tutan veya namaz kılan veya geceleyin teheccüde kalkan insan, onları sadece dünya menfaati için yapmıştır. Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Ona dünyada istediği menfaati veririm, artık onun dünya menfaati için yapmış olduğu ameller geçersizdir. O âhirette hüsrana uğrayanlardandır" (Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, XII, 11; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 407).

54 Buna benzer bir rivayet şöyledir: Abdullah b. Mesûd (r.a.) dedi ki: Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Müminin canı sızarak çıkar, kâfirin canı ise merkebin canı gibi akarak çıkıverir. Çünkü mümin dünyada bazı hatalar yapmıştır, bu hatalarına kefâret olsun diye ölümü zorlaştırılır. Kâfir de dünyada bazı güzel şeyler yapar, bunların karşılığı olarak da ölümü kendisine kolaylaştırılır" (Taberânî, *el-Muʿcemü'l-kebîr*, bu rivayetin senedindeki râvi Kasım b. Mutayyib zayıftır. Heysemî, *Mecmaʿu'z-zevâid*, II, 326).

أُولٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ اِلَّا النَّارُ وَحَبِطَ مَا صَنَعُوا ف۪يهَا وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٦﴾

16. "Onlar, âhirette paylarına ateşten başka bir şey düşmeyen kimselerdir. Dünyada ürettikleri boşa gitmiştir; yapıp ettikleri de geçersizdir."

Onlar, âhirette paylarına ateşten başka bir şey düşmeyen kimselerdir. Önceki âyet için yapılan ikinci yoruma göre âyetin anlamı açıktır; kâfirler için âhirette cehennemden başka bir yer yoktur. İlk yoruma göre, yani âyetin müminler hakkında olduğu yorumuna göre ise, gösteriş için yaptıkları bu amellerin karşılığı olarak onlara sadece cehennem vardır, anlamına gelir. Çünkü o insanlara gösteriş yapmayı gaye edinince, onu sadece Allah için yapmamış ve O'nun emrini zayi etmiş olur. Allah'ın emrini ve farzını zayi eden herkesin azap görmesi gerekir. Onun affı Allah'a aittir. Âyet-i kerîmede onların gösteriş amacıyla yaptıkları amellerden dolayı mutlaka azap göreceklerine dair açık bir ifade yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَفَمَنْ كَانَ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّه۪ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ وَمِنْ قَبْلِه۪ كِتَابُ مُوسٰٓى اِمَامًا وَرَحْمَةًۜ اُو۬لٰٓئِكَ يُؤْمِنُونَ بِه۪ۜ وَمَنْ يَكْفُرْ بِه۪ مِنَ الْاَحْزَابِ فَالنَّارُ مَوْعِدُهُۚ فَلَا تَكُ ف۪ي مِرْيَةٍ مِنْهُۗ اِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٧﴾

17. "Rabb'inden gelmiş açık bir delile dayanan kimse (hiç ötekiler gibi olur mu)? ***Bu delili de Rabb'inden gelen bir şahit izliyor; ayrıca ondan önce de bir önder ve rahmet olarak Mûsâ'nın kitabı var. İşte bunlar ona inanırlar; çeşitli gruplardan onu inkâr edenlerin varacağı yer ise cehennem ateşidir. Bundan şüphen olmasın; bu Rabb'in tarafından bildirilmiş bir gerçektir; fakat insanların çoğu inanmazlar."***

Rabb'inden gelmiş açık bir delile dayanan kimse (hiç ötekiler gibi olur mu)? Bu delili de Rabb'inden gelen bir şahit izliyor. Bu beyanın başındaki soru sözcüğü, cevap vermeyi gerektirir. Ancak âyette onun cevabı açık değildir. Çünkü onun cevabı şudur: **Rabb'inden gelmiş açık bir delile dayanan kimse,** [§]Rabb'inden gelen bir delile dayanmayan kimse gibi değildir. Nitekim başka

âyetlerde Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Yaratanla yaratamayan bir olur mu?"[55] "Sana Rabb'inden indirilenin hak olduğunu görüp bilen kimse görmeyen gibi olur mu?"[56] Yani bilmeyen gibi olur mu? İşte **Rabb'inden gelmiş açık bir delile dayanan kimse mi?** meâlindeki âyetin cevabı da bu âyetlerde olduğu gibi şöyledir: Rabb'inden gelen açık bir delile dayanmayan kimse gibi olmaz. Ancak bize göre onun cevabı çeşitli şekillerde olabilir. Az önce söylediğimiz gibi bazan cevabı açık ve belirgin hale olur. Bazan işaret yoluyla, bazan da açık olmayan bir kinâye yoluyla olur. Sonra bazıları onun cevabını daha önceki bir âyette bulurlar. Meselâ Cenâb-ı Hak "Kim dünya hayatı ve onun ziynetini istiyorsa"[57] buyurmaktadır. Burada da **Rabb'inden gelmiş açık bir delile dayanan kimse mi?** demektedir; yani bu kimse, dünya hayatını ve onun zînetini isteyen kimse gibi midir? Hayır, onun gibi değildir. Bazıları da daha sonraki bir cümlede onun cevabını bulur. Meselâ Cenâb-ı Hak bunun devamında **çeşitli gruplardan onu inkâr eden kimseler** buyurmaktadır, sanki Allah şöyle demektedir: **Rabb'inden gelmiş açık bir delile dayanan kimse mi** çeşitli gruplardan onu inkâr eden kimse gibidir? Hayır onun gibi değildir. Dediler ki: Cevabın önce gelmesi de, sonra gelmesi de caizdir. Meselâ Allah şöyle buyuruyor: "(Bu adam mı,) yoksa âhiret kaygısıyla ve Rabb'inin rahmetine nâil olma ümidiyle gece vakitlerinde secde ederek, ayakta durarak kendini ibadete veren kişi mi (daha iyi)?" Bu âyetin cevabı da açık değildir. Sonra onun cevabı hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. Bazıları şöyle dedi: Onun cevabı âyetin devamında gelen şu cümledir: "De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu!"[58] Âyetteki "Ayakta duran ve kendini ibadete veren kişi mi?" meâlindeki cümle, az önceki cümlede geçen "bilenler"in niteliğidir. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle söylemektedir: Bilen kişi, bilmeyen gibi midir? Bazıları onun cevabını şu âyette ararlar: "İnsanın başına bir sıkıntı geldi mi Rabb'ine yönelip O'na yalvarır; sonra Rabb'i ona katından bir nimet verince, daha önce yalvardığını unutarak yolundan saptırmak için Allah'a ortaklar koşmaya kalkar. De ki ona: İnkârcı tutumunla biraz eğlenedur bakalım! Gerçek şu ki sen ateşi boylayacaklardan birisin!"[59] Allah şöyle diyor: Allah'a ortak koşan, O'nun yolundan

---

55 en-Nahl, 16/17.

56 er-Ra'd, 13/19.

57 Hûd, 11/15.

58 "(Bu adam mı,) yoksa âhiret kaygısıyla ve Rabb'inin rahmetine nâil olma ümidiyle gece vakitlerinde secde ederek, ayakta durarak kendini ibadete veren kişi mi (daha iyi)? De ki: 'Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu!' Doğrusu ancak akıl iz'an sahipleri bunu anlar" (ez-Zümer, 39/9).

59 ez-Zümer, 39/8.

sapan ve cehennemlik olan kişi, gece vakitlerinde secde edip ayakta durarak kendini ibadete veren kişi gibi midir? Hayır, aynı değildirler. Mukātil şöyle dedi: Rabb'inden bir beyan üzere olmayan kişi, varacağı yer cehennem olan kişi gibidir[60]. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Âyet-i kerîmeyi, soru takısı olan elif harfini atarak okumak da caizdir: **Rabb'inden gelmiş açık bir delile dayanan kimse, bu delili okuyan Rabb'inden gelen bir şahit ve ondan önce de Mûsâ'nın kitabı.** Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Rabb'inin beyanı üzerinde olanlar, **işte bunlar ona inanırlar.** Sonra **Rabb'inden gelmiş açık bir delil ve bu delili okuyan Rabb'inden gelen bir şahit,** meâlindeki cümleyi bazıları, Rabb'inden gelen din diye açıkladılar. Yani Allah'tan gelen din üzerinde olan kimse **ve bu delili okuyan Rabb'inden gelen bir şahit,** yani üzerinde bulunduğu dine ait hususları onun şahidi olarak okuyan kimse, şeytanın dini üzerinde bulunan ve şahidi bulunmayan kimse gibi midir? Bazıları da şöyle dedi: **Rabb'inden gelmiş açık bir delile dayanan kimse (hiç ötekiler gibi olur mu)?** Yani Rabb'inden gelen kesin kanıta ve açık delillere dayanan kimse, **bu delili de Rabb'inden gelen bir şahit okumaktadır;** böyle biri sağlam bir kanıta ve delillere dayanmayan ve şahidi de olmayan kimse gibi mi olur? Sonra bazıları da şöyle söyledi: **Onu Rabb'inden gelen bir şahit okuyor;** yani Cebrâîl veya başka bir melek Kur'ân'ı ona okuyor. Bazılarına göre **Onu Rabb'inden gelen bir şahit okuyor** meâlindeki beyandan, bundan maksat onun dilidir, bazılarına göre de bundan maksat Kur'ân ve benzeri şeylerdir demişlerdir. Sonra **Rabb'inden gelmiş açık bir delile dayanan kimse mi?** meâlindeki beyanla Hz. Îsâ'ya iman eden ashâbının kastedilmiş olması da muhtemeldir. **Ondan önce Mûsâ'nın kitabı var** meâlindeki beyanla da Tevrat'a iman eden Mûsâ'nın ashabı kastedilmiş olabilir. **İşte bunlar ona inanırlar** meâlindeki âyet de bütün bunlara iman edenler, -salavatların en üstünü kendisine olsun- Muhammed aleyhisselâma ve onun getirdiklerine de işte onlar inanırlar, anlamına gelebilir.

145

Ondan önce de bir önder ve rahmet olarak Mûsâ'nın kitabı var. Bu ilâhî kelâmı farklı şekilde yorumlamanın mümkün olduğu söylenmiştir. Denildi ki: Kur'ân'dan önce **Mûsâ'nın kitabı vardı** ve onu Hz. Mûsâ'ya Cebrâîl getirmişti, tıpkı bu Kur'ân'ı getirdiği gibi. **Önder olarak**, yani kendisine uyulan bir rehber olarak; **rahmet olarak**, yani [§]onları azaptan kurtaran bir rahmet olarak… **Ondan önce** meâlindeki ifade ile "Kur'ân'dan önce" anlamı da kastedilmiş

146

60 Mukātil b. Süleyman şöyle diyor: "Rabb'inden bir beyan üzere amel etmeyen kişi, Kur'ân'a küfreden, varacağı yer cehennem olan kişi gibidir; bunlar eşit değildirler." (*Tefsîru Mukātil*, II, 276).

olabilir. **Mûsâ'nın kitabı var**, yani Tevrat var. **Önder**, yani onda bu Kur'ân'ın haberleri ve Hz. Muhammed'in peygamber olacağının haberleri vardır. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Onlar, ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye uyarlar"[61]. "Onu kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar"[62]. Bunlara benzer başka âyetler de vardır. **Bir önder ve rahmet olarak** ibaresi konusunda İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Mûsâ'nın kitabı olan Tevrat, kendisine uyulan bir rehber idi, aynı zamanda rahmetti. **İşte bunlar ona inanırlar** meâlindeki beyan hakkında şöyle dedi: Ehl-i Kitap'tan ve diğerlerinden olduğu halde Muhammed aleyhisselâmın ashabı olanlar da ona inanırlar. Bu cümle şöyle de anlaşılabilir: Tevrat'a iman edenler ehlinin, aynen Tevrat'a inandıkları ve ona uydukları gibi Kur'ân'a da inanırlar ve uyarlar.

Onu inkâr edenler. Yani Kur'ân'ı inkâr edenler demektir. Çeşitli gruplardan; buradaki "ahzâb" (الأحزاب) kelimesi fırkalar ve sınıflar anlamına gelir. Bu cümle ile çeşitli gruplardan Kur'ân'ı inkâr edenler kastedildiği gibi, Hz. Muhammed'i inkâr edenler de, onun getirdiği ve insanları davet ettiği dini inkâr edenler de kastedilmiş olabilir. Eğer bu hal üzere ölürlerse **onların varacağı yer cehennem ateşidir.** Fakat müslüman olurlar ve sonra müslüman olarak ölürlerse, onların varacağı yer cehennem ateşi olmaz.

Bundan şüphen olmasın. Buradaki bundan diye çevrilen "minhu" (منه) zamiri ile yukarıda din, Kur'ân ve Hz. Peygamber şeklinde sözünü ettiğimiz üç ihtimal de kastedilmiş olabilir. Muhtemelen burada bizzat Hz. Peygamber'in şahsına hitap edilmektedir. Şu âyet-i kerîmelerde belirttiğimiz üzere hitabın ondan başkasına yapılmış olması da muhtemeldir: "Sakın şüpheye düşenlerden olma!"[63] "Sakın müşriklerden olma!"[64] "Sakın cahillerden olma!"[65] **[§]** Bunlara benzer başka âyetler de vardır. İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de

147

[61] "Onlar, ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî peygambere uyarlar. Peygamber onlara iyiliği emreder ve onları kötülüğü yasaklar; yine onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar. Ağırlıklarını kaldırır, üzerlerindeki zincirleri çözer. O peygambere inanan, onu koruyup destekleyen, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen nura uyanlar, işte bunlardır kurtuluşa erenler" (el-A'râf, 7/157).

[62] "Kendilerine kitap verdiklerimiz, onu kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Kendilerini ziyan edenlere gelince, işte onlar inanmazlar" (el-Bakara, 2/146; el-En'âm, 6/20).

[63] el-Bakara, 2/147; el-En'âm, 6/114; Yûnus, 10/97.

[64] el-En'âm, 6/14; Yûnus, 10/105; el-Kasas, 28/87.

[65] "Onların yüz çevirmeleri sana ağır geldi ise, yapabilirsen, yeri yarıp inebileceğin bir tünel ya da göğe çıkabileceğin bir merdiven ara ki, onlara bir mûcize getiresin! Allah dileseydi elbette onları hidâyet üzerinde toplayıp birleştirirdi. O halde sakın cahillerden olma!" (el-En'âm, 6/35).

bunlar gibidir. Ismet (mâsumiyet) niteliğinin emir ve yasağı yok etmeyeceğini, aksine onları daha da arttıracağını daha önce söylemiştik[66]. Çünkü ısmet niteliği, emre uygun davranmak, yasaktan ve mahzurlu olandan uzak durmakla belli olur.

Bu Rabb'in tarafından bildirilmiş bir gerçektir. Muhtemelen burada Kur'ân-ı Kerîm kastedilmektedir. Üzerinde bulunduğu ve insanları kendisine davet ettiği dinin kastedilmiş olması da muhtemeldir. Rabb'inden gelen hakkın kendisi de kastedilmiş olabilir. **Fakat insanların çoğu inanmazlar.**

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اُولٰٓئِكَ يُعْرَضُونَ عَلٰى رَبِّهِمْ وَيَقُولُ الْاَشْهَادُ هٰٓؤُلَٓاءِ الَّذٖينَ كَذَبُوا عَلٰى رَبِّهِمْ اَلَا لَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى الظَّالِمٖينَ ﴿١٨﴾

18. "Yalan sözlerle Allah'a iftira edenden kim daha zâlimdir? Onlar (kıyâmet gününde) ***Rab'lerinin huzuruna çıkarılacaklar, şahitler de 'İşte bunlar Rab'lerine iftira edenlerdir' diyecekler. Bilin ki, Allah'ın lâneti zâlimlerin üzerine olacaktır!"***

Yalan sözlerle Allah'a iftira edenden kim daha zâlimdir? Daha önce de söylediğimiz gibi zatını gerçek mâbuduna kulluktan alıkoymasından ve taptığında hiçbir fayda veremeyecek, tapmadığında da hiçbir zarar veremeyecek olana kul olmakla meşgul etmesinden daha büyük bir zulmü kimse kendisine yapamaz. Yahut Cenâb-ı Hak şöyle söylemektedir: Allah'a iftira etmesi sebebiyle temiz şahsını Allah'ın azabına ve O'nun ebedî cezasına mahkum eden kimseden daha zâlim kimse yoktur. *Hatalardan korunmak ve güç kuvvet elde etmek ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.* Âyet yorum olarak şöyledir: Kendi nefsine karşı, **yalan sözlerle Allah'a iftira edenden** daha zâlim kimse yoktur. Bunun anlamı da şudur: Sahip olduğu her şeyin Allah'tan geldiğini bildiği halde **yalan sözlerle Allah'a iftira edenden** daha çirkin bir zulmü kendisine revâ gören kimse yoktur.

Onlar (kıyâmet gününde) Rab'lerinin huzuruna çıkarılacaklar, yani kıyâmet günü Rab'lerinin huzurunda onlara yaptıkları ameller gösterilir; eğer yaptıkları ameller yaratılışlarındaki şahitlikleriyle uyuşuyorsa cennete soku-

---

66 bk. en-Nisâ sûresinin 4/105. âyetinin tefsiri.

lurlar, fakat amelleri yaratılışlarındaki şahitliklerine muhalif ise cehenneme sokulurlar. Rablerinin huzurunda iken amelleri onlara gösterilir, çünkü Azîz ve Celîl olan Allah onların amellerini ve sözlerini zaten bilmektedir. Âyetteki **Rab'lerinin huzuruna** anlamına gelen "alâ Rabbihim" (على ربهم) ifadesi, Rab'lerinin huzurunda demektir. Nitekim "Rablerinin huzuruna getirilirken sen onları bir görsen!"[67] meâlindeki âyette geçen Rab'lerinin huzuruna getirilirken anlamına gelen "alâ Rabbihim" (على ربهم) ifadesi, Rab'lerinin huzurunda iken anlamına gelen (عند ربهم) mânasında kullanılmıştır. Dolayısıyla **onlar (kıyâmet gününde) Rab'lerinin huzuruna çıkarılacaklar** meâlindeki âyet, 148 [§]kendilerine gösterilir anlamına gelir, çünkü kendilerine kendi menfaatleri için emredilen, yasaklanan ve imtihan edilenler onlardır. Dolayısıyla arz edilme onlaradır. Yahut **onlar arzolunurlar** meâlindeki beyan, Rab'lerinin dünyada iken onlara vâdetmiş olduğu şeye arz olunurlar anlamına gelir. Veyahut gıyaplarında değil, **Rab'lerinin huzurunda** iken bizzat kendilerine **arz olunur** demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şahitler de 'İşte bunlar Rab'lerine iftira edenlerdir' diyecekler. Bu âyetin işaret ettiği anlam konusunda farklı görüşler vardır. Denildi ki: **Şahitler** meâlindeki kelime ile resûller ve nebîler kastedilmiştir. Bazıları **şahitler** meleklerdir dedi, bazıları da müminlerdir dedi. Şahitlerden maksadın peygamberler ve müminler olduğunu söyleyenlerin görüşleri, âyetlerin beyanıyla da örtüşmektedir: "Siz insanlara şahit olasınız, peygamber de size şahit olsun diye"[68] "Seni de onlara şahit tuttuğumuz zaman halleri nice olacak!"[69] Şahitlerden maksadın melekler olduğunu söyleyenlerin de âyetten delilleri vardır: "O hiçbir söz söylemez ki yanında çok dikkatli bir gözetleyici olmasın!"[70] "Oysa sizi gözetleyen muhafızlar, değerli yazıcılar var"[71]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun anlamı şudur: Onların amelleri ve sözleri kendilerine gösterilir; şayet bunları ikrar ederlerse hemen cehenneme gönderilirler. Ancak inkâr ederlerse, âyetlerde sözü edilen şahitler getirilir ve bu şahitler onların aleyhine şahit-

---

67 "Rab'lerinin huzuruna getirilirken sen onları bir görsen! Allah 'Bu (yeniden dirilme haberi) hak değil miymiş?' diyecek. Onlar da 'Evet Rabb'imize andolsun ki öyleymiş' diyecekler. Allah da 'inkâr ettiğinizden dolayı tadın azabı!' diyecek" (el-En'âm, 6/30).

68 "İşte böylece, siz insanlara şahit olasınız, peygamber de size şahit olsun diye sizi vasat (örnek) bir ümmet yaptık" (el-Bakara, 2/143).

69 "Her bir ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onlara şahit tuttuğumuz zaman halleri nice olacak!" (en-Nisâ, 4/41).

70 Kāf, 50/18.

71 "Oysa sizi gözetleyen muhafızlar, değerli yazıcılar var. Onlar yaptığınız her şeyi biliyorlar" (el-İnfitâr, 82/10-12).

lik ederler. Şayet yine inkâr ederlerse, "Oku şimdi kitabını!"[72] denilecek. Eğer onu da inkâr ederlerse, o zaman vücudunun organları onların aleyhine şahitlik ederler: "O ceza gününde dilleri, elleri ve ayakları, onların aleyhlerine tanıklık edecektir"[73]. Muhtemeldir ki onlar henüz cehenneme sokulmadan melekler bütün mahlukatın arasında şöyle nida edecekler: **İşte bunlar Rab'lerine iftira edenlerdir!** Şahitliği, insanların amellerini ve sözlerini yazmakla görevli meleklerin yapmaları ve kitapta onlar hakkında yazdıkları şeyleri haber vermeleri de muhtemeldir. **[§]Bilin ki, Allah'ın lâneti zâlimlerin üzerine olacaktır!** **149** Lânet konusunda bazıları şöyle dedi: Lânet, bütün menfaatlerden mahrum etmek ve dünyada Allah'ın rahmetinden, yani dininden, âhirette de O'nun sevap ve mükâfatından uzaklaştırmak anlamına gelir. Bazıları da lânet, azap demektir dedi.

اَلَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿١٩﴾

19. "O zâlimler, Allah yolundan alıkoyan ve onu eğri göstermeye çalışanlardır; âhireti inkâr edenler de işte bunlardır."

O zâlimler, Allah yolundan alıkoymaya çalışanlardır. Buradaki "yesuddûne" (يصدون) fiilinin iki anlama gelme ihtimali vardır. Biri, bizzat kendilerini Allah'ın dininden alıkoymak, diğeri de insanları Allah'ın dininden alıkoymak. Bu veya öbürü, onun hangi anlama geldiği ancak fiilin kökünden anlaşılır. Fiilin kökü "sudûd" (صَدّ، يَصُدُّ، صُدُود) şeklinde geldiğinde kendini uzaklaştırmak anlamına gelir, nitekim Cenâb-ı Hak bir âyette şöyle buyurdu: "Senden iyice uzaklaşırlar"[74]. Şayet fiilin mastarı "sadden" (صَدّ، يَصُدُّ، صَدًّا) şeklinde ise, o zaman başkalarını uzaklaştırmak mânasına gelir.

Onu eğri göstermeye çalışanlardır. Bazıları şöyle dedi: Onlar Allah'ın dinine zulmeden âsilerdir. Bazıları da şöyle söyledi: Onlar, insanların Allah'ın dinini bırakıp kendi dinlerine gelmesini isteyenlerdir. İşte bu, eğri göstermede taşkınlıktır. Allah'ın yolundan başka bütün yollar, eğridir ve taşkınlıktır. Sanki

---

[72] "Oku şimdi kitabını! Bugün kendini yargılamak üzere kendi nefsin yeter!" (el-İsrâ, 17/14).

[73] "O ceza gününde dilleri, elleri ve ayakları, yapıp ettikleri hususlarda aleyhlerine tanıklık edecektir" (en-Nûr, 24/24).

[74] "Onlara, 'Allah'ın indirdiğine ve peygambere gelin' denildiği zaman münafıkların senden iyice uzaklaştıklarını görürsün" (en-Nisâ, 4/61).

Cenâb-ı Hak şöyle söylemektedir: Onlar Allah'ın yolundan başka bir yol arıyorlar. Dünyada iken **âhireti inkâr edenler de işte bunlardır.**

أُو۬لٰٓئِكَ لَمْ يَكُونُوا مُعْجِزِينَ فِى الْاَرْضِ وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ اَوْلِيَٓاءَۢ يُضَاعَفُ لَهُمُ الْعَذَابُۜ مَا كَانُوا يَسْتَطِيعُونَ السَّمْعَ وَمَا كَانُوا يُبْصِرُونَ ﴿٢٠﴾

20. "Onlar yeryüzünde (Allah'ı) ***aciz bırakacak değillerdir; kendilerini Allah'ın azabından koruyabilecek yardımcıları da yoktur; cezaları kat kat olacaktır. Çünkü onlar*** (ilâhî ışığa arkalarını döndüklerinden) ***ne görebiliyorlar ne de işitebiliyorlardı."***

Onlar yeryüzünde (Allah'ı) aciz bırakacak değillerdir. Birincisi, şayet Allah dünyada kendilerine azap etmeyi ve onlardan intikam almayı isterse asla Allah'ı aciz bırakamazlar. İkincisi, onlar âhirette azabı kendilerinden defetmekte asla Allah'ın önüne geçemezler. İnsanların liderleri ve zâlimleri hakkında nâzil olması muhtemel olan bu âyet, Cenâb-ı Hakk'ın onlardan istediğine azap etmesinde asla O'nu aciz bırakamayacaklarını haber vermektedir.

150

[§]Kendilerini Allah'ın azabından koruyabilecek yardımcıları da yoktur. Onlar zannediyorlardı ki, Allah'ı bırakıp da taptıkları şeyler kendilerine yardım edecekler. Çünkü onlar "Bunlar Allah katında bizim aracılarımızdır"[75] ve "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[76] diyorlardı. Onlar taptıkları putların kendilerine şefaatçi olacaklarını bekliyorlardı. Yahut tâbi oldukları kişilerin kendilerini koruyacaklarını ümit ediyorlardı. Cenâb-ı Hak, zannettikleri gibi onları koruyacak kimsenin olmayacağını, aksine düşmanları olacağını haber vermektedir. Şöyle buyurmaktadır: "Kıyâmet sonrası insanlar toplanınca taptıkları şeyler kendilerine düşman olacak"[77]. Buna benzer âyetler Kur'ân-ı Kerîm'de çoktur. Başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Sonra kıyâmet

---

75 "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar" (Yûnus, 10/18).

76 "Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler, 'ki sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz' diyorlar" (ez-Zümer, 39/3).

77 "Kıyâmet sonrası insanlar toplanınca taptıkları şeyler kendilerine düşman olacak ve (onlara yaptıkları) ibadetlerini de inkâr edeceklerdir" (el-Ahkāf, 46/6).

gününde birbirinizi tanımayacak, birbirinize lânetler yağdıracaksınız"[78]. "Onlar kendilerine bir itibar ve güç vesilesi olsun diye Allah'tan başka tanrılar edindiler. Hayır, hayır! -Onların bu beklentileri gerçekleşmeyecek!- O putlar onların ibadetini tanımayacaklar ve kendilerine hasım olacaklar"[79]. Âyette zikredildiği gibi o gün putlar onlara düşman olacaklar. **Kendilerini Allah'ın azabından koruyabilecek yardımcıları da yoktur.** Yani dost edindikleri kimselerin dostluğu onlara fayda getirmeyecek. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Artık şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez"[80].

Cezaları kat kat olacaktır. Bu beyan, az önce geçen "Allah yolundan alıkoyanlar…" meâlindeki âyette sözü edilen kişilerden maksadın insanları Allah'ın dininden alıkoyan liderler olduğuna işaret etmektedir. Çünkü âyet-i kerîme, onların **cezalarının kat kat olacağını** haber vermektedir. Bunun iki anlama gelme ihtimali vardır; biri bizzat kendileri saptıkları için, diğeri de insanları Allah'ın dininden alıkoydukları için cezaları kat kat olacaktır.

Çünkü onlar (ilâhî ışığa arkalarını döndüklerinden) ne görebiliyorlar ne de işitebiliyorlardı. Mûtezile şöyle dedi: Bu âyet iki mânaya gelir: Birincisi, onlar işitiyorlar ve görüyorlardı, ancak Cenâb-ı Hak kendilerini istiskal maksadıyla onların duymadıklarını [§]ve görmediklerini haber vermektedir. **151** Tıpkı bir kişinin, falancının yüzüne bakamıyorum, sözünü de duyamıyorum demesi gibi. Aslında ona bakıyor, sözünü de duyuyor, fakat ona bakmayı ve sesini duymayı istiskal amacıyla böyle söylüyor. Açıklamaya çalıştığım âyet de bunun gibidir. Onlar duyuyor ve görüyorlardı, fakat duymak ve bakmak kendilerine ağır geliyordu. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak onların göremediklerini ve işitemediklerini söylüyor. İkincisi, **Çünkü onlar (ilâhî ışığa arkalarını döndüklerinden) ne görebiliyorlar ne de işitebiliyorlardı.** Yani sanki onlar ne işitebiliyor, ne de görebiliyorlardı. Allah onların sağır, dilsiz ve kör olduklarını haber veriyor.[81] Onlar hakkı dinlemiyorlar ve hakkı görmüyorlardı.

---

78 "İbrahim onlara şöyle demişti: Sizler, sırf dünya hayatında aranızdaki sevgi (ve çıkar) ilişkisini sürdürmek için Allah'ı bırakıp kendinize birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyâmet gününde birbirinizi tanımayacak, birbirinize lânetler yağdıracaksınız. Varacağınız yer cehennemdir; hiçbir yardımcınız da olmayacaktır" (el-Ankebût, 29/25).

79 "Onlar kendilerine bir itibar ve güç vesilesi olsun diye Allah'tan başka tanrılar edindiler. Hayır, hayır! O putlar onların ibadetini tanımayacaklar ve kendilerine hasım olacaklar" (Meryem, 19/81-82).

80 el-Müddessir, 74/48.

81 el-Bakara, 2/18, 171.

Bize göre ilk yorumun cevabı şudur: Onlar rahmet kulağı ile dinleyemiyor, rahmet ve kabul gözü ile bakamıyorlardı. Bu yüzden onlar işitip göremiyorlardı. İkincisi ise kalp kulağı ve kalp gözüdür. Onlar kalp kulağıyla dinleyemiyor ve kalp gözü ile göremiyorlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Şu bir gerçek ki gözler körleşmez, fakat göğüslerdeki kalpler körleşir"[82]. Bize göre bunu yapamamak, fiil olarak yapamamak değil hal olarak yapamamaktır, çünkü onların işitme ve görme organları sağlamdı. Bu da gösteriyor ki bu istitâat fiilin kendisiyle gerçekleştiği istitâattir, belirttiğimiz sebeplerden ötürü. İbn Mesûd'un (r.a.) rivayeti şöyledir: İşitme gücüne sahip olmaları sebebiyle onlara kat kat azap vardır. Sonra Hasan-ı Basrî'ye soruldu, o da şöyle dedi: O, Cenâb-ı Hakk'ın "Gözleri beni hatırlatacak delillere kapalı bulunan, vahye kulak vermeye de tahammül edemez olan kâfirler"[83] meâlindeki âyette ifade buyurduğu haldir. Vahyi duyduklarında onu dinlemeye dayanamadıkları için elbiselerine sarılırlar. Hafsa'nın mushafında da atıf vavı ile şöyledir: Onlar dinleyemiyorlardı. İbn Mesûd'dan gelen rivayetin yorumu açıktır, yani işitme gücüne sahip olmaları sebebiyle **onlara kat kat azap vardır.** Çünkü inat ederek ve ağır davranarak dinlemediler. O durumun aslı, onların mükteseb işitme ve mükteseb görme gücüne sahip olmamalarıdır. [§]Bize göre âyette sözü edilen işitme ve görme fiiliyle sorumluluğa konu olan işitme, görme ve hayattır. Çünkü âhirette hesap verilecek olan işitme ve yaşama şekli insanın duyusundan elde ettiklerini değerlendirip değerlendirmemesiyle ilgilidir. Dünyada insanın yaşama ve işitme imkânına sahip olması Allah tarafından yaratılmış olup sorumluluğa konu teşkil etmez.

152

أُولٰٓئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوٓا اَنْفُسَهُمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢١﴾

21. "İşte kendilerine yazık edenler bunlardır; uydurdukları (tanrılar) ***da yanlarından kaybolup gitti."***

İşte kendilerine yazık edenler bunlardır. Yani dünyada ve âhirette kendilerine yazık etmişlerdir. Dünyadaki hüsranları, bütün nimetleri ve faydalı şeyleri onlara veren gerçek mâbutlarından başkasına tapmaları sebebiyledir. Onların başına gelen zillet ve horlanma bu sebepledir. Âhiretteki hüsranları

---

[82] el-Hac, 22/46.

[83] el-Kehf, 18/101.

ise, ebedî nimetler yerine azap görmektir, ebedî horlanmaktır. **Yanlarından kaybolup gitti.** Yani onlardan ayrıldı, yok olup gitti. **Uydurdukları (tanrılar).** Yani "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız, diyorlar"[84], "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz, diyorlar"[85] ve emsâli âyetlerde ifade edildiği üzere onların uydurdukları tanrılar…

لَا جَرَمَ اَنَّهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ هُمُ الْاَخْسَرُونَ ﴿٢٢﴾

22. "Şüphesiz bunlar, âhirette en çok ziyana uğrayanlardır."

Ebû Avsece şöyle dedi: "Lâ cerame" (لا جرم) kelimesi, sözün mutlaka gerçekleşeceğini ifade eder. Yani kesinlikle gerçek olan şudur ki, **bunlar, âhirette en çok ziyana uğrayanlardır.** Bazıları bu kelimeye evet diye mâna vermişler; **evet bunlar, âhirette en çok ziyana uğrayanlardır.** Ferrâ ise kelimeye mutlaka diye mâna verdi, ancak insanlar o kelimeyi çok kullanmışlar ve dolayısıyla onların örfünde haktır anlamına gelmiştir. Mutlaka, gerçekte haktır anlamına gelir, bir şey mutlaka gerekli olunca o hak olur.

اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَاَخْبَتُوا اِلٰى رَبِّهِمْ اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٣﴾

23. "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapan ve Rab'lerine gönül huzuruyla teslim olanlara gelince, işte onlar cennetliklerdir. Onlar orada ebedî kalacaklardır."

En doğrusunu Allah bilir ya, buradaki **iman edenler** meâlindeki kelime, Allah'a ve O'nun peygamberine gönderdiği her şeye iman edenler demektir. **Dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar,** [§]yani imanlarının gereklerini yapmaya devam ettiler, sonunda Allah'a kavuştular, **işte onlar cennetliklerdir.** Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Şu da bilinmeli ki, ben tövbe edip yürekten inanan ve iyi işler yapan, sonra da doğru yolda sebat eden kimselere karşı çok bağışlayıcıyım"[86]. Yani şirkten tövbe edip Allah'a inanan ve iyi işler

153

---

[84] "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar" (Yûnus, 10/18).

[85] "Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler, -ki sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz, diyorlar-" (ez-Zümer, 39/3).

[86] Tâhâ, 20/82.

yapan, sonra da doğru yolda sebat eden, yani sonra bu tutumunu Allah'a kavuşuncaya kadar aynı şekilde devam ettirenler… Buna göre **iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapan ve Rab'lerine gönül huzuruyla teslim olanlar** meâlindeki âyet, bütün bu hallerini Allah'a kavuşuncaya kadar devam ettirenler anlamına gelir. "Sonra doğru yolda sebat edenler" meâlindeki ifade, onların yollarına aynen uyanlar demektir.

Rablerine gönül huzuruyla teslim olanlar. Bu âyetin işaret ettiği anlama dair farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: Buradaki "ihbât" (الإِخْبات) kelimesi huşû ve tevazu anlamına gelir; yani Rab'lerinden korkarak huşû ve tevazu içinde olanlar demektir. Bazıları da şöyle dedi: Bu kelime ondan gönülleri huzura erdi demektir, onlar işte böyledirler. İbn Abbâs'ın (r.a.) buna, Rab'lerinden korkanlar, anlamını verdiği rivayet edilmiştir[87]. İbn Kuteybe de, Rab'lerine karşı mütevazi oldular diye anlam verdi ve "ihbât" (الاخبات), vakar ve tevazu anlamına gelir dedi[88]. Ebû Avsece dedi ki: "İhbât", tövbe etmek demektir, "muhbit" (مُخْبِتْ) de tövbe eden kişi anlamına gelir. Başkaları da şöyle dedi: "İhbât" (الاخبات) yönelmek demektir, buna göre "ehbetû" (اخبتوا) Allah'a yöneldiler anlamına gelir. Bu değerlendirmelerin bazıları birbirine yakın anlama gelir. İhbâta huşû ve tevazu mânasını verenlere göre, *en doğrusunu Allah bilir ya*, Rab'lerinin kendilerini yaptığı davete uymakla tevazu ve huşû içinde olanlar, anlamına gelir.

مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْاَعْمٰى وَالْاَصَمِّ وَالْبَصِيرِ وَالسَّمِيعِ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا اَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٢٤﴾

24. "Bu iki grubun durumu, kör ve sağır olan kimse ile gören ve işiten kimsenin durumuna benzer. Bunlar eşit olur mu? Hâlâ ibret almıyor musunuz?"

Bu iki grubun durumu. Yani yukarıda nitelikleri belirtilen iki sınıfın durumu. Bundan maksat da şu iki âyette nitelikleri belirtilenlerdir: "Kim dünya hayatı ve onun ziynetini istiyorsa…"[89] Bu, kâfirlerin nitelemesidir. Öbür sınıfın nitelemesi de "Rabb'inden gelmiş açık bir delile dayanan kimseler…"[90] meâlindeki âyette yapılmaktadır ve bu da müminlerin nitelemesidir. Yahut

---

87 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 24.

88 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 202.

89 Hûd, 11/15.

90 Hûd, 11/17.

kâfirlerin nitelemesi şu âyet-i kerîmede yapılmıştır: "Yalan sözlerle Allah'a iftira edenden kim daha zâlimdir? Onlar (kıyâmet gününde) Rab'lerinin huzuruna çıkarılacaklar, şahitler de 'İşte bunlar Rab'lerine iftira edenlerdir' diyecekler. Bilin ki, Allah'ın lâneti zâlimlerin üzerine olacaktır! O zâlimler, Allah yolundan alıkoyan ve onu eğri göstermeye çalışanlardır; âhireti inkâr edenler de işte bunlardır. Onlar yeryüzünde (Allah'ı) aciz bırakacak değillerdir; kendilerini Allah'ın azabından koruyabilecek yardımcıları da yoktur; cezaları kat kat olacaktır. Çünkü onlar (ilâhî ışığa arkalarını döndüklerinden) ne görebiliyorlar ne de işitebiliyorlardı. İşte kendilerine yazık edenler bunlardır; uydurdukları (tanrılar) da yanlarından kaybolup gitti"[91]. İşte iki sınıftan birinin niteliği böyledir, ki bunlar kâfirlerdir. Diğer sınıf da şu âyette şöyle nitelenmektedir: **[§]**"İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapan ve Rab'lerine gönül huzuruyla teslim olanlara gelince, işte onlar cennetliklerdir. Onlar orada ebedî kalacaklardır"[92]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu iki grup, kör ve sağır ile gören ve duyan kişiye benzetilmiştir. Yani kâfirler kör ve sağır kişilere, müminler de gören ve işiten kişilere benzetilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bundan maksat kâfirin kalp gözünün kör ve gerçeği duyma kulağının sağır olduğudur; o vâdolunan gâibteki şeyleri görmemekte ve vâdolunan gayba dair haberleri duymamaktadır. Ancak her şeyin zâhirini görebilmekte, aynı şekilde her şeyin zâhir ve açık olanını duyabilmektedir, vâdolunan gayba dair haberleri görmüyor ve duymuyorlar. Halbuki o, sadece görünenleri bilmek için yaratılmamıştı, gâib olduğu halde kendisine vâdedilen ve hakkında uyarı yapılan haberleri de bilip inanmak için yaratılmıştı. Mümin işte bu gaybı da görür ve vâdolunan gayb âlemine dair haberleri de duyar. Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Zâhirde gören ile kör ve duyan ile sağır sizce de eşit olmadığı gibi, kalp gözü kör olan ile gayba dair olanı kalp gözü ile gören de eşit değildir. Aynı şekilde kalp kulağı sağır olan ile onları duyan da eşit değildir.

154

Hâlâ ibret almıyor musunuz? Bu beyan onların eşit olmadığını hâlâ anlamıyor musunuz, anlamına geldiği gibi, hâlâ ibret almıyor musunuz? anlamına da gelir. Yani gelen Kur'ân âyetlerinden hâlâ ibret almıyor ve yasaklandığınız şeyleri yapmaktan hâlâ vazgeçmiyor musunuz? *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Bu iki grubun durumu, kör ve sağır olan kimse ile gören ve işiten kimsenin durumuna benzer. Bunlar eşit olur mu? Hâlâ ibret almıyor musunuz? Bu ilâhî kelâm, çeşitli soruları akla getirmektedir. Birincisi şudur:

155

[91] Hûd, 11/18-21.
[92] Hûd, 11/23.

Onların kör ve sağır oldukları yahut kör ve sağır gibi oldukları belirtilmesine rağmen nasıl onların aleyhine delil getirilir? Kör görmekle, sağır da duymakla mükellef değil ki… İkincisi, onlar diyorlar ki: Biz görüyor ve duyuyoruz, bizde körlük ve sağırlık yoktur. Aksine siz kör ve sağırsınız. Üçüncüsü, bunlar ötekilerine nasıl benzetilir? Onlar görmüyor, duymuyor ve dönüp ona bakmıyorlar bile.

İlk sorunun cevabı olarak şöyle denilir: Bu örneğin onların aleyhine delil getirilmesinin sebebi şudur: Çünkü onlar, âhiret gözünü ve âhiret kulağını kazanmaya çalışmadılar. Bu yüzden Allah onlardaki gözü, kulağı ve hayatı yok saydı. Çünkü insanda yaratılan gözle dinde basiret, dinî hayatta gerçeği duyma ve dinde canlılık kazanılır. Böylece insan, ebedî hayat, sürekli görme ve devamlı işitme melekesini kazanır. Neticede âhirette de gören, işiten ve canlı olan varlıklar haline gelirler. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Sizi hayat verecek davranışlara çağırdıklarında Allah ve resûlünün çağrısına uyun"[93]. İkincisi, Allah onların bu organlarını yok saymaktadır, çünkü onlar bu organlardan gereği gibi yararlanmadılar. Bu organlar ancak kendileri için ve onlardan gereği gibi yararlanmaları için yaratılmıştı. Bu organların yaratılmasındaki gaye budur. Fakat onlar bu organlardan gereği gibi yararlanmayı terkedince, Allah da sanki bu organları yok farzetti.

Onların, "biz görüyor ve duyuyoruz, asıl kör ve sağır olan sizsiniz" sorusunun cevabına gelince, onlara şöyle denir: Müslümanlar onu duyduklarında, kulaklarına gelen âyetleri anlayıp düşünmeye çalışırlar. Siz ise böyle yapmazsınız, aksine onlara gözlerinizi kapatır, kulaklarınızı tıkarsınız. Müslümanların o âyetleri düşünmeleri, onların canlı olduklarına, gördüklerine ve duyduklarına işaret eder. Siz ise ey kâfirler, kör, sağır ve ölü gibisiniz. İkincisi, bu âyetler, Mekkeliler'e karşı delil olarak gelmiştir, onlar biliyorlardı ki babaları filozof ve âlimlerden değildiler. Dolayısıyla âyette zikredildiği gibi onlar da gören, duyan ve organları canlı olan kişiler değildi. [§]Onlar da kör, sağır ve ölü gibi idiler. Hiç şüphesiz iki gruptan biri, biz veya onlar diye belirtilmiştir. Sonra onlar bu dünyada, akılda ve gerçekleri bâtıldan ayırdedici hikmette eşit durumda idiler. Bu da gösterir ki onlar, sözü edilen hususlara daha uygun düşüyorlardı.

156

Onlar hakkında belirtildiği bilinen örnekle ilgili cevaba gelince, onlar bu örneği kabul etmiyor ve düşünmüyorlardı. Bu örnek ancak müslümanlar için belirtilmiştir. Çünkü bir örneğin verilmesi, çoğu kez insanı onun üzerinde düşünmeye ve tefekküre sevkeder.

---

93 "Ey iman edenler! Sizi hayat verecek şeylere çağırdıklarında Allah ve resûlünün çağrısına uyun" (el-Enfâl, 8/24).

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا اِلٰى قَوْمِهٖ اِنّ۪ي لَكُمْ نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌ ﴿٢٥﴾

25. "Gerçek şu ki biz Nuh'u kavmine elçi olarak gönderdik; şöyle dedi: Ben size gönderilmiş açık bir uyarıcıyım."

[Hz. Nuh ve Tevhit Mücadelesi]

Gerçek şu ki biz Nuh'u kavmine elçi olarak gönderdik. Cenâb-ı Hak, bu âyette Hz. Nuh'u kavmine elçi olarak gönderdiğini haber vermektedir, bu gönderme eylemi, bir mekândan başka bir mekâna yapılan gönderme şeklinde anlaşılmamalıdır. Allah başka bir âyette de "Andolsun, size içinizden bir peygamber gelmiştir"[94] buyurmaktadır. Onlara o peygamberin gelmesi de, bir mekândan başka bir mekâna gitmesi şeklinde değildir. Bu gerçek, gelmek fiilinin kullanılmasıyla bir mekândan başka bir mekâna intikalin anlaşılmaması gerektiğini gösterir. Göndermek fiili de böyledir[95].

Ben size gönderilmiş açık bir uyarıcıyım. Yani ben, âsi olanları cehennemle ve Allah'ın cezasıyla açık bir şekilde uyarmak için gönderildim.

اَنْ لَا تَعْبُدُٓوا اِلَّا اللّٰهَۜ اِنّ۪ٓي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ اَل۪يمٍ ﴿٢٦﴾

26. "Allah'tan başkasına tapmayın! Doğrusu ben, başınıza gelecek can yakıcı bir günün azabından korkuyorum, dedi."

Allah'tan başkasına tapmayın! Yani yaratılışınızın varlığına şahitlik ettiği gerçek mâbuttan başkasına tapmayın! Çünkü sizin yaratılışınız, gerçekten tapılmaya lâyık olan mâbudun o olduğuna, bugün taptığınız putlar olmadığına şahitlik etmektedir. **Allah'tan başkasına tapmayın** meâlindeki beyan, Allah'ın birliğini kabul edin ve ulûhiyet niteliğini O'ndan başkasına vermeyin, anlamına da gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

94 et-Tevbe, 9/128.

95 Muhtemelen müellif merhum burada, zâhirî mânası itibariyle beşerî fiillere benzeyen bazı ilâhî sıfatlara işaret etmektedir. Bazı âyetlerde buna benzer ifadeler zikredilmektedir: "Ehl-i kitap'tan inkâr edenleri ilk sürgünde yurtlarından çıkaran O'dur. Allah'ın azabı onlara hiç beklemedikleri bir yerden geliverdi…" (el-Haşr, 59/2); "Rabb'in gelip melekler de saf saf dizildiğinde" (el-Fecr, 89/22); "Biz Nuh'u, 'Kendilerine can yakıcı bir azap gelmeden önce halkını uyar' diyerek kavmine gönderdik" (Nûh, 71/1).

Doğrusu ben, başınıza gelecek can yakıcı bir günün azabından korkuyorum. Burada Cenâb-ı Hak can yakmayı güne nispet etti, halbuki gün can yakmaz. Ancak, *en doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak canların yakıldığı zaman dilimi olması itibariyle güne nispet etmiştir. Nitekim bir âyette şöyle buyurmaktadır: "O, geceyi dinlenme yaptı"[96]. [§]Halbuki gece dinlenmez ve böyle nitelenmez. Fakat gecenin içinde dinlenilir. Aynı şekilde "Gündüzü de gören yaptı"[97] buyuruyor. Halbuki gündüz görmez, fakat gündüz vaktinde görülür. **Can yakıcı gün** anlamına gelen cümle de böyledir, yani o gün içinde canlar yanmaktadır.

157

Sizin için korkuyorum. Başkası adına korkmak, hakikatte korku değildir. Aynı şekilde başkası adına ümit etmek de gerçek bir ümit anlamına gelmez. Hakikatte insan, zarar gelirse kendisine gelecek, fayda gelirse de kendisine gelecek diye kendisi adına korkar ve ümit eder. İnsanın, başkası adına değil kendi adına korkması gerçek korkudur ve kendi adına ümitvar olması gerçek ümittir; çünkü korktuğu şeyin zararı ve ümit ettiğinin faydası başkasına değil kendisine gelecektir. Böyle olunca bu ifade iki şekilde açıklanabilir. Birincisi, bilmek anlamına gelir; yani başınıza acı bir azabın geleceğini ben biliyorum. Nitekim bir âyet-i kerîmede "Eğer karı kocanın aralarının açılmasından korkarsanız"[98], yani aralarının açılacağını bilirseniz, buyurmaktadır. Başka bir âyet de şöyledir: "Eğer Allah'ın kurallarına uymamalarından korkarsanız"[99] buyurulmaktadır, yani Allah'ın kurallarına uymayacaklarını bilirseniz, demektir. İkincisi, onlara şefkat duyduğu için korkmaktadır. Çünkü insan, başkalarının başına gelen felâketlerden acı duyacak tabiatta yaratılmıştır, o kadar ki bazıları o felâketi başkalarında görmeye bile dayanamazlar. İşte başkası adına korkmanın bu iki anlamı vardır. Korkuda ümit vardır, ümitte de korku vardır. Çünkü korkuda ümit olmazsa, o "iyâs" (الإياس) olur, yani mutlak ümitsizlik hali olur. [§]Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "İnkâr edenlerden başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez!"[100] Ümitte hiç korku olmazsa, o da mutlak emniyet an-

158

96 el-En'âm, 6/96.

97 Yûnus, 10/67; en-Neml, 27/86; el-Mü'min, 40/61.

98 "Eğer karı kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin" (en-Nisâ, 4/35).

99 "Boşama iki keredir. Ondan sonra ya iyilikle evlilik içinde tutmak veya güzellikle serbest bırakmak gerekir. (Eşlerin) Allah'ın koyduğu kurallara uymamalarından korkmadığınız sürece onlara verdiğiniz mehirden hiçbir miktarı geri almanız sizin için helâl olmaz. Eğer Allah'ın kurallarına uymamalarından korkarsanız, kadının evlilikten kurtulmak için bir meblağ vermesinde taraflara bir vebal yoktur" (el-Bakara, 2/229).

100 Yûsuf, 12/87.

lamına gelir. Onlar için de Allah şöyle buyurur: “Ziyana uğrayan topluluktan başkası Allah’ın azabından emin olamaz”[101].

فَقَالَ الْمَلَاُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِه۪ مَا نَرٰيكَ اِلَّا بَشَرًا مِثْلَنَا وَمَا نَرٰيكَ اتَّبَعَكَ اِلَّا الَّذِينَ هُمْ اَرَاذِلُنَا بَادِيَ الرَّاْيِۚ وَمَا نَرٰى لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ بَلْ نَظُنُّكُمْ كَاذِب۪ينَ ﴿٢٧﴾

27. “Kavminin ileri gelen inkârcıları, ‘Biz seni sadece bizim gibi bir insan olarak görüyoruz. Sana sığ görüşlü ayak takımımızdan başkasının uyduğunu da görmüyoruz. Sizin bize karşı bir üstünlüğünüzü de kabul etmiyoruz, bilakis sizin yalancı olduğunuz kanaatini taşıyoruz’ dediler.”

Kavminin ileri gelen inkârcıları. Denildi ki: Burada kavminin eşrafı ve liderleri kastedilmektedir. **Biz seni sadece bizim gibi bir insan olarak görüyoruz;** bütün ümmetler, kendilerine gönderilen peygamberlere böyle dediler: “Siz de ancak bizler gibi insanlarsınız”[102]. Onların ilâhî risâleti reddetmek için ileri sürdükleri delil bu idi. Peygamberlere bu durumu delil gösteriyorlardı, *en doğrusunu Allah bilir ya*, onlar elçilerin dünyada [aralarından seçilmesini değil] gönderenin makamından gelmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Halbuki siz bizim içimizden ortaya çıktınız, zâhirde bize başka birinden gelmediniz, diyorlardı. Elçi, başkasının nezdinden gelen kişidir, dolayısıyla elçide gönderenin konumuna ait birtakım özellikler bulunur, ama sende farklı bir özellik görmüyoruz; ne yaratılışta, ne güç-kuvvette, ne malda ve ne de başka bir şeyde! Biz size elçi gönderilmedik de, siz nasıl bize elçi gönderildiniz? Çünkü siz de, biz de yaratılışta eşit durumdayız, görünür hallerimizde de eşitiz. Onlar bu veya buna benzer sözler söylüyorlardı. Peygamberlerinin risâletini reddetmek için delil olarak bu sözleri ileri sürüyorlardı. Aynı şekilde peygamberlerden delil isteyip de kendilerine delil getirildiğinde, onları sihirbazlıkla itham etmeleri de, diğer taraftan onların da kendileri gibi insan olduklarını ileri sürmeleri de kâfirlerin âdetlerindendi. Bütün bunların cevabı şu âyet-i kerîmede verilmiştir: “Doğrusu biz de sizin gibi sadece insanız; fakat Allah kullarından

---

101 el-A‘râf, 7/99.

102 “Diğerleri ise şöyle karşılık verdiler: “Siz de ancak bizler gibi insanlarsınız. Hem Rahmân herhangi bir şey indirmiş değil; siz sadece yalan söylüyorsunuz!” (Yâsîn, 36/15).

159 dilediğine lütufta bulunur"[103]. [§]Ayrıca Hz. Nuh'un şu sözünde de bu iddiaların cevabı vardır: "Ey kavmim! Bir de şöyle düşünün: Ya benim, Rabbimden gelmiş açık bir delilim varsa ve O kendi katından bana rahmet vermiş de siz bunu anlamamışsanız!"[104] Yani Allah kendi katından bana bir rahmet verdi ve bu rahmeti bana verdiğine dair O'ndan gelmiş açık bir delilim var. Buna benzer şeylerle onlara karşı çıkılır. Şöyle de denilir: Sizler Allah'ın lütfunu ve dünya işlerinde sizi başkalarına âmir ve lider kılmasında olduğu gibi bazı kişileri bazılarından daha özel gördüğünü inkâr etmiyorsunuz. Öyleyse Cenâb-ı Hakk'ın lütfunu ve O'nun din ve peygamberlik lütfetmek konusunda bazı kişileri diğerlerine üstün tutmasını neden inkâr ediyorsunuz?

Sana sığ görüşlü ayak takımımızdan başkasının uyduğunu da görmüyoruz. Onlar peygamberliği reddetmekte bunu da gerekçe gösteriyorlar ve diyorlardı ki: Ayak takımından olan kişiler, kendilerini her davet eden kişiye uyarlar ve kendisine uyulan herkese itaat ederler. Bu ayak takımının ve zayıf kişilerin sana tâbi olmaları, peygamberliğinin ispatına işaret etmez, çünkü onlar hiçbir delil ve kanıt olmadan itaat eden insanlardır. Onlar teferruattır ve başkasının peşinden giden kişilerdir. Toplumda asıl olan kişilerden hiçbiri sana uymadı. Onlara şöyle denilir: Bu ayak takımından olan insanların servete ve dünyaya sahip olan liderlerine ve reislerine uymamaları, ellerinde her şeyin bulunduğu bu insanları bırakıp ellerinde dünyalık bir şey bulunmayan peygamberlere uymaları, onların ancak kendilerine getirilen delilleri ve kanıtları görerek peygamberlere uyduklarını gösterir.

"Erâzil" (الأراذل) kelimesi, toplumun zayıfları ve ayak takımı olanlar mânasına gelir. İbn Kuteybe **bizim ayak takımımız** meâlindeki cümleye, bizim kötülerimiz ve şirretlerimiz anlamını vermiştir[105]. "Bâdiye'r-ra'y" (بادِىَ الرّأْى) ifadesine bazıları açık görüşlü anlamını vermiştir, gizli olan şey bana açık göründü anlamındaki (بد الى ما كان خفيّا) cümlesini de buna örnek göstermişlerdir. Bazıları da zayıf görüşlü, işlerin hakikatini anlamayan, ancak dış görünüşünü anlayabilen anlamını verdi. Onlar sanki şöyle diyorlardı: Sana ancak zayıf görüşlü kişiler tâbi olur, işlerin aslını ve hakikatini bilenler sana uymaz. Bu ifade hemzeli olarak "bâdie'r-ra'y" (بادئ الرأى) diye de okunmuştur[106]. Kelime hemze-

---

103 "Peygamberleri onlara şöyle dediler: Doğrusu biz de sizin gibi sadece insanız; fakat Allah kullarından dilediğine lütufta bulunur. Allah'ın izni olmadan bizim size bir delil getirmemiz mümkün değildir. Müminler ancak Allah'a dayansınlar" (İbrâhim, 14/11).

104 Hûd, 11/28.

105 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 203.

106 Ebû Amr, âyeti bu şekilde hemzeli olarak okumuştur (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*, II, 288).

siz olarak da okunmuştur. Hemzeli okuyanlar, kelimenin “ibtidâ” (ابتداء) kökünden geldiğini söylerler; buna göre mânası işin başlangıcında olanlar, [§] **160** olayların sonunu göremeyenler anlamına gelir. Hemzesiz okuyanlar da kelimenin açık ve zâhir olmak anlamına geldiğini söylerler; yani görüşü açık ve belli olan, hiç düşünüp incelemeyenler demektir.

Sizin bize karşı bir üstünlüğünüzü de kabul etmiyoruz. Yani yaratılışta veya idarede yahut malda veyahut hiçbir şeyde sizin bize üstünlüğünüz yoktur. Bunun cevabı daha önce geçmişti.

Bilakis sizin yalancı olduğunuz kanaatini taşıyoruz. Kâfirlerin âdeti böyledir, peygamberlerin getirdikleri delilleri ve kanıtları, açık olan bir hakikate dayanarak değil zanna dayanarak reddederler.

قَالَ يَا قَوْمِ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كُنْتُ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبّ۪ي وَاٰتٰينِي رَحْمَةً مِنْ عِنْدِه۪ فَعُمِّيَتْ عَلَيْكُمْ اَنُلْزِمُكُمُوهَا وَاَنْتُمْ لَهَا كَارِهُونَ ﴿٢٨﴾

28. “Nuh şöyle dedi: Ey kavmim! Bir de şöyle düşünün: Ya benim, Rabbimden gelmiş açık bir delilim varsa ve O kendi katından bana rahmet vermiş de siz bunu anlamamışsanız! Siz rahmeti istemediğiniz halde biz sizi ona zorlayabilir miyiz?”

Nuh şöyle dedi: Ey kavmim! Bir de şöyle düşünün: Ya benim, Rabbimden gelmiş açık bir delilim varsa. Yani Rabbimden gelen açık bir beyanım varsa, yahut bana onu rahmetiyle verdiğine dair Rabbimden gelen bir delilim ve kanıtım varsa? Muhtemelen buradaki rahmet kelimesinden maksat, peygamberliktir; çünkü onlar Nuh’un (s.a.) da kendileri gibi insan olduğunu söyleyerek onun peygamberliğini inkâr ediyorlardı, Nuh (s.a.) da kendileri gibi insan olduğu halde, peygamberliğe onlardan biri değil de nasıl Nuh seçilmişti? Hz. Nuh şöyle diyor: **Rabbim bana rahmet verdi**, yani peygamberlik verdi. Ayrıca buna dair bana açık delil ve kanıt da verdi. Buradaki rahmet kelimesinin, onları davet etmiş olduğu din anlamına gelmesi de muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Siz bunu anlamamışsanız. Buradaki “ummiyet” (عُمِّيَتْ) kelimesi şeddeli olarak da şeddesiz olarak da okunmuştur[107]. Kafanız karışmış anlamına gelir.

---

[107] Hafs, Hamza, Kisâî ve Halef, ayn harfini ötreli, mim harfini de şeddeli okudular. Diğer kırâat imamları ise aynı harfini üstün, mim harfini de şeddesiz ve esreli olarak okudular (bk. İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kırââti’l-aşr*, II, 288).

Kelime şeddeli okunduğunda halka ve ayak takımına işaret eder, yani liderleri ve reisleri hakkında onların kafası karışmış demektir. Şeddesiz okunduğunda, bu meselede liderlerin ve reislerin kafası karışmış demek olur.

161 **[§]Biz sizi ona zorlayabilir miyiz?** Yani biz, sözü edilen peygamberliği ona Cenâb-ı Hakk'ın verdiğine yahut yine sözü edilen delili ona Allah'ın verdiğine veyahut kendilerini davet ettiği dini ona Allah'ın verdiğine inanmanız için sizi mecbur edebilir miyiz? Hayır, sizi icbar edemeyiz ve zorlayamayız. **Siz rahmeti istemediğiniz halde.** Yani elinizde delil ve kanıt olmadığı halde onu istemiyorsunuz. İstemediğiniz veya yüz çevirdiğiniz o şeye delilsiz olarak sizi zorlayamayız, ancak delille size geliriz. Burada dinin zorla kabul edilmeyeceğinin delili vardır.

Übey b. Kâb'ın kırâati şöyledir: "Enulzimukümûhâ şatra enfusinâ" (أنلزمكموها شطر أنفسنا), yani biz sizi bizim tarafımıza doğru zorlayabilir miyiz?[108] Bunun anlamı şudur: Sizin inatçı bir millet olduğunuzu gördüğümüz halde bizim tarafımıza gelmeniz için sizi zorlayabilir miyiz? İbn Abbâs'ın rivayeti de aynı şekildedir: "Enulzimukümûhâ min şatri enfusinâ" (أنلزمكموها مِن شطر أنفسنا), yani sizi kendiliğimizden zorlayabilir miyiz? Yani siz istemediğiniz halde bizim sizi kendiliğimizden zorlamamız mümkün değildir.

وَيَا قَوْمِ لَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مَالاًۜ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلَى اللّٰهِ وَمَٓا اَنَا بِطَارِدِ الَّذٖينَ اٰمَنُواۜ اِنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَلٰكِنّٖٓي اَرٰيكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ ﴿٢٩﴾

29. "Ey kavmim! Buna karşılık sizden herhangi bir mal istemiyorum. Benim ecrim sadece Allah'a aittir. (Siz istiyorsunuz diye) ***ben iman edenleri kovacak değilim; onlar*** (imanları sayesinde) ***Rab'lerine kavuşacaklardır. Fakat ben sizi bilgisizliğe gömülmüş bir topluluk olarak görüyorum."***

Ey kavmim! Buna karşılık sizden herhangi bir mal istemiyorum. Yani risâleti size tebliğ etmeme karşılık yahut risâlet davamı ispat için getirdiğim delile karşılık veyahut sizi dine davet etmemin karşılığı olarak sizden bir şey

---

108 Übey b. Kâb'ın âyeti şöyle okuduğu rivayet edilir: "Enulzimukümûhâ min şatri enfusinâ" (أنلزمكموها مِن شطر أنفسنا). Onun şöyle okuduğu da rivayet edilmiştir: "Enulzimukümûhâ min şatri kulûbinâ" (أنلزمكموها مِن شطر قلوبنا) (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 29; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 416).

istemiyorum. Bunlara karşılık sizden hiçbir ücret talep etmiyorum. Öyleyse sizi davet ettiğim dinden ve size sunduğum delil ve gerekçeden niçin yüz çeviriyorsunuz?

162 [§]"Yoksa, sanki sen onlardan bir ücret istiyorsun da bunun ağırlığı altında kalmaktan mı çekiniyorlar?"[109] meâlindeki âyet de bu anlama gelir. Yani onlara tebliğ ettiğin ve davet ettiğin şey için kendilerinden ücret istemiyorsun ki, ağır bir külfet altına girmemek için onu kabul etmeyip reddediyorlar. Açıklamaya çalıştığımız âyet de bu anlamdadır. İnsanın zarar göreceği endişesi ancak onu hakkı kabul etmekten, ona yönelmekten ve ona vefa göstermekten engelleyeceğinden dolayı yahut hak kendisine açıkça belli olmadığından ona yanaşmayacağı için Cenâb-ı Hak bunu zikretmektedir. Böylece her ne kadar onların yeterli bir gerekçeleri olmasa da, Allah katında ileri sürebilecekleri gerekçeyi ve sebebi de ortadan kaldırmaktadır. Şöyle buyurmaktadır: "İnsanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı tutunacak bir delilleri olmasın diye!"[110] Eğer peygamberler onlardan bir ücret istemiş olsalardı, onu reddetmek ve kabul etmemekte bir mazeretleri olurdu. İnsanları mal karşılığında veya bir mal olmaksızın kabul edip itaat etmekle mükellef tutması Allah'ın hakkıdır. İkincisi, malım az ve ihtiyacım fazla olmasına rağmen sizi davet ettiğim ve size tebliğ ettiğim şeye karşılık **sizden herhangi bir mal istemiyorum**, çünkü bu durumda elinizdeki mala göz diktiğim veya şahsî menfaatim için sizi davet ettiğim fikri içinizde uyanabilir. Aksine ben sizi davet ettiğim şeye ancak bizzat sizin menfaatiniz için davet ediyorum.

Benim ecrim sadece Allah'a aittir. Yani bu konuda benim mükâfatımı ve ücretimi siz değil, Allah verecektir.

(Siz istiyorsunuz diye) ben iman edenleri kovacak değilim. Bu beyan göstermektedir ki, onlar peygamberlerinden, kendileri için özel bir meclis kurmasını, kendisine uyan o zayıf insanları ve ayak takımını ayırmasını ve onları dışlamasını istiyorlardı. Şu âyet-i kerîme de bunu vurgulamaktadır: "Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma!"[111] 163 [§]Müfessirler dediler ki: **(Siz istiyorsunuz diye) ben iman edenleri kovacak değilim;** yani

109 et-Tûr, 52/40; el-Kalem, 68/46.

110 "Müjdeleyen ve uyaran peygamberler gönderdik ki, insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı tutunacak bir delilleri olmasın! Allah izzet ve hikmet sahibidir" (en-Nisâ, 4/165).

111 "Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma! Onların hesaplarından sana sorumluluk yoktur, senin hesabından da onlara sorumluluk yoktur ki onları yanından uzaklaştırıp da zâlimlerden olasın" (el-En'âm, 6/52).

sizin nezdinizde zayıf olan ve ayak takımından görülen insanların imanlarını kabul etmeyecek kişi ben değilim. Çünkü onlar şöyle diyorlardı: "Sana sığ görüşlü ayak takımımızdan başkasının uyduğunu görmüyoruz"[112]. Onlar, ayak takımından görülen kişiler sana zâhirde uyuyorlar, fakat onların içleri öyle değildir, diyorlardı. Bundan dolayı onlara şöyle dedi: "Ben, sizin hor gördüğünüz kimseler için, 'Allah onlara faydalı şeyler vermeyecektir' diyemem. Onların içlerinde olan düşünceleri Allah daha iyi bilir"[113]. Yani o ayak takımından sayılan insanların içlerinde ne bulunduğunu en iyi Allah bilir. Burada da aynı şeyi söylüyor: **(Siz istiyorsunuz diye) ben iman edenleri kovacak değilim;** çünkü onların kalplerinde olan düşünceleri en iyi bilen Allah'tır.

Onlar (imanları sayesinde) Rab'lerine kavuşacaklardır. Bu beyanın iki yoruma ihtimali vardır. Birincisi, onlar Rab'lerine kavuşacaklar ve imanlarından dolayı reddettiğim için beni Allah'a şikâyet edecekler, bana düşman olacaklar ve benden kendilerini kovmamın hesabını soracaklar. İkincisi, onlar Rab'lerine kavuşacaklar, yani onların imanları zâhirî olsun bâtınî olsun, imanlarıyla Rab'lerine kavuşacaklar; hangi halde olularsa olsunlar onlar Rab'lerine gidecekler, Allah da onlara yaptıklarının karşılığını verecektir. Nitekim Cenâb-ı Hak şu âyette bunu dile getiriyor: "Onların hesabı ancak Rabbime aittir. Düşünseydiniz bunu anlardınız!"[114]

Fakat ben sizi bilgisizliğe gömülmüş bir topluluk olarak görüyorum. Bu beyan, benim davet ettiğim vahiylere karşı sizi cehâlet içinde görüyorum anlamına gelebilir. Yahut, onlar ancak zâhirde iman ettiler ve sana tâbi oldular, içlerinden iman etmediler sözlerinde cahillik ediyorlardı. Veyahut onları kovmam halinde başıma gelecek olanları bilmiyorsunuz demektir.

وَيَا قَوْمِ مَنْ يَنْصُرُنٖى مِنَ اللّٰهِ اِنْ طَرَدْتُهُمْ اَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٣٠﴾

30. "Ey kavmim! Onları kovarsam, beni Allah'a karşı kim koruyabilir? Düşünmüyor musunuz?"

---

112 Hûd, 11/27.

113 Hûd, 11/31.

114 "Şöyle cevap verdiler: Seni toplumun en aşağı kesiminin izlediğini göre göre sana iman eder miyiz! Nuh dedi ki: Onların vaktiyle ne yaptıklarını bilmem. Onların hesabı ancak Rabbime aittir. Düşünseydiniz bunu anlardınız! Ben iman etmiş kimseleri kovacak değilim. Ben sadece gerçekleri apaçık ortaya koyan bir uyarıcıyım" (eş-Şuarâ, 26/111-115).

Ey kavmim! Onları kovarsam, beni Allah'a karşı kim koruyabilir? Yani sizin isteğiniz üzerine **eğer onları kovarsam** beni Allah'ın azabından kim koruyacak? Yahut onların imanlarını kabul etmezsem beni Allah'ın azabından kim koruyacak? Sizin isteğinize uyarak benim onları reddetmeye veya imanlarını kabul etmemeye gücüm olmadığını **düşünmüyor musunuz?** Veyahut **düşünmediğiniz için mi** iman etmiyorsunuz?

وَلَٓا اَقُولُ لَكُمْ عِنْدٖي خَزَٓائِنُ اللّٰهِ وَلَٓا اَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَٓا اَقُولُ اِنّٖي مَلَكٌ وَلَٓا اَقُولُ لِلَّذٖينَ تَزْدَرٖٓي اَعْيُنُكُمْ لَنْ يُؤْتِيَهُمُ اللّٰهُ خَيْرًا اَللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا فٖٓي اَنْفُسِهِمْ اِنّٖٓي اِذًا لَمِنَ الظَّالِمٖينَ ﴿٣١﴾

164

[§]*31. "Size, 'Allah'ın hazineleri benim yanımdadır' demiyorum, gaybı da bilmem, melek olduğumu da söylemiyorum. Sizin hor gördüğünüz kimseler için, 'Allah onlara faydalı şeyler vermeyecektir' diyemem. Onların içlerinde olan şeyi Allah daha iyi bilir. Bunları yaparsam gerçekten zâlimlerden olurum!"*

Size, 'Allah'ın hazineleri benim yanımdadır' demiyorum. Bu beyan farklı şekillerde yorumlanabilir. Birincisi, Hz. Peygamber (s.a.), Allah'ın hazineleri ve bolluğu benim elimde değildir ki, mala ve bolluğa özenerek iman etmeniz için onu size dağıtayım, diyor. İkincisi, benim elimde bir bolluk yok ki, mala özenerek heveslenen insanların yaptığı gibi sizin de mala özenerek heveslenmeniz için davet ettiğim kuşkusu uyansın içinizde! Ben ancak bununla mükellef olduğumu bilmeniz için onu yapıyorum. Üçüncüsü, sözünü ettiğimiz soruların onlardan gelmiş olma ihtimalidir.

Size, 'Allah'ın hazineleri benim yanımdadır' demiyorum, gaybı da bilmem, melek olduğumu da söylemiyorum. Bu sözün Hz. Peygamber (s.a.) tarafından onlara söylenmiş olması iki anlama gelebilir. Birincisi, Hz. Peygamber'in (s.a.) bu sözü onlara yaptıkları birtakım işlerin ve sordukları bazı soruların arkasından söylemiş olması muhtemeldir. Meselâ onlar dediler ki: "Ona bir hazine indirilse veya onunla beraber bir melek gelse ya!"[115] Resûlullah'a (s.a.) da şöyle demişlerdi: "Sen bizim için yerden bir pınar fışkırtmadıkça sana asla inanmayacağız. Veya senin bir hurma bahçen ve üzüm bağın olmalı; içlerinden de çağıl çağıl nehirler akıtmalısın. Yahut -iddia ettiğin

115 Hûd, 11/12.

gibi- göğü üzerimize parça parça yağdırmalısın veya Allah'ı ve melekleri şöyle karşımıza getirmelisin. Veya altından bir evin olmalı; ya da göğe çıkmalısın"[116]. Bunlara benzer çeşitli şeyler söylemişlerdi. Hz. Peygamber (s.a.) onlara şu cevabı verdi: Benim elimde bunların hiçbiri yoktur, bunlar ancak Allah'ın katında ve O'nun elinde olur. **Ben gaybı da bilmem.** Muhtemelen onlar Hz. Peygamber'e (s.a.) ilerde başlarına gelecek olan şeyleri de sormuşlardı ve onları haber vermesini istiyorlardı. Eğer başlarına kötülük gelecekse, onu savmak için gerekli hazırlığı yapmak, şayet iyilik gelecekse onu karşılamak ve hazırlıklı olmak istiyorlardı. Resûlullah (s.a.) onlara dedi ki: Bu gayba ait bir konudur ve ben gaybı bilmem, gaybın bilgisi sadece Allah'a aittir.

Ben melek olduğumu da söylemiyorum ki, gökyüzündeki haberleri ve orada olan olayları bileyim!… Ben ancak sizin gibi bir beşerim. **Size, 'Allah'ın hazineleri benim yanımdadır' demiyorum** cümlesi hakkında İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilir: Yani Cenâb-ı Hakk'ın rızıklarla ilgili anahtarları benim elimde değildir. Bu sorulara göre sanki onlar, kendisine tâbi olmaları için Hz. Peygamber'den (s.a.) bolluk getirmesini istemişlerdi. O da bende böyle bir imkân yok diyordu. Hz. Peygamber'in (s.a.) onlara böyle demesinin **165** sebebi, muhtemelen içlerindeki şüpheleri gidermekti. [§]Şu da bir hakikattir ki bazı kâfirler, peygamberin insan olduğunu öğrendikten sonra da onu ilâh kabul edip kendisine tapmışlardır. Bazıları, o Allah'ın oğludur, dedi. Bazıları da gayptan haber verdikleri için o melektir, diyorlar ve meleklere tapıyorlardı. Onlar zannettiler ki, o bunu tanrı olduğu için bilmektedir. İşte Hz. Peygamber (s.a.) onların bu şüphelerini gidermek ve onları bu düşüncelerden uzaklaştırmak için böyle söylüyordu. Hz. Îsâ (s.a.) da bundan dolayı şöyle demişti: "Ben Allah'ın kuluyum; O, bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı. Nerede olursam olayım, o beni kutlu ve bereketli kıldı"[117]. Allah'ın selâmı üzerine olsun, o kendisinin Allah'ın kulu olduğunu biliyordu, ancak onlara, kendisini ulûhiyete ve rablığa nispet etmemeleri için böyle söylüyor, kendisinin kulluğunu ifade ediyordu. *Bunun en doğrusunu Allah bilir.*

---

116 "Dediler ki: Sen bizim için yerden bir kaynak fışkırtmadıkça sana asla inanmayacağız. Veya senin bir hurma bahçen ve üzüm bağın olmalı; içlerinden de çağıl çağıl nehirler akıtmalısın. Yahut -iddia ettiğin gibi- göğü üzerimize parça parça yağdırmalısın veya Allah'ı ve melekleri şöyle karşımıza getirmelisin. Veya altından bir evin olmalı; ya da göğe çıkmalısın. Bize okuyacağımız bir kitap indirmediğin sürece oraya çıktığına da asla inanmayacağız. De ki: Rabbimi tenzih ederim! Ben sadece bir beşer-peygamberim" (el-İsrâ, 17/90-93).

117 "Cevabı çocuk verdi: Ben Allah'ın kuluyum; O, bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı. Nerede olursam olayım, o beni kutlu ve bereketli kıldı; yaşadığım sürece bana namazı, zekâtı ve anneme saygılı olmayı emretti" (Meryem, 19/30-31).

Bazı müfessirler şöyle dediler: **Size, 'Allah'ın hazineleri benim yanımdadır' demiyorum,** yani Allah'ın anahtarları bende değildir, sizden daha alt seviyede olan ayak takımına doğru yolu gösteren O'dur. **Ben gaybı da bilmem,** yani Allah'ın onlara doğru yolu gösterdiği ve onların gizlice mümin oldukları bilgisi bendedir, demiyorum. Bu Hz. Nuh'un şu sözüne benzemektedir: "Nuh dedi ki: Onların vaktiyle ne yaptıklarını bilmem"[118]. Açıklamaya çalıştığımız âyetin devamında da benzer bir ifade yer almaktadır: **Onların içlerinde olan şeyi Allah daha iyi bilir,** yani onların doğru söylediklerini en iyi Allah bilir. **Ben melek olduğumu da söylemiyorum,** yani ben sadece bir beşerim. Nitekim onlar da bunun benzerini söylemişlerdi: "Biz seni sadece bizim gibi bir insan olarak görüyoruz"[119].

Sizin hor gördüğünüz kimseler için. Denildi ki: Sizin aşağıladığınız, yani ayak takımından ve halktan saydığınız kişiler için… İbn Abbâs (r.a.), sizin gözlerinizin görmediği kişiler için, anlamını verdi. **Allah onlara faydalı şeyler vermeyecektir, diyemem.** Yani onlara iman vermeyecektir, diyemem. **Onların içlerinde olan şeyi Allah daha iyi bilir,** yani onların doğru söylediklerini en iyi Allah bilir. **Bunları yaparsam gerçekten zâlimlerden olurum!** Yani eğer onların imanını kabul etmezsem veya onları kovarsam, onlara zulmetmiş olurum. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالُوا يَا نُوحُ قَدْ جَادَلْتَنَا فَاَكْثَرْتَ جِدَالَنَا فَاْتِنَا بِمَا تَعِدُنَآ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٣٢﴾

[§]*32. "Dediler ki: Ey Nuh! Gerçekten bizimle tartıştın ve bize karşı çok mücadele ettin. Eğer doğrulardan isen, kendisiyle bizi tehdit ettiğin azabı başımıza getir!"* **166**

Dediler ki: Ey Nuh! Gerçekten bizimle tartıştın ve bize karşı çok mücadele ettin. Onlar gerçekten bunu söylediler, çünkü Hz. Nuh çok uzun yaşamış, bu uzun sürede hep onların arasında kalmış ve kendilerini imana davet etmişti. Dolayısıyla onlarla çok tartışmış ve çok mücadele etmişti. Onlar da, **bize karşı çok mücadele ettin, eğer doğrulardan isen, kendisiyle bizi tehdit ettiğin azabı başımıza getir,** demişlerdi. Hz. Nuh, eğer kabul etmezlerse, onları Allah'ın azabı ile korkutuyordu. Meselâ şöyle diyordu: "Doğrusu ben,

---

118 eş-Şuarâ, 26/112.

119 Hûd, 11/27.

başınıza gelecek can yakıcı bir günün azabından korkuyorum, dedi"[120]. Eğer kabul etmezlerse diye, onları Kur'ân'da sözü edilen âyetlerden başka beyanlarla da korkutmuştu. Onlar da, hadi, bizi korkuttuğun o azabı getir bakalım, demişlerdi.

قَالَ اِنَّمَا يَاْتِيكُمْ بِهِ اللّٰهُ اِنْ شَٓاءَ وَمَٓا اَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ ﴿٣٣﴾

33. "Nuh dedi ki: Onu size ancak dilerse Allah getirir. Siz (O'nu) ***aciz bırakamazsınız."***

Nuh dedi ki: Onu size ancak dilerse Allah getirir. Yani benim o azabı getirmeye gücüm yetmez. Allah dilerse dünyada size azabı gönderir, dilerse öldükten sonraki zamana erteler. Bu, Resûlullah'ın (s.a.) kavmine söylemiş olduğu şu sözlere benzemektedir: "De ki: Acele istediğiniz şey (azap) benim elimde olsaydı, elbette benimle sizin aranızda iş bitirilmişti"[121].

Siz (O'nu) aciz bırakamazsınız. Yani Allah'ı size azap göndermekten aciz bırakamazsınız ki ondan kurtulasınız. Şöyle de söylendi: Siz, Allah'ın cezalandıracağı çirkin amellerinizle Allah'ın önüne geçemezsiniz. Bunların ikisi de aynı mânaya gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَا يَنْفَعُكُمْ نُصْحٖٓي اِنْ اَرَدْتُ اَنْ اَنْصَحَ لَكُمْ اِنْ كَانَ اللّٰهُ يُرٖيدُ اَنْ يُغْوِيَكُمْ هُوَ رَبُّكُمْ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٣٤﴾

34. "Eğer Allah sizi azgınlığınızın içinde bırakmayı dilemişse, ben size öğüt vermek istesem de öğüdüm size fayda vermez. O sizin Rabb'inizdir ve O'na döndürüleceksiniz."

Eğer Allah sizi azgınlığınızın içinde bırakmayı dilemişse, ben size öğüt vermek istesem de öğüdüm size fayda vermez. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun yorumu şudur: **Eğer Allah sizi azgınlığınızın içinde bırakmayı dilemişse,** benim duam sizi kurtarmaya yetmez. Sonra bunun ne zaman olacağı konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Eğer sizin azgınlardan olmanız Allah'ın hükmü ise, size azap geldiği zaman benim öğüdümün size faydası olmaz. Bazıları da şöyle dedi: **Eğer Allah sizi azgınlığınızın içinde bırakmayı**

---

[120] Hûd, 11/26.

[121] el-En'âm, 6/58.

dilemişse, ben size öğüt vermek istesem de öğüdüm size fayda vermez, [§] 167 yani eğer Allah size cehennem ateşinde azap etmeyi dilemişse, benim öğüdüm size fayda vermez. Buradaki "ğayy" (الغىُّ) kelimesi azap demektir. Nitekim bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Bunlar elbette azgınlıklarının cezasını bulacaklardır"[122]. Yani cehennem azabını göreceklerdir. Bize göre durum, âyette söylendiği gibidir; eğer Allah bir milletin ebediyen azgınlık içinde olmasını dilemişse, onlar ebediyen azgınlık içinde kalırlar. İşin aslı da şudur: Cenâb-ı Hak ezelî ilmiyle azgınlığı ve sapıklığı tercih edeceğini bildiği kimseyi azgınlık içinde bırakmayı, sapıklığı tercih edeceğini bildiği kimseyi de dalâlet içinde bırakmayı irade buyurur. Çünkü Allah'ın ilminde azgınlığı ve sapıklığı tercih eden kimse, O'nun düşmanlığını tercih etmektedir. Kendisine düşmanlığı seçeceğini bildiği biri için Cenâb-ı Hakk'ın hidâyeti irade buyurması caiz değildir. Çünkü kendisine düşmanlık yolunu seçen birine dost olmaya çalışan insanın bu durumu ancak onun zayıflığını gösterir. İşte âyet-i kerîme de, azgınlığı ve dalâleti seçeceğini bildiği birine Cenâb-ı Hakk'ın hidâyeti dilemeyeceğine işaret etmektedir.

Sonra azgınlığın, sapkınlığın ve dalâletin Allah'a nispet edilmesinde iki anlam vardır. Birincisi, Allah bu fiili onlarda azgınlık, sapkınlık ve dalâlet olarak yarattı. Çünkü onların fiilleri, azgınlık ve sapkınlık fiilleridir. İkincisi, Allah onları rezil etmiştir, onları muvaffak etmeyecek, doğruyu göstermeyecek, hatalardan kurtarmayacak ve doğru yolu göstermeyecektir. Bu bakımdan O'nun fiili, Allah'a nisbetle yasaklanıncaya kadar kötülenen bir fiil değildir. Yaratılanlara nisbeti açısından ise, kötülemeye konu olur, çünkü onların fiili bizzat azgınlık ve sapıklık fiilidir. Böylece onlar bu yerilmeyi hak etmişlerdir. Yaratılanın azgınlığı, insanları ona çağırmak veya onu emretmektir. Bu yerilmiş bir fiildir, bundan dolayı onlar da yerilirler. Bu açıdan o Allah'tan değildir, az önce sözünü ettiğimiz iki anlama göredir.

[§]**Eğer Allah sizi azgınlığınızın içinde bırakmayı dilemişse, ben size öğüt vermek istesem de öğüdüm size fayda vermez** meâlindeki beyan, bir 168 şartın başka bir şarta bağlı olduğuna işaret etmektedir[123].

---

[122] "Sonra bunların ardından artık namazı kılmayan ve nefsânî arzulara uyan bir nesil geldi. Bunlar elbette azgınlıklarının cezasını bulacaklardır" (Meryem, 19/59).

[123] Ebussuûd el-İmâdî (rh.) şöyle dedi: "Buradaki 'eğer ben size öğüt vermek istesem' meâlindeki cümle, şart cümlesidir, daha önce geçen cümleye delâletinden dolayı cevabı hazfedilmiştir. Bu cevap da şöyle takdir edilir: Ben size öğüt vermek istesem bile, bu öğüdümün size faydası yoktur. Bu cümle Cenâb-ı Hakk'ın 'Eğer Allah sizi azgınlığınızın içinde bırakmayı dilemişse' meâlindeki cevabından dolayı hazfedildiğine işaret etmektedir. Bu da şöyle takdir edilir: Eğer Allah sizi azgınlığınızın içinde bırakmayı dilemişse, ben size öğüt

اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ قُلْ اِنِ افْتَرَيْتُهُ فَعَلَىَّ اِجْرَامٖى وَاَنَا بَرٖىٓءٌ مِمَّا تُجْرِمُونَ ﴿٣٥﴾

35. "Yoksa, 'Bunu o kendisi uydurdu' mu diyorlar? De ki: Eğer onu uydurduysam sorumluluğu bana aittir. Fakat benim sizin işlediğiniz günahtan sorumluluğum yoktur."

Yoksa, 'Bunu o kendisi uydurdu' mu diyorlar? Yani onlar, onu kendi kafasından uydurduğunu kesin bir ifadeyle dile getiriyorlar. **De ki: Eğer onu uydurduysam sorumluluğu bana aittir. Fakat benim sizin işlediğiniz günahtan sorumluluğum yoktur.** Bu âyetin anlamıyla ilgili farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: Nuh'un kavmi, Nuh aleyhisselâm hakkında şöyle dediler: Onun, kavmini Allah'ın dinine davet etmesi meselesinde geçtiği üzere, o kendisinin Cenâb-ı Hak tarafından insanlara gönderilen bir peygamber olduğunu Allah'a iftira ederek söylemektedir. Böylece onun için Allah'a iftira ediyor, dediler. Bazıları da şöyle dedi: Bu, Muhammed aleyhisselâmın kavminin sözüdür. Onlar dediler ki: Muhammed bu Kur'ân'ı kendi kafasından uydurdu, iddia ettiği gibi Allah'tan gelmiş değildir. O söz, sûrenin baş tarafında geçmişti: "Yoksa 'Kur'ân'ı kendisi uydurdu' mu diyorlar? De ki: Hadi siz de onun gibi uydurulmuş on sûre getirin!"[124] Buna göre o sözü onlar Resûlullah'a (s.a.) söylemişlerdi: Onun Allah'tan geldiğini söylediği bu Kur'ân'ı o kendi kafasından uydurmuştur. Cenâb-ı Hak buyurdu ki: **De ki: Eğer onu uydurduysam sorumluluğu bana aittir. Fakat benim sizin işlediğiniz günahtan sorumluluğum yoktur.** Yani eğer onu ben uydurmuşsam, uydurmamın günahı ve cezası bana aittir. Ama ben sizin işlediğiniz günahlardan sorumlu tutulmayacağım. Buna benzer başka âyetler de vardır: "(Ey müşrikler!), söz dinlemezseniz onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir"[125]. "Onların

vermek istesem bile öğüdümün size faydası olmaz. Bu takdir, cevabın şarttan önce getirilemeyeceğine kail olan Basralılar'ın görüşüne göredir. Bunu caiz gören Kûfeliler'e göre ise Cenâb-ı Hakk'ın sözünün mânası şudur: 'Benim öğüdüm size fayda vermez' cümlesi ilk şartın cevabıdır. Cümlenin tamamı ise ikinci şartın cevabıdır. Buna göre cevap ilk şarta bağlıdır, onun irtibatı da ikinci şarta bağlıdır" (Ebussuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, IV, 204).

[124] Hûd, 11/13.

[125] "De ki: Allah'a itaat edin, resûle itaat edin. Yine de (ey müşrikler!), söz dinlemezseniz onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir. Ona itaat ederseniz doğru yolu bulursunuz; resûle düşen yalnızca apaçık bildirip anlatmaktır" (en-Nûr, 24/54).

hesaplarından sana sorumluluk yoktur, senin hesabından da onlara sorumluluk yoktur"[126]. Benim günahımın durumu da böyledir. Bu sözü onun, insanların iman etmelerinden ümidini kestiği sırada söylemiş olması mümkündür. Nitekim başka bir âyette şöyle buyrulur: "Sizinle bizim aramızda tartışmaya gerek yok"[127]. [§]Bu sözü onlara, insanların iman etmelerinden ümidini kestiğinde ve İslâm'ı kabul edecekleri ümidini ve arzusunu tamamen kaybettiğinde söylemiş, bundan sonra artık aramızda tartışmaya gerek kalmadı, demişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

169

وَاُوحِيَ اِلٰى نُوحٍ اَنَّهُ لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ اِلَّا مَنْ قَدْ اٰمَنَ فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿٣٦﴾

36. "Nuh'a vahyolundu ki: Kavminden daha önce iman etmiş olanlardan başkası artık inanmayacak. Sakın onların yaptıklarına üzülme!"

Nuh'a vahyolundu ki: Kavminden daha önce iman etmiş olanlardan başkası artık inanmayacak. Bazıları şöyle dedi: Nuh aleyhisselâm, kavminin iman edeceği ümidini taşıdığı sürece, asla onların helâki için beddua etmedi. Bu ümidi tamamen kaybolunca, o zaman onların helâki için beddua etti. Şöyle dedi: "Nuh 'Rabbim' dedi, yeryüzünde inkârcılardan hiç kimseyi sağ bırakma! Sen onları bırakırsan kullarını saptırırlar; günahkâr nankör nesillerden başkasını da yetiştirmezler"[128]. Hz. Nuh, onların imanlarından ümit kesmesi gerektiğini, açıklamaya çalıştığımız **Nuh'a vahyolundu ki…** meâlindeki âyetten anlamıştı. Aynı şekilde diğer nebîlere ve resûllere de kendi kavimlerinin helâki için beddua etmelerine ve onların iman edecekleri ve dini kabul edecekleri ümidini taşıdıkları sürece aralarından ayrılmalarına izin verilmemişti. Ümitlerini kestiklerinde, iman edeceklerine dair beklentileri tamamen sona erdiğinde ise, onların helâki için beddua etmelerine ve aralarından çıkmalarına izin verilmişti. İşte bundan dolayı Hz. Yûnus, kendisine izin verilmeden kavminin arasından ayrıldığı için azarlanmıştı.

---

126 el-En'âm, 6/52.

127 "İşte bunun için sen çağrına devam et ve emrolunduğun gibi doğru çizgini sürdür. Onların arzularına uyma ve şöyle de: Ben Allah'ın indirdiği bütün kitaplara iman ettim ve bana aranızda âdil davranmam emredildi. Allah bizim de Rabb'imiz, sizin de Rabb'inizdir. Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız size. Sizinle bizim aramızda tartışmaya gerek yok. Allah hepimizi bir araya getirecektir. Dönüş ancak O'nadır" (eş-Şûrâ, 42/15).

128 Nûh, 71/26-27.

Kavminden daha önce iman etmiş olanlardan başkası artık inanmayacak. Bu âyet, imanın her zaman ve her halde yenilenme ve başlama hükmüne tâbi olduğuna işaret eder. Çünkü Cenâb-ı Hak haber vermektedir ki, iman eden kişi, bazan olayların akışı sırasında tekrar iman eder. Buna göre iman da sözü edilen artma ortaya çıkar: "Bu onların imanlarını arttırır"[129]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sakın onların yaptıklarına üzülme! Yaptıkları şeylerden dolayı sakın üzülme! Bu cümlenin iki anlama ihtimali vardır. Birincisi, onların Allah'ı inkâr etmelerinden ve seni yalanlamalarından dolayı sakın üzülme! Burada üzülmenin ona yasaklanması söz konusu değildir, 170 [§]ancak üzüntüsünü ondan kaldırmakta ve onu teselli etmektedir. Çünkü, -Allah'ın selâmı üzerlerine olsun- peygamberler, ümmetlerinin Allah'ı inkâr etmelerinden ve Allah'a düşman olmalarından üzülürler. Nitekim Cenâb-ı Hak Resûlullah'a (s.a.) şöyle demişti: "Neredeyse kendini helâk edeceksin!"[130] Başka bir âyette de şöyle söylemişti: "Onlar için üzülerek kendini helâk etme"[131]. Buna benzer başka âyetler de vardır. Allah'ın selâmı kendilerine olsun, peygamberler, kavimlerinin Allah'ı inkâr etmeleri ve âyetlerini yalanlamaları sebebiyle insanların en çok üzüleni idiler. Aynı zamanda onların iman etmelerini en çok isteyeni idiler. Onların üzüntüsü, milletin helâkine sebep olmamıştır. Görmez misin ki Nuh aleyhisselâm onların helâki için beddua etmişti. Diğer peygamberlerin durumu da böyledir. Bu gerçek, onların üzülmelerinin sebebinin, milletin Allah'ı inkâr etmeleri ve âyetlerini yalanlamaları yüzünden olduğuna, kavimlerinin helâkine acıdıkları için olmadığına işaret eder.

İkincisi, **sakın onların yaptıklarına üzülme!** Muhtemeldir ki onlar peygamberi öldürmek ve onu tuzağa düşürmek istiyorlardı. Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: Onların seni öldürmek için çabalamalarına üzülme, onlara karşı ben sana yeterim. Ebû Avsece şöyle dedi: "Felâ tebteis" (فلا تبتئس) kelimesi, hüzün anlamına gelir. Kisâî de, üzülme demektir, der. "el-Bâis" (البائس) kökünden gelir.

---

[129] "Müminler o kimselerdir ki, Allah'ın adı anıldığında yürekleri titrer, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda bu onların imanlarını arttırır. Onlar yalnızca Rab'lerine güvenirler" (el-Enfâl, 8/2).

[130] "İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!" (eş-Şuarâ, 26/3).

[131] "Kötü işleri hoşuna gidip de onları güzel bulan kimse (ile böyle olmayan bir) mi? Allah dilediğini sapkınlık içinde bırakır, dilediğini de doğruya iletir. O halde onlar için üzülerek kendini helâk etme. Allah onların yaptıklarını elbette biliyor" (Fâtır, 35/8).

وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِاَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا وَلَا تُخَاطِبْنِى فِى الَّذِينَ ظَلَمُوا اِنَّهُمْ مُغْرَقُونَ ﴿٣٧﴾

37. "Bizim gözetimimiz altında ve öğrettiğimiz şekilde gemiyi yap, haktan sapanlar için bana başvuruda bulunma! Onlar boğulacaklar!"

Bizim gözetimimiz altında ve öğrettiğimiz şekilde gemiyi yap! Bazı müfessirler "bi-a'yuninâ" (بأعيننا) kelimesine emrimizle ve vahyimizle anlamını verdiler. Bazıları da bizim nezaretimizde ve gözetimimizde diye mâna verdi. Ancak bize göre burada iki ihtimal vardır: Birincisi, bizim korumamız ve muhafazamız altında anlamına gelebilir. Nitekim Allah'ın gözü üzerinde olsun denildiğinde, Allah seni korusun mânası anlaşılır. Sonra âyetteki "a'yuninâ" kelimesi, bizzat göz anlamına gelmez. Nitekim "Bu, ellerinizle yapmış olduğunuzun karşılığıdır"[132] ve "Kendi ellerinizin kazandığıdır"[133] meâlindeki âyetlerde geçen "yed" (اليد), yani el anlamındaki kelime de bizzat el mânasına gelmez. Burada el kelimesinin belirtilmesi, dünyada her şeyin ancak elle takdim edilmesi ve elle kazanılması sebebiyledir. Göz kelimesi de burada, dünyada her şey gözle kontrol edildiği için kullanılmıştır.

[§]İkincisi, **gözlerimizle** anlamındaki kelime, bizim seni bilgilendirmemizle mânasına gelir. Şayet Allah'ın onu bilgilendirmesi olmasaydı, gemi yapmayı ve marangozluğu bilmeyen Nuh aleyhisselâm onu nasıl yapacak ve nasıl marangozluk edecekti? O bunları ancak Allah'ın kendisini bilgilendirmesi sayesinde bilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

171

Haktan sapanlar için bana başvuruda bulunma! Onlar boğulacaklar! Bu beyan iki anlama gelebilir. Birincisi, o haktan sapanların kurtulmaları için benden şefaat bekleme! Çünkü onlar Allah'ın hükmünde boğulacaklar! İkincisi, haktan sapmış olarak öleceği Allah'ın hükmünde belli olan o insanların doğru yolu bulmalarını benden bekleme! Yani iman etmeyeceği Allah'ın ilminde hükme bağlanan o insanların imana gelmelerini benden isteme! Burada, olmayacağı Allah'ın ilminde belirlenen bir işin talep edilmesi yasaklanmaktadır. Çünkü Cenâb-ı Hak onun vuku bulmayacağını haber verdiği halde,

---

132 "Bu, ellerinizle yapmış olduğunuzun karşılığıdır. Yoksa Allah kullara asla zulmedici değildir" (Âl-i İmrân, 3/182).

133 "Başınıza gelen her musibet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir; kaldı ki Allah birçoğunu da bağışlar" (eş-Şûrâ, 42/30).

yine de O'ndan böyle bir talepte bulunacak olsa, sanki Cenâb-ı Hakk'ın bir konuda vuku bulmayacağını bildirdiği haberini O'ndan yalanlamasını istemiş olur. Bu âyet aynı zamanda Cenâb-ı Hakk'ın iman etmesini irade buyurduğu kişinin iman edeceğine, iman etmeyeceğini dilediği kişinin de iman etmeyeceğine işaret etmektedir.

وَيَصْنَعُ الْفُلْكَ وَكُلَّمَا مَرَّ عَلَيْهِ مَلَأٌ مِنْ قَوْمِهِ سَخِرُوا مِنْهُ قَالَ اِنْ تَسْخَرُوا مِنَّا فَاِنَّا نَسْخَرُ مِنْكُمْ كَمَا تَسْخَرُونَ ﴿٣٨﴾

38. "Nuh gemiyi yaparken, kavminin ileri gelenleri yanına uğradıkça onunla alay ediyorlardı. Dedi ki: Bizimle alay ediyorsanız edin bakalım! Ama bilin ki sizin alay ettiğiniz gibi (günü gelecek) ***biz de sizinle öyle alay edeceğiz!"***

Nuh gemiyi yaparken, kavminin ileri gelenleri yanına uğradıkça… Buradaki "mele'" (الملأ) kelimesi, kavminin eşrafı ve reisleri demektir. **Onunla alay ediyorlardı.** Onlar, Hz. Nuh ile alay ediyorlardı. Bazıları şöyle dedi: Onlar şu sözlerle alay ediyorlardı: Nuh, peygamber olduğunu iddia ettikten sonra şimdi de marangoz oldu. Bazıları da şöyle dedi: Orada deniz, vâdi ve akarsu bulunmadığı ve insanlar su ihtiyacını kuyulardan karşılarken, Nuh aleyhisselâmın gemi yapmaya kalktığını gördüklerinde şu türlü sözlerle alay ediyorlardı: Nuh, gemiyi çöllerde, sahralarda yüzdürmek için yapıyor!…

Dedi ki: Bizimle alay ediyorsanız edin bakalım! Ama bilin ki sizin alay ettiğiniz gibi (günü gelecek) biz de sizinle öyle alay edeceğiz! Dediler ki: Müminler de şu sözlerle onlarla alay ediyorlardı: Gemiye binip diğerlerinin boğulduklarını gördüklerinde şöyle sözler söylemişlerdi: Hani siz hak ve doğru yolda idiniz? Ancak bu, bizim bilemediğimiz bir husustur. [§]Onların ve diğerlerinin birbirleriyle nasıl alay ettiklerini bilmeye bizim ihtiyacımız yoktur. **Biz de sizinle alay edeceğiz** meâlindeki beyan, onlara alay etmelerinin cezasını vereceğiz anlamına da gelebilir.

172

فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَاْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَيَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُقِيمٌ ﴿٣٩﴾

39. "Rezil edecek bir cezaya kimin çarptırılacağını, sürekli azabın kimin başına geleceğini yakında göreceksiniz!"

Yakında göreceksiniz. Bu bir tehdit cümlesidir. Yani alaylarınızın neticesinin size döndüğünü yakında göreceksiniz, demektir. Tıpkı “Onlar yalnızca kendilerini aldatmış oluyorlar”[134] meâlindeki âyette ifade buyurulduğu gibi. Yani bizim kurtulup sizin ise boğulduğunuz sırada **rezil edecek bir cezaya kimin çarptırılacağını** göreceksiniz, yani rezil edici ve helâk edici azabın… Bundan maksat da denizde boğulmalarıdır. **Sürekli azabın kimin başına geleceğini de yakında göreceksiniz!** Yani sonsuz devirler boyu devam edecek olan azabın… Bazıları **sürekli azap** ile cehennem azabı kastedilmiştir derler. Başka bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: “Tufanda boğuldular, ardından ateşe atıldılar”[135]. Müfessirler şöyle dediler: Nuh’un gemisinin boyu şu kadar, eni şu kadar, yüksekliği şu kadardı. Bizim onları bilmemiz mümkün değildir, kaldı ki onu bilmeye de ihtiyacımız yoktur. Eğer onların söyledikleri doğru ise şöyle dediler: Onun üç tane kapısı vardı ve kendisi de üç kattı. Bunun da doğru olup olmadığını bilemeyiz. *Bütün güç ve kudret Allah’a aittir.*

حَتّٰٓى اِذَا جَٓاءَ اَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُۙ قُلْنَا احْمِلْ ف۪يهَا مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَاَهْلَكَ اِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ وَمَنْ اٰمَنَۜ وَمَٓا اٰمَنَ مَعَهُٓ اِلَّا قَل۪يلٌ ﴿٤٠﴾

40. “Nihayet emrimiz geldi ve sular coşup yükseldi. Nuh’a dedik ki: ‘Her türden** (hayvan) **birer çift ile -daha önce haklarında hüküm verilmiş olanlar dışında- aileni ve iman edenleri gemiye bindir!’ Zaten onunla birlikte pek azı iman etmişti.”

Nihayet emrimiz geldi ve sular coşup yükseldi. Buradaki **emrimiz geldi** meâlindeki cümle, onların hemen gelmesini istedikleri azabın gelmesi ile ilgili emrimiz geldi demektir. Nitekim başka bir âyette belirtildiğine göre onlar, “Eğer doğrulardan isen, kendisiyle bizi tehdit ettiğin azabı başımıza getir!”[136] demişlerdi. Geçmiş ümmetlerin peygamberlerinden azabı getirmesini istediklerinde âdetleri böyle idi. Burada azaba Allah’ın emri denildi, çünkü onda Allah’tan başka kimsenin dahli yoktu. Aynı şekilde hastalığa da, onda yara-

---

134 “Akıllarınca Allah’ı ve iman edenleri aldatmaya kalkışıyorlar; halbuki onlar farkında olmadan yalnızca kendilerini aldatmış oluyorlar” (el-Bakara, 2/9).

135 “Günahları yüzünden tufanda boğuldular, ardından ateşe atıldılar, kendilerini Allah’a karşı koruyacak yardımcılar da bulamadılar” (Nûh, 71/25).

136 Hûd, 11/32.

tıklardan kimsenin dahli olmadığı için Allah'ın emri denilmektedir. Allah'ın emriyle kılındığı için namaza da Allah'ın emri denilir.

173 **[§]Sular coşup yükseldi.** Ebû Avsece dedi ki: "Ve fâre't-tennûr" (وفار التنور) cümlesi, su coşup yükseldi, yani ortaya çıktı, tıpkı tencerenin kaynaması gibi kaynıyordu, demektir. Şu âyet-i kerîme de bu anlamı doğrulamaktadır: "Cehennemin uğultusunu işitirler, neredeyse öfkesinden çatlayacak!"[137] Bazıları bu kelimeye ortaya çıktı anlamını verir. "Tennûr" (التنور) kelimesinin anlamında da ihtilaf edilmiştir. Bazıları, o ekmek pişirilen fırındır, dedi. Dediler ki: Fırından suyun fışkırdığını gördüğünde ona bin! Su gökten iner, yerden kaynar. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: "Hemen göğün kapılarını bardaktan boşanırcasına inen bir yağmura açtık. Yerden de sular fışkırttık"[138]. Lakin Cenâb-ı Hak, suyun yerden çıkmasını ve kaynamasını, gemiye binme vaktinin alameti kıldı.

Nuh'a dedik ki: Her türden (hayvan) birer çifti gemiye bindir! Bu cümlenin iki anlama gelme ihtimali vardır. Birincisi, sular coşup kaynadığında biz ona dedik ki: **Her türden (hayvan) birer çifti gemiye bindir!** İkincisi, suların coşup yükselme vakti geldiğinde biz ona, **her türden (hayvan) birer çifti gemiye bindir!** dedik. **Birer çift** meâlindeki ifadede geçen "zevc" (زوج) kelimesi, eş demektir. Kadın cinsi "zevc"dir, erkek cinsi de "zevc"dir. Dolayısıyla erkek ve kadın "zevceyn" (زَوْجَيْن), yani iki zevc olurlar. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyetteki **birer çift** meâlindeki ifade, bir erkek ve bir kadın anlamına gelir. "Zevceyn" kelimesi ile, rûh sahibi olanlar kastedilmiş olabilir, maksat onların soyunun kesilmemesidir. Rûh sahibi veya başkaları anlamına da gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

174 **[§]Daha önce haklarında hüküm verilmiş olanlar dışında aileni.** Bazıları şöyle dedi: Buradaki **aileni** anlamındaki "ehleke" (اهلك) sözcüğü ile Nuh'un ailesi ve ona iman eden müminler kastedilmiştir. Yani **her türden (hayvan) birer çift gemiye bindir,** aileni de bindir! **Ancak daha önce haklarında hüküm verilmiş olanlar müstesna!** Yani iman etmeyeceği Allah'ın ilminde bilinen kişiler müstesna! Yahut helâk edileceği Allah'ın ilminde bilinen kişiler müstesna! Bazıları "ehleke" lafzıyla Cenâb-ı Hakk'ın özellikle Nuh'un ailesini

---

137 "Rablerini inkâr edenlere cehennem azabı vardır. Orası ne kötü bir varış yeri! Oraya atıldıklarında, onun kaynarken çıkardığı uğultuyu işitirler. Cehennem neredeyse öfkesinden çatlayacak! Oraya her bir grup atıldıkça, muhafızları onlara, 'Size bir uyarıcı gelmemiş miydi?' diye sorarlar" (el-Mülk, 67/6-8).

138 "Hemen göğün kapılarını bardaktan boşanırcasına inen bir yağmura açtık. Yerden de sular fışkırttık; derken sular önceden belirlenmiş bir iş için birleşti" (el-Kamer, 54/11-12).

kastettiğini, sonra daha önce haklarında hüküm verilmiş olanları istisna ettiğini söyler; bunlardan maksat da oğlu ve karısıdır. Bunlar Nuh'un ailesi idi. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak bunun ardından ona iman edenleri belirtti, **iman edenleri** buyurdu. Yani ailenden sana iman edenleri gemiye bindir, ancak ailenden ve diğerlerinden helâk edileceklerine dair **daha önce haklarında hüküm verilmiş olanlar müstesna!** Yahut iman etmeyeceğine dair **daha önce haklarında hüküm verilmiş olanlar müstesna!** Bu âyet, Hz. Nuh'un ailesinde zâlim ve kâfir olanların da bulunduğuna işaret eder, çünkü Nuh'un ailesinden bazı kişileri istisna etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Zaten onunla birlikte pek azı iman etmişti. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak bunu Resûlullah'a (s.a.) olan lütfunu ve verdiği nimetleri hatırlatma sadedinde belirtmiştir; çünkü Nuh aleyhisselâm kavmi arasında çok uzun süre kalmış olmasına ve kavmini Allah'ın dinine uzun yıllar boyunca davet etmesine ve onlara öğüt vermesine rağmen kavminden çok az kimse kendisine iman etmişti. Resûlullah (s.a.) ise ömrünün kısa ve kavmi arasında az bir zaman kalmış olmasına rağmen inanan insanların sayısı çok fazla idi. Cenâb-ı Hak bu âyetle Hz. Peygamber'e olan nimetlerini tanıtıyor. Bu âyet, öğütler, nasihat edilen kişiye ancak öğüt verenin söylediklerini kendisinin yaşaması ölçüsünde fayda verir, görüşünü ileri sürenleri reddetmektedir. Hakikat böyle değildir. Gerçek olan, öğüt verilenlerin söyleneni kabul etmeleri ve onları yerine getirmeleri ölçüsünde fayda verdiğidir. Çünkü Nuh aleyhisselâm öğütleri en çok yerine getiren ve en uzun süre insanları davet eden kişidir, buna rağmen kavminden çok az kişi iman etmişti. Bu, onların anlamadıkları için değildi, söylediğimiz sebeplerdendi. Müfessirlerin söylediği, Nuh aleyhisselâm gemiye üzüm tanelerini koymuş, fakat şeytan onları almış ve ortaklık vermediği takdirde onları vermeyeceğini söylemiş[139] şeklindeki ifadelerin doğruluğu konusunda bizim elimizde bilgi yoktur. Eğer rivayet doğru ise, bu, diğer içeceklerde ve şırada şeytanın hissesinin olmadığını gösterir. [§] Ancak üzümden çıkan suda onun hissesi vardır. Üçte bir ve üçte iki takdiri de, ancak ve özellikle üzüm suyunda olur, başkasında değil[140]. *En doğrusunu Allah bilir.*

175

139 Bu konuda bazı rivayetler vardır. Bunlardan birini Nesâî, Enes b. Mâlik'ten rivayet etmiştir. Bu rivayete göre Nuh aleyhisselâm üzüm çubuğu konusunda şeytanla tartışmış; şeytan o benimdir demiş, Nuh da benimdir demiş. Sonunda üçte biri Nuh'a, üçte ikisi şeytana ait olmak üzere anlaşmışlar (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 423, 425).

140 "Bu üçte birlik pay konusu, Ebû Hanîfe'nin görüşüne delildir. *En doğrusunu Allah bilir*" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 383b). Merğînânî'nin belirttiğine göre bu üçte birlik payın aslı şudur: "Üzüm suyu pişirildiğinde üçte biri kalır, üçte ikisi gider, ekşiliği çok olsa bile kalan üçte bir helâldir. Bu, Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un görüşüdür. İmam Muhammed, Mâlik ve Şâfiî'ye göre ise haramdır" (Merğînânî, *el-Hidâye*, IV, 112).

وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللّٰهِ مَجْرٰيهَا وَمُرْسٰيهَا اِنَّ رَبّ۪ى لَغَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٤١﴾

41. "Nuh, 'Haydi gemiye binin! Yüzerken de dururken de Allah'ın adını anın. Şüphesiz ki Rabbim çok bağışlayan, pek esirgeyendir' dedi."

Nuh, haydi gemiye binin! Yüzerken de dururken de Allah'ın adını anın, dedi. Muhtemelen "bismillâhi mecrâhâ" (بسم الله مَجْرَيها) cümlesi, Hz. Nuh onlara **haydi gemiye binin** dediği için zikredilmiştir. Yani **yüzerken de dururken de besmele çekin!** Bu, aynen insanların hayvana binerken, inerken ve diğer her türlü işin başında besmele çektikleri için, "bismillâhi min evvelihî" (بسم الله من اوّله), yani başından itibaren Allah'ın adıyla demeleri gibidir. **Yüzerken de dururken de besmele çekin** meâlindeki beyanın, Allah'ın adıyla yüzün ve Allah'ın adıyla durun anlamına gelmesi muhtemeldir; yani Allah ile hareket eder ve Allah ile durursun. Yahut Nuh'un gemisi, yolcuları götüren ve durup indiren diğer gemiler gibi değildi; gemiyi yürütmek ve durdurmakla mükellef olan insanlardır, Nuh'un gemisini ise yürüten de Allah'tır, durduran da! Bu konuda insanların hiçbir dahli yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

İbn Kuteybe, "mursâhâ" (مُرْسَاها) durmak anlamına gelir, dedi[141].

Şüphesiz ki Rabbim çok bağışlayan, pek esirgeyendir. Bu beyanın Allah'a iman eden ve resûlünü tasdik eden kişiler için söylendiği açıktır. Allah onları boğulmaktan ve helâk olmaktan kurtaracaktır.

وَهِيَ تَجْر۪ي بِهِمْ ف۪ي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ وَنَادٰى نُوحٌ ابْنَهُ وَكَانَ ف۪ي مَعْزِلٍ يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا وَلَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِر۪ينَ ﴿٤٢﴾

42. "Derken gemi onları, dağlar gibi dalgalar arasında götürmeye başladı. Nuh, uzak duran oğluna, 'Haydi yavrum gel, sen de bizimle birlikte gemiye bin, kâfirlerle beraber olma!' diye seslendi."

Derken gemi onları, dağlar gibi dalgalar arasında götürmeye başladı. Bu ilâhî kelâm, az önce bizim söylediğimizi teyit etmektedir: Gemiyi yürüten ve durduran Allah'tı, bundan dolayı dalgaların büyüklüğünden dolayı korkmuyorlardı. Diğer gemileri ise insanlar yürütüp durdurdukları için yolcular dalgaların büyüklüğünden korkarlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[141] İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 204.

Derken gemi onları, dağlar gibi dalgalar arasında götürmeye başladı meâlindeki beyan, aynı zamanda onun bir mûcize olduğunu ifade eder. Çünkü mûtat olan dalgaların geminin düzgün hareketine engel olmasıdır. Âyet-i kerîme azgın dalgaların geminin yürümesine engel olmadığını haber verdiğine göre, bu, Cenâb-ı Hakk'ın onun insanlar için bir mûcize olmasını kastettiğine işaret eder.

Nuh, uzak duran oğluna seslendi. Muhtemelen bu beyan, Nuh'tan uzak duran anlamına yahut gemiden uzak duran mânasına gelir.

[§]Haydi yavrum gel, sen de bizimle birlikte gemiye bin, kâfirlerle beraber olma! Hz. Nuh bu sözle, boğulmak için kâfirlerin yanına gitme, yahut Allah'ın nimetlerini inkâr eden kâfirlerle beraber olma demek istemiş olabilir. **176**

قَالَ سَاٰوٖٓي اِلٰى جَبَلٍ يَعْصِمُنٖي مِنَ الْمَٓاءِۜ قَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ اَمْرِ اللّٰهِ اِلَّا مَنْ رَحِمَۚ وَحَالَ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ فَكَانَ مِنَ الْمُغْرَقٖينَ ﴿٤٣﴾

43. "Oğlu, 'Beni sudan koruyacak bir dağa sığınacağım' diye cevap verdi. Nuh dedi ki: 'Bugün Allah'ın hükmünden ancak O'nun esirgedikleri kurtulacaktır' derken aralarına dalga giriverdi, böylece o da boğulanlardan oldu."

Oğlu, 'dağa sığınacağım' diye cevap verdi. Yani dağa çıkacağım ve dağ **beni sudan koruyacak.** Zavallı, bu suyun da diğer sular gibi dağlara sığınıldığında korunacağını zannetti. Nuh aleyhisselâm, ona **bugün Allah'ın hükmüne,** yani O'nun azabına mani olacak hiçbir güç yoktur, dedi. Daha önce de söylediğimiz gibi O'nun azabına Allah'ın emri diye isim verdi[142]. Allah'ın emri, yaratma emri demektir. Bu ifade, delil olmakta nihaî noktadır. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Bizim sözümüz 'ol!' demekten ibarettir, o da hemen oluverir."[143] Cenâb-ı Hak, dirilme gününe de Allah'a kavuşma günü ismini vermiştir. Çünkü ölümden sonra dirilmeyi inkâr edenlere delil olmak konusunda o da nihaî noktadır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hakk'ın azabına Allah'ın emri adını vermiştir. Bu, tekvinî emirdir, yani yaratma emridir. Çünkü azabı inkâr edenlere delil olmakta nihaî nokta odur.

---

142 bk. Hûd, 11/40. âyetin tefsiri.

143 "Biz bir şeyi murat ettiğimizde sözümüz 'ol!' demekten ibarettir, o da hemen oluverir" (en-Nahl, 16/40).

Ancak O'nun esirgedikleri kurtulacaktır. Yani ancak Cenâb-ı Hakk'ın kendisine doğru yolu göstermek suretiyle esirgediği kişiler kurtulacaktır. Yahut geçmişte hakkında Allah'tan bir hidâyet ve kurtuluş rahmeti bulunanlar kurtulacaktır.

Beni sudan koruyacak. Yani suyun bana ulaşmasına engel olacak. Hz. Nuh şöyle dedi: **Bugün Allah'ın hükmünden kurtuluş yoktur.** İbn Kuteybe dedi ki: Cümle bugün Allah'ın azabından kurtulmuş kimse yoktur, demektir. Tıpkı "Atılan sudan"[144], yani atılmış sudan meâlindeki âyette buyurulduğu gibi[145]**. Bugün Allah'ın hükmünden kurtuluş yoktur** meâlindeki cümlenin aslı şudur: Bugün onlara Allah'ın azabının gelmesine engel olacak ve onları koruyacak hiç kimse yoktur.

177

[§]Derken aralarına dalga giriverdi. Buradaki **aralarına** anlamına gelen "beynehumâ" (بينهما) lafzı, oğlu ile Nuh arasına, mânasına gelebilir. Oğlu ile gemi arasına anlamına da gelebilir. **Böylece o da boğulanlardan oldu.** Bu beyan boğulanlardan oldu anlamına gelebileceği gibi, Allah'ın ilminde o boğulacaktı mânasına da gelebilir. Buna göre İblis hakkındaki "kâfirlerden oldu" meâlindeki âyet de iki anlama gelir. Biri, Allah'ın ilminde kâfir idi, diğeri de kâfirlerden oldu. Nitekim âyette **o da boğulanlardan oldu** buyurmaktadır, çünkü ezelde boğulanlardan değildi.

وَق۪يلَ يَٓا اَرْضُ ابْلَع۪ي مَٓاءَكِ وَيَا سَمَٓاءُ اَقْلِع۪ي وَغ۪يضَ الْمَٓاءُ وَقُضِيَ الْاَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَق۪يلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِم۪ينَ ﴿٤٤﴾

44. "**(Sonra) **'Ey toprak suyunu yut! Ey gök sen de tut!' denildi. Su çekildi; hüküm yerini buldu; gemi Cûdî'nin üzerine oturdu; 'Zâlimlerin topunun canı cehenneme!' denildi."

(Sonra) 'Ey toprak suyunu yut! Ey gök sen de tut!' denildi. Bazıları şöyle dedi: Sular çıktığı yere geri döndü; gökten yağanlar oraya çıktı, yerden çıkan sular da yere girdi ve böylece sular kayboldu. Bazıları da dedi ki: Hayır, gök suyunu tuttu, yer de kaynaklarını tuttu.

---

144 "İnsan neden yaratıldığına bir baksın. O, atılan bir sudan yaratıldı" (et-Târık, 86/5-6).

145 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 204.

'Ey toprak suyunu yut! Ey gök sen de tut!' denildi. Aslında bu, yere ve göğe söylenmiş bir söz değildir, ancak Cenâb-ı Hak göğün yağdırmasını, yerin de kaynamasını durdurdu. Bunun, Cenâb-ı Hak tarafından onlara lütuf olarak söylenmiş olması ve onlarda bunu anlama melekesini yaratması da muhtemeldir. [§]**Su çekildi,** yani yeryüzünde su kayboldu. **Hüküm yerini buldu,** yani Nuh kavminin helâki ile ilgili hüküm yerini buldu. Bunun sözü edilen şekilde yaratılmış olması da muhtemeldir. **Gemi Cûdî'nin üzerine oturdu,** yani Cûdî dağına oturdu. **'Zâlimlerin topunun canı cehenneme!' denildi.** Bu beyan helâk olsunlar mânasına gelebileceği gibi Allah'ın rahmetinden uzak olsunlar anlamına da gelebilir.

178

وَنَادٰى نُوحٌ رَبَّهُ فَقَالَ رَبِّ اِنَّ ابْنٖى مِنْ اَهْلٖى وَاِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ وَاَنْتَ اَحْكَمُ الْحَاكِمٖينَ ﴿٤٥﴾ قَالَ يَا نُوحُ اِنَّهُ لَيْسَ مِنْ اَهْلِكَ اِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ فَلَا تَسْـَٔلْنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهٖ عِلْمٌ اِنّٖٓى اَعِظُكَ اَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلٖينَ ﴿٤٦﴾

45. "Nuh Rabb'ine şöyle seslendi: 'Ey Rabbim! Şüphesiz oğlum da ailemdendir. Senin vâdin elbette haktır. Sen hâkimlerin en âdilisin' dedi."

46. "Allah buyurdu ki: Ey Nuh! O senin ailenden değildir. Çünkü onun yaptığı iyi olmayan bir iştir. Sakın hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi benden isteme! Ben cahillerden olmayasın diye sana öğüt veriyorum."

Nuh Rabb'ine şöyle seslendi: Ey Rabbim! Şüphesiz oğlum da ailemdendir. Senin vâdin elbette haktır… Allah buyurdu ki: Ey Nuh! O senin ailenden değildir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, muhtemelen Nuh aleyhisselâm, oğlunun, kendisine tâbi olacağını açıklayacağını umduğu için kendi dininden olduğunu düşünüyordu, aksi halde **oğlum da ailemdendir,** demez ve onun kurtulmasını talep etmezdi, çünkü onun böyle bir talepte bulunması âyetle yasaklanmıştı: "Haktan sapanlar için bana başvuruda bulunma! Onlar boğulacaklar!"[146] Dolayısıyla oğlunun başka bir dine mensup olduğunu bildiği halde, üstelik Allah haktan sapanlar hakkında kendisine başvurmayı yasaklamışken, oğlunun kurtulmasını talep etme ihtimali yoktur. Cenâb-ı Hak, **o senin ailenden değildir** buyurdu, yani iç dünyasında ve kalbinde beslediği inancı itibariyle senin ai-

---

[146] Hûd, 11/37.

lenden değildir. Aksi halde bu söz, elçisinin yalanlaması anlamına gelir. Ancak belirttiğimiz yorumun izahı şudur: Nuh aleyhisselâm oğlunun görünüşte kendisine muvafakat ettiği için onu kendi dinine mensup düşünüyordu, fakat içinde neyi gizlediğini bilmiyordu, dolayısıyla görünüşüne göre Allah’tan talepte bulunmuştu. Münafıkların durumu da böyle idi; zâhirde Resûlullah’a (s.a.) ve ashâbına muvafık görünüyorlar, fakat içlerinde muhalefeti gizliyorlardı. Müslümanlar da, ancak Allah’ın bildirmesinden sonra onların münafık olduklarını anlamışlardı. Nuh aleyhisselâm da oğlunun içinde neyi gizlediğini bilmiyordu. Bundan dolayı onun talebine, Cenâb-ı Hak, **o senin ailenden değildir** karşılığını vermişti, yani kurtarmayı vâdettiğim ailenden değildir. Yahut bana iman etmediği için **o senin ailenden değildir.**

179 **[§]Şüphesiz oğlum da ailemdendir** sözü ve sonra arkasından gelen **o senin ailenden değildir** karşılığı, görünüşte yalanlama anlamına gelir. Ancak bu, şöyle yorumlanır: Sendeki bilgiye göre o senin ailendendir, fakat sana kurtarmayı müjdelediğim ailenden değildir.

Senin vâdin elbette haktır. Bu beyan iki anlama gelebilir. Biri, zâlimleri boğmak konusundaki **vâdin elbette haktır**, mânasına gelebilir. İkincisi de mü'minleri kurtarmak konusundaki **vâdin elbette haktır**, mânasına gelebilir. **Sen hâkimlerin en âdilisin.**

Onun yaptığı iyi olmayan bir iştir. Bu âyeti Resûlullah’ın (s.a.) tenvinsiz olarak, o iyi olmayan bir iş yaptı anlamına gelecek şekilde “amile gayra sâlih” (عَمِلَ غَيْرَ صالح) diye okuduğu rivayet edilmiştir[147]. İbn Mesûd (r.a.) âyeti tenvinli olarak “amelun gayru sâlih” (عَمَلٌ غَيْرُ صالح) diye okudu. Tenvinsiz okunduğunda âyet, senin oğlun iyi olmayan bir iş yaptı anlamına gelir. Tenvinli okunduğunda ise, *en doğrusunu Allah bilir ya*, senin talebin iyi olmayan bir iştir anlamına gelir. Oğluna hamledilerek her iki kırâat da caizdir. Tenvinsiz olunca o iyi olmayan bir iş yaptı, küfür fiilini işledi mânasına gelir. Tenvinli olunca onun üzerinde iyi olmayan bir iş vardır anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sakın hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi benden isteme! Bu âyet, kendisine izin verilmeyen bir talepte bulunmayı yasaklamak anlamına gelebilir; çünkü Allah’ın salâtı ve selâmı kendilerine olsun peygamberler, talepte bulunmaları mümkün olsa bile ancak talep etmelerine izin verildikten sonra bir şeyi isteyebilirlerdi. Yahut daha önce yaparlarsa azarlanmaya mâruz kalırlardı. Peygamberler, kendilerine helâl olan bir şey için bile azarlanmaya mâruz

---

[147] Ebû Dâvûd, “el-Hurûf ve’l-kırâât”, 1; Tirmizî, “el-Kırâât”, 2; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, IV, 438-439.

kalmışlardır. Meselâ Cenâb-ı Hak, resûlüne şöyle buyurmuştur: "Allah seni affetti de, doğru söyleyenler sence belli olmadan ve kimlerin yalancı olduğunu bilmeden niçin onlara izin verdin?"[148] Yüce Allah "De ki: Bundan böyle benimle asla sefere çıkmayacaksınız"[149] meâlindeki âyetle de ona oturmasını emretti, çıkmasını yasakladı.

[§]Ben cahillerden olmayasın diye sana öğüt veriyorum. Cenâb-ı Hak "Sakın cahillerden olma!"[150] meâlindeki âyetle Resûlullah'ı (s.a.) ikaz etmişti. Her ne kadar onun cahillerden olmadığı mâlum ise de, buna benzer âyetler vardır. Ismet sıfatının nehyetmeye engel teşkil etmediğini, aksine nehyin ısmet niteliğini daha net ortaya çıkardığını daha önce söylemiştik[151]. **180**

قَالَ رَبِّ اِنّ۪ٓي اَعُوذُ بِكَ اَنْ اَسْـَٔلَكَ مَا لَيْسَ ل۪ي بِه۪ عِلْمٌۜ وَاِلَّا تَغْفِرْ ل۪ي وَتَرْحَمْن۪ٓي اَكُنْ مِنَ الْخَاسِر۪ينَ ﴿٤٧﴾

47. "Nuh dedi ki: Ey Rabbim! Ben, senden hakkında bilgi sahibi olmadığım bir şeyi istemekten yine sana sığınırım. Eğer beni bağışlamaz ve esirgemezsen, kaybedenlerden olurum!"

Nuh dedi ki: Ey Rabbim! Ben, senden hakkında bilgi sahibi olmadığım bir şeyi istemekten yine sana sığınırım. Yani istemek konusunda izin verip vermediğini bilmediğim bir şeyi bir daha talepte bulunmaktan sana sığınırım. Bu, muhtemel bir anlamdır.

Eğer beni bağışlamaz ve esirgemezsen, kaybedenlerden olurum! Yani böyle bir şeyi bir daha yapmaktan ısmet niteliğiyle bana merhamet buyurmazsan **kaybedenlerden olurum!** Bunun da olması mümkün gibidir. Allah'ın rahmeti ve lütfu olmadan mağfirete ve rahmete lâyık görülmedikleri için böyle söylenmiş olabilir. Nitekim Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edil-

---

148 et-Tevbe, 9/43.

149 "Şayet Allah seni onlardan bir toplulukla tekrar karşılaştırır da başka bir sefere çıkmak için senden izin isterlerse, de ki: Bundan böyle benimle asla sefere çıkmayacak ve benim maiyetimde düşmana karşı asla savaşmayacaksınız. Mademki ilk defasında oturup kalmayı yeğlediniz, şimdi de geride kalanlarla birlikte oturmaya devam edin" (et-Tevbe, 9/83).

150 "Onların yüz çevirmeleri sana ağır geldi ise, yapabilirsen, yeri yarıp inebileceğin bir tünel ya da göğe çıkabileceğin bir merdiven ara ki, onlara bir mûcize getiresin! Allah dileseydi elbette onları hidâyet üzerinde toplayıp birleştirirdi. O halde sakın cahillerden olma!" (el-En'âm, 6/35).

151 bk. en-Nisâ sûresinin 4/105. âyetinin tefsiri.

miştir: "Allah'ın rahmeti olmadan kimse cennete giremez." Kendisine, sen de mi ey Resûlullah? diye sorulunca, "Evet ben de! Ancak Allah beni rahmetiyle bürümüştür" karşılığını verdi[152]. **Eğer beni bağışlamaz ve esirgemezsen.** Bu ifade, kinâye yoluyla mağfiret talebidir. Bu ifade, ya Rabbi, beni bağışla, meâlindeki cümleden daha beliğ ve daha üstündür. **Eğer beni bağışlamaz ve** 181 **esirgemezsen [§]** meâlindeki ifade, başkalarından mağfiret ümidini kesmekte, buna hiç kimsenin gücünün yetmediğini haber vermektedir. 'Beni bağışla!' meâlindeki cümlede başkasından ümit kesme mânası yoktur. Bundan dolayı ondan daha beliğdir. Âdem ile Havva da mağfiret dilediklerinde şöyle demişlerdi: "Ey Rabb'imiz! Biz kendimize zulmettik"[153]. Bu da kinâye yoluyla mağfiret talebidir. Bu, talepte en beliğ ifadedir.

قِيلَ يَا نُوحُ اهْبِطْ بِسَلَامٍ مِنَّا وَبَرَكَاتٍ عَلَيْكَ وَعَلٰٓى اُمَمٍ مِمَّنْ مَعَكَ وَاُمَمٌ سَنُمَتِّعُهُمْ ثُمَّ يَمَسُّهُمْ مِنَّا عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٤٨﴾

48. "Denildi ki: Ey Nuh! Sana ve seninle beraber olan gruplar üzerine bizden selâm ve bereketlerle gemiden in! İleride, bir süre faydalandıracağımız, sonra tarafımızdan can yakıcı bir azapla cezalandırılacak topluluklar da olacaktır."

Denildi ki: Ey Nuh! Gemiden in! Bazıları bu beyana, Cûdî'den yeryüzüne in, diye mâna verdi. Bazıları da şöyle dedi: İn ve ayakta dur! Bir yerde kal! Bundan maksat yüksek bir yerden alçak bir yere inmek değildir.

[Lafızları Farklı - Mânaları Aynı Kelimeler]

Bizden selâm ve bereketlerle gemiden in! Selâmet, kötülüklerden ve âfetlerden salim olmak demektir. Bereket de hiç yorulmadan her türlü hayra ve iyiliğe nail olmaktır. Sonra bu ikisi neticede aynı şeydir; çünkü insan her türlü kötülükten ve âfetten salim olduğunda her türlü hayır ve iyiliğe de ulaşmış demektir. Her türlü hayra ulaştığında da bütün kötülük ve âfetlerden kurtulmuş demek olur. Hasılı selâmet ve bereket hakikatte aynı şeydir, ancak sözcükleri farklıdır. Tıpkı "bir" (البرّ) ve "takvâ" (التقوى) kelimeleri gibidir; birr, her türlü

---

152 Hadis benzer lafızlarla rivayet edilmiştir. Bu, Ahmed b. Hanbel'in rivayetidir (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 52). Diğer rivayetler için bk. Buhârî, "el-Merdâ", 19; Müslim, "Sıfatu'l-kıyâme", 71-75.

153 "Dediler ki: Ey Rabb'imiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz!" (el-A'râf, 7/23).

hayrı kazanmaktır, takvâ da her türlü kötülükten ve mâsiyetten sakınmaktır. Bunların da kelimeleri farklı, ama mânaları hakikatte aynıdır. Çünkü insan her türlü kötülükten ve mâsiyetten sakındığında her nevi hayrı ve iyiliği işliyor demektir. Her nevi hayrı ve iyiliği yaptığında da her çeşit kötülükten ve mâsiyetten sakınmış olur. "Şükür" (الشكر) ve "sabır" (الصبر) kelimeleri de aynıdır; sabır, her çeşit günahtan kendini tutmaktır, şükür de her türlü itaati yapmaktır. Bu ikisi de kelime olarak farklı, ancak anlam olarak gerçekte aynıdır. Çünkü insan her türlü günahtan kendini uzak tuttuğunda itaatkâr davranıyor demektir, itaat fiillerini yaptığında da her çeşit günahtan ve mâsiyetten kendini uzak tutmuş olur. İslâm ve iman kelimeleri de böyledir. İslâm, insanın samimiyetle ve tam anlamıyla kendini Allah'a teslim etmesi ve bu konuda başkasına hiçbir alan bırakmamasıdır. [§]İman da, kendi şahsında ve her şeyde Allah'ın rablığını tasdik etmektir. Bu iki kelime de hakikatte aynı anlama gelir, ama lafızları farklıdır. Çünkü insan kendini ve her şeyi Allah'a tam olarak teslim ettiğinde O'nun hem kendisi ve hem de her şeyi üzerindeki rubûbiyetini ikrar etmiş demektir. Allah'ı tasdik ettiğinde ve hem kendi şahsı hem de her şey üzerinde O'nun rubûbiyetini ifade ettiğinde de kendini ve her şeyi Allah'a teslim etmiş olur. Bütün bunlar lafızları farklı, ama neticede aynı mânaya gelen kelimelerdir. **182**

Bizden selâmetle gemiden in! Bu beyanın, "Eğer beni bağışlamaz ve esirgemezsen, kaybedenlerden olurum!"[154] meâlindeki âyetin cevabı olması caizdir. Cenâb-ı Hak, Nuh'u korktuğu şeyden emin kılıyor ve talep etmiş olduğu mağfiret ve rahmeti kendisine veriyor. İkincisi, Allah'tan Nuh'a verilen selâmet, güzel övgü olabilir. Nitekim Allah şöyle buyuruyor: "Bütün âlemlerde Nuh'a selâm olsun"[155].

Bereketlerle gemiden in! Bu ilâhî kelâmın da "Rabbim! Beni bereketli bir yere indir"[156] meâlindeki duanın cevabı olması caizdir. Bereket, bitip tükenmeyen her türlü hayrın adıdır, yahut yorulmadan elde edilen her şeydir.

[Nimetler Dünyada Herkese, Âhirette ise Sadece Müminlere Verilecektir]

Denildi ki: Ey Nuh! Sana ve seninle beraber olan gruplar üzerine bizden selâm ve bereketlerle gemiden in! İleride, bir süre faydalandıracağımız topluluklar da olacaktır. Bazı yorumcuların beyanına göre bu selâmet

[154] Hûd, 11/47.

[155] es-Sâffât, 37/79.

[156] "Yine de ki: Rabbim! Beni bereketli bir yere indir; en uygun şekilde indirip yerleştiren sensin" (el-Mü'minûn, 23/29).

ve bereket dünyada gerçekleşmiştir. Selâmet, boğulmaktan kurtulmalarıdır. Bereketler de dünyada nâil oldukları hayırlar ve faydalardır. Bazılarına göre ise selâmet ve bereketler, âhirette elde edilecektir. Sonra Cenâb-ı Hak dünya menfaatleri ve bereketleri konusunda mümin ile kâfiri ayırmadı, ancak âhiretin menfaatlerini ve bereketlerini sadece mümine tahsis etti. Şöyle buyurdu: "İyi son, Allah'a karşı gelmekten sakınanların olacaktır"[157]. Başka bir âyette de şöyle buyurdu: "De ki: Allah'ın kulları için yarattığı süsü, temiz ve iyi rızıkları kim haram kıldı? [§]De ki: Onlar dünya hayatında müminlere yaraşır; kıyâmet gününde ise yalnız onlara mahsus olacaktır"[158]. Allah dünyanın zîneti konusunda mümin ile kâfiri eşit gördü, sonra kıyâmet günü onları sadece mümine tahsis etti. İşte buradaki âyet-i kerîme de bunu söylemektedir: **İleride, bir süre faydalandıracağımız, sonra tarafımızdan can yakıcı bir azapla cezalandırılacak topluluklar da olacaktır.** Burada Cenâb-ı Hak, onları dünya nimetleriyle yararlandıracağını, sonra kendilerine can yakıcı bir azabı tattıracağını haber vermektedir. Allah mümini de dünyada çeşitli nimetlerle yararlandırmaktadır. Sonra da şunu haber vermektedir: "İyi son, günahtan sakınanlarındır."[159] Onlara, yani kâfirlere can yakıcı azabın karşısında müminlere iyi son hazırlamıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

183

Seninle beraber olan gruplar üzerine… O gün Nuh'un yanında başka gruplar yoktu, sadece birkaç kişi vardı. *En doğrusunu Allah bilir ya*, burada ondan sonra gelecek olan grupları kastetmiş olmalıdır. Sanki, senden sonra gelecek olan ümmetler üzerine, buyurdu. Bu ifade, bütün nebîlerin ve resûllerin şeriatları farklı olsa bile dinlerinin aynı olduğuna işaret eder. Çünkü âyette sözü edilen gruplar, şahsen Nuh aleyhisselâm ile birlikte değildiler, Nuh ibadet yaparken onun yanında bulunmadılar. Bu gerçek, onların hepsinin aynı dine, tek bir dine bağlı olduklarını gösterir. "Rabbim! Beni, annemi babamı bağışla"[160] meâlindeki âyet de aynı anlamı teyit eder; çünkü bütün mümin erkeklere ve kadınlara yapılan mağfiret duası, kendisinden sonra gelecek olan müminleri de kapsar. Aynı şekilde aynı âyetteki "Zâlimleri ise daima helâk et" bedduası da bütün kâfirleri kapsar.

---

[157] "İşte âhiret yurdu! Onu yeryüzünde haksız üstünlük kurmak ve bozgunculuk çıkarmak istemeyenler için hazırlamış bulunuyoruz. İyi son, Allah'a karşı gelmekten sakınanların olacaktır" (el-Kasas, 28/83).

[158] el-A'râf, 7/32.

[159] Hûd, 11/49.

[160] "Rabbim! Beni, annemi babamı, inanmış olarak evime girenleri, mümin erkekleri ve mümin kadınları bağışla, zâlimleri ise daima helâk et" (Nûh, 71/28).

Bazı müfessirler şöyle dediler: **Bizden selâm ile in** gemiden! Cenâb-ı Hak bu ifade ile, onu ve onunla beraber olan müminleri boğulmaktan salim kılmıştır. **Sana ve seninle beraber olan gruplar üzerine bizden bereketlerle…** Yani Allah onlara bereketler vermiş ve gemiden çıktıktan sonra üreyip çoğalmışlar. Bu cümle hakkında İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilir: [§]Allah'ın ilminde daha önce geçen peygamberlerden ve diğerlerinden bereketler ve mutluluklarla…[161]

184

تِلْكَ مِنْ اَنْبَٓاءِ الْغَيْبِ نُوح۪يهَٓا اِلَيْكَۚ مَا كُنْتَ تَعْلَمُهَٓا اَنْتَ وَلَا قَوْمُكَ مِنْ قَبْلِ هٰذَاۜ فَاصْبِرْۜ اِنَّ الْعَاقِبَةَ لِلْمُتَّق۪ينَ ﴿٤٩﴾

49. "(Ey peygamber!) ***İşte bu anlatılanlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Bundan önce onları ne sen biliyordun ne de kavmin! Sabret, çünkü iyi son günahtan sakınanlarındır."***

(Ey peygamber!) İşte bu anlatılanlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Buradaki "bu" işaret ismi ile muhtemelen Nuh kıssası kastedilmiştir. **Gayb haberlerindendir,** yani senin gıyabında olan ve senin görmediğin haberlerdendir. **Bundan önce onları ne sen biliyordun ne de kavmin!** Eğer **işte bu anlatılanlar gayb haberlerindendir** meâlindeki beyan ile özellikle Nuh kıssası ve onunla ilgili haberler kastedilmişse, o zaman âyette geçen ve uzağı işaret eden "tilke" (تلك) yerine yakını işaret eden "hâzihî" (هذه) kelimesinin kullanılması ve bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir denilmesi gerekirdi. Ancak burada sanki bir kelime gizli tutulmuş gibidir; "hâzihi'l-enbâ" (هذه الانباء), yani bu haberler onların kitaplarında belirtilen o haberlerdir (تلك الانباء). Şayet maksat bu veya diğer haber olsa da Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Bu da o haberlerdendir. **İşte bunlar gayb haberlerindendir** cümlesinin, Nuh ve diğer peygamberlere ait bütün kıssalar **gayb haberlerindendir**, bunlar senin gıyabında gerçekleşmiştir, dolayısıyla **ne sen ve ne de kavmin** onları görmediniz ve bilmiyordunuz, anlamına gelmesi muhtemeldir. Burada Allah özellikle Hz. Peygamber'in (s.a.) kavmini zikretmektedir, onlar bunu diğer kavimlerden öğrenmişlerdi. Onlar bu haberleri bunlara haber veriyor ve bunlar da Resûlullah'ın (s.a.) doğru söylediğini anlıyorlardı. Bu âyet, Muhammed aleyhisselâmın peygamberliğinin ispatına işaret etmektedir, çünkü Hz. Peygamber (s.a.), onların kitaplarından öğrenip bunlara anlattıkları haberle-

---

[161] Buna benzer bir söz Dahhâk'tan da rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 55).

ri söylüyordu. Âyette özellikle Resûlullah'ın (s.a.) kavmini belirtmesi de, Hz. Peygamber'in (s.a.) onu ancak Allah tarafından öğrendiğinin bilinmesi içindir. Çünkü bu haberler, onun dilinden başka bir dille gelmişti ve Hz. Peygamber'in (s.a.) bunları öğrenmek için herhangi birine gittiği de bilinmemektedir. Bu gerçek, Resûlullah'ın (s.a.) onu ancak yüce Allah'ın kendisine bildirmesiyle öğrendiğini gösterir.

Sabret! Yani onların seni yalanlamalarına ve eziyetlerine sabret! Yahut emrolunduğun veya yasaklandığın şeylere sabret! Veyahut daha önceki peygamber kardeşlerin sabrettiği gibi sen de sabret! Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Azim ve kararlılık sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen

185 de sabret"[162]. **[§]Çünkü iyi son günahtan sakınanlarındır.** Buradaki **sakınanlar** meâlindeki ifade, sanki şirkten sakınanlar anlamına gelmektedir, şirkten ve her türlü mâsiyetten sakınanlar mânasına gelmesi de mümkündür. Maksada en uygun olanı, şirkten sakınanlar anlamına gelmesidir. Çünkü bunu, "İleride, bir süre faydalandıracağımız, sonra tarafımızdan can yakıcı bir azapla cezalandırılacak topluluklar da olacaktır"[163]. meâlindeki âyete karşılık olarak söylemektedir. Cümlenin siyak ve sibakı itibariyle bu anlam daha uygundur.

وَاِلٰى عَادٍ اَخَاهُمْ هُودًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا مُفْتَرُونَ ﴿٥٠﴾

50. "Âd kavmine de kardeşleri Hûd'u gönderdik. Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; O'ndan başka tanrınız yoktur; siz sadece uydurmaktasınız."

[Hûd ve Âd Kavmi]

Âd kavmine de kardeşleri Hûd'u gönderdik. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu âyet, "Gerçek şu ki biz Nuh'u kavmine elçi olarak gönderdik"[164] meâlindeki âyetin sılası olmalıdır; bunun ardından Cenâb-ı Hak, biz Hûd'u kardeşleri Âd kavmine gönderdik buyurmaktadır. Sonra buradaki **kardeşleri** meâlindeki "ehâhum" (اخاهم) sözcüğü hakkında farklı değerlendirmeler yapılabilir. Kardeş

---

162 "Azim ve kararlılık sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret. Onlar için de acele etme. Başlarına geleceği vaktiyle söylenen şeyleri gördüklerinde sanki gündüzün kısa bir süresini yaşamış gibi olacaklar. Tebliğ konusu işte budur; hiç günaha sapanlardan başkası helâk edilir mi?" (el-Ahkāf, 46/35).

163 Hûd, 11/48.

164 Hûd, 11/25.

kelimesi farklı durumlar için kullanılır. Biri tür kardeşliğidir; bu falanın kardeşidir denilir. Meselâ kapının iki kanadından biri için, bu, ötekinin kardeşidir; ayakkabı ve benzeri çiftlerden her biri için de bu öbürünün kardeşidir denilir. Diğeri nesep kardeşliği ve din kardeşliğidir. Meselâ Cenâb-ı Hak "Müminler ancak kardeştirler"[165] buyurur. Açıklamaya çalıştığımız âyetteki kardeş lafzı, din kardeşliği anlamına gelmez, çünkü Hûd aleyhisselâm onların din kardeşi değildi. Muhtemelen onlarla cins ve nesep bakımından kardeş idi; çünkü bütün insanlar aralarında çok uzun zaman dilimi bulunmasına rağmen hepsi Hz. Âdem'e nispet edilir ve hepsine Benî Âdem, yani Âdem'in oğulları denilir. Buna göre nesep bakımından aralarında çok uzun zaman bulunsa bile hepsi birbirinin kardeşi sayılır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; O'ndan başka tanrınız yoktur. O'ndan başka tapılacak ilâh yoktur. Yani sizin taptığınız tanrılar ilâh değildir ve onlar tapılmaya lâyık değildirler. Tapılmaya lâyık olan ilâh, ancak sizi yaratan Allah'tır.

[§]Siz sadece uydurmaktasınız. Yani siz sadece iftira ediyorsunuz. Nuh aleyhisselâmın, insanların tevhide davetinin başında ve kavminin de onu ilk reddetmelerinde ve yalanlamalarında insanlara bunu söylemiş olması ihtimal dâhilinde değildir. Çünkü peygamberler, insanlara yumuşak söz söylemekle ve onlara ilâhî nimeti hatırlatmakla emrolunmuşlardı. Nitekim Hz. Mûsâ ile Hz. Hârun'u Firavun'a gönderirken onlara şöyle demişti: "Ona söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslûpla söyleyin"[166]. Hûd aleyhisselâm bu sözü onlara, sanki kendilerini geçmişte defalarca davet ettikten, onlara çeşitli deliller ve kanıtlar gösterdikten, onların da bütün bunları reddettikten sonra söylemişti. İşte ondan sonra insanlar yine de "Ey Hûd! Bize açık bir mûcize getirmedin"[167] dediklerinde o sözü söylemişti. **186**

Siz sadece uydurmaktasınız. Muhtemelen insanlar taptıkları putlara ilâh diyorlardı. Bunun üzerine Hûd aleyhisselâm da **siz sadece uydurmaktasınız,** dedi. Bunu kendilerine Allah'ın emrettiğini söylediklerinde[168] onlara **müfteriler** demiş olması da muhtemeldir; yani bunu size Allah'ın emrettiği şeklindeki

---

165 el-Hucurât, 49/10.

166 "Yine de ona söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslûpla söyleyin, ola ki aklını başına toplar veya içine bir korku düşer" (Tâhâ, 20/44).

167 Hûd, 11/53.

168 Müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman 'Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti' derler. De ki: Allah kötülüğü emretmez. Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?" (el-A'râf, 7/28).

iddianızda iftira ediyorsunuz demişti. Yahut onlar ölümden sonra dirilmeyi ve risâleti inkâr etmekle iftira ediyorlardı.

يَا قَوْمِ لَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ اَجْرًاۜ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلَى الَّذ۪ي فَطَرَن۪يۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٥١﴾

51. "Ey kavmim! Bunun karşılığında ben sizden bir ücret istemiyorum; benim hizmetimin karşılığı ancak beni yaratana aittir. Hâlâ aklınızı kullanmıyor musunuz?"

Ey kavmim! Bunun karşılığında ben sizden bir ücret istemiyorum; benim hizmetimin karşılığı ancak beni yaratana aittir. Bu âyet muhtelif yerlerde zikredilmişti[169]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Hûd aleyhisselâm onlara şöyle demiş olmalıdır: Ben davetime karşılık sizden bir ücret istemiyorum ki, o ücretin getireceği yük sizin davetimi kabul etmenizi engellesin! Öyleyse sizin davetimi kabul etmenizi engelleyen ve beni reddetmenize sebep olan nedir? Aksine ben yaptığım bu davetle size arzu ettiğiniz şeyleri vâdediyorum. Davet **187** ettiğim şeyi kabulden ve onun üzerinde düşünmekten sizi alıkoyan nedir? [§] Ben size elçi olarak geldim, size mûcizeler ve deliller getirdim, **hâlâ aklınızı kullanmıyor musunuz?**... Yahut onların mûcizeler ve deliller olduğu konusunda **hâlâ aklınızı kullanmıyor musunuz?** Veyahut Allah birdir, O her şeyin Rabb'idir ve her şeyin yaratıcısıdır, **hâlâ aklınızı kullanmıyor musunuz?**

وَيَا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُٓوا اِلَيْهِ يُرْسِلِ السَّمَٓاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا وَيَزِدْكُمْ قُوَّةً اِلٰى قُوَّتِكُمْ وَلَا تَتَوَلَّوْا مُجْرِم۪ينَ ﴿٥٢﴾

52. "Ey kavmim! Rabb'inizden bağışlanmayı dileyin, sonra O'na tövbe edin ki üzerinize bolca yağmur göndersin ve kuvvetinize kuvvet katsın; sakın günahkârlar olup Allah'tan yüz çevirmeyin!"

Ey kavmim! Rabb'inizden bağışlanmayı dileyin, sonra O'na tövbe edin! Burada yer alan **Rabb'inizden bağışlanmayı dileyin, sonra O'na tövbe edin** meâlindeki iki cümlenin aynı şeyi ifade etmiş olması muhtemeldir. Cümlede bir takdim-tehir olması da muhtemeldir: O'na tövbe edin, sonra bağışlanma dileyin! Çünkü siz kötü şeyler yapıyorsunuz. Yani Allah'a itaate dönün ve yap-

---

[169] Meselâ bk. Hûd, 11/29.

tıklarınızdan nâdim olun! **Rabb'inizden bağışlanmayı dileyin!** Mâlumdur ki Hûd aleyhisselâm bu sözle, onların Allah'tan mağfiret diliyoruz demelerini kastetmemiştir. Fakat onlara, kendilerinin bağışlanmasını gerektiren, bunu onlara hak ettiren vesileyi, yani tevhidi Allah'tan istemelerini emretmişti. Sanki şöyle demişti: Rabb'inizin birliğini kabul edin, O'na iman edin, sonra da O'na tövbe edin! Yahut şöyle demiş olabilir: Küfre son vermekle Allah'tan bağışlanma dileyin! Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır"[170].

Üzerinize bolca yağmur göndersin ve kuvvetinize kuvvet katsın! Bazı yorumcular şöyle dedi: Yağmur yağmamış, kuraklık başlamış ve onların nesli de kesilmişti. Eğer Allah'a tövbe ederseniz ve Rabb'inizden bağışlanma dilerseniz, **Allah üzerinize bolca yağmur gönderecek,** çocuklarınız ve soyunuz da çoğalacak. **Kuvvetinize kuvvet katsın** sözü, yaptıklarınızın kuvvetini bedenlerinizin kuvvetine katsın anlamına gelebilir, çünkü onlar güçlü-kuvvetli ve atılgan insanlardı. [§]Şöyle diyorlardı: "Bizden daha güçlü kim var?"[171] **Üzerinize bolca yağmur göndersin ve kuvvetinize kuvvet katsın** meâlindeki beyan başlangıç cümlesi de olabilir. **Allah'tan yüz çevirmeyin, y**ani sizi davet ettiğim şeylerden yüz çevirmeyin, şayet yüz çevirirseniz **günahkârlardan olursunuz.** Buradaki mücrim kelimesine Ebû Bekir, günaha batan anlamını verdi. Kötülük işleyen anlamına geldiği de söylenmiştir.

188

قَالُوا يَا هُودُ مَا جِئْتَنَا بِبَيِّنَةٍ وَمَا نَحْنُ بِتَارِكِىٓ اٰلِهَتِنَا عَنْ قَوْلِكَ وَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ ﴿٥٣﴾

53. "Dediler ki: Ey Hûd! Bize açık bir mûcize getirmedin; biz senin sözünle tanrılarımızı bırakacak değiliz; biz sana iman edecek de değiliz."

Dediler ki: Ey Hûd! Bize açık bir mûcize getirmedin. Yani bizi davet ettiğin konuda veya iddia ettiğin peygamberlik konusunda bize açık bir mûcize getirmedin! Bunun üzerine Hûd aleyhisselâm onlara "Siz sadece uydurmaktasınız"[172] dedi.

---

170 el-Enfâl, 8/38.

171 Fussılet, 41/15.

172 Hûd, 11/50.

Tanrılarımızı bırakacak değiliz. Yani tanrılarımıza tapmayı bırakacak değiliz. **Senin sözünle**. Burada kullanılan “an kavlike”deki (عن قولك) “an” harf-i ceri “bikavlike”deki (بقولك) “bâ” harf-i ceri anlamına gelir. Hûd aleyhisselâm bu sözüyle onları sadece ilâhlarına tapmayı bırakmaya çağırmadı, onları buna davet etti, ama aynı zamanda bu hallerinin yanlışlığına dair deliller ve kanıtlar da getirdi. Fakat onlar inat ederek ve kibirlenerek **biz sana iman edecek değiliz** dediler. Yani bizi davet ettiğin şeye iman edecek ve babalarımızın taptıklarına tapmamıza engel olmana uyacak değiliz.

اِنْ نَقُولُ اِلَّا اعْتَرٰيكَ بَعْضُ اٰلِهَتِنَا بِسُٓوءٍ قَالَ اِنّ۪ٓي اُشْهِدُ اللّٰهَ وَاشْهَدُٓوا اَنّ۪ي بَر۪ٓيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ ﴿٥٤﴾

54. “Tanrılarımızdan biri senin aklını almış, demekten başka söyleyeceğimiz söz yok! Hûd dedi ki: Ben Allah'ı şahit tutuyorum; siz de şahit olun ki sizin Allah'ı bırakıp da O'na ortak koştuklarınızdan uzağım.”

Tanrılarımızdan biri senin aklını almış, demekten başka söyleyeceğimiz söz yok! Denildi ki: Hûd aleyhisselâm onların tanrılarına hakaret ediyor, onları ayıplıyordu. Onlar da diyorlardı ki: Şu bir gerçek ki, tanrılarımızdan biri sana kötülük yapmış, veya senin aklını almış yahut delirmişsin. [§]Sana onlardan bir zarar gelmesini istemeyiz, sağlıklı olarak onlardan uzaklaş! Bu, onlar tarafından gösterilen bir lütuf anlamına gelir. Yani biz ancak tanrılarımıza hakaret ettiğinden ve onları ayıpladığından dolayı sana acıdığımız ve zarar görmeni istemediğimiz için seni uyarıyoruz. İbn Abbâs (r.a.) şöyle dedi: Onlar dediler ki: Sen ilâhlarımıza hakaret ettin, bu yüzden onlar da seni çarptı ve delirtti[173]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun yorumu şudur: Tanrılarımızın cezası seni çarptığı, seni çıldırtıp delirttiği için sen bize o davetini yapıyor ve iddialarını ileri sürmeye devam ediyorsun. Onlar Hûd aleyhisselâmı, ilâhlarımıza tapmayı terketmekle tanrılarımız sana kötülük yapacak diye korkutuyorlardı; çünkü onlar putlara tapmakla onların da kendilerine şefaat edeceğini umuyor ve bekliyorlardı.

189

Ebû Avsece şöyle dedi: Burada geçen “i‘tirâ” (الاعتراء) fiili yakalamak demektir. “İ‘terathu'l-hummâ” (إعْتَرَتْه الحُمّى) denilince, hummaya yakalandı denilmiş olur. İbn Kuteybe şöyle dedi: “İ‘tirâ” (الاعتراء), isabet almak, başına gelmek demektir, âyetteki bu lafız sana isabet etmiş anlamına gelir. Hülâsa o bizim söylediğimiz gibidir.

---

[173] Taberî, *Câmi‘u'l-beyân*, XII, 59.

Hûd dedi ki: Ben Allah'ı şahit tutuyorum; siz de şahit olun ki sizin Allah'ı bırakıp da O'na ortak koştuklarınızdan uzağım. Yani sizin Allah'a ortak koştuklarınızdan ve taptığınız ilâhlardan uzağım. Benim bunlardan uzak olduğuma sizler de şahit olun!

مِنْ دُونِهِ فَكِيدُونِى جَمِيعًا ثُمَّ لَا تُنْظِرُونِ ﴿٥٥﴾

55. "Haydi hepiniz bana tuzak kurun, bana aman vermeyin!"

Haydi hepiniz bana tuzak kurun. Yani siz ve tanrılarınız, beni öldürmek veya bana kötülük yapmak şeklindeki tehditlerinizi hadi uygulayın! **Bana aman vermeyin!** Yani bu hususta bana hiç mühlet vermeyin! **Hepiniz bana tuzak kurun** meâlindeki beyan, siz ve tanrılarınız bana tuzak kurun anlamına gelebilir. Hûd aleyhisselâm diyor ki: Siz ve tanrılarınız hep birlikte yapacağınızı yapın, beni delirtecekleri ve aklımı alacakları iddianızı uygulayın! **Bana aman vermeyin!** Yani bana mühlet tanımayın! Bu, nübüvvetin en şiddetli âyetlerinden biridir. Çünkü Hûd aleyhisselâm onların içinde tek başında iken kendilerine bunları söylüyordu. Hûd aleyhisselâm bu sözleri Allah'ın kudretine güvenerek, O'na itimat ederek ve O'nun yardımını umarak söylüyordu, yoksa düşmanlarının arasında bulunan bir kimse böyle bir sözü söylemeye cüret edemezdi. Bilinmektedir ki o bu sözü yüce Allah'a dayanarak söylüyordu. Resûlullah'ın (s.a.), "Haydi ortak olarak gördüğünüz o varlıkları çağırın, sonra bana karşı planınızı kurun"[174] meâlindeki âyette geçen beyanı da, **[§]** **190** Nuh aleyhisselâmın "Bana yapacağınızı yapın"[175] meâlindeki âyette geçen ifadesi de, Şuayb aleyhisselâmın da "Ey kavmim! Bana elinizden geleni yapın!"[176] meâlindeki âyette geçen sözü de böyledir. Kur'ân'da bunun başka örnekleri de vardır. Onlar bu sözü düşman arasında bulundukları sırada, yanlarında da yardımcıları ve destekçileri olmadığı sırada söylemişlerdi. Bu durum, onların bu sözü Allah'a dayanarak söylediklerine işaret eder. Bu da nübüvvetin alâmetlerinden biridir.

---

174 "Haydi ortak olarak gördüğünüz o varlıkları çağırın, sonra bana karşı planınızı kurun, göz açtırmayın bana!" (el-A'râf, 7/195).

175 "Onlara Nuh'un kıssasını da oku! O, kavmine şöyle demişti: Ey kavmim! Eğer benim aranızda bulunmam ve Allah'ın âyetlerini bildirmem zorunuza gidiyorsa, bilin ki ben yalnız Allah'a dayanıp güveniyorum; siz de ortaklarınızı toplayıp ne yapacağınızı kararlaştırın, yapacağınız iş içinizde niyet olarak kalmasın ve bana mühlet de vermeden yapacağınızı yapın" (Yûnus, 10/71).

176 "Ey kavmim! Elinizden geleni yapın! Ben de yapacağım! Kimin başına aşağılayıcı bir azap geleceğini ve (böylece) yalancının kim olduğunu yakında öğreneceksiniz! Bekleyin! Ben de sizinle beraber beklemekteyim" (Hûd, 11/93).

اِنّ۪ي تَوَكَّلْتُ عَلَى اللّٰهِ رَبّ۪ي وَرَبِّكُمْ مَا مِنْ دَٓابَّةٍ اِلَّا هُوَ اٰخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا اِنَّ رَبّ۪ي عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍ ﴿٥٦﴾

56. "Ben, benim de Rabbim, sizin de Rabb'iniz olan Allah'a dayandım. Çünkü her canlının kontrolü O'nun elindedir. Şüphesiz Rabbimin yolu dosdoğru yoldur."

Ben, Allah'a dayandım. Yani işimi O'na havale ettim, yahut bütün yaptıklarımda O'nu vekil yaptım. Veyahut sizin beni öldürmekle tehdit etmenize karşı ben sadece O'na güvendim ve O'na dayandım. Veyahut da beni tehditlerinizin geçersiz olmasını sağlaması için O'na tevekkül ettim. **Benim de Rabbim, sizin de Rabb'iniz olan Allah…** Yani Cenâb-ı Hakk'ın benim de sizin de Rabb'iniz olduğunu bildiğiniz halde O'ndan korkmuyorsunuz da, taptığınız ilâhlarınızla beni nasıl tehdit ediyorsunuz? Bu aynen Hz. İbrahim'in (s.a.) sözü gibidir: "Siz, Allah'ın size haklarında hiçbir hüküm indirmediği putları O'na ortak koşmaktan korkmazken, ben sizin ortak koştuğunuz putlardan nasıl korkarım?"[177]

Her canlının kontrolü O'nun elindedir. Yani onları dilediği zaman öldüren O'dur. "Âhızün bi-nâsıyetihâ" (آخذٌ بِناصِيَتِها) beyanı, O'nun mülkü ve hükümranlığı altındadır anlamına gelir. Falancı, falanın gırtlağına yapışmış, falancı falanın elindedir denilir; aslında onun canı bunun elinde değildir veya onun gırtlağı bunun elinde değildir, onun otoritesi, yönetimi ve emri altındadır demektir.

191 **[§]Şüphesiz Rabbimin yolu dosdoğru yoldur.** Yani ben Rabbimin bana emrettiği ve beni uymaya çağırdığı en doğru yol üzerindeyim. Yahut Rabbimin bana emrettiği ve beni uymaya çağırdığı yol, en doğru yoldur. Tıpkı şu âyette buyurduğu gibi: "Rabb'in her şeyi yakından izlemektedir"[178].

فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقَدْ اَبْلَغْتُكُمْ مَٓا اُرْسِلْتُ بِه۪ٓ اِلَيْكُمْ وَيَسْتَخْلِفُ رَبّ۪ي قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّونَهُ شَيْـًٔا اِنَّ رَبّ۪ي عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ حَف۪يظٌ ﴿٥٧﴾

---

177 el-En'âm, 6/81.

178 el-Fecr, 89/14.

57. "Eğer sırt çevirirseniz bilin ki size ulaştırmakla görevli olduğum şeyi size bildirdim. Rabbim yerinize başka bir kavmi getirebilir. Siz O'na hiçbir engel çıkaramazsınız. Şüphesiz Rabbim her şeyi gözetendir."

Eğer sırt çevirirseniz bilin ki size ulaştırmakla görevli olduğum şeyi size bildirdim. Burada muhtemelen bir kelime gizlenmiştir, yani sana uymaktan ve sana itaatten yüz çevirirlerse, de ki: Ben Rabbimin risâletini tebliğ ettim. Buradaki "tevellev" (تولوا) kelimesi ancak haberdir. "Eblağtukum" (أبلغتكم) kelimesi de hitaptır. Her ikisinin hitap olmaları da mümkündür. O şöyle diyordu: Eğer sizleri davet ettiğim konuda bana uymaktan yüz çevirirseniz, **bilin ki size ulaştırmakla görevli olduğum şeyi size bildirdim.** Benim görevim sadece risâleti size tebliğ etmektir. Nitekim Cenâb-ı Hak da şöyle buyurmaktadır: "Peygamberin görevi, tebliğ etmekten ibarettir"[179]. "Sana düşen sadece duyurmaktır"[180]. O şöyle diyordu: Bana düşen sadece Allah'ın risâletini size iletmektir, sizin bana uymaktan yüz çevirmenizin günahı benim meselem değildir. Başka bir âyette de Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "Söz dinlemezseniz onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir"[181]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Rabbim yerinize başka bir kavmi getirebilir. Bu cümle iki şekilde anlaşılır. Birincisi, onların helâk edileceğini haber vermektedir, çünkü Cenâb-ı Hak **başka bir kavmi getireceğini** söylemektedir. Allah eğer onları helâk etmeyecekse, başka bir kavmi getirmesinin anlamı olmaz. Onlar, "Bizden daha güçlü kim var?"[182] diyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şöyle söylemektedir: Sizin bedenlerinizin ve saldırınızın güçlü olması, sizi helâk etmekten Allah'ı aciz bırakmaz. İkincisi, Âd kavmi bu âlemin son nesli değildir, aksine onlardan sonra başka kavimler de gelecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Siz O'na hiçbir engel çıkaramazsınız. Yani sizin bana uymaktan yüz çevirmeniz ve Allah'ın risâletini reddetmeniz, O'na hiçbir zarar vermez. O, hizmetçileri ve ordusu kendisinden yüz çevirdiğinde zarara uğrayan yeryüzünün sultanları gibi değildir. İkincisi, yeryüzü kralları öldürmekle ve birbirleriyle savaşmak yoluyla insanlara zarar verdikleri gibi siz Allah'a zarar veremezsiniz. Üçüncüsü, siz O'na zarar veremezsiniz, çünkü sizi davet ettiği dine uymanızda O'nun bir menfaati yoktur ki, uymamanızdan zarar görsün! Çünkü davetine

192

---

179 el-Mâide, 5/99.

180 eş-Şûrâ, 42/48.

181 en-Nûr, 24/54.

182 Fussılet, 41/15.

uymanızda O'nun için şahsi bir ihtiyaç ve fayda söz konusu değildir. O bunu size, ancak sizin ihtiyacınız ve sizin menfaatiniz için emretmekte ve ona uymaya davet etmektedir. **Siz O'na hiçbir engel çıkaramazsınız** cümlesinin, "Haydi hepiniz bana tuzak kurun!"[183] meâlindeki âyetin cevabı olması da muhtemeldir.

Şüphesiz Rabbim her şeyi gözetendir. Küçücük bir şey dahi olsa hiçbir şey O'na gizli değildir. Böyleyken tamamen ortada ve açıkta olan sizin yaptıklarınız ve halleriniz O'na nasıl gizli kalır? Yahut şunu demek istiyordur: **Şüphesiz Rabbim her şeyi gözetendir,** size yaptıklarınızın cezasını verecektir. Yani hiçbir şey O'nun gözünden kaçmaz ve O hiçbir şeyden gafil değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَمَّا جَٓاءَ اَمْرُنَا نَجَّيْنَا هُودًا وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَنَجَّيْنَاهُمْ مِنْ عَذَابٍ غَلٖيظٍ ﴿٥٨﴾

58. "Emrimiz gelince, Hûd'u ve onunla beraber iman edenleri katımızdan bir rahmetle kurtardık, böylece onları ağır bir azaptan da kurtardık."

Emrimiz gelince, Hûd'u kurtardık. Bu cümledeki **emrimiz gelince** anlamına gelen "ve lemmâ câe emrunâ" (ولمّا جاء امرنا) ifade kıyâmetin kopmasını gerektiren emir değil, yaratma emridir. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurur: "Bir şeyi istediğinde, O'nun buyruğu 'ol!' demekten ibarettir; hemen oluverir"[184]. Buna göre buradaki emir, tekvînî emirdir.[185] Biz ona daha önce temas etmiştik[186].

Hûd'u ve onunla beraber iman edenleri katımızdan bir rahmetle kurtardık. Bu ilâhî kelâm, o insanlardan kurtulmuş olanlar, ancak Allah'ın rahmetiyle kurtulmuştur, kendi bilgisiyle değil anlamına gelir. Bu konuda Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: **193** **[§]**"Allah'ın rahmeti olmadan kimse cennete giremez." Kendisine, sen de mi ey Resûllullah? diye sorulunca, "Evet

183 Hûd, 11/55.

184 Yâsîn, 36/82.

185 "Bu âyetteki 'Emrimiz gelince, Hûd'u ve onunla beraber iman edenleri katımızdan bir rahmetle kurtardık' meâlindeki beyandan maksat, tekvînî emirdir. 'Geldi' kelimesi, o anda onun eseri göründü demektir; ondan maksat da emrin kendisi değil yaratmaktır; çünkü o ezelîdir. Bu aynen 'Bir şeyi istediğinde, O'nun buyruğu 'ol!' demekten ibarettir; hemen oluverir' âyeti gibidir. Buna göre yukarıdaki âyetten maksat, azaptır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 385b).

186 bk. Hûd sûresinin 11/43. âyetinin tefsiri.

ben de! Ancak Allah beni rahmetiyle bürümüştür" karşılığını verdi.[187] Bu mesele Mûtezile'nin iddia ettiği gibi değildir. Onlar, kurtulan Allah'ın rahmeti sayesinde değil ancak kendi ameliyle kurtulmuştur, derler. **Katımızdan bir rahmetle** meâlindeki ifade farklı şekillerde yorumlanabilir. Buradaki rahmet, Hûd aleyhisselâmdır, yani Cenâb-ı Hak onlara Hûd'un sayesinde merhamet göstermiştir; çünkü Hûd'u onlara peygamber (resûl) olarak göndermişti, bundan dolayı ona tâbi olanları kurtarmıştır. Eğer durum böyle ise, o zaman fetret ehli de fetret hallerinde sorgulanırlar demektir; çünkü Cenâb-ı Hak onların Hûd aleyhisselâm sayesinde kurtulduklarını haber vermektedir. Buna göre fetret ehli de peygamber gönderilmeden önceki hallerinden sorgulanırlar. (İkincisi), **katımızdan bir rahmetle** meâlindeki ifade, onlardan kurtulanlar, katımızdan lütfettiğimiz tevfik sayesinde kurtulmuştur anlamına da gelebilir. Üçüncüsü de, onlar amelleriyle değil, bizim lütfumuzla kurtulmuştur anlamına gelir.

Böylece onları ağır bir azaptan da kurtardık. O kişileri, o kavmi helâk eden azaptan kurtardık. Bunun gelecekle ilgili bir vâd anlamına gelmesi de muhtemeldir, yani onları âhirette ağır bir azaptan kurtaracaktır.

وَتِلْكَ عَادٌ جَحَدُوا بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ وَعَصَوْا رُسُلَهُ وَاتَّبَعُٓوا اَمْرَ كُلِّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ ﴿٥٩﴾

59. "İşte Âd! Rablerinin âyetlerini inkâr ettiler; O'nun peygamberlerine âsi oldular ve her inatçı zorbanın emrine uydular."

[Âd Kavmi]

İşte Âd! Rablerinin âyetlerini inkâr ettiler. Yani Rab'lerinin âyetlerini inkâr eden o ülke sakinleri Âd kavmidir. Onlar, **Rab'lerinin âyetlerini inkâr ettiler; O'nun peygamberlerine âsi oldular.** Âyetleri inkâr etmek, bütün peygamberleri inkâr etmektir. Tek bir peygamberi inkâr etmek, bütün peygamberleri ve Allah'ı inkâr etmektir. Çünkü peygamberlerin her biri, Allah'a ve bütün peygamberlere iman etmeye davet etmiştir. Onlardan birine iman etmek, Allah'a, bütün peygamberlere ve Allah'ın âyetlerine iman etmektir. Birini inkâr etmek de Allah'ı ve bütün peygamberleri inkâr etmektir. Âyetleri inkâr etmek de Allah'ı inkâr etmektir; çünkü Allah ancak âyetlerle bilinir, dolayısıyla âyetleri inkâr etmek Allah'ı inkâr etmek anlamına gelir.

---

[187] Hadis benzer lafızlarla rivayet edilmiştir. Bu, Ahmed b. Hanbel'in rivayetidir (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 52). Diğer rivayetler için bk. Buhârî, "el-Merdâ", 19; Müslim, "Sıfatu'l-kıyâme", 71-75.

194 **[§]Her inatçı zorbanın emrine uydular.** Denilmiştir ki: Cenâb-ı Hak onların inatçı zorbaların emrine uyduklarını, onlara itaat ettiklerini, peygamberlere uymayı ve onlara itaati terkettiklerini haber vermektedir. Şöyle de denildi: "Cebbâr" (الجبّار) kelimesi büyüklenen, peygamberlere karşı büyüklenen ve kibirlenenler demektir, çünkü onların reisleri peygamberlere karşı büyüklenir ve kibirlenirlerdi. Sonra halk tabakası da reislerine tâbi oldular ve onların isteklerine uygun davrandılar. Ebû Avsece şöyle dedi: Cebbâr, büyüklenen demektir; "anîd" (عنيد) de muhalefette inatçı olan anlamına gelir. İbn Kuteybe şöyle dedi: "Anûd, anîd ve ânid" (العَنُود، العَنِيد، العانِد) kelimeleri sana muhalefet ederek muarız olan anlamına gelir[188]. Ebû Ubeyde de "anîd, anûd, ânid" (العَنِيد، العَنُود، العانِد) kelimeleri zâlim, sapkın anlamına gelir, dedi[189].

وَاُتْبِعُوا فٖى هٰذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ اَلَٓا اِنَّ عَادًا كَفَرُوا رَبَّهُمْ اَلَا بُعْدًا لِعَادٍ قَوْمِ هُودٍ ﴿٦٠﴾

60. "Onlar hem bu dünyada hem de kıyâmet gününde lânete uğradılar. Evet Âd Rabb'ini inkâr etti. Hûd'un kavmi Âd'ın canı cehenneme!"

Onlar hem bu dünyada hem de kıyâmet gününde lânete uğradılar. Bazıları şöyle dedi: Lânetten maksat azaptır, yani onlar dünyada da âhirette de azaba uğratılacaklar. Nitekim Allah şöyle buyurur: "Bilin ki, Allah'ın lâneti zâlimlerin üzerine olacaktır!"[190] Yani Allah'ın azabı zâlimlerin üzerine olacaktır.

Âyetteki "utbiû" (أُتْبِعوا) kelimesi, katıldılar, ilhak edildiler anlamına gelir. Lânet kelimesinin kovulmak mânasına geldiği de söylenmiştir; buna göre âyet, onlar Allah'ın rahmetinden kovuldular, ne dünyada ve ne de âhirette ona nâil olamayacaklar demektir.

Evet Âd Rabb'ini inkâr etti. Hûd'un kavmi Âd'ın canı cehenneme! Yani onlar Allah'ın rahmetinden uzak olsunlar!

---

188 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 205.

189 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, I, 290.

190 Hûd, 11/18.

وَاِلٰى ثَمُودَ اَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ هُوَ اَنْشَاَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا فَاسْتَغْفِرُوهُ ثُمَّ تُوبُوا اِلَيْهِ اِنَّ رَبّ۪ى قَر۪يبٌ مُج۪يبٌ ﴿٦١﴾

61. "Semûd kavmine de kardeşleri Salih'i gönderdik. Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. O sizi yerden var etti ve size orayı mâmur hale getirme görevi verdi. O halde O'ndan mağfiret isteyin; sonra O'na tövbe edin. Şüphesiz Rabbim yakındır, duaları kabul eder."

[Hz. Salih ve Semûd Kavmi]

Semûd kavmine de kardeşleri Salih'i gönderdik. Bu beyan daha önce, Semûd kavmine kardeşleri Salih'i gönderdik, meâlindeki âyette söylediklerimizle aynı anlamdadır.[191] **Kardeşleri** anlamına gelen "ehâhum" (اخاهم) lafzı ile ilgili olarak da onun, din kardeşliği, [§]cins kardeşliği ve soy kardeşliği olmak üzere üç anlama geldiğini söylemiştik[192]. Salih aleyhisselâmın onların din kardeşi olma ihtimali yoktur, ancak diğer ikisi yani soy ve cins kardeşi olması muhtemeldir. **195**

Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. Allah'ın salât ve selâmı üzerlerine olsun bütün peygamberlerin, kavimlerine yaptıkları ilk davet, Allah'ın birliği inancı ve O'na kulluk yapmak gerektiğidir. Çünkü diğer ibadetler, ancak tevhidi sağlam şekilde ayakta tutmakla mümkün olur. Bundan dolayı tevhit inancı, onların kavimlerini ilk davet ettikleri şeydir. Peygamberlerin âdet ve gayretleri, insanları Allah'ın birliğine ve O'na kulluğa çağırmakla sürüp gitmiştir.

O sizi yerden var etti. Bazı tefsirciler bu beyanı şöyle izah ederler: Allah sizi Âdem'den yarattı, Âdem'i de topraktan yarattı. Cenâb-ı Hak burada mahlukatı yaratmayı toprağa nispet etmektedir. Buna benzer bir ifade "Sizi bir tek kişiden yaratan O'dur"[193] meâlindeki âyette yer almaktadır, burada yaratmayı "tek bir kişiye" nispet etmektedir. O bizi tek bir kişiden yarattığını haber vermektedir, yani her ne kadar kendimiz onun zâtından olmasak da bizleri

---

191 bk. el-A'râf sûresinin 7/65. âyetinin tefsiri.

192 bk. el-A'râf sûresinin 7/65. âyetinin tefsiri.

193 el-A'râf, 7/189.

Âdem'den yaratmıştı. İşte aynı şekilde burada da, her ne kadar bizim kendimiz topraktan gelmesek bile yaratmakta bizi toprağa nispet etmektedir. Yani bizim aslımızı topraktan yarattı ve ondan var etti demektir, bizim var olmamızı, aslımızı var ettiği şeye nispet etmektedir. **O sizi yerden var etti** meâlindeki beyanda, bütün yaratıkların var olmasını, gelişmesini, yaşamasını ve maişetlerini sağlamalarını topraktan çıkan şeye bağladı anlamı da var gibidir. Çünkü mahlukatın var olması, gelişmesi, yaşaması ve ayakta kalmaları toprakta yetişen ürünlere dayanmaktadır.

Size orayı mâmur hale getirme görevi verdi. Bazıları buna, sizi oraya yerleştirdi, anlamını verdi. Bazıları da sizi oraya halef kıldı, dedi. Başkaları da şöyle dedi: Sizi yeryüzünü mâmur etmeniz için yarattı, onu dünyanız ve âhiretiniz için mâmur kılacaksınız. Burada Cenâb-ı Hak, yeryüzünü mâmur etmeyi yaratılanlara bıraktı; yeryüzünün imarını binalarının yapımını ve onlardan faydalanma yollarını onlar sağlayacaklar. Bunların hepsi aynı mânaya gelir. **Mâmur hale getirme görevi verdi** meâlindeki beyana bazıları, sizin ömrünüzü uzun yaptı anlamını verdi.

196 **[§]O halde O'ndan mağfiret isteyin; sonra O'na tövbe edin.** Bu cümleyi Hûd kıssasını anlatırken açıklamıştık[194]. Yani Allah'ın sizi mağfiret edeceği bir halde olun. Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır"[195]. Cenâb-ı Hak sanki şöyle söylemektedir: Eğer küfürden vazgeçerlerse, onlar bağışlanacak.

Şüphesiz Rabbim yakındır, yani yaratıklarını korumak için yakındır. Yahut, kendilerine ihsanda bulunduğu kişilere **yakındır.** Veyahut kendisine sığınana **yakındır. Duaları kabul eder;** dua eden herkesin duasını kabul eder. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "Kullarım sana beni sorduklarında…"[196] "Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki…"[197]

---

194 bk. Hûd sûresinin 11/52. âyetinin tefsiri.

195 el-Enfâl, 8/38.

196 "Kullarım sana beni sorduklarında bilsinler ki şüphesiz ben yakınım, bana dua ettiğinde dua edenin dileğine karşılık veririm. Şu halde benim davetime gelsinler ve bana iman etsinler ki doğru yolu bulabilsinler" (el-Bakara, 2/186).

197 "Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size vâdettiklerimi vereyim" (el-Bakara, 2/40).

قَالُوا يَا صَالِحُ قَدْ كُنْتَ فِينَا مَرْجُوًّا قَبْلَ هٰذَٓا اَتَنْهٰينَٓا اَنْ نَعْبُدَ مَا يَعْبُدُ اٰبَٓاؤُنَا وَاِنَّنَا لَفٖى شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَٓا اِلَيْهِ مُرٖيبٍ ﴿٦٢﴾

62. "Dediler ki: Ey Salih! Sen bundan önce içimizde kendisine ümit bağlanan biriydin. Şimdi babalarımızın taptığı şeylere tapmaktan bizi engellemeye mi kalkışıyorsun? Doğrusu bizi davet ettiğin konuda ciddi bir şüphe içindeyiz."

Dediler ki: Ey Salih! Sen bundan önce içimizde kendisine ümit bağlanan biriydin. Şimdi babalarımızın taptığı şeylere tapmaktan bizi engellemeye mi kalkışıyorsun? Bazıları bu âyetteki **sen içimizde kendisine ümit bağlanan biriydin** meâlindeki beyanı şöyle açıkladı: Sen zayıflara merhamet eder, hastaları ziyaret ederdin türünde sözler söylediler. Şimdi bunun tersine mi döndün? Bazıları da şöyle dedi: Bizi kendi dinine davet etmeden önce senin bizim dinimize döneceğini umuyorduk, şimdi ise tanrılarımıza hakaret ediyorsun ve onları ayıplıyorsun. **Babalarımızın taptığı şeylere tapmaktan bizi engellemeye mi kalkışıyorsun?** Yani bundan önce senin, bizim babalarımızı akılsız insanlar olarak gördüğünü bilmiyorduk, ama şimdi o akıllı insanları putlara tapmakla akılsızlık yaptıklarını söylüyorsun. **Doğrusu bizi davet ettiğin konuda ciddi bir şüphe içindeyiz.** Yahut onlar bunu, Salih aleyhisselâmın kendilerini Allah'ın birliğine ve O'na kulluk yapmaya çağırmasına karşı delil olarak söylüyorlardı. Dediler ki: Biz kesin olarak biliyoruz ki, babalarımız bu putlara tapmışlardır, [§]ancak **senin bizi davet ettiğin konuda ciddi bir şüphe içindeyiz.** Yani senin durumun ve bu dine davetin bizi şüpheye düşürüyor. Bu söz söylenmiştir. Ancak onların bundan ne beklediklerini bilmiyoruz. **Sen içimizde kendisine ümit bağlanan biriydin** sözüyle de neyi kastettiklerini bilmiyoruz, yalnız onun aklıyla, dindarlığıyla, bilgisiyle ve basiretiyle kendisine ümit bağlanan biri olduğunu biliyoruz. O, belirttiğimiz bu ve benzeri şeylerden dolayı kendisine ümit bağlanan biriydi. **Bundan önce sen içimizde kendisine ümit bağlanan biriydin,** sözüyle bunun dışında neyi kastettiklerini bilmiyoruz. *En doğrusunu Allah bilir.*

197

قَالَ يَا قَوْمِ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كُنْتُ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبّٖى وَاٰتٰينٖى مِنْهُ رَحْمَةً فَمَنْ يَنْصُرُنٖى مِنَ اللّٰهِ اِنْ عَصَيْتُهُ فَمَا تَزٖيدُونَنٖى غَيْرَ تَخْسٖيرٍ ﴿٦٣﴾

63. "Salih dedi ki: Ey kavmim! Bir de şöyle düşünün: Ya ben Rabbimden verilmiş apaçık bir delile dayanıyorsam ve O bana kendinden bir lütufta bulunmuşsa! Bu durum karşısında O'na âsi olursam beni Allah'a karşı kim korur? (Bu teklifinizle) ***siz benim ancak zararımı arttırmış olursunuz."***

Salih dedi ki: Ey kavmim! Bir de şöyle düşünün: Ya ben Rabbimden verilmiş apaçık bir delile dayanıyorsam. Yani sizi Allah'ın birliği inancına ve O'na kulluk etmeye davet etmemle şayet Rabbimden gelen bir delile, bir kanıta ve bir beyana dayanıyorsam, demektir. İkincisi, kesin olarak ben Rabbimden gelen açık bir delile dayanıyorum, anlamına gelir.

O bana kendinden bir lütufta bulunmuşsa! Buradaki **rahmet** kelimesi, Rabbim bana kendi katından bir hidâyet ve nübüvvet vermiştir anlamındadır.

Beni Allah'a karşı kim korur? Yani şayet ben **O'na âsi olursam** ve sizin dininize dönersem, beni Allah'ın azabından kim koruyacak? Sizin davetinizi kabul edecek olursam, beni hiç kimse koruyamaz. Davetinize uyar ve sizi dinlersem, Allah'tan başka beni koruyacak kimse yoktur. Sonra onların istedikleri şey muhtemelen ilâhî risâleti kendilerine tebliğ etmeyi bırakması veya kendilerinin tapmış oldukları putlara onun da tapmasıdır.

(Bu teklifinizle) siz benim ancak zararımı arttırmış olursunuz. Bu beyan hakkında farklı izahlar yapılabilir. Şöyle denildi: Benimle yaptığınız bu mücadelenizle siz **ancak benim hüsranımı arttırmış olursunuz.** Bazıları şöyle dedi: Bana isyan etmenizle siz ancak kendi hüsranınızı arttırmış oluyorsunuz. İbn Kuteybe "ğayra tahsîr" (غير تخسير) ifadesine "noksansız" anlamı verdi[198]. Ebû Avsece şöyle dedi: Bu kelime hüsran kökünden gelmektedir. Tef'îl kalıbından "hassertuhû" (خسّرته) denilirse onu hüsrana mahkûm ettim mânasına gelir.

وَيَا قَوْمِ هٰذِه۪ نَاقَةُ اللّٰهِ لَكُمْ اٰيَةً فَذَرُوهَا تَأْكُلْ ف۪ٓي اَرْضِ اللّٰهِ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُٓوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابٌ قَر۪يبٌ ﴿٦٤﴾ فَعَقَرُوهَا فَقَالَ تَمَتَّعُوا ف۪ي دَارِكُمْ ثَلٰثَةَ اَيَّامٍ ذٰلِكَ وَعْدٌ غَيْرُ مَكْذُوبٍ ﴿٦٥﴾

198

[§]*64. "Ey kavmim! İşte size mûcize olarak Allah'ın gönderdiği dişi deve. Onu bırakın Allah'ın mülkünde otlasın. Ona kötülük etmeyin; sonra sizi, yaklaşan bir azap yakalar."*

---

198 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 205.

65. "Fakat Semûd kavmi, o deveyi hunharca öldürdü. Salih de, 'Yurdunuzda üç gün daha yaşayın!' dedi. Bu, asla yalan olamayacak bir tehdit idi."

[Hz. Salih ve Devesi]

Ey kavmim! İşte size mûcize olarak Allah'ın gönderdiği dişi deve. Onu bırakın Allah'ın mülkünde otlasın. Hz. Salih bu sözü, insanlar kendisinden mûcize istediklerinde söylemişti. **İşte size mûcize olarak Allah'ın gönderdiği dişi deve;** Salih'in peygamberlik iddiasının doğruluğuna delâlet edecek olan odur. Yahut risâlet sahibinden istemiş olduğunuz mûcize işte odur.

Allah'ın devesi. Cenâb-ı Hak, devede bulunan bir özellikten dolayı onu kendisine nispet etti, ancak o özelliğin ne olduğunu biz bilmiyoruz. Bu özellik başka develerde bulunmuyordu; Cenâb-ı Hak onu risâlete ve nübüvvete delil olacak bir mûcize olsun diye insanların görüp tanıdıkları başka develerden farklı birtakım özelliklerle yaratmıştı. Peygamberlerin mûcizeleri böyledir; semavî olduğu bilinsin diye onlar insanların güç ve kuvvetinin dışında kalan olaylardır. Sonra o devenin hangi özelliğe sahip olduğunu bilmiyoruz, yalnız vücudunun büyüklüğünü ve bedeninin kalınlığını biliyoruz; çünkü su içme sırası insanlarla onun arasında paylaşılmıştı, bir gün o içecek, bir gün insanlar içecekti. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştu: "Onun bir su içme hakkı vardır, belli bir günün içme hakkı da sizindir"[199]. Bununla birlikte meralar taksim edilmemişti, çünkü Allah şöyle diyordu: **Onu bırakın Allah'ın yarattığı yeryüzünde otlasın.** Bazı insanların, o şöyle bir kayadan çıkmıştı, günde şu kadar süt veriyordu ve benzeri mahiyette söyledikleri sözlere gelince, biz bunları bilmiyoruz, dolayısıyla o şöyledir diye kesin bir söz söylememiz mümkün değildir. Yalnız onda, diğer develerde bulunmayan bir özelliğin var olduğunu biliyoruz. Bu özelliğin ne olduğunu bilmek bizim için ihtiyaç olsaydı, hiç şüphesiz Allah onu da açıklardı. Meselenin aslı konusunda daha önce şunu söylemiştik[200]: Bir şeyin parçası Allah'a nispet edildiğinde, O'na nispet edilen o parçalara saygı göstermek anlamına gelir. Eşyanın bütünü Allah'a nispet edildiğinde ise, Allah için ona saygı gösterilmesi kastedilmiştir. Meselâ, "Göklerin ve yerin mülkiyeti Allah'a aittir"[201] meâlindeki âyetle "Zaten her şey O'na aittir"[202] meâlindeki âyet ve benzerleri böyledir.

---

199 eş-Şuarâ, 26/155.

200 bk. Hûd sûresinin 11/7. âyetinin tefsiri.

201 el-Bakara, 2/107; el-Mâide, 5/40; el-A'râf, 7/158.

202 en-Neml, 27/91.

199

[§]Ona kötülük etmeyin. Salih aleyhisselâm onlara, deveye kötülük etmeyi yasaklıyor ancak bu kötülükten maksadın ne olduğunu açıklamıyor. Muhtemeldir ki bu onların bildiği bir şeydir ve işte onu yasaklamaktadır. Bazı müfessirler **ona kötülük etmeyin** meâlindeki beyana onu kesmeyin mânasını verdiler. **Sonra sizi, yaklaşan bir azap yakalar,** nitekim onların deveyi kesmelerinden üç gün sonra azap onları yakaladı. **Semûd kavmi, o deveyi hunharca öldürdü. Salih de, 'Yurdunuzda üç gün daha yaşayın!' dedi. Bu, asla yalan olamayacak bir tehdit idi.** Rivayet edildiğine göre ilk gün onların yüzleri sarardı, ikinci gün kızardı, üçüncü gün de karardı, sonra dördüncü günde onlara mahiyetini bilmediğimiz bir azap geldi. **Yaklaşan bir azap** meâlindeki ifade, çabuk gelecek olan azap anlamına gelir, onlara hiç mühlet verilmeyecek ve hemen azap edilecekler. **Bu, asla yalan olamayacak bir tehdit idi,** yani Allah'tan gelen ve asla yalan olmayan bir tehditti. Azap onlara mûcize istemelerinin hemen arkasından gelmişti. Onlar mûcize istemişler, sonra mûcize geldiğinde onu yalanlamışlardı, bunun üzerine kendilerine azap geldi. Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Bizi mûcizeler göndermekten alıkoyan şey, öncekilerin bunları yalanlamış olmasıdır. Nitekim Semûd kavmine, açık bir mûcize olmak üzere dişi deveyi vermiştik, ama ona (inanmayıp) kötülük yaptılar"[203]. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَلَمَّا جَٓاءَ اَمْرُنَا نَجَّيْنَا صَالِحًا وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا
وَمِنْ خِزْيِ يَوْمِئِذٍ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْقَوِيُّ الْعَزٖيزُ ﴿٦٦﴾

66. "Emrimiz gelince Salih'i ve onunla beraber iman edenleri, bizden bir rahmet olarak, helâk olmaktan ve o günün zilletinden kurtardık. Şüphesiz Rabb'in kuvvetlidir, üstündür."

Emrimiz gelince. Yani Cenâb-ı Hakk'ın emri geldiğinde. Rabb'imizin vâdi geldi denildiğinde, Rabb'imiz tarafından vâdedilen şey geldi demektir. Çünkü O'nun vâdi ve emri gelmez, ancak emrettiği ve vâdettiği şey gelir; ondan maksat da azaptır. Yahut şöyle diyor: Allah'ın emrettiği ve vâdettiği şeyin gerçekleşme vakti geldi. O'nun emrettiği ve vâdettiği şey de azaptır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[203] "Bizi mûcizeler göndermekten alıkoyan şey, öncekilerin bunları yalanlamış olmasıdır. Nitekim Semûd kavmine, açık bir mûcize olmak üzere dişi deveyi vermiştik, ama ona (inanmayıp) kötülük yaptılar. Oysa biz mûcizeleri yalnızca korkutup uyarmak için göndeririz" (el-İsrâ, 17/59).

200

[§]Salih'i ve onunla beraber iman edenleri, bizden bir rahmet olarak, helâk olmaktan kurtardık. Yani ihsanımız ve lütfumuzla onları kurtardık. Bu hususu daha önce açıklamıştık[204].

O günün zilletinden kurtardık. Buradaki "hızy" (الخِزْى) kelimesi, onları rezil ve rüsvay eden azap demektir. Denildi ki: Her azap, rezilliktir, Allah müminleri o günün rezilliğinden kurtarmıştır.

Şüphesiz Rabb'in kuvvetlidir, üstündür. Burada geçen "kavî" (قوىٌّ) kelimesi, hiç kimsenin aciz bırakamadığı güç anlamına gelir. "Azîz" (عزيز) de, kendisinden başka herkesi zillete düşüren güçtür. Denildi ki: "Kavî", dostlarına yardım eden ve düşmanlarından intikam alan demektir. "Azîz" de mülkünde ve hükümranlığında hiç kimsenin kendisini aciz bırakamayan kuvvetli kişi anlamına gelir.

وَاَخَذَ الَّذ۪ينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ فَاَصْبَحُوا ف۪ي دِيَارِهِمْ جَاثِم۪ينَ ﴿٦٧﴾

67. "Zulmedenleri de o korkunç ses yakaladı, yurtlarında diz üstü çöküp kaldılar."

[Semûd Kavmine Gelen Azap]

Zulmedenleri de o korkunç ses yakaladı. Denildi ki: Onların azabı, Cebrâîl aleyhisselâmın çıkardığı korkunç gürültüdür (sayha). Buradaki "sayha"dan (صيحة) maksat, "sâ'ika"dır (صاعقة), yani yıldırımdır da denilmiştir. Şöyle de söylendi: Her nevi azaba sayha denilir. Ancak onun nasıl bir şey olduğunu biz bilmiyoruz. Yahut onlara azabın süratle gelmesinden dolayı, bir sayha atacak kadar zamanda helâk edildiler. Veyahut insanlar azabın geldiğini gördüklerinde aralarında feryat ettikleri için o azaba sayha denilmiştir. Veyahut da söylediğimiz şeydir.

Yurtlarında diz üstü çöküp kaldılar. Allah bu âyette kelimeyi "diyârihim" (دِيارِهِم) yani yurtları diye çoğul kullandı, A'râf sûresinde ise "yurdu" anlamına gelen "dârihim"[205] (دارِهِم) diye tekil kullandı. Her ikisindeki hikâye aynıdır. Bazıları şöyle dedi: Yurdu diye müfred kullanılınca köyleri anlaşılır, yurtları diye çoğul kullanılınca da evleri anlaşılır. Ancak bunlar da aynı anlama gelir. On-

---

204 bk. Hûd sûresinin 11/58. âyetinin tefsiri.

205 el-A'râf, 7/78.

lar yurdunda ve evlerinde diz üstü çöküp kaldılar anlamına gelen ifade, aynı mânaya gelir. "Câsimîn" (جاثمين), kelimesine öldüler, yok olup gittiler anlamı verilmiştir. Bu kelimenin aslı, yüz üstü yere yapıştılar demektir. Kuş avcıdan korkarak kafasını içine gömdüğünde "ceseme't-tâir" (جَثَمَ الطائر) denilir.Bu hususa daha önce temas etmiştik[206].

كَاَنْ لَمْ يَغْنَوْا فٖيهَا اَلَٓا اِنَّ ثَمُودَا كَفَرُوا رَبَّهُمْ اَلَا بُعْدًا لِثَمُودَ ﴿٦٨﴾

68. "Sanki orada hiç oturmamışlardı. İşte böyle, Semûd kavmi Rab'lerini inkâr etti. Vay Semûd'un haline!"

Sanki orada hiç oturmamışlardı. Bu beyana sanki orada hiç yaşamamışlardı, sanki orada hiç yerleşmemişlerdi ve sanki orayı hiç imar etmemişlerdi diye de mâna verilmiştir. İşin aslı şudur: Onlar helâke uğradıktan sonra ken-
201 dilerinden hiç söz edilmediği için sanki orada hiç yokmuşlar gibi oldu, [§]hiç anılmadıkları için sanki orada hiç var olmamışlardı. Hayırlı ve iyi insanlara gelince, ölseler ve bedenlerinin hiçbir izi kalmasa bile onlar ölümlerinden sonra hatırlandıkça sanki yaşıyor gibidirler.

İşte böyle, Semûd kavmi Rab'lerini inkâr etti. Denildi ki: Onlar Rab'lerinin nimetlerini inkâr ettiler, yahut Rab'lerinin âyetlerini inkâr ettiler. Bundan dolayı hepsi Allah'ı inkâr etmiş sayıldı.

Vay Semûd'un haline! Yani Allah'ın rahmetinden uzak olan Semûd'un vay başına geleceklere!

وَلَقَدْ جَٓاءَتْ رُسُلُنَٓا اِبْرٰهٖيمَ بِالْبُشْرٰى قَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ فَمَا لَبِثَ اَنْ جَٓاءَ بِعِجْلٍ حَنٖيذٍ ﴿٦٩﴾

69. "Elçilerimiz İbrahim'e müjdeyi getirip selâm vermişlerdi. O da 'selâm' dedi, çok geçmeden (konuklarına) kızartılmış bir buzağı getirdi."

---

206 bk. el-A'râf sûresinin 7/78. âyetinin tefsiri.

[**Hz. İbrahim'e Gelen Müjdeci Melekler**]

Elçilerimiz İbrahim'e müjdeyi getirmişlerdi. Bu müjdenin ne olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Elçiler ona İshak'ı ve torunlarını müjdelemişlerdi. Cenâb-ı Hak bu hususu şu âyette ifade buyuruyor: "Ona İshak'ı, İshak'ın ardından da Yâkub'u müjdeledik."[207] Bazıları da şöyle dedi: Elçiler ona Lût'un kavminin helâk olacağı, Lût ve ailesinin ise kurtulacağı müjdesini getirmişlerdi. Denildi ki: Lût, Hz. İbrahim'in kardeşinin oğlu idi. Lût aleyhisselâm, kavminin kötülüklerinden ve yaptıkları (sapık) fiilden Allah'a sığınmış ve onlardan kurtulmak için dua etmişti. Şöyle demişti: "Doğrusu ben bu yaptığınızdan dolayı sizden nefret ediyorum."[208] Bazı rivayetlerde belirtildiğine göre Sâre, Hz. İbrahim'e şöyle demiş: Kardeşinin oğlunu yanına al, çünkü kavmi ona işkence edecek. Sâre sanki, onların yaptığı kötülükleri Cenâb-ı Hakk'ın cezasız bırakmayacağını anlamıştı. Bazıları da şöyle söyledi: Elçiler ona her iki müjdeyi de getirmişlerdi; yani hem çocuk ve torun müjdesini, hem de Lût'un kavminin helâk olacağı, Lût ve ailesinin ise kurtulacağı müjdesini. Bazı müfessirler bu görüşü benimser.

[**Selâmlaşma**]

[§]Elçiler İbrahim'e selâm vermişlerdi. O da 'selâm' dedi. Bu âyet, selâmın dünya ve âhirette nebîlerin, resûllerin ve meleklerin sünneti olduğuna işaret eder. Selâm sadece bu ümmete mahsus değildir, aksine geçmiş peygamberlerin ve ümmetlerin de sünnetidir. Aynı zamanda cennet ehlinin de selâmlaşma şeklidir: "Selâm size! Hoş geldiniz!"[209] Dolayısıyla söylediğimiz gibi âyet de buna işaret etmektedir. Sonra "selâm" kelimesinin nasbedilmesi ve ikincisinin ötre okunmasına gelince, ilki "söz söyledi" (قال قولاً) cümlesinde olduğu gibi söylenen şey olduğundan mansup, ikincisi ise onların sözü olarak nakledildiğinden merfû gelmiştir.

202

[**Misafirlere İkram Âdabı**]

Çok geçmeden (konuklarına) kızartılmış bir buzağı getirdi. Bu cümledeki **çok geçmeden getirdi** meâlindeki ifade onların yanında kalmadı tâ ki onlara bir şeyler ikram etmekle uğraşmaya başladı demektir. Yoksa buzağıyı kesmek ve kızartmak zaman alır, ancak buzağı kızartılmış olmalıdır. Eğer kı-

---

207 Hûd, 11/71.

208 eş-Şuarâ, 26/168.

209 "Rablerine karşı gelmekten sakınanlar da gruplar halinde cennete sevkedilecek. Nihayet oraya vardıklarında cennetin kapıları açılmış olacak; bekçileri onlara, 'Selâm size! Hoş geldiniz! Ebedî olarak kalmak üzere buyurun girin cennete!' diyecek" (ez-Zümer, 39/73).

zartılmamış idiyse, o zaman bu beyan söylediğimiz gibi şöyle açıklanır: Gelen misafirlerle yapıldığı gibi İbrahim de, sözü edilen yiyecekler gelinceye kadar bir müddet onlarla sohbete ve konuşmaya devam etti. Burada belirttiğimiz misafirlere yapılacak olan ilgilenme âdabı vardır. Bu âyet, gelen misafirleri nereden gelip nereye gittiği ve neye ihtiyacı olduğu gibi şahsi sorularla meşgul etmemek, ancak ona ikram edilmesi icabeden ikramları yapmak ve ihtiyaçlarını karşılamak gerektiğine de işaret etmektedir. Çünkü İbrahim aleyhisselâm ancak onlara ikramda bulunmakla uğraşmış, şahsi halleri ile ilgili sorularla meşgul olmamıştı; söylediğimiz işleri yapmış ve onlara kızartılmış buzağı getirmişti. Bu, misafirler hakkında dikkat edilmesi gereken bir ahlâk kuralı idi. **203** [§]Görmez misin ki, şayet Hz. İbrahim gelenlerin durumlarına dair sorular sormuş olsaydı, onların melek olduklarını anlardı ve sözü edilen yemek ikramıyla uğraşmazdı, çünkü onların melek olduklarını anlardı, çünkü meleklerin yemek ihtiyacı olmadığını biliyordu.

Kızartılmış buzağı. Bazıları "hanîz" (حنيذ) kelimesine besili anlamı verdi. Başka bir âyette de besili anlamına gelen "semîn" (سمين) kelimesi kullanılmaktadır: "Besili bir buzağı getirdi"[210]. Bazıları şöyle dedi: "Hanîz", yerde bir çukur açılarak orada kızgın taşlarla kızartılan ettir. Bazıları da şöyle söyledi: "Hanîz", suyu akıncaya kadar kızartılan ettir. İbn Abbâs dedi ki: O, pişirmek demektir, "hanîz" pişirilmiş ettir[211].

فَلَمَّا رَآٰ اَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ اِلَيْهِ نَكِرَهُمْ وَاَوْجَسَ مِنْهُمْ خ۪يفَةًۜ قَالُوا لَا تَخَفْ اِنَّٓا اُرْسِلْنَٓا اِلٰى قَوْمِ لُوطٍۜ ﴿٧٠﴾

70. "Ona el uzatmadıklarını görünce, onları yadırgadı ve onlardan dolayı içine bir korku düştü. 'Korkma! Biz Lût kavmine gönderildik' dediler."

Ona el uzatmadıklarını görünce, onları yadırgadı. Bazıları şöyle dedi: Burada geçen ve onları yadırgadı anlamına gelen "nekirahum" (نَكِرَهم) sözcüklerindeki "nekira" fiili if'âl ve istif'âl kalıplarında kullanılınca da aynı mânaya gelir; inkâr etti, anlamadı, yadırgadı demektir. Onların hırsız olduklarını sandı. Çünkü hırsızlar şayet birilerinden bir şey çalacaklarsa, onların yemeklerini almazlar, yanlarında da bir şey yemezlerdi. Denildi ki: Onların insan olmalarını **yadırgadı.**

---

210 ez-Zâriyât, 51/26.

211 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 69; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 446.

Onlardan dolayı içine bir korku düştü. Denildi ki: Onlardan dolayı içinde korku duygusu uyandı. Bazıları şöyle dedi: Onların hırsız olduklarını zannettiği için korktu, çünkü kendilerine takdim ettiği yemeklerden yememişlerdi. Bazıları da dedi ki: "Hîfe" (خيفة) kelimesi yabancılık mânasına gelir. Yani onlara ikram ettiği yemekleri yemediklerini görünce içinde yabancılık fikri uyandı. İşte o zaman onların insan olmadıklarını anladı. [§]Çünkü Hz. İbrahim'in evi, meskûn mahallin uzağında idi ve oraya ancak yemeğe ihtiyacı olan insanlar misafir olurdu. Bu gelenlerin, getirilen yemekten yemediklerini görünce, onların insan olmadıklarını ve büyük bir iş için, yani kavme azap etmek ve onları helâk etmek için geldiklerini anladı, bundan dolayı korktu.

204

Korkma! Biz Lût kavmine gönderildik, dediler. Başka bir âyette şöyle denilmektedir: "Biz, günaha batmış bir topluluğa gönderildik; taşları üzerlerine yağdırmak için"[212]. Burada da **korkma! Biz Lût kavmine gönderildik** buyurmaktadır. Bu konudaki diğer âyetler şöyledir: "Korkma, dediler ve ona derin bilgi sahibi olacak bir oğul müjdesi verdiler"[213]. Hz. İbrahim şöyle dedi: "Peki ey elçiler! Sizin asıl göreviniz nedir?"[214] Bu âyet-i kerîmede "Biz gönderildik" meâlindeki cümle, Hz. İbrahim'in sorusu üzerine beyan edilmiştir. Açıklamaya çalıştığımız âyette ise Hz. İbrahim'in sorusu yer almamaktadır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun anlamı şudur: Bu âyette Hz. İbrahim'in "Sizin asıl göreviniz nedir?" sorusuna cevap verilmektedir. Ancak açıklamaya çalıştığımız âyette, her ne kadar birbirinden ayrı düşmüşler ise de bu soru ile birleştirilerek meleklerin sözleri nakledilmektedir. Bu beyan başka bir yerde gerçek anlamda kullanılmıştır. Bu, Arap dilinde doğru görülen bir ifade tarzıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَامْرَاَتُهُ قَٓائِمَةٌ فَضَحِكَتْ فَبَشَّرْنَاهَا بِاِسْحٰقَ وَمِنْ وَرَٓاءِ اِسْحٰقَ يَعْقُوبَ ﴿٧١﴾

71. "Ayakta bekleyen karısı rahatlayıp güldü, hemen ona İshak'ı, İshak'ın ardından da Yâkub'u müjdeledik."

---

212 "Biz, dediler, günaha batmış bir topluluğa gönderildik; balçıktan taşları üzerlerine yağdırmak üzere" (ez-Zâriyât, 51/32-33).

213 ez-Zâriyât, 51/28.

214 ez-Zâriyât, 51/31.

[Hz. İbrahim'in İhtiyarlığında Çocukla Müjdelenmesi]

Ayakta bekleyen karısı rahatlayıp güldü. Bazıları şöyle dedi: **Ayakta bekleyen.** Yani misafirlerin başında bekleyen demektir. Çünkü o yaşlı idi, yaşlı bir kadının yabancı erkeklerin yanına gitmesinde beis yoktur. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak "Evlenmekten umudunu kesmiş yaşlı kadınlar"[215] buyurmaktadır. Bazıları da **ayakta bekleyen** meâlindeki ifadeye, kapının arkasında ayakta bekleyen diye anlam verdi. Ancak bunun nasıl olduğunu bilmiyoruz.

Bu sûrede Cenâb-ı Hak, **ayakta bekleyen karısı rahatlayıp güldü** buyurmakta, başka bir yerde de şöyle demektedir: "Karısı heyecanla bağırarak alnına vurdu"[216]. Eğer İbrahim'in karısı kapının arkasında ayakta bekliyordu diyenlerin görüşü doğru ise, o zaman bu âyette onun heyecanla gelmesinden [205] bahsedilmesi, misafirlerin yanına çıkması anlamına gelir. [§]Şayet misafirlerin başında duruyor idiyse, o zaman bu âyetteki kadının heyecanla gelmesi meâlindeki ifade, onun alnına ve yanağına vurmaya yönelmesi anlamına gelir. Yani burada gerçek anlamda bir gelmek söz konusu değil, âyette bildirilen fiili yapmaya, yani alnına vurmaya yönelmesi bahis konusudur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Karısı güldü. Bazıları şöyle dedi: İbrahim'in onları hırsız sanıp korkmasına şaşırıp güldü. Onlar üç veya dört kişi idiler, yani on kişiden daha az idiler. Rivayetlerde belirtildiğine göre Hz. İbrahim'in hizmetçilerinin sayısı üç yüze ulaşıyordu. İşte Hz. İbrahim'in karısı, hizmetçilerin sayısı bu miktara ulaşmışken, sayıları on kişiye bile varmayan birkaç insandan nasıl korktuğuna şaşırıp güldü. Bazıları da dedi ki: Hz. İbrahim'in karısı yaşı itibariyle ihtiyarlamış olduğu halde çocuğu olacağı müjdesine şaşırıp güldü. Bu doğrudur, kadın şöyle demişti: Yaşım şu kadara ulaşmışken benim çocuk sahibi olacağım gerçek midir? Bazıları ise şöyle dedi: "Dahiket" (ضحكت) kelimesi, âdet gördü demektir, zira, "tavşan hayız gördü" anlamında (ضحكت الأرنب) denir. Bu, İbn Abbâs'ın (r.a.) ve İkrime'nin sözüdür[217]. Ferrâ şöyle dedi: "Dahiket" (ضحكت) kelimesinin hayız gördü mânasına geldiği işitilmemiş ve hiç bilinmemektedir. Çocukla müj-

---

215 "Evlenmekten umudunu kesmiş yaşlı kadınların, cinsel cazibelerini sergilemeksizin giysilerini çıkarmalarında onlar için bir sakınca yoktur, bununla beraber iffetlerini korumaya özen göstermeleri kendileri için daha hayırlıdır" (en-Nûr, 24/60).

216 "Karısı heyecanla bağırarak alnına vurdu; benim gibi yaşlı ve kısır bir kadın ha! dedi" (ez-Zâriyât, 51/29.

217 Bu söz İbn Abbâs (r.a.) ve İkrime'den rivayet edilmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 451-452). Aynı söz Mücâhid'den de rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 73).

delendiği için hayret ederek güldü diyenlerin yorumuna göre, burada takdim tehir var demektir, sanki şöyle olmalı idi: **Ona İshak'ı, İshak'ın ardından da Yâkub'u müjdeledik,** o da güldü. Bazıları dedi ki: Gelenlerin kötülüklerinden emin olunca sevinçten güldü, çünkü Hz. İbrahim ve karısı onlardan korkmuşlardı[218].

İshak'ın ardından da Yâkub'u müjdeledik. Burada açık olarak görülmektedir ki, o önce İshak ile İshak'ın doğumunun arkasından Yâkub'un doğumuyla müjdelenmişti. Ancak Yâkup, Hz. İbrahim'in değil İshak'ın oğlu idi, [§]Hz. İbrahim'in torunu ve İshak'ın oğlu idi. Buna göre âyetteki İshak'ın ardından sözü, torunu Yâkub'u müjdeledik anlamına gelir. Buradaki müjdeleme, çocuk ve torun ile gerçekleşmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "İbrahim'e İshak'ı ve fazladan bir armağan olarak Yâkub'u lütfettik"[219].

206

قَالَتْ يَا وَيْلَتٰٓى ءَاَلِدُ وَاَنَا عَجُوزٌ وَهٰذَا بَعْلٖى شَيْخًا اِنَّ هٰذَا لَشَیْءٌ عَجٖيبٌ ﴿٧٢﴾

72. "Aman yâ Rabbi! Ben bir yaşlı kadın, şu da ihtiyar kocam; bu halde ben çocuk mu doğuracağım? Doğrusu bu şaşılacak bir şey!" dedi.

Aman yâ Rabbi! Ben bir yaşlı kadın, şu da ihtiyar kocam; bu halde ben çocuk mu doğuracağım? Başka bir yerde de şöyle dedi: "Ona derin bilgi sahibi olacak bir oğul müjdesi verdiler. Karısı heyecanla bağırarak alnına vurdu; 'Benim gibi yaşlı ve kısır kadın ha!' dedi"[220]. Burada ise şöyle demektedir: **Aman yâ Rabbi! Ben bir yaşlı kadın, şu da ihtiyar kocam; bu halde ben çocuk mu doğuracağım? Doğrusu bu şaşılacak bir şey!** Hz. İbrahim'in karısı, Allah'ın kudretine şaşırmış değildi, çünkü o Cenâb-ı Hakk'ın her zaman çocuk vermeye kādir olduğunu biliyordu. Fakat o, kadınlarda ve erkeklerde mûtat olanın belli bir yaşa geldiklerinde çocuk yapamadıklarını düşündüğü için şaşırmıştı. Onun şaşırması, kendisi ve kocası bu halde iken mi çocuk sahibi olacaklarına, yoksa gençlik günlerine döndürülüp o halde mi çocuk sahibi olacaklarına idi. Allah'ın kudreti açısından değil, fakat mûtat olanın hilafına bir husus olduğu için her iki durum da şaşılacak işti. Bu mesele, daha önce belirttiğimiz Zekeriyya aleyhisselâmın durumuna benzemektedir: "Bana ihtiyarlık gelip çattığı,

218 Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, I, 338.

219 el-Enbiyâ, 21/72.

220 ez-Zâriyât, 51/28-29.

üstelik karım da kısır olduğu halde benim nasıl oğlum olabilir?"[221] Başka bir yerde de şöyle demektedir: "Ben ihtiyarlığın son sınırına vardığım halde, benim nasıl oğlum olabilir?"[222] Yani ben bu halde iken mi çocuğum olacak, yoksa gençlik yıllarıma geri mi döndürüleceğim? İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de bunun gibidir: **Ben bir yaşlı kadın, şu da ihtiyar kocam; bu halde ben çocuk mu doğuracağım? Doğrusu bu şaşılacak bir şey!**

قَالُوا اَتَعْجَبِينَ مِنْ اَمْرِ اللّٰهِ رَحْمَةُ اللّٰهِ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ اَهْلَ الْبَيْتِ اِنَّهُ حَمِيدٌ مَجِيدٌ ﴿٧٣﴾

207 [§]***73. "Elçiler de 'Allah'ın işine mi şaşıyorsun? Allah'ın rahmet ve bereketi üzerinizdedir, ey hâne halkı! Şüphesiz ki O, övülmeye lâyıktır, şanı yücedir' dediler."***

Elçiler de 'Allah'ın işine mi şaşıyorsun?' dediler. Müfessirler bu âyeti şöyle açıkladılar: Cenâb-ı Hakk'ın bunu yapmak konusundaki kudretine mi şaşırıyorsun? Ancak bunun iki anlama gelmesi ihtimali vardır. Birincisi, Allah'ın işine şaşırma! Ben senin ailende buna benzer çok şey gördüm. İkincisi…[223]

Allah'ın rahmet ve bereketi üzerinizdedir. Bu beyan, "Selâm vermişlerdi"[224] meâlindeki âyetin sılası gibidir. Çünkü bilinmektedir ki, onlar hiçbir şey eklemeden sadece "selâm" demediler, aksine selâma başka kelimeler de eklemişlerdi. Onlar sanki şöyle demişlerdi: Selâm üzerinize olsun, Allah'ın rahmeti ve bereketleri de! Yahut şöyle dediler: Allah'ın selâmı, rahmeti ve bereketleri üzerinize olsun!

Hâne halkı! Buradaki kelimenin harekesi üstündür, sanki şöyle denilmektedir: Ey hâne halkı! Nitekim Hz. Peygamber (s.a.) de şöyle demiştir: "Ehl-i beyt'im, size iki ağır yük bırakıyorum: Allah'ın kitabını ve akrabalarımı"[225].

---

221 Âl-i İmrân, 2/40.

222 "Zekeriyya, 'Rabbim!' dedi. Karım kısır olduğu, ben de ihtiyarlığın son sınırına vardığım halde, benim nasıl oğlum olabilir?" (Meryem, 19/8).

223 Yazma nüshada bundan sonraki cümle yer almamaktadır.

224 Hûd, 11/69.

225 Bu hadis, muhtelif senetlerle rivayet edilmiştir. Bunların lafız olarak en uygunu, Ahmed b. Hanbel'in kaydetmiş olduğu buradaki rivayettir (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 14, 17, 26, 59; V, 181; Tirmizî, "Menâkıb", 31). Tirmizî hadisin hasen olduğunu söyledi. Kur'ân-ı Kerîm ve ehl-i beyt, hadiste ağır yük olarak tavsif edildi. Çünkü onları yüklenmek ağır şeydir, onlara göre davranmak da ağırdır. Ağır kelimesinin aslı şudur: Araplar nefis, tehlikeli

208

Yani ey Ehl-i beyt'im, demektir[226]. **[§]Şüphesiz ki O, övülmeye lâyıktır, şanı yücedir.** O "Hamîd"dir (حميد), yani övülmeye layıktır, yani şükür gibi küçük bir iyiliği kabul edip bol mükâfat verendir. "Mecîd" (مجيد) kelimesi, şan, şeref anlamına gelir. Şöyle de söylendi: Hamîd övülen demektir, Mecîd de şanlı olan, yani Kerîm olan demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ اِبْرٰهِيمَ الرَّوْعُ وَجَٓاءَتْهُ الْبُشْرٰى يُجَادِلُنَا فٖى قَوْمِ لُوطٍ ﴿٧٤﴾

74. "İbrahim'in korkusu geçip kendisine müjde de gelince Lût kavmi hakkında bizimle tartışmaya başladı."

[Hz. Lût ve Kavmi]

İbrahim'in korkusu geçince… Denildi ki: Buradaki "rav'" (الروع) kelimesi, meleklerin gelmesiyle Hz. İbrahim'in içinde duyduğu korku ve endişe anlamına gelir. **Kendisine müjde de geldi,** yani çocuğu ve torunu olacağı, Lût ve ailesinin de kurtulacağı müjdesi geldi. Bu, "Elçilerimiz İbrahim'e müjdeyi getirdi"[227] meâlindeki âyette söylediklerimizle aynıdır.

---

ve korunmuş olan her şey için "ağır" derlerdi. Hz. Peygamber'in (s.a.) zikrettiği iki şey için "ağır" demesi, onların değerini büyük göstermek ve şanını yüceltmek mânasındadır. Onun aslı, korunmuş hüviyette olan deve kuşu yumurtasının durumu gibidir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "ثقل" md.). "İtratü'r-racul" (عترة الرجل) tamlaması da, adamın çocukları ve diğer yakınları demektir. Şöyle de söylendi: Bu kelime, adamın yakın topluluğu, aşireti, yani ölüp giden ve gelecek olan yakınları demektir. İnsanın çocukları, kendi sulbünden olan soyu ve zürriyeti mânasına geldiği de söylenmiştir… Hz. Peygamber'in (s.a.) itresi ise, Hz. Fâtıma'dan (r.a.) olan çocuklarıdır. Hz. Peygamber'in (s.a.) itresinin, Abdülmuttalib'in nesli olduğu da söylenmiştir. Onun yakın aile efradı, yani kendi çocukları ile Hz. Ali (r.a.) ve çocukları olduğu da söylenmiştir. "İtratü'r-racul" (عترة الرجل) tamlamasına insanın amcasının çocuklarından olan yakınları mânası da verilmiştir. Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) rivayetine göre, Resûlullah (s.a.) Bedir esirlerine yapılacak muamele konusunda ashabıyla istişare ederken, kendisine; onlar senin itren ve kavmindir, demişti. Bu sözle de amcası Abbâs'ı ve orada bulunan Hâşimoğulları'nı kastetmiş, kavmi kelimesi ile de Kureyş'i kastetmişti. Meşhur ve mâruf olan, bununla Hz. Peygamber'in (s.a.) Ehl-i beyti'nin kastedilmiş olduğudur. Bunlar da kendilerine farz olan zekâtın verilmesi haram olan kişilerdir. Ganimetin beşte birinin beşte biri verilen yakınlarıdır (İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* "عتر" md.).

226 Müellifin bu değerlendirmesi tartışmaya açıktır. Doğru olan, "ehl" kelimesinin, akrabam anlamına gelen "itratî" (عترتى) kelimesinden bedel veya atf-ı beyân olmasıdır. Burada nidâ edatının yeri yoktur. Yani cümle şöyle tercüme edilmelidir: "Size iki ağır yük bırakıyorum: Allah'ın kitabını ve yakınlarım olan Ehl-i beyt'imi."

227 Hûd, 11/69.

Lût kavmi hakkında bizimle tartışmaya başladı. Bazı müfessirler dediler ki: Hz. İbrahim'in Lût kavmi hakkında onlarla tartışması, konuyla ilgili hikâyede belirtildiği gibi, onlara söylediği şu sözdür: Onların içinde şu kadar mümin olduğu halde onlara da mı azap edeceksiniz? Melekler buna, hayır ve benzeri sözlerle cevap verdiler[228]. Eğer bu rivayet sahih ise, âyetteki tartışmadan maksat odur, sahih değilse onun meleklerle tartışmasının ne olduğunu biz bilmiyoruz. Hz. İbrahim'in meleklerle tartışmasının, o insanlardan azabın defedilmesi veya ertelenmesi ile ilgili olması mümkündür. Bunun delili şu âyet-i kerîmedir: "İbrahim, bundan vazgeç; çünkü Rabb'inin emri gelmiştir. Onlara, geri çevrilmez bir azap mutlaka gelecektir, dediler"[229]. Kendilerine acıdığı ve merhamet duyduğu için Lût kavminin hayatta kalmaları için de tartışmış olabilirler, çünkü onlar azabın ve tehdit edildikleri felâketin gelmemesi için belki de iman edecekler ve davet edildikleri şeyi kabul edeceklerdi. Hz. İbrahim, onları bırakması için Rab'lerinden talepte bulunmaları ona dair bir aracılık yapıyordu. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّ اِبْرٰهِيمَ لَحَلِيمٌ اَوَّاهٌ مُنِيبٌ ﴿٧٥﴾

75. "İbrahim cidden ağır başlı, hassas ruhlu, kendini Allah'a vermiş biriydi."

[Halîm, Evvâh ve Münîb Kelimeleri]

Denilmiştir ki: Âyetteki "halîm" (حليم) kelimesi, kendisine zulmedene karşılık vermeyen kişi anlamına gelir. Yahut her cahilin bilgisizce davranışına yumuşak karşılık verendir. "Evvâh" (اوّاه) kelimesinin de Habeş dilinde kesin inanan anlamına geldiği söylenmiştir. **209** [§]"Evvâh"ın, çok âh çeken, yüreği yanan, çok dua eden mânasına geldiği de söylendi. Buna, hiç ara vermeden dilinden zikri düşürmeyen müttaki kişi anlamı verilmiştir. Bazıları da buna Rabb'i ile arasında geçen şeye çok üzülen biriydi, mânasını verdi. Cenâb-ı Hak bu üç kelimede, bütün hayır ve itaat çeşitlerini topladı: Hem Rabb'i ile arasında geçen

---

[228] Bu konuda çok rivayet vardır. Bunlardan biri Katâde'den gelmektedir: "Lût kavmi hakkında bizimle tartışmaya başladı" meâlindeki âyet konusunda bize anlatıldığına göre, Hz. İbrahim'in onlarla tartışmasından maksat, kendilerine, 'onların içinde elli mümin varsa, onlara da mı azap edeceksiniz?' demesidir. Melekler, hayır diye karşılık vermişlerdi. Bu tartışma on kişiye ininceye kadar sürdü. Sonra 'onların içinde şayet on mümin varsa, onlara azap mı edeceksiniz?' diye sordu. Melekler yine , hayır dediler. Onlar üç köy idi ve orada Allah'ın dilediği kadar çok sayıda mümin vardı (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 79-80; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 454).

[229] Hûd, 11/76.

şeyleri, hem de insanlarla arasında geçen olayları. Çünkü onun “halîm” olduğunu, “evvâh” olduğunu ve “münîb” (منيب) olduğunu açıkladı. Münîbin, Allah’a karşı son derece ihlaslı mânasına geldiği söylenmiş, kalbi ve bedeniyle Allah’a yönelen anlamı da verilmiştir. Bunu Tevbe sûresinde açıklamıştık[230].

يَٓا اِبْرٰه۪يمُ اَعْرِضْ عَنْ هٰذَا اِنَّهُ قَدْ جَٓاءَ اَمْرُ رَبِّكَ وَاِنَّهُمْ اٰت۪يهِمْ عَذَابٌ غَيْرُ مَرْدُودٍ ﴿٧٦﴾

76. “İbrahim, bundan vazgeç; çünkü Rabb’inin emri gelmiştir. Onlara, geri çevrilmez bir azap mutlaka gelecektir, dediler.”

İbrahim, bundan vazgeç. Yani yaptığın bu tartışmadan vazgeç! **Çünkü Rabb’inin emri gelmiştir.** Yani Rabb’inin emrettiği ve Rabb’inin vâdettiği şey gelmiştir. **Onlara, geri çevrilmez bir azap mutlaka gelecektir.** Yani karşı durulamaz, şefaatle geri çevrilmesi ihtimali olmayan bir azap!… **İbrahim, bundan vazgeç** meâlindeki cümle, belirtilen o tartışmadan vazgeç anlamına da gelebilir. **Çünkü Rabb’inin emri gelmiştir,** meleklerin senin yanından ayrılmalarıyla geri çevrilemez. **Rabb’inin emri gelmiştir** cümlesi, onlara azabın gelmesi ile ilgili Rabb’inin emri gelmiştir mânasına da gelebilir.

وَلَمَّا جَٓاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا س۪ٓيءَ بِهِمْ وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا وَقَالَ هٰذَا يَوْمٌ عَص۪يبٌ ﴿٧٧﴾

77. “Elçilerimiz Lût’a geldiğinde, Lût onlardan dolayı huzursuz oldu, onlara karşı çaresizlik hissetti. ‘Zor bir gün!’ dedi.”

Elçilerimiz Lût’a geldiğinde, Lût onlardan dolayı huzursuz oldu. (سيء بهم) kelimesi, kavminin yabancılara yaptıkları yüzünden, kendisini utandıracaklarından korktuğu için meleklerin gelmesinden rahatsız oldu demektir. **Onlara karşı çaresizlik hissetti. [§]** Yani onların gelenlere ne yapacaklarını ve misafirlerini onların kötülüğünden korumak için nasıl davranacağını bilemiyordu. Âyetteki “zer‘an” (ذَرْعًا) kelimesi, güç ve kudret anlamına gelir, yani gücü ve kudreti daraldı demektir. **Zor bir gün, dedi.** Buna çirkin ve sıkıntılı gün mânası verildi. Çünkü o, perdeleri yırtacak ve erkekleri rezil edecek bir gündü. Bu âyet, içtihadın caiz olduğuna işaret etmektedir; çünkü Lût aleyhisselâm,

210

230 bk. Tevbe sûresinin 9/114. âyetinin tefsiri.

zor bir gün, yani dehşetli bir gün sözünün gerçekliği sonradan belli olacaktı, henüz onun sıkıntısı ortaya çıkmamıştı; ancak o bu sözü kendi içtihadıyla söylemişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

Elçilerimiz Lût'a geldiğinde, Lût onlardan dolayı huzursuz oldu, onlara karşı çaresizlik hissetti. Burada geçen **huzursuz oldu, onlara karşı çaresizlik hissetti** meâlindeki beyanda ifade edilen hususun sebebi muhtemelen şu idi: Elçiler, kavmini helâk etmek üzere Lût'a geldiğinde, Lût bundan huzursuz oldu ve çaresizlik hissetti. Bu cümlenin, kavminin misafirlere kötülük yapacakları endişesiyle huzursuz oldu mânasına gelmesi de muhtemeldir. Hâsılı her iki anlam da, gerek kavminin durumu ve gerek gelen elçilerin konumu netice olarak Lût aleyhisselâma yöneliktir. Yahut ikisinden biri misafirlerin konumu ile ilgili, diğeri de kavminin başına gelecek olan felâketle ilgilidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَجَٓاءَهُ قَوْمُهُ يُهْرَعُونَ اِلَيْهِ وَمِنْ قَبْلُ كَانُوا يَعْمَلُونَ السَّيِّـَٔاتِ قَالَ يَا قَوْمِ هٰٓؤُلَٓاءِ بَنَاتٖى هُنَّ اَطْهَرُ لَكُمْ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَلَا تُخْزُونِ فٖى ضَيْفٖى اَلَيْسَ مِنْكُمْ رَجُلٌ رَشٖيدٌ ﴿٧٨﴾

78. "Lût'un kavmi koşarak ona geldi. Daha önce de o çirkin işleri yapıyorlardı. Lût, 'Ey kavmim! Şunlar kızlarım; sizin için en nezih olanı onlarla evlenmektir. Allah'tan korkun ve misafirlerimin önünde beni rezil etmeyin! İçinizde aklı başında bir adam yok mu!' dedi."

Lût'un kavmi koşarak ona geldi. Bu âyette geçen "yuhra'ûn" (يهرعون) kelimesine bazıları koşarak anlamı, bazıları da hızlı yürüyerek geldi mânası verdi. O, koşmakla yürümek arası bir haldir, yarısı koşmak, yarısı yürümek gibi bir gidiştir. Bazıları da korkutmak diye mâna verdi, yani onu korkutacak halde geliyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Daha önce de o çirkin işleri yapıyorlardı. Bu cümle iki şekilde açıklanabilir. Biri, **daha önce**, yani Lût henüz onlara peygamber olarak gönderilmeden önce **o çirkin işleri yapıyorlardı,** anlamına gelebilir. Diğeri, **daha önce**, [§] yani misafirler Lût'a gelmeden önce **o çirkin işleri yapıyorlardı,** mânasına gelebilir. Buradaki çirkin işten maksat, muhtemelen şirk ve onların işledikleri ahlâksızlıktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

211

[Hz. Lût'un Kızları]

Lût, ey kavmim! Şunlar kızlarım; sizin için en nezih olanı onlarla evlenmektir, dedi. Lût aleyhisselâmın söylediği, **şunlar kızlarım; sizin için en nezih olan onlardır,** meâlindeki beyanın işaret ettiği anlam hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Hz. Lût burada kavminin kızlarını kastetmişti; çünkü peygamberler kavminin babası hükmündedir, dolayısıyla kavminin çocukları onlara nispet edilirler. Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetine bakmaz mısın: "Peygamber müminlere kendilerinden daha yakındır, eşleri de onların anneleridir"[231]. İbn Mesûd'un (r.a.) mushafında şu cümle de yer almaktadır: Peygamber de onların babalarıdır[232]. Resûlullah'ın (s.a.) zevceleri onların anneleri ise, Hz. Peygamber (s.a.) de onların babalarıdır. İşte buna göre Lût aleyhisselâmın **şunlar kızlarım** sözü ile kavminin kızlarını kastetmiştir. Söylediğimiz gibi kendisinin kavminin babası hükmünde olduğundan dolayı onların kızlarını kendisine nispet etmişti. Sonra Hz. Peygamber'in (s.a.), kavminin babası, zevcelerinin de anneleri gibi addedilmesinin mânası iki şekilde açıklanabilir. Birincisi, kavmine olan şefkatinden dolayı ona nispet edilmişlerdi, çünkü Hz. Peygamber halka kendi analarından ve babalarından daha şefkatli idi. Yahut tıpkı babaları gibi halkı eğitip yetiştirdiği için bu niteliğe sahipti. İşte bu iki cihetten dolayı Resûlullah (s.a.) onlara kendi canlarından daha yakındı.

Bazıları şöyle dedi: Lût aleyhisselâm kendi kızlarını kastetmişti. Bu durumda o sözün ne anlama geldiği konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları dedi ki: Bu söz, kızlarını nikâhlayarak almaları konusunda yapılan bir göndermedir. **Şunlar kızlarım; sizin için en nezih olan onlardır,** yani eğer imanı kabul ederseniz nikâh kıyarak onlarla evlenebilirsiniz demek istemişti.

Şöyle diyenler de vardır: Bu, onun, kavmi nezdinde zina ettiğine dair yaptığı bir gönderme idi, yoksa kendi nezdinde zani olduğuna dair yaptığı bir gönderme değildi. Nitekim şöyle derler: Muhammed aleyhisselâma sövmeye zorlanan birinin, başka bir Muhammed'i kastederek sövmesinde beis yoktur, ona sövmesi kendisine helâldir. Eğer zorlayan kişi de yanında ise, [§] söven kişi **212** zihninde başkasını canlandırarak Resûlullah'a (s.a.) sövebilir. Aynı şekilde insan Allah'a sövmeye zorlandığında, kalbinden putperestlerin tanrılarına niyetlenerek sövebilir, şayet sövmeye zorlayanlar nezdinde taptığı Allah'a sövdüğü zannedilirse. Buna göre Lût aleyhisselâmın **sizin için en nezih olan onlardır**

---

231 el-Ahzâb, 33/6.

232 Bu, Übey b. Kâb ve Abdullah b. Abbâs'ın kırâatinde de yer almaktadır; bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VI, 567.

sözü, her ne kadar Lût'un nazarında zina kastı yok idiyse de, onların nazarında zinaya yapılan bir gönderme idi. Bazıları şöyle dediler: Lût aleyhisselâmın bu sözü, misafirlerine karşı onların yapmaya niyetlendikleri fiilin çirkinliğini kendilerine göstermek için söylemişti. Çünkü zina onlarda da haramdı, bu yüzden o fiilin çirkinliğini anlamaları ve o işten vazgeçmeleri için kızlarını ileri sürmüştü; kızları hakkında söz etmeye kalbi dayanıyor, ama misafirleri hakkında söz etmeye dayanmıyordu. Yahut onların her ikisi de helâl değil idiyse de, biri diğerinden daha hafif olduğu için o sözü söylemişti. İki kötülüğün bir arada belirtilmesi de caizdir, o zaman şöyle denilir: Her ne kadar o fiillerin ikisi de kötü ise de, bu öbüründen daha temiz ve daha helâldir, bu öbüründen daha hafif ve daha ehvendir. Zina fiili haram ise de, nikâh yoluyla kadınlarla ilişkide bulunulabiliyordu, ancak erkeğin erkekle ilişkisi hiçbir halde helâl değildi. Bazıları da şöyle söylediler: Onlar Lût'un kızlarına talip olmuşlardı, ancak Lût aleyhisselâm denk olmadıkları için kızlarını onlara vermemişti. Fakat misafirlerine yapmaya niyetlendikleri fiilin çirkinliğini anlamaları için, o sırada onlara kızlarını kendilerine nikâhlayabileceğini söylemişti. Buna benzer daha farklı değerlendirmeler de yapılabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'tan korkun ve misafirlerimin önünde beni rezil etmeyin! Başka bir yerde de şöyle dediği belirtilir: "Bunlar benim misafirlerim, sakın beni utandıracak bir şey yapmayın"[233]. Bu iki farklı ifade, rezil etmenin utandırmakla aynı şey olduğunun bilinmesi içindir. Bu aynı zamanda rezil etmekten maksadın, kendisine misafir gelen kişiyi utandırmak olduğuna işaret eder.

İçinizde aklı başında bir adam yok mu? Bazıları dedi ki: Lût aleyhisselâm kızlarından birini kendi aklıyla hareket edebilen biriyle evlendirirse, o da diğerlerini başlarından savar diye düşündü. Sanki şöyle diyordu: İçinizde aklı başında ve kendi aklıyla hareket edebilen kimse yok mu? Denildi ki: **[§] İçinizde aklı başında bir adam yok mu?** Yani içinizde öğüt kabul edecek, sonra size yol gösterecek ve nasihat edecek biri yok mu? Yahut bu cümle soru cümlesi olarak değil, olumsuz bir cümle kabul edilerek şöyle denilir: İçinizde aklı başında bir adam yok ki, onların yapmak istediklerine engel olsun!

213

قَالُوا لَقَدْ عَلِمْتَ مَا لَنَا فِي بَنَاتِكَ مِنْ حَقٍّ وَإِنَّكَ لَتَعْلَمُ مَا نُرِيدُ ﴿٧٩﴾

[233] el-Hicr, 15/68.

79. "Sen de biliyorsun ki bizim senin kızlarında gözümüz yok. Bizim ne istediğimizi pekâlâ biliyorsun, dediler."

Sen de biliyorsun ki bizim senin kızlarında gözümüz yok. Belirttiğimiz iki yoruma göre buradaki **hak** kelimesi, nikâh hakkı veya yararlanma hakkı anlamına gelir. Bazı yorumlarda **hak** kelimesine ihtiyaç mânası verilmiştir. Buna göre bütün müfessirler **bizim senin kızlarında gözümüz yok** meâlindeki âyette geçen **hak** kelimesine ihtiyacımız yok mânasını verdiler. **Bizim ne istediğimizi pekâlâ biliyorsun.** Bu sözle onlar misafirlere talip olduklarını söylüyorlardı.

Bizim senin kızlarında gözümüz yok. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu beyanın yorumu şöyledir: Sen de biliyorsun ki, misafirlerinde hakkımız olmadığı gibi kızlarında da hakkımız yok; böyleyken kızlarını bize teklif ederek misafirlerini almamıza neden engel oluyorsun? Aynen misafirler gibi kızlarında da hakkımız yok. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ لَوْ اَنَّ لٖى بِكُمْ قُوَّةً اَوْ اٰوٖٓى اِلٰى رُكْنٍ شَدٖيدٍ ﴿٨٠﴾

80. "Lût, keşke benim size karşı koyacak bir gücüm olsaydı veya güçlü bir desteğe dayanabilseydim, dedi."

Keşke benim size karşı koyacak bir gücüm olsaydı; yani kendimde böyle bir güç olsaydı… **Veya güçlü bir desteğe dayanabilseydim;** bununla onun güçlü bir aşirete sahip olmayı kastettiği söylenmiştir. Çünkü Araplar'da **güçlü destek** (ركن شديد) sözü ile aşiret kastedilir. Lût aleyhisselâm şöyle diyordu: **Keşke bende size karşı koyacak bir güç olsaydı,** yahut sizinle savaşmak için bana yardım edecek bir aşiretim olsaydı!… Bu anlam, başkasının ahlâksızlık yaptığını gören birinin, onunla savaşabileceğine işaret eder.

قَالُوا يَا لُوطُ اِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ لَنْ يَصِلُٓوا اِلَيْكَ فَاَسْرِ بِاَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ الَّيْلِ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ اَحَدٌ اِلَّا امْرَاَتَكَ اِنَّهُ مُصٖيبُهَا مَٓا اَصَابَهُمْ اِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ اَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرٖيبٍ ﴿٨١﴾

81. "Elçiler 'Ey Lût! Biz Rabb'inin elçileriyiz. Onlar sana asla dokunamayacaklar. Sen gecenin bir vaktinde ailenle birlikte yola çık. Eşin hariç, sizden hiç kimse geride kalmasın. Çünkü onların başına gelecek olan, şüphesiz onun

başına da gelecektir. Onlar için belirlenen zaman, sabah vaktidir. Sabah da yakın, değil mi?' dediler."

Elçiler dediler ki: Ey Lût! Biz Rabb'inin elçileriyiz. Onlar sana asla dokunamayacaklar. Denildi ki: Buradaki onlar **sana asla dokunamayacaklar,**
214 sözünü melekler Lût'a, [§]adamların gözlerini silme kör ettiklerinde söylemişlerdi. Nitekim başka bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "Üstelik onun misafirleriyle ilgili çirkin bir talepte bulundular. Biz de gözlerini silme kör ediverdik; tadın bakalım azabımı ve uyardığım sonuçları!"[234] Bazıları şöyle dedi: Melekler bu sözü Lût'a, adamların gözlerini dümdüz ettiklerinde onların, 'misafirlerin gözlerimize büyü yaptılar, sen ve ailen yarın başınıza neler gelecek göreceksiniz' diyerek Lût'u korkuttuklarında söylemişlerdi. İşte o sırada melekler, onlar yarın **sana asla dokunamayacaklar,** çünkü helâk edilecekler, demişlerdi. "Keşke benim size karşı koyacak bir gücüm olsaydı veya güçlü bir desteğe dayanabilseydim" meâlindeki âyet-i kerîme, onların Lût'a kastetmek istediklerinde ve onu korkuttuklarında söylediğine işaret eder. Görmez misin ki melekler Lût'a, onlar sana asla dokunamayacaklar, demişlerdi. Dolayısıyla bu husus, bizim söylediğimiz gibidir.

Sen gecenin bir vaktinde ailenle birlikte yola çık. Buradaki **gecenin bir vakti** meâlindeki beyanla gecenin sonunun, yani seher vaktinin kastedildiği söylenmiştir. Buna, gecenin son üçte biri veya dörtte biri kaldığında diye de mâna verilmiştir. Bunların hepsi aynı mânaya gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Eşin hariç, sizden hiç kimse geride kalmasın. Denildi ki: **Eşinden başka hiç kimse** sizden **geri kalmasın,** çünkü eşi geride kalmış ve insanların başına gelen onun da başına gelmişti. Bazıları, **geride kalmasın** anlamındaki "ve lâ yeltefit" (ولا يلتفت), geride kalmak ve olan bitene bakmak mânasına geldiğini söyler. Şöyle de söylendi: Eşin hariç, kimse sana tâbi olmayı sakın bırakmasın, çünkü eşin sana tâbi olmayacak ve insanların başına gelen onun da başına gelecek. **Eşin hariç, sizden hiç kimse geride kalmasın** meâlindeki âyet muhtemelen geri kalmayı yasaklamak anlamındadır; yani kimse geri durmasın, demektir. Haber anlamına gelmesi de muhtemeldir; yani sözü edilen kişi, yani eşin hariç kimse geri kalmayacak, demektir. Bu, eşinin Lût'a muhalif olduğunun alâmetidir.

Onlar için belirlenen zaman, sabah vaktidir. Dediler ki: **Sabah yakın değil mi?** Lût aleyhisselâm onların azap edileceği zaman dilimi olduğu için sanki sabahı geciktirmek istiyordu. Yine dediler ki: **Sabah yakın değil mi?** Bu, Lût tarafından söylenmiş idi. Hz. Lût insanların içinde iken ve misafirlerinin

---

[234] el-Kamer, 54/37.

beldenin altını üstüne getireceklerini bildiği halde böyle bir söz söylemesi ihtimali yoktur. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunu kendisini ve ailesini oradan çıkardıktan sonra söylemiş olmalıdır. İşte o zaman söyleyeceğini söyledi ve onlara azabın gecikmesini istedi. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَلَمَّا جَٓاءَ اَمْرُنَا جَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَاَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارَةً مِنْ سِجّٖيلٍ مَنْضُودٍ ﴿٨٢﴾

215

[§]*82. "Emrimiz gelince oranın altını üstüne getirdik ve üzerlerine sağanak halinde taşlar yağdırdık."*

[Lût Kavminin Azabı]

Emrimiz gelince; muhtemelen **emrimiz** anlamındaki "emrunâ" (امرنا) lafzından maksat, Cenâb-ı Hakk'ın o beldenin altını üstüne getirmekle ilgili emridir[235]. Müfessirler şöyle dediler: **Oranın altını üstüne getirdik** meâlindeki cümlesi şunu ifade etmektedir: Cebrâîl aleyhisselâm kanatlarını Lût kavminin yaşadığı beldenin altına soktu, sonra onu göğe doğru kaldırdı, sonra ters çevirdi, üstünü altına getirdi ve yere yapıştırdı[236]. Şu âyet-i kerîme de bunu ifade etmektedir: "Altı üstüne getirilmiş şehirleri de O helâk etti"[237]. Denildi ki: Cebrâîl aleyhisselâm onları gökten yere çarpıp helâk etti. Helâk ettiğinde onları yerin altına sokması da mümkündür, böylece yerin üstünde olanları altına sokmuş olur. Ancak müfessirler bunu bizim söylediğimiz şekilde yorumladılar ve bu hususta ittifak ettiler. Bazıları şöyle dedi: Belde ters çevrildi ve zikredildiği gibi altı üstüne getirildi, orada bulunmayanların üzerine de taş yağdırıldı.

Üzerlerine sağanak halinde taşlar yağdırdık. Bazıları şöyle dedi: Üzerlerine taşlar yağdırıldı, sonra Cibrîl beldenin altını üstüne getirdi. Bazıları da dedi ki: Cibrîl beldeyi ters çevirdikten sonra üzerlerine taşlar yağdırıldı ve şehir dümdüz hale geldi. O belde halkından olduğu halde orada bulunmayan kişilere gelince, bu taşlar, üzerinde ait olduğu kişinin ismi yazılı olduğu halde onlardan her birinin başına düştü ve onu bulunduğu yerde öldürdü. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

235 "Emrimiz gelince oranın altını üstüne getirdik" meâlindeki âyette geçen 'emrimiz' kelimesinden maksat, oranın altını üstüne getirmekle ilgili emridir. Bu tekvînî bir emirdir; yani Lût kavminin yaşadığı beldenin altını üstüne getirmek zamanı geldi demektir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 388a).

236 Katâde, Mücâhid ve diğerlerinden böyle rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 96-98; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 462-463).

237 en-Necm, 53/53.

Siccîl'den (من سجيل) kelimesini bazıları şöyle açıkladı: Siccîl, o insanların başlarına yağdırılan taşın alındığı yerin adıdır. Bazıları da şöyle dedi: Tuğla gibi pişirilmiş balçıktır. İbn Abbâs'ın (r.a.) ona, seng kil dediği rivayet edilmiştir.[238] "Mendûd" (منضود) kelimesi, taş çamurla sıvandı ve birbirine yapıştı anlamına gelir.

مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ وَمَا هِيَ مِنَ الظَّالِمِينَ بِبَعِيدٍ ﴿٨٣﴾

216

[§]*83. "Rabb'in katında işaretlenmiş taşlar yağdırdık. Böyle cezalar zâlimlerin başından hiç eksik olmaz."*

"Müsevveme" (مسومة), işaretlenmiş, siyah, kırmızı ve beyaz çizgiler konulmuş taşlar demektir. Bazıları bu kelimeye, atılacağı şahsın adı yazılmış anlamını verdi.

Böyle cezalar zâlimlerin başından hiç eksik olmaz. Bazıları şöyle dedi: Böyle cezalar, Lût kavminin zâlimlerinden uzak olmaz. Bazıları şöyle dedi: Mekke ve civarındaki zâlimlerden uzak değildir anlamına gelir, yani Allah'ın azabı onlardan uzak değildir, Cenâb-ı Hak onlardan dilediğine azap eder. **Böyle cezalar zâlimlerin başından hiç eksik olmaz;** yani o belde ve ahalisi ile helâk edilen diğer yerler, Mekke müşriklerinden uzak değildir. Bir âyet-i kerîme şöyledir: "Siz de sabah akşam onların yurtlarından gelip geçmektesiniz"[239]. Burada Cenâb-ı Hak bu ümmete olan lütfunu hatırlatmaktadır, çünkü onlara köklerini kazıyacak bir azap vermeyecektir, zira onların o halden dönmeleri mümkün olmayacaktır. Ancak cihadı onların azabı yaptı, ondan dönmek istediklerinde bunu yapabileceklerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِلٰى مَدْيَنَ اَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ وَلَا تَنْقُصُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ اِنّ۪ٓي اَرٰيكُمْ بِخَيْرٍ وَاِنّ۪ٓي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ مُح۪يطٍ ﴿٨٤﴾

---

[238] İbn Abbâs (r.a.) şöyle dedi: Ona Farsça'da seng kil denir. Seng, taş demektir, kil de çamur demektir. Cenâb-ı Hak şunu söylüyor: Onlara çamurdan taşlar gönderdik (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 94; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 463-464).

[239] "Siz de sabah akşam onların yurtlarından gelip geçmektesiniz. (Bunları görüp de) aklınızla değerlendirmiyor musunuz?" (es-Sâffât, 37/137-138).

84. "Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı gönderdik. Onlara şöyle dedi: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, O'ndan başka tanrınız yoktur. Ölçüyü, tartıyı eksik tutmayın. Ben sizi maddî bakımdan iyi bir durumda görüyorum; ama doğrusu hakkınızda kuşatıcı bir azap gününden de korkuyorum."

[Hz. Şuayb ve Medyen Halkı]

Medyen'e kardeşleri Şuayb'ı, yani onu Medyen'e gönderdik. **Onlara şöyle dedi: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, O'ndan başka tanrınız yoktur.** Daha önce de belirttiğimiz gibi[240] her peygamber kavmini ilk olarak Allah'ın birliğine inanmaya ve O'na kulluk yapmaya davet etmiştir. **Kardeşleri Şuayb** anlamındaki "ehâhum Şuayben" (اخاهم شعيبا) ifadesinde ve daha önce sözü edilen Hûd ve Salih aleyhisselâm gibi peygamberlerin[241] kardeş olarak kaydedilmesinde, daha önceki peygamberlerin de melek olmadıklarının, kendi ümmetleri cinsinden beşer olduklarının delili vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak, **kardeşleri Şuayb** demektedir. **[§]**Peygamberlerin o insanlarla dinde kardeş olmadıkları bilinmektedir. Dolayısıyla buradaki kardeşlik ifadesi, kardeş olmanın faziletini gerektirmemektedir; çünkü o insanlar kâfir oldukları halde Cenâb-ı Hak peygamberler için onların kardeşi demektedir. Bu, Râfizîler'in Resûlullah (s.a.) ile Hz. Ali'nin (r.a.) soy itibariyle kardeş olduklarını delil göstererek Hz. Ali'nin (r.a.) Hz. Ebû Bekir'den (r.a.) daha üstün olduğu şeklindeki iddialarını reddetmektedir. Fazileti ve üstün olmayı gerektiren dostluktur. Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Eğer Rabbimden başka birini dost edinseydim, Ebû Bekir'i dost edinirdim"[242].

217

Ölçüyü, tartıyı eksik tutmayın. Bu âyet, onların ölçü ve tartıda eksiklik yaptıklarını, insanlara haklarını tam olarak vermediklerini söylemekte ve onlara bunu yasaklamaktadır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun iki anlamı vardır. Birincisi, faiz yüzünden bu onlara yasaklanmıştı, çünkü eğer sahibinin rızası ile noksan vermişse bu caizdir. Bu, onun faiz yüzünden yasaklandığına işaret eder. Ölçü ve tartıda da faiz olur. İkincisi, söz konusu malı teslim almadan önce müşterinin satıcıya hibe etmesi ve istediği değişikliği yapması caiz değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ben sizi iyi bir durumda görüyorum. Bu beyana malî açıdan bolluk içinde görüyorum, anlamı verildi. Fiyatları ucuzlatmak konusunda sizi rahat görüyorum mânası da verildi. Bir insanı malı az tartmaya ve başkasına haksızlık

---

240 Meselâ bk. Hûd sûresinin 11/61. âyetinin tefsiri.

241 bk. Hûd, 11/50, 61.

242 Buhârî, "Menâkıb", 3; Müslim, "Fedâilu's-sahâbe", 6.

yapmaya, ancak malın azlığı ve durumun sıkışıklığı sebep olur. Öyleyse siz bolluk içinde olduğunuz halde, fiyatlar da ucuzken tartıyı nasıl eksik yaparsınız? Yahut **ben sizi iyi bir durumda görüyorum** meâlindeki cümle başka konularla ilgilidir. O hususta insanlara haksızlık yapmayın ve haklarını almalarına engel olmayın! **Doğrusu hakkınızda kuşatıcı bir azap gününden de** 218 **korkuyorum.** Yani azabın onları kuşatacağı günden korkuyorum. [§]Kuşatma fiili güne nispet edilince, o her şeyi kuşatıcıdır demektir. Kuşatma fiili azaba nispet edildiğinde ise, özellikle kâfirleri kuşatıcıdır mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu âyetin anlamı şudur: Zâhir ve bâtın hiçbir organ yoktur ki azap ona ulaşmasın ve onu kuşatmasın! Oradaki azap, dünya azabı gibi sadece belli bir organa ulaşmakla kalmaz, aksine bütün organları kapsar.

Bu âyette yasağın sadece ölçü ve tartıya tahsis edilmesi, onlarda bundan başka günah ve kötülüğün bulunmadığı anlamına gelmez; fakat eksik ölçmek ve tartmak onlarda açık ve yaygın olduğu için özellikle buna vurgu yapmakta ve bunu belirtmektedir. Nitekim Hz. Lût’un kavmi hakkında da bir hususa özellikle vurgu yapmaktadır: “İnsanlar arasından erkeklerle mi beraber oluyorsunuz?”[243] “Siz, kesinlikle daha önce kimsenin yapmadığı bir hayâsızlığı yapıyorsunuz”[244]. Cenâb-ı Hak onlar hakkında sadece bunu belirtti, ancak bu durum, onların sözü edilen ahlâksızlıktan başka bir kusur işlemedikleri anlamına gelmez. Fakat Allah sadece bunu belirtti, çünkü onlarda açık ve yaygın olan kötülük bu idi. Buna göre Şuayb aleyhisselâmın kavminde de açık ve yaygın olan ölçü ve tartıyı noksan yapmaktı. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَيَا قَوْمِ اَوْفُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ اَشْيَاۤءَهُمْ وَلَا تَعْثَوْا فِى الْاَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿٨٥﴾

85. “Ey kavmim! Ölçüyü, tartıyı adaletle tam yapın; insanların mallarının değerini düşürmeyin, yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın.”

Ey kavmim! Ölçüyü, tartıyı adaletle tam yapın; insanların mallarının değerini düşürmeyin. Cenâb-ı Hak bu âyette de özellikle ölçü ve tartı konusuna temas etmektedir, çünkü onlar ölçüde hile yapıyor, tartıyı da noksan tutu-

---

243 eş-Şuarâ, 26/165.

244 “Lût’a gelince o, kavmine demişti ki: Siz, kesinlikle daha önce hiçbir milletten hiç kimsenin yapmadığı bir hayâsızlığı yapıyorsunuz” (el-Ankebût, 29/28).

yorlardı, bu iki şeye düşkün idiler ve söylediğimiz gibi bu ikisinde faiz cereyan ediyordu.

İnsanların mallarının değerini düşürmeyin. Bu âyet, müşterinin teslim almasından önce de malın sahibi olduğuna işaret eder. Çünkü Cenâb-ı Hak **insanların mallarının değerini düşürmeyin** buyurmakta, malları insanlara nispet etmektedir. Eğer o mala sahip olmamış olsalardı, onların malı sayılmaması, ancak satıcının malı olması gerekirdi ve satıcı ancak kendi malını eksiltmiş olurdu.

[§]Yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın. Bu âyet başka bir yerde şu şekildedir: "Islah edilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın"[245]. **219**

بَقِيَّتُ اللّٰهِ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنٖينَ وَمَٓا اَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفٖيظٍ ﴿٨٦﴾

86. "Eğer müminseniz Allah'ın bıraktığı (meşru) ***kazanç sizin için daha hayırlıdır. Ben üzerinize bir bekçi değilim."***

Eğer müminseniz Allah'ın bıraktığı (meşru) kazanç sizin için daha hayırlıdır. Bazıları şöyle dedi: Eğer Allah'a iman ve itaat ederseniz, O'nun size âhirette vereceği sevap, toplayıp biriktirdiğiniz mallardan daha hayırlıdır. Bazıları da dedi ki: **Allah'ın bıraktığı kazanç sizin için daha hayırlıdır;** yani **eğer mümin iseniz,** yani helâle veya âhirete inanıyorsanız bilin ki, Allah'ın size helâl kıldığı meşru kazanç, haram kıldığı ölçü ve tartıda noksanlık yaparak kazanmaktan daha hayırlıdır. Bazıları da şöyle söyledi: Allah'a itaat etmek -ki Allah'ın size emrettiği ve sizi davet ettiği davranış da odur- sizin yaptıklarınızdan daha hayırlıdır. Hasan-ı Basrî dedi ki: Allah'ın verdiği rızık, insanların haklarını yemenizden daha hayırlıdır[246]. Ancak bu, bizim söylediğimiz anlamla birleşir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ben üzerinize bir bekçi değilim. Bu âyet, ben sizin alış-verişinize şahit değilim ki, ölçü ve tartıda insanlara hile yapıp yapmadığınızı bileyim! Bunu ancak Allah bilir. Bu âyet, onun peygamberliğinin delilidir. İkincisi, **Ben üzerinize bir bekçi değilim.** Yani başınızda bir zorba değilim, ben sadece siz tebliğ

---

245 el-A'râf, 7/56.

246 Bunu Ebu'ş-Şeyh, Hasan-ı Basrî'den tahric etti (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 466).

ediyorum. Nitekim bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "Peygamberin görevi, tebliğ etmekten ibarettir"[247].

قَالُوا يَا شُعَيْبُ اَصَلٰوتُكَ تَأْمُرُكَ اَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ اٰبَٓاؤُ۬نَٓا اَوْ اَنْ نَفْعَلَ ف۪ٓي اَمْوَالِنَا مَا نَشٰٓؤُ۬ا اِنَّكَ لَاَنْتَ الْحَل۪يمُ الرَّش۪يدُ ﴿٨٧﴾

87. "Kavmi ise, 'Ey Şuayb! Atalarımızın taptığı şeylerden yahut mallarımız hususunda dilediğimizi yapmaktan vazgeçmemizi sana ibadetin (dinin) mi emrediyor? Oysa sen uyumlu ve akıllı birisin' dediler."

Kavmi dedi ki: Ey Şuayb! Atalarımızın taptığı şeylerden yahut mallarımız hususunda dilediğimizi yapmaktan vazgeçmemizi sana ibadetin (dinin) mi emrediyor? Bazıları buradaki "salâtüke" (صلاتك) kelimesini, bunu **220** senin kırâatin mi emrediyor, diye yorumladılar. [§]İbn Abbâs (r.a.) şöyle dedi: Onlar bunu Şuayb aleyhisselâma söylemişlerdi, çünkü Şuayb çok namaz kılardı. Burada sanki gizli bazı kelimeler var gibidir. Onlar **namazın mı emrediyor** demişlerdi; yani babalarımızın taptıklarına tapmayı terketmemizi senin namazın mı emrediyor? **Namazın**, yani namazların demektir[248]. Muhtemelen Şuayb aleyhisselâmın kıldığı bilinen namazlar kastedilmektedir. Onlar diyorlardı ki: Bize onları **terketmemizi sana emreden** senin kıldığın namazlar mıdır? Yahut onları **terketmemizi sana emreden** sürekli kıldığın o tek namaz mıdır? Onlar böyle demişlerdi. Diğer farzlardan ayrı olarak özellikle namazın zikredilmesi, muhtemelen Hz. Şuayb'ın yaptığı ibadetlerden onların en çok gördükleri ibadet olduğu içindir, bundan dolayı ona böyle demişlerdi.

Bu âyette iki anlam daha vardır. Birincisi, **atalarımızın taptığı şeylerden yahut mallarımız hususunda dilediğimizi yapmaktan vazgeçmemizi sana namazın mı emrediyor,** sözünü onlar, sanki Hz. Şuayb'ın akılsız ve bilgisiz biri olduğuna göndermede bulunmuşlardı. Tıpkı bir adamın başkasını akılsızlıkla suçlarken şöyle demesi gibi: İlmin mi sana bunu emrediyor? Yahut imanın mı sana bunu emrediyor? Cenâb-ı Hak da şöyle buyuruyor: "De ki: Eğer böyle inanıyorsanız, imanınız size ne kötü şeyler emrediyor!"[249] Aynen bunlar gibi o sözü de Hz. Şuayb'ın akılsızlığına ve cehaletine telmihte bulunarak söylemiş olabilirler.

---

247 el-Mâide, 5/99.

248 Hafs, Hamza, Kisâî ve Halef, namaz kelimesini müfred olarak okumuşlar, diğer kırâat imamları ise (صَلَوَاتُكَ) diye cemi olarak okumuşlardır (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*, II, 290).

249 el-Bakara, 2/93.

İkincisi, Bu söz inkâr anlamına da gelir. Bir adam başka birine der ki: Sana bunu imanın mı emrediyor? Yahut sana bunu ilmin mi emrediyor? Yani sana bunu onlar emretmiyorlar. Buna göre onların söyledikleri, **atalarımızın taptığı şeylerden yahut mallarımız hususunda dilediğimizi yapmaktan vazgeçmemizi sana namazın mı emrediyor** sözü, onlar sana bunu emretmiyor anlamına gelir. Bu yorum, namaz onlar tarafından beğenilen bir ibadet olduğuna göredir. Şayet beğenilmeyen ibadet ise, o zaman ilk yorum esastır.

[§]Sana namazın mı emrediyor? Cenâb-ı Hak, putlara ibadet yapmakta babalarını taklit etmeyi onlara sevdirdi, hem babalarına tâbi olmak ve hem de malların kendilerine verilmesi. Bu iki husus onları deliller ve âyetler üzerinde düşünmekten alıkoymuştu, çünkü bunlar onlara sevdirilmişti. Bütün kâfirlerin özelliği de budur; onları Allah'ın âyetleri üzerinde düşünmekten, delillere bakmaktan ve sözünü ettiğimiz şu hususlardan biri alıkoyuyordu: Zevke düşkünlük, liderliğin devamı arzusu ve şehevî arzulara meyil!… Onlar zannediyorlardı ki, şayet paygamberlere uyarlar ve onların davetlerini kabul ederlerse bunlar ellerinden gidecek. **221**

Yahut mallarımız hususunda dilediğimizi yapmaktan vazgeçmemiz. Bu beyanın bütün arzularını yerine getirmek anlamına gelmesi muhtemeldir. Ölçü ve tartıda yaptıkları noksanlığı kastetmiş olmaları da muhtemeldir. Şöyle diyorlardı: Mallar bizim, onlarda başka kimsenin hakkı yok, dolayısıyla istediğimizi yaparız. Bazıları şöyle dedi: **Yahut dilediğimizi yapmaktan** anlamına gelen "ev en nef'ale mâ neşâu" (او ان نفعل ما نشاء) ifadesindeki ilk elif harfi sıladır, dolayısıyla cümle, **mallarımızda istediğimizi yaparız** şeklindedir.

Oysa sen uyumlu ve akıllı birisin. Müfessirler şöyle dedi: Onlar bu sözü Şuayb aleyhisselâm ile alay etmek ve eğlenmek için söylemişlerdi. Buradaki "halîm" (الحليم) kelimesi ile akılsızlıktan, "reşîd" (الرشيد) kelimesi ile de sapıklıktan kinâye yapmışlardı. Yani sen akılsızın birisin, babalarının putlara tapmalarında da akılsızlık yapıyorsun; aynı zamanda sapıtmışsın, babalarının dinini ve mezhebini terkediyorsun. Bazıları bu cümleye olumsuzluk anlamını verdiler; yani sen uyumlu ve akıllı biri değilsin. Buradaki uyumlu ve akıllı anlamına gelen "halîm" (الحليم) ve "reşîd" (الرشيد) kelimeleri, hakikat mânasında kullanılmış gibidir; çünkü onlar Şuayb'ın yalan söylediğine asla şahit olmamışlardı, bir aksiliğini ve akılsızlığını da kesinlikle görmemişlerdi. Bundan dolayı onlar **sen uyumlu ve akıllı birisin** demişlerdi. Yani sen böyle idin, şimdi bu hale nasıl geldin? Bu aynen Hz. Salih'in kavminin Salih'e söylediklerine benzemektedir: "Ey Salih! Sen bundan önce içimizde kendisine ümit bağlanan biriydin"[250].

---

250 Hûd, 11/62.

قَالَ يَا قَوْمِ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كُنْتُ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبّ۪ى وَرَزَقَن۪ى مِنْهُ رِزْقًا حَسَنًا وَمَٓا اُر۪يدُ اَنْ اُخَالِفَكُمْ اِلٰى مَٓا اَنْهٰيكُمْ عَنْهُ اِنْ اُر۪يدُ اِلَّا الْاِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ وَمَا تَوْف۪يق۪ٓى اِلَّا بِاللّٰهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَاِلَيْهِ اُن۪يبُ ﴿٨٨﴾

222

[§]***88. "Şuayb da şöyle dedi: Ey kavmim! Bir de şöyle düşünün: Ya benim, Rabbimden açık bir delilim varsa ve O bana tarafından güzel bir nasip vermişse! Size yasakladığımı kendim yapmak niyetinde değilim. Ben sadece gücümün yettiği kadar ıslah etmek istiyorum. Fakat başarmam Allah'ın yardımına bağlıdır. Yalnız O'na dayanıyor ve O'na yöneliyorum."***

Şuayb da şöyle dedi: Ey kavmim! Bir de şöyle düşünün: Ya benim, Rabbimden açık bir delilim varsa! Yani bana Rabbimden açık bir beyan, deliller ve kanıtlar gelmişse!… Bu husustan daha önce söz etmiştik[251]. Yani benim Rabbimden gelen açık bir beyan ve delil üzerinde olduğumu siz de biliyorsunuz.

O bana tarafından güzel bir nasip vermişse!… Bu cümlenin, diğer peygamberler tarafından söylenen şu sözün yerine söylenmiş olması muhtemeldir: "O kendi katından bana rahmet vermiştir"[252]. Yani Şuayb şöyle dedi: **O bana tarafından güzel bir nasip vermişse.** Yani daha önce de söylediğimiz gibi[253] din ve hidâyet yahut peygamberlik vermişse… Âyetteki **güzel rızık** sözü ile, yorulmadan kazanılan helâl ve temiz malın kastedilmiş olması mümkündür. O, böyle demişti. Cenâb-ı Hak onlara yorularak elde ettikleri bir rızık vermemişti, çünkü onlar o serveti helâl olmayan yollarla kazanmışlardı.

Size yasakladığımı kendim yapmak niyetinde değilim. Bazı insanlar şöyle dedi: Hz. Şuayb bu sözü, A'râf sûresinde zikredilen ve insanların kendisine söylemiş oldukları şu sözün karşılığı olarak söylemişti: "Ey Şuayb! Ya seni ve seninle beraber inananları kesinlikle şehrimizden çıkaracağız veya mutlaka dinimize döneceksiniz!"[254] Hz. Şuayb buna şöyle cevap vermişti: Ben sizi Allah'a ve O'nun bir olduğuna iman etmeye davet ediyor ve size O'nu inkâr

---

251 Meselâ bk. Hûd sûresinin 11/28. âyetinin tefsiri.

252 Hûd, 11/28. Bu, Nuh aleyhisselâmın sözüdür. Hz. Salih'in sözü de şöyledir: "O bana kendinden bir lütufta bulunmuştur" (Hûd, 11/63).

253 bk. Hûd sûresinin 11/28 ve 63. âyetlerinin tefsiri.

254 el-A'râf 7/88.

etmeyi yasaklıyorum, buna rağmen ben, size yasakladığımı yapar ve sizi davet ettiğim inancı terkeder miyim? Katâde şöyle dedi: Yani ben size yasakladığım hiçbir şeyi yapmam[255]. Bu da aynı anlama gelir.

Ben sadece gücümün yettiği kadar ıslah etmek istiyorum. Ben gücüm yettiği ölçüde sizin için ıslah etmekten başka bir şey düşünmüyorum. Bu ifade, istitâatın (güç) fiil ile beraber olduğuna işaret eder. Çünkü o, ya irade (dileme) istitâatini (güç) ya da fiil istitâatini kastetmiştir. Hz. Şuayb, onlar için gücünün yettiği kadar ıslahı murad ettiğini haber verdiği halde, istitâatin fiil ile beraber olmadığı nasıl düşünülebilir? Bu âyette bizim görüşümüze dair delil vardır. [§] **223** Bu âyet, Mûtezile'nin görüşlerini geçersiz kılıyor. Onlar şöyle diyorlar: İstitâat, fiilden öncedir, o, iki zaman diliminde var olmaz. Onların iddialarına göre, Hz. Şuayb'ın kavmini ıslah etmeyi istemesi irade istitâati olmaksızın gerçekleşmektedir.

[Başarı ve Başarısızlık]

Başarmam Allah'ın yardımına bağlıdır. Bazıları şöyle dedi: Başarı, her itaatkârın niteliğidir. Başarısızlık da her âsinin niteliğidir. Bazıları da şöyle dedi: Başarı, itaat konusunda sözü ve fiili uyumlu olmaktır; başarısızlık da mâsiyet konusunda sözü ve fiili uyumlu olmamaktır. Hüseyin en-Neccâr[256] şöyle söyledi: Başarı, her türlü hayrı yapabilme gücüdür, başarısızlık da her nevi kötülük ve mâsiyeti yapabilme gücüdür. Bize göre başarı, hayırlı amelleri diğerlerinden ayırabilme ve onları yapabilmektir, başarısızlık da kötü işleri diğerlerinden ayırıp onları yapmaktır. Bu tanımların ikisi de aynı anlama gelir.

Ben yalnız O'na dayanıyorum. Yani her işimde O'na güveniyor ve O'na dayanıyorum. **O'na yöneliyorum.** Yani O'na dönüyorum, yahut itaat fiillerimle O'na yöneliyorum.

وَيَا قَوْمِ لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شِقَاقِي اَنْ يُصِيبَكُمْ مِثْلُ مَا اَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ اَوْ قَوْمَ هُودٍ اَوْ قَوْمَ صَالِحٍ وَمَا قَوْمُ لُوطٍ مِنْكُمْ بِبَعِيدٍ ﴿٨٩﴾

---

255 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 103; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 467.

256 Hüseyin b. Muhammed en-Neccâr, Neccâriye mezhebinin reisidir. Nazzâm'la münazaraları vardır. *İsbâtü'r-rusül, Kitâbü'l-kadâ ve'l-kader, Kitâbü'l-lutf ve't-teyît, Kitâbü'l-irâdeti'l-mûcibe* ve benzeri eserleri vardır. 230/845 yılı civarında vefat etti (bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, X, 554).

89. "Ey kavmim! Sakın bana karşı muhalefetiniz sizi, Nuh kavminin veya Hûd kavminin yahut Salih kavminin başlarına gelenlerin benzeri bir musibetin başınıza gelmesine sebep olacak günahlar işlemeye sürüklemesin! Lût kavmi zaten sizden uzak değildir."

Ey kavmim! Sakın bana karşı muhalefetiniz sizi, Nuh kavminin veya Hûd kavminin yahut Salih kavminin başlarına gelenlerin benzeri bir musibetin başınıza gelmesine sebep olacak günahlar işlemeye sürüklemesin! Daha önce belirttiğimiz üzere Nuh kavmi boğularak helâk edilmiş, Hûd kavmi şiddetli bir bora ile, Salih kavmi de müthiş bir gürültü (sayha) ile helâk edilmişlerdi. Bazıları şöyle dedi: "Lâ yecrimenneküm" (لا يجرمنكم) sizi sevketmesin demektir. "Şikākī" (شقاقى) de bana muhalefet etmeniz anlamına gelir. Yani bana olan muhalefetiniz yüzünden, onların **başlarına gelenlerin benzeri bir musibet sizin de başınıza gelmesin.** [§]Bazıları da şöyle söyledi: (لا يجرمنكم) fiili, sizi günah işlemeye sevketmesin demektir. "Şikākī" (شقاقى) de bana olan düşmanlığınız anlamına gelir. Yani bana olan düşmanlığınız, onların **başlarına gelenlerin benzeri bir musibetin sizin de başınıza gelmesine sebep olacak günahlar işlemeye sevketmesin!** Şöyle de söylenmiştir: "Lâ yecrimenneküm" (لا يجرمنكم) fiili, size bana düşmanlık fikrini kazandırmasın demektir. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: "Şikākī" (شقاقى) sözcüğü, benim zarara uğratılmam mânasına gelir. Ancak bunların hepsi de aynı mânaya gelir. Çünkü düşmanlık tezahür edince, muhalefet, nefret ve zarar vermek de ortaya çıkar. Dolayısıyla zikredilen bu anlamların hepsi aynı şeyi ifade eder. Cürmün aslı, günah ve onu iktisap etmektir.

Sonra Hz. Şuayb'ın onları diğer ümmetlerin helâkiyle korkutmasının iki sebebi vardır. Birincisi, Şuayb'ın kavmi ölümden sonra dirilmeye ve kıyâmete inanmıyordu, bundan dolayı onları geçmiş ümmetlerin helâkiyle korkuttu; çünkü eğer ölümden sonra dirilme ile korkutsaydı, bu onlarda hiçbir korku duygusu meydana getirmezdi, çünkü tekrar dirilmeye inanmıyorlardı. İkincisi, onlar babalarını taklit ettikleri ve putlara tapmak konusunda onlara tâbi oldukları için kendilerini geçmiş ümmetlerle korkutmuştu, sanki şöyle diyordu: Siz babalarınızı taklit ediyor ve putlara tapmak konusunda onlara tâbi oluyorsunuz, geçmiş ümmetler de babalarına tâbi olmuşlardı. Onların putlara tapmaları ve peygamberleri yalanlamaları sebebiyle helâk edildiklerini siz de biliyorsunuz; bu durumda siz de babalarınızı taklit edecek olursanız, onları taklit etmeniz ve onlara tâbi olmanız yüzünden o insanların başlarına gelen musibetler sizin de başınıza gelmez mi? Yahut şöyle diyordu: Siz, putlara tapan babalarınızı taklit ediyorsunuz, halbuki onlar helâk edilmişlerdir; öyleyse

putlara tapmayıp kurtulan babalarınızı neden taklit etmiyorsunuz? Üstelik onlardan helâk olanların neden helâk edildiğini, kurtulanların da niçin kurtulduklarını biliyorsunuz… *En doğrusunu Allah bilir.*

Lût kavmi zaten sizden uzak değildir. Yani eğer geçmiş ümmetleri unuttunuz ise, Lût kavminin başına geleni unutmazsınız, çünkü onlar sizden uzak bir yerde değildiler.

وَاسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا اِلَيْهِ اِنَّ رَبّ۪ي رَح۪يمٌ وَدُودٌ ﴿٩٠﴾

225

[§]90. "Rabb'inizden bağışlanmayı dileyin, sonra O'na tövbe edin. Muhakkak ki Rabbimin merhameti ve sevgisi boldur."

Rabb'inizden bağışlanmayı dileyin. Yani Rabb'inizden mağfiret talep edin, daha doğrusu Rabb'inizin bağışlamasını sağlayacak bir vesile isteyin; bundan maksat tevhit inancıdır. **Sonra O'na tövbe edin**; yani O'na dönün, daha önce içinde bulunduğunuz hale dönmeyin. **O'na tövbe edin** cümlesi, O'na öyle bir dönüş yapın ki, bir daha asla daha önce yaptıklarınıza iltifat etmeyin, anlamındadır.

Muhakkak ki Rabbimin merhameti boldur, kendisine dönenlere merhamet buyurur. **O'nun sevgisi de boldur.** Buradaki "vedûd" (ودود) kelimesi iki mânaya gelebilir. Birincisi, sevilmesi haktır anlamına gelebilir, çünkü her şey ve her türlü güzellik O'ndan gelmektedir, insanlar da kendisine iyilik yapanı sevecek tabiatta yaratılmışlardır. İkincisi, kendisine tevessülde bulunan ve yaklaşmaya çalışanı sever anlamına gelir.

قَالُوا يَا شُعَيْبُ مَا نَفْقَهُ كَث۪يرًا مِمَّا تَقُولُ وَاِنَّا لَنَرٰيكَ ف۪ينَا ضَع۪يفًا وَلَوْلَا رَهْطُكَ لَرَجَمْنَاكَ وَمَا اَنْتَ عَلَيْنَا بِعَز۪يزٍ ﴿٩١﴾

91. "Medyenliler, 'Ey Şuayb! Söylediklerinin çoğunu anlamıyoruz, ayrıca aramızda seni zayıf görüyoruz! Eğer kabilen olmasaydı, seni mutlaka taşlayarak öldürürdük. Bizim karşımızda sen güçlü biri değilsin' dediler."

Medyenliler, ey Şuayb! Söylediklerinin çoğunu anlamıyoruz, dediler. Buradaki "Mâ nefkahu" (ما نفقه) kelimesi muhtemelen **söylediklerinin çoğunu** anlamıyoruz, aklımız almıyor anlamına gelir. Onlar Hz. Şuayb ile alay etmek ve dalga geçmek için böyle diyorlardı, sanki onun delirdiğini ima ediyorlar-

dı; söylediklerini anlamıyoruz, çünkü senin sözlerin delilerin sözleri gibidir, diyorlardı. İnsanların âdeti genellikle böyledir, peygamberleri deli olmakla itham ederler. "Mâ nefkahu" (ما نفقه) kelimesi, **söylediklerinin çoğunu** kabul etmiyoruz anlamına da gelebilir. Bu kelimenin şayet anlamak mânasına geldiği kabul edilirse, o zaman şu âyetin anlamı ile örtüşür: "Şayet kulak vermiş veya aklımızı kullanmış olsaydık, şimdi şu alevli cehennemin mahkûmları arasında olmazdık!"[257] Onlar iki gruptur: Bir grup, kalplerimiz ilim için kaptır derler. Cenâb-ı Hak da onların şöyle dediklerini beyan eder: "Kalplerimiz kılıflanmıştır, derler"[258]. Yani eğer senin söylediğin gerçek olsaydı, biz onu anlardık, başka şeylere aklımız erdiği gibi ona da aklımız ererdi. Diğer grup da şöyle der: "Bizi çağırdığın şeylere karşı kalplerimiz kapalıdır, kulaklarımızda da sağırlık vardır"[259]. **[§]**Onlar, anlamadıklarını ve akıllarının ermediğini sanıyorlardı; çünkü onların kalpleri kapalıydı, kulaklarında da sağırlık vardı. İlk grup şöyle diyordu: Kalplerimiz ilmin kabıdır, eğer söylediklerin gerçek olsaydı, başka şeylere aklımız erdiği gibi ona da aklımız ererdi. Bunlar kusuru peygambere atıyorlardı, ikinci grup ise kusuru kendilerine atfediyorlardı. Buna göre Hz. Şuayb'ın kavminin de bunlar gibi olması muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

226

Ayrıca aramızda seni zayıf görüyoruz! Bu cümle de iki şekilde anlaşılabilir. Birincisi, sen bizim büyüklerimizden ve önderlerimizden değilsin, sen ancak orta tabakadan birisin. Peygamberler böyledirler, onlar dünya işlerinde toplumun büyüklerinden değil, toplumun ancak orta tabakasından gönderilmişlerdi. Onlara göre güçlü ve şerefli olan, dünyaya ve mala sahip olan kişidir. Serveti olmayan insan, onlara göre zayıf ve zavallıdır. Çünkü onlar dini tanımıyorlar, âhirete de inanmıyorlardı. Bundan dolayı böyle söylüyorlardı. İkincisi, sen şahsen güçlü ve atılgan biri değilsin. Onun, basiretinde ve şahsında zayıf biri olduğu söylenmişti. İşte o insanların Hz. Şuayb'a zayıf demeleri, bu iki sebeptendi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Eğer kabilen olmasaydı… Buradaki "raht" (رهط) kelimesi kabile anlamına da, aşiret anlamına da gelir. **Seni mutlaka taşlardık;** taşlamaktan maksat, muhtemelen öldürmektir. Lânetlemek, hakaret etmek mânasına da gelir. **Eğer kabilen olmasaydı seni mutlaka taşlayarak öldürürdük** cümlesi iki anlamına gelir. Birincisi, kabilenin saygınlığı olmasaydı anlamına gelir; onlar, Şuayb'ın

---

[257] el-Mülk, 67/10.

[258] el-Bakara, 2/88; en-Nisâ, 4/155.

[259] Fussılet, 41/5.

kabilesi ibadette kendileriyle birlikte hareket ettikleri, yani putlara taptıkları için sanki o kabileye saygı duyuyorlardı. İkincisi, Hz. Şuayb'ın kabilesi ve aşireti büyük olduğu ve onlardan korktukları için **eğer kabilen olmasaydı seni mutlaka taşlayarak öldürürdük** demişlerdi. Onlar Hz. Şuayb'ın kabilesinden korkuyorlardı, bu yüzden ona eziyet edemiyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bizim karşımızda sen güçlü biri değilsin. Yani bizim önderlerimizden ve büyüklerimizden biri değilsin, sen ancak orta tabakadan birisin. Yahut onların nazarında güçlü olan kişi mala ve dünyaya sahip olan insan olduğu için **bizim karşımızda sen güçlü biri değilsin** diyorlardı, [§]çünkü başka şeylerdeki gücü bilmiyorlardı. Hz. Şuayb'ta ise dünya malı yoktu, bundan dolayı onu sözü edilen konumda gördüler. Yahut sen güçlü değil, zavallının birisin dediler, o zaman bu kelime **aramızda seni zayıf görüyoruz** meâlindeki cümlenin sılası olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

227

قَالَ يَا قَوْمِ اَرَهْطٖٓى اَعَزُّ عَلَيْكُمْ مِنَ اللّٰهِ وَاتَّخَذْتُمُوهُ وَرَٓاءَكُمْ ظِهْرِيًّا اِنَّ رَبّٖى بِمَا تَعْمَلُونَ مُحٖيطٌ ﴿٩٢﴾

92. "Şuayb da, ey kavmim! Size göre benim kabilem Allah'tan daha mı hatırlı ki O'nu arkanıza atıp unuttunuz. Şüphesiz ki Rabbim yaptıklarınızı kuşatmıştır."

Şuayb da, ey kavmim! Size göre benim kabilem Allah'tan daha mı hatırlı? Bu ilâhî kelâm iki şekilde açıklanabilir. Birincisi, **ey kavmim, benim kabilemin** sizin üzerinizdeki hakkı Allah'ın hakkından daha mı büyüktür ve daha çok mu saygıya lâyıktır ki, kabileme duyduğunuz saygı yüzünden tehdit ettiğiniz cezayı vermekten vazgeçtiniz? İkincisi, benim kavmim sizi Allah'tan daha çok mu korkutuyor ve Allah'tan daha mı güçlüdürler, anlamına gelir. "Eğer kabilen olmasaydı seni mutlaka taşlayarak öldürürdük"[260] meâlindeki âyetin tefsirinde de onun iki anlama geldiğini söylemiştik. Birincisi, Hz. Şuayb'ın kabilesine duydukları saygı idi, çünkü kabilesi her konuda onlarla birlikte idi ve onlara yardım ediyordu. İkincisi, kabileden korktukları, onların güçlerinden ve nüfusunun çokluğundan çekindiklerinden ve fazla saldırgan olmalarından dolayı, Şuayb'ı tehdit ettikleri cezayı ona vermekten vazgeçmişlerdi. İşte burada da Şuayb şöyle diyordu: Demek ki kabilemden duyduğunuz korku, Allah'tan duyduğunuz korkudan daha çok ve daha büyüktür, ama geçmiş ümmetlerin

---

[260] Hûd, 11/91.

başına gelenlerden hareketle, Allah'ın gücünün ve intikamının ne kadar büyük olduğunu biliyor olmalısınız. Yahut şöyle demişti: Sizin nezdinizde kabilemin saygınlığı ve hakkı, Allah'ın hakkından ve saygınlığından daha büyüktür, ama Cenâb-ı Hakk'ın size olan ihsanını ve lütuflarını biliyor olmalısınız.

O'nu arkanıza atıp unuttunuz. Bazıları bu âyete, Allah'a sırtınızı döndünüz anlamı verdi. Onların Cenâb-ı Hakk'a sırtlarını dönmeleri, O'na kızmaları anlamına gelir. Bazıları dedi ki: Araplar şöyle derler: Falanca insanları arkasına attı, yani onlara kızdı demektir. Ancak böyle bir sözün kullanılıp kullanılmadığını bilmiyoruz. Eğer bunun kullanıldığı söylenirse, o zaman dediği gibi olması muhtemeldir. Bu, Ebû Bekir el-Esamm'ın sözüdür. Diğer müfessirler dediler ki: **O'nu arkanıza atıp unuttunuz** meâlindeki âyet, Allah'ı arkanıza 228 attınız, yani Allah'ın hakkını, emrini ve size indirdiği kitabını [§]arkanıza attınız, umursamadınız, Allah'ın emrine uygun davranmıyorsunuz ve bundan kaygılanmıyorsunuz mânasına gelir. Bu durumda Allah, sanki insanın sırtının arkasına atılan bir nesne gibidir. Bu, temsilî bir ifadedir. Yani Allah'ın emrini ve sizin davet edildiğiniz dinini sırtınızı arkasına attığınız bir nesne haline getirdiniz, ona bakıp düşünmüyor ve ondan kaygılanmıyorsunuz. Bu cümle, şu âyetlerdeki ifadeye benzemektedir: "Hemen gerisin geriye dönüş yaptı"[261]. "Gerisin geri dönecek misiniz?"[262] Bunlar da temsilî ifadelerdir, yani sizin içinde bulunduğunuz çirkinlik, topuklar üzerinde geri dönmek gibidir.

Şüphesiz ki Rabbim yaptıklarınızı kuşatmıştır. Bu beyan da iki şekilde izah edilir. Yani **şüphesiz ki Rabbim**, çirkin işlerden **sizin yaptıklarınızı kuşatmıştır** ve sizi bundan dolayı cezalandıracaktır. Yahut **şüphesiz ki Rabbim**, sizin Resûlullah'a (s.a.) kurduğunuz tuzakları ve hileleri **kuşatmıştır** ve size karşı ona yardım edecektir.

وَيَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلٰى مَكَانَتِكُمْ اِنّ۪ي عَامِلٌ سَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْت۪يهِ عَذَابٌ يُخْز۪يهِ وَمَنْ هُوَ كَاذِبٌ وَارْتَقِبُٓوا اِنّ۪ي مَعَكُمْ رَق۪يبٌ ﴿٩٣﴾

93. "Ey kavmim! Elinizden geleni yapın! Ben de yapacağım! Kimin başına aşağılayıcı bir azap geleceğini ve (böylece) ***yalancının kim olduğunu yakında öğreneceksiniz! Bekleyin! Ben de sizinle beraber beklemekteyim, dedi."***

---

261 el-Enfâl, 8/48.

262 Âl-i İmrân, 3/144.

Ey kavmim! Elinizden geleni yapın! Ben de yapacağım! Bu beyan iki anlama gelir. Birincisi, siz kendi dininizde kalın, ben de kendi dinimde kalacağım; nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: "Sizin dininiz size, benim dinim banadır"[263]. Çünkü Şuayb'ın kavmi kendisine şöyle demişlerdi: "Ya seni ve seninle beraber inananları kesinlikle şehrimizden çıkaracağız veya mutlaka dinimize döneceksiniz"[264]. İşte o zaman onlara bu cevabı vermişti. Böyle bir cevap, ancak insanların iman etmelerinden tamamen ümit kesildiği sırada verilir. Allah şu âyette de aynı şeyi söylemektedir: "Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız size"[265]. Bunlara benzer başka âyetler de vardır.

Elinizden geleni yapın! Ben de yapacağım! Yani bana hile ve tuzak kurmak ve beni öldürmek konusunda elinizden ne geliyorsa yapın, ben de size onu yapacağım. Peygamberlerden bir diğeri de şöyle demişti: "Haydi hepiniz bana tuzak kurun, bana aman vermeyin!"[266] "Bekleyin öyleyse! Şüphesiz ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim!"[267]

[§]Yakında öğreneceksiniz! Yani sonunda **kimin başına aşağılayıcı bir azap geleceğini yakında göreceksiniz.** Bu, bir tehdit cümlesidir. Yahut sonunda bizlerden **kimin başına aşağılayıcı bir azap geleceğini yakında göreceksiniz;** bizim başımıza mı, yoksa sizin başınıza mı? **Ve yalancının kim olduğunu;** yani bizlerden kimin yalancı olduğunu da sonunda göreceksiniz; biz mi, yoksa siz mi? Çünkü iki taraftan her biri, karşı tarafın yalancı olduğunu ve Allah'a iftira ettiğini iddia ediyordu. İşte bunun üzerine, sonunda bizlerden yalancı olan ve Allah'a iftira edenle doğru söyleyeni **yakında göreceksiniz**, dedi. **229**

Bekleyin! Ben de sizinle beraber beklemekteyim. Yani benim ölmemi bekleyin, ben de sizin helâkinizi bekleyeceğim. Yahut akıbetin hangimizin, sizin mi yoksa bizim mi lehimize olacağını bekleyin! **Ben de sizinle beraber beklemekteyim.** *En doğrusunu Allah bilir.*

---

263 el-Kâfirûn, 109/6.

264 el-A'râf, 7/88.

265 "İşte bunun için sen çağrına devam et ve emrolunduğun gibi doğru çizgini sürdür. Onların arzularına uyma ve şöyle de: Ben Allah'ın indirdiği bütün kitaplara iman ettim ve bana aranızda âdil davranmam emredildi. Allah bizim de Rabb'imiz, sizin de Rabb'inizdir. Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız size. Sizinle bizim aramızda tartışmaya gerek yok. Allah hepimizi bir araya getirecektir. Dönüş ancak O'nadır" (eş-Şûrâ, 42/15).

266 Hûd, 11/55.

267 el-A'râf, 7/71; Yûnus, 10/20, 102.

وَلَمَّا جَاءَ اَمْرُنَا نَجَّيْنَا شُعَيْبًا وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَاَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ فَاَصْبَحُوا فِى دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ ﴿٩٤﴾ كَاَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا اَلَا بُعْدًا لِمَدْيَنَ كَمَا بَعِدَتْ ثَمُودُ ﴿٩٥﴾

94. "Emrimiz gelince, Şuayb'ı ve onunla beraber iman edenleri tarafımızdan bir rahmetle kurtardık; haksızlık edenleri de korkunç bir gürültü yakaladı, yurtlarında diz üstü çöküp kaldılar."

95. "Sanki orada hiç oturmamışlardı! İşte böyle, Semûd'un yıkıldığı gibi Medyen de yıkılıp gitti!"

Haksızlık edenleri korkunç bir gürültü yakaladı. Buradaki korkunç gürültü anlamına gelen "sayha"nın (الصيحة), Cibrîl'in sayhası olduğu söylendi, yani onlar Cibrîl'in oluşturduğu gürültü ile helâk edildiler. Bazıları, **sayha** için her azabın ismidir, dedi. "Racfe"[268] (الرجفة) de böyledir. Kur'ân-ı Kerîm'de azap hakkında muhtelif isimler kullanılmıştır; bazan "sâika" (صاعقة)[269]. bazan "sayha" (صيحة), bazan da "racfe" (رجفة) denilmiştir.

[Hz. Şuayb'ın Ümmetini Helâk Eden Azap]

Yurtlarında diz üstü çöküp kaldılar. Sanki orada hiç oturmamışlardı! İşte böyle, Semûd'un yıkıldığı gibi Medyen de yıkılıp gitti! Bu hususu da daha önce zikretmiştik[270]. Bazı müfessirler şöyle dedi: **Medyen de yıkılıp gitti,** yani helâk olup gitti; **Semûd'un yıkıldığı gibi,** yani Semûd da helâk olup gitmişti. Çünkü bunların ikisini de Cenâb-ı Hak korkunç bir gürültü (sayha) ile helâk etmişti. [§]Bundan dolayı ümmetler arasından özellikle Semûd'tan bahsetti. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilir: Hz. Şuayb'ın ve Hz. Salih'in kavmi hariç, kimse tek bir azap ile azap edilmemiştir. Hz. Salih'in kavmini yer altından gelen korkunç bir gürültü (sayha) yakalamış, Hz. Şuayb'ın kavmi de

230

---

268 Müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Şuayb'ı yalanlayanlar sanki orada hiç yurt tutmamış gibi oldular. Böylece asıl hüsrana uğrayanlar, Şuayb'ı yalanlayanlar oldu" (el-A'râf, 7/78, 92). Ayrıca bk. el-A'râf, 7/155; el-Ankebût, 29/37.

269 Müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Eğer onlar yine de yüz çevirirlerse de ki: Sizi, Âd ve Semûd'un başına düşen yıldırım gibi bir yıldırıma karşı uyarıyorum" (Fussılet, 41/13). Ayrıca bk. el-Bakara, 2/55; en-Nisâ, 4/153; Fussılet, 41/17; ez-Zâriyât, 51/44.

270 bk. Hûd sûresinin 11/67-68. âyetlerinin tefsiri.

yukarıdan gelen bir azapla helâk edilmişti.[271] Cenâb-ı Hak, içinde onların azabı bulunan bir bulut yaratmıştı, -insanlar onun gölgelik gibi olduğunu anlamamışlardı- onun içinde bir rüzgâr vardı. İnsanlar bulutu gördüklerinde güneşin sıcağından gölgelenmek için hemen onun altına koştular, derken üzerlerine azap yağıverdi. İşte şu âyet-i kerîme bunu ifade etmektedir: “Gölge gününün azabı üzerlerine çöküverdi.”[272]

Semûd, Allah’ın rahmetinden **uzak olduğu gibi, Medyen de** Allah’ın rahmetinden **uzak oldu.** Söz konusu helâkin belirttiğimiz gibi olması muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿٩٦﴾

96. “Gerçekten Mûsâ’yı da mûcizelerimizle ve apaçık bir delille gönderdik.”

“Âyâtinâ” (آياتنا) kelimesi açık deliller anlamına gelir. **Mûcizelerimizle ve apaçık delille** ibaresinde tekrar vardır, bu iki husus da aynı mânaya gelir. Eğer “âyât” (الآيات) kelimesi ile emirler ve yasaklar, yapılması ve yapılmaması gerekenler kastedilmişse, o zaman “sultânun mubîn” (سلطان مبين) ibaresi deliller ve kesin kanıtlar anlamına gelir.

اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَائِه۪ فَاتَّبَعُٓوا اَمْرَ فِرْعَوْنَ وَمَٓا اَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَش۪يدٍ ﴿٩٧﴾

97. “Mûsâ’yı da Firavun’a ve onun adamlarına gönderdik; fakat onlar (Mûsâ’ya değil) ***Firavun’un emrine uydular; oysa Firavun’un emri isabetli değildi.”***

[Hz. Mûsâ ve Firavun]

Firavun’a ve onun adamlarına gönderdik. Buradaki “mele’” (الملأ) kelimesinin iki şeyin ismi olduğunu söylemiştik: Biri cemaatın, diğeri de eşrafın ve ileri gelenlerin. Hz. Mûsâ kavminin eşrafına ve bütün cemaate gönderilmiş-

---

271 Bu, Kelbî’nin İbn Abbâs’tan (r.a.) rivayet ettiği zayıf bir hadistir (bk. Kurtubî, *el-Câmi‘ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, IX, 92; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, XII, 129).

272 eş-Şuarâ, 26/189. Hz. Şuayb’ın kavmine gelen azap konusunda İbn Abbâs’tan (r.a.) gelen bütün rivayetler için bk. Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XIX, 109-111; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, VI, 318-320.

ti. Ancak herkese gönderilmesine rağmen Firavun ve adamlarının özel olarak belirtilmesinin sebebi şudur: Krallarda örf, ancak ileri gelenleri ve eşrafı muhatap almaktır, her ne kadar maksat bütün halk ise de onlar muhatap alınır.

231 **[§]Onlar (Mûsâ'ya değil) Firavun'un emrine uydular; oysa Firavun'un emri isabetli değildi.** Bazıları şöyle dedi: Mümin sûresinde ifade buyurulduğu üzere Firavun onlara "Ben sadece kendi bilip gördüğümü size gösteriyorum ve sizi yalnızca doğru yola yönlendiriyorum"[273] deyince, onlar da Firavun'un sözüne uydular. **Oysa Firavun'un emri isabetli değildi,** yani doğru değildi. Yahut Firavun'un içinde bulunduğu hal **isabetli değildi**, aksine sapıklıktı. Ancak bize göre onlar Firavun'un putlara tapmak konusunda ve diğer hususlardaki bütün emirlerine ve yasaklarına uymuşlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak bunu beyan etmektedir: "Firavun bu konuşmalarla halkının aklını çeldi, hemen ona boyun eğdiler"[274]. **Firavun'un emri isabetli değildi,** yani doğru değildi, aksine onun emri sapıklıktı, çünkü o hem kendisi sapkındı, hem de başkalarını saptırıyordu.

يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فَاَوْرَدَهُمُ النَّارَ وَبِئْسَ الْوِرْدُ الْمَوْرُودُ ﴿٩٨﴾

98. "Firavun, kıyâmet gününde kavminin önüne düşecek ve onları ateşe götürecektir. Gidilen o yer ne kötü!"

Firavun, kıyâmet gününde kavminin önüne düşecek. Bazıları dedi ki: Yani kavminin öncüsü olacak. Bazıları da şöyle dedi: O, cehenneme varıncaya kadar kavmini sevkedecek. **Kavminin önüne düşecek** meâlindeki beyan, dünyada onların lideri olduğu ve insanların ona tâbi olduğu gibi âhirette de onların önderi olacak ve insanlar onun izini takip edecekler. Nitekim Allah şöyle buyuruyor: "Her insan topluluğunu önderleriyle birlikte çağıracağımız o günde…"[275] "Böylece onları, halkı ateşe çağıran öncüler yapmış olduk"[276]. Cenâb-ı Hak dünyadaki önderlerin, âhirette de halkının önderleri olacaklarını haber vermektedir.

---

273 el-Mü'min, 40/29.

274 ez-Zuhruf, 43/54.

275 el-İsrâ, 17/71.

276 el-Kasas, 28/41.

Onları ateşe götürecektir. Yani onlar insanları dünyada, kendilerini ateşe götürecek olan inanca davet ediyor ve bunun gereği olan amelleri yapmalarını emrediyorlardı. Nitekim Allah şöyle buyuruyor: "Ateşe ne kadar da dayanıklılarmış!"[277] Yani cehennem ehlinin amelini yapmaya ne kadar da sabırlı imişler! Bazıları da şöyle dedi: İnsanlar onu, kendilerini cehenneme sokuncaya kadar takip edecekler.

Gidilen o yer ne kötü! Bazıları şöyle dedi: Girilen o yere girmek ne kadar kötüdür! "Vird" (الورد) kelimesi, girmek demektir; "mevrûd" (المورود) da girilen yer anlamına gelir. Ceza, ona sebep olan şeyle isimlendirildi. İbn Abbâs (r.a.) şöyle dedi: [§]Kur'ân-ı Kerîm'de geçen "vurûd" (الورود) kelimesi, her yerde girmek anlamına gelir. Meselâ, **gidilen o yer ne kötü!** "İçinizden, oraya varmayacak hiçbir kimse yoktur"[278]. "Şüphe yok ki siz hepiniz oraya gideceksiniz"[279]. "Günahkârları da suya götürülen sürü gibi cehenneme süreceğiz"[280]. Cenâb-ı Hak her iyiyi ve günahkârı oraya doğru sürecek, "Sonra biz kötülükten sakınanları (cehennemden) esirgeriz; zâlimleri de diz üstü çökmüş olarak orada bırakırız"[281].

232

وَاُتْبِعُوا فِى هٰذِهٖ لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ بِئْسَ الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ ﴿٩٩﴾

99. "Onların burada da kıyâmet gününde de lânet peşlerini bırakmadı; verilen 'ödül' ne kötü!"

Onların burada da kıyâmet gününde de lânet peşlerini bırakmadı. Dünyadaki lânet ile muhtemelen başlarına gelen azap kastedilmiştir. Yaratılanların onlara lânet okuması da kastedilmiş olabilir, çünkü onları her anan kişi kendilerini lânetler. Âhiretteki lânette ise her iki anlam da vardır. Muhtemelen onlara dünyada azap edildiği gibi âhirette de azap edilecek, aynı zamanda onları gören herkes kendilerine lânet okuyacak. Lânet, sözlükte kovmak demektir; onlar Allah'ın rahmetinden kovulurlar; dünya azabı konusunda kendilerine merhamet edilmez, âhiret azabı konusunda da merhamet gösterilmez.

---

277 el-Bakara, 2/175.

278 "İçinizden, oraya varmayacak hiçbir kimse yoktur. Bu, Rabb'inin kesinleşmiş bir hükmüdür" (Meryem, 19/71).

279 "Şüphe yok ki siz ve Allah'tan başka taptığınız tanrılar cehennem yakıtısınız, hepiniz oraya gideceksiniz" (el-Enbiyâ, 21/98).

280 Meryem, 19/86.

281 Meryem, 19/72. İbn Abbâs'ın (r.a.) sözü için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 110; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 472, V 535.

Verilen ödül ne kötü! Bu âyet hakkında İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ondan maksat dünya ve âhiret lânetidir[282]. Katâde şöyle dedi: İki lânet onlara Allah tarafından peşpeşe gelir: Dünya lâneti ile âhiret lâneti[283]. Onların iddiasına göre "ridf" (الردف) kelimesi, peşpeşe gelmek anlamındaki "terâdüf" (الترادف) mastarından gelmektedir. Bazıları "rifd" (الرفد) kelimesi, yardım mânasına gelir dedi. Bu, İbn Kuteybe'nin sözüdür. İbn Kuteybe şunları da söyler: "Rifd", lütuf ve ödül anlamına gelir, "merfûd" da lütfedilen şey demektir. Birine lütfettiğim ve yardım ettiğim zaman "rafedtuhû" (رفدته) denilir. [§] Aynı şekilde, verilen şey ne kötü ihsan! denilir. Ebû Avsece de aynı şeyi söyledi: Onlara ne kötü şeyler verildi ve ne kötü yardım yapıldı! Verilen şey ne kötü! *En doğrusunu Allah bilir.*

233

ذٰلِكَ مِنْ اَنْبَٓاءِ الْقُرٰى نَقُصُّهُ عَلَيْكَ مِنْهَا قَٓائِمٌ وَحَص۪يدٌ ﴿١٠٠﴾

100. "İşte sana anlatmakta olduğumuz eski beldelerin haberleri! Kiminin izleri hâlâ ayakta, kimi de biçilip yere serilmiş."

[Hz. Muhammed'in Peygamberliği]

İşte bu anlamına gelen "zâlike" (ذلك) işaret ismi, bu sûrede geçen beldeler ve çağlarla ilgili haberlere işaret etmektedir. **Sana anlatmakta olduğumuz bu haberler,** gayb haberlerindendir. Senin peygamber olduğun anlaşılsın, peygamberliğine delil olsun diye anlatıyoruz, çünkü sen bunların hiçbirini görmedin. Bunları öğrenmek için birilerine gidip ders de almadın. Bunları yazan kitaplar da senin dilinde yazılmamıştı ki, onları gördün ve bu bilgileri oradan aldın, desinler! Sonra sen bunları olduğu gibi onlara anlattın. Bu durum, senin bunları Allah tarafından öğrendiğinin bilinmesi ve senin peygamberliğine delil olması içindir.

Kiminin izleri hâlâ ayakta, kimi de biçilip yere serilmiş. Bazı müfessirler şöyle dedi: **Kiminin izleri hâlâ ayakta;** yani onların yerini görüyor ve onları seyrediyorsun. **Kimi de biçilip yere serilmiş;** yani onların izini ve yerini göremiyorsun. Bazıları, "kāim" kelimesine evlerinin duvarları çatıları üzerine yıkılmış[284] anlamını; "hasîd" kelimesine de kökü kazınmış mânasını verdi.

---

282 Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, XII, 111; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 472.

283 Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, XII, 111.

284 Müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Nitekim zulme dalmışken helâk ettiğimiz nice beldeler var ki evlerinin duvarları çatıları üzerine yıkılmış, ıpıssız kalmıştır. Şimdi oralarda kullanılamaz hale gelmiş nice kuyular, (harap olmuş) nice görkemli köşk

Hasan-ı Basrî şöyle dedi: **Kiminin izleri hâlâ ayakta,** yani Allah çoğunu yere sermedi, beldelerin çoğunu helâk etmedi. Bize göre bu cümlenin aslı şudur: Âd, Semûd ve Medyen gibi bazı beldelerin halkı helâk edildi, diğer beldelere müslümanlar için dokunulmadı. Çünkü Cenâb-ı Hak, Âd kavminin beldesi hakkında şöyle buyurmuştu: "Sonunda sadece evlerinin kalıntılarının görüldüğü bir hale geldiler"[285]. "Hasîd" kelimesi de bunun gibidir; yani Nuh kavmi bütün binalarıyla birlikte helâk edildiği, Lût kavmi de beldeleriyle birlikte helâk edildiği gibi, bütün beldeler ve ahalisi helâk edilmedi, ama onların ne kendileri kaldı, ne de binaları! *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun yorumu şudur: **Kiminin izleri hâlâ ayakta,** yani ahalisi helâk edildi, fakat binaları bırakıldı. **Kimi de biçilip yere serildi,** yani halkı da binaları da yok edildi, onlardan hiçbir iz kalmadı.

234

[§]Bu âyet üç hususa işaret etmektedir. Birincisi, az önce söylediğimiz gibi Hz. Peygamber'in peygamberliğine delildir. İkincisi, müttakiler için ibrettir; bu hususa daha sonraki âyette işaret edilmektedir: "İşte bunda, âhiret azabından korkanlar için elbette bir ibret vardır"[286]. Bu olay, âhiret azabından korkanlar için ibrettir. Üçüncüsü, müşrikler ve kâfirler için de sakındırıcıdır, çünkü onlar, o insanların başlarına gelenleri duyduklarında onların yaptıklarını yapmaktan çekinirler. İşte âyet bunlara işaret etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلٰكِنْ ظَلَمُٓوا اَنْفُسَهُمْ فَمَٓا اَغْنَتْ عَنْهُمْ اٰلِهَتُهُمُ الَّت۪ي يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ لَمَّا جَٓاءَ اَمْرُ رَبِّكَ وَمَا زَادُوهُمْ غَيْرَ تَتْب۪يبٍ ﴿١٠١﴾

101. "Onlara biz zulmetmedik; onlar kendi kendilerine zulmettiler. Rabb'inin hükmü geldiğinde Allah'ı bırakıp da taptıkları tanrıları onlara hiçbir şey sağlamadı; ziyanlarını artırmaktan başka bir işe yaramadı."

---

var!" (el-Hac, 22/45). İbn Manzûr şöyle dedi: "Haveti'd-dâr" (خَوَتِ الدار) ibaresi ev yıkıldı ve çöktü anlamına gelir. خَاوِيَةٌ على عروشها ibaresi de boşalmış demektir. Tavanları üzerine çökmüş, mânasına geldiği de söylenmiştir. خَوَتِ الدار، وخَوِيَتْ، خِواءً، وخوايَةً kelimelerinin hepsi, ev, hane halkından boşaldı mânasına gelir. "Ard hâviye" (أرضٌ خاويةٌ) de yeryüzü, ahalisinden boşaldı, demektir. "Urûş" (عروش) da tavanlar mânasına gelir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "عرش، خوى" md.).

285 el-Ahkāf, 46/25.

286 Hûd, 11/103.

Onlara biz zulmetmedik; onlar kendi kendilerine zulmettiler. Buradaki **onlara biz zulmetmedik** meâlindeki beyanın iki anlamı vardır. Birincisi, biz onlara zulmetmedik, çünkü onlar da, onların bütün yapıları da Allah Teâlâ'nın mülküdür. Her mülk sahibinin mülkünü helâk etme hakkı vardır. Dolayısıyla kendi mülkünü telef ettiğinden dolayı hiçbir mülk sahibi zâlim olmakla nitelenemez. **Onlar kendi kendilerine zulmettiler;** çünkü onların canları hakikatte kendilerine ait değildir, evleri de öyle! Dolayısıyla başkasına ait bir şeyi helâk eden kişi, zâlimdir.

İkincisi, zulüm, bir şeyi ait olduğundan başka bir yere koymak demektir. Cenâb-ı Hak, azap etmekle **onlara biz zulmetmedik** buyuruyor, çünkü onlar yaptıkları şeylerle bunu hak ettiler, dolayısıyla biz azabı ait olduğu yerden başka bir yere koymadık. Aksine onlar kendilerini olmaları gereken yerden başka yerlere koydular, kendilerini kendi mâliklerinden başkasına yönelttiler ve O'ndan başkasına kulluk yaptılar, bu ise zulümdür. Bu yorum, onların kendi 235 şahısları hakkındadır. [§]Binalarına gelince, Cenâb-ı Hak onları o insanlar için yaratmıştı, onları helâk ettiğinde, onlar için yarattığı şeyleri de helâk etmiştir. Onlar var oldukları sürece bunları da onlar için ayakta tutmaktadır. Onlar yok olup gittiklerinde, artık bu binaların varlığına da gerek kalmamıştır.

Âyette belirtilen, o insanların kendilerine zulmetmiş sayılmalarının sebebi olarak da farklı hususlar gösterilebilir. Birincisi, onlar Allah'tan başkasına taparak **kendilerine zulmettiler**. İkincisi, onlar insanları Allah'ın yolundan, Allah'a kulluktan ve O'nun birliğini kabulden çevirip Allah'tan başkasına kulluğa yönlendirdikleri için **kendilerine zulmetmiş** oldular. Üçüncüsü de hemen azabı istemeleri ile **kendilerine zulmettiler**.

Rabb'inin hükmü geldiğinde Allah'ı bırakıp da taptıkları tanrıları onlara hiçbir şey sağlamadı. Bu âyet-i kerîme iki şekilde yorumlanır. Birincisi, onların Allah'tan başka taptıkları ilâhların, **Rabb'inin hükmü geldiğinde,** yani Rabb'inin azabı geldiğinde onlara hiçbir faydası olmadı. Onlar şöyle diyorlardı: "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[287]. Cenâb-ı Hak, kendilerini Allah'a yaklaştırsınlar diye taptıkları putların, bekledikleri faydayı onlara sağlamayacaklarını haber vermektedir. İkincisi, **onlara hiçbir şey sağlamadı,** yani tanrılarının bizzat kendileri, azabı kaldırmaya en çok ihtiyaç duydukları sırada, aciz ve zayıf oldukları için kendilerine bile faydaları olmadı.

---

[287] "Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler, 'sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz' diyorlar" (ez-Zümer, 39/3).

Onlar diyorlardı ki: “Bunlar Allah katında bizim aracılarımızdır”[288]. Onlar en çok ihtiyaç duydukları sırada kendileri için bunu yapamadıklarına göre başkaları için hiçbir halde yapamazlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ziyanlarını artırmaktan başka bir işe yaramadı. Onların putlara tapmaları sadece kendi zararlarını artırdı. Yahut taptıkları putlar, onların sadece zararlarını çoğalttı. Âyette geçen “tetbîb” (تتبيب) kelimesine bütün müfessirler zarar etmek anlamı verdiler. Ebû Avsece şöyle dedi: “Tetbîb” (تتبيب) kelimesi, fesat anlamına gelir. O, şu âyette geçen bu kelimeye de aynı anlamı verdi: “Firavun’un tuzağı hüsrandan başka bir sonuç doğurmadı”[289]. Yani fesattan başka bir sonuç doğurmadı. Başkaları ise, hüsrandan başka bir sonuç doğurmadı anlamı verdi. Diğerleri de zarardan başka bir sonuç doğurmadı mânasını verdi. Aynı şekilde “tebbet” (تَبَّت) kelimesine de hüsran anlamı verdiler. Ebû Ubeyde, “ğayra tetbîb” (غير تتبيب), ibaresi, yok olmaktan ve helâk olmaktan başka bir işe yaramadı, anlamına gelir dedi[290]. [§]“Ebû Leheb’in elleri kurusun! Kurudu zaten”[291] meâlindeki âyet hakkında da aynı şeyi söylediler. İnsanların “tebben leke” (تَبًّا لك) şeklindeki beddualarına da aynı mânayı verdiler. Bazıları “ğayra tetbîb” (غير تتبيب) ibaresine kötülüğü arttırmaktan başka bir şeye yaramadı mânasını verdi ve dedi ki: “Tetbîb”, kötülük demektir, “tebbe” de kötülük ve hüsran mânasına gelir, neticede her ikisi de aynı anlama gelir.

236

وَكَذٰلِكَ اَخْذُ رَبِّكَ اِذَٓا اَخَذَ الْقُرٰى وَهِىَ ظَالِمَةٌۜ اِنَّ اَخْذَهُٓ اَل۪يمٌ شَد۪يدٌ ﴿١٠٢﴾

102. “Rabb’in, zulme sapan toplulukları yakaladığında işte böyle yakalar! Şüphesiz onun cezalandırması pek elem vericidir, pek çetindir!”

Rabb’in, zulme sapan toplulukları yakaladığında işte böyle yakalar! Yani Allah onları yakaladığı gibi bu ümmetin kâfirlerini de işte böyle yakalar. Yani **zulme sapan**, müşrik ve kâfir olan geçmiş ümmetlere azap ettiğimiz gibi bu ümmete de azap ederiz. Ancak Cenâb-ı Hak bu ümmetin azabını ertelemektedir. Bu, onlara duyduğu rahmetin eseridir.

---

288 Yûnus, 10/18.

289 el-Mü’min, 40/37.

290 Ebû Ubeyde, *Mecâzü’l-Kur’ân*, I, 339.

291 Tebbet, 111/1.

Şüphesiz onun cezalandırması pek elem vericidir, pek çetindir! Buradaki **O'nun yakalaması** meâlindeki ifade, O'nun azabı anlamına gelir. **Pek elem vericidir, pek çetindir!** Sadece yakalamak çok çetin olarak nitelendirilir, ancak elem verici olarak nitelendirilmez. Azap ise, elem verici olarak nitelendirilir. Ancak âyette elem ve şiddet kelimeleri birlikte kullanılınca, bu, sözü edilen yakalamanın azap için yakalamak anlamına geldiğine işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِمَنْ خَافَ عَذَابَ الْاٰخِرَةِ ذٰلِكَ يَوْمٌ مَجْمُوعٌ لَهُ النَّاسُ وَذٰلِكَ يَوْمٌ مَشْهُودٌ ﴿١٠٣﴾

103. "İşte bunda, âhiret azabından korkanlar için elbette bir ibret vardır. O gün bütün insanların bir araya toplandığı gündür ve o gün olup bitenin gözle görüldüğü bir gündür."

İşte bunda, âhiret azabından korkanlar için elbette bir ibret vardır. Bu hususa daha önce temas etmiştik[292]. Bunda müttakiler ve âhiret azabından korkanlar için ibret vardır.

O gün bütün insanların bir araya toplandığı gündür. Her ne kadar o gün insanların ve diğer varlıkların toplandığı gün ise de, Cenâb-ı Hak burada sadece insanlardan söz etti, çünkü âyet-i kerîme insanlar için ibret olduğunu söylemektedir. Yahut o günde toplanmaktan maksadın insanlar olduğu içindir. *En doğrusunu Allah bilir.* Denildi ki: O gün önceki ümmetler ve sonraki ümmetler toplanacaktır.

237 **[§]O gün olup bitenin gözle görüldüğü bir gündür.** Bazıları şöyle dedi: Gök ehli ve yeryüzü ehli arzedilmek ve hesaba çekilme gününe şahit olurlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا نُؤَخِّرُهُٓ اِلَّا لِاَجَلٍ مَعْدُودٍ ﴿١٠٤﴾

104. "Biz o günü sadece belli bir süreye kadar erteleriz."

Yani biz bu ümmetten azabı, sadece belli bir süreye kadar erteleriz. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak bu âyeti, onların azabın hemen gelmesini istemelerinin cevabı olarak belirtmiştir. Onların bu isteklerini de şöyle

292 bk. Hûd sûresinin 11/100. âyetinin tefsiri.

ifade buyuruyor: "Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir hakikat ise gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder!"[293] Cenâb-ı Hak buna cevaben şöyle buyurmuştur: Biz onlardan azabı sadece **belli bir süre** erteliyoruz, yani tayin edilmiş bir vakte kadar erteliyoruz. Allah katında belli olan **bir vakte kadar** erteliyoruz. Eğer bu süre, İbn Abbâs'ın (r.a.) dediği gibi yedi bin yıl olsaydı, o zaman insanlar nezdinde de belli bir süre olurdu. Buna göre kıyâmetin vakti de mâlum olurdu. Halbuki Cenâb-ı Hak kıyâmetin vakti için söyle söylemektedir: "Vakti geldiğinde onu açığa çıkaracak olan ancak Allah'tır"[294]. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَوْمَ يَأْتِ لَا تَكَلَّمُ نَفْسٌ اِلَّا بِاِذْنِهٖۚ فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَسَعٖيدٌ ﴿١٠٥﴾

105. "O gün geldiğinde Allah'ın izni olmadan hiç kimse konuşamaz. Onlardan kimi bedbahttır, kimi mutlu!"

O gün geldiğinde Allah'ın izni olmadan hiç kimse konuşamaz. Yani **o gün** birine şefaat etmek maksadıyla **Allah'ın izni olmadan hiç kimse konuşamaz.** **[§]**Nitekim başka bir âyette Allah şöyle buyuruyor: "Onlar Allah'ın razı olduklarından başkasına şefaat edemezler!"[295] Yahut o günün dehşetinden ve korkutucu halinden dolayı **hiç kimse konuşamaz.** Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Başları yukarıya kalkık, bakışları bir noktaya sabitlenmiş, zihinleri bomboş kalmış olarak toplanma yerine koşarlar"[296]. Başka bir âyette de şöyle buyurur: "O gün, Rahmân'ın izin verdiklerinden başkası konuşamayacak"[297]. Yahut başkalarına şefaat etmek maksadıyla büyüklerden ve ileri gelenlerden **hiçbiri Allah'ın izni olmadan konuşamaz.** *En doğrusunu Allah bilir.*

238

Onlardan kimi bedbahttır, kimi mutlu! Yani bazıları kendisinin seçmiş olduğu kötü amelleri işlediğinden dolayı **bedbahttır**, çünkü bu ameller onları cehenneme sokacaktır. **Kimisi de mutludur**; kendi tercihi ile hayırlı ve itaate dair ameller işlediği, bunları yapmak kendisine ikram edildiği için mutludur,

---

293 "Hatırla, bir de şöyle diyorlardı: Allahım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir hakikat ise gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder!" (el-Enfâl, 8/32).

294 "Ne zaman gelip çatacak? diye sana kıyâmet saatini sorarlar. De ki: Onun hakkındaki bilgi sadece Rabbimin katındadır. Vakti geldiğinde onu açığa çıkaracak olan ancak Allah'tır. O (kıyâmet), göklere de yere de ağır gelecektir! Sizi ansızın yakalayacaktır! Sanki sen onu biliyormuşsun gibi sana soruyorlar. De ki: Onun bilgisi Allah katındadır, fakat insanların çoğu bunu bilmezler" (el-A'râf, 7/187).

295 el-Enbiyâ, 21/28.

296 İbrâhim, 14/43.

297 en-Nebe', 78/38.

çünkü bu ameller onu cennete sokacaktır. Yaptığı her amel kendisini cennete sokmaya yarıyorsa, o mutludur. Buna mukabil yaptığı her amel kendisini cehenneme sokmaya sebep oluyorsa, o bedbahttır. Bu konuda Resûlullah'tan (s.a.) gelen bir rivayet vardır. Hz. Ömer'in (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: **Onlardan kimi bedbahttır, kimi mutlu** meâlindeki âyet nâzil olduğunda Hz. Peygamber'e sordum: Ey Allah'ın peygamberi! Ne üzerine amel ediyoruz? (Takdir edilip) bitirilen bir şey üzerine mi, yoksa henüz bitirilmeyen bir şey üzerine mi? Hz. Peygamber buyurdu ki: "Aksine (takdir edilip) bitirilen ve kalemlerin (önceden) yazdığı şey üzerine ya Ömer! Ancak herkese, ne için yaratıldı ise, kendisine o kolaylaştırılacaktır"[298]. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاَمَّا الَّذ۪ينَ شَقُوا فَفِى النَّارِ لَهُمْ ف۪يهَا زَف۪يرٌ وَشَه۪يقٌ ﴿١٠٦﴾

106. "Bedbaht olanlar ateştedirler, orada onlar her nefeste acıdan inleyip feryat ederler."

Bedbaht olanlar ateştedirler. Az önce bunun sebebini açıkladık. **Orada** 239 **onlar her nefeste acıdan inleyip feryat ederler.** Bazıları şöyle dedi: [§]"Zefîr" (زفير), eşeğin göğsünde hissedildiği gibi hırıltılı nefes almaktır, ondan maksat da eşeğin ilk anırma sırasında çıkardığı sestir. "Şehîk" (شهيق) ise eşeğin boğazı sıkıldığı sırada çıkardığı yüksek sestir, anırmasını bitirirken çıkardığı şiddetli sestir. Bazıları şöyle dedi: "Zefîr", hiçbir şeyin anlaşılmadığı homurdanma halidir; ancak inilti gibi, bir şeyin altında kalanın hırıltısı gibi, ne dediği anlaşılmayan bir sestir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle söyler: "Homurdanmasını ve uğultusunu işitirler"[299]. Şehîk, sesini yükseltmektir. Burada "zefîr" ve "şehîk" kelimelerinin zikredilmesinin sebebi muhtemelen şudur: Onlar çok yalvarıp yakardıkları ve çok bağırıp çağırdıkları için sesleri "zefîr" ve "şehîk" haline gelmiş, tıpkı hayvanların acı duyduklarında bağırdıkları gibi onların bağırmalarından da ne dedikleri anlaşılmaz hale gelmişlerdir.

خَالِد۪ينَ ف۪يهَا مَا دَامَتِ السَّمٰوَاتُ وَالْاَرْضُ اِلَّا مَا شَٓاءَ رَبُّكَ اِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ لِمَا يُر۪يدُ ﴿١٠٧﴾

---

298 Tirmizî, *"Tefsîr"*, 12; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 117; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 475. Tirmizî hadisin hasen olduğunu söyledi.

299 "O ateş uzak bir yerden kendilerine görününce homurdanmasını ve uğultusunu işitirler" (el-Furkān, 25/12).

107. "Rabb'inin dilediği hariç, onlar gökler ve yer durdukça o ateşte ebedî kalacaklardır. Rabb'in gerçekten istediğini yapar."

Rabb'inin dilediği hariç, onlar gökler ve yer durdukça o ateşte ebedî kalacaklardır. Hasan-ı Basrî'nin **gökler ve yer durdukça** meâlindeki âyet hakkında şöyle dediği rivayet edildi: Gök, bu gökten başka bir göğe, yer de bu yerden başka bir yere dönüştürülecek. O gök ve o yer devam etmeyecek[300]. Çünkü Cenâb-ı Hak bu göğün parçalanacağını, dürüleceğini ve değiştirileceğini haber vermiştir. Şöyle buyurmuştur: "O gün göğü örten bulutlar (perdeler) açılacak"[301]. "O gün göğü düreriz"[302]. "O gün gökler başka göklere dönüştürülecek"[303]. Bunlara benzer başka âyetler de vardır. Bazıları şöyle dedi: **Gökler ve yer durdukça** meâlindeki ancak başka bir sözün sılasıdır. Sanki şöyle demiştir: Rabb'in dilediği hariç onlar orada sürekli kalacaklar. Bunun sılasında da buna benzer sözler söylenmişti. Bazıları ise şöyle söyledi: Dünya ehli orada bulundukları sürede **gökler ve yer durdukça** onların azabı ebedi olarak devam edecek; çünkü yer ve gök, ancak orada yaşayanların yok olmasından ve onların tekrar dirilmesinden sonra yok olur. Cenâb-ı Hak, dünya ehli için gök ve yer devam ettiği gibi, onların azabının devam edeceğini haber vermektedir. [§]Bazıları da dedi ki: **Onlar gökler ve yer durdukça o ateşte ebedî kalacaklardır.** Yani cennet göğü ve cennet yeri ile cehennem göğü ve cehennem yeri durdukça… Ancak dünya ehlinin helâki dünya yerinin ve göğünün helâkinden önce olduğu düşünülerek, cennet ve cehennemin yeri ve göğü helâk edilmeden önce cennet ve cehennem ehlinin helâk edileceği vehmine düşülmesin diye bunu söylemektedir. Bazıları da şunları söyledi: **Onlar gökler ve yer durdukça o ateşte ebedî kalacaklardır.** Yani yer, yer olarak, gök de gök olarak kaldığı müddetçe, onun sona ereceği düşüncesinden uzak olduğu konusunda böyle söylenir. Yahut sıla olmak üzere, bir adamın başka birine şöyle demesi gibidir: Gece ve gündüz devam ettiği sürece seninle konuşmayacağım, yani ebediyen konuşmayacağım demektir. İşte **gökler ve yer durdukça** ilâhî kelâmının yorumu böyledir.

240

---

300 Bunu İbn Ebû Hâtim ve Ebu'ş-Şeyh tahric ettiler (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 477).

301 "O gün semayı örten bulutlar (perdeler) açılacak, melekler peş peşe indirilecek" (el-Furkān, 25/25).

302 "O dehşet günü gökleri yazılı kâğıt tomarlarını dürer gibi düreriz. Yaratmaya başlamadan önceki hale döndürürüz. Sözümüz sözdür; biz bunu mutlaka yaparız" (el-Enbiyâ, 21/104).

303 "Bir gün gelecek yer başka yere, gökler de başka göklere dönüştürülecek, insanlar gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah'ın huzuruna çıkacaklardır" (İbrâhim, 14/48).

Rabb'inin dilediği hariç meâlindeki beyana gelince, bazıları şöyle dedi: Tevhit ehlinden bazıları günahları ve hataları ölçüsünde cehennemde yanar, sonra çıkarlar. Bu konuda muhtelif rivayetler vardır. Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.) ve Ebû Hureyre'den (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Âyetteki her iki istisna da cennet ehli içindir"[304]. Yani tevhit ehlinden olanlar cehennemden çıkarlar. **Rabb'inin dilediği hariç;** yani Cenâb-ı Hak diyor ki: Onlar cehennemde ebedî kalacak derecede bedbaht değildirler. Rabb'inin dilediği hariç cümlesi mutlu olanlar hakkında da düşünüldüğünde, onlar cennet ehlinden olup cehenneme girmeyenlerin ulaştığı mutluluğa ulaşamayanlardır. Bazı rivayetlerde Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğu kaydedilir: "Allah'ın cehennemden çıkarmayı istediği kişiler, orada bir şekilde öldürülürler"[305]. [§] **241** Başka bir rivayette de şöyle buyurdu: "Cenâb-ı Hakk'ın cehennemde ebedî kalmasını istediği kişiler oradan çıkamazlar"[306]. Buna benzer başka rivayetler vardır. Eğer bu rivayet sahihse, güvenilmesi gereken budur. Bazıları şöyle dedi: **Rabb'inin dilediği hariç;** yani Allah cehennem ehlinin orada ebedî kalmasını, cennet ehlinin de "kesintisiz bir lütuf olarak ebedî"[307] olarak orada kalmalarını diledi. İbn Mesûd (r.a.) ve Übeyy'in (r.a.) mushafları da bu hususu teyit etmektedir. Onlar **gökler ve yer durdukça** meâlindeki cümle (bu ve bundan sonra gelecek olan) her iki âyette de okumuşlar, ilk âyette **Rabb'inin dilediği hariç** meâlindeki beyanı, ikinci âyette de gökler ve yer durdukça kesintisiz bir lütuf olarak devam edeceği anlamındaki cümleyi okumuşlardır. Aynı şekilde İbn Mesûd (r.a.) ve Übey, (r.a.) mushaflarında, ikinci âyette cennet ehlinden söz etmediler.

Bu meselenin aslı konusunda Ebû Ubeyde şunları söyler: İstisnanın mutlu kişiler hakkında da düşünülmesi problemlidir. Çünkü şöyle denilir: Cenâb-ı Hak cennette ebedî kalacaklarını vâdettiği kişilerden bazılarını nasıl istisna eder? Bu konuda öyle şeyler söylenmiştir ki, bunların kime dayandığını ben bilmiyorum. Ancak onların Arap dilinde bazı dayanakları ve rivayetlerden

---

304 Bu rivayeti kaynaklarda bulamadık. Ancak İbn Merdûye, Câbir'den (r.a.) şöyle tahric eder: Resûlullah (s.a.) "Bedbaht olanlar ateştedirler, orada onlar her nefeste acıdan inleyip feryat ederler" (Hûd, 11/106) meâlindeki âyeti "Rabb'inin dilediği hariç" cümlesine kadar okudu, sonra buyurdu ki: "Allah, bedbaht olan kişilerden bazılarını cehennemden çıkarıp cennete sokmak isterse bunu yapar" (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 476).

305 "Allah'ın cehennemden çıkarmayı istemediği kişiler orada ölmezler, fakat cehennemden çıkarmak istediği kişileri orada kömür haline gelinceye kadar öldürür, sonra oradan çıkarılırlar…" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 11, 20; Müslim, "İman", 304; İbn Mâce, "Zühd", 37).

306 Önceki dipnota bakınız. Bu, aynı hadistir, başka bir hadis yoktur.

307 Hûd, 11/108.

bazı şahitleri vardır. İnsanlar bu konuda ancak Arapça'daki anlamlarına göre bir takım şeyler söylüyorlar. Neyi kastettiğini en iyi Allah bilir. İstisna konusundaki bu yorumlardan biri şöyledir: Bu tıpkı, kendisine bir şey lazım olan bir adamın, onu mutlaka yapacağına yemin etmesi, sonra da inşallah demesi gibidir. Burada Allah isterse diye bir istisna getirmesine rağmen kalbindeki kararı, onu yapmak şeklindedir, başka bir şey değildir. Bu görüşü destekleyen delillerden biri Cenâb-ı Hakk'ın şu meâldeki âyetidir: "Allah izin verirse güven duygusu içinde Mescid-i Haram'a muhakkak gireceksiniz"[308]. Cenâb-ı Hak onların Mescid-i Haram'a kesin olarak gireceklerini bilmesine rağmen, Allah izin verirse diye bir istisna getirmektedir. Bu görüşün delillerinden biri de Mekke'nin harem oluşu ile ilgili hadiste Resûlullah'ın (s.a.) söylemiş olduğu şu sözdür: "Mekke'nin yitiğini almak, sahibini arayacak olandan başkasına helâl değildir"[309]. Bazıları şöyle dedi: Hz. Peygamber burada, sahibini arayacak olanı istisna etti, halbuki o mal, başkasına helâl olmadığı gibi ona da helâl değildir.

242 [§]İkincisi, âyetteki "illâ" (إلا) istisna edatının "sivâ" (سوى) anlamında kullanılmış olmasıdır. Araplar bunu yaparlardı. Meselâ şöyle dersin: Sana, daha önceki bin dirhem müstesna, falanca ve falanca tarafından bin dirhem verilecek; yani daha önce verilen bin dirhemden ayrı olarak bin dirhem daha verilecek. Bu anlama göre Cenâb-ı Hak cennet ehline yukarıdaki âyette zikretmediği ikram ve lütuftan fazla olarak orada ebedî kalmayı vâdetti, mânasına gelir. Bunu teyit eden delillerden biri, Hz. Peygamber'den rivayet edilen şu hadistir: "Cenâb-ı Hak buyurdu ki: Salih kullarım için, size bildirdiklerim dışında hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir insanın hayal edemediği nimetler hazırladım." Sonra da "Yaptıklarına karşılık olarak onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez"[310] meâlindeki âyeti okudu[311]. Görmez misin ki, Cenâb-ı Hak, orada insanlara bildirmediği daha pek çok nimetin var olduğunu söylemektedir.

Üçüncüsü, onların cennette ebedî olarak kalmaktan istisna edilmeleri, dirilme ile hesap arasında geçen sürede bekletilmeleri anlamındadır. Belirttiğimizden ayrı olarak ölüm ile dirilme arasında geçen zamanın kastedildiği de

---

308 "Allah, resûlüne gerçeğe uygun rüyasında doğruyu bildirmiştir. Allah izin verirse hiçbir şeyden korkmaksızın, (umrenizi yaptıktan sonra) ya saçlarınızı kazıtarak veya kısmen kestirerek, güven duygusu içinde Mescid-i Haram'a muhakkak gireceksiniz. Allah sizin bilmediğinizi bilmektedir ve bundan başka hemen gerçekleşecek bir fethi de takdir buyurmuştur" (el-Feth, 48/27).

309 Buhârî, "Lukata", 7; Müslim, "Hac", 445.

310 es-Secde, 32/17.

311 Buhârî, "Tefsîr", 32/1; Müslim, "Cennet", 4.

söylenmiştir ki bu zaman, onların cennete girecekleri ve orada ebedî olarak kalacakları ana kadar geçen berzah âlemidir. Buna göre âyette şöyle denilmiş olur: Onlar cennetten ancak hesap için bekletildikleri süre kadar uzak kalırlar. Bunu destekleyen delillerden biri de, şu âyet-i kerîmedir: "Önlerinde, yeniden diriltilecekleri güne kadar bir berzah vardır"[312]. Yani ölüm ile dirilme arasındaki zaman vardır, denildi. *Bunun en doğrusunu Allah bilir.*

وَاَمَّا الَّذٖينَ سُعِدُوا فَفِى الْجَنَّةِ خَالِدٖينَ فٖيهَا مَا دَامَتِ السَّمٰوَاتُ وَالْاَرْضُ اِلَّا مَا شَٓاءَ رَبُّكَ عَطَٓاءً غَيْرَ مَجْذُوذٍ ﴿١٠٨﴾

108. "Mutlu olanlara gelince onlar da cennettedirler. Rabb'inin dilediği hariç, gökler ve yer durdukça onlar da orada kesintisiz bir lütuf olarak ebedî kalacaklardır."

Mutlu olanlara gelince*,* bu kelimenin okunuşunda kırâat imamları ihtilaf ettiler. Kisâî ve Hamza ötreli olarak "sü'idû" (سُعِدُوا) diye okudular, Ebû Amr, Medîneliler ve diğer kırâat imamları ise "şekû" (شَقُوا)[313] sözcüğüne kıyas ettiler ve üstünlü olarak "se'idû" (سَعِدُوا) diye okudular. [§]Ebû Avsece şöyle dedi: Ben ötreli olarak "sü'idû" (سُعِدُوا) diye okunduğunu bilmiyorum, o ancak üstünlü olarak "se'idû" (سَعِدُوا) diye okunmuştur. Ebû Avsece "ğayra meczûz" (غيرَ مَجْذوذ) ibaresine de kesintisiz anlamı verdi, tıpkı şu âyetlerde ifade edildiği gibi: "İbrahim putları paramparça etti"[314]. Hatırladığımız kadarıyla "şehîk" ve "zefîr" kelimeleri hakkında onların söylediklerini de zikretmiştik[315].

فَلَا تَكُ فٖى مِرْيَةٍ مِمَّا يَعْبُدُ هٰٓؤُلَٓاءِ مَا يَعْبُدُونَ اِلَّا كَمَا يَعْبُدُ اٰبَٓاؤُهُمْ مِنْ قَبْلُ وَاِنَّا لَمُوَفُّوهُمْ نَصٖيبَهُمْ غَيْرَ مَنْقُوصٍ ﴿١٠٩﴾

109. "O halde onların tapmakta olduğu şeylerin (bâtıl olduğu) ***konusunda şüphen olmasın; onlar da daha önce babalarının tapındığı gibi tapın-***

312 el-Mü'minûn, 23/100.

313 Bu kelime Hûd sûresinin 11/106. âyetinde bu şekilde geçmektedir. Belirtilen kelimeyi Âsım'dan naklen Hafs, Hamza, Kisâî ve Halef ötreli olarak "sü'idû" (سُعِدُوا) diye okudular. Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım'dan naklen Ebû Bekir, Ebû Câfer ve Yâkup üstünlü olarak "se'idû" (سَعِدُوا) diye okudular.

314 el-Enbiyâ, 21/58.

315 bk. Hûd sûresinin 11/106. âyetinin tefsiri.

maktan başka bir şey yapmıyorlar. Biz onların hak ettiklerini elbette eksiksiz olarak vereceğiz."

O halde onların tapmakta olduğu şeylerin (bâtıl olduğu) konusunda şüphen olmasın; onlar da daha önce babalarının tapındığı gibi tapınmaktan başka bir şey yapmıyorlar. *En doğrusunu Allah bilir ya*, burada söylenmek istenen şey şudur: Ey Muhammed! Putlara tapmak konusunda onların da babalarının vardığı sınıra ulaştıklarından ve babalarının o sınıra varmalarından dolayı helâk edildiklerinden sakın şüphe etme! Bunlar da o sınıra, yani helâk edilme sınırına gelip dayandılar. Ancak Allah, rahmeti ve lütfuyla onlardan azabı belli bir vakte kadar ertelemektedir. Yahut şöyle denilir: Babaları henüz kendilerine delil ve kanıt gelmeden önce putlara tapmak konusunda vardıkları sınıra onlar, Allah'tan başkasına tapmak konusunda Kur'ân ve delil geldikten sonra ulaştılar. Yahut âyet, müslümanlara tâbi görünen, fakat babalarının putlara taptıkları gibi kendileri de gizlice putlara tapan bir kavim hakkındadır. Bu anlama göre âyet şunu söylemektedir: Onlar sana tâbi görünseler de, gizlice yaptıkları ile babalarının yaptıkları sınıra vardılar. *En doğrusunu Allah bilir.* Sonra bu âyetin iki anlama gelme ihtimali vardır. Birincisi, âyet, fertlerinden hiçbiri iman etmeyecek olan özel bir kavimden bahsetmektedir, bu da peygamberin onları bırakıp başkalarıyla uğraştığı içindir. İkincisi, Hz. Mûsâ'nın kavmi bütünüyle iman etmediği, sadece bir grubun iman edip diğer grubun etmediği gibi senin kavmin de bütünüyle iman etmeyecektir diye haber vermektedir. Bu mânaya göre muhatap kitle, senin kavmindir.

Biz onların hak ettiklerini elbette eksiksiz olarak vereceğiz. Bazıları şöyle dedi: **Biz onlara**, dünyadaki rızıklarını ve kendileri için takdir edilen nimetleri **vereceğiz**. **Eksiksiz olarak;** onlara ne takdir edildi ise onu tam olarak vereceğiz. [§]Yani rızıkları tam olarak verilmeden onlar helâk edilmeyecekler. **244** Bazıları dediler ki: **Biz onlara** amellerinin karşılığını **eksiksiz olarak vereceğiz**. Ne yaptılarsa, hiç eksiltmeden onun karşılığını vereceğiz; iyilik yapmışlarsa iyilik, kötülük yapmışlarsa kötülük! Yaptıklarının karşılığı ne ise o verilecek. Bazıları şöyle söyledi: **Biz onların hak ettiklerini elbette vereceğiz.** Cenâb-ı Hak burada buyuruyor ki: Onlara âhirette azaptan hak ettiklerini tam olarak vereceğiz, **eksiksiz olarak**, yani onlardan bu azabı hiç eksiltmeden vereceğiz. **Biz onların hak ettiklerini elbette eksiksiz olarak vereceğiz** meâlindeki beyan, eğer **onların tapmakta olduğu şeylerin (bâtıl olduğu) konusunda şüphen olmasın; onlar da daha önce babalarının tapındığı gibi tapınmaktan başka bir şey yapmıyorlar** anlamına gelen âyete bağlı olarak yorumlanırsa, âyet, Cenâb-ı Hakk'ın asla iman etmeyeceklerini bildiği bir kavimden ümidini

kesmek mânasına gelir. O zaman bunun yorumu başka bir âyette belirtmiş olduğu şey olur: "Kim dünya hayatı ve onun süsünü istiyorsa, orada onlara işlerinin karşılığını eksiksiz veririz"[316]. Eğer ikinci anlam esas alınırsa, o zaman da mânası şu âyette belirttiği muhteva olur: "Şüphesiz Rabb'in, onların her birine yaptıklarının karşılığını tam olarak verecektir"[317].

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَاخْتُلِفَ فِيهِ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ وَاِنَّهُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ ﴿١١٠﴾

110. "Gerçek şu ki biz Mûsâ'ya da kitabı vermiştik; onda da ihtilafa düşüldü. Eğer Rabb'in tarafından daha önce verilmiş bir söz olmasaydı işleri bitirilirdi. Onlar kitap hakkında derin bir şüphe içindedirler."

[Tevrat'ın Tahrif Edilmesinin Sebepleri]

Gerçek şu ki biz Mûsâ'ya da kitabı vermiştik. Yani Tevrat'ı vermiştik. **Onda da ihtilafa düşüldü;** yani o kitapta da ihtilafa düşüldü. Bu ihtilafın üç konuda olması muhtemeldir. Birincisi, Allah'a iman ve O'nu inkâr hakkında; onlardan bir kısmı Allah'a iman etmiş, bir kısmı inkâr etmişti.

İkincisi, onlar Tevrat'a ilâve ve çıkarma yapmak, değiştirmek ve tahrif etmek hususunda ihtilafa düşmüşlerdi. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Onlardan bir grup, kitapta olmayanı ondan sanasınız diye kitabı okurken dillerini eğip bükerler"[318]. "Elleriyle kitap yazanlara yazıklar olsun!"[319] "Yahudilerden bir kısmı kelimeleri yerlerinden saptırıyorlar"[320]. Bunlara benzer âyetler çoktur.

---

316 "Kim dünya hayatı ve onun ziynetini istiyorsa, orada onlara işlerinin karşılığını eksiksiz veririz; orada onlar hiçbir zarara uğratılmazlar. Onlar, âhirette paylarına ateşten başka bir şey düşmeyen kimselerdir. Dünyada ürettikleri boşa gitmiştir; yapıp ettikleri de geçersizdir" (Hûd, 11/15-16).

317 Hûd, 11/111.

318 "Onlardan bir grup, kitapta olmayanı ondan sanasınız diye kitabı okurken dillerini eğip bükerler ve Allah katından olmadığı halde, 'Bu Allah katındandır' derler. Onlar bile bile Allah hakkında yalan uydurmaktadırlar" (Âl-i İmrân, 3/78).

319 "Elleriyle kitap yazıp sonra onu az bir bedel karşılığında satmak için, 'Bu Allah'ın katındandır' diyenlere yazıklar olsun! Elleriyle yazdıkları yüzünden vay haline onların! Ve yapıp ettikleri yüzünden vay haline onların!" (el-Bakara, 2/79).

320 en-Nisâ, 4/46; el-Mâide, 5/13.

245 [§]Üçüncüsü, kitaba iman edip kabul ettikten sonra onun yorumunda ve anlamında ihtilafa düştüler. Yorumda ihtilaf, bizim kitabımız için de muhtemel olan şeylerdendir. Ancak değiştirme, tahrif, ziyade ve noksan yapmak ise bizim kitabımız için söz konusu değildir, çünkü onu korumayı Cenâb-ı Hak üstüne almıştır: "Kesin olarak bilesiniz ki bu kitabı kuşkusuz biz indirdik ve onu mutlaka koruyan da yine biziz"[321]. "Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir"[322]. Cenâb-ı Hak onu okumayı insanların dillerine ve kalplerine kolaylaştırmıştır; o kadar ki, biri ona ziyade veya noksan yapar veya tebdil eder veya bir şeyi tahrif eder veya takdim ve tehir yapacak olsa bu mutlaka bilinir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu husus, onun hükümlerinin neshi ve şeriatinin değiştirilmesi ihtimali bulunmadığı içindir. Diğer kitapların korunmasını ise sadece insanlara bırakmıştır, nitekim Allah şöyle buyuruyor: "Allah'ın kitabını korumaları kendilerinden istendi"[323]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu da onun şeriatinin ve hükümlerinin yürürlükten kaldırılması ve değiştirilmesi muhtemel olduğu içindir. İşte bundan dolayı bu husus, bizim söylediğimiz gibidir.

Gerçek şu ki biz Mûsâ'ya da kitabı vermiştik; onda da ihtilafa düşüldü. Cenâb-ı Hak, kendisine gelen kitap hakkında insanların ihtilaf etmelerine sabretmesi için bunu peygamberine hatırlatmaktadır. Diyor ki: Sana gönderilen kitapta ihtilaf edildiği gibi, senden önceki peygamberlere indirilen kitapta da ihtilaf edilmişti.

Eğer Rabb'in tarafından daha önce verilmiş bir söz olmasaydı işleri bitirilirdi; yani kökleri kazınarak ve ayıplanarak helâk edilirlerdi. [Birincisi], daha önce verilmiş sözden maksat, muhtemelen Muhammed aleyhisselâm ile peygamberliği sona erdirmeye ve onu peygamberlik kurumunun mühürleyicisi yapmaya, 246 [§]ümmetini de, başlarına kıyâmetin kopacağı son ümmet olduğuna hükmetmesidir. Cenâb-ı Hakk'ın burada belirttiği "kelimetuhû" (كلمته) lafzını açıklamıştık. Ancak onun başka bir anlama gelmesi de muhtemeldir, o da şudur: [İkincisi], O'nun hükümlerinden biri de, insanlar kitap ve din konusunda ihtilafa düştükleri, doğruya ulaşamadıkları ve din yoluna giremedikleri

---

321 el-Hicr, 15/9.

322 "Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir. O, hikmet sahibi, övgüye lâyık olan Allah katından indirilmiştir" (Fussılet, 41/42).

323 "Kendilerini Allah'a vermiş olan peygamberlerin ve -Allah'ın kitabını korumaları kendilerinden istendiği için- Rab'lerine teslim olmuş zâhidlerin, bilginlerin yahudiler arasında kendisiyle hükmettikleri, içinde hidâyet ve aydınlık bulunan Tevrat'ı elbette biz indirdik. Hepsi onun (hak olduğunun) şahitleri idi. O halde insanlardan korkmayın, benden korkun da âyetlerimi az bir bedel karşılığında satmayın. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin tâ kendileridir" (el-Mâide, 5/44).

zaman, onlara dini açıklayacak ve doğru yolu gösterecek bir peygamberi göndermesidir. Eğer geçmişte bu hüküm olmasaydı, insanlar helâk edilerek **işleri bitirilirdi**.

Üçüncüsü, eğer bu ümmetten azabı belli bir vakte kadar ertelemeseydi, helâk yoluyla **işleri bitirilirdi**.

Eğer Rabb'in tarafından daha önce verilmiş bir söz olmasaydı işleri bitirilirdi. Cenâb-ı Hakk'ın burada zikretmiş olduğu "sebekat" (سبقت) kelimesinin Hz. Mûsâ'nın kavmi ile ilgili olması muhtemeldir; Firavun ve ordusunun boğulma olayından sonra Allah köklerini kazımak suretiyle onları helâk etmeyeceğini söylemektedir. Tevrat, daha sonra indirilmiş ve kavminden ancak bir grup ona iman etmişlerdi. Bu hususu Cenâb-ı Hak şöyle açıklıyor: "Mûsâ'nın kavminden hak yolu gösteren bir topluluk da vardı"[324].

Onlar kitap hakkında derin bir şüphe içindedirler; yani dinde **derin bir şüphe içindedirler**. Bazıları, azaptan **derin bir şüphe içindedirler** diye anlam verdi. "Şekk" (الشك) ve "rayb" (الريب) kelimelerinin mâna farkını daha önce açıklamıştık[325].

وَاِنَّ كُلًّا لَمَّا لَيُوَفِّيَنَّهُمْ رَبُّكَ اَعْمَالَهُمْ اِنَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١١١﴾

111. "Şüphesiz Rabb'in, onların her birine yaptıklarının karşılığını tam olarak verecektir. Rabb'in, onların yapmakta olduklarından haberdardır."

Şüphesiz Rabb'in, onların her birine yaptıklarının karşılığını tam olarak verecektir. Denildi ki: "Lemâ"[326] (لما) edatı burada sıla anlamında kullanılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: Şüphesiz Rabb'in, onların amellerinin karşılığını tam olarak âhirette kendilerine verecektir. Eğer amelleri kötü ise karşılığı da kötü, iyi ise karşılığı da iyi olacaktır. 247 [§]Bunu şeddeli olarak "lemmâ" okunduğunda cümle iki anlama gelir. Birincisi "illâ" (إلاّ) mânasına, ikincisi de "lemen mâ" (لَمَن ما) mânasına gelebilir; yani üç mim harfi birleştiğinde biri atılır, öbürü de diğerine idğam edilir. **Rabb'in, onların yapmakta olduklarından haberdardır.** Bu, tehdit cümlesidir.

---

324 el-A'râf, 7/159.

325 bk. et-Tevbe sûresinin 9/110. âyetinin tefsiri.

326 Kırâat imamlarından Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, Kisâî, Yâkup ve Halef şeddesiz; İbn Âmir, Âsım, Hamza ve Ebû Câfer şeddeli okumuşlardır (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*, II, 291).

فَاسْتَقِمْ كَمَٓا اُمِرْتَ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ وَلَا تَطْغَوْاۜ اِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١١٢﴾

112. "Senin yanında hak yola dönenlerle birlikte, sana buyurulduğu gibi dosdoğru ol! Siz de azıp sapmayın. Allah, yaptıklarınızı çok iyi görmektedir."

Senin yanında hak yola dönenlerle birlikte, sana buyurulduğu gibi dosdoğru ol! Siz de azıp sapmayın! Allah başka bir yerde şöyle buyurmuştur: "İşte bunun için sen çağrına devam et ve emrolunduğun gibi doğru çizgini sürdür"[327]. Bazıları şöyle dedi: **Senin yanında hak yola dönenlerle birlikte, sana buyurulduğu gibi dosdoğru ol,** meâlindeki âyette geçen istikametten maksat, tevhittir; yani Rabb'ine varıncaya kadar tevhit üzere ol, demektedir. Başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "Rabb'imiz Allah'tır, deyip de dosdoğru çizgide yaşayanlar"[328]; yani Allah'a mülaki oluncaya kadar istikamet üzere olanlar… Bazıları "Rabb'imiz Allah'tır, deyip de dosdoğru çizgide yaşayanlar" meâlindeki âyete, "Rabb'imiz Allah'tır" sözünün gerektirdiği şekilde yaşayanlar mânasını verdiler. Çünkü "Rabb'imiz Allah'tır" sözü, Allah'ın rubûbiyetini ikrar etmektir. Dolayısıyla o insan, şahsında ve bütün işlerinde rablığı ve ilâhlığı sadece Allah'a tahsis eder, kendisine de O'na kul olmayı bırakır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, burada zikretmiş olduğu istikamet, şahsında ve bütün işlerinde rablığı Allah'a vermesi, ulûhiyeti O'na tahsis etmesi, kendisinin de yapılması gerekenleri yapması, kaçınılması gerekenlerden kaçınması ve Allah'ın bütün emir ve yasaklarına uymasıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Dosdoğru ol! Bu söz, Hz. Peygamber'e peygamberliğini insanlara tebliğ etmesi konusunda söylenmiş olabilir. **Sana buyurulduğu gibi dosdoğru ol** meâlindeki beyan, iki anlama gelir. Birincisi, Sen, emrolunduğun gibi dosdoğru ol! Seninle birlikte iman edenler de emrolundukları gibi dosdoğru olsunlar! İkincisi, emrolunduğun çizgide hayatını sürdür. Âyette geçen "kemâ" (كما) edatı, zikrettiğimiz bu iki anlama gelir: Emrolunduğun üzere ve emrolunduğun çizgide.

248

---

327 "İşte bunun için sen çağrına devam et ve emrolunduğun gibi doğru çizgini sürdür. Onların arzularına uyma ve şöyle de: Ben Allah'ın indirdiği bütün kitaplara iman ettim ve bana aranızda âdil davranmam emredildi. Allah bizim de Rabb'imiz, sizin de Rabb'inizdir. Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız size. Sizinle bizim aramızda tartışmaya gerek yok. Allah hepimizi bir araya getirecektir. Dönüş ancak O'nadır" (eş-Şûrâ, 42/15).

328 Fussılet, 41/30.

Senin yanında hak yola dönenlerle birlikte; yani şirkten dönenlerle birlikte, onları da dilleriyle söyleyip ikrar ettikleri şey üzere dosdoğru olmaya çağır! **Siz de azıp sapmayın!** Bazıları şöyle söyledi: Buradaki "tuğyân" (الطغيان) kelimesi, konulan sınırı tecavüz etmek anlamına gelir. **Allah, yaptıklarınızı çok iyi görmektedir** meâlindeki cümle de tehdit ifade eder.

وَلَا تَرْكَنُوٓا اِلَى الَّذٖينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ اَوْلِيَٓاءَ ثُمَّ لَا تُنْصَرُونَ ﴿١١٣﴾

113. "Zâlimlerin yanında olmayın; sonra ateş sizi de yakar. Allah'tan başka dostlarınız olmadığına göre bir yerden yardım da göremezsiniz!"

Zâlimlerin yanında olmayın Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Bu âyet, "Senin yanında hak yola dönenlerle birlikte, sana buyurulduğu gibi dosdoğru ol! Siz de azıp sapmayın!"[329] meâlindeki âyetin sılasıdır. **Zâlimlerin yanında olmayın; sonra ateş sizi de yakar.** Hasan-ı Basrî dedi ki: Bu iki âyet arasında, yani zâlimlerin yanında olmakla nimetler konusunda azıp sapmak arasında Allah'ın dini vardır[330]. Âyet eğer müşrikler hakkında ise, o zaman müşriklerden ve diğer insanlardan zâlim olanlara işaret etmiş olur. Hiç şüphesiz zâlimlerin yanında olan herkes onlara itaat etmekte veya onları sevmektedir; dolayısıyla onun, bu âyette tehdit edilen zümreden olmasından korkulur. Sizin Allah'tan başka dostlarınız yoktur; yani insanlardan azabı defedecek yahut onlara fayda sağlayacak dostlarınız yoktur. Bu durumda bir yerden yardım da göremezsiniz! Allah'tan başka size yardım edecek ve azaba mani olacak kimse yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Zâlimlerin zulümleri **yanında olmayın; sonra ateş sizi de yakar.** Bu beyan, her ne kadar genel bir ifade taşıyorsa da, özel bir hükümdür. Çünkü zulmün yanında olan herkesi ateş yakmaz. Allah bu ifade ile sanki zâlimlere tâbi olan halka hitap etmektedir. **249** [§]Şöyle demektedir: İçinizden ileri gelenlerin ve önderlerin yanında olmayın ve onların davetlerine uymayın, sonra ateş sizi yakar. Bazı müfessirler şöyle dediler: **Zâlimlerin yanında olmayın** meâlindeki âyet, Resûlullah (s.a.) hakkında, müşrikler kendisini babalarının dinine davet

---

329 Hûd, 11/112.

330 Ebu'ş-Şeyh, Hasan-ı Basrî'den şöyle bir söz nakleder: İki haslet vardır ki, bunlar bir insanda sağlıklı olursa, onun diğer işleri de sağlıklı olur: Nimetlere isyan ve zâlimlerin yanında olmak! Sonra Hasan şu âyeti okudu: "Zâlimlerin yanında olmayın; sonra ateş sizi de yakar" (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 480).

ettikleri sırada gelmiştir. Cenâb-ı Hak buyurdu ki: Müşriklere meyletmeyin ve onlara katılmayın!

وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفًا مِنَ الَّيْلِ اِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّـَٔاتِ ذٰلِكَ ذِكْرٰى لِلذَّاكِرِينَ ﴿١١٤﴾

114. "Gündüzün iki tarafında, gecenin de gündüze yakın saatlerinde namaz kılın. Şüphesiz ki iyilikler kötülükleri yok eder. İşte bu, öğüt almak isteyenler için bir hatırlatmadır."

[Beş Vakit Namaz]

Gündüzün iki tarafında, gecenin de gündüze yakın saatlerinde namaz kılın. Bu âyet zâhirde üç vakit namazdan bahsetmektedir: Gündüzün ilk tarafında sabah namazı, ikinci tarafında ikindi namazı vardır. **Gecenin de gündüze yakın saatlerinde** ise akşam namazı vardır; çünkü gecenin gündüze yakın saatlerinden söz etmektedir. Âyette geçen "zülef" (الزلف) kelimesi, yakınlık demektir. "Zülfâ" (الزُّلْفَى), yakınlık ve yaklaşmaya vesile aramaktır[331]. **Gecenin de gündüze yakın saatleri,** gecenin gündüze yakın olan tarafıdır, o da akşam namazıdır. Diğer namazları da şu âyette belirtilmiştir: "Gündüzün güneşin gün ortasını aşmasından gecenin karanlığına kadar namazı kıl"[332]. Güneşin gün ortasını aşması ile zeval vaktine işaret etmektedir. Gecenin karanlığından maksat da yatsı namazıdır. Yahut bu namazları şu âyette belirtilmiştir: "Akşam vaktine eriştiğinizde ve sabah kalktığınızda Allah'ı tesbih edin. Göklerde ve yerde her türlü övgü O'na mahsustur. Gündüzün sonunda ve öğle vaktine eriştiğinizde de O'nu tesbih edin"[333]. Akşam vaktine erişmekten maksat ikindi namazıdır, sabah vakti ile sabah namazı kastedilmektedir. Gündüzün sonundan maksat, yatsı namazıdır, öğle vakti ile de öğle namazı kastedilmektedir. Bu âyette akşam namazı geçmemektedir, fakat akşam namazı açıklamaya çalıştığımız âyette geçmektedir: **Gecenin gündüze yakın saatleri.** Bazıları şöyle dedi: **Gecenin gündüze yakın saatleri,** gece saatleridir, ancak bazı müfessirler bu âyeti beş vakit namaza işaret kabul ettiler ve dediler ki: **Gündüzün iki ta-**

---

331 Muhtemelen müellif şu âyete işaret etmektedir: "Sizi bize yaklaştıracak olan, ne servetiniz ne evlâtlarınızdır. Ama iman edip dünya ve âhirete yararlı iş yapanlar başka, yaptıklarına karşılık onlara kat kat fazlası mükâfat vardır ve onlar köşkler içinde huzur ve güven içinde yaşayacaklar" (Sebe', 34/37). Ayrıca bk. Sâd, 38/25; ez-Zümer, 39/3.

332 el-İsrâ, 17/78.

333 er-Rûm, 30/17-18.

250 **rafı** ibaresinde sabah, öğle ve ikindi namazlarına işaret edilmektedir. [§]**Gecenin gündüze yakın saatleri** ile de akşam ve yatsı namazları kastedilmektedir. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Akşam ve yatsı namazları, gecenin gündüze yakın olan iki vakittir[334].

Ebû Avsece şöyle dedi: **Gecenin gündüze yakın saatleri,** gece saatleridir. "Zülfe" (الزُّلْفَة), merhale ve yakınlık mânasına gelir. Cenâb-ı Hak da, "Kuşkusuz yanımızda onun yüksek bir makamı, güzel bir geleceği vardır"[335], yani yakınlığı vardır buyurmaktadır. Ebû Ubeyde dedi ki: "Zülef", "zülfe"nin çoğuludur ve saat anlamına gelir. Söylediğimiz gibi bu, bir menzile, bir zaman dilimidir.

[**Namazlar Günahlara Kefârettir**]

Şüphesiz ki iyilikler kötülükleri yok eder meâlindeki âyetin de beş vakit namaza işaret ettiğine dair rivayetler vardır; buradaki iyiliklerden maksat, beş vakit namazdır[336]. Rivayet edildiğine göre sahâbeden bir adam, bir kadınla ilişki dışında her şeyi yaşamış, sonra bundan pişman olmuştu. Resûlullah'a (s.a.) gidip bu durumu sormuş, Hz. Peygamber (s.a.) de şöyle demiş: "Senin hakkında Allah'tan bir beyan gelmeden sana ne cevap vereceğimi bilmiyorum." Onlar bu durumda iken namaz vakti geldi. Hz. Peygamber'e (s.a.) Cebrâîl, o adamın tövbesiyle birlikte geldi ve dedi ki: **Gündüzün iki tarafında namaz kıl!** Sabah ve akşamleyin namaz kıl! Yani sabah namazını, öğle namazını ve akşam namazını kıl! **Gecenin gündüze yakın saatlerinde de namaz kıl!** Yani akşam ve yatsı namazlarını kıl! Çünkü **iyilikler,** yani beş vakit namaz **kötülükleri yok eder. İşte bu,** yani beş vakit namaz **öğüt almak isteyenler için bir hatırlatmadır.** Yani tövbe etmek isteyenler için bir tövbedir, dedi. Hz. Peygamber (s.a.) hemen o anda bu âyeti okudu. Hz. Ömer (r.a.) dedi ki: Yâ Resûlallah, bu o adama mı mahsustur, yoksa herkesi kapsar mı? Resûlullah (s.a.) "Aksine bütün insanları kapsar" buyurdu[337]. Eğer bu rivayet sahihse, bu konuda asıl olan budur.
251 [§]Hz. Osman'ın (r.a.) da Resûlullah'ın (s.a.) şöyle söylediğini duyduğu rivayet edilir: "Beş vakit namaz, kötülükleri yok eden iyiliklerdir." İnsanlar; kalıcı olan

334 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 130; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 481.

335 Sâd, 38/25, 40.

336 Konu ile ilgili rivayetler için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 132.

337 Muhtelif tarikler ve farklı lafızlarla buna benzer başka rivayetler de vardır. Ancak o rivayetlerde Hz. Peygamber'in "Senin hakkında Allah'tan bir beyan gelmeden sana ne cevap vereceğimi bilmiyorum" sözü yer almamaktadır. Âyetin tefsiri yalnız İbn Merdûye'nin rivayetinde "akşam ve yatsı namazlarını kıl" cümlesine kadar yer almaktadır. bk. Buhârî, "Tefsîr", 11/6; Müslim, "Tevbe", 42; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 134-138; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 481-484.

iyi davranışlar[338] nedir ya Osman? diye sorduklarında, Hz. Osman (r.a.) şöyle dedi: Lâilâhe illallâh, Sübhânellâh, el-hamdu lillâh, Allâhu ekber, lâ havle velâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyi'l-azîm[339]. Ebû Hureyre (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu rivayet etti: "Namazlar günahlara kefârettir. Dilerseniz **şüphesiz ki iyilikler kötülükleri yok eder** meâlindeki âyeti okuyun"[340]**. Şüphesiz ki iyilikler kötülükleri yok eder** meâlindeki âyet hakkında İbn Abbâs'ın (r.a.) da, iyiliklerden maksat beş vakit namazdır, dediği rivayet edilir[341]. Câbir'in (r.a.) rivayetine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Beş vakit namaz, birinizin kapısının önünde akan ve günde beş defa yıkandığı bir ırmağa benzer"[342]. Bu konudaki rivayetler pek çoktur. Bazıları şöyle dedi: Açıklamaya çalıştığımız âyette dört vakit namaza işaret edilmiştir: **Gündüzün iki tarafı**, sabah ve ikindi namazları vaktidir. **Gecenin gündüze yakın saatleri,** akşam ve yatsı namazları vaktidir. İyiklerin beş vakit namaza işaret ettiğine dair muhtelif rivayetler gelmiştir.

Şüphesiz ki iyilikler kötülükleri yok eder meâlindeki âyet hakkında bazıları, bizzat beş vakit namaz kılmaktır, dedi. Bu eğer sahihse, belirttiğimiz hadislerde de ifade edilmiştir. Bazıları dedi ki: Bizzat namaz günahlara kefâret olmaz, ancak insana işlediği günahları hatırlatır, o da onlardan pişman olur, böylece [namaz] ona kefâret olmuş olur. Bu tıpkı şu âyetin ifadesi gibidir: "Kuşkusuz namaz hayâsızlıktan ve kötülükten alıkor"[343]. Cenâb-ı Hak burada namazın insanı hayâsızlıktan alıkoyduğunu haber vermektedir; fakat namaz ancak insana hayâsızlığı hatırlattıktan sonra kendisini ondan alıkor. **[§]**Bazıları da şöyle söyledi: "Kuşkusuz namaz hayâsızlıktan ve kötülükten alıkor." Yani insan namaz kılmaya devam ettiği sürece onu hayâsızlıktan alıkor. **Şüphesiz ki**

252

338 Muhtemelen onlar şu âyeti kastediyorlardı: "Servet ve oğullar, dünya hayatının süsüdür; kalıcı olan iyi davranışlar ise Rabb'inin nezdinde hem sevapça daha hayırlı hem de ümit bağlamaya daha lâyıktır." (el-Kehf, 18/46).

339 Bu mânada sahih senetle gelen bir rivayet vardır (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 71; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 485).

340 Buna yakın bir lafızla Ebû Mâlik el-Eş'arî'den de rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 133; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 484-485). Heysemî dedi ki: "Bu hadisi Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*'inde rivayet etmiştir. Hadisin senedinde Muhammed b. İsmail b. Ayyâş vardır, bu zat hakkında Ebû Hâtim, babasından bir şey dinlemedi, dedi. Ben de derim ki: O bu hadisi babasından rivayet etmektedir. Diğer râvileri sikadır" (Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, I, 299).

341 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 132; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 481.

342 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, II, 160. Hadisin Ebû Hureyre (r.a.) tarafından rivayet edilen bir de şahidi vardır (bk. Buhârî, "Mevâkîtu's-salât", 1; Müslim, "Mesâcid", 284).

343 el-Ankebût, 29/45.

iyilikler kötülükleri yok eder meâlindeki âyetin, namazları ve diğer iyilikleri kastetmiş olması mümkündür. Bu âyette iyiliklerden bazılarının kötülüklerden bazılarına kefâret olduğu haber verilmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İşte bu, öğüt almak isteyenler için bir hatırlatmadır. İşte bu, yani adı geçen şeyler **bir hatırlatmadır,** öğüt almak isteyenler için bir öğüttür.

وَاصْبِرْ فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يُضٖيعُ اَجْرَ الْمُحْسِنٖينَ ﴿١١٥﴾

115. “Sabret! Allah güzel davrananların mükâfatını zayi etmez.”

Bu beyanın zâhiri, Allah sabredenlerin mükâfatını zayi etmez, olmasını gerektirir, çünkü âyetin başında sabrı zikretmekte, **sabret** buyurmaktadır. Ancak muhtemeldir ki bu kelime, bütün kötülüklere **sabret** ve güzel davran anlamına gelir, çünkü **Allah güzel davrananların mükâfatını zayi etmez,** aksine onların güzel davranışlarını mükâfatlandırır. Yahut âyet-i kerîme şunu söylüyor: Mükellef kılındığın itaatları yerine getirmek veya mükellef kılındığın tebliğ görevini insanlara iletmek konusunda sabret! Başka bir ihtimal de şudur: Onların eziyetlerine sabret ve karşılık verme, eziyetlerine karşılık vermediğinde kendilerine iyilik yapmış olursun. Şü**phesiz Allah güzel davrananların mükâfatını zayi etmez.** Yahut bu âyeti, önceki âyette geçen “iyilikler kötülükleri yok eder” meâlindeki cümlesine bağlamaktadır.

فَلَوْلَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ اُولُوا بَقِيَّةٍ يَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسَادِ فِى الْاَرْضِ اِلَّا قَلٖيلًا مِمَّنْ اَنْجَيْنَا مِنْهُمْ وَاتَّبَعَ الَّذٖينَ ظَلَمُوا مَٓا اُتْرِفُوا فٖيهِ وَكَانُوا مُجْرِمٖينَ ﴿١١٦﴾

116. “Sizden önceki toplumlar içinde yeryüzünde bozgunculuğu önleyecek birikimli kimseler bulunsaydı ya! Onlardan, kurtuluşa erdirdiğimiz az bir kesim bunu yaptı. Zulmedenlerse içinde şımartıldıkları refahın peşine düşüp günahkâr oldular.”

Sizden önceki toplumlar içinde yeryüzünde bozgunculuğu önleyecek birikimli kimseler bulunsaydı ya! Onlardan, az bir kesim bunu yaptı. Bu ilâhî kelâm, azarlama, uyarı ve hatırlatma anlamına gelir. Çünkü **sizden önceki toplumlar içinde bulunsaydı ya,** buyurmaktadır. [§]Yani böyle insanlar aranızdan niye çıkmadı? Azarlanan veya uyarılan o toplumda böyle insan-

253

lar yoktu. Ancak bu âyet iki anlama gelir. Birincisi, **sizden önceki toplumlar içinde birikimli kimseler bulunsaydı ya!** Yani birikimli insanlar çıksaydı ve **yeryüzünde bozgunculuğu önleselerdi ya!** *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun anlamı şudur: Yeryüzünde bozgunculuğa engel olmaları için aralarında müslüman olan kimseler çokça bulunsaydı ya! Çünkü onların sayıları az olduğunda yeryüzündeki bozgunculuğu önlemeye güçleri yetmez. Nitekim Hz. Lût ve ailesinin sayıları azdı ve bu yüzden bozgunculuğu önlemeye veya ona engel olmaya güçleri yetmedi. Hz. Nuh'un da yanında çok az sayıda insan vardı, bu yüzden kavmini bozgunculuktan ve benzeri yanlışlıklardan engellemeye güçleri yetmedi. Mesele bizim söylediğimiz gibi olduğunda, *en doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Müslümanların ve **yeryüzünde bozgunculuğu önleyecek birikimli insanların** sayısı çok olsaydı ya! İkincisi, **sizden önceki toplumlar içinde,** yani onlardan önceki toplumlarda birikimli insanlar vardı, ancak onlar insanların yeryüzünde bozgunculuk çıkarmalarına engel olmadılar, bu yüzden hepsi birden helâk edildi. **Ancak onlardan az bir kesimi kurtardık;** bu az bir kesim yeryüzünde bozgunculuk çıkarılmasına engel olmaya çalıştılar ve bu sayede onların arasından kurtuldular. Hülâsa bu âyet, söylediğimiz bu iki anlama gelir. Bunlardan biri, bazı müfessirlerin söylediğine göre, onların içinde **yeryüzünde bozgunculuğu önleyecek birikimli kimseler** yoktu. İkincisi de, onların içinde birikimli insanlar vardı, ancak onlar da **yeryüzünde bozgunculuğu önlemeye** çalışmadılar, yalnız çok az bir kesim müstesna, onlar insanları bundan vazgeçirmeye çalıştılar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Zulmedenlerse içinde şımartıldıkları refahın peşine düştüler. Bu âyet de iki anlama gelir. Halk ve alt kesim, **refah içinde şımartılan zâlimlerin peşine düştü** anlamına gelebilir; yani onlar bol servetle şımartıldı, kendilerine refah ve bol mal verildi. Bunlar toplumun önde gelenleri ve liderleri idi. Hâsılı halk, resûllere ve nebîlere uymak yerine şı**martılan** liderlerin ve toplumun önde gelenlerinin peşine takılmayı tercih etti. [§]İkincisi, **zulmedenler,** yani toplumun önde gelenleri ve liderleri **şımartıldıkları refahın peşine,** yani kendilerine verilen servetin peşine **düştüler.** Yani onlar nebîlere ve resûllere uymak yerine dünyaya sarılmayı tercih ettiler. Bu iki yorumdan birincisi halk kesimine, ikincisi de toplumun önde gelenlerine ve liderlerine dikkat çekiyor. Liderler peygamberlere uymak yerine dünyaya sarılmayı tercih etmişler, halk kesimi de onlara tâbi olmuşlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

254

وَمَا كَانَ رَبُّكَ لِيُهْلِكَ الْقُرٰى بِظُلْمٍ وَاَهْلُهَا مُصْلِحُونَ ﴿١١٧﴾

117. "Rabb'in, halkı iyilik peşinde olan ülkeleri haksız yere helâk edecek değildir."

Yani Rabb'in, halkın tamamı veya ekserisi iyilik peşinde olduklarında, köklerini kazımak ve intikam almak şeklinde ülkeleri helâk etmez, ancak halkının tamamı veya ekserisi bozguncu olduklarında onları helâk eder. Bu âyet, bir ülke hakkında, ancak halkın ekseriyetinin durumuna göre hüküm verileceğine işaret eder; eğer halkın çoğunluğu müslümansa, oraya İslâm hükmü verilir, şayet ekseriyet dârulharp'ten ve kâfir ise, onun hükmü verilir. Halkın ekseriyeti iyilik peşinde koşuyorsa, o belde halkı kâfir ve bozguncu diye isimlendirilmez. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak, Lût kavmi hakkında şöyle söyledi: "Biz, yoldan çıkmalarının cezası olarak bu memleket halkının üzerine gökten alçaltıcı bir belâ indireceğiz!"[344] Cenâb-ı Hak o belde halkını fâsık olmak, yani yoldan çıkmakla itham etti, halbuki onların içinde Lût ve ailesi gibi iyilik peşinde koşanlar da vardı. Allah, Lût'u ve ailesini o belde halkı arasında saymadı.

Rabb'in, ülkeleri haksız yere helâk edecek değildir. Yani onları helâk etmekle Allah kendilerine haksızlık yapmış değildir. Bu âyet de iki şekilde anlaşılabilir. Birincisi, bizzat halkın kendisidir, yani Allah onları helâk etmekle kendilerine haksızlık yapmış değildir, çünkü O, kendi malı olan bir şeyi helâk etmiştir. İkincisi, Cenâb-ı Hak onları, kendi zulümleri sebebiyle helâk etmiştir. Nitekim bir âyette şöyle buyurur: "Onlara biz zulmetmedik"[345]. Yani onları, kendilerinin yaptıkları günahlar sebebiyle helâk etti, onlar o işleri yaparak kendilerine zulmettiler. Nitekim başka bir âyette de şöyle buyurur: "Allah onlara haksızlık etmemişti, fakat onlar kendilerine haksızlık etmişlerdi"[346].

وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ اُمَّةً وَاحِدَةً وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ ﴿١١٨﴾

255 **[§]*118. "Rabb'in dileseydi insanları elbette tek bir ümmet yapardı. Fakat onlar hep ihtilaf içinde olacaklardır."***

---

344 "Biz, yoldan çıkmalarının cezası olarak bu memleket halkının üzerine gökten alçaltıcı bir belâ indireceğiz!" (el-Ankebût, 29/34).

345 "Onlara biz zulmetmedik; onlar kendi kendilerine zulmettiler. Rabb'inin hükmü geldiğinde Allah'ı bırakıp da taptıkları tanrıları onlara hiçbir şey sağlamadı; ziyanlarını artırmaktan başka bir işe yaramadı" (Hûd, 11/101).

346 en-Nahl, 16/33.

[Mûtezile'nin İrade ve Kudret Anlayışına Reddiye]

Rabb'in dileseydi insanları elbette tek bir ümmet yapardı. Mûtezile şöyle der: Bu meşîet (dileme), baskı ve zorlama meşîetidir. Bu ise imtihan olgusunu ortadan kaldırır ve dolayısıyla sevap ve ceza verilmesini de yok eder. Şu âyet de aynı anlama gelmektedir: "Eğer Rabb'in dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi topluca iman ederdi"[347]. Bize göre ise, onları tek bir ümmet yapmayı dilemesi, imtihan olgusunu ortadan kaldırmaz. Bu durum, bazı hususlara işaret eder. Birincisi, Cenâb-ı Hak, toplumda ittifak sağlanan veya ihtilaf edilen imanı ve dini bize tanıttı, varlığın hakikatlerini ve kelimelerin mecazlarını, işlerin güzelini ve çirkinini anlamamızı sağlayacak aklı lütfetmekle, ya işitme yoluyla yahut düşünerek hissetmekle veya her iki yolla onları tanımamızı sağladı. Bu ise ancak insanın kendi seçimi ve tercihi ile olmaktadır. Bir dinin kabul edilmesi, ancak delile bağlı olarak yahut eğitim yoluyla mümkün olur, çünkü o itaat ve tasdik etmektir. Bu ise duyularla algılanmayan konulardandır, onu bilmenin yolu içtihattır. Akıl sahibi olan herkes, bunu zorla kabul ettirilmenin zıddı olarak görür. Dolayısıyla âyetteki dileseydi anlamına gelen "lev şâe" (لوْ شاء) ifadesinin, olmayacağını hem işitme ve hem de akıl yoluyla anladığımız bir mânaya gelmesi muhaldir. Âyet hakikatte sanki şunu söylemektedir: Olmasını dileseydi olmazdı[348]. Mûtezile'nin iddiasına göre Allah Teâlâ, yaratılıştan beri, yaratılanların fiillerinden olmasını dilediği şeyin gerçekleşmemesi ile, dilemediği şeylerin onlarda ortaya çıkması arasında bulunmaktadır. Böyle biri, her yönüyle âcizliği ortada olan sonra da bütün kudretin kendisinde olduğunu ve istediği her şeyi boyunduruğu altına aldığını iddia eden kimse gibi olur. Böyle biri, ayağa kalkmaya ve ayakta durmaya bile gücü yetmediği halde göklere çıkmayı iddia eden kimse gibidir. Yahut zerre kadar bir şeyi kaldırmaya [§] **256** gücü yetmediği halde gökleri ve yeri kaldırdığını iddia eden biri gibidir. Eğer hakikat onların, Allah onlarda imanı cebren yaratmaya kādirdir, dedikleri gibi olsaydı, akılsızca davranış, küfür ve yalan fiilini de onlarda cebren yaratmış olması gerekirdi. Çünkü onların nazarında, zıddını yaratmaya kādir olmadığı bir şeyi yaratan kişinin kudreti, kudret değildir. Sonra bütün bunlar başka birinin değil sadece onun kudreti dâhilinde olan bir fiil olsaydı, onları kendisi yarattığı için sefih ve yalancı olan da kendisi olurdu. Bu vasıfta olan biri de Rab olamaz, yaptıklarında da hikmet bulunmaz. Rablığı başkasının kudreti veya hikmeti altında olan biri, zıtlıkları barındırmaktadır, yaptıklarından sorumlu-

---

[347] Yûnus, 10/99.

[348] Yani Allah kendi iradesiyle insanın iman etmesini dileseydi, insanın inkârı tercih etmesi halinde bu gerçekleşmezdi.

dur ve kendisinden delil istenir. Durumu böyle olan birinin rablığından nasıl söz edilebilir? Cenâb-ı Hak böyle olmaktan pek yücedir[349].

257 [§]İkincisi, baskı ve zorlama ile yapılan bir iş kulun fiili olarak değil yaratılışın gereği olarak yapılmış olur. Bu ise gerçekte insanın değil, Allah'ın fiili olur. Yaratılış bakımından insanda böyle bir özellik vardır. Çünkü herkes ya-

---

349 "Cenâb-ı Hakk'ın 'Rabb'in dileseydi insanları elbette tek bir ümmet yapardı' meâlindeki âyet hakkında Mûtezile şöyle dedi: Bu meşîet (dileme), baskı ve zorlama meşîetidir. Bu ise, imtihanı kaldırır ve Allah katında sevap almayı ve ceza görmeyi de yok eder. 'Eğer Rabb'in dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi topluca iman ederdi' (Yûnus, 10/99) meâlindeki âyet de aynı mânaya gelir. Bize göre ise durum şudur: Eğer Allah meşîet olarak insanların tek bir ümmet olmalarını dileseydi, bu, imtihan olgusunu yok etmezdi, herkes onların dediği gibi cebren değil kendi tercihleriye mümin olurdu. Söylediğimize işaret eden bir takım hasletler vardır. Birincisi, Cenâb-ı Hak, kendisi vasıtasıyla eşyanın hakikati ve mecazı, işlerin güzeli ve çirkini bilinen aklı bünyemize yerleştirerek ve anlaşılması gerekeni düşünmekle ve işitmekle anlama imkânını vererek bize imanı ve hakkında ittifak veya ihtilaf edilen dini öğretti. Bu ancak insanın kendi tercihi ile gerçekleşir; ya aklî istidlâl yoluyla veya kendisine bilgi ikram edilen birinden öğrenmekle veyahut da sıfatlarıyla hissedilmeyen şeyi bilmekle olur. Esası Allah'a itaat ve kulluk olan din ancak istidlâl yoluyla bilinir. Onun yolu da içtihattır veya kendi arzusu ve tercihi ile öğrenmektir. Allah'ın cebren yarattığı bilgide ise kişisel tercih yoktur, itaat söz konusu değildir, Allah'ın emrettiği ve istediği şeyin dışında bir fiil de olmaz. Allah sanki şöyle demektedir: Eğer Allah onlardan imanı isteseydi, bu mümkün olmazdı; çünkü kulun taati olan iman, ancak kişinin kendi tercihi ile tezahür eden imandır. Zorlama ve baskı halinde ise, Allah'a itaati ifade eden iman gerçekleşmez; çünkü zorlanan ve baskı altında tutulan insanın kendine ait fiili olmaz. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Âyet-i kerîmeyi baskı meşîetine bağlamak doğru değildir. Mûtezile'nin ileri sürdüğü baskı meşîetinin Allah'tan geldiği iddiası da kabul edilemez. Onların iddiasına göre yaratılıştan itibaren Allah'ın yaratılanlardan istediği fiiller olmamış, istemedikleri ise olmuştur. Yine onların iddiasına göre Allah bütün yaratılanların iman etmelerini istemiş, ancak bu gerçekleşmemiştir. Aynı şekilde kâfirin küfretmesini istememiş, fakat istemediği bu şey olmuştur. Onların iddialarına göre bütünüyle aciz olduğu ortaya çıkan birinin, eğer isterse bütün yaratılanları baskı altına alabileceği iddiası nasıl kabul edilir? Tıpkı bütün delilleriyle aciz olduğu ortaya çıkan birinin sonra dilediğini baskı altına alacak kudrete sahip olduğunun anlaşılması gibi!… Böyle biri, ayağa kalkmaya ve ayakta durmaya bile gücü yetmediği halde göklere çıkmayı iddia eden kimse gibidir. Yahut zerre kadar bir şeyi kaldırmaya gücü yetmediği halde gökleri ve yeri kaldırdığını iddia eden biri gibidir. Eğer hakikat onların, Allah onlarda imanı cebren yaratmaya kâdirdir, dedikleri gibi olsaydı, akılsızca davranış, küfür ve yalan fiilini de onlarda cebren yaratmış olması gerekirdi. Çünkü onların nazarında, zıddını yaratmaya kâdir olmadığı bir şeyi yaratan kişinin kudreti, kudret değildir. Sonra bütün bunlar başka birinin değil sadece onun kudreti dâhilinde olan bir fiil olsaydı, onları kendisi yarattığı için sefih, yalancı ve kâfir olan da kendisi olurdu. Çünkü onlara göre fâil, o fiili varedendir. Bu vasıfta olan biri de Rab olamaz, yaptıklarında da hikmet bulunmaz. Rablığı başkasının kudreti veya hikmeti altında olan biri, zıtlıkları taşımaktadır, yaptıklarından sorumludur ve kendisinden delil istenir. Durumu böyle olan birinin rablığından nasıl söz edilebilir? Cenâb-ı Hak böyle şeylerden çok yücedir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 392b).

ratılış itibariyle mümindir. Allah da işte bu meşîeti (iradeyi) dilemiştir. Dolayısıyla **dileseydi** sözünün başka mânası yoktur, aksine dilemiş ve olmuştur. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Üçüncüsü, Cenâb-ı Hak, öyle yapmayı dileseydi onları tek ümmet yapacağını vâdetmektedir. Eğer insanları mümin oluncaya kadar zorlasaydı, iman etmiş olanı hakikatte mümin, gerçekten kâfir olanı da mecazen mümin yapardı; çünkü insanlar ancak böylelikle tek bir ümmet olurlardı. Çünkü insanların çoğu kendi tercihleriyle mümin olmuş olurlardı. Cenâb-ı Hakk'ın insanları bundan başka bir şekilde yaratması ihtimali yoktur, âdil ve övülmüş olmak bunu gerektirir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır*[350].

Bu meselenin aslı şudur: Cenâb-ı Hak, vâdedilmiş olan her şeyin delilini duyular âleminde açık bir şekilde var etti, güç yetirilip de yapmaya davet edilen her konuyu açık hale getirdi. Mûtezile'ye göre bu tür meşîet ve iddia da -dilediği her şeyin vuku bulması için yaratmasından ötürü- böyledir. Kendisinde bulunduğunu iddia ettiği kudret sebebiyle insan için yaptığı düzenlemeyi yalanlamış olur, deliller bunun benzerini engellediği için[351]. Bu şekilde nitelenen varlık hâkim olmaz. Cenâb-ı Hak böyle şeylerden çok yücedir. Şu da var ki Allah'ın verdiği haberler üzerine düşünen insan, -imtihan olgusunun devam ettiği iddiası karşısında, Allah'ın böyle bir kudreti bulunduğunu açıkça gösteren bir delile ihtiyaç duymaksızın- kolay bir şekilde bunun gerçek olduğunu görür. [§]Allah'a hamdolsun, onların sözünü ettiklere büyüklenmeye de ihtiyaç duymaz. Cenâb-ı Hak şöyle de söylemektedir: "Eğer insanlar tek tip bir topluluk haline gelecek olmasaydı..."[352] Mâlumdur ki, zikrettiği gibi eğer

258

350 "Diğer bir husus da şudur: Cenâb-ı Hak, eğer dileseydi onları tek ümmet yapacağını vâdetmektedir. Eğer maksat zorlama iradesi olsaydı ve insanları da mümin oluncaya kadar zorlasaydı, gerçekten iman etmiş olanı mümin, gerçekten kâfir olanı da mecazen mümin kılardı; çünkü insanların çoğu kendi tercihleriyle mümin olmuşlardır. İhtiyarî imanı iptal etmeden ve cebrî-zorunlu imanı ortaya koymadan insanlar tek bir ümmet olamazlardı. Evet, onlar tek bir ümmet olamazlardı. Bu durumda dileseydi insanları tek bir ümmet kılacak kudrette olduğunu söyleyerek övünmenin anlamı tahakkuk etmezdi. Buna göre âyet, ihtiyarî imanı iptal etmeyi ve onu zorunlu imana dönüştürmeyi de içine alan cebrî irade mânasına hamledilmiş olur, böyle olunca da tek bir ümmet kılmakla övünmenin mânası olmaz. Söylediğimiz gibi, kendi tercihine bağlı kılınan irade, böyle bir sonuç doğurmaz. Bazıları kendi tercihleriyle iman etmiş, kalanı da Allah dileseydi iradeleri dışında mümin olurdu, böylece insanlar tek bir ümmet olurlardı. Dolayısıyla âyet, bizim söylediğimiz mânaya hamledilmelidir. Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 392b; Medine nüshası, vr. 438b-439a).

351 Yani Allah, insanı kendi iradesiyle iman etmeye zorlama kudretine sahip değildir.

352 "Eğer insanlar tek tip bir topluluk haline gelecek olmasaydı Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerine (her biri) gümüşten tavan, yukarı çıkmak için kullanacakları merdivenler yapardık" (ez-Zuhruf, 43/33).

bütün insanlar kâfir olsalardı, kendi tercihleriyle kâfir olurlardı, yaptıkları şeyi yapmaya mecbur değillerdi. Onların küfür dini üzerinde olmaları doğru ise, şayet tercih hakları varsa bunun gerçekleşmemesi ve iman üzere kalmaları ihtimali de yoktur. Buna göre o tercih hakkı müminler için de varsa, onların da kendi tercihleriyle iman üzere olmaları doğru olur. Mûtezile'nin iddiasına göre Cenâb-ı Hakk'ın imtihan yoluyla insanları kâfir yapma gücü vardır, fakat imtihan yoluyla mümin yapmaya gücü yoktur. Çünkü bu, her ne kadar bize göre öyle olmasa da, onlara göre aczin ifadesidir. Başkasını var etmeye muktedir olmak sözü doğrudur, kudretiyle başkasını kadîm kılmak iddiası ise muhaldir. Yahut kudretiyle başkasını kendine muhtaç kılmak sözü doğrudur, başkasını kendinden müstağni kılmayı ise kudretle tavsif ihtimali yoktur. Onların aleyhine olan delil daha açıktır; çünkü onlar, kulun her türlü davranışlarına zorunlu olarak kādir olduğuna cevaz veriyorlar, fakat kendi tercihine cevaz vermiyorlar. Aman Allahım!… Onlar ancak şunu söylüyorlar: Kulun kâmil olmayan bir kudrete sahip olması caiz değildir, o kudret nesnelerin zıtlarına da elverişlidir, Allah'ın eksik bir kudretle tavsifi ise caizdir. Bu durumda onlar, kul için öngördükleri ve Rabb'ı cahil kılan, rablığın kendisinde bâki olduğu konusunda verdiği haberde O'nu yalancı sayan bir kudret anlayışına yaklaşıyorlar. Allah kulda, imtihanla kulluğu bâki kılan böyle bir şeye kādir değildir. Yahut onlar, Allah'ın bâki kılmayı vâdettiği ve bunu irade buyurduğu -ki bu O'nun lütfudur-, bununla birlikte kendisine şu şu nimetleri vereceğini vâdettiği kimseleri helâk etmeye kulu daha muktedir görüyorlar. [§]İnatçının biri geliyor, Rabb'ın vâdini ve bâki olmak hükümranlığını uygulamasına engel oluyor. Rab, böyle düşüncelerden çok yücedir. Mûtezile'nin iddiasına göre Allah bir peygambere ve bir sıddıka belli bir ömür tayin ediyor, bununla da kulunun maslahatını düşünüyor, fakat henüz eceli gelmeden kâfir gelip onu öldürüyor, Allah'ın vâdettiği her şeyi iptal ediyor, hayatın devamında yapmayı düşündüklerini yerine getirmesine engel oluyor, dolayısıyla Allah vâdini yerine getirmeye ve istediğini yapmaya gücü yetmiyor, kul ise ancak onu aciz kılıyor yahut öldürüyor, yahut hasta ediyor[353]. Yardım istenecek olan yalnız Allah'tır.

259

Asıl olan şudur ki, bir şeyi yaptığında kendi iradesi ile yapan, ancak sonra istediği gibi olmayan herkesin durumu, -halbuki onun ancak öyle olmaması için yapmıştı- hikmette iki şeyden birini gerektirir: Ya işin sonunu bilmeden yapmış, ya da hataen öyle yapmış. Tıpkı bir şey yapan, sonra ona üzülen veya hoşlanmadığı bir hale düşen kimsenin, -halbuki öyle olması için yapmamıştı- yapanın bilmeden yaptığı veya yaptığının hatalı çıktığı fikrinin kendisinde belirmesi gibidir. Buna göre halkta sakındırmanın ve uyarmanın anlamı şu

---

353 Krş: Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 348-349.

sözlerinde görülür: "Ölmeleri için çocuk doğurunuz", "yıkılmaları için binalar yapınız"[354], "elinin kesilmesi için çaldı", "öldürülmek için savaştı"… Bu cümlelerindeki ikinci anlamı gerçekleşmesi birinci fiilin yapılmasına bağlıdır. Bu cümlelerde yaptığı şeylerin neticesinin kendisine döneceğini insana hatırlatmak ve sakındırmak maksadıyla gafletten uyandırmak mânasındadır. "Firavun ailesi onu bulup aldı"[355] meâlindeki âyet de bu anlamdadır. Yahut şöyle denilir: O onu bilmiyor ise de, Allah nezdinde o öyle idi. [§]Yahut fiilde akılsızlığı ve boşuna iş yapmayı gerektirir. Çünkü o fiiliyle, olmayacağını bildiği bir şeyi kastetmektedir yahut ulaşamayacağını kesin olarak bildiği bir şeyi istemektedir. Böyle olunca Cenâb-ı Hakk'ın iman etmesi için kudret lütfetmesi veya kendisine kulluk yapması için onu yaratması -o bunu yapmak istedi ve o fiili bunun için seçti- o akılsızlık ve abesten birini gerektirir. Allah bunların her ikisinden de pek yücedir. Şu husus görünen bir gerçektir ki, Allah her şeyin akıbetini bilmektedir ve abesle iştigalden de münezzehtir. Olanı ve olacak olanı bildiği için yaratılan her insanı O yarattı. Verdiği nimetleri O verdi. Çünkü O olacak olanı ve vuku bulmayacak olanı bilir. Şu âyetlerin mânası da bu takdire göredir: "Biz, onları cehennem için yarattık"[356]. "Onların malları seni imrendirmesin"[357].

260

Rabb'in dileseydi insanları elbette tek bir ümmet yapardı meâlindeki âyeti Mûtezile'nin, o baskı ve zorlama iradesidir diye yorumlaması, doğru olmaktan uzaktır. Çünkü baskı ve zorlama halinde iman olmaz. İman etmesi için zorlanan ve baskı yapılan birinin imanı, gerçek anlamda bir iman değildir. İman, ancak kendi tercihi ve iradesiyle inanırsa, özgür ve sınanmış biri olarak inanırsa iman anlamını kazanır ve ancak o zaman onun imanına iman denir. İmanın mahiyetine dair bu gerçek, onların yorumlarının fasit olduğunu gösterir.

---

354 "Allah'ın bir meleği vardır, her gün şöyle seslenir: Ölmek için doğunuz, harap olmak için çocuk yapınız." Bu söz zayıf senetlerle merfû ve mevkuf hadis olarak rivayet edilmiştir. Ahmed b. Hanbel şöyle dedi: Bu, sokaklarda dolaşan sözlerdendir, aslı yoktur (bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 183-184).

355 "(Böyle de oldu.) Firavun ailesi onu bulup aldı. Ama sonunda o kendileri için bir düşman ve tasa sebebi olacaktı. Şüphesiz Firavun, Hâmân ve askerleri yanlış yoldalardı" (el-Kasas, 28/8).

356 "Andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmış olduk" (el-A'râf, 7/179).

357 "Onların malları ve evlatları seni imrendirmesin; çünkü Allah onlara dünyada bütün bunlarla eziyet vermeyi ve canlarının da inkârcı olarak çıkmasını murat ediyor (et-Tevbe, 9/85).

Fakat onlar hep ihtilaf içinde olacaklardır. Cenâb-ı Hak insanları, ihtilaf veya ittifak edeceklerini, dost veya düşman olacaklarını bilerek yaratmıştır. Bildiğinden başka bir şeyi murad etmemiştir. Olacağını bildiği kimse hakkında vuku bulandan başkasını bilmez. Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.

اِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ وَلِذٰلِكَ خَلَقَهُمْ وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَاَمْلَئَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ اَجْمَعِينَ ﴿١١٩﴾

261

[§]119. "Rabb'inin esirgedikleri müstesna; zaten O insanları buna uygun yaratmıştır. Böylece Rabb'inin, 'Andolsun ki cehennemi hem insanlar hem cinlerle dolduracağım' sözü yerini bulmuş oldu."

Mûtezile der ki: "Onlar hep ihtilaf içinde olacaklardır"[358] meâlindeki ilâhî kelâm, **Rabb'inin esirgedikleri müstesna; zaten O insanları buna uygun yaratmıştır** meâlindeki âyete bağlıdır; yani Allah'ın kendilerini esirgemek için yarattıkları müstesnadır. Bizim bazı [Hanefî] kelâmcılarımız ise şöyle derler: Rahmet kelimesi müennes olarak zikredilmektedir, ancak ona bağlı olduğu söylenen **insanları buna uygun yaratmıştır** cümlesindeki "ve lizâlike" (ولذلك) işaret zamiri ise müzekkerdir, aslında bunun müennesi olan "ve litilke" (ولتلك) şekli kullanılmamıştır. Bu durum, meselenin Mûtezile'nin söyledikleri gibi olmadığına işaret eder. Bazıları şöyle mâna verdi: **Rabb'inin esirgedikleri müstesna** Allah onları ihtilaf için yaratmıştır. Bazıları da bunun, "Rabb'in, halkı iyilik peşinde olan ülkeleri haksız yere helâk edecek değildir"[359] meâlindeki âyetin sılası olduğunu söyler; yani Allah, halkı iyilik peşinde olan ülkeleri haksız yere helâk etmemek için yarattı. Bize göre ise âyetin mânası şudur: Allah onları, kendilerinin neler yapacaklarını bildiği şekilde yarattı ve buna göre onlar ihtilaf veya ittifak, dost veya düşman halinde olacaklar, onların neler yapacaklarını bildiği şeyin dışında bir amaç için yaratmadı. Onların ne olacaklarını bildiğinin dışında bir şeyi de dilemedi. Onların varacakları akıbetin dışında bir bilgi gayrısı O'nun ilminde yoktur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

وَكُلًّا نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ اَنْبَٓاءِ الرُّسُلِ مَا نُثَبِّتُ بِه۪ فُؤَادَكَ وَجَٓاءَكَ ف۪ي هٰذِهِ الْحَقُّ وَمَوْعِظَةٌ وَذِكْرٰى لِلْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١٢٠﴾

---

358 Hûd, 11/118.

359 Hûd, 11/117.

120. "Peygamberlerin haberlerinden, senin kalbini kuvvetlendireceğimiz bilgilerin her birini sana anlatıyoruz. Bunlarda sana gerçeğin bilgisi, müminlere de bir öğüt ve bir uyarı ulaşıyor."

Peygamberlerin haberlerinden, senin kalbini kuvvetlendireceğimiz bilgilerin her birini sana anlatıyoruz. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu âyetin tefsiri şöyledir: **Sana anlattığımız** şeylerin hepsi, yahut **peygamberlerin haberlerinden** sana, birinin peşinden öbürü gelecek şekilde teker teker anlattığımız haberler, **senin kalbini kuvvetlendirmemiz** içindir.

Senin kalbini kuvvetlendirmemiz için meâlindeki beyan, farklı mânalara gelebilir. Birincisi, muhtemeldir ki Hz. Peygamber (s.a.), kendisine gelen vahiylere veya getirenin melek mi olduğu yoksa şeytanın dürtüsü ve vesvesesi mi olduğuna dair içine şüphe düşmüştü, kendi kendine bu konuda kendisiyle tartışıyordu. Cenâb-ı Hak da, kendisine indirilen âyetlerin ve onları getirenin Allah tarafından görevlendirilmiş melek olduğunu anlaması için Rabb'i ile kendisi arasında bir işaret olsun diye peygamberlerin haberlerinden bazılarını ona anlatıyordu. **[§]**Bu âyet, Hz. Peygamber'in (s.a.) içindeki şüphe ve tereddütleri **262** gidermek için gelmişti; çünkü bu haberleri şeytanın bilmesi ve sonra onları kendisine bildirmesi mümkün değildi, onun gücü buna yetmezdi. Dolayısıyla âyet, Resûlullah'ın (s.a.) kalbini teskin ve tatmin etmek için gelmişti. Nitekim Hz. İbrahim'in (s.a.) de buna benzer bir hali vardı: "İbrahim 'Rabbim! Ölüleri nasıl diriltiyorsun, bana göster!' deyince, Rabb'i 'Yoksa inanmıyor musun?' demişti. O 'Hayır inanıyorum' cevabını verdi"[360]. Cenâb-ı Hakk'ın ölüleri nasıl dirilteceği konusunda Hz. İbrahim'in nefsi de kendisinde kuşku uyandırmıştı. Her ne kadar Allah'ın ölüleri dirilteceğine ve O'nun buna kādir olduğuna inanıyor idiyse de, kalbinin tam kanaat getirmesi için Rabb'inden onu kendisine göstermesini istemişti.

İkincisi, Cenâb-ı Hak Hz. Peygamber'e, kalbinin kuvvetlenmesi, kavmine karşı nasıl davranacağını bilmesi için peygamberlerin haberlerini kendisine anlattı; kendisinin de diğer peygamberler gibi sabretmesi ve onların kavimlerine karşı nasıl davrandıklarını bilerek kendisinin de onlar gibi davranması için, peygamberlerin kendi kavimlerinden neler gördüklerini, insanların eziyetlerine nasıl sabrettiklerini tek tek anlattı. **Kalbini kuvvetlendirmemiz için** meâlindeki beyan muhtemelen, Hz. Peygamber'in her haberi tek tek görmesi,

---

[360] "İbrahim 'Rabbim! Ölüleri nasıl diriltiyorsun, bana göster!' deyince, Rabb'i 'Yoksa inanmıyor musun?' demişti. O 'Hayır inanıyorum, fakat kalbim tam kanaat getirsin diye' cevabını verdi" (el-Bakara, 2/260).

üzerinde düşünmesi ve haberdeki incelikleri anlaması onun kalbini kuvvetlendirecektir mânasına da gelebilir. Nitekim bir âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "İnkârcılar, 'Kur'ân ona bütünüyle bir defada indirilseydi ya!' diyorlar. Oysa biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle yaptık"[361]. Âyetleri tek tek, sûre sûre indirdi, bu ise onun kalbini bütün olarak indirmekten daha çok güçlendirir. Çünkü bütün olarak indirdiğinde kulağı ve kalbi dolar, izdihama mâruz kalır, fakat parça parça geldiğinde her biri üzerinde düşünür, bu ise onun kalbini ve gönlünü daha çok güçlendirir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bunlarda sana gerçeğin bilgisi geliyor. Bazıları **bunlarda** anlamındaki "fî hâzihî" (فى هذه) kelimesine, Allah'ın sana anlattığı bu haberlerde, sana **gerçeğin bilgisi** gelmektedir, diye mâna verdi. Bizim de söylediğimiz budur. Bazıları da şöyle söyledi: **Bunlarda sana geldi,** yani bu sûrede sana **gerçek** olan geldi. Bu da az önce söylendiği gibi haberleri tek tek indirmesine işaret etmektedir. Bazıları ise şunları söyledi: **Bunlarda sana gerçeğin bilgisi geldi,** yani bu dünyada senin peygamberliğinin ve dininin gerçek olduğunu gösteren âyetler, deliller ve kanıtlar geldi. **[§]Müminlere de bir öğüt ve bir uyarı ulaşıyor.** Yani kavmine vereceğin öğüt ve müminlere yapacağın uyarı geliyor. **Müminlere de bir öğüt ve bir uyarı ulaşıyor** meâlindeki cümleyi Cenâb-ı Hak müminlere tahsis etmiştir; çünkü öğüdün ve uyarının faydasını ancak mümin olanlar görür. Yoksa o, herkes için bir öğüt ve uyarıdır.

263

وَقُلْ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ اعْمَلُوا عَلٰى مَكَانَتِكُمْ اِنَّا عَامِلُونَ ﴿١٢١﴾

121. "İman etmeyenlere de ki: Elinizden geleni yapın! Biz de yapacağız!"

Âyetteki "mekânetü" (المكانة) kelimesi, yer ve miktar anlamına gelir. Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Siz, etbâınızla birlikte kendi yerinizde yapacağınızı yapın! Allah sanki insanların eşrafına ve liderlerine hitap ediyor. Biz de Allah nezdinde kendimize ait olan yerde yapmamız gerekeni yapacağız. Hangimiz daha kazançlı çıkacağız, siz mi biz mi? Hangimiz daha çok hüsrana uğrayacağız, siz mi biz mi? Göreceğiz.

---

361 "İnkârcılar, 'Kur'ân ona bütünüyle bir defada indirilseydi ya!' diyorlar. Oysa biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle yaptık ve onu uygun aralıklarla parça parça gönderdik" (el-Furkān, 25/32).

Elinizden geleni yapın! Biz de yapacağız. Bu beyan iki şekilde yorumlanır. Birincisi, bunca deliller gösterilmesine rağmen onlara hiçbir faydası olmadığı için kınama ve korkutma anlamına gelir. İşte bunların hiçbir faydası olmadığını gördüğünde onlara böyle söyledi. Buna benzer başka bir âyet de şöyledir: "Sizin dininiz size, benim dinim banadır".[362] İkincisi, onların yapmak istedikleri hilelerden ve kurmak istedikleri tuzaklardan kendilerini aciz düşürmek anlamına gelir; bundan dolayı, siz istediğinizi yapın, ben de yapacağım demiştir.

وَانْتَظِرُوا اِنَّا مُنْتَظِرُونَ ﴿١٢٢﴾

122. "Bekleyin! Şüphesiz biz de beklemekteyiz!"

Yani siz bizi **bekleyin**, biz de sizi **bekleyeceğiz**. Yahut bunu, kendisini çeşitli kötülüklerle tehdit ettikleri ve korkuttukları için söylüyor. Diyor ki: Siz bizi, kendisinden korkuttuğunuz şeyin gelmesini **bekleyin**, biz de sizi korkuttuğumuz şeyin başınıza gelmesini **bekliyoruz**. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلِلّٰهِ غَيْبُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاِلَيْهِ يُرْجَعُ الْاَمْرُ كُلُّهُ فَاعْبُدْهُ وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٢٣﴾

[§]*123. "Göklerin ve yerin gizlisi* (gaybı) ***yalnız Allah'a aittir. Her iş O'na döndürülür. Öyleyse O'na kulluk et ve O'na güvenip dayan! Rabb'in yapmakta olduklarınızdan habersiz değildir."*** **264**

Göklerin ve yerin gizlisi (gaybı) yalnız Allah'a aittir. Bazı müfessirler şöyle dedi: **Gayb Allah'a aittir** cümlesiyle, azabın gelişi Allah'a aittir, yeryüzünde vuku bulanların gaybı da O'na aittir, anlamı kastedilmiştir. Sanki insanların hemen azabı getirmesini istemelerinin cevabı gibidir: "Onlar senden, azabı çabuklaştırmanı istiyorlar. Eğer önceden belirlenmiş bir vâde olmasaydı elbette azap tepelerine inmişti"[363]. "Şayet dedikleriniz doğruysa ne zaman gerçekleşecek şu tehdit? diyorlar"[364]. "Hadi, doğru söyleyenlerden isen başı-

---

[362] el-Kâfirûn, 109/6.

[363] el-Ankebût, 29/53.

[364] Yûnus, 10/48; el-Enbiyâ, 21/38; en-Neml, 27/71; Sebe', 34/29; Yâsîn, 36/48; el-Mülk, 67/25.

mıza Allah'ın azabını getir de görelim!"[365] Allah şöyle buyurdu: **Göklerin ve yerin gizlisi (gaybı) yalnız Allah'a aittir.** Yani bunların ilmi Allah'ın elindedir. Cenâb-ı Hak başka bir âyette de şöyle buyuruyor: "Acele istediğiniz şey (azap) benim elimde olsaydı, elbette benimle sizin aranızda iş bitirilmişti."[366] Bu anlama gelen başka âyetler de vardır. Açıklamaya çalıştığımız âyet, insanların Kur'ân'ın indiriliş şekli ve peygamberliği başkasına neden vermediği konusunda Allah'ı sorgulamaya kalkmalarının cevabı gibi de gözükmektedir. Onların sözlerini Cenâb-ı Hak şöyle ifade buyuruyor: "Bu Kur'ân, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya!"[367] "Kur'ân ona bütünüyle bir defada indirilseydi ya!"[368] Allah şöyle buyuruyor: "Rabb'inin rahmetini paylaştırmak onlara mı düşmüş? Onların geçimliklerini biz paylaştırdık"[369]. "Allah, elçiliğini kime vereceğini çok iyi bilir"[370]. Bu durumda **göklerin ve yerin gizlisi (gaybı) yalnız Allah'a aittir,** yaratıklara değil! Bununla neyi kastettiğini en iyi Allah bilir.

Her iş O'na döndürülür. Yaratılanların bütün işleri, onların tedbir ve idaresi O'na döner. Öyleyse O'na kulluk et! Yani özel olarak sen Allah'a kulluk et! Ve O'na güvenip dayan! İnsanlara risâleti tebliğ konusunda O'na güven, onların hileleri ve tuzakları seni risâleti tebliğden alıkoymasın! Onlardan korkma! Çünkü Allah onların hilelerinden ve tuzaklarından seni koruyacaktır. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Allah seni insanlardan koruyacaktır"[371].

265 **[§] Rabb'in yapmakta olduklarınızdan habersiz değildir.** Bu ilâhî kelâm, bizim söylediklerimizi teyit etmektedir. Yani Rabb'in, onların sana yapmak istediklerinden, hilelerinden ve tuzaklarından gafil değildir; aksine bunları bilmektedir, sana yardım edecek ve onlardan intikam alacaktır. Bu cümle, Hz. Mûsâ ve Hz. Hârun hakkında söylediklerine benzemektedir: "Ona söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslûpla söyleyin, ola ki aklını başına toplar veya içine bir korku düşer. Ey Rabb'imiz, dediler, doğrusu onun bize karşı ileri gitmesinden veya daha da azmasından endişe ediyoruz. Allah buyurdu: Korkmayın, bilin

---

365 el-Ankebût, 29/29.

366 el-En'âm, 6/58.

367 ez-Zuhruf, 43/31.

368 el-Furkān, 25/32.

369 "Rabb'inin rahmetini paylaştırmak onlara mı düşmüş? Dünya hayatında onların geçimliklerini biz paylaştırdık. Bir kısmı diğerini istihdam etsin diye kimini kiminden derecelerle üstün kıldık. Rabb'inin rahmeti onların biriktirdiklerinden daha hayırlıdır" (ez-Zuhruf, 43/32).

370 el-En'âm,6/124.

371 el-Mâide, 5/67.

ki ben sizinle beraberim; işitirim, görürüm"[372]. Yani Firavun'un size vereceği cevabı ben duyarım, onun yapacaklarını da görürüm. Yani korkmayın, ben size yardım edeceğim. Açıklamaya çalıştığımız âyet de bu anlamdadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

372 Tâhâ, 20/44-46.

[§]YÛSUF SÛRESİ

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla…

الٓرٰ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبٖينِ ﴿١﴾

1. "Elif-lâm-râ. Bunlar apaçık kitabın âyetleridir."

Cenâb-ı Hakk'ın burada kullandığı "tilke" (تلك) işaret ismi, daha önce belirtilmiş olan bir şeye işaret etmektedir. Fakat burada işaret edilmesi gereken bir şey geçmedi. Allah "âyât" (آيات) kelimesini de belirtti, ancak ne âyetler geçti, ne de zâhirde âyet olduğunu gösterecek bir şey! Buradaki "tilke" (تلك) işaret ismi, "hâzihî" (هذه) mânasında kullanılmış gibidir. "Tilke" (تلك) yerine "hâzihî" (هذه) kelimesini kullanmak caiz olduğu gibi, "zâlike" (ذلك) yerine "hâzâ" (هذا) kelimesini kullanmak da caizdir. Nitekim başka bir âyette Allah şöyle buyurur: "Elif-lâm-mîm zâlike'l-kitâbu" (الم ذلك الكتاب) yani "Elif-lâm-mîm. Bu kitap…"[1] Bu cümle "hâze'l-kitâb" (هذا الكتاب) ile aynıdır. Yahut "tilke" (تلك) kelimesi, gökte olana işaret etmektedir, yani gökte olan kitabın âyetleridir. Yahut levh-i mahfûzda olana veyahut daha önce geçen kitaplara işaret etmektedir. Yani **bunlar apaçık kitabın âyetleridir. Apaçık** anlamındaki "mübîn" (المبين) kelimesi, risâlet âyetleri mânasına, yahut onlar Allah'tan geldiğini açıkladığı âyetlerdir anlamına gelebilir.

Kitabın âyetleri. Bu beyan da iki anlama gelebilir. Birincisi, hurûf-i mukattaaya işaret etmesidir; yani bu mukatta harfler bir araya getirildiğinde **kitabın âyetleri** olur. **[§]**[İkincisi], veyahut Allah onunla bir şey kastetmiştir, ancak O'nun neyi kastettiğini biz bilmiyoruz ve diyoruz ki: **Bunlar kitabın âyetleridir.** Yani bunlar, Allah'ın kastettiği kitabın âyetleridir. Onunla neyi kastettiğini en iyi Allah bilir.

Bunlar kitabın âyetleridir. Bu beyan iki anlama gelir. Birincisi, insanlar Hz. Yûsuf'un kıssasını ve daha önce Şam'da olan İsrâiloğulları'nın Mısır'a gidişlerini Hz. Peygamber'e (s.a.) sormuşlar, o da şu cevabı vermişti: Bu haberleri

---

[1] el-Bakara, 2/1-2.

ve bu kıssaları, apaçık kitaptan olan bu sûrenin âyetleri yaptık. [İkincisi], yahut **bunlar**, Muhammed aleyhisselâmın peygamberliğini gösteren **âyetler**, deliller ve kanıtlardır; çünkü bunlar, insanların bilmediği gayb âyetlerindendir. Bunları Muhammed aleyhisselâm, her türlü noksanlıktan münezzeh ve yüce olan Allah'ın kendisine bildirmesiyle bilmiştir.

Sözlükte apaçık anlamına gelen "mübîn" (المبين) kelimesi burada, helâli ve haramı, yapılması ve sakınılması gereken şeyleri açıklamak için, anlamına gelir. Nitekim bir âyette Cenâb-ı Hak, "Bu, her konuda açıklama getiren bir rehberdir"[2] buyurmaktadır. Bazıları buna, Allah'ın bereketini, hidâyetini ve doğru yolunu açıklamak için anlamını verdiler. Yahut hakkı bâtıldan, adaleti zulümden ayırıp beyan etti mânasına gelir. Kitap, yazılan şeyin ismidir. Kur'ân'a da okunan kitap olduğu için bu isim verilmiştir. Veyahut kitaptan alındığı ve yüceltildiği için kitap, okunduğu için de Kur'ân denilmiştir.

اِنَّٓا اَنْزَلْنَاهُ قُرْءٰنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٢﴾

2. "Anlayabilesiniz diye biz onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik."

Biz onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik. Burada **onu** indirdik ibaresinde geçen zamir, daha önce sözü edilen kitaptan kinâyedir. **Arapça bir Kur'ân olarak,** yani onu Arapça olarak indirdi. Onun levh-i mahfûzda hangi dilde yazılmış olduğunu bilmiyoruz; şu kadar var ki Kur'ân'ın Arapça olarak indirdiğini haber vermektedir. Aynı şekilde bütün kitaplar da, kendilerine gönderilen halkın diliyle indirilmiş, başka bir milletin lisanıyla indirilmemiştir.

269 **[§]Anlayabilesiniz diye.** Yani lehinize ve aleyhinize olan, uymanız ve sakınmanız gerekenleri anlayasınız diye. Yahut Muhammed aleyhisselâmın size verdiği bu haberlerin yüce Allah'tan geldiğini anlayasınız diye. Çünkü bu haberler onların kitaplarında Resûlullah'ın (s.a.) diliyle yazılmış değildi, buna rağmen onların kitaplarında yazılı olan şeyleri haber vermektedir. Bu, onun bu bilgileri Allah'tan aldığına işaret eder. Yahut sizin şerefinizin onda olduğunu **anlayabilesiniz diye.** Çünkü sizler kendilerine tâbi olunan kişilersiniz, insanların da onda olan şeyleri bilmeye ihtiyacı vardır, ona da ancak sizin vasıtanızla ulaşabilirler; siz kendilerine tâbi olunansınız, insanlar size tâbidirler. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Andolsun, size içinde sizin için öğüt

---

[2] "Bu kitabı sana her konuda açıklama getiren bir rehber, bir hidâyet ve rahmet kaynağı, Allah'a gönülden bağlananlar için bir müjde olarak indirdik" (en-Nahl, 16/89).

bulunan bir kitap indirdik"[3]. Müfessirler buna, içinde sizin şerefiniz bulunan kitap diye anlam verdiler. *En doğrusunu Allah bilir.*

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ اَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَٓا اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ هٰذَا الْقُرْاٰنَ وَاِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِه۪ لَمِنَ الْغَافِل۪ينَ ﴿٣﴾

3. "Biz bu Kur'ân'ı sana vahyetmekle (başka konular yanında) ***en güzel kıssayı da anlatıyoruz. Gerçek şu ki, sen daha önce bunları bilmiyordun."***

Biz sana en güzel kıssayı anlatıyoruz. Bazıları dedi ki: **Sana kıssa ediyoruz** cümlesi, **bu Kur'ân'ı sana vahyetmekle (başka konular yanında)** onu da sana açıklıyoruz, demektir. Bazıları da şöyle dedi: **Sana kıssa ediyoruz,** yani onların kitaplarında bulunan kıssaların en güzelini ve onların kitaplarındaki haberlerin ve sözlerin en güzelini sana haber veriyoruz.

En güzel kıssa. En doğru kıssa demektir. Aynı şekilde Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: "Allah, kitap olarak sözlerin en güzelini indirdi"[4]. Sözlerin en güzeli, en doğrusu demektir. **Kıssaların en güzeli**, en doğru olanıdır, sözlerin en güzeli de en doğru olanıdır.

İbn Abbâs (r.a.) şöyle dedi: **Kıssaların en güzeli**, Rahmân'ın kelâmıdır[5]. Mücâhid dedi ki: Allah, sözlerin en güzelini indirdi sözü ile kastedilen, âlemlerin Rabb'inin kelâmıdır[6].

Sen daha önce bilmeyenlerden idin. Yani bu haberleri ve kıssaları daha önce bilmiyordun. Bu âyet, her ne kadar nebîlerin ve resûllerin kendileri ve isimleri bilinmese dahi bütün nebîlerin ve resûllerin imanının gerçek iman olduğuna işaret eder. **[§]**Çünkü âyet, Hz. Peygamber'in (s.a.) onların haberlerinden ve kıssalarından habersiz olduğunu bildirmektedir. Hiç şüphe yok ki o, samimiyetle Allah'a inanıyordu. Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.

270

---

3 el-Enbiyâ, 21/10.

4 ez-Zümer, 39/23.

5 Bu rivayeti kaynaklarda bulamadık. Ancak İbn Abbâs'tan (r.a.) şöyle rivayet edilmiştir: Dediler ki, ey Allah'ın resûlü, keşke bize anlatsan (kıssa etsen). Bunun üzerine "sana en güzel kıssayı anlatıyoruz" meâlindeki âyet nâzil oldu (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 150; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 496).

6 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXIII, 210; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 221.

اِذْ قَالَ يُوسُفُ لِاَبِيهِ يَٓا اَبَتِ اِنّٖى رَاَيْتُ اَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَاَيْتُهُمْ لٖى سَاجِدٖينَ ﴿٤﴾

4. "Bir gün Yûsuf, babasına demişti ki: Babacığım! Ben rüyamda on bir yıldızla güneşi ve ayı gördüm; onları bana secde ederken gördüm."

[Hz. Yûsuf'un Rüyası]

Ben rüyamda on bir yıldızla… gördüm. Bu beyanın işaret ettiği husus şudur: Yûsuf'un kardeşleri, bilgin ve yeryüzünün gözleri idiler, kendilerine uyulan ve kendileriyle doğru yol bulunan yıldızlar idiler. Çünkü yeryüzünde yıldızlar takip edilir ve onlarla doğru yol bulunur. **Güneşi ve ayı gördüm** cümlesi de Hz. Yûsuf'un ebeveynine işaret eder. Çünkü yaratıkların bütün menfaatleri ay ve güneş sayesinde elde edilir. Yeryüzündeki bütün gıdalar onlarla yetişir, meyvelerin ve her türlü gıda ürünlerinin olgunlaşması ve insanlara fayda veren her şey için onlara ihtiyaç vardır.

Ben rüyamda on bir yıldızla güneşi ve ayı gördüm; onları bana secde ederken gördüm meâlindeki âyet de, hem rüyada bizzat gördüğünün kendisi anlamına gelir, hem de rüyaya ilişen bir mâna sebebiyle gördüğünün dışında bir anlama gelir. Çünkü o rüyada yıldızları, güneşi ve ayı görmüştü, bunlar onun kardeşlerine ve ebeveynine işaret eder. Gördüğü yıldızlardan maksat, bir mâna ilişkisi sebebiyle bilinen yıldızlardan, ay ve güneşten başka bir şeydir. Sonra secde ettiklerini söyledi, o gördüğü secdenin kendisi ve hakikatidir. Hz. İbrahim'in (s.a.) rüyasında oğlunu kestiğini görmesi de böyledir; görmüş olduğu kesme olayı gerçek bir kesme, yani koçu kesme idi; **271** [§]rüyasında oğlunu görmüştü, fakat ondan maksat koç idi[7] Bu bizim için bir ölçüdür: Hitaptan maksat, o hitabın kendisidir, başkası değil; ilişkili olduğu bir mânadan dolayı öyledir. Bu mâna öbürüne ulaşınca o hüküm vacip olur. Burada aynı zamanda içtihadın ve hitaplarda belirtilen anlama dikkat etmenin cevazına delil vardır. Aynı şekilde rüya tabiri insanlarda içtihatla yapılır, bu da içtihatla amel etmenin cevazına delildir.

---

[7] Müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Çocuk, babasıyla beraber iş güç tutacak yaşa gelince babası ona, 'Yavrucuğum' dedi, rüyamda seni kurban ettiğimi gördüm; düşün bakalım sen bu işe ne diyeceksin? Dedi ki: Babacığım! Sana buyurulanı yap; inşallah beni sabredenlerden biri olarak bulacaksın. Her ikisi de (ilâhî buyruğa) teslim olunca ve babası onu yüzüstü yatırınca, 'Ey İbrahim!' diye ona seslendik; 'Tamam, rüyanı gerçekleştirmiş oldun.' İşte iyileri biz böyle ödüllendiririz. Bu, kesinlikle apaçık bir imtihandı. Biz, (oğlunun canına) bedel olarak ona iri bir kurbanlık verdik" (es-Sâffât, 37/102-107).

Bazı müfessirler şöyle dedi: Hz. Yûsuf gördüğü rüyayı kardeşlerinin yanında babasına anlatınca, babası şöyle demişti: Bu gündüz rüyasıdır, hiçbir anlamı yoktur. Ancak gizlice Yûsuf'a, bundan sonra gördüğün rüyayı kardeşlerine anlatma diye tembih etmişti. Ancak bu söz yalandı, Allah'ın elçisi olan Hz. Yâkub'un ise yalan söylemesi caiz değildir. Oğluna önce, o gündüz rüyasıdır, bir anlamı yoktur diyor, sonra gizlice o rüyayı tabir ediyor. Allah'ın elçilerinden herhangi birinin yalan söylemiş olması düşünülemez. Eğer Hz. Yâkup böyle bir yalan söylemiş ise, mutlaka ilâhî emirle olmuştur.

قَالَ يَا بُنَيَّ لَا تَقْصُصْ رُءْيَاكَ عَلٰٓى اِخْوَتِكَ فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا اِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْاِنْسَانِ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿٥﴾

5. "Babası, 'Yavrucuğum' dedi, rüyanı sakın kardeşlerine anlatma, sonra sana tuzak kurarlar! Çünkü şeytan insana apaçık bir düşmandır."

[Aile Bireylerinin Birbirlerine Şahitliği]

Rüyanı sakın kardeşlerine anlatma. Bu beyan, Hz. Yûsuf'un yıldızları, güneşi ve ayı kendisine secde ederlerken görmesi, ancak rüyasındaki görme olduğunu gösterir. Olayın sonunda Hz. Yûsuf'un "Babacığım! İşte daha önce gördüğüm rüyanın mânası buymuş"[8] sözü de aynı hususa işaret eder. **Rüyanı sakın kardeşlerine anlatma, sonra sana tuzak kurarlar** meâlindeki cümle de, Hz. Yâkub'un bunu vahiy yoluyla öğrendiğini gösterir. Çünkü kesin bir ifadeyle **sana tuzak kurarlar** demiş, hiç istisna da yapmamıştı. Kardeşleri de onun dediği şeyi yaptılar. Bu âyet aynı zamanda Hz. Yûsuf'un kardeşlerinin rüya tabirini bildiklerine de işaret eder. Onlar bilgili ve anlayışlı insanlardı, çünkü Hz. Yâkup **[§]sakın kardeşlerine anlatma** demişti. Şayet onlar rüyanın yorumunu ve tabirini bilmiyor olsalardı, babası, Yûsuf'un rüyasını kardeşlerine anlatmasına engel olmazdı. Bilmiyor olsalardı, anlatıp anlatmamasının farkı olmazdı. Burada kardeşin, kardeşi hakkında sorgulanamayacağı[9], aynı zamanda kardeşten kardeşe hıyanet gelebileceği mânası da vardır. Anne ve baba ise çocukları hakkında sorgulanırlar, çocuk da anne ve babası hakkında sorgu-

272

---

8 "Anne babasını makamına çıkardı. Hepsi onun huzurunda yere kapandılar; Yûsuf dedi ki: Babacığım! İşte daha önce gördüğüm rüyanın mânası buymuş; Rabbim onu gerçekleştirdi" (Yûsuf, 12/100).

9 Yani kardeşin, kardeşi hakkındaki şahitliği kabul edilir. Kardeş, kardeşinin menfaati için yalan söylemekle itham edilmez.

lanır. Genelde anne, baba ve çocuklar birbirlerine karşı hainlik yapmazlar. Hz. Yâkup, oğlu Yûsuf'un rüyasını kardeşlerine anlatmasına engel olmuştu; bunu öğrenirlerse kardeşlerinin kendisini kıskanacaklarını ve tuzağa düşüreceklerini söylemiş, ancak annesine anlatmasına engel olmamıştı. Bu durum, kardeşlerin birbirleri hakkındaki şahitliklerinde sorgulanamayacaklarına (şahitliklerinin kabul edileceğine), fakat anne ve babanın çocukları hakkındaki şahitliklerinin sorgulanacağına (şahitliklerinin kabul edilmeyeceğine) işaret eder. Çocukların anne ve babaları için yaptıkları şahitlikler de böyledir. Bundan dolayı [Hanefî] âlimlerimiz dediler ki: Anne ve babanın çocuğuna şahitliği kabul edilmez, çocuğun anne babasına şahitliği de öyledir. Kardeşlerin birbirlerine şahitliği ise kabul edilir. Böyle olmasının sebebi de şudur: Çocuk, anne ve babasının malından yararlanır, anne ve baba da çocuğunun malından yararlanır. Ancak kardeşler birbirlerinin malından yararlanamazlar. Başkasının malından yararlanan herkesin, onun için yaptığı şahitliği sorgulanır, şahitliği kabul edilmez. Buna mukabil başkasının malından yararlanmayan herkes, onun için şahitlik yapabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şeytan insana apaçık bir düşmandır. Hz. Mûsâ kavga ettiği adamı öldürdüğünde; "Bu, şeytan işidir"[10] demişti. Her türlü kötülüğün başlangıcı şeytandandır, o kalplere [§]o fikri sokar, içine yerleştirir, sonra insanda o fikir karar haline gelir ve kulun fiiline dönüşür. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Eğer şeytandan bir fitleme seni dürtüklerse hemen Allah'a sığın!"[11] "Takvâ sahipleri, içlerine saptırıcı bir fikir doğduğunda…"[12] Bu iki âyette geçen "tayf" (الطيف) ve "nezğ" (النزغ) kelimeleri, burada vesvese ve kuruntu fitlemek anlamına gelir. İnsan onlardan Allah'ı anıp O'na sığındığında kaybolup giderler.

Denildi ki: Bu âyette geçen "keyd" (الكيد) kelimesi ile "mekr" (المكر) kelimesi aynı anlama gelir, o da tuzak kurmak mânasıdır. Bu, Ebû Avsece'nin sözüdür. İbn Kuteybe şöyle dedi: "Keyd", hile ve aldatma anlamına gelir[13]. Şöyle de söylendi: Keyd, haberi olmadan bir insana kötülük yapmaya çalışmaktır, "mekr" de aynı mânaya gelir.

---

10 "Mûsâ, ahalisinin farkedemeyeceği bir vakitte şehre girdi. Orada, biri kendi halkından, diğeri düşman taraftan olan iki adamın birbirleriyle kavga ettiğini gördü. Kendi halkından olan kişi, düşman taraftan olana karşı ondan yardım istedi. Bunun üzerine Mûsâ ötekine bir yumruk vurup ölümüne sebep oldu; sonra şöyle dedi: Bu şeytanın işidir; o gerçekten ayartıcı ve apaçık bir düşman!" (el-Kasas, 28/15).

11 el-A'râf, 7/200; Fussılet, 41/36.

12 "Takvâ sahipleri, içlerine şeytandan gelen bir saptırıcı fikir doğduğunda O'nu düşünüp hemen gerçeği görürler" (el-A'râf, 7/201).

13 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 212.

وَكَذٰلِكَ يَجْتَب۪يكَ رَبُّكَ وَيُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْو۪يلِ الْاَحَاد۪يثِ وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَعَلٰٓى اٰلِ يَعْقُوبَ كَمَٓا اَتَمَّهَا عَلٰٓى اَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلُ اِبْرٰه۪يمَ وَاِسْحٰقَ اِنَّ رَبَّكَ عَل۪يمٌ حَك۪يمٌ ﴿٦﴾

6. "Anlaşılan böylece Rabb'in seni seçecek, sana rüyada görülenlerin yorumunu öğretecek ve daha önce ataların İbrahim ve İshak'a nimetini tamamladığı gibi sana ve Yâkup soyuna da nimetini tamamlayacaktır. Kuşkusuz Rabb'in çok iyi bilendir, hikmet sahibidir."

Anlaşılan böylece Rabb'in seni seçecek, sana rüyada görülenlerin yorumunu öğretecek ve daha önce ataların İbrahim ve İshak'a nimetini tamamladığı gibi sana ve Yâkup soyuna da nimetini tamamlayacaktır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu âyetin tefsiri şöyledir: Rabb'in, ataların İbrahim ve İshak'ı risâlet ve nübüvvetle ve çeşitli hayırlarla seçtiği, sonra da onlara nimetini tamamladığı gibi seni de seçecek, sana ve Yâkup ailesine de nimetini tamamlayacaktır. **Böylece Rabb'in seni seçecek** meâlindeki cümle, Rabb'in gösterdiği rüya ile seni seçtiği gibi, onu sende gerçekleştirecektir anlamına da gelebilir.

Sana rüyada görülenlerin yorumunu öğretecek. Bu beyanın, sana rüya tabirini öğretecek mânasına geldiği söylenmiştir. Bazıları şöyle dedi: Ona, Hz. İbrahim'e ve diğerlerine verilen sahifelerin yorumunu öğretti; bu sahifelerin ve sözlerin yorumunu ona öğretmişti.

274

[§]Daha önce nimetini tamamladığı gibi sana ve Yâkup soyuna da nimetini tamamlayacaktır. Bazıları **daha önce ataların İbrahim ve İshak'a nimetini tamamladığı gibi** meâlindeki cümleyi şöyle izah ettiler: Hz. İbrahim, oğlunu kesmek isteyince Cenâb-ı Hak onun yerine kendisine bir koç göndermişti, işte **sana da nimetini tamamlayacak** meâlindeki ifade de bunun gibidir, Allah kardeşlerini ve ebeveynini sana secde ettirecek demektir. Sonra insanlardan bazıları buradaki kurbanlığın Hz. İshak olduğuna istidlâl etti, çünkü Allah âyette İbrahim'e ve İshak'a nimetini tamamlayacağını söylemektedir. **Yâkup soyuna da** meâlindeki cümle ise onları da, yani Yâkub'un soyunu da kendisinden sonra peygamber olarak seçeceğine işaret etmektedir, çünkü çocukları onun soyudur. Cenâb-ı Hak, ataları İbrahim ve İshak'a yaptığı gibi onları da seçeceğini ve nimetlerini tamamlayacağını haber vermektedir.

Aynı şekilde Hasan-ı Basrî'den rivayet edildiğine göre, o Yûsuf'un kardeşleri hakkında şöyle demiş: Onlar, Yûsuf'a yapacaklarını yaptıktan sonra bu durum kendilerine haber verildi.

Sana onların yorumunu öğretecek. Yani onların bilgisini ve konuşmayı sana öğretecek. Yûsuf, rüyaları insanların en iyi yorumlayanı idi. Bunu Cenâb-ı Hak şöyle ifade buyurmuştu: "Yûsuf ergenlik çağına erişince, ona güçlü bir muhâkeme yeteneği ve ilim verdik"[14].

Kuşkusuz Rabb'in çok iyi bilendir, Yûsuf'un kardeşlerinin yaptıklarını çok iyi bilmektedir. Buradaki "Alîm" (العليم) kelimesi nimetini tamamladığını çok iyi bilmektedir mânasına da gelir. **Hikmet sahibidir**, her şeyi yerli yerine koymuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَقَدْ كَانَ فٖى يُوسُفَ وَاِخْوَتِهٖٓ اٰيَاتٌ لِلسَّٓائِلٖينَ ﴿٧﴾

7. "Andolsun ki Yûsuf ve kardeşlerinde, almak isteyenler için ibretler vardır."

Almak isteyen için ibretler vardır meâlindeki cümle, insan doğru yolu bulmak isterse bunda ibretler vardır, anlamına gelir. Kur'ân da böyledir, o, doğru yolu bulmak isteyenler için bütünüyle bir delildir, bir ibrettir. İnatçıya gelince, Kur'ân onun da aleyhinde delildir. Sonra **almak isteyen için ibretler vardır** meâlindeki cümle, muhtemelen şuna işaret etmektedir: Bazı rivayetlerde geçtiği gibi yahudiler Hz. Peygamber'e Yûsuf konusunu ve onunla ilgili haberleri sormuşlar, Hz. Peygamber de bu konudaki haberleri olduğu gibi, yani gerçek şekliyle onlara anlatmıştı[15]. Eğer bu rivayet sahih ise, bu onlar için bir ibretti. **Almak isteyen için ibretler vardır** meâlindeki cümlenin, Hz. Yûsuf'un durumunun bilâhare sonuna kadar neler olduğunu soranlar anlamına gelmesi de muhtemeldir. [§]Hâsılı Yûsuf kıssasını ve onun haberlerini soran herkes için bu haberlerde ibretler vardı. Sonra Cenâb-ı Hakk'ın bu olayı ibret yapmasında çeşitli mânalar vardır. Birincisi, Allah Hz. Yûsuf ve onun haberleri için müstakil bir sûre yaptı; o sûre de "Elif-lâm-râ. Bunlar apaçık kitabın âyetleridir"[16] meâlindeki âyette belirttiği üzere kitabın âyetleridir. Yani Yûsuf kıssasını ve

275

---

[14] Yûsuf, 12/22.

[15] Bu rivayeti bu şekilde bulamadık. Ancak rivayet edildiğine göre yahudilerden biri Hz. Peygamber'e, Yûsuf'a secde eden yıldızların isimlerini sormuş, o da onların isimlerini saymıştı (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 151; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 498-499).

[16] bk. Yûsuf, 12/1.

onun haberlerini kitaptan âyetler yaptı. Onun âyet yapılması, Resûlullah'ın (s.a.) nübüvvetine ve risâletine delil getirilmesi anlamına da gelir; çünkü Yûsuf kıssası ve onun haberleri kitaplarda Arapça'dan başka bir dille yazılı idi ve herhangi bir kimse onu Arapça'ya tercüme etmemişti ve Hz. Peygamber'e bunları öğretmemişti. Sonra bu olayı Hz. Peygamber onlara, fazla ve eksik yapmadan aynen kitaplarında yazılı olduğu gibi haber vermişti. Bu gerçek, onun bu haberleri, onların kitaplarından öğrenmediğine ve yalnızca yüce Allah'ın kendisine bildirmesi ile öğrendiğine işaret eder. Rivayetlerde belirtildiğine göre, Yahudiler Hz. Peygamber'in (s.a.) Yûsuf sûresini okuduğunu duymuşlar ve gelip sormuşlar: Ey Muhammed! Bunları sana kim öğretti? Resûlullah (s.a.) şu cevabı vermiş: "Bunları bana Allah bildirdi." Yahudiler, Hz. Peygamber'in bu olayı aynen kendi kitaplarında yazılı olduğu gibi okumasına hayret etmişler[17]. Bu rivayet, onları Hz. Peygamber'e Allah'ın bildirdiğini gösterir. Sonra bunun, peygamber olduğuna dair delil isteyen herkes için delil olması da muhtemeldir. Yahut ondan soran herkes için delildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

إِذْ قَالُوا لَيُوسُفُ وَأَخُوهُ أَحَبُّ إِلَىٰ أَبِينَا مِنَّا وَنَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٨﴾

8. "Hani kardeşleri demişlerdi ki: Yûsuf ile öz kardeşi babamızın gözünde bizden daha değerli. Halbuki bizim sayımız daha çok. Şüphesiz ki babamız apaçık bir yanılgı içinde!"

Hani kardeşleri demişlerdi ki: Yûsuf ile öz kardeşi babamızın gözünde bizden daha değerli. Halbuki bizim sayımız daha çok. Bu âyet, bir babanın çocuklarından birine, diğerlerinde olmayan bir özellik gördüğünde, ona daha çok şefkat ve yakınlık göstermesinde beis olmadığına işaret etmektedir. Dolayısıyla bir babanın, diğerlerine haksızlık yapmamak kaydıyla, çocuklarından özel olarak birine bağış veya tasaddukta bulunmasında sakınca yoktur. [§]Burada Hz. Yâkub'un Yûsuf'u ve öz kardeşini, diğer kardeşlerine tercih etmesinde başka sebepler de vardır. Birincisi, onları bedenen zayıf ve aciz gördüğü için onlara karşı daha çok şefkat ve merhamet duyuyordu. Bu, yaratılanlar arasında bilinen bir husustur. Yahut küçük oldukları için onları daha çok seviyordu. Bu da insanların bildiği bir husustur; küçük çocuklar insanlara daha sevimli

276

---

17 Bu mânada bir rivayeti Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*'sinde, Kelbî, Ebû Salih ve İbn Abbâs'tan tahric eder (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 495). Kelbî zayıf olmakla meşhurdur.

gelir, kalpleri onlara daha çok meyleder, onlara daha çok şefkat duyarlar ve büyüklerden daha merhametli davranırlar. Veyahut Hz. Yâkup, Yûsuf ve kardeşinde dinî veya ilmî açıdan veya başka sebeplerle özel bir üstünlük gördüğü için onlara özel davranmıştı; diğer kardeşlerinden farklı olarak onlara öyle davranmasını kendisine Allah emretmişti. Veyahut da Hz. Yâkub'a Yûsuf'un peygamber olacağı müjdesi verildiği için onu diğer çocuklarından üstün tutuyor ve bu sebeple Yûsuf'u onlara tercih ediyordu. İşte onlar da, **Yûsuf ile öz kardeşi babamızın gözünde bizden daha değerli** meâlindeki sözü, gördükleri bazı emarelerden dolayı söylemişlerdi, yoksa kalpteki sevgi duygusunun hakikati bilinemez.

Halbuki bizim sayımız daha çok. Buradaki "usbe" (عصبة) kelimesi cemaat demektir. Bazıları buna, on kişiden kırk kişiye kadar olan bir topluluk mânasını verdiler. Yani onlar, biz bir topluluğuz ve bizim engel olma gücümüz vardır diyorlardı. Bundan dolayı [Hanefî] âlimlerimiz şöyle dediler: İmam ve dokuz kişilik bir grup, engelleyici bir güçtür, seriyyeye, yani askerî birliğe gerekli olanlar, onlar için de gereklidir, darulharbe girip ganimet aldıklarında bu ganimetin taksiminde beşte bir kuralı uygulanır.

Halbuki bizim sayımız daha çok. Şüphesiz ki babamız apaçık bir yanılgı içinde! Onlar, babalarının dinî açıdan sapıttığını kastetmiyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunu ancak şu anlamda söylüyorlardı: Biz sayıca kalabalık bir grubuz, can ve malla ilgili bize zarar vermek ve kötülük yapmak isteyene engel olacak gücümüz var. Biz güçlü kuvvetli bir grubuz, üstelik onun maişetini ve ihtiyaçlarını biz karşılıyoruz, böyleyken onları bize nasıl tercih eder? "Seni yol bilmez halde bulup yol göstermedi mi?"[18] meâlindeki âyet de **277** bunun gibidir. [§]Bu âyette Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'i dinî açıdan sapık halde bulduğunu kastetmemiştir, bunun başka bir anlamı vardır. Yahut onlar bu sözü, babalarının kendilerinden bazı faydalar gördüğü, buna mukabil Yûsuf ve kardeşinden öyle bir fayda görmediği için söylemişlerdi. Şu da gerçektir ki, insandaki muhabbet duygusu ancak kendisinden fayda gördüğü kişiye olur, fayda görmediği kişiye sevgi duymaz. İşte Hz. Yâkub'un, fayda görmediği birini, fayda gördüğü kişilere tercih edip onu daha çok sevmesi, onlara göre açık bir yanılgı ve yanlış idi. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

18 ed-Duhâ, 93/7.

اُقْتُلُوا يُوسُفَ اَوِ اطْرَحُوهُ اَرْضًا يَخْلُ لَكُمْ وَجْهُ اَبِيكُمْ وَتَكُونُوا مِنْ بَعْدِهٖ قَوْمًا صَالِحِينَ ﴿٩﴾

9. "Yûsuf'u öldürün veya onu** (uzak) **bir yere atın ki babanızın teveccühü yalnız size kalsın! Ondan sonra da** (tövbe ederek) **iyi kimseler olursunuz!"

Yûsuf'u öldürün veya onu (uzak) bir yere atın ki babanızın teveccühü yalnız size kalsın! Muhtemelen onlar Hz. Yûsuf'u öldürmeye karar vermemişlerdi, ancak bu sözü aralarında yaptıkları istişare sırasında, şöyle yapalım, böyle yapalım ederken söylemişlerdi. Nitekim Cenâb-ı Hak da şöyle duyuruyor: "Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek için tuzaklar kuruyorlardı"[19]. Bu ifade, söylenenlerden herhangi biri üzerinde karar kıldıkları anlamına gelmez, aralarında istişare ederken ileri sürdükleri bir fikir anlamına gelir. **Babanızın teveccühü yalnız size kalsın** meâlindeki cümle de bu mânayı teyit etmektedir. Onların amacı Hz. Yûsuf'u öldürmek değil, sadece babalarının teveccühünün kendilerine dönmesini sağlamaktı, bu yüzden sadece Yûsuf'un ortalıkta bulunmamasını arzu ediyorlardı. Bazıları şöyle dedi: **Babanızın teveccühü yalnız size kalsın** meâlindeki cümle, babanız yüzünü size doğru çevirsin mânasına gelir. Bazıları da babanız sürekli Yûsuf'la ilgilenmeyi bıraksın, anlamını verdi.

Ondan sonra da (tövbe ederek) iyi kimseler olursunuz! Burada iyi kimseler anlamına gelen "sâlihîn" (الصالحين) kelimesinin, tövbe edenler anlamına gelmesi muhtemeldir. Bazıları buna, ondan sonra babanız nezdinde **iyi kimseler** olursunuz mânasını verdi. Bazıları da şöyle dedi: Yûsuf kaybolduktan sonra babanız nezdinde sizin işiniz ve haliniz iyileşir. Bu cümlenin âhirette **iyi kimseler olursunuz** anlamına gelmesi de mümkündür. Dediler ki: Onlar hatayı işlemeden ve isyan etmeden önce tövbe etmişlerdi.

قَالَ قَٓائِلٌ مِنْهُمْ لَا تَقْتُلُوا يُوسُفَ وَاَلْقُوهُ فٖى غَيَابَتِ الْجُبِّ يَلْتَقِطْهُ بَعْضُ السَّيَّارَةِ اِنْ كُنْتُمْ فَاعِلٖينَ ﴿١٠﴾

---

19 "Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı" (el-Enfâl, 8/30).

278

[§]*10. "Onlardan biri, 'Yûsuf'u öldürmeyin, eğer mutlaka yapacaksanız, onu (kör) kuyunun dibine bırakın. Nasıl olsa gelip geçen kervanlardan biri onu bulup alır' dedi."*

Onlardan biri, Yûsuf'u öldürmeyin, onu (kör) kuyunun dibine bırakın, dedi. Ebû Avsece, "ğayâbeti'l-cüb" (غَيابَةِ الْجَبِّ) ibaresi, kuyunun en dibi anlamına gelir, dedi. Ğayâbe, gâib kılmak, gizlemek demektir. "Cüb" ise kuyu demektir, bunun çoğulu "cibâb" (الجباب) gelir. Ebû Ubeyde dedi ki: "Ğayâbe", senden gizlenen her şeydir[20].

Nasıl olsa gelip geçen kervanlardan biri onu bulup alır. Yani kervanlardan biri onu oradan çıkarır. Burada geçen "yeltekıthu" (يلتقطه) kelimesi, taneleri arayıp bulur ve yerden kaldırır mânasında, kuşlar için de kullanılır. **Eğer mutlaka yapacaksanız,** yani kesin olarak onu ortadan kaybetmek istiyorsanız. Tefsirciler ise şöyle derler: **Yûsuf'u öldürmeyin** sözünü falanca ve falanca söyledi, o bizim tanımadığımız kişilerden idi. Onların kim olduğunu bilmeye de ihtiyacımız yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.* Ebû Avsece dedi ki: Kervan diye tercüme edilen "seyyâre" (سيّارة) kelimesi, "seyr" kökünden gelir, sefere çıkan gibi bir mânaya gelir, bununla kafile yani kervan kastedilmiştir. Denildi ki: "Cüb" kelimesi, taşla örtülmeyen kuyu demektir, taşla örtülürse "cüb" değildir.

قَالُوا يَٓا اَبَانَا مَا لَكَ لَا تَأْمَنَّا عَلٰى يُوسُفَ وَاِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ ﴿١١﴾

11. "Dediler ki: Ey babamız! Niçin Yûsuf hakkında bize güvenmiyorsun? Oysa biz onun iyiliğini isteyen kimseleriz."

Dediler ki: Ey babamız! Niçin Yûsuf hakkında bize güvenmiyorsun? Bu söz onların, Yûsuf'u uzaklaştırmak için babalarına defalarca başvurduklarını gösterir. Böyle bir söz daha önce dile getirilmemişse ilk anda söylenmez. Bu, onların Yûsuf'u oradan çıkarmak için defalarca izin istediklerine işaret eder. **Oysa biz onun iyiliğini isteyen kimseleriz.** İyiliğini istemek, kurtulmasına çalışmak demektir. Yahut her nevi hayra ulaşması için çalışmak anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

20 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, I, 302.

اَرْسِلْهُ مَعَنَا غَدًا يَرْتَعْ وَيَلْعَبْ وَاِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ﴿١٢﴾

[§]*12. "Yarın onu bizimle beraber (kıra) gönder de bol bol yesin içsin, oynasın; onu mutlaka koruruz."* 279

Yâkup aleyhisselâm, kardeşlerinin Yûsuf'u korumayı bırakıp kaybolacağından korkuyordu. Onlar, **onu mutlaka koruruz** diyerek kendisine güvence vermişlerdi. Yemek vakitlerine dikkat etmeyip onu aç bırakarak hasta olmasından korkuyordu, kardeşleri buna karşı da "yerta'" (يَرْتَع), yani **bol bol yesin içsin** diyerek güvence vermişlerdi. Yapamayacağı zor ve meşakkatli işler vererek onu zorlayacaklarından korkmuştu, buna karşı da **oynasın** sözüyle güvence vermişlerdi; çünkü oynamakta bir zorluk ve meşakkat yoktu. İşte Hz. Yâkup, söylediğimiz bu gibi şeylerle onun zarar göreceğinden endişe ediyordu, kardeşleri de bütün bu endişelere karşı belirtilen vasıtalarla güvence vermiş ve neticede Yûsuf'u babasının elinden almışlardı. Bazıları "yerta'" (يرتع) kelimesine yesin, "yel'ab" (يلعب) kelimesine de oynasın diye mâna verdi. Bu söz sanki, Hz. Yâkub'un, "Doğrusu onu götürmeniz beni endişelendiriyor"[21] meâlindeki sözüne verilen cevap gibidir; âyetler takdim tehir edilerek, Hz. Yâkub'a, ondan endişe etme, bol bol yiyip içecek ve oynayacak demişlerdi. Bazıları "yerta'" (يرتع) kelimesine sevinsin, neşelensin, "yel'ab" (يلعب) kelimesine de eğlensin anlamını verdi. Bu iki kelime nûn (ن) harfi ile birinci çoğul şahıs olarak yiyip içelim, eğlenelim "nerta'" ve "nel'ab" (نَرْتَع ونَلْعَب) diye de okunmuştur[22]. İbn Kuteybe dedi ki: "Nerta'" (نَرْتَع) yiyip içelim demektir, develer otlağa bırakıldığında "reta'te'l-ibile" (رَتَعت الابل) denilir. Kelime sülasîden de if'âl babından da kullanılır. Kelime ayın harfinin kesresi ile "nerta" (نَرْتَع) diye de okunur. Maksat birbirimizle oynayacağız ve biz onu gözetleyeceğiz, yani birbirimizi koruyacağız. [§] 280 "Ra'âkellâh" (رعاك الله) denilince de, Allah seni korusun mânası anlaşılır[23]. **Bol bol yesin içsin, oynasın** meâlindeki cümleye şu anlamı da verdiler: Helâl olan ve onun yapabileceği yarış ve benzeri oyunlar oynasın! Nitekim döndüklerinde babalarına şöyle demişlerdi: "Biz yarış için uzaklaşmış, Yûsuf'u da eşyamı-

---

21 Yûsuf, 12/13.

22 On kırâat imamından Nâfi' ve Ebû Câfer ye ile ve ayın harfinin kesresi ile "yerte'i" ve "yel'ab" (يَرْتَعِ وَيلعبْ) diye okudular. İbn Kesîr, nûn ile ve ayın harfinin kesresi ile "nerte'i" ve "nel'ab" (نَرْتَعِ ونلعبْ) diye okudu. Ebû Amr ve İbn Âmir, nûn ile ve ayın harfinin sükûnu ile "nerta'" ve "nel'ab" (نَرْتَعْ ونلعبْ) diye okudular. Âsım, Hamza, Kisâî, Yâkup ve Halef de ye ile ve ayın harfinin sükûnu ile "yerta'" ve "yel'ab" (يَرْتَعْ ويلعبْ) diye okudular (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*, II, 293).

23 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 212.

zın yanında bırakmıştık"[24]. Bu gibi oyunlar helâldir. Bu konuda şöyle bir hadis de rivayet edilmiştir: "Ancak üç türlü oyun helâldir; insanın atı ile veya yayı ile oynaması ve eşiyle oynaşması"[25]. Resûlullah (s.a.) ancak bu üç oyunun helâl olduğunu haber verdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ اِنِّى لَيَحْزُنُنِى اَنْ تَذْهَبُوا بِهٖ وَاَخَافُ اَنْ يَاْكُلَهُ الذِّئْبُ وَاَنْتُمْ عَنْهُ غَافِلُونَ ﴿١٣﴾

13. "Babaları, 'Doğrusu onu götürmeniz beni endişelendiriyor; farkında olmadığınız bir sırada onu kurt yer diye korkuyorum' dedi."

Babaları, 'Doğrusu beni endişelendiriyor' dedi. O, Yûsuf'un başına bir şey gelmesinden ve Allah'ın kendisine lütfettiği nimetin kaybolmasından endişe ediyordu; çünkü Yûsuf aleyhisselâm onun için büyük bir nimetti. Onu göremeyip kaybedeceğinden endişe ettiğini söyledi, başına bir şey gelmesinden korktuğu için korku kelimesini kullandı. Bu, "Onlar için herhangi bir korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler"[26] meâlindeki âyetin tefsiridir. Yani onlar üzülmeyecekler, çünkü o halen vardır ve kaybolup gitmeyecektir. Onlar için korku yoktur, yani onlar onun kaybolup gitmesinden korku duymayacaklar, çünkü nimetin yok olması, sahibine nimeti eksiltir, Cenâb-ı Hak da onlara bu konuda güvence vermektedir. Söylediğimiz gibi üzüntüden maksat o andaki halin ifadesidir, korku da ileride olacak şeyden duyulan endişedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onu kurt yer diye korkuyorum. Bazı müfessirler şöyle dedi: Yâkup aleyhisselâm rüyasında Yûsuf'u kurdun yediğini görmüştü[27], bundan dolayı **onu kurt yer diye korkuyorum** demişti. Ancak böyle bir ihtimal yoktur. [§] Çünkü peygamberlerin rüyalarının ekserisi haktır ve doğrudur. Hz. Yâkub'un

281

[24] Yûsuf, 12/17.

[25] Hz. Peygamber'den (s.a.) buna benzer bir hadis rivayet edilmiştir: "… Müslüman bir adamın oynadığı bütün oyunlar bâtıldır (boştur), yalnız yayıyla ok atması, atını eğitmesi ve eşiyle oynaşması müstesna! Bunlar haktandır" (Ebû Dâvûd, "Cihâd", 23; Tirmizî, "Fedâilu'l-cihâd", 11). Tirmizî bu rivayetin sahih olduğunu söyledi.

[26] Pek çok âyette bu husus ifade edilmektedir. Bunlardan biri de şu meâldeki âyettir: "Şüphesiz iman edenlere, yahudi, hıristiyan ve Sâbiîler'den Allah'a ve âhiret gününe inanıp güzel davranışta bulunanlara Rab'leri nezdinde mükâfat vardır. Onlar ne korkacak ne de üzüleceklerdir" (el-Bakara, 2/62).

[27] Bu, Kelbî'den rivayet edilmiştir (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, IX, 140; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XII, 195).

bu rüyayı gördüğü halde **onu kurt yer diye korkuyorum** demesi ihtimali yoktur. Yahut o, Yûsuf'un onlarla gitmesine engel oluyordu. Ancak çöllerde ve sahralarda küçük çocukların başlarına kötü şeyler geleceğinden korkulduğu gibi Hz. Yâkup da Yûsuf'u kurdun parçalamasından korkmuştu. Çünkü çöllerde ve sahralarda çocuklar için duyulan korku ve onların kaybolmaları, başka şeylerden ziyade kurtların saldırısı yüzünden olmakta idi. Kardeşlerinin güreştikleri ve yarış için meşgul oldukları bir sırada yırtıcılardan birinin onu avlaması da mümkündü. Bir kişinin insanların arasından onu alıp kaybetmesi ihtimali yoktur. Bazı müfessirler şöyle dedi: **Onu kurt yer diye korkuyorum** meâlindeki cümle, çocuklarından kinâyedir, yani onu helâk etmenizden ve kaybetmenizden korkuyorum, demektir.

Onu kurt yer diye korkuyorum. Yâkup aleyhisselâm oğluna "Anlaşılan böylece Rabb'in seni seçecek, sana rüyada görülenlerin yorumunu öğretecek ve daha önce ataların İbrahim ve İshak'a nimetini tamamladığı gibi sana ve Yâkup soyuna da nimetini tamamlayacaktır"[28] demişken, onu kurdun yemesinden nasıl korkar? Yûsuf'a, Allah seni seçecek, sana rüyada görülenlerin yorumunu öğretecek ve nimetini tamamlayacak diyor, sonra onu kurdun yemesinden ve kaybolmasından nasıl korkuyor? Allah'tan gelen bir bilgi ve vahiy olmadan onun böyle bir şey söylemesine ihtimal yoktur.

Denildi ki: Korkunun şartı olarak âyette belirtilen hususun olması muhtemeldir; Hz. Yâkup âyette zikri geçen seçilmeyi, rüyada görülenlerin yorumunun öğretilmesini ve nimetlerin tamamlanmasını kaybetmekten korkmuş olabilir. Yahut o, benimsediği dinden dolayı herkesin korkacağı şeylerden korunmuş olsalar bile yine de herkesin korktuğu şeylerden korkmuş olabilir. Çünkü Hz. İbrahim şöyle bir dua yapmıştı: "Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut!"[29] Hz. İbrahim'in putlara tapmadığı ve tapmayacağı mâlumdur. [§]Hz. Yûsuf da şöyle dua etmişti: "Müslüman olarak canımı al ve beni iyi kulların arasına kat!"[30] Buna benzer başka âyetler de vardır. Daha önce muhtelif yerlerde kaydettiğim[31] gibi, ısmet sıfatı asla korkuyu yok etmez, zıt olan iki fiilden birini yapmayacağı konusunda da teminat vermez, aksine korkuyu daha çok arttırır. Bundan dolayı hayırlı ve günahsız insanların, dinleri hakkındaki korkuları ve endişeleri başkalarından daha çoktur. *En doğrusunu Allah bilir.* **282**

---

[28] Yûsuf, 12/6.
[29] İbrâhim, 14/35.
[30] Yûsuf, 12/101.
[31] Meselâ bk. en-Nisâ, 4/105.

قَالُوا لَئِنْ اَكَلَهُ الذِّئْبُ وَنَحْنُ عُصْبَةٌ اِنَّٓا اِذًا لَخَاسِرُونَ ﴿١٤﴾

14. "Dediler ki: Biz böylesine kalabalık iken onu kurt yerse o zaman gerçekten bize yazıklar olsun!"

Biz böylesine kalabalık iken onu kurt yerse o zaman gerçekten bize yazıklar olsun! *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu âyet şunu söylemektedir: Yûsuf'u kurda sanki biz teslim etmiş ve zarar göreceği zemini biz hazırlamışız demektir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, âyetteki hüsran kelimesinin anlamı bu olmalıdır. Yoksa kurt onu yiyecek olsaydı onların hüsrana uğramasının anlamı olmazdı. Çünkü onlar güçlü-kuvvetli ve kurda engel olmaya muktedir oldukları halde bunu yapmadıkları için sanki kendileri ona zarar vermiş olurlardı.

فَلَمَّا ذَهَبُوا بِهٖ وَاَجْمَعُٓوا اَنْ يَجْعَلُوهُ فٖى غَيَابَتِ الْجُبِّ وَاَوْحَيْنَٓا اِلَيْهِ لَتُنَبِّئَنَّهُمْ بِاَمْرِهِمْ هٰذَا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٥﴾

15. "Onu götürüp kuyunun dibine bırakmaya ittifakla karar verince bunu yaptılar. Biz de Yûsuf'a, 'Kardeşlerinin bu yaptıklarını bir gün onlara, kendileri (senin kim olduğunun) ***farkına varmadan mutlaka haber vereceksin!' diye vahyettik."***

Onu götürüp kuyunun dibine bırakmaya ittifakla karar verince bunu yaptılar. Burada kuyunun dibi anlamına gelen "ğayâbetü'l-cüb" (غيابة الجب) tabirini daha önce açıklamıştık[32].

Biz de Yûsuf'a, 'Kardeşlerinin bu yaptıklarını bir gün onlara, kendileri (senin kim olduğunun) farkına varmadan mutlaka haber vereceksin!' diye vahyettik. Bu ilâhî kelâmda geçen **ona vahyettik** meâlindeki cümlede geçen vahiy, peygamberlik vahyi, yahut o kuyudan kurtulacağını müjdeleyen vahiydir. Veyahut da Mısır azizi ve yöneticisi olacağını müjdeleyen vahiydir. **Kendileri (senin kim olduğunun) farkına varmadan mutlaka haber vereceksin;** bazıları şöyle dedi: Bu Hz. Yûsuf'un onlara söylediği şu sözüne işaret etmektedir: "Yûsuf, 'Siz, cahilliğiniz yüzünden Yûsuf ve kardeşine yaptıklarınızı biliyor musunuz?' dedi. Yoksa sen, gerçekten sen Yûsuf musun? diye sordular. O da 'Evet' dedi, ben Yûsuf'um, bu da kardeşim"[33]. Yûsuf'un onlara vereceği söyle-

---

32 bk. Yûsuf, 12/10.

33 Yûsuf, 12/89-90.

283

nen haber budur. Onlar henüz Yûsuf'un kim olduğunun **farkına varmamışlardı**. Cenâb-ı Hak **ona vahyettik** sözünü Hz. Yâkub'a söylemiş gibidir. Buna göre **yaptıklarını onlara, kendileri farkına varmadan mutlaka haber vereceksin!** [§]meâlindeki cümle de Hz. Yâkub'un çocuklarına söylemiş olduğu şu sözle alakalıdır: "Ey oğullarım! Gidin de Yûsuf'u ve kardeşini iyice araştırın!"[34] Yâkup aleyhisselâm onlara Yûsuf'u aramalarını ve durumunu öğrenmelerini emretmişti. Sanki o, Hz. Yûsuf'un hayatta olduğunu biliyordu. Bunu da şu meâldeki âyetten anlamıştı: **Yaptıklarını bir gün onlara, kendileri farkına varmadan mutlaka haber vereceksin!** Bu âyetle onun hayatta olduğunu düşünüyordu. Görmez misin ki, o şunu da söylemişti: "İnanın ben Yûsuf'un kokusunu alıyorum!"[35] Bundan dolayı Yûsuf'un elbisesini yüzüne sürdüğünde gözleri açılmış; "Ben Allah tarafından sizin bilmediklerinizi bilirim"[36] demişti. Eğer âyet-i kerîme Hz. Yâkup ile ilgili ise, o zaman **kendileri farkına varmadan** meâlindeki cümlenin tefsiri budur. Şayet Yûsuf hakkında ise, o zaman yukarıda söylediğimiz gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَجَٓاؤُٓ اَبَاهُمْ عِشَٓاءً يَبْكُونَ ﴿١٦﴾ قَالُوا يَٓا اَبَانَٓا اِنَّا ذَهَبْنَا نَسْتَبِقُ وَتَرَكْنَا يُوسُفَ عِنْدَ مَتَاعِنَا فَاَكَلَهُ الذِّئْبُ وَمَٓا اَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنَا وَلَوْ كُنَّا صَادِقِينَ ﴿١٧﴾

16. "Akşam ağlayarak babalarına geldiler."

17. "Ey babamız! Biz yarış için uzaklaşmış, Yûsuf'u da eşyamızın yanında bırakmıştık; onu kurt yemiş! Ama biz doğru söyleyen kimseler olsak da sen bize inanmazsın, dediler."

[Büyük ve Küçük Günah İşleyenin Durumu ile Münafıklık]

Akşam ağlayarak babalarına geldiler. Bu ilâhî kelâmda muhtelif deliller vardır. Birincisi, küçük günah işleyen insanın azap görmesinden korkulur, ama kâfir olmaz. Büyük günah işleyen insan da imandan çıkmaz. Çünkü Hz. Yûsuf'un kardeşleri Yûsuf'u öldürmeyi kastetmişlerdi, yahut onu kuyunun dibine atmışlar, babasının gözünden yok etmişler ve babasını onsuz bırakmışlardı. Onların yaptığı bu iş, ya küçük ya da büyük günah sayılır. Eğer küçük

---

34 Yûsuf, 12/87.

35 Yûsuf, 12/94.

36 Yûsuf, 12/96.

günah idiyse, çocukları babalarından şöyle istiğfar talebinde bulunmuşlardı: "Ey babamız! Bizim günahlarımızın affını dile!"[37] Bu âyet, onların yaptıklarından dolayı Allah'ın azabından korktukları için istiğfar talebinde bulunduklarına işaret eder. Şayet yaptıkları şey büyük günah idiyse, yine de imandan çıkmış sayılmazlar. Çünkü daha sonra onlardan peygamberler çıktı ve onlar iyi kimseler oldular. Nitekim şöyle demişlerdi: "Ondan sonra da (tövbe ederek) **284** iyi kimseler olursunuz!"[38] **[§]**Bu söylediklerimiz, Mûtezile'nin ileri sürmüş olduğu; küçük günah işleyene azap yoktur, büyük günah işleyen de imandan çıkar iddiasını geçersiz kılmaktadır. Aynı şekilde Hâricîler'in iddiasını da çürütmektedir, onlar şöyle diyorlar: İnsan büyük veya küçük bir günah işlerse kâfir ve müşrik olur. Bu aynı zamanda, bile bile yalan söyleyen veya verdiği sözde durmayan veya emanete ihanet edenin münafık olacağı fikrini de çürütmektedir. Çünkü Hz. Yûsuf'un kardeşleri emanete ihanet etmişler, verdikleri sözde durmamışlar ve aynı zamanda yalan söylemişler, fakat münafık olmamışlardı. Onlar, Yûsuf'u **kurt yedi** demişler, ama kurt yememişti, bu yalan bir sözdü. Hz. Yûsuf onlara emanet edilmiş, ama onlar Yûsuf'u kuyuya atarak emanete ihanet etmişlerdi. Yûsuf'u koruyacaklarına dair babalarına söz vermişler, ama onu korumamışlardı.

[**Münafıkların Alâmetleri**]

Eğer şöyle bir soru sorulursa: Resûlullah'ın (s.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Üç şey nifakın alâmetlerindendir: Konuştuğunda yalan söylemesi, kendisine bir emanet verildiğinde ihanet etmesi ve verdiği sözde durmaması"[39]. Bu hadisle o âyet arasında nasıl uyum sağlanır? Hadisin mensuh olma ihtimali yoktur, çünkü haberdir, haberlerde nesih cereyan etmez.

Buna şu cevap verilir: Onun kâfirlerden özel bir kesimle ilgili olması mümkündür. Nitekim Tevrat'ta yer alan Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderileceği hükmü onlara emanet edilmiş, ama onlar bu hükmü değiştirmişlerdi; onu açıklayacaklarına söz vermişlerdi, fakat sözlerinde durmamışlar ve onu gizlemişlerdi. Açıklayacaklarını söyledikleri konuda da yalan söylemişlerdi. Yahut hadiste zikredilen şeyler din konusunda ise münafık olur anlamına gelir, başka konularla ilgili ise münafık olmaz ve onlar da münafıkın alâmetlerinden sayılmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

37 Yûsuf, 12/97.

38 Yûsuf, 12/9.

39 Bu hadis, yukarıdaki metinden daha güzel lafızlarla şöyle rivayet edilmiştir: "Münafıkın alâmeti üçtür: Konuştuğunda yalan söyler, söz verdiğinde sözünde durmaz ve kendisine bir emanet verildiğinde ihanet eder" (Buhârî, "İman", 24; Müslim, "İman", 107).

285 **[§]Biz yarış için uzaklaşmıştık.** Bazıları buna, av peşinde koşuyorduk anlamını verdi. Ebû Avsece şöyle dedi: "Nestebiku" (نستبق) fiili, "sibâk" (السِّباق) kökünden gelir. Yani onlar koşuyorlar ve hangisinin öne geçeceğine bakıyorlardı; rakibinin önüne geçiyor ve koşuda onu yeniyordu. İbn Kuteybe dedi ki: "Nestebiku" (نستبق) fiili, ok atma yarışı yapmak anlamına gelir, onlar ok atmakta birbirleriyle yarışıyorlardı. Fiil, "sülâsî"den de "mufâale" bâbından da kullanılır[40]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Biz doğru söyleyen kimseler olsak da sen bize inanmazsın. Onların babalarına söyledikleri bu söz, zâhirde büyük bir laftır. Çünkü onlar, **biz doğru söyleyen kimseler olsak da sen bize inanmazsın** diyorlardı. Onların doğru söyledikleri halde Hz. Yâkub'un onları yalancı sayması ihtimali yoktur. Peygamberlerden herhangi birinin, doğru söylediğini bildiği bir insanı yalancı kabul etmesi çok uzak bir ihtimaldir. Burada muhtemelen olan şudur: Onlar babalarına şöyle demişlerdi: Daha önce başka konularda senin nezdinde **doğru söyleyenler olsak da, bu konuda sen bize inanmıyorsun.** Yahut şöyle bir anlam verilir: **Sen bize inanmıyorsun,** yani bizi sorguluyorsun ve doğru söylediğimizi kabul etmiyorsun. Çünkü Hz. Yâkup şu sözlerle onları suçlamıştı: "Doğrusu onu götürmeniz beni endişelendiriyor; farkında olmadığınız bir sırada onu kurt yer diye korkuyorum"[41]**.** Onlar babalarının suçlamasına karşı çıkmışlardı. Bu suçlama ise yalan anlamına gelmez, aksine duraklama ve tereddüt mânasına gelir. Çünkü bir şeyi başka birine emanet veren kişi sonra o konuda onu sorgularsa, bu sorgulama onu yalanladığı anlamına gelmez. Buna göre çocukların söylediği **sen bize inanmıyorsun** meâlindeki söz, doğru söyleyenler olsak da daha önceki suçlamadan dolayı şimdi bizi suçluyorsun demektir. Âyetin tefsiri işte bu iki yoruma göre yapılır. Yoksa peygamberlerden birinin, verdiği haberde ve sözünde doğru söylediğini bildiği birini yalanlaması caiz değildir.

وَجَٓاؤُ عَلٰى قَم۪يصِه۪ بِدَمٍ كَذِبٍۜ قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ اَنْفُسُكُمْ اَمْرًاۜ فَصَبْرٌ جَم۪يلٌۜ وَاللّٰهُ الْمُسْتَعَانُ عَلٰى مَا تَصِفُونَ ﴿١٨﴾

286 **[§]*18. "Gömleğinin üstünde uydurma bir kan izi de gösterdiler. Yâkup, 'Hayır! Nefsiniz sizi kötü bir iş yapmaya sürüklemiş; artık*** (bana düşen) ***güzelce sabretmektir. Anlattığınız şeyler karşısında,*** (bana) ***yardım edecek olan ise ancak Allah'tır' dedi."***

---

40 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 213.

41 Yûsuf, 12/13.

Gömleğinin üstünde uydurma bir kan izi de gösterdiler. Kanın yalan olması ihtimali yoktur. Ancak, *en doğrusunu Allah bilir ya*, gömleğin üzerindeki kanın kurdun yediği Yûsuf'un kanıdır şeklindeki sözleri yalan idi, çünkü kurt onu yememiş, kan da onun kanı değildi. Ferrâ şöyle dedi: "Bidemin kezib" (بدم كذب), yani yalan kan, hakkında yalan söylenmiş kan demektir. Araplar, mef'ûl yerine mastarı da kullanırlar[42]. **Hayır! Nefsiniz sizi kötü bir iş yapmaya sürüklemiş;** yani nefsiniz size süslemiş, "tesvîl" (التسويل) kelimesi sözlükte süslü göstermek anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu cümlenin yorumu şudur: Nefsiniz size kötü bir işi süslü gösterdi, anlattığınız işi yapmaya ve beni çocuğumdan ayırmaya teşvik etti. Ancak nefislerinin onlara süslü gösterdiği o işin ne olduğunu biz bilmiyoruz. Bunun şu âyette belirtilen husus olması muhtemeldir: "Babası, 'Yavrucuğum' dedi, rüyanı sakın kardeşlerine anlatma, sonra sana tuzak kurarlar!"[43] *En doğrusunu Allah bilir.*

Artık (bana düşen) güzelce sabretmektir. Bu cümlenin iki anlama gelme ihtimali vardır. Birincisi, "sabır" (الصبر) tahammülsüz olmamak, "cemîl" (جميل) de başımıza gelen musibete rıza göstermek; çünkü sabır tahammülsüzlükten kendini tutmaktır. İkincisi, "sabır", kendini tahammülsüzlükten alıkoymak, "cemîl" de karşılık beklememektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Anlattığınız şeyler karşısında, (bana) yardım edecek olan ise ancak Allah'tır. Yani sizin anlattıklarınız karşısında sabretmek için Allah'tan yardım istiyorum. Yahut şunu demek istiyor: Yûsuf'u kurt yedi gibi söylediğiniz yalanlara karşı ben Allah'tan yardım istiyorum.

وَجَٓاءَتْ سَيَّارَةٌ فَاَرْسَلُوا وَارِدَهُمْ فَاَدْلٰى دَلْوَهُ قَالَ يَا بُشْرٰى هٰذَا غُلَامٌ وَاَسَرُّوهُ بِضَاعَةً وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿١٩﴾

287 **[§]*19. "Derken bir kervan geldi, sucularını gönderdiler, adam kovasını kuyuya saldı; 'Müjde! İşte bir oğlan çocuğu!' diye bağırdı. Onu alıp bir ticaret malı olarak sakladılar. Allah onların yaptıklarını çok iyi biliyordu."***

Derken bir kervan geldi. "Seyyâre" (سيارة) kelimesi, yolcular yani sefere çıkanlar kelimesi gibi yürüyenler topluluğu anlamına gelir. **Sucularını gönderdiler;** "vârid" (الوارد) kelimesi de, su arayan, sâki demektir. **Adam kovasını kuyuya saldı;** yani kovayı kuyuya sarkıttı ve Yûsuf'u buldu. **Müjde! İşte**

42 Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, I, 351.

43 Yûsuf, 12/5.

bir oğlan çocuğu! diye bağırdı. Bazıları şöyle dedi: Müjde anlamına gelen "büşrâ" (بُشْرَى) kelimesi, sucunun yanındaki adamın ismidir. Sucu ona şöyle seslendi: **Ey Büşrâ! İşte bir oğlan çocuğu!** Aynen; ey falan, işte bir oğlan çocuğu denildiği gibi. Bazıları da şöyle dedi: Bu kelime "beşâret" (البشارة) kökünden ve müjdelemek mânasına gelmektedir. Sanki o şöyle demişti: Müjdeler olsun, bu bir çocuk!... Bazı kırâatlarda kendine nispet ederek "yâ büşrâye" (يا بُشْرايَ) diye okunmuştur[44]. Yani adam kendini müjdelemiş, bu çocukla bana müjdeler olsun, demişti. Bu oradaki durumla ilgili kinâyeli bir söz gibidir, ancak onu bize açıklamamıştır. Onu en iyi Allah bilir. Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle buyurdu: "Onlara, 'Ben gerçekten sizin iyiliğinizi isteyenlerdenim' diye de yemin etti"[45]. Burada İblis'in yemin ettiğini haber vermekte, ancak neye yemin ettiğini açıklamamaktadır.

Onu alıp bir ticaret malı olarak sakladılar. Bazıları şöyle dedi: Buradaki "isrâr" (الإسرار) kelimesi hem gizlemek, hem de açıklamak mânasına gelir. Nitekim Allah şöyle buyurur: "Azabı gördüklerinde pişmanlık gösterirler"[46]. Yani pişmanlık izhar ettiler. Kullanılan kelime şayet her ikisine de ait ise, sanki şunu söylemektedir: Onu mal olarak ortaya koydular. Eğer gizlemek anlamına geliyorsa, o zaman da sakladılar demek olur, sanki şöyle diyor: Malı ortaya çıkardılar, ancak arkadaşları ortak olmak istemesinler diye orada bulunanı gizlediler. **Allah onların yaptıklarını çok iyi biliyordu.** Yani Yûsuf'un kardeşlerinin Yûsuf'a yaptıklarını **çok iyi biliyordu**. Yahut kervanın gizleyip açıkladıkları şeyde ne yaptıklarını çok iyi biliyordu. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ وَكَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ ﴿٢٠﴾

[§]*20.* "(Mısır'da) ***onu yok pahasına, birkaç dirheme sattılar. Zaten ona pek değer vermemişlerdi."*** 288

(Mısır'da) onu yok pahasına sattılar. Yani onu çok ucuza sattılar. **Birkaç dirheme sattılar.** Bazıları şöyle dedi: Buradaki "bahs" (البَخْس) kelimesi eksik mânasına gelir; yani onu öyle bir fiyata sattılar ki, öyle biri asla o fiyata satıl-

---

44 On kırâat imamından Âsım, Hamza, Kisâî ve Halef "yâ büşrâ" (يا بُشْرَى) diye okumuşlar, diğerleri de "yâ büşrâye" (يا بُشْرَايَ) diye okudular (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*, II, 293).

45 el-A'râf, 7/21. Bu âyette İblis, Hz. Âdem ile Havva'ya karşı yemin etmektedir.

46 Sebe', 34/33.

maz. Bazıları da ona zulüm mânasını verdi. Buna göre de onu haksız olarak sattılar ve zulmen parasını aldılar, demek olur. Çünkü onu hür olarak satmışlardı, hür birini satmak ise haramdır. Parasını da haksız yere ve haram olarak aldılar, çünkü hür birini satarak alınan para haramdır. Bazıları ise şöyle söyledi: **Onu yok pahasına, birkaç dirheme sattılar.** Yani onu kalp para ve değersiz dirhemle sattılar. **Zaten ona pek değer vermemişlerdi.** Yani kervandakiler Yûsuf'a değer vermemişler ve onu, onun gibisinin satılamayacağı kadar eksik bir fiyatla satmışlardı; çünkü eğer köle ise böyle birinin peşine düşmeden terkedilemeyeceğini bildikleri için kendisini arayan sahibinin çıkıp gelmesinden korkmuşlardı. Bu yüzden aranacağı ve ellerinden alınacağı korkusuyla onu, insanın kendi kölesini satamayacağı kadar düşük bir fiyatla sattılar. Müfessirlerin geneli şöyle dedi: **Onu yok pahasına sattılar.** Yûsuf'un kardeşleri onu yok pahasına kervandakilere sattılar; **birkaç dirheme sattılar. Zaten ona pek değer vermemişlerdi.** Yani onun değerini ve kıymetini bilememişlerdi. Ancak ilk yorum daha doğru gibidir. **Zaten ona pek değer vermemişlerdi,** yani şayet çalınmış bir çocuk ise sahibinin gelip alacakları paranın da ellerinden gideceğinden korkarak satmakta cömert davranmışlardı.

Müfessirler şöyle dediler: Yûsuf, yirmi veya yirmi küsur dirheme satıldı. Ancak, "bahs" (البخس) kelimesiyle onun eksik ve değerinden düşük bir fiyata satıldığı bilgisinden başka bir bilgi yoktur, dolayısıyla bu fiyat konusu sağlam bir haber olmadan bilinemeyecek şeylerdendir. "Bahs" (البخس) kelimesi de değerinden eksik fiyata satmak mânasına gelir. Bir âyette Allah şöyle buyurur: "İnsanların mallarının değerini düşürmeyin"[47]. Yani fiyatlarını eksiltmeyin. Başka bir âyet de şöyledir: "Ölçüyü, tartıyı eksik tutmayın"[48]. "Bahs" kelimesinin az önce de zikrettiğimiz gibi haram ve zulüm mânasına geldiği de söylenmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَالَ الَّذِى اشْتَرٰيهُ مِنْ مِصْرَ لِامْرَاَتِهٓ اَكْرِمِى مَثْوٰيهُ عَسٰٓى
اَنْ يَنْفَعَنَٓا اَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا وَكَذٰلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِى الْاَرْضِ
وَلِنُعَلِّمَهُ مِنْ تَاْوِيلِ الْاَحَادِيثِ وَاللّٰهُ غَالِبٌ عَلٰٓى اَمْرِهٖ وَلٰكِنَّ
اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢١﴾

---

47 el-A'râf, 7/85.

48 Hûd, 11/84.

289

[§]*21. "Onu satın alan Mısırlı adam karısına, 'Ona değer ver ve güzel bak! Umulur ki bize faydası olur veya onu evlat ediniriz' dedi. İşte böylece Yûsuf'a orada bir yer sağladık ve bunu* (rüyada görülen) ***olayların yorumunu ona öğretelim diye de yaptık. Allah, emrini yerine getirmeye kādirdir. Fakat insanların çoğu bunu bilmezler."***

Onu satın alan Mısırlı adam karısına, ona değer ver ve güzel bak, dedi. Yani onun değerini ve kıymetini bil! **Umulur ki bize faydası olur;** tüccar onu kendi malı, olarak vermişse bize fayda sağlar. **Veya onu evlat ediniriz;** çalınmış ve hür olduğu ortaya çıkarsa onu evlat ediniriz. Çünkü onlara göre böyle bir ticaret malı, onların sattığı böyle bir fiyata satılamazdı.

İşte böylece Yûsuf'a orada bir yer sağladık; yani Yûsuf'a Mısır azizi ve karısı nezdinde bir itibar sağladığımız gibi Mısır halkı nezdinde de ona itibar kazandırdık. Burada Cenâb-ı Hak imkân verdi anlamına gelen "mekkennâ" (مكّنّا) kelimesini haber makamında kullandı, çünkü o gün aziz ve kral nezdinde kendisine imkân verilmişti. "Mekkennâ" (مكّنّا) kelimesi burada, kardeşlerinin onu horlamaları, onun kıymetini ve değerini anlamamaları yerine ve onların yanında köle gibi sayılmasından sonra, Yûsuf için insanlarda ve onların kalplerinde bir yer ayırdık. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bunu (rüyada görülen) olayların yorumunu ona öğretelim diye de yaptık. Bu konuya daha önce temas etmiştik[49].

Allah, emrini yerine getirmeye kādirdir. Yani Allah'ın hükmü geri çevrilemez, O bir hüküm verdiği zaman mutlaka olur. Nitekim şöyle buyurdu: "Allah hükmeder, O'nun hükmünü denetleyecek yoktur"[50]. **Fakat insanların çoğu bunu bilmezler.**

وَلَمَّا بَلَغَ اَشُدَّهُ اٰتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَكَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿٢٢﴾

22. "Yûsuf erginlik çağına erişince, ona güçlü bir muhakeme yeteneği ve ilim verdik. İşte güzel davrananları biz böyle mükâfatlandırırız."

Yûsuf erginlik çağına erişince; buradaki "eşuddu" (الأشُدُّ) kelimesi, her şeyin kuvvetlenmesi ve nihaî kemale ermesi anlamına gelir. Ergenliğinin veya gençliğinin sınırına varması mânasına veya aklının tamamlanması anlamına

---

49 bk. Yûsuf sûresinin 12/6. âyetinin tefsiri.

50 er-Ra'd, 13/41.

290 gelmesi muhtemeldir. Kelimede bu üç anlamın hepsi mevcuttur. [§]Müfessirler şöyle dediler: "Eşuddu" (أَشُدّ) kelimesi, insanın on sekiz yaşından kırk yaşına kadar olan zamanı ifade eder[51]. Çünkü her şeyin gelişmesi ve kemale ermesi, bu yaştan o yaşa kadar bir zamanda gerçekleşir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ona güçlü bir muhakeme yeteneği ve ilim verdik. Buradaki hüküm kelimesi, insanlar arasında hüküm verme gücü ve hüküm bilgisi mânasına gelebilir. **Hüküm**, peygamberlik anlamına da gelebilir, yani ona peygamberlik verdik. **İlim** de daha önce geçtiği gibi[52] rüyada görülenleri yorumlama bilgisi demektir. Yahut ona hükmü verdiği zaman ilmi de vermiş, ilmi verdiği zaman hükmü de vermiş demektir.

İşte güzel davrananları biz böyle mükâfatlandırırız. Bu cümle güzel ameller anlamına gelebilir, yani güzel ve iyi işler yapanları böyle mükâfatlandırırız. İnsanlara karşı güzel muamele etmek mânasına da gelebilir, yani insanlara güzel muamele et! Yahut kendine karşı güzel muamele et! Bu kelimede, bu üç anlam da vardır. Yahut **işte güzel davrananları biz böyle mükâfatlandırırız** meâlindeki cümle, Allah'ın nimetlerine ve ihsanına karşı güzel davranan ve onlara şükredenleri işte böyle mükâfatlandırırız anlamına da gelebilir. **İşte böyle**, yani Hz. Yûsuf'u mükâfatlandırdığı gibi. Bununla Cenâb-ı Hak, başkalarını da Yûsuf'u mükâfatlandırdığı gibi mükâfatlandıracağını kastetmemektedir, lâkin onu da güzel bir şekilde mükâfatlandıracaktır, demektedir.

وَرَاوَدَتْهُ الَّت۪ي هُوَ ف۪ي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِه۪ وَغَلَّقَتِ الْاَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ قَالَ مَعَاذَ اللّٰهِ اِنَّهُ رَبّ۪ٓي اَحْسَنَ مَثْوَايَ اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٣﴾

23. "Evinde bulunduğu kadın, onunla ilişkiye girmek istedi. Kapıları iyice kapattı ve 'haydi gel!' dedi. O da 'Hâşâ, Allah'a sığınırım! Zira kocan benim velinimetimdir, bana iyilik edip evini açtı. Gerçek şu ki zâlimler iflâh olmaz!' dedi."

Evinde bulunduğu kadın, onunla ilişkiye girmek istedi. Âyetteki **evinde** ifadesiyle, ev hakikatte kocasına ait olsa da, kocasının evi kendisine nispet edilmiş, dolayısıyla evin kadına nispet edilmesi de caizdir.

---

51 Bu konudaki görüşler için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 176-178; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 518.

52 bk. Yûsuf sûresinin 12/6. âyetinin tefsiri.

Evinde bulunduğu kadın, onunla ilişkiye girmek istedi. Buradaki "râvede" (راود) fiilinin, davet ve bir çeşit istek anlamına geldiği söylenmiştir. Yani kadın onu kendisiyle ilişkide bulunmaya davet etti. Müfessirler, onu arzu etti anlamını verdiler.

291

[§]Kapıları iyice kapattı ve 'haydi gel!' dedi. Buradaki "heyte" (هيت) kelimesinin Arapça olmadığı, eski kitaplardan alınan bir kelime olduğu söylenmiştir. Bununla tam olarak ne demek istediğini bilmiyoruz. Ancak müfessirlerin bazısı şöyle dediler: Gelsene!... Bazıları da, senin için hazırlandım, anlamını verdi. Bazı kırâatlarda kelime "hi'tu" (هِئْتُ) diye okunmuştur[53], bu da zikrettiğimiz gibi, senin için hazırlandım mânasına gelir. Bu ibare, işte senin için buradayım mânasına geliyor gibi gözükmektedir.

O da, hâşâ, Allah'a sığınırım, dedi. Allah'a sığınıyor ve O'na iltica ediyorum. **Zira kocan benim velinimetimdir, bana iyilik edip evini açtı.** Müfessirler dediler ki: Âyetteki "rabbî" (ربّى) kelimesi, beni satın alan efendim anlamına gelir. **Bana iyilik edip evini açtı,** yani bana şu andaki değerimi ve konumumu o ikram etti. Bunun delili, Mısır azizinin, karısına söylediği şu sözdür: "Ona değer ver ve güzel bak!"[54] İşte onun bu sözü, buradaki âyetin de ona değer ver ve güzel bak mânasına geldiğine delildir. Ancak **O benim velinimetimdir, bana iyilik yaptı** sözü ile Hz. Yûsuf, kendisini yaratan Cenâb-ı Hakk'ı kastetmiş gibidir. **Gerçek şu ki zâlimler iflâh olmaz;** onlar zulmettiklerinde, yaptıkları zulümle iflâh olmazlar. "Mesvây" (المَثْواى) kelimesi, yerleşilen mekân, oturulan makam demektir, "sâvî" (الثاوى) de oturan, ikamet eden mânasına gelir. "Maazallâh" (معاذ الله), Allah'a sığınıyor, O'na iltica ediyor ve O'nun gücüne dayanıyorum demektir. Yahut **zâlimler iflâh olmaz** meâlindeki cümle, hayatları zulümle sona erdirildiğinde iflâh olmazlar demektir, fakat zulümden vazgeçtiklerinde iflâh olurlar.

وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهٖ وَهَمَّ بِهَا لَوْلَٓا اَنْ رَاٰ بُرْهَانَ رَبِّهٖ كَذٰلِكَ لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّٓوءَ وَالْفَحْشَٓاءَ اِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ ﴿٢٤﴾

---

53 Bu kelime hakkında hepsi de mütevâtir olan çeşitli kırâatlar vardır. Nâfi', Ebû Câfer ve İbn Zekvân hîte leke (هِيتَ لك) diye, Hişâm "hi'te leke" (هِئْتَ لك) ve "hi'tu leke" (هِئْتُ لك) diye, İbn Kesîr "heytu leke" (هَيْتُ لك) diye, diğer kırâat imamları da "heyte leke" (هَيْتَ لك) diye okudular (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*, II, 293-294).

54 Yûsuf, 12/21.

24. "Kadın onu kesinlikle arzulamıştı; eğer Rabb'inin işaret ve ikazını görmeseydi o da kadını arzulardı. İşte biz, kötülük ve fuhşu ondan uzaklaştırmak için böyle yaptık. Şüphesiz o ihlaslı kullarımızdandı."

Kadın onu kesinlikle arzulamıştı; eğer Rabb'inin işaret ve ikazını görmeseydi o da kadını arzulardı. Müfessirlerin söyledikleri, kadın Yûsuf için sırt üstü yattı, **Yûsuf da kadını arzuladı,** yani Yûsuf da pantolonunu çıkardı ve benzeri sözlerinin hepsi hurafedir, aslı yoktur, Hz. Yûsuf hakkında böyle bir söz söylenmesi helâl değildir. Bu sözlerin yanlış olduğunun çeşitli delilleri vardır. Birincisi, Hz. Yûsuf'un "Asıl kendisi benimle ilişkiye girmek istedi"[55] sözüdür. Eğer istek ve ilişki arzusu Yûsuf'tan gelmiş olsaydı, kadın için böyle söylemez, kendini aklamaya çalışmazdı.

292 [§]İkincisi, **İşte biz, kötülük ve fuhşu ondan uzaklaştırmak için böyle yaptık.** Müfessirlerin söylediği gibi şayet Hz. Yûsuf pantolonunu çıkarıp kadının bacakları arasında oturmuş olsaydı, kötülük ondan uzaklaştırılmış olmazdı.

Üçüncüsü, Hz. Yûsuf, "Bu, azizin yokluğunda ona hainlik etmediğimi bilmesi içindi"[56] demektedir. Eğer onların dediği gibi olsaydı, yokluğunda azize hainlik etmiş olacaktı.

Dördüncüsü, "Kadınlar, 'Hâşâ! Allah için, biz ondan hiçbir eğrilik görmedik' dediler. Azizin karısı da: 'Şimdi gerçek ortaya çıktı, ben onunla beraber olmak istemiştim' dedi"[57]. Bütün bu konuşmalar, müfessirlerin söylediklerinin doğru olmadığını göstermektedir, Hz. Yûsuf hakkında böyle bir şeyin söylenmesi helâl değildir. Âyetin zâhirinde onların söylediklerini destekleyen büyük ve küçük hiçbir alâmet bulunmamaktadır; çünkü orada kadın onu arzuladı, o da onu arzuladı ibaresinden başka bir şey yoktur.

Sonra bize göre âyet, farklı şekillerde açıklanabilir. Birincisi, **kadın onu arzulamıştı** ifadesi, kesin kararlı bir arzulama anlamına gelir. **Yûsuf da onu arzuladı** meâlindeki cümle ise, aklına geliveren bir arzulama anlamına gelir. Kulun kalbine geliveren bir duyguda hiçbir dahli yoktur, bundan dolayı da sorumlu tutulamaz. Bu, Hasan-ı Basrî'nin sözüdür[58].

---

[55] Yûsuf, 12/26.

[56] Yûsuf, 12/52.

[57] "Kral (kadınlara), 'Yûsuf'u elde etmek istediğinizde beklentiniz ne oldu?' diye sordu. Kadınlar, 'Hâşâ! Allah için, biz ondan hiçbir eğrilik görmedik' dediler. Azizin karısı da: 'Şimdi gerçek ortaya çıktı, ben onunla beraber olmak istemiştim. Şüphesiz ki o doğru söyleyenlerdendir' dedi" (Yûsuf, 12/51).

[58] Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, IX, 167.

İkincisi, **kadın onu arzulamıştı** meâlindeki ifade, onunla olmayı, ona sahip olmayı istemişti mânasına gelir. **Yûsuf da onu arzulamıştı** meâlindeki cümle de, onu başından defetmeyi arzulamıştı anlamına gelir. Ancak bu cümlenin devamında **eğer Rabb'inin işaret ve ikazını görmeseydi** buyurulmaktadır. Eğer onun arzusu kadını başından defetmek olsaydı, **eğer Rabb'inin işaret ve ikazını görmeseydi** meâlindeki cümlenin anlamı olmazdı. Ancak **Yûsuf da onu arzulamıştı** meâlindeki cümle, sanki onu öldürmeyi arzulamıştı mânasına gelmektedir; onu öldürmeyi arzulayınca da, kadını öldürmenin helâl olmadığına dair Rabb'inin uyarı ve işaretini gördü.

Üçüncüsü, Hz. Yûsuf'un onu arzulaması, **Rabb'inin işaret ve ikazını görmeseydi** şartına bağlanmaktadır. Yani Rabb'inin uyarı ve işaretini görmeseydi onu arzulayacaktı. Bu, aynen şu âyetteki ifadeye benzemektedir: "Seni yerinde sağlam tutmasaydık neredeyse -biraz da olsa- onlara kayacaktın!"[59] [§]Yani seni yerinde biz sağlam tutmuş olmasaydık… Hz. İbrahim'in sözü de yaklaşık bu anlama gelir: "Hayır, bu işi şu büyükleri yapmıştır. Eğer konuşabiliyorlarsa onlara sorun!"[60] Yani eğer o konuşabiliyorsa, o yapmıştır. **293**

Rabb'inin işaret ve ikazını görmeseydi meâlindeki âyetin işaret ettiği anlama dair ihtilaf edilmiştir. Bazı müfessirler şöyle dedi: Hz. Yâkub'un dudaklarını ısırdığını gördü. Bazıları da şöyle dedi: Hz. Yâkup onun gözünde canlandırıldı ve onun parmağını ısırdığını gördü. Bazıları da, Allah'ın kitabından şu âyeti gördü, der: "Zinaya yaklaşmayın! Çünkü o hayâsızlıktır, çok kötü bir yoldur"[61]. Bu söylenenlerin hiçbiri bilinemez. Âyette zikredilen "burhan" (بُرْهان) kelimesinin asıl mânası, kesin delildir; şayet o Allah'ın kesin delilini görmemiş olsaydı, kadını arzu edecekti. Ancak o kesin delilin ne olduğunu biz bilmiyoruz. Onu en iyi Allah bilir. Burhan, delil ve âyet mânasına gelir. Yani eğer Hz. Yûsuf Rabb'inin delilini, Rabb'inin burhanını ve âyetlerini görmeseydi… Yahut burhan, risâlet mânasına gelir. Nübüvvet anlamına gelmesi de muhtemeldir.

وَاسْتَبَقَا الْبَابَ وَقَدَّتْ قَم۪يصَهُ مِنْ دُبُرٍ وَاَلْفَيَا سَيِّدَهَا لَدَا الْبَابِۜ قَالَتْ مَا جَزَٓاءُ مَنْ اَرَادَ بِاَهْلِكَ سُٓوءًا اِلَّٓا اَنْ يُسْجَنَ اَوْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٢٥﴾

---

59 el-İsrâ, 17/74.

60 el-Enbiyâ, 21/63.

61 el-İsrâ, 17/32.

25. "İkisi de kapıya doğru koştular. Kadın onun gömleğini arkadan yakalayıp yırttı. Kapının yanında kocası ile karşılaştılar. Kadın kocasına dedi ki: Senin ailene kötülük etmek isteyenin cezası, zindana atılmaktan veya elem verici bir işkenceden başka ne olabilir?"

İkisi de kapıya doğru koştular. Bazıları dedi ki: Kadın, kapatmak için kapıya koştu, Hz. Yûsuf da kaçıp gitmek için kapıya koştu. Ancak kadının, kapatmak için kapıya koşma ihtimali yoktur, çünkü kapıların zaten kapalı olduğu şu âyette ifade edilmektedir: "Kadın kapıları iyice kapattı"[62]. Ancak kadın, Hz. Yûsuf'u hapsetmek ve gitmesine engel olmak için kapıya koştu. Hz. Yûsuf da çıkmak ve kaçmak için kapıya koşmuştu.

Kadın onun gömleğini arkadan yakalayıp yırttı. Onun çıkmasına engel olmak için gömleğinden çekmişti.

Kapının yanında kocası ile karşılaştılar. Yani kadının kocasını kapının yanında buldular. Bu âyet, Hz. Yûsuf'un "Efendim benim velinimetimdir, bana iyilik etti"[63] sözü ile kendisini satın alan azizi kastetmediğine, kendisini yaratan ve Azîz olan Allah'ı kastettiğine işaret etmektedir. Çünkü burada "seyyidehâ" (سيدها) yani kadının efendisi buyurmakta, "seyyidehuma" (سيدهما) yani ikisinin efendisi dememektedir.

Ebû Avsece dedi ki: **Kadın onun gömleğini yırttı;** yani yırtıp parçaladı. "Makdûd" (مقدود) parçalanmış anlamına gelir. "Min düburin" (مِن دُبُرٍ) arka taraftan, "min kubulin" (مِن قُبُلٍ) de ön taraftan demektir. Bu lafız kubul kökünden gelmektedir ve "min kubuli'l-mer'e" (من قبل المرأة) ifadesindeki "ön" anlamında demektir. **[§]Kapının yanında kocası ile karşılaştılar.** Burada Cenâb-ı Hak kadının efendisi anlamına gelen "seyyidehâ" (سيدها) kelimesini kullanmakta, ikisinin efendisi anlamına gelen "seyyidehuma" (سيدهما) dememektedir. Bu durum az önce bizim söylediğimize işaret etmektedir. "Lede'l-bâb" (لدى الباب) kapının yanında demektir. Yani kadının efendisini kapının yanında buldular.

294

Kadın kocasına dedi ki: Senin ailene kötülük etmek isteyenin cezası, zindana atılmaktan veya elem verici bir işkenceden başka ne olabilir? Bu ifade, iradenin fiil ile beraber olduğuna işaret etmektedir. Çünkü kadın, Hz. Yûsuf'un içindeki arzusunu bilmiyordu. O ancak gördüğü durumdan ve meyletmekten anladığını haber vermişti. Yûsuf'un kardeşlerinin sözleri de böyle

---

62 Yûsuf, 12/23.

63 Yûsuf, 12/23.

idi: “Yûsuf ile öz kardeşi babamızın gözünde bizden daha değerli”[64]. Halbuki onlar babalarının içindeki sevgiyi bilmiyorlardı, Hz. Yâkup’tan gördükleri Yûsuf’a olan meylinden ve ona olan şefkatinden başka bir şey bilmiyorlardı. Bu, söylediğimiz gibi iradenin fiille beraber olduğuna işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ هِيَ رَاوَدَتْن۪ي عَنْ نَفْس۪ي وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ اَهْلِهَا اِنْ كَانَ قَم۪يصُهُ قُدَّ مِنْ قُبُلٍ فَصَدَقَتْ وَهُوَ مِنَ الْكَاذِب۪ينَ ﴿٢٦﴾ وَاِنْ كَانَ قَم۪يصُهُ قُدَّ مِنْ دُبُرٍ فَكَذَبَتْ وَهُوَ مِنَ الصَّادِق۪ينَ ﴿٢٧﴾

26. “Yûsuf, ‘Asıl kendisi benimle ilişkiye girmek istedi’ dedi. Kadının akrabasından biri şöyle bilirkişilik yaptı: Eğer gömleği önden yırtılmışsa, kadın doğru söylemiştir; bu ise yalancılardandır.”

27. “Eğer gömleği arkadan yırtılmışsa, kadın yalan söylemiştir; bu doğru söyleyenlerdendir.”

Yûsuf, ‘Asıl kendisi benimle ilişkiye girmek istedi’ dedi. Yani o beni ilişkiye davet etti. Âyetteki “murâvede” (المراودة) kelimesi, yukarıda söylediğimiz gibi[65] ilişkiye davet anlamına gelir. Nitekim bir âyette şöyle buyurulmaktadır: “Onu babasından isteyeceğiz, dediler”[66]. Yani onu çağıracağız ve isteyeceğiz. Hz. Yûsuf **asıl kendisi benimle ilişkiye girmek istedi** diyerek gizlilik örtüsünü nasıl yırtar? denirse, buna şöyle cevap verilir: Bu sözde kadının gizlilik örtüsünü açmak yoktur, aksine kendisine yapılan ithamın ve ayıbın reddi vardır. Bir insana gereken de, Hz. Yûsuf’un yaptığı gibi kendisine isnat edilen ayıbı ve lekeyi reddetmesidir.

Kadının akrabasından biri şöyle bilirkişilik yaptı: Eğer gömleği şurdan **yırtılmışsa** Yûsuf şöyledir, burdan yırtılmışsa da böyledir. Bazı müfessirler şöyle dedi: O bilirkişi, kadının amcasının oğlu idi, anlayışlı bir adamdı, ismi de şu idi. Bazıları da şöyle söyledi: Asıl şahit, gömleğin arkadan yırtılmasıdır. Başka yorumlar da yapılmıştır. Fakat bu şahidin kim olduğu bilinmez. Onun beşikteki bebek olduğu da söylenmiştir. Bizim, onu bilmeye ihtiyacımız yoktur.

---

[64] Yûsuf, 12/8.

[65] bk. Yûsuf sûresinin 12/23. âyetinin tefsiri.

[66] Yûsuf, 12/61.

Eğer gömleği önden yırtılmışsa kadın doğru söylemiştir; bu ise yalancılardandır. Eğer gömleği arkadan yırtılmışsa, kadın yalan söylemiştir; bu doğru söyleyenlerdendir. Gömleğin önden yırtılması, [§]ancak kadının Yûsuf'u kendinden uzaklaştırmak için olabilir, arkadan yırtılması da kadının Yûsuf'u kendinden itmek için değil kendine çekmek için olabilir. Bu, örfen açık olan bir haldir. Bundan dolayı bilirkişi dedi ki: **Eğer gömleği önden yırtılmışsa kadın doğru söylemiştir; bu ise yalancılardandır. Eğer gömleği arkadan yırtılmışsa, kadın yalan söylemiştir; bu doğru söyleyenlerdendir.** "Aziz, Yûsuf'un gömleğinin arkadan yırtılmış olduğunu görünce dedi ki: Anlaşılıyor ki bu iş, siz kadınların tuzağıdır"[67]. Azîz, Yûsuf'un gömleğinin arkadan yırtılmasını, kadının onu itmesinden değil kendine çekmesinden dolayı yırtılmış olacağına delil getirdi. Bu, içtihatla amelin caiz olduğuna işaret eder. Çünkü genellikle gömlek, ancak arkadan çekildiği sırada arkadan yırtılır, önden ise ancak önden itilirken yırtılır. Bundan dolayı bu hal, söylediğimiz şeye delil sayılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.* Her ne kadar gerçekte bunun aksinin olması da mümkün ise de, genel durum böyledir.

Eğer gömleği önden yırtılmışsa o şöyledir, **şayet gömleği arkadan yırtılmışsa,** böyledir diye bilinen cümlede, âlimlerimizin çeşitli meseleler için gösterdikleri deliller vardır. Bu meselelerden biri şudur: İçinde inciler ve tabaklanmış deriler bulunan bir mağazada derici ile incici kavga ettiklerinde, onlardan her birinin elinin durumuna göre hüküm verilir; inciciye inci ile, dericiye de deri ile ve ellerinin durumuna göre. Genel anlayış ve elin zâhiri ile buna delil getirilir; tıpkı gömleğin arkadan yırtılmasının kadının Yûsuf'u arzulamasından dolayı olduğuna istidlâl edilerek onun aleyhine hüküm verildiği gibi. Buna benzer meselelerin sayısı çoktur; bir meselenin her ne kadar gerçekte görünen lafzî anlama aykırı olması mümkün olsa da, onun hakkında genel durumun işaretiyle hüküm verilir.

فَلَمَّا رَاٰ قَم۪يصَهُ قُدَّ مِنْ دُبُرٍ قَالَ اِنَّهُ مِنْ كَيْدِكُنَّ اِنَّ كَيْدَكُنَّ عَظ۪يمٌ ﴿٢٨﴾

[§]***28. "Aziz, Yûsuf'un gömleğinin arkadan yırtılmış olduğunu görünce dedi ki: Anlaşılıyor ki bu iş, siz kadınların tuzağıdır. Sizin tuzağınız gerçekten yamandır."***

---

[67] Yûsuf, 12/28.

Kadının tuzağı, Yûsuf'la birlikte olmayı arzuladığında bu arzusunu açıklayıp ona güvenmesi, ancak Hz. Yûsuf onun arzusunu kabul etmeyince, kadının durumu açıklayıp şöyle demesiydi: "Senin ailene kötülük etmek isteyenin cezası…"[68] Kadının bu sözü, onun hilelerinden biriydi. Hile anlamına gelen "keyd" (الكيد) ve tuzak anlamına gelen "mekr" (المكر) kelimelerinin aslı, insanı güvende iken yakalamak demektir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu âyette iki eş arasında ihtilaf konusu olan bir mal hakkında âlimlerimizin sözlerine delil vardır. Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre, eğer o, erkeklerin mallarından ise erkeğin elinde, kadınların mallarından ise kadının elinde kalır.

يُوسُفُ اَعْرِضْ عَنْ هٰذَا وَاسْتَغْفِرٖى لِذَنْبِكِ اِنَّكِ كُنْتِ مِنَ الْخَاطِـٖٔينَ ﴿٢٩﴾

29. "Yûsuf! Sen bunu olmamış say! Hanım! Sen de günahının affını dile; çünkü sen günahkârlardan oldun!"

Yûsuf! Sen bunu olmamış say! Yani, "Asıl kendisi benimle ilişkiye girmek istedi"[69] sözünü unut! Bu âyetin bütün bu olanları unut anlamına gelmesi de muhtemeldir, yani bu konuyu kapat ve bir daha asla açma!

Hanım! Sen de günahının affını dile. Bunu söyleyen, Yûsuf'a **bunu olmamış say** dedi, kadına da, **sen de günahının affını dile, çünkü sen günahkârlardan oldun,** dedi. Adam bu sözü, birlikte olmayı arzu eden ve buna davet edenin kadın olduğu ortaya çıkınca söylemişti. Ancak bu sözü kimin söylediğinde ihtilaf edilmiştir. Bazıları, kadının kocası söyledi, dedi, Yûsuf'a da; **bunu olmamış say,** yani bu konuyu açma, demişti. Müfessirler dediler ki: Çünkü adam kıskanç olmayan biriydi. Bazıları şöyle söyledi: O sözü başka bir adam, yani kadının amcasının oğlu söylemişti. Bu daha doğru gibidir. **Sen de günahının affını dile** meâlindeki cümle hakkında bazıları şöyle dedi: Adam bu sözü kadına söylemişti, çünkü onlar her ne kadar putlara tapıyor idiyseler de, ancak kendilerini Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyorlardı; bundan dolayıdır ki kadına **sen de günahının affını dile** demişti. Bazı müfessirler şöyle söyledi: **[§]Sen de günahının affını dile,** yani kocandan af dile, çünkü ona ihanet ettin. Eğer bu yorum doğru ise, o zaman kadına bu sözü söyleyen kocası değil, başka biriydi. Eğer ilk yorum doğru kabul edilirse, o zaman o sözü her ikisi de söylemiş olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

297

---

[68] Yûsuf, 12/25.

[69] Yûsuf, 12/26.

وَقَالَ نِسْوَةٌ فِى الْمَدِينَةِ امْرَاَتُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ فَتٰيهَا عَنْ نَفْسِهٖ قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا اِنَّا لَنَرٰيهَا فِى ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٣٠﴾

30. "Şehirdeki bazı kadınlar, 'azizin karısı, hizmetindeki genç ile beraber olmak istiyormuş; (Yûsuf'un) ***sevdası kalbine işlemiş! Biz onu gerçekten açık bir sapkınlık içinde görüyoruz' dediler."***

Şehirdeki bazı kadınlar, 'azizin karısı, hizmetindeki genç ile beraber olmak istiyormuş' dediler. Kadın sanki sırrının, şehirdeki kadınlar nezdinde gizli kalmasını istemişti, ama onlar bu sırrın krala ulaşması için şehir halkı içinde yaymışlardı. Yahut o kadınlara kendisi söylemediyse, o zaman mutlaka hizmetçilerden biri öğrenmiş ve o sırrı şehirdeki kadınlar arasında yaymıştı. İşte o zaman onlar şöyle demişlerdi: **Azizin karısı, hizmetindeki genç ile beraber olmak istiyormuş.** Yani kölesiyle birlikte olmak istiyormuş.

(Yûsuf'un) sevdası kalbine işlemiş! Bazıları buradaki "şeğâf" (الشغاف) kelimesine, kalbin örtüsü ve kılıfı mânasını verdi. Buna göre âyet, kadının Yûsuf'a olan aşkı kalbine işledi mânasına gelir. Ona "meşğûf" (مشغوف) da denilir; o da, aşktan çılgına dönmüş anlamına gelir. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: "Şeğaf" (شغف), aşkını içine gömmek mânasına gelir[70]. "Şeğaf" (شغف), aşk ile dolmaktır. Ebû Avsece şöyle dedi: Âyet, aşk kalp kılıfının içine işledi mânasına gelir. Bu kelime ayın harfi ile "şeafehâ" (شعفها) diye okunursa, aklı gitti, aşık oldu mânasına gelir[71]. Bu, o kadınların sözüdür, bununla onların neyi kastettiklerini bilmiyoruz. Ancak bu bir haberdir, Allah onların böyle söylediklerini haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

298 **[§]Biz onu gerçekten açık bir sapkınlık içinde görüyoruz,** çünkü kocasına ihanet etmişti. Yahut, **o gerçekten açık bir sapkınlık içinde,** çünkü aşkından şaşkına dönmüştü. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ اَرْسَلَتْ اِلَيْهِنَّ وَاَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَّكَئًا وَاٰتَتْ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِنْهُنَّ سِكّينًا وَقَالَتِ اخْرُجْ عَلَيْهِنَّ فَلَمَّا رَاَيْنَهُۤ

---

70 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 199; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 528.

71 Bu okuyuş, bazı tâbiîlerden şâz kırâat olarak rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 200; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 528, 529).

أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ وَقُلْنَ حَاشَ لِلّٰهِ مَا هٰذَا بَشَرًا إِنْ هٰذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ ﴿٣١﴾

31. "Azizin karısı, kadınların dedikodularını duyunca onlara davetçi gönderdi; yaslanmaları için yastıklar hazırladı ve onlardan her birine bir bıçak verdi. (Kadınlar meyvelerini soyarken Yûsuf'a)***, 'karşılarına çık!' dedi. Kadınlar Yûsuf'u görünce güzelliği karşısında şaşırıp kaldılar. Bu yüzden ellerini kestiler ve 'Hâşâ Rabb'imiz! Bu bir beşer değil, bu ancak değerli bir melektir!' dediler."***

Azizin karısı, kadınların dedikodularını duyunca. Yani onların konuşmalarını işitince… "Mekr" (المّكْر) kelimesi, insanı güven halinde iken yakalamak mânasına gelir, burada ondan maksat da gizlenmesi istenen ve kendisine emanet edilen şeye ihanet etmektir. Sanki kadın, sırrının ve Yûsuf'a olan aşkının insanlardan saklanmasını istemişti, onu şehirdeki kadınlara da insanlardan gizlemek üzere açıklamıştı, fakat onlar da bunu her tarafa yaymışlardı. İşte kadının duyduğu [dedikodu anlamı verdiğimiz] hile bu idi. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazı müfessirler böyle dediler. Kadının, sırrını kadınlara vermemiş olması da mümkündür, ancak hizmetçilerden biri farkına varmış ve kadınlara o haber vermişti, onlar da her tarafa yaymışlardı. **Azizin karısı,** onlardan bunu duyunca, **onlara davetçi gönderdi,** ya vereceği ziyafete davet etti veya ziyarete gelmelerini rica etti. Müfessirler ise şöyle dediler: Kadınlar, şehirdeki fırıncı ve sucu kadınlardı. Onu kimin söylediğini ve onların kim olduklarını bilmiyoruz. Zaten onların kim olduklarını bilmeye ihtiyacımız da yoktur.

Yaslanmaları için yastıklar hazırladı. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Buradaki "müttekeen" (مُتَّكَأً) kelimesi, yiyecek, içecek ve yaslanacak yastık hazırladı mânasına gelir[72]. Bazıları bu kelimeye semer anlamı verdi. Bazıları da yastık veya dayanılacak şeyler anlamı verdi. Ebû Avsece de, uzanmış, [§]yani kadınların oturacakları ve uzanacakları yerlerini hazırladı mânasını verdi. Kelime "mütkeen" (مُتْكَأً) diye okunduğunda[73], Hasan-ı Basrî'nin dediğine göre, semer

299

---

72 Bu mânada bir rivayet için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 202.

73 Bazı rivayetlerde zikredilen bu okuyuş, şâz kırâattır (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 529-530).

ve yiyecek mânasına gelir. İbn Kuteybe de böyle dedi ve ona "bezmâverd" (الْبَزْماوَرْد) denilir diye ekledi[74].

Onlardan her birine bir bıçak verdi. (Kadınlar meyvelerini soyarken Yûsuf'a), 'karşılarına çık!' dedi. Kadınlar Yûsuf'u görünce güzelliği karşısında şaşırıp kaldılar. Burada kadının söylediği karşılarına çık sözüne Hz. Yûsuf nasıl itaat etmiştir? Bu, helâl olmayan bir durumdur. Ancak bu hal çeşitli yollarla açıklanabilir. Birincisi, kadınların yanına girmeye ve onlarla halvet olmaya Hz. Yûsuf zorlanmış olabilir. Çıkmaya gelince, o konuda zorlanmış olmaz, çünkü maksat onların yanından çıkmaktır. Çünkü onların karşısına çıktığında oradan çıkması da mümkün olacaktı. Sanki kadın onların karşısına çıkmaya izin verince, onların yanından çıkacağı için arzu ederek çıktı. Çünkü kadının izni olmadan o evden çıkması mümkün değildi. Dolayısıyla onların karşısına çıkma emri, o evden çıkma iznini de kapsamakta idi; çünkü kadının izni olmadan evden çıkmanın yolu yoktu. Bu yüzden önce onların karşısına çıktı, sonra da o mekândan ayrıldı. Bu, oradan kurtulmanın başka yolu olmadığı için zorlama sayılmaz. Buradaki çıkma emri, sanki sadece "çık" kelimesinden ibaretti, "onların karşısına" ifadesini söylememişti. Dolayısıyla Hz. Yûsuf, kadınların yanına çıkacağını bilmiyordu, bu yüzden çıktı. Ancak Cenâb-ı Hak **300** âyette kadının maksadını haber vermektedir, [§]yani onun çık emrinden maksadı kadınların karşısına çıkması idi. Karşılarına çık, dedi ilâhî beyanıyla kadının maksadını haber vermektedir. Konuşmada bu gibi şeyler yapılmaktadır. Karşılarına çık cümlesindeki "aleyhinne" (عليهن) zamiri, "anhunne" (عنهن) diye, yani onların yanından çık anlamında kullanılmış olması da caizdir; "alâ" (على) harf-i cerini, "an" (عن) harf-i ceri anlamında kullanmak Arap dili açısından caizdir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Onlar, insanlara ölçerek bir şey aldıklarında"[75], yani insanlardan aldıklarında demektir. Bunun örnekleri çoktur. Bu âyet-i kerîme, Yûsuf'u satın alanın, onun sokağa çıkmasına ve insanların içine girmesine engel olduğuna işaret etmektedir. Ya onun canından korktuğundan yahut kadınlar yüzünden fitneye düşmesini istemediğinden veyahut da hakkında çalınmış bir çocuğu alıkoyduğu kanaatinin uyanmaması için Yûsuf'un varlığından haberdar olunmasını istemediğinden onun dışarı çıkmasına engel oluyordu. Burada bir insanın kendi çocuğunu veya kölesini şefkat duygusuyla korumak istemesi fikri nasıl olmaz?

---

74 Bezmâverd'in aslı zümâverd'dir, yabancı dilden Arapçalaştırılmıştır. Yumurta ve etle yapılan bir yemektir (Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsü'l-muhît*, "ورد" md.).

75 "Eksik ölçüp tartanların vay haline! Onlar, insanlardan ölçerek bir şey aldıklarında tam ölçerler" (el-Mutaffifîn, 83/1-2).

Kadınlar Yûsuf'u görünce güzelliği karşısında şaşırıp kaldılar. Burada kullanılan ve onu büyüttüler anlamına gelen "ekbernehû" (أَكْبَرْنَه) kelimesi, onun güzelliğini çok yücelttiler anlamına gelir; bir insanda böyle bir güzelliğin bulunmasına şaşırıp kaldılar. Görmez misin ki o kadınlar şöyle demişlerdi: **Hâşâ Rabb'imiz! Bu bir beşer değil, bu ancak değerli bir melektir, dediler. Bu yüzden ellerini kestiler.** Yani ellerindeki meyve bıçaklarıyla ellerini kestiler. Müfessirler bu cümlede ki **hâşâ Rabb'imiz** (حاش لله) ifadesine maazallah anlamını verdiler. Bazıları bu sözün, çirkinlikten tenzih etmek mânasına geldiğini söyledi. Kadınların, maazallah, **bu bir beşer değil, bu ancak değerli bir melektir** demeleri, onların Allah'a inandıklarına işaret eder. **Bu ancak değerli bir melektir** sözü de, onlar meleği görmeseler de, meleğin güzel olduğu anlayışının toplumda hâkim olduğunu ifade eder. [§]Dolayısıyla güzel olan her **301** şeyi meleklere nispet ediyorlardı. Onlara çirkin olan her şeyi de -Allah lânet eylesin!- şeytana nispet ediyorlardı. Âyetteki "beşeran" (بَشَرًا) kelimesi, "bişiran" (بِشِرًى) diye de okunmuştur[76], o zaman da, bu, satın alınan bir insan olamaz mânasına gelir.

قَالَتْ فَذٰلِكُنَّ الَّذٖى لُمْتُنَّنٖى فٖيهِ وَلَقَدْ رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهٖ فَاسْتَعْصَمَ وَلَئِنْ لَمْ يَفْعَلْ مَٓا اٰمُرُهُ لَيُسْجَنَنَّ وَلَيَكُونًا مِنَ الصَّاغِرٖينَ ﴿٣٢﴾

32. "Kadın dedi ki: İşte hakkında beni kınadığınız şahıs budur. Ben onunla beraber olmak istedim. Fakat o, iffetini korudu. Andolsun, eğer kendisine emredeceğimi yapmazsa, mutlaka zindana atılacak ve elbette sürünenlerden olacaktır!"

Kadın dedi ki: İşte hakkında beni kınadığınız şahıs budur. Onlar, kadın hakkında şöyle söylemişlerdi: "Azizin karısı, hizmetindeki genç ile beraber olmak istiyormuş"[77]. Yani sizin beni, beraber olmak istiyorum diye **kınadığınız şahıs işte budur**. Şimdi onu görünce siz ellerinizi kestiniz, bu insan olamaz, insandan çok daha üstündür diye şaşırıp kaldınız.

---

[76] Bu şâz kırâat bazı tâbiîlerden rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 209; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 531).

[77] Yûsuf, 12/30.

Ben onunla beraber olmak istedim. Yani onu benimle birlikte olmaya davet ettim. **Fakat o, iffetini korudu.** Yani davetimi kabul etmedi. Nitekim bir âyette "Bugün Allah'ın hükmünden ancak O'nun esirgedikleri kurtulacaktır"[78] buyurulur, Allah'ın hükmünü engelleyecek kimse yoktur anlamı kastedilir. Âyetteki "ista'same" (استعصم) kelimesi, Allah veya dini sayesinde, yahut peygamberliği veyahut aklı sayesinde kendini korudu, demektir. Bu ifade müfessirlerin söylediği gibi Hz. Yûsuf pantolonunu çıkarmıştı benzeri sözlerin doğru olmadığına işaret eder. Çünkü kadın, **o, iffetini korudu** demektedir.

Andolsun, eğer kendisine emredeceğimi yapmazsa… Bu sözü azizin karısı söylemişti. **Mutlaka zindana atılacak ve elbette sürünenlerden olacaktır!** Bu beyan ya **mutlaka zindana atılacak ve elbette sürünenlerden olacak** anlamına gelir, veya **mutlaka zindana atılacak ve elbette aşağılananlardan olacak** mânasına gelir. Çünkü adam karısına, "Ona değer ver ve güzel bak!"[79] demişti. Ona değer verilirken kadının yanında değerli ve saygındı, ancak birlikte olmayı reddedince, kadın, **mutlaka zindana atılacak ve elbette sürünenlerden olacak**, yani aşağılananlardan biri olacak dedi.

قَالَ رَبِّ السِّجْنُ اَحَبُّ اِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنٖى اِلَيْهِ وَاِلَّا تَصْرِفْ عَنّٖى كَيْدَهُنَّ اَصْبُ اِلَيْهِنَّ وَاَكُنْ مِنَ الْجَاهِلٖينَ ﴿٣٣﴾

302 [§]***33. "Yûsuf, 'Rabbim! Zindan bana bunların benden istediklerinden daha iyidir. Eğer onların bana kurdukları tuzağı boşa çıkarmazsan, onlara meyleder ve cahillerden olurum!' dedi."***

Yûsuf, Rabbim! Zindan bana bunların benden istediklerinden daha iyidir, dedi. Hz. Yûsuf'un **zindan bana bunların benden istediklerinden daha iyidir** demesi, çağıranın ve birlikte olma davetinin azizin karısından geldiğine işaret etmektedir. Görmez misin ki başka bir yerde de şöyle demektedir: "Kral (kadınlara), 'Yûsuf'u elde etmek istediğinizde beklentiniz ne oldu?' diye sordu"[80]. Azizin karısı da buna benzer şeyler söylemişti: "İşte hakkında beni kınadığınız şahıs budur"[81]. Yani onunla beraber olmak istediğim için sizler beni kınamıştınız, şimdi siz onunla beraber olmak istiyorsunuz. Ve Hz. Yûsuf'un

---

78 Hûd, 11/43.

79 Yûsuf, 12/21.

80 Yûsuf, 12/51.

81 Yûsuf, 12/32.

söylediği şu söz: **Rabbim! Zindan bana bunların benden istediklerinden daha iyidir.** Yani o zillet ve aşağılanma benim için daha iyidir. "Ehabbu ileyye" (أحبّ إلىّ) kelimesi, benim tercihim odur, dinim için o daha hayırlıdır, demektir. **Bunların benden istediklerinden,** yani onların istedikleri şey nefsin hoşuna gitse, ona meyletse ve onu arzu etse de, yine zindanın kendisine daha hayırlı olduğunu haber vermekte; nefis zindandan hoşlanmadığı, hatta nefret ettiği halde yine de zindanı tercih ettiğini ve dini için onun daha hayırlı olduğunu söylemektedir. Görmez misin ki Hz. Yûsuf şunu da söylemektedir: **Eğer onların bana kurdukları tuzağı boşa çıkarmazsan, onlara meyleder ve cahillerden olurum!** Bu ifade, Hz. Yûsuf'un söylediği **zindan bana bunların benden istediklerinden daha iyidir** meâlindeki cümle ile, ancak kendi irade ve tercihiyle sevdiğine ve dindeki tercihini kastettiğine işaret etmektedir, nefsin sevdiğine ve tercihine değil. Aksine nefis, kadınların davet ettikleri şeyi arzu eder ve onu ister. Bunun delili de yine Hz. Yûsuf'un söylediği, sonra **onlara meyleder ve cahillerden olurum** meâlindeki beyanıdır. **Rabbim! Zindan bana bunların benden istediklerinden daha iyidir** meâlindeki cümle, dua cümlesi değildir, nitekim bazı insanlar öyle dediler: O Rabb'inden zindanı talep etmişti, duası kabul edildi ve zindana düştü. Hz. Yûsuf'un duası, şu sözde görülmektedir: **Eğer onların bana kurdukları tuzağı boşa çıkarmazsan…** Nitekim Hz. Âdem ile Havva da şöyle demişlerdi: "Ey Rabb'imiz! Biz kendimize zulmettik"[82]. [§]Bu âyetteki "Ey Rabb'imiz! Biz kendimize zulmettik" meâlindeki ifade dua değildir, içinde bulundukları halden haber vermektedir. Dua ancak onların şu sözleridir: "Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz!" Hz. Nuh da şöyle demişti: "Ey Rabbim! Ben, senden hakkında bilgi sahibi olmadığım bir şeyi istemekten yine sana sığınırım. Eğer beni bağışlamaz ve esirgemezsen, kaybedenlerden olurum!"[83]

303

Eğer onların bana kurdukları tuzağı boşa çıkarmazsan, onlara meylederim. Bu cümle, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Yûsuf'a vermediği bir lütfun daha kendi katında bulunduğuna işaret etmektedir. Çünkü o lütfu kendisine vermiş olsaydı, kadınların tuzakları ve kötülükleri meydana gelmeyecekti. Çünkü Hz. Yûsuf, **bana kurdukları tuzağı boşa çıkarmazsan** demektedir. Eğer bu da kendisine verilmiş olsaydı, Hz. Yûsuf'un böyle bir istekte bulunmasının anlamı olmazdı. Bu, Mûtezile'nin iddialarını da reddetmektedir, onlar şöyle diyorlar: Yüce Allah herkese her türlü itaati yerine getirme kudretini ve her nevi

---

82 "Dediler ki: Ey Rabb'imiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz!" (el-A'râf, 7/23).

83 Hûd, 11/47.

hayrı yapma kuvvetini, aynı zamanda her çeşit kötülüğü de defetme gücünü vermiştir.

Bana kurdukları tuzağı boşa çıkarmazsan. Yani eğer onların tuzaklarını benden sen gidermezsen, giderebilecek hiç kimse yoktur. Az önce geçen "Eğer beni bağışlamaz ve esirgemezsen" meâlindeki âyet de bu mânadadır. Bu cümle, "Allahım! Beni bağışla ve esirge" diye dua etmekten daha beliğdir. **Onlara meylederim.** Bazıları buradaki "esbu ileyhinne" (أَصْبُ إِلَيْهِنّ) ibaresine onlara meylederim diye anlam verdi. Bazıları da şöyle mâna verdi: Eğer onların bana kurdukları tuzakları boşa çıkarmazsan, onlara uyarım. "Sabv" (الصَّبْوُ) kelimesine, emrin dışına çıkmak mânası verilmiştir. Dininden çıkan herkese de Sâbiî oldu denilir. Müşrikler de Resûlullah'a (s.a.) Sâbiî, yani üzerinde bulunduğumuz dinden çıktı diyorlardı. Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: "Sabv" (الصَّبْوُ) kelimesi, hoşa giden iş demektir. **Cahillerden olurum**, yani eğer bana kurdukları tuzağı boşa çıkarmazsan benim fiilim, âlimlerin hâkimlerin fiili gibi değil, cahillerin fiili gibi olur.

فَاسْتَجَابَ لَهُ رَبُّهُ فَصَرَفَ عَنْهُ كَيْدَهُنَّ اِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٣٤﴾

34. "Rabb'i onun duasını kabul etti ve kadınların tuzağına düşürmedi. Şüphesiz O, çok iyi işiten, pek iyi bilendir."

Rabb'i onun duasını kabul etti ve kadınların tuzağına düşürmedi. Bu ilâhî beyan, Hz. Yûsuf'un duasından maksadın, onun şu sözü olduğuna işaret eder: "Eğer onların bana kurdukları tuzağı boşa çıkarmazsan, onlara meylederim"[84]. **304** [§]"Rabbim! Zindan bana bunların benden istediklerinden daha iyidir"[85] sözü dua değildir, o ancak haberdir, zindanı öyle gördüğünü haber vermektedir. Çünkü onun arkasından Cenâb-ı Hak, Rabb'inin onun duasını kabul ettiğini haber vermekte ve **kadınların tuzağına düşürmediğini** bildirmektedir.

Şüphesiz O, çok iyi işiten, pek iyi bilendir. O, işitendir. Yani yaratılanlar arasında söylenen açık ve gizli her sözü işitmektedir. **Bilendir,** yani hiçbir şey O'na gizli değildir.

---

[84] Yûsuf, 12/33.

[85] Yûsuf, 12/33.

“Eğer onların bana kurdukları tuzağı boşa çıkarmazsan”[86] meâlindeki âyet ve hemen arkasından gelen **Rabb’i onu kadınların tuzağına düşürmedi** meâlindeki cümle, kadınların Hz. Yûsuf’u, kendisine de gizli olacak ve farkına varmayacak bir şekilde o işe davet ettiklerine, onun da hemen bunu kendisinden uzaklaştırması için Allah’a sığındığına işaret eder.

ثُمَّ بَدَا لَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا رَاَوُا الْاٰيَاتِ لَيَسْجُنُنَّهُ حَتّٰى حِينٍ ﴿٣٥﴾

35. “Sonunda -kesin delilleri görmelerine rağmen- onu bir zamana kadar zindana atmak** (yetkililerce) **gerekli ve uygun görüldü.”

Bazı rivayetlerde belirtildiğine göre kadın kocasına şöyle demişti: Yûsuf benimle birlikte olma isteğine devam ediyor, ama ben kabul etmiyorum. Kocası da bu sözü doğru saymış ve Yûsuf’u zindana atmıştı. **Kesin delilleri görmelerine rağmen** meâlindeki cümle hakkında müfessirler şöyle dediler: Kesin delil gömleğin arkadan yırtılması, yüzünün tırmalanması ve benzeri şeylerdir. Ancak onların gördükleri kesin deliller, sanki Hz. Yûsuf’un nübüvvetinin ve risâletinin delilleri idi. Bazıları da şöyle söyledi: Onu kadınların ithamından uzaklaştırmak, insanlardan ilişiğini kesmek ve böylece o olayı unutturmak için hapsettiler. Âyette mâsumiyetinin ve kendisine yaptıkları ithamlardan aklandığının delillerini gördükten sonra Hz. Yûsuf’u hapsettikleri belirtilmektedir; bu durumda onlar Hz. Yûsuf’u haksız yere hapsetmişlerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَدَخَلَ مَعَهُ السِّجْنَ فَتَيَانِ قَالَ اَحَدُهُمَٓا اِنّ۪ٓي اَرٰين۪ٓي اَعْصِرُ خَمْرًا وَقَالَ الْاٰخَرُ اِنّ۪ٓي اَرٰين۪ٓي اَحْمِلُ فَوْقَ رَاْس۪ي خُبْزًا تَاْكُلُ الطَّيْرُ مِنْهُ نَبِّئْنَا بِتَاْو۪يلِه۪ اِنَّا نَرٰيكَ مِنَ الْمُحْسِن۪ينَ ﴿٣٦﴾

36. “Onunla birlikte zindana iki delikanlı daha girdi. Onlardan biri, ‘Ben rüyada şarap yaptığımı gördüm’ dedi. Diğeri de, ‘Ben de başımın üstünde bir ekmek taşıdığımı gördüm. Kuşlar ondan yiyordu. Bunun yorumunu bize bildir. Kuşkusuz biz seni iyi kişilerden biri olarak görüyoruz’ dedi.”

Onunla birlikte zindana iki delikanlı daha girdi. Denildi ki: Onlar kralın kölesi idiler ve kral onlara kızdığı için hapse atmıştı. **Onlardan biri, ‘Ben rüyada şarap yaptığımı gördüm’ dedi.** Bazıları şöyle dedi: Orası üzüme şa-

[86] Yûsuf, 12/33.

rap denilen bir yerdi. Yahut üzüme, sebep olduğu halin ismiyle veya aslının ismiyle şarap deniyordu. Bir şeye, sebep olduğu halin ve aslının ismi ile isimlendirilmesi dilde caizdir. **305** **[§]Diğeri de, ben de başımın üstünde bir ekmek taşıdığımı gördüm, dedi.** Bunlardan biri kralın fırıncısı, diğeri de sâkisi idi. **Bunun yorumunu bize bildir. Kuşkusuz biz seni bu işleri iyi bilen biri olarak görüyoruz.** Bazıları şöyle dedi: Hz. Yûsuf'un zindandaki iyiliği, hastaları tedavi etmesi, dertlileri teselli etmesi ve kendi başına Rabb'ine ibadet etmeye çalışması idi. Bu, muhtemeldir. Belki de o zindandakilere iyilik yapıyor, onlarla iyi ilişkiler kuruyor ve namaz, oruç gibi kendisi ile Rabb'i arasında mâlum olan ibadetleri yapmaya çalışıyordu. Bundan dolayı ona Muhsin, yani iyi insan adını vermişlerdi. Onlar bu sözü, Hz. Yûsuf'tan özellikle hayırlı şeyler yaptığını gördükleri yahut kendilerini putlara tapmaktan çekip Allah'ın birliğine inanmaya ve O'na kulluk yapmaya davet ettiği için söylemiş de olabilirler. Bundan dolayı ona "muhsin" (المحسن), yani iyi insan adını vermişlerdi. Hz. Yûsuf'un zindandakilere hep güzel muamele ettiği için böyle söylemiş de olabilirler. İhsan kelimesi burada ilim anlamına da gelebilir; yani biz seni bilgili insanlardan biri olarak görüyoruz. Bu, Ferrâ'nın görüşüdür.

Bunun yorumunu bize bildir. Rüya tabirine burada tevil ismi verildi, çünkü tevil, işin akıbetinden haber vermektir, bundan dolayı ona tevil dediler. Sonra Hz. Yûsuf şarap yaptığını gören kişinin rüyasını, tekrar krala şarap yapma işine dönmekle yorumladı. Yukarıda söylendiği gibi o, daha önce de kralın şarap ustası idi. O, rüyasında eski işine devam ettiğini görünce, Hz. Yûsuf da onun rüyasını tekrar eski işine döneceği şeklinde yorumladı. Diğeri ise söylendiği gibi fırıncı idi, ancak o insanlar için ekmek yapıyordu; o da rüyasında başında ekmek taşıdığını ve kuşların o ekmekten yediklerini görmüştü; buradan Hz. Yûsuf onun eski işinden ayrılacağı neticesini çıkardı, onun işinden ayrılması da öldürülmesi anlamına geliyordu. Çünkü o daha önce insanlar için ekmek üretiyordu ve başkaları için ekmek yapıyordu. Buradan Hz. Yûsuf, onun işinden ve mesleğinden çıkarılacağı neticesine vardı. Ancak o aynı zamanda asılacaktı, çünkü rüyada ayakta dikilmiş halde idi. Bundan dolayı onu bulunduğu hal üzere yorumladı. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ لَا يَأْتِيكُمَا طَعَامٌ تُرْزَقَانِهِ اِلَّا نَبَّأْتُكُمَا بِتَأْوِيلِهِ قَبْلَ اَنْ يَأْتِيَكُمَا ذٰلِكُمَا مِمَّا عَلَّمَنِي رَبِّي اِنِّي تَرَكْتُ مِلَّةَ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿٣٧﴾

306

[§]***37. "Yûsuf şöyle cevap verdi: Size erzak olarak verilen yemek gelmeden önce, onun yorumunu mutlaka size haber vereceğim. Bu, Rabbimin bana öğrettiklerindendir. Şüphesiz ben, Allah'a inanmayan, aynı zamanda âhireti de inkâr etmekte olan bir kavmin dininden uzaklaşıp geldim."***

Yûsuf şöyle cevap verdi: Size erzak olarak verilen yemek gelmeden önce, onun yorumunu mutlaka size haber vereceğim. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Hz. Yûsuf bu sözü onlara bu konuda bilgi sahibi olduğunu anlatmak için söylemişti. Yani o, kendisine ihtiyaç duyulmayan şeyi de biliyordu. Kendisine ihtiyaç duyulmayan şeyin ilmini bilen, onun yorumunu bilmeye daha lâyıktır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu onları putlara tapmaktan ve Allah'tan başkasına kulluktan vazgeçirmek, Allah'ın birliğini kabule ve O'na kulluğa yönlendirmek için Cenâb-ı Hak tarafından uygun görülen bir çare idi. **Bu, Rabbimin bana öğrettiklerindendir,** yani O'nun lütfudur sözünü Hz. Yûsuf bundan dolayı söylemişti. O bilgiyi Allah'a nispet etmiş ve kendisine onu Allah'ın öğrettiğini söylemişti. Ancak bu öğretme işi de, meleklerin gelip kendisine bildirmelerinden başka bir yolla olmaz. Bu, -Allah'ın salât ve selâmı kendilerine olsun- peygamberlere yüce Allah'tan gelen bir lütuftur. **Size erzak olarak verilen yemek gelmeden önce, onun yorumunu mutlaka size haber vereceğim.** *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun tefsiri şöyledir: Rüyada işaretlerini gördüğünüz **o yemek size gelmeden,** bunun yorumunu yemek gelmeden önce **mutlaka size haber vereceğim.**

Şüphesiz ben, Allah'a inanmayan bir kavmin dininden uzaklaşıp geldim. Hz. Yûsuf, burada **Allah'a inanmayan bir kavmin dinini** terkettiğini haber vermektedir. **Allah'a inanmayan bir kavmin dinini terkedip geldim** meâlindeki cümle, daha önce Hz. Yûsuf o dine mensuptu da sonra terketti anlamına gelmez. Yani baştan beri ona yanaşmamıştı demektir, onu terketmeseydi başkasını alırdı anlamında değildir. Nitekim "Gökleri yükseltti"[87] meâlindeki âyet, önce gök aşağıya konulmuştu, sonra yukarı kaldırdı mânasına gelmez, onu ilk yaratırken yüksek olarak yarattı demektir. Aynı şekilde "Yeryüzünü aşağıya serdi"[88] meâlindeki âyet de böyledir; yeryüzü önce yüksekte idi de sonra aşağıya indirdi demek değildir. Cenâb-ı Hak, onları ilk yaratırken yukarda ve aşağıda olacak şekilde yaratmıştır. "Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır"[89] meâlindeki âyet de böyledir; onlar önce karanlıkta idiler de sonra

---

87 er-Ra'd, 13/2.

88 er-Rahmân, 55/10.

89 "Allah iman edenlerin velisidir; onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır" (el-Bakara, 2/257).

Allah onları oradan çıkardı anlamına gelmez, aksine Allah onları korudu ve o karanlığa hiç girmediler demektir. Açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'a inanmayan bir kavmin dininden uzaklaşıp geldim. Bu âyet, küfrün bütünüyle tek millet olduğuna işaret etmektedir. Çünkü Hz. Yûsuf, iman etmeyen bir milletin dininden uzaklaştığını haber vermektedir, uzaklaştığı o millet mezhepleri ve görüşleri itibariyle birbirlerinden çok farklı idiler.

وَاتَّبَعْتُ مِلَّةَ اٰبَٓاءٖٓي اِبْرٰه۪يمَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ مَا كَانَ لَنَٓا اَنْ نُشْرِكَ بِاللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ ذٰلِكَ مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ عَلَيْنَا وَعَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٣٨﴾

307 **[§]*38. "Atalarım İbrahim, İshak ve Yâkub'un dinine uydum. Allah'a herhangi bir şeyi ortak koşmamız bize yaraşmaz. Bu, Allah'ın bize ve insanlara olan lütfundandır. Fakat insanların çoğu şükretmezler."***

[Mûtezile ve Büyük Günah]

Atalarım İbrahim, İshak ve Yâkub'un dinine uydum. Hz. Yûsuf önceki âyette "Ben, Allah'a inanmayan bir kavmin dininden uzaklaşıp geldim"[90] demiş, onların Allah'ı ve âhiret gününü inkâr ettiklerini haber vermişti. Bu, Allah'a ve âhiret gününe inanmayanların kâfir olduklarını gösterir. Bu âyet, küfürle iman arasında üçüncü bir konum düşünen Mûtezile'yi reddetmektedir. Hz. Yûsuf, Allah'a inanmayanların kâfir olduğunu haber vemekte idi, Mûtezile ise büyük günah işleyen mümin değildir, ancak kâfir de değildir, demektedirler. Sonra Hz. Yûsuf, Allah'a iman etmeyen o insanların dininden uzaklaştığını, ataları İbrahim'in ve âyette zikrettiği diğerlerinin dinlerine tâbi olduğunu söylemektedir. Sonra da atalarının dininden haber vermektedir: **Allah'a herhangi bir şeyi ortak koşmamız bize yaraşmaz.** Onlara atalarının dinini tanıtıyor; Allah'a ortak koşmaktan kaçınmak, ulûhiyetin sadece O'na olduğunu kabul etmek ve kulluğu da O'na yöneltmektir. Buna göre dünyada sadece iki din vardır: Küfür dini ve İslâm dini! Hz. Yûsuf, İslâm dinine mensup olmayanın küfür dinine mensup olduğunu haber vermektedir. Sonra atalarından özellikle üçünün ismini vermektedir: **İbrahim, İshak ve Yâkup.** Çünkü bunlar, bütün insanlar

---

[90] Yûsuf, 12/36.

nezdinde saygın şahsiyetlerdi. Her din mensubu kendilerini, onların dininden olduklarını iddia etmektedirler. Hz. Yûsuf onların İslâm dinine, samimi olarak tek Allah inancına bağlı olduklarını haber veriyor, onlar sizin iddia ettiğiniz gibi değildirler diyordu. Bunun için Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "İbrahim ne yahudi ne hıristiyan idi; bilâkis o, tek Allah'a inanıp boyun eğmiş birisiydi, müşriklerden de değildi"[91].

Bu, Allah'ın bize ve insanlara olan lütfundandır. Bu, yani benim ve atalarımın bağlı olduğu bu din, **Allah'ın bize ve insanlara olan lütfundandır.** Çünkü Cenâb-ı Hak insanları, onların bünyelerine yerleştirdiği akıl sayesinde Allah'ın vahdâniyetini ve rubûbiyetini anlayabilecek bir fıtratta yarattı. **Fakat insanların çoğu şükretmezler.** Allah'ın lütfuna ve yaratılıştan bünyelerine aklı yerleştirmesine şükretmezler. [§] Yahut onlara vermiş olduğu bu din ve hidâyet, Allah'ın lütfundandır, ancak insanların çoğu o dini ve o hidâyeti terkediyor. **308**

يَا صَاحِبَيِ السِّجْنِ ءَاَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ اَمِ اللّٰهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ﴿٣٩﴾

39. "Ey zindan arkadaşlarım! Çeşitli tanrılara mı, yoksa gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah'a mı (inanıp bağlanmak) ***daha iyi?"***

Arkadaşları gördükleri rüyayı tabir etmesini kendisinden istediklerinde Hz. Yûsuf, onları Allah'ın birliğine inanmaya davet etti ve onlara bunun yolunu gösterdi. "Bu, Rabbimin bana öğrettiklerindendir"[92] dedi ve şöyle devam etti: **Ey zindan arkadaşlarım! Çeşitli tanrılara mı, yoksa gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah'a mı (inanıp bağlanmak) daha iyi?** Yani tek bir Rabb'e kulluk etmek ve O'nun rızasını kazanmak mı daha iyi, yoksa birçok tanrıya kulluk edip birilerinin rızasını kazanmak mı? Çünkü tanrı kabul edilenden bazılarına kulluk ettiği ve onların rızasını kazanmaya çalıştığında, diğerlerini kızdırmış olur. Dolayısıyla onun maksadına ulaşması ve ihtiyaçlarını karşılaması mümkün olmaz, çünkü ne kadar gayret gösterse de hepsinin rızasını kazanmaya gücü yetmez. Fakat tanrı bir tane olduğunda onu razı etmek daha kolaydır; çünkü sadece ona kulluk etmeye ve onu razı etmeye çalışır ve neticede maksadına ulaşır, ihtiyaçlarını da elde eder. İkincisi, Hz. Yûsuf, onun **gücüne karşı konulamaz olan bir tek Allah** olduğunu haber veriyor; O, diğer tanrıları

[91] Âl-i İmrân, 3/67.

[92] Yûsuf, 12/37.

ve sizin taptıklarınızı kahretmek gücüne sahiptir. Bu durumda gücüne karşı konulamaz olan bir tek Allah'a kulluk etmek, mağlubiyetin kahrını yaşayan birçok tanrıya kulluktan daha hayırlıdır.

Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: Hz. Yûsuf, **ey zindan arkadaşlarım** demiş, onları zindan arkadaşı diye isimlendirmişti, çünkü onlar da zindanda idiler. Tıpkı cehennem arkadaşı, cennet arkadaşı vb. denildiği gibi. Fakat öyle olsaydı, "Yâ sâhibeyi's-sicni" (يا صاحِبَىِ السِّجْنِ) değil, "yâ sâhibâ es-sicni" (يا صاحِبا السِّجن) demesi gerekirdi. Böyle demediğine göre Hz. Yûsuf'un bu ifadesi, onları kendine nispet ettiğini gösterir. Sanki şöyle demişti: "Yâ sâhibeyye fi's-sicn" (يا صاحِبَىَّ فِى السِّجن), ey benim zindandaki arkadaşlarım! Çünkü onlar da Hz. Yûsuf'la birlikte zindanda idiler.

مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهٖٓ اِلَّٓا اَسْمَٓاءً سَمَّيْتُمُوهَٓا اَنْتُمْ وَاٰبَٓاؤُكُمْ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍۜ اِنِ الْحُكْمُ اِلَّا لِلّٰهِۜ اَمَرَ اَلَّا تَعْبُدُٓوا اِلَّٓا اِيَّاهُۜ ذٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٠﴾

309 [§]***40. "Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, sizin ve atalarınızın taktığı birtakım isimlerden başka bir şey değildir. Allah onlar hakkında herhangi bir delil indirmemiştir. Hüküm sadece Allah'a aittir. O size kendisinden başkasına ibadet etmemenizi emretmiştir. İşte dosdoğru din budur. Fakat insanların çoğu bilmezler."***

Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, yani putlar, **sizin ve atalarınızın** tanrılar adını **taktığı birtakım isimlerden başka bir şey değildir.** Onlar, kendilerine kulluk yapılmaya ve ilâh diye isimlendirilmeye lâyık değildirler. Buna lâyık olan ancak sizleri ve göklerle yeri yaratandır. **Allah onlar hakkında herhangi bir delil indirmemiştir.** Yani sizin onlara tapmanıza dair, sizin ve atalarınızın tanrılar diye isimlendirdiğiniz o nesneler hakkında Allah hiçbir delil ve kanıt indirmemiştir. **Hüküm sadece Allah'a aittir.** Yani ilâhlık, rablık ve kulluk yapılmak konusunda hüküm sadece Allah'a aittir. Gerçek, sizin söylediğiniz şu sözlerdeki gibi değildir: "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[93]. "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız"[94]. Cenâb-ı Hak, kulluk ve ulûhiyet konusunda hükmün sadece Allah'a ait olduğunu söylüyor.

---

93 ez-Zümer, 39/3.

94 Yûnus, 10/18.

Yahut şöyle söylüyor: Yaratmakta hüküm sadece Allah'a aittir. Nitekim âyet-i kerîmede şöyle buyuruyor: "Bilesiniz ki, yaratma da emretme de yalnız ona aittir"[95]. Yani yaratmak da, yaratma emrini vermek de yalnız O'na aittir. **O size kendisinden başkasına ibadet etmemenizi emretmiştir.** O'nun hükmü işte şudur: **O size kendisinden başkasına ibadet etmemenizi emretmiştir.**

İşte dosdoğru din budur. Yani Allah'a kulluk etmek ve O'nun birliğine iman etmek, **dosdoğru dindir.** Çünkü o, delile ve kanıta dayanan dindir. Diğer dinlerin ise hiçbir değeri ve doğru bir temeli yoktur, çünkü delile ve kanıta dayanmamaktadırlar. "Kayyim" (القَيِّم) kelimesi, delile ve kanıta dayanan anlamına gelir. Müfessirler bu kelimeye dosdoğru mânasını verdiler.

Fakat insanların çoğu bilmezler. Muhtemelen düşünmedikleri için **bilmezler**. Düşünmüyorlar, bu yüzden bilmiyorlar, eğer düşünüp tefekkür etselerdi bilirlerdi. Bu ilâhî kelâm, cahillikle yapılsa bile işlenen suça ceza vermenin gerekli olduğuna işaret eder. Çünkü Allah, bilmesi için insana gerekli imkânı verdi. Ona bilme imkânını verdiği için, cahil kalmakta mazereti yoktur. Yahut onlar biliyorlardı, ancak bilgilerinden yararlanmıyorlardı, bundan dolayı Allah onlarda bilgiyi yok saymaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَا صَاحِبَيِ السِّجْنِ اَمَّا اَحَدُكُمَا فَيَسْقِي رَبَّهُ خَمْرًا وَاَمَّا الْاٰخَرُ فَيُصْلَبُ فَتَاْكُلُ الطَّيْرُ مِنْ رَاْسِهِ قُضِيَ الْاَمْرُ الَّذِي فِيهِ تَسْتَفْتِيَانِ ﴿٤١﴾

310

[§]*41. "Ey zindan arkadaşlarım! Biriniz efendisine şarap sunacak; diğeri ise asılacak ve kuşlar onun başından yiyecek. Yorumunu sorduğunuz iki rüya* (bu şekilde) ***kesinleşmiştir."***

Ey zindan arkadaşlarım! Biriniz efendisine şarap sunacak; diğeri ise asılacak ve kuşlar onun başından yiyecek. Daha önce de söylediğimiz gibi[96] Hz. Yûsuf onların rüyalarını şöyle yorumladı: Sâki, rüyasında daha önce yaptığı işi gördüğü için rüyasını tekrar eski işine dönmekle yorumladı. Fırıncının rüyasını da, ekmek yaptığında onları başında taşımadığı halde başında ekmek taşıdığını gördüğü için rüyasını da işinin bitirileceği şeklinde yorumladı. Çünkü o, daha önce yaptığı işin aksine bir rüya görmüştü. **Kuşlar onun başından**

95 el-A'râf, 7/54.

96 bk. Yûsuf sûresinin 12/36. âyetinin tefsiri.

yiyecek. Hz. Yûsuf, ekmekleri başında taşırken gördüğü için onun rüyasını şöyle yorumladı: Asılacak ve kuşlar onun başından yiyecekti. O, daha önce insanlar için ekmek yapıyordu, insanlardan başkası (kuşlar) için ekmek yaptığını görünce asılacağını ve **kuşların onun başından yiyeceğini** söyledi.

Yorumunu sorduğunuz iki rüya (bu şekilde) kesinleşmiştir. Bazı müfessirler şöyle dedi: Hz. Yûsuf onların rüyalarını yorumlayınca, asılıp öldürüleceğini söylediği kişi dedi ki: Ben bir şey görmedim, biz sadece eğleniyorduk. Hz. Yûsuf onlara şöyle söyledi: **Yorumunu sorduğunuz iki rüya (bu şekilde) kesinleşmiştir.** Yani hüküm verildi, iş bitti. Ancak şu husus bilinmiyor: O sözü ikisi de söylemiş miydi, söylememiş miydi? Yalnız şu kadar var ki âyet, Hz. Yûsuf'un onların ikisinin de rüyalarını yorumladığını söylemektedir. O rüyayı onlar için yorumlamamıştı., Allah'tan kendisine gelen bir bilgi ile o hali bilmişti. Âyet-i kerîme şöyle söylüyor: "Bu, Rabbimin bana öğrettiklerindendir"[97].

Yorumunu sorduğunuz iki rüya (bu şekilde) kesinleşmiştir. Bazıları "kudıye" (قُضِىَ) kelimesine iş bitti anlamını, bazıları da **yorumunu sorduğunuz iki rüya (bu şekilde) tamamlandı,** ben tamamladım mânasını verdi. Cenâb-ı Hak aynı kelimeyi başka bir âyette de kullandı: "Biz kitapta İsrâiloğulları'na bildirmiştik"[98]**. Yorumunu sorduğunuz iki rüya (bu şekilde) kesinleşmiştir** 311 meâlindeki âyet, [§]sanki Hz. Yûsuf'a vahiy ve emir gelmiş, o da onlara bunu vahiy olarak tebliğ etmiş mânasına gelmektedir. Yani müfessirlerin söylediğine göre, bu iş böyle olacak, bunun geri dönüşü yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَالَ لِلَّذٖى ظَنَّ اَنَّهُ نَاجٍ مِنْهُمَا اذْكُرْنٖى عِنْدَ رَبِّكَ فَاَنْسٰيهُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهٖ فَلَبِثَ فِى السِّجْنِ بِضْعَ سِنٖينَ ﴿٤٢﴾

42. "Onlardan, kurtulacağına inandığı kişiye, 'Efendinin yanında benden bahset' dedi. Fakat şeytan ona, efendisine Yûsuf'tan söz etmeyi unutturdu. Dolayısıyla Yûsuf birkaç sene daha zindanda kaldı."

Onlardan, kurtulacağına inandığı kişiye dedi ki… Bazıları şöyle dedi: Hz. Yûsuf'un doğru söylediğini zanneden kişi, efendisine sâkilik yapıyor ve kurtuluyor. Bazıları da dedi ki: Hz. Yûsuf, kurtulacağını zannettiği kişiye dedi ki… Bunu söyleyenler, zannı Yûsuf'a ait kılmaktadırlar. Âyette zikredilen zan

---

[97] Yûsuf, 12/37.

[98] "Biz kitapta İsrâiloğulları'na şöyle bildirmiştik: Yeryüzünde mutlaka iki defa fesat çıkaracak, çok böbürleneceksiniz" (el-İsrâ, 17/4).

fiili, eğer o adama ait ise, o zaman gerçekten zannetmek anlamına gelir. Şayet zanneden kişi Hz. Yûsuf ise, o zaman ilim ve kesin bilgi anlamına gelir. Yani **onun kurtulacağını** Hz. Yûsuf kesin olarak bildi demektir. Çünkü onun yorumladığı şeyde kuşkuya düşmesi ihtimali yoktur, çünkü rüyaları yorumlamayı ona Allah öğretmişti: "Rabb'in sana rüyada görülenlerin yorumunu öğretecek"[99]. "Bu, Rabbimin bana öğrettiklerindendir"[100]. Zannın gerçek anlamda Hz. Yûsuf'la ilgili olması da muhtemeldir, buna göre Hz. Yûsuf, kurtulacak olan kişiye, efendisinin kendisinden söz edeceğini zannettiğini söyledi. Bu durumda âyette takdim-tehir var demektir.

[Esbâba Tevessül]

Efendinin yanında benden bahset! Bazı müfessirler şöyle dedi: Hz. Yûsuf Allah'tan başkasına sığınıp zindandan kurtulmayı kraldan talep edince, Allah da adama ondan bahsetmeyi yıllarca unutturdu ve Rabb'inden başkasından hayır beklemesinin cezası olarak onu zindanda tuttu. Ancak bu, uzak bir ihtimaldir. Hz. Yûsuf'un Allah'tan başkasına sığınması, kalbini Allah'tan çekip başkasıyla meşgul etmesi ihtimali yoktur. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak o adamın kurtulmasını onun eliyle sağlamayı uygun buldu, kendisini ise unutulmuş olarak zindanda tuttu, çünkü onların zindana girmesine yol açan sebebin kendisi olmadığını biliyordu. Yalnız insanlara mazeret göstermek ve onlara azizin karısının kendisine yaptığı iftirayı reddetmek için gerekçelerini açıklaması gerekiyordu. **[§]**Yahut bu haberi insanların dillerinden düşürmek ve kafalarındaki tereddütleri gidermek için buna gerek vardı. Hz. Yûsuf düşündü ki, adam kralın yanında kendisinden bahsettiği zaman, belki kendisini zindandan çıkarırdı. Bunu da kalbini Allah'tan çıkarmayı düşündüğü için değil, o adamın kurtulmasına kendi eliyle vesile olduğunu düşündüğü için söylemişti. Cenâb-ı Hak dünya işlerinin hepsini işte böyle sebeplere bağlamıştır. Kullarının, kalpte Allah'ın kaderi inancı olmakla birlikte sebeplere sarılarak kulluk yapmalarını ister. Meselâ rızkı ve ziraati insanların çalışarak elde edecekleri sebeplere bağladı. Yine meselâ savaş için pek çok silâh ediniliyor ve onlarla savaşılıyor, ancak insanlar Allah'ın verdiği güçle savaşıyor ve O'ndan gelen yardım ile galip gelebiliyorlar. Oysa Cenâb-ı Hak bütün bunları ve o sebeplere sarılmayı emretmiştir. Nitekim şöyle buyurmuştur: "Onlara karşı elinizden geldiği kadar güç hazırlayın"[101]. Bütün bunları yapan insan, Allah'tan başkasına

312

[99] Yûsuf, 12/6.
[100] Yûsuf, 12/37.
[101] el-Enfâl, 8/60.

sığınmış değildir, yahut başarıyı ve zaferi onlardan ve o sebeplerden bekliyor değildir, aksine bütün bunların Allah'tan ve O'nun katından geldiğini bilmektedir. Aynı şekilde Hz. Yûsuf'un da kendisi gibi yaratılmış birine sığınmak istediğinin ve kurtuluşu ondan beklediğinin düşünülmesi caiz değildir. Ancak bu, söylediğimiz gibi esbâba tevessül meselesidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Efendinin yanında benden bahset! Hz. Yûsuf'un neden böyle bir şey söylediğine dair iki ihtimal vardır. Birincisi, onun bilgisi ve emri olmadan zindana atılmış olabileceğim için benden bahset! Çünkü o kadın kendisini zindana atmakla tehdit etmişti. İçine, bunun kadın tarafından hazırlanan bir tuzak olduğu fikri doğdu. Bundan dolayı o sözü söylemişti. İkincisi, benden gördüğün ve duyduğun şeyleri ona anlat! Çünkü Hz. Yûsuf zindanda o iki kişiyi tevhit inancına davet etmiş, şöyle demişti: "Ayrı ayrı tanrılara mı, yoksa gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah'a mı (inanıp bağlanmak) daha iyi?"[102]

Fakat şeytan ona, efendisine Yûsuf'tan söz etmeyi unutturdu. Bazı müfessirler şöyle dedi: Şeytan Hz. Yûsuf'a, kendisini yaratan ve vareden Rabb'ine dua etmeyi unutturdu ve o da hakiki rab olan Allah'a dua etmedi. Bazıları da şöyle söyledi: Hz. Yûsuf, **efendine benden bahset** demişti, **ama şeytan ona, efendisine Yûsuf'tan bahsetmeyi unutturmuştu.** Bu mâna daha doğru gibidir, ilk anlam ise uzak bir ihtimaldir. [§]Çünkü sonunda adam şöyle demişti: "O iki kişiden, hapisten kurtulup bunca zaman geçtikten sonra olayı hatırlamış olanı, 'Ben size bu rüyanın yorumuna dair bilgiyi öğrenip getiririm, beni hemen gönderin' dedi"[103]. Onun bu sözü, kralın yanında Hz. Yûsuf'tan söz etmeyi şeytanın unutturduğuna ve bu yüzden uzun zaman onu efendisinin yanında anmadığına işaret eder. Bazıları şöyle dedi: Onu şeytan unutturmamış, aksine belki önceki sözleri hatırlar ve kızgınlığı daha da artar diye kasten Yûsuf'tan söz etmemişti, zamanı gelene kadar bilerek ondan bahsetmemişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

313

Cenâb-ı Hak burada, unutturma işini şeytana nispet etti, nitekim Hz. Mûsâ da şöyle demişti: "Onu sana söylemeyi bana unutturan, şeytandan başkası değildir"[104]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, her kötülüğün başı şeytan olduğu için Allah onu şeytana nispet etmiş olmalıdır. Çünkü şeytan insanın aklına çeşitli şeyleri hatırlatır, kalbine birçok şey sokar ve ona vesvese verir. Sonra insan

---

102 Yûsuf, 12/39.

103 Yûsuf, 12/45.

104 el-Kehf, 18/63.

da o istikamette karar verir ve o şeyi yapar. *En doğrusunu Allah bilir ya*, burada unutmanın faydası, Hz. Yûsuf zindanda olduğu halde Cenâb-ı Hakk'ın, onun risâletinin delilini ve nübüvvetinin kanıtını ortaya çıkarmak, o kadınların şahitliği ile de Yûsuf'un suçsuzluğunu ortaya koymak istemesidir. O, zikrettiği sözlerin ve yorumladığı rüyaların bilgisi idi.

Dolayısıyla Yûsuf birkaç sene daha zindanda kaldı. Bazıları beş sene daha, bazıları da yedi sene daha zindanda kaldı dediler. Ancak biz onu bilmiyoruz, onun bir müddet daha zindanda kaldığından başka bir şeyi bilmeye de ihtiyacımız yoktur.

وَقَالَ الْمَلِكُ اِنّ۪ٓى اَرٰى سَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَاْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعَ سُنْبُلَاتٍ خُضْرٍ وَاُخَرَ يَابِسَاتٍۜ يَٓا اَيُّهَا الْمَلَاُ اَفْتُون۪ى ف۪ى رُءْيَايَ اِنْ كُنْتُمْ لِلرُّءْيَا تَعْبُرُونَ ﴿٤٣﴾

43. "Kral dedi ki: Rüyamda yedi arık ineğin yedi semiz ineği yediğini gördüm. Ayrıca yedi yeşil ve bir o kadar da kuru başak gördüm. Efendiler! Eğer rüya yorumluyorsanız, bu rüyamı da bana yorumlayın."

Kral dedi ki: Rüyamda yedi semiz ineği gördüm. Âyet-i kerîme onun sadece gördüğünü söylüyor, uykuda iken rüyasında gördüğünü söylemiyor. Ancak âyetin sonunda rüya kelimesini de belirtiyor. **Eğer rüya yorumluyorsanız** meâlindeki ifade, onu rüyada gördüğüne işaret eder. Bu aynı zamanda bazı rüyaların hak olduğuna ve gerçeklik payı bulunduğuna, bazılarının da asılsız olduğuna ve gerçeklik payı bulunmadığına işaret eder. [§]Çünkü o şöyle demişti: **Efendiler! Eğer rüya yorumluyorsanız, bu rüyamı da bana yorumlayın.** "Yorumcular, bunlar karışık düşlerdir, dediler"[105]. Sanki bazı rüyalar hak ve gerçektir ve onun neticeleri beklenir, ancak karışık düşlerin hakikatle alakası yoktur.

314

Kral dedi ki: Rüyamda yedi semiz ineği gördüm; bunlar yaşlı ineklerdi. "Simân" (السمان) besili ve semiz olmak demektir. **Onları yedi zayıf inek yiyordu.** "İcâf" (العجاف) zayıflayıp kurumak demektir. **Ayrıca yedi yeşil başak gördüm.** "Sünbülât" (سنبلات) başak, "hudr" (خضر) da yeşil, biçilmeye hazır demektir. **Bir o kadar da kuru başak gördüm.** "Yâbisât" (يابسات) kurumuş, biçilmeye

105 Yûsuf, 12/44.

değmez otlar demektir. Bu âyet göstermektedir ki, bazı rüyalar açık olur, işaret ettiği şey açıkça bilinir, bazıları da kapalı ve kinâyeli olur, açık değildir, ancak düşünmek ve tefekkür etmekle neye işaret ettiği bilinir. Çünkü âyette **yedi inek gördüm** diyor. **Yedi**, bildiğimiz yedi sayısıdır. **İnekler** yıllardan kinâyedir. **Besili**, bolluktan ve refahtan kinâyedir. **Onları yiyordu,** bildiğimiz yeme fiilidir, başka şey değil. Aynı şekilde **yedi zayıf** ibaresindeki **yedi**, bildiğimiz yedi sayısıdır. **Zayıf** (icâf) da, sıkıntıdan ve kuraklıktan kinâyedir. **Yedi başak**, bildiğimiz başaktır. **Yeşil**, hasat edilebilir olmaktan kinâyedir. **Kuru** (yâbisât) da hasat edilecek durumda olmamaktan kinâyedir. İşte burada açık ve sarih olan, sözün **315** hakiki anlamına işaret eden şeyler vardır, [§]bu sözler kulağa geldiğinde maksadın ne olduğu anlaşılmaktadır. Burada aynı zamanda müphem olan, açık olmayan şeyler de vardır. Bu, iki şeyi gösterir: Onlardan bazıları düşünmek ve tefekkür etmekle anlaşılır, ikincisi, bazıları da açıkça anlaşılmaz, ne düşünmekle, ne de tefekkür etmekle maksat anlaşılır, onun maksadı ancak bunların dışında bir beyan ile anlaşılır. İşte Allah ile yaratılanlar arasındaki hitapların durumu da böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Efendiler! Eğer rüya yorumluyorsanız, bu rüyamı da bana yorumlayın. Buradaki "yâ eyyuhe'l-mele'" (يا ايّها الملأ) cümlesi ile, kavminin eşrafına ve bilginlerine hitap etmektedir. "Mele'" (الملأ) kelimesinin milletin eşrafı ve liderleri anlamına geldiğini daha önce de söylemiştik[106]. Krallarda âdet böyledir, onlar konuştuklarında ancak halkın en akıllılarına, maddî ve mânevî konumu en iyi ve yüksek olanlarına hitap ederler. **Eğer rüya yorumluyorsanız, bu rüyamı da bana yorumlayın** meâlindeki cümle, gece uyurken gördükleri rüyayı kastetmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu rüyamı da bana yorumlayın. Sanki onları, eğer bilmiyorlarsa zorlama bir şekilde rüya yorumlamayı yasaklamaktadır. Aynı şekilde kendisinden bilmediği bir şeyi yapması istenen herkese düşen, bilmiyorsa onunla uğraşmaması, zorluğa girmemesidir. Çünkü âyette, **eğer rüya yorumluyorsanız, bu rüyamı da bana yorumlayın** denilmektedir.

قَالُوا اَضْغَاثُ اَحْلَامٍ وَمَا نَحْنُ بِتَاْوِيلِ الْاَحْلَامِ بِعَالِمِينَ ﴿٤٤﴾

44. "Yorumcular, 'Bunlar karmakarışık düşlerdir. Biz böyle düşlerin yorumunu bilenlerden değiliz' dediler."

---

[106] bk. el-A'râf sûresinin 7/60. âyetinin tefsiri.

Yorumcular, bunlar karmakarışık düşlerdir, dedi. Bazıları buna yalancı düşlerdir, aslı olmayan şeylerdir diye anlam verdi, bazıları da bunlar karmakarışık yalancı düşlerdir, dedi. Tıpkı muhtelif nebatların toplanıp karmaşık bir demet oluşturması gibi. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle denilmektedir: “Eline bir demet bitki sapı alıp onunla vur ve böylece yeminini yerine getirmiş ol”[107] Yani ağaçların dallarından bir tomar al! Bazıları şöyle dedi: “Dığs” ve “edğâs” (ضغث وأضغاث) kelimeleri, yorumu olmayan şey demektir. Otların bir çeşidine de “dığs” (ضغث) denilir. [§]O hasır otuna benzeyen kındıra (yakı otu) bitkisidir. Şöyle de söylendi: “Dığs” ve “ahlâm” kelimeleri, mânası ve yorumu olmayan iki isimdir, ikisi de aynı şeydir. “Ahlâm” (الأحلام) kelimesinin aslı iki anlama gelir. Birincisi, akıllar demektir, delili şu âyettir: “Bunu onlara akılları mı emrediyor yoksa onlar azmış bir topluluk mu?”[108] İkincisi, ergenlik çağına ulaşmak anlamındaki “ihtilâm” (إختلام) kökünden gelir. Nitekim âyet-i kerîmede şöyle buyurulur: “Çocuklarınız ergenlik çağına gelince…”[109] Muhtemelen âyette de bu anlamda kullanılmıştır; çünkü küçük çocuk henüz aklı ermez, şeytan da onunla oynamaz ve ihtilam olmaz, mâlumdur ki ihtilam ancak şeytanın oynamasından olur. Bundan dolayı bâtıl ve asılsız rüyaya ahlâm, yani düş denilmiştir, çünkü o şeytanın oynamasından meydana gelmektedir. Küçüğün ihtilamına da hulüm, yani düş görmek denilir, çünkü âkıl-bâliğ olduğunda şeytan onunla oynar.

316

Biz böyle düşlerin yorumunu bilenlerden değiliz. Onu bilmemeleri, muhtemelen yorumu olmadığı içindir. Bazı âyetlerde şöyle denilmektedir: “Onlar Allah’ın razı olduklarından başkasına şefaat edemezler”[110]. “Artık şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez”[111]. Bu âyetler, onların şefaatçileri yoktur anlamına gelir. **Biz böyle düşlerin yorumunu bilenlerden değiliz** meâlindeki cümle de, onun bir yorumu vardır, ama biz onu bilmeyiz anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَالَ الَّذٖى نَجَا مِنْهُمَا وَادَّكَرَ بَعْدَ اُمَّةٍ اَنَا اُنَبِّئُكُمْ بِتَاْوٖيلِهٖ فَاَرْسِلُونِ ﴿٤٥﴾ يُوسُفُ اَيُّهَا الصِّدّٖيقُ اَفْتِنَا فٖى سَبْعِ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ

---

107 Sâd, 38/44.

108 et-Tûr, 52/32.

109 en-Nûr, 24/59.

110 el-Enbiyâ, 21/28.

111 el-Müddessir, 74/48.

يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعِ سُنْبُلَاتٍ خُضْرٍ وَاُخَرَ يَابِسَاتٍ لَعَلّٓى اَرْجِعُ اِلَى النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٤٦﴾

45. "O iki kişiden, hapisten kurtulup bunca zaman geçtikten sonra olayı hatırlamış olanı, 'Ben size bu rüyanın yorumuna dair bilgiyi öğrenip getiririm, beni hemen gönderin' dedi."

46. "(Zindana gelerek) ***'Yûsuf! Ey özü sözü doğru arkadaş!*** (Rüyada görülen) ***yedi arık ineğin yediği yedi semiz inek ile yedisi yeşil, diğer yedisi kuru olan başaklar hakkında bize yorum yap. Ümit ederim ki, insanlara dönerim ve umarım onlar da doğruyu öğrenirler' dedi."***

O iki kişiden, hapisten kurtulan, yani ölümden kurtulan kişi demektir, ondan maksat da yukarıda geçtiği gibi kralın sâkisidir. **Bunca zaman geçtikten sonra olayı hatırladı;** âyetteki "ümmet" (الأُمّة) kelimesinin burada zaman anlamına geldiği söylenmiştir, yani adam hayli zaman sonra onu hatırladı, demektir. **317** [§]Nitekim bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "Andolsun, eğer biz onlardan azabı belirli bir süreye kadar ertelesek…"[112] Yani sayılı bir vakte kadar ertelesek, demektir. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: **Bunca zaman geçtikten sonra hatırladı** meâlindeki cümle, insanlardan bir nesil geçtikten sonra demektir[113]. "Ümmet" (بعد الأُمّة) kelimesi "emeh" (بعد أَمَهٍ) şeklinde de okunmuştur[114]. Ebû Avsece şöyle dedi: "Emeh" kelimesi, unutmak ve yanılmak mânasına gelir; buna göre âyet yanılıp unuttuktan sonra demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle söylemektedir: "Şeytan ona, efendisine Yûsuf'tan söz etmeyi unutturdu"[115]. Fiilin vezni şöyledir: "Emihe, ye'mehu, emehen, âmih" ve "emih" (أَمِهَ يَأْمَهُ أَمَهًا، آمِهٌ وأَمِهٌ) şeklinde çekimi yapılan bu kelime, unuttu anlamına gelir[116]. Ümmet kelimesi ise, bilinen anlamıyla ümmet ve geçmiş asırlar mânasına gelir. Aynı zamanda nimet anlamına da gelir. Çoğulu "ümem"dir (الأُمَم). Bu kelime, din ve sünnet anlamına da gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Biz atalarımızı

---

112 Hûd, 11/8.

113 Bunu İbn Ebû Hâtim, Hasan-ı Basrî'den tahric etti (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 544).

114 Bu şâz bir kırâattir, İbn Abbâs'tan (r.a.) ve bazı tâbiîlerden rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 228; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 544).

115 Yûsuf, 12/42.

116 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* "أمه" md.

bir inanç (ümmet) üzerinde bulduk ve biz onların izlerinden gitmekteyiz"[117]. Yani biz onları bir din üzerinde bulduk, demektir. Ümmet kelimesi boy-pos anlamına da gelir; meselâ falancanın boyu güzeldir mânasında "fulânun hasenu'l-ummeti" (فُلانٌ حَسَنُ الأُمَّةِ) denilir. Kelime "emem" (الاَمَمْ) diye okunduğunda yakın anlamına gelir[118]. Bu kelimenin burada belirttiğimiz iki anlama da gelmesi muhtemeldir; yani hayli zaman sonra hatırladı mânasına, yahut baştaki elif harfini üstünlü okuyana göre unuttuktan sonra hatırladı mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ben size bu rüyanın yorumuna dair bilgiyi öğrenip getiririm. Yani onun yorumunu bilen kişi bizzat kendisi gelip anlatmayacak, ben öğrenip size anlatacağım. Görmez misin ki âyette şöyle denilmektedir: **Beni hemen gönderin! (Zindana gelerek) 'Yûsuf!' dedi.** Burada gizli bir kelime vardır, sanki şöyle demişti: Beni Yûsuf'a gönderin. Âyette ona gönderildi veya ona gitti ifadesi bulunmamaktadır, fakat ona gönderildiğine işaret etmektedir. Yûsuf'a gidince, ona dedi ki: **Ey özü sözü doğru arkadaş!** "Sıddîk" (الصدّيق) kelimesi burada hep doğru konuşan adam demektir. Aynı vezinden gelen "şirrîb" (شِرّيب), "fissîk" (فِسّيق), "sikkîr" (سِكّير) kelimeleri de, içkiciliği, fâsıklığı ve sarhoşluğu çok olan kişiler için kullanılır. Sıddîk, asla yalancılıkla suçlanmayan adamdır. Yahut onun, Allah'ın elçisi olduğunu bildikleri için kendisine sıddîk demişlerdi. Hz. İbrahim hakkında da aynı kelime kullanılır: "Kuşkusuz İbrahim, özü sözü doğru bir insan, bir peygamberdi"[119]. Yahut **ben size bu rüyanın yorumuna dair bilgiyi öğrenip getiririm** sözünü, ondan öğrenirim ve **yorumunu size bildiririm** anlamında söylemişti.

318 **[§](Rüyada görülen) yedi arık ineğin yediği yedi semiz inek ile yedisi yeşil, diğer yedisi kuru olan başaklar hakkında bize yorum yap.** Hz. Yûsuf da istediği yorumu yapıp kendisine söyledi. O şöyle demişti: "Her zaman yaptığınız gibi yedi sene ekin ekeceksiniz. Sonra yiyeceklerinizden ibaret olan az bir miktar hariç, hasat ettiğiniz ürünü başağında bırakın (böyle saklayın). Sonra bunun ardından, saklayacaklarınızdan az bir miktar (tohumluk) hariç, o yıllar için biriktirdiklerinizi yiyip bitirecek yedi kıtlık yılı gelecektir"[120]. Bu, kralın gördüğü rüyanın yorumu idi ve Hz. Yûsuf bunu kendisinden yorum isteyene söylemişti.

---

117 ez-Zuhruf, 43/23.

118 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* "أَمَّ" md.

119 Meryem, 19/41.

120 Yûsuf, 12/47-48.

Ümit ederim ki, insanlara dönerim ve umarım onlar da doğruyu öğrenirler. Bu ifade farklı anlamlara gelebilir. **Öğrenirler** sözü, o rüyanın hak olduğunu ve gerçeği gösterdiğini öğrenirler anlamına gelebilir. Bazılarının söylediği gibi "O karmakarışık düşleri"[121] öğrenirler anlamına gelmez. İkincisi, **öğrenirler** sözü, senin diğer insanlardan üstünlüğünü ve faziletini öğrenirler anlamına gelebilir. Yahut senin, insanlar uykuda iken onların hallerini ıslah etmeye çalıştığın gibi, uyanıkken de onların ihtiyaçlarını karşılamaya ve sıkıntılarını gidermeye çalıştığını öğrenirler.

قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ دَاَبًا فَمَا حَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ فِى سُنْبُلِهٖٓ اِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تَاْكُلُونَ ﴿٤٧﴾

47. "Yûsuf şöyle dedi: Her zaman yaptığınız gibi yedi sene ekin ekeceksiniz. Sonra yiyeceklerinizden ibaret olan az bir miktar hariç, hasat ettiğiniz ürünü başağında bırakın (böyle saklayın)***."***

Sonra Hz. Yûsuf onlara ziraati, ürünü toplamayı ve saklamayı, ürünün sözü edilen zamana kadar yeterli olması için nasıl depolamaları gerektiğini öğretti. Dedi ki: **Her zaman yaptığınız gibi yedi sene ekin ekeceksiniz.** Buradaki "deebâ" (دأبا) kelimesine bazıları devamlı anlamı verdi, yani ziraate devam edeceksiniz, dedi. Ebû Avsece, bu kelimenin ciddi çalışmak ve yorulmak anlamındaki "devb" (الدوْب) kökünden geldiğini söyler. İbn Kuteybe de, ziraatta gayret göstermek ve onu devamlı yapmak anlamı verir. Bunların hepsi de aynı mânaya gelir[122].

Sonra hasat ettiğiniz ürünü başağında bırakın (böyle saklayın), onu toplamayın, çünkü bu usul ürünün ömrünü, onu toplayıp başağından çıkarılmasından daha çok uzatır. **Yalnız yiyeceklerinizden ibaret olan az bir miktar hariç,** isterseniz onları toplayın, yani yiyeceğiniz kadarını toplayın.

ثُمَّ يَاْتِى مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ سَبْعٌ شِدَادٌ يَاْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ اِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تُحْصِنُونَ ﴿٤٨﴾

---

[121] Yûsuf, 12/44.

[122] İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 219.

[§] ***48. "Sonra bunun ardından, saklayacaklarınızdan az bir miktar*** (tohumluk) ***hariç, o yıllar için biriktirdiklerinizi yiyip bitirecek yedi kıtlık yılı gelecektir."***

Sonra yedi kıtlık yılı gelecektir, yani kuraklık gelecektir. **O yıllar için biriktirdiklerinizi yiyip bitirecek,** yani o yıllar için depoladıklarınızı bitirecek kıtlık yılları gelecek. **Yalnız saklayacaklarınızdan az bir miktar (tohumluk) hariç;** bazıları buna depoladıklarınız mânasını, bazıları da koruduklarınız anlamını Ebû Avsece, depoladıklarınız mânasını verdi.

ثُمَّ يَأْت۪ي مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ عَامٌ ف۪يهِ يُغَاثُ النَّاسُ وَف۪يهِ يَعْصِرُونَ ﴿٤٩﴾

49. "Sonra bunun ardından insanların bol yağmura kavuşacakları bir yıl gelecek; artık o yıl (bolca ürettikleri üzüm ve zeytin) ***sıkacaklar."***

Sonra bunun ardından insanların bol yağmura kavuşacakları bir yıl gelecek. Bazıları dedi ki: Bundan maksat sulamadır, ki onunla da yağmur kastedilmektedir, yani size yağmur yağdırılacak, demektir. Yağmurla sulanmak anlamı da verilmiştir. **Artık o yıl (bolca ürettikleri üzüm ve zeytin) sıkacaklar.** Bazıları bunun üzüm, yağ, zeytin ve benzeri şeyleri sıkmak anlamına geldiğini söyledi. Bu ifade, sadece ürünün bolluğundan ve bereketli olacağından haber vermektedir. Bazıları "ya'sırûn" (يعصرون) kelimesine kurtulurlar anlamını verdi; "asar" (عَصَر) sığınak mânasına gelir, yani yağmura sığınıyorlar demektir[123]. Bu, Ebû Ubeyde'nin sözüdür[124]. Diğer edebiyatçılar ve yorumcular ise, kelimeye sıkmak mânasını verdiler, yani üzüm ve benzeri şeyleri sıkıp suyunu çıkarmak. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُون۪ي بِه۪ فَلَمَّا جَٓاءَهُ الرَّسُولُ قَالَ ارْجِعْ اِلٰى رَبِّكَ فَسْـَٔلْهُ مَا بَالُ النِّسْوَةِ الّٰت۪ي قَطَّعْنَ اَيْدِيَهُنَّ اِنَّ رَبّ۪ي بِكَيْدِهِنَّ عَل۪يمٌ ﴿٥٠﴾

---

[123] bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "عصر" md.

[124] Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, I, 313.

50. “Kral ‘Onu bana getirin!’ dedi. Elçi Yûsuf’a geldiğinde Yûsuf, ‘Efendine dön de sor ona: Ellerini kesen o kadınların zoru neydi? Şüphesiz Rabbim onların hilesini çok iyi bilir’ dedi.”

Kral ‘Onu bana getirin!’ dedi, yani Yûsuf’u bana getirin. **Elçi Yûsuf’a geldiğinde Yûsuf, ‘Efendine dön de sor ona: Ellerini kesen o kadınların zoru neydi?’ dedi.** Burada Hz. Yûsuf’un daha önce adama, “Onlardan, kurtulacağına inandığı kişiye, neden, ‘Efendinin yanında benden bahset”[125] dediği anlaşılmaktadır; o sadece kendisine yapılan ithamdan aklanmak için bunu istemişti. Müfessirlerin söylediği gibi, eğer o sözü başka bir amaçla söylemiş olsaydı, gelen elçiyi geri çevirmezdi. O, sadece aklanmak amacıyla onu söylemişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

320 **[§]Efendine sor: Ellerini kesen o kadınların zoru neydi?** Bu cümlenin iki mânaya ihtimali vardır: Birincisi, onlar hâlâ kurdukları tuzak fikrinde midirler, yoksa ondan vazgeçtiler mi? İkincisi, Hz. Yûsuf, kendisinin mâsum olduğunu, itham ve iftiraya uğradığını kralın bilmesi ve kralın gözünde o iftira ve ithamdan aklanmak için böyle söylemişti.

Şüphesiz Rabbim onların hilesini çok iyi bilir. Yani o kadınlar gerçekten hile yapmışlardı.

قَالَ مَا خَطْبُكُنَّ اِذْ رَاوَدْتُنَّ يُوسُفَ عَنْ نَفْسِه۪ قُلْنَ حَاشَ لِلّٰهِ مَا عَلِمْنَا عَلَيْهِ مِنْ سُٓوءٍ قَالَتِ امْرَاَتُ الْعَز۪يزِ الْـٰٔنَ حَصْحَصَ الْحَقُّ اَنَا رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِه۪ وَاِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِق۪ينَ ﴿٥١﴾

51. “Kral (kadınlara)***, ‘Yûsuf’u elde etmek istediğinizde beklentiniz ne oldu?’ diye sordu. Kadınlar, ‘Hâşâ! Allah için, biz ondan hiçbir eğrilik görmedik’ dediler. Azizin karısı da: ‘Şimdi gerçek ortaya çıktı, ben onunla beraber olmak istemiştim. Şüphesiz ki o doğru söyleyenlerdendir’ dedi.”***

Sonra kral kadınlara şöyle dedi: **Yûsuf’u elde etmek istediğinizde beklentiniz ne oldu?** Bu söz, kadınların Yûsuf’la birlikte olmak istediklerini kralın bildiğine işaret eder. Çünkü **Yûsuf’u elde etmek istediğinizde** demektedir, onu elde etmek istediniz mi, istemediniz mi? diye sormamakta, aksine kesin bir ifade kullanmaktadır.

[125] Yûsuf, 12/41.

Kadınlar, 'Hâşâ! Allah için, biz ondan hiçbir eğrilik görmedik' dediler. Önce kadınlar Yûsuf'un mâsum olduğunu, haksız yere itham ve iftiraya mâruz kaldığını ikrar ettiler, onların ikrarından sonra da azizin karısı ikrar etti ve dedi ki: **Şimdi gerçek ortaya çıktı, ben onunla beraber olmak istemiştim.** Yûsuf, "Kadın benimle beraber olmak istedi"[126] sözünde **şüphesiz ki doğru söyleyenlerdendi,** dedi.

"Mâhatbukünne" (ما خطبكن) cümlesi, durumunuz nedir, haliniz nicedir, demektir. "Hatb" (خطب), durum ve hal mânasına gelir. "Râvedtunne" kelimesini daha önce açıklamıştık[127]. **Kadınlar, hâşâ, Allah için,** dediler. Bu kelimenin maazallah anlamına geldiği söylenmiştir, çirkinlikten tenzih etmek ve aklamak için kullanılan bir kelime olduğu da söylenmiştir. **Biz ondan hiçbir eğrilik görmedik;** müfessirler bunu zina diye tefsir ettiler. Ancak o, kadının söylediği "Senin ailene kötülük etmek isteyenin cezası nedir?"[128] anlamındaki cümlede geçen kötülüktür. [§]Kadının sözünü ettiği kötülük de, Yûsuf'un kendisi ile birlikte olmak istediği iddiasıdır. Kadınlar, biz ondan böyle bir şey görmedik dediler. Azizin karısı da, **şimdi gerçek ortaya çıktı,** hakikat anlaşıldı, dedi. **321**

Biz ondan hiçbir eğrilik görmedik. Bu cümle, Hz. Yûsuf'un müfessirlerin söyledikleri gibi pantolonunu çıkarmadığına işaret eder. Çünkü Yûsuf eğer böyle bir şey yapmış olsaydı, kadınlar kötülüğün Yûsuf'tan geldiğini bilirlerdi.

ذٰلِكَ لِيَعْلَمَ اَنّ۪ي لَمْ اَخُنْهُ بِالْغَيْبِ وَاَنَّ اللّٰهَ لَا يَهْد۪ي كَيْدَ الْخَٓائِن۪ينَ ﴿٥٢﴾

52. "Yûsuf dedi ki: Bu, azizin yokluğunda ona hainlik etmediğimi ve Allah'ın, hainlerin hilesini başarıya ulaştırmayacağını bilmesi içindi."

Bu, azizin yokluğunda ona hainlik etmediğimi bilmesi içindi. Âyetteki **bu** işaret ismi, Hz. Yûsuf'un, kralın davetini kabul etmeyip elçisini geri çevirmesine işaret etmektedir; çünkü kral, "Onu bana getirin!"[129] demişti. **Bilmesi içindi,** yani kralın bilmesi içindi. **Yokluğunda ona hainlik etmediğimi,** yani kral yanımda değilken ailesi konusunda ona hainlik etmediğimi bilmesi için-

---

126 Yûsuf, 12/26.

127 bk. Yûsuf sûresinin 12/23. âyetinin tefsiri.

128 Yûsuf, 12/25.

129 Yûsuf, 12/50.

di. Hz. Yûsuf bu sözü, kadının "Senin ailene kötülük etmek isteyenin cezası nedir?"[130] sözünü reddetmek ve kendisinin söylediği "Asıl kendisi benimle ilişkiye girmek istedi"[131] sözünü doğrulamak için söylemişti. Bazı müfessirler şöyle dedi: **Bunu bilmesi içindi** sözü, Allah'ın bilmesi içindi anlamına gelir; **ben ona hainlik etmedim,** yani kocasına hainlik etmedim. Ancak bu yorum uzak bir ihtimaldir. Çünkü kocasının gıyabında ona hainlik etmediğini Cenâb-ı Hakk'ın bildiğini, hiç şüphesiz Hz. Yûsuf da biliyordu.

Allah, hainlerin hilesini başarıya ulaştırmaz; yani hile ve hıyanet fiilini, hidâyete ve doğruya çevirmez, ancak hile ve hıyanet fiilini sapıklığa ve azgınlığa çevirir.

وَمَٓا اُبَرِّئُ نَفْسٖيۚ اِنَّ النَّفْسَ لَاَمَّارَةٌ بِالسُّٓوءِ اِلَّا مَا رَحِمَ رَبّٖيۜ اِنَّ رَبّٖي غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿٥٣﴾

53. "Yine de ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis, Rabbimin acıyıp koruması dışında, daima kötülüğü emreder; şüphesiz Rabbim çok bağışlayan, pek esirgeyendir."

Müfessirler dediler ki: Hz. Yûsuf, "Yokluğunda ona hainlik etmediğimi bilmesi içindi"[132] deyince, kral ona şöyle dedi: Arzu ettiğin şeyi arzuladığında da mı hainlik etmedin? Bunun üzerine Yûsuf şunları söyledi: **Yine de ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis, daima kötülüğü emreder.** Bu bizim bilmediğimiz şeylerdendir. **322** [§]Daha önce geçen "Kadın onu kesinlikle arzulamıştı; o da kadını arzuladı"[133] meâlindeki âyetin tefsirinde, Hz. Yûsuf için böyle bir şey söylenmesinin helâl ve caiz olmadığını söylemiş ve orada zikrettiğimiz sebeplerden dolayı müfessirlerin görüşlerinin yanlış olduğunu belirtmiştik. **Yine de ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis, Rabbimin acıyıp koruması dışında, daima kötülüğü emreder** sözü, Rabbim beni korudu demektir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Hz. Yûsuf'un **bu, azizin yokluğunda ona hainlik etmediğimi bilmesi içindi** sözü de, Allah beni ondan koruduğu için krala ihanet etmedim, şayet Allah beni korumasaydı ona ihanet ederdim, demektir. **Çünkü nefis, Rabbimin acıyıp koruması dışında, daima kötülüğü emreder** sözü de, Rabbim beni korumasaydı anlamına gelir. Çünkü

---

130 Yûsuf, 12/25.

131 Yûsuf, 12/26.

132 Yûsuf, 12/52.

133 Yûsuf, 12/24.

nefis, şehevî arzulara, lezzetlere ve hevâya meyilli ve arzulu olarak, hoş olmayan şeylerden ve zorluklardan da sakınmak tabiati üzere yaratılmıştır. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Azan ve dünya hayatını âhirete tercih eden kişi; cehennem işte onun için tek barınaktır. Rabb'inin huzurunda (hesap vermekten) korkan ve nefsine kötü arzuları yasaklayana gelince, onun barınağı da cennetin tâ kendisidir"[134]. Cenâb-ı Hak bu âyette nefsin kötü arzuları, dünya hayatını ve şehvetleri tercih ettiğini tespit etmektedir. "Rabbim! Zindan bana bunların benden istediklerinden daha iyidir"[135] meâlindeki âyet ise, irade ile tercih edilen sevgiyi ve dini tercih etmeyi ifade etmektedir, nefsin iradesini ve tercihini değil. Hiç şüphe yok ki nefis daima daha leziz ve daha şehevî olan şeyleri ister ve tercih eder, zorluklardan ve hoş olmayan şeylerden de nefret eder. Nefis, işte böyle bir tabiatta yaratılmıştır.

وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُونٖى بِهٖٓ اَسْتَخْلِصْهُ لِنَفْسٖى فَلَمَّا كَلَّمَهُ قَالَ اِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكٖينٌ اَمٖينٌ ﴿٥٤﴾

54. "Kral dedi ki: 'Onu bana getirin, onu kendime özel danışman edineyim.' Onunla konuşunca, 'Bugün sen katımızda yüksek yeri olan, güvenilir birisin' dedi."

Kral dedi ki: Onu bana getirin, onu kendime özel danışman edineyim. Yani o benim özel işlerime baksın. Yahut **onu kendime özel danışman edineyim** sözü, onun fikrine uyayım ve sözünü dinleyeyim anlamına gelir. Hz. Yûsuf'un onun özel danışması olması ancak bu şekilde gerçekleşir. Bundan dolayı âyette şöyle denilmektedir: "Yûsuf'a orada dilediği gibi hareket etmek üzere ülke içinde yetki verdik"[136]. Yani kendisine başka hiç kimse karışmaması kaydıyla Yûsuf'a yetki verdi, sadece kendi özel hizmetinde kullanmak için değil… Bu görüşün delili de Hafsa'nın mushafında cümlenin "inneke'l-yevme ledeynâ mutâ'in emîn" (إنك اليوم لدينا مطاع أمين), şeklinde rivayet edilmesidir, sen katımızda kendisine itaat edilen ve güvenilen birisin, demektir.

[§]Onunla konuşunca, 'Bugün sen katımızda yüksek yeri olan, güvenilir birisin' dedi. Âyet-i kerîme Yûsuf'un krala getirildiğini söylemiyor, onunla konuşunca diyor; burada her ne kadar Yûsuf'un getirildiğini belirtmiyorsa da ifadeden onun getirildiği anlaşılıyor. Çünkü şunu söylüyor: **Onunla konuşun-**

323

134 en-Nâziât, 79/37-41.

135 Yûsuf, 12/33.

136 Yûsuf, 12/56.

ca, 'Bugün sen katımızda yüksek yeri olan, güvenilir birisin' dedi. Buradaki "mekîn" (مكين) kelimesinin gözde, itibarlı anlamına geldiği söylenmiştir. Bu kelimenin katımızda kendisinden razı olunan ve emanet edeceklerimiz konusunda güvenilir kişi anlamına geldiği de söylenmiştir.

قَالَ اجْعَلْنٖى عَلٰى خَزَٓائِنِ الْاَرْضِ اِنّٖى حَفٖيظٌ عَلٖيمٌ ﴿٥٥﴾

55. "Yûsuf da, 'Beni ülkenin hazinelerine tayin et! Çünkü ben çok iyi korurum ve bu işi bilirim' dedi."

Yûsuf dedi ki: Beni ülkenin hazinelerine tayin et! Hz. Yûsuf, o insanların yetişen ürünü korumayı beceremeyeceklerini bildiği ve eğer hazinelerin yönetimini başka biri üzerine alırsa, insanların durumuna göre öncelik verilmesi gerekenleri ve daha lâyık olanları bilemeyeceklerini düşündüğü için bu göreve talip oldu. O, insanların ekserisinin ihtiyaçlarını ve bedenlerini ayakta tutacak olan taleplerini arzetmek için kendisine başvuracaklarını da biliyordu. Bütün bunları yerine getirmek ve bu işleri kendi eliyle idare etmek için o göreve talip oldu. Bundan dolayı **çünkü ben çok iyi korurum ve bu işi bilirim, dedi.** Buradaki "hafîz" (حفيظ) kelimesine bazıları, bana verilen bu görevi insanlar için çok iyi yerine getiririm, anlamı verdiler. Bazıları da hesabı iyi bilirim anlamı verdi. "Alîm" (عليم) kelimesi de, bütün dilleri bilirim demektir. Şöyle de söylenmiştir: "Hafîz", yeryüzünün bütün gelirlerini bilirim demektir. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hafîz", elimin altında bulunanları korurum, "alîm" de insanların durumlarını bilirim, demektir. Şöyle de denildi: "Hafîz", onu takdir etmeyi, insanların mâruz kaldığı açlığın boyutunu bilirim demektir. Yahut "hafîz" korunması bana tevdi edilen şeyleri korumayı, "alîm" de insanların ihtiyaçlarını veyahut hak edenlerin önceliğini bilirim demektir.

وَكَذٰلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِى الْاَرْضِ يَتَبَوَّاُ مِنْهَا حَيْثُ يَشَٓاءُ نُصٖيبُ بِرَحْمَتِنَا مَنْ نَشَٓاءُ وَلَا نُضٖيعُ اَجْرَ الْمُحْسِنٖينَ ﴿٥٦﴾

56. "Böylece Yûsuf'a orada dilediği gibi hareket etmek üzere ülke içinde yetki verdik. Biz dilediğimiz kimseye rahmetimizi eriştiririz. Güzel davrananların mükâfatını zayi etmeyiz."

Böylece Yûsuf'a ülke içinde yetki verdik. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Kendisine atılan iftiradan Yûsuf'u akladığımız ve onun mâsum olduğunu ortaya çıkardığımız gibi Mısır ve diğer bölgelerdeki insanların ihtiyaçları için kendisine ülke içinde yetki verdik. [§] **324** Yahut şöyle denilmiştir: Kardeşlerinin onu öldürmeye kastetmelerinden koruduğumuz ve kendisini ölümden kurtardığımız gibi ülke içinde ona yetki de verdik. **Böylece Yûsuf'a yetki verdik** meâlindeki kelâmın cevabının şu cümlede verilmesi mümkündür: Biz, Yûsuf'un kendisine sığındığı kişi onu oradan çıkardıktan sonra kendisine ülke içinde yetki verdiğimiz gibi, aynı şekilde kendisine sığındığın kişi seni ülkenden çıkardıktan sonra sana da ülkede yetki vereceğiz ve onları sana sığındıracağız.

Orada dilediği gibi hareket etmek üzere. Yani istediği yerde konaklar, istediği yerde oturur. **Biz dilediğimiz kimseye rahmetimizi eriştiririz.** Buradaki "rahmet" (رحمة) kelimesi ile dünya rahatlığı, bolluğu ve nimetleri kastedilmiş olabilir. Nitekim bir âyette Allah şöyle buyurur: "Allah'ın insanlar için açtığı rahmeti kısabilecek yoktur"[137]. Âyetteki "rahmet" (رحمة) kelimesinin din, nübüvvet ve ısmet anlamına gelmesi de muhtemeldir. Bu âyet, Mûtezile'nin aleyhine delildir, çünkü onlar şöyle diyorlar: Allah'ın rahmeti bir kimseye tahsis etmesi söz konusu olamaz, rahmeti sadece belli kişiye isabet etmez. Onların iddiasına göre Allah, aynısını İblis'e de vermedikçe Hz. Peygamber'e bile rahmet veremez.

Güzel davrananların mükâfatını zayi etmeyiz. Yani Allah ile ilişkisi güzel olan bir insanın mükâfatını dünyada da, âhirette de zayi etmeyiz, onun iyiliğinin karşılığını mutlaka veririz. Yahut Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Allah'ın nimetlerine karşı davranışı güzel olanın ve Allah'a şükrederek onları kabul edenin ecrini zayi etmeyiz.

Yûsuf sûresindeki üç âyet, Mûtezile'nin aleyhine delildir. Biri, "Eğer onların bana kurdukları tuzağı boşa çıkarmazsan, onlara meylederim"[138] meâlindeki âyettir. Burada kadınların Hz. Yûsuf'a kurdukları tuzakları Allah ondan uzaklaştırmadığı takdirde onlara meyledeceğini haber vermektedir. Onlar ise şöyle diyorlar: Allah kötülüğü ve tuzağı herkesten uzaklaştırmıştır, [§]ancak ondan **325** uzaklaştırmamıştı. "Nefis, Rabbimin acıyıp koruması dışında, daima kötülüğü emreder"[139] meâlindeki âyet de böyledir. Bu âyet, Cenâb-ı Hak birine acıdığı

---

137 Fâtır, 35/2.
138 Yûsuf, 12/33.
139 Yûsuf, 12/53.

zaman ondan kötülüğü ve kötü şeyi gidereceğini haber vermektedir. Halbuki onlar diyorlar ki: Allah acısa bile kötülüğü ve kötü işi gideremez. Üçüncüsü de, **dilediğimiz kimseye rahmetimizi eriştiririz** meâlindeki âyettir. Mûtezile şöyle diyor: Allah, birini bırakıp ötekine rahmetini vermez, onu kimseye tahsis etmez.

وَلَاَجْرُ الْاٰخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذٖينَ اٰمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿٥٧﴾

57. "İman edip de sakınanlar için âhiret mükâfatı daha hayırlıdır."

İman edenler için âhiret mükâfatı daha hayırlıdır. Yani onlar için âhiretin sevabı ve mükâfatı, dünyanın sevabından ve mükâfatından daha hayırlıdır. **İman edenler** anlamındaki "âmenû" (آمنوا) lafzı burada, tasdik edenler demektir. **Onlar sakınırlar**, yani şirkten sakınmaktadırlar. Yahut **iman edenler**, inananlar demektir, **sakınanlar** da isyandan ve ahlâksızlıktan sakınanlar anlamına gelir.

وَجَٓاءَ اِخْوَةُ يُوسُفَ فَدَخَلُوا عَلَيْهِ فَعَرَفَهُمْ وَهُمْ لَهُ مُنْكِرُونَ ﴿٥٨﴾

58. "Yûsuf'un kardeşleri (tahıl almak üzere) ***gelip huzuruna girdiler. Kardeşleri onu tanımadıkları halde Yûsuf onları tanımıştı."***

Cenâb-ı Hak Hz. Yûsuf'un meselesini ulaştırmak istediği yere ulaşınca, kardeşlerinin onu tanımamalarını da sağladı. Bundan dolayı şöyle söyledi: **Kardeşleri onu tanımadıkları halde Yûsuf onları tanımıştı.** Buradaki "münkirûn" (منكرون) kelimesi, "Hiç de tanıdık kimseler değil"[140], yani onlar Hz. İbrahim nezdinde tanınan kimseler değildi meâlindeki âyette geçtiği üzere kardeşleri Yûsuf'u tanımamışlardı demektir. Münker, dinen ve aklen bilinmeyen şeydir.

وَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَازِهِمْ قَالَ ائْتُونٖى بِاَخٍ لَكُمْ مِنْ اَبٖيكُمْ اَلَا تَرَوْنَ اَنّٖٓى اُوفِى الْكَيْلَ وَاَنَا۬ خَيْرُ الْمُنْزِلٖينَ ﴿٥٩﴾

59. "Yüklerini hazırlayınca, 'Sizin baba bir kardeşinizi de bana getirin' dedi, görüyorsunuz ki ben ölçeği tam dolduruyorum ve ben iyi bir ev sahibiyim."

---

140 ez-Zâriyât, 51/25.

Yüklerini hazırlayınca, yani istedikleri erzakı kendilerine verince. Ebû Avsece dedi ki: "Cehâz" (جَهاز), eşya, yük demektir. Kadının çeyiz eşyasına da "cehâz" denir. Bu kelime "cihâz" (جِهاز) diye okunmaz. Müfessirler şöyle dediler: Kardeşleri yanına geldiklerinde Yûsuf aleyhisselâm onlara dedi ki: Siz ajansınız, kralınız sizi Mısır halkını gözetlemek, sonra Mısır'la ilgili haberleri ona götürmek için gönderdi. Siz bize bunun için geldiniz. Bu, Hz. Yûsuf'un onlara böyle söyleyip söylemediğini bilmediğimiz şeylerdendir. **[§]**Müfessirlerin söyledikleri bundan başka şeyler de vardır: Yûsuf onlara şöyle dedi; onlar Yûsuf'a, biz şöyle şöyle adamlarız, bizden biri şu şekilde helâk oldu, bizim şöyle bir babamız var… Bu türlü sözler peygamberlerin sözü olamaz, bunlar ancak yüksek sesle konuşan sıradan insanların sözleridir[141]. *En doğrusunu Allah bilir.*

326

Sizin baba bir kardeşinizi de bana getirin dedi, görüyorsunuz ki ben ölçeği tam dolduruyorum ve ben iyi bir ev sahibiyim. Hz. Yûsuf'un, sebepsiz yere veya öncesinde söylenen bir söz olmadan hemen böyle bir sözle konuşmaya başlamasının ihtimali yoktur. Ancak bunun ne olduğu âyette belirtilmemiştir. Orada aralarında nasıl bir görüşme cereyan ettiğini de bilmiyoruz.

Görüyorsunuz ki ben ölçeği tam dolduruyorum. Bu cümle iki şekilde anlaşılabilir. Birincisi, onlara ölçeği tam olarak vereceğini söylemektedir, çünkü o bölgenin insanları sıkıntılı zamanlarda ölçeği noksan yapıyor ve eksik tartıyorlardı. İşte bundan dolayı Hz. Yûsuf, **görüyorsunuz ki ben ölçeği tam dolduruyorum,** eksik yapmıyorum demişti. İkincisi, **görüyorsunuz ki ben ölçeği tam dolduruyorum** meâlindeki cümle, ihtiyaca göre dolduruyorum anlamına gelir. **Ben iyi bir ev sahibiyim,** yani size iyilik yapıyor ve rızıkları bol bol veriyorum. Çünkü o bölgenin insanları, gelen misafirlere güzel davranmazlar, yiyecek darlığından dolayı onlara bolca ikramda bulunmazlardı. Hz. Yûsuf, **görüyorsunuz ki ben ölçeği tam dolduruyorum** anlamındaki sözü sanki, "Eğer onu bana getirmezseniz artık bende size verilecek tahıl yoktur; bana hiç yaklaşmayın!"[142] meâlindeki sözünden sonra söylemiş gibidir. O sanki şöyle demişti: Baba bir kardeşinizi bana getirin, eğer onu getirmezseniz artık bende size verilecek tahıl yoktur; bana hiç yaklaşmayın. Bundan hemen sonra da şöyle demişti: **Görüyorsunuz ki ben ölçeği tam dolduruyorum.** *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاِنْ لَمْ تَأْتُونِى بِهٖ فَلَا كَيْلَ لَكُمْ عِنْدٖى وَلَا تَقْرَبُونِ ﴿٦٠﴾

141 Onların söyledikleri sözler için müteakip âyetin tefsirine bakınız.

142 Yûsuf, 12/60.

60. "Eğer onu bana getirmezseniz artık bende size verilecek tahıl yoktur; bana hiç yaklaşmayın!"

Müfessirler ise şöyle dediler: Hz. Yûsuf, kardeşlerine dedi ki: "Baba bir kardeşinizi de bana getirin…"[143] Çünkü Yûsuf onlara, siz kralınızın casusu olarak geldiniz, deyince **327** [§]hemen hapsedilmelerini istedi. Onlar da, biz Peygamber Yâkub'un çocuklarıyız, on iki erkek kardeştik, bir kardeşimiz çobanlık yaparken helâk olmuştu. Onun kanlı gömleğini bulup babamıza götürdük ve ona şöyle şöyle dedik. Onun ana baba bir kardeşini de babamızın yanında bıraktık. İşte o zaman Hz. Yûsuf onlara şöyle dedi: "Sizin baba bir kardeşinizi de bana getirin dedi, görüyorsunuz ki ben ölçeği tam dolduruyorum ve ben iyi bir ev sahibiyim." Ancak müfessirlerin söylediği bu söz, Hz. Yûsuf'un söylediği sözün sebebi ve cevabı olamaz. Hz. Yûsuf'un ilk olarak böyle bir şey söylemiş olmasının doğru olmadığını yukarıda kaydetmiştik. Ancak biz aklen biliyoruz ki, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Yûsuf'a böyle söylemesini emretmesinin başka bir sebebi ve anlamı vardır. Yoksa Hz. Yûsuf'un onlara doğrudan **bende size verilecek tahıl yoktur; bana hiç yaklaşmayın,** demesi ihtimal dâhilinde değildir. Yûsuf biliyordu ki babasının erzaka ihtiyacı vardı, kardeşlerinin de bu konudaki ihtiyaçlarını biliyordu. Buna göre, ortada başka bir sebep olmadan onun böyle bir söz söylemesi mümkün değildir. İşte o sebepten dolayı Allah Hz. Yûsuf'a şöyle demesini emretmişti: **Bende size verilecek tahıl yoktur; bana hiç yaklaşmayın!** Yani bana daha sonra da gelmeyin! *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالُوا سَنُرَاوِدُ عَنْهُ اَبَاهُ وَاِنَّا لَفَاعِلُونَ ﴿٦١﴾

61. "Kardeşleri, 'Onu babasından isteyeceğiz, kuşkusuz bunu yapacağız' dediler."

Bu söz zâhirde, Hz. Yûsuf'un söylediği "Baba bir kardeşinizi de bana getirin"[144] sözünün cevabı değildir. Bu sözün cevabı, getiririz veya getiremeyiz demeleridir. Kardeşlerinin söylediği **onu babasından isteyeceğiz, kuşkusuz bunu yapacağız** meâlindeki söz ise, onun cevabı olmasının ihtimali yoktur. **328** Her ne kadar [§]**onu babasından isteyeceğiz** anlamındaki sözde bir netlik olmasa da, yani isteneni yapabilecekler veya yapamayacaklar belli değilse de, **kuşkusuz bunu yapacağız** sözü kesin bir beyandır. Ancak bu cümlenin iki anlamı var gibidir. Birincisi, cümlede gizli bir kelime vardır; **onu babasından**

143 Yûsuf, 12/59.

144 Yûsuf, 12/59.

isteyeceğiz, eğer babası izin verirse, isteneni **kuşkusuz yapacağız** demektir. Yahut cümlede takdim-tehir vardır; "bana kardeşinizi getirin" sözünün cevabı, **kuşkusuz bunu yapacağız** meâlindeki cümledir. Sanki Hz. Yûsuf onlara "bana baba bir kardeşinizi getirin" dediğinde, onlar da kuşkusuz bunu yapacağız demişlerdi. Sonra da aralarında şöyle söylemişlerdi: **Onu babasından isteyeceğiz.** Bu ilâhî kelâmın bu şekilde iki anlama gelmesi muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onu babasından isteyeceğiz. Ebû Avsece dedi ki: Âyetteki "murâvede" (المُراودة) kelimesi, mümârese anlamına gelir, o da aldatmak ve savunma yapmak demektir. Bu kelimenin onu almaya çalışacağız ve isteyeceğiz mânasına geldiği de söylenmiştir.

وَقَالَ لِفِتْيَانِهِ اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ فِى رِحَالِهِمْ لَعَلَّهُمْ يَعْرِفُونَهَا اِذَا انْقَلَبُوا اِلَى اَهْلِهِمْ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٦٢﴾

62. "Yûsuf, emrindeki gençlere dedi ki: Ödedikleri bedeli yüklerinin içine koyun. Umarım ki ailelerine döndüklerinde bunun farkına varırlar ve umarım yine gelirler."

Yûsuf, emrindeki gençlere dedi ki… Buradaki "li-fityânihî" (لفتيانه) kelimesi "li-fityetihî" (لفتيته) diye de okunmuştur[145]. Fitye hizmetçi, "fityân" (فتيان) da köleler demektir. **Ödedikleri bedeli yüklerinin içine koyun.** Denildi ki: Verdikleri paraları torbalarının içine koyun! Bu âyet verilen hibenin hibe olduğu açık olarak söylenmese de, hibe edilen kişinin eline verildiği ve o da hibe olduğunu bilmeden onu eline aldığı takdirde bunun sahih olduğuna işaret etmektedir. Çünkü Hz. Yûsuf, ödedikleri parayı hibe olarak onların yüklerinin içine koymuştu, onlar da bu durumu bilmiyorlardı. Para onlara verildiği sırada hâlâ Hz. Yûsuf'a aitti. Bundan dolayı âlimlerimiz şöyle dediler: Kişinin malını, kim alırsa onun olsun diye müslümanların gelip geçtiği yollardan birine koyması halinde bunu alan kimseye o mal helâldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Umarım ki ailelerine döndüklerinde bunun farkına varırlar ve umarım yine gelirler. Bu ilâhî kelâm iki şekilde açıklanabilir. Birincisi, hırsızlıkla suçlanacaklarından korkarak **geri gelirler**, çünkü belki de onu görecekler ve

[145] Her iki kırâat da mütevâtirdir. Ebû Hafs, Hamza, Kisâî ve Halef, "li-fityânihî" (لِفِتْيانه) diye, diğer kırâat imamları da "li-fityetihî" (لِفِتْيَتِهِ) diye okudular (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*, II, 295).

diyecekler ki: İçimizden biri bunu eşyalarımızın arasına veya çuvallarımızın içine gizlice koydu. Hz. Yûsuf bunu, hırsızlıkla suçlanacaklarından korkarak

329 geri gelirler diye yapmıştı. [§]İkincisi, müfessirler şöyle dediler: Hz. Yûsuf, babasında onların tekrar gelmelerine yetecek para bulunmadığından endişe edince, tekrar gelmeleri için ödedikleri paralarını eşyalarının arasına koydu, dolayısıyla parasızlık yüzünden gelmemezlik yapmayacaklardı, çünkü onlar çobanlıkla geçiniyorlardı.

فَلَمَّا رَجَعُوا اِلٰٓى اَبِيهِمْ قَالُوا يَٓا اَبَانَا مُنِعَ مِنَّا الْكَيْلُ فَاَرْسِلْ مَعَنَٓا اَخَانَا نَكْتَلْ وَاِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ﴿٦٣﴾

63. "Babalarına döndüklerinde, 'Ey babamız! Artık bize erzak verilmeyecek (çünkü kardeşimizi istiyorlar)***. Kardeşimizi bizimle beraber gönder de erzak alalım. Biz onu mutlaka koruyacağız' dediler."***

Babalarına döndüklerinde, ey babamız! Artık bize erzak verilmeyecek (çünkü kardeşimizi istiyorlar), dediler. "Eğer onu bana getirmezseniz artık bende size verilecek tahıl yoktur; bana hiç yaklaşmayın!"[146] meâlindeki sözle, kardeşimizi götürmezsek ne gelecekte ne de şimdi bize erzak verilmeyeceğini belirttiler. **Kardeşimizi bizimle beraber gönder de erzak alalım.** Buradaki "nektel" (نكتل) kelimesi "yektel" (يكتل) diye de okunmuştur[147], ancak mâna itibariyle "nektel" kırâati daha uygundur, çünkü cümle **kardeşimizi bizimle beraber gönder de erzak alalım** şeklindedir, yani onun sebebiyle erzak alamadık, eğer onu gönderirsen erzak verecekler. **Biz onu mutlaka koruyacağız.** Onların bu sözü sebepsiz olarak söylemeleri mümkün değildir; ortada bir korku vardı, babaları onun başına kardeşleri tarafından bir şey geleceğinden ve onu itham edeceklerinden korkuyordu. Çünkü o, onların baba bir kardeşi idi, bu yüzden Hz. Yâkup ona zarar vereceklerinden yahut başına bir şey gelecek olursa kardeşlerinin ona yardım etmeyeceklerinden korkmuştu. Veyahut burada zikredilmeyen başka bir şey vardı ve biz onun ne anlama geldiğini bilmiyoruz. *Onu en iyi Allah bilir.*

---

146 Yûsuf, 12/60.

147 Her iki kırâat da mütevâtirdir. Hamza, Kisâî ve Halef "yektel" (يَكْتَل) diye, diğer kırâat imamları ise "nektel" (نكتل) diye okumuşlardır (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*, II, 295).

قَالَ هَلْ اٰمَنُكُمْ عَلَيْهِ اِلَّا كَمَٓا اَمِنْتُكُمْ عَلٰٓى اَخ۪يهِ مِنْ قَبْلُ فَاللّٰهُ خَيْرٌ حَافِظًا وَهُوَ اَرْحَمُ الرَّاحِم۪ينَ ﴿٦٤﴾

64. "Yâkup dedi ki: Daha önce kardeşi Yûsuf hakkında size ne kadar güvendiysem, bunun hakkında da size ancak o kadar güvenirim! En iyi koruyucu Allah'tır. O, acıyanların en merhametlisidir."

Yâkup dedi ki: Daha önce kardeşi Yûsuf hakkında size ne kadar güvendiysem, bunun hakkında da size ancak o kadar güvenirim! İbn Mesûd'un (r.a.) kırâati şöyledir: Daha önce kardeşi Yûsuf'u ne kadar koruduysanız, bunu ancak o kadar koruyacaksınız. Bu âyet, bir konuda kendisinden [§]daha önce bir töhmet veya hıyanet görülen kişinin, böyle bir şeyin görülmediği bir konuda itham edilmesinin caiz olduğuna işaret etmektedir, çünkü Hz. Yâkup, her ne kadar kardeşine bir şey yaptıkları ortaya çıkmadı ise de Yûsuf'a yaptıklarından dolayı Bünyâmin hakkında onları itham ediyordu. Bu, âlimlerimizin şu görüşlerine delildir: Bir konuda fâsıklığı veya yalancılığı ortaya çıkan kişinin başka konularda da şahitliği mecruhtur, sakıncalıdır. **330**

En iyi koruyucu Allah'tır. O, acıyanların en merhametlisidir. Yani eğer onu gönderirsem ancak Allah'ın korumasına güvendiğim ve O'nun muhafazasına dayandığım için gönderirim, sizin korumanıza güvendiğim için değil. **O, acıyanların en merhametlisidir;** yani O her türlü kedere ve her yardım isteyene, her merhametliden daha merhametlidir. Çünkü acıyan herkes, ancak Allah tarafından kendisine lütfedilen merhamet sayesinde acımaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَمَّا فَتَحُوا مَتَاعَهُمْ وَجَدُوا بِضَاعَتَهُمْ رُدَّتْ اِلَيْهِمْ قَالُوا يَٓا اَبَانَا مَا نَبْغ۪ي هٰذِه۪ بِضَاعَتُنَا رُدَّتْ اِلَيْنَا وَنَم۪يرُ اَهْلَنَا وَنَحْفَظُ اَخَانَا وَنَزْدَادُ كَيْلَ بَع۪يرٍ ذٰلِكَ كَيْلٌ يَس۪يرٌ ﴿٦٥﴾

65. "Eşyalarını açtıklarında ödedikleri bedelin kendilerine geri verildiğini gördüler. Dediler ki: Ey babamız! Daha ne istiyoruz? İşte bedelimiz de bize geri verilmiş; yine ailemize yiyecek getiririz; kardeşimizi koruruz ve bir deve yükü de fazla alırız. Çünkü bu (getirdiğimiz) ***az bir miktardır."***

Eşyalarını açtıklarında ödedikleri bedelin kendilerine geri verildiğini gördüler. Bunu daha önce açıklamıştık[148]. **Dediler ki: Ey babamız! Daha ne istiyoruz? İşte bedelimiz de bize geri verilmiş.** Buradaki **daha ne istiyoruz** ibaresi, paradan başka ne istiyoruz, paramız da bize geri verildi anlamına gelir. Yahut bunun ötesinde hangi büyük şeyi istiyoruz, sadece bir deve parası istiyorduk, bir deve parası ise küçük bir şeydir, çünkü eşyalarımız bize on develik para olarak geri verildi. **Ailemize yiyecek getiririz; kardeşimizi koruruz ve bir deve yükü de fazla alırız.** Çünkü Hz. Yûsuf'un, kişi başına ancak bir deve yükü kadar mal verdiği, daha fazla vermediği belirtilmiştir. Onlar, **bir deve yükü de fazla alırız,** yani kardeşimiz sayesinde bir deve yükü daha fazla alırız, diyorlardı. **Çünkü bu (getirdiğimiz) az bir miktardır;** yani çabuk biter, o miktarda durmak olmaz. Bazıları şöyle dedi: Bu ölçekteki erzak bize az geliyor, o bize erzakı yasaklamıyor ve bu ona ağır gelmiyor. Çünkü o şöyle dedi: "Görüyorsunuz ki ben ölçeği tam dolduruyorum ve ben iyi bir ev sahibiyim. Eğer onu bana getirmezseniz artık bende size verilecek tahıl ürünü yoktur; bana hiç yaklaşmayın!"[149] **331** [§]Eğer kardeşimizi ona götürmezsek bize tahıl ürünlerinden vermeyecek ve bizi ondan mahrum edecek. *En doğrusunu Allah bilir.* Burada başka bir mâna daha vardır ve bu onların söylediklerine daha yakındır, o da şudur: **Çünkü bu (getirdiğimiz) az bir miktardır;** yani bir deve yükünün parasını istemek az bir şeydir; çünkü onlara on deve yükünün parası olan malları geri verilmişti. Dolayısıyla sadece bir deve yükünün parasına ihtiyaçları vardı. Onlar şöyle dediler: Bir deve yükünün parasını istemek azdır, onu üstlenmek kolaydır, o Bünyâmin'in devesinin yükünün parasıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ لَنْ اُرْسِلَهُ مَعَكُمْ حَتّٰى تُؤْتُونِ مَوْثِقًا مِنَ اللّٰهِ لَتَأْتُنَّن۪ي بِه۪ٓ اِلَّٓا اَنْ
يُحَاطَ بِكُمْ فَلَمَّٓا اٰتَوْهُ مَوْثِقَهُمْ قَالَ اللّٰهُ عَلٰى مَا نَقُولُ وَك۪يلٌ ﴿٦٦﴾

66. "Yâkup şöyle cevap verdi: 'Aşılamaz engellerle kuşatılmanız hariç, onu bana mutlaka getireceğinize dair Allah adına yeminle kesin söz vermediğiniz takdirde onu sizinle beraber göndermem!' Ona hepsi de kesin söz verince, 'Söylediklerimize Allah şahittir' dedi."

---

148 bk. Yûsuf sûresinin 12/62. âyetinin tefsiri.

149 Yûsuf, 12/59-60.

Yâkup şöyle cevap verdi: Allah adına yeminle kesin söz vermediğiniz takdirde onu sizinle beraber göndermem! Yani onu bana geri getireceğinize dair Allah adına yemin edecek ve söz vereceksiniz. Her ne kadar Hz. Yâkup "En iyi koruyucu Allah'tır. O, acıyanların en merhametlisidir"[150] demiş, oğlunun korunması konusunda Allah'a güvendiğini, onu Cenâb-ı Hakk'ın koruyacağını söylemiş idiyse de, yine de Allah adına yemin edip söz vermedikçe onu göndermeyeceğini açıklıyordu; çünkü insanlar arasında açık ve mûtat olan şudur: İnsanlar bütün işlerinde, canları ve malları konusunda Allah'a güvenip dayandıkları, O'nun korumasına itimat ettikleri halde yine de birbirlerinden söz alırlar, yemin verirler. İşte Hz. Yâkup da aynı şeyi yapmaktadır; çocuğunun korunması hususunda Allah'a güvenip dayandığını haber verdiği halde, ancak **aşılamaz engellerle kuşatılmaları hariç, onu mutlaka getireceğinize dair Allah adına yeminle kesin söz verdikten sonra** oğlunu gönderebileceğini söylüyor; yani ancak başlarına hepsini içine alan bir belânın gelmesi, hepsini helâke götürecek bir olayla karşılaşmaları hariç, böyle bir hal olursa ancak mâzur sayılırlar, yoksa sadece Bünyâmin'e bir hal olması durumunda mâzur sayılmazlar. İkincisi, onu geri getirmeye engel olacak büyük bir olayın gelmesi hariç anlamına gelebilir; Hz. Yâkup, onu kralın istemesinden dolayı sanki kral tarafından başına bir şey gelebileceğinden korkuyordu.

Ona hepsi de kesin söz verince, Yâkup, **'Söylediklerimize Allah şahittir' dedi.** Yani ettiğiniz yeminlere ve bana verdiğiniz sözlere Allah şahittir. Yahut "En iyi koruyucu Allah'tır"[151] dediği gibi, onu Allah koruyacaktır, diyordu. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَالَ يَا بَنِيَّ لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ وَادْخُلُوا مِنْ اَبْوَابٍ مُتَفَرِّقَةٍ وَمَٓا اُغْن۪ي عَنْكُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ اِنِ الْحُكْمُ اِلَّا لِلّٰهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَعَلَيْهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿٦٧﴾

[§]*67. "Sonra şunu söyledi: Oğullarım!* (Şehre) ***hepiniz bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin. Ama Allah'tan gelecek hiçbir şeyi sizden savamam. Hüküm Allah'tan başkasının değildir. Ben yalnız O'na güvenip dayandım. Güvenecek olanlar yalnız O'na güvenip dayansınlar."*** 332

150 Yûsuf, 12/64.
151 Yûsuf, 12/64.

[Nazar Değmesi]

Sonra şunu söyledi: Oğullarım! (Şehre) hepiniz bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin. Bazı müfessirler şöyle dedi: Hz. Yâkup onlara nazar değmesinden korkmuştu, çünkü onlar boylu-poslu, yakışıklı ve parlak gençlerdi, bu yüzden onlara göz değmesinden endişe etmiş ve ayrı ayrı kapılardan şehre girmelerini söylemişti. Bazıları da şöyle dedi: Hz. Yâkup onlara ansızın bir gece baskını yapılıp öldürüleceklerinden korkmuştu, çünkü onlar güçlü kuvvetli idiler ve Mısır halkı onların hırsızlık yapmak için geldiklerinden korkmuş olabilirlerdi; bundan dolayı onların ayrı ayrı girmelerini söylemişti. Bu, İbn Abbâs'ın (r.a.) sözüdür. Ayrı ayrı girdikleri takdirde en azından hepsi birden öldürülmezlerdi, belki bazıları öldürülür, ama bazıları da kurtulurdu. Yahut Hz. Yâkub'un bu sözle neyi kastettiği bilinmemektedir. Bazıları şöyle söyledi: Hz. Yâkup, Yûsuf'un rüyada kardeşlerinin kendisine secde ettiklerini gördüğü için onların helâk edilmeyeceğini biliyordu, ancak başlarına bir musibetin gelmesinden korkuyordu, bunun için ayrı kapılardan yahut farklı sokaklardan veyahut ayrı yollardan girmelerini emretmiş veyahut da onların söylediklerini söylemişti.

Hatırladığım kadarıyla Hz. Yâkub'un söylediği **hepiniz bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin** meâlindeki sözü hakkında Hasan-ı Basrî şöyle demişti: Vallahi Hz. Yâkup bu sözle asla uğur inancını kastetmiyordu, ancak Yûsuf'un kardeşi ile kavuşacağını ve "Ben gerçekten senin kardeşinim"[152] diyeceğini biliyor veya zannediyordu.

Ama Allah'tan gelecek hiçbir şeyi sizden savamam. Yani başınıza bir belâ gelir veya nazar değecek olursa, ben Allah'tan başınıza gelecek olan bir şeyi asla geri çeviremem.

Şöyle bir soru sorulursa: Hz. Yâkub'un onlara şehre ayrı ayrı girmelerini emretmesi, göz değmesinden yahut bölge halkının onları hırsız sanmalarından veyahut halkın onlara baskın yapmalarından korktuğu içinse, bunu ilk seferinde neden söylememişti? Göz değmesinden ve [§]İbn Abbâs'ın (r.a.) söylediği şeylerden korkmak, bölge halkının onları bir arada gördüklerinde hırsız olduklarından çekinmesi, onların oraya ilk gidişlerinde de söz konusu idi.

333

[Buna şu cevap verilir:] Arkadaşların ve dostların bu şekilde toplanmaları mümkün olduğundan dolayı Hz. Yâkub'un ilk seferden korkmamış olabilir. İlk seferde, söyledikleri o korkuların sebebi yoktu, fakat ikinci defa gittiklerinde,

152 Yûsuf, 12/69.

belde halkının bu kadar gencin aynı ebeveynin çocukları olduklarını anlayacakları için göz değmesi ve diğer korkuların duyulması muhtemeldir. Yahut onlara ayrı kapılardan girmelerini emretmesi bir imtihandı, bununla onları imtihan ediyor ve onun için böyle emrediyordu. Veyahut bunun başka bir anlamı vardı ve bizim onu bilmeye ihtiyacımız yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'tan gelecek hiçbir şeyi sizden savamam. Yani ayrı ayrı girseniz dahi başınıza Allah'tan bir belâ gelir veya göz değecek olsa, ben Allah'tan gelen hiçbir şeyi sizden savamam. **Hüküm Allah'tan başkasının değildir** meâlindeki cümle, **Allah'tan gelecek hiçbir şeyi sizden savamam** anlamındaki sözün tefsiridir. Yani sizin başınıza gelecek olan Allah'ın kaza ve kaderi tecelli ederse ben onu sizden gideremem, yazılan o şey çaresiz başınıza gelecektir. **Hüküm Allah'tan başkasının değildir;** yani o konuda hüküm yalnız Allah'a aittir, O'nun hükmünde ve kazasında sizin başınıza geleceği yazılmış olan şey çaresiz gelecektir.

Ben yalnız O'na güvenip dayandım. Güvenecek olanlar yalnız O'na güvenip dayansınlar. Bu beyan, insanın korktuğu her şey için esas olan bir cümledir: Hz. Yâkup, çocuklarına tedbirli olup sakınmalarını sonra da Allah'a güvenmelerini tenbih ettiği gibi insan da tedbirli olup sakınmalı ve aynı zamanda Allah'a tevekkül etmelidir. Sakınmak, yaratılanların mûtat halidir. Tevekkül ise işi Allah'a havale etmek ve O'na güvenmektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَمَّا دَخَلُوا مِنْ حَيْثُ اَمَرَهُمْ اَبُوهُمْ مَا كَانَ يُغْنٖى عَنْهُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ اِلَّا حَاجَةً فٖى نَفْسِ يَعْقُوبَ قَضٰيهَا وَاِنَّهُ لَذُو عِلْمٍ لِمَا عَلَّمْنَاهُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦٨﴾

[§]*68. "Babalarının kendilerine emrettiği şekilde girdiklerinde* (emrine uymuş oldular. Fakat bu)*, Allah'tan gelecek hiçbir şeyi onlardan savamazdı; ancak Yâkub'un duygularından kaynaklanan bir ihtiyacı gidermiş oldu. Şüphesiz o, ilim sahibiydi, çünkü ona biz öğretmiştik. Fakat insanların çoğu bilmezler."* **334**

Babalarının kendilerine emrettiği şekilde girdiklerinde. Yani babalarının emrettiği şekilde ayrı ayrı sokaklardan girdiklerinde, **bu, Allah'tan gelecek hiçbir şeyi onlardan savamazdı;** yani Allah'ın kaza ve kaderinden hiçbir şeyi geri çeviremezdi, **ancak Yâkub'un duygularından kaynaklanan bir ih-**

tiyacı gidermiş oldu. Yâkub'un duygularından kaynaklanın bir ihtiyacı gidermiş oldu meâlindeki cümlede geçen **duygularından kaynaklanın ihtiyaç** şu iki husustan biridir: Ya arzu ya da korku. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar"[153]. Buna göre Yâkub'un duygularından kaynaklanan ihtiyaç şu iki ihtimalin dışında değildir: Ya onların ayrı kapılardan girmelerine dair bir arzu duyması yahut topluca bir kapıdan girmelerine ilişkin bir korku. Bu ihtiyacını gidermiş oldu.

Şüphesiz o ilim sahibi idi, çünkü ona biz öğretmiştik. Bu beyan, Yâkub'un oğullarına söylediği şu sözün sılası olmasına benzemektedir: "(Oğullarım), hepiniz bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin. Yani oğullarına ayrı kapılardan girmelerini emrettiği ve topluca girmelerini yasakladığı için **ilim sahibi idi. Fakat insanların çoğu bilmezler.** Bu beyan şu sözü ile ne kastettiğini bilmezler demektir: "Hepiniz bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin".

İbn Abbâs'tan nakledilmiştir: **Babalarının kendilerine emrettiği şekilde girdiklerinde.** Yani değişik kapılardan. **Bu onlardan bir şeyi savamazdı.** Yani Allah'ın kazasından. **Ancak Yâkub'un duygularından kaynaklanan bir ihtiyacı gidermiş oldu.** İbn Abbâs diyor ki: Bu ihtiyacını açığa çıkardı da onu söyledi, demektir. **Şüphesiz o, ilim sahibiydi, çünkü ona biz öğretmiştik.** Kendisine Allah öğrettiği için, Allah koruyacaktır, diyordu. Şöyle söylendi: Oğlunu Allah'ın koruyacağını Yâkup biliyordu. Şöyle de denildi: **Şüphesiz o, ilim sahibiydi, çünkü ona biz öğretmiştik;** yani o, bildiği şeylerle amel etti ve bildiklerinden yararlandı. **Fakat insanların çoğu** bildiklerinden yararlanmadılar. **Şüphesiz o, ilim sahibiydi** cümlesi, Yûsuf'un olayını başından sonuna kadar biliyordu, çünkü biz ona haber vermiştik anlamına da gelebilir. **Fakat insanların çoğu bunu bilmezler. Şüphesiz o, ilim sahibiydi, çünkü ona biz öğretmiştik** meâlindeki cümlenin, [§]Yûsuf'un ve kardeşinin gitmesinden ve başına gelen zorluk ve musibetten duyacağı hüznü biz ona bildirmiştik, her ne kadar öğretmiş olduğumuz bilgi onun nefsine ve bedenine etkisi oldu ise de, bunları bilmesinin o olaylarda bir etkisi olmadı, anlamına gelmesi de muhtemeldir. Yani başına gelen şey geldikten sonra bizim kendisine öğrettiğimiz bilgi, daha önce bilgi sahibi olan kimsenin durumu gibidir, olayların meydana gelmesine bir şey yapamadı ve bilgisinin hiç etkisi olmadı.

335

Müfessirlerin ekserisi şöyle dediler: **ancak Yâkub'un duygularından kaynaklanan bir ihtiyacı gidermiş oldu** meâlindeki cümle, çocuklarının güzelliğinden, parlaklığından ve hoş yapılarından dolayı göz değmesi (nazar) korkusu

---

[153] el-Haşr, 59/9.

için duyduğu ihtiyacı giderdi. Yahut yukarıda söylediğimiz gibi, bölge halkının çocuklarına kötülük yapacakları endişesinden her birine şöyle şöyle yapmaları için onları ikaz etme ihtiyacını giderdi. Veyahut bununla neyi kastetti ise onu giderdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَمَّا دَخَلُوا عَلٰى يُوسُفَ اٰوٰٓى اِلَيْهِ اَخَاهُ قَالَ اِنّٖٓى اَنَا اَخُوكَ فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٦٩﴾

69. "Yûsuf'un huzuruna girdiklerinde öz kardeşini yanına aldı (ve ona gizlice) ***'Ben, gerçekten senin kardeşinim; onların yaptıklarına üzülme!' dedi."***

Yûsuf'un huzuruna girdiklerinde öz kardeşini yanına aldı. Bunun iki anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi, onlar şehre girdiklerinde Yûsuf kardeşini çağırdı ve onu yanına aldı mânasına gelebilir. İkincisi, onlar hep birlikte Hz. Yûsuf'un huzuruna girdiler, ama Yûsuf kardeşini yanına almış ve ona, **ben, gerçekten senin kardeşinim** demişti. Bazı müfessirler dediler ki: Hz. Yûsuf onu soy itibariyle kendisine nispet ederek **ben senin kardeşinim** dememiş, ancak ölen kardeşinin yerine ben senin kardeşinim demek istemişti.

Hz. Yûsuf'un, kardeşini yanına almasının iki anlamı vardır. Ya kardeşlerine onu bana getirin demiş olduğundan veya onun faziletinden ve konumundan dolayı böyle yapmıştı; böylece Yûsuf ve kardeşinin babaları nezdindeki üstün sevgisini ve Allah tarafından gelen konumlarını diğer kardeşleri de anlamış olacaklardı. Çünkü her ikisi için bunu kralın ve diğer insanların yanında yapmıştı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onların yaptıklarına üzülme. Bu cümlenin de iki anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi, kardeşlerinin yaptıklarına üzülme anlamına gelir; sanki Hz. Yûsuf onu çağırıp yanına aldığında kendisine kardeşlerinden şikâyet etmiş [§] **336** ve o sırada kardeşine **onların yaptıklarına üzülme** demişti. İkincisi, onların, yani hizmetçilerin ve çalışanların sana yaptıklarına üzülme anlamına gelebilir. Sanki Hz. Yûsuf ona, kardeşlerinin yüklerinin içine para koyarak onlara tuzak kurmak istediğini haber veriyor ve şöyle diyordu: **Onların** sana **yaptıklarına üzülme!** Çünkü Hz. Yûsuf ona kendisinin kardeşi olduğunu haber verdiği halde kardeşini itham edilmiş bir konuma, kendisinden hiçbir şey görülmediği halde iftiraya uğramış bir hale düşürmesi caiz değildir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu âyet göstermektedir ki Hz. Yûsuf, kardeşlerine hazırladığı tuzaktan maksadının ne olduğunu kardeşinin bilmesini istiyordu.

فَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَازِهِمْ جَعَلَ السِّقَايَةَ فِى رَحْلِ اَخِيهِ ثُمَّ اَذَّنَ مُؤَذِّنٌ اَيَّتُهَا الْعِيرُ اِنَّكُمْ لَسَارِقُونَ ﴿٧٠﴾

70. "Yûsuf, onlar için yüklerini hazırlattığı zaman (saraya ait bir) ***su kabının kardeşinin yükü içine konmasını sağladı! Sonra arkadan seslenen biri, 'Ey kafile! Siz mutlaka hırsızsınız!' diye bağırdı."***

Yûsuf, onlar için yüklerini hazırlattığı zaman; "cehâz" (جَهاز), yola çıkmak için hazırlanan malzeme çantasına denir. Nitekim gelinin bohçasına da "cehâz" denilir. **(Saraya ait bir) su kabının kardeşinin yükü içine konmasını sağladı!** "Sikâye"nin (السِقاية), kralın su içmek için kullandığı kap olduğu söylenmiştir. Yemeğin ölçüldüğü bir kap olduğu da söylenmiştir. Kıymetli ve pahalı olduğunun dışında onun nasıl bir şey olduğunu bilmiyoruz. Görmez misin ki elçi şöyle sesleniyordu: "Onu getirene bir deve yükü (bahşiş) var. (İçlerinden biri) 'Ben bu söze kefilim' dedi"[154]. Kıymetli ve pahalı olmasaydı onu getirene bir deve yükü bahşiş verilmezdi. O dönemde bir deve yükü tahılın kıymeti onun kadardı. **Sonra arkadan seslenen biri 'Ey kafile! Siz mutlaka hırsızsınız!' diye bağırdı.** Onlara hırsız demesini Hz. Yûsuf'un emretmiş

337

olma ihtimali yoktur, [§]çünkü onların hırsız olmadıklarını kendisi biliyordu. *Ancak en doğrusunu Allah bilir ya*, onlara **siz mutlaka hırsızsınız** diyen kişi, bunu kendiliğinden söylemiştir. O, insanlara tahılı ölçekle dağıtan görevlilerden biri idi. Böyleleri yalan konuşmayı önemsemezler. Yahut onlara **ey kafile! Siz mutlaka hırsızsınız** diye seslenen kişi, orada bulunanlardan biriydi. Veyahut bu söz, gerçeği söylemeleri anlamında bir sorudur; bu durumda onu Hz. Yûsuf söyletmiş olabilir, bunun dışında bir anlamda Hz. Yûsuf'un böyle bir şeyi emretmesi mümkün değildir, çünkü o yalan sözdü.

قَالُٓوا وَاَقْبَلُوا عَلَيْهِمْ مَاذَا تَفْقِدُونَ ﴿٧١﴾ قَالُوا نَفْقِدُ صُوَاعَ الْمَلِكِ وَلِمَنْ جَٓاءَ بِهِ حِمْلُ بَعِيرٍ وَاَنَا بِهِ زَعِيمٌ ﴿٧٢﴾

71. "Kardeşleri onlara dönerek, 'Ne arıyorsunuz?' dediler."

72. "Kralın su kabını arıyoruz; onu getirene bir deve yükü (bahşiş) ***var, diye cevap verdiler.*** (İçlerinden biri) ***'Ben bu söze kefilim' dedi."***

---

154 Yûsuf, 12/72.

Kardeşleri onlara dönerek, 'Ne arıyorsunuz?' dediler. 'Kralın su kabını arıyoruz' dedi. O kap için bir âyette "suvâ'" (صواع), başka bir âyette de "sikâye" (سقاية) denilmektedir. Onun hem su içmek ve hem erzak ölçmek için kullanılan bir kap olması mümkündür. Münâdîye dediler ki: **Ne arıyorsunuz?** Ebû Avsece bu lafza, ne kaybettiniz, diye mâna verdi. Bu kelime iftiâl ve tefe'ul bâbından da kullanılır. İbn Kuteybe şöyle dedi: "Üzülme!"[155] kelimesi, "bu's" (البؤس) kökünden gelir[156]. "Sikâye", tahıl ölçülen kap demektir, kralın maşrabası olduğu da söylenmiştir. "Suvâ'" (صواع) ile "sâ'" (صاع) kelimelerinin ikisi de aynı anlama gelir.

Onu getirene bir deve yükü (bahşiş) var, ben bu söze kefilim, dedi. Bir deve yükü bahşiş verileceğine ben kefilim, dedi. "Za'îm" (الزعيم) kelimesi, grubun reisi anlamına da gelir.

قَالُوا تَاللّٰهِ لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا جِئْنَا لِنُفْسِدَ فِى الْاَرْضِ وَمَا كُنَّا سَارِقِينَ ﴿٧٣﴾

73. "Onlar, 'Allah'a andolsun ki bizim bu yerde fesat çıkarmak için gelmediğimizi siz de biliyorsunuz, biz hırsız da değiliz' dediler."

Bu âyetin farklı anlamlara gelmesi muhtemeldir. Belki de onlar şöyle demişlerdi: Daha önce siz, ödediğimiz paraları iade etmiş, onları yüklerimizin içine koymuştunuz[157], **[§]**sonra bizi hırsızlıkla ve yeryüzünde fesat çıkarmakla **338** itham edeceğinizden korkarak onu geri vermiştik, şimdi böyle bir şeyle bizi nasıl itham edersiniz? İkincisi, siz de biliyorsunuz ki biz, Allah'ın peygamberi ve elçisi olan bir zâtın çocuklarıyız, peygamberlerde ne hırsızlık görülmüştür, ne de yeryüzünde fesat çıkarmak! Bizim ailede böyle bir şeyin benzeri görülmemiştir ve biz böyle bir ithamla karşılaşmadık, siz bize nasıl böyle bir ithamda bulunursunuz? Üçüncüsü, siz de görüyorsunuz ki bizler oruç tutan, namaz kılan insanlarız; böyle olan ve böyle yaşayan bir insan hırsızlıkla itham edilmez. Yahut **Allah'a andolsun ki bizim bu yerde fesat çıkarmak için gelmediğimizi siz de biliyorsunuz** meâlindeki sözü, farklı kapılardan şehre girdiklerini gördükleri zaman söylemişlerdi, şayet onlar hırsız olsalardı, hep

---

155 Yûsuf, 12/69.

156 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 219.

157 Burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Eşyalarını açtıklarında ödedikleri bedelin kendilerine geri verildiğini gördüler" (Yûsuf, 12/65).

birlikte şehre girerlerdi, çünkü hırsızların âdeti çalmak için ayrı ayrı gitmek değil, hep birlikte gitmektir.

قَالُوا فَمَا جَزَٓاؤُهُٓ اِنْ كُنْتُمْ كَاذِب۪ينَ ﴿٧٤﴾

74.** "*(Görevliler), 'Peki, yalan söylüyorsanız** (sizde) **bunun cezası nedir?' diye sordular."***

Yani içinizde yalan söyleyen olur ve bu da ortaya çıkarsa, onun cezası nedir?

قَالُوا جَـزَٓاؤُهُ مَنْ وُجِـدَ ف۪ى رَحْلِه۪ فَهُوَ جَـزَٓاؤُهُ كَذٰلِكَ نَجْزِى الظَّالِم۪ينَ ﴿٧٥﴾

75. "Onun cezası, kayıp eşya kimin yükünde bulunursa onun buna karşılık alıkonulmasıdır. Biz zâlimleri böyle cezalandırırız, dediler."

Onun cezası, kayıp eşya kimin yükünde bulunursa onun buna karşılık alıkonulmasıdır. Bu cümlenin iki mânaya gelme ihtimali vardır. Birincisi, **buna karşılık alıkonulmasıdır,** yani kendisinin köle olarak alınmasıdır. İkincisi, hapsedilmek üzere tutuklanmasıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَبَدَاَ بِاَوْعِيَتِهِمْ قَبْلَ وِعَٓاءِ اَخ۪يهِ ثُمَّ اسْتَخْرَجَهَا مِنْ وِعَٓاءِ اَخ۪يهِ كَذٰلِكَ كِدْنَا لِيُوسُفَ مَا كَانَ لِيَاْخُذَ اَخَـاهُ ف۪ى د۪ينِ الْمَلِكِ اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ اللّٰهُ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَٓاءُ وَفَوْقَ كُلِّ ذ۪ى عِلْمٍ عَل۪يمٌ ﴿٧٦﴾

76. "Bunun üzerine Yûsuf, kardeşinin yükünden önce onların yüklerini aramaya başladı. Sonra da su kabını kardeşinin yükünden çıkardı. İşte biz Yûsuf'a böyle bir tedbiri öğrettik, yoksa Allah dileyip bunu öğretmeseydi kralın kanununa göre kardeşini alıkoyamazdı. Biz dilediğimizi derecelerle yükseltiriz. Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır."

Bunun üzerine Yûsuf, kardeşinin yükünden önce onların yüklerini aramaya başladı. Bu cümlenin zâhiri, mallarını kontrol edip su kabını arayanın Hz. Yûsuf olduğu anlamına gelir, çünkü **kardeşinin yükünden önce**

ibaresinde kardeşi, Hz. Yûsuf'a nispet edilmektedir. Ancak arama emrini veren kişi olması münasebetiyle ona nispet edilmişti, çünkü sultanlar verdikleri emri bizzat kendileri yapmazlar. Bu âyette Bünyâmin ile kardeşleri arasındaki ayırıma da işaret edilmektedir, çünkü **kardeşinin yükünden önce onların yüklerini aramaya başladı** meâlindeki cümlede kardeşinin ismini verdi, diğerlerini vermedi. [§]Bu da iki anlama gelir. Birincisi, Hz. Yûsuf "Ben senin öz kardeşinim"[158] dediği için ondan kardeşi diye söz etmiş, diğerlerinden ise kardeşi olarak bahsetmemişti. Âyette onun, kardeşi olduğunu söylediği için onu kardeş diye zikretmiş ve kendisine nispet etmiş, diğerlerinin ise kardeşleri olduğunu söylemediği için onlardan kardeş olarak söz etmemiştir. **339**

İkincisi, onun, yani Bünyâmin'in Hz. Yûsuf'a bir zararı ve kötülüğü dokunmamış, aralarında kardeşlik ve sadakattan başka bir şey geçmemişti. Diğerleri, yani diğer kardeşleri ise, kendisine kötülük etmişler, zarar vermişler ve çirkin işler yapmışlardı, onların kendisine yaptıkları kötülük sebebiyle onların kardeşliğinden uzak olduğunu göstermek için böyle söylemişti. Tıpkı Hz. Nuh'la ilgili olarak şu âyet-i kerîmede söylendiği gibi: "Ey Rabbim! Şüphesiz oğlum da ailemdendir. Senin vâdin elbette haktır. Sen hâkimlerin en âdilisin. Allah buyurdu ki: Ey Nuh! O senin ailenden değildir. Çünkü onun yaptığı iyi olmayan bir iştir"[159]. Cenâb-ı Hak burada Hz. Nuh'a, oğlunun kendi ailesinden olduğu fikrini onun kötü işler yapması sebebiyle reddetmekte, onun yaptıklarının doğru şeyler olmadığını söylemektedir. İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de bunun gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra da su kabını kardeşinin yükünden çıkardı. Bu cümle, diğerlerinin yükleri arandıktan sonra kardeşinin yükünün arandığına ve onu hepsini aramadan çıkarmadığına da işaret eder. **İşte biz Yûsuf'a böyle bir tedbiri öğrettik** meâlindeki beyan iki anlama gelir. Birincisi, "kezâlike kidnâ" (كذلك كدنا), yani işin başından sonuna kadar ne yapması gerektiğini, nasıl bir tedbirle kardeşini diğerlerinden ayırıp yanında tutacağını, [§]babalarının ilgisi sadece kendilerine yönelik olsun diye Yûsuf'u babasından uzaklaştırmaya çalışmalarının cezası olarak ne yapacağını Yûsuf'a öğrettik. Çünkü babaları kendilerine şöyle demişti: "Onu bana mutlaka getireceğinize dair Allah adına yeminle kesin söz vermediğiniz takdirde onu sizinle beraber göndermem!"[160] Yûsuf'a yaptıkları eylemin haberi kendisine ulaştığında onlardan yüz çevirmişti: "On- **340**

[158] Yûsuf, 12/69.
[159] Hûd, 11/45-46.
[160] Yûsuf, 12/66.

lardan yüz çevirdi, 'Âh Yûsuf'um âh! İçim yanıyor!' diyordu"[161]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu iş, babalarının ilgisi sadece kendilerine yönelik olsun diye Yûsuf'a yaptıklarının cezası ve babalarının onlardan yüz çevirmesi içindi. Bunun böyle olması mümkündür. İkincisi, "kezâlike kidnâ" (كذلك كدنا), yani o kabı kardeşinin yükünden bilerek çıkardığını anlamasınlar, bilmeden ve rastgele çıkardığını görsünler diye onların yüklerini nasıl arayacağını kendisine öğrettik. Su kabının kardeşinin yükünde olduğunu kesin olarak bildiğini diğerleri anlamasınlar diye nasıl arama yapması gerektiğini Cenâb-ı Hak işin başında kendisine öğretmişti. *En doğrusunu Allah bilir ya*, **biz Yûsuf'a böyle bir tedbiri öğrettik** meâlindeki cümle bu iki anlama gelir. Yahut **Yûsuf'a böyle bir tedbiri öğrettik** meâlindeki cümle, onlar kendi kardeşlerini tutmaya çalışacakları için daha önce yaptıklarının cezası olarak Yûsuf'a böyle bir tuzak kurmasını emrettik, anlamına gelir.

Yoksa Allah dileyip bunu öğretmeseydi kralın kanununa göre kardeşini alıkoyamazdı. Burada Cenâb-ı Hak, Yûsuf'un kardeşinin hükmünün, onlardaki uygulamaya göre, hırsızlık yapan adamın malı çalınan kişiye köle yapılması olduğunu belirtmektedir. Hırsıza çaldığının iki katı kadar ceza ödemesi, dövülmesi, terbiye edilmesi ve sonra serbest bırakılması, kralın hükümlerinden idi. Biz hırsızlık konusunda kralın ne hüküm verdiğini bilmiyoruz, yalnız âyette kardeşini kralın kanununa göre almadığını haber vermektedir.

Allah dileyip bunu öğretmeseydi. Yani bu hükmü, kralın hükmü yapmasaydı, yahut kralın kanununda bulunmamasına rağmen Yûsuf'a hırsızı yakalama ve hapsetme yetkisini vermeseydi… Veyahut Hz. İbrahim'le ilgili âyette söylendiği gibi: "Ben sizin O'na ortak koştuklarınızdan korkmam. Ancak Rabbimin (beni korkutacak) bir şey dilemesi hariç"[162]. [§]Allah'ın salât ve selâmı üzerlerine olsun peygamberler, istisnayı gerçek iradeye, yani Allah'ın iradesine bağlarlardı. Veyahut da Hz. Yûsuf şunu söylüyordu: Allah'ın ilminde benim küçük bir hata yapmam müstesna, o zaman ben o kralın kanununa tâbi olmayı hak ederim, Allah da benim yapacağımı bildiği şeyi dilemiş olur. Hz. İbrahim'in sözü de böyledir: "Ben sizin O'na ortak koştuklarınızdan korkmam. Ancak Rabbimin (beni korkutacak) bir şey dilemesi hariç." Yani ben sizin Allah'a ortak koştuklarınızdan korkmam, ancak benim yapacağım bir hata ve benden sadır olan bir kusur ile ona lâyık görülmem müstesna, o zaman da Allah benim onu yapacağımı bildiği için onu dilemiş demektir.

341

161 Yûsuf, 12/84.

162 el-En'âm, 6/80.

Biz dilediğimizi derecelerle yükseltiriz. Buradaki derecelerden maksat, faziletler ve üstünlüklerdir. Cenâb-ı Hak bazı kimseleri, peygamberlikle, ilimle ve her türlü lütuflarla diğerlerinden üstün tutar. **Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır.** İlmi ne kadar güzel ve çok olursa olsun hiçbir âlim yoktur ki, bir konuda kendisinden daha güzel ilme ve daha çok bilgiye sahip olan biri bulunmasın! Yahut **her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır** meâlindeki cümle, insanlara ilim öğreten her ilim sahibinin üstünde yüce Allah vardır demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah ilimle âlim değildir diyenler, bu âyetin sözlük anlamına dayanarak delil gösterirler. Cenâb-ı Hak burada **her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır** buyurmakta, başkalarının ilmi bulunduğunu belirtti ve fakat kendisinin ilmi bulunduğunu belirtmedi, kendisi hakkında “alîm” tabirini kullandı. Ancak alîm deyince de ilmi bulunduğunu ispat etmiş oldu. Çünkü Allah, bütün âlimlerin üstünde bir “alîm” (عليم) vardır deyince bu anlam ortaya çıkar.

قَالُوا اِنْ يَسْرِقْ فَقَدْ سَرَقَ اَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ فَاَسَرَّهَا يُوسُفُ فِي نَفْسِهِ وَلَمْ يُبْدِهَا لَهُمْ قَالَ اَنْتُمْ شَرٌّ مَكَانًا وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا تَصِفُونَ ﴿٧٧﴾

77. “Dediler ki: ‘Eğer o çaldıysa, daha önce onun kardeşi de çalmıştı.’ Yûsuf onlara belli etmeksizin içinden şunları geçirdi: Asıl sizin durumunuz kötü! Allah, sizin suçladığınız hususu çok iyi bilmektedir.”

Dediler ki: Eğer o çaldıysa, daha önce onun kardeşi de çalmıştı. Bazı müfessirler şöyle dedi: Kardeşlerinin, onun çalması ile kastettikleri şey şudur: O, anne tarafından dedesinin taptığı altından yapılmış bir putu çalmıştı, onu da Allah’tan başkasına tapmasın diye çalmıştı. Ancak biz bu olayı bilmiyoruz. Yalnız kardeşlerinin söyledikleri **daha önce onun kardeşi de çalmıştı** anlamına gelen sözün yalan olduğunu biliyoruz. Onun kendilerinden olmadığını Hz. Yûsuf’un bilmesi için **daha önce onun kardeşi de çalmıştı** dediler ve böylece temize çıkmak ve yapılan ithamdan kurtulmak istediler. **Yûsuf onlara belli etmeksizin içinden şunları geçirdi: Asıl sizin durumunuz** Allah katında **kötü!** Denildi ki: Hz. Yûsuf bu sözü içinden söyledi, onlara açıklamadı. **[§]** Yahut onu hırsızlıkla suçladıkları olayın gerçek yüzünü gizlediler. **Eğer o çaldıysa, daha önce onun kardeşi de çalmıştı** anlamına gelen sözü, Yûsuf’tan ayrı olarak Bünyâmin’e söylemişlerdi; eğer sen çaldıysan, daha önce kardeşin de çalmıştı,

342

bunu onlar kendi aralarında söylüyorlardı. Bazı rivayetlerde şöyle denilmiştir: Eğer o çaldı ise, daha önce kardeşi de hırsızlıkla itham edilmişti[163]. Eğer durum gerçekse, o zaman onların yorumu doğru olur.

Sizin durumunuz kötü. Bu cümleye bazıları, sizin Yûsuf'a yaptığınız muamele daha kötü diye anlam verdiler. **Allah, sizin suçladığınız hususu çok iyi bilmektedir.** Yani söylediğiniz yalanı; daha önce kardeşi Yûsuf da hırsızlık yapmıştı sözünüzdeki yalanı çok iyi bilmektedir.

قَالُوا يَٓا اَيُّهَا الْعَزِيزُ اِنَّ لَهُٓ اَبًا شَيْخًا كَبِيرًا فَخُذْ اَحَدَنَا مَكَانَهُ اِنَّا نَرٰيكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٧٨﴾

78. "Dediler ki: Ey aziz! Gerçekten onun çok yaşlı bir babası var. Onun yerine içimizden birini alıkoy. Şüphesiz biz seni iyilik sever biri olarak görüyoruz."

Dediler ki: Ey aziz! Gerçekten onun çok yaşlı bir babası var. Onun yerine içimizden birini alıkoy. *En doğrusunu Allah bilir ya*, onlar **onun çok yaşlı bir babası var** sözüyle onun kalbini yumuşatmak istemişlerdi, çünkü yaşlı birinin kalbi küçük çocuğuna daha meyyaldir. Onlar diyorlardı ki: O, babamızın nezdinde bizden daha değerli ve daha çok tercihe şayandır, bu yüzden **onun yerine içimizden birini alıkoy. Şüphesiz biz seni iyilik sever biri olarak görüyoruz**. Onlar Hz. Yûsuf'un tahılı ölçmekte, kendilerini misafir etmekte, ağırlamak ve ikram etmekte güzel davrandığını gördüklerinde onun iyilik sever biri olduğunu anlamışlardı.

قَالَ مَعَاذَ اللّٰهِ اَنْ نَاْخُذَ اِلَّا مَنْ وَجَدْنَا مَتَاعَنَا عِنْدَهُٓ اِنَّٓا اِذًا لَظَالِمُونَ ﴿٧٩﴾

79. "Yûsuf, 'Eşyamızı yanında bulduğumuz kimseden başkasını alıkoymaktan Allah'a sığınırız! Aksi halde biz gerçekten haksızlık etmiş oluruz!' dedi."

---

[163] Bu, şâz kırâattir: "Ahmed b. Cübeyr el-Antâkî, Kisâî'den naklen İbn Ebû Süreyc'e, Velîd b. Hassân ve diğerleri "fekad sürrika" (فقد سُرِّقَ) kelimesini şeddeli, mebni ve mef'ûl olarak, yani hırsızlıkla itham edildi mânasına gelecek şekilde okudular" (Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XIII, 32).

Yûsuf dedi ki: Eşyamızı yanında bulduğumuz kimseden başkasını alıkoymaktan Allah'a sığınırız! Bu sözün Hz. Yûsuf'a ait olduğu söylenmiştir: **Maazallâh!** Yani **eşyamızı yanında bulduğumuz kimseden başkasını** hırsızlık suçuyla alıkoymaktan ve hapsetmekten Allah'a sığınırım. Eğer kardeşini yakalamayıp onun yerine hırsızlık yapmadığı için yakalama hakkının olmadığı başka birini almaktan nasıl Allah'a sığınır, çünkü sadece terki caiz olmayan bir fiili terketmekten Allah'a sığınılır denilirse, buna şöyle cevap verilir: O, kardeşini almadığı için değil, eşyasının yanında buldukları kişiden başkasını alıkoymaktan Allah'a sığınmıştı. **Aksi halde biz gerçekten haksızlık etmiş oluruz!** Şayet eşyamızı yanında bulduğumuz kişiden başkasını alırsak sizin nezdinizde de haksızlık etmiş oluruz, çünkü onların hükmüne göre hırsızı yakalamak ve hırsızlık suçuyla onu hapsetmek hakkı vardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَلَمَّا اسْتَيْـَٔسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا قَالَ كَبِيرُهُمْ اَلَمْ تَعْلَمُٓوا اَنَّ اَبَاكُمْ قَدْ اَخَذَ عَلَيْكُمْ مَوْثِقًا مِنَ اللّٰهِ وَمِنْ قَبْلُ مَا فَرَّطْتُمْ فٖى يُوسُفَ فَلَنْ اَبْرَحَ الْاَرْضَ حَتّٰى يَأْذَنَ لٖٓى اَبٖٓى اَوْ يَحْكُمَ اللّٰهُ لٖى وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمٖينَ ﴿٨٠﴾

[§]***80. "Ondan ümitlerini kesince görüşmek üzere bir kenara çekildiler. Büyükleri dedi ki: Babanızın sizden Allah adına söz aldığını, daha önce de Yûsuf hakkında işlediğiniz kusuru bilmiyor musunuz? Babam gelmeme izin verinceye veya benim için Allah hükmedinceye kadar bu yerden asla ayrılmayacağım. O hükmedenlerin en iyisidir."*** **343**

Ondan ümitlerini kesince; denildi ki: Onlar kardeşlerinin kendilerine verilmesinden ümitlerini kesmişlerdi. **Görüşmek üzere bir kenara çekildiler.** Yani insanlardan ayrıldılar, bir kenara çekilip kardeşlerinin durumunu, yahut babalarına dönmeyi veyahut o şehirde kalmayı aralarında gizlice görüştüler. **Büyükleri dedi ki.** Müfessirler şöyle dedi: En büyüklerinden maksat, yaşça büyük olan değil akıllı olandır, o da falancadır. Bazıları onun Yehûda olduğunu, bazıları da Şem'ûn olduğunu söyledi. Ancak onlara bu sözü kimin söylediğini biz bilmiyoruz, onu bilmeye de ihtiyacımız yoktur. Yalnız **en büyüklerinin söylediğini** biliyoruz, o da ya aklen en büyük olan veya yaşça en büyük olandır. **Bilmiyor musunuz ki babanız…** Buradaki "bilmiyor musunuz?" veya "görmediniz mi?" sözü, iki şeyden biri için kullanılır. Ya emir an-

lamında kullanılır, yani şöyle bilin diye, yahut da uyarmak ve beyan etmek anlamında kullanılır. Burada sanki takrir ve tenbih anlamında kullanılmış gibidir; yani **biliyorsunuz ki, babanız sizden Allah adına söz almıştı, daha önce de Yûsuf hakkında kusur etmiştiniz.** Bu ifade, "Aşılamaz engellerle kuşatılmanız hariç"[164] meâlindeki âyetin, hepinizin başına bir musibet gelmesi ve hepinizin birden helâk olmanız hariç anlamına geldiğini gösterir. Müfessirlerin söylediği gibi o cümle, onu geri getirmekten engellenmeniz, yani mağlup olmanız ve onu geri getirmekten aciz kalmanız hariç anlamına gelmez. Çünkü onu babalarına götürmelerine mani olacak bir olay meydana gelmişti, fakat en büyükleri yine de babasına dönmekten kaçınıyordu. Bu durum, o âyetin de böyle yorumlanması gerektiğini gösterir. "Aşılamaz engellerle kuşatılmanız hariç" meâlindeki âyetin, onu geri getirmekten engellenmeniz hariç anlamında yorumlanmasına, "Babanıza dönün ve deyin ki: Ey babamız! Şüphesiz oğlun hırsızlık etti"[165] meâlindeki âyetle istidlâl edilmiştir diyen olursa, âyet eğer onların hepsini kapsamış olsaydı, en büyükleri onlara babalarına dönmelerini emretmezdi. Belirtilen husus buna işaret eder. Müfessirler ise şöyle diyorlar: "Babanıza dönün" meâlindeki âyet, emir değildir, ancak babanıza döndüğünüz zaman ona "Ey babamız! Şüphesiz oğlun hırsızlık etti" deyin anlamındadır. 344 [§]Aynı şekilde "İstersen orada bulunduğumuz şehrin halkına ve aralarında geldiğimiz kafileye de sor"[166] meâlindeki âyet de emir anlamında değildir, şu mânadadır: Şehrin halkına ve kafileye soracak olursan, onlar da sana bizim söylediğimizi söyleyecekler. Bunun gibi "Babanıza dönün!" meâlindeki âyet de emir değil, babanıza dönerseniz ona şöyle söyleyin, anlamındadır.

Daha önce de kusur etmiştiniz, yani daha önce de **Yûsuf hakkında** babanızın emrini zayi etmiştiniz, yahut **Yûsuf hakkında** Allah'ın emrini ve vâdini zayi etmiştiniz. **Babam gelmeme izin verinceye veya benim için Allah hükmedinceye kadar bu yerden asla ayrılmayacağım.** Bu cümlenin iki mânaya gelme ihtimali vardır. Biri, **babam izin verinceye kadar,** yani oğlunun durumu hakkında özrümüz ve doğru söylediğimiz belli olduğunda kendisine dönmeye izin verinceye kadar; diğeri de, **babam izin verinceye kadar,** yani kardeşimi kurtarıncaya ve onların elinden alıncaya kadar kralla savaşmaya izin verinceye kadar. **Veya benim için Allah hükmedinceye kadar,** yani babama dönmeye veya kralla savaşa hükmedinceye kadar… **O hükmedenlerin en iyisidir. Veya benim için Allah hükmedinceye kadar** meâlindeki cüm-

---

164 Yûsuf, 12/66.

165 Yûsuf, 12/82.

166 Yûsuf, 12/82.

le, mazeretimiz ve doğru söylediğimiz babamız nezdinde ortaya çıkmasına hükmedinceye kadar anlamına da gelir. O hükmedenlerin en iyisidir; yani O, mazeretimizi ortaya çıkarmakla hükmedenlerin en iyisidir, çünkü Allah mazeretin açıklamasına hükmederse, onu bütün yaratıklar hakkında da açıklamış olur. Başkasının hükmü ise böyle değildir. Çünkü hüküm veren her insan hakkında şöyle denilmesi caizdir: O ancak Allah'ın hükmü ile hüküm vermiştir ve Allah **hükmedenlerin en iyisidir.** "O, merhametlilerin en merhametlisidir"[167] meâlindeki âyet de böyledir. Çünkü yaratıklardan kim merhamet gösterirse, ancak Allah'ın rahmetiyle merhamet etmiş olur ve Allah merhametlilerin en merhametlisidir.

اِرْجِعُٓوا اِلٰٓى اَبٖيكُمْ فَقُولُوا يَٓا اَبَانَٓا اِنَّ ابْنَكَ سَرَقَ وَمَا شَهِدْنَٓا اِلَّا بِمَا عَلِمْنَا وَمَا كُنَّا لِلْغَيْبِ حَافِظٖينَ ﴿٨١﴾

81. "Babanıza dönün ve deyin ki: Ey babamız! Şüphesiz oğlun hırsızlık etti. Biz de ancak bilip gördüğümüze tanıklık ettik. (Koruma sözü verdik ama) ***bilgimiz dışında kalan olaylara karşı da onu koruyamazdık."***

Babanıza dönün. Bu ifade ilk bakışta emir anlamına gelebilir. Yukarıda söylediğimiz mânaya da gelebilir[168], yani babanıza giderseniz, **ona deyin ki: Ey babamız! Şüphesiz oğlun hırsızlık etti.** Bu cümlede, sanki onu diğer çocuklarına tercih ettiği suçlamasına bir ima var gibidir; yani senin bizden daha çok sevdiğin ve kalbini kendisine meylettiğin oğlun hırsızlık yaptı. Bunun bir ima değil, onlara göre açık olan bir durumu haber verdiği gibi bir anlamı da vardır. **Biz de ancak bilip gördüğümüze tanıklık ettik,** yani su kabının onun yükünden çıktığını gördük. **(Koruma sözü verdik ama) bilgimiz dışında kalan olaylara karşı da onu koruyamazdık.** [§]Bu âyet, "Aşılamaz engellerle kuşatılmanız hariç"[169] meâlindeki âyetle, yani hepinizi toptan içine alan bir engel hariç diye yapılan yorum ile aynı anlama gelir. Buna göre âyet, sana söz verdiğimiz ve yemin ettiğimiz sırada onun hırsızlık yapacağını bilemezdik, bilseydik o sözü vermez ve o yemini yapmazdık demektir. **(Koruma sözü verdik ama) bilgimiz dışında kalan olaylara karşı da onu koruyamazdık,** yani su kabını onun yükünün içinden çıkardığı vakitte, onun hırsızlık yaptı veya yapmadı diye itham edileceğini yahut su kabını yükün içine Yûsuf mu koydu

345

---

[167] Yûsuf, 12/64, 92.

[168] Bir önceki âyetin tefsirine bakınız.

[169] Yûsuf, 12/66.

yoksa başka biri mi koydu diye suçlanacağını başlangıçta bilemezdik. Üstelik mesele de dönüp buna dayanıyor. Bunları başlangıçta bilseydik onu yanımıza alıp getirmezdik.

وَسْـَٔلِ الْقَرْيَةَ الَّت۪ي كُنَّا ف۪يهَا وَالْع۪يرَ الَّت۪ٓي اَقْبَلْنَا ف۪يهَاۜ وَاِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿٨٢﴾

82. "İstersen orada bulunduğumuz şehrin halkına ve aralarında geldiğimiz kafileye de sor. Biz gerçekten doğru söylüyoruz."

İstersen orada bulunduğumuz şehrin halkına ve aralarında geldiğimiz kafileye de sor. Yani şehir halkına ve kafileye soracak olursan, onlar da sana bizim söylediğimizi söyleyecekler: **Biz gerçekten doğru söylüyoruz.** Su kabının onun yükünün içinden çıktığını açık olarak gördük. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ اَنْفُسُكُمْ اَمْراًۜ فَصَبْرٌ جَم۪يلٌۜ عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَأْتِيَن۪ي بِهِمْ جَم۪يعاًۜ اِنَّهُ هُوَ الْعَل۪يمُ الْحَك۪يمُ ﴿٨٣﴾

83. "Babaları şöyle dedi: Hayır, nefisleriniz bu hususta sizi aldattı. Bana düşen artık güzel bir sabırdır. Umulur ki, Allah onların hepsini bana getirir. Şüphesiz O, çok iyi bilendir, hikmet sahibidir."

Babaları şöyle dedi: Hayır, nefisleriniz bu hususta sizi aldattı. Hz. Yâkup, onların verdikleri haberleri nefislerinin kendilerini aldattığı ve süslü gösterdiği şeylerden saymıştı, ama onlar Bünyâmin meselesinde kendisine muhalefet etmemişler ve onunla ilgili verdiği hiçbir emri ihmal etmemişlerdi. Bu seferki durum, daha önce Yûsuf'la ilgili olarak babalarının kendilerine söylediği gibi değildi: "Hayır! Nefsiniz sizi kötü bir iş yapmaya sürüklemiş"[170]. Çünkü o zaman babalarının emrine aykırı davranmışlar ve Yûsuf'u öldürmeye çalışmışlardı. Bundan dolayı Hz. Yâkup onlara bunun, nefislerinin aldatması ve bu aldatmayı da onlara güzel göstermesi olarak nitelemişti. Fakat şimdi babalarına muhalefet etmemişler ve emrine uymazlık da yapmamışlardı. Böyleyken Hz. Yâkup nasıl olur da **hayır, nefisleriniz bu hususta sizi aldattı** demişti?

---

170 Yûsuf, 12/18.

Fakat Hz. Yâkup bunu, çocuklarının hepsi birden hırsızlıkla itham edildikleri için söylemiş gibidir. Çünkü şöyle denilmişti: "Ey kafile! Siz mutlaka hırsızsınız!"[171] "Onlar, "Allah'a andolsun ki bizim bu yerde fesat çıkarmak için gelmediğimizi siz de biliyorsunuz, biz hırsız da değiliz, dediler"[172]. Onlar hırsız olmadıklarını kesin bir dille ifade etmişlerdi [§]ve Bünyâmin de onların içindeydi. Böyleyken "Şüphesiz oğlun hırsızlık yaptı"[173] diye Bünyâmin'in hırsızlık yaptığını kesin bir dille nasıl söylersiniz? Lakin **nefisleriniz bu hususta sizi aldattı.** Babalarının Yûsuf'u ve kardeşini onlardan daha çok sevdiği ve kalbinin onlara daha meyilli olduğu fikriyle onlara düşmanlık ve nefret besliyorlardı, çünkü şunu söylemişlerdi: "Yûsuf ile öz kardeşi babamızın gözünde bizden daha değerlidir. Halbuki bizim sayımız daha çok"[174]. *En doğrusunu Allah bilir.* Nefretiniz ve düşmanlığınız yüzünden nefisleriniz sizi aldattı ve Bünyâmin'in halini ve durumunu incelemeye gerek görmediniz, yükünün içinde bir şey bulunan herkesin onu oraya kendisinin koymayabileceğini, aksine sahibinin bilgisi dışında başka biri tarafından da konulmuş olabileceğini düşünüp araştırmadınız.

346

Bana düşen artık güzel bir sabırdır. Bunu daha önce açıklamıştık[175]**. Umulur ki, Allah onların hepsini bana getirir.** Müfessirler şöyle dediler: **Onların hepsini bana getirir,** çünkü onlar bir cemaat olmuşlardı: Yûsuf, Bünyâmin ve kardeşleri Yehûda ve Şem'ûn. Hz. Yûsuf kardeşini hapse atması sebebiyle diğer ikisi de orada kalmışlardı. Yahut sadece Yûsuf ve kardeşi geride kalmıştı. Bazı müfessirler şöyle söyledi: Cibrîl en güzel bir surette Hz. Yâkub'a gelmişti, Yâkup da ona Yûsuf'un halini sormuştu: Yûsuf hayatta mı, yoksa öldü mü? Cibrîl; hayatta deyince, Hz. Yâkup, **umulur ki, Allah onların hepsini bana getirir,** demişti. Yahut Hz. Yâkup, Yûsuf'un rüyasında yıldızların, güneşin ve ayın kendisine secde ettiklerini görmesinden, onun ölmediğini, hayatta olduğunu anlamıştı. Gördüğü rüya gerçekleşmeden onun ölmeyeceğini hayatta kalacağını biliyordu, bundan başka delillerle de bu kanaate sahip olmuştu. Ancak onun nerede olduğunu bilmiyordu. İşte bundan dolayı, **şüphesiz O, çok iyi bilendir, hikmet sahibidir,** demişti.

171 Yûsuf, 12/70.
172 Yûsuf, 12/73.
173 Yûsuf, 12/81.
174 Yûsuf, 12/8.
175 bk. Yûsuf sûresinin 12/18. âyetinin tefsiri.

وَتَوَلّٰى عَنْهُمْ وَقَالَ يَٓا اَسَفٰى عَلٰى يُوسُفَ وَابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ فَهُوَ كَظ۪يمٌ ﴿٨٤﴾

84. "Onlardan yüz çevirdi, 'Âh Yûsuf'um âh! İçim yanıyor!' diyordu. Sonunda üzüntüden gözlerine boz geldi. Artık kederini içine gömüyordu."

Onlardan yüz çevirdi, yani oğlunun hırsız olduğunu söylemeleri üzerine çocuklarından yüz çevirdi ve onları azarladı. **Âh Yûsuf'um âh! İçim yanıyor, dedi.** Bu cümleye üzüntüden içim yanıyor anlamı verildiği gibi içim parçalanıyor anlamı da verildi. İbn Kuteybe şöyle dedi: "Esef" (أسف) kelimesi, üzüntünün en şiddetlisi anlamına gelir[176]. [347] **[§]**Kelimenin aslı, üzüntünün son noktası mânasına gelir. Hüznün ve üzüntünün son sınırına varınca "esife" (أسِفَ) denilir. Bu kelime, kızgınlığın son noktası mânasına da gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "Bize karşı öfkelendirici davranışlarını sürdürünce onlara hak ettikleri cezayı verdik ve hepsini suya gömdük"[177].

Âh Yûsuf'um âh! İçim yanıyor! Bu, sadece dille söylenen bir söz değildi, içinde duyduğu hissiyatı haber veriyordu. Bu caizdir, nitekim Cenâb-ı Hak "Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz"[178] sözü ile onların kalplerindeki duygularını haber veriyordu, dilleriyle söyledikleri sözü değil. O sözün, bütünüyle amaçsız olarak söylenmiş olması da muhtemeldir.

Sonunda üzüntüden gözlerine boz geldi. Artık kederini içine gömüyordu. "Kazm" (الكظم) kelimesi, feryat etmekten kendini tutmak, hüznünü fiillerine yansıtmadan üzüntüyü içinde saklamak mânasına gelir. "Ceze'u" (الجزع) ise, feryadını fiillerine yansıtmak demektir. Hüznü heyecanlandıran şey gazabı da heyecanlandırır. Ancak hüzün insan gücünün dışında, gazap ise insanın kendi elindedir, yalnız her ikisini heyecanlandıran şey de aynıdır. Yahut "kezîm", hüznünü kalbine gömen anlamına gelir, gam ise geldiğinde sanki insanın kalbini örtüp perdeleyen durumdur. "Hemm" (الهم), maksada uygun niyetlerden birine sevkeden düşüncedir. "Hüzn" (الحزن), yaratılış halinin değişiminde etkili olan, lâkin fiillerde görülmeyen şeydir. "Ceze'u" (الجزع) durumu ise, fiillerde görülür, ama yaratılışın yapısını değiştirmez. Bundan dolayı Hz. Yâkub'un

---

176 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 221.

177 ez-Zuhruf, 43/55.

178 "Onlar, kendileri sevip istedikleri halde yoksula, yetime ve esire de yemek verirler. (Ve şöyle derler:) "Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz" (el-İnsân, 76/8-9).

348

ruhî bakımdan zayıflamasında etkili olmuş, [§]onun bazı organlarına zarar vermişti, gözlerini kaybetmiş, hüznünü içine gömmüştü. “Kezîm” (الكظيم), söylediğimiz gibi kederi yutmak, ortaya çıkmasını engellemek ve feryat etmekten kendini alıkoymaktır.

قَالُوا تَاللّٰهِ تَفْتَؤُا تَذْكُرُ يُوسُفَ حَتّٰى تَكُونَ حَرَضًا اَوْ تَكُونَ مِنَ الْهَالِك۪ينَ ﴿٨٥﴾

85. “Oğulları, ‘Allah’a andolsun ki, sen ‘Yûsuf’um!’ diye diye sonunda ya hasta olacaksın ya da büsbütün helâk olacaksın!’ dediler.”

“Tallâhi” (تالله) kelimesi, insanların vallahi ve billâhi yerine kullandıkları bir yemin sözcüğüdür. Hz. İbrahim de aynı lafızla yemin etmişti: “Allah’a yemin ederim ki putlarınıza bir oyun oynayacağım!”[179] **Yûsuf’um, diye diye…** Yani sürekli Yûsuf’u sayıklayarak, onu hiç aklından çıkarmayarak üzüntüsünden kurtulamayacaksın. Sanki onlar babalarını Yûsuf’un kederinden kurtulmaya davet ediyorlardı. Çünkü devamlı onu anmak, üzüntüsünü yeniler ve canlandırır. Bu yüzden babalarına dediler ki: Devamlı Yûsuf’u sayıklarsan, **sonunda hasta olacaksın**. Âyetteki “harad” (الحرض) kelimesi, hastalık anlamına gelir, bunaklık mânasına geldiği de söylenmiştir. Kelimenin aslı zayıf düşmek demektir. **Ya da büsbütün helâk olacaksın!** Hz. Yâkup bu hale gelmişti; üzüntüden bedeni zayıflamış, vücudunun bazı organları fonksiyon kaybına uğramıştı, gözlerine boz gelmiş, üzüntüden görme yeteneğini kaybetmişti.

Bazıları “harad” (الحرض) kelimesine, yaşlılıktan aklının gitmesi anlamı verdiler. **Ya da büsbütün helâk olacaksın**, öleceksin! *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ اِنَّمَٓا اَشْكُوا بَثّ۪ي وَحُزْن۪ٓي اِلَى اللّٰهِ وَاَعْلَمُ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨٦﴾

86. “Yâkup da şöyle dedi: Ben acımı ve kederimi ancak Allah’a arzediyorum ve ben sizin bilmediklerinizi Allah’tan gelen bilgiyle biliyorum.”

Yâkup da şöyle dedi: Ben acımı ve kederimi ancak Allah’a arzediyorum. İbn Kuteybe şöyle dedi: “Harad”, hastalık demektir; “bes” (الْبَثّ) de, üzüntünün en şiddetlisi anlamına gelir; çünkü sahibi üzüntüye dayanamayıp “bes” sevi-

---

[179] el-Enbiyâ, 21/57.

yesine geliyor, acı duymaya başlıyor ve şikâyetleniyor. Bir rivayette bu kelime
349 bu mânada kullanılmıştır: [§]"Men besse felem yasbir" (مَنْ بَثَّ فَلَم يَصْبِر), yani kim şiddetli üzülüp de sabretmezse…" şikâyet eder[180]. Âyetteki şikâyetini Allah'a arzetme ifadesi, dil ile açık olarak söylenmek anlamına gelmez, bu şikâyetini kalbinde tutmak demektir. Hasan-ı Basrî, **acımı ve kederimi ancak Allah'a arzediyorum** meâlindeki cümleye ihtiyacımı Allah'a arz ediyorum mânasını verdi[181]. Âyetteki "bes" ve "hüzün" kelimeleri sanki eş anlamlı olarak kullanılmış gibidir, aynı anlamı farklı kelimelerle tekrar etmiştir.

Ben sizin bilmediklerinizi Allah'tan gelen bilgiyle biliyorum. Bazı müfessirler**, Allah'tan gelen bilgiyle biliyorum** meâlindeki cümleyi, Hz. Yûsuf'un gördüğü rüyadan onun gerçekleşeceğini biliyordu diye açıkladılar. **Sizin bilmediklerinizi,** yani sizin de benim de ona secde edeceğimizi biliyorum. İbn Abbâs (r.a.) Hz. Yâkub'un **sizin bilmediklerinizi Allah'tan gelen bilgiyle biliyorum** meâlindeki sözü, Yûsuf'un ölmediğini, hayatta olduğunu bildiği şeklinde tefsir etti[182]. Âyette geçen insanların bilmediği, fakat Hz. Yâkub'un Allah'tan gelen bilgiyle bildiği şey, Yûsuf'un ölmediğidir[183]**. Allah'tan gelen bilgiyle biliyorum** sözü, sizin yararlanmadığınız bilgiden ben yararlanıyorum anlamına da gelebilir. İşin aslı şudur: Yûsuf'un kardeşleri eğer onun ulaştığı saltanat ve izzeti önceden bilselerdi, onu babasından uzaklaştırmak istemezler, Yûsuf'a dair emrini bozmaya çalışmazlardı, ama bilmiyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.* Yahut Hz. Yâkup Allah'tan gelen bilgiyle bildiği, onların ise bilmediği olayın ne olduğunu açıklamamıştır. Nitekim Hz. İbrahim de babasına şöyle demişti: "Babacığım! Sana gelmeyen bir bilgi hakikaten bana geldi"[184]. Müfessirlerin söyledikleri, Hz. Yâkub'un böyle diyerek Yûsuf için feryat ettiği sözünün doğru olma ihtimali yoktur; çünkü çocukları kendisine haberi getir-

---

180 Hz. Peygamber'in (s.a.) bu sözü söyledikten sonra "Ben acımı ve kederimi ancak Allah'a arzediyorum" meâlindeki âyeti okuduğu rivayet edilmiştir (bk. Abdürrezzâk, *et-Tefsîr*, II, 327-328; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, XII, 166; Beyhakî, *Şuʿabü'l-îmân*, VII, 214-215; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 572).

181 Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, XIII, 45; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 573.

182 "Ben sizin bilmediklerinizi Allah'tan gelen bilgiyle biliyorum" meâlindeki âyet hakkında İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ben biliyorum ki, Yûsuf'un rüyası sadık rüyadır ve hiç şüphesiz ben ona secde edeceğim (bk. Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, XIII, 45).

183 Muhtemelen müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Müjdeci gelince, gömleği yüzüne koyar koymaz Yâkup tekrar görür hale geldi. Dedi ki: Ben size, 'Allah tarafından sizin bilmediklerinizi bilirim' demedim mi?" (Yûsuf, 12/96).

184 Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim'in sözünü şöyle nakleder: "Babacığım! Sana gelmeyen bir bilgi hakikaten bana geldi, bu sebeple bana uy ki seni düz yola çıkarayım" (Meryem, 19/43).

diklerinde “Bana düşen artık güzel bir sabırdır”[185] demişti. Müfessirlerin onun hakkında söyledikleri ise güzel olması bir yana sabır bile değildir.

يَا بَنِيَّ اذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَاَخِيهِ وَلَا تَايْـَٔسُوا مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ اِنَّهُ لَا يَايْـَٔسُ مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ اِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ ﴿٨٧﴾

[§]*87. “Ey oğullarım! Gidin de Yûsuf’u ve kardeşini iyice araştırın, Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü inkâr edenlerden başkası Allah’ın rahmetinden ümit kesmez!”* 350

Ey oğullarım! Gidin de Yûsuf’u ve kardeşini iyice araştırın. Müfessirler, “tehassesû” (تحسسوا) kelimesine, gidin arayın, Yûsuf’tan ve kardeşinden bir haber bulup getirin, anlamını verdiler. Ancak bunun dışında bir mâna verilmesi daha doğru gibidir, o da içine o hissin doğmasıdır, buna göre sanki şöyle diyordu: Gidin, Yûsuf’a ve kardeşine bakın; çünkü kardeşleri Yûsuf’un nerede olduğunu bilmiyorlardı, buna mukabil Bünyâmin’in durumunu ve nerede olduğunu biliyorlardı. Eğer maksat müfessirlerin söylediği gibi onları araştırıp haber getirmek olsaydı, bu yorum Yûsuf hakkında doğru olsa da kardeşi hakkında doğru değildi, çünkü onlar her ne kadar Yûsuf’un durumunu ve nerede olduğunu bilmiyorlar idiyse de, kardeşinin durumunu ve nerede olduğunu biliyorlardı. Dolayısıyla Hz. Yâkup onlara ancak her ikisinin durumuna bakın emrini vermişti. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu fikir bir araştırmadan değil, onlar hakkındaki basiretten ve içine doğan histen kaynaklanmıştı. *En doğrusunu Allah bilir.* Sanki Hz. Yâkup, Yûsuf’un orada olduğunu ve kardeşinin de onunla birlikte olduğunu vahiy yoluyla öğrenmiş, fakat çocuklarının tembellik göstereceklerini ve gitmekte ağır davranacaklarını bildiği için onların orada olduklarını çocuklarına söylememişti. Bu yüzden çocuklarına böyle bir emir veriyordu, bu açık bir emir değil, ima yollu bir emir idi. Yahut **gidin de Yûsuf’u ve kardeşini iyice araştırın** meâlindeki cümlede gizli bir kelime vardır, yani gidin Yûsuf’tan kardeşini geri vermesini isteyin; çünkü Bünyâmin’in onun yanında olduğunu biliyordu. Müfessirlerin geneli şöyle dedi: Hz. Yâkup bu sözü çocuklarına ancak Yûsuf’un hayatta olduğunu bildiği için söylemişti, çünkü Yâkup ölüm meleğini görmüş ve ona; ruhları aldığın kişiler arasında Yûsuf’un ruhu da var mı? diye sormuş, melek de; hayır demişti. Bazıları da ölüm meleğini rüyasında görmüş ve sözünü ettiğimiz soruyu orada sormuştu,

---

185 Yûsuf, 12/18, 83.

351 der. İşte Hz. Yâkup bunun üzerine çocuklarına o sözü söylemişti. [§]Ancak biz deriz ki: Hz. Yâkup, gördüğü rüya vasıtasıyla ve başka yollardan Yûsuf'un hayatta olduğunu, ölmediğini biliyordu. Yûsuf'un görmüş olduğu rüyanın[186] hak ve doğru bir şekilde gerçekleşmeden ölmeyeceğini de biliyordu. Fakat onun nerede olduğunu önceden bilmiyordu, bilâhare onun bulunduğu yeri ve durumunu da vahiy yoluyla öğrendi. Bunun üzerine çocuklarına, gitmelerini, ona ve kardeşine bakmalarını emretti. Bunun aslı şudur: Hz. Yâkub'un başına gelen Yûsuf'u kaybetmesi olayı bir imtihandı, Rabb'i onu bununla imtihan etmişti; aynı zamanda bir belâ idi ve Rabb'i bu belâyı onun başına sarmıştı, iki çocuğunun hasretini yaşamak sıkıntısına uğratılmıştı. Görmez misin ki Hz. Yûsuf, isteseydi yerini ve halini babası Hz. Yâkub'a bildirebilirdi, çünkü her ne kadar Hz. Yâkup Yûsuf'un nerede olduğunu bilmiyor idiyse de, Yûsuf babasının nerede olduğunu biliyordu, buna rağmen durumunu ve yerini babasına bildirme emri gelmeden bildirmemişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. "Min ravhillâh" (من روح الله) ifadesinin Allah'ın rahmeti mânasına geldiği söylenmiştir. **Çünkü inkâr edenlerden başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez!** Cenâb-ı Hak bu âyette Allah'ın rahmetinden ancak inkâr edenlerin ümit keseceğini haber vermektedir; çünkü iman eden biri, Cenâb-ı Hakk'ın istediğini rahmetine ve nimetine dâhil edeceğini bilir ve O'nun rahmetinden ümit kesmez. Kâfir ise ne Allah'ın rahmetini bilir, ne de istediği kişiyi rahmetine dâhil edeceğini! Bu yüzden O'nun rahmetinden ümit kesmiştir. Yüce Allah müminlerin ümit kesmesini yasaklamıştır, çünkü onlarda Yûsuf'un öldüğü kanaati vardı, şöyle diyorlardı: "Vallahi sen hâlâ eski şaşkınlığındasın"[187] Onlar bu sözü kafile Mısır'dan ayrıldığında, babalarının; "İnanın ben Yûsuf'un kokusunu alıyorum!"[188] sözü üzerine söylemişlerdi. Kardeşi ise hırsızlıktan hapiste idi. 352 [§]Mahpus olan kişi, onların kanunlarına göre geri verilmezdi. Yahut şöyle de diyebiliriz: Her ne kadar onlar ümit kesmemiş idiyseler de, yine de Allah onlara ümit kesmeyi yasaklamakta, sonra da şöyle söylemektedir: **Çünkü inkâr edenlerden başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez!** Bu, Allah'tan gelen bir haberdir. Cenâb-ı Hak, kâfirlerden başkasının Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyeceğini haber vermektedir. Aynı şekilde Hz. İbrahim'e çocuğunun olacağı müjdesi verildiğinde melekler

---

186 Muhtemelen müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Bir gün Yûsuf, babasına demişti ki: Babacığım! Ben rüyamda on bir yıldızla güneşi ve ayı gördüm; onları bana secde ederken gördüm" (Yûsuf, 12/4).

187 Yûsuf, 12/95.

188 Yûsuf, 12/94.

şöyle demişlerdi: “Sana gerçeği müjdeledik. Sakın ümitsizliğe kapılanlardan olma!”[189] Burada da onu ümitsizliğe kapılmaktan menetmektedir. Aslında Hz. İbrahim’in ümitsizliğe kapılması söz konusu değildi, fakat yine de Allah ona ümitsiz olmayı yasaklamaktadır. Sonra da Hz. İbrahim’e şunu bildirmektedir: “Haktan sapmış olanlardan başka kim Rabb’inin rahmetinden ümit keser!”[190]

Bu âyet, Mûtezile’nin iddialarını da reddetmektedir, onlar şöyle diyorlar: Büyük günah işleyen biri, ebedî olarak cehennemde kalacaktır. Aslında o kâfir değildir, onların iddiasına göre Allah’ın rahmetinden ümit kesmiştir. Cenâb-ı Hak da **inkâr edenlerden başkasının Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyeceğini** haber vermiştir. Fakat onlar diyorlar ki: Büyük günah işleyen biri, Allah’ın rahmetinden ümit kesmiştir, fakat o kâfir değildir.

فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَيْهِ قَالُوا يَٓا اَيُّهَا الْعَز۪يزُ مَسَّنَا وَاَهْلَنَا الضُّرُّ وَجِئْنَا بِبِضَاعَةٍ مُزْجٰيةٍ فَاَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا اِنَّ اللّٰهَ يَجْزِي الْمُتَصَدِّق۪ينَ ﴿٨٨﴾

88. “Yûsuf’un huzuruna girdiklerinde dediler ki: Ey aziz! Bizi ve ailemizi kıtlık bastı ve biz, az bir bedel ile geldik. Yine de bize talebimizi karşılayacak kadar ver; bize bağışta da bulun. Şüphesiz Allah sadaka verenleri mükâfatlandırır.”

Huzuruna girdiklerinde, yani Yûsuf’un huzuruna girdiklerinde **dediler ki: Ey aziz!** Muhtemelen onlar her krala aziz dendiğini bildikleri için Yûsuf’a da aziz demişlerdi. Yahut kralın Yûsuf hakkında karısına, “Ona değer ver ve güzel bak”[191] dediği için Hz. Yûsuf’un aziz konumunda olduğunu düşünerek kendisine aziz demişlerdi. Veyahut insanların ihtiyacı olan tahıl onun elinde olduğu, kendisinin ise insanların sahip oldukları şeylerden müstağni olduğu için ona aziz demişlerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

353

[§]Bizi ve ailemizi kıtlık bastı. Müfessirler bu cümleye, bize kıtlık belâsı ve zorluğu geldi, diye anlam verdi. **Biz, az bir bedel ile geldik.** Denildi ki: Durgunluğun hakim olduğu pazarda bile erzak almaya yetmeyecek birkaç kuruşla geldik. Çünkü Hz. Yûsuf izzet ve şeref makamında idi ve başkalarına mal

---

189 “Sana gerçeği müjdeledik. Sakın ümitsizliğe kapılanlardan olma, dediler” (el-Hicr, 15/55).

190 el-Hicr, 15/56.

191 “Onu satın alan Mısırlı adam karısına dedi ki: Ona değer ver ve güzel bak!” (Yûsuf, 12/21).

veriyordu. Ebû Avsece dedi ki: **Biz, az bir bedel ile geldik,** yani çok küçük bir para ile geldik. İbn Kuteybe de aynı mânayı verdi, az bir para dedi[192]. İbn Abbâs şöyle dedi: O, değeri düşük gümüş paradır, o kadar ki değerini düşürmeden harcanamaz[193]. Ebû Ubeyd dedi ki: "İzcâ'" (الإزجاء) kelimesi Arapça'da vermek ve sevketmek anlamına gelir. Başka bir âyet de şöyledir: "Görmez misin ki, Allah bulutları yürütüyor"[194]. Yani sevkediyor ve gönderiyor. Bazıları ona, eksik diye mâna verdi. Bazıları yağ ve yün getirdiler demiş, çam fıstığı ve sebze tohumu getirdiler de denilmiş, buna benzer başka şeyler de söylenmiştir. "Müzcât" (مزجاة) kelimesi "tezciye" (التزجية) kökünden geliyor gibi gözükmektedir, nitekim gün gün geçiriyoruz dendiği gibi.

Yine de bize talebimizi karşılayacak kadar ver; Bazıları bu cümleye şöyle bir anlam verdi: Bize malı, iyi bir para karşılığı kadar tam ölçekle ver; yani bizden düşük para alırsın, fakat tahılı bize bol para alıyormuş gibi tam olarak ölçerek verirsin. Ancak **bize talebimizi karşılayacak kadar ver** meâlindeki cümle, bize ölçeği tam ölçerek ver demektir. Çünkü "îfâ" (الايفاء) kelimesi, hakkını tam olarak vermek anlamına gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak bir âyette şöyle buyurur: "Ölçü ve tartıyı adaletle yapın"[195]. **Bize bağışta da bulun.** Yani tartı sırasında verilen iki bedel arasında fazladan bir miktar daha ver, yahut iki ölçek arasında fazladan bir miktar daha koy! Bazıları **bize bağışta da bulun** meâlindeki cümleye, sadaka olarak bize bir miktar da fazladan ver, diye anlam verdiler. Ancak onların söyledikleri sözler ve sadaka olarak istedikleri şey, fiyatını düşürmek mânasına gelir gibidir, çünkü peygamberler için sadaka helâl değildir, fakat onlara düşük fiyatla vermesi caizdir. **354** [§]Sadaka verilmesi caiz olmayan kişiye malı düşük fiyatla vermek caizdir. Aynen ticarette malın fiyatını düşürmeye izin verilen, fakat sadaka vermeye izin verilmeyen köle gibi. Allah'ın elçisinin durumu da böyledir; parasız mal (hediye) alması caizdir, fakat sadaka alması helâl değildir[196].

Bizi ve ailemizi kıtlık bastı. Bu beyanın, babalarının gözlerinin görmediği mânasında kullanılmış olması da muhtemeldir, bundan dolayı onları ve ailesini kıtlık basmıştı. **Bize bağışta da bulun** cümlesi, Bünyâmin'i bize gönder, belki Allah babamızın gözünü iade eder anlamına da gelebilir[197].

---

192 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 222.

193 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIII, 50; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 575.

194 en-Nûr, 24/43.

195 el-En'âm, 6/152.

196 Müellifin ibaresi, Hz. Yûsuf'un kardeşlerinin de peygamber olduklarını söyleyenlerin fikirlerine uygun düşmektedir.

197 Bu yorum için ayrıca bk. Yûsuf sûresinin 12/90. âyetinin tefsiri.

Şüphesiz Allah sadaka verenleri mükâfatlandırır. Müfessirler dediler ki: Onlar eğer İslâm dinine bağlı idiyseler, sanki onun İslâm dininde olmadığını zannediyorlardı. Şayet onun müslüman olduğunu düşünüyolar idiyse şöyle demeleri gerekirdi: Şüphesiz Allah verdiğin sadaka ile seni mükâfatlandıracaktır.

قَالَ هَلْ عَلِمْتُمْ مَا فَعَلْتُمْ بِيُوسُفَ وَاَخِيهِ اِذْ اَنْتُمْ جَاهِلُونَ ﴿٨٩﴾

89. "Yûsuf, 'Siz, cahilliğiniz yüzünden Yûsuf ve kardeşine yaptıklarınızı biliyor musunuz?' dedi."

Yûsuf ve kardeşine yaptıklarınızı biliyor musunuz? Bu, izaha ihtiyacı olmayan açık bir cümledir. Onların kardeşi Bünyâmin'e yaptıkları muamele konusunda müfessirler şunu söyledi: Onun hırsızlık yaptığını söylemeleridir[198]. Ancak onlar bunu sadece gördükleri şeye göre söylemişlerdi. Dolayısıyla bu sözden dolayı onlar fazla ayıplanmayı hak etmiyorlar. Fakat onlar Bünyâmin'e bazı üzücü muameleler yapmışlar gibidir. Onların Yûsuf'tan ve kardeşinden hoşlanmadıklarında şüphe yoktur. Çünkü şöyle demişlerdi: "Yûsuf ile öz kardeşi babamızın gözünde bizden daha değerli"[199]. **Yûsuf ve kardeşine yaptıklarınızı biliyor musunuz?** Onlar Yûsuf'a ne yaptıklarını biliyorlardı. [§]Ancak Hz. Yûsuf sanki şunu söylemişti: Yûsuf'a yaptığınızı hatırlıyor musunuz, yoksa unuttunuz mu? O, diyordu ki: Yûsuf'a yaptığınızı hatırlayın ve bundan dolayı Allah'a tövbe edin, cahillerden olmayın! Yahut onlara şunu söylüyordu: Ondan vazgeçtiniz ve tövbe ettiniz mi, yoksa daha sonra da aynı kafada mısınız?

355

Çünkü siz, cahilsiniz. Bazı müfessirler buna günahkârsınız anlamını verdi. **Siz cahilsiniz** meâlindeki cümle, Yûsuf'un değerini ve konumunu bilmiyorsunuz anlamına da gelir. Çünkü onlar eğer Hz. Yûsuf'un Allah katındaki değerini ve konumunu bilselerdi "Yûsuf ile öz kardeşi babamızın gözünde bizden daha değerli" demezlerdi. Ona olan sevgisinden dolayı babalarını hata etmekle suçlamazlardı. Çünkü onlar; "Şüphesiz ki babamız apaçık bir yanılgı içinde"[200] demişler, sonra da ona yaptıklarını yapmışlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

198 Burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Dediler ki: Eğer o çaldıysa, daha önce onun kardeşi de çalmıştı" (Yûsuf, 12/77).

199 Yûsuf, 12/8.

200 Yûsuf, 12/8.

قَالُوا ءَاِنَّكَ لَاَنْتَ يُوسُفُ قَالَ اَنَا يُوسُفُ وَهٰذَٓا اَخٖى قَدْ مَنَّ اللّٰهُ عَلَيْنَا اِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يُضٖيعُ اَجْرَ الْمُحْسِنٖينَ ﴿٩٠﴾

90. "Yoksa sen, gerçekten sen Yûsuf musun? diye sordular. O da 'Evet' dedi, ben Yûsufum, bu da kardeşim. Allah bize lütufta bulundu. Kim Allah'tan korkar ve sabrederse, şüphesiz Allah güzel davrananların mükâfatını zayi etmez."

Yoksa sen, gerçekten sen Yûsuf musun? diye sordular. Hz. Yûsuf'un onlara söylediği "Yûsuf ve kardeşine yaptıklarınızı biliyor musunuz?"[201] sözü üzerine kardeşleri sanki onun Yûsuf olduğunu anlamışlardı. Yahut babalarının söylediği, "Ey oğullarım! Gidin de Yûsuf'u ve kardeşini iyice araştırın!"[202] sözünden anlamışlardı; babaları Yûsuf'un kardeşini anınca ve onu da Yûsuf'un yanında gördüklerinde onun Yûsuf olduğunu anladılar, bundan dolayı söyledikleri o sözü söylediler. *En doğrusunu Allah bilir.*

O da 'Evet' dedi, ben Yûsuf'um, bu da kardeşim. Allah bize lütufta bulundu. Kim Allah'tan korkar ve sabrederse… Bu son cümle, kim Allah'a âsi olmaktan korkar ve O'nun verdiği belâlara sabrederse mânasına gelmesi muhtemeldir. Yahut Allah'ın yasaklarından korkar ve O'nun emirlerini yerine getirmeye sabırlı olursa, anlamına gelir. Veyahut kim korkar ve sabrederse güzel yapmış olur demektir. Veyahut da şunu söylemektedir: Cefâdan sakınan ve belâya sabreden güzel yapmıştır. **Şüphesiz Allah güzel davrananların mükâfatını zayi etmez.** Daha önce geçen "Bize bağışta da bulun!"[203] meâlindeki âyetin, kardeşimizi bize geri ver anlamına geldiği anlaşılmaktadır. O, belirttiğimiz gibidir. *en doğrusunu Allah bilir.*

قَالُوا تَاللّٰهِ لَقَدْ اٰثَرَكَ اللّٰهُ عَلَيْنَا وَاِنْ كُنَّا لَخَاطِئٖينَ ﴿٩١﴾

356 **[§]*91. "Dediler ki: Allah'a andolsun, hakikaten Allah seni bize üstün kılmış. Gerçekten biz hataya düşmüşüz."***

---

[201] Yûsuf, 12/89.

[202] Yûsuf, 12/87.

[203] Yûsuf, 12/88.

Dediler ki: Allah'a andolsun, hakikaten Allah seni bize üstün kılmış. Buradaki "tellâhi" (تالله) kelimesi yemin sözcüğüdür, ancak Yûsuf'un kardeşleri bu lafzı yemin mânasını kastetmeksizin alışkanlıkları gereği sözün gelişi olarak söylediler, bu Araplar'ın âdetidir. Yoksa Hz. Yûsuf, Cenâb-ı Hakk'ın kendisini onlardan üstün kıldığını biliyordu. Bu yemin lafzı burada, Hz. Yûsuf'un faziletini ve konumunu bildiklerini tekit anlamında kullanılmış gibidir; yani sen zaten bize hep üstün kılınmıştın! **Gerçekten biz hataya düşmüşüz.** Yani bizim sana yaptıklarımızda gerçekten hata etmişiz. Yahut **Allah seni bize üstün kılmış** meâlindeki cümle, kardeşlerinin söylediği "Yûsuf ile öz kardeşi babamızın gözünde bizden daha değerli"[204] sözü ile ilgilidir; yani babaları Yûsuf ile kardeşini onlardan üstün tutunca dediler ki: Sen zaten üstün tutuluyordun, babamız seni üstün tutuyordu ve biz gerçekten hata ettik.

قَالَ لَا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللّٰهُ لَكُمْ وَهُوَ اَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ ﴿٩٢﴾

92. "Yûsuf şöyle dedi: Bugün yaptıklarınız yüzünüze vurulmayacak, Allah sizi affetsin! O, merhametlilerin en merhametlisidir."

Hz. Yûsuf şöyle dedi: **Bugün yaptıklarınız yüzünüze vurulmayacak.** İbn Kuteybe "lâ tesrîbe" (لا تثريب) kelimesine şu anlamı verdi: Yaptıklarınızdan dolayı bugünden sonra sizler ayıplanmayacaksınız[205]. Bazıları da size üzüntü verilmeyecek diye mâna verdiler. Dendi ki: "Tesrîb" (تثريب) kelimesinin asıl mânası bozmaktır; (ثرّب علينا الأمرَ) denildiğinde, onu bozdu denilmiş olur[206]. Ebû Avsece, "tesrîb" (تثريب) kelimesine kınama mânasını verdi; buna göre Hz. Yûsuf şöyle diyordu: Yaptıklarınızdan dolayı sizler kınanmayacaksınız. İbn Abbâs (r.a.) bu cümleye, bugünden sonra sizi asla ayıplamayacağım, onu da size ayıplatmayacağım anlamı verdi. Burada iki ihtimal vardır. Birincisi, size ayıplama yok, kınama da yok! Yani tövbe ettiğiniz ve hatanızı ikrar ettiğinizde size kınama ve ayıplama cezası verilmeyecek. Her günah işleyen veya büyük günah işleyen sonra vazgeçip tövbe eden herkesin hükmü de budur, o artık ayıplanmaz ve kınanmaz. Şu âyet-i kerîme hakkında da aynı şey söylenmiştir: "Birbirinize kötü ad takmayın"[207]. Rivayet edildiğine göre onlar kâfirleri küfürlerinden dolayı

---

204 Yûsuf, 12/8.

205 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 222.

206 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 222.

207 el-Hucurât, 49/11.

ayıplıyorlar ve onlara lakap takıyorlardı, sonra onlar müslüman olmuşlardı. 357 [§]Bundan dolayı kötü lakap takmaktan ve küfür halinde iken yaptıklarının benzerini yapmaları yasaklandı. Hatadan elini çektikten ve tövbe ettikten sonra da ayıplamak ve kınamak gerekseydi veya bu caiz olsaydı, Resûlullah'ın (s.a.) ashabı da ayıplanır ve kınanırlardı. Çünkü onlar da başlangıçta kâfir idiler. Dolayısıyla bu, helâl olmayan bir ceza türüdür.

İkincisi, **yaptıklarınız yüzünüze vurulmayacak** meâlindeki cümle, İbn Abbâs'ın (r.a.) söylediğine göre sizi ayıplamayacağım demektir, yani sizin bize yaptıklarınızdan söz etmeyeceğim. Bu sözle Hz. Yûsuf, onların kendisine yaptıklarından bahsetmeyeceğine dair onlara güvence vermektedir. Bundan dolayı o; "Şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra..."[208] anlamına gelen bir ifade kullanmıştı. Bu sözle de, kendisi ile kardeşleri arasındaki şeyleri şeytanın yaptırdığını söylüyordu. Şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra, diyerek o suçu kardeşlerine değil, şeytana nispet etmişti.

Allah sizi affetsin! Kardeşleri hatalarını ikrar edip yaptıklarından tövbe ettiklerinde Hz. Yûsuf, kesin bir ifade ile onlar için Allah'tan mağfiret diledi. İşlediği günahtan tövbe eden ve ondan elini çeken herkesin rahmet ve mağfiret edilmesi için kesin bir dil kullanılır. **Allah sizi affetsin** meâlindeki cümle, onların affedilmesi için yapılan dua mânasındadır, yahut onları affedeceğini Cenâb-ı Hakk'ın vahiy yoluyla verdiği haber anlamına da gelir veyahut Allah onları affetmiştir, demektir. Veyahut da şunu söylemektedir: Allah ile aranızdaki şeyler için Cenâb-ı Hak'tan mağfiret dileyin ki, Allah sizi affetsin! **O, merhametlilerin en merhametlisidir;** çünkü yaratılanlardan merhamet gösteren her canlı, ancak Allah tarafından kendisine verilen rahmet ile merhamet etmektedir, O, merhametlilerin en merhametlisidir. "O, hükmedenlerin en hayırlısıdır"[209] ve "O, hâkimlerin en âdilidir"[210] meâlindeki âyetlerde söylediklerimiz de bunun gibi idi. Çünkü yaratılanlardan hüküm veren herkesin, ancak Allah tarafından kendisine verilen bir hükümle hüküm vermesi caizdir.

اِذْهَبُوا بِقَمِيصِى هٰذَا فَاَلْقُوهُ عَلٰى وَجْهِ اَبِى يَاْتِ بَصِيرًا وَاْتُونِى بِاَهْلِكُمْ اَجْمَعِينَ ﴿٩٣﴾

[208] Yûsuf, 12/100.

[209] el-A'râf, 7/87; Yûnus, 10/109; Yûsuf, 12/80.

[210] Hûd, 11/45.

358

[§]*93. "Şu benim gömleğimi götürün de onu babamın yüzüne koyun, gözleri görecek duruma gelir; bütün ailenizi de bana getirin."*

Şu benim gömleğimi götürün de onu babamın yüzüne koyun, gözleri görecek duruma gelir. Bu âyet-i kerîme, Hz. Yûsuf'un bu sözü -babasının gözlerinin açılacağına dair kullandığı bu kesin ifadeyi- kendi kanaati ve içtihadı ile değil vahiyden aldığı bilgi ile söylediğini göstermektedir; çünkü gömleği babasının yüzüne konulduğunda gözlerinin açılacağını kesin bir ifade ile dile getirmektedir. **Gözleri görecek duruma gelir** meâlindeki ifade, iki anlama gelir. Birincisi, söylediğimiz gibi gözleri açılır mânasına gelir. İkincisi de gözleri gördüğü halde bana gelir demektir.

Bütün ailenizi de bana getirin. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Hz. Yûsuf onlara bütün aile bireylerini getirmelerini emretti, bununla da onların yaptıklarından tövbe edip kendisine yönelik olarak işledikleri hatayı ikrar ettiklerinde hepsini aklamak ve onlara ikramda bulunmak istedi.

وَلَمَّا فَصَلَتِ الْعِيرُ قَالَ اَبُوهُمْ اِنّ۪ي لَاَجِدُ ر۪يحَ يُوسُفَ لَوْلَٓا اَنْ تُفَنِّدُونِ ﴿٩٤﴾

94. "Kafile Mısır'dan ayrılınca babaları, 'Eğer bana bunamış demezseniz, inanın ben Yûsuf'un kokusunu alıyorum!' dedi."

Kafile Mısır'dan ayrılınca; denildi ki: "Fesale" (فصل) kelimesi, çıktı mânasına gelir; yani Mısır'dan çıkınca demektir; "fesale" (فصل) ve "infesale" (انفصل) aynı mânada kullanılır. **Babaları, ben Yûsuf'un kokusunu alıyorum, dedi.** Müfessirler dedi ki: Araları, yani Mısır'la Hz. Yâkub'un yaşadığı Kenan[211] arası seksen fersahtı[212]. Kûfe ile Basra arası kadar[213] olduğu ve aralarında on günlük bir yürüme mesafesi bulunduğu söylenmiştir. Aralarındaki mesafenin ne kadar olduğunu bilmeye ihtiyacımız yoktur, yalnız günlerce sürecek bir yolculuk yapmak gerektiğini biliyoruz. Sonra Hz. Yâkup o mesafeden Yûsuf'un

---

211 Hz. Yâkub'un Filistin bâdiyesinde oturduğu rivayet edilmiştir. Ken'ân b. Sâm b. Nuh'a nispetle oraya "Kenan yurdu" denilir. Şam, Filistin ve Ürdün bölgesinin en eski şehridir. Hz. Yâkub'un ikametgâhının, Filistin köylerinden Nablus'ta olduğu söylenmiştir. Hz. Yûsuf'un gömleği de oradadır (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIII, 71; Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, "كنعان" md.).

212 Fersah, uzunluk ölçülerindendir, miktarı üç mildir, o da on iki bin zirâ eder ve bu da 5544 metre tutar (Kal'acî, *Mu'cemu lugati'l-fukahâ*, "الفرسخ" md.).

213 Kûfe ile Basra arası yaklaşık 400 kilometredir.

kokusunu alıyor, ama yanında bulunanlardan hiçbiri o kokuyu duymuyor. İşte Hz. Yâkub'un o mesafeden oğlunun kokusunu alması ve yanındakilerin bu kokuyu duymamaları da Allah'ın mûcizelerinden biridir. Bu olay aynı zamanda onun gelmesiyle duyulan sevinci ve müjdeyi de gösteriyordu. Bazı müfessirler dediler ki: O gömlek, cennet giysilerindendi, Allah onu Hz. İbrahim'e giydirmişti. [§]Hz. İbrahim de Hz. İshak'a, Hz. İshak Hz. Yâkub'a ve Hz. Yâkup da Hz. Yûsuf'a giydirmişti. Bundan dolayı üzerinde onun kokusu vardı, çünkü o cennet giysilerindendi. Eğer bu söz doğru ise, o zaman kokuyu Hz. Yâkup duyduğu halde diğerlerinin duymamasının nedenini de gösterir. Hz. Yâkup, kafile Mısır'dan ayrılmadan önce, gömleğin Hz. Yûsuf'ta olduğu sırada o kokuyu duymamıştı. Müfessirlerin söylediklerinin doğru olması muhtemeldir yahut gömleğin kendi gömleklerinden biri olması ihtimali de vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

359

Eğer bana bunamış demezseniz. Buradaki "tufennidûn" (تفندون) kelimesine, üzüntüden aklını kaybetmek, bunamak, yalan söylemek, zâfa düşmek, aciz kalmak, cahillik etmek, akılsızlık etmek ve ahmaklık yapmak gibi anlamlar verilmiştir. Aklını kaybetmişsin demezseniz, anlamı da verilmiştir. Bu kelime insanlar arasında ihtiyarlığı had safhaya varmış anlamında kullanılır. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: "Kiminiz ömrün en düşkün çağına eriştirilir"[214]. Olmasaydı anlamına gelen "lev lâ" (لو لا) kelimesi cümlenin başında kullanılınca, olumsuzluk ifade eder, yani bana bunamış demeyin, demektir. Haber cümlesinde kullanılınca da olumsuzluk ifade eder. Meselâ Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: "Keşke (o helâk edilen beldelerden) bir belde halkı iman edip de imanı kendisine yarar sağlasaydı!"[215] Yani imanları onlara fayda sağlamadı.

قَالُوا تَاللّٰهِ اِنَّكَ لَفٖى ضَلَالِكَ الْقَدٖيمِ ﴿٩٥﴾

95. "Yanındakiler ise, 'Vallahi sen hâlâ eski şaşkınlığındasın' dediler."

Tallâhi, dediler. Bunun bir yemin lafzı olduğunu, fakat yemin maksadı taşımadan insanların onu alışkanlık halinde kullandıklarını daha önce söylemiştik[216]. **Sen hâlâ eski şaşkınlığındasın;** denildi ki: Yûsuf'un sevgisinden ve onun eski hatıralarından dolayı şaşırmışsın. Onlara göre Yûsuf ölmüştü, bundan dolayı babalarının o halini yadırgadılar, Yûsuf'un kokusunu aldığını söylemesinden dolayı onu hatalı buldular. Fakat Hz. Yâkub'a göre Yûsuf yaşıyordu. Bundan dolayı o sözleri söylediler. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

214 en-Nahl, 16/70; el-Hac, 22/5.

215 Yûnus, 10/98.

216 bk. Yûsuf sûresinin 12/91. âyetinin tefsiri.

فَلَمَّٓا اَنْ جَٓاءَ الْبَشِيرُ اَلْقٰيهُ عَلٰى وَجْهِهٖ فَارْتَدَّ بَصِيرًا قَالَ اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ اِنّ۪ٓى اَعْلَمُ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٩٦﴾

360

[§]*96. "Müjdeci gelince, gömleği yüzüne koyar koymaz Yâkup tekrar görür hale geldi. Dedi ki: Ben size, 'Allah tarafından sizin bilmediklerinizi bilirim' demedim mi?"*

Müjdeci gelince, gömleği yüzüne koyar koymaz Yâkup tekrar görür hale geldi. Gözleri tekrar eskisi gibi görmeye başladı. Müfessirler, müjdecinin Yehûzâ olduğunu söylediler. Onun postacı olduğu da söylenmiştir. Onun kim olduğunu biz bilmiyoruz, bilmeye de ihtiyacımız yoktur, yalnız Hz. Yâkub'a gönderilen giysi, her ne kadar Hz. Yûsuf önceden "Şu benim gömleğimi götürün de onu babamın yüzüne koyun"[217] dedi ise de, aynı giysidir.

Dedi ki: Ben size, 'Allah tarafından sizin bilmediklerinizi bilirim' demedim mi? Bazı müfessirler dediler ki: Çünkü Hz. Yâkup daha önce onlara şöyle demişti: "Ben acımı ve kederimi ancak Allah'a arz ediyorum ve ben sizin bilmediklerinizi Allah'tan gelen bilgiyle biliyorum"[218]. Yani siz Yûsuf'un rüyasının doğru olduğunu ve onun hayatta olduğunu bilmiyorsunuz. Hz. Yâkup ise onların bilmediği bu hususu, Allah'tan gelen bir vahiyle biliyordu.

قَالُوا يَٓا اَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَٓا اِنَّا كُنَّا خَاطِـ۪ٔينَ ﴿٩٧﴾ قَالَ سَوْفَ اَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبّ۪ى اِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّح۪يمُ ﴿٩٨﴾

97. "Ey babamız! Bizim günahlarımızın affını dile! Çünkü biz gerçekten hata ettik, dediler."

98. "Yâkup, 'Sizin için biraz sonra Rabbimden af dileyeceğim. Şüphesiz O çok bağışlayan, pek esirgeyendir' dedi."

Ey babamız! Bizim günahlarımızın affını dile! Çünkü biz gerçekten hata ettik, dediler. Hz. Yâkup da onlara **sizin için biraz sonra Rabbimden af dileyeceğim** demişti. Onlar babalarından, Rabb'inden af dilemesini istemişlerdi, Hz. Yâkup ise bu talebi yerine getirmeyi bir süre sonraya erteledi. Onlar Hz. Yûsuf'tan da af dilemişler, hatalarını ve günahlarını itiraf etmişlerdi, Hz.

---

217 Yûsuf, 12/93.

218 Yûsuf, 12/86.

Yûsuf da onların bu isteği üzerine hemen onları affetmişti. Bazı insanlar şöyle söyledi: Hz. Yâkup, çocuklarının mağfiret talebini ertelemiş, Hz. Yûsuf ise onları hemen affetmişti; çünkü gençlerin kalbi, yaşlıların kalbinden daha yumuşak ve daha incedir, bundan dolayı böyle oldu. Fakat bu söz bir şey değildir, bu ancak sıradan insanlarda olabilecek bir haldir. Peygamberler ise yaşlandıkça kalplerinin yumuşaklığı, inceliği ve huşûu daha da artar. Bazı insanlar da şöyle dedi: Bu ancak böyle olmuştur, çünkü Hz. Yâkub'un öfkesi, Yûsuf'un öfkesinden daha büyüktü. Bundan dolayı kardeşleri Yûsuf'tan af dilediklerinde hemen onları affetmiş, fakat Hz. Yâkup mağfiret talebini sonraya ertelemişti.

361 [§]*En doğrusunu Allah bilir ya*, bize göre onlar Hz. Yâkup'tan ancak şefaatçi olarak Rabb'inden mağfiret talep etmesini istemişlerdi. O da bunu istiğfar ve şefaat vaktine kadar ertelemişti, çünkü günün her saati istiğfar için uygun değildi. Kardeşleri Yûsuf'tan da af dilemişler, o da hemen onları affetmişti. Meselenin bu anlama gelmesi muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.* Yahut Hz. Yâkup istiğfar talebini ertelemişti, çünkü işlenen günah onlarla Rab'leri arasında bir meseleydi, bu yüzden Rabb'inden izin gelinceye kadar bu talebi ertelemişti. Yûsuf'a yaptıkları ise Yûsuf'la onların arasındaki bir meseleydi ve Yûsuf da hemen o anda onları affetmişti.

Sizin için biraz sonra Rabbimden af dileyeceğim, yani eğer siz de Allah'tan af dilerseniz… Yahut **sizin için biraz sonra Rabbimden af dileyeceğim** sözünü, vakti gelince dileyeceğim anlamında söylemişti. İbn Abbâs'ın (r.a.) söylediği şey de budur: O istiğfarı seher vaktine ertelemişti[219]. Veyahut talebin hemen kabul edilmesi için istiğfar ve şefaatten önce bir hayır yapılana kadar onu ertelemişti.

فَلَمَّا دَخَلُوا عَلٰى يُوسُفَ اٰوٰٓى اِلَيْهِ اَبَوَيْهِ وَقَالَ ادْخُلُوا مِصْرَ اِنْ شَٓاءَ اللّٰهُ اٰمِن۪ينَۜ ﴿٩٩﴾

99. "Yûsuf'un yanına girdiklerinde anne babasını bağrına bastı ve 'Allah'ın izniyle Mısır'a güven içinde girin [kalın]' dedi."

Bu âyetin zâhiri, Hz. Yûsuf'un onları Mısır'ın dışında karşıladığını ifade eder. Onları şehrin dışında karşılamış ve şöyle demişti: **Allah'ın izniyle Mısır'a güven içinde girin!** 362 [§]Sonra onlar gelip Mısır'a girdiklerinde annesi-

---

219 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 584. Bu görüş İbn Mesûd'dan (r.a.) da rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIII, 64; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 584).

ni ve babasını bağrına bastı, Mısır'da güven içinde kalmalarını söyledi. Çünkü Mısır halkı kâfir idi, sanki onlar oradaki kraldan korkuyorlardı, bunun için onlara güvence vermişti. *En doğrusunu Allah bilir.* Burada Hz. Yûsuf bir istisna edatı kullanmaktadır, çünkü söylediği şey bir vâd idi, Hz. Yûsuf onlara güvence vâdediyordu. Peygamberler bir şey vâdettiklerinde sonunda bir istisna getirirlerdi. Nitekim bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "Allah izin verirse, demeden hiçbir şey için, 'Şu işi yarın yapacağım' deme!"[220] Hz. Yûsuf "Allah izin verirse" diye getirdiği istisna kaydını, onların Mısır'a girmeleri için değil, orada emniyet içinde kalmaları için koymuştu. Çünkü şehre girmek emirdi, sözünü ettiği güven içinde olmak ise vâd idi. Daha önce de söylediğimiz gibi vâd konusunda istisna yapılır, ancak emirde istisna olmaz.

وَرَفَعَ اَبَوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ وَخَرُّوا لَهُ سُجَّدًا وَقَالَ يَٓا اَبَتِ هٰذَا تَأْوٖيلُ رُءْيَايَ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَعَلَهَا رَبّٖى حَقًّا وَقَدْ اَحْسَنَ بٖٓى اِذْ اَخْرَجَنٖى مِنَ السِّجْنِ وَجَٓاءَ بِكُمْ مِنَ الْبَدْوِ مِنْ بَعْدِ اَنْ نَزَغَ الشَّيْطَانُ بَيْنٖى وَبَيْنَ اِخْوَتٖى اِنَّ رَبّٖى لَطٖيفٌ لِمَا يَشَٓاءُ اِنَّهُ هُوَ الْعَلٖيمُ الْحَكٖيمُ ﴿١٠٠﴾

100. "Anne babasını makamına çıkardı. Hepsi onun huzurunda yere kapandılar; Yûsuf dedi ki: Babacığım! İşte daha önce gördüğüm rüyanın mânası buymuş; Rabbim onu gerçekleştirdi. Doğrusu Rabbim bana lütuflarda bulundu: Beni zindandan çıkardı, sizi çölden (çıkarıp buraya) ***getirdi, üstelik şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra! Şüphesiz Rabbim dilediğine çok lütufkârdır. Kuşkusuz O çok iyi bilendir, hikmet sahibidir."***

Anne babasını makamına çıkardı. Önceki âyette geçen "Anne babasını bağrına bastı"[221] meâlindeki cümle ile onları makamına çıkardı ifadesi aynı mânaya gelir gibidir. Bu âyette özellikle ebeveynini makamına çıkardığını belirtiyor, fakat muhtemelen annesiyle babasını ve kardeşlerini birlikte çıkarmıştı. Çünkü kardeşleri yaptıkları hatayı itiraf ettikleri ve Hz. Yûsuf da onları affedip "Bugün yaptıklarınız yüzünüze vurulmayacak"[222] dediği halde yine onları

---

220 el-Kehf, 18/23-24.

221 Yûsuf, 12/99.

222 Yûsuf, 12/92.

makamına çıkarmamış olsaydı, kardeşlerinin gönlünde, Yûsuf'un kafasında kendileri hakkında hâlâ bazı fikirlerin bulunduğu düşüncesi uyanırdı. Eşrafın ve büyüklerin ismi özellikle belirtildiği gibi Hz. Yûsuf da, şan ve şereflerinden dolayı annesi ve babasını özellikle belirtmişti. Cenâb-ı Hak da bir âyette şöyle buyurur: "Gerçekten Mûsâ'yı da mûcizelerimizle ve apaçık bir delille Firavun'a ve onun adamlarına gönderdik"[223]. **363** [§]Annesi ve babasını makamına çıkarması ifadesi, sultanın taht edinmesinde ve oraya oturmasında beis olmadığına işaret eder. Çünkü o helâl veya mübah olmasaydı, ne Hz. Yûsuf taht edinir, ne de Hz. Yâkup oraya otururdu. Her ikisinin bu yaptığı, onun mübah olduğuna ve bir beis bulunmadığına işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hepsi onun huzurunda yere kapandılar. Bazı müfessirler şöyle dediler: O gün insanların birbirlerini selâmlamaları, secdeye kapanmak şeklinde idi. Bizim birbirimize verdiğimiz selâm yerine o gün insanlar birbirleri için secdeye kapanırlardı. Bugün ise böyle bir uygulama mübah değildir, yapılması gereken sadece selâm vermektir. Allah'tan başkasına secde etmek, bizâtihî secdenin hoş görülmemesinden ibaret değildir, ancak secdenin ifade ettiği mânadan dolayı hoş görülmemiş ve yasaklanmıştır; secdenin mânası da kulluğunu ve zavallılığını göstermektir. Hiç kimsenin kulluğunu ve zavallılığını Allah'tan başkası için göstermesi helâl değildir. Bizzat secde fiilinin kendisine gelince, o kıyâm, kuûd ve benzerleri gibi insanın hallerinden biridir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Hepsi onun huzurunda yere kapandılar.** Bu cümle, zelil bir halde boyun eğdiler mânasına da gelebilir. Bazıları şöyle dedi: Onlar, bütün aile efradını birleştirdiği ve aralarındaki düşmanlığı kaldırdığı için şükür anlamında olmak üzere Allah için secdeye kapanmışlardı. Bu, İbn Abbâs'ın (r.a.) görüşüdür.

Yûsuf dedi ki: Babacığım! İşte daha önce gördüğüm rüyanın mânası buymuş; Rabbim onu gerçekleştirdi. Yani daha önce görmüş olduğum rüyayı Rabbim gerçekleştirdi ve onu benim için sâdık bir rüya yaptı. Hz. Yûsuf bir rüya görmüş ve rüyası aradan uzun yıllar geçtikten sonra gerçekleşmişti. Bu durum, hitap kulağa çalındığı zaman, onun açıklamasının belli bir zaman sonra gelmesinin caiz olduğunu gösterir. Gayet tabii hitapla birlikte gelmesi de caizdir. Bazılarının söylediği gibi hitabın açıklamasının gecikmesinde herhangi bir karışıklık ve şüphe söz konusu değildir.

364 **[§]Doğrusu Rabbim bana lütuflarda bulundu: Beni zindandan çıkardı.** Hz. Yûsuf, Cenâb-ı Hakk'ın kendisine olan lütfunu ve ihsanını anmış, fakat sıkıntısını açık olarak dile getirmemiş, yalnız ima yollu bir ifade ile yetinmiş,

---

[223] Hûd, 11/96-97.

şöyle demişti: **Rabbim bana lütuflarda bulundu: Beni zindandan çıkardı.** O, Cenâb-ı Hakk'ın kendisini verdiği sıkıntılardan olmak üzere zindana atıldım veya hapsedildim gibi bir söz söylememişti.

Sizi çölden (çıkarıp buraya) getirdi; onlar bâdiyeden, yani çölden gelmişlerdi ve hayvancılık yapıyorlardı.

Üstelik şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra! Bazıları buna "ayırdı" anlamı verdi ve şöyle dedi: Şeytan benimle kardeşlerimin arasını ayırdıktan sonra. Müfessirlerin söylediği gibi "nezğ" (النزغ) kelimesi, sanki bozmak mânasına gelir; yani şeytan benimle kardeşlerimin arasını ayırıp, bozduktan sonra… Kardeşleri Yûsuf'un faziletini anlayıp yaptıklarının hatalı olduğunu itiraf ettiklerinde Hz. Yûsuf, "Bugün yaptıklarınız yüzünüze vurulmayacak"[224] demiş ve yapılan şeyleri şeytana nispet etmişti.

Şüphesiz Rabbim dilediğine çok lütufkârdır. Buradaki latîf kelimesi, iki şeyin ismidir. Birincisi, iyiliğin ve şefkatin ismidir, nitekim şöyle denilir: Falancı iyilikseverdir, şefkatlidir. İkincisi, "latîf" (اللطيف), lütfettiği şeyleri bilen ve verdiklerinin büyük ve çok olanını bildiği gibi küçüklerini de bilen demektir. Yahut şöyle denilir: **Latîf**, yani açık ve meydanda olanı bildiği gibi insanlara gizli ve kapalı kalan şeyleri de biliyor, hiçbir şey O'na gizli kalmıyor: "Sen sözü açığa vursan da (gizlesen de), O gizliyi de, gizlinin gizlisini de bilir"[225]. Cenâb-ı Hak için "Azîm" (العظيم) ve "Latîf" (اللطيف) denilir; Allah'ın büyüklüğünden anlaşılması gereken mâna, yaratılanların büyüklüğünden anlaşılan mâna olmadığının bilinmesi için böyle denilir. Çünkü yaratılanların "azîm" ve "latîf" olmaları caiz değildir, fakat Allah'ın öyle olması caizdir. O da bundan anlaşılması gereken mânanın, başkalarından anlaşılması gerekenden farklı olduğunun bilinmesi içindir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kuşkusuz O çok iyi bilendir, hikmet sahibidir. Yani olmuş ve olacak olanı, zâhir ve bâtın olanı, gizli ve açık olanı ve her şeyi bilendir. Yahut işlerin başlangıcı ve sonunu bilendir. **Hakîmdir**, [§]yani ilimle hükmedendir ve her şeyi ait olduğu yere koyandır. Yaratılanların yaptığı gibi cehâletle, gafletle ve akılsızca hüküm vermez. Cenâb-ı Hak bütün bunlardan yüce, pek çok yücedir. **365**

224 Yûsuf, 12/92.

225 Tâhâ, 20/7.

رَبِّ قَدْ اٰتَيْتَنٖى مِنَ الْمُلْكِ وَعَلَّمْتَنٖى مِنْ تَاْوٖيلِ الْاَحَادٖيثِ فَاطِرَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اَنْتَ وَلِيّٖ فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ تَوَفَّنٖى مُسْلِمًا وَاَلْحِقْنٖى بِالصَّالِحٖينَ ﴿١٠١﴾

101. "Ey Rabbim! Bana iktidar verdin ve bana rüyaların yorumunu da öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Dünyada da âhirette de beni yönetip himaye eden sensin. Müslüman olarak canımı al ve beni iyi kulların arasına kat!"

Ey Rabbim! Bana iktidar verdin. Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: Bana iktidarın bir kısmını verdin dedi, çünkü bütün iktidarı ona vermemişti, onun üstünde daha büyük bir kral vardı. Ancak o bundan dolayı "mine'l-mulki" (من الملك) dememişti; çünkü Cenâb-ı Hakk'ın bütün dünyanın iktidarını kimseye vermediği mâlumdur. Yüce Allah, "Sen mülkü dilediğine verirsin"[226] buyurmaktadır. Aynı anda dünyada birçok iktidar bulunmaktadır. Mukātil, âyetteki "من" harf-i cerrinin sıla olduğunu söyler[227], Hz. Yûsuf sanki şunu söylemektedir: Ey Rabbim! Şüphesiz iktidarı bana verdin. Ancak bunun yorumu bizim söylediğimiz gibi olmalıdır.

Ey Rabbim! Bana iktidar verdin ve bana rüyaların yorumunu da öğrettin… Müslüman olarak canımı al… Bu âyette Hz. Yûsuf duasında ve istediği şeyde, talebinin Rabb'i tarafından kabulüne vesile olsun diye önce Allah'ın kendisine olan ihsanını, övgüsünü ve iyiliklerini anıyor. Bunda, iki açıdan Mûtezile'nin iddiasının reddine işaret vardır. Birincisi, onlar şöyle diyorlar: Herkesin şefaatçisi kendi yaptıklarıdır. Fakat Hz. Yûsuf burada, ben şunu yaptım, sen de bunu yap, demiyor. O sadece Allah'ın nimetlerini ve kendisine olan ihsanını anıyor.

İkincisi, yine onlar diyorlar ki: Yüce Allah, hak etmeden kimseye iktidar ve peygamberlik vermez, Allah tarafından hiç kimseye hak etmeden bir nimet ve ihsan verilmez. Onlar şunu da söylüyorlar: Herkes öğrencidir, ancak Allah kimseye bir şey öğretmez. Âyet-i kerîmede ise Hz. Yûsuf öğretme işini Allah'a nispet etmekte ve şöyle demektedir: **Bana rüyaların yorumunu da öğrettin.** Halbuki onlar, Allah öğretmedi, o kendisi öğrendi diyorlar.

---

226 Âl-i İmrân, 3/26.

227 Mukātil b. Süleyman, *et-Tefsîr*, I, 352.

[§]Bana rüyaların yorumunu öğrettin meâlindeki beyan hakkında müfessirler şöyle dedi: Rüya tabirini öğrettin. Fakat âyette geçen "ehâdîs" (الاحاديث) haberler demektir, tevil ise akıbeti ve işin varacağı sonu bilmektir. Sanki şöyle demiştir: Bana, haberlerin karar kılacağı yeri ve akıbetlerini öğrettin. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "Her haberin gerçekleşeceği bir zaman vardır". **Ey gökleri ve yeri yaratan!** Bu ifade, sanki nidâ ve dua cümlesidir; ey gökleri ve yeri yaratan demektedir. Bundan dolayı "fâtıra" (فاطر) kelimesi üstün harekelidir. 366

Dünyada da âhirette de beni yönetip himaye eden sensin. Bu cümle, **sen benim dünya ve âhirette velinimetimsin** anlamında söylenmiş gibidir. Nitekim falan adam, falancının velinimetidir denilir. Bu cümlenin, **dünya ve âhirette** bana en yakın olan **sensin** anlamına gelmesi de muhtemeldir. Yahut **sen dünya ve âhirette** benim Rabbim ve efendimsin anlamına gelir.

Müslüman olarak canımı al ve beni iyi kulların arasına kat! Burada kendisini iyi kulların arasına katması isteği, bütün iyilikleri içine alır. Başka bir ihtimal da kendisini iyi kulların arasına, yani babalarının, atalarının ve bütün nebîlerin ve resullerin arasına katmasını istemiş olmasıdır.

Müslüman olarak canımı al ve beni iyi kulların arasına kat! Bu âyet de Mûtezile'nin iddiasını geçersiz hale getirmektedir. Onlar diyorlar ki: Allah'ın herkese verdiği şey, müslüman olarak canını almayacağı değildir. Bu durumda onlara göre Hz. Yûsuf'un duası abestir. İkincisi, onların iddiasına göre Cenâb-ı Hak insanı müslüman olarak öldürmeye mâlik değildir. Çünkü onlar şunu söylüyorlar: [§]Allah insana, mümin olması için her şeyi verdi, o kadar ki geride verecek bir şey bırakmadı. Allah nezdinde olmadığını bildiği bir şeyi isteyen kişi, Allah ile alay etmektedir. Yahut böyle bir istekte bulunmakta, verilen nimeti gizlemek söz konusudur, nimeti gizlemek de nankörlüktür. 367

ذٰلِكَ مِنْ اَنْبَٓاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ اِلَيْكَ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ اِذْ اَجْمَعُٓوا اَمْرَهُمْ وَهُمْ يَمْكُرُونَ ﴿١٠٢﴾

102. "İşte bu kıssa, gayb haberlerindendir. Onu sana vahyediyoruz. Onlar, tuzak kurmak üzere ittifak ettikleri zaman, sen onların yanında değildin."

İşte bu kıssa, gayb haberlerindendir. Buradaki **işte bu** işaret ismi, Yûsuf'un ve kardeşlerinin haberine işaret eder ve onlar hakkında sana anlattığımız kıssaları, başından sonuna kadar sana bildirdiğimiz haberleri sen bizzat

görmüş değilsin, o sırada onların yanında da değildin anlamına gelir. Nitekim başka bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "(Ey peygamber!) Bundan önce onları ne sen biliyordun ne de kavmin!"[228] Bunları senin ancak Allah'tan gelen bir vahiyle bildiğin anlaşılsın ve bu da senin risâletine ve nübüvvetine delil olsun diye anlatıyoruz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlar, tuzak kurmak üzere ittifak ettikleri zaman, sen onların yanında değildin. Yani o sırada sen orada ve onların yanında bulunmuyordun, buna rağmen aynen cereyan ettiği gibi onu haber verdin; bu, söylediğimiz gibi risâlete delil olması içindir.

Onlar, tuzak kuruyorlardı, yani babalarına ve kardeşlerine karşı tuzak kuruyorlardı. Babalarına karşı kurdukları tuzak, onların şöyle demeleridir: "Ey babamız! Niçin Yûsuf hakkında bize güvenmiyorsun? Oysa biz onun iyiliğini isteyen kimseleriz"[229]. Onlar Yûsuf'un iyiliğini istediklerini söylediler, fakat ona hainlik yaptılar. Kardeşlerine kurdukları tuzak da, şu sözleridir: "Yarın onu bizimle beraber (kıra) gönder de bol bol yesin içsin, oynasın; onu mutlaka koruruz"[230]. Onlar Yûsuf'u koruyacaklarına dair garanti vermişlerdi, fakat korumadılar. İşte böylece her ikisine de tuzak kurmuş oluyorlardı. Âyette geçen "mekr" (المكر) kelimesi, sözlükte hile yapmak demektir. İnsana güven ve emniyet tarafından yaklaşarak hile yapmaktır. Onlar hem babaları Hz. Yâkub'a, hem de kardeşleri Hz. Yûsuf'a böyle yapmışlardı.

وَمَٓا اَكْثَرُ النَّاسِ وَلَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِنٖينَ ﴿١٠٣﴾

368 **[§]*103. "Sen ne kadar inanmalarını istesen de insanların çoğu inanmazlar."***

Yani, ey Muhammed! Sen insanların mümin olmalarını ne kadar büyük bir arzu ile istesen de onların çoğu mümin olmaz. Nitekim başka bir âyette de şöyle buyurur: "Kuşkusuz sen istediğini hidâyete erdiremezsin. Ama Allah dilediğini hidâyete erdirir"[231]. Hz. Peygamber'in (s.a.) yaratılanlara karşı şefkati ve merhameti ve onların iman etmeleri için duyduğu arzu o boyuta ulaşmıştı ki, neredeyse bu uğurda kendisini helâk edecekti. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Ne-

---

228 Hûd, 11/49.
229 Yûsuf, 12/11.
230 Yûsuf, 12/12.
231 el-Kasas, 28/56.

redeyse kendini helâk edeceksin!"[232] demektedir. Başka bir âyette de şunu söylemektedir: "Onlar için üzülerek kendini helâk etme"[233]. "Onların yüzünden üzülme"[234]. Resûlullah'ın (s.a.), insanların iman etmelerine duyduğu arzu işte bu boyuta ulaşmıştı, Cenâb-ı Hak da bu âyetlerle onun yükünü hafifletmektedir. Bazı müfessirler şöyle dedi: **İnsanların çoğu,** yani Mekke ehli, **sen ne kadar inanmalarını istesen de inanmazlar.** Onlar gerçekten böyle idiler ve ekserisi mümin değildi. Âyetteki hitabın Mekkeliler'e veya başkalarına yapılmış olması farketmez, hepsinin durumu aynıdır.

وَمَا تَسْـَٔلُهُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ اِنْ هُوَ اِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ ﴿١٠٤﴾

104. "Halbuki sen bunun karşılığında onlardan bir ücret de istemiyorsun. Kur'ân herkes için ancak bir hatırlatma ve öğüttür."

Halbuki sen bunun karşılığında onlardan bir ücret de istemiyorsun. Yani onlara yaptığın tebliğden, onları Allah'a itaate, sadece O'na kulluk yapmaya ve O'na şükretmeye davet etmenden dolayı onlardan ücret istemiyorsun. Davet ettiğin şeyi kabul etmelerine ve senin emrine uymalarına engel olan şey nedir? Bu âyet, itaate ve ibadete davete karşılık ücret almanın caiz olmadığına işaret eder. Çünkü Cenâb-ı Hak insanlara tebliğ ettiği şeye karşılık ücret almasını Hz. Peygamber'e (s.a.) yasaklamakta ve onun ücret almadığını haber vermektedir. O, emrolunduğu şeylerin hepsini bütün insanlara şahsen tebliğ etmekle yükümlü değildi. Gerçi Cenâb-ı Hak, "Biz seni başka değil, ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak bütün insanlara gönderdik"[235] buyurmaktadır, fakat Hz. Peygamber bu görevin bir kısmını başkalarına yüklemiş, [§]şöyle buyurmuştur: "İyi dinleyin! Burada bulunanlar, sözlerimi bulunmayanlara ulaştırsın!"[236] Onun tebliğ ettiği görev için ücret alması caiz olmayınca, ondan geleni tebliğle memur olanın da tebliği için ücret alması caiz olmaz. **Sen bunun karşılığında onlardan bir ücret de istemiyorsun** meâlindeki âyet iki

369

232 "İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!" (eş-Şuarâ, 26/3).

233 "Kötü işleri hoşuna gidip de onları güzel bulan kimse (ile böyle olmayan bir) mi? Allah dilediğini sapkınlık içinde bırakır, dilediğini de doğruya iletir. O halde onlar için üzülerek kendini helâk etme. Allah onların yaptıklarını elbette biliyor" (Fâtır, 35/8).

234 "Sen de onların yüzünden üzülme, tuzak kurmalarından dolayı da canını sıkma" (en-Neml, 27/70).

235 Sebe', 34/28.

236 Hadisi bu lafızla Ahmed b. Hanbel rivayet etmiştir (*el-Müsned*, V, 37). Bu, Resûlullah'ın (s.a.) veda hutbesinden bir cümledir. Hadis buna yakın lafızlarla başka kaynaklarda da rivayet edilmiştir (Buhârî, "İlim", 9; Müslim, "Kasâme", 29).

şekilde yorumlanır. Birincisi, o, tebliğ ettiği ve insanları davet ettiği şey için ücret istemiyordu ki, ücret verme ve bu külfete katlanma zorunluluğu onların kabul etmesini engellemiş olsun! İkincisi, âyet, onun bir şey almadığını ve dünyalık nimetler toplamadığını haber vermektedir. Nitekim bir âyet-i kerîme şöyledir: "Sakın dünya hayatına göz dikme!"[237] Onun, helâl olmayan bir şeye gözünü dikmediği de herkesin mâlumudur. O zaman getirilen yasak, mübah olanı almakla ilgilidir.

O herkes için ancak bir hatırlatma ve öğüttür. Yani senin tebliğ etmiş olduğun bu Kur'ân âlemler için ancak bir hatırlatma ve öğüttür. Yahut bizzat kendisi, yani Hz. Peygamber (s.a.) âlemler için ancak bir hatırlatma ve öğüt idi. **O herkes için ancak bir hatırlatma ve öğüttür,** yani kendisine tâbi olan ve onu yerine getiren için şan ve şereftir. Bu, başka bir âyette zikrettiği şeyle aynı mânadadır: "Aklı olan kimse için bunda büyük bir ibret vardır"[238]. "Onda da inananlar için bir ders vardır"[239]. Yani ona tâbi olanlar için onda fayda vardır. Açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir.

وَكَاَيِّنْ مِنْ اٰيَةٍ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ ﴿١٠٥﴾

105. "Göklerde ve yerde nice deliller vardır ki onlar bu delillerden yüz çevirerek geçip giderler."

Göklerde ve yerde nice deliller vardır. Bazı müfessirler şöyle dedi: Gökteki deliller güneş, ay, yıldızlar, bulut ve benzeri varlıklardır. [§]Yerdeki deliller de dağlar, nehirler, denizler, şehirler ve benzerleridir. Fakat göğün ve yerin bizzat kendileri delildirler, yerden çıkan bitkiler de delildir. **Onlar bu delillerden yüz çevirerek geçip giderler.** Yani onlar, kendileri için delil olarak sunulan varlıklardan yüz çevirdiler; bunlar ancak Allah'ın vahdâniyetine ve ulûhiyetine delil olarak sunulmuşlardır, ancak onlar kendileri için getirilen delillerden yüz çevirdiler. Doğruyu bulma ve hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.

370

---

[237] "Sakın kendilerini sınamak için onların bir kesimini yararlandırdığımız dünya hayatının çekiciliğine göz dikme! Rabb'inin sana verdiği nimetler daha hayırlı ve daha kalıcıdır" (Tâhâ, 20/131).

[238] "Aklı olan veya şuurlu olarak söze kulak veren kimse için bunda büyük ibret vardır" (Kāf, 50/37).

[239] "Onda da inananlar için bir ders vardır" (el-Hicr, 15/77; el-Ankebût, 29/44).

Nice deliller vardır; yani gökleri ve yeri yaratmakta Allah'ın tek olduğuna dair nice deliller ve alâmetler vardır. Bu da bizim söylediğimize yakın bir anlamdır. Bazıları şöyle dedi: Göklerin delilleri, belirttiğimiz anlamdır güneş, ay ve yıldızlar, yerin delilleri de daha önce helâk edilen Nuh kavminin, Âd ve Semûd'un ve Lût kavminin helâk edilmelerinin izleridir. **Geçip giderler;** yani onları görür, fakat ibret almazlar. **Yüz çevirirler** ibaresi de, az önce söylediğimiz gibi, yüz çevirdikleri o deliller, ancak Allah'ın birliğine ve ulûhiyetine delil olan şeylerdi. Yahut onlar, o deliller üzerinde düşünmekten ve tefekkürden, inatçılıklarından ve kibirlerinden dolayı yüz çevirirler. Buna göre bu yüz çevirmenin iki anlamı vardır. Birincisi, yüz çevirdiler, yani kendilerini Allah'ın birliğine ve ulûhiyetine götürecek olan o deliller üzerinde düşünmediler ve tefekkür etmediler, bu onlardan yüz çevirmektir. İkincisi, onlar düşündüler ve bunların Allah'ın birliğine delil olduğunu anladılar, fakat inatlarından ve kibirlerinden yüz çevirip geçtiler. Çok latîf olsalar da göklerde ve yerde Allah'ın birliğine işaretten ve O'nun ulûhiyetine delil olmaktan başka şey yoktur.

وَمَا يُؤْمِنُ اَكْثَرُهُمْ بِاللّٰهِ اِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ ﴿١٠٦﴾

[§]*106. "Onların çoğu ortak koşmadan Allah'a iman etmezler."* 371

Bu âyetin iki anlama ihtimali vardır. Birincisi, itikat olarak Allah'a inanmamak ve O'na ortak koşmak anlamına gelir, yani **onların çoğu Allah'ın** ilâh olduğuna **iman etmezler, ancak** putları tanrı diyerek **Allah'a ortak koşarlar,** onların ilâh olduğunu söylerler. Nitekim bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "De ki: Eğer söyledikleri gibi Allah'tan başka ilâhlar olsaydı onlar da arşın sahibine yakınlaşmak için yol ararlardı"[240]. İkincisi, fiil olarak ortak koşmak anlamına gelir, yani **onların çoğu Allah'a iman etmezler, ancak onlar** putlara ve başka şeylere taparlar. Yahut **onların çoğu** dilleriyle **Allah'a iman etmezler, ancak** kalpleriyle ortak koşarlar, demektir. Veyahut **onların çoğu Allah'a,** nimetlerin her türlü noksanlıktan münezzeh ve yüce olan Allah'tan geldiğine **inanmazlar, ancak** şükürde O'na **ortak koşarlar.**

اَفَاَمِنُوٓا اَنْ تَاْتِيَهُمْ غَاشِيَةٌ مِنْ عَذَابِ اللّٰهِ اَوْ تَاْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٠٧﴾

240 el-İsrâ, 17/42.

107. "Allah tarafından onlara kuşatıcı bir azabın gelmesi veya onlar farkında olmaksızın kıyâmetin ansızın kopması karşısında kendilerini güvende mi hissediyorlar?"

Yani onlar, kendilerine Allah'ın azabının gelmesi **veya onlar farkında olmaksızın kıyâmetin ansızın kopması karşısında** nasıl emin oldular? Üstelik onlar, kendilerinden öncekilerin başına Allah'ın azabının geldiğini ve onları helâk ettiğini de duydular. Onlara kıyâmetin gelmesinden korkutan bilgi de ulaşmıştı, her ne kadar onun hakikatini bilmiyorlardı ise de ondan korkuyorlardı. Onlar, kendisine hakkında açıklama yapılmayanın, bu itibarla kendisine korku ve bilgi gelmeyenin göz ardı ettiği gibi değil, inatçının ve kibirlinin göz ardı ettiği gibi o bilgiyi görmezden geldiler. **Allah tarafından onlara kuşatıcı bir azabın gelmesi** meâlindeki cümleye Ebû Avsece, onları tamamen kaplayan bir azap, anlamı verdi. Nitekim bu lafız başka bir âyette de geçmektedir: "O kıyâmetin haberi sana geldi mi?"[241] Buradaki "ğâşiye" (الغاشية) kelimesi, onlara yukarıdan gelen azap anlamına gelir. **372** [§]Başkaları şöyle dedi: **Allah tarafından gelen kuşatıcı bir azap.** Yani her türlü noksanlıktan münezzeh ve yüce olan Allah'ın azabından biri… Başka bir âyette de şöyle buyurur: "Andolsun, onları Rabb'inin azabından bir esinti dokunsa…"[242] Müslümanların, "Göklerde ve yerde nice deliller vardır ki onlar bu delillerden yüz çevirerek geçip giderler"[243] meâlindeki âyet gereği yüz çevirmeyip ibret alırlar. **Allah tarafından onlara kuşatıcı bir azabın gelmesi veya kıyâmetin ansızın kopması karşısında kendilerini güvende mi hissediyorlar?** meâlindeki âyet de bunun gibidir. Her ne kadar her iki âyet de gayrimüslimler hakkında gelmiş ise de, müminlere de hitap etmektedir; yani onlar âyette sözü edilen delilleri görmezden gelerek geçip gidiyor ve ibret almıyorlar, ayrıca her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah'ın kuşatıcı azabından kendilerini güvende görüyorlar ise de, müminler böyle değildirler.

قُلْ هٰذِهِ سَبِيلٖٓي اَدْعُٓوا اِلَى اللّٰهِ عَلٰى بَصٖيرَةٍ اَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنٖي وَسُبْحَانَ اللّٰهِ وَمَٓا اَنَا مِنَ الْمُشْرِكٖينَ ﴿١٠٨﴾

108. "De ki: İşte bu benim yolumdur. Ben, ne yaptığımı bilerek Allah'a çağırıyorum; ben ve bana uyanlar (bunu yapıyoruz)***. Allah'ı ortaklardan tenzih ederim! Ve ben ortak koşanlardan değilim."***

241 el-Ğâşiye, 88/1.

242 el-Enbiyâ, 21/46.

243 Yûsuf, 12/105.

De ki: İşte bu benim yolumdur. Burada geçen “sebîl” (السبيل) kelimesinin hem müennes hem de müzekker olarak kullanıldığı söylenmiştir. “Hâzihî” (هذه) kelimesi bir işaret ismi olarak, itaate veya yüce Allah’a kulluğa işaret etmiş olabilir. **Benim yolum** ibaresi de, benim üzerinde bulunduğum yol demektir. **İşte bu benim yolumdur** meâlindeki cümle, sizi Allah’a çağırdığım yolum demektir. **Ben ve bana uyanlar ne yaptığımızı bilerek (bunu yapıyoruz).** Buradaki “basîret” (بصيرة) kelimesi bilmek, beyan etmek, aydınlatıcı delil göstermek anlamına gelir. Yani sizleri davet ettiğim **bu benim yolum**, ancak sizi ne yaptığımı bilerek davet ettiğim bir yoldur; yani bilgiye, açık beyana, kesin kanıta ve aydınlatıcı delile dayanan bir yoldur; bu din, delilsiz ve kanıtsız olarak insanların beşerî arzulara ve şehevî duygulara çağrıldığı diğer dinler gibi değildir. **Bana uyanlar,** yani **bana uyanlar** da sizi ancak delile ve kanıta dayanan dine çağırıyorlar; çünkü bana tâbi olan, ancak bilerek, açık bir beyan ve delile dayanarak tâbi olmuştur.

Allah’ı ortaklardan tenzih ederim! Ve ben ortak koşanlardan değilim. Denildi ki: Bu beyan sanki “Onların çoğu ortak koşmadan Allah’a iman etmezler”[244] meâlindeki âyetin sılası gibidir. **Sübhânallah**! Bu afzı, onların söylediklerinden Allah’ı tenzih etmek ve Allah hakkında O’na lâyık olmayan sözlerinden Cenâb-ı Hakk’ı uzak tutmak anlamına gelir. **Ben ortak koşanlardan değilim,** yani ben Cenâb-ı Hakk’ın ulûhiyetine ve rablığına başkalarını ortak koşanlardan veya O’na kulluğa başkalarını ortak edenlerden değilim. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ اِلَّا رِجَالًا نُوحٖٓي اِلَيْهِمْ مِنْ اَهْلِ الْقُرٰىۜ اَفَلَمْ يَسٖيرُوا فِي الْاَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِهِمْۜ وَلَدَارُ الْاٰخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذٖينَ اتَّقَوْاۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٠٩﴾

373

[§]*109. “Senden önce de şehir halkı içinden seçip kendilerine vahyettiğimiz erkeklerden başkasını peygamber göndermedik. İnkârcılar yeryüzünde dolaşıp da kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğunu görmediler mi? Sakınanlar için âhiret yurdu elbette daha iyidir. Hâlâ aklınızı kullanmıyor musunuz?”*

---

244 Yûsuf, 12/106.

[Peygamberlerin Erkek Olması]

Senden önce de kendilerine vahyettiğimiz erkeklerden başkasını peygamber göndermedik. Cenâb-ı Hak burada "ricâl" (رجال) kelimesini kullanmaktadır; *en doğrusunu Allah bilir ya*, bu cümle senden önce peygamber olarak ancak bir insanı gönderdik, melek ve cin göndermedik anlamına gelir, böyleyken insan olduğundan dolayı Muhammed aleyhisselâmın peygamberliğini, nasıl inkâr edersiniz? Üstelik daha önce insandan başka birinin peygamber gönderildiğini görmediniz ve duymadınız… Nitekim Cenâb-ı Hak şunları söylemektedir: "Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi? diyorlar"[245]. "Şayet peygamberi bir melek yapsaydık muhakkak ki onu (yine) bir adam suretine sokardık"[246]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, âyetteki **ancak erkek olarak** anlamına gelen "illâ ricâlen" (الا رجالا) ifadesi, peygamber olarak senin gibi bir insanı gönderdik, melek ve cin göndermedik mânasına gelir. Yahut buradaki "ricâl" (رجال) kelimesi, peygamber olarak kadının gönderilmediğini ifade etmektedir.

[Peygamberler Köylü Değil, Şehirlidirler]

Şehir halkı içinden seçip kendilerine vahyettiğimiz erkeklerden. Yani bütün peygamberler ancak gönderilmiş oldukları şehir halkından seçilmiştir, çöl ve sahra halkından peygamber gönderilmemiştir. Âyette geçen ve köyler anlamına gelen "kurâ" (القرى) kelimesi ancak şehirleri ve gelişmiş yapıların olduğu yerleri kastetmektedir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "Allah şöyle bir şehri örnek veriyor: Bu şehir güvenlikli ve huzurluydu; her yerden oraya bol rızık geliyordu"[247]**.** Bu kelimeden maksadın Mekke olduğu da söylenmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de geçen ve köy anlamına gelen bütün "karye" ve "kurâ" (القرية والقرى) kelimeleri ile şehirler kastedilmiştir. Cenâb-ı Hak bütün nebîleri ve resûlleri ancak şehir halkından seçip göndermiştir, çöl ve sahra halkından göndermemiştir. Bunun iki sebebi vardır. *En doğrusunu Allah bilir.* Birincisi, şehir halkı çeşitli halk tabakalarının karışımından ve farklı nitelikteki insanların bir araya gelmesinden oluşur. Onlar farklı nitelikteki insanlara yaklaşım konusunda tec-

---

[245] "Kendilerine kurtuluş rehberi (vahiy) geldiğinde insanların inanmalarını, ancak 'Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?' şeklindeki itirazları engellemiştir" (el-İsrâ, 17/94).

[246] "Ona bir melek indirilseydi ya, dediler. Eğer biz bir melek indirseydik elbette iş bitirilmiş olur, artık kendilerine mühlet verilmezdi. Şayet peygamberi bir melek kılsaydık muhakkak ki onu (yine) bir adam suretine sokar, onları yine halen içinde bulundukları kuşkuya düşürürdük" (el-En'âm, 6/8-9).

[247] en-Nahl, 16/112.

rübeli idiler, çöl ve sahra halkından daha akıllı, daha yumuşak huylu ve daha basiretli idiler; çünkü çölde (köylerde) yaşayanların birlikte olduğu ve uyum sağladığı varlıklar ancak çeşitli hayvanlarladır. İşte bundan dolayı peygamberler çöl ahalisinden değil, ancak şehir halkından seçilip gönderilmişlerdi. [§] **374** Sonra peygamberler gönderilmeden önce, onun gönderilmesine insanların ihtiyaç duyacağı bir takım işaretler ve alâmetler mutlaka ortaya çıkar, bu da halkın onları daha çabuk benimsemeleri ve daha kolay kabul etmeleri içindir.

İkincisi, peygamberlikten maksat, onun uzak bölge ve çevrelerde yaşayan insanlar tarafından duyulup bilinmesidir. Şehirler de, insanların civar bölgelerden ve uzak beldelerin ötesinden ticaret maksadıyla ve çeşitli ihtiyaçları için gelip gittikleri yerlerdir. Bu vesile ile peygamberin varlığı o bölgelerde de duyulur. Çöl ve sahralara gelince, insanlar nadiren oraya uğrarlar, ihtiyaçlarını orada karşılamazlar, dolayısıyla peygamberlik ve onunla kastedilen halk arasında yayılma imkânı bulamaz.

İnkârcılar yeryüzünde dolaşıp da kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğunu görmediler mi? Yani önceki ümmetlerin peygamberleri yalanlamaları yüzünden helâk olduklarına bakmadılar ve bu gerçeği düşünmediler mi? Resûlullah'ı (s.a.) yalanlamaktan sakınmaları için onların peygamberleri yalanlamaları yüzünden dünyada akıbetlerinin ne olduğuna bakmadılar mı? **Yeryüzünde dolaşmadılar mı?** Bu cümle iki şekilde açıklanır. Birincisi, onlar yeryüzünü dolaştılar ve "Yalanlayanların akıbetinin ne olduğunu"[248] gördüler, fakat inatçılık yaptılar ve ibret almadılar. İkincisi, yeryüzünü dolaşın ve bakın ifadesi, bizzat yeryüzünü gezmek anlamında değildir, ancak onların başına nelerin geldiğini soruşturmaktır.

Sakınanlar için âhiret yurdu elbette daha iyidir. Yani şirkten sakınanlar için veya Allah'a ve resûlüne muhalefetten sakınanlar için… **Hâlâ aklınızı kullanmıyor musunuz?** Çünkü sakınıp aklını kullanan, sakınmayandan daha üstün ve daha hayırlıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

حَتّٰٓى اِذَا اسْتَيْـَٔسَ الرُّسُلُ وَظَنُّٓوا اَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا جَٓاءَهُمْ نَصْرُنَا
فَنُجِّيَ مَنْ نَشَٓاءُ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ ﴿١١٠﴾

---

248 Âl-i İmrân, 3/137; el-En'âm, 6/11; en-Nahl, 16/36.

110. "Nihayet peygamberler ümitlerini yitirip de kendilerinin yalancı sayıldıklarını anladıkları sırada onlara yardımımız gelir ve dilediğimiz kimse kurtuluşa erdirilir. Fakat, suça gömülmüş olanlardan azabımız geri çevrilmez."

Nihayet peygamberler ümitlerini yitirip de kendilerinin yalancı sayıldıklarını anladıkları sırada… Buradaki "kezebe" (كذب) fiili iki şekilde "küzibû" (كُذِبوا) ve "küzzibû" (كُذِّبُوا) diye okunmuş[249] ve iki farklı anlam verilmiştir. 375 [§]Bazıları şöyle dedi: Peygamberler, ümmetlerinin iman etmelerinden ve peygamberleri tasdik etmelerinden ümitlerini kesti, demektir. Peygamberlerin onların iman etmelerinden ümitlerini kesmeleri, delillere inatla karşı koyduklarını ve onları reddetmekte öne çıktıklarını çokça gördükleri içindi, bu yüzden onların iman etmelerinden ümitlerini kesmişlerdi. Yahut onların ümit kesmeleri, iman etmeyeceklerine dair Allah'tan gelen bir haberle olmuştu. Nitekim Cenâb-ı Hak bir âyette şöyle buyurur: "Nuh'a vahyolundu ki: Kavminden daha önce iman etmiş olanlardan başkası artık inanmayacak"[250]. Bunun gibi başka âyetler de vardır. **Peygamberler yalancı sayıldıklarını anladıkları sırada;** bazıları şöyle dedi: Peygamberler, kendilerine bağlı zayıf kişilerin kendilerini yalanladıklarını sandılar. Ancak bu düşünce peygamberlere ait idiyse, o zaman peygamberlerin kendi tâbileri ile ilgili zanlarından ibarettir; yani peygamberlere tâbi olanlar çok zorluk gördükleri, üzerlerindeki belânın uzun süre devam etmesi ve Allah'ın yardımının gecikmesi üzerine, peygamberlerin içine onların başına gelenlerden dolayı kendilerini yalanladıkları fikri doğdu. Eğer yalanlama düşmanlardan gelmiş ise, hiç şüphe yok ki peygamberler, onların kendilerini yalanlayacaklarını zaten biliyorlardı. Rivayet edildiğine göre Urve b. Zübeyr, Hz. Âişe'ye (r.a.) şöyle sormuş: Cenâb-ı Hakk'ın **Peygamberler ümitlerini yitirip de kendilerinin yalancı sayıldıklarını anladıkları sırada** meâlindeki âyette geçen kelime "küzzibû" (كُذِّبُوا) diye mi okunmalı? Hz. Âişe, aksine kavmi onları yalanlamıştı dedi. Ben dedim ki: Vallahi peygamberler, kavimlerinin kendilerini yalanladıklarını kesin olarak biliyorlardı, bu bir zan değildi. Hz. Âişe; Ey Urve! Evet, onlar bunu kesin olarak biliyorlardı, diye cevap verdi. O zaman ben dedim ki: Belki de onlar kendilerine yalan söylendiğini sanmışlardı. Hz. Âişe (r.a.) şöyle dedi: Maazallah! Peygamberlerin, Rab'leri

[249] Her iki kırâat da mütevâtirdir. Âsım, Hamza, Kisâî, Ebû Câfer ve Halef, "küzibû" (كُذِبوا) diye sülâsîden ve şeddesiz olarak, diğerleri de "küzzibû" (كُذِّبوا) diye tef'îl bâbından şeddeli olarak okudular (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*, II, 296).

[250] Hûd, 11/36.

hakkında bunu zannetmeleri mümkün değildir[251]. O zaman ben, öyle bu âyetin anlamı nedir, dedim. Şöyle cevap verdi: Onlar, peygamberlere tâbi olanlardır; Rab'lerine iman etmişler ve kendilerini tasdik etmişlerdi, fakat üzerlerindeki belâ uzun süre devam edip Allah'ın yardımı da gecikince, nihayet peygamberler, kavimlerinden kendilerini yalanlayanların iman etmelerinden ümitlerini kestiler, kendi tâbilerinin de kendilerini yalanladıklarını sandılar, işte tam o sırada Allah'ın yardımı geldi[252]. Bazıları da şöyle dedi: **Nihayet peygamberler ümitlerini yitirince.** Yani kavimlerinin iman etmelerinden ümitlerini yitirince, kavimleri de tehdit edildikleri azabın gecikmesi üzerine, Allah'ın azabının başlarına geleceği konusunda peygamberlerin kendilerine yalan söylediğini zannettiler. [§]Bazıları da şöyle söyledi: **Onlar zannettiler,** yani kavimleri zannettiler ki, peygamberleri onlara gökten gelen **onlara yardımımız gelir** haberinde yalan söylediler. Bazılarının söylediği gibi eğer âyet peygamberlere tâbi olanlar hakkında ise, o zaman şu âyetle aynı mânaya gelir: "Peygamber ve yanındakiler, 'Allah'ın yardımı ne zaman gelecek?' diye niyaz etmişlerdi. Bilesiniz ki Allah'ın yardımı yakındır"[253]. Eğer peygamberleri yalanlayan diğerleri ile ilgili ise, o zaman peygamberlere Allah'ın yardımı geldi, demektir.

376

Dilediğimiz kimse kurtuluşa erdirilir. Yani müminlerden dilediğimiz kimse… Bu cümle ilk bakışta, Cenâb-ı Hakk'ın o müminlerden dilediği kişileri kurtaracağına dair geleceğe ilişkin bir haberdir, müminlerden o insanlarla ilgili bir habere benzemektedir. Şayet öyle ise, o zaman anlamı şöyle olur: Onlardan dilediğimizi kurtardık, dilediğimizi de helâk ettik. Ancak bu, kelimelerin ilk bakışta görünen anlamı itibariyle böyledir. Yahut âyet, âhirette dilediğimizi kurtaracağız mânasına gelir.

Suça gömülmüş olanlardan azabımız geri çevrilmez. Yani günahkârlara azabımız geldiğinde, artık o geri çevrilmez.

---

251 Yani Peygamberler, Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine yalan söylediği zannına asla düşmediler. Ancak kelime sülâsîden ve şeddesiz olarak okunduğunda çeşitli şekillerde izah edilir, bunlardan bir kısmını müellif zikretti.

252 Buhârî, "Tefsîr", 12/6; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 13/87; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 595.

253 "Yoksa sizden öncekilerin çektikleriyle karşılaşmadan cennete girebileceğinizi mi sandınız? Onlar öylesine yoksulluk ve sıkıntı çekmişler, öyle sarsılmışlardı ki peygamber ve yanındakiler, 'Allah'ın yardımı ne zaman gelecek?' diye niyaz etmişlerdi. Bilesiniz ki Allah'ın yardımı yakındır" (el-Bakara, 2/214).

لَقَدْ كَانَ فٖى قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِاُولِى الْاَلْبَابِ مَا كَانَ حَدٖيثًا يُفْتَرٰى وَلٰكِنْ تَصْدٖيقَ الَّذٖى بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصٖيلَ كُلِّ شَىْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿١١١﴾

111. "Andolsun onların kıssalarında akıl sahipleri için ibretler vardır. Kur'ân, uydurulabilecek bir söz değildir; fakat o, kendinden öncekiler için onay, her şey için detaylı açıklama, iman eden toplum için bir rahmet ve bir hidâyettir."

Andolsun onların kıssalarında akıl sahipleri için ibretler vardır. Burada işaret edilen **onların kıssaları** ile, Hz. Yûsuf ve kardeşlerinin kıssası kastedilmektedir, işte o kıssada **akıl sahipleri için ibretler vardır.** Peygamberlerin ve bütün geçmiş ümmetlerin kıssalarında **akıl sahipleri için ibretler vardır,** anlamına gelmesi de muhtemeldir. İbret almak, ancak **akıl sahipleri için,** aklını kullanan ve ondan faydalananlar için söz konusudur.

377 **[§]Uydurulabilecek bir söz değildir.** Bu ilâhî kelâmın, Muhammed aleyhisselâmın söylediği sözler, anlattığı kıssalar, peygamberlere ve geçmiş ümmetlere dair verdiği haberler **uydurulabilecek bir söz değildir**, aksine hiç kimseden öğrenmeden ve hiç kitap okumadan geçmiş kitaplardan haber vermektedir anlamına gelmesi muhtemeldir. Bu Kur'ân, **uydurulabilmesi** mümkün olan **bir söz değildir** anlamına da gelebilir. **Fakat o, kendinden öncekiler için onaydır,** yani Resûlullah'a (s.a.) indirilen vahiyler, daha önceki kitapları tasdik edicidir. **Ve her şey için detaylı açıklamadır,** yani insanların ihtiyaç duyduğu her konuyu açıklayan kitaptır. **Bir hidâyettir**, doğru yolu bulmak isteyenler için dalâletten kurtaran bir hidâyet kitabıdır. Ve müminler için **bir rahmettir**.

Hz. Yûsuf ve kardeşlerinin kıssasının Resûlullah'a (s.a.) söylenmesi, Kureyş'in eziyetlerine karşı sabırlı olmaya işaret etmektedir. Yani şunu söylüyor: Yûsuf'un kardeşleri aynı dine bağlı olmalarına, aynı soya mensup ve kardeş olmalarına rağmen, yine de Yûsuf'a yapacakları hileyi yaptılar, onu tuzağa düşürdüler. Senin kavminin senden farklı bir dine bağlı olduklarına göre, onların eziyetlerine karşı sabırlı olman daha çok yakışır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]RA'D SÛRESİ

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

الٓمٓرٰ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ وَالَّذٖٓى اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١﴾

1. "Elif-lâm-mîm-râ. İşte kitabın âyetleri. Rabb'inden sana indirilen, gerçeğin tâ kendisidir; fakat insanların çoğu inanmaz."

Elif-lâm-mîm-râ. İşte kitabın âyetleri. Baştaki **elif-lâm-mîm-râ**, noktasız hurûf-i mukattaadan kinâye olması muhtemeldir; **işte kitabın âyetleri** meâlindeki cümle, **elif-lâm-mîm-râ**'nın tefsiri olur. Bütün noktasız hurûf-i mukattaa, sonra gelen cümlenin tefsiridir, denilmesi açık olan bir durumdur. İkincisi, **elif-lâm-mîm-râ** (الٓمٓرٰ) ifadesinin delillerden, kanıtlardan ve diğer kitaplardan kinâye olması da mümkündür, sanki şöyle buyurmaktadır: **İşte bu** delilleri, kanıtları ve diğer kitapları Kur'ân'ın **âyetleri** ve delilleri yaptık. Hurûf-i mukattaa konusunda daha önce açıklama yapmıştık[1].

Sonra **işte kitabın âyetleri. Rabb'inden sana indirilmiştir** meâlindeki âyetin işareti konusunda farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: İşte kitabın âyetleri, Tevrat, İncil ve daha önceki diğer kitaplardır. **Rabb'inden sana indirilen** kitap da, Muhammed aleyhisselâma indirilen Kur'ân'dır. Bazıları da şöyle dedi: **İşte kitabın âyetleri,** Kur'ân-ı Kerîm'dir; **Rabb'inden sana indirilen** de, yine Kur'ân'dır, ancak Cenâb-ı Hak bu cümlede onun Rabb'inden indirildiğini haber vermektedir.

Gerçeğin tâ kendisidir, yani onun Allah tarafından indirilmiş olduğu gerçektir. Onların iddia ettikleri gibi Kur'ân Allah'tan gelmemiş, Muhammed (s.a.) kendi kafasından uydurmuş değildir. Buradaki "hak" (الحق) kelimesinden maksadın, şu âyette ifade edilen anlamın kastedilmiş olması da muhtemeldir:

---

[1] bk. el-Bakara sûresinin 2/1. âyetinin tefsiri.

"Asılsız bir iddia ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir"[2]. *En doğrusunu Allah bilir.*

380

[§]Fakat insanların çoğu inanmaz, yani onun Allah'tan geldiğine inanmaz. Yahut onun Allah'ın âyetleri ve delilleri olduğuna inanmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَللّٰهُ الَّذٖى رَفَعَ السَّمٰوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرٖى لِاَجَلٍ مُسَمًّى يُدَبِّرُ الْاَمْرَ يُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ بِلِقَاۤءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ ﴿٢﴾

2. "Gökleri görebileceğiniz bir direk olmaksızın yükselten, sonra arşa istivâ eden, güneşi ve ayı emrine boyun eğdiren Allah'tır; her biri belirlenmiş bir vakte kadar akıp gitmektedir. İşleri Allah düzenliyor; âyetleri de açıklıyor ki Rabb'inize kavuşacağınıza kesin olarak inanasınız."

Gökleri direk olmaksızın yükselten Allah'tır. Buradaki **yükseltti** anlamına gelen "rafea" (رفع) kelimesi yüksek olarak yarattı mânasına gelir, önce aşağıya konulmuştu da sonra yükseltti demek değildir, başlangıçta onu yüksek olarak yarattı demektir. Aynı şekilde "Yeryüzünü canlıların altına serdi"[3], "Yeryüzünü enine boyuna uzattı"[4] ve "Dağları sağlam bir şekilde yerleştirdi"[5] meâlindeki âyetler ve benzerleri de bu anlamdadır; yani aşağıya serilmiş olarak yarattı, enine boyuna uzatılmış olarak yarattı mânasındadır, yüksekte idi de aşağıya indirdi, toplanmış idi de yaydı anlamında değildir, öyle yarattı demektir.

Görebileceğiniz bir direk olmaksızın. Bazıları şöyle dedi: O direklidir, fakat siz onu görmüyorsunuz, yani siz onu direksiz olarak görüyorsunuz, ama direklidir. Bazıları da, âyette belirtildiği üzere o direksizdir, dedi. Ancak burada göğü görünmeyen bir direkle tutması sebebiyle ortaya çıkan ilginçliğin ve latîfliğin direksiz olarak göğü tutmasındaki ilginçlik gibi olmasıdır. Çünkü dünyada geniş ve yüksek bir tavanın direksiz olarak havada durması görülen ve mümkün olan bir şey değildir. Yüksekte olan bir şey, ancak görülen bir di-

---

2 Fussılet, 41/42.

3 er-Rahmân, 55/10.

4 er-Ra'd, 13/3.

5 en-Nâziât, 79/32.

rekle yüksekte durabilir. Buradaki latîflik, diğerindeki latîflik gibidir. Bu âyet, Cenâb-ı Hakk'ın canlıları ölümden sonra tekrar yaratmaya kādir olduğuna işaret etmektedir. Çünkü Allah bunu söyledikten sonra **Rabb'inize kavuşacağınıza kesin olarak inanasınız diye** buyurmaktadır. Yani geniş ve yüksek olan göğü direksiz olarak yüksekte tutmaya kādir olan, yeniden yaratmaya, öldükten sonra yaratıkları diriltmeye ve onlara tekrar can vermeye de kādirdir. [§] **381** Hatta geniş ve yüksek olan göğü direksiz yukarıda tutmak, bir canlıyı ölümden sonra tekrar yaratmaktan daha zordur. Çünkü dünyada bazan yok olan bir şeyi tekrar yapmaya kādir olan çıkabiliyor, fakat geniş ve yüksek bir tavanı direksiz havada tutmaya kādir olan biri yoktur. Bu bakımdan göğün direksiz tutulmasının ölümden sonra dirilmeye delil getirilmesi mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

[İstivânın Anlamı]

Sonra arşa istivâ etti. Çeşitli âyetlerde geçen "Allah her şeyi işitir ve görür"[6], "O, her şeyi hakkıyla bilmektedir"[7] ve "Her işi yöneten Allah'tır"[8] meâlindeki âyetlerde geçen "semî‘" (سميع), "basîr" (بصير), "alîm" (عليم) ve "müdebbir" (مدبّر) kelimeleri, yaratılanlara nispet edildiğinde mekân[9] mânası anlaşılır ise de, "istivâ" (إستواء) kelimesinden yaratılanlar için anlaşıldığı gibi mekâna kurulup oturmak mânasının anlaşılması caiz değildir. Sonra, dünyada ‘falanca şu beldenin işini üzerine aldı' denildiğinde, yahut işine hakim oldu denildiğinde, bundan mekân mânası anlaşılmaz, aksine bundan emrinin, otoritesinin ve iradesinin geçerli olduğu anlaşılır. Buna göre istivâ kelimesi de Allah'a nispet edildiğinde mekân mânasını anlamak caiz değildir. Daha önce de söylediğimiz gibi[10] bunun asıl mânası, "O'na benzer hiçbir şey yoktur"[11] meâlindeki âyetin ifade ettiğidir. O, hiçbir şeyde ve hiçbir konuda yaratılanlara benzemez. Dün-

---

6 bk. el-Hac, 22/61, 75; Lokman, 31/28; el-Mücâdile, 58/1.

7 Bu ibare pek çok âyette geçmektedir; meselâ bk. "O, her şeyi hakkıyla bilmektedir" (el-Bakara, 2/29).

8 Muhtemelen müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Her işi yöneten Allah'tır" (Yûnus, 10/3, 31; er-Ra‘d, 13/2; es-Secde, 32/5).

9 Muhtemelen müellif buradaki "mekân" kelimesini sözün gelişi olarak zikretmiştir. Evla olan, şârihin söyledikleridir: "Cenâb-ı Hakk'ın kendisini işiten, gören, bilen ve yöneten olarak tavsif ettiği gibi, bundan yaratılanlar hakkında anlaşıldığı mâna anlaşılmaz; yaratılanlar bir takım âletler ve organlarla bu niteliklere sahip ise ve dünyada o nitelikler bu vasıtalardan ayrı düşünülemez ise de, aynı şekilde yaratılanların istivâsından anlaşılan mânanın Cenâb-ı Hakk'ın istivâsından anlaşılması caiz değildir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 406b).

10 Meselâ bk. el-A‘râf, 7/54.

11 eş-Şûrâ, 42/11.

yada bile yaratılanlar her açıdan birbirlerinin aynısı değildirler, ancak bazıları sadece bir yönden başkasına benziyor. Sonra hepsi aralarındaki o benzerlik cihetiyle birbirlerine benzemektedir. Öyleyse her türlü noksanlıktan münezzeh ve yüce olan Allah, kendisine benzer hiçbir şeyin olmadığını haber verdiğine **382** göre, [§]bu sözüyle benzerlik yönlerinin tamamını reddetmektedir; O, her açıdan yaratılanlardan farklıdır. Bu, daha önce zikredilen bir meseledir.

Âyette geçen arş kelimesinin işaret ettiği anlama dair de ihtilaf edilmiştir. Bazıları ondan maksadın imtihana tâbi tutulanlar olduğunu söyledi, âlemde onların dışındaki varlıkları yaratma düzeni imtihana çekilenlerle tamam oldu. Çünkü bütün varlıkların yaratılmasının amacı bunlardır. Bazıları şöyle dedi: Arş, öldükten sonra dirilmeye işaret etmektedir, mahlukatın varlığını yönetmek onunla düzgün ve tam olur, o kadar ki şayet tekrar dirilmek olmasaydı onları varetmek abes ve yanlış olurdu. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?"[12] Cenâb-ı Hak onların huzuruna getirilmemelerini, boş yere yaratıldıklarının alâmeti saymıştır. Bazıları da **arş**a hükümranlık mânasını vermiştir, zira hükümranlık arşla tamam olur. Ona kralın tahtı da denilmiştir.

İşleri Allah düzenliyor. Yapılan işlerin, bir düzenleyicinin yönetimi ortaya çıktığı, her şeyin ilim ve hikmete uygun olarak düzenlendiğine, hiçbir şeyin ilim sahibi ve müdebbir bir yöneticinin düzenlemesi olmaksızın rastgele meydana gelmediğine dair bilgiler her akıllı insanda vardır.

Allah âyetleri de açıklıyor. Bu cümle delilleri ve kanıtları açıklıyor anlamına gelebilir. **Âyetleri açıklıyor** anlamındaki cümle, muhtemelen Kur'ân âyetlerini açıklıyor demektir, onları topluca değil, parça parça indirdi **ki Rabb'inize kavuşacağınıza kesin olarak inanasınız.** Söylediğimiz gibi Cenâb-ı Hak âyetleri, yönetim ve düzenlemeyi ve gökleri direksiz yukarıda tutmayı, öldükten sonra dirilmeyi delillendirsin diye belirtmiştir.

Rabb'inize kavuşacağınıza kesin olarak inanasınız. Yukarıda söylediğimiz gibi bu cümle, "Hepiniz dönüp O'nun huzurunda toplanacaksınız"[13], insanların "dönüşleri"[14] ve "huzuruna çıkacakları"[15] yüce varlık Allah'tır meâlindeki âyetlerle aynı anlama gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

12 el-Mü'minûn, 23/115.

13 Yûnus, 10/4.

14 Muhtemelen müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Sonunda dönüş Allah'adır" (Âl-i İmrân, 3/28).

15 Muhtemelen müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Hepsi Allah'ın huzuruna çıkacaklar" (İbrâhim, 14/21).

وَهُوَ الَّذٖى مَدَّ الْاَرْضَ وَجَعَلَ فٖيهَا رَوَاسِىَ وَاَنْهَارًا وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فٖيهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ يُغْشِى الَّيْلَ النَّهَارَ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٣﴾

3. "Yeryüzünü enine boyuna uzatan, onda sabit dağlar ve ırmaklar meydana getiren, orada meyvelerin her birinden çifter çifter yaratan O'dur. Geceyi de gündüzün üzerine O bürüyüp örtüyor. Düşünen insanlar için şüphesiz bütün bunlarda ibretler vardır."

Yeryüzünü enine boyuna uzattı. Başka bir âyette şöyle buyurdu: "Bundan sonra da yeryüzünü döşeyip yaydı"[16]. [§]Başka bir âyette de Allah Teâlâ, "Yeryüzünün nasıl yayıldığına bakmazlar mı?"[17] buyuruyor. Bu iki âyet de aynı anlama gelir. Bir âyette yeryüzü için döşek anlamına gelen "firâş" (فراش)[18], başka bir âyette de yine döşek anlamına gelen "mihâd" (مهاد) kelimesi kullanılmaktadır[19]. Bu lafızlarla Allah, insanlara vermiş olduğu nimetlerini hatırlatmaktadır.

383

Yeryüzünü enine boyuna uzattı, yani yeryüzünü yaydı. **Onda sabit dağlar meydana getirdi.** Yeryüzünün su üzerinde yayıldığı, bu yüzden tıpkı bir geminin sallanması gibi üzerindekilerle birlikte sallandığı, arkasından ağır dağları dikerek sallanmanın durdurulduğu ve sabitleştirildiği belirtildi. Aynı zamanda onun havada uzatılıp yayıldığı, sonra sözü edilen dağlarla onu sabitleştirdiği de hatırlatıldı. Ancak eğer mesele bu söylenenler gibi olsaydı, onun sabitleşip istikrara kavuşması dağlarla sağlanamazdı. Çünkü yeryüzü ve dağlar, tabiatı gereği olarak suda ve havada aşağıya doğru düşerler; ağırlıkları çoğaltıldıkça aşağıya doğru düşmeleri de hızlanır, dolayısıyla sabitlik ve yerinde durma gerçekleşmezdi. Aksine sabit kalma ve yerinde durma ancak yükselmek ve yukarıya doğru çıkmak tabiatında olan bir nesnenin bu tabiatını, aşağı düşmekten engellemekle mümkün olur. Fakat şöyle söylenebilir: Yeryüzünün kendisi aşağıya düşmüyor, kendi başına sallanmıyor, ancak üzerindekileri sallıyor ve sarsıyor, nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Yeryüzüne onları

---

16 en-Nâziât, 79/30.

17 el-Ğâşiye, 88/20.

18 "Rabb'iniz ki, sizin için yeri döşek kılmıştır" (el-Bakara, 2/22).

19 "Biz, yeryüzünü bir döşek yapmadık mı?" (en-Nebe', 78/6).

sarsmasın diye sağlam dağlar yerleştirdik"[20]. Eğer durum böyle ise, o zaman dağlar, yeryüzünün sabit kalmasını ve yerinde durmasını sağlamış ve onu sallanıp sarsılmaktan engellemiş olur. Yahut Cenâb-ı Hak bunu, lütfu ve kudreti bilinsin diye belirtmiştir, çünkü her konuda Allah'ın sınırsız kudreti ve lütfu bilinsin diye tabiatı düşmek olan yeryüzünü düşmekten alıkoyuyor, tutuyor. Bunun nasıl olduğunu en iyi Allah bilir.

Yeryüzünü enine boyuna uzattı. Yani yeryüzünü bu şekilde yarattı, yoksa gökyüzünün yükseltilmesinde söylendiği gibi yeryüzü bir yerde toplu halde idi de sonra yaymış değildir.

384 **[§] Onda sabit dağlar ve ırmaklar meydana getirdi.** Azîz ve Celîl olan Allah, her ne kadar nesneleri bir sebebe bağlı olarak veya sebepsiz olarak yaratması mümkün ise de, -çünkü O buna kādirdir- her şeyin kendisi tarafından yaratıldığını insanların daha kolay anlamaları için nesnelerin ekserisini bir sebebe bağlı olarak yaratmıştır. İşte Allah ya verdiği nimetleri hatırlatmak ve böylece insanların şükür görevlerini yerine getirmeleri için yeryüzünü yayıp uzattığını, sözünü ettiği dağlarla onu sabitleştirdiğini, canlıların faydalanmaları için ırmaklar koyduğunu belirtmektedir; yahut da bunları, kudretini ve hükümranlığını haber vermek maksadıyla hatırlatmaktadır. Çünkü Allah yeryüzünü, içine bir şeyin girmeyeceği şekilde yarattığını, hemen arkasından da gücünü ve kudretini anlamaları için son derece ağır ve azametli dağları yeryüzüne dâhil ettiğini haber vermektedir.

Irmaklar meydana getirdi. Cenâb-ı Hak yeryüzünü uzatıp yaydığını, yaratılanların istikrarlı bir şekilde yaşamaları için onu yerinde duran ve sabit halde yaratıldığını haber vermektedir. Sonra sağladığı bütün faydalarından yararlanmaları için orada ırmakları var ettiğini bildirmektedir.

Sonra da yeryüzünde her meyveyi çifter çifter yarattığını haber vermektedir. Bazı müfessirler şöyle dedi: **Meyvelerin her birinden çifter çifter yarattı,** yâni iki renkte yarattı. Bazıları da buna iki tatta yarattı diye anlam verdi. Ancak meyvelerde ikiden fazla renk vardır: Kırmızı, beyaz, siyah, sarı gibi. Meyvelerin tatları da öyledir; ekşi, tatlı, acı ve mayhoş olanları var. Ancak şöyle söylenebilir: **Çifter çifter**, yani lezzetli ve tatsız, bunun üçüncü bir şıkkı yoktur. Bu ibare renge tahsis edilirse, çeşitli renkte ve tatta anlamına gelir. Bazıları buna erkek ve dişi mânasını verdi. Eğer maksat ağaçlar ise bu anlam doğrudur, çünkü ağaçların bazısı meyve veriyor, bazısı vermiyor. Meyve veren ağaç dişidir,

---

[20] el-Enbiyâ, 21/31.

meyve vermeyen de erkektir[21]. Başka bir anlam vermek doğru olmaz. Çift anlamına gelen “zevceyn” (الزوجين) kelimesi esas olarak, benzer, birbirinin dengi ve zıddı olanlara verilen isimdir. Bunda da Allah’ın dengi ve zıddı olamayacağına dair delil vardır. Zevc kelimesinin aslı, benzeri ve zıddı şeklinde mukabili olan kimse demektir. Cenâb-ı Hak burada bütün yaratılanları gece ve gündüz, erkek ve dişi gibi benzeri ve zıddı olacak şekilde yarattığını haber vermektedir. Bu da çiftin, faydalanma konusunda tek nesne gibi, bizzat kendileri hakkında ise ayrı ayrı nesneler gibi olduklarını gösterir.

385

[§]**Geceyi de gündüzün üzerine O bürüyüp örtüyor.** Yani gecenin karanlığını gündüzün aydınlığı ile, gündüzün aydınlığını da gecenin karanlığı ile yok ediyor. Yahut birini diğerine elbise gibi giydiriyor. Veyahut gündüzün yaratılanlara görünenleri gece ile örtüyor, gecenin örtüp sakladığı nesneleri de yaratılanlara gündüzün aydınlığı ile gösteriyor. *En doğrusunu Allah bilir.*

Düşünen insanlar için şüphesiz bütün bunlarda ibretler vardır. Bütün bu belirtilenlerde, Allah’ın âyetlerine inatla karşı koyan ve kibirlenen insanlar için değil, fakat Allah’ın âyetlerini ve kanıtlarını **düşünen insanlar için** ölümden sonra dirilmenin delili, ince bir yönetimin, ilmin ve hikmetin delili ve Allah’ın birliğinin kanıtı vardır. **Düşünen insanlar için şüphesiz bütün bunlarda ibretler vardır** meâlindeki cümlede Cenâb-ı Hak, bunların ancak düşünüp tefekkür eden insanlar için ibret olacağını, fakat *-en doğrusunu Allah bilir ya-* çaba göstermeyen insanlar için durup dururken ibret olmayacağını söylemektedir. Yahut bu âyetler ancak düşünen insanlara fayda verir, düşünmeyi ve tefekkürü terkeden insanlara faydası olmayacağını belirtmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَفِى الْاَرْضِ قِطَعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ وَجَنَّاتٌ مِنْ اَعْنَابٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ صِنْوَانٌ وَغَيْرُ صِنْوَانٍ يُسْقٰى بِمَٓاءٍ وَاحِدٍ وَنُفَضِّلُ بَعْضَهَا عَلٰى بَعْضٍ فِى الْاُكُلِ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾

4. “Yeryüzünde birbirine komşu parçalar, üzüm bağları, ekinler; sürgünlü-çatallı ve tek gövdeli hurma ağaçları vardır; hepsi bir tek su ile sulanır. Böyle iken üründe bir kısmını bir kısmına üstün kılarız. İşte bunlarda akıllarını kullanan insanlar için ibretler vardır.”

---

[21] Ağaçların meyve vermesine dair yapılan yorumlar sadece dönemin anlayışını ve bilgisini yansıtır.

Yeryüzünde birbirine komşu parçalar, üzüm bağları vardır. Bu cümledeki **komşu parçalar** anlamına gelen "kıta' mütecâvirât" (قطع متجاورات) ifadesi şunu gösterir: Komşuluktan, ancak yeryüzünün parçalar halinde olmasıyla söz edilebilir. Yeryüzünün tek bir parça halinde olması durumunda komşuluktan bahsedilmez. Bu gerçek, ancak bir ortaklık halinde komşuluktan bahsedilir, ortak sınırın bulunması halinde şuf'a hakkı doğar, başkalarında ise böyle bir hak yoktur, diyenlerin görüşlerini reddetmektedir. Bize göre ise doğru olan, Cenâb-ı Hakk'ın söylediğidir: Yeryüzü birbirine bitişik parçalar halinde olursa ancak komşuluk olur.

386 [§]**Birbirine komşu parçalar, üzüm bağları vardır.** Bu âyetteki **komşu parçalar** meâlindeki ifade, ziraate elverişli olan açık araziler anlamına gelir. **Üzüm bağları** anlamındaki ifade de yine birbirine komşu bağlar demektir. **Bağlar** anlamındaki "cennât" (جنّات) kelimesi de, ağaçlarla çevrelenmiş ve içinde çeşitli renkte meyveler bulunan bostanlar mânasına gelir. **Ekinler, sürgünlü-çatallı ve tek gövdeli hurma ağaçları vardır; "**sınvân" (صنوان) kelimesi, bir kökten çıkan iki hurma ağacı mânasına, "gayru sınvân" (غير صنوان) da dağılmış hurma mânasına gelir. Şöyle de denildi: Sınvân, kökü bir olan, fakat sonra dallanıp budaklanan hurma, "gayru sınvân" (غير صنوان) tek gövdeli hurma demektir. Şöyle de söylenmiştir: "Sınvân", yerden çıktıktan sonra dallanan ve kolları çıkan hurmadır; bundan dolayı amcaya 'babanın sınvânı' denir. **Hepsi bir tek su ile sulanır;** yani yukarıda belirttiği ekin, hurma ve meyvelerle bostanlar **tek bir su ile sulanır. Böyle iken üründe bir kısmını bir kısmına üstün kılarız.** *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak bunları şunun için söylemektedir: Bütün yeryüzünün cevheri ve özü aynıdır, hepsi **aynı su ile** sulanmaktadır. Sonra oradan rengi, tadı, kokusu, lezzeti ve görüntüsü farklı ürünler çıkar; bu durum, onların kendiliğinden yetişmediği, sebeplerle oluşmadığı, aksine tek olan, müdebbir olan, Alîm ve Hakîm olan yüce Allah'ın lütfu ile meydana geldiği bilinsin diyedir. Çünkü onlar eğer kendiliğinden veya tabiatları gereği yahut sebepler sayesinde yetişmiş olsalardı, hepsinin kokusu, lezzeti, rengi ve tadı aynı olurdu. Söylediğimiz gibi onlar aynı renk, aynı tat ve aynı görüntüde olmayınca, tek olan, Alîm ve lütufkâr olan düzenleyici bir yöneticinin idaresi sayesinde yetiştiğine işaret eder.

Üründe bir kısmını bir kısmına üstün kılarız. Denildi ki: Bu üstünlükten maksat ağırlıklarıdır, yani bazısının ağırlığı diğerinden fazladır, bazısı kolayca taşınır, bazısı taşınamaz. Fakat söylediğimiz şekilde onların koku, lezzet, 387 tat, renk ve görüntü itibariyle [§]bazısı diğerinden daha üstündür. Hepsinin aslı olan toprak ise tektir, birbirine bağlı ve komşudurlar. Onları sulayan su da

tektir. Sonra ürünler, meyveler, ekinler ve üzümler farklı farklı çıkmaktadır; bütün bunlar, yeryüzünde suyun var ettiği ürünler, bir takım sebeplerin ve tabiatın yarattığı ürünler olmadığı; aksine bütün bunların Allah'ın lütfu olduğu bilinsin diyedir. Çünkü bu ürünler eğer toprağın, suyun, sebeplerin ve tabiatın eseri olsaydı, hepsinin aynı şekil ve konumda olması gerekirdi.

İşte bunlarda ibretler vardır. Söylediğimiz gibi Allah'ın birliğine, düzenleme ve idaresine, ilmine ve hikmetine delâlet eden ibretler vardır. **Akıllarını kullanan insanlar için;** yani tabiatı inatçılık ve kibir olan insanlar için değil, himmet ve gayret sahibi, ibretler konusunda aklını kullanan, anlamaya çalışan, düşünüp tefekkür eden insanlar için… Yahut akıllarından ve bilgilerinden yararlanan insanlar için…

Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Bu temsilî bir ifadedir, Cenâb-ı Hak onu âdemoğullarının zihinlerine yönelik bir temsil getirmiştir. Yeryüzü aslında bütün bir çamur halinde idi, Rahmân onu düzeltti, sonra yaydı, toprak oldu ve birbirine komşu parçalar haline geldi. Üzerine gökten su indi ve toprak hemen çiçeklerini, meyvelerini ve ağaçlarını çıkarmaya başladı. Toprak bitkilerini yetiştiriyor, ölümden sonra tekrar canlanıyor. Sonra toprak içini boşaltıp tuzunu ve içindeki kötü şeyleri dışarı çıkarıyor; bu iki şey de aynı su ile sulanmaktadır. Eğer su tuzlu olsaydı, yeryüzü o sudan tuzlandı denilirdi. Aynı şekilde insanlar da Âdem aleyhisselâmdan yaratıldılar, onlara da gökten aynı öğüt geliyor; bazılarının kalbi yumuşuyor, huşû ve teslimiyet gösteriyor, bazı kalpler ise katıdır, gafil davranıyor, zevk ve eğleceye dalıyor ve katılaşıyor. [§]Sonra Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Vallahi Kur'ân okumak için oturan herkes, mutlaka ya bir ziyade ile veya bir noksanlıkla kalkar. Sonra şu âyeti okudu: "Biz Kur'ân'dan öyle bir şey indiriyoruz ki, o müminler için bir şifa, bir rahmettir; zâlimlerin ise sadece kaybını arttırır."[22]

388

وَاِنْ تَعْجَبْ فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ ءَاِذَا كُنَّا تُرَابًا ءَاِنَّا لَفٖى خَلْقٍ جَدٖيدٍ اُولٰٓئِكَ الَّذٖينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ وَاُولٰٓئِكَ الْاَغْلَالُ فٖٓى اَعْنَاقِهِمْ وَاُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فٖيهَا خَالِدُونَ ﴿٥﴾

22 el-İsrâ, 17/82. Rivayet için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIII, 101; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 604.

5. "Eğer şaşacağın bir şey varsa o da onların, 'Biz toprak olduğumuz zaman gerçekten yeniden mi yaratılacakmışız?' demeleridir. Onlar, Rab'lerini inkâr edenlerdir; onlar boyunlarında demir halkalar bulunanlardır; onlar cehennemliklerdir; orada ebedî kalacaklardır!"

Eğer şaşacağın bir şey varsa o da onların şu sözleridir. Hasan-ı Basrî dedi ki: Yâ Muhammed! Eğer onların senin peygamberliğini yalanlamalarına şaşırıyorsan[23], asıl onların şu sözleri şaşılacak şeydir: **Biz toprak olduğumuz zaman gerçekten yeniden mi yaratılacakmışız?** Bazıları şöyle dedi: Ey Muhammed! Sâffât sûresinde "Doğrusu sen hayranlık duydun, onlarsa alay etmektedirler"[24] buyurulduğu gibi, eğer sana vahyettiğimiz Kur'ân'dan şaşkınlık duyuyorsan, onların sözlerinden de şaşırmalısın! Yani Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: Asıl onların ölümden sonra dirilmeyi inkâr için söyledikleri şu sözleri sende şaşkınlık meydana getirmelidir: **Biz toprak olduğumuz zaman gerçekten yeniden mi yaratılacakmışız?** sözleri sende şaşkınlık meydana getirmelidir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu âyetin aslı şudur: Eğer onların, senin peygamberliğini yalanlamalarına ve seni peygamber saymamalarına şaşırıyorsan, daha önce Allah'ın insanları ölümden sonra diriltme gücüne sahip olduğunu inkâr etmelerine şaşırmalısın! Çünkü asıl şaşılacak şey, onların görüp müşahede ettikleri Allah'ın kudretini ve ölümden sonraki hayatla ilgili âyetlerini yalanlamalarıdır; öyle ki eğer onlar düşünüp tefekkür etseler ve inat etmeselerdi Cenâb-ı Hakk'ın bütün bunlara kādir olduğunu anlarlardı. Onların Yüce Allah'ı âcizlikle ve ölümden sonra insanları tekrar diriltmeye kādir olmamakla tavsif etmeleri, senin risâletini yalanlamalarından daha çok hayret edilir. Senin peygamberliğini kabul etmeyi ve seni tasdik etmeyi gerektiren bir delil senin tarafından henüz onlara gösterilmedi, fakat Allah'ın ölüleri diriltmeye muktedir olduğunu ve hatta ondan da fazlasını yapmaya kādir olduğunu anlamalarına yetecek pek çok delil Allah tarafından onlara gösterildi. *En doğrusunu Allah bilir ya*, onun aslı şudur: Senin tarafından onlara hidâyetin hakikati, nimetler, âyetler ve deliller verilmemiş, sadece açıklama ve çağrı yapılmışken, eğer onların senin peygamberliğini inkâr etmelerine ve seni yalanlamalarına **şaşırıyorsan**, [§]asıl onların ölüleri diriltmeye Allah'ın kādir olduğunu inkâr etmelerine ve her şeyin hakikatinin Allah'a ait olduğunu anladıktan sonra da her türlü noksanlıktan münezzeh olan Cenâb-ı Hak hakkında söylemiş oldukları sözlerine şaşırmalısın! *En doğrusunu Allah bilir.*

389

23 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 606.

24 es-Sâffât, 37/12.

Onlar, Rab'lerini inkâr edenlerdir. Burada onların âhireti inkâr etmiş olmaları, Allah'ı inkâr gibi sayılmaktadır. Çünkü onlar, Allah ölüleri diriltemez diyerek Cenâb-ı Hakk'ı aciz gördüler; Rabb'ini aciz gören de, gerçek Rabb'i ve gerçek ilâhı tanımamış demektir.

Onlar boyunlarında demir halkalar bulunanlardır. Bazıları şöyle dedi: Küfür onların boyunlarında demir halkalara dönüşecek, çünkü insandan peygamber gönderilmesini inkâr etmişler, putları mâbut olarak kabul etmişler, onlara boyun eğmiş ve onlara tapmışlardı; işte boyunlarındaki demir halkalar bunlardır. Bazıları da şöyle söyledi: **Onlar boyunlarında demir halkalar bulunanlardır** cümlesi, âhirette boyunlarında demir halkalar olacaktır anlamına gelir, nitekim Cenâb-ı Hak "Onu yakalayıp bağlayın"[25] buyuruyor. **Onlar cehennemliklerdir; orada ebedî kalacaklardır!**

وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ وَقَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمُ الْمَثُلَاتُ وَاِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ عَلٰى ظُلْمِهِمْ وَاِنَّ رَبَّكَ لَشَد۪يدُ الْعِقَابِ ﴿٦﴾

6. "Senden, iyilik yerine bir an önce kötülüğün gelmesini istiyorlar. Oysa onlardan önce nice benzerleri gelip geçmiştir. Şüphesiz Rabb'in insanları zulümlerine rağmen bağışlayandır. Şüphesiz Rabb'inin azabı da çok çetindir."

Senden, iyilik yerine bir an önce kötülüğün gelmesini istiyorlar. İstif'âl bâbı iki anlam taşır; biri o işin yapılmasını istemek, diğeri de bizzat fiilin kendisidir. Meselâ Allah şöyle söylemektedir: "Bana dua edin, duanızı kabul edeyim"[26]. Buradaki "estecib" (استجب) fiili kabul edeyim anlamına gelir. Başka bir âyette de "Benim davetime gelsinler"[27], yani benim davetimi kabul etsinler buyurmaktadır. **Bir an önce gelmesini istiyorlar** anlamına gelen "yesta'cilûneke" (يستعجلونك) kelimesine de, eğer talep mânası verilirse, o zaman Resûlullah'tan (s.a.) azabın bir an önce gelmesini istediler anlamına gelir. Nitekim bir âyette şöyle buyurulur: "Gelecek olan azabın gelmesini istedi"[28]. [§]Cenâb-ı Hak başka âyetlerde **390**

[25] el-Hâkka, 69/30.

[26] el-Mü'min, 40/60.

[27] "Kullarım sana beni sorduklarında bilsinler ki şüphesiz ben yakınım, bana dua ettiğinde dua edenin dileğine karşılık veririm. Şu halde benim davetime gelsinler ve bana iman etsinler ki doğru yolu bulabilsinler" (el-Bakara, 2/186).

[28] el-Meâric, 70/1.

şöyle buyurur: "Onlar, (alaycı bir tavırla), 'Rabb'imiz! Hesap gününden önce payımıza düşen azabı hemen şimdi ver!' dediler"[29]. "Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir hakikat ise gökten üzerimize taş yağdır!"[30] Onlar azabın ertelenmesini ve mühlet verilmesini istemeden önce onun hemen gelmesini istemişlerdi. Halbuki onlardan azabın ertelenmesi ve kendilerine mühlet verilmesi bir iyilikti, fakat onlar bundan önce öbürünün hemen gelmesini istediler. **Bir an önce gelmesini istiyorlar** meâlindeki cümle eğer fiilin bizzat kendisi anlamı verilirse, o zaman âyete şöyle mâna verilir: Ya Muhammed! Onlar senden bir iyilik getirmeni istemeden önce hemen kötülük istediler. Çünkü daha önce onlardan bir iyilik gelmeden onlar senin peygamberliğini yalanladılar ve senin şahsına eziyet ettiler. *Bunun en doğrusunu Allah bilir.*

Denildi ki: **Kötülük** anlamındaki "seyyie" (السيئة) lafzı ile söylediğimiz gibi azap kastedilmiş, **iyilikten önce** meâlindeki ifade ile de aftan önce mânası murat edilmiştir. Onların kötülüğü ve azabı istemeleri, Hz. Muhammed'in (s.a.) peygamber olduğunu ve doğru söylediğini bilmemelerindendir. Çünkü eğer onun peygamber olduğunu, haber verdiği şeylerde ve korkuttuğu azapta doğru söylediğini bilselerdi, böyle bir şey istemezlerdi. Çünkü onlar, Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine azap göndermeye kādir olduğunu biliyorlardı. Fakat onun peygamber olduğunu bilmedikleri için kendisiyle alay etmek amacıyla onu istemişlerdi. Eğer onların isteği üzerine azap gerçekleşmiş ise, o zaman âyet, bilme imkânına sahip olan ve düşünüp tefekkür edebilen bir cahile de cezanın ve azabın gerekli olduğuna işaret eder. Bunlar, onun Allah'ın elçisi olduğunu bilmedikleri için düşünüp tefekkür etmeyi de terketmişlerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Oysa onlardan önce nice benzerleri gelip geçmiştir. Bazıları şöyle dedi: **Benzerleri** anlamındaki "mesülât" (المَثُلات) kelimesinden maksat cezalardır; yani geçmiş ümmetler, azabı istemeleri ve gelen mûcizelere karşı inatla direnmeleri yüzünden cezalandırıldılar. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak sanki peygamberinden, azap ve mûcizeler isteyen, sonra da inatla direnen kavminin akılsızlığına sabır göstermesini istemekte ve şöyle söylemektedir: **391** [§]Geçmiş ümmetler de peygamberlerinden azap ve mûcizeler getirmesini istemişler, mûcizeler geldikten sonra da inatla karşı çıkmışlardı, bunun üzerine tepelerine ceza yağdı. İşte bunların durumu da öyledir. Bazıları "mesülât" (المثلات) kelimesine emsal ve benzer mânasını verdi. Hafsa'nın mushafında da

---

29 Sâd, 38/16.

30 el-Enfâl, 8/32.

"emsâl" (أمثال) kelimesi zikredilmektedir: "Ve kad halet min kablihimu'l-emsâl" (وقد خلت من قبلهم الامثال). *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun tefsiri şudur: Bunun emsali daha önce geçti, eğer ibret alsalardı, bu onlara örnek olurdu. Fakat ibret almadılar, dolayısıyla bu durum geçmişteki örneğin onlar için de örnek olmasını engelledi.

Şüphesiz Rabb'in insanları zulümlerine rağmen bağışlayandır. Bazıları bağışlayandır anlamındaki "zû mağfiratin" (ذو مغفرة) lafzına, onların zulümlerini örtendir ve azabı belli bir vakte kadar ertelemektedir mânasını verdi. Nitekim bazı âyetlerde şöyle buyurdu: "Allah onların işini bir güne erteliyor ki…"[31] "Biz o günü sadece belli bir süreye kadar erteleriz"[32]. Bazıları şöyle söyledi: **İnsanları zulümlerine rağmen bağışlayandır** meâlindeki cümle, eğer tövbe ederler ve bu tövbe hali üzere ölürlerse mânasına gelir. Yahut müminleri **zulümlerine rağmen bağışlayandır**, demektir. **Şüphesiz Rabb'inin azabı da çok çetindir,** yani tövbe etmeyip zulüm ve şirk üzere ölen kâfirlere azabı çok çetindir. Buna göre **Şüphesiz Rabb'inin azabı da çok çetindir** meâlindeki cümle, kâfirlere azabı çok çetindir anlamına gelir. İlk yoruma göre ise, suçlulara azabı çok çetindir demektir.

وَيَقُولُ الَّذٖينَ كَفَرُوا لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّهٖ اِنَّمَٓا اَنْتَ مُنْذِرٌ وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ ﴿٧﴾

7. "İnkârcılar, 'Ona Rabb'inden bir mûcize indirilse ya!' diyorlar. Sen ancak bir uyarıcısın; her topluluğun da bir kılavuzu vardır."

[Hissî Mûcize Talebi]

İnkârcılar, 'Ona Rabb'inden bir mûcize indirilse ya!' diyorlar. Başka bir âyette de şöyle buyurulur: "Bize, öncekilere gönderilenin benzeri bir mûcize getirsin"[33]. Cenâb-ı Hak başka bir âyette de şöyle buyurur: "Sen bizim için yerden bir pınar fışkırtmadıkça sana asla inanmayacağız"[34]. Onların, öncekilerin

---

31 "Sakın, Allah'ı zâlimlerin yaptıklarından habersiz sanma! O sadece, onların işini bir güne erteliyor ki, o gün gözler dehşetten dışarı fırlamış" (İbrâhim, 14/42).

32 Hûd, 11/104.

33 el-Enbiyâ, 21/5.

34 "Dediler ki: Sen bizim için yerden bir kaynak fışkırtmadıkça sana asla inanmayacağız. Veya senin bir hurma bahçen ve üzüm bağın olmalı; içlerinden de çağıl çağıl nehirler akıtmalısın. Yahut -iddia ettiğin gibi- göğü üzerimize parça parça yağdırmalısın veya Allah'ı ve melekleri şöyle karşımıza getirmelisin. Veya altından bir evin olmalı; ya da göğe çık-

benzeri bir mûcize getirmesini istemelerinden maksat, muhtemelen önceki 392 peygamberlerin getirdiği mûcizelerin aynısıdır. [§]Halbuki Hz. Peygamber'in (s.a.) aynı mûcizeyi getirmesi gerekmiyordu, onun yapması gereken onların tabiatına ve örfüne uygun bir mûcize getirmesiydi. Bütün peygamberler hep aynı mûcizeyi değil, aksine farklı farklı mûcizeleri getirmişlerdi; her biri diğerinin getirdiği mûcizeden farklı bir mûcize getirmişti. Cenâb-ı Hak peygamberine buyurdu ki: Bu senin işin değil, **sen ancak bir uyarıcısın.** Yahut onlar, daha öncekilerin yaptıkları gibi helâk edilecekleri bir mûcizenin kendilerine getirmesini inatla istiyorlardı, Cenâb-ı Hak da **sen ancak bir uyarıcısın** buyurmuştu. Her ne kadar onlar inatla mûcize istiyorlar idiyse de, yüce Allah mûcize göndermek ve sonra yine karşı çıktıklarında onları helâk etmeyi bu ümmete bağışlamıştır. Çünkü bunlar peygamberliğini ispat için mûcize getirmesini ve kendilerine yetecek bir şeyi ortaya koymasını istemişlerdi, onlar ise inatçılık yapıyorlardı.

Sen ancak bir uyarıcısın cümlesi mûcize getirmek senin elinde değildir mânasına gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "De ki: Mûcizeler yalnız Allah'ın katındadır"[35]. "De ki: Acele istediğiniz şey (azap) benim elimde olsaydı, elbette iş bitirilmişti"[36]. Yahut Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: **Sen ancak bir uyarıcısın,** yani mûcizeleri var etmek ve onları yaratmak senin işin değildir; "De ki: Mûcizeler yalnız Allah'ın katındadır."

Her topluluğun da bir kılavuzu vardır. Yani insanları Allah'ın birliğine ve dinine çağıran bir davetçisi vardır. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurur: "Hiçbir ümmet yoktur ki içlerinden bir uyarıcı gelip geçmemiş olsun"[37]. **Her topluluğun bir kılavuzu vardır** cümlesi de, her zamanın bir kılavuzu vardır mânasına gelebilir. Sonra bu davetçinin kim olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları Allah'tır, bazıları da peygamberlerden biridir demiş, bazıları ise şöyle söylemiştir: Buradaki davetçi, peygamberden başka bir delildir. Bâtınîler şöyle dediler: Ondan maksat, haktan sapmaması için peygamber gibi mâsum imamdır. Ancak bize göre mâsum olsun olmasın, Kur'ân'da sapıklığa düşmeye 393 engel olacak, [§]ve saptığı zaman onun haktan ayrıldığını gösterecek şeyler

malısın. Bize okuyacağımız bir kitap indirmediğin sürece oraya çıktığına da asla inanmayacağız. De ki: Rabbimi tenzih ederim! Ben sadece bir beşer peygamberim" (el-İsrâ, 17/90-93).

35 "Onlar hâlâ, 'Rabb'inden ona bazı mûcizeler indirilmeli değil miydi?' diyorlar. De ki: Mûcizeler yalnız Allah'ın katındadır; ben sadece bir uyarıcıyım" (el-Ankebût, 29/50).

36 el-En'âm, 6/58.

37 Fâtır, 35/24.

vardır. **Her topluluğun da bir kılavuzu vardır.** Yani bir davetçisi vardır. Nitekim Allah şöyle buyurur: "Hiçbir ümmet yoktur ki içlerinden bir uyarıcı gelip geçmemiş olsun"[38].

اَللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ اُنْثٰى وَمَا تَغٖيضُ الْاَرْحَامُ وَمَا تَزْدَادُ وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ ﴿٨﴾

8. "Allah her dişinin karnında neyi taşıdığını, rahimlerin neyi eksiltip neyi artıracağını bilir. O'nun katında her şey bir ölçüye bağlıdır."

[Ceninin Yaratılması]

Allah her dişinin karnında neyi taşıdığını bilir. Yani Allah her dişinin karnında erkek çocuk mu kız çocuk mu, sağlıklı mı yoksa özürlü çocuk mu taşıdığını bilir. Burada Cenâb-ı Hak ilminden ve kudretinden haber vermekte, hiçbir şeyin kendisine gizli olmadığını ve hiçbir şeyin O'nu aciz bırakamayacağını söylemektedir. Bu bir iddiadan ibarettir, O'nun her şeyi bildiğini bize ispat edecek olan şey nedir? denilecek olursa, buna şöyle cevap verilir: Allah'ın idaresinin ve lütfunun o şeyle birlikte olması, ona ait bilginin Allah'ta olduğunu gösterir. Çünkü onun büyüyüp gelişmesi, kusurlardan sâlim ve düzgün olması, bütün organlarının düzgün bir şekilde gelişmesi, hiçbirinin diğerinden daha büyük olmaması, bazısının daha noksan bazısının daha tam olmaması, meselâ iki gözünün de düzgün olarak görmesi, birinin diğerinden daha fazla olmaması, aksine her ikisinin de eşit şekilde gelişip büyümesi, aynı şekilde ellerinin, ayaklarının, kulaklarının ve diğer organlarının da böyle olması, bunun bir ilimle ve düzgün bir yönetimle gerçekleştiğine işaret eder.

Rahimlerin neyi eksiltip neyi artıracağını bilir. Yani rahimlerin neyi azaltacağını ve neyi çoğaltacağını Allah bilir. Bütün müfessirler bunu şöyle yorumladı: **Rahimlerin eksilteceği** şeyden maksat, doğumun dokuz aydan ne kadar eksik olacağıdır. **Rahimlerin artıracağı** şeyden maksat da, dokuz ayı ne kadar geçeceğidir. Hasan-ı Basrî şöyle diyordu: Rahimlerin eksiltmesi, altı ayda, yedi ayda yahut sekiz ayda doğum yapmasıdır, [§]arttırması da dokuz ayı geçmesidir[39]. Übey [b. Kâb]'ın mushafında şöyledir: Allah her dişinin karnında neyi taşıdığını bilir ve ne doğuracağını bilir[40]. Fakat **Allah rahimlerin**

394

38 Fâtır, 35/24.

39 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIII, 111, 112; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 609.

40 Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XIII, 109.

neyi eksiltip neyi artıracağını bilir meâlindeki cümle iki şekilde yorumlanır. Birincisi, rahimlerin eksilteceği şey, hâmile olamamasıdır, yani o kısırdır. Eksiltmekten maksat, oradaki özelliğin yok olmasıdır. Cenâb-ı Hak aynı kelimeyi şu âyette de kullanmaktadır: "Su çekildi"[41]. Yani çekilip gitti. **Neyi artıracağını bilir** meâlindeki cümle de neye hâmile olduğunu bilir demektir. Yahut **rahimlerin eksilteceği şey,** kadınların doğurması için belirlenen vakitten önce doğurması, arttıracağı şey de kadınların doğuracağı zamanın üzerine çıkmasıdır. Veyahut **rahimlerin eksiltip artıracağı** şeyden maksat, rahimdeki çocuk sayısının çok veya az olmasıdır, rahmin bir çocuğu veya birden çok çocuğu taşımasıdır. Veyahut da çocuğun kendisinin artıp eksilmesidir; çünkü çocuğun karnında bir hastalık ârız olur, çocuk gelişir, fakat karnı eksik kalır, bunun gibi bazı organları gelişir, bazıları gelişmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

O'nun katında her şey bir ölçüye bağlıdır. Yani yaratılış sırasında her şey bir ölçüye bağlanmıştır, hiçbir şey rastgele bırakılmamıştır, Cenâb-ı Hak onu takdir edip düzenlemiştir.

عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْكَبِيرُ الْمُتَعَالِ ﴿٩﴾

9. "O, görüneni de görünmeyeni de bilir; O, büyüktür, yücedir."

O, görüneni de görünmeyeni de bilir. Bazıları şöyle dedi: Hiçbir şey O'nun bilgisinin dışında (ğayb) değildir, O yaratıkların görmediklerini (ğayb) de, onların gördüklerini de bilir. Yani insanlara görünen ve görünmeyen her şey, Allah katında aynı bilgi seviyesindedir. Bazıları da şunu söyledi: **O, görüneni de görünmeyeni de bilir,** bilfiil duyu ötesinde (ğayb) olanı da, bizzat görüneni de bilir. Bilfiil gaybın kapsamına yokken henüz var olmayan demektir, görünen de olan giren mevcut olan demektir. Cenâb-ı Hak henüz var olmayanı, sonra varedip etmeyeceğini de bilir. Var olunca da onu nasıl, ne zaman ve hangi vakitte varedeceğini de bilir. Var olan ve görüneni de var olarak bilir. **395** Âyet-i kerîmenin bu iki anlama gelmesi caizdir. *En doğrusunu Allah bilir.* **[§]** Cenâb-ı Hak gözlemledikleri halde özelliklerini bilmedikleri nesnelerin özelliklerini bilir. Meselâ yemekte bulunan yemek gücünü, sudaki gücü, göz ve kulağın mahiyetini, aklı, ruhu ve onların keyfiyetini de bilir. Bunların hepsi insanların bilmediği şeylerdir.

[Allah'ın Sıfatlarını Nasıl Anlamak Gerekir?]

---

41 Hûd, 11/44.

O, büyüktür, yücedir. Yani Allah yaratıkların hayal edemeyecekleri kadar yücedir. İnsanlar arasında şöyle sözler söylenir: Bu, kavminin büyüğüdür, bu zamanının biriciğidir. Bununla insanlar onun şahsen büyük ve iri olduğunu veya sayı itibariyle bir tane olduğunu kastetmezler, ancak emrinin ve iradesinin etkinliğini, şanını ve hükümranlığını, insanların ise onun karşısında düşük ve ona boyun eğer konumda olduklarını kastederler. Buna göre Allah'ın sıfatlarından anlaşılması gereken mâna, insanların beden büyüklüğünden anlaşılan anlam gibi değildir. Buna göre Allah'ın isimlerle nitelemesi de yaratılanların nitelenmesi ile aynı mânaya gelmez. Meselâ Allah için şöyle denilir: O evveldir, âhirdir, zâhirdir, bâtındır, büyüktür ve latîftir, yani lütufkârdır. Cenâb-ı Hakk'a bu sıfatların nispet edilmesinden, yaratılanlara nispet edildiğinde anlaşılan mâna anlaşılmaz. Çünkü dünyada biri için, o büyüktür denildiğinde, o lütufkârdır denilmiş olmaz. O evveldir denilince de, âhirdir denilmez. Zâhir ve bâtın sıfatları da böyledir. Dünyada bir insan bunlardan biriyle nitelendiğinde diğeri tabii olarak yok olur. Duyu ötesinde olan varlık nitelendiğinde ve ona bir isim nispet edildiğinde de böyledir. Bunun böyle olması, yaratılanlara nispet edildiğinde anlaşılması gereken mânanın Allah'a nispet de anlaşılmayacağı bilinmesi içindir. *En doğrusunu Allah bilir.*

سَوَٓاءٌ مِنْكُمْ مَنْ اَسَرَّ الْقَوْلَ وَمَنْ جَهَرَ بِه۪ وَمَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ بِالَّيْلِ وَسَارِبٌ بِالنَّهَارِ ﴿١٠﴾

10. "Sizden, sözü gizleyenle onu açıkça söyleyen, geceleyin gizlenenle gündüzün yürüyen O'na göre eşittir."

Sizden, sözü tek başına iken kendi içinde **gizleyenle onu** başkasına **açıkça söyleyen, geceleyin** yani gece karanlığında **gizlenenle gündüzün yürüyen O'na göre eşittir.** Bazıları **gündüzün yürüyen** meâlindeki ifadeye, gündüz açıkta olan mânasını verdiler. [§]Bazıları şöyle dedi: **Gündüzün yürüyen,** izbede olan insandır, günün aydınlığı ile kaçmaktadır. Bazıları da şöyle söyledi: **Geceleyin gizlenen kişi,** yani geceleyin evinde istirahat eden kişi; **gündüzün yürüyen,** yani gündüzün ihtiyaçlarını temin için dolaşan, hareket halinde olan insan. Cenâb-ı Hak bunu, önceki cümlenin, yani "Allah her dişinin karnında neyi taşıdığını bilir"[42] meâlindeki âyetin sılası olarak zikretmiştir. Allah rahimlerin neyi eksiltip neyi artıracağını da bildiğini, görüneni de görünmeyeni de bildiğini söylüyor. Sonra da Cenâb-ı Hak, sözü gizleyenle onu açıkça

396

---

42 er-Ra'd, 13/8.

söyleyeni, geceleyin gizlenenle gündüzün yürüyeni de bildiğini, yani her şeyi bildiğini, hiçbir şeyin O'na gizli kalmadığını, yaratılanlardan gizli iş yapanla açıktan iş yapanın farketmediğini söylemektedir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak, insanların kendisine isyandan sakınmaları için bundan söz etmiştir. Çünkü peşinde bir murakıp ve muhafız olduğunu bilen insan, bunların olmadığını bilenden daha çok sakınır ve daha korkar. Mukātil şöyle dedi: **Sizden, sözü gizleyenle onu açıkça söyleyen, geceleyin gizlenenle gündüzün yürüyen** Allah nezdinde **eşittir**; yani mâsiyetini gecenin karanlığında gizleyen veya onu gündüzün aydınlığında alenen yapan insanla ilgili her şeyin bilgisi Allah'ın nezdindedir[43]. Burada iki şeyin hatırlatılması söz konusudur. Birincisi, Cenâb-ı Hak insanlara, ilk günden hayatlarının son bulacağı güne kadar verdiği nimetleri hatırlatmakta, hayatta oldukları müddetçe nimetlerinin sürekli devam etmesi için kendisine şükretmelerini istemektedir. İkincisi, Allah insanların kendisine isyandan ve muhalefetten ebediyen sakınmaları için onların bütün hallerini ve yaptıklarını bildiğini hatırlatmaktadır. Bunları bildiğini şu âyette ifade buyurmaktadır: "Allah her dişinin karnında neyi taşıdığını, rahimlerin neyi eksiltip neyi artıracağını bilir. O'nun katında her şey bir ölçüye bağlıdır. O, görüneni de görünmeyeni de bilir; O, büyüktür, yücedir. Sizden, sözü gizleyenle onu açıkça söyleyen, geceleyin gizlenenle gündüzün yürüyen O'na göre eşittir"[44]. Nimetlerini de şu âyette hatırlatmaktadır: "Kişinin önünde ve arkasında Allah'ın emriyle onu kayıt ve koruma altına alan takipçiler (muakkıbât) vardır"[45].

لَهُ مُعَقِّبَاتٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ اَمْرِ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوا مَا بِاَنْفُسِهِمْ وَاِذَٓا اَرَادَ اللّٰهُ بِقَوْمٍ سُٓوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَالٍ ﴿١١﴾

397

[§]*11. "Kişinin önünde ve arkasında Allah'ın emriyle onu kayıt ve koruma altına alan takipçiler vardır. Bir toplum kendisindekini değiştirmedikçe Allah onlarda bulunanı değiştirmez. Allah herhangi bir toplumun başına bir kötülük gelmesini diledi mi, artık onun geri çevrilmesi mümkün değildir. Onların Allah'tan başka yardımcıları da bulunmaz."*

[Koruyucu Melekler]

---

43 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, I, 369.

44 er-Ra'd, 13/8-10.

45 er-Ra'd, 13/11.

Kişinin takipçileri vardır. Bazıları şöyle dedi: Onlar, insanın görünürde yaptığı işleri kontrol eden güvenlik güçleri ve yöneticilerdir. Cenâb-ı Hak onun gizli hallerinin de mahfûz olduğunu haber vermekte, şöyle buyurmaktadır: "Sizden, sözü gizleyenle onu açıkça söyleyen O'na göre eşittir"[46]. Cenâb-ı Hak bunları bildiğini, aynı zamanda görünen hallerinin de kontrol edildiğini haber vermektedir. Bazıları da şöyle dedi: **Onun takipçileri vardır,** yani onu koruyan melekler vardır. Bu mânada olmak üzere Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Melekler sabah namazında ve ikindi namazında sizin yanınızda buluşurlar"[47].

Önünde ve arkasında onu kayıt ve koruma altına alırlar. Bu cümle, "İnsanın sağında solunda oturmuş iki alıcı vardır"[48] meâlindeki âyetle aynı anlama gelir. Mücâhid dedi ki: Önündeki iyilikleri, arkasındaki kötülükleri yazar. İnsanın sağ tarafındaki melek iyilikleri yazar, sol tarafındaki de ancak sağdaki meleğin şahitliği ile yazar; ancak insan yürürken meleklerden biri önde, diğeri arkada olur[49].

398

[§]Onun takipçileri vardır. Buradaki "lehû" (له) zamiri muhtemelen Allah'a gider, yani Allah için onu **takip edenler vardır… Bunlar onu koruma altına alırlar.** Bu zamirin erkek ve kadın herkese işaret etmesi de muhtemeldir, bunun benzeri "Allah her dişinin karnında neyi taşıdığını bilir"[50] meâlindeki âyettir.

Allah'ın emriyle onu kayıt ve koruma altına alırlar. Bu cümlenin âdemoğlunun başına gelen belâlardan ve musibetlerden onun şahsını korurlar, anlamına gelmesi muhtemeldir. Eğer maksat onun şahsını korumak ise, o zaman **Allah'ın emrinden** meâlindeki ifade, onu Allah'ın azabından ve belâlarından korurlar anlamına gelir. Nitekim "Nihayet emrimiz geldi ve sular coşup yükseldi"[51] meâlindeki âyet de, azabımız gelince mânasına gelir. **Onu**

---

46 er-Ra'd, 13/10.

47 Ebû Hureyre'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Sizleri gece ve gündüz melekleri takip ederler ve onlar görev devir teslimi sırasında sabah namazında ve ikindi namazında buluşurlar. Sonra geceyi sizinle geçiren melek Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna çıkar, Allah insanları herkesten iyi bilmesine rağmen yine de sorar: Kullarımı nasıl bıraktınız? Onlar da şu cevabı verirler: Onları namazda bıraktık, yanlarına vardığımızda da namaz kılıyorlardı" (Buhârî, "Mevâkîtu's-salât", 16; Müslim, "Mesâcid", 210).

48 "İnsanı biz yarattık ve elbette içinden geçenleri biliriz; sağında solunda oturmuş iki alıcı (yaptığını) alıp kaydederken biz ona şah damarından daha yakınız" (Kâf, 50/16-17).

49 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 613.

50 er-Ra'd, 13/8.

51 "Nihayet emrimiz geldi ve sular coşup yükseldi" (Hûd, 11/40).

korurlar ibaresi, onun amellerini Allah'ın emriyle korurlar mânasına da gelebilir.

Önünde ve arkasında meâlindeki beyan farklı anlamlara gelir. **Önünde** anlamındaki "min beyni yedeyhi" (من بين يديه) kelimesi, yaptığı hayırlı ameller, **arkasında** meâlindeki "min halfihî" (من خلفه) kelimesi de kötülükler ve günahlar mânasına gelebilir. İlkinin, önden gönderdiği (yaptığı) ameller, ikincisinin geride kalan (yapmadığı) amelleri mânasına gelmesi de muhtemeldir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "Her insan dünyada neleri yaptığını, neleri de yapmadığını açıkça bilecektir"[52]. **Önünde** kelimesi geçmiş zaman, **arkasında** kelimesi kalan zaman mânasına da gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bir toplum kendisindekini değiştirmedikçe Allah onlarda bulunanı değiştirmez. Bu nimetin, Resûlullah (s.a.) tarafından getirilen din nimeti veya Kur'ân veya din işinden bir şey olması mümkündür. İnsanlar kendi hallerini değiştirmedikçe Allah da o nimeti değiştirmez. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Sonra sıvışıp giderler. Allah da onların kalplerini haktan çevirmiştir"[53]. "Onlar eğrilik yapınca Allah da kalplerini eğriltti"[54]. [§]Bundan maksadın sağlık, esenlik ve mal gibi dünyevî nimetler olması da mümkündür. Onlar kendilerinde olanı değiştirmedikçe Allah da bunları değiştirmez.

399

Şöyle bir soru sorulabilir: Peygamberler zorluklara ve belâlara mâruz kaldılar, bunlardan önce onların kendilerinde bir değişiklik yaptıkları düşünülemez mi?

Buna şu cevap verilir: Onlara bu nimetin yerine daha hayırlı olanı verilmiştir. Bu, kendilerinin sebep olduğu bir değiştirme değildir, fakat söylediğimiz gibi o nimetin yerine daha hayırlı olan bir nimet kendilerine verilmiştir.

Sonra, yenilenme ve tekrar ortaya çıkarılması gerekli bulunan lütuf türü itaatler ve nimetlerden ibaret olanlar, insanların tercih hallerini ve kendilerini değiştirmeleri halinde değişir. Devam etmesi gereken fiillere gelince, onları

---

52 el-İnfitâr, 82/5.

53 "Ne zaman bir sûre indirilse, 'Sizi biri görüyor mu?' diyerek birbirlerine bakarlar, sonra sıvışıp giderler. Anlamamakta direndikleri için Allah da onların kalplerini haktan çevirmiştir" (et-Tevbe, 9/127).

54 "Hani Mûsâ kavmine şöyle demişti: 'Ey kavmim! Size Allah tarafından gönderilmiş elçi olduğumu gayet iyi bildiğiniz halde ne diye beni üzüyorsunuz?' Onlar eğrilik yapınca Allah da kalplerini eğriltti. Allah günaha saplananları doğruya eriştirmez" (es-Saf, 61/5).

Allah sonradan değiştirir. O da esenlik, sağlık ve bolluk gibi şeylerdir. Bu yenilenmesi ve yeniden yapılması gerekenler de itaatler ve isyanlardır[55].

Allah herhangi bir toplumun başına bir kötülük gelmesini diledi mi, artık onun geri çevrilmesi mümkün değildir. Bu ilâhî beyan, Mûtezile'nin iddialarını reddetmektedir. Onlar diyorlar ki: Allah insanlar için dinde yalnızca aslah (en uygun) olanı diler. Fakat bu âyette Cenâb-ı Hak, onların başına bir kötülük gelmesini murat ettiğinde kimsenin onu geri çeviremeyeceğini haber vermektedir. İşte bu âyet, insanlar Allah'ın kendilerine verdiği nimetleri değiştirdiklerinde Cenâb-ı Hakk'ın da onlar için kötülük murat edeceğine işaret etmektedir. Allah bunu onların aleyhine değiştirmektedir. Mûtezile ise şöyle diyor: Yaratılanların, Cenâb-ı Hakk'ın kullarına bir kötülük yapmayı dilemesi onların bunu ortadan kaldırma halinde güçleri vardır, Allah onlara bir hayrı murat ettiğinde onu da reddedebilirler. Fakat Allah, "Lütfunu engelleyebilecek kimse yoktur"[56], "Vereceği kötülüğü geri çevirecek kimse de yoktur" diye buyurmaktadır.

[§]Onların Allah'tan başka yardımcıları da bulunmaz. Yani Cenâb-ı Hakk'ın onlar için murat ettiği azabı defedecek bir dost veya yardımcı yoktur ki, onu defetsin veya onlara yardım etsin. Allah başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Sizin için Allah'tan başka ne bir dost ne de yardımcı vardır"[57]. **400**

Ebû Avsece şöyle dedi: Âyetin başındaki "muakkıbât" (مُعَقِّبات) kelimesi, Allah'ın emriyle insanı koruyan muhafızlar demektir. Bu kelime "Allah'ın hükmünü denetleyecek yoktur"[58] meâlindeki âyette de geçmektedir, ancak burada O'nun hükmünü reddedecek kimse yoktur anlamına gelmektedir. Bundan başka anlamlar verenlerin de olduğu söylenmiştir. Meselâ "a‘kabe fulânun fulânen" (أَعْقَبَ فلانٌ فلانًا) denildiğinde, o gitti bu geldi denilmiş olur. "Akkabtü"

---

55 "Sonra itaatlerden ve hayırlı fiillerden yenilenmesi ve tekrar yapılması gereken nimetlerin değişmesi, insanların tercih haline göre zıddına döner. Bu nimetler, ilâhî lütuf ve korumanın engellenip insanın yardımsız bırakılmasıyla değişir. Devam etmesi gereken durum ve nesneler yahut hiç ardı gelmeyecek şekilde benzerlerinin getirilmesiyle haklarında devam etme hükmü verilen nimetlerin değiştirilmesi sonradan Allah tarafından gerçekleştirilir, meselâ zihin sağlığı ve anlama kabiliyeti gibi; insanlardan bu halin değişmesi, o nimetleri ait olmadıkları yerde kullanmak ve nimetlerin şükür hakkını yerine getirmekten imtina etmekle olur. *En doğrusunu Allah bilir*" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 408b).

56 "Allah sana bir zarar verecek olursa, onu O'ndan başka giderecek yoktur. O senin hakkında bir iyilik dilerse onun lütfunu engelleyebilecek de yoktur. Bunu kullarından dilediğine nasip eder. Bağışlayan ve esirgeyen O'dur" (Yûnus, 10/107).

57 el-Bakara, 2/107.

58 "Allah hükmeder, O'nun hükmünü denetleyecek yoktur" (er-Ra‘d, 13/41).

(عَقَبْتُ) denilince de döndüm anlamı kastedilir. " Racea alâ akıbeyhi" (رجع على عَقِبَيْهِ) denilince de, geri döndü demektir. İbn Kuteybe şöyle dedi: Muakkıbât, gece ve gündüz birbirini takiben gelen meleklerdir, bir grup gidince, onların yerini başka bir grup alır. **Allah'ın emriyle onu kayıt ve koruma altına alırlar.** Burada Allah'ın emrinden anlamına gelen "min emrillah" (مِنْ امْرِ الله) sözcükleri, Allah'ın emriyle anlamındaki "bi-emrillah" (بِأَمْرِ الله) mânasındadır. **Onların Allah'tan başka yardımcıları da bulunmaz.** Buradaki "vâlin" (وال) kelimesi veli, yani dost mânasına gelir. Kelime kādir ve kadîr, hâfız ve hafîz lafızlarının benzeridir[59]. Bu, dilde caiz olan bir ifade tarzıdır.

هُوَ الَّذٖى يُرٖيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنْشِئُ السَّحَابَ الثِّقَالَ ﴿١٢﴾

12. "Size korku ve ümit duyguları içinde şimşeği gösteren ve yağmur dolu bulutları meydana getiren O'dur."

Size korku ve ümit duyguları içinde şimşeği gösteren O'dur. Yani sizi hem korkutan hem ümit veren şimşeği… Yahut korktuğunuz ve ümit ettiğiniz şeyi gösteren… Müfessirler der ki: **Korku** yolcu için, **ümit** de mukim içindi. **Korku** ev halkı için, **ümit** de ziraat ehli için olduğu da söylenmiştir. Bize göre, ümit eden de korkan da aynı gruptur; yararlanma zamanında ondan faydalanmayı ümit ediyorlar, yararlanma vaktinin dışında da onun zararından korkuyorlar. Yahut faydasını ümit ediyorlar, zararından korkuyorlar. Veyahut onun geçmesini ümit ediyorlar, üzerlerine inmesinden ve yararlanma zamanı gelmeden zarar vermesinden korkuyorlar. **Size korku ve ümit duyguları için-** 401 **de şimşeği gösteren O'dur.** Bu beyan hakkında başka bir ihtimal da şudur: [§] Sözü edilen korkuyu ve vâdedilen ümidi size gösterecek; çünkü şimşek hem ışıktır, hem ateştir. Işıktır, cennette vâdedilen ışığı ümit ettirir. Ateştir, âhirette sözü edilen ateşten korkutur, çünkü orada ateş vardır. Görmez misin ki, ateş şiddetli olunca, ona dokunanın halinden korkulur.

Yağmur dolu bulutları meydana getiren O'dur. Yani içinde yağmur ve su bulunan ağır bulutları yükselten O'dur. Ebû Avsece şöyle dedi: Bulut yükseldiğinde "neş'eti's-semâu" (نشأت السماء) denilir, buluta da "neş'un" (نَشْأٌ) denilir. "Enşee" (أنشأ) fiili, aldı mânasına gelir. "Enşeellâhu'l-halka" (أَنْشأ الله الخلق), yani Allah mahlukatı yarattı demektir. Sülasîden "neşee" fiili "irtefea" (إرتفع) mânasına,

---

[59] İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 225.

if'âl bâbından enşee fiili de rafea (رفع) mânasına gelir. Âyette de bu anlamda, yani yükseltti mânasında kullanılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَالْمَلٰٓئِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِ وَيُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ فَيُصِيبُ بِهَا مَنْ يَشَٓاءُ وَهُمْ يُجَادِلُونَ فِى اللّٰهِ وَهُوَ شَدِيدُ الْمِحَالِ ﴿١٣﴾

13. "Gök gürültüsü Allah'ı överek tenzih eder; O'nun korkusundan dolayı melekler de buna katılır. Onlar Allah hakkında tartışıp dururken O, yıldırımlar gönderip bunlarla dilediğini çarpar. O'nun azabı pek şiddetlidir."

[Gök Gürültüsü ve Şimşek]

Gök gürültüsü Allah'ı överek tenzih eder; Gök gürültüsü anlamına gelen "ra'd" (الرعد) kelimesi ile şimşek anlamına gelen "berk" (البرق) kelimelerinden neyin kastedildiği konusunda farklı görüşler vardır. Bazıları dedi ki: "Ra'd" kelimesi, bulutlarla görevli meleklerden birinin ismidir, onun sesinden maksat da Allah'ı tesbih etmesidir. Bu konuda İbn Abbâs'tan (r.a.) şöyle rivayet edilmiştir: Yahudiler Hz. Peygamber'e (s.a.) gelip dediler ki: Yâ Ebe'l-Kāsım! Bize gök gürültüsünün ne olduğunu anlat! Hz. Peygamber (s.a.) şöyle dedi: "O, bulutlarla görevli meleklerden biridir, yanında ateşten kamçılar vardır, bulutları onlarla Allah'ın dilediği yere sevkeder." Dediler ki: O zaman duyduğumuz o ses nedir? Buyurdu ki: "Bulutları sevk sesidir, emrettiği yere gitmeleri için çıkardığı yönlendirici sesidir." Yahudiler, doğru söyledin, dediler[60]. [§]Eğer bu rivayet doğru ise, âyetten maksat da odur. Hz. Ali'ye (r.a.) gök gürültüsü ve şimşekten sorulduğunda şu cevabı vermiş: Gök gürültüsü (ra'd) bir melektir, şimşek (berk) de onun demir kamçılarla bulutlara vurmasıdır[61]. Şöyle de söylendi: Gök gürültüsü, söylediğimiz gibi, Allah'ı tesbih ile bulutları sevkediyor. Bulut az olduğunda onu dürer, gazabı şiddetlenince de ağzından ateş çıkar, yıldırım işte budur. Şöyle de söylenmiştir: O, bulutları sevkeden rüzgârdır, bulutlar yoğunlaşıp çıkacak bir yer bulamayınca ses çıkarır, işte bulutların çıkardığı gürültü odur. Bazı felsefeciler şöyle dedi: Gök gürültüsü, bulut kütlelerinin çarpışmasıdır, bundan taşın taşa çarpması gibi o ses çıkar. Başka bazı

402

---

60 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 274; Tirmizî, "*Tefsîr*", 13; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 621. Tirmizî, bu rivayet hasendir, dedi.

61 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, I, 152; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 621.

felsefeciler de şöyle söyledi: O ancak bir rüzgârdır, bulutların altında sıkışır ve parçalanır, işte o ses bundan çıkar. Gök gürültüsünü meydana getiren şey, ya melektir, ya rüzgârdır, ya da Cenâb-ı Hakk'ın, her şeyin Allah'ı tesbih ettiğini haber vermesi dikkate alındığında her şeyin yaptığı tesbih türündendir. Çünkü Allah şöyle buyuruyor: "O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur"[62]. Yaratılış gereği ortaya çıkan bir tesbih olması da muhtemeldir; çünkü her şeyin yaratılışında, yaratıcısına hamdetme, kendisini varedeni mülhitlerin niteledikleri her şeyden uzak tutma özelliği ile O'nun ulûhiyetinin ve rablığının delilleri varedilmiştir. Sözlü bir tesbih olması da muhtemeldir; çünkü, diğer yaratıkların anlamayacağı şekilde, gizlice Allah'ı tesbih ve tenzih özelliği her şeyin yaratılışına konulmuştur. Ebû Saîd el-Hudrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Gök gürültüsü, melektir ve o ses onun tesbihidir. Şimşek ise o meleğin bulutları sevkederken çıkardığı sestir. Bunun örneklerinin çok olduğu söylenmiştir. *Bunun en doğrusunu Allah bilir.* Onun korkunç bir şey olduğundan, mahlukatı korkuttuğundan ve insanlara Cenâb-ı Hakk'ın hükümranlığını ve azametini hatırlattığından başka, bizim onu bilmeye de ihtiyacımız yoktur. Eğer insanlar ona alışmamış olsalardı o sesi dinlemeye canları dayanmazdı.

403 [§] **Gök gürültüsü Allah'ı överek tenzih eder.** Yani insanlara Allah'ın hükümranlığını ve azametini hatırlatır. Bu ve onun, insanlara Allah'ın hükümranlığını ve azametini hatırlatması, onun tesbihidir. **O'nun korkusundan dolayı melekler de buna katılır;** yani Cenâb-ı Hakk'ın korkusundan melekler de bu tesbihe katılırlar. Gök gürültüsü Allah'ı tesbih ediyor ve mahlukata Allah'ın azametini ve hükümranlığını hatırlatıyor, bu da onun Allah'ı övmesidir. Melekler, kendileriyle Rab'leri arasında kalacak şekilde Allah'ı tesbih ederler. Cenâb-ı Hak âyette gök gürültüsünün hamd ile tesbih ettiğini belirtti, fakat meleklerin hamd ile tesbihini zikretmedi. **O'nun korkusundan dolayı melekler de buna katılır** buyurdu. Buradaki korkusundan kelimesi iki mânaya gelir. Birincisi, O'nun cezasından korkarak demektir, çünkü onlar en küçük bir hata yaptıkları takdirde Allah'ın cezası ile korkutulmuşlardı. Nitekim bir âyette Allah şöyle buyurur: "Onlardan biri, 'Tanrı O değil, benim!' diyecek olsa (ki demez), biz onu da cehennemle cezalandırırız"[63]. İkincisi, cezadan değil Allah'ın heybetinden korkarlar demektir, çünkü Allah onları kendisine itaat etmek ve teslim olmakla nitelemiş, şöyle buyurmuştur: "Melekler, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmez ve kendilerine emredileni yerine getirirler"[64]. Başka bir

---

62 el-İsrâ, 17/44.

63 el-Enbiyâ, 21/29.

64 et-Tahrîm, 66/6.

âyette de, "Onlar asla yorulmazlar"[65] buyuruyor. Buna benzer başka âyetler de vardır. Sonra Cenâb-ı Hakk'ın heybetinden korkma hali âhirette de devam eder, cezadan korkmak ise geçip gider.

O, yıldırımlar gönderir. Buradaki "sa'ka" (الصَّعْقَة) kelimesinin, bazılarını öldüren, bazılarının da aklını başından alan kuvvetli gürültü mânasına geldiği söylenmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "Göklerde ve yerde bulunanların hepsi düşüp ölecek"[66]. Bu kelimenin bir azap ismi olduğu da söylenmiştir, onu daha önce açıklamıştık[67]. Bazı rivayetlerde belirtildiğine göre, bir adam Hz. Peygamber'e (s.a.) gelip kendisine Rabb'in işinden bir şey soruyor. Hemen o sırada bir yıldırım düşüyor ve adamı yakıyor. Bunun üzerine şu âyet-i kerîme geliyor: **O, yıldırımlar gönderip bunlarla dilediğini çarpar. O'nun azabı pek şiddetlidir**[68]**.**

404

[§]Onlar Allah hakkında tartışıp duruyorlar; yani Allah'ın birliği konusunda tartışıyorlar, çünkü kâfirlerin hepsi, Allah'ın birliği ve ulûhiyeti konusunda tartışıp duruyordu.

O'nun azabı pek şiddetlidir. Bazıları şöyle dedi: O'nun intikamı ve cezası çok şiddetlidir. Buna, çok güçlüdür mânası verildiği gibi, yakalaması çok şiddetlidir anlamı da verilmiştir. İbn Kuteybe şöyle dedi: "Mihâl" (المحال) kelimesi, hile ve tuzak anlamına gelir, kelimenin kökü "hîle"dir (حِيل)[69]. Ancak ona ilkinin ismi verilmiştir, çünkü o, hilenin cezasıdır. Tıpkı kötülüğün cezasına kötülük, saldırının cezasına saldırı ismi verildiği gibi[70]. Hile ve tuzak anlamına gelen "keyd" (كَيْد) ve "mekr" (مَكْر) kelimeleri, daha önce de söylediğimiz[71] gibi, insanlar güven içinde olduklarını düşündükleri sırada onları hiç beklemedikleri yerden yakalamaktır. Ebû Avsece şöyle dedi: "Mihâl" bana göre "mekr" (مكر), yani tuzak mânasına gelir.

---

65 "Göklerde ve yerde olanlar hep O'na aittir. O'nun huzurunda bulunanlar, O'na ibadet etme hususunda ne büyüklenirler ne de yorulurlar. Onlar, bıkıp usanmaksızın gece gündüz Allah'ı tenzih ederler" (el-Enbiyâ, 21/19-20).

66 "(O gün) sûra üflenecek, ardından -Allah'ın diledikleri dışında- göklerde ve yerde bulunanların hepsi düşüp ölecek; sonra sûra yeniden üflenecek ve onlar birden ayağa kalkmış, etrafa bakıyor olacaklar" (ez-Zümer, 39/68).

67 bk. el-Bakara sûresinin 2/55. âyetinin tefsiri.

68 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIII, 125-126; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 625-626.

69 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 226.

70 Burada müellif şu âyetlere işaret etmektedir: "Bir kötülüğün karşılığı ona denk bir kötülüktür; ama kim bağışlar, düzeltme yolunu tutarsa onun mükâfatını Allah verir. Hiç şüphe yok ki O haksızlık edenleri sevmez" (eş-Şûrâ, 42/40). "Kim size saldırırsa, onun saldırısının dengiyle siz de ona saldırın" (el-Bakara, 2/194).

71 bk. Yûsuf sûresinin 12/5 ve 78. âyetlerinin tefsiri.

لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ بِشَيْءٍ اِلَّا كَبَاسِطِ كَفَّيْهِ اِلَى الْمَٓاءِ لِيَبْلُغَ فَاهُ وَمَا هُوَ بِبَالِغِهِ وَمَا دُعَٓاءُ الْكَافِرِينَ اِلَّا فِى ضَلَالٍ ﴿١٤﴾

14. "Dua edilmeye lâyık olan O'dur. O'nun dışında el açıp dua ettikleri şeyler, onların hiçbir isteğini karşılayamazlar. Onlar ancak, ağzına gelsin diye iki avucunu suya doğru açıp yalvaran kimse gibidir. Halbuki bu yoldan su asla onun ağzına gelecek değildir. Kâfirlerin duası hep boşa gider."

Dua edilmeye lâyık olan O'dur. Bu cümleye iki anlam verilebilir. Birincisi, ibadet edilmeye lâyık olan O'dur, O'ndan başka hiç kimse ibadete lâyık değildir. Yani ibadet edilme hakkına sahip olan O'dur, O'ndan başka kendisine ibadet edilenlerin hiçbiri ibadet edilme hakkına lâyık değildir. İbadet edilme hakkı O'na aittir, başkasına değil. İkincisi, yapılan duayı kabul etme hakkı O'na aittir, [405] [§]O'ndan başka hiç kimsenin duayı kabul etme gücü yoktur. İlk yoruma göre âyetteki davet kelimesi ibadet anlamına gelir, ikinci yoruma göre de yapılan duayı kabul etmek, yani dua eden insanın duasını kabul etmek O'na aittir anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* Yaratılanların duasını kabul etme gücü sadece O'nda vardır, insanların O'nun dışında taptığı ve dua ettiği nesnelerin böyle bir gücü yoktur. **O'nun dışında el açıp dua ettikleri şeyler, onların hiçbir isteğini karşılayamazlar** meâlindeki âyet buna işaret eder. Yani **O'nun dışında el açıp dua ettikleri şeyler,** duayı kabul etme gücüne sahip değildirler. Yahut onların putlara tapmalarından umduklarını alamazlar. Bunun örneği şu âyette belirtilmiştir: **Onlar ancak, ağzına gelsin diye iki avucunu suya doğru açıp yalvaran kimse gibidir. Halbuki bu yoldan su asla onun ağzına gelecek değildir.** Burada Allah'tan başkasına dua eden kişinin iki avucunu suya doğru açan kimseye benzetilmesinin açıklaması şöyledir: *En doğrusunu Allah bilir ya*, Allah'tan başkasına dua eden kişi, **ancak iki avucunu suya doğru açıp** suya dua eden **kimse gibidir;** suya dua etse bile su ona cevap veremediği ve duasını kabul edemediği gibi, putlara dua eden kişiye de putlar cevap veremez ve duasını kabul edemezler. *Bunu en iyi Allah bilir.* Yahut bu örnek şöyle de açıklanabilir: Allah'tan başkasına tapan veya O'ndan başkasına dua eden kimse, **ancak iki avucunu suya doğru açan kimse gibidir;** yani o sudan uzakta bir yerdedir, kendisi suya ulaşamadığı gibi Allah'tan başkasına tapan da arzusuna ve beklentisine ulaşamaz. Başka bir ihtimal de şudur: Avuçlar birleştirildiğinde

su avuçlanır, eller ve parmaklar açıldığında ise suyu avuçlama imkânı yoktur; işte Allah'tan başkasına kulluk yapan da böyledir.

Kâfirlerin duası hep boşa gider. Yani kâfirlerin dua ve ibadetlerinin kendilerine, âhirette hüsrandan başka bir getirisi yoktur. Hâsılı; onların bütün yaptıkları kendilerinden kaybolup gider, onlar yaptıkları dua ve ibadetle umduklarını elde edemezler. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: "Daha önce taptıkları putlar onları terkedip kaybolmuştur"[72]. Yahut "Uydurdukları putlar kendilerini bırakıp gitmiştir"[73].

وَلِلّٰهِ يَسْجُدُ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَظِلَالُهُمْ بِالْغُدُوِّ وَالْاٰصَالِ ﴿١٥﴾

[§]*15. "Göklerde ve yerde bulunan her şey ve bunların gölgeleri sabah akşam, isteseler de istemeseler de Allah'a secde ederler."* **406**

[Secde]

Göklerde ve yerde bulunan her şey isteseler de istemeseler de Allah'a secde ederler. Buradaki **secde** kelimesi ile gerçek secde kastedilmiştir, mümin ve kâfir herkes Allah'a secde eder; ancak mümin kendi tercihi ve arzusu ile secde eder, kâfir ise zaruret halinde, sıkıntıya ve zorluğa düştüğünde istemeyerek secde eder. Buradaki secdenin farklı mânalarda kullanılmış olması da muhtemeldir. Birincisi, gerçek secde mânasında kullanılmıştır, eğer maksat bu ise, o zaman âyet özellikle imtihan edilenler hakkındadır.

İkincisi, hilkat secdesi mânasında kullanılmış olabilir, bu durumda da âyet yaratılanların hepsi ile ilgilidir, çünkü Allah her şeyin yaratılışında ve hilkatinde Cenâb-ı Hakk'ın birliğine işaret eden, O'nun ulûhiyetini ve rablığını gösteren özelliği koymuştur.

Üçüncüsü, mümin ve kâfir herkeste ortaya çıkan durumların secdesi olabilir. Mümin her türlü ahvâlde Allah'a secde eder, kâfir ise ancak dara ve zora düştüğünde secde eder, boyun büker, bolluk ve rahatlık halinde secde etmez. Âyet, kâfirin Allah'a secdesinin de kendi tercihi ve arzusu ile olduğu anlamına da gelir gibidir, çünkü onlar şöyle diyorlardı: "Sadece bizi Allah'a yaklaş-

---

72 Fussılet, 41/48.

73 "Uydurdukları tanrılar kendilerini bırakıp gitti!" (el-En'âm, 6/24).

tırsınlar diye onlara tapıyoruz"[74]. "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız, diyorlar"[75]. Onlar putlara tapmış olsalar da, secdenin ve ibadetin Allah'a yapılması gerektiğini biliyorlardı. Fakat başkalarını Allah'a ortak koştukları için Cenâb-ı Hak onlardan bunu kabul etmedi.

Her şey ve bunların gölgeleri sabah akşam… Yani o nesnelerin gölgeleri **sabah akşam** Allah'a secde ederler. Her şeyin gölgesi, o şeyle birlikte döner, o şeyin döndüğü yöne döner. Cenâb-ı Hak burada akşam ve sabah anlamına gelen "ğudüv" (الغدوّ) ve "âsâl" (الآصال) kelimelerini zikretti, çünkü gölge sabah ve akşama yakın zamanlarda belirgin olarak ortaya çıkar.

Göklerde ve yerde bulunan her şey isteseler de istemeseler de Allah'a secde ederler meâlindeki secde ile, onların eğilmeleri ve boyun eğmeleri kastedilmiş olabilir. Eğer maksat eğilmek ise, o zaman sözü edilen secde, insan **407** olsun olmasın, canlı olsun olmasın bütün yaratıklar içindir. **[§]Her şey ve bunların gölgeleri sabah akşam…** Yani o nesnelerin gölgeleri de sabah akşam eğilir. Buradaki secde lafzından maksadın hilkat secdesi olması da mümkündür, bu durumda da herkes hilkati, yani yaratılış özelliği ile Allah'a secde ediyor demektir.

Burada sabah akşam denilmesinin anlamı nedir? diye sorulursa, cevap olarak denilir ki: Bu ifadeden belli bir zaman dilimi değil, her zaman, daima, bütün vakitler, anlamı kastedilmiştir.

قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ قُلِ اللّٰهُ قُلْ اَفَاتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِه۪ٓ اَوْلِيَٓاءَ لَا يَمْلِكُونَ لِاَنْفُسِهِمْ نَفْعًا وَلَا ضَرًّا قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْاَعْمٰى وَالْبَصِيرُ اَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ اَمْ جَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَٓاءَ خَلَقُوا كَخَلْقِه۪ فَتَشَابَهَ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ قُلِ اللّٰهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ﴿١٦﴾

---

74 "Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler, 'sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz' diyorlar" (ez-Zümer, 39/3).

75 "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar" (Yûnus, 10/18).

16. "Göklerin ve yerin Rabb'i kimdir? diye sor. 'Allah'tır' diye de cevap ver; sonra de ki: Öyle ise O'nu bırakıp da kendilerine bile fayda sağlayacak veya zararı savacak güce sahip olmayan koruyucu putlar mı edindiniz? 'Hiç körle gören bir olur mu; yahut karanlıklarla aydınlık eşit olur mu?' diye de sor. 'Yoksa Allah'ın yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu iki yaratma arasındaki benzerlikten dolayı mı şaşırdılar?' De ki: Her şeyi yaratan Allah'tır. O birdir, karşı konulamaz güce sahiptir."

Göklerin ve yerin Rabb'i kimdir? diye sor. 'Allah'tır' diye de cevap ver. Cenâb-ı Hak önce onlara, **göklerin ve yerin Rabb'i kimdir,** diye sormasını Resûlullah'a (s.a.) emrediyor, sonra da Allah diyerek bunun cevabını onlara kendisinin vermesini emrediyor. Bu, görünüş itibariyle bir iddiadır. Bu sûredeki âyetlerin ekserisi iddia, bazıları da delildir. Meselâ Allah şöyle buyurmaktadır: **Kendilerine bile fayda sağlayacak veya zararı savacak güce sahip olmayan şeyler… Allah'ın yarattığı gibi yaratan ortaklar mı buldular?** Çünkü onlar, taptıkları putların Allah'ın yarattığı gibi yaratamayacağını, kimseye fayda veremeyeceğini, kimseden de zararı gideremeyeceğini kabul ediyorlardı. Cenâb-ı Hak, peygamberine şunu emrediyor: **Göklerin ve yerin Rabb'i kimdir? diye sor.** Allah ona Rabb'iniz kimdir? diye sormasını değil, **Göklerin ve yerin Rabb'i kimdir?** diye sormasını emrediyor. Onlara bunu sormayı emretmesinin sebebi, ancak göklerin ve yerin Rabb'inin, taptıkları putlar olduğunu söylemeye cesaret edememeleri içindir. Onlar göklerin ve yerin Rabb'inin Allah olduğunu kesin olarak ikrar ediyorlardı. O'nun göklerin ve yerin Rabb'i olduğunu ikrar ettikleri zaman, bu ikrarın içine göklerde ve yerde olan her şeyin O'nun rubûbiyeti altında olduğu hükmü de girer. Çünkü Allah gökleri ve yeri, ancak orada yaşayanlar için yaratmıştır. Buna göre Allah göklerin ve yerin Rabb'i olunca, aynı zamanda göklerde ve yerde olan her şeyin de Rabb'i olmuş olur. **[§]Göklerin ve yerin Rabb'i kimdir? diye sor. 'Allah'tır' diye de cevap ver.** Allah önce onlara sormasını, sonra da cevabını onlardan önce yine kendisinin vermesini emrediyor. Çünkü Hz. Peygamber, her türlü hayır yarışında önde gidendir. Hz. Peygamber'in (s.a.) sorusuna insanlar, göklerin ve yerin Rabb'i Allah'tır, diye cevap vermişlerdi. Bunun delili, Übey, İbn Mesûd ve Hafsa'nın mushaflarıdır. Onlar âyeti şu mânada okudular: Göklerin ve yerin Rabb'i kimdir? 'Allah'tır' diye cevap verdiler. Yukarıdaki kırâat, Hz. Peygamber (s.a.) her türlü hayır yarışında önde olduğu gibi, bu soruya cevap vermekte de onları geçmesini emrettiğine işaret eder. 408

Sonra de ki: Öyle ise O'nu bırakıp da koruyucu putlar mı edindiniz? *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Göklerin ve yerin Rabb'inin Allah olduğunu ve O'nun gerçek ilâh olduğunu ikrar ettiğinize göre,

Allah'ı bırakıp da şu putları nasıl rab edindiniz ve onlara nasıl taptınız? Yahut göklerin ve yerin Rabb'i olmayanı, bunların Rabb'i olduğunu ve ibadete lâyık olduğunu ikrar ettiğiniz Allah'tan nasıl daha üstün görürsünüz? *En doğrusunu Allah bilir.*

Kendilerine bile fayda sağlayacak veya zararı savacak güce sahip olmayan; çünkü onlar kendilerine bile fayda sağlayacak güce sahip olmadıkları gibi zararı gidermeye de güçleri yetmiyor. Böyle iken nasıl başkasına fayda verebilir veya başkasından zararı nasıl defeder? Cenâb-ı Hak onların buna güçlerinin yetmeyeceğini, gerçek güç ve kudret sahibinin kendisi olduğunu onlara öğretiyor. O güç ve kudrete sahip olanı nasıl bıraktınız ve güçsüz olana nasıl taptınız? Bu âyet iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, Allah'ı bırakıp da **kendilerine bile fayda sağlayacak veya zararı savacak güce sahip olmayanı** nasıl ilâh edindiniz? İkincisi, **kendilerine bile fayda sağlayacak veya zararı savacak güce sahip değil iken,** faydayı elde etme ve zararı ortadan kaldırma ihtiyacı da varken, "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız"[76] diyerek fayda sağlamak için onlara nasıl taptınız?

Hiç körle gören bir olur mu? diye de sor. Yani taptığınız putların kör olduğunu, hiçbir şeyi göremediğini, Allah'ın ise her şeyi gördüğünü biliyorsunuz, böyleyken her şeyi görene kulluğu nasıl bırakır, hiçbir şeyi görmeyene kulluğu nasıl tercih edersiniz? Bunlar eşit midir? Hayır, eşit değildir. Yahut Allah onlara şunu söylüyor: Siz putlara tapmakla, onların Allah nezdindeki şefaatlerine tamah ettiniz, halbuki onlar kördürler, siz ise görüyorsunuz, kör olan birinin gören kişiye rehberlik yaptığını dünyada gördünüz mü? Veyahut gözleri görmeyen birinin gören kişiye kılavuz olacağını nasıl düşünürsünüz? Eğer böyle düşünmüyorsanız, putların şefaatine nasıl tamah edersiniz?

409 [§] **Hiç körle gören bir olur mu? diye de sor.** Kör olandan maksat kâfirdir, gören de mümindir. **Yahut karanlıklarla aydınlık eşit olur mu? diye de sor.** Buradaki karanlıktan maksat küfürdür, aydınlık ise imandır. Karanlığı küfre, aydınlığı imana benzetmelerinin sebebi şudur: Karanlık her şeyi örter ve perdeler, aydınlık ise örtüyü ve perdeyi kaldırır. İmanın delilleri ve kanıtları vardır, bu deliller o örtüleri ve perdeleri kaldırır ve her şeyi aydınlatır. Küfrün ise onları kaldıracak delilleri ve kanıtları yoktur, bu yüzden karanlıktır, hiçbir şeyi aydınlatamaz. İman aydınlıktır, söylediğimiz gibi delillerle ve kanıtlarla her şeyi aydınlatıp parlatır. Kâfir, hiçbir şeyi göremeyen kör gibidir, çünkü ka-

---

76 "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar" (Yûnus, 10/18).

ranlıktadır. Mümin ise gören kimse gibidir, çünkü yanında delilleri ve kanıtları vardır.

Yoksa Allah'a ortaklar mı buldular? Yani aksine onlar, taptıklarında kendilerine fayda veremeyeceğini, tapmadıklarında da zarar veremeyeceğini bildikleri halde ibadet konusunda onları **Allah'a ortak ettiler. Yoksa Allah'ın yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu iki yaratma arasındaki benzerlikten dolayı mı şaşırdılar?** Yani onların taptığı ve ulûhiyet konusunda Allah'a ortak koştukları o putlar, Allah'ın yarattığı gibi bir nesne yarattılar da, Allah'ın yaratması ile putların yaratmasını mı karıştırdılar? Aslında onlar, putların, Allah'ın yarattığı gibi bir şey yaratmadığını biliyorlar, üstelik onlar Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğunu ikrar etmelerine rağmen ibadet ve ulûhiyet konusunda o putları nasıl Allah'a ortak ederler? Bu âyet, Mûtezile'nin iddiasını geçersiz kılmaktadır, çünkü onlar şöyle diyorlar: Allah kulların fiillerini yaratmamıştır, onları yaratmaya gücü yetmez. Onların iddiasına göre insanların fiillerini Allah yaratmadı, insanlar kendileri yarattı. Buna göre burada bir yaratma benzerliği vardır. İşte bu bakımdan bu âyet, onların iddialarının yanlışlığına ve görüşlerinin bozukluğuna işaret etmektedir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

De ki: Her şeyi yaratan Allah'tır. Yani göklerde ve yerde olan her şeyi yaratan Allah'tır. **O birdir, karşı konulamaz güce sahiptir.** Yani her şey O'nun gücü, kudreti ve hükümranlığı altındadır. Onların taptığı putlar ise, yenik ve mağlupturlar.

اَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَسَالَتْ اَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَابِيًا وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِى النَّارِ ابْتِغَٓاءَ حِلْيَةٍ اَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِثْلُهُ كَذٰلِكَ يَضْرِبُ اللّٰهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ فَاَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَٓاءً وَاَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِى الْاَرْضِ كَذٰلِكَ يَضْرِبُ اللّٰهُ الْاَمْثَالَ ﴿١٧﴾

[§]*17. "O, gökten su indirdi; su, vâdiler dolusunca sel olup aktı. Bu sel, üste çıkan köpüğü taşıyıp götürdü. Yaktıkları ateşin üzerine koyup eriterek süs eşyası veya alet yapmak istedikleri madenlerden de üste böyle köpük çıkar. İşte Allah hak ile bâtıla böyle misal verir. Köpük atılıp gider; insanlara* **410**

fayda veren şeye gelince, o dünya durdukça durur. İşte Allah böyle misaller getirir."

Bazı müfessirler şöyle dediler: Allah bu âyette yakîn ile şekke (kesin imanla şüpheli olana) bir misal getiriyor. Kalp, yapılan işin yakîn ve şek halinde olma durumuna göre onu taşır. Şüpheli olana hiçbir ameli fayda vermez, kesin iman ile amel edenleri ise Allah faydalandırır. İşte âyetteki **köpük atılıp gider** ifadesi şüpheli olana işaret etmekte, **insanlara fayda veren şeye gelince, o dünya durdukça durur** meâlindeki ifade ise kesin imanla yapılana işaret etmektedir. Altın ateşe konulup hâlis olanı alındığı ve işe yaramaz olan maddeleri atıldığı gibi Cenâb-ı Hak da kesin bir imanla yapılanı kabul etmekte, şüphe ile yapılanı reddetmektedir. Bu, İbn Abbâs'ın (r.a.) sözüdür[77]. Katâde şöyle dedi: **O, gökten su indirdi; su, vâdiler dolusunca sel olup aktı;** yani küçük küçüklüğü ile, büyük de büyüklüğü ile aktı. **Bu sel, üste çıkan köpüğü taşıyıp götürdü;** yani suyun üzerine çıkan nesneleri götürdü. **Yaktıkları ateşin üzerine koyup eriterek süs eşyası veya alet yapmak istedikleri madenlerden de üste böyle köpük çıkar. İşte Allah hak ile bâtıla böyle misal verir. Köpük atılıp gider.** Buradaki "cüfâ'" (الجفاء) kelimesi ağaca sarılan maden cürufu vb. şeyler demektir. **İnsanlara fayda veren şeye gelince, o dünya durdukça durur.** Cenâb-ı Hak burada hak ile bâtıla örnek vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, şöyle demektedir: Suyun üzerinde görünen o köpük nasıl dağılıp yok oluyor ve atılıyor, istifade edilemez hale geliyor ve artık ondan bir bereket beklenmiyorsa, bâtıla bulaşan insanların durumu da aynen öyle olur, köpüğün dağılıp gitmesi gibi olur. Aynı şekilde su yerde kaldığı ve orada istikrar bulup kaldığında arazi nasıl bitek hale gelir, oradan bereket beklenir ve ekin elde edilirse, hakka katılan insanların durumu da böyledir; su yerde kaldığı gibi hak da onlarda sürekli kalır. **411** **[§]Yaktıkları ateşin üzerine koyup eriterek süs eşyası yapmak istedikleri madenler…** Burada Allah şunu söylüyor: O maden ateşe atıldığında altının ve gümüşün hâlis olan kısmı kalır, cürufu yanıp gider. İşte hakkın, sahibi için devamlı var olması da bunun gibidir. **Veya alet yapmak istedikleri…** Bu ibare ile Allah, kendisinden istifade edilen ve çeşitli faydalar bulunan demiri ve tunçu kastetmektedir. Yani maden ateşe atıldığında onun hâlis olan demiri ve tunçu kalıp cürufu yandığı gibi, hak da sahibi için, aynen hâlis demirin ve tunçun kaldığı gibi, bâki kalır[78].

---

77 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIII, 135; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 632.

78 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIII, 136; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 634.

O, gökten su indirdi; yani Kur’ân’ı indirdi. Kur’ân, kesin inanç sahibinin kalbini inancı ölçüsünde, şüphelinin kalbini de şüphelerine göre kendi arzuları istikametine doğru çeker. Bu arzular çoğu kez bâtıl ve köpük gibi yok olup gidicidir. Âyetteki **su** haktır, **vâdiler** kalplerdir, **sel** arzular, **köpük** de bâtıldır. **Hak**, yanmayan madendir ve zînettir. Cenâb-ı Hak buyurdu ki: **İşte Allah hak ile bâtıla böyle misal verir. Köpük atılıp gider; insanlara fayda veren şeye gelince, o dünya durdukça durur.** Köpük, demir ve altın madeninin cürufu bâtıldır, bunları alan hiçbir fayda görmez. Aynı şekilde bâtıla sapan kişi de kıyâmet günü bâtılından hiçbir fayda göremeyecek. Su, zînet ve saf maden ise haktır, bunları bulan onlardan yararlanır, aynı şekilde hak ehli de kıyâmet günü o haktan yararlanır. Zînetten maksat, altın ve gümüştür, madenden (metadan) maksat da tunç, demir, kurşun, bakır ve benzeri şeylerdir; bunlardan da ancak ateşe girip saf olanı cürufundan ayrıldığında yararlanılır.

Hüseyin b. Vâkıd[79], Mukātil’in şu sözünü nakleder: Allah küfür ile imana ve hak ile bâtıla şöyle bir misal getirdi: **O gökten su indirdi; su, vâdiler dolusunca sel olup aktı;** vâdi büyük ise oradan vâdinin büyüklüğü ölçüsünde sel aktı, küçük ise küçüklüğü ölçüsünde sel aktı. **Bu sel, üste çıkan köpüğü taşıyıp götürdü;** yani suyun üzerinde kalan köpüğü alıp götürdü. Sonra buyurdu ki: **Yaktıkları ateşin üzerine koyup eriterek süs eşyası,** [§]yani altın ve gümüş gibi, **veya alet yapmak istedikleri**, yani demir, tunç ve kurşun gibi, **madenlerden de üste böyle köpük çıkar**. Yani akan selin üzerindeki köpüğün kimseye faydası yoktur, sudan ise faydalanılır. Selin köpüğü olduğu gibi, zînet eşyası ve alet elde etmek için maden ateşe atıldığında onun da köpüğü, yani cürufu vardır ve bu cürufun hiçbir faydası yoktur. Hâlis maden olan zînet eşyası ve âletten ise istifade edilir. Âyette vâdiler kalplere benzetilmiştir. Sel de beşerî arzulara benzetilmiştir. Su, zînet ve alet de insanların yararlandıkları hakka benzetilmiştir. Suyun köpüğü, zînetin posası ve aletin işe yaramayan cürufu da bâtıla benzetilmiştir. Sudan, hâlis altından ve kullanılan aletlerden insanlar dünyada yararlandıkları gibi, hak da sahiplerine âhirette fayda verecektir. Köpük, altının posası ve aletin cürufu insana dünyada fayda vermediği gibi, bâtıl da sahibine âhirette fayda vermeyecektir[80].

412

---

79 Hüseyin b. Vâkıd, Merv kadısıdır. Muhaddistir, sikadır, hayır ehli insanlardandır. 159/776’da vefat etmiştir (bk. Zehebî, *el-Kâşif*, I, 337; İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, I, 169; a.mlf; *Tehzîbü’t-Tehzîb*, II, 321).

80 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, I, 374.

İşte Allah hak ile bâtıla böyle misal verir. Yani Allah Teâlâ, hak ile bâtılı, belirttiği bu örnekte açıklıyor. **Köpük atılıp gider;** yani kurur gider ve ondan istifade edilmez. **İnsanlara fayda veren şeye gelince,** yani suya gelince, **o dünya durdukça durur;** insanlar ondan içerler, tarlalarını sularlar ve her işte ondan faydalanırlar. Yüce Allah bu üç örneği, bir örneğin içinde söz konusu etmiştir. Yüce Mevlâ, "Rablerinin emrine uyanlar için"[81], yani dünyada Rab'lerine iman eden ve O'nun birliğini kabul edenler için, "mükâfatın en güzeli" vardır, yani âhirette ona cennet vardır, buyurmaktadır.

Cenâb-ı Hak iman ve hakkı ve onlarda sebatı, istikrarı ve güzel kokuyu, önce temiz bir toprağa, sonra güzel bir ağaca benzetmektedir, küfrü ve bâtılı da kötü bir toprağa ve kötü bir ağaca benzetmekte, onları kötülükle ve yok **413** olup gitmekle nitelemektedir. [§]Şöyle buyurmaktadır: "Allah'ın nasıl bir misal getirdiğini görmedin mi? Güzel sözü, kökü sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca benzetti. O ağaç, Rabb'inin izniyle her zaman meyvesini verir"[82]. "Kötü sözün misali de kökü yerden sökülmüş, ayakta duramayan kötü bir ağaçtır"[83]. "Güzel memleketin bitkisi Rabb'inin izniyle (güzel) çıkar"[84]. Cenâb-ı Hak bazan da mümini gören ve duyan insana, kâfiri de kör ve sağır insana benzetmektedir: "Bu iki grubun durumu, kör ve sağır olan kimse ile gören ve işiten kimsenin durumuna benzer. Bunlar eşit olur mu?"[85] Küfrü de bazan karanlığa, bazan küle ve ölüme benzetmekte[86], imanı da aydınlığa, ışığa ve canlı olmaya benzetmektedir[87]. Cenâb-ı Hakk'ın verdiği bütün bu örnekler zâhirde iddia

---

81 "Rablerinin emrine uyanlar için mükâfatın en güzeli vardır" (er-Ra'd, 13/18).

82 "Allah'ın nasıl bir misal getirdiğini görmedin mi? Güzel sözü, kökü sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca benzetti. O ağaç, Rabb'inin izniyle her zaman meyvesini verir. Öğüt alsınlar diye Allah insanlara böyle misaller getirmektedir" (İbrâhim, 14/24-25).

83 İbrâhim, 14/26.

84 "Güzel memleketin bitkisi Rabb'inin izniyle (güzel) çıkar; kötü olandan ise faydasız üründen başka bir şey çıkmaz. İşte biz şükreden bir kavim için âyetleri böyle açıklıyoruz" (el-A'râf, 7/58).

85 Hûd, 11/24.

86 Müellif şu âyetlere işaret etmektedir: "Hiç körle gören bir olur mu; yahut karanlıklarla aydınlık eşit olur mu?" (er-Ra'd, 13/16). "Rablerini inkâr edenlerin yapıp ettikleri, fırtınalı bir günde rüzgârın savurduğu kül gibidir. Kazandıkları hiçbir şeye yaramaz. İşte bu (sonucu gerektiren davranış) derin sapkınlıktır" (İbrâhim, 14/18).

87 Zikredilen âyetlere bakınız. Ayrıca bk. "Onların misali, bir ateş yakan insan gibidir. Ateş tam etrafını aydınlattığında Allah ışıklarını yok eder de onları karanlık içinde, hiçbir şeyi görmez bir halde bırakıverir" (el-Bakara, 2/17). "Ölü iken diriltttiğimiz ve insanlar arasında yürüyebilmesi için kendisine ışık tuttuğumuz kimse, karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkamayacak durumdaki kimse gibi olur mu? İşte kâfirlere yaptıkları böyle güzel gösterilmiştir" (el-En'âm, 6/122).

mânasına gelir; çünkü bu örneklerde hakkın beyanı olmadığı gibi haklı olanla haklı olmayanın ayırdedilmesi de söz konusu değildir, yalnız şu söylenmektedir: Şununla şu eşit midir? -belirtilen şeyler eşit değildir-, iyi ile kötü[88], yahut gören ve duyan ile kör ve sağır, veyahut ölü ile diri, veyahut da karanlık ile aydınlık bir midir? Bunların hiçbiri eşit değildir. Farklı mezheplerden olsalar da din mensuplarının her biri şunu söylerler: Hak üzere olan benim, [§]bâtılda olan da başkalarıdır! Herkes kendisinin kör ve sağır olmadığını, karanlıklar içinde bulunmadığını, aksine aydınlıklar içinde olduğunu iddia eder. Verilen bu örneklerde hakkın bâtıldan, haklı olanın diğerlerinden ayırdedilmesi söz konusu değildir, bu, başka şeylerle anlaşılır: Delillerle, kanıtlarla ve burhanlarla! Cenâb-ı Hak "İşte biz, insanlara bu misalleri anlatıyoruz"[89] buyuruyor. Hakkın bâtıldan, hak üzere olanın olmayanından ayırdedilmesi, ancak delillerle, kanıtlarla ve burhanlarla mümkündür. İmanın ve hakkın, güzelliğini, hoşluğunu ve ortaya çıkan neticelerini akıl sahibi olanların akıl yoluyla anlayacakları delilleri ve kanıtları vardır. Küfrün ve bâtılın çirkinliğini, bozukluğunu ve neticesinin ne kadar kötü ve çirkin olduğunu da akıl sahibi olanlar akıl yoluyla net olarak anlarlar.

414

İbn Kuteybe şöyle dedi: **Bu sel, üste çıkan köpüğü**, yani suyun üstüne çıkan köpüğü; **süs eşyası**, yani zînet eşyası; **veya âlet**, yani çeşitli kap-kaçak… Yani yerden çıkan bakır madeni ile kurşun ve demir gibi cevherler ve altın ve gümüş gibi madenler eritildiğinde suyun üstüne çıkan köpük gibi onların da cüruf kısmı ayrışır. Âyette geçen "cufâ'" (الجفاء) kelimesinden maksat, sel sularının vâdinin iki yakasına attığı şeylerdir. Nitekim tencere kaynayıp köpüğünü dışarı attığında "ecfeeti'l-kıdru bi-zebedihâ" (أَجْفَأَت الْقِدْرُ بِزَبَدِها) denilir[90].

Ebû Avsece şöyle dedi: Âyetteki "râbiyen" (رابيا) kelimesi, suyun üstüne çıkan şey demektir. Bu da köpükle aynı mânaya gelir. Su köpürdüğünde "zebede'l-mâu" (زَبَدَ الماءُ) denilir. **Süs eşyası yapmayı istemek,** bundan maksat, altın ve gümüş gibi zînetlerden üzerlerine takınacakları süs eşyalarıdır. **Köpük atılıp gider,** yani lüzumsuzdur ve hiçbir işe yaramaz. "Cufâ", insanın önemsemediği, kaybından çok az üzüntü duyduğu ve hafife aldığı şeydir. "Cufâ", nesnelerin posa kısmıdır. Bu türlü şeylerle vâdi dolduğu ve sonra da sel onları götürdüğünde "kad incefâ el-vâdî" (قد إنْجَفَى الوادى) denilir. Ebû Avsece dedi ki: Bana göre

---

88 "De ki: Kötünün çokluğu sana ilginç gelse de iyi ile kötü bir değildir. O halde ey akıl sahipleri, Allah'a âsi olmaktan sakının ki kurtuluşa eresiniz!" (el-Mâide, 5/100).

89 "İşte biz, insanlara bu misalleri anlatıyoruz ama bunların hikmetini gerçek bilgi sahibi olanlardan başkası kavrayamamaktadır" (el-Ankebût, 29/43).

90 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 227.

"ğusâ" (الغُثاء) selin götürdüğü ağaçlar, hayvanlar ve benzeri şeyler demektir. İbn Kuteybe "Onları kapkara bitki kalıntısı haline getiren"[91] meâlindeki âyete kurumuş bitki diye anlam verdi. Ebû Ubeyde şöyle dedi: "Cufâ", donmuş demektir. "Zebed" kelimesinin de, suyun üstünde toplanıp kütle haline gelen ve sonra sel tarafından götürülen şey olduğu kanaatindedir. Ferrâ da şöyle dedi: "Feyezhebu cufâen" (فَيَذْهَبُ جُفاءً) ifadesi, geldiği gibi süratle gider demektir[92].

415 [§]Burada su ile sanki dine örnek verilmektedir. O da gökten indirilen ve tek olan hak dindir. Fakat insanlar farklı dinler ve farklı mezhepler edindiler. Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: "Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun; (başka) yollara sapmayın"[93]. Uyulması emredilen din ile ona tâbi olmak aynı şeydir. Gökten inen su da aynı saflıktadır, asıl olan odur, fakat sonra ondan önemsenmeyen ve üzüntü duyulmayan bir takım şeyler ortaya çıkıyor, sel de odur. Yahut suyun örnek verilmesinin anlamı şudur: Su gökten temiz ve tatlı olarak gelir, ancak sonra toprakta bulunan unsurların farklılığına göre suyun rengi ve tadı da farklılaşır; bazısı yerden tuzlu ve acı olarak çıkar, bazısı kullanılamayacak derecede acı, bazısı da tatlı su olarak çıkar. Bu farklılık, topraktaki özlerin farklılığından kaynaklanır, yoksa gökten inen suyun hepsi tatlı ve temiz idi. Bu sulardan istifade edileni tektir, o da tatlı olanıdır. Buna göre faydalanılacak olan din de tektir, diğerlerinden ise tıpkı acı ve tuzlu su gibi yararlanılmaz. Yahut âyetin bundan başka bir anlamı vardır ve biz onun ne olduğunu bilmiyoruz. *En doğrusunu Allah bilir.*

İşte Allah böyle misaller getirir.

لِلَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمُ الْحُسْنٰى وَالَّذِينَ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُ لَوْ اَنَّ لَهُمْ مَا فِى الْاَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا بِهِ اُولٰٓئِكَ لَهُمْ سُٓوءُ الْحِسَابِ وَمَاْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿١٨﴾

---

91 "Yeşil bitkileri çıkartan, sonra onları kapkara bitki kalıntısı haline getiren (Rabb'in)" (el-A'lâ, 87/4-5).

92 Ferrâ, *Meânî'l-Kur'ân*, I, 370.

93 "Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun; (başka) yollara sapmayın; sonra onlar sizi Allah'ın yolundan ayırır. İşte günahtan korunmanız için Allah bunları size emretti" (el-En'âm, 6/153).

18. "Rablerinin emrine uyanlar için mükâfatın en güzeli vardır. Ona uymayanlara gelince, eğer yeryüzünde olanların tamamı ve ek olarak bir misli daha onların olsa (kurtuluş için) ***onu mutlaka feda ederlerdi. Onlar var ya, hesabın en kötüsü işte onları bekliyor; varacakları yer de cehennemdir. Orası ne kötü kalacak yerdir!"***

Rablerinin emrine uyanlar için mükâfatın en güzeli vardır. Yani Allah'ın kendilerini davet etmiş olduğu dini kabul edenler için… Cenâb-ı Hak onları ancak, selâmet yurduna, yani cennete gitmelerine vesile olacak olan dine davet etti: "Allah esenlik yurduna çağırıyor ve dilediğini doğru yola iletiyor"[94]. [§]Allah onları selâmet yurduna çağırdı ve kendilerine de bu çağrıyı kabul veya reddetmek imkânını verdi. Daveti kabul edene selâmet yurdu ve belirtilen en güzel mükâfat, daveti reddedene de cehennem ve zillet yurdu vardır. Hangi yolu seçerse, vâdedilen o karşılık kendisine verilecek; daveti kabul yolunu seçerse kendisine vâdedilen ebedî nimetler ve selâmet yurdu verilecek, eğer reddetmek şıkkını seçerse, o zaman da kendisine vâdedilen ebedî azap ve zillet yurdu verilecek. **Rablerinin emrine uyanlar için mükâfatın en güzeli vardır** meâlindeki âyetle benzeri diğer âyetler müminler içindir, çünkü en güzel mükâfattan yararlanacak olanlar onlardır. Aynı şekilde Kur'ân-ı Kerîm de müminler için hidâyet ve rahmet[95], kâfirler için ise körlük ve dalâlettir[96]. "İnananların kalplerine şifa verir"[97] meâlindeki âyet de böyledir. Kâfirlerin kalplerine verdiği şey de şöyle açıklanmaktadır: "Bu, onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır"[98]. "Kalplerinde bir bozukluk vardır, Allah da onlardaki bozukluğu arttırmıştır"[99].

416

94 Yûnus, 10/25.

95 "Şüphesiz o, müminler için bir hidâyet rehberi ve bir rahmettir" (en-Neml, 27/77).

96 "Şayet biz onu yabancı dilde okunan bir kitap olarak indirseydik mutlaka şöyle diyeceklerdi: 'Âyetlerinin açık seçik anlaşılır olması gerekmez miydi? Bir Arap'a yabancı dilden bir kitap, öyle mi!' De ki: O, inananlar için bir rehber ve şifadır; inanmayanlara gelince onların kulaklarında bir sağırlık vardır, Kur'ân onlara kapalıdır. (Sanki) onlara çok uzaktan sesleniliyor" (Fussılet, 41/44).

97 "Onlarla savaşın ki, Allah onları sizin elinizle cezalandırsın, onları rezil rüsvâ etsin, sizi onlara karşı başarılı kılsın, inananların yüreklerine su serpsin." (et-Tevbe, 9/14). "Biz Kur'ân'dan öyle bir şey indiriyoruz ki, o müminler için bir şifa, bir rahmettir; zâlimlerin ise sadece ziyanını arttırır" (el-İsrâ, 17/82).

98 "Ne zaman bir sûre indirilse, içlerinden 'Bu hanginizin imanını arttırdı ki?' diye soranlar çıkar. Ama bu, iman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir ve onlar birbirlerine bunu müjdelemek istediler. Kalplerinde hastalık olanlara gelince, bu onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır ve onlar inkârcı olarak ölüp gitmişlerdir" (et-Tevbe, 9/124-125).

99 el-Bakara, 2/10.

Rablerinin emrine uyanlar için mükâfatın en güzeli vardır. Ona uymayanlara gelince, eğer yeryüzünde olanların tamamı ve ek olarak bir misli daha onların olsa (kurtuluş için) onu mutlaka feda ederlerdi. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Onların, yapılan daveti kabul etmelerine engel olan şey, bu dünyaya olan düşkünlükleri ve meyilleridir, fakat azap ve zorluk başlarına geldiğinde [§]ondan kurtulmak için yeryüzünde olan her şeyin kendilerinin olmasını isterler.

417

Onlar var ya, hesabın en kötüsü işte onları bekliyor. Yani onlar çok kötü bir şekilde hesaba çekilecekler. Çünkü onların yaptıkları güzel işlerin ve fayda göreceklerini umdukları işlerin hiçbirinden fayda göremeyecekler, aksine bunlar, âyet-i kerîmede belirtildiği gibi seraptan ibarettir: "Susamış kimsenin su zannettiği serap gibidir; sonunda gelip ona ulaşınca orada bir şey bulamaz"[100]. Cenâb-ı Hak onların yaptığı kötülükleri görmezden gelmez. **Varacakları yer de cehennemdir. Orası ne kötü kalacak yerdir!** Onların gidecekleri yer cehennemdir. **Orası ne kötü kalacak yerdir!** Onlara kötü muamele edecek olan yerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَفَمَنْ يَعْلَمُ اَنَّمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ كَمَنْ هُوَ اَعْمٰى اِنَّمَا يَتَذَكَّرُ اُولُوا الْاَلْبَابِ ﴿١٩﴾

19. "Sana Rabb'inden indirilenin hak olduğunu görüp bilen kimse görmeyen gibi olur mu? Bunu ancak akıl sahipleri anlar."

Sana Rabb'inden indirilenin hak olduğunu görüp bilen kimse görmeyen gibi olur mu? Yani hakkı bilen kişi, hakka karşı gözünü kapatan ve onu bilmeyen kimse gibi olur mu? Yahut hakkı hak olarak bilen, onu bâtıl olarak bilen gibi olur mu? Onlar eşit değildirler. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"[101]

Bunu ancak akıl sahipleri anlar. Yani ancak akıllarından yararlanan akıl sahipleri bunları anlar ve ibret alırlar.

اَلَّذٖينَ يُوفُونَ بِعَهْدِ اللّٰهِ وَلَا يَنْقُضُونَ الْمٖيثَاقَ ﴿٢٠﴾

---

100 "İnkâr edenlerin yapıp ettikleri, susamış kimsenin geniş düzlüklerde görüp su zannettiği serap gibidir; sonunda gelip ona ulaşınca orada bir şey bulamaz, ama Allah'ı yanında bulur, O da eksiksiz olarak hesabını görüverir. Allah'ın hesabı pek çabuktur" (en-Nûr, 24/39).

101 ez-Zümer, 39/9.

20. “Onlar, Allah’a verdikleri sözü yerine getirirler, yeminlerini asla bozmazlar.”

Sonra Cenâb-ı Hak onların kim olduklarını açıklıyor: **Onlar, Allah’a verdikleri sözü yerine getirirler.** Allah’a verdikleri sözden maksat, muhtemelen yaratılış sırasındaki sözleridir. Onlar, yaratılış esnasında Allah’a verilen sözde duruyorlar. Çünkü herkesin hilkatinde Allah’ın vahdâniyetine dair delil ve ulûhiyetinin şahidi vardır; işte onlar o sözde duruyorlar. Allah’a verdikleri sözden maksadın, peygamberlerin dilleriyle ifade edilen mîsâk (peygamberlerden alınan söz) olması da muhtemeldir. Bu konuya daha önce temas etmiştik[102]. **418** [§]Bu husus başka âyetlerde de belirtilmektedir: “Allah peygamberlerden söz almıştı”[103]. “Allah, kendilerine kitap verilenlerden sağlam söz almıştı”[104]. **Onlar yeminlerini asla bozmazlar.** “Ahd” ve “mîsâk” kelimeleri aynı mânaya gelir. Ahd, mîsâk diye isimlendirilmiştir, çünkü insan ona sağlam bir şekilde yapışıyor ve o kendisini başka şeyle uğraşmaktan alıkoyuyor. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَالَّذٖينَ يَصِلُونَ مَٓا اَمَرَ اللّٰهُ بِهٖٓ اَنْ يُوصَلَ وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ وَيَخَافُونَ سُٓوءَ الْحِسَابِ ﴿٢١﴾

21. “Onlar Allah’ın, korunmasını emrettiği bağı koruyan, Rab’lerine saygıda kusur etmeyen, hesabın kötü sonuç vermesinden korkan kimselerdir.”

[Muhafaza Edilmesi Gereken Davranışlar]

Onlar Allah’ın, korunmasını emrettiği bağı korurlar. Cenâb-ı Hakk’ın korunmasını emrettiği davranışlar, çeşitli konulara yöneliktir ve farklı seviyededir. İnsanın, kendisi ile diğer müminler arasında koruması gereken şey, kendisi için istediğini onlar için de istemesi ve ancak kendi başına gelen şeyin

---

102 bk. el-Bakara sûresinin 2/27. âyetinin tefsiri.

103 “Allah peygamberlerden, ‘Ben size kitap ve hikmet verdikten sonra nezdinizdekini tasdik eden bir elçi size geldiğinde ona mutlaka inanacak ve yardım edeceksiniz’ diyerek söz almış, ‘Kabul ettiniz mi ve bu ahdimi üstlendiniz mi?’ dediğinde ‘Kabul ettik’ cevabını vermişler; bunun üzerine ‘O halde şahit olunuz, ben de sizinle birlikte şahitlik edenlerdenim’ buyurmuştu” (Âl-i İmrân, 3/81).

104 “Allah, kendilerine kitap verilenlerden, ‘Onu insanlara mutlaka açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz’ diye sağlam söz almıştı. Ama onlar bunu kulak ardı edip kitabı az bir dünyalıkla değiştiler. Karşılığında aldıkları ne kadar da değersiz!” (Âl-i İmrân, 3/187).

onların da başına gelmesini arzu etmesidir. Kendisi ile aile efradı arasında koruması gereken şey, Allah'ın onlar için belirlediği hakları koruması ve bunları yerine getirmesidir. Kendisi ile peygamberler arasında koruması gereken şey, bütün peygamberlere ve bütün kitaplara iman etme hakkını korumasıdır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hakk'ın korunmasını emrettiği şeyden maksat bunlar olmalıdır. **Rablerine saygıda kusur etmezler;** ister Allah'ın korunmasını emrettiği bu davranışlara kusur etmek şeklinde olsun, ister bunları ihmal etmek ve korumaktan yüz çevirmek şeklinde olsun, yine Rab'lerine saygıda kusur etmezler ve O'ndan korkarlar. **Hesabın kötü sonuç vermesinden korkarlar;** yani iyilikleri fayda vermediği ve kötülüklerinden de vazgeçilmediği takdirde başlarına gelecek olan azabın şiddetinden korkarlar, işte kötü sonuç budur! *En doğrusunu Allah bilir.*

وَالَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَأَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً وَيَدْرَؤُنَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ أُولٰئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ ﴿٢٢﴾

22. "Ve onlar Rab'lerinin rızasını elde etmek için sabreden, namazı dosdoğru kılan, kendilerine rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda gizli açık harcayan, kötülüğü iyilikle savan kimselerdir. İşte dünya hayatının güzel sonu (cennet) ***sadece onlarındır."***

Onlar sabrederler. Sabrın, insana, nefsinin hoşlanmadığı ve ağır bulduğu davranışlara karşı kendini tutması ve engellemesi anlamına geldiğini daha önce söylemiştik[105]. Sabır, belâlara feryat etmekten insanın kendini tutması ve Allah'ın emrettiği ve farz kıldığı şeyleri edaya mecbur etmesi anlamına da gelebilir. Yahut onlar, Allah'a âsi olmaktan kendilerini tutarlar ve nefislerini bu türlü davranışlardan alıkorlar. Sabır, işte belirtilen bu üç mânada yorumlanır. *En doğrusunu Allah bilir.*

419 **[§] Rablerinin rızasını elde etmek için.** Burada geçen ve sözlükte yüz anlamına gelen "vech" (الوجه) kelimesi iki anlama yorumlanır. Biri, Rab'lerinin rızasını aramak için mânasına, diğeri de Allah katında yerleri ve üstün bir makamları olsun diye, anlamına gelebilir. Bundan dolayı üstün olana ve bir mevki sahibi olana gözde ve itibarlı denilir, nitekim bir âyette Allah şöyle bu-

---

105 bk. el-Enfâl sûresinin 8/66. âyetinin tefsiri.

yurur: "O, dünyada da âhirette de itibarlı kılınanlardandır"[106]. Yani dünyada da âhirette de üstün ve mevki sahibi olandır. "Nereye dönerseniz Allah'ın zâtı (vechi) oradadır"[107] meâlindeki âyet de bu anlama gelir; yani Allah'ın, yönelinmesini emrettiği yön orasıdır. **Onlar Rab'lerinin rızasını elde etmek için sabrederler;** yani Rab'leri katında bir mevki ve üstün bir makam elde etmek için, yahut da Allah'ın rızasını elde etmek için sabrederler. *En doğrusunu Allah bilir.*

Namazı dosdoğru kılarlar; yani namazlarını düzenli olarak kılarlar, bazan kılıp bazan kılmamak şeklinde değil, devamlı olarak kılarlar. "Namaz kılın!"[108] meâlindeki âyet de bu anlamdadır, yani namazınızı muntazaman kılın demektir. **Namazı dosdoğru kılarlar** cümlesinin, namazı daima canlı ve ayakta tutarlar anlamına da gelebilir.

Kendilerine rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda gizli açık harcarlar. Bu cümle, her türlü meşru harcamayı, sadakayı, zekâtı ve insanın ailesine ve çocuklarına yaptığı harcamayı içine alır. **Gizli ve açık** meâlindeki ifade de, her zaman demektir, insanlardan gizli olarak da, onların göreceği şekilde de verir; yani insanların bilgisi dâhilinde de, hiç bilgileri olmadığı halde de verir. Her durumda verir, Allah'ın rızasını esas aldıktan sonra insanların bilgi sahibi olmaları onun vermesini engellemez.

Kötülüğü iyilikle savan kimselerdir. Bu cümle iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, aralarında düşmanlık bulunan kişilere güzellikle karşılık verirler. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "Sen kötülüğü en güzel olan davranışla sav; o zaman bir de göreceksin ki seninle aranızda düşmanlık bulunan kimse kesinlikle sıcak bir dost oluvermiş!"[109] İkincisi, kendilerine yapılan kötülüğü hayırla ve onlara iyi karşılık vermekle savarlar. [§]Kötülüğe kötülükle, çirkinliğe çirkinlikle karşılık vermezler, aksine iyilikle karşılık verirler. **Kötülüğü iyilikle savarlar** meâlindeki cümleye bazıları, kendilerine kötülük yapıldığında yumuşak davranırlar anlamını verdiler. "Sefeh" (سفه) kötülük demektir, "hilm" **420**

---

106 "Melekler demişti ki: "Ey Meryem! Allah seni kendisinden bir kelime ile müjdeliyor. Adı Meryem oğlu Îsâ Mesîh'tir, dünyada da âhirette de itibarlı ve (Allah'a) yakın kılınanlardandır" (Âl-i İmrân, 3/45).

107 "Doğu da Allah'ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah'ın zatı oradadır. Şüphesiz Allah (zat ve sıfatlarında) sınırsızdır, her şeyi bilmektedir" (el-Bakara, 2/115).

108 Meselâ, bk. el-Bakara, 2/43.

109 "İyilikle kötülük bir olmaz. Sen (kötülüğü) en güzel olan davranışla sav; o zaman bir de göreceksin ki seninle aranızda düşmanlık bulunan kimse kesinlikle sıcak bir dost oluvermiş!" (Fussılet, 41/34).

(حلم) de güzel davranmaktır. **İşte dünya hayatının güzel sonu (cennet) sadece onlarındır.** Yani yukarıda belirtilen ahde vefa göstermek, korumaları emredilen hususları korumak, yapmaları emredilen ve farz kılınanları sabırla yerine getirmek, yasaklanan davranışlardan uzak durmak gibi fiiller karşısında sabredenlerin akıbeti Allah’ın insanları davet ettiği (cennet) yurdudur. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: “Allah esenlik yurduna çağırıyor”[110]. İkincisi, **İşte dünya hayatının güzel sonu (cennet) sadece onlarındır;** yani onların yaptıkları güzelliklerin akıbeti cennettir. Yahut bu dünya hayatının akıbeti cennettir, veyahut onların akıbetleri cennet yurdudur.

جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا وَمَنْ صَلَحَ مِنْ اٰبَائِهِمْ وَاَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ وَالْمَلٰٓئِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ ﴿٢٣﴾

23. “O güzel son, babalarından, eşlerinden ve çocuklarından lâyık olanlarla birlikte girecekleri adn cennetleridir; melekler de her kapıdan onların yanına girerler.”

O güzel son, girecekleri adn cennetleridir. Müfessirler şöyle dediler: Adn, cennetin merkezidir, yani cennetin ortasıdır. Bazıları da şöyle dedi: Adn, ikamet demektir, yani ikamet ettikleri cennetler anlamına gelir. “Adene” (عدن) kelimesinin, ikamet etti mânasına geldiği söylenmiştir.

Babalarından, eşlerinden ve çocuklarından lâyık olanlarla birlikte. Burada şöyle bir soru akla gelebilir: Cenâb-ı Hak neden onların babalarını, eşlerini ve çocuklarını özellikle belirtti? Üstelik, “Onlar, Allah’a verdikleri sözü yerine getirirler”[111] müjdesine, “Onlar Allah’ın, korunmasını emrettiği bağı korurlar”[112] meâlindeki âyete ve “Onlar Rab’lerinin rızasını elde etmek için sabrederler”[113] meâlindeki ilâhî buyruğa dâhil oldukları halde, özellikle onları belirtmenin anlamı nedir? Bu soruya iki ihtimalle cevap verilebilir. Birincisi, onlar müslüman olmuşlar ve göçüp gitmişlerdi, yani müslüman oldukları hal üzere ölmüşler, belirtilen iyilikler ve güzelliklerden hiçbirini yapmamışlardı. 421 [§]Cenâb-ı Hak bunların da cennete gireceklerini ve o kişilere katılacaklarını haber vermektedir. İkincisi, bunlar, onların derecesine ulaşamadılar, fakat

110 Yûnus, 10/25.
111 er-Ra‘d, 13/20.
112 er-Ra‘d, 13/21.
113 er-Ra‘d, 13/22.

Cenâb-ı Hak bunları da onların derecesine ulaştıracağını ve onlara katacağını haber vermektedir. Nitekim bir âyette şöyle buyurmaktadır: "İman eden, soylarından gelenlerin de aynı iman ile kendilerini izledikleri kimselerin yanlarına bu nesillerini katacağız"[114]. Cenâb-ı Hak onları dünyada olduğu gibi âhirette de birbirleriyle buluşturacaktır. Herkes kendi yakınını, âhirette yanına alacaktır. **Babalarından, eşlerinden ve çocuklarından lâyık olanlarla birlikte** meâlindeki cümle, kendisi lâyık değil ise, yakını dahi olsa başkasının lâyık olmasının ona fayda getirmeyeceğine işaret etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak âyette **…lâyık olanlarla birlikte** buyurmaktadır. Bu ilke, Allah'ın Hz. Nuh'a söylediği sözde de görülmektedir: "O senin ailenden değildir. Çünkü onun yaptığı iyi olmayan bir iştir"[115]. Bu âyet de göstermektedir ki, birinin babasının veya yakınının iyi olması, âhirette ona bir fayda getirmeyecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Melekler de her kapıdan onların yanına girerler. Muhtemeldir ki, onların bulundukları yerlerin ve makamlarının kapıları olacak ve her bir kapıdan içeriye melekler girecekler. İkincisi, muhtemelen onların yanına giren her melek, her birinin ameline ve yaptığı hayırlara göre farklı bir hediye ile gelecektir. **Her kapıdan,** yani her çeşit hediyeden demektir. Bu cümle iki şekilde yorumlanır. Biri, melekler cennet ehlinin hizmetçisi olacaklar, bu anlam insanların meleklerden daha faziletli olduğu anlamına gelmektedir. Diğeri de, melekler hayır ehlini sevdikleri ve insanlar da dünyada iken hayır yaptıkları için meleklerle arkadaşlık hakkını kazanacaklar, Cenâb-ı Hak onları âhirette birbirlerine dost ve arkadaş yapacaktır. *Bunun en doğrusunu Allah bilir.*

سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ ﴿٢٤﴾

[§]*24. "Sabretmenize karşılık elde ettiğiniz esenlik daim olsun! Dünya yurdunun ardından ulaştığınız sonuç ne güzel oldu, derler."* 422

Sabretmenize karşılık elde ettiğiniz esenlik daim olsun! Allah başka bir âyette de şöyle buyurur: "Cennette onlar selâmla karşılanacaklardır"[116]. **Dünya yurdunun ardından ulaştığınız sonuç ne güzel oldu, derler.** Bunun anlamı-

---

114 "İman eden, soylarından gelenlerin de aynı iman ile kendilerini izledikleri kimselerin yanlarına bu zürriyetlerini katacağız; bununla birlikte kendi amellerinden de bir şey eksiltmeyeceğiz. Herkes kendi yapıp ettiğinin hesabından kendisi sorumlu olacaktır" (et-Tûr, 52/21).

115 Hûd, 11/46.

116 İbrâhim, 14/23.

nı "İşte dünya hayatının güzel sonu (cennet) sadece onlarındır"[117] meâlindeki âyetin tefsirinde belirtmiştik.

وَالَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَٓا اَمَرَ اللّٰهُ بِهٖٓ اَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْاَرْضِ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمُ اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُٓوءُ الدَّارِ ﴿٢٥﴾

25. "Allah'a verdikleri sözü pekiştirdikten sonra bozanlar, Allah'ın korunmasını emrettiği bağı koparanlar ve yeryüzünde fesat çıkaranlar var ya işte rahmetten mahrum olmak da onlar içindir; dünyanın kötü sonu da onlar içindir."

Allah'a verdikleri sözü pekiştirdikten sonra bozanlar. Burada geçen "ahd" (العهد) ve "nakd" (النقض) kelimelerini daha önce çeşitli yerlerde açıklamıştık[118].

Allah'ın korunmasını emrettiği bağı koparanlar ve yeryüzünde fesat çıkaranlar var ya… Bu âyetin lafızlarından her biri, diğerinin anlamı ile irtibatlıdır. Onlar Allah'a verdikleri sözü bozduklarında, aynı zamanda Allah'ın korunmasını emrettiği bağı da koparmışlar ve yeryüzünde fesat çıkarmaya çalışmışlardır. Allah'ın korunmasını emrettiği bağı kopardıklarında Allah'a verdikleri sözü de bozmuşlar ve yeryüzünde fesat çıkarmaya çalışmışlardır. Ancak şu söylenebilir: Onların bozdukları söz inançla ilgili olabilir, o zaman mesele kendileriyle Rab'leri arasındadır. Aynı şekilde Cenâb-ı Hakk'ın korunmasını emrettiği şey, peygamberlere ve bütün kitaplara imanı korumakla ilgili idiyse, o da Rab'leriyle kendileri arasındaki bir meseledir. Eğer sıla-i rahmi korumakla ilgiliyse, o bir fiildir, yeryüzünde fesat çıkarmak da bir fiildir; zinâ, hırsızlık, yol kesmek ve benzeri isyanların hepsi, yeryüzünde fesat çıkarmaktır. *En doğrusunu Allah bilir.* Yeryüzünde fesat çıkarmak, insanların Allah'a iman etmesini ve O'nu tasdik etmesini engellemek, yahut diğer isyan hareketlerinde bulunmak veyahut yol kesmek anlamına da gelebilir. **[423]** **[§]Allah'ın korunmasını emrettiği bağı koparanlar** meâlindeki cümle, yukarıda söylediğimiz gibi peygamberlerin hepsine ve bütün kitaplara imanı koruma emrinden, bunlardan bazısına olan iman bağını koparanlar mânasına gelebileceği gibi, Allah'ın,

---

117 er-Ra'd, 13/22.

118 Meselâ bk. el-Bakara, 2/27 ve er-Ra'd, 13/20. âyetlerinin tefsiri.

korunmasını kendilerine farz kıldığı sıla-i rahimi koparanlar da kastedilmiş olabilir. Yahut Cenâb-ı Hakk'ın onlara korumalarını emrettiği amelleri ile bağlarını koparanlar mânası kastedilmiş olabilir.

İşte rahmetten mahrum olmak onlar içindir; dünyanın kötü sonu da onlar içindir. Lânet, sözlükte kovmak ve uzaklaştırmak demektir; sanki onlar âhirette Allah'ın rahmetinden kovulup uzaklaştırılacaklar. Yahut onlar, dünyada Allah'ın hidâyetinden ve doğru yolundan kovulup uzaklaştırılacaklar. **Dünyanın kötü sonu da onlar içindir.** Onların bir yurda davet edildikleri, fakat başka bir yurda gitmekten sakındırıldıkları daha önce söylenmişti[119]. Onlar esenlik yurduna[120] davet edilmişlerdi, eğer kabul ederlerse, söylenildiği gibi en güzel sonuç onların olacaktı[121]. Aşağılayıcı yurttan sakınmaları da istenmişti, şayet sakınmazlarsa o kötü ve aşağılayıcı yurda gidecekler. Âyetlerde geçen "sû'" (السوء), "hevân" (الهوان) veya "sûu'd-dâr" (سوء الدار) lafızları, onların oradaki ikametlerinin kendilerine çok kötü geleceği anlamına gelir. Yahut cennet ehli için belirtilen "hüsnü'l-meâb" (حُسْنُ المآب), yani "Güzel yurt"[122], "hüsnü's-sevâb" (حُسْنُ الثواب) "Nimetin güzeli"[123] ve (الحُسْنَى) "Mükâfatın en güzeli"[124] ifadelerinin karşılığında cehennem ehli için de "sûu'd-dâr" (سُوءُ الدار) "Dünyanın kötü sonu" denilmektedir.

اَللّٰهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيَقْدِرُ وَفَرِحُوا بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا فِى الْاٰخِرَةِ اِلَّا مَتَاعٌ ﴿٢٦﴾

26. "Allah dilediği kimselerin rızkını bollaştırır ve daraltır. Onlar dünya hayatıyla sevinip mutlu oluyorlar, oysa âhiretin yanında dünya hayatı, geçici bir faydadan başka bir şey değildir."

Allah dilediği kimselerin rızkını bollaştırır ve daraltır. Cenâb-ı Hak insanları kendi elinde bulunana özendirmekte, yaratılmışların elinde bulunandan ümitsizliğe düşürmekte ve bundan ümitlerini kestirmektedir. Çünkü

---

119 Meselâ bk. er-Ra'd sûresinin 13/22. âyetinin tefsiri.

120 Müellif şu âyete işaret etmektedir: "Allah esenlik yurduna çağırıyor" (Yûnus, 10/25).

121 Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Rablerinin emrine uyanlar için mükâfatın en güzeli vardır" (er-Ra'd, 13/18).

122 "Varılacak güzel yer, Allah'ın katındadır" (Âl-i İmrân, 3/14). "Varılacak güzel yurt onlar içindir" (er-Ra'd, 13/29).

123 "Şüphe yok ki nimetin güzeli Allah'ın katındadır!" (Âl-i İmrân, 3/193).

124 "Onlar için mükâfatın en güzeli vardır" (er-Ra'd, 13/18).

424 onları Allah'a imandan alıkoyan, peygamberleri yalanlamaya sevkeden [§]ve daveti kabul etmelerini engelleyen, yaratılmışların ellerinde bulunan o mallardı. Bu dünyada liderliğin, izzet ve şerefin devamını o mallarda görüyorlardı. Bundan dolayı Allah, insanlara serveti bollaştırıp daraltanın kendisi olduğunu söylemektedir; dilediğine bollaştıran, dilediğine de daraltan O'dur. Bu güç yaratılmışlarda yoktur. Cenâb-ı Hak rızkı dostlarından ve düşmanlarından dilediğine bollaştırdığını, yine düşmanlarından ve dostlarından dilediğine daralttığını belirtmekte, bunu da dünyada bollaştırıp dağıtmanın dostluğa işaret etmediği, daraltıp kısmanın da düşmanlığı göstermediği bilinsin diye söylemektedir. Allah'ın yaptığı bu fiilin hikmeti, dünyada görüldüğü gibi dostlara bollaştırıp genişletmek, düşmanlara ise kısıtlamak şeklinde değildir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın dünyada rızkı genişletmesi ve daraltması imtihan içindir, âhirette ise dünyada yaptıklarının karşılığıdır. İmtihan sırasında dost da düşman da eşit tutulur ve imtihanda araları birleştirilir. Ancak imtihanın karşılığı verilirken araları tefrik edilir.

Onlar dünya hayatıyla sevinip mutlu oluyorlar. Bu cümledeki **sevinip mutlu oluyorlar** meâlindeki ifadenin, daha önce geçen "Allah'a söz verdikten sonra ahdini bozanlar, Allah'ın korunmasını emrettiği bağı koparanlar"[125] meâlindeki âyetin sılası olması muhtemeldir, yani onlar dünya hayatı ile sevinip mutlu oluyorlar. Sonra bu sevinme farklı anlamlara gelebilir. **Onlar dünya hayatıyla sevinip mutlu oluyorlar,** yani dünya hayatına razı oluyorlar anlamına gelebilir. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "Onlar dünya hayatıyla yetinip onunla mutlu ve huzurlu oluyorlar"[126]. Yahut bilinen anlamıyla seviniyorlar mânasına gelir. Mümin de dünya hayatıyla sevinir, denilecek olursa, şöyle cevap verilir: Doğru, o da sevinir, fakat onun sevinci, kendisini dünyaya kaptırmasına ve âhiretten gafil olmasına sebep olmaz. Kâfirin aşırı sevinci ise kendisini âhireti hatırlamaktan ve her türlü itaatten alıkoyar. İnsanlar arasında alışılagelen budur; insan bir şeyden çok sevinirse, başka şeyleri unutur ve gaflete düşer. 425 [§]Yahut âyetteki **sevinip mutlu olurlar** lafzı, şımarıp azgınlaşırlar anlamına gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Halkı ona şöyle demişti: Sakın şımarma! Bil ki Allah şımarıkları sevmez"[127]. Bu âyetteki "ferah"tan (الفرح) maksat, şımarıp böbürlenmektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

125 er-Ra'd, 13/25.

126 "Bize kavuşma ümidi taşımayanlar, dünya hayatıyla yetinip onunla mutlu ve huzurlu olanlar, nişanlarımızı (kanıtlarımızı) görmemekte ısrar edenler" (Yûnus, 10/7).

127 "Kârun Mûsâ'nın kavmindendi. O, gücüne dayanarak onlara haksızlık etmekteydi. Biz ona öyle hazineler vermiştik ki sadece anahtarlarını güçlü kuvvetli bir ekip bile zor taşırdı. Halkı ona şöyle demişti: Sakın şımarma! Bil ki Allah şımarıkları sevmez" (el-Kasas, 28/76).

Oysa âhiretin yanında dünya hayatı, geçici bir faydadan başka bir şey değildir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu âyetin yorumu şudur: Dünya hayatından hayli uzun süre faydalanmalarına rağmen, âhiret hayatının faydaları yanında bu ancak bir anlık faydadan başka bir şey değildir, yahut âhiret hayatının faydaları yanında çok küçük bir şey gibidir. Bu gerçeği Cenâb-ı Hak şöyle ifade buyuruyor: "Onlar (dünyada) sadece bir akşam vakti veya onun kuşluğu kadar kaldıklarını sanırlar"[128]. "Onlar sanki gündüzün kısa bir süresini yaşamış gibi olacaklar"[129]. Onlar dünyada çok uzun süre faydalandıkları halde âhiretin faydaları yanında onu, sanki bir anlık bir fayda gibi zannederler. İşte **âhiretin yanında dünya hayatı, geçici bir faydadan başka bir şey değildir** meâlindeki cümle ile, başka bir âyette ifade buyurulan "Dünya hayatının sağladığı fayda âhiretinkine göre pek azdır"[130] meâlindeki cümle âhiret hayatı ile mukayese edildiğinde dünya hayatının çok az olduğunu beyan etmektedir. Çünkü âhiretin faydaları ve nimetleri süreklidir, asla bitmez, arkası kesilmez, herhangi bir âfet, üzüntü ve korku o mutluluğu bulandırmaz. Dünyanın faydası ise sonludur, sürekli değildir, âfetler ve üzüntüler de o mutluluğu bulandırır. Bundan dolayı dünyanın faydası, âhiretin faydaları ve nimetleri yanında çok azdır. Bazı müfessirler şöyle dediler: **Âhiretin yanında dünya hayatı, geçici bir faydadan başka bir şey değildir** cümlesi, dünya hayatı boş bir oyalanmadan ibarettir anlamına gelir. Ancak doğrusu bizim söylediğimizdir.

وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّ اللّٰهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ أَنَابَ ﴿٢٧﴾

27. "İnkârcılar, 'Ona Rabb'inden bir mûcize indirilseydi ya!' diyorlar. De ki: Allah dilediğini saptırır; kendisine yöneleni de gerçeğe ulaştırır."

İnkârcılar, 'Ona Rabb'inden bir mûcize indirilseydi ya!' diyorlar. Muhtemelen onların istemiş oldukları mûcize, daha önce peygamberlerin kendi ümmetlerine getirmiş oldukları mûcizelerdir. Yahut kendilerinin isim vererek belirttikleri mûcizelerdir: "Dediler ki: Sen bizim için yerden pınar fışkırtmadıkça sana asla inanmayacağız.Veya senin bir hurma bahçen ve üzüm bağın

---

128 "Kıyâmet gününü gördüklerinde (dünyada) sadece bir akşam vakti veya onun kuşluğu kadar kaldıklarını sanırlar" (en-Nâziât, 79/46).

129 "Başlarına geleceği vaktiyle söylenen şeyleri gördüklerinde sanki gündüzün kısa bir süresini yaşamış gibi olacaklar" (el-Ahkāf, 46/35).

130 et-Tevbe, 9/38.

olmalı; içlerinden de çağıl çağıl nehirler akıtmalısın. Yahut -iddia ettiğin gibi- göğü üzerimize parça parça yağdırmalısın veya Allah'ı ve melekleri şöyle karşımıza getirmelisin. Veya altından bir evin olmalı"[131]. [§]Veyahut kendilerini iman etmeye mecbur edecek, zorla iman etmelerini sağlayacak mûcizeler istiyorlardı. Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Biz istesek onlara gökten bir mûcize indiririz de derhal ona boyun eğerler"[132]. Bu âyet-i kerîme, eğer Allah isteseydi onlara öyle mûcizeler indirirdi ki, bu onların hepsinin iman edip doğru yola gelmelerine vesile olacağına işaret etmektedir. Allah'ın yanında öyle şeyler var ki, eğer onu insanlara verseydi, bu onların hidâyete gelmelerine ve Allah'ın birliğini kabul etmelerine vesile olurdu. Aynı şekilde yanında bulunan öyle şeyler var ki, onları verecek olsaydı, bu onların hepsinin inkârına sebep olurdu. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Eğer insanlar tek tip bir topluluk haline gelecek olmasaydı Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerine (her biri) gümüşten tavan yapardık"[133]. Fakat Cenâb-ı Hak insanların arzularına ve temennilerine göre mûcize indirmez, ancak düşünüp tefekkür edildiğinde delil olacak şeyler indirir. Kim onlar üzerinde düşünür ve tefekkür ederse doğru yolu bulur ve kendi iradesi ve tercihi ile iman eder. Yüz çeviren ve düşünmeyen de sapıtır ve kendi iradesi ve tercihi ile yoldan çıkar. "Biz istesek onlara gökten bir mûcize indiririz" meâlindeki âyet, eğer onların iman etmelerini ve doğru yolu bulmalarını istesek, kendilerine mûcize gönderirdik anlamına gelir. Açıklamaya çalıştığımız âyette onların mûcize istemelerinin hemen arkasından gelen **de ki: Allah dilediğini saptırır; kendisine yöneleni de gerçeğe ulaştırır** meâlindeki âyetin yorumu işte budur. Yani Cenâb-ı Hak kendisine yöneleni ve O'na doğru geleni hidâyete erdirecek, yüz çevirecek ve kendi tercihi ile başka tarafa gidecek olanı da saptıracak mûcizeler indirir. Dolayısıyla onların hidâyete ermeleri kendi irade ve tercihleriyle, sapıtmaları da kendi irade ve tercihleriyle olur, kimse zorla ve baskı ile hidâyete veya dalâlete götürülmez.

---

131 "Dediler ki: Sen bizim için yerden bir kaynak fışkırtmadıkça sana asla inanmayacağız. Veya senin bir hurma bahçen ve üzüm bağın olmalı; içlerinden de çağıl çağıl nehirler akıtmalısın. Yahut -iddia ettiğin gibi- göğü üzerimize parça parça yağdırmalısın veya Allah'ı ve melekleri şöyle karşımıza getirmelisin. Veya altından bir evin olmalı; ya da göğe çıkmalısın. Bize okuyacağımız bir kitap indirmediğin sürece oraya çıktığına da asla inanmayacağız. De ki: Rabbimi tenzih ederim! Ben sadece bir beşer peygamberim" (el-İsrâ, 17/90-93).

132 eş-Şuarâ, 26/4.

133 "Eğer insanlar tek tip bir topluluk haline gelecek olmasaydı Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerine (her biri) gümüşten tavan, yukarı çıkmak için kullanacakları merdivenler yapardık. (Ayrıca) evleri için kapılar, üzerlerinde yaslanıp istirahat edecekleri koltuklar yapar, altınla da süslerdik. Ama bunların hepsi dünya hayatına ait geçici faydalardan ibarettir, Rabb'inin katında âhiret (mutluluğu) ise takvâ sahiplerine mahsustur" (ez-Zuhruf, 43/33-35).

اَلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللّٰهِ اَلَا بِذِكْرِ اللّٰهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ ﴿٢٨﴾

427

[§]*28. "Bunlar, iman edenler ve Allah'ı zikrederek gönülleri huzura kavuşanlardır. Bilesiniz ki gönüller ancak Allah'ı zikrederek huzura kavuşur."*

Görmez misin ki Allah şöyle buyuruyor: **Bunlar, iman edenler ve Allah'ı zikrederek gönülleri huzura kavuşanlardır.** Allah'ı zikretmekten maksat, Cenâb-ı Hakk'ın peygamberine indirmiş olduğu Kur'ân-ı Kerîm'dir. Bu, Allah'ın zikrine yönelen ve ona dönenin niteliğidir; onu düşünüp tefekkür eden insanların kalpleri huzur ve sükûn bulur, mutmain olur. Bu meselenin esası şudur: Cenâb-ı Hak, kendi irade ve tercihi ile imanı ve hidâyeti seçeceğini bildiği kişiye hidâyet yolunu açmayı, yine kendi irade ve tercihi ile dalâleti ve sapkınlığı seçeceğini bildiği kişiye de dalâlet yolunu açmayı dilemiş, onlardan her biri için kendi irade ve tercihinin ne olacağını bildiği sonucu dilemiştir.

Bilesiniz ki gönüller ancak Allah'ı zikrederek huzura kavuşur ve onunla sükûn bulur. Bazı müfessirler şöyle dedi: Bu, husumetler ve dostluklarla ilgilidir; yani bilin ki, Allah ile dostluk iman edenlerin kalplerini huzur ve sükûna kavuşturur, Allah'tan başkasıyla dostluk ise insanı mutlu etmez. Bazıları âyete şöyle bir anlam verdi: Bilesiniz ki Kur'ân ve ondaki sevap, iman edenlerin kalplerini huzura ve sükûna kavuşturur.

Bilesiniz ki gönüller ancak Allah'ı zikrederek huzura kavuşur. Yani iman edenlerin kalpleri Allah'ı zikrederek mutlu olur ve sevinir. **Bilesiniz ki Allah'ı zikretmek,** iman edenlerin kalplerine sevinç ve müjde verir. Allah, kâfirlerin ancak dünya hayatı ile sevinip mutlu olduklarını söylemektedir: "Onlar dünya hayatıyla sevinip mutlu oluyorlar"[134]. "Onlar dünya hayatıyla yetinip onunla mutlu ve huzurlu oluyorlar"[135]. Yüce Allah müminlerin Allah'ı zikretmekle mutlu olduklarını ve içlerinin sevinçle dolduğunu, kâfirlerin kalplerinin ise Rahmân'ın anılmasından dolayı nefretle dolduğunu, Allah'tan başkalarının anılmasıyla mutlu olduklarını söylemektedir: "Ne zaman tek başına Allah'ın ismi zikredilse âhirete inanmayanların kalplerindeki nefret yüzlerine vurur; ama Allah'ın dışındakiler (putlar) anıldığında hemen sevinçten yüzlerinin

---

134 er-Ra'd, 13/26.

135 "Bize kavuşma ümidi taşımayanlar, dünya hayatıyla yetinip onunla mutlu ve huzurlu olanlar, nişanlarımızı (kanıtlarımızı) görmemekte ısrar edenlerdir" (Yûnus, 10/7).

428 parladığını görürsün"[136]. [§]Cenâb-ı Hak, müminlerin kalplerinin Allah'ı zikrederek sevinç ve mutlulukla dolduğunu, diğerlerinin kalplerinin ise Allah'tan başkalarının anılmasıyla sevinip mutlu olduklarını belirtmektedir.

Gönüller ancak Allah'ı zikrederek huzura kavuşur meâlindeki âyet iki şekilde yorumlanır. Birincisi, Allah'ı zikretmek onların kalplerine huzur ve mutluluk verir, onları başarıya ulaştırır ve doğru yola götürür. İkincisi, onların kalpleri Allah'ı zikretmeleriyle huzura kavuşur, onların Allah'ı zikretmeleri Cenâb-ı Hakk'ın ihsanını, nimetlerini, azametini ve şanını anmakla olur.

اَلَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبٰى لَهُمْ وَحُسْنُ مَاٰبٍ ﴿٢٩﴾

29. "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara ne mutlu! Varılacak güzel yurt onlar içindir."

[Tûbâ]

"Tûbâ" (طوبى) kelimesinin, onlara hayırlar verilecek ve onlar gıpta edilecekler anlamına geldiği söylenmiştir. En güzel şeyler ve en büyük nimetler onlara verilir anlamına geldiği de söylenmiştir. Eğer hayra ulaşırsan sana ne mutlu! diye de söylenmiştir. Habeş dilinde veya Hintçe'de cennetin adı olduğu, cennetteki bir ağacın ismi olduğu da söylenmiştir; bu ağacın kökleri Resûlullah'ın (s.a.) evinde, dalları da ümmetinin evlerindedir. Eğer onun cennette bir ağaç olduğu rivayeti doğru ise, o zaman âyetin doğru anlaşılması için mutlaka onun öncesinde bir şey olması gerekir; sanki Ehl-i Kitap onun kendilerine ait olduğunu iddia etmişler, Cenâb-ı Hak da onlara değil müminlere ait olduğunu haber vermiştir. Onlar şöyle diyorlardı: "Yahudi veya hıristiyan olanlar hariç, hiç kimse cennete giremeyecek"[137]. Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: "Bilâkis, kim güzel niyet ve davranış sahibi olarak kendini Allah'a teslim ederse Rabb'inin katında onun mükâfatı vardır"[138]. Onlar cennetin kendilerine ait olduğunu iddia etmişlerdi, Allah da cennetin onlara değil, aksine ihlasla kendini Allah'a teslim edenlere ait olduğunu haber vermektedir. Buna göre onlar Tûbâ ağacının da kendilerine ait olduğunu iddia etmişlerdi, fakat Allah onlara değil, iman edenlere ait olduğunu haber veriyordu. Âyet-i kerîme şayet Arap müşrikleri hak-

---

136 ez-Zümer, 39/45.

137 el-Bakara, 2/111.

138 "Bilâkis, kim güzel niyet ve davranış sahibi olarak kendini Allah'a teslim ederse Rabb'inin katında onun mükâfatı vardır. Öylelerine korku yoktur, onlar üzülmeyecekler de" (el-Bakara, 2/112).

kında gelmişse, onlar ölümden sonra dirilmeyi, cenneti ve cehennemi inkâr ediyorlardı, bu durumda onların şöyle demiş olmaları muhtemeldir: Eğer iddia ettiğiniz gibi öldükten sonra dirilmek varsa ve orada cennet ve Tûbâ ağacı da varsa, onlar bize aittir. [§]Nitekim Allah onların şöyle dediklerini haber vermektedir: "Hiç şüphem yok ki, orada bunun yerine daha iyisini bulurum"[139]. Bazıları şöyle dedi: **Tûbâ**, Cenâb-ı Hakk'ın, insanların kazandıkları sevaplarını övmek ve gıpta ettirmek için kullandığı bir kelimedir. Bazıları da şöyle söyledi: **Tûbâ**, Cenâb-ı Hakk'ın dostları için hazırlamış olduğu bir lütuf ve ihsandır, onun mahiyeti kitaplarda zikredilmiştir[140].

429

كَذٰلِكَ اَرْسَلْنَاكَ ف۪ٓي اُمَّةٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهَٓا اُمَمٌ لِتَتْلُوَا۟ عَلَيْهِمُ الَّذ۪ٓي اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ وَهُمْ يَكْفُرُونَ بِالرَّحْمٰنِ قُلْ هُوَ رَبّ۪ي لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَاِلَيْهِ مَتَابِ ﴿٣٠﴾

30. "İşte seni de kendilerinden önce nice benzerlerinin gelip geçtiği bir ümmete gönderdik ki sana vahyettiğimizi onlara okuyasın. Onlar ise Rahmân'ı inkâr ediyorlar. De ki: Benim Rabbim O'dur, O'ndan başka tanrı yoktur; sadece O'na güvenip dayandım, dönüş de yalnız O'nadır."

İşte seni de kendilerinden önce nice benzerlerinin gelip geçtiği bir ümmete gönderdik. Yani senden önce diğer ümmetlere elçiler gönderdiğimiz gibi, her ne kadar **Rahmân'ı inkâr etmiş olsalar da** seni de onlara elçi olarak gönderdik. Daha önce gönderdiğimiz elçilerden her biri, Rabb'imiz **O'dur, O'ndan başka tanrı yoktur; sadece O'na güvenip dayandım** demiş, fakat insanlar **Rahmân'ı inkâr etmişlerdi,** yani senden önce insanlara gönderilen her peygamber sözü edilen daveti yapmakla emrolunmuştu. Sen de o peygamberlerin söylediği gibi **Rabbim O'dur, O'ndan başka tanrı yoktur,** diye söyle. Kendilerine peygamber gönderilmeyen hiçbir ümmet yoktur: "Hiçbir ümmet yoktur ki içlerinden bir uyarıcı gelip geçmemiş olsun"[141].

---

139 "Kıyâmetin kopacağını da sanmıyorum. Rabbimin huzuruna götürülürsem bile, hiç şüphem yok ki, orada bunun yerine daha iyisini bulurum" (el-Kehf, 18/36).

140 Muhtemelen müellif daha önceki peygamberlere indirilen kitapları kastetmektedir.

141 Fâtır, 35/24.

Sana vahyettiğimizi onlara okuyasın. Bu âyet-i kerîme, "Ona Rabb'inden bir mûcize indirilseydi ya!"[142] meâlindeki âyetin sılası gibidir. Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Seni, önceki peygamberlerin ve ümmetlerin haberlerini **onlara okuyasın** ve bu, senin peygamberliğinin delili olsun, senin bu haberleri Allah Teâlâ'dan aldığını onlar da anlasınlar diye gönderdik.

Onlar ise Rahmân'ı inkâr ediyorlar. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak bu sözü, bütün yaratılanlarda senin peygamberliğinin delili vardır anlamında değil, bütün yaratılanlarda Allah'ın birliğinin ve ulûhiyetinin delili vardır anlamında söylemektedir. Bütün bunlara rağmen onlar yine de **Rahmân'ı inkâr ediyorlar.** Buna göre onlar senin peygamberliğine dair delilleri de inkâr edecekler, demektir. Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: **Onlar ise Rahmân'ı inkâr ediyorlar** cümlesi, "Ona Rabb'inden bir mûcize indirilseydi ya!" meâlindeki âyetin sılasıdır. Onlar, [§]kibirlerinden dolayı inatçılık yapan insanlardı. Bundan dolayı Allah şöyle söylemektedir: Eğer onlara "Kendisiyle dağların yürütüldüğü veya yerin parçalandığı yahut ölülerin konuşturulduğu bir Kur'ân"[143] getirmiş olsaydın yine inanmazlardı, bütün bunları getirsen dahi onların yapacakları şey yine yalanlamak ve yine inatla direnmek olacaktı. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Eğer (istedikleri gibi) onlara melekleri indirseydik…"[144] "Onlara gökten bir kapı açsak…"[145] Cenâb-ı Hak inatçılıkları yüzünden onların, Allah dilemedikçe ne kadar büyük olursa olsun mûcize ile iman etmeyeceklerini haber vermektedir. Şöyle buyurmaktadır: "Bütün işler Allah'a aittir"[146]. "Allah dilemedikçe onlar yine de inanacak değildirler"[147]. Yani her şey Allah'ın elindedir; Allah kimin iman etmesini dilemişse o iman eder, kimin iman etmemesini dilemişse o da kesinlikle iman etmez.

Bazıları şöyle dedi: **Onlar Rahmân'ı inkâr ediyorlar,** yani Rahmân ismini inkâr ediyorlar, çünkü onlar şöyle diyorlardı: Muhammed (s.a.) bizi Allah'a kulluğa ve O'nun birliğini kabule davet etmişti, şimdi ise bizi Rahmân'a kulluğa ve O'nun ulûhiyetini kabul etmeye çağırıyor, bu iki kişiye kulluk yapmak demektir. Bunun üzerine Allah şöyle buyurdu: **De ki: Benim Rabbim O'dur,**

---

142 er-Ra'd, 13/27.

143 er-Ra'd, 13/31.

144 "Eğer (istedikleri gibi) onlara melekleri indirseydik, ölüler de onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılarına getirseydik, Allah dilemedikçe yine de inanacak değillerdi; fakat çokları bunu bilmezler" (el-En'âm, 6/111).

145 "Onlara gökten bir kapı açsak da oradan yukarı çıksalar, yine de "Herhalde gözlerimiz perdelendi, hatta bize büyü yapılmış olmalı!" derler…" (el-Hicr, 15/14-15).

146 er-Ra'd, 13/31.

147 el-En'âm, 6/111.

O’ndan başka tanrı yoktur! Yani benim Rahmân’a kulluk yapmaya ve O’nun ulûhiyetini kabule davet etmem, Allah’a kulluğa davet etmemle aynı anlama gelir. Bu kelimelerin ikisi de aynı şeydir, iki ayrı varlığa kulluk yapmak anlamında değildir. Nitekim Allah, “İster Allah diyerek, ister Rahmân diyerek yakarın!”[148] buyurmaktadır. Yani isimlerin birden çok olması, zâtın da birden çok olduğu anlamına gelmez. Dünyada da bir şeyin birden çok isminin olduğu görülmektedir. Dolayısıyla isimlerin farklılığı zâtın da farklılığını gerektirmez, aynı şey Allah hakkında da geçerlidir. Bazıları şöyle dedi: Rahmân, önceki kitaplarda geçen Allah’ın isimlerindendir. **[§]**Dediler ki: Bunu Resûlullah (s.a.) yazmış, ama onlar onu kabulden kaçınmışlar[149] ve Rahmân nedir, biz onu bilmiyoruz, demişlerdi. İşte bunun üzerine **onlar Rahmân’ı inkâr ediyorlar** meâlindeki âyet gelmişti[150]. *En doğrusunu Allah bilir.*

431

وَلَوْ اَنَّ قُرْاٰنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ اَوْ قُطِّعَتْ بِهِ الْاَرْضُ اَوْ كُلِّمَ بِهِ الْمَوْتٰى بَلْ لِلّٰهِ الْاَمْرُ جَمٖيعًا اَفَلَمْ يَا۬يْـَٔسِ الَّذٖينَ اٰمَنُوا اَنْ لَوْ يَشَٓاءُ اللّٰهُ لَهَدَى النَّاسَ جَمٖيعًا وَلَا يَزَالُ الَّذٖينَ كَفَرُوا تُصٖيبُهُمْ بِمَا صَنَعُوا قَارِعَةٌ اَوْ تَحُلُّ قَرٖيبًا مِنْ دَارِهِمْ حَتّٰى يَاْتِيَ وَعْدُ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُخْلِفُ الْمٖيعَادَ ﴿٣١﴾

31. “Eğer, gelmesi sebebiyle dağların yürütüldüğü veya yerin parçalandığı yahut ölülerin konuşturulduğu bir Kur’ân olsaydı (yine inanmazlardı)***. Fakat bütün işler Allah’a aittir. Müminler hâlâ anlamadılar mı ki Allah***

---

148 “De ki: İster Allah diyerek, ister Rahmân diyerek yakarın; hangisiyle yakarsanız olur, çünkü bütün güzel isimler O’na mahsustur. Namazında niyazında sesini fazla yükseltme, fazla da kısma, ikisinin arasında bir yol tut” (el-İsrâ, 17/110).

149 “Onlara, ‘Rahmân’a secde edin’ denildiğinde, ‘Rahmân da neymiş! Biz, senin istediğin şeye secde eder miyiz?’ derler ve bu istek onları haktan daha da uzaklaştırır” (el-Furkān, 25/60).

150 “Onlar Rahmân’ı inkâr ediyorlar” meâlindeki âyet hakkında Katâde’nin şöyle dediği rivayet edilir: Bize rivayet edildiğine göre Hudeybiye seferinde Resûlullah (s.a.) müşriklerle anlaşma yaptığında anlaşma metninin başına bismillâhirrahmânirrahîm yazdırmıştı. Kureyş buna itiraz etmişti: Rahmân nedir, biz onu bilmiyoruz? Cahiliye ehli, ‘Allahım, senin isminle’ (bismikellâhumme) diye yazıyorlardı. Resûlullah’ın (s.a.) ashabı, müsaade et, onları öldürelim, demişler, fakat Hz. Peygamber (s.a.), “Hayır, onların istediği gibi yazın!” demişti (Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XIII, 150; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, IV, 650).

dileseydi bütün insanları hidâyete erdirirdi? Allah'ın vâdi gelinceye kadar yaptıklarından dolayı inkâr edenler ya kendileri felâkete uğrayıp duracaklar veya felâket onların yurtlarının yakınına inecektir. Allah, vâdinden asla dönmez."

Eğer, gelmesi sebebiyle dağların yürütüldüğü bir Kur'ân olsaydı… Bazı müfessirler şöyle dedi: Bunun yorumu şudur: Eğer Kur'ân-ı Kerîm, sana gelen Kur'ân'dan farklı olarak **kendisiyle dağların** yerlerinden sökülüp **yürütüldüğü yahut yerin parçalandığı veyahut ölülerin konuşturulduğu bir kitap olsaydı,** hiç şüphesiz senin Kur'ân'ını da böyle yapardık, ancak senden önceki peygamberlere verdiği kitaplardan hiçbirini böyle yapmadık, o nebîlerimize ve resûllerimize vermiş olduğumuz bir şeydir. **Fakat bütün işler Allah'a aittir.** Yani bütün o işlerin gerçekleşmesi Kur'ân'dan değil, Allah tarafındandır demektir. Eğer Kur'ân ile onlar yapılmış olsaydı, yine de onların hepsi Allah Teâlâ tarafından yapılmış olurdu.

Fakat bütün işler Allah'a aittir. Allah istediklerinizi dilerse yapar, dilemezse yapmaz. Ancak bu cümleye bundan başka bir anlam verilmesi daha doğru gibidir, o da daha önce geçen "İnkârcılar, 'Ona Rabb'inden bir mûcize indirilseydi ya!' diyorlar"[151] meâlindeki âyette onların istemiş oldukları belirtilen mûcizenin sılası olmasıdır. Allah buyuruyor ki: Senin onlara okuduğun **432** **Kur'ân, [§]eğer kendisiyle dağların yürütüldüğü yahut yerin parçalandığı veyahut ölülerin konuşturulduğu bir kitap olsaydı,** bütün yaratılanlar Allah'ın birliğine ve ulûhiyetine delil olduğu halde onlar Rahmân'a iman etmedikleri gibi, sana da iman etmezler ve peygamberliğini tasdik etmezlerdi. Onların mûcize istemelerinin gerçeği öğrenme ve doğru yolu bulma isteği olmadığını, aksine inat ve isyan isteği olduğunu Hz. Peygamber'in (s.a.) bilmesi için Cenâb-ı Hak onların ne kadar inatçı ve isyankâr olduklarını Resûlullah'a (s.a.) haber vermektedir.

Bazıları şöyle dedi: **Kur'ân**, **eğer kendisiyle dağların yürütüldüğü** meâlindeki cümle, eğer Kur'ân âyette belirtilen şeyi yapsaydı, onu mutlaka bu Kur'ân yapardı demektir ve bunda Kur'ân'ın şanını yüceltmek söz konusudur. Ancak daha önce belirttiğimiz yorum, daha doğrudur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Müminler hâlâ anlamadılar mı? Bazıları dedi ki: Bu cümle, "Onlar Rahmân'ı inkâr ediyorlar"[152] meâlindeki âyetin ve **Kur'ân**, **eğer kendisiyle dağ-**

---

151 er-Ra'd, 13/27.

152 er-Ra'd, 13/30.

ların yürütüldüğü bir kitap olsaydı meâlindeki kelâmın sılasıdır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şöyle demektedir: **Müminler**, kimin Allah'ın nitelediği iman üzere olduğunu **hâlâ anlamadılar mı?** Bu beyanın tamamı şudur: Sanki müminler, onların Resûlullah'tan (s.a.) mûcizeler istemeleri sebebiyle, kendileri de onlar için mûcizeler istemişlerdi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, onların imanlarının durumu ile ilgili olarak **müminler hâlâ anlamadılar mı?** buyurdu. Nitekim Allah başka bir âyette şöyle buyurdu: "Kendilerine bir mûcize gelirse ona mutlaka inanacaklarına dair Allah adına kuvvetle yemin ettiler"[153]. Sanki müminler, onların da iman etmeleri için mûcizeler istemişlerdi. Allah şöyle buyurdu: Mûcizeler geldiğinde onların iman edeceklerini siz nereden biliyorsunuz, ey müminler?! Bazıları da şöyle söyledi: **Müminler hâlâ anlamadılar mı?** Onlarda görülen aşırı bir inat ve kibirden dolayı kendilerinin asla iman etmeyeceği müminler tarafından hâlâ açık olarak anlaşılmadı mı? Bu yorumu ileri sürenler, âyetteki "iyâs" (الإياس) kelimesini ilim ve kesin bilgi diye tefsir ettiler. **[§]**Çünkü ümit kesmek anlamına gelen "iyâs", duygulara galip geldiğinde, korku ve zan gibi bir kanaat haline gelir. İşte o duygunun galebesinden dolayı onu kesin bilgi ve ilim olarak algıladılar, çünkü iyâs duygulara galip geldiğinde kesin bilgi ve kanaat haline dönüşür. Bazıları dedi ki: **Müminler hâlâ anlamadılar mı?** Yani Cenâb-ı Hakk'ın bunu yapabileceğini müminler bilmiyorlar mı? **Allah dileseydi bütün insanları hidâyete erdirirdi. Müminler hâlâ anlamadılar mı?** meâlindeki âyet hakkında Hz. Âişe (r.a.) şöyle dedi: "Efelem yey'es" (أفلم يَيْأس) sözcüğü, kâtibin hatasıdır, doğrusu "efelem yetebeyyen" (أفلم يتبيّن) olmalıydı, yani Allah dileseydi onu yapacağı müminler tarafından hâlâ açıkça görülmedi mi? Bunun anlamı şudur: Müminler tarafından açık olarak anlaşılmıştır. Bazıları bu cümleye, müminler hâlâ bilmediler mi? anlamını verdi, yani Allah insanların iman etmelerini ve doğru yola gelmelerini dileseydi, onların mutlaka iman edeceklerini ve doğru yola geleceklerini müminler bilirler. Bu yorumun sahibi der ki: "Yey'esu" (يَيْأس) fiilinin biliyor mânasına gelmesi dilde caiz olan bir kullanım şeklidir. Onun "Neha'" (نَخَع) ve diğer kabilelerin dili olduğu söylenmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazıları şöyle dedi: **Müminler hâlâ anlamadılar mı?** meâlindeki cümle, **Allah dileseydi…** anlamındaki cümleye bağlı değildir, ondan tamamen ayrıdır ve "İnkârcılar, 'Ona Rabb'inden bir mûcize indirilseydi ya!' diyorlar"[154]

---

153 "Kendilerine bir mûcize gelirse ona mutlaka inanacaklarına dair Allah adına kuvvetle yemin ettiler. De ki: Mûcizeler ancak Allah'a aittir. Ama mûcize geldiğinde de inanmayacaklarının farkında mısınız?" (el-En'âm, 6/109).

154 er-Ra'd, 13/27.

meâlindeki âyete bağlıdır. O cümleyi, onların bu sözlerine cevaben söylemiştir. Sanki şöyle buyurmuştur: **Allah dileseydi bütün insanları hidâyete erdirirdi.** Fakat Allah dilediğini dalâlete düşürür, dilediğini hidâyete erdirir. Yani dalâleti tercih edeceğini bildiği kişi için onu diler, hidâyeti seçeceğini bildiği kişi için de onu diler. Dolayısıyla **müminler hâlâ anlamadılar mı?** meâlindeki beyan, bağımsız bir cümledir, onun cevabı yoktur. [§]Sanki şöyle buyurmuştur: Mucizeleri ve delilleri gördükten sonra da sergiledikleri aşırı inat ve direnmeden dolayı onların imanlarının durumunun ne olduğunu **müminler hâlâ anlamadılar mı?** Sanki müminler, onların müslüman olmalarını istediklerinden ve onlara acıdıklarından dolayı, Resûlullah'tan (s.a.) onlar için de mûcizeler getirmesini istemişlerdi. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: Müminlerin, onların iman etmelerinden ümitlerini kesme zamanı hâlâ gelmedi mi? Yani müminlerin, onların iman etmelerinden ümitlerini kesme zamanı gelmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Eğer (istedikleri gibi) onlara melekleri indirseydik…"[155] buyurdu. İşte bu âyetin yorumu budur. Müminlerin, onların iman etmelerinden ümit kesme zamanı gelmiştir, fakat eğer Allah dileseydi bütün insanları hidâyete erdirirdi. **Allah dileseydi bütün insanları hidâyete erdirirdi** meâlindeki beyanın sılası, "Onlar Rahmân'ı inkâr ediyorlar"[156] meâlindeki âyettir. **Allah dileseydi bütün insanları hidâyete erdirirdi** meâlindeki beyan, şu âyet-i kerîme gibidir: "Allah dilemedikçe yine de inanacak değillerdi"[157].

İnkâra devam edenler. Bazıları bu cümleye, Resûlullah (s.a.) ile savaşanlar mânasını verdi. **Yaptıklarından dolayı felâkete uğrayıp duracaklar.** Bu cümledeki "kāria" (القارعة) kelimesi, kalplere çarpan ve onları kıran gürültünün ismidir. Onlara çarpan şey de azap, ölüm ve benzeri hezimetler ile çocuklarının esir edilmesi ve mallarının müslümanlar tarafından ganimet olarak alınmasıdır. **Yahut** sen **onların yurtlarının yakınına ineceksin.** Bazıları bu cümleye yahut o felâket onların yurtlarının yakınlarına kadar gelecek, diye anlam verdiler. [§]Bazıları da şöyle dedi: Resûlullah'ın (s.a.) askerî birliklerinden biri mutlaka onların bir kısmını bastıracak yahut onların yakınlarına inecektir. **Tâ ki Allah'ın vâdi gelinceye kadar.** Allah'ın vâdi de iki şekilde olur. Birincisi, Allah müminleri onların hepsine karşı muzaffer kılacak ve onların toprakları-

---

155 "Eğer (istedikleri gibi) onlara melekleri indirseydik, ölüler de onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılarına getirseydik, Allah dilemedikçe yine de inanacak değillerdi; fakat çokları bunu bilmezler (el-En'âm, 6/111).

156 er-Ra'd, 13/30.

157 el-En'âm, 6/111.

na, vatanlarına ve mallarına müslümanları vâris kılacaktır[158]. İkincisi, **Allah'ın vâd**inden maksat Mekke'nin fethidir. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurmuştur: "Henüz elde edemediğiniz başkaları da var. Kuşkusuz bunlar Allah'ın bilgisi ve gücü dâhilindedir"[159]. **Allah, vâdinden asla dönmez.** Cenâb-ı Hakk'ın resûlüne vâdettiği fetih, yardım ve diğer vâdlerden asla dönmez.

Yaptıklarından dolayı inkâr edenler ya kendileri felâkete uğrayıp duracaklar; muhtemelen bu felâket, onların mâruz kaldıkları açlık ve başlarına gelen sıkıntılardır. Müslümanlarla aralarında meydana gelen savaşlar olması da muhtemeldir. **Veya felâket onların yurtlarının yakınına inecektir;** yani askerî birlikler onların yurtlarının yakınına kadar inecektir. **Allah'ın vâdi gelinceye kadar;** muhtemelen burada Mekke'nin fethi kastedilmektedir. Yani Allah'ın sana vâdettiği Mekke'nin fethi gerçekleşinceye kadar sen onların yakınlarına ineceksin. Yahut **Allah'ın vâdetmiş olduğu** ölümden sonra dirilme vakti gelinceye kadar. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَاَمْلَيْتُ لِلَّذٖينَ كَفَرُوا ثُمَّ اَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ ﴿٣٢﴾

[§]*32. "Andolsun, senden önceki peygamberlerle de alay edildi; ancak ben inkâr edenleri bir süre serbest bıraktım, sonra da onları yakaladım. Görülsün işte azabım nasılmış?"* 436

Andolsun, senden önceki peygamberlerle de alay edildi; kavmin seninle alay ettiği gibi senden önceki peygamberlerle de kavimleri alay etmişlerdi. Cenâb-ı Hak bu âyette, insanların kendisini yalanlamalarına karşı peygamberini teselli etmektedir. Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: **Andolsun, senden önceki peygamberlerle de alay edildi;** yani senden önceki peygamberlerden kavimleri alay ederek mûcize ve azap istemişlerdi. Cenâb-ı Hak burada, on-

---

[158] Müellif sanki şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Allah, Ehl-i Kitap'tan onlara destek verenleri kalelerinden indirdi, kalplerine korku saldı; artık onların bir kısmını öldürüyorsunuz, bir kısmını da esir alıyorsunuz. Allah, onların topraklarını, evlerini, mallarını, o zamana kadar ayak basmadığınız bir toprağı size miras bıraktı. Allah, her şeye kādirdir" (el-Ahzâb, 33/26-27).

[159] "Allah elde edeceğiniz birçok ganimeti size vâdetmiş ve şunları şimdi vermiş, insanların ellerini de üzerinizden çekmiştir ki, bunlar aynı zamanda iman edenlere bir kanıt olsun ve Allah sizi dosdoğru yola iletsin. Henüz elde edemediğiniz başkaları da var. Kuşkusuz bunlar Allah'ın bilgisi ve gücü dâhilindedir; şüphesiz Allah her bir şeye kādirdir" (el-Feth, 48/20-21).

ların alay etmek için bunları istediklerini açıklamaktadır. Bu âyet, daha önce geçen "İnkârcılar, 'Ona Rabb'inden bir mûcize indirilseydi ya!' diyorlar"[160] meâlindeki âyetin sılasıdır.

Ancak ben inkâr edenleri bir süre serbest bıraktım. Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Ben onları inkârlarında ve alay etmelerinde bir süre serbest bıraktım. Bu âyet, onlardan azabı ertelemenin kendileri için güvence anlamına gelmediğine delâlet etmektedir.

Sonra da onları yakaladım; onlar emniyet içinde olduklarını düşündükleri sırada kendilerini yakaladım. **Görülsün işte azabım nasılmış?** Onların alaycı tavırlarla istedikleri cezayı başlarına indirdim. Bazıları şöyle dedi: Allah'ın azabı **nasılmış?** Yani azabının şiddeti nasılmış? Buna benzer başka bir âyet şöyle buyurur: "Nice belde var ki, onlara biraz süre verdim"[161]. [İkincisi], âyete şöyle bir anlam da verilmiştir: Onları verdiğim azabı nasıl buldun? Yani onlar o azabı şiddetli buldular mı? Üçüncüsü, **Görülsün işte azabım nasılmış?** Yani peygamberlerin korkuttukları azap hak ve gerçek mi imiş?

اَفَمَنْ هُوَ قَٓائِمٌ عَلٰى كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ وَجَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَٓاءَ قُلْ سَمُّوهُمْ اَمْ تُنَبِّؤُنَهُ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِى الْاَرْضِ اَمْ بِظَاهِرٍ مِنَ الْقَوْلِ بَلْ زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مَكْرُهُمْ وَصُدُّوا عَنِ السَّبِيلِ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ ﴿٣٣﴾

437 **[§]*33. "Herkesi hak ettiğine göre yönetip gözeten Allah, -bir de O'na ortaklar koşuyorlar- hiç başkalarıyla bir olur mu? De ki: 'Söyleyin bakalım onların isimlerini*** (onlar kimlermiş, ne yapmışlar)***! Siz Allah'a yeryüzünde bilmediği bir şeyi mi bildiriyorsunuz? Yoksa kuru laf mı söylüyorsunuz?' Doğrusu inkâr edenlere tuzakları güzel göründü de doğru yoldan saptırıldılar. Allah'ın saptırdığı kimseyi doğru yola iletecek yoktur."***

Herkesi hak ettiğine göre yönetip gözeten Allah; Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: **Herkesi hak ettiğine göre yönetip gözeten** kimdir, Allah mı yoksa sizin ortak koştuklarınız mı? Yaratmak da

160 er-Ra'd, 13/27.

161 "Nice belde var ki, ahalisi zulme dalmış olduğu halde onlara biraz süre verdim, sonra da onları kıskıvrak yakaladım. Dönüş yalnız banadır" (el-Hac, 22/48).

dâhil olmak üzere her şeyi düzenleyerek yöneten ve koruyan kimdir? Âyetteki "kâim" (القائم) kelimesi, burada sanki koruyan ve bilen anlamına gelmektedir. Buna göre âyet, herkesin hak ettiğini koruyan ve bilen, yahut onlara rızkı veren ve vermeyen Allah, bütün bunlardan habersiz ve kör olan gibi midir? Hayır, onlar aynı değildirler, anlamına gelir. Buna benzer başka bir âyet şöyledir: "Sana Rabb'inden indirilenin hak olduğunu görüp bilen kimse görmeyen gibi olur mu?"[162] Yahut Allah şunu söylüyor: **Herkesi hak ettiğine göre yönetip gözeten,** onları gözetmeyen kimse gibi midir? Hayır, onlar aynı değildir. Mukātil şöyle dedi: Onların rızıklarını ve yiyeceklerini **veren ve koruyan Allah**[163]. Sonra Allah şöyle buyurdu: **Bir de Allah'a ortaklar koşuyorlar;** yani Allah'ın ortakları olduğunu söylüyor ve onlara tapıyorlar. Halbuki yüce Allah, tapılmaya en lâyık olanıdır. Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Herkesin rızkını koruyup gözeten ve herkesi yedirip içiren benim; benimle, bunların hiçbirini yapamayan ortaklarım aynı olur mu? Bu âyetin yorumu bizim söylediğimiz gibidir: **Herkesi hak ettiğine göre yönetip gözeten;** yani rızık veren, herkesin yaptığı ve hak ettiği şeyi gören ve bilen ve onları çeşitli belâlardan koruyan, bütün bunlardan kör, cahil ve aciz olan kimse gibi olur mu? Böyle biri O'nun gibi olamaz. Cenâb-ı Hak onların taptıkları putları Allah'a ortak koşmaları, ulûhiyet ve kendisine kulluk konusunda putları ortak saymaları sebebiyle onları akılsızlıkla nitelemektedir: Allah, kör ve aciz biri gibi olur mu? Yani onlar aynı değildirler.

Herkesi hak ettiğine göre yönetip gözeten. Bu beyan, herkesi muktedir kılan ve herkese güç veren anlamına gelebilir, yahut karşılık vermek mânasına gelir, herkese hak ettiğinin karşılığını veren. **Bir de Allah'a ortaklar koşuyorlar.** Yani putlar insanların neyi hak ettiklerini bilmedikleri ve hak ettikleri şeyi vermeye de muktedir olmadıkları halde, onlara kulluk yaparak veya onları ilâh diye isimlendirerek Allah'a ortak koşuyorlar. [§]Putların sözü edilen eylemleri yapmaya muktedir ve hiçbir şeye sahip olmadıklarını bildikleri halde, kulluk yapmakta onları Allah'a ortak kılmaları ve onlara da tanrı adını vermeleri yüzünden Cenâb-ı Hak kendilerini akılsız olmakla nitelemektedir. **438**

De ki: Söyleyin bakalım onların isimlerini (onlar kimlermiş, ne yapmışlar)! Bazı müfessirler şöyle dedi: **Söyleyin bakalım onların isimlerini!** Yani onların isimleri ve sıfatları ne imiş? Şayet onların isimlerini söyleselerdi, yalan, bâtıl ve uydurma isimler söyleyeceklerdi. Bize göre ise âyetin anlamı

---

[162] "Sana Rabb'inden indirilenin hak olduğunu görüp bilen kimse görmeyen gibi olur mu? Bunu ancak akıl sahipleri anlar" (er-Ra‘d, 13/19).

[163] Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, II, 381.

şudur: Eğer onlara tanrı adını verir ve onları mâbut edinirseniz, Allah'a vermiş olduğunuz Hâlik (yaratan), Râzık (rızık veren), Rahmân (merhamet eden), Rahîm (acıyan) ve benzeri isimleri onlara da verin bakalım! *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: O putlara tanrı ve mâbut adını veriyorsanız, aynı zamanda Hâlik, Râzık, Rahmân ve Rahîm gibi isimleri de vereceksiniz. Onlar, putların böyle olmadıklarını biliyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Siz Allah'a yeryüzünde bilmediği bir şeyi mi bildiriyorsunuz? Yani Allah göklerde ve yerde olanı ve her şeyi bildiği halde, sizin tanrılar hakkında söyledikleriniz ve onları kendisine ortak kıldığınız gibi yeryüzünde olan ve O'nun bilmediği bir şeyi mi öğretiyorsunuz? Şu âyet-i kerîme de aynı anlama gelir: "Onlara şöyle de: Göklerde ve yerde Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz?"[164] Yoksa siz, söylediğimiz ve nitelediğimizden yeryüzünde herhangi bir şeyin olmadığını mı Allah'a bildiriyorsunuz? Yani Cenâb-ı Hak şöyle diyor: Allah her şeyi bildiği halde, siz O'na göklerde ve yerde bilmediği bir şeyi mi bildiriyorsunuz? Siz, Allah'ın her şeyi bildiğini ikrar ediyorsunuz, böyleyken O, sizin söylediklerinizi, ortak tanıdıklarınızı ve diğer şeyleri bilmez mi? İkincisi, **Allah'a bilmediği bir şeyi mi bildiriyorsunuz?** Yani yeryüzünde Allah'ın bilmediği bir şey yoktur.

439 **[§] Yoksa kuru laf mı söylüyorsunuz?** Müfessirler buna şöyle anlam verdiler: Aksine siz bâtıl ve uydurma sözler söylüyorsunuz. Bu cümle sanki zayıf ve hafif söz anlamına gelmektedir. Araplar asılsız ve sabit olmayan şeye görüntü diyorlardı. Cenâb-ı Hak da bir âyette şöyle buyurdu: "Sana sığ görüşlü ayak takımımızdan başkasının uyduğunu da görmüyoruz"[165]. Yani dar ve hafif görüşlü olan, aslı ve kararı olmayan kişilerden başkasının sana uyduğunu görmüyoruz. **Yoksa kuru laf mı söylüyorsunuz?** Bu cümlenin, yaratılanlar ve geçmiş ümmetler hakkında olması da muhtemeldir. Yani onların putları Allah'a ortak koşmalarının ve onları tanrı ve mâbut diye isimlendirmelerinin aslı çıkmadı. Bu yoruma göre buradaki "em" (أَمْ) edatı, hakikat ve asıl konumunda olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

164 "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar. Onlara şöyle de: Göklerde ve yerde Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz? Onların yakıştırdıkları ortaklardan O'nun yüce ve münezzeh olduğunda şüphem yoktur" (Yûnus, 10/18).

165 "Kavminin ileri gelen inkârcıları, 'Biz seni sadece bizim gibi bir insan olarak görüyoruz. Sana sığ görüşlü ayak takımımızdan başkasının uyduğunu da görmüyoruz. Sizin bize karşı bir üstünlüğünüzü de kabul etmiyoruz, bilâkis sizin yalancı olduğunuz kanaatini taşıyoruz' dediler" (Hûd, 11/27).

Doğrusu inkâr edenlere tuzakları güzel göründü. Bazı müfessirler şöyle dedi: **Tuzakları** anlamına gelen “mekruhum” (مكرهم) kelimesinden maksat, onların, putların tanrı ve Allah’ın ortakları olduğuna dair söyledikleri yalan ve uydurma sözlerdir. Ancak **tuzakları** anlamına gelen “mekruhum” kelimesiyle, onların Resûlullah’a (s.a.) kurdukları tuzaklar kastedilmiş gibidir; çünkü onlar bu dinin yeryüzünde yayılmaması, o nuru söndürmeleri ve kendi şan ve şereflerinin bu dünyada devam etmesi için Hz. Peygamber’i (s.a.) öldürmek amacıyla tuzaklar kuruyorlardı. Nitekim bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: “Hatırlar mısın? İnkâr edenler sana tuzaklar kuruyorlardı”[166]. “Mekr” kelimesi, hile yapmak ve insanı güvendiği taraftan yakalamak anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Doğru yoldan saptırıldılar. Onların kurdukları tuzaklar ve tercih etmiş oldukları şeyler bilindiği için doğru yoldan saptırıldılar. “Sebîl” (سبيل) kelimesi mutlak olarak kullanıldığında Allah’ın yolu mânasına gelir, yoksa bütün dinlere ve mezheplere sebîl adı verilir. Nitekim Allah, “Başka yollara sapmayın”[167] buyurmaktadır. [§]Söylediğimiz gibi “sebîl” kelimesi mutlak olarak kullanıldığında Allah’ın yolu anlamına gelir, “kitap” (كتاب) kelimesi de mutlak olarak kullanıldığında Allah’ın kitabı, “dîn” (الدين) kelimesi de mutlak olarak kullanıldığında Allah’ın dini kastedilir. **440**

Allah’ın saptırdığı kimseyi doğru yola iletecek yoktur. Allah’ın saptırdığı birini kimse doğru yola getiremez, Allah’ın doğru yola soktuğu birini de kimse saptıramaz.

لَهُمْ عَذَابٌ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَشَقُّ وَمَا لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَاقٍ ﴿٣٤﴾

34. “Onlar için dünya hayatında büyük bir azap vardır; âhiret azabı ise elbette daha çetindir; onları Allah’a karşı koruyacak kimse de yoktur.”

---

166 “Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı; onlar tuzak kuruyorlardı Allah da bozuyordu. Tuzak bozma işini en iyi yapan Allah’tır” (el-Enfâl, 8/30).

167 “Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun; (başka) yollara sapmayın; sonra onlar sizi Allah’ın yolundan ayırır. İşte günahtan korunmanız için Allah bunları size emretti” (el-En‘âm, 6/153).

Onlar için dünya hayatında büyük bir azap vardır. Onlara dünyada verilecek olan azaptan maksat, ölüm, savaş, korku, açlık ve çeşitli belâlar olabilir. Nitekim Allah şöyle buyurur: “Allah şöyle bir şehri örnek veriyor: Bu şehir güvenlikli ve huzurluydu; her yerden oraya bol rızık geliyordu”[168].

Âhiret azabı ise elbette daha çetindir. Yani daha şiddetlidir. **Onları Allah’a karşı koruyacak kimse de yoktur.** Yani onları Allah’ın azabından koruyacak kimse yoktur ki, azap geldiğinde onları korusun!

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِى وُعِدَ الْمُتَّقُونَ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ اُكُلُهَا دَٓائِمٌ وَظِلُّهَا تِلْكَ عُقْبَى الَّذِينَ اتَّقَوْا وَعُقْبَى الْكَافِرِينَ النَّارُ ﴿٣٥﴾

35. “Takvâ sahiplerine vâdolunan cennetin özellikleri şöyledir: Zeminden ırmaklar akar; yemişleri ve gölgesi süreklidir. İşte bu, günahtan çekinenlerin mutlu sonudur; inkâr edenlerin sonu ise ateştir.”

Takvâ sahiplerine vâdolunan cennetin özellikleri şöyledir. Yani takvâ sahiplerine vâdolunan cennetin vasfı veya sıfatı şöyledir. **Takvâ sahiplerine vâdolunan cennet,** kâfirlere vâdolunan cehennemle mukayese mânasında örneklendirilmiş gibidir; yani bunlar birbirine benzemezler ve aynı şey değildirler. Bu, öbürü gibi değildir, ona benzer de değildir. [§]Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: “Rabb’ine itaatsizlikten sakınanlara vâdedilen cennetin temsili şudur: İçinde doğal nitelikleri bozulmamış su ırmakları bulunan bir bahçedir”[169]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, burada Cenâb-ı Hak şunu söylüyor: Niteliği böyle olan ebedî nimetler, azabı ve niteliği şöyle olan ile aynı olur mu? Aynı olmaz. Açıklamaya çalıştığımız âyet de bu mânaya gelir.

441

---

168 “Allah şöyle bir şehri örnek veriyor: Bu şehir güvenlikli ve huzurluydu; her yerden oraya bol rızık geliyordu. Derken ahalisi Allah’ın nimetlerine karşı nankörlük etti, Allah da onlara yapıp ettikleri yüzünden genel bir açlık ve korku felâketini tattırdı” (en-Nahl, 16/112).

169 “Rabb’ine itaatsizlikten sakınanlara vâdedilen cennetin temsili şudur: İçinde doğal nitelikleri bozulmamış su ırmakları, tadı bozulmamış süt ırmakları, içenlere lezzet veren şarap ırmakları, süzülmüş bal ırmakları bulunan bir bahçedir. Onlar için ayrıca orada her meyveden mevcuttur, üstelik Rab’lerinden bir de bağışlama lütfu. Şimdi bunlar, ateşte devamlı kalan, bağırsaklarını parçalayan kaynar su içirilen kimseler gibi olur mu hiç?” (Muhammed, 47/15).

[Cennetin Nimetleri]

Zemininden ırmaklar akar; yemişleri süreklidir; yani cennetin meyveleri süreklidir, hiçbir zaman onların sonu gelmez. Cenâb-ı Hak burada âhiret meyvelerinin ve oradaki nimetlerin yok olmayacağını ve tükenmeyeceğini, aynı şekilde âhiret azabının da ebedî olduğunu ve sonunun gelmeyeceğini haber vermektedir. **Gölgeler de süreklidir.** Allah cennetin gölgesinin de yok olmayacağını ve kesilmeyeceğini; orada güneş olmadığını, dolayısıyla güneşin zevâliyle gölgesinin de zevâl bulmasının söz konusu olmadığını haber vermekte, orada bulunan her şeyi devamlı ve faydalı olmakla nitelemektedir. Gölge, zararı olmayan, aksine fayda veren bir şeydir, güneşin ise zararı da vardır, faydaları da. Aynı şekilde dünyada olan her şeyin hem faydası ve zararı vardır, hem de onlar zevâle ve tükenmeye mahkûmdur. Cenâb-ı Hak, âhiretin gölgesinin ve oradaki nimetlerin, dünya nimetleri ve gölgesi gibi olmadığını, aksine onların ebedî ve kalıcı olduğunu, zevâle ve tükenmeye mahkûm olmadığını, zararlarının da bulunmadığını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İşte bu, günahtan çekinenlerin mutlu sonudur; inkâr edenlerin sonu ise ateştir. Yani inkârcıların cezası cehennemdir. Bu âyetin zâhiri, şirkten sakınanlara işaret etmektedir, çünkü âyette inkâr edenlerin sonunun cehennem olduğu belirtilmektedir, buna göre belirttiğimiz gibi şirkten sakınanların sonu da cennettir, anlamına gelir. Yani o cennet, şirkten sakınanların alacağı karşılıktır. **İnkâr edenlerin sonu ise ateştir,** yani inkâr edenlerin cezası cehennemdir. Yahut bunun mutlu sonu, sakınan kimseler için cennettir, onların sonu ise cehennemdir. Bazıları şöyle dedi: **İşte bu, günahtan çekinenlerin mutlu sonudur;** yani onların yaptıkları amellerin ve işledikleri iyiliklerin sonu cennettir, Allah'ın birliğini inkâr edenlerin akıbeti ise cehennemdir.

وَالَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَفْرَحُونَ بِمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمِنَ الْاَحْزَابِ مَنْ يُنْكِرُ بَعْضَهُ قُلْ اِنَّمَٓا اُمِرْتُ اَنْ اَعْبُدَ اللّٰهَ وَلَٓا اُشْرِكَ بِهٖ اِلَيْهِ اَدْعُوا وَاِلَيْهِ مَاٰبِ ﴿٣٦﴾

[§]***36. "Kendilerine kitap*** (Kur'ân) ***verdiğimiz kimseler sana indirilen vahiyden memnun olurlar. Fakat inanç gruplarından onun bir kısmını inkâr eden de vardır. De ki: Bana, sadece Allah'a kulluk etmem ve O'na ortak koşmamam emrolundu. Ben yalnız O'na çağırıyorum ve dönüş de yalnız O'nadır."*** **442**

Kendilerine kitap (Kur'ân) verdiğimiz kimseler sana indirilen vahiyden memnun olurlar. Bu âyet-i kerîme, "Onlar Rahmân'ı inkâr ediyorlar"[170] meâlindeki âyetin sılası gibidir. Allah şunu haber vermektedir: **Kendilerine kitap (Kur'ân) verdiğimiz kimseler sana indirilen vahiyden,** Rahmân'ın zikrinden **memnun olurlar.** Sonra **kendilerine kitap (Kur'ân) verdiğimiz kimseler** meâlindeki beyanla kimin kastedildiğinde ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Muhammed aleyhisselâmın ashabı, Resûlullah'a (s.a.) indirilenden mutlu oluyorlardı. Bazıları da şöyle söyledi: **Kendilerine kitap (Kur'ân) verdiğimiz kimseler** Tevrat ehli olan yahudiler kastedilmiştir, **onlar sana indirilen vahiyden memnun oluyorlar.** Cenâb-ı Hak burada sana indirilen vahiyden yahudilerin memnun olduklarını söylüyor, ancak bir yerde de şöyle diyor: "Ehl-i Kitap'tan kâfirler ve putperestler Rabb'inizden size iyi bir şey indirilmesini istemezler"[171]. Başka bir yerde de şöyle buyurmaktadır: "Kendilerine kitap verdiğimiz ve onu hakkını vererek okumakta olanlar var ya, işte kitaba iman edenler onlardır"[172]. Bu kitabı hakkıyla okuyan, onu çarpıtmayan ve değiştirmeyen, ona iman etmektedir ve Muhammed'e (s.a.) indirilenden mutlu olmaktadır. Onu değiştiren ve çarpıtan da Muhammed'e (s.a.) indirilenden mutlu olmamaktadır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, **Kendilerine kitap (Kur'ân) verdiğimiz kimseler sana indirilen vahiyden memnun olurlar** ilâhî kelâmında Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: **Kendilerine kitabın** faydalarını **verdiğimiz kimseler,** işte onlar **sana indirilen vahiyden memnun olurlar;** bundan maksat da şu âyette söylenenlerdir: "Kendilerine kitap verdiğimiz ve onu hakkını vererek okumakta olanlar var ya, işte kitaba iman edenler onlardır." Çünkü insanların çoğu Muhammed aleyhisselâma indirilenden mutlu olmuyorlar.

443 **[§]Fakat inanç gruplarından onun bir kısmını inkâr eden de vardır.** Muhtemelen Ehl-i Kitap, Hz. Muhammed'e (s.a.) indirilenlerin hepsini değil, bir kısmını inkâr ediyorlardı; onlar Hz. Peygamber'in (s.a.) özelliklerine ve sıfatlarına dair olan âyetleri inkâr ediyorlardı, çünkü kendi kitaplarında bulunan buna dair âyetleri gizliyorlardı. **İnanç gruplarından onun bir kısmını inkâr eden de vardır** Arap müşrikleri de kastedilmiş olabilir. Onlar da Hz. Peygamber'e (s.a.) indirilen âyetlerin bir kısmını inkâr ediyorlardı; bu hususa

---

170 er-Ra'd, 13/30.

171 "Ehl-i Kitap'tan kâfirler ve putperestler Rabb'inizden size iyi bir şey indirilmesini istemezler. Halbuki Allah rahmetini ancak dilediğine tahsis eder. Allah büyük lütuf sahibidir" (el-Bakara, 2/105).

172 el-Bakara, 2/121.

şu âyetlerde temas edilmektedir: "Onlar Rahmân'ı inkâr ediyorlar."[173] "Tanrıları tek tanrıya mı indiriyor? Bu gerçekten şaşılacak bir şey!"[174] Müşrikler de âyetlerin hepsini inkâr etmiyorlardı.

De ki: Bana, sadece Allah'a kulluk etmem ve O'na ortak koşmamam emrolundu. Ben yalnız O'na çağırıyorum. Bunu sanki onların sözleri üzerine söylemişti; sanki onlar Hz. Peygamber'i (s.a.) putlara tapmak konusunda kendileriyle beraber olmaya veya babalarının yaptıklarını yapmaya davet etmişlerdi, bunun üzerine şöyle demişti: **De ki: Bana, sadece Allah'a kulluk etmem emrolundu,** aynı zamanda O'na hiçbir şeyi ortak koşmamakla emrolundum. **O'na hiçbir şeyi ortak koşmam** meâlindeki cümleyi Hz. Peygamber'in kendiliğinden söylemiş olması muhtemeldir. **Ben yalnız O'na çağırıyorum;** ben Allah'ın birliğine çağırıyorum, böyleyken sonra gidip O'ndan başkasına kulluk mu edeyim? **Dönüş de yalnız O'nadır;** döneceğim yer O'nun yanıdır.

وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَاهُ حُكْمًا عَرَبِيًّا وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ اَهْوَٓاءَهُمْ بَعْدَ مَا جَٓاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا وَاقٍ ﴿٣٧﴾

37. "Biz Kur'ân'ı işte böyle Arapça bir hüküm ve hikmet olarak indirdik. Sana bu ilim geldikten sonra, eğer onların arzularına uyarsan, (bil ki) ***Allah tarafından senin ne bir dostun ne de bir koruyucun olur."***

Biz Kur'ân'ı işte böyle indirdik. Yani sana âdâbı öğrettiğimiz ve nübüvveti verdiğimiz gibi, aynı şekilde sana **Arapça bir hüküm olarak Kur'ân'ı da indirdik.** Denildi ki: Arapça bir hikmet olarak indirdik, Araplar hikmeti anlamıyorlardı. Yahut içinde hüküm bulunan bir kitap indirdik. **Biz Kur'ân'ı işte böyle Arapça bir hüküm olarak indirdik** meâlindeki âyetin tefsiri başka bir âyette verilmektedir: "Elif-lâm-râ. Bunlar apaçık kitabın âyetleridir. Biz onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik"[175]. Cenâb-ı Hak Kur'ân'a hüküm adını verdi, çünkü hükmetmek üzere indirmiştir.

Sana bu ilim geldikten sonra, eğer onların arzularına uyarsan; bu ifade, müşriklerin Hz. Peygamber'i (s.a.) kendilerinin yaptıkları bazı şeylere katılmaya davet ettiklerine işaret etmektedir. **(Bil ki) Allah tarafından senin ne bir dostun olur;** seni Allah'ın azabından koruyacak ve sana yardım edecek ne bir dostun olur, **ne de** Allah'ın azabından koruyacak **bir koruyucun olur.**

---

[173] er-Ra'd, 13/30.

[174] Sâd, 38/5.

[175] Yûsuf, 12/1-2.

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ وَجَعَلْنَا لَهُمْ اَزْوَاجًا وَذُرِّيَّةً وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ اَنْ يَاْتِيَ بِاٰيَةٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ لِكُلِّ اَجَلٍ كِتَابٌ ﴿٣٨﴾

444

[§]*38. "Andolsun senden önce de peygamberler göndermiş, onlara da eş ve çocuklar vermiştik. Allah'ın izni olmadan hiçbir peygamber mûcize getiremez. Süreli her şeyin bir kaydı vardır."*

Andolsun senden önce de peygamberler göndermiş, onlara da eş ve çocuklar vermiştik. Bazı müfessirler şöyle dedi: Bu âyet, Resûlullah'ın (s.a.) zevceleri ve çocukları çok olduğu için yahudilerin onu ayıplamaları ve kınamaları üzerine gelmiştir. Onlar şöyle diyorlardı: Eğer o iddia ettiği gibi peygamber olsaydı, sıradan insanların yaptıkları gibi kadınlarla keyif sürmez, çocuk sahibi olmayı da istemezdi, peygamberlik görevi onu bu işlerden alıkordu. İşte bu âyet bunun üzerine nâzil olmuştur[176]. Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Kadınlardan yararlanmak ve birden çok eşe sahip olmak, insanın nübüvvet ve risâlet görevini yerine getirmesine engel teşkil etmez, nitekim daha önceki peygamberlerde bu bir engel teşkil etmemişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'ın izni olmadan hiçbir peygamber mûcize getiremez. Yani peygamberler, kendiliklerinden mûcizeler getirme gücüne sahip değildirler. Mûcize getirmeyi ancak Allah dilerse kendisi gerçekleştirir. Hz. Îsâ şöyle demişti: "Ben körü ve cüzzamlıyı iyileştiririm"[177]. Cenâb-ı Hak bütün mûcizelerin ancak Allah'ın izni ve emriyle gerçekleştiğini, peygamberin kendisinin mûcize yaratamadığını haber vermektedir. Bu âyet, müfessirlerin zikrettiği gibi Hz. Peygamber'i çok kadınla evlenmesinden dolayı kınamalarına Allah'ın verdiği cevap olabileceği gibi, başka bir şeyin cevabı olması da muhtemeldir; meselâ peygamberleri yiyip içmesinden ve sokaklarda yürümesinden dolayı kınamalarının, peygamberlerin insan olmasını inkâr etmelerinin cevabı da olabilir. Cenâb-ı Hak, peygamberine şöyle diyor: Kavmin seni kınamış olduğun için kavmi tarafından ilk defa kınanan peygamber sen değilsin! Kavmin seni kınadığı gibi senden önceki peygamberleri de kavimleri kınamış ve kavminin senden istediği mûcizeleri onlar da peygamberlerinden istemişlerdi. Bu sözlerle peygamberleri reddetmeleri ve emirlerini terketmeleri onlar için mazeret kabul edilmedi, aksine onlara Allah'ın azabı geldi. Senin kavminin durumu da böyledir.

---

176 Bu, Kelbî'den rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IX, 327; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XIII, 168.)

177 "Allah'ın izniyle ben körü ve cüzzamlıyı iyileştirir, ölüleri diriltirim" (Âl-i İmrân, 3/49).

Süreli her şeyin bir kaydı vardır. Bu beyanın anlamına dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle anlam verdi: Her kitabın bir zamanı vardır, ondan maksat da peygamberlere indirilen kitaplardır, o kitaplar belli bir zamana kadar uygulanır, sonra neshedilir ve hükmü yürürlükten kaldırılır. Bazıları da şöyle söyledi: [§]Süreli olan her şeyin sona ereceği bir eceli vardır; bununla elle yazmak murad edilmemiş, ancak tespit kastedilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak bir âyette şöyle buyurmuştur: "Allah o müminlerin kalplerine imanı nakşetmiştir"[178]. Buradaki kalplerine imanı yazdı ifadesi, koydu, tespit etti anlamına gelir, eliyle oraya yazdı mânasına gelmez. Buna göre **süreli her şeyin bir kaydı vardır** ibaresi de belli bir zamana kadar tespit anlamındadır. Âyet-i kerîme, her kitabın bir zamanı vardır mânasına, yani yazılan her şeyin bir zamanı, inatçılara gelecek olan azabın ve peygamberlere yapılacak yardımın bir vakti vardır anlamına da gelebilir. Tayin edilen o zamandan ne önce gelir, ne de sonraya bırakılır. Nitekim Allah şöyle buyurdu: "Ecelleri gelince bir an geri kalmazlar"[179].

يَمْحُوا اللّٰهُ مَا يَشَٓاءُ وَيُثْبِتُ وَعِنْدَهُٓ اُمُّ الْكِتَابِ ﴿٣٩﴾

39. "Allah dilediğini siler, dilediğini de yerinde bırakır; ana kitap onun katındadır."

Allah dilediğini siler, dilediğini de yerinde bırakır. Bazıları şöyle dedi: **Allah dilediğini siler** anlamına gelen cümledeki silmek fiili, başlangıçta her şeyi silinmiş olarak yarattı, önce orada bir şey tespit edilmiş de sonra silinmiş değildir. Aksine her şeyi böyle silinmiş bir şekilde yarattı. Bu, "Biz gecenin nişanını sileriz"[180] mânasındaki âyet gibidir. Yani gece önce farklı tespit edilmiş de sonra silinmiş değildir, aksine başlangıçta öyle silinmiş olarak yaratmıştır. "Gökleri bir direk olmaksızın yükselten Allah'tır"[181] meâlindeki âyet de böyledir; yani önce aşağıya koymuş da sonra yükseltmiş değildir, olduğu gibi yüksek yaratmıştır. Açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir. Sonra Allah katında bağışlanmış olan amellerin, küçük çocukların yaptıkları ile cezası olmayan ameller olması muhtemeldir. [§]Bazıları şöyle söyledi: Âyet, silmeyi yaratmaya

445

446

---

[178] el-Mücâdile, 58/22.

[179] "Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri gelince ne bir an geri kalırlar ne de bir an ileri gidebilirler" (el-A'râf, 7/34).

[180] "Biz geceyi ve gündüzü birer nişan olarak yarattık. Nitekim Rabb'inizin nimetlerini arayasınız, ayrıca yılların sayısını ve hesabını bilesiniz diye gecenin nişanını siler, aydınlatıcı olarak gündüzün nişanını getiririz. İşte biz her şeyi açık açık anlattık" (el-İsrâ, 17/12).

[181] "Gökleri görebileceğiniz bir direk olmaksızın yükselten, Allah'tır" (er-Ra'd, 13/2).

hamledilir. Bu da çeşitli şekillerde açıklanabilir. Bir ihtimal, hükümlerin neshedilmesidir, âyet bizâtihî kendisini değil, hükmünü ve onunla amel etmeyi silmek anlamına gelir. **Dilediğini de yerinde bırakır;** yani neshedilmez, onunla amel etmek terkedilmez ve hüküm yerinde kalır. Diğer bir ihtimal, ahvâlin silinmesi anlamına gelmesidir, ondan maksat da bir halden başka bir hale intikal etmek ve dönüşmektir. Meselâ ceninin nutfeden alakaya, alakadan mudğaya dönüşmesi[182] gibi. Cenâb-ı Hak onu bir halden başka bir hale naklediyor, bir durumdan başka bir duruma dönüştürüyor. İşte silmekten maksat budur. Başka bir ihtimal de, silmekten maksadın, insan hayatının mutluluk (saâdet) veya bahtsızlıkla (şekavetle) bitirilmesidir; insan önce kâfir iken bilâhare hayatının sonuna doğru müslüman olur, küfür halinde iken yaptığı amelleri silinip hasenata dönüştürülür veya müslüman iken ömrünün sonuna doğru küfre girer, bütün salih amelleri silinir ve onlardan hiç fayda görmez. Diğer bir ihtimal da şudur: Silmek ve yerinde bırakmaktan maksat, hafaza meleklerinin yazdıkları amellerdir, onlardan cezası ve sevabı olmayanlar silinir, cezası ve sevabı olanlar yerinde kalır, aynen yazıldığı gibi bırakılır. Yahut maksat, insanların yapmış oldukları şeylerdeki niyetleridir, hafaza melekleri insanların niyetlerine muttali olmadıkları için hakikatte ve insanın niyetinde sevap (hasene) olan bir işi, zâhir durumuna göre günah (seyyie) diye, yahut hakikatte günah olan bir şeyi zâhirde sevap diye yazarlar. Cenâb-ı Hak işte bunu değiştirir; yani insanın niyeti kötülük olan fakat zâhirde hayır görünen bir şeyi hakikatte kötü diye, zâhirde kötü olan ama hakikatte hayır olan bir şeyi de hayır diye yazar. Veyahut da bu durum hafaza meleklerinin yazmalarında başka bir açıdan ortaya çıkar, o da şudur: Hafaza melekleri amelleri yazarlar, sonra bu yazdıkları levh-i mahfûzda yazılanlarla karşılaştırılır, hafaza meleklerinin fazla yazdıkları silinir, eksik yazdıkları da ilâve edilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

447 **[§]Ana kitap onun katındadır.** Bu cümle de farklı anlamlara gelebilir. Meleklerin yazdıklarının karşılaştırıldığı kitap O'nun katındadır anlamına gelebilir. Nebîlere ve resûllere gönderilen kitapların istinsah edildiği ana kitap O'nun yanındadır, yani levh-i mahfûzdadır anlamına gelebilir. Burada dillerin değişmesinin mânanın değişmesini gerektirmediğine delil vardır. Çünkü o kitapların yazıldığı levh-i mahfûzdaki ana kitabın hangi dilde olduğu bilinmemekte, ancak her kitap gönderildiği peygamberin diliyle indirilmektedir. Aynı şekilde melekler de âdemoğlunun amellerini yazıyorlar, onu yaratılanların diliyle yazmış olmaları ihtimali yoktur; çünkü onların konuştukları dille yazmış

182 bk. el-Hac, 22/5; el-Mü'minûn, 23/14.

olsalardı zâhir olurdu[183], bu durum onların ancak kendi dilleriyle yazdıklarına delâlet eder. Bütün bunlar, dillerin farklı olmasının mânanın farklı olmasını gerektirmediğini gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِنْ مَا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذٖى نَعِدُهُمْ اَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَاِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَعَلَيْنَا الْحِسَابُ ﴿٤٠﴾

40. "***Onlara haber verdiğimiz azabın bir kısmını sana ister gösterelim, ister*** (bundan önce) ***seni vefat ettirelim, senin görevin sadece tebliğ etmektir; hesaba çekmek bize aittir.***"

Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun sanki Hz. Peygamber, Cenâb-ı Hakk'ın onlara göndereceğini vâdettiği bütün azabı ve diğer vâdettiklerini kendisine göstermesini arzu etmiş veya Allah'tan onu istemişti. Cenâb-ı Hak da şöyle buyurmuştu: Onlara vâdettiğimiz şeylerin bir kısmını sana ister gösterelim, ister ondan önce seni vefat ettirelim ve göstermeyelim, **senin görevin sadece tebliğ etmektir.** Yani bu işte senin yapacağın bir şey olmadığı gibi, ondan sana bir şey de olmaz, senin işin sadece tebliğ etmektir. Nitekim Allah şöyle buyurdu: "(Resûlüm!) Bu işte senin yapacağın bir şey yok"[184]. Bu durumda âyet, bir vâd ve süre belirleme anlamına değil, azarlama ve kınama mânasına gelir. Çünkü âyet, ister o şekilde, ister bu şeklinde bir ihtimal ifadesi kullanmaktadır, dolayısıyla bunun ona nispet edilmesi caiz değildir. **Onlara haber verdiğimiz azabın bir kısmını sana ister gösterelim, ister (bundan önce) seni vefat ettirelim** meâlindeki cümle zâhirde bir tereddüt anlamına gelir; yani vâd anlamına veya Resûlullah'a (s.a.) talepte bulunmasının yasaklanması mânasına gelmektedir. [§]Eğer talebin yasaklanması söz konusu ise, o zaman onlara azabın gelmesini istemesinin Resûlullah'a yasaklandığı anlamına gelir; yani biz dilersek azabı göndeririz, dilemezsek göndermeyiz demektir. Şayet vâd anlamına geliyorsa, o zaman Allah şunu söylemektedir: Vâdettiklerimizin hepsini değil, ancak bazısını sana göstereceğiz. Yoksa âyetin zâhirinde bir tereddüt anlamı çıkar.

448

183 Muhtemelen müellif burada kıyâmet günü olacak olan şeye işaret etmektedir.

184 "(Resûlüm!) Bu işte senin yapacağın bir şey yok. Allah ya onların tövbelerini kabul eder veya onları cezalandırır. Çünkü onlar zâlimlerdir" (Âl-i İmrân, 3/128).

Hesaba çekmek bize aittir. Bu cümle vâdedilen şeyin hesabı ve cezası bize aittir anlamına gelebilir. Buradaki hesap kelimesi, bilinen şekliyle kıyâmet günündeki muhâsebe mânasına da gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.* Yani Allah onları terkedilmiş ve ihmal edilmiş halde bırakmaz. Yahut bize hesap verecekler, hesaba çekmek bizim işimizdir anlamına da gelebilir. Dilde bunlar caizdir.

اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّا نَاْتِى الْاَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ اَطْرَافِهَا وَاللّٰهُ يَحْكُمُ لَا مُعَقِّبَ لِحُكْمِهٖ وَهُوَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٤١﴾

41. "Bizim, yeryüzünü etrafından nasıl eksiltip durduğumuzu görmüyorlar mı? Allah hükmeder, O'nun hükmünü denetleyecek yoktur; O'nun hesaba çekmesi de hızlıdır."

Görmüyorlar mı? Bunun hayret ve uyarı anlamına geldiğini daha önce söylemiştik. Bu ifade iki şekilde yorumlanır. Birincisi, haber anlamına gelir, yani belirtilen fiilleri yaptığımızı onlar görmüşlerdir, demektir. İkincisi, emir anlamına gelir, yani belirtilen fiilleri yaptığımızı görsünler! Buna benzer başka bir âyette de Allah şöyle buyurur: "Yeryüzünde gezmezler mi?"[185] Yani yeryüzünde geziyorlar veya gezsinler mânasına gelir. **Biz, yeryüzünü etrafından nasıl eksiltip duruyoruz.** Bazıları şöyle dedi: Bu beyan küfür diyarının müslümanlar tarafından fethedileceği, kâfirlere karşı onlara Cenâb-ı Hakk'ın yardım edeceği ve o beldeleri kâfirlerin hâkimiyetinden çıkarıp müslümanların hakimiyetine vereceği anlamına gelir; işte bu, bir eksiltmedir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak vâdettiği şeylerden bazılarını peygamberine göstereceğini söyleyince, kâfirler şöyle demişlerdi: Allah'ın sana göstereceğini vâdettiği şey nerede? İşte o zaman Allah şöyle buyurdu: **Bizim, yeryüzünü etrafından nasıl eksiltip durduğumuzu görmüyorlar mı?** Yani onlara ait olan bazı yerlerin müslümanların eline geçtiğini görmüyorlar mı? Onlara ait olan bazı yerleri müslümanların hakimiyetine vermeye kādir olan, hepsini onlara vermeye de kādirdir. Hâlâ ibret almıyorlar mı? *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı **449** Hakk'ın âyette zikretmiş olduğu eksiltmeden maksat bu olmalıdır. [§]Bazıları şöyle söyledi: Yeryüzünün eksiltilmesinden maksat, o beldedeki fukahanın ve âlimlerin ölmesidir. Bunun açıklaması da şöyledir: Fukaha ve ulemâ, yeryüzünü ve orada yaşayanları mâmur kılanlardır, yeryüzünün ıslahı onlar sayesinde sağlanır. Dolayısıyla onların gitmesi, yeryüzünün eksiltilmesi diye nitelenmiş-

---

185 "Yeryüzünde gezip de kendilerinden öncekilerin sonu ne olmuş görmezler mi?" (er-Rûm, 30/9).

tir. Bu aynen Cenâb-ı Hakk'ın yeryüzünü bozmakla nitelemesi gibidir: "Yeryüzünde düzen bozulurdu"[186]. "Karada ve denizde düzen bozuldu"[187]. Yeryüzünün düzeni kendiliğinden bozulmaz, fakat Allah yeryüzü ehlinin bozulmasını yeryüzünün bozulması olarak niteledi. Buna göre yeryüzü kendiliğinden eksilmez, fakat Allah o belde ehlinin ve orayı mâmur kılanların gitmesini, yeryüzünün eksilmesi olarak niteledi. Beldeleri mâmur kılanlar da o beldenin fukahası ve ulemâsıdır. Bunun, Resûlullah'tan (s.a.) önceki ümmetlerin âlimlerinin, yani Ehl-i Kitap âlimlerinin gitmesi mânasına gelmesi de muhtemeldir. Allah buyuruyor ki: Onların âlimlerinin yok olup gitmelerinden ibret almıyorlar mı? Hiç şüphesiz her peygamber, insanlara âdabı öğretir, onlara bilgi verir, geçmiş ümmetlerin yok olup giden nişânelerini ve kaybolan izlerini onlara yeniden gösterir; peygamberin gönderilmesiyle ulemâ da vücut bulduğu halde nasıl onun peygamberliğini inkâr ederler? Çünkü o vakit, ulemânın ortaya çıkma vakti ve zamanıdır. Eğer âyette sonraki ulemâ ve fukaha kastedilmiş ise, o zaman teselli anlamına gelir, yani yeryüzü, ulemâ ve fukahanın gitmesi halinde eksilmekle nitelenmiş olduğu hale gelir demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah hükmeder, O'nun hükmünü denetleyecek yoktur. Denildi ki: O'nun hükmünü geri çevirecek kimse yoktur. O'nun hükmünden maksat da muhtemelen kâfirler hakkında hükmettiği azaptır. Buna göre Allah şöyle diyor: Onlar için hükmettiği azabı geri çevirecek kimse yoktur! Bu aynen şu âyetteki ifade gibidir: "Rabbim! Adaletinle hükmünü ver"[188]. Yani onlar hakkında verdiğin hükmü adaletle ver! **O'nun hükmünü denetleyecek yoktur.** Bu beyanın, kimse O'nun hükmünü sorgulayamaz, yaratılanlar birbirlerinin hâkimiyet alanına girdiği gibi kimse O'nun hükümranlığının yerine geçemez anlamına gelmesi de muhtemeldir. [§]Nitekim Cenâb-ı Hak hafaza melekleri hakkında şöyle buyurdu: "Kişinin önünde ve arkasında takipçiler vardır"[189]. Bunlar o kişiyi korumak ve mâruz kaldığı şeyler konusunda birbirlerini kontrol ederler. *En doğrusunu Allah bilir.* **O'nun hesaba çekmesi de hızlıdır.** Bu ilâhî kelâmı daha önce çeşitli yerlerde açıklamıştık[190].

450

186 "Eğer Allah'ın, insanların bir kısmı ile diğer kısmını engellemesi olmasaydı yeryüzünde düzen bozulurdu. Fakat Allah'ın âlemler için büyük lütufları vardır" (el-Bakara, 2/251).

187 "İnsanların kendi elleriyle yapıp ettikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu; böylece Allah -dönüş yapsınlar diye- işlediklerinin bir kısmını onlara tattırıyor" (er-Rûm, 30/41).

188 "Rabbim! Adaletinle hükmünü ver. Rabb'imiz Rahmân'dır. Asılsız iddialarınıza karşı yardımına sığınılacak da yalnız O'dur" (el-Enbiyâ, 21/112).

189 "Kişinin önünde ve arkasında Allah'ın emriyle onu kayıt ve koruma altına alan takipçiler vardır" (er-Ra'd, 13/11).

190 Meselâ bk. el-Bakara sûresinin 2/202. âyetinin tefsiri.

وَقَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلِلّٰهِ الْمَكْرُ جَمِيعًا يَعْلَمُ مَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ وَسَيَعْلَمُ الْكُفَّارُ لِمَنْ عُقْبَى الدَّارِ ﴿٤٢﴾

42. “***Onlardan öncekiler de tuzak kurmuşlardı; oysa bütün tedbirlere hâkim olan Allah’tır. O, herkesin neyi hak ve elde ettiğini bilir. İnkâr edenler dünya hayatından kimin kazançlı çıkacağını yakında anlayacaklardır!***”

Onlardan öncekiler de tuzak kurmuşlardı; yani onlar sana tuzak kurdukları gibi onlardan öncekiler de peygamberlerine tuzak kurmuşlardı. Cenâb-ı Hak bu sözle insanların verdikleri eziyetlere karşı peygamberine sabrı telkin ediyor. Sonra buradaki tuzak kelimesi iki mânaya gelebilir. Birincisi, Hz. Peygamber’in (s.a.) şahsına tuzak kurdular, yani onu öldürmek ve yok etmek istediler. İkincisi, onun davet ettiği ve ortaya koymak istediği dinine tuzak kurdular, o nuru söndürmek ve ortadan kaldırmak istediler. Onlardan önceki insanların kendi peygamberlerine kurdukları tuzak da bu mânadadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Oysa bütün tedbirlere hâkim olan Allah’tır. Bu cümle de iki anlama gelir. Birincisi, Cenâb-ı Hak bütün tedbirlere Allah’ın hâkim olduğunu, herkese kurduğu tuzağın cezasını vereceğini söylüyor. İkincisi, hakiki tuzağı kuran Allah’tır, onların hepsini hiç beklemedikleri yerden hak ile yakalayıverir. Onlara gelince, onların yakalaması hak ile değil, bâtıl iledir, sonra çok azı müstesna onlar beklemedikleri yerden yakalamaya muktedir değildirler. Dolayısıyla hakiki tuzak, hak ile yakalamaktır, bu da hakikatte onların değil, Allah’ın elindedir. **Bütün tedbirlere hâkim olan Allah’tır** meâlindeki cümle, tuzak kurmanın bütün tedbir ve idaresi Allah’a aittir anlamına gelebilir, dilerse onu sürdürür, dilerse ona engel olur; bu yetki onlara değil Allah’a aittir. Yahut tuzağın hakikati Allah’a aittir, O’nun tuzağı, insanların tuzağına galip gelir.

O, herkesin neyi hak ve elde ettiğini bilir; yani hayır veya şer olarak neyi hak ettiğini bilir. **İnkâr edenler dünya hayatından kimin kazançlı çıkacağını** 451 **yakında anlayacaklardır! [§]**Buradaki “ukbe’d-dâr” (عُقْبى الدّار) tamlamasından maksadın cennet olduğu sanki onlar tarafından biliniyor gibidir. Bu durumda âyet, “Yahudi veya hıristiyan olanlar hariç, hiç kimse cennete giremeyecek”[191] meâlindeki âyetin sılası olur. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şunu

[191] “Onlar, ‘Yahudi veya hıristiyan olanlar hariç, hiç kimse cennete giremeyecek’ dediler. Bu onların kuruntusudur. De ki: Eğer sözünüzde doğru iseniz kesin kanıtınızı getirin!” (el-Bakara, 2/111).

söylemektedir: Onlar âhirette kimin kazançlı çıkacağını bilecekler; kendileri mi, yoksa müminler mi? Yahut bu âyet-i kerîme, "Rabbimin huzuruna götürülürsem bile, hiç şüphem yok ki, orada bunun yerine daha iyisini bulurum"[192] meâlindeki âyetin cevabıdır. Onlar dünya şartlarında kendilerini müminlerden üstün görünce ve dünya bütün imkânlarıyla onlara açılınca, âhiretin de aynı şekilde kendilerinin olacağını zannettiler. Cenâb-ı Hak da işte buna cevap vermektedir.

وَيَقُولُ الَّذٖينَ كَفَرُوا لَسْتَ مُرْسَلاًۜ قُلْ كَفٰى بِاللّٰهِ شَهٖيدًا بَيْنٖى وَبَيْنَكُمْۙ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ ﴿٤٣﴾

43. "O inkârcılar, 'Sen peygamber değilsin' diyorlar. De ki: Sizinle benim aramda şahit olarak bir Allah, bir de kitap bilgisine sahip olanlar yeter."

O inkârcılar diyorlar ki; yani dediler ki: **Sen peygamber değilsin;** yani Allah seni peygamber olarak göndermemiştir. Onlar Hz. Peygamber'e (s.a.) böyle diyorlardı, Cenâb-ı Hak da kendisine, onlara şöyle söylemesini emrediyor: **De ki: Sizinle benim aramda şahit olarak bir Allah yeter;** ben peygamberim ve Allah'ın size mûcizelerle birlikte gönderdiği elçisiyim. Yahut Resûlullah (s.a.) bu sözü onlara, risâletini ve nübüvvetini ispat etmek için yeterince delil ve kanıt gösterdiği halde kabul etmedikleri ve kendisi de artık onların tasdiklerinden ümidini kestiği sırada söylemişti: **Sizinle benim aramda şahit olarak bir Allah, bir de kitap bilgisine sahip olanlar yeter. Kitap bilgisine,** yani Tevrat'a sahip olan da benim peygamber olduğumu bilir, benim resûl ve nebî olduğuma o da şahitlik eder. Kitabın bilgisine sahip olan benim hak yolda ve Allah'ın elçisi olduğumu bilir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "Onlar için bir delil değil midir?"[193] Başka bir âyette de, "Bilgi sahibi olanlara sorun"[194] buyurmaktadır. Bu âyeti kesre ile "ve min indihî ilmu'l-kitâb" (ومِنْ عِنْدِهِ علمُ الكتاب) şeklinde okuyanlara göre[195], *en doğrusunu Allah bilir ya*, yorumu şöyle yapı-

---

[192] "Kıyâmetin kopacağını da sanmıyorum. Rabbimin huzuruna götürülürsem bile, hiç şüphem yok ki, orada bunun yerine daha iyisini bulurum" (el-Kehf, 18/36).

[193] "İsrâiloğulları bilginlerinin bunu bilmesi onlar için bir delil değil midir?" (eş-Şuarâ, 26/197).

[194] "Senden önce de ancak kendilerine vahiy indirdiğimiz kişileri peygamber olarak gönderdik. Eğer bilmiyorsanız bilgi sahibi olanlara sorun" (en-Nahl, 16/43).

[195] Bu hadis zayıf bir isnatla merfû olarak rivayet edilmiştir, İbn Abbâs'tan (r.a.) ve tâbiîlerin pek çoklarından da rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIII, 177-178; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 668). Âyetin bu şekildeki kırâati şazdır, mütevâtir değildir.

lır: "Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilen"[196] bu kitabın **452** ilmi Allah tarafından gelmiştir. [§]Bazı rivayetlerde Hz. Peygamber'in (s.a.) de âyeti bu şekilde kesre ile "min indihî ilmu'l-kitâb" (مِنْ عِنْدِهِ علمُ الكتاب) diye okuduğu söylenmiştir. Ancak bütün kırâat imamları üstünlü olarak "ve men indehû ilmu'l-kitâb" (ومَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الكتاب) diye okumayı tercih etmişlerdir. Ebû Ubeyde şöyle dedi: Bazıları âyeti şu şekilde okudular: "Ve min indihî ulime'l-kitâbu" (ومِنْ عِنْدِهِ عُلِمَ الكتابُ), ancak âyeti kimin böyle okuduğunu bilmiyorum[197]. Abdullah b. Selâm'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: De ki: Sizinle benim aramda şahit olarak bir Allah, bir de kitap bilgisine sahip olanlar yeter meâlindeki âyet, benim hakkımda nâzil oldu[198]. Eğer bu rivayet sabitse, müfessirlerin söyledikleri, **kitap bilgisine sahip olanlar yeter** meâlindeki âyet, Abdullah b. Selâm ve arkadaşları hakkında gelmiştir sözünü teyit etmektedir.

---

196 "Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir. O, hikmet sahibi, övgüye lâyık olan Allah katından indirilmiştir" (Fussılet, 41/42).

197 Bu da şâz kırâattır. Bu kırâat Hz. Ali (r.a.), Hasan-ı Basrî ve diğerlerine nispet edilmiştir (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, IX, 336; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XIII, 176).

198 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIII, 176; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 668.

[§]İBRÂHİM SÛRESİ

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

الٓرٰ كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ اِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ
بِاِذْنِ رَبِّهِمْ اِلٰى صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ ﴿١﴾

1. "Elif-lâm-râ. Bu, Rab'lerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa, güçlü ve övgüye lâyık olan Allah'ın yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz kitaptır."

Elif-lâm-râ. Bu, kitaptır. Buradaki elif-lâm-râ, Cenâb-ı Hakk'ın hikmetle kitabı vücuda getirdiği hurûf-i mukattaadan kinâyedir. **Onu biz indirdik,** onu biz topladık ve kitap haline getirdik, yani o hurûf-i mukattaayı kitap haline getirdik ve sen kitabın ne olduğunu bilmediğin halde onu sana indirdik. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Sen kitap nedir, iman nedir bilmiyordun"[1]. Diğer bir âyette de şöyle buyurur: "Sen onu kendi elinle yazmayı bilmiyordun"[2]. **İnsanları çıkarman için.** Çıkarma fiilinin Allah'a nispet edilmesi, onun sebeplerini Allah verdiği ve işlerin hakikatinin Allah sayesinde yani O'nun kudretiyle yapıldığı içindir. Çıkarma fiilinin peygamberlere nispet edilmesi ise, Cenâb-ı Hak sebepleri vermeden onun gerçekleşemeyeceğini göstermek içindir. Çünkü bir fiilin oluşmasını sağlayan sebepleri vermeye O'ndan başka kimsenin gücü yetmez. Sonra sebepler iki şekilde olur. Birincisi, ona çağırmaktır. İkincisi, onlara getirdiği beyan ve o konudaki delildir. İşte peygamberlerin getirebildiği sebepler bunlardır. Fiilin hakikatine gelince, ona Allah'tan başka kimsenin gücü yetmez.

---

1 "İşte böylece sana da kendi buyruğumuzla bir ruh (Kur'ân) vahyettik. Sen kitap nedir, iman nedir bilmiyordun; ama şimdi onu, dilediğimiz kullarımızı sayesinde doğruya eriştirdiğimiz bir ışık kıldık. Hiç şüphe yok ki sen doğru yolu göstermektesin" (eş-Şûrâ, 42/52).

2 "Sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu kendi elinle yazabiliyordun; öyle olsaydı gerçeği çürütmeye çalışanlar kuşkuya düşerlerdi" (el-Ankebût, 29/48).

İnsanları karanlıklardan aydınlığa çıkarman için. Buna, küfürden imana çıkarman için diye mâna verildi. Küfre karanlık ismi verildi ki, ikisi de aynı şeydir. Çünkü küfür, göz, kulak ve dil gibi organların bütün işlevlerini örter, dolayısıyla doğru olmayanı görür, doğru olmayanı işitir ve aynı şekilde dil de doğru olmayanı söyler. Bütün organların durumu böyledir. İman ise bütün perdeleri ve örtüleri açar, kaldırır ve örtülmüş olan her şeyi aydınlığa çıkarır. İkincisi, **karanlıklardan,** yani şüphelerden demektir; **aydınlığa** kelimesi de imana ve hidâyete mânasına gelir.

454 [§]Küfürden (inkâr) imana. Burada küfür karanlık diye isimlendirildi. Bu birinci yorumdur. Çünkü küfür görme, işitme ve dil kanallarını kapatır; bu takdirde insan faydalı olmayanları görür ve işitir. Faydalı olmayan sözleri söylemesi de bu sebeple olur, hatta bütün organlar için aynı durum söz konusudur. Oysa iman bütün örtüleri ve perdeleri kaldırır ve her gizli gerçeği aydınlatır. İkincisi karanlıktan, yani şüphelerden aydınlığa, yani iman ve hidâyete

İnsanları karanlıklardan aydınlığa çıkarman için. Aydınlığa çıkarmanın ve hidâyetin Allah'a nispet edilmesi dört açıdan izah edilebilir. Birincisi, emrediyor ve onları sözünü ettiği dine davet ediyor. İkincisi, açıklıyor ve beyan ediyor. Üçüncüsü, özendirilen eylemleri arzu etsinler ve korkutulan fiillerden sakınsınlar diye onları özendiriyor ve korkutuyor. Dördüncüsü, hidâyeti O gerçekleştiriyor, bunu Allah'tan başka kimse yapamaz. Ondan maksat, başarıya ulaştırmak ve hatadan korumaktır. İlk üç madde Resûlullah (s.a.) vasıtasıyla yapılır; yani peygamber emreder ve davet eder, özendirir ve korkutur, beyan eder ve ortaya çıkarır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Elif-lâm-râ. Bu, insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarman için indirdiğimiz kitaptır. Cenâb-ı Hak sanki şöyle demektedir: **Bu,** insanların zikredilen şeyden sözü edilen şeye çıkmalarını emretmen için **sana indirdiğimiz kitaptır.** İkincisi, insanları zikredilen şeyden çıkarman için onu sana indirdik.

Rablerinin izniyle. Buna Rab'lerinin emriyle diye anlam verilmiştir, yani onları Rab'lerinin emriyle davet et! [İkincisi], bazıları da Rab'lerinin ilmiyle mânasını verdi, yani bu hurûf-i mukattaayı Allah kendi ilmiyle indirdi. Üçüncüsü, Rab'lerinin muvaffak kılmasıyla anlamına da gelebilir. Allah'tan gelen izin, sözünü ettiğimiz bu üç mânadan birine gelebilir: Emir, ilim ve başarı mânasına.

Güçlü ve övgüye lâyık olanın yoluna çıkarman için; burada kastedilen Allah'tır, yani peygamber onları, her girenin kurtuluşa ereceği Allah'ın yoluna çağırıyor. **O güçlüdür;** güç sahibi olan herkes gücünü O'ndan aldığı için Allah

güçlü (Azîz) diye isim almıştır. [§]Yahut şöyle denilir: O, kendi zatıyla güçlüdür, insanlar gibi başkası sayesinde güçlü değildir. Yahut, O asla mağlup edilemeyen **güçlüdür. Övgüye lâyıktır;** yaptıklarında kötülemenin asla söz konusu olmadığı yegâne mâbuttur; tıpkı tedbir ve idaresinde asla hata bulunmayan bir hakîm gibi. Müfessirler şöyle dedi: **Azîz,** engelleyen, **Hamîd** de ibadetin az olanını da kabul eden anlamına gelir.

اَللّٰهِ الَّذ۪ي لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَوَيْلٌ لِلْكَافِر۪ينَ مِنْ عَذَابٍ شَد۪يدٍ ﴿٢﴾

2. "O Allah ki, göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Şiddetli azaptan dolayı inkârcıların vay haline!"

O Allah ki, göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Bu cümledeki Allah kelimesini "ellâhi" (اَللهِ) kesre ile okuyan, bunu, önceki âyetin mevsûlu yapmış ve ikisini tam bir cümle haline getirmiş, kesreyi kesreye tâbi kılmış olur. Allah kelimesini "ellâhu" (اَللهُ) şeklinde ötre ile okuyan da ilk âyetten bağımsız saymış ve müpteda yapmış olur; buna göre Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: O öyle bir Allah'tır ki, **göklerde ve yerde olan her şey O'nundur.** Allah kelimesini kesreli olarak zikretti, **O Allah ki, göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur** buyurdu; yaratıklara emrettiği, onları dinine davet ettiği, çeşitli yollarla onları imtihan ettiği, bunu kendi menfaati veya onun buna ihtiyacı olduğu için değil, aksine imtihan edilenlerin menfaati ve ihtiyacı için yaptığı bilinsin diye böyle buyurdu.

Şiddetli azaptan dolayı inkârcıların vay haline! Bazıları şöyle dedi: Âyetteki "veyl" (الويل) kelimesinden maksat zorluk ve şiddettir. "Veyl"in cehennemde bir vâdi ismi olduğu da söylenmiştir. Esam şöyle dedi: Belânın çok şiddetli olmasından dolayı, keder ve üzüntü duyulan her şey için kullanılan bir nidâ edatıdır. Hasan-ı Basrî de böyle demiştir.

اَلَّذ۪ينَ يَسْتَحِبُّونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا عَلَى الْاٰخِرَةِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا اُو۬لٰٓئِكَ ف۪ي ضَلَالٍ بَع۪يدٍ ﴿٣﴾

3. "Onlar, dünya hayatını âhirete tercih eden, Allah yolundan alıkoyan ve onu eğri göstermek isteyenlerdir; işte onlar derin bir sapkınlık içindedirler."

Onlar, dünya hayatını âhirete tercih ederler. Önceki âyette hakkında "veyl" kelimesini kullandığı o kişilerin kim olduğunu Allah bu âyette nitelemektedir: Onlar, dünya hayatını âhirete tercih edenlerdir. Evet, onlar dünya 456 hayatını âhiret hayatına tercih eden ve onu seçenlerdir. [§]Yani onlar dünya hayatıyla yetindiler ve onunla mutlu ve huzurlu oldular. Nitekim Allah da şöyle buyurmaktadır: "Onlar dünya hayatıyla yetinip onunla mutlu ve huzurlu oldular"[3]. Dünya için dünya hayatını seçtiler, fakat âhiret için bir şey seçmediler. Halbuki dünya, sadece dünya için yaratılmamıştır, o ancak âhiret için yaratılmıştır. Kim onu, âhirete giden yol için değil de dünya hayatı için seçerse, sapıklığa düşmüş ve haktan sapmış olur. **Onlar, dünya hayatını âhirete tercih ederler;** onlar dünya hayatını âhirete öyle tercih ederler ki, sonunda âhireti terkeder, ondan vazgeçer ve onu tamamen unuturlar. Ancak müslümanlar da bazan dünya hayatını âhirete tercih ederler, fakat söylediğimiz gibi müslümanlar onu âhiret için severler, onlar ise dünya için severler.

Allah yolundan alıkoyarlar. Buradaki alıkoyma iki ihtimali akla getirir. Birincisi, onlar bizzat kendileri yüz çevirdiler, demektir. İkincisi, onlar, her girenin kurtulacağı Allah'ın yolundan insanları alıkoydular. Ancak bu fiilin hangi anlama geldiği mastarından anlaşılır: Fiilin kökü "sadde, yesuddü, sadden" ve "sudûden" (صَدَّ يَصُدُّ صَدًّا وصُدُودًا) şeklindedir. "Sadden" (صدّاً) mastarı, başkasını alıkoymak anlamına, "sudûden" (صُدوداً) mastarı da yüz çevirmek mânasına gelir. **Onu eğri göstermek isterler;** yani onu ayıplı ve kusurlu gösterirler. Bu cümle, âyet-i kerîmenin onların liderleri, insanları Allah'ın yolundan alıkoyan ve Allah'ın dininde ayıp ve kusur arayan önderleri hakkında geldiğine işaret eder. Ancak onlar bunu yapmaya asla imkân bulamadılar.

[Dalâlet Kelimesinin Anlamı]

İşte onlar derin bir sapkınlık içindedirler. Burada sapkınlık anlamına gelen "dalâl" (ضلال) kelimesi, helâk mânasına gelebilir, yani onlar asla kurtuluş imkânı olmayan bir helâke uğradılar. Şaşırmak, kaybolmak anlamına da gelebilir; yani onlar şaşırdılar ve yollarını kaybettiler, asla doğru yolu bula- 457 mayacaklar. [§]"Dalâl" kelimesi, bâtıl olmak ve boşluğa düşmek mânasına da gelebilir, yani onlar derin bir boşluğa düştüler, asla doğruyu bulamayacaklar. Âyet-i kerîme, ebediyen doğru yola gelmeyeceklerini Allah'ın bildiği ve kendilerine sapkınlık mührü vurulan bir kavim hakkındadır.

---

[3] "Bize kavuşma ümidi taşımayanlar, dünya hayatıyla yetinip onunla mutlu ve huzurlu olanlar, nişanlarımızı (kanıtlarımızı) görmemekte ısrar edenlerdir" (Yûnus, 10/7).

وَمَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ اِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِه۪ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ فَيُضِلُّ اللّٰهُ مَنْ يَشَٓاءُ وَيَهْد۪ي مَنْ يَشَٓاءُ وَهُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿٤﴾

4. "İstisnasız her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik ki onlara açık açık anlatsın; bundan sonra Allah dilediğini sapkınlık içerisinde bırakır, dilediğini de doğru yola iletir. O, güçlüdür, hikmet sahibidir."

İstisnasız her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik. Diğer kitaplar ümmetlerin kendi dillerinin dışında gönderilmiş olsa bile, bu kitabın kendi kavminin diliyle gönderilmiş olması gerekir. Çünkü bu kitabın bizzat kendisi, onun peygamberliğine delil ve alâmet kılınmıştır. İnsanlar, kendi dillerinde olmasına rağmen onun benzerini meydana getirmekten aciz kalmışlardı, bu durum onun Allah tarafından geldiğini anlamaları içindi. Eğer o, peygamber tarafından uydurulmuş olsaydı, insanların da onun benzerini uydurmaları mümkün idi, çünkü aynı dili kullanıyorlardı. Onun benzerini yapmaktan aciz kaldıklarında, artık o kitabın insanlar tarafından uydurulmuş değil Allah tarafından gönderilmiş olduğu anlaşılır. Sonra **istisnasız her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik** cümlesi, farklı şekillerde yorumlanabilir. Bazıları şöyle dedi: Bu durum, insanların dilleri farklılaştıktan sonraki zamanla ilgilidir. O zaman Allah, önceki ümmetlerden farklı dili konuşan sonraki insanlara öncekilerin haberlerini onların diliyle göndermiş, bunu da kendi dillerinde olmayan o haberleri ancak Allah'ın haber vermesi ile bildiklerini anlasınlar diye böyle yapmıştır. [İkincisi], bazıları da şöyle söyledi: Cenâb-ı Hak, insanların söyleyecek sözleri olmasın diye her peygamberi kendi kavminin dili ile göndermiştir. Nitekim bir âyette onların şu sözlerini aktarıyor: "Âyetlerinin açık seçik anlaşılır olması gerekmez miydi?"[4] Üçüncüsü, onların dillerinde biri peygamber olarak gönderildiğinde, aynı dili konuşmadıkları birine göre onu daha kolay kabul eder ve daha çabuk benimserler. Çünkü her tür ve her cins, kendi cinsinden ve özünden olanı, böyle olmayandan daha kolay benimser. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "Şayet peygamberi bir melek yapsaydık muhakkak ki onu (yine) bir adam suretine sokardık"[5]. [§]Çünkü meleği ken- **458**

[4] "Şayet biz onu yabancı dilde okunan bir kitap olarak indirseydik mutlaka şöyle diyeceklerdi: 'Âyetlerinin açık seçik anlaşılır olması gerekmez miydi? Bir Arap'a yabancı dilden bir kitap, öyle mi!' De ki: O, inananlar için bir rehber ve şifadır; inanmayanlara gelince onların kulaklarında bir sağırlık vardır, Kur'ân onlara kapalıdır. (Sanki) onlara çok uzaktan sesleniliyor" (Fussılet, 41/44).

[5] "Şayet peygamberi bir melek kılsaydık muhakkak ki onu (yine) bir adam suretine sokar, onları yine halen içinde bulundukları kuşkuya düşürürdük" (el-En'âm, 6/9).

di hüviyetiyle görmek ve ona bakmak, insanın gücü dâhilinde değildir. Buna göre her dil sahibi, kendi dilini konuşanı başkasından daha kolay kabul eder ve daha çabuk benimser.

Onlara açık açık anlatsın diye; bazıları buna şöyle bir anlam verdiler: Onlar için daha açık ve daha anlaşılır olsun diye. Bazıları da, peygamberlerinin sözlerini anlasınlar diye mânasını verdi. **Onlara açık açık anlatsın; bundan sonra Allah dilediğini sapkınlık içerisinde bırakır, dilediğini de doğru yola iletir.** Yani sapkınlık yoluna götüren sebebi tercih edeni sapkınlığa, doğru yola götüren sebebi tercih edeni de doğru yola iletir. Bazıları da şöyle dedi: **Allah dilediğini sapkınlık içerisinde bırakır, dilediğini de doğru yola iletir;** peygamberleri yalanlayanları sapkınlığa düşürmek, tasdik edenleri de doğru yola iletmek Allah'ın hükmüdür. Ancak bunların doğrusu ilk zikrettiğimiz yorumdur: Sapkınlık sebebini tercih edeni Allah sapkınlığa düşürür, dilediğini de, yani doğru yola götüren sebebi tercih edeni de doğru yola iletir. **O, güçlüdür, hikmet sahibidir.** Çünkü bütün yaratılanlar O'na muhtaçtırlar, O'nun karşısında zelil ve hakirdirler, güçlü olan da gücünü O'ndan almaktadır. Yahut O, asla mağlup edilemeyen bir gücün sahibidir. **Hakîmdir,** hükmünde ve idaresinde asla hata bulunmayandır. Yahut peygamberleri göndermesinde ve bütün fiillerinde **hikmet sahibidir,** yaptığında asla hata görülmez, hep isabetlidir, her şeyi ait olduğu yere koyandır.

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَٓا اَنْ اَخْرِجْ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ وَذَكِّرْهُمْ بِاَيَّامِ اللّٰهِۜ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴿٥﴾

5. "Mûsâ'yı da, 'Kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar ve Allah'ın onlara yaşattığı (güzel) ***günleri hatırlat!' diye mûcizelerimizle göndermiştik. Bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için alınacak ibretler vardır."***

Mûsâ'yı da mûcizelerimizle göndermiştik. Allah'ın mûcizelerinden maksat muhtemelen Cenâb-ı Hakk'ın vahdâniyetine ve ulûhiyetine dair gönderdiği deliller ve kanıtlardır. Peygamberliğini ispat etmek için Hz. Mûsâ'ya göndermiş olduğu deliller olması da muhtemeldir. Allah'ın mûcizelerine istersen delilleri diyebilirsin, istersen alâmetleri de diyebilirsin. Mûcizeleri, alâmetleri ve delilleri aynı anlama gelirler. Dolayısıyla maksat ya Allah'ın

vahdâniyetinin ve ulûhiyetinin alâmetleridir, ya da Hz. Mûsâ'nın peygamberliğinin alâmetleridir. Bazıları "bi-âyâtine" (بآياتنا) kelimesine dinimizle anlamını verdi; yani biz Mûsâ'yı, insanları davet etmesi için **kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar diye,** kendi dinimizle gönderdik. Cenâb-ı Hak bütün resûlleri ve nebîleri bunun için göndermiştir. Bütün peygamberler, insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarmaları için gönderilmiştir. Bu konuyu daha önce çeşitli yerlerde zikrettik.

[§]Ve Allah'ın onlara yaşattığı (güzel) günleri hatırlat, diye. Buradaki hatırlat fiili, öğüt vermek anlamına gelir, yani onlara Allah'ın günleriyle öğüt ver! Bazılarına göre Allah'ın günlerinden maksat, nimetleridir. Katâde şöyle dedi: Allah Hz. Mûsâ'ya, insanlara vermiş olduğu nimetleri kendilerine hatırlatmasını emretmektedir;[6] Cenâb-ı Hak tıpkı bir kavmin yaşadığı mutlu günler gibi size nimetlerle dolu öyle günler vermiştir ki, o günlerde size nice hayırlar lütfeylemiş, nice kötülükleri de sizden uzaklaştırmıştır, nice sıkıntıyı sizden gidermiş, nice üzüntüyü yok edip sizi rahatlatmıştır; Allahım! Ey Rabb'imiz, sana hamdolsun!... Bazıları şöyle dedi: Allah'ın günleri, Allah'ın yarattığı olaylar anlamına gelir, yani onlara geçmiş ümmetler hakkında Allah'ın yarattığı olayları hatırlat! Onlar peygamberleri yalanladıklarında Allah kendilerini nasıl helâk etmiş! Şu yorum da ihtimal dâhilindedir: Peygamberleri tasdik edenlere Allah'ın nimetlerini hatırlat, peygamberleri tasdik etmeleri sayesinde Allah onları azaptan ve helâk olmaktan kurtarmıştı. Aynı şekilde peygamberleri yalanlamaları sebebiyle Allah'ın onların başlarına getirdiği belâları ve onları nasıl helâk ettiğini de onlara anlat! Âyetteki **Allah'ın günleri** ibaresinden maksat bilinen anlamıyla günlerdir. Cenâb-ı Hak Hz. Mûsâ'ya o günleri insanlara hatırlatmasını emretmektedir, çünkü günler onlara rızıklarını getirmekte, amellerini ve ömürlerini devam ettirmektedir; iyi ise iyi, kötü ise kötü olacak ve onların ömürlerini ve ecellerini bitirecek. Günlerin onlara rızık getirmesi, Allah'tan kendilerine gelen bir lütuftur, ömürlerini ve ecellerini bitirmesi de Allah'ın hükümranlığının ve kudretinin göstergesidir. İşte Cenâb-ı Hak Hz. Mûsâ'ya bunları insanlara hatırlatmasını emretmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* [§]Bu âyette, sanki Hz. Mûsâ'ya, İsrâiloğularına Firavun'dan gördükleri çeşitli işkenceleri ve sonra ondan nasıl kurtarıldıklarını hatırlatması emredilmektedir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Onlara geçmiş günleri ve sonra onu izleyen günleri hatırlat! Bu yorum sanki daha doğru gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

459

460

---

[6] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIII, 184. Taberî ibarenin sadece bu kadarın rivayet etmiştir.

Bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için alınacak ibretler vardır. Sabrın, Allah'a isyandan ve bütün yasaklardan kendini uzak tutmak anlamına geldiğini, şükrün de Allah'a itaat etme arzusu olduğunu daha önce söylemiştik[7]. Cenâb-ı Hak, âyetlerde zikrettiği şeylerin peygamberlere dil uzatan, onlara büyüklenen, onların sözlerini kabul etmeyen ve davetlerinden yüz çevirenler için değil, kendini Allah'a isyandan tutan ve O'na itaati arzulayan kimseler için olduğunu haber vermektedir. Çünkü öyleleri ne ibret alırlar ve ne de mûcize onlara fayda verir! Bunlar ancak zikrettiğimiz o sabreden ve şükreden kullar içindir. Âyetteki "sabbâr" (صبّار) ve "şekûr" (شكور) kelimeleri, müminden kinâye gibidir. Çünkü Allah'a ve O'nun birliğine iman eden herkes, O'na isyan etmekten kendini tutmak gerektiğine ve her ne kadar bazan isyan etse bile her türlü itaatin gerekli olduğuna da inanır. Cenâb-ı Hak sanki şöyle demektedir: Bunda müminler için ibretler vardır. Nitekim başka âyetlerde bunu söylemektedir: "Onda inananlar için bir ders vardır"[8]. "Sağlam düşünce ve inanç sahipleri için"[9]. "Ve takvâ sahipleri için"[10]. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ اَنْجٰيكُمْ مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُٓوءَ الْعَذَابِ وَيُذَبِّحُونَ اَبْنَٓاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَٓاءَكُمْ وَف۪ي ذٰلِكُمْ بَلَٓاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظ۪يمٌ ﴿٦﴾

6. "Mûsâ kavmine şöyle demişti: Allah'ın size lütfettiği nimeti hatırlayın. Hani O sizi, Firavun'un adamlarından kurtarmıştı. Onlar size işkencenin en kötüsünü revâ görüyor, erkek çocuklarınızı kesiyor, kızlarınızı sağ bırakıyorlardı. Bunlarda size Rabb'inizden büyük bir imtihan vardı."

Mûsâ kavmine şöyle demişti: Allah'ın size lütfettiği nimeti hatırlayın. Hani O sizi, Firavun'un adamlarından kurtarmıştı. Bu âyette gizli bırakılmış bazı kelimeler var gibidir, o da başka bir âyette şöyle ifade edilmektedir: "Allah'ın size lütfettiği nimeti hatırlayın. Zira O, içinizden peygamberler çıkardı, sizi hükümdarlar kıldı ve âlemlerde hiçbir kimseye vermediğini size

---

7 bk. el-Enfâl sûresinin 8/66. âyetinin tefsiri.

8 el-Hicr, 15/77; el-Ankebût, 29/44.

9 "Sağlam düşünce ve inanç sahipleri için yeryüzünde açık kanıtlar vardır" (ez-Zâriyât, 51/20).

10 Muhtemelen müellif şu âyete işaret etmektedir: "Bu Kur'ân insanlara bir açıklama, takvâ sahipleri için de bir hidayet ve bir öğüttür" (Âl-i İmrân, 3/138).

verdi"[11]. **İşkencenin en kötüsünü revâ gören Firavun'un adamlarından sizi kurtardığını da hatırlayın!** [§]Denildi ki: Size **işkencenin en kötüsüyle** azap ediyorlardı. Bazıları da şöyle dedi: **Onlar sizi işkencenin en kötüsüne** uğratıyorlardı; **erkek çocuklarınızı kesiyor, kızlarınızı sağ bırakıyorlardı.** Bu âyetteki "sevm" (السوم) kelimesi, tattırmak ve mâruz bırakmak anlamına gelir. "Sâmenî kezâ" (سامنى كذا) ifadesi, bana tattırdı ve beni ona mâruz bıraktı demektir. "Sümtü'd-dâbbete 'ale'l-havd" (سُمْتُ الدّابّة على الحوض) denilince de hayvanı havuza götürüp suvardım, denilmiş olur. **Bunlarda size Rabb'inizden büyük bir imtihan vardır.** Bu cümleyi de Bakara ve A'râf sûrelerinde açıklamıştık[12]. *En doğrusunu Allah bilir.*

461

وَاِذْ تَاَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَاَز۪يدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ اِنَّ عَذَاب۪ي لَشَد۪يدٌ ﴿٧﴾

7. "Hani Rabb'iniz, 'Eğer şükrederseniz size (nimetimi) ***daha çok vereceğim, nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım pek şiddetlidir!' diye bildirmişti."***

Hani Rabb'iniz size bildirmişti. Bazıları buna, hani Rabb'iniz şöyle demişti, diye mâna verdi. Şöyle de denildi: Hani Rabb'iniz, size bilgi vermiş ve sizi haberdar etmişti. Araplar bazan if'âl bâbındaki fiilleri tefe'ul bâbı mânasında kullanırlar. Buradaki fiil de o anlamdadır. "Ev'ade ve teva'ade" (أوْعَدَ وتَوَعَّدَ) fiili de böyledir. Bu, Ferrâ'nın sözüdür[13]. Kelimenin hakikati, Rabb'iniz vâdetti veya Rabb'iniz taahhüt etti anlamına gelir; **eğer şükrederseniz size (nimetimi) daha çok vereceğim.** Cenâb-ı Hak burada şu nimete şükrederseniz demiyor, onun hangi nimet olduğunu açıklamıyor, bütün nimetleri veya nimetlerden birini kastediyor. Şöyle şükrederseniz diye de demiyor[14]. **Size daha çok vereceğim,** burada da Allah neyi, hangisinden daha çok vereceğini söylemiyor. **Eğer şükrederseniz** ibaresi sanki tevhit ile şükrederseniz anlamına gelmektedir, yani sizi yaratan Cenâb-ı Hakk'ın bir olduğuna dünyada iken inanırsanız, zevk alma duygusunu ve dünyada içinde bulunduğunuz nimetleri size O'nun verdiğine ve sizleri en güzel surette yaratanın O olduğuna inanırsanız, âhirette ebedî nimetleri **size daha çok vereceğim.** Bu yoruma göre Cenâb-ı Hak sanki

---

[11] el-Mâide, 5/20.

[12] bk. el-Bakara, 2/49 ve el-A'râf, 7/141. âyetlerinin tefsiri.

[13] Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, II, 4.

[14] Yani sözle veya fiille hangi şekilde şükrederseniz edin, diyor.

şöyle demiş olmaktadır: Siz eğer şükrediciler olarak âhirete gelirseniz, ben de ebedî nimetleri **size daha çok vereceğim.** İbn Abbâs'ın (r.a.) görüşü de böyledir veya buna yakındır[15]. Görmez misin ki, Cenâb-ı Hak öyle buyuruyor: **Nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım pek şiddetlidir!** Yani eğer **nankörlük** 462 **ederseniz,** [§]Allah'ın birliğine inanmazsanız, O'na başkalarını ortak koşarsanız ve Allah'ın verdiği nimetlerin şükrünü O'ndan başkasına tevcih ederseniz, **hiç şüphesiz azabım pek şiddetlidir!** Muhtemelen Cenâb-ı Hak, insanın şükrettiği her çeşit nimeti dünyada arttıracak ve onun devamını sağlayacaktır, anlamına da gelir.

Eğer şükrederseniz size (nimetimi) daha çok vereceğim. Hiç şüphesiz bu bir lütuf ve ihsandır. Çünkü daha önce de ifade edildiği gibi şükür, bir mükâfat ve karşılıktır. Lütfettiği nimetlere karşılık Allah Teâlâ'ya mükâfat verilmez, insanlar zikredilen şükrü yapmakla kendilerine daha çok nimet verilmesini istemektedirler. O, hakikatte şükür değildir, ancak Allah'tan gelen bir lütuftur, onu belirtmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Allah'a (O'nun muhtaç kullarına) güzel bir ödünç verenler…"[16] "Allah, müminlerin canlarını ve mallarını satın almıştır"[17]. Bu canlar ve mallar hakikatte onların değil Allah'ındı. Onların ödünç verdikleri şey, kendileri için verdikleri bir ödünç idi. Satın alma olayı da böyledir, onlar kendileri için efendilerinden satın alıyorlardı. Fakat Allah onların canlarını satın almayı kendisinin bir lütfu ve ihsanı olarak zikretmektedir. Buna göre Allah'a şükretmekle insanlar kendileri için Allah'tan daha çok lütuf istemektedirler. Her ne kadar şükür zâhirde bir karşılık vermek anlamına geliyor ise de, Allah ile kullar arasında karşılık vermek söz konusu olmaz, ancak fazlalık sebebi olur. Cenâb-ı Hak tasaddukta bulunmaya ödünç adını verdiği gibi, şükretmeye de Allah'ın lütfu ve ihsanı adı verilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

15 İbn Abbâs'tan (r.a.) şöyle rivayet edilmiştir: Siz eğer Allah'ın birliğine inanır ve itaat ederseniz, size mutlaka daha çok sevap vereceğim (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, IX, 343; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XIII, 190).

16 "Muhtaçlara yardım eden erkeklere, muhtaçlara yardım eden kadınlara ve Allah'a (O'nun muhtaç kullarına) güzel bir ödünç verenlere bu fazlasıyla ödenecektir. Ayrıca onlara pek değerli bir ödül de vardır" (el-Hadîd, 57/18).

17 "Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır. Bu, Allah'ın Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'ân'da yer almış gerçek bir vâdidir. Kim Allah'tan daha fazla sözüne bağlı olabilir! O halde yaptığınız bu alışverişten ötürü sevinin. İşte büyük bahtiyarlık da budur" (et-Tevbe, 9/111).

وَقَالَ مُوسٰٓى اِنْ تَكْفُرُٓوا اَنْتُمْ وَمَنْ فِى الْاَرْضِ جَم۪يعًا فَاِنَّ اللّٰهَ لَغَنِىٌّ حَم۪يدٌ ﴿٨﴾

8. "Yine Mûsâ, 'Siz ve bütün yeryüzündekiler nankörlük etseniz dahi bilin ki Allah kimseye muhtaç değildir, övgüye lâyıktır' demişti."

Görmez misin ki Cenâb-ı Hak, şöyle buyurmaktadır: **Yine Mûsâ, 'Siz ve bütün yeryüzündekiler nankörlük etseniz dahi bilin ki Allah kimseye muhtaç değildir, övgüye lâyıktır' demişti.** Yani Allah zatıyla zengindir, kimseye muhtaç değildir. Emretmiş olduğu şeyi, kendisinin ihtiyacı ve menfaati için emretmemektedir. Fakat O'nun sizi imtihan etmesi, [§]ancak sizin şahsınızın **463** ihtiyacı ve bedenlerinizin menfaati içindir. Bazıları şöyle dedi: **Siz ve bütün yeryüzündekiler nankörlük etseniz dahi bilin ki Allah kimseye muhtaç değildir, övgüye lâyıktır** cümlesi, Allah bütün yaratıklardan müstağnidir ve yaratılanlar nezdinde övgüye lâyıktır, anlamına gelir. Söylediğimiz gibi Allah, yapılmasını emrettiği fiilleri kendi menfaati ve şahsının ihtiyacı için değil, halkın faydalanması ve onların ihtiyaçlarının karşılanması için emretmektedir. Aynı şekilde yasakladığı fiilleri de kendine zarar geleceği korkusundan değil, insanlara zarar vereceği ve âfetlerin onlara yöneleceği için yasaklamıştır. Azîz ve Celîl olan Allah bu âyette, yarattıklarına, onların itaatine, ibadetine ve kendisine şükretmelerine ihtiyacı olmadığını haber vermektedir. "Hamîd" (حميد), yaptıklarında asla eleştirilemeyen anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Eğer insanlar inkâr ederlerse, hiç şüphesiz Allah onlardan kimin inkâr edeceğini biliyordu, O'nun bunu bilmesi, onları yaratmasında eleştirilmesini gerektirmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلَمْ يَاْتِكُمْ نَبَؤُا الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِكُمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَالَّذ۪ينَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَا يَعْلَمُهُمْ اِلَّا اللّٰهُ جَٓاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَرَدُّٓوا اَيْدِيَهُمْ ف۪ٓى اَفْوَاهِهِمْ وَقَالُٓوا اِنَّا كَفَرْنَا بِمَٓا اُرْسِلْتُمْ بِه۪ وَاِنَّا لَف۪ى شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَنَٓا اِلَيْهِ مُر۪يبٍ ﴿٩﴾

9. Sizden öncekiler, Nuh, Âd ve Semûd kavimleriyle onlardan sonra gelenler hakkındaki bilgiler size ulaşmadı mı? Onları (tam olarak) ***ancak Allah bilir. Peygamberleri onlara mûcizeler getirdi de ellerini ağızlarına götürüp***

getirerek, 'Biz size gönderilene inanmıyoruz, bizi kendisine çağırdığınız şeye karşı derin bir kuşku içindeyiz' dediler."

Sizden öncekilerden Nuh kavmi hakkındaki bilgiler size ulaşmadı mı? Bu âyet-i kerîme, müminlere ve peygamberlere hitap ediyor gibidir. Cenâb-ı Hak onları sabra teşvik etmekte, kâfirlerin yalanlamalarına, eziyetlerine ve alaylarına karşı onları uyarmakta ve şöyle buyurmaktadır: **Sizden öncekiler hakkındaki bilgiler size ulaşmadı mı?** Yani sizden öncekiler hakkındaki bilgiler size mutlaka gelmiştir, o bilgilerde Hz. Peygamber'e onların yaptığı gibi yapmanıza engel olacak şeyler vardır. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Andolsun ki onlara tuttukları yoldan vazgeçirecek nice haberler geldi"[18]. Yani peygamberleri yalanlamaları ve etbâı ile alay etmeleri sebebiyle onların başlarına neler geldiğine dair haberler size geldi. Mâruz kaldıkları şeyler kendilerine daha kolay ve daha hafif gelsin diye Cenâb-ı Hak bunları peygamberlere hatırlatmaktadır; **464** [§]çünkü emsallerinin neden dolayı belâya ve sıkıntıya mâruz kaldığını bilene bunlar, hususen ona mâruz kalandan daha kolay ve daha hafif gelir. Buradaki hitabın kâfirlere yapılmış olması da muhtemeldir; Allah, **sizden öncekiler hakkındaki bilgiler size ulaşmadı mı?** buyurmaktadır, yani insanların peygamberleri yalanlamaları ve etbâı ile alay etmeleri sebebiyle başlarına neler geldiğine dair haberler size geldi, onların başlarına gelen şeyler sizin de başınıza gelebilir. Çünkü onların başına bunu gönderen, halen diridir ve aynı şeyin benzerini göndermeye kādirdir. Bu durumda âyet, geçmişteki insanların yaptıklarından sakınmaları için kâfirleri korkutma, ayıplama, azarlama ve olacak olanı bekleme anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onları (tam olarak) ancak Allah bilir. Bu âyet, Hz. Âdem'e varıncaya kadar soyunu tespite çalışmanın ve onları akılda tutmanın gereksiz bir meşguliyet ve zorlama olduğuna işaret etmektedir. Nitekim bir rivayette Hz. Peygamber'in (s.a.) soyunun Mudar'a kadar tespit edildiği, ondan sonrasına gidilemediği belirtilmektedir[19]. Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: **Onları (tam olarak) ancak**

---

18 el-Kamer, 54/4.

19 Bu ifadeyi kaynaklarda bulamadık. Ancak Mudar, Arap kabilelerinin pek çoklarının atasıdır, Kureyş de o kabilelerden biridir. Onun Hz. İbrahim'in (s.a.) dinine inanan bir mümin olduğu rivayet edilir. O, Mudar b. Nizâr b. Mead b. Adnan'dır. Adnan ile İbrahim aleyhisselâmın oğlu Hz. İsmail (s.a.) arasındaki kişiler hakkında ihtilaf vardır. Hz. Peygamber'le (s.a.) Adnan arasındaki kişiler konusunda ise ittifak vardır (bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VI, 528-529). Ebû Ubeyd ve İbnü'l-Münzir, İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediğini rivayet ederler: Adnan ile İsmail arasında otuz ata vardır ve bunlar bilinmemektedir. Ebû Ubeyd, İbnü'l-Münzir ve İbn Ebû Hâtim, Urve b. Zübeyr'in şu sözünü rivayet ederler: Mead b. Adnan'dan sonrasını bilen birini görmedik (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, V, 10).

Allah bilir meâlindeki âyet, geçmişlerin soyunu bildiğini söyleyenin iddiasını yalanlamaktadır, çünkü Cenâb-ı Hak **onları ancak Allah bilir** buyurmaktadır. "Onlardan sana hayat hikâyelerini anlattıklarımız var"[20] meâlindeki âyet de, geçmiştekilerin hepsinin hayat hikâyesini anlatmadığına delâlet etmektedir. Allah'ın, peygamberine anlatmadığını bilmeye çalışmak ve bunun için zorlanmak daha da anlamsızdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[**Beyyinât**]

465

[§]Peygamberleri onlara mûcizeler getirdi. Denildi ki: Buradaki "beyyinât" (البيّنات) kelimesi, Allah'ın vahdâniyetine ve ulûhiyetine dair açıklamalar anlamına gelir. Peygamberlerin risâleti ve nübüvveti ispat etmek için getirdikleri kanıtlar anlamına da gelebilir. Bazıları şöyle dedi: "Beyyinât" (البيّنات), onların sakındıkları ve yaptıkları şeyler, kendilerine helâl olan ve haram olan şeyler hakkında açıklama anlamına gelir.

Ellerini ağızlarına götürüp getirdiler. Bu beyanın yalanlamaktan ve kabul etmemekten kinâye ve temsilî bir ifade olması muhtemeldir. Çünkü onların ellerini ağızlarına götürmeleri tasdik etmelerine engeldir. Nitekim Cenâb-ı Hak başka bir âyette, daveti kabulden kaçınanlar için "Onlar ancak, ağzına gelsin diye iki avucunu suya doğru açıp yalvaran kimse gibidir"[21] benzetmesini yapmaktadır. Başka bir âyette de, "Sizi gerisin geri döndürürler"[22] buyurmaktadır. Açıklamaya çalıştığımız âyet, sanki gerçek anlamda ellerini ağızlarına götürdükleri anlamını içermektedir. Bu da iki anlama gelir. Birincisi, onlar ellerini peygamberlerin ağızlarına götürerek siz yalan söylüyorsunuz, dediler. İkincisi, ellerinin bizzat kendi ağızlarına götürdüler, böylece peygamberleri susturmaya çalıştılar, onlarla ve onların etbâı ile alay ettiler. Nitekim bir âyette, "Beytullah'ın yanında onların namazı ıslık çalmak ve el çırpmaktan ibarettir"[23] buyurmaktadır. Bunun anlamını yerinde açıklamıştık. Buna göre açıklamaya çalıştığımız âyet de bu anlama gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[20] "Senden önce de elçiler gönderdik; onlardan sana hayat hikâyelerini anlattıklarımız var, anlatmadıklarımız var" (el-Mü'min, 40/78).

[21] "Dua edilmeye lâyık olan O'dur. O'nun dışında el açıp dua ettikleri şeyler, onların hiçbir isteğini karşılayamazlar. Onlar ancak, ağzına gelsin diye iki avucunu suya doğru açıp yalvaran kimse gibidir. Halbuki bu yoldan su asla onun ağzına gelecek değildir. Kâfirlerin duası hep boşa gider" (er-Ra'd, 13/14).

[22] "Ey iman edenler! Eğer inkâr edenlere uyarsanız, sizi gerisin geri döndürürler de sonra hüsrana uğramış olursunuz" (Âl-i İmrân, 3/149).

[23] "Beytullah'ın yanında onların namazı ıslık çalmak ve el çırpmaktan ibarettir" (el-Enfâl, 8/35).

Biz size gönderilene inanmıyoruz, dediler. Size gönderilen ifadesi, tevhit anlamına gelebilir. Çünkü onlar insanları tevhide ve Allah'a kulluğa çağırmak için gönderilmişlerdi. **Bizi kendisine çağırdığınız şeye karşı derin bir kuşku içindeyiz** meâlindeki cümle de bu anlamı teyit etmektedir. Peygamberler de onlara, "Allah hakkında bir şüphe mi var?"[24] dediler. **Biz size gönderilene inanmıyoruz** meâlindeki cümle, peygamberliğin ispatına ve bu konuda getirilen delillere inanmıyoruz anlamına gelebilir. Buna göre **bizi kendisine çağırdığınız şeye karşı derin bir kuşku içindeyiz** meâlindeki cümle de, risâleti ve nübüvveti tasdik konusunda **kuşku içindeyiz** anlamına gelir. Bu ilâhî kelâm, onların putlara tapmak konusunda da kuşku içinde olduklarına işaret eder. Çünkü bu konuda onların şayet bir beyanı, delili ve daveti olsaydı, **bizi kendisine çağırdığınız şeye karşı derin bir kuşku içindeyiz** demezler, kesin bir ifade kullanırlardı. Dolayısıyla bu âyet, onların tapmış oldukları putlara ibadet **466** konusunda ciddi bir şüphe ve kuşku içinde olduklarına işaret etmektedir. [§] Sonra şüphe ve kuşku anlamına gelen "şekk" (الشكّ) ve "rayb" (الرَّيْب) kelimeleri hakkında bazıları, aynı mânaya gelir, dedi. Bazıları da şöyle dedi: "Şek", bilinen şekliyle şüphe demektir. "Rayb" ise, şüphede son noktayı ifade eder.

Ellerini ağızlarına götürüp getirirler meâlindeki cümle hakkında bazı müfessirler şöyle dedi: Davet edildikleri dine kızdıkları için parmaklarını ısırırlar. Bazıları şöyle söyledi: Peygamberlerin sözlerini reddettiler ve onları yalanladılar demektir. Bunu âyetin başında belirtmiştik. Bazıları da şöyle dedi: Peygamberleri ağızlarıyla reddettiler.

قَالَتْ رُسُلُهُمْ اَفِي اللّٰهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُؤَخِّرَكُمْ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى قَالُوٓا اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا تُرِيدُونَ اَنْ تَصُدُّونَا عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ اٰبَٓاؤُ۬نَا فَأْتُونَا بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿١٠﴾

10. "Peygamberleri, 'Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında bir şüphe mi var? O, günahlarınızı bağışlamak için size bir çağrıda bulunuyor ve size belli vakte kadar da süre veriyor' dediler. Onlar, 'Siz de bizim gibi sadece insansınız; bizi atalarımızın tapmış olduğu tanrılardan uzaklaştırmak istiyorsunuz. O halde bize, açık bir delil getirin!' diye cevap verdiler."

---

[24] İbrâhim, 14/10.

Peygamberleri, 'Allah hakkında bir şüphe mi var?' dediler. Yani Allah'ın ulûhiyeti konusunda şüphe mi var? Yahut Allah'a kullukta şüphe mi var? O'nun ulûhiyetinde ve O'na kullukta hiçbir şüphe yoktur; çünkü O'nun ilâh ve mâbut olduğunu siz de ikrar ediyorsunuz. O'nun ilâh ve mâbut olduğunu babalarınız da ikrar ediyorlardı, dolayısıyla O'nun ulûhiyetinde ve O'na kullukta hiç şüphe yoktur. Şüphe ancak sizin taptığınız putlara kullukta ve onların ulûhiyetinde vardır. Sizin atalarınız da Cenâb-ı Hakk'ın ulûhiyetini ve O'nun mâbut olduğunu şu sözlerle ikrar ediyorlardı: "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[25]. "Bunlar Allah katında bizim aracılarımızdır"[26]. Onlar gökleri ve yeri yaratanın ve ikisi arasında bulunan her şeyi yaratanın Allah olduğunu şu sözlerle ikrar ediyorlardı: "Onlara, 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye soracak olsan, mutlaka 'Allah' diyeceklerdir"[27]. [§]Onların taptıkları putlar ise hiçbir şey yaratmadılar. Dolayısıyla Allah hakkında sizde de bir şüphe yoktur. Ancak sizin Allah'ı bırakıp taptığınız putlarda veya Allah'ın birliğinde şüpheniz vardır. Yahut şöyle demektedir: **Allah hakkında bir şüphe mi var?** Yani Allah'ın mâbut olduğunda şüphe mi var? Yani Allah'ın mâbut olarak var olduğunda hiç şüphe yoktur. Şüphe ancak onların, "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz" dedikleri putlarda vardır. Gökleri ve yeri yaratan Allah'ın mâbut olduğunda ise hiç şüphe yoktur. Burada sanki bazı kelimeler gizlenmiş gibidir; yani gökleri ve yeri yarattığını ikrar ettiğiniz ve onları yaratanın kendisi olduğunu sizin de bildiğiniz Allah hakkında hiç şüphe yoktur. Âyetin delil getirmek anlamına gelmesi de muhtemeldir; yani **Allah hakkında bir şüphe mi var?** Gökleri ve yeri O'nun yarattığında şüphe mi var? Yani siz de biliyorsunuz ki O, gökleri ve yeri yaratandır, onları Allah'ın yarattığını siz de ikrar ediyorsunuz.

467

O, günahlarınızı bağışlamak için size bir çağrıda bulunuyor. Bu cümlenin iki anlama gelmesi ihtimal dâhilindedir. Birincisi, sizin fetret döneminde iken işlediğiniz günahlarınızı müslüman olduğunuzda bağışlayacaktır. İkincisi, onlar müslüman oldukları ve Allah'a iftira ettiklerinden, O'na lâyık olmayan sözlerinden tövbe ettikleri takdirde, Cenâb-ı Hak onların günahlarını bağışlayacağını vâdetmektedir. Yani siz Allah'a iftira etmiş, O'nun hakkında uygun olmayan sözleri söylemiş ve gönderdiği peygamberleri yalanlamış olsanız da, müslüman olduğunuz, tövbe ettiğiniz ve peygamberleri tasdik ettiğiniz takdirde Allah sizin bütün günahlarınızı bağışlayacaktır. Burada Cenâb-ı Hakk'ın

---

[25] ez-Zümer, 39/3.

[26] Yûnus, 10/18.

[27] Lukmân, 31/25.

yaratılanlara olan lütfu ve güzel muamelesi belirtilmektedir. Şöyle bir ihtimal de vardır: **O, günahlarınızı bağışlamak için size bir çağrıda bulunuyor ve size belli vakte kadar da süre veriyor** ilâhî kelâmı, "Seninle beraber doğru yolu izlersek yurdumuzdan sökülüp atılırız, diyorlar"[28] meâlindeki âyetin cevabıdır. Allah buyuruyor ki: Müslüman olduğunuz ve tövbe ettiğiniz takdirde yurdunuzdan atılmayacaksınız, ancak belirlenen ecelinizi beklersiniz, **o vakte kadar da süre veriyor.**

[İki Ecel]

Mûtezile, bu âyetin zâhirine takılarak iki ecel bulunduğunu söylüyor: Şu fiili yaptığı haldeki eceli ile şöyle yaptığı haldeki eceli. Fakat iki ecel kabul etmek, ancak akıbetler hakkında cahil olan kişinin onları bilmemesiyle olur. **[§]** Her türlü noksanlıktan münezzeh ve yüce olan Allah ise, olanı da olacak olanı da bilendir. Allah olacak olanı da bildiği için O'nun katında iki ecelin var olma ihtimali yoktur. Allah herkesin ecelini ancak olacağını bildiği vakte koymuştur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

468

Onlar, 'Siz de bizim gibi sadece insansınız; bizi atalarımızın tapmış olduğu tanrılardan uzaklaştırmak istiyorsunuz' diye cevap verdiler. Onların sözlerinde iki açıdan çelişki vardır. Birincisi, onlar peygamberlerine itaate ve tâbi olmaya yanaşmadılar, çünkü peygamberler de onlar gibi insan idiler, sonra putlara tapmak konusunda kendileri gibi insan olan atalarına itaat ettiler ve onlara tâbi oldular. Şöyle dediler: **Bizi atalarımızın tapmış olduğu tanrılardan uzaklaştırmak istiyorsunuz.** Bu, sözdeki çelişkidir. İkincisi, onlar peygamberleri tâbi olunan kişi olarak kabul etmediler, çünkü onlar da insandı; fakat kendi nefislerini tâbi olunan kişi yapmaktan geri durmadılar, peygamberleri bırakıp başkalarına tâbi oldular veya başkalarının etbâı oldular. Şöyle dediler: "Biz atalarımızı bir inanç üzerinde bulduk ve biz onların izlerinden gitmekteyiz."[29] Bu da sözdeki başka bir çelişkidir.

O halde bize, açık bir delil getirin! Onlar, davet edilmiş oldukları Allah'ın ulûhiyeti ve rubûbiyeti konusunda veya Allah'tan gelen risâlet iddialarına delil istediler. Gözlerinin değdiği her şeyde Allah'ın birliğinin ve ulûhiyetinin delili vardı. Fakat onlar inat olsun diye delil istediler. Aynı şekilde peygamberler, risâlet davalarına da delil getirmişlerdi, fakat onlar inat edip büyüklük taslayarak onu reddettiler. Bu sefer onları kabule zorlayacak ve mecbur edecek veya geldiğinde kendilerini helâk edecek bir mûcize ve delil istediler. O zaman

---

[28] el-Kasas, 28/57.

[29] ez-Zuhruf, 43/23.

peygamberler onlara şöyle cevap verdiler: "Allah'ın izni olmadan bizim size bir delil getirmemiz mümkün değildir."[30] Yani sizi helâk edecek olan bir delili getirmek bizim elimizde değildir, o ancak Allah'ın elindedir, Allah dilerse onu yapar, dilemezse yapmaz.

قَالَتْ لَهُمْ رُسُلُهُمْ اِنْ نَحْنُ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَمُنُّ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِهٖۜ وَمَا كَانَ لَنَٓا اَنْ نَاْتِيَكُمْ بِسُلْطَانٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾

[§]***11. "Peygamberleri onlara şöyle dediler: Doğrusu biz de sizin gibi sadece insanız; fakat Allah kullarından dilediğine lütufta bulunur. Allah'ın izni olmadan bizim size bir delil getirmemiz mümkün değildir. Müminler ancak Allah'a dayansınlar."*** **469**

Peygamberleri onlara şöyle dediler: Doğrusu biz de sizin gibi sadece insanız. Yani bizim de sizin gibi insan olmaktan başka bir halimiz yok. Bu âyette Bâtınîler'in iddialarının reddine işaret vardır, çünkü onlar insan cevherinde risâletin bulunmasını inkâr ediyor ve diyorlardı ki: Risâlet ancak ruhaniyetin cevherinde bulunur. Allah'ın salât ve selâmı üzerlerine olsun peygamberler, insanların "Siz de bizim gibi sadece insansınız" demelerine şu cevabı vermişlerdi: **Doğrusu biz de sizin gibi sadece insanız.** Onlar, kendileri için insan olmaktan başka bir şey söylemediler. İşte onların, **biz de sizin gibi sadece insanız** demeleri, Bâtınîler'in iddialarının bâtıl olduğunu gösterir. Allah'ın salât ve selâmı üzerlerine olsun peygamberler, kendilerinde Allah'ın lütfundan başka bir şeyin bulunduğundan söz etmediler.

Fakat Allah kullarından dilediğine lütufta bulunur. Bu ilâhî kelâm da Mûtezile'nin iddiasını reddetmektedir. Onlar şöyle diyorlar: Allah, peygamberliği hak edenden başka hiç kimseye özel olarak peygamberlik vermez. Bu da göstermektedir ki, Allah onlara lütfetmiş ve kendilerini özel olarak seçmiştir, peygamber olmaları yaptıkları amellerle onu hak ettikleri için değildir, Allah'ın lütfu ve ihsanı onların üzerinde olduğu içindir.

---

[30] İbrâhim, 14/11.

Allah'ın izni olmadan bizim size bir delil getirmemiz mümkün değildir. Daha önce de söylediğimiz gibi[31] iznin anlamı mübah olmaktır, yasağın zıddıdır. Ancak Kur'ân'da zikredilen izin kelimesinin hepsi aynı mânaya gelmez, her yerde farklı bir anlam kazanır ve bulunduğu yere göre uygun bir mâna verilir. Bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: "Sonunda Allah'ın izniyle onları yendiler"[32]. Yani Allah'ın yardımıyla yendiler, çünkü hezimet, yardımın geldiği yerde olur, bu itibarla bu âyetteki izin kelimesine yardım anlamı verilir. Başka bir âyette şöyle buyurdu: "Allah'ın izniyle ölüleri diriltirim"[33]. Yani Allah'ın yaratmasıyla ölüyü diriltirim demektir. Açıklamaya çalıştığımız âyetteki izin kelimesi de bu anlama gelir. Çünkü şöyle demektedir: **Allah'ın izni olmadan** 470 **bizim size bir delil getirmemiz mümkün değildir. [§]** Yani Allah'ın yaratması olmadan ve onu bizim elimizde gerçekleştirmeden biz size bir delil getiremeyiz. İşte Kur'ân'da geçen izin kelimesi cümlenin siyak ve sibakına göre oraya uygun bir anlam verilir. İzin kelimesinin bu âyette emir mânasına gelmesi de muhtemeldir, yani biz delili Allah'ın emriyle getiririz, Allah onu getirmeyi bize emrederse getiririz.

Müminler ancak Allah'a dayansınlar. Bu cümle, insanların yaptıkları eziyet ve tehdidin arkasından gelmiş gibidir. Peygamberler şöyle dediler: Sizin tehdidinize ve eziyetlerinize karşı müminler yalnız Allah'a güvenip dayanırlar. **Müminler ancak Allah'a dayansınlar** meâlindeki cümle, iki mânaya gelir. Birincisi, emir anlamına gelir, yani ey müminler, kâfirlerin bütün tehditlerine karşı ve bütün işlerinizde Allah'a güvenip dayanın! İkincisi de müminlerin yaptıklarından haber vermek anlamına gelir; onlar ancak Allah'a dayanırlar, bütün işlerinde O'na güvenirler, her türlü hayır ve iyiliği bir takım sebep ve vasıtalardan değil O'ndan beklerler. Kâfirler ise sebeplere güvenip dayanırlar, her türlü bolluğu ve hayrı sebeplerden beklerler. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا لَنَٓا اَلَّا نَتَوَكَّلَ عَلَى اللّٰهِ وَقَدْ هَدٰينَا سُبُلَنَا وَلَنَصْبِرَنَّ عَلٰى مَٓا اٰذَيْتُمُونَا وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿١٢﴾

31 bk. el-Bakara, 2/213; Yûnus, 10/100; İbrâhim, 14/1. âyetlerinin tefsiri.

32 "Sonunda Allah'ın izniyle onları yendiler, Dâvûd da Câlût'u öldürdü ve Allah ona hükümranlık ve hikmet verdi, ona dilediği şeyleri öğretti" (el-Bakara, 2/251).

33 Âl-i İmrân, 3/49. Bu söz âyette, Hz. Îsâ'nın kelâmı olarak hikâye edilmektedir.

12. "Üstelik bize yollarımızı göstermiş olduğu halde ne diye biz Allah'a dayanıp güvenmeyelim? Sizin bize verdiğiniz eziyete elbette göğüs gereceğiz. Tevekkül edenler yalnız Allah'a dayanıp güvensinler."

Ne diye biz Allah'a dayanıp güvenmeyelim? Bu söz sanki, peygamberlerin "Allah'ın izni olmadan bizim size bir delil getirmemiz mümkün değildir. Müminler ancak Allah'a dayansınlar"[34] şeklindeki sözlerine onların verdikleri cevap üzerine söylenmiş gibidir, o zaman peygamberler şöyle demişlerdi: **Ne diye biz Allah'a dayanıp güvenmeyelim?** Fakat onlar tarafından söyleneni âyet belirtmemekte, sadece peygamberlerin onlara verdiği cevaptan söz etmektedir: **Ne diye biz Allah'a dayanıp güvenmeyelim?**

Üstelik bize yollarımızı göstermiş olduğu halde. Bazıları şöyle dedi: Allah bize gideceğimiz yolu göstermiştir. Bize göre ise âyet, girmemiz gereken yola girmeye bizi muvaffak kıldı ve onu bize ikram etti, anlamına gelir. Yani girilmesi mümkün yollar içinde girmemiz gereken yolu bize ikram eden ve o yola girmeye bizi muvaffak kılan Allah'a, bize yardım etmesi ve muzaffer kılması konusunda neden güvenmeyelim? [§]Çünkü bu, düşmana karşı koymaktan ve yardım etmekten daha zordur. Daha zor ve daha büyük olanı bize ikram etti ise, bize yardım etmesi daha evlâdır. *En doğrusunu Allah bilir.* **471**

Sizin bize verdiğiniz eziyete elbette göğüs gereceğiz. Bu sözün, onlara düşmana karşı koyma emri verilmeden ve yardım istemelerine izin verilmeden önce söylenmiş olması muhtemeldir, çünkü âyette onların eziyetlerine karşı sabretmeleri emredilmekte idi. Şöyle dediler: **Sizin bize verdiğiniz eziyete elbette göğüs gereceğiz.**

Ne diye biz Allah'a dayanıp güvenmeyelim? Müminler bu sözü, kâfirlerin sayıca çok, müslümanların ve Hz. Peygamber'e tâbi olanların az olduğu sırada söylemişlerdi. Kâfirler müminleri az görüyor ve bundan dolayı onları azarlıyorlardı. İşte o zaman müminler şöyle dediler: Cenâb-ı Hak sözü edilenleri bize ikram etmişken, düşmanlarımıza karşı bize yardım etmesi ve bizi onlara galip getirmesi konusunda ne diye Allah'a dayanıp güvenmeyelim?

Tevekkül edenler yalnız Allah'a dayanıp güvensinler. Bu âyet sanki emir anlamına gelmektedir, yani Allah'a güvenin, başkalarına güvenmeyin! Haber anlamına gelmesi de mümkündür, yani müminler ancak Allah'a güvenip dayanırlar, O'ndan başkasına dayanmazlar. Nitekim Allah'ın elçisi şöyle demişti:

---

[34] İbrâhim, 14/11.

"Ben, Allah'a dayandım"[35]. Bu, Hûd aleyhisselâmın sözüdür. Müminlerin sözü de şöyle idi: "Biz sadece Allah'a dayanırız. Ey Rabb'imiz! Kavmimizle bizim aramızda adaletli hükmünü ver"[36].

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ اَرْضِنَآ اَوْ لَتَعُودُنَّ فِى مِلَّتِنَا فَاَوْحٰٓى اِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهْلِكَنَّ الظَّالِمِينَ ﴿١٣﴾

13. "İnkârcılar peygamberlerine, 'Andolsun ya dinimize dönersiniz ya da sizi kesinlikle yurdumuzdan çıkarırız!' dediler. Bunun üzerine Rab'leri onlara, 'O zâlimleri elbette helâk edeceğiz' diye vahyetti."

İnkârcılar peygamberlerine, 'Sizi kesinlikle yurdumuzdan çıkarırız!' dediler. Çıkarma konusu üç ihtimali akla getirir. Birincisi, hakiki anlamıyla çıkarmak mânasına gelir, kendi vatanından başka beldelere sürgün etmektir. İkincisi, çıkarmaktan maksat hapsetmek olabilir, yani sizi mutlaka hapsedeceğiz ve memleketin imkânlarından ve insanlardan yararlanamayacaksınız. Üçüncüsü, çıkarmak fiiliyle öldürmek kastedilmiş olabilir, yani sizi kesinlikle öldürürüz. İşte kâfirler bu üç şeyle peygamberleri ve onların etbâını tehdit ediyor ve korkutuyorlardı. **472** [§]Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Hatırlar mısın? İnkâr edenler sana tuzaklar kuruyorlardı"[37]. Sonra onların peygamberleri tehdit edip korkutmalarında da üç ihtimal vardır, çünkü onlar ellerinde mûcizeler ve deliller bulunan peygamberlere bu türlü tehditlerle saldırma cesaretini gösteriyorlardı Birincisi, onlar kendilerini bunlara hâkim ve kādir görüyorlardı, kibirli ve zâlim kimselerdi. Görmez misin ki Allah şöyle buyuruyor: "Peygamberler yardım istediler ve sonunda bütün inatçı zorbalar hüsrana uğradı"[38]. Bu âyet, onların kendilerini güçlü ve zorba gördüklerine işaret etmektedir.

---

35 "Ben, benim de Rabbim, sizin de Rabb'iniz olan Allah'a dayandım. Çünkü her canlının kontrolü O'nun elindedir. Şüphesiz Rabbimin yolu dosdoğru yoldur." (Hûd, 11/56).

36 "Biz sadece Allah'a dayanırız. Ey Rabb'imiz! Kavmimizle bizim aramızda adaletli hükmünü ver. Sen hüküm verenlerin en hayırlısısın." (el-A'râf, 7/89).

37 "Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı; onlar tuzak kuruyorlardı Allah da bozuyordu. Tuzak bozma işini en iyi yapan Allah'tır" (el-Enfâl, 8/30).

38 İbrâhim, 14/15.

İkincisi, onlar peygamberlerin ortaya koydukları delilleri ve kanıtları karşılayamadıkları için böyle söylemişlerdi; onları öldürmeye niyetlenmişler ve peygamberleri fikren susturmaktan aciz kaldıkları için yurtlarından kovmakla tehdit etmişlerdi. İnsanlar arasında yaygın olan hal de budur; insan hasmını delillerle karşılamaya gücü yettiği müddetçe onu öldürmeyi düşünmez, fakat bundan aciz kaldığında onu öldürmeye ve helâk etmeye çalışır.

Üçüncüsü, onların söyledikleri o kötü söze peygamberler, daha güzeli görülmeyen en güzel bir sözle cevap verdiler.

Ya bizim dinimize dönersiniz. Buradaki "millet" (ملّة) kelimesi din anlamına gelir. Nitekim Hz. Peygamber de aynı kelimeyi kullanarak şöyle buyurur: "İki farklı din mensubu birbirine vâris olamaz"[39]. Cenâb-ı Hak da şu âyette aynı kelimeyi kullanmaktadır: "Hanîf olan İbrahim'in dini"[40]. **Ya dönersiniz;** peygamberler önceden onların dininde olup sonra terketmiş değillerdi, fakat daha önce de söylediğimiz gibi[41] başından beri kendi dinlerine bağlı idiler.

Bunun üzerine Rab'leri onlara, 'O zâlimleri elbette helâk edeceğiz' diye vahyetti.

وَلَنُسْكِنَنَّكُمُ الْاَرْضَ مِنْ بَعْدِهِمْ ذٰلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامٖي وَخَافَ وَعٖيدِ ﴿١٤﴾

[§]***14. "Ve onlardan sonra sizi mutlaka o yurda yerleştireceğiz! Bu lütuf, huzuruma çıkmanın kaygısını taşıyan ve tehdidimden çekinenler içindir, diye vahyetti."*** **473**

Ve onlardan sonra sizi mutlaka o yurda yerleştireceğiz! Bu âyette Cenâb-ı Hak onlara yardım etmeyi, kendilerini muzaffer kılmayı, peygamberlerin taraftarları sayıca az ve bedenen zayıf, düşmanları ise sayıca çok ve bedenen güçlü olmalarına rağmen onların yurduna mutlaka yerleştireceğini vâdetmektedir. Bu da, onların bu sözü kendi taraflarından değil, ancak Allah'tan gelen bir vahiy ile söylediklerini anlamaları içindi. *En doğrusunu Allah bilir.* Sonuç, onların söyledikleri gibi tecelli etti, işte bu da onların peygamberliklerinin alâmetlerindendi. Onların peygamberlerden ısrarla talep ettikleri mûcizeleri

---

39 bk. İbn Mâce, "Ferâiz", 6; Ebû Dâvûd, "Ferâiz", 10; Tirmizî, "Ferâiz", 16.

40 "Onlar, "Yahudi veya hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız" dediler. Sen de şöyle de: "Hayır! Biz, Hanîf olan İbrahim'in dinine uyarız. O, müşriklerden değildi" (el-Bakara, 2/135).

41 bk. el-A'râf sûresinin 7/88. âyetinin tefsiri.

ve delilleri istemeye hakları yoktu, çünkü peygamberler onları kendilerine itaate veya kulluğa çağırmıyorardı, ancak yüce Allah'ın vahdâniyetini ve ulûhiyetini kabule, itaati ve kulluğu da taptıkları putlara değil Allah'a yapmaya davet ediyorlardı. Üstelik bu, ince ve küçük olsa da her varlığın hilkatinin, hatta bizzat onların hilkatinin de şahitlik ettiği bir şeydi. Bu itibarla peygamberlerin, onların iddia ettikleri delilleri ve kanıtları getirmeleri gerekmediği gibi, davet ettikleri dine delil getirmelerine de ihtiyaç yoktu. Ancak onlar inatçı ve kibirli bir milletti, bu yüzden peygamberlerin söylediklerini kabul etmiyorlar, inatçılıklarından ve kibirlerinden onları tasdik etmiyorlardı. Cenâb-ı Hakk'ın vahdâniyetini ve ulûhiyetini anlamaları için de Allah'ın yarattıklarına bakıp düşünmüyorlardı. Her ne kadar peygamberlerin deliller getirmelerine ihtiyaç yok idiyse de, onların söyleyecekleri sözleri ve mazeretleri kalmasın diye yine de deliller ve mûcizeler getirmeye mecbur edildiler. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu lütuf, huzuruma çıkmanın kaygısını taşıyanlar içindir. Âyetteki **bu** işaret ismi, farklı anlamlara gelebilir; çünkü onun öncesinde üç özellik geçmişti, dolayısıyla onlardan her birine işaret etmiş olması muhtemeldir. Birincisi, peygamberin söylediği şu sözdür: "Doğrusu biz de sizin gibi sadece insanız; fakat Allah kullarından dilediğine lütufta bulunur"[42]. İşte **bu** anlamına gelen "zâlike" işaret isminden maksat, bu âyetteki lütuf ve fazilet olması ihtimal dâhilindedir; yani bu lütuf ve fazilet, **huzuruma çıkmanın kaygısını taşıyanlar ve tehdidimden çekinenler içindir.** [İkincisi], daha önce onların "Ne diye biz Allah'a dayanıp güvenmeyelim?"[43] dedikleri belirtilmişti; yani **bu, [§]**âyette geçen ve Cenâb-ı Hakk'ın bize nasip ettiği hidâyet ve doğru yol, işte **bu** hidâyet ve doğru yol, **huzuruma çıkmanın kaygısını taşıyanlar ve tehdidimden çekinenler içindir.** [Üçüncüsü], bundan önceki âyette "Bunun üzerine Rab'leri onlara vahyetti"[44] denilmekte idi; yani işte **bu** yardım ve zafer ve onların yurtlarına yerleştirmek, **huzuruma çıkmanın kaygısını taşıyanlar ve tehdidimden çekinenler içindir.**

474

Sonra, **huzuruma çıkmanın kaygısını taşıyanlar ve tehdidimden çekinenler içindir.** Bu beyan hakkında bazıları şöyle dedi: **Huzuruma çıkmanın kaygısını taşıyanlar,** dünya ve âhirette bu kaygıyı taşıyanlar demektir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun yorumu şöyledir: Dünyada ve âhirette benim hükümranlığımdan, intikamımdan ve azabımdan korkanlar içindir; dünyada

---

[42] İbrâhim, 14/11.

[43] İbrâhim, 14/12.

[44] İbrâhim, 14/13.

Allah'ın elçilerini ve nebîleri yalanlayanların başlarına gelen felâketlere, âhirette Allah'ın tehdidinden ve azabından korkanlara işaret etmektedir, çünkü yalanlamaları ve kabul etmemeleri yüzünden o azabın başlarına geleceğini Cenâb-ı Hak önceden haber vermişti. Bazıları şöyle söyledi: **Huzuruma çıkmanın kaygısı** meâlindeki ifade, âhiret hayatı ile ilgilidir. Allah şöyle buyurmaktadır: "İşte o gün insanlar âlemlerin Rabb'inin huzuruna çıkacaklar"[45] Bu çıkış onlara korku veriyor. Haber verdiği cehennem azabı da korku vermektedir.

Sonra âyette **benim huzurum** (benim makamım) anlamına gelen ifadede Allah makamı kendi zâtına nispet etmiştir, bu sözün "Sonra arşa istivâ etti"[46], "Rabb'in ve melekler geldi"[47] ve "Onlar, ille de Allah'ın çıkıp gelmesini mi bekliyorlar!"[48] meâlindeki âyetlerle ve benzerleriyle en küçük bir benzerliği yoktur. "Makamî" (مقامى) sözünde hiç benzerlik olmadığı halde Müşebbihe'ye nasıl benzer gelmektedir? İnsanlar onu sormuşlar, bunu sormamışlardı, benzer olmakta bu daha çok değilse de, daha az da değildir. Bu ve benzerlerinde asıl olan şudur: Cenâb-ı Hak, "Dönüş yalnız O'nadır"[49] (إليه المصير), "Dönüp O'nun huzurunda toplanacaksınız"[50] (وإليه مرجعكم), "Dönüş de yalnız O'nadır"[51] (وإليه مآب) ,"Dönüş de yalnız O'nadır"[52] (وإليه مَتَاب) buyurmaktadır. Bütün yaratılanlar her iki dünyada da beraber oldukları halde Allah onların gidecekleri ve varacakları yerin kendi huzuru olduğunu söylemektedir, çünkü şanı yüce olan Allah onları dünyada ebedî ve sürekli kalmaları için yaratmamış, [§]ancak zevâl bulmaları ve yok olmaları için yaratmış, âhireti ise ebedî ve sürekli kalmaları için yaratmıştır. Fakat onları bu dünyada imtihan edilmeleri için yaratmıştır, onlar orada imtihan edilecekler, sonra ebedî kalacakları yurda gidecekler. Onları dünyada yaratmış olmasından amaç dünya değil, âhirettir. Durum böyle olunca, her ne kadar onlar dünyada ve âhirette Allah'ın huzurunda olsalar, göz açıp kapayıncaya kadar dahi olsa Allah'a asla gâib ve gizli olmasalar da, Cenâb-ı Hak yine de dönüşü kendi zâtına nispet etmektedir, çünkü onları yaratmasındaki maksat budur. *Kurtuluş Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

475

---

45 el-Mutaffifîn, 83/6.

46 el-A'râf, 7/54; Yûnus, 10/3.

47 "Rabb'in gelip melekler de saf saf dizildiğinde." (el-Fecr, 89/22).

48 el-Bakara, 2/210.

49 el-Mü'min, 40/3.

50 el-En'âm, 6/60; Yûnus, 10/4.

51 er-Ra'd, 13/36.

52 er-Ra'd, 13/30.

Cenâb-ı Hak, geçmiş peygamberlerin ve tâbilerinin haberleriyle düşmanlarının haberlerini, onların birbirlerine yaptıklarını, gönderdiği elçilere yaptıklarından dolayı düşmanların başına gelen azabı, onların köklerinin kazınmasını ve mâruz kaldıkları çeşitli belâları belirtmekte, aynı zamanda peygamberlere, onların tâbilerine ve dostlarına, düşmanlarına karşı kendilerine yardım etmek, onları muzaffer kılmak ve yurtlarına yerleştirmek suretiyle ikram etmiş olduğu şeyleri de hatırlatmaktadır. Dostlara ve düşmanlara Allah'ın nasıl muamele ettiğinin bilinmesi, dostların lâyık görüldükleri ikramlara özenilmesi ve düşmanların yaptıkları şeylerin benzerlerini yapmaktan insanların sakınmaları için, aynı zamanda Cenâb-ı Hakk'ın elçilerine ve dostlarına nasıl davrandığını ve peygamberlerin de Rab'lerine karşı nasıl davrandıklarını bilmeleri için bütün bunları okunan hikmetli bir kitap haline getirmiştir. Peygamberler, nâil oldukları bütün hayırları ve ikramları, sanki kendilerinin hiçbir dahli ve müdahaleleri yokmuş gibi hep Allah'a nispet etmişler, şöyle demişler: "Doğrusu biz de sizin gibi sadece insanız; fakat Allah kullarından dilediğine lütufta bulunur"[53]. Onlar "Biz de sizin gibi sadece insanız" sözünü, hayrın insan olma cevheriyle meydana gelmediğinin, ancak Allah'ın lütfu ve rahmeti ile olduğunun bilinmesi için söylediler. "Bize yollarımızı göstermiş olduğu halde ne diye biz Allah'a dayanıp güvenmeyelim?"[54] meâlindeki âyet ile benzeri âyetler de, onların her şeyi Allah'a nispet ettiklerini, sanki kendilerinin hiçbir dahli olmadığını ifade etmektedir. Cenâb-ı Hak, dostlarına ve peygamberlerine ikram etmiş olduğu yardımı, gücü ve onları yurtlarına yerleştirmeyi de **476** belirtmekte, sanki bunları yaptıkları ile hak ettiklerini söylemektedir. [§]İşte âyet-i kerîmede geçen **bu** anlamındaki işaret ismi, Allah'ın yardımına, onları yurtlarına yerleştirmesine ve sözünü ettiğimiz diğer ihtimallere işaret etmektedir; işte bunlar, **huzuruma çıkmanın kaygısını taşıyanlar ve tehdidimden çekinenler içindir.** Cenâb-ı Hak, peygamberlerine ve dostlarına muamelesinin, peygamberlerin ve dostların da efendilerine ve mevlâlarına karşı davranışlarının nasıl olduğunu insanların bilmeleri için, bunun Allah'tan gelen bir lütuf ve ikram olmadığını, sanki onların davranışlarıyla bunu hak ettiklerini söylemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاسْتَفْتَحُوا وَخَابَ كُلُّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ ﴿١٥﴾

15. "Peygamberler yardım istediler ve sonunda bütün inatçı zorbalar hüsrana uğradı."

---

53 İbrâhim, 14/11.

54 İbrâhim, 14/12.

Peygamberler yardım istediler. Bu cümledeki “istiftâh” (استفْتاح) kelimesi iki anlama gelir. Birincisi, yardım istemektir, onlar düşmanlarına karşı Allah’tan yardım istediler. Nitekim başka bir âyette de aynı kelime kullanılmaktadır: “Onlar daha önce kâfirlere karşı zafer istiyorlardı”[55]. Yani yardım talep ediyorlardı. İkincisi, zafer konusunda Allah’ın hakemliğine başvurdular anlamına gelir, yani hakka daha yakın olan ve zaferi daha çok hak eden kim ise demektir. Nitekim aynı kelime başka bir âyette de bu mânada geçmektedir: “Ey Rabb’imiz! Kavmimizle bizim aramızda adaletli hükmünü ver”[56]. Bu âyet, Allah’ın hakemliğine başvurmak anlamına gelir.

Sonunda bütün inatçı zorbalar hüsrana uğradı. Söylediğimiz gibi onlar Allah’ın hakemliğine başvurdular, Allah da dostlarına yardım edip düşmanlarını helâk etti. Rivayet edildiğine göre Ebû Cehil şöyle demiş: Allahım! Senin kadîm dinin ve güzel ellerin hürmetine, hangimiz sana daha sevgili ve hakka daha yakın isek ona yardım eyle! Cenâb-ı Hak da müminlere yardım etmiş ve düşmanları helâk etmişti. **Bütün inatçı zorbalar hüsrana uğradı,** yani Allah’ın peygamberine ve dostlarına karşı zorbalık yapanlar hüsrana uğradılar. “Anîd” (العنيد) kelimesi, haktan ve itaatten yüz çeviren demektir. Bazıları “cebbâr” (الجبّار) kelimesinin, kızgınlıkla savaşan ve kızarak vuranlar anlamına gelir dedi. O, bizim söylediğimiz gibidir[57].

مِنْ وَرَآئِهٖ جَهَنَّمُ وَيُسْقٰى مِنْ مَآءٍ صَدٖيدٍ ﴿١٦﴾

16. “Ardından da cehennem gelecek, orada zorbaya yanan gövdelerden sızan su içirilecektir!”

Ardından da cehennem gelecek. Yani dünya azabının ardından onlara cehennem ve onun azabı gelecek. “Verâ’” kelimesi bazan ön ve arka anlamında da kullanılır; yani başlarına gelenin devamında cehennem vardır. Bu kelime, zikredilen o musibetlerin arkasından mânasına da gelebilir.

[§]Orada zorbaya yanan gövdelerden sızan su içirilecektir! Yani dünyada içtikleri suya mukabil cehennemde onlara “sadîd” (صديد) içirilecek, sadîd, insanların yaralarından ve çıbanlarından akan irindir. Cenâb-ı Hak âhirette

477

55 “Onlara Allah katından ellerindekini (Tevrat) doğrulayan bir kitap gelince, daha önce kâfirlere karşı zafer isterlerken işte şimdi bilip tanıdıkları (Kur’ân) kendilerine gelince onu inkâr ettiler. Allah’ın lâneti böyle inkârcılaradır” (el-Bakara, 2/89).

56 “Ey Rabb’imiz! Kavmimizle bizim aramızda adaletli hükmünü ver. Sen hüküm verenlerin en hayırlısısın” (el-A‘râf, 7/89).

57 bk. Hûd sûresinin 11/59. âyetinin tefsiri.

kâfirler için, dünyada kullandıkları elbise yerine farklı elbiseleri, içecek ve yiyecek yerine canların hiç hoşlanmayacağı şeyleri yaratmıştır. Dünyada içtikleri suyun yerine cehennemde insanlardan çıkan irin, cerahat[58] ve kaynar su[59] verecektir. Dünyada yedikleri yemeğin yerine de cehennemde zakkum[60] ve dikenli bitki[61] yiyecekler. Dünyadaki elbiseleri yerine de katran giyecekler[62]. Dünyadaki dost ve arkadaş yerine orada onların dostu şeytan olacak: “Allah’ın mesajını görmezden gelen kimseye bir şeytan tahsis ederiz; artık bu onun arkadaşıdır”[63]. Çünkü bütün bunlar, şeytanın onları Allah’ın dininden alıkoyması, O’nu anlamasını engellemesi ve onların da aynı şekilde dünyada insanları Allah’a itaatten engellemelerinin cezası olarak âhirette de şeytanla birlikte olma muamelesi kendilerine yapılacak. Sonra bazıları şöyle dedi: Onlara içirilen irin (sadîd) şudur: Cehennem onları yakar, vücutlarında yaralar açar ve o yaralardan irin akar, işte orada onlara ondan içirilecek. Bazıları dedi ki: Hayır! Cenâb-ı Hak irini onların içecekleri kılmıştır, tıpkı cennet ehlinin yiyecek ve içeceğini köksüz şeylerden yarattığı gibi. **Onlara gövdelerden sızan su içirilecek** meâlindeki cümle, onların su zannettikleri, fakat hakikatte irin olan sıvıdan içirilecek anlamına gelebilir. Onun hakikatte ve görünürde irin olması da muhtemeldir. Ancak onlar susuzluklarını giderir ümidiyle onları içecekler.

يَتَجَرَّعُهُ وَلَا يَكَادُ يُسِيغُهُ وَيَأْتِيهِ الْمَوْتُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَمَا هُوَ بِمَيِّتٍ وَمِنْ وَرَائِهِ عَذَابٌ غَلِيظٌ ﴿١٧﴾

478 **[§]*17. “Onu yutmaya çalışacak, fakat boğazından geçiremeyecektir, ona her taraftan ölüm gelecek, ama ölmeyecektir; ardından da oldukça ağır bir azap vardır.”***

Onu yutmaya çalışacak; Ebû Avsece dedi ki: âyetteki “tecerru‘” (التجرع) kelimesi, zorla ve iğrenerek içmek anlamına gelir. **Fakat boğazından geçiremeyecektir.** Bu cümledeki “esâğa” (اساغ) fiiline boğaza sokmak anlamı veril-

58 “Yananların akıntısından başka yiyeceği de yoktur!” (el-Hâkka, 69/36).

59 “Üstüne de o kaynar sudan içeceksiniz” (el-Vâkıa, 56/54).

60 “Zakkum ağacı günahkârın yiyeceğidir. O, karınlarda, fokurdayan su misali kaynayan bir tortu gibidir” (ed-Duhân, 44/43-44).

61 “Onlar için kuru, dikenli bir bitkiden başka yiyecek yoktur” (el-Ğâşiye, 88/6).

62 “Onların giysileri katrandandır; yüzlerini de ateş bürüyecektir” (İbrâhim, 14/50).

63 ez-Zuhruf, 43/36.

miştir. Zorlanmadan kolaylıkla yutmak anlamı da verilmiştir. “İçimi güzeldir”[64] meâlindeki âyet de boğazdan kolay geçer demektir. Bu fiil, hiç zorlanmadan lokma boğazdan geçtiğini ifade için kullanılır.

Ona her taraftan ölüm gelecek. Bazıları şöyle dedi: Her taraftan onlara keder ve üzüntü gelir. Gam, keder ve zorluklar şiddetlendiğinde insanlar arasında yaygın olarak kullanılan söz de aynıdır: Sanki ölü gibisin! Veya üzüntüden ölüyorsun! **Ona ölüm gelecek** meâlindeki cümleye bazıları, ölümün sebepleri gelecek anlamı verdiler; o kadar ki şayet cehennemde ölüm hükmü olsaydı, onlar, başlarına gelen belânın şiddetinden dolayı ölürlerdi, fakat Allah’ın hükmü, orada onlar için ölümün asla söz konusu olmayacağı şeklindedir. **Ama ölmeyecektir,** yani çektiği azaptan kendisini rahatlatacak gerçek bir ölümle ölmeyecektir. **Her taraftan;** bazıları buna her cihetten diye anlam verdi, yani üstten, alttan, arkadan ve önden. Nitekim başka âyetlerde Allah şöyle buyurur: “Onların üstünde kat kat ateş olacak, altlarında da (böyle) katlar bulunacak”[65]. “Onlar için cehennem ateşinden döşekler, üstlerine de örtüler vardır”[66]. Cenâb-ı Hak cehennemin onlara her taraftan geleceğini ve her cihetten saldıracağını haber vermektedir. **Her taraftan** meâlindeki ifade, her sebepten anlamına da gelebilir, yani ölüm onlara her cihetten (sebep) gelecektir, o kadar ki şayet ölüm hükmü bulunsaydı, insanlar o sebeplerden her biri ile ölürlerdi. Bazıları da şöyle söyledi: Onun bedeninin ve diğer organlarının hiçbir noktası yoktur ki, belânın şiddetinden dolayı oraya ölüm gelmiş olmasın ve onlar ölümün tadını ve acısını tatmış olmasınlar!

Ardından da, yani bu azabın arkasından da, **oldukça ağır bir azap vardır;** asla sonu gelmeyen ve hiç ara vermeyen bir azap daha vardır. Cenâb-ı Hak, sürekli oluşundan dolayı ve sona ereceği ümidini tamamen bitirmek için o azabı **ağır** (غليظ) ve şiddetli olmakla nitelemiştir.

مَثَلُ الَّذٖينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ اَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرّٖيحُ فٖى يَوْمٍ عَاصِفٍ لَا يَقْدِرُونَ مِمَّا كَسَبُوا عَلٰى شَیْءٍ ذٰلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعٖيدُ ﴿١٨﴾

64 Fâtır, 35/12.

65 ez-Zümer, 39/16.

66 el-A‘râf, 7/41.

479 **[§]*18. "Rablerini inkâr edenlerin yapıp ettikleri, fırtınalı bir günde rüzgârın savurduğu kül gibidir. Kazandıkları hiçbir şeye yaramaz. İşte bu*** (sonucu gerektiren davranış) ***derin sapkınlıktır."***

Rablerini inkâr edenlerin yapıp ettikleri, kül gibidir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, burada takdim-tehir vardır; yani Rab'lerini inkâr edenlerin yaptıkları amellerin misali, **fırtınalı bir günde rüzgârın savurduğu kül gibidir.** Sonra onların yaptıkları **ameller,** muhtemelen iman halinde iken yaptıkları amellerdir, sonra küfre dönmüşlerdi. Küfür halinde yaptıkları fiiller, iman halinde iken yaptıkları salih amelleri iptal etmişti. Şu âyet-i kerîmede Allah bunu belirtmektedir: "Kim inanmayı reddederse ameli kesinlikle boşa gider"[67]. Yahut **onların amellerin**den maksat, küfür halinde iken yaptıkları güzel şeylerdir, o güzel şeylerden âhirette yararlanmayı bekliyorlardı, ancak yararlanamadılar, yaptıkları o güzel işler şiddetli bir rüzgârın savurduğu kül gibi savruldu ve rüzgâr yapacağını yaptıktan sonra o küllerin sahibi onlardan hiç yararlanamadı. Buna göre onların küfür halinde iken yapmış oldukları salih ameller yahut iman halinde iken yaptıkları salih ameller bilâhare küfre dönmeleri halinde onlardan hiç yararlanamazlar. Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle buyurdu: "İnkâr edenlerin yapıp ettikleri, susamış kimsenin su zannettiği serap gibidir"[68]. Bundan dolayı yaptıkları kötü amellerin kendisini salih ve güzel gibi görürler. Cenâb-ı Hak da, "Kötü işleri güzel bulan kimse"[69] buyurmaktadır. Haddi zatında kötü olan amel seraba benzetilir, çünkü orada bir şey yoktur, insan ancak hayal görmektedir. Buna göre onlar kötü ameli de güzel olarak görürler, ancak öyle değildir. Küle benzetilen şey ise haddi zâtında salih amellerdi, ancak küfre dönmeleri onu iptal etmiştir.

480 **[§]Fırtınalı bir günde.** Günün kendisi fırtına değildir, ancak burada gizli bir kelime vardır, sanki şöyle demektedir: İçinde şiddetli rüzgârın bulunduğu bir günde. Tıpkı "Gündüzü gören kıldı"[70] meâlindeki âyette ifade buyurulduğu gibidir. Gündüz, kendisi görmüyor, ancak gündüzün aydınlığında görülüyor, yahut gündüzün ışığıyla görülüyor. "Âsıf" (العاصف) kelimesinin, gök gürültüsü

67 el-Mâide, 5/5.

68 "İnkâr edenlerin yapıp ettikleri, susamış kimsenin geniş düzlüklerde görüp su zannettiği serap gibidir; sonunda gelip ona ulaşınca orada bir şey bulamaz, ama Allah'ı yanında bulur, O da eksiksiz olarak hesabını görüverir. Allah'ın hesabı pek çabuktur" (en-Nûr, 24/39).

69 "Kötü işleri hoşuna gidip de onları güzel bulan kimse (ile böyle olmayan bir) mi? Allah dilediğini sapkınlık içinde bırakır, dilediğini de doğruya iletir. O halde onlar için üzülerek kendini helâk etme. Allah onların yaptıklarını elbette biliyor" (Fâtır, 35/8).

70 Yûnus, 10/67.

ve nesneleri kıran kasırga mânasına geldiği söylenmiştir. Yahut **şiddetli rüzgâr** ile “âsıf”, kelimesi iki farklı lafızdır, fakat aynı mânayı ifade ederler.

Kazandıkları hiçbir şeye yaramaz. Tıpkı yukarıda rüzgârın yapacağını yaptıktan ve etrafa savurduktan sonra sahibine hiçbir fayda getirmediğini söylediğimiz kül gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.* **İşte bu (sonucu gerektiren davranış) derin sapkınlıktır.** Âyetteki **bu** anlamına gelen “zâlike” (ذلك) kelimesinden maksat muhtemelen küfürdür; yani küfür **derin bir sapkınlıktır,** o sapkınlıkta kurtuluş ihtimali asla yoktur. Yahut bu, onları haktan çok uzaklara atan küfürdür. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ اِنْ يَشَاْ يُذْهِبْكُمْ وَيَاْتِ بِخَلْقٍ جَد۪يدٍ ﴿١٩﴾

19. “Allah’ın gökleri ve yeri hikmetli olarak yarattığını görmüyor musun? O, dilerse sizi yok edip yerinize yeni varlıklar getirir.”

Allah’ın gökleri ve yeri yarattığını görmüyor musun? Bu âyetteki **görmüyor musun** meâlindeki ifade, uyarı ve hayret anlamına gelmektedir, yani gerçeği anladı ve bildi, ama gafil davrandı. Yahut şöyle deriz: Bu, hayretten doğan bir uyarı ifadesidir, ondan sonra bile anlamadı, onunla dahi bilemedi. Bu ifadenin bu iki anlama gelmesi muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Gökleri ve yeri hikmetli olarak yarattı. Bütün tefsirciler şöyle dediler: Buradaki **hak ile** meâlindeki “bi’l-hak” (بالحق) kelimesi hak için anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, müfessirlerin “bi’l-hakkı” (بالحق) kelimesini “li’l-hakkı” (للحق) diye yorumlamaları, yani kesinlikle var olması için anlamına gelir ki o da âhirettir; çünkü Allah ilk âlemi (dünyayı) ikinci âlem (âhiret) için yaratmıştır. Bu âlemi yaratmasından maksat, ikinci âlemdir. [§]Dolayısıyla gökleri ve yeri de ilk âlem için değil ikinci âlem için yaratmıştır. Çünkü ikinci âlem için değil de ilk âlem için yaratmış olsaydı, bu, onları yok olmaları için yarattığı anlamına gelirdi. Bu ise, hikmetin dışında olan bir fiildir. Allah şöyle buyurdu: “Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?”[71] Bazıları şöyle dedi: İnsanları denemesi ve imtihan etmesi amacıyla kendisine gerekli olan bir hak için yarattı, göklerle yeri imtihan edilenler hakkında şahitlik etmeleri için yarattı. Yahut Allah şunu söylüyor: Onları **hak ile** yani hikmetle yarattı.

481

[71] el-Mü’minûn, 23/115.

Allah gökleri ve yeri hikmetli olarak yarattı. Âyetteki hitap şayet Resûlullah'a (s.a.) yapılmış ise, sanki şunu söylemektedir: Gördün ve bildin ki Allah, gökleri ve yeri hak ile yaratandır. Şayet hitap başkalarına ise, o zaman şunu demektedir: Biliniz ki Allah gökleri ve yeri hak ile yaratandır, onları abes olarak ve boş yere yaratmamıştır.

O, dilerse sizi yok edip yerinize yeni varlıklar getirir. Bazı müfessirler şöyle dedi: Allah bu âyetle Mekkeliler'e hitap etmektedir; Cenâb-ı Hak burada kudretine ve gücüne işaret etmekte, insanlar ölüp gittikten sonra onları yeniden yaratma gücüne sahip olduğunu söylemektedir. Yani Allah sizi helâk edip yok etmeye kādirdir, sizin yerinize başkalarını getirmeye de kādirdir, demektedir. Buna göre göre sizleri öldükten sonra yaratmaya da kādirdir.

وَمَا ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ بِعَز۪يزٍ ﴿٢٠﴾

20. "Allah'a göre bu zor bir şey değildir."

Müfessirler şöyle dedi: Yani bu, Allah için kolay ve basit bir şeydir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bize göre ise, **bu değildir** mânasına gelen "ve mâ zâke" (وما ذاك) ibaresi, yok edip bitirmek Allah için zor ve sıkıntılı bir şey değildir, demektir; yani Allah, ülkesinden bir şey yok olduğunda onu kazanmanın kendilerine çok ağır geldiği yeryüzünün sultanları gibi değildir. Her türlü noksanlıktan münezzeh ve yüce olan Allah'ın hükümranlığında ve mülkünde yaratılanlar hiçbir ilâvede bulunamazlar, onların yok olup gitmeleri de hiçbir noksanlık meydana getirmez. Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Onlar müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdırlar"[72]. Yani kâfirlere karşı çetindirler. Cenâb-ı Hak müminleri böyle tavsif etmektedir: "Onlar kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler"[73]. **[§]**Allah, Mâide sûresindeki âyette geçen "şiddet" (الشدّة) kelimesi yerine Feth sûresinde "izzet" (عزّة) kelimesini, oradaki "zillet" (الذلّة) kelimesi yerine de burada rahmet kelimesini kullanmaktadır. Yahut **Allah'a göre bu zor bir şey değildir** ilâhî kelâmı, sizin öldürülmeniz ve öldükten sonra diriltilmeniz Allah'a zor ve çetin değildir anlamına gelir.

482

---

72 "Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler; müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdırlar" (el-Mâide, 5/54).

73 "O, Allah'ın elçisi Muhammed'dir. Onunla beraber olanlar da kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler" (el-Feth, 48/29).

وَبَرَزُوا لِلّٰهِ جَمِيعًا فَقَالَ الضُّعَفٰٓؤُا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوٓا اِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ اَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا مِنْ عَذَابِ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ قَالُوا لَوْ هَدٰينَا اللّٰهُ لَهَدَيْنَاكُمْ سَوَٓاءٌ عَلَيْنَٓا اَجَزِعْنَٓا اَمْ صَبَرْنَا مَا لَنَا مِنْ مَحِيصٍ ﴿٢١﴾

21. "Hepsi Allah'ın huzuruna çıkacaklar; zayıflar, büyüklük taslamış olanlara diyecekler ki: 'Biz size uymuştuk, şimdi siz Allah'ın azabından küçücük bir şeyi bizden savabilir misiniz?' Ötekiler şöyle cevap verecekler: Allah bizi doğru yola iletmiş olsaydı biz de sizi iletirdik. Şimdi sızlansak da katlansak da farketmez. Bizim için artık sığınacak bir yer yok!"

Hepsi Allah'ın huzuruna çıkacaklar. Mukātil şöyle dedi: Bütün insanlar mezarlarından kalkıp Allah'ın huzuruna giderler. Allah, âyette **hepsi** anlamına gelen "cemî'an" (جميعاً) kelimesini kullanmaktadır, çünkü diriltilmeyen kimse kalmayacaktır[74]. Âyetin bunun dışında başka anlamlara gelme ihtimali de vardır. Cenâb-ı Hak âyet-i kerîmede **Allah'ın huzuruna çıkacaklar,** buyurmaktadır, yani Allah'ın emri için yahut Cenâb-ı Hakk'ın onların diriltileceğini vâdettiği için Allah'ın huzuruna çıkacaklar. Yahut Allah'ın hükmü için O'nun huzuruna çıkacaklar demektir, onları dirilttiğinde Allah hüküm verecektir. "Berazû" (بَرَزُوا) kelimesi de, Allah'ın huzurunda hazır oldular, orada bulundular, yok olup gittikten ve kaybolduktan sonra Allah'ın huzurunda bütünüyle mevcut olarak hazır oldular demektir. Yani onlara göre dünyada kendileri Allah'ı görmüyorlardı ve O'nun huzurunda değildiler, bugün ise yaptıklarından ve hallerinden Allah'a hiçbir şeyin gizli kalmadığını onlar da bilecekler. Bu husus başka âyetlerde de ifade edilmektedir: "Allah, görmedikleri halde kendisinden korkanları ortaya çıkarmak için"[75]. "İçinizden cihat edenleri, zorluklara göğüs gerenleri ortaya çıkaralım"[76]. Allah cihat etmeyenleri ve zorluklara göğüs germeyenleri bildiği gibi, cihâd edenleri ve zorluklara göğüs gerenleri

---

74 Mukātil b. Süleyman, *et-Tefsîr*, II, 402.

75 "Ey iman edenler! Allah, görmedikleri halde kendisinden korkanları ortaya çıkarmak için ellerinizin ve mızraklarınızın yetişebileceği bir miktar av ile muhakkak ki sizleri sınayacaktır. Bundan sonra kim sınırı aşarsa onun için elem verici bir azap vardır" (el-Mâide, 5/94).

76 "Sizi deneyeceğiz ki, içinizden cihat edenleri, zorluklara göğüs gerenleri ortaya çıkaralım ve size ait haberleri de (söz ve iddiaları) deneyerek açıklığa kavuşturalım" (Muhammed, 47/31).

de bilmektedir. Başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "O, gizliyi ve açığı bilendir"[77]. İnsanların gizlice yaptıklarını bildiği gibi alenen yaptıklarını da bilmektedir. **Hepsi Allah'ın huzuruna çıkacaklar,** yani hepsi Allah'ın huzurunda mevcut olarak hazır duracaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

483 [§]Her ne kadar herkes iki dünyada da Allah'ın huzurunda iseler, dönüşlerinin[78], varacakları[79] ve gidecekleri yerin[80] O'nun huzuru olsa da, bu âyette Cenâb-ı Hakk'ın huzurunda olma gerçeği âhirete nispet edilmektedir; *en doğrusunu Allah bilir ya*, bunun sebebi, bu gerçeği dünyada insanlar tartışmış olsalar da, o gün hiç kimsenin bunu tartışmayacağından dolayıdır. Yahut bunun özellikle o güne nispet edilmesi, insanların yaratılmasındaki asıl maksadın dünya hayatı değil, âhiret hayatı olduğu içindir. Bundan dolayı Allah onu özel olarak o güne tahsis etmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hepsi Allah'ın huzuruna çıkacaklar. Yani o gün herkes Allah'a hiçbir şeyin gizli kalmadığını anlayacak, sanki daha önce bunu bilmiyorlarmış gibi…

Zayıflar, büyüklük taslamış olanlara diyecekler ki: Biz size uymuştuk, şimdi siz Allah'ın azabından küçücük bir şeyi bizden savabilir misiniz? Bazıları şöyle dedi: Yani siz Allah'ın azabını bizden defedebilir misiniz? Çünkü biz size tâbi idik, tâbi olunan sizdiniz, dolayısıyla bu azabı bizden defedin! Fakat onlar azabı gördükten sonra, kendilerinden onu defetmelerini istemeleri imkânsızdır, çünkü şayet onu defetmeye güçleri yetseydi önce kendilerinden defederlerdi. Ancak tıpkı dünyada olduğu gibi orada da onlarda bir şaşkınlık ve körlük söz konusudur. Şaşkınlıktan ne dediklerini bilmiyorlar. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Bu dünyada kör olan âhirette de kördür"[81]. Sanki zayıflar, onlardan azabın bir kısmını kaldırmalarını istemişler, bir kısmına ise tahammül edebileceklerini söylemişler gibidir. Çünkü örfte kabul gören şey, tâbi olanların yükünü tâbi olunanın taşımasıdır, bu bakımdan onlar bir kısım azabı kaldırmalarını, azabın bir kısmını ise taşımayı istemişlerdi. Bu husus başka bir âyette şöyle ifade edilmektedir: "Şimdi bu ateşin hiç olmazsa bir kısmından bizi kurtarabilir misiniz?"[82] Onlar mâruz kaldıkları azabın bir kısmına tahammül etmeyi istiyorlardı.

---

[77] el-En'âm, 6/73; er-Ra'd, 13/9.

[78] Meselâ bk. el-Mü'min, 40/3.

[79] Meselâ bk. el-En'âm, 6/60; Yûnus, 10/4.

[80] Meselâ bk. er-Ra'd, 13/36.

[81] el-İsrâ, 17/72.

[82] "Ateşin içinde birbirleriyle çekişirken zayıflar, büyüklük taslamış olanlara, 'Vaktiyle biz size uymuştuk, şimdi bu ateşin hiç olmazsa bir kısmından bizi kurtarabilir misiniz?' dediklerinde…" (el-Mü'min, 40/47).

484

[§]Ötekiler şöyle cevap verecekler: Allah bizi doğru yola iletmiş olsaydı biz de sizi iletirdik. Bazı âlimler şöyle dediler: Gerek tâbi olan ve gerek kendisine tâbi olunan bütün kâfirler, Allah'ın doğru yolunu Mûtezile'den daha iyi bilmektedir; çünkü onlar, **Allah bizi doğru yola iletmiş olsaydı biz de sizi iletirdik** diyorlar. Onlar, Cenâb-ı Hak eğer doğru yola iletmiş olsaydı doğru yolu bulacaklarını, kendilerini doğru yola iletmenin Allah'ın gücü dâhilinde olduğunu biliyorlardı. Mûtezile ise şöyle diyor: Allah bütün kâfirlere ve bütün yaratılanlara doğru yolu gösterdi, fakat onlar doğru yola girmediler. Allah şayet bir kimseyi doğru yola sokmak istese, buna gücü yetmez. Kâfirler ise şöyle dediler: **Allah bizi doğru yola iletmiş olsaydı biz de sizi iletirdik.** Onlar, eğer Allah kendilerini doğru yola iletmiş olsaydı doğru yolu bulacaklarını anlıyor ve biliyorlar. Çünkü Allah onları doğru yola iletmiş olsaydı ve O'nun iletmesiyle doğru yolu bulamamış olsaydılar, kendilerine tâbi olan halka **biz de sizi doğru yola iletirdik** mazeretini ileri sürmezlerdi. Benzeri bir sözü İblis de söylemişti: "Rabbim! Benim sapmama imkân verdiğin için"[83]. İblis, sapmayı Allah'ın verdiği imkâna nispet etmektedir. Mûtezile ise, Allah kimsenin sapmasına imkân vermez diyor. Bu hususu İblis de Mûtezile'den iyi biliyor.

Allah bizi doğru yola iletmiş olsaydı, yani bizi hidâyetle rızıklandırmış ve bize onu ikram etmiş olsaydı, **biz de sizi iletirdik.** Fakat Allah bizi hidâyetle rızıklandırmadı ve onu bize ikram etmedi. Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: **Allah bizi doğru yola iletmiş olsaydı biz de sizi iletirdik** meâlindeki âyetin tefsiri şöyledir: Bizim üzerinde bulunduğumuz yol eğer doğru yol olsaydı, sizi de o yola iletirdik. Bu yorum, âyetin zâhirini bir delile dayanmadan saptırmaktır. Eğer onun için bu caiz ise, başkası için de delilsiz olarak bütün âyetlerin zâhirini saptırmak caiz olur. Halk kesimi, üzerinde bulundukları yolun doğru yol olmadığını biliyorlardı, dolayısıyla bu yorumun anlamı yoktur.

Şimdi sızlansak da katlansak da farketmez. Bizim için artık sığınacak bir yer yok! Müfessirler şöyle dedi: Onlar kendi aralarında konuştular: Gelin biraz sızlanalım, belki Allah bize acır! Bir müddet sızlanırlar, fakat kendilerine merhamet edilmez. Sonra şöyle derler: Gelin sabredelim, belki Allah bize acır! Yine merhamet edilmezler. Bunun üzerine şöyle derler: **Şimdi sızlansak da katlansak da farketmez. Bizim için artık sığınacak bir yer yok!** Onların imtihandan ve denemeden sonra böyle bir şey demiş olma ihtimali yoktur.

---

[83] "İblis dedi ki: Rabbim! Benim sapmama imkân verdiğin için yemin olsun ki ben de yeryüzünde onlara (günahları) şirin göstereceğim ve onların topunu kesinlikle yoldan çıkaracağım" (el-Hicr, 15/39).

485 Fakat onlar bu sözü sanki şu ilâhî kelâmı işittikten sonra söylemişlerdi: [§] "Girin oraya! Artık sabretmişsiniz etmemişsiniz, sizin için farketmez. Çünkü sadece yaptıklarınızın karşılığını görmektesiniz"[84]. İşte bu sözü işittiklerinde şöyle dediler: **Şimdi sızlansak da katlansak da farketmez. Bizim için artık sığınacak bir yer yok!** Yani bizim için bir sığınak ve kurtuluş imkânı yok! Bu sözü onların ilk hallerinde ve işin başında söylemiş olma ihtimali yoktur. Fakat müfessirlerin zikrettikleri şeyi onların tamamen ümitlerini kestikleri sırada söylemiş olmaları muhtemeldir.

وَقَالَ الشَّيْطَانُ لَمَّا قُضِيَ الْاَمْرُ اِنَّ اللّٰهَ وَعَدَكُمْ وَعْدَ الْحَقِّ وَوَعَدْتُكُمْ فَاَخْلَفْتُكُمْ وَمَا كَانَ لِيَ عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ اِلَّٓا اَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي فَلَا تَلُومُونِي وَلُومُٓوا اَنْفُسَكُمْ مَٓا اَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَمَٓا اَنْتُمْ بِمُصْرِخِيَّ اِنِّي كَفَرْتُ بِمَٓا اَشْرَكْتُمُونِ مِنْ قَبْلُ اِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٢٢﴾

22. "Allah'ın hükmü yerine getirilince şeytan şöyle der: 'Şüphesiz Allah size gerçek bir vâdde bulunmuştu; ben de size bir söz verdim ama yalancı çıktım. Aslında benim sizi zorlayacak gücüm yoktu; benim yaptığım size çağrıda bulunmaktan ibaretti; siz de benim çağrıma uydunuz. O halde beni kınamayın, kendinizi kınayın. Ne ben sizi kurtarabilirim ne de siz beni kurtarabilirsiniz. Ben daha önce, beni Allah'a ortak koşmanızı kabul etmemiştim.' Doğrusu zâlimler için elem verici bir azap vardır."

Allah'ın hükmü yerine getirilince şeytan şöyle der. Bazıları hüküm yerine getirilince ibaresini, cennet ehli cennete, cehennem ehli de cehenneme sokulunca diye tefsir ettiler; işte o zaman cehennemde İblis kalkıp âyette belirtilenleri söyler. **Hüküm yerine getirilince** ibaresini bazıları şöyle tefsir ettiler: Cennet ehli ile cehennem ehli belirlenip ayrılınca, henüz cehennemlikler cehenneme, cennetlikler cennete girmeden İblis kalkar ve etbâına âyette geçen şeyleri söyler. **Hüküm yerine getirilince** ibaresi, hesap tamamlanıp herkesin durumu belli olunca İblis kalkıp konuşur anlamına da gelebilir. Nitekim bir âyette Allah şöyle buyurur: "Sona erince de uyarıcılar olarak kendi toplulukla-

[84] et-Tûr, 52/16.

rına döndüler"[85]. Yani dinleme işi bitince döndüler demektir. Açıklamaya çalıştığımız âyet de bu anlamdadır. Bazıları şöyle dedi: **Hüküm yerine getirilince,** yani onlara azap gelince. Bu cümlenin şu anlama gelmesi de mümkündür: Cenâb-ı Hak onlara, İblis'in kalkıp kendilerine hitap edeceğini vâdetmişti, hüküm yerine getirildi, yani Allah'ın vâdettiği hitap etme işini şeytan yerine getirdi. Yahut kâfirler kıyâmet günü aralarında tartışırlar ve ısrarla konuşmaya devam ederler, [§]nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Sonra onların mazeretleri 'Rabb'imiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık' demekten başka bir şey olmadı"[86]. "(Dünyada) size yemin ettikleri gibi Allah'a da yemin edecekler"[87]. Onlar âhirette yalan söyleyecekler ve dünyadaki halleri ile ilgili olarak ısrarla konuşmaya devam edecekler. Yahut bazı mazeretler ileri sürerek diyecekler ki: İblis bize galip ve üstün geldi, sanki o bizi görüyordu, fakat biz onu göremiyorduk; mağlup ve perişan olan kişi senin hükmüne göre kötülenmez ve cezalandırılmaz. Bu türlü asılsız şeyler ve ısrarlarla kendilerine mazeret arayacaklar ve İblis bizi saptırdı diyecekler. İşte o zaman İblis kalkar ve onlara der ki: **Benim sizi zorlayacak gücüm yoktu,** yani sizi mağlup edecek ve kahredecek bir güce sahip değildim, ben sadece davet ettim, **siz de benim çağrıma uydunuz.** Mağlup olmuş ve zorlanmış olarak değil, isteyerek uydunuz. *Bunun doğrusunu Allah bilir.*

486

Şüphesiz Allah size gerçek bir vâdde bulunmuştu. Allah'ın vâdetmiş olduğu şey, peygamberlerin diliyle vâdettiği ölümden sonra dirilmenin, cennetin, cehennemin, hesabın ve azabın mutlaka gerçekleşeceğidir. Yahut Allah'ın sakındırdığı bütün tehditlerdir. Bütün bunlar haktır, yani mutlaka vuku bulacaktır. **Ben de size bir söz verdim ama yalancı çıktım.** İblis'in bunu söylemesi, muhtemelen "Bugün insanlar arasında sizi yenecek kimse yoktur, ben de sizin yanınızdayım"[88] ve benzeri vâdlerinin hepsinin temenni, aldatma ve yalan çıkmasından dolayıdır.

---

85 "Bir zamanlar cin topluluğundan bir grubu, Kur'ân'ı dinlemek üzere sana doğru yönlendirmiştik. Yanına geldiklerinde 'Susup dinleyin!' dediler, okuma sona erince de uyarıcılar olarak kendi topluluklarına döndüler" (el-Ahkāf, 46/29).

86 el-En'âm, 6/23.

87 "O gün Allah onların hepsini diriltecek; (dünyada) size yemin ettikleri gibi -işe yarar bir şey yaptıklarını sanarak- O'na da yemin edecekler. Bilin ki onlar yalancıların tâ kendileridir" (el-Mücâdile, 58/18).

88 "O vakit şeytan onlara yaptıklarını güzel göstermiş ve 'Bugün insanlar arasında sizi yenecek kimse yoktur, ben de sizin yanınızdayım' demişti. Ardından iki güç birbirini görünce hemen dönüş yaptı ve 'Şüphesiz benim sizin sorumluluğunuzla ilgim yok, kuşkusuz sizin görmediğinizi görüyorum ve elbette Allah'tan korkuyorum, Allah'ın cezası çetindir' dedi" (el-Enfâl, 8/48).

Aslında benim sizi zorlayacak gücüm yoktu. Buradaki "sultan" (سلطان) kelimesinin iki mânaya ihtimali vardır. Birincisi, benim sizin üzerinizde bir gücüm, baskım ve galibiyetim yoktu, sizi nasıl zorlar ve size nasıl galip gelebilirdim, benim yaptığım sadece çağırmaktan ibaretti, **siz de benim çağrıma** kendi arzunuzla **uydunuz.** İkincisi, "sultan" kelimesi delil ve kanıt anlamına gelir, yani size yaptığım davete dair benim bir delilim ve kanıtım yoktu, ben ancak çağrı yapmış ve vesvese vermiştim, halbuki peygamberlerin delilleri ve kanıtları vardı ve siz onları terkedip [§]**benim çağrıma uydunuz.** Yani ben sizi zorlamadım ve sizi mecbur etmedim. Ancak şeytanın insanları zorla saptırabileceği yorumu doğru değildir; çünkü şayet İblis'in onlar üzerinde baskısı ve onlara galip gelmesi söz konusu olsaydı insanlar mâzur sayılır ve azaba uğratılmazdı, çünkü zorlanan ve mağlup edilen insan mecburdur, mecbur olan da mâzurdur. Dolayısıyla âyetteki "sultan" kelimesi delil anlamına gelir.

487

O halde beni kınamayın, kendinizi kınayın. İblis'in maksadı, -Allah ona lânet etsin- kınanmaması değildir, ancak onun maksadı şudur: Siz kendi liderlerinize dönün, onlarla uğraşın, çünkü başınıza gelenler onların yüzündendir, benim yaptığım sadece çağrıda bulunmaktı. **Ne ben sizi kurtarabilirim ne de siz beni kurtarabilirsiniz.** Bu cümleye şöyle anlam verildi: Ne ben size yardım edebilirim, ne de siz bana yardım edebilirsiniz! Şöyle de söylendi: Ne ben sizin imdadınıza gelebilirim, ne de siz benim imdadıma gelebilirsiniz! Bu âyete, ne ben sizin başınıza gelene engel olabilirim, ne de siz benim başıma gelene engel olabilirsiniz, diye de mâna verilmiştir. Bunların hepsi aynıdır. **Ben sizi kurtaramam.** Yani ben sizin imdadınıza koşmak ve sizi kurtarmak gücüne sahip değilim, siz de beni kurtarma gücüne sahip değilsiniz. Yoksa böyle bir güçleri olsaydı, mutlaka o gücü kullanırlardı.

Ben daha önce, beni Allah'a ortak koşmanızı kabul etmemiştim. Yani Allah'a kulluk ve O'na itaat etmek konusunda sizin beni Allah'a ortak koşmanızı kabul etmemiş, onu reddetmiştim. **Kabul etmemiştim** anlamına gelen "innî kefertü" (إنى كفرت) ifadesi, itaat ve ibadet konusunda daha önce beni Allah'a ortak koşmuş olmanızı bugün kabul etmiyorum anlamına da gelebilir. Bu iki yorumdan birine göre İblis o gün, yani kalkıp konuşma yaptığı gün o iddiadan berî olduğunu söylüyor ve onu kabul etmiyor. İkincisine göre de, dünyada iken de, yani kendisini Allah'a ortak koştukları zaman da ben onu kabul etmemiştim, diyor. **Doğrusu zâlimler için elem verici bir azap vardır.**

وَاُدْخِلَ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرٖى مِنْ تَحْتِهَا
الْاَنْهَارُ خَالِدٖينَ فٖيهَا بِاِذْنِ رَبِّهِمْ تَحِيَّتُهُمْ فٖيهَا سَلَامٌ ﴿٢٣﴾

488

[§]***23. "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar, Rab'lerinin izniyle içinde ebedî kalacakları ve altından ırmaklar akan cennetlere konulacaklar ve orada selâmla karşılanacaklardır."***

İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar, altından ırmaklar akan cennetlere konulacaklar. Yani onların cennete girmelerine izin verilecek.

Rablerinin izniyle içinde ebedî kalacaklar. Âyette geçen "izin" (الاِذن) kelimesi burada sanki rahmet anlamına gelmektedir, yani onlar Rab'lerinin rahmeti sayesinde cennette ebedî kalacaklar. **Orada selâmla karşılanacaklar.** Bu cümle bilinen anlamıyla selâm mânasına geldiği gibi, övgü mânasına da gelebilir, yani onlar Rab'lerine hamdü senâ ederler. Nitekim Allah başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Bizden tasayı gideren Allah'a hamdolsun"[89]. **Orada selâmla karşılanacaklar** meâlindeki cümle hakkında bazıları şöyle dedi: Onlar birbirlerine selâm verirler, selâmla birbirlerini karşılarlar. Bazıları da şöyle söyledi: Selâm, her türlü hayrın, uğurun ve bereketin ismidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Orada boş söz işitmezler, kendilerine yalnız esenlikler dilenir"[90] buyurmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ اَصْلُهَا
ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِى السَّمَٓاءِ ﴿٢٤﴾ تُؤْتٖٓى اُكُلَهَا كُلَّ حٖينٍ بِاِذْنِ رَبِّهَا
وَيَضْرِبُ اللّٰهُ الْاَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٢٥﴾ وَمَثَلُ كَلِمَةٍ
خَبٖيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبٖيثَةٍ اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْاَرْضِ مَا لَهَا مِنْ
قَرَارٍ ﴿٢٦﴾

---

89 "Şöyle derler: Bizden tasayı gideren Allah'a hamdolsun. Doğrusu Rabb'imiz çok bağışlayıcıdır, şükrün karşılığını eksiksiz vermektedir" (Fâtır, 35/34).

90 Meryem, 19/62.

24. "Allah'ın nasıl bir misal getirdiğini görmedin mi? Güzel sözü, kökü sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca benzetti."

25. "O ağaç, Rabb'inin izniyle her zaman meyvesini verir. Öğüt alsınlar diye Allah insanlara böyle misaller getirmektedir."

26. "Kötü sözün misali de kökü yerden sökülmüş, ayakta duramayan kötü bir ağaçtır."

Görmedin mi? Bu ifadenin, hiçbir şeyin farkında değilken başına gelecek olan şeyden dolayı uyarı ve hayret anlamına geldiğini daha önce söylemiştik[91]. Yahut henüz başına gelmeyen bir şeyden hayret edeceğine dair bir uyarıdır. Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: Bu, Araplar'ın söze başlarken kullandıkları bir lafızdır, bir adam diğerine şöyle der: Falancanın yaptığını görmedin mi? Bu ifadeyi başka yerlerde kullanmak da mümkündür. Burada "emmâ" (أمَّا) edatını kullanmak ise doğru değildir.

Allah'ın nasıl bir misal getirdiğini görmedin mi? Buna şöyle mâna verilmiştir: Allah misali açıkladı ve ortaya koydu. **Güzel sözü, güzel bir ağaca benzetti.** Ebû Bekir el-Keysânî dedi ki: **Güzel söz** ile Kur'ân-ı Kerîm kastedilmektedir. **Kötü söz** ile de insanların yazdıkları kitaplar kastedilmektedir. Allah Kur'ân'ı güzel ağaca benzetmektedir, eğer sahihse rivayet edildiğine göre on-
489 dan maksat da hurma ağacıdır veya meyve veren her nevi ağaçtır. [§]Cenâb-ı Hak, insanların yazdıkları kitapları kötü ağaca benzetmektedir, ondan maksat da meyve vermeyen ağaçtır. Allah Kur'ân'ı güzel ağaca benzetti, çünkü güzel ağaç kıyâmete kadar var olacak ve insanlar her şekilde ondan yararlanacaklar, kesip onu sona erdirmeyecekler, o var olmasını sürekli devam ettirecek ve koruyacak. Kur'ân da böyledir, insanlar ondan devirler boyu yararlanacaklar.

Kökü sabit, dalları göktedir. Buradaki **kökü sabit** anlamına gelen "asluhâ sâbitün" ifadesi, yerde kökleşmiş bir şekilde durmaktadır anlamına gelir. Kur'ân da böyledir, o da delilleri ve kanıtlarıyla sabittir. İnsanların yazdıkları kitaplar ise yanlış ve asılsızdır, delili ve kanıtı olmayan iddialarla doludur; tıpkı meyve vermeyen kötü ağaç gibidir, kalıcılığı, kararlı duruşu ve sebatı yoktur. Bazıları şöyle söyledi: Güzel söz, iman ve tevhittir; Allah, imanı meyve veren ve meyvesi gelişip olgunlaşan güzel ağaca benzetti. O, Allah'ın şu cümlede tavsif ettiği gibidir: **O ağaç, Rabb'inin izniyle her zaman meyvesini verir.** İman ve tevhit de böyledir; ağacı her zaman ve her vakit sahibine meyvesini vermekle nitelediği gibi, iman ve tevhit de sahibine sürekli meyve vermekte, onun hayırlar ve

[91] bk. İbrâhim sûresinin 14/19. âyetinin tefsiri.

yararlı işler yapmasını sağlamaktadır. **Kökü sabittir,** yani iman ve tevhîd, delillerle ve kanıtlarla sabittir. **Dalları göktedir,** yani müminin ameli her an göğe yükselmektedir. Kötü sözden maksat küfürdür, çünkü onun, sahibine hiçbir faydası yoktur. Kötü sözün güzellikle hiç alakası yoktur, ayrıca onun delili ve kanıtı da yoktur. O ancak insanı şehvetle ve arzularla sarsan bir sözdür. Tıpkı meyve vermeyen ve kimseye faydası olmayan kötü ağaç gibidir. O, kıyâmete kadar kalıcı da değildir. İşte **kökü yerden sökülmüş, ayakta duramayan kötü bir ağaçtır,** benzetmesinde kastedilen budur.

Bu darb-ı mesel, bundan başka bir mânaya örnek gösterilmiş gibidir; burada Cenâb-ı Hak, duyu organlarının algıladığı, gözün gördüğü kötü cevherleri ve güzel cevherleri zikretmektedir. Duyu organlarının algıladığı ve gözün gördüğü cevherlerin her birinin güzel ve kötü olması, yaratılanların görmediği ve duyu organlarının algılamadığı şeylerin de güzel ve kötü olduğuna delil ve şahit olduğunu anlatmak içindir. Aynı şekilde Cenâb-ı Hak, duyu organlarının algıladığı bu âlemi ve âlemde açıkça görülen nesneleri, gâib olana ve algılanamayan varlıklara delil ve şahit kılmıştır. Hisle ve gözle algılanan nesnelerden hareketle gâibte vâdedilenlere özenilmesi korkulan ve kötü algılanan davranış ve olgulardan gâibte sakınılması için bütün bunlar, insanlara lütfedilen akıl vasıtasıyla idrak edilir. [§]Cenâb-ı Hak bu dünyadaki acıların, hastalıkların ve zorlukların benzerini insanların âhirette yaşamamaları için kendilerine bunları gerektirecek fiillerden kaçınsınlar diye onları yaratmıştır. Aynı zamanda dünyadaki nimetleri ve lezzetleri de, kendilerinin ebedî nimetlere ulaşmalarına vesile olsun diye yaratmıştır. Âyetin bu anlama gelmesi muhtemeldir, yoksa Allah **güzel ağaç** ve **kötü ağaç** ifadesiyle bizzat ağacın kendisini kastetmiş değildir. Mesele bizim söylediğimiz gibidir. *Bunun en doğrusunu Allah bilir.* **490**

Bazıları şöyle dedi: Allah güzel ağacı, mümine örnek gösterdi; mümin yeryüzünde yaşamakta, fakat onun ameli her gün göklere yükselmektedir, nitekim ağaç da her zaman meyvesini vermektedir, tıpkı müminin gece ve gündüz her saat yaptıklarını Allah için yapması gibi.

Her zaman. Bazıları bunu her sene diye tefsir etti, çünkü ağaç her sene bir defa meyve verir. Bazıları şöyle dedi: Maksat, ağacın çiçek açmasından olgunlaşmasına kadar geçen altı aylık bir süredir. Bazıları da, her akşam ve sabah kastedilmiştir, dedi. Nitekim Allah şöyle buyurdu: "Akşam vaktine eriştiğinizde ve sabah kalktığınızda Allah'ı tesbih edin"[92]. Bazıları da maksat, yaklaşık iki

---

[92] er-Rûm, 30/17.

aylık bir zamandır, dedi. Söylediğimiz gibi burada herhangi bir zaman dilimi kastedilmiş değildir, fakat vakitlerin hepsi, her an ve her saat kastedilmiştir.

Eğer bir mülhit bize şunu söylerse: Allah'ın örnek verdiği güzel ağaçtan maksat bizim sözlerimizdir, dolayısıyla burada kastedilen biziz; Cenâb-ı Hakk'ın örnek verdiği kötü ağaçtan maksat da sizin sözlerinizdir, dolayısıyla orada biz değil siz kastediliyorsunuz.

491 [§]Onlara şöyle cevap verilir: Bu örnekteki güzel sözden maksadın mükâfatı ve uhrevî faydası olan söz olduğuna dair örnekler ve deliller daha önce geçti. Mükâfatı ve uhrevî faydası olan her şey haktır. Sizin sözlerinizin ise mükâfatı ve uhrevî faydası olmayan şeylerdir. Mükâfatı olmayan her şey, hikmet gereği olarak bâtıldır. Küfrün de hiçbir mükâfatı yoktur. İkincisi, iman ve tevhidin delilleri ve kanıtları vardır, küfrün ise ne delili vardır ne de kanıtı! Küfür ancak şeytanın sevdirdiği ve süslediği temenniler ve şehvetlerden ibarettir. Bundan dolayı mesele bizim söylediğimiz gibidir.

Güzel sözden maksadın, Cenâb-ı Hakk'ın peygamberine göndermiş olduğu vahiy olması da mümkündür, kötü söz de şeytanın insanlara telkinde bulunmasından ibarettir. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "Gerçekten şeytanlar dostlarına telkinde bulunurlar"[93]. Allah'ın vahyi, sabit olan, daimî olan, Allah'a iman edenlerin yararlandığı ve mükâfatı bulunan sözlerdir. Şeytanın telkini ise bâtıldır, yok olmaya mahkûmdur, mükâfatı yoktur ve kimsenin ondan yararlanması da söz konusu değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kökü yerden sökülmüş. Buradaki "ictesset" (اجتثت) kelimesi hakkında bazıları, kökünden sökülüp atılmış diye mâna verdi, bazıları da çekilip atılmış dedi. Ebû Avsece şöyle dedi: Ağaç kökünden söküldüğünde bu fiil kullanılır.

[İman Artıp Eksilmez]

Ayakta duramıyor. Bunun tefsirini yukarıda yaptık. Bazı müfessirler şöyle dedi: Şirki, kesilip atılan, toprakta kökü kalmayan ve göğe uzanan dalı da bulunmayan Ebû Cehil karpuzuna benzetti, yani onun hiçbir ameli ve sözü Allah'a yükselmez. İmanı da faydası, fazileti, sebatı ve yerde istikrarlı duruşuyla sözü edilen ağaca benzetti. *En doğrusunu Allah bilir.* 492 [§]Sonra insanlardan bazıları bu örneği iman ile küfrün yaratılmış olduğuna delil gösterdi ve dedi ki: Allah bu örnekle iman ile küfre yaratılmış olan bir şeyi örnek göstermiştir, ki o da ağaçtır. İman da öyledir. Fakat bize göre bu örnekten, iman ile küfrün yara-

[93] el-En'âm, 6/121.

tılmış olduğuna istidlâl edilmesi gerekmez, ancak onları yaratan aynıdır; şayet onları yaratan farklı kişiler olsaydı, ne bu ona, ne de o buna örnek gösterilirdi! Bunların örnek gösterilmesi, onların her ikisini yaratanın da aynı kişi olduğuna işaret eder. Bu husus sabit olunca da, bu konunun bizim söylediğimiz gibi olduğunu gösterir. Bazı kişiler bu örnekten imanın azalıp çoğalacağına istidlâl ettiler, çünkü Allah ağacı örnek göstermiştir, ağaç ise azalıp çoğalan bir şeydir. Biz deriz ki: Bu âyette onların söylediklerine gösteren bir bilgi yoktur, çünkü ağacın kendisinde bir sınır yoktur, fakat iman sınırı olan şeydir, onun çoğalması ancak süslenmesi ve güzelleştirilmesidir. İmanın bizzat kendisi ziyade kabul etmez; tıpkı yaprakları ve meyvesi ortaya çıktığında[94] süslenen ve güzelleşen ağaç gibi. Ağacın kendisi artmakla nitelenmez, iman da böyledir.

Allah insanlara böyle misaller getirmektedir. Muhtemelen bu cümlenin anlamı şudur: Allah duyu organlarıyla algılanan, gözle görülen ve zâhir olan nesne ve olayları, örtülü bırakılan ve gayba dair olan nesne ve olaylara işaret etmesi için insanlara bu misalleri açıklamaktadır; onlar açık olan ve algılanan nesne ve olaylardan hareketle örtülü ve gizli olan şeyleri akıllarıyla idrak edecekler. **Öğüt alsınlar diye,** belki öğüt alırlar diye.

Allah'ın güzel söze nasıl bir misal getirdiğini görmedin mi? Güzel sözden maksat muhtemelen tevhittir; dallarından maksat da Allah korkusu, huşû ve boyun eğiş ile kulluğa özenmek ve itaatsizlikten çekinmektir. Meyvelerinden maksat ise, insanın yaptığı yararlı işler ve hayırlardır. [§]Kötü kelimeden maksat da şirktir; dalları şirkten neşet eden katılık, inat ve direnmedir, meyveleri de şirk halinde iken yapılan işlerdir. Yahut güzel sözden kastedilen imandır, dalları amel edilen hükümlerdir, meyveleri de dünyada ve âhirette devamlı sevap getiren amellerdir. *En doğrusunu Allah bilir.* **493**

يُثَبِّتُ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَفِى الْاٰخِرَةِ وَيُضِلُّ اللّٰهُ الظَّالِمِينَ وَيَفْعَلُ اللّٰهُ مَا يَشَٓاءُ ﴿٢٧﴾

27. "Allah sağlam söze iman edenleri hem dünya hayatında hem de âhirette sağlam tutar; Allah zâlimleri de şaşırtır ve Allah dilediğini yapar."

---

[94] "Biz deriz ki: âyette onların söylediklerine işaret eden bir bilgi yoktur. Çünkü ağacın kendisinde bir sınır yoktur, aksine ağaç hakikaten çoğalır ve azalır. İmanın ise bilinen bir sınırı vardır, ki o da tasdiktir, tasdik de artıp eksilen bir şey değildir, onun çoğalması ancak süslenmesi ve güzelleşmesi anlamındadır. Yoksa imanın bizâtihî kendisi artmaz" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 419b).

Allah sağlam söze iman edenleri hem dünya hayatında hem de âhirette sağlam tutar. Cenâb-ı Hak bazan bu âyette olduğu gibi imanı sabit tutmaktan, bazan de aşağıdaki âyette olduğu gibi onun artmasından söz etmektedir: "İmanlarına iman katsınlar diye"[95]. Bazan da başlangıç ve yenileme anlamında ondan bahsetmektedir: "Ey iman edenler! İman ediniz!"[96] "Bizi dosdoğru yola ilet!"[97] Çünkü yenileme ve başlangıç, hemen meselenin vukuunda ortaya çıkar, çünkü o fiiller biter, yok olup gider ve kalmaz. Var olan bir şeye ilâve etmek anlamındaki ziyade ile var olanın sabit kalması, hepsi hakikatte aynı anlama gelir.

[**İnsanın Fiilleri**]

Allah zâlimleri şaşırtır. Cenâb-ı Hak saptırmayı bazan kendine, bazan de şeytana nispet etmektedir, hiç şüphe yok ki şeytana nispet edildiğinde eleştiri mânasına gelir. Zikredilen şey Allah'a nispet edildiğinde, şeytana nispet edilenden farklı bir anlama gelir. Allah'a nispet edildiğinde, kâfirdeki şaşırma fiilini yaratan Allah'tır, anlamına gelir. Şeytana nispet edildiğinde ise, onun süslemesi ve sevdirmesi anlamına gelir. Her iki nisbetin doğru anlaşılması için bu ayırımı yapmak gerekir. **494** [§]Mûtezile'nin dediği gibi, ona sapıtan (ضَالّ) ismini vermesine gelince, birine sapıtan veya inkâr eden ismini verdiği her kişi için mutlaka bir saptıranın olması ve ona saptıran (مُضِلّ) isminin verilmesi gerekir. Onun sapıtan veya inkâr edip saptıran diye isimlendirilmemiş olduğuna göre, Cenâb-ı Hak ancak fiili onun şahsında gerçekleştiren kendisi olduğu için kendine saptıran anlamındaki "mudıll" (مُضِلّ) adını vermiştir. Daha önce de söylediğimiz gibi Allah ondaki sapıtma fiilini yaratandır. Mûtezile şöyle diyor: Allah bütün insanlara doğru yolu göstermiştir, ancak insanlar doğru yola girmediler ve Allah onları saptırmadığı halde kendileri sapıttılar. Bu görüş, âyetin görünüşünü delilsiz olarak başka tarafa çekmektir.

Allah dilediğini yapar. Mûtezile'nin iddiasına göre Allah dilediği her şeyi yapmaya kādir değildir. Çünkü diyorlar, Allah bütün insanların iman etmelerini diledi, fakat insanlar iman etmediler. Cenâb-ı Hak kendisi için şunu da söylüyor: "Dilediğini yapan yalnız O'dur"[98]. Fakat onlar diyorlar ki: Allah hepsinin iman etmesini diledi, ancak dilediğini yapamadı, buna gücü yetmedi, aksine insanlar Allah'ın dilediğini değil kendi dilediklerini yaptılar. Onların bu yorumları Kur'ân'ın zâhirine aykırıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

95 el-Feth, 48/4.

96 en-Nisâ, 4/136.

97 el-Fâtiha, 1/6.

98 el-Burûc, 85/16.

Allah sağlam söze iman edenleri hem dünya hayatında hem de âhirette sağlam tutar. Bu ilâhî kelâm sanki “Allah’ın güzel söze nasıl bir misal getirdiğini görmedin mi?”[99] meâlindeki âyetin sılası gibidir. Bunu söyleyenin yorumuna göre; güzel sözden maksat Kur’ân’dır, buna göre sağlam söz de Kur’ân’dır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: **Allah sağlam söze iman edenleri,** Kur’ân’ı kabul ettikleri ve ona göre amel ettikleri için **dünya hayatında sağlam tutar;** âhirete iman edip ölümden sonra dirilmeyi ikrar ettikleri için de onları **âhirette sağlam tutar. Allah zâlimleri de şaşırtır;** çünkü onlar Kur’ân’ı kabul etmemişler, onu reddetmişler, büyüklenmişler ve inatçılık yapmışlardır. [§]Güzel sözden maksadın tevhit ve iman olduğunu söyleyenlere göre de, sağlam söz imandır; Allah kendi tercihleriyle kabul ettikleri için **dünya hayatında** onları imanlarında sağlam tutar. Âhiret hayatı konusunda ise şöyle söylenmiştir: Onları mezarlarında münker ve nekire cevap vermek konusunda sağlam tutar, onların sorularına doğru cevap vermelerini mümkün kılar. **Allah zâlimleri de şaşırtır;** çünkü onlar dünya hayatında imanı kabul etmediler, dünyada kabul etmedikleri için mezarda da onu kabul etmezler. **Allah sağlam söze iman edenleri dünya hayatında sağlam tutar** meâlindeki ilâhî kelâmın anlamı muhtemelen şu âyet-i kerîmede belirtilmektedir: “Allah esenlik yurduna çağırıyor ve dilediğini doğru yola iletiyor”[100]. Davetini kabul edeni Cenâb-ı Hak dünyada sağlam tutuyor, **âhiret hayatında** da onlara esenlik yurduna götüren yolu gösteriyor. Davetini reddeden kâfiri de, dünya hayatında daveti reddettiği için âhirette esenlik yurduna götüren yoldan da saptırıyor. *Bunun en doğrusunu Allah bilir.*

495

Allah dilediğini yapar. Daveti kabul edip doğru yolu tercih edene doğru yolu gösteriyor, daveti kabul etmeyip sapıklığı tercih edeni de saptırıyor.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ كُفْرًا وَأَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبَوَارِ ﴿٢٨﴾ جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَهَا وَبِئْسَ الْقَرَارُ ﴿٢٩﴾

28-29. “Allah’ın lütfettiği nimete nankörlükle karşılık verip sonunda toplumlarını helâke uğrayacakları yere, cehenneme sürükleyenleri görmedin mi? Oraya girecekler; orası ne kötü karargâh!”

---

99 İbrâhim, 14/24.

100 Yûnus, 10/25.

Allah'ın lütfettiği nimete nankörlükle karşılık verenleri görmedin mi? Bu âyetin nüzûl sebebi hakkında farklı rivayetler vardır. Bazıları şöyle dedi: Bu sûrenin tamamı Mekke'de nâzil olmuştur, yalnız bu âyet müstesna, bu âyet Medine'de gelmiştir. Bazıları da sûrenin tamamı Mekke'de gelmiştir, der. Bu âyetin Medine'de geldiğini ileri sürenler şöyle derler: **Sonunda onlar toplumlarını helâke uğrayacakları yere, cehenneme sürüklüyorlar,** meâlindeki âyetten maksat Bedir savaşıdır; onlar toplumlarını Bedir'e sürüklediler ve orada öldürüldüler. Mekke'de Bedir diye bir yer yoktur, o ancak Medine'dedir. Sûrenin tamamının Mekke'de geldiğini söyleyenler de, helâk yeri anlamına gelen "dâru'l-bevâr" (دار البوار) terkibinden maksadın, Kitab'ın zâhirini tefsir edenlere göre cehennem olduğunu ifade ederler. Bu, âyetin zâhirine daha uygun bir yorumdur. Çünkü Cenâb-ı Hak o yerin neresi olduğunu açıklamakta, **cehennem** olduğunu söylemektedir. Bu âyet, müşriklerin büyükleri ve liderleri hakkında geldiğine işaret eden bilgiler vardır, çünkü Allah, **toplumlarını sürüklediler** diye buyurmaktadır.

496 [§] Sonra âyette onların nankörlükle karşılık verdikleri nimetten maksadın ne olduğu konusunda da ihtilaf edilmiş, farklı görüşler ileri sürülmüştür. Birincisi, şanı yüce olan Allah onlara bu dünyada çeşitli nimetler ve bolluk vermişti, fakat onlar bu nimetleri kendilerine haram kıldılar, onların bir kısmını taptıkları putlara tahsis ettiler, onları dokunulamaz saydılar ve onlardan yararlanmadılar; meselâ Kur'ân'da belirttiği bahîre, sâibe, vasîle ve hâmî gibi[101]. Putlara ayırdıkları payları de Cenâb-ı Hak şöyle açıklıyor: "Bu ortaklarımıza (putlara) aittir, dediler"[102]. İşte nimeti nankörlüğe dönüştürmek budur, onlar Allah'ın kendilerine lütfettiği nimetleri haram kılmışlar ve onları putlara tahsis etmişlerdi. İkincisi, o nimetten maksat Muhammed aleyhisselâmdır yahut Kur'ân'dır veyahut İslâm'dır. Bu onlar için büyük bir nimet idi, fakat onu yalanlamışlar ve inkâr etmişlerdi. Yahut onlar, kendilerine lütfedilen nimetlere karşı yapılması gereken şükrü nankörlüğe dönüştürmüşlerdi, o nimetleri inkâr sebebi saymışlar, kendilerine verilen bu nimetlere şükretmemişlerdi.

Allah'ın lütfettiği nimete nankörlükle karşılık verdiler. Bu beyanın hakikati iki mânaya gelir. Birincisi, onlar Allah'ın kendilerine lütfettiği Muhammed aleyhisselâmı kendilerinden uzaklaştırmışlardı, sonunda Muham-

---

101 "Allah bahîre, sâibe, vasîle ve hâm (diye bazı hayvanların işaretlenip kullanımdan alıkonması) ile ilgili bir buyruk koymamıştır. Fakat inkârcılar kendi uydurdukları yalanları Allah'a yakıştırmaya çalışıyorlar; onların çoğu akıllarını kullanmıyorlar" (el-Mâide, 5/103).

102 "Allah'ın yarattığı ekin ve hayvanlardan Allah'a pay ayırıp zanlarınca, 'Bu Allah'a, bu da ortaklarımıza (putlara)' dediler" (el-En'âm, 6/136).

med aleyhisselâm onlardan alındı, oradan başkalarının yanına hicret etmesi emredildi; onlar işte bu nimeti nankörlükle karşılamışlardı. İkincisi, onlar Rab'lerinden bir uyarıcı göndermesini istedikten, eğer onu gönderirse kendisine uyacaklarına dair bütün güçleriyle yemin edip Allah'a söz verdikten sonra[103] gönderilen o nimeti nankörlükle karşılamışlardı; Allah'ın verdiği o nimete şükretmemişler, şükrü nankörlüğe dönüştürmüşlerdi.

Sonunda toplumlarını helâke uğrayacakları yere sürüklediler. Yani helâke uğrattılar. Bu beyan, âyet-i kerîmenin, kâfirlerin liderleri ve önderleri hakkında geldiğine işaret etmektedir; çünkü onların, kavimlerini helâke sürükleyeceklerini haber vermektedir. "Ehallû" (أحَلُّوا) fiili mazi sigasıyla gelmiştir, [§]çünkü onların kendi toplumlarını helâke sürükleme cinayeti muhakkaktır. İkinci âyete Cenâb-ı Hak **cehenneme sürüklüyorlar, oraya girecekler; orası ne kötü karargâhtır** diye, onların cehenneme gireceklerini belirterek başlamaktadır; çünkü onlar henüz cehenneme girmemişler, daha sonra girecekler, ama mutlaka gireceklerdir. Âlimlerimizin bu âyeti başka bir mesele için delil olarak kullanmaları da caizdir. Şöyle ki: Bir köle bir kuyu kazdıktan sonra âzat edilince, sonra oraya biri düşecek olsa, kölenin kuyuyu kazdığı sıradaki değerine bakılır. Çünkü kuyuyu kazmak, kazıldığı gün değil, olayın meydana geldiği günde ortaya çıkan bir cinayet sebebidir, zira cinayet henüz gerçekleşmemiş, kazıldığı günün cinayeti daha sonra gerçekleşecektir. Yahut şöyle söylenir: Onların ruhlarını cehenneme (dâru'l-bevâr) sürüklediler, bedenleri o günde (âhirette) oraya girer, henüz bedenleri girmedi, sonra girecektir.

497

وَجَعَلُوا لِلّٰهِ اَنْدَادًا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِهٖۜ قُلْ تَمَتَّعُوا فَاِنَّ مَصِيرَكُمْ اِلَى النَّارِ ﴿٣٠﴾

30. "Allah'a ortaklar koştular ki halkı O'nun yolundan saptırsınlar. De ki: Biraz daha oyalanın; sonunda döneceğiniz yer ateştir!"

Allah'a ortaklar koştular. Müteakıben Cenâb-ı Hak, onların toplumlarını neden helâke sürüklediklerini açıklamakta, şöyle buyurmaktadır: **Allah'a ortaklar koştular,** yani Allah'ın benzeri ve dengi olduğunu söylediler. Bunu da **halkı O'nun yolundan saptırmak için** söylediler. **Allah'a ortaklar koştular** meâlindeki cümleden maksat muhtemelen sözünü ettikleri ortaklara, Allah'a

---

[103] "Onlar kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair var güçleriyle yemin etmişlerdi. Ama onlara uyarıcı gelince bu sadece (haktan) uzaklaşmalarını arttırdı" (Fâtır, 35/42).

ibadet eder gibi ibadet etmeleridir. Yahut Cenâb-ı Hakk'a Allah dedikleri gibi onlara da ilâh ismini vermeleridir. Onlar işte bu iki cihetten Allah'a ortaklar koştular. İşitmeyen, görmeyen, fayda veremeyen, verilen faydayı reddedemeyen ve zarar veremeyen o şeyleri Allah'a ortak kıldıkları için Cenâb-ı Hak onlardan akılsız diye bahsetmektedir; çünkü onlar, kendilerini yaratanın, rızık verenin, nimetler ihsan edenin, başlarına gelen her türlü belâyı ve sıkıntıyı defedenin Allah olduğunu bilmelerine rağmen yine de o nesneleri Allah'ın benzeri ve dengi sayıyorlar. **Allah'a ortaklar koştular ki halkı O'nun yolundan saptırsınlar** meâlindeki cümlenin, yukarıda belirtilen ve Allah'ın lütfettiği nimetlere nankörlükle karşılık vermeleri anlamına gelen tefsiri olması da caizdir.

De ki: Biraz daha oyalanın. Yani belirtildiği gibi Allah'ın lütfettiği nimetlere nankörlükle karşılık vermekle biraz daha oyalanın, **sonunda döneceğiniz yer ateştir!** Bu ilâhî beyan, kâfir olarak ölenler hakkındadır. Yahut dünyada **biraz daha oyalanın,** veyahut küfürle **biraz daha oyalanın; sonunda döneceğiniz yer ateştir!** Bu hüküm, Allah'ın, asla iman etmeyeceklerini bildiği bir kavim hakkındadır. Bu âyet aynı zamanda peygamberliği ispat eden delillerdendir.

Ebû Avsece şöyle dedi: Âyetteki "bevâr" (البوار) kelimesi helâk olmak ve yok olmak anlamına gelir. Bu kelimenin şu kökten geldiği söylenmiştir: "Bâre, yebûru, bevran, bâirun" (بار، يبور، بَوْرًا، بائرٌ). Bu kökten gelen "kavmun bûrun" (قومٌ بورٌ) cümlesi de helâk olan kavim mânasına gelir. Pazar yerinde alış-veriş ve ticaret durgun olduğunda "bârati's-sûku, bârati's-sil'atü" (بارت السوق، بارت السلعة) denilir. Kadın ihtiyarlayınca da "bârati'l-mer'etü, tebûru, bevâran, fehiye bâiratün" (بارت المرأة، تَبور، بَوارًا، فهى بائرة) denilir. **498** [§]Hz. Peygamber (s.a.) de bir hadislerinde şöyle buyurdular: "Kadınların kocasız olarak yaşlanmalarından Allah'a sığınırız"[104]. Yani tek başına kalmalarından. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[104] İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle diyordu: "Allahım; borç baskısından, düşmanın baskısından, kocasız kalıp yaşlanan kadınların çoğalmasından ve Deccâl'in fitnesinden sana sığınırım!" Bunu Taberânî her üç *Mu'cem*'inde de rivayet etmiştir. Rivayetin senedinde Abbâd b. Zekeriyya es-Sarîmî adında bir râvi vardır, onun kim olduğunu bilmiyorum, diğer râvileri ise sikadır (Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, X, 143). Alış-veriş ve çarşı-pazarda işler kesat olduğunda "bâra" (بار) fiili kullanılır. Bu mânada olmak üzere "neûzü billahi min bevâri'l-eyyim" (نعُوذ بِالله مِنْ بَوارِ الأيِّم) yani kadınların yalnız (kocasız) kalmalarından Allah'a sığınırız denilmiştir. Bundan maksat da kadının evde kalması ve kimsenin ona talip olmamasıdır. İşler kesat olduğunda "bârati's-sûk" (بارت السوق) denilir, kadının kocası olmadığı halde kimse ona talip olmadığında da aynı fiil kullanılır (İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "بور" md.). Dul anlamına gelen "eyyim" (أيّم) kelimesi başka mânalarda da kullanılır; bâkire olsun, evlenmiş olsun kocası olmayan kadın için "eyyim" denilir. Karısı olmayan erkeğe de "eyyim" denilir. Bu kelime, kocasından dul kalan kadınlar için de kullanılır (İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "أيم" md.).

قُلْ لِعِبَادِيَ الَّذٖينَ اٰمَنُوا يُقٖيمُوا الصَّلٰوةَ وَيُنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً مِنْ قَبْلِ اَنْ يَاْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ فٖيهِ وَلَا خِلَالٌ ﴿٣١﴾

31. "İman eden kullarıma söyle: Alım satımın bulunmadığı, dostluğun fayda vermediği o gün gelmeden önce namazlarını dosdoğru kılsınlar, onlara verdiğimiz rızıklardan Allah rızası için gizli ve açık harcasınlar."

İman eden kullarıma söyle: Namazlarını dosdoğru kılsınlar. Bu beyanın iman etmek mânasına gelmesi muhtemeldir. Nitekim başka bir âyette Allah şöyle buyurur: "Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın"[105]. Buradaki namaz kılmak ifadesi ile iman etmek kastedilmektedir. Söyleneni yapmaya ve ona vefa göstermeye kadar insanı hapsetmek mümkün değildir, çünkü bu müebbet hapis cezası anlamına gelir. Ancak ona vefa göstermek ve söyleneni yapmak mânasına gelmesi muhtemeldir, çünkü âyet müminlere hitap etmekte ve onu yerine getirmelerini emretmektedir; iman etmek ise daha önce gerçekleşmişti.

Şöyle bir soru sorulabilir: Söylediğimiz gibi onlar önceden iman ettiklerine göre, âyette geçen namaz kılmak emrine, iman etmek mânası nasıl verilir?

Buna şu cevap verilir: Bu caizdir, Cenâb-ı Hak onlara o anda da iman etmelerini emretmektedir; çünkü iman için her zaman yenilenme hükmü vardır. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "Ey iman edenler! Allah'a iman edin"[106]. Yani o anda da Allah'a iman edin! Buna göre de namazı kılmak emrinin, ona iman etmek anlamına gelmesi muhtemeldir. Âyet-i kerîmedeki namaz kılma ve infâk etme emrinin, bilinen anlamıyla namaz ve bilinen mânasıyla farz olan zekât mânasına gelmesi ve onları sürekli korumanın kastedilmiş olması da muhtemeldir. Onları kabul etmek ve korumak anlamına da gelebilir.

[§]Onlara verdiğimiz rızıklardan Allah rızası için gizli ve açık harcasınlar. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: **Onlara verdiğimiz rızıklardan** meâlindeki ifadeyle verilmesi emredilen ve farz kılınan zekâtlardır[107]. Görmez misin ki âyetin sonunda Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: **Alım satımın bulunma-**

499

---

105 et-Tevbe, 9/5.

106 en-Nisâ, 4/136.

107 Hasan-ı Basrî'nin söylediği belirtilen bu sözün ona ait olduğunu kaynaklarda bulamadık. Ancak bu söz İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIII, 224).

dığı, dostluğun fayda vermediği o gün gelmeden önce. Nâfile olarak verilen sadakalar için böyle bir tehdit ifadesinin kullanılma ihtimali yoktur. Cenâb-ı Hak başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "Her birinize ölüm gelmeden önce size verdiğimiz rızıklardan başkaları için de harcayın"[108]. Nâfile ibadetler için tekrar dünyaya dönme ve eceli geciktirme talebinde bulunma ihtimali yoktur. İşte bu âyette, kastedilen ibadetin farz kılınan zekâtlar olduğuna işaret vardır. Bazıları şöyle dedi: **Onlara verdiğimiz rızıklardan gizli ve açık harcasınlar** ilâhî kelâmındaki gizli ifadesi nâfile sadakalar, açık lafzı da farz olan zekât hakkındadır; çünkü farzın alenen ve açıktan verilmesi gerekir, onun açıktan verilmesinde riyakârlık yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Alım satımın bulunmadığı, dostluğun fayda vermediği o gün gelmeden önce. Buradaki **alım satımın bulunmadığı gün** meâlindeki ifade ile, insanın kendini Rabb'inden satın alamayacağı gün kastedilmektedir, halbuki dünyada insan kendini Rabb'inden satın alabilir. Nitekim Allah şöyle buyuruyor: "İnsanlardan öylesi de vardır ki, kendisini Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya adamıştır"[109]. "Allah, müminleri satın almıştır"[110]. Buna göre **o gün gelmeden önce** meâlindeki cümle, kimsenin kendisini Rabb'inden satın almaya muktedir olamayacağı gün gelmeden önce anlamına gelir. **Alım satımın bulunmadığı gün** ibaresi de, alım-satım mümkün olsa bile kendini satın almanın kimseye fayda vermeyeceği gün demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Daha önce inanmamış kimseye o gün iman etmesi fayda sağlamaz"[111]. "Dehşetli cezamızı gördüklerinde inanmaları fayda vermeyecektir"[112]. İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de bu anlamdadır.

500 **[§]Dostluğun fayda vermediği gün.** Burada dostluk anlamına gelen "hilâl" (خلال) kelimesi mastardır, dostluk ve sadakat anlamına gelmektedir. Bunun iki mânaya gelme ihtimali vardır. Birincisi, dünyada aralarında var olan

---

108 "Her birinize ölüm gelip, 'Rabbim! Ne olur bana azıcık daha süre tanısan da gönüllü yardımlarda bulunsam ve iyi kişilerden olsam!' diye yalvarmadan önce size verdiğimiz rızıklardan başkaları için de harcayın" (el-Münâfikûn, 63/10).

109 el-Bakara, 2/207.

110 "Allah, müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır" (et-Tevbe, 9/111).

111 "(İnanmak için) ille de kendilerine meleklerin gelmesini veya Rabb'inin gelmesini ya da Rabb'inden bazı işaretlerin gelmesini mi bekliyorlar? Daha önce inanmamış yahut inancı sayesinde bir iyilik yapmamış kimseye, Rabb'inden bazı işaretler geldiği gün iman etmesi fayda sağlamaz. De ki: Bekleyin! Şüphesiz biz de beklemekteyiz" (el-En'âm, 6/158).

112 "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, 'Allah'ın birliğine inandık, O'na ortak koştuğumuz şeyleri de şimdi reddetmekteyiz' derler. Ama azabımızı gördüklerinde artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir" (el-Mü'min, 40/84-85).

dostluk o gün onlara fayda vermeyecektir, çünkü dünyada Allah için yapılmayan her dostluk, âhirette düşmanlığa dönüşecektir. Nitekim Allah "Dostlar bile o gün birbirinin düşmanıdır"[113] meâlindeki âyette bunu açıklamaktadır. Cenâb-ı Hak dünya menfaati için birbirine dost olan kişilerin aslında birbirinin düşmanı olduğunu, ancak Allah için dost olanların dostluğunun fayda vereceğini haber vermekte, şöyle buyurmaktadır: "Sonra kıyâmet gününde birbirinizi tanımayacak, birbirinize lânetler yağdıracaksınız"[114]. Bunun gibi âyetlerde Cenâb-ı Hak, dünyada Allah için olmayan dostluğun âhirette düşmanlığa dönüşeceğini, hatta onların birbirlerinden kaçacaklarını ve birbirlerine lânetler yağdıracaklarını haber vermektedir. İkincisi, âyetteki "hilâl" (خلال) kelimesi, şefaatçiler ve yârenler anlamına gelir, ancak onlar da o gün şefaat edemezler. Cenâb-ı Hak buyuruyor: "Onlar Allah'ın razı olduklarından başkasına şefaat edemezler"[115]. Yahut şefaat ederler, ancak şefaatleri kabul edilmez. "Artık şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez"[116].

[**Büyük Günah İşlemek**]

İman eden kullarıma söyle: Alım satımın bulunmadığı, dostluğun fayda vermediği o gün gelmeden önce namazlarını dosdoğru kılsınlar, onlara verdiğimiz rızıklardan Allah rızası için gizli ve açık harcasınlar. Bu âyeti, bazı Mûtezile âlimleri, büyük günah işleyenin ebedî cehennemde kalacağına delil gösterdiler; çünkü Allah namazı ve zekâtı terkedeni ebedî cehennemle korkutmaktadır, mazeretsiz olarak namazı terketmek ve zekâtı vermemek büyük günahlardandır, dolayısıyla bu âyet bizim söylediğimize delil teşkil etmektedir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür*, biz deriz ki; âyet-i kerîmenin namazı dosdoğru kılmayı, zekât ve sadaka vermeyi ve bazı müfessirlerden naklen söylediğimiz gibi ona iman etmeyi emretmek anlamına gelmesi muhtemeldir. Buna göre onların farziyetine iman etmeyi terkeden biri, hiç şüphesiz cehennemde ebedî bırakılır. Yahut onları terketmeyi helâl sayan, bu helâl sayması sebebiyle küfre girer ve o da cehennemde ebedî olarak bırakılır. Veyahut da bir mazeret sebebiyle bunları terkeder, o zaman da ulemânın

---

113 "Allah'a itaatsizlikten sakınanlar dışında, dostlar bile o gün birbirinin düşmanıdır" (ez-Zuhruf, 43/67).

114 "İbrahim onlara şöyle demişti: Sizler, sırf dünya hayatında aranızdaki sevgi (ve çıkar) ilişkisini sürdürmek için Allah'ı bırakıp kendinize birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyâmet gününde birbirinizi tanımayacak, birbirinize lânetler yağdıracaksınız. Varacağınız yer cehennemdir; hiçbir yardımcınız da olmayacaktır" (el-Ankebût, 29/25).

115 el-Enbiyâ, 21/28.

116 el-Müddessir, 74/48.

ittifakına göre o ebedî cehennemde bırakılmaz. Âyetin sözünü ettiğimiz bu mânalara gelmesi muhtemel olduğuna göre, o zaman âyet özel bir anlama işaret ediyor demektir. Sonra büyük günah işleyen birinin ebedî cehennemlik olması, ancak bunun dışında başka delillerle ileri sürülebilir; çünkü bu âyetin zâhiri, söylediğimiz özel mâna ihtimalinden dolayı onların ebedî cehennemlik olduğuna işaret etmemektedir. Bundan dolayı onların ebedî cehennemlik ol-
501 duğuna dair başka delil istenir. [§]İbn Kuteybe dedi ki: "Ve lâ hılâl" (ولا خلال) ifadesinde geçen, mufâale bâbından gelen bir mastardır. "Hâleltü fulânen hılâlen" ve "muhâlleten" (خالَلْت فلاناً خلالاً و مخالّة) denilir. "Hulle" ve "muhâlle" (الخُلّة والمُخَالّةُ) o kökten gelen isimlerdir, dostluk ve sadakat anlamına gelir[117]. Ebû Avsece de şöyle dedi: "Hilâl" kelimesi, "muhâlle" kökünden gelir, sevgi ve muhabbet mânasına gelir.

اَللّٰهُ الَّذٖى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَاَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَاَخْرَجَ بِهٖ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْفُلْكَ لِتَجْرِىَ فِى الْبَحْرِ بِاَمْرِهٖ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْاَنْهَارَ ﴿٣٢﴾ وَسَخَّرَ لَكُمُ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَٓائِبَيْنِ وَسَخَّرَ لَكُمُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ ﴿٣٣﴾

32. "Gökleri ve yeri yaratan, gökten su indirip onunla size rızık olarak türlü türlü ürünler çıkaran Allah'tır; izni ile denizde yüzüp gitmeleri için gemileri emrinize veren, nehirleri sizin için faydalı olacak şekilde yaratan O'dur."

33. "Düzenli seyreden güneşi ve ayı sizin için yararlı kılan, gece ile gündüzü faydalanacağınız biçimde yaratan O'dur."

Gökleri ve yeri yaratan, gökten su indirip onunla size rızık olarak türlü türlü ürünler çıkaran Allah'tır… Bu âyet, Allah'ın tedbir ve yönetiminin göklerde ve yerde olan her şeyi kapsadığına işaret etmektedir, O'nun ilmi bütün yaratılanları ihata etmektedir, çünkü insanı kastederek **gökten su indirip onunla size rızık olarak türlü türlü ürünler çıkaran Allah'tır** buyurmaktadır. Allah göklerin yararlarını, aralarındaki mesafenin çok uzun olmasına rağmen yeryüzünün yararı ile birleştirmiştir. Bu durumun hikmetli bir idareden ve ilimden dolayı böyle olduğuna işaret eder; o, bir olan, her şeyi bilen ve

117 İbn Kuteybe *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 233.

her şeye gücü yetenin tedbir ve idaresidir. Sonra sert ve sağlam olan gökyüzü ile kesîf ve kalın olan yeryüzünü, bütünüyle gökleri ve yeri insanların emrine âmâde kıldığını, müthiş dalgaları ve ürkütücü halleri olan denizleri, akıp giden nehirleri, güneşi, ayı, geceyi ve gündüzü bu insanın emrine ve hizmetine verdiğini belirtmesinde, bütün bunlarda iki anlam vardır. Birincisi, Allah onlara verdiği nimetleri, başkalarının hizmetine verildiklerini dahi bilmeyen bütün o sisteme dâhil nesneleri insanların hizmetine vermesinde onlar için yarattığı faydaları hatırlatıyor, bununla da onların şükrünü yerine getirmelerini istiyor. İkincisi, Cenâb-ı Hak burada kendi hükümranlığını ve kudretinden bahsetmektedir, çünkü sertliğine, sağlamlığına, kalınlığına ve ürkütücülüğüne rağmen bunları insanların hizmetine verdiğini söylemektedir. [§]Belirttiği bu varlıkları başkasının hizmetine vermeye kādir olan, insanları ölümden sonra diriltmeye de kādirdir. Bütün bunları emre âmâde kıldığını belirtmesi, onları bizim hizmetimiz için ve bizim emrimizde olacak şekilde yarattığı anlamına gelmesi de muhtemeldir. İkinci olarak, onları bizim istifademize âmâde kılmıştır, yani onlardan faydalanma yollarını ve vasıtalarını bize öğretmiştir anlamına da gelebilir.

502

Düzenli seyreden anlamındaki “dâibeyn” (دائبين) kelimesi hakkında şöyle dedi[118]: Bu fiil, sürekli olarak deveran ediyorlar demektir, “devb” (دَوْب) kökünden gelir, yani ardı ardına gelmek[119] anlamındadır.

وَاٰتٰيكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَاَلْتُمُوهُ وَاِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوهَا اِنَّ الْاِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ ﴿٣٤﴾

34. “O size istediğiniz her şeyi verdi. Allah’ın nimetlerini saymaya kalksanız başa çıkamazsınız. Şu bir gerçek ki insanoğlu çok zâlim, çok nankördür!”

O size istediğiniz her şeyi verdi. Bu cümlenin iki türlü okunuşu ve iki yorumu vardır. Bazıları şöyle dedi: O size **istediğiniz** her şeyden **verdi** anlamına gelecek şekilde tenvinli olarak “min küllin” (مِنْ كُلٍّ)[120] diye okunmuştur. Bu

---

118 Bunu söyleyen Ebû Avsece’dir.

119 Arapça metinde her ne kadar “te‘ab” (التعب) şeklinde yazılmışsa da doğrusu “teba‘” (التبع) olmalıdır.

120 Bu kırâat şazdır (bk. Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XIII, 226-227; Kurtubî, *el-Câmi‘ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, IX, 367).

kırâat inkâr mânasına gelir, yani sizin emrinize verdiğini söylediği nesneleri Allah size istemediğiniz halde verdi, sizin talebiniz ve isteğiniz olmadığı halde onları size lütfetti. İkincisi, **O size istediğiniz her şeyi verdi,** istemediğinizi de verdi. Allah istememiz gerektiğini bile bilmediğimiz nimetleri bize vermiştir, çünkü belirttiği o şeyleri bizi yaratmadan önce yaratmıştı. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: **O size istediğiniz her şeyi verdi,** istemediğinizi de verdi[121]. Bu, az önce bizim de söylediğimiz şeydir.

Şöyle bir soru sorulabilir: Biz, bize verilemeyen nimetleri de Allah'tan istiyoruz, öyleyse âyetin ne anlamı var?

Bu soruya birkaç açıdan cevap verilebilir: Birincisi, Allah, **sizin istediğiniz her şeyden** buyurarak "teb'îd" (التبعيض) edatını (yani sizin ancak bir kısmını istediğiniz şeylerden) kullanmıştır. İkincisi, Allah istediğiniz şeylerden yararlanma ilmini, onlardan yararlanma ilmini istemeden önce **size verdi.** Üçüncüsü, istemeyi hak eden ve istemeye lâyık olan **her şeyi size verdi.** Âyet işte bu anlamlara gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

503 **[§]Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız başa çıkamazsınız.** Bazıları şöyle dedi: **Başa çıkamazsınız,** yani şükrünü edâ edemezsiniz, hatta şükrünü takdir edemezsiniz. Bazıları da şöyle dedi: O nimetleri sayamazsınız. İnsanların en az nimete sahip olanı bile, şayet verilen o nimetleri saymaya; cevherinin ve suretinin güzelliğini, bünyesinin düzgünlüğünü, organlarının sağlıklı ve uyumlu oluşunu ve ayrıca ancak uzun zaman düşündükten sonra hatırlanabilecek olan nimetleri saymaya kalksa, buna gücü yetmez. Bazıları da şöyle söyledi: **Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız başa çıkamazsınız;** yani onların iç yüzünü kavrayamaz, o nimetlerin bütününü ihata edemezsiniz.

Şu bir gerçek ki insanoğlu çok zâlim, çok nankördür! Bu cümledeki **çok zâlimdir** meâlindeki ifade, yaratıldığı ve emrolunduğu cihetin dışına gitmek suretiyle kendine zulmetmiştir, kendini helâke atmıştır ve tehlikeye düşürmüştür anlamına gelir. **Çok nankördür** meâlindeki cümle de, Allah'ın nimetlerine nankörlük etmiştir anlamına gelir, çünkü şükrünü, bütün bunları kendisi için yaratandan gayrısına yöneltmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هٰذَا الْبَلَدَ اٰمِنًا وَاجْنُبْنٖى وَبَنِىَّ اَنْ نَعْبُدَ الْاَصْنَامَ ﴿٣٥﴾

---

[121] Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, IX, 367; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, V, 44.

35. "İbrahim şöyle dua etmişti: Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut!"

[Mekke'nin Harem ve Güvenli Kılınışı]

İbrahim şöyle dua etmişti: Rabbim! Bu şehri güvenli kıl. Yani emniyetli yer (مَأْمَنًا) kıl! Oradaki halkın güven ve emniyet içinde yaşaması için "âminen" (آمِنًا) (yani güvenen, emin olan) denilmiştir, nitekim gündüze de gören adı verilmiştir[122], halbuki gündüzün kendisi görmemekte, fakat gündüz vaktinde görmek mümkün olmaktadır. Bunun örnekleri çoktur. Sonra **bu şehri güvenli kıl** meâlindeki cümle hakkında bazı müfessirler şöyle dedi: Hz. İbrahim'in Rabb'inden Mekke'yi güvenli kılmasını, bütün insanlar için değil, özellikle kendi ailesi ve çocukları için istemişti. Çünkü orada pek çok kan dökülmüş, namuslar çiğnenmişti, dolayısıyla bu durum, onun güvenli olmasını özellikle ailesi ve çocukları için istediğine işaret eder. Ancak eğer müfessirlerin söylediği doğru ise, o zaman, "Görmezler mi ki, çevrelerindeki insanlar durmadan yerinden koparılıp götürülürken biz (Mekke'yi) güvenli, dokunulmaz belde yapmışızdır!"[123] meâlindeki âyet ne olacak? "O zaman biz Kâbe'yi insanların gidip gelip ziyaret edecekleri bir makam ve bir güvenlik yeri yaptık"[124] meâlindeki âyet nereye konacak? Ve bunlara benzer başka âyetler… **[§]**Cenâb-ı Hak, o **504** beldeyi insanlar için güvenli kıldığını ve orada herkesin güven içinde olacağını haber vermektedir. Bu âyetin iki anlama gelme ihtimali vardır. Birincisi, imtihan ve deneme açısından Allah orayı güvenli kılmıştır; kan dökmekten, namusları çiğnemekten ve diğer isyan hareketlerinden o beldeyi korumalarını insanlardan istemiştir. Her ne kadar insanlar onun güvenli olma özelliğini kaybetmişler ve doğru olmayan şeyler yapmışlar ise de, Allah insanlardan o beldeyi bu türlü şeylerden korumalarını; Allah'a ibadet için yapılan câmileri ve hayır işlerini devam ettirmek gibi amelleri korumalarını istemişti. Allah o belde halkına ve bütün insanlara doğru ve helâl olmayan fiillerden o beldeyi korumalarını emretmişti. Ancak sonradan insanlar bu emri terkettiler, oraya yakışmayan ve doğru olmayan işler yaptılar. Allah'ın güvenli kıldığını haber verdiği Harem işte böyle idi.

---

122 "İçinde dinlenesiniz diye geceyi, (işlerinizi) görmenizi sağlasın diye gündüzü size bahşeden O'dur" (Yûnus, 10/67).

123 "Görmezler mi ki, çevrelerindeki insanlar durmadan yerinden koparılıp götürülürken biz (Mekke'yi) güvenli, dokunulmaz belde yapmışızdır! Hâlâ asılsız şeylere inanıp Allah'ın nimetine karşı nankörlük mü edecekler?" (el-Ankebût, 29/67).

124 el-Bakara, 2/125.

İkincisi, Allah orayı yaratırken güvenli kılmıştı. Bu açıdan bakıldığında şöyle bir soru akla gelir: Allah orayı yaratılıştan güvenli kıldı ise, orada nasıl kan dökülmekte ve namuslar çiğnenmektedir? Buna şöyle cevap verilebilir: Her ne kadar orası yaratılıştan güvenli olsa da, bu yapılanların insanların kendi hallerinin gerektirdiği bir ceza olması mümkündür. Görmez misin ki Allah şöyle buyurmaktadır: "Yahudilerin zulmü sebebiyle, kendilerine helâl kılınan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık"[125]. Temiz ve iyi şeyler, yaratılış itibariyle helâl idi, ancak insanların zulmü sebebiyle Allah bu nimetleri onlara ceza ve intikam olarak haram kılmıştı. İşte buna göre Allah Harem'i de yaratılışta güvenli kılmıştı, fakat sonra insanların isyanları sebebiyle, onlara ceza olarak bu güvenli hal yok edildi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut! Şöyle bir soru sorulabilir: Hz. İbrahim nübüvvet ve risâletle korunduğu, insanlar içinden o seçildiği halde Allah'tan nasıl korunmayı ister, nasıl böyle bir dua eder? Bazı müfessirler buna şu yorumu yaptı: Hz. İbrahim, sonraki nesillerin Allah'ın dininde ve Allah'ın birliği konusunda ihtilafa düşeceklerini bildiği için Rabb'inden çocuklarının ve soyunun korunmasını istemişti. Kendisi için de bunu istemiş olmasına gelince, mâlum olduğu üzere insan başkasına dua ettiğinde önce kendi nefsiyle söze başlar. Mûtezile şöyle dedi: Hz. İbrahim dua edip sözünü ettiği yanlış fiilden korunma talep etmesi, talep ettiği şey kendisine verilmiş olsa veya bağışlandığını bilse dahi, kulluk gereği böyle duada bulunmanın caiz olduğunu gösterir. [§]Denildi ki: Hz. İbrahim'in ve diğer peygamberlerin yaptıkları dualar, onların korunmalarının (ısmet) kendi taleplerine, tazarru ve niyazlarına bağlı olduğu anlamına gelir. Çünkü mâlumdur ki onlar, kendilerini ihmal ederek ve başıboş bırakarak o korunmayı istememişler, aksine kendilerini Allah'a itaate zorlayarak bunun onlar için de gerekli olduğunu göstermek istemişlerdir.

505

Sonra âyet, iki açıdan Mûtezile'nin aleyhine delildir. Birincisi, Hz. İbrahim Allah'tan, putlara tapmaktan korunmayı (ısmet) talep etti, o biliyordu ki Allah kendisini ondan korursa korunacak ve kendisine doğru yolu gösterirse hidâyet bulacaktı. Mûtezile ise şöyle diyor: Allah korur, ancak kul korunmaz, Allah doğru yolu gösterir, ancak kul doğru yola gitmez. Yine diyorlar ki: Allah birine onu verdiği zaman, artık o şey O'nun elinden çıkar ve bir daha onu vermesi mümkün olmaz. Onların iddialarına göre peygamberlerin duaları alay etmek yahut hakikati gizlemek anlamına gelir; çünkü başkasından, elinde olmadı-

[125] en-Nisâ, 4/160.

ğını bildiği bir şeyi isteyen biri onunla alay ediyor demektir, yahut kendisine vermiş olduğu bir şeyi istemek, (verdiği halde bunu isteyerek) hakikati gizlemektir. Nebîlerin, resûllerin ve büyük insanların, dinlerinden ve üzerinde bulundukları halden sapmaktan korkmaları daha fazla ve daha büyük olur, çünkü onlar Allah nezdinde, kendilerinin oldukları halden başka bir durumda olmaktan korkmaktadırlar, bundan dolayı sahip oldukları nimetin kendilerinden alınmasından endişe ederek ebedî bir korku hali içinde bulunurlar. Üzerinde Allah'ın nimetleri daha çok olan kimsenin Allah korkusunun da daha çok olması gerekir.

Ebû Avsece şöyle dedi: "Vecnubnî" (واجْنُبْنِى) kelimesi, beni uzaklaştır demektir. İbn Kuteybe ona, beni ve onları uzaklaştır diye anlam verdi[126].

رَبِّ اِنَّهُنَّ اَضْلَلْنَ كَثٖيرًا مِنَ النَّاسِ فَمَنْ تَبِعَنٖى فَاِنَّهُ مِنّٖى وَمَنْ عَصَانٖى فَاِنَّكَ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿٣٦﴾

36. "Rabbim! Putlar insanlardan birçoğunun sapmasına sebep oldu. Bundan böyle kim bana uyarsa o bendendir; kim de bana karşı gelirse artık sen çok bağışlayan, pek esirgeyensin."

Rabbim! Putlar insanlardan birçoğunun sapmasına sebep oldu. Putların insanları saptırmada herhangi bir dahli olmasa da, Cenâb-ı Hak burada saptırmayı putlara nispet etmiştir, çünkü insanlar o putlar sebebiyle sapmışlar, putlar onların sapıtmalarına sebep olmuşlardı. Her ne kadar sebeplerin dahli olmasa da bazan işler sebeplere nispet edilir. Nitekim bunu şu âyet-i kerîmenin tefsirinde belirttik: **[§]**"Kalplerinde hastalık olanlara gelince, bu onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır"[127]. Aslında sûre onların kirlerini arttırmamaktadır, ancak kirlerinin artmasına sebep olduğu için, kir sûreye nispet edilmiştir. Sûre nâzil olduğunda onların yalanlaması ve inkârı daha da artmıştı, bu yüzden ona nispet edildi. Açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir. İkincisi, onlar, içinde bulundukları ahvâle nispet edilmiştir, öyle ki şayet bu ahvâl can taşıyan varlıklarda olsaydı onları da saptırır ve şaşırtırdı; çünkü o nesneler kendilerine süslü ve güzel gösteriliyor. Bu tıpkı, her ne kadar dünya aldatmasa da, aldatmanın dünyaya nispet edilmesi gibidir; çünkü o öyle bir haldir ki, şayet o canlıların hallerinden olsaydı, bu bir aldatma olurdu. Saptırmanın putlara nispet edilmesi de bunun gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

506

---

126 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 233.

127 et-Tevbe, 9/125.

Kim bana uyarsa o bendendir. Buradaki **bendendir** anlamına gelen "minnî" (منّى) lafzı, dinde ve dostlukta benimle beraberdir mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, dinde ve din işlerinde benimle beraberdir demektir. "Aldatan bizden değildir"[128] meâlindeki hadis de bu mânaya gelir; yani bize uymuyor veya bizimle beraber değildir veyahut bizim dinimizde değildir demektir. **O bendendir** meâlindeki ifade de, benim dinimdendir anlamına gelir. Hâsılı, **kim bana uyarsa,** davetimi kabul eder ve emrime uyarsa **o bendendir,** yani benim bulunduğum hal üzeredir. Aynı şekilde "Aldatan bizden değildir" meâlindeki hadis de, bizim bulunduğumuz hal üzere değildir mânasına gelir.

Kim de bana karşı gelirse artık sen çok bağışlayan, pek esirgeyensin. Bu cümledeki **kim bana karşı gelirse** meâlindeki ifade, Allah'a ortak koşarak karşı gelmek anlamında değil, şirkin dışında işlediği hatalarla karşı gelmek mânasındadır, onlara karşı **sen çok bağışlayan, pek esirgeyensin.** Yahut **kim de bana karşı gelirse artık sen çok bağışlayan, pek esirgeyensin,** yani onların inkârını belli bir vakte kadar örtersin; çünkü "ğufran" (الغفران) kelimesi örtmek anlamına gelir, Cenâb-ı Hak da onu belli bir vakte kadar örtmektedir, nitekim bir âyette şöyle buyurmaktadır: "O sadece, onların işini bir güne erteliyor"[129]. 507 [§]Veyahut **kim de bana karşı gelirse artık sen çok bağışlayan, pek esirgeyensin.** Yani ona tövbe etme ve müslüman olma imkânını verirsin, o da müslüman olur ve tövbe eder, sen de onun isyanını bağışlar ve merhamet edersin. **Kim de bana karşı gelirse,** yani benim davetime ve emrime karşı gelirse, **sen çok bağışlayan, pek esirgeyensin,** yani ona tövbe etmek ve bulunduğu halden dönmek imkânını verirsin ve sonra da onu bağışlar ve esirgersin.

رَبَّنَٓا اِنّ۪ٓي اَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّت۪ي بِوَادٍ غَيْرِ ذ۪ي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِۙ رَبَّنَا لِيُق۪يمُوا الصَّلٰوةَ فَاجْعَلْ اَفْـِٔدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْو۪ٓي اِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ ﴿٣٧﴾

37. "Ey Rabb'imiz! Ben zürriyetimden bir kısmını, senin kutsal evinin (Kâbe) ***yanında tarıma elverişli olmayan bir vâdiye yerleştirdim. Bunu yaptım ki Rabbim, namazı kılsınlar! İnsanların gönüllerini onlara meylettir ve çeşitli ürünlerden onlara rızık ver ki şükretsinler!"***

---

128 Müslim, "İman", 164; Ebû Dâvûd, "Buyû'", 50; Tirmizî, "Buyû'", 74.

129 "Sakın, Allah'ı zâlimlerin yaptıklarından habersiz sanma! O sadece, onların işini bir güne erteliyor ki, o gün gözler dehşetten dışarı fırlamış" (İbrâhim, 14/42).

Ey Rabb'imiz! Ben zürriyetimden bir kısmını tarıma elverişli olmayan bir vâdiye yerleştirdim. Hz. İbrahim'in bu sözü Mekke'ye ilk geldiği sırada söylemiş olması mümkün değildir, çünkü devamında **senin kutsal evinin (Kâbe) yanında** diye ilâve etmektedir. Halbuki Mekke'ye ilk geldiğinde orada Kâbe yoktu. İşte bu gerçek, onun **ey Rabb'imiz! Ben zürriyetimden bir kısmını yerleştirdim** ve "Ey Rabb'imiz! Bizi sana teslim olanlardan eyle"[130] ve benzeri duaları, Kâbe'yi yükselttikten sonra yaptığına işaret eder.

[Hz. İbrahim'in Üç Şeyle İmtihanı]

Ben zürriyetimden bir kısmını yerleştirdim. Bu ifade, Hz. İbrahim'in bütün neslini değil, ancak çocuklarından bir bölümünü oraya yerleştirdiğine işaret etmektedir, çünkü **zürriyetimden bir kısmını** demektedir. Cenâb-ı Hak Hz. İbrahim'i başka hiçbir peygamberin başına gelmeyen üç şeyle imtihan etmiştir. Birincisi, **çocuklarını tarıma elverişli olmayan bir vâdiye yerleştirmekle** imtihan etmiştir, hatta orada su da yoktu; böyle bir yere çocuklarını bırakmaya insan kalbi dayanmaz. Buna rağmen çocuklarını orada bırakması, onu yüce Allah'ın emriyle yaptığına işaret eder. İkincisi, evladını kurban etmekle imtihan etmiştir, bıçağı evladının boğazına dayadığında Allah ona fidye olarak bir koç göndermişti. Üçüncüsü de onu ateşe atmakla imtihan etmiştir, ateşe atılıp helâk olacağı anda Allah Teâlâ kendisine serin ve selâmet bir rüzgâr göndermişti. Bütün bunlar onun peygamber olduğunun delilleridir. Ayrıca onun iki hicreti vardır. [§]Biri, ailesini yerleştirdiği Mekke'ye, ikincisi de Beytülmakdis'e hicreti. Şu âyette bunu belirtmektedir: "Onu da Lût'u da kurtarıp herkes için bereketli kıldığımız yere ulaştırdık"[131]. **508**

Ey Rabb'imiz! Ben zürriyetimden bir kısmını tarıma elverişli olmayan bir vâdiye yerleştirdim. Bu beyan, târiz anlamı taşıyan, açık olmayan bir duadır. Târiz yoluyla dua etmek ve kinâye ile istemek, açık ve sarih olarak istemekten daha belîğ ve daha anlamlıdır, tıpkı Hz. Âdem ile Havva'nın duaları gibi: "Ey Rabb'imiz! Biz kendimize zulmettik"[132]. Böyle bir ifade, bizi bağışla, bize

---

130 "İbrahim İsmail'le birlikte Kâbe'nin temellerini yükseltiyordu: Ey Rabb'imiz! Bizden bunu kabul buyur; şüphesiz sen işitensin, bilensin. Ey Rabb'imiz! Bizi sana teslim olanlardan eyle, soyumuzdan da sana teslim olacak bir ümmet çıkar. Bize ibadet usullerimizi göster, tövbemizi kabul et. Şüphesiz tövbeleri kabul eden, merhameti bol olan yalnız sensin" (el-Bakara, 2/127-128).

131 el-Enbiyâ, 21/71.

132 "Dediler ki: Ey Rabb'imiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz!" (el-A'râf, 7/23).

acı diye dua etmekten daha belîğdir; çünkü öyle bir ifade ile Allah'tan başkasından istenir ve onda, burada bulunan hüsrana uğramak ifadesi olmaz[133].

Zürriyetimden anlamına gelen "min zürriyetî" (مِن ذرّيّتى) ibaresindeki "min" harf-i cerinin sıla olması muhtemeldir, yani zürriyetimi yerleştirdim. Kısım bildirmek mânasına da gelebilir, yani zürriyetimden bir kısmını yerleştirdim. Bazı tefsirlerde ifade edildiği üzere oraya yerleştirdiği zürriyetinden maksat Hz. İsmail ile Hz. İshak'tır[134].

Senin kutsal evinin (Kâbe) yanında; burada geçen ve kutsal anlamına gelen "muharrem" (المحرّم) kelimesi iki şekilde açıklanır. Birincisi, orada helâl ve iyi olmayan şeyleri yapmayı Allah haram kılmıştır. Her ne kadar öyle şeyleri yapmak başka yerlerde de helâl değilse bile, Cenâb-ı Hakk'ın o beldeye vermiş olduğu fazilet ve saygınlıktan dolayı Mekke'yi özel olarak belirtmiştir. Tıpkı özel olarak camileri diğer mekânlardan daha faziletli olarak belirttiği gibi.

İkincisi, **senin kutsal evin** meâlindeki "beytike'l-muharrem" (بيتك المحرم) cümlesi, yasaklanan evin anlamına gelir. "Harreme" (حرّم) fiili, engelledi, yasakladı demektir. Nitekim bir âyette şöyle buyurur: "Biz önceden onun, başka sütanneleri kabul etmesini engellemiştik"[135]. Bu cümle haramlık mânasına gelmez, süt anneler ona haramdır demek değildir, ancak engelleme anlamına gelir; yani onu kendi annesine geri döndürmek için süt anne kabul etmesini engelledik. Buna göre **senin kutsal evin** meâlindeki ifade, Allah için insanların engellendiği ev demektir, o kadar ki firavunlardan ve krallardan hiç kimsenin ona galip gelmeye ve onu kendi yararları için kullanmaya gücü yetmemiştir, aksine onlar engellenmiş ve olduğu gibi kalmıştır. Bunda Allah'ın vahdâniyetinin ve ulûhiyetinin delili vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

509 **[§]Bunu yaptım ki Rabbim, namazı kılsınlar!** Bazı müfessirler şöyle dedi: Burada takdim-tehir söz konusudur, şöyle demektedir: "Beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut!"[136] **ki** senin için senin evinde **namazı kılsın-**

---

133 Yani bağışlanma ve merhamet, Allah'tan başkalarından istenir. Ancak o ebedî hüsran ifadesi burada olmaz. Her türlü noksanlıktan münezzeh ve yüce olan Allah'tan istendiğinde ise, bu ebedî hüsran dile getirilir: "Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan mutlaka hüsrana uğrayanlardan oluruz!"

134 Mâruf olan, o meşhur rivayette belirtildiği üzere Hz. İsmail'dir. Çünkü İbrahim aleyhisselâm, oğlu İsmail'i ve annesi Hâcer'i alıp Mekke'ye götürmüş ve Allah'ın emri ile onları orada bırakmıştı. Müfessirler, Hz. İshak'ın da oraya götürüldüğünden söz etmezler (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIII, 233; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, V, 47; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, IX, 371; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XIII, 236).

135 el-Kasas, 28/12.

136 İbrâhim, 14/35.

lar! Âyetin başka bir anlama gelmesi de muhtemeldir, o da şöyle denmesidir: **Ben zürriyetimden bir kısmını, tarıma elverişli olmayan bir vâdiye yerleştirdim.** Yani orada insanları namazdan meşgul edecek bir şey yoktur. Çünkü ziraat ve diğer nimetleri elde etmek için çalışmak, insanı namazdan ve Allah'a ibadetten alıkor. Yani **zürriyetimden bir kısmını,** insanları namaz kılmaktan meşgul eden ziraat çalışmalarının olmadığı **bir vâdiye yerleştirdim.** Buradaki namaz kelimesiyle bilinen anlamıyla namaz kastedilmiştir. Namaz ile, dua, zikir ve benzeri şeylerin kastedilmiş olması da muhtemeldir. **Namazı kılsınlar** meâlindeki cümle ile bizâtihî namazın kendisi ve diğeri taatler kastedilmiştir. "Rabbim! Beni ve soyumdan gelecek olanları namazı devamlı kılanlardan eyle!"[137] meâlindeki âyet de bu anlamdadır.

İnsanların gönüllerini onlara meylettir. Bu beyanda Hz. İbrahim Rabb'inden, insanların gönüllerini oraya meylettirmesini istemesinin iki anlamı vardır. Birincisi, zürriyetini binanın, bitkilerin ve ziraatın olmadığı bir yere yerleştirdiği için böyle bir talepte bulunmuştur. Böyle bir yerde kalmak insanda yalnızlık ve vahşet duygusu uyandırır, Rabb'inden insanların gönüllerini **onlara meylettirmesini** istedi ki, insanlar oraya gelsin, böylece onların yalnızlığı gitsin ve insanlarla ünsiyet sağlasınlar. Yahut Hz. İbrahim Rabb'inden insanların gönüllerini **onlara meylettirmesini** istedi ki, onlara getirilen azıklardan ve yiyeceklerden yararlanarak yaşasınlar; çünkü onları ziraatın olmadığı maişet imkânının bulunmadığı bir yere yerleştirmişti. Cenâb-ı Hak insanoğlunun bünyesini, yiyecek ve gıda almadan ayakta kalamayacak şekilde yaratmıştır, bundan dolayı Hz. İbrahim Rabb'inden, onlara getirilen şeylerle maişetlerini temin etmelerini istemişti. Müfessirler şöyle dedi: **İnsanların gönüllerini onlara meylettir,** yani hac için meylettir. Dediler ki: Eğer o, "min" (من) harf-i cerini kullanmadan (yani insanlardan bir kısmının gönüllerini demeyip), insanların gönüllerini onlara meylettir deseydi, kâfir ve mümin herkesin Kâbe'yi haccetmesi gerekirdi. **[§]** Ancak bize göre Hz. İbrahim'in herkes için böyle bir istekte bulunması ihtimal dâhilinde değildir. Yahut "İnsanlara hac ibadetini duyur"[138] meâlindeki âyette kâfir ve mümin herkesin kastedilmesi ihtimali yoktur. Aksine bu, özel bir kesime yönelik bir çağrıdır. *En doğrusunu Allah bilir.* **510**

Çeşitli ürünlerden onlara rızık ver ki şükretsinler! Bu cümle, verdiğin o ürünlere şükretsinler anlamına gelebilir. Onlara getirilen yiyecek ve gıdalarla maişetlerini temin ettikleri için şükretsinler anlamına da gelebilir. **Çeşitli**

---

137 İbrâhim, 14/40.

138 el-Hac, 22/27.

ürünlerden onlara rızık ver meâlindeki cümlede özel olarak bir ürün kastedilmemiş, ancak gıdalarını ve ayakta kalmalarını sağlayacak olan her nevi ürün kastedilmiştir.

رَبَّنَٓا اِنَّكَ تَعْلَمُ مَا نُخْف۪ي وَمَا نُعْلِنُۜ وَمَا يَخْفٰى عَلَى اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ فِي الْاَرْضِ وَلَا فِي السَّمَٓاءِ ﴿٣٨﴾

38. "Rabb'imiz! Şüphesiz ki sen gizlediğimizi de açıkladığımızı da bilirsin. Yerde ve gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz."

Rabb'imiz! Şüphesiz ki sen gizlediğimizi de açıkladığımızı da bilirsin. Hz. İbrahim'in işin başında böyle bir duayı yapmış olma ihtimali yoktur. Aksine, *en doğrusunu Allah bilir ya*, o, başına gelen bir şeyden dolayı bu duayı yapmıştır. Çünkü Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun Hz. İbrahim, gizledikleri ve açıkladıkları her şeyi Allah'ın bildiğini hiç şüphesiz biliyordu. Lâkin âyette, gelen şeyin ne olduğu belirtilmemiştir. Müfessirler şöyle derler: Hz. İbrahim bunu, yani **gizlediğimiz şeyi bilirsin** meâlindeki sözü, oğlu İsmail ve annesini, suyun ve tarımın olmadığı bir yerde bırakmasından dolayı içinde duyduğu sıkıntıyı ve hüznü ifade maksadıyla söylemiştir. Onlar diyorlar ki: **Açıkladığımızı da bilirsin** sözünü de, "Ey Rabb'imiz! Ben zürriyetimden bir kısmını bir vâdiye yerleştirdim"[139] meâlindeki âyeti kastederek söylemiştir. Ancak biz bunu bilmiyoruz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yerde ve gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz. Bu cümle, yerde ve gökte hiçbir şeyin Allah'a gizli olmadığına dair Cenâb-ı Hak'tan Hz. İbrahim'e gelen bir cevap ve haberdir. Yani hiçbir emir, hiçbir yasak ve hiçbir ceza Allah'a gizli kalmazken, hakkında ceza ve emir bulunan ameller nasıl gizli kalır?

511 **[§]Şüphesiz ki sen gizlediğimizi de açıkladığımızı da bilirsin.** Hz. İbrahim'in mutlaka içinde gizlediği bazı ihtiyaçları vardı, Rabb'inden bunları karşılamasını istemiş, şöyle demişti: Benim gizlediğim veya açıkladığım ihtiyaçlarımı sen bilirsin Rabbim! Onları bana lütfeyle! Yahut kavmi bir konuda kendisine sataşmış, o da öyle bir şeyle alakası olmadığını ifade etmek için, gizlediğimiz ve açıkladığımız her şeyi Allah bilir, *-en doğrusunu Allah bilir ya-* beni tenkit edenler onu bilemezler demişti. Tıpkı Hz. Îsâ'nın söylediği "Sen

---

139 İbrâhim, 14/37.

benim içimdekini bilirsin”[140] sözü gibi. Veyahut bütün din mensuplarının Hz. İbrahim’e dostluk besledikleri ve onun dininden olduklarını iddia ettikleri için bu sözü söylemişti. Bundan dolayı da Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştu: “İbrahim ne yahudi ne hıristiyan idi”[141]. Allah bu âyetle Hz. İbrahim’i, onlardan her birinin ileri sürdüğü iddialardan aklamaktadır. Sonra bu gruplardan bazıları Allah’tan bazı şeyleri sakladıklarını iddia ediyorlardı, Hz. İbrahim de Allah’ın birliğini insanlara öğretmek için, gizlensin veya açıklansın hiçbir şeyin O’na gizli olmadığını söylüyordu. Bunu da Allah’ın birliğini ve hiçbir şeyin O’na gizli kalmadığını anlamaları için söylüyordu. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ي وَهَبَ ل۪ي عَلَى الْكِبَرِ اِسْمٰع۪يلَ وَاِسْحٰقَ اِنَّ رَبّ۪ي لَسَم۪يعُ الدُّعَٓاءِ ﴿٣٩﴾

39. “Yaşlılığıma rağmen bana İsmail’i ve İshak’ı armağan eden Allah’a hamdolsun! Şüphesiz Rabbim duaları kabul edendir.”

Yaşlılığıma rağmen bana İsmail’i ve İshak’ı armağan eden Allah’a hamdolsun! Müfessirler şöyle dediler: Cenâb-ı Hak ona bir evlat lütfetmişti, onun yaşı şu kadardı, karısının yaşı da şu kadardı[142]. Ancak biz onu bilmiyoruz, sadece ihtiyarlayıp çocuktan kesildiği vakitte Cenâb-ı Hakk’ın ona bir çocuk armağan ettiğini biliyoruz. İşte o zaman kendisine çocuk sahibi olacağı müjdesi verilince, şöyle demişti: [§]“Üzerime yaşlılık çökmüş olmasına rağmen bana böyle bir müjde getiriyorsunuz öyle mi?”[143] Aynı müjde karısına verildiğinde o da şöyle demişti: “Aman yâ Rabbi! Ben bir yaşlı kadın, şu da ihtiyar kocam!”[144] Anlaşılıyor ki Cenâb-ı Hak onlara, yaşlandıkları ve çocuktan kesildikleri bir vakitte çocuk armağan etmişti.

512

140 “Allah, “Ey Meryem oğlu Îsâ! İnsanlara sen mi ‘Allah’ın dışında beni ve annemi birer tanrı kabul edin’ dedin?” buyurduğu zaman o şu cevabı verir: Hâşâ! Seni tenzih ederim. Hakkım olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz. Hem ben söyleseydim şüphesiz sen onu bilirdin. Sen benim içimdekini bilirsin, ama ben senin zâtında olanı bilmem. Gizlileri tam olarak bilen yalnız sensin” (el-Mâide, 5/116).

141 “İbrahim ne yahudi ne hıristiyan idi; bilâkis o, tek Allah’a inanıp boyun eğmiş birisiydi, müşriklerden de değildi” (Âl-i İmrân, 3/67).

142 “Denildi ki: O sırada karısı doksan dokuz, Hz. İbrahim de yüz yaşında idi. Bu konuda Mücâhid’den gelen rivayeti daha önce kaydetmiştim. İbn İshak’a gelince, o şöyle dedi: Bazı âlimlerin bana söylediğine göre Sâre İshak ile müjdelendiğinde doksan yaşında, Hz. İbrahim de yüz yirmi yaşında idi” (Taberî, *Câmiʿu’l-beyân*, XII, 76).

143 el-Hicr, 15/54.

144 Hûd, 11/72.

Yaşlılığıma rağmen bana İsmail'i ve İshak'ı armağan eden Allah'a hamdolsun! Hz. İbrahim iki şeye birden hamdetmektedir. Verilen armağana ve yaşlanıp çocuktan kesildikleri vakitte çocuk verilmesine. Bunların her biri de, Allah'a hamd ve senâ etmeyi gerektirir.

Şüphesiz Rabbim duaları kabul edendir. Bu cümlede sözlükte duaları işiten anlamına gelen "le-semî'u'd-du'â" (لَسَمِيع الدعاء) ibaresi, burada duaları kabul eden demektir.

رَبِّ اجْعَلْن۪ي مُق۪يمَ الصَّلٰوةِ وَمِنْ ذُرِّيَّت۪يۗ رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَٓاءِ ﴿٤٠﴾

40. "Rabbim! Beni ve soyumdan gelecek olanları namazı devamlı kılanlardan eyle; Rabb'imiz, duamı kabul et!"

Rabbim! Beni ve soyumdan gelecek olanları namazı devamlı kılanlardan eyle. Cenâb-ı Hak namaz kılma emrini daha önce vermişti, Hz. İbrahim de o emri yerine getirmeye devam ediyordu. Hz. İbrahim'in, kendisini devamlı namaz kılanlardan eylemesini istemesi, namaz emrinin dışında Allah katında henüz kendisine vermediği bir lütfun bulunduğuna işaret eder, Hz. İbrahim işte onu istemiş ve o da gerçekleşmişti. Bu âyet, Mûtezile'nin ileri sürdüğü, şu iddianın yanlış olduğuna işaret ediyor: Allah insana her şeyi vermiştir, artık kendisinde verecek bir şey kalmamıştır.

Rabb'imiz, duamı kabul et! Bazıları şöyle dedi: Benim duamı kabul eyle, yani kendisi ve zürriyeti için istemiş olduğu namazı devamlı kılma niyazımı kabul et! Ancak bunu, Hz. İbrahim'in Rabb'ine yapmış olduğu dualardan birine tahsis etmeyi gerektirmez, o muhtelif zamanlarda pek çok dua yapmıştı. Meselâ şöyle dua etmişti: "Beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut!"[145] "Ey Rabb'imiz! Bunu yaptım ki namazı kılsınlar! İnsanların gönüllerini onlara meylettir!"[146] "Ey Rabb'imiz! Bizi sana teslim olanlardan eyle"[147]. Bunlara benzer daha pek çok dua etmişti.

---

145 İbrâhim, 14/35.

146 İbrâhim, 14/37.

147 "Ey Rabb'imiz! Bizi sana teslim olanlardan eyle, soyumuzdan da sana teslim olacak bir ümmet çıkar. Bize ibadet usullerimizi göster, tövbemizi kabul et. Şüphesiz tövbeleri kabul eden, merhameti bol olan yalnız sensin. Soyumuzdan, onlara senin âyetlerini okuyacak, kitabı ve hikmeti öğretecek, onları arındıracak bir elçi çıkar Rabb'imiz! Çünkü yalnız sensin kudret ve hikmet sahibi" (el-Bakara, 2/128-129).

رَبَّنَا اغْفِرْ لِى وَلِوَالِدَىَّ وَلِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ ﴿٤١﴾

[§]*41. "Rabb'imiz! Hesap kurulacağı gün beni, anamı, babamı ve müminleri bağışla!"* 513

Rabb'imiz! Beni, anamı ve babamı bağışla! Hz. İbrahim, Rabb'inden ebeveynini bağışlamasını istedi. Hasan-ı Basrî dedi ki: Hz. İbrahim'in annesi müslüman, babası ise kâfirdi. Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: "Babamı da bağışla; kuşkusuz o doğru yoldan sapanlardan oldu"[148]. O, doğru yoldan sapmış olmayı sadece babasına tahsis etti, bu onun annesinin müslüman olduğuna işaret eder[149]. Ancak annesinin halini, müslüman mı yoksa kâfir mi olduğunu bilmiyoruz, fakat babası hiç şüphesiz kâfir idi. Hz. İbrahim, anne ve babası kâfir oldukları halde -eğer annesi kâfir idiyse- İslâm'ı gizlemek kaydı ile onlar için dua etmiş olması da muhtemeldir; yani müslüman idiyseler onları bağışla kaydı ile dua etmiş olabilir. Yahut onlar için yaptığı mağfiret talebi ile bizzat müslüman olmalarını kastetmiş olabilir. Veyahut bu dua ile Allah'tan dünyada onların durumlarını gizlemesini, onları rezil ve rüsvay etmemesini istemiş olabilir. Ancak Hz. İbrahim Rabb'inden hesap gününde onları bağışlamasını istemektedir, dolayısıyla onların durumlarını örtmesini istemiş olma ihtimali yoktur. Ancak **beni ve anne babamı bağışla** meâlindeki cümle ile **müminleri bağışla** anlamındaki cümlesi birbirinden ayrılırsa, o zaman böyle bir mâna mümkün olur. **Hesap günü müminleri bağışla** meâlindeki cümle, başlı başına müstakil bir cümle olur. Bu konuyu daha önce belirtmiştik[150]. Hz. İbrahim'in dua etmesi ve ebeveyni için mağfiret dilemesi ile, Rabb'inden onların bağışlanmaya lâyık olacak ve onu hak edecek olan sebebi istemiştir, ki o da tevhittir ve Allah'ı bilmektir. **[§]**Daha önce belirttiğimiz gibi o, Hz. Nuh'un, kavminden mağfiret dilemelerini emrettiğinde söylediği ile[151], aynı şekilde Hûd aleyhisselâmın söylediği, "Ey kavmim! Rabb'inizden bağışlanmayı dileyin!"[152] sözü de böyledir. 514

Hesap kurulacağı gün. Bununla adalet kastedilmiş olabilir. Bir adam başka birine, hesabımı gör, yani âdil davran der. Hesap görmek, o konuda hikmetin gereği olan adaleti gözetmek, hiç ziyade ve noksan yapmamak demektir.

---

148 eş-Şuarâ, 26/86.

149 Âlûsî bunu muhtasar olarak kaydetti (bk. *Rûhu'l-meânî*, XIII, 243). Kurtubî bu sözü Kuşeyrî'ye nispet etti (bk. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, IX, 375).

150 bk. et-Tevbe sûresinin 9/114. âyetinin tefsiri.

151 "Dedim ki: Rabb'inizden bağışlanmanızı dileyin; O, çok bağışlayıcıdır" (Nûh, 71/10).

152 Hûd, 11/52.

Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Biz, kıyâmet günü için adalet terazileri kurarız"[153]. Bazıları şöyle dedi: **Hesap kurulacağı gün,** yani hesaplaşmanın yapılacağı gün. Hesap kurmak sözü ile bizzat muhasebenin kendisi kastedilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَا تَحْسَبَنَّ اللّٰهَ غَافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ اِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فٖيهِ الْاَبْصَارُ ﴿٤٢﴾ مُهْطِعٖينَ مُقْنِعٖى رُؤُ۫سِهِمْ لَا يَرْتَدُّ اِلَيْهِمْ طَرْفُهُمْ وَاَفْـِٔدَتُهُمْ هَوَٓاءٌ ﴿٤٣﴾

42. "Sakın, Allah'ı zâlimlerin yaptıklarından habersiz sanma! O sadece, onların işini bir güne erteliyor ki, o gün gözler dehşetten dışarı fırlamış."

43. "Başları yukarıya kalkık, bakışları bir noktaya sabitlenmiş, zihinleri bomboş kalmış olarak toplanma yerine koşarlar."

Sakın, Allah'ı zâlimlerin yaptıklarından habersiz sanma! Bazıları şöyle dedi: Hz. Peygamber zâlimlerin yaptıklarından Allah'ın gafil olduğunu sanmamasına rağmen, bu âyette özellikle Resûlullah'a (s.a.) hitap edilmektedir. Allah'ın resûlü öyle sanmamasına rağmen Cenâb-ı Hak yine de ona hitap etmektedir, tıpkı şu âyetlerde olduğu gibi: "Allah ile birlikte başka bir tanrıya yalvarma!"[154] "Sakın müşriklerden olma!"[155] Bu ve benzeri âyetlerde Cenâb-ı Hak, Resûlullah'ın (s.a.) öyle olmadığını bilmesine rağmen yine de onu bunlara yasaklamıştır. Bu konuda asıl olan şudur: Ismet sıfatı, imtihan edilmeye engel değildir, imtihan da ancak emretmek ve yasak koymakla olur. Çünkü imtihan, **515** ısmet vasfını kaldırsaydı, [§]emir ve yasak ısmetin faydasını yok ederdi, onun vukûuna ihtiyaç duyulmazdı. Anlaşılıyor ki ısmet, imtihanda ziyadeliği gerektirir, imtihanla ona ihtiyaç duyulur ve ondan yararlanılır. Âyet-i kerîmede hitabın başkalarına yapılmış olması da muhtemeldir, yani Allah'ı zâlimin zulmünden gafil olduğunu zanneden herkese hitap edilmiş olabilir, nitekim bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Ey insan! Yüce Rabb'in hakkında seni yanıltıp aldatan ne oldu?"[156] Burada hitap her insana değil, yüce Rabb'i hakkında yanılıp alda-

---

153 "Biz, kıyâmet günü için adalet terazileri kurarız; artık kimseye hiçbir şekilde haksızlık edilmez. Yapılan, bir hardal tanesi kadar dahi olsa, onu getirir ortaya koyarız. Hesap görücü olarak biz yeteriz" (el-Enbiyâ, 21/47).

154 el-Kasas, 28/88.

155 el-En'âm, 6/14; Yûnus, 10/105; el-Kasas, 28/87.

156 el-İnfitâr, 82/6.

nan kişilere yapılmıştır. Buna göre **sakın, Allah'ı zâlimlerin yaptıklarından habersiz sanma** meâlindeki ilâhî kelâm, Allah'ı zâlimin zulmünden gafil zanneden herkese hitap etmektedir. Allah'ın zâlimin zulmünden habersiz olduğu zannına onları sevkeden de, Cenâb-ı Hakk'ın yumuşaklığı (hilmi), azabı onların zulmettikleri vakitten sonraya ertelemesi ve hemen cezalandırmamasıdır. Bazıları Allah'ın ondan habersiz olduğu iddiasını, yeryüzü sultanlarından gördükleri uygulamaya dayandırdı, onlar zulmeden birinden en kısa zamanda intikam alıyor, ondan intikam almaya güçleri yetiyor; işte bu hali görmüş olmaları onları, Allah'ın zâlimlerden azabı ve intikam almayı ertelemesi, Cenâb-ı Hakk'ın bundan habersiz olduğu inancına sevketti. Bazıları da şirki ve Allah'ı inkârı tercih etmelerinden Allah'ın razı olduğunu iddia etti, Cenâb-ı Hakk'ın, yaptıklarından dolayı kendilerini cezalandırmadığı ve köklerini kurutmadığı için O'nun bunu emrettiğini ileri sürdüler. Bu durumu Allah'ın rızasına ve kendilerine bunları emrettiğine delil saydılar. Cenâb-ı Hak, peygamberine şunu haber veriyor: Onlardan azabı ertelemesi ve kendilerine fırsat vermesi, habersiz olduğu ve unuttuğu için değildir, yaptıklarından razı olduğu ve onu emrettiği için de değildir, lâkin belli bir güne ertelediğinden dolayıdır.

Sakın, Allah'ı zâlimlerin yaptıklarından habersiz sanma. Bu beyan, iki şekilde yorumlanır. Birincisi, insanları yarattığı sırada, onlardan kimlerin zulmedeceğinden Allah'ı gafil sanma, yani onları yarattığı sırada zâlimlerin zulmedeceğinden habersiz ve gafil değildi, [§]yarattığı insanlardan kimlerin zâlim olacağını biliyordu. Çünkü onlardan meydana gelen fayda ve zarar, yine onlara dönecektir. Cenâb-ı Hakk'ın onları, kendisinin bildiği bir hikmetten dolayı böyle yarattığı anlamına gelmez. **516**

İkincisi, söylediğimiz gibi Cenâb-ı Hakk'ın onlardan azabı ertelemesi yaptıklarından habersiz olduğu için değildir, lâkin yaptıkları sırada kendilerini azap ile yakalamakta imtihan gerçeğinin ortadan kalkacağından dolayıdır. Çünkü azap ve sevap, görerek verilmiş olur.

Sonra Cenâb-ı Hak, o günün ne kadar korkunç ve ürkütücü olduğunu şöyle beyan ediyor: **Onların işini öyle bir güne erteliyor ki, o gün gözler dehşetten dışarı fırlamış, başları yukarıya kalkık, bakışları bir noktaya sabitlenmiş.** Bazıları şöyle dedi: Bütün bunlar görmekle ilgilidir. Diyorlar ki: Gözler dehşetten dışarı fırlamış; ona, yani davetçiye korku dolu gözlerle bakıyorlar; **başları yukarıda,** herkes başını yukarı dikmiş; o günün dehşetinden **bakışları bir noktaya sabitlenmiş** haldedirler. Bütün bunlar dikkati şahsa değil gözlere çeviriyor; çünkü gözlerini dikmek, başını kaldırmak, gözlerin ken-

dileri için değil, bakmak için yapılır. Bazıları **o gün gözler dehşetten dışarı fırlamış ve bakışları bir noktaya sabitlenmiş** meâlindeki cümleleri gözlere, **başları yukarıya kalkık** meâlindeki cümleyi şahıslara atfetmiştir. Cenâb-ı Hak başka bir yerde de şöyle söylemektedir: "O çağrıcıya doğru koşarlar"[157]. Yani daveti kabul etmediklerinden dolayı başlarına gelenden kurtulmak ümidiyle süratle çağrıcıya doğru giderler. "İhtâ'" (الإهْطاع) kelimesinin gözlerini bir noktaya dikmek, "iknâ'" (الإقْناع) kelimesinin de başını kaldırmak, anlamına geldiği söylenmiştir. "Muhtiîne" (مُهْطِعين) sabit bir nazarla bakmak mânasına, "mukniî **517** ruûsihim" (مُقْنِعى رُءُوسهم) ibaresi de başını kaldırıp uzatmak anlamına gelir. [§] Bazılarına göre " muhtıîne" (مُهْطِعين) kelimesi, az önce söylediğimiz gibi süratle gitmek demektir. Bazıları da şöyle dedi: "Mukniî ruûsihim" (مُقْنِعى رُءُوسهم) sözcükleri, boyunlarına yapışarak başlarını kaldırırlar anlamına gelir.

Zihinleri bomboş. Yani o günün dehşetinden ve ürkütücü halinden kalpleri sökülüp gırtlaklarına dayanmış, ağızlarından dışarı çıkamıyor, yerine de dönemiyor durumdadırlar. Bu ifade bir temsil ve kinâyedir, tıpkı şu âyette olduğu gibi: "Yukarınızdan ve sizden aşağıda bulunan bölgeden üzerinize gelmişlerdi[; korkudan gözler kaymış, yürekler ağızlara gelmişti]"[158]. Bu âyet de korkunun şiddetinden bu halde olduklarını temsilî ifade ile dile getirmektedir. Çünkü dünyada gerçek anlamda yüreklerin ağıza gelme ihtimali yoktur, çünkü eğer ağıza gelseydi can çıkar ve insanlar hemen ölürlerdi. Dolayısıyla âyet-i kerîme, insanların yaşadığı korkunun şiddetini temsilî ifade ile dile getirdiğine işaret etmektedir.

وَاَنْذِرِ النَّاسَ يَوْمَ يَاْتٖيهِمُ الْعَذَابُ فَيَقُولُ الَّذٖينَ ظَلَمُوا رَبَّنَٓا اَخِّرْنَٓا اِلٰٓى اَجَلٍ قَرٖيبٍ نُجِبْ دَعْوَتَكَ وَنَتَّبِعِ الرُّسُلَ اَوَلَمْ تَكُونُٓوا اَقْسَمْتُمْ مِنْ قَبْلُ مَا لَكُمْ مِنْ زَوَالٍ ﴿٤٤﴾

44. "Kendilerine azabın geleceği, bu yüzden zâlimlerin, 'Rabb'imiz! Bize kısa bir süre daha ver de senin davetine uyalım, peygamberlere tâbi olalım' diyecekleri ve onlara, 'Sizin için bir yok oluş bulunmadığına daha önce yemin etmemiş miydiniz?' diye sorulacağı güne karşı insanları uyar."

---

157 "Gözlerini korku bürümüş halde kabirlerinden çıkıp etrafa yayılmış çekirgeler gibi o çağrıcıya doğru koşarlar. İnkârcılar, 'Bu, gerçekten zor bir gün!' derler" (el-Kamer, 54/7-8).

158 "Yukarınızdan ve sizden aşağıda bulunan bölgeden üzerinize gelmişlerdi; korkudan gözler kaymış, yürekler ağızlara gelmişti; bu esnada Allah hakkında olmadık zanlara kapılmakta idiniz" (el-Ahzâb, 33/10).

Kendilerine azabın geleceği güne karşı insanları uyar. Yani insanların **Rabb'imiz! Bize kısa bir süre daha ver** diye yalvaracakları güne karşı onları uyar! [§]**Azabın geleceği güne karşı insanları uyar** meâlindeki cümlenin, başlarına azabın ineceği gün anlamına gelmesi muhtemeldir. Sonra azap başlarına geldiğinde onların ne diyeceğini haber vermektedir: **Rabb'imiz! Bize kısa bir süre daha ver!** Bazıları bu cümleyi, bizi dünyaya çevir, süresi yakın olan dünyadır, diye tefsir etti. Ancak böyle bir ihtimal yoktur; çünkü dünya başlangıç, âhiret ise sondur, eğer bu yorum doğru olsaydı âhiret başlangıç olurdu. Bu ise imkânsızdır. *Ancak en doğrusunu Allah bilir ya*, onlar, davetçiyi kabul etmeleri için güven ve emniyet haline döndürülmelerini istiyorlardı; çünkü korku ve endişe halinde iken kabul etmelerinin faydasını görmemişlerdi. Başlarına gelen şey, ancak güven ortamında kabul etmedikleri için gelmişti. Bu itibarla davetçiye icabet etmeleri ve kabullerinin kendilerine fayda getirmesi için güven ortamına döndürülmelerini istiyorlardı, çünkü onlar bu taleplerinin gerekçesi olarak şunu söylüyorlardı: **Senin davetine uyalım, peygamberlere tâbi olalım.**

Sizin için bir yok oluş bulunmadığına daha önce yemin etmemiş miydiniz? Cenâb-ı Hak bu âyette onların neye yemin ettiklerini beyan etmemekte, bunu başka bir âyette açıklamaktadır: "Onlar, Allah'ın ölen birini diriltmeyeceğine dair en büyük yeminleri ettiler"[159].

Sizin için bir yok oluş bulunmamaktadır. Bazıları şöyle dedi: **Sizin için bir yok oluş bulunmamaktadır;** dünyadan yok oluş söz konusu değildir, yani siz şöyle diyordunuz: Dünyadan başka bir hayat yoktur, diri ve ölü olarak bizim için ondan başka yok oluş yoktur, tıpkı şu âyette söyledikleri gibi: "Gerçek olan sadece şu yaşadığımız dünya hayatıdır. Ölür ve yaşarız"[160]. Cenâb-ı Hak onların ölümden sonra asla diriltilmeyeceklerine dair yemin ettiklerini söylemektedir. Bazıları da şöyle dedi: **Sizin için bir yok oluş bulunmamaktadır** meâlindeki cümle, **Rabb'imiz! Bize kısa bir süre daha ver** meâlindeki âyette istemiş oldukları şeyin cevabıdır. Yani içinde bulunduğunuz azap halinden **sizin için bir yok oluş bulunmamaktadır**, istediğiniz süre ve azabı erteleme imkânının size verilmesi söz konusu değildir, yani sizin için böyle bir yol yoktur.

---

159 en-Nahl, 16/38.

160 "Gerçek olan sadece şu yaşadığımız dünya hayatıdır. Ölür ve yaşarız. Bir daha da diriltilecek değiliz" (el-Mü'minûn, 23/37).

وَسَكَنْتُمْ فِى مَسَاكِنِ الَّذِينَ ظَلَمُوا اَنْفُسَهُمْ وَتَبَيَّنَ لَكُمْ كَيْفَ فَعَلْنَا بِهِمْ وَضَرَبْنَا لَكُمُ الْاَمْثَالَ ﴿٤٥﴾

519 **[§]*45. "Ve sizden önce*** (bâtılı seçerek) ***kendilerine kötülük edenlerin yurtlarına yerleşmiştiniz. Onlara ne yaptığımız sizin için açıkça belli oldu, size misaller de getirdik."***

Sizden önce (bâtılı seçerek) kendilerine kötülük edenlerin, yani peygamberleri yalanlayanların **yurtlarına yerleşmiştiniz.** *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun tefsiri şöyledir: Onlar Rab'lerinden, daveti kabul etmeleri için tekrar güven haline döndürülmelerini istemişler, şöyle demişlerdi: "Rabb'imiz! Bize kısa bir süre daha ver de senin davetine uyalım, peygamberlere tâbi olalım"[161]. Cenâb-ı Hak şöyle dedi: **Sizden önce (bâtılı seçerek) kendilerine kötülük edenlerin,** yani peygamberleri yalanlayanların **yurtlarına yerleşmiştiniz.** Yani siz dünyada onların yurtlarının ve evlerinin benzeri olan yerde yaşıyordunuz, sizin yaptıklarınızın benzerini yapan önceki milletlerin başına nelerin geldiğini de gördünüz. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: **Onlara ne yaptığımız sizin için açıkça belli oldu,** yani azap ve köklerinin kurutulması gibi başlarına gelen cezalar ortada iken siz onlardan ibret almadınız. Buna göre tekrar güven haline döndürülseniz bile, bugün başınıza gelenden yine ders almayacaksınız. Nitekim Allah şöyle buyuruyor: "Geri gönderilseler bile, yine kendilerine yasaklanan şeylere döneceklerdir. Zira onlar gerçekten yalancıdırlar"[162]. Onlar, daveti kabul edeceklerine dair sözlerinde yalan söylemektedirler. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu âyetin tefsiri budur. Bazı müfessirler şöyle dedi: **Sizden önce (bâtılı seçerek) kendilerine kötülük edenlerin yurtlarına yerleşmiştiniz.** Yani siz de onların yaptıklarının aynısını yaptınız. **Onlara ne yaptığımız sizin için açıkça belli oldu;** peygamberleri yalanlamaları sebebiyle onların köklerini kazıdık, fakat siz bundan ders almadınız, tekrar geri gönderilseniz bile yine ders almayacaksınız. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sizden önce (bâtılı seçerek) kendilerine kötülük edenlerin yurtlarına yerleşmiştiniz meâlindeki âyet, tefekkür ve istidlâlin ve kıyasın gerekliliğine işaret etmektedir. Her ne kadar onlar bilmeseler de, kendilerine bilme imkânı verildikten sonra ceza verilmesinin de gerekliliğine işaret etmektedir. Tefek-

---

161 İbrâhim, 14/44.

162 el-En'âm, 6/28.

kür ve istidlâle işareti şu cümlede görülmektedir: **Sizden önce (bâtılı seçerek) kendilerine kötülük edenlerin yurtlarına yerleşmiştiniz.** [§]Peygamberleri yalanlamaları sebebiyle onların başına gelen belâlara baksaydınız ve onlardan ders alsaydınız ya! Kıyasa işareti şöyledir: Cenâb-ı Hak, onların başına gelen belâların bunların da başına gelmesiyle korkutmaktadır. Çünkü bunlar, onların başına gelen belâlara sebep olan şeyde müşterek konumdadırlar, o da peygamberleri yalanlamaları ve onlara kötü muamele etmeleridir.

520

Size misaller de getirdik. Yani size öyle örnekler gösterdik ki, eğer onları düşünüp tefekkür etseydiniz, sizin için ders olur ve aynı şeyleri yapmanıza engel olurdu. Yahut **size misaller de getirdik,** yani size örnekleri, benzer halleri ve anlamanızı sağlayacak bilgileri açıkladık; onları sizin için örnek ve benzer görseydiniz, yaptıklarının da sizin yaptıklarınızla aynı ve benzer olduğunu düşünseydiniz, onların başına gelenin sizin de başınıza gelebileceğini hesap etseydiniz!. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَدْ مَكَرُوا مَكْرَهُمْ وَعِنْدَ اللّٰهِ مَكْرُهُمْ وَاِنْ كَانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبَالُ ﴿٤٦﴾

46. "Tuzaklarını Allah bilip dururken onlar tuzaklarını kurmaya devam ettiler. Oysa onların tuzaklarıyla dağlar yıkılıp yok olacak değildi!"

Onlar tuzaklarını kurmaya devam ettiler, peygamberleri helâk etmek ve öldürmek için tuzak kurmaya ve hile yapmaya devam ettiler. Allah başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Hatırlar mısın? İnkâr edenler sana tuzaklar kuruyorlardı"[163]. Kur'ân'ın diğer âyetlerinde de geçen onların peygamberlere kurdukları tuzaklar, sonunda peygamberlerin şöyle demelerine sebep olmuştu: "Haydi hepiniz bana tuzak kurun, bana aman vermeyin!"[164] Onlar, peygamberlerin getirdiği Allah'ın dinine de tuzak kurmuşlardı, o nuru söndürmek için tuzaklar kurmuş, hileler yapmışlardı. Fakat Allah bunu onların aleyhine çevirdi, dinini galip getirdi ve nurunu kıyâmet gününe kadar bâki yaptı. Şöyle buyurdu: "İsterler ki Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürüversinler"[165]. İki yo-

---

163 "Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı; onlar tuzak kuruyorlardı Allah da bozuyordu. Tuzak bozma işini en iyi yapan Allah'tır" (el-Enfâl, 8/30).

164 Hûd, 11/55. Bu, Hûd aleyhisselâmın sözüdür.

165 "İsterler ki Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürüversinler; ama inkârcılar hoşlanmasalar da Allah nurunu muhakkak tamamlamayı istiyor" (et-Tevbe, 9/32).

rumdan birine göre sanki onların tuzakları ve hileleri, peygamberlerin canlarına yönelikti, onları helâk etmek ve yok etmek istiyorlardı. İkincisine göre de onlar, peygamberlerin getirdikleri dini ve kendisine davet ettikleri nûru söndürmek istiyorlardı.

521 **[§]Tuzaklarını Allah bilip duruyordu** (cümlenin tam anlamı şöyledir: Onların tuzakları Allah katındadır). Bu cümlenin, onların Allah'ın elçilerine ve dinine kurdukları tuzakların cezası Allah katındadır anlamına gelmesi muhtemeldir. Yahut onların tuzaklarının bilgisi Allah katındadır, O'nun yanında mahfûzdur, hiçbir şey O'ndan kaçamaz ve âhirette insanları ona göre cezalandırır anlamına da gelebilir. Veyahut onların kurdukları tuzakların sebepleri Allah katındadır, onlar Allah katında bulunan o şeyden yararlandılar anlamına gelebilir; bundan maksat da Cenâb-ı Hakk'ın onlara verdiği nimetler, lütfettiği mallar ve bünyelerine yerleştirdiği akıllardır, bunlar sayesinde onlar o tuzakları kurabiliyor ve o hileleri yapabiliyorlar. İşte bütün bunlar Allah katındadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onların tuzaklarıyla dağlar yıkılıp yok olacak değildi! Bu ilâhî kelâmın kırâatinde ve tefsirinde ihtilaf edilmiştir. Bazıları âyeti şöyle okudu: "Ve inkâde mekruhum" (وإن كاد مكرُهم). Bu, Allah kendilerinden razı olsun Hz. Ömer, İbn Mesûd, Übey ve İbn Abbâs'ın kırâatidir[166]. Bazıları da "ve inkâne mekruhum" (وإن كان مكرُهم) diye okudu. Sonra "ve in kâne" (وإن كان) ibaresinin mânasında da farklı görüşler vardır. Hasan-ı Basrî ve başkaları şöyle dedi: Buradaki "in" (إن) edatı, "mâ" (ما) mânasına gelir. Yani onların tuzakları ile dağlar yıkılıp yok olacak değildi. Âyet şunu söylüyor: Onların tuzakları, dağları yıkmaktan çok daha basit ve hafif şeylerdir. "İn" edatının "mâ" mânasında kullanıldığının örnekleri Kur'ân-ı Kerîm'de çoktur. Meselâ, "Onu kendi katımızdan edinirdik, bunu asla yapmayız"[167]. Burada biz onu asla yapmayız mânasında kullanılmaktadır. "Doğrusu biz de sizin gibi sadece insanız"[168]. "İn" edatı burada da aynı mânada kullanılmakta ve âyet de, biz de sizin gibi insan olmaktan başka bir şey değiliz anlamına gelmektedir. "İn" edatı bazan "kad" (قد) mânasında da kullanılır. Meselâ, "Rabb'imizin vâdi mutlaka yerine getirilir"[169] meâline gelen âyette bu

---

166 Resmî mushafa muhalif olduğu için bu kırâat şâz kabul edilir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIII, 246-247; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, V, 53-54).

167 "Eğer bir eğlence edinmek isteseydik, onu kendi katımızdan edinirdik, bunu asla yapmayız" (el-Enbiyâ, 21/17).

168 "Peygamberleri onlara şöyle dediler: Doğrusu biz de sizin gibi sadece insanız" (İbrâhim, 14/11).

169 "Ve 'Rabb'imizi tesbih ederiz, Rabb'imizin vâdi mutlaka yerine getirilir' derler" (el-İsrâ, 17/108).

mânada kullanılmıştır. Açıklamaya çalıştığımız âyette geçen "in" edatını "mâ" mânasında kullananlar, onların tuzaklarını küçümseme, hafife alma mânasını vermiş olurlar: [§]Şüphesiz onların tuzakları, dağların yıkılıp yok olmasından **522** daha zayıf ve daha basittir, dağlar ise peygamberlerin risâletinden ve Allah'ın dininden daha zayıftır ve daha çabuk yok olurlar. Aksine peygamberlerin risâleti ve Allah'ın dini, dağlardan daha sağlamdır, çünkü Allah'ın dininin ve O'nun peygamberlerinin yanında Allah'ın delilleri ve kanıtları vardır. Onların tuzakları dağları yıkıp yok etmeye yetmiyorsa, yanlarında Allah'ın delilleri ve kanıtları bulunan Allah'ın dinini ve peygamberlerin risâletini yıkmaya hiçbir şekilde yetmez. Âyetteki "in" edatını "kad" mânasında anlayanlar ise, onların tuzaklarının büyüklüğü anlamı verirler. Âyetteki "kâne" (كان) yardımcı fiilini "kâde" (كاد) diye okuyanlar da, yine onların tuzaklarının büyüklüğü anlamı vermiş olurlar. Nitekim Cenâb-ı Hak bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmaktadır: "Neredeyse gökler çatlayacak, yer ortasından yarılacak, dağlar yıkılıp çökecekti! Çünkü Rahmân'a çocuk yakıştırıyorlar"[170]. Onların Allah hakkında söyledikleri sözün büyüklüğünden dolayı neredeyse gökler çatlayacaktı, işte tuzakları da böyle idi. Âyet-i kerîmede onların tuzaklarının her iki anlamda kullanılmış olma ihtimali yoktur, yani tuzakların hem küçümsenmesi ve hem de büyültülmesi anlamında kullanılmamıştır. Ancak şöyle denebilir: Onların şirk ve küfür mânasında söyledikleri sözler gerçekten büyüktür, fakat o nûru yok etmek ve söndürmek için kurdukları tuzaklar ve hileler zayıftır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Tuzaklarını Allah bilip dururken onlar tuzaklarını kurmaya devam ettiler. Oysa onların tuzaklarıyla dağlar yıkılıp yok olacak değildi. Bu beyan hakkında müfessirlerin söyledikleri, bu âyet Nemrut hakkında geldi, o bir tabut yapmış, kuşları da onun ucuna bağlamıştı [§]diye anlattıkları hikâyeye gelince[171], bizim onu bilme imkânımız yoktur, onların hepsinin hayal mahsulü şey- **523**

---

170 Meryem, 19/90-91.

171 Hz. Ali'nin (r.a.) "Onların tuzaklarıyla dağlar yıkılıp yok olacak değildi" meâlindeki âyeti şöyle tefsir ettiği rivayet edilmiştir: Zâlimlerden biri şöyle demişti: Gökte olanı görmedikçe ben bu işten vazgeçmem! Sonra leş yiyen kuş yavrularının etle beslenmesini emretti, sonunda yavrular büyüdü ve irileşti. Sonra bir tabut yapılmasını emretti, iki adamı içine alacak büyüklükte bir tabut yapıldı. Sonra tabutun ortasına bir sırık bağladı. Sonra kuşları ayaklarından zincirle oraya bağladı. Sonra onları aç bıraktı, sonra sırığın ucuna et astı. Sonra o ve arkadaşı tabuta girdi. Sonra onları tabutun ucuna bağladı, sonra onları eti arzular bir halde yalnız bıraktı. Sonra Allah'ın dilediği kadar bir süre gittiler. Sonra arkadaşına dedi ki: Aç bakalım ne göreceksin? Dedi ki: Dağları sanki sinek gibi görüyorum. Sonra, kapat dedi ve tekrar kapattı. Kuşlar yine Allah'ın dilediği kadar uçtular. Sonra, aç dedi, o da açtı. Ne görüyorsun? deyince, gökyüzünden başka bir şey görmüyorum, dedi. Ona

ler olduğunu zannediyorum. Biz bu konuda âyette zikredilenden başka bir şey söylemeyiz. Âyette geçen fiilin "letezûle" (لَتَزُولُ) diye okunması tekit mânasına gelir[172], "litezûle" (لِتَزُولَ) diye okunması halinde ise reddetmek mânasına gelir; yani onların tuzaklarından dağlar yıkılacak değildir. O, bizim söylediğimiz gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَلَا تَحْسَبَنَّ اللّٰهَ مُخْلِفَ وَعْدِهٖ رُسُلَهُ اِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ ﴿٤٧﴾

47. "O halde, Allah'ın, peygamberlerine verdiği sözden sakın cayacağını sanma! Allah güçlüdür, kimsenin yaptığını yanına bırakmaz."

O halde, Allah'ın, peygamberlerine verdiği sözden sakın cayacağını sanma! Söylediğimiz gibi buradaki hitabın da Resûlullah'a (s.a.) yapılmış olması muhtemeldir. Yani Allah'ın vâdettiği cezanın gelmesinin gecikmesinden, sakın Cenâb-ı Hakk'ın peygamberlerine söz verdiği şeyden caydığını sanma! Nitekim onların zulüm işledikleri vakit azabı kendilerinden geciktirmiş olması da Cenâb-ı Hakk'ın gafil ve habersiz olduğundan değildi. Ancak O'nun vâdi belli bir vakte bağlıydı. Dünyada insanların verdikleri sözden caymaları ancak iki sebepten olur. Birincisi, sözlerini yerine getirme imkânına sahip olmadıkları için, ikincisi de verdikleri sözü yerine getirmelerinin kendilerine zarar vereceğinden dolayı. Cenâb-ı Hak ise bütün bunlardan yücedir.

Allah güçlüdür, kimsenin yaptığını yanına bırakmaz. Bazıları şöyle dedi: Buradaki **Azîz** kelimesi, hiçbir şey O'nu aciz bırakamaz demektir. **Azîz** kelimesinin, gücüne karşı durulamayandır, her şeyi zelîl kılandır, bütün yaratılanlar zelîldirler ve O'nun gücü altındadırlar mânalarına geldiği de söylenmiştir. Azîz, galiptir ve gücüne karşı durulamaz demektir. "Züntikām" (ذو انتقام), dostları için onların düşmanlarından intikam alır, yani düşmanlara galiptir ve kahirdir, dostlara da yardımcıdır, demektir.

---

uzaklığın artmasından başka bir şey gösterilmemişti. Bunun üzerine, sırığı düzelt dedi, o da düzeltti. Kuşların et arzusu sona ermişti. Dağlar onların bağırmalarını duydu, nerde ise yerlerinden yıkılıp gidecekti. Bu konuda başka rivayetler de vardır (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIII, 244-246; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, V, 54-56).

172 Bu kırâat mütevâtirdir, Kisâî böyle okumuştur (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*, II, 300).

يَوْمَ تُبَدَّلُ الْاَرْضُ غَيْرَ الْاَرْضِ وَالسَّمٰوَاتُ وَبَرَزُوا لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ ﴿٤٨﴾

524

[§]*48. "Bir gün gelecek yer başka yere, gökler de başka göklere dönüştürülecek, insanlar gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah'ın huzuruna çıkacaklardır."*

Bir gün gelecek yer başka yere, gökler de başka göklere dönüştürülecek. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Bugünkü yeryüzü yok olacak, sonra aynı anda ağacı, dağı ve tepesi olmayan dümdüz bir yer haline dönecek. "Yerlerini dümdüz, bomboş bırakacak. Orada artık ne bir kıvrım ne de bir tümsek görürsün"[173]. Bazıları şöyle dedi: Bu yeryüzü başka bir yere döndürülecek; bembeyaz, tertemiz, üzerinde kan dökülmeyen, isyan yapılmayan bir yere döndürülecek, tıpkı gökler gibi olacak. Bazıları şöyle söyledi: Yeryüzünün aslı değiştirilmez, ancak vasfı ve güzelliği değişir. Tıpkı bir adamın başka birine, sen değişmişsin, dediği gibi; bu sözle onun aslının ve kendisinin değiştiğini değil, ahlâkının ve dininin değiştiğini kasteder. Yerin ve göklerin değiştirileceği ifadesi de bu mânadadır. Doğru olan, hallerinin değişeceği anlamına gelmesidir. Çünkü Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "O gün yer, bütün haberlerini anlatır"[174]. "Yer dümdüz edildiğinde"[175]. "Yerküre paramparça olduğu gün"[176]. "Gök yarıldığında"[177]. "Gök yüzü yarıldığında"[178]. "Dağları görür, onların durduğunu sanırsın; oysa bulutlar gibi hareket ederler"[179]. "(Düşün) o günü ki dağları yürütürüz"[180]. "Sana dağları soruyorlar"[181]. "Dağlar parçalanıp toz duman haline geldiği zaman"[182]. Cenâb-ı Hak bir yerde yeryüzünün dümdüz edildiğini, bir yerde üzerinde işlenen her şeyi haber verdiğini söylemekte, gökyüzünün parçalandığından ve

---

173 "Sana dağları soruyorlar. De ki: Rabbim onları un ufak edip savuracak. Yerlerini dümdüz, bomboş bırakacak. Orada artık ne bir kıvrım ne de bir tümsek görürsün" (Tâhâ, 20/105-107).

174 ez-Zilzâl, 99/4.

175 el-İnşikāk, 84/3.

176 "Yerküre kendilerinden ayrılıp paramparça olduğu gün göz açıp kapayıncaya kadar (o seslenene yöneleceklerdir); bu bizim için çok kolay bir toplamadır" (Kāf, 50/44).

177 el-İnşikāk, 84/1.

178 el-İnfitâr, 82/1.

179 en-Neml, 27/88.

180 "(Düşün) o günü ki dağları yürütürüz, yeryüzünü dümdüz görürsün. Onları da (dirilttiklerimizi) hiçbirini geride bırakmaksızın mahşerde toplamış olacağız" (el-Kehf, 18/47).

181 Tâhâ, 20/105.

182 "Dağlar parçalanıp toz duman haline geldiği zaman" (el-Vâkıa, 56/5-6).

yarıldığından bahsetmekte, dağların da yürütüldüğünü, geçip gittiğini, kal-
525 dırıldığını [§]ve toz duman haline getirildiğini haber vermektedir. Bunların başka örnekleri de vardır. Bütün bunlar zamanın değişmesiyle o nesnelerin durumlarının de değiştiğini gösterir; çünkü kıyâmet günü, her şeyin dümdüz edildiği gündür. Buna göre, "O gün onlar birbirlerine de soramazlar"[183], "Biri diğerine yönelir, karşılıklı birbirini sorumlu tutup suçlarlar"[184], "Birbirlerine soru soramayacaklar"[185] ve "Göklerde ve yerde bulunanların hepsi O'ndan ister (O'na muhtaçtır)"[186] meâlindeki bütün âyetler, *en doğrusunu Allah bilir ya*, zamanların ve hallerin değişmesi durumuna işaret etmektedir. Açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir. *Bunun en doğrusunu Allah bilir.*

Yerin ve göklerin değişmesi iki anlama gelir. Birincisi, "İstersen orada bulunduğumuz şehre ve aralarında geldiğimiz kafileye de sor"[187] ve "Bu şehir güvenlikli idi"[188] meâlindeki âyette ve benzeri pek çok âyette geçtiği gibi yerin ve köyün belirtildiği yerlerde orada yaşayanlar kastedildiğine göre, yerin ve göğün değişmesinden maksat da orada yaşayanların değişmeleridir. İkincisi, bizzat yeryüzünün kendisinin değişmesidir. Sonra bu iki anlamın her birinin de ikiye ayrılması muhtemeldir. Yerde ve gökte yaşayanların hallerinin değişmesindeki ihtimallerden biri, dünyada öyle olmadıkları halde o gün Allah'a teslim olmuşlar ve O'na boyun eğmişlerdir anlamına gelmesidir. İkincisi, Allah'ın dostları o gün ebedî nimetler ve daimî lezzetler içindedirler, düşmanları ise azap, acı ve zorluk içindedirler, halbuki onların hepsi, yani dostlar ve düşmanlar dünyada aynı durumda idiler, aynı acıları ve lezzetleri paylaşıyorlardı. Bizzat yeryüzünün kendisinin değişmesine gelince, onun da iki anlamı vardır. Birincisi, süsünün ve niteliğinin değişmesidir. İkincisi, bizzat kendisinin ve özünün değişmesidir. Nitekim cennetin toprağının miskten ve zaferandan olduğu rivayet edilmektedir, buna benzer başka rivayetler de vardır[189]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

183 "İşte o gün kurtarıcı cevapların bütün kapıları yüzlerine kapanmıştır, birbirlerine de soramazlar" (el-Kasas, 28/66).

184 es-Sâffât, 37/27.

185 "Sûra üflendiğinde artık ne aralarındaki akrabalık bağları işe yarayacak ne de birbirlerine soru sorabilecekler!" (el-Mü'minûn, 23/101).

186 "Göklerde ve yerde bulunanların hepsi O'ndan ister (O'na muhtaçtır). O her an yaratma halindedir" (er-Rahmân, 55/29).

187 Yûsuf, 12/82.

188 "Allah şöyle bir şehri örnek veriyor: Bu şehir güvenlikli ve huzurluydu; her yerden oraya bol rızık geliyordu. Derken ahalisi Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük etti, Allah da onlara yapıp ettikleri yüzünden genel bir açlık ve korku felâketini tattırdı" (en-Nahl, 16/112).

189 Bu konudaki muhtelif rivayetler için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, III, 249-254; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, V, 56-57.

526

[§]Bir gün gelecek yer başka yere dönüştürülecek. Bu beyan, sanki "Allah'ın, peygamberlerine verdiği sözden sakın cayacağını sanma!"[190] meâlindeki âyetin sılası gibidir. İnsanlar, bu ne zaman olacak? diye sormuşlar, Cenâb-ı Hak da, **yeryüzünün başka bir yere dönüştürüleceği gün** cevabını verdi. Dolayısıyla bu âyet, onların sorularına cevap mahiyetindedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İnsanlar gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah'ın huzuruna çıkacaklardır. Daha önce de söylediğimiz gibi[191], Cenâb-ı Hakk'ın kıyâmet günü insanların Allah'ın huzuruna çıkacaklarını özellikle belirtmesi, *en doğrusunu Allah bilir ya*, bu ilk âlemi ikinci âlem için yarattığından ve bu âlemi yaratmasından maksadın ikinci âlem olduğundan dolayıdır. Bazıları şöyle dedi: İnsanların o gün Allah'ın huzuruna çıkacaklarının özellikle belirtilmesi, onların mezarlarından başka bir şey için değil sadece hesap için çıkacaklarından dolayıdır, onları Allah hesaba çekecektir. Onların sadece bunun için çıkacaklarından dolayı Cenâb-ı Hak, kendi huzuruna çıkacaklarını söylemektedir. Dünyada onlar kendi ihtiyaçlarını temin için çıkıyorlardı. Bundan dolayı Allah, huzura çıkma olayını sadece kendi zâtına nispet etmektedir.

Allah'ın huzuruna çıkacaklar. Bu beyanın iki mânaya ihtimali vardır. Birincisi, onlar teslim olarak, boyun eğerek, kabul ederek ve itaat ederek Allah'ın huzuruna çıkacaklar, halbuki onlar dünyada böyle değildiler. İkincisi, insanlar O'nun huzuruna çıkacaklar, yani vâdolundukları ve korkutuldukları için O'nun huzuruna çıkacaklar. Allah'ın vâdi ve tehdidi için, davet edildikleri ve özendirildikleri için çıkacaklar. Denildi ki: Gizlenmek ve saklanmak imkânı olmadığı, aksine Allah'a açık ve ayan oldukları için O'nun huzuruna çıkacaklar.

Gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah. Yani eşi-ortağı olmayan Allah. "Kahhâr" (القهّار) kelimesi, bütün yaratılanları kahrına râm eden, zâlimlere ve firavunlara galip olan demektir. Yahut Cenâb-ı Hak "Allah herkese hak ettiğini vermek için bunu yapacaktır"[192] meâlindeki âyette ifade buyurduğu üzere, hak ettiklerini vermesi için Allah'ın huzuruna çıkacaklar. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

190 İbrâhim, 14/47.

191 bk. İbrâhim sûresinin 14/21. âyetinin tefsiri.

192 İbrâhim, 14/51.

وَتَرَى الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ مُقَرَّنِينَ فِى الْاَصْفَادِ ﴿٤٩﴾ سَرَابِيلُهُمْ مِنْ قَطِرَانٍ وَتَغْشٰى وُجُوهَهُمُ النَّارُ ﴿٥٠﴾

527

[§]***49. "O gün, suçluların -sıra halinde- zincirlere vurulmuş olduklarını göreceksin!"***

50. "Onların giysileri katrandandır; yüzlerini de ateş bürüyecektir."

O gün, suçluların -sıra halinde- zincirlere vurulmuş olduklarını göreceksin! Onların giysileri katrandandır. Buradaki "katırân" (قَطِرَان) kelimesinin "katır" ve "ân"dan meydana geldiği, "katır"ın bakır anlamına, "ân"ın da bakırın sıcaklığının son haddeye varması mânasına geldiği söylenmiştir. "Hamîm" ve "ân" kelimeleri[193] de böyledir. Onun tunç anlamına geldiği de söylenmiştir. Bazıları "katırân" (قَطِرَان) kelimesi için, insanların azap edilmeleri için hazırlanan bakır eriyiğidir, dedi. Bazıları da şöyle dedi: Ondan maksat develerin boyandığı, bilinen katrandır, çabuk tutuştuğu ve çok kuvvetli yandığı için belirtilmiştir.

O gün, suçluların -sıra halinde- zincirlere vurulmuş olduklarını göreceksin! Cenâb-ı Hak kâfirlerin âhiretteki azabını, onların dünyada övündükleri elbise, içecekler ve arkadaşlar gibi sebeplere bağlamıştır. Onların peygamberlerin davetlerini kabul etmelerini engelleyen sebep bunlardı. Allah onların âhiretteki azabını da cehennemde bu nevi şeylere bağladı. Buyurdu ki: **O gün, suçluların -sıra halinde- zincirlere vurulmuş olduklarını göreceksin!** Onlar sıra halinde dizilir ve birbirlerine zincirle bağlanırlar. Nitekim Allah şöyle buyuruyor: "Allah'ın mesajını görmezden gelen kimseye bir şeytan tahsis ederiz"[194]. Çünkü insan ona uyuyor ve onun emriyle hareket ediyordu. Başka bir âyette de, "Toplayın o zâlimleri!"[195] buyurmaktadır. Onların reisleri ve tâbi olunan insanları da böyledir. **Onların giysileri katrandandır,** çünkü onlar dünyada giysileriyle övünüyorlardı. Onların dünyada övündükleri ve peygamberlere uymalarını engelleyen her şeyin durumu da böyledir. Bunları daha önce söylemiştik[196]. Âyetteki "asfâd" (الأصفاد) kelimesi zincirler anlamı-

---

193 "Onun ateşi ile kaynar su arasında gidip gelirler" (er-Rahmân, 55/44).

194 "Allah'ın mesajını görmezden gelen kimseye bir şeytan tahsis ederiz; artık bu onun arkadaşıdır" (ez-Zuhruf, 43/36).

195 "(Allah, görevlilere buyurur:) Toplayın o zâlimleri, onların yoldaşlarını ve Allah'ın dışında taptıklarını; hepsini cehennemin yoluna sürün!" (es-Sâffât, 37/22-23).

196 Meselâ bk. et-Tevbe sûresinin 9/35. âyetinin tefsiri.

na gelir, yani onlar yanyana zincirlerle bağlandılar demektir, müfredi "safed" (صَفَد) gelir. Bu, İbn Kuteybe'nin sözüdür[197]. [§]"Asfâd" kelimesi konusunda Ebû Avsece de aynı görüştedir, yalnız o, müfredinin "sıfâd" (صِفاد) olduğunu söyler; "safed", lütuf ve ihsan demektir. "Serâbîluhum" (سَرابيلُهُم) kelimesi gömlekleri demektir, müfredi "sirbâl" gelir. "Katırân" (قَطِرَان) kelimesi söylediğimiz gibi bakır anlamına gelen "katır" ve sıcaklığı son hadde varan mânasına gelen "ân"dan meydana gelmiştir. Bu, İbn Kuteybe[198] ve Ebû Avsece'nin görüşüdür. Cenâb-ı Hak bu tehditleri, zorlukları, âhirette azap edilecekleri o vasıtaları ve nimetleri, doğruluğu âyetler ve delillerle sabit olan peygamberlerin diliyle belirtmektedir, bunu da peygamberlerin tehdit ettikleri azaptan sakınmalarına ve onların özendirdikleri nimetleri elde etmelerine engel bir gerekçeleri olmasın diye söylemektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "İnsanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı tutunacak bir delilleri olmasın diye!"[199] "Ölenin niçin öldüğü, yaşayanın niçin yaşadığı da apaçık ortaya çıksın diye!"[200] *En doğrusunu Allah bilir.*

Yüzlerini de ateş bürüyecektir. Çünkü elleri enselerinden bağlanmıştır, dolayısıyla yüzlerini ateşten korumaları mümkün olmayacaktır. Dünyada insan, yüzüne gelen bir şeyden eliyle korunmaya çalıştığı için Cenâb-ı Hak böyle söylemektedir, onların ancak yüzleriyle sakınmaya çalışacaklarını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

لِيَجْزِيَ اللّٰهُ كُلَّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ اِنَّ اللّٰهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٥١﴾

51. "Allah herkese hak ettiğini vermek için bunu yapacaktır; kuşkusuz Allah'ın hesabı çabuktur."

---

197 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 234.

198 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 234.

199 "Müjdeleyen ve uyaran peygamberler gönderdik ki, insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı tutunacak bir delilleri olmasın! Allah izzet ve hikmet sahibidir" (en-Nisâ, 4/165).

200 "İki birlik karşılaştığı sırada siz vâdinin (Medine) daha yakın yamacında idiniz, onlar ise daha uzak olan yamaçta idiler, kervan da sizden daha aşağıda bulunuyordu. Eğer siz karşılaşma yeri ve zamanı hususunda anlaşma yapmaya çalışsaydınız aranızda ihtilaf çıkardı; fakat Allah, olmasını murat ettiği şeyi gerçekleştirmek için böyle yaptı; tâ ki ölenin niçin öldüğü, yaşayanın niçin yaşadığı da apaçık ortaya çıksın. Kuşkusuz Allah her şeyi işitir, her şeyi bilir" (el-Enfâl, 8/42).

Allah herkese hak ettiğini vermek için bunu yapacaktır; ister iyi ister kötü yaptıkları her şeyin karşılığını almak için insanların Allah'ın huzuruna çıkacaklarını daha önce söylemiştik[201]. **Kuşkusuz Allah'ın hesabı çabuktur.** Bazıları şöyle dedi: Sanki hesabı görülmüş olarak gelmiş gibi. İkincisi, Cenâb-ı Hak bunu söyledi, çünkü dünyada ancak hesaba çekenin kimi ve neden hesaba çekeceğini hatırlamamasından dolayı hesap uzun sürer, yahut kendisini engelleyen bir meşguliyetinden veyahut hesabı bilmemesinden dolayı uzun sürer. [§]Her türlü noksanlıktan münezzeh ve yüce olan Allah'a hiçbir şey gizli değildir, hiçbir şey O'nu meşgul etmez, her şey O'nun nezdinde mahfûzdur ve **O'nun hesabı çok çabuktur.** *En doğrusunu Allah bilir.* Yahut şöyle deriz: Dünyada hesaplaşma, ancak insan düşünmeye, tefekküre ve hatırlamaya ihtiyaç duyulduğu için uzun sürer, her türlü noksanlıktan münezzeh ve yüce olan Allah'ın ise düşünmeye ve tefekküre ihtiyacı yoktur, aksine her şey O'nun yanında mahfûzdur. *En doğrusunu Allah bilir.*

هٰذَا بَلَاغٌ لِلنَّاسِ وَلِيُنْذَرُوا بِهٖ وَلِيَعْلَمُٓوا اَنَّمَا هُوَ اِلٰهٌ وَاحِدٌ وَلِيَذَّكَّرَ اُو۬لُوا الْاَلْبَابِ ﴿٥٢﴾

52. "İşte bu, bütün insanlara, bununla hem uyarılsınlar hem Allah'ın ancak bir tek Tanrı olduğunu bilsinler hem de akıl sahipleri öğüt alsınlar diye yapılmış bir bildirimdir."

İşte bu, bütün insanlara, bununla uyarılsınlar diye yapılmış bir bildirimdir. Muhtemelen bundan maksat, Kur'ân-ı Kerîm'dir, sûrenin başında ifade buyurulduğu üzere o, insanlar için gönderilen bir bildirimdir: "Bu, sana indirdiğimiz kitaptır"[202]. Belirtildiği gibi o, bir bildirimdir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Bununla uyarılsınlar diye,** âyet-i kerîmede belirtildiği üzere Kur'ân'la uyarılsınlar diye: "Bu (Kur'ân), Ümmülkurâ (Mekke) ve çevresindekileri uyarman için sana indirdiğimiz, kendisinden öncekileri doğrulayıcı mübarek bir kitaptır"[203]. **O bir bildirimdir** meâlindeki cümle, sözü edilen tehditler için bildirimdir mânasına gelebilir: "O gün, suçluların -sıra halinde- zincirlere vurulmuş olduklarını göreceksin!"[204] Yani **bu,** sözünü ettiği şeyler **bir bildirimdir,**

---

201 bk. İbrâhim, 14/48. âyetin tefsiri.

202 "Elif-lâm-râ. Bu, Rab'lerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa, güçlü ve övgüye lâyık olan Allah'ın yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz kitaptır" (İbrâhim, 14/1).

203 el-En'âm, 6/92.

204 İbrâhim, 14/49.

mutlaka onlara ulaşacaktır. **Uyarılsınlar diye,** yani belirttiği şeylerle uyarılsınlar diye. **Hem de Allah'ın ancak bir tek Tanrı olduğunu bilsinler diye;** Allah'ın vahdâniyetini ve ulûhiyetini ortaya koyan mûcizelerle O'nun ortağı olmadığını anlasınlar diye. **Akıl sahipleri öğüt alsınlar diye.** *En doğrusunu Allah bilir.*

BİBLİYOGRAFYA

Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürezzâk b. Hemmâm b. Nâfi', *Tefsîru'l-Kur'ân*, (thk. Mahmûd Muhammed Abduh), Beyrut 1419/1999.

Aclûnî, Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî, *Keşfü'l-hafâ*, (thk. Ahmed el-Kalâş) Beyrut 1405.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul 1413/1992.

Âlûsî, Ebu's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillah, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, Beyrut, ts. (Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî).

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyn b. Ali, *Şu'abü'l-îmân*, (thk. Muhammed Hüseyin Besyûnî Za'lûl), yy., 1410.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhim el-Cu'fî, *el-Câmi'u's-sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman b. Fazl, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleymân b. Eş'as b. İshâk, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

Ebussuûd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Beyrut, ts., (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye).

Ebû Ubeyde, Ma'mer b. Müsennâ et-Teymî, *Mecâzü'l-Kur'ân*, (thk. Fuat Sezgin), Beyrut 1401/1981.

Ferrâ, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillah, *Me'âni'l-Kur'ân*, (thk. İbrâhim Şemseddin), Beyrut 1423/2002.

Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kūb b. Muhammed eş-Şîrâzî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, Kahire 1330.

Heysemî, Nûreddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebî Bekr b. Süleymân, *Mecma'u'z-zevâ'id*, Kahire - Beyrut 1407/1986.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim, *el-Musannef*, (thk. Kemâl Yûsuf el-Hût), Riyad 1409/1988.

İbn Hacer el-Askalanî, Ebu'l-Fazl Şihâbüdin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-bârî*, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkī - Muhibüddîn el-Hatîb), Beyrut 1379.

İbn Hacer el-Askalanî, Ebu'l-Fazl Şihâbüdin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *el-İsâbe*, (thk. Ali Muhammed el-Bicâvî), Beyrut 1412/1992.

7071 İbn Hacer el-Askalanî, Ebu'l-Fazl Şihâbüdin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *Takrîbü't-Tehzîb*, (thk. Muhammed Avvâme), Halep 1406.

İbn Hacer el-Askalanî, Ebu'l-Fazl Şihâbüdin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Beyrut 1404/1984.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, (thk. Seyyid Ahmed Sakr), Beyrut 1398/1978.

İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrut 1414/1994.

İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed el-Ömerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, (thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ'), Beyrut, ts. (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye).

Kal'acî, Muhammed Revvâs - Hâmid Sâdık Kuneybî, *Mu'cemu luğati'l-fukahâ'*, Beyrut 1405/1985.

Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Ensârî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân / Tefsîru'l-Kurtubî*, (nşr. Ahmed Abdülalîm el-Berdûnî), Kahire 1372.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî, *Kitâbü't-Tevhîd*, (thk. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi), Ankara 1423/2003.

Merğînânî, Ebu'l-Hüseyin Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Ferganî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, Beyrut, ts., (el-Mektebetü'l-İslâmiyye).

Mukātil b. Süleyman, Ebu'l-Hasan Mukātil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Horasânî, *Tefsîr*, (thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte), Kahire 1979.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, *Sahîhu Müslim / el-Câmiu's-sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Semerkandî, Alâeddin Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed, *Şerhu't-Te'vîlât*, Süleymâniye Ktp., Hamidiye, nr. 176.

Semerkandî, Alâeddin Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed, *Şerhu't-Te'vîlât*, Topkapı Sarayı Ktp., Medine, nr. 179.

Süyûtî, Ebu'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed, *ed-Dürru'l-mensûr*, Beyrut 1993.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân / Tefsîru't-Taberî*, Beyrut 1405/1984

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ es-Sülemî, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

Yâkūt el-Hamevî, Ebû Abdillah Şihâbüddin Yâkūt b. Abdillah el-Bağdâdî, *Mu'cemü'l-büldân*, Beyrut, ts.

Zehebî, Ebû Abdillah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî, *el-Kâşif*, (thk. Muhammed Avvâme), 1413/1992.

Zehebî, Ebû Abdillah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (thk. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Naîm el-Araksûsî), Beyrut 1413.

Zehebî, Ebû Abdillah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî, *Tezkiretü'l-huffâz*, Beyrut 1419.

DİZİN

B

C

Ç

E

F

G

H

I

İ

K

L

M

O

Ö

U

Ü

V

Y

Z

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

“Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla”

TERCÜMEYE DAİR

İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî’ye ait *Te’vîlâtü’l-Kur’ân* adlı tefsirin, 2005 yılında başlayıp 2011’de sona eren ilmî neşrinin ilk yıllarından itibaren kitabın Türkçe’ye tercüme edilmesine yönelik talepler başlamıştı. Bu isteklerin etkisiyle olmalıdır ki bir süre sonra tercüme denemesine başlamış ve Fâtiha ile Bakara sûrelerini bitirmiştim. Ancak diğer çalışmalarımın yanı sıra edisyon kritiğin ilmî kontrolü sebebiyle tercümeye devam edememiştim.

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. m. 944), Ehl-i Sünnet kelâmı ile dirayet tefsirinin kurucusu ve Hanefî fıkhının geliştiricisidir. Onun kelâma dair *Kitâbu’t-Tevhîd* adlı eserinin, eski öğrencilerimden Muhammed Aruçi ile (Allah rahmet eylesin) ilmî neşrini yapmış, aynı zamanda bu eser tarafımdan Türkçeye de çevrilmişti (İSAM Yayınları, Ankara 2002-2003). Bu gelişmeler, *Te’vîlât*’ın tercüme edilmesini âdeta zaruret haline getirmişti. Bunun gerçekleştirilmesi için tercüme elemanlarının yanı sıra malî imkâna da ihtiyaç duyulmuştu.

Te’vîlâtü’l-Kur’ân da *Kitâbu’t-Tevhîd* gibi anlaşılması zor bir metindir. Bu sebeple, ciltlerin ilmî tahkikini yapan arkadaşlardan durumu müsait olanların bu çalışmaya katılması gerekiyordu. Malî imkâna gelince, şahsen ben Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye Diyanet Vakfı ile bu vakfa bağlı İslâm Araştırmaları Merkezi yöneticilerine başvurdumsa da netice alamadım. Nihayet eski öğrencilerimden, Ümraniye Belediyesi’nin değerli başkanı Hasan Can Beyefendi, kendisine yaptığım teklifi tereddütsüz kabul etmiştir. Bu önemli tefsirin Türkçe’ye tercüme edilmesine verdiği destekten dolayı sayın başkana teşekkür eder, başarılarının artarak devam etmesini dilerim.

Te'vîlâtü'l-Kur'ân değişik mütercimler tarafından tercüme edildiği için üslup ve şekil birliğini sağlamak amacıyla şöyle bir usûlün takip edilmesi kararlaştırılmıştır:

Âyetlerin tercümesi, Prof. Hayreddin Karaman ve arkadaşlarının *Kur'ân Yolu Meâli* adlı eserden alınacaktır. Tefsir sırasında âyetin tekrarlanan kısımları da bu meâlden nakledilecektir. Ancak âyet-i kerîmenin orjinali ve tercümesi konulduktan sonra, tefsirdeki âyet metni tam ise tercüme bir daha yazılmayacaktır.

İlk geçtiği yerde âyetlerin metinleri, sonra meâlleri verilecektir. Tefsiri yapılan âyet meâlleri koyu olarak yazılacaktır.

Tercüme aslına sadık olacak, müellifin anlatım sırası ve düzeni bozulmayacaktır. Türkçe ifadeye önem gösterilecek, imkân nispetinde tercüme hissi de verilmeyecektir. Metni anlamak isteyen bir araştırmacı tercümeden yararlanmak istediği takdirde, tercüme bu fonksiyonu yerine getirebilmelidir. İfadede genel kural olarak parantez kullanılmayacak, ancak metnin anlaşılmasını sağlamak amacıyla bazen kelimeler ilave edilebilecektir.

Te'vîlât'taki paragrafların başında yer alan (وقوله عزّ وجلّ) kısmı tercüme edilmeyecektir.

Te'vîlât'ın zor şartlarda gerçekleşen Arapça ilmî neşri sırasında "Allahım! Bu kitabın ilmî neşri ve tercümesini görmeyi lütuf ve kereminle bana nasip et!" şeklindeki duamı şimdi de tekrar etmekteyim.

"Sana sunduğum niyazlar sayesinde, Rabbim, hiç mutsuz olmadım!"

(Meryem, 19/4)

Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU